

Κ. ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Η ΕΛΛΑΔΑ, Η ΤΟΥΡΚΙΑ
ΚΑΙ
ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Είσαγωγή - μετάφραση - ύπομνηματισμός
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ»

*Διεύθυνση σειράς - Θεώρηση μεταφράσεων
Παναγιώτης Κονδύλης*

K. MARX - FR. ENGELS

Η ΕΛΛΑΔΑ, Η ΤΟΥΡΚΙΑ
ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

K. MARX - FR. ENGELS

**Η ΕΛΛΑΔΑ, Η ΤΟΥΡΚΙΑ
ΚΑΙ
ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ**

Εισαγωγή - μετάφραση - ύπομνηματισμός
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ»
ΑΘΗΝΑ 1985

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Α.	Εισαγωγή	13
	I. Τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα στὴν προοπτικὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασης	14
	II. Ὁ ἱστορικὸς καὶ κοινωνικὸς χαρακτήρας τοῦ τουρκικοῦ κράτους	40
	III. Οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκίας καὶ τὸ ἑλληνικὸ κράτος	54
	IV. Θεωρητικὰ προβλήματα: οἱ σχέσεις οἰκονομίας καὶ πολιτικῆς	67
B.	Σημείωση γιὰ τὰ κείμενα	77
Γ.	Κείμενα	81
	1. [Ἡ Ἱερὴ Συμμαχία καὶ ἡ Ἑλλάδα]	81
	1α. [Πρόοδοι τῆς ἀστικῆς τάξης στὴν Τουρκία]	81
	1β. Γερμανικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ [καὶ Ἑλλάδα]	82
	2. Ὁ ἀγώνας τῶν Μαγυάρων [οἱ τουρκικὲς κατακτήσεις, ὁ πανσλαβισμὸς καὶ οἱ σλαβικὲς ἐθνότητες τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας]	82
	3. Ὁ δημοκρατικὸς πανσλαβισμὸς [καὶ οἱ ἱστορικὲς προοπτικὲς τῶν Σλάβων τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας]	85
	3α. [Ἡ παρουσία τῆς Ρωσσίας στὴν Εὐρώπη καὶ ἡ Ἀγγλία]	86
	3β. [Εὐρωπαϊκὲς ἐπιπλοκὲς τῆς ὑπόθεσης Παισιφίκο]	87
	4. [Ρομαντικὴ τουρκοφιλία]	87
	5. [Πρῶτὴ γενικὴ ἀποψη τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος]	89
	6. [Οἱ τελευταῖες ἐξελλίξεις στὴν Τουρκία]	91
	7. [Ἡ Τουρκία καὶ τὰ ἀγγλικὰ ἐμπορικὰ συμφέροντα]	91
	8. ...Ἡ Τουρκία	92
	9. Ὁ τύπος τοῦ Λονδίνου. Ἡ πολιτικὴ τοῦ Ναπολέοντα στὸ τουρκικὸ ζήτημα	102
	10. Τὸ πραγματικὸ πρόβλημα στὴν Τουρκία	106

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

11. Τὸ τουρκικὸ ζήτημα	112
12. Τί θ' ἀπογίνει ἡ εὐρωπαϊκὴ Τουρκία;	119
13. Ὁχλαγωγία στὴν Κωνσταντινούπολη...	125
14. ...Τουρκία καὶ Ρωσσία	125
15. ...Τὸ τουρκικὸ ζήτημα	128
16. Τὸ τουρκικὸ ζήτημα. Οἱ Times. Ἡ ρωσικὴ ἐπέκταση	131
17. ...Τὸ τουρκικὸ ζήτημα...	134
18. Ἡ Τουρκία καὶ ἡ Ρωσσία. Ἀνοχὴ τῆς κυβέρνησης Aberdeen ἀπέναντι στὴν Ρωσσία...	136
19. Ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ ἀπέναντι στὴν Τουρκία...	141
20. Τὸ ζήτημα τοῦ τουρκικοῦ πολέμου...	147
21. Ρωσσοτουρκικὲς δυσκολίες. Προφάσεις καὶ ὑπεκφυγὲς τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης. Ἡ τελευταία διακοίνωση τοῦ Νέσσελ-ροντ...	149
22. ...Τὸ ρωσικὸ ζήτημα. Παράδοξη διπλωματικὴ ἀλληλογραφία	154
23. Τὸ πρόβλημα τοῦ πολέμου... [Οἱ ΗΠΑ στὴν Μεσόγειο]	155
24. ...Τὸ ρωσικὸ ζήτημα	158
25. ...Ὁ τύπος γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα	165
26. ...Οἱ ΗΠΑ στὴν Εὐρώπη	167
27. Urquhart. Bem. Τὸ τουρκικὸ ζήτημα στὴν Βουλὴ τῶν Λόρδων	170
28. Τὸ τουρκικὸ ζήτημα στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων	179
29. Ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Ἀγγλία	195
30. [Ἡ διακοίνωση τῆς Βιέννης, ΗΠΑ καὶ Εὐρώπη]	198
31. [Οἱ Δυτικὲς Δυνάμεις καὶ ἡ Τουρκία...]	201
32. [Οἱ Δυτικὲς Δυνάμεις καὶ ἡ Τουρκία]	208
33. Λόρδος Palmerston	214
Δεύτερο ἄρθρο	214
Τέταρτο ἄρθρο	218
Πέμπτο ἄρθρο	227
Ἑβδομο ἄρθρο	234
34. [Ἡ τουρκικὴ διακήρυξη...]	242
35. [...Οἱ Times καὶ ὁ πόλεμος]	245
36. Ὁ τουρκικὸς πόλεμος	246
37. Ἡ τετραμερὴς συνθήκη...	247
38. Ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ	255
39. [Καινούργια ἔγγραφα γιὰ τὶς σχέσεις Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας]	259
40. [Ὁ πόλεμος τῆς Ἀνατολῆς]	263
41. [Χριστιανοὶ στὴν ὑπηρεσία τῆς Τουρκίας]	266
42. [Ρωσικὴ διπλωματία. Οἱ Ἅγιοι Τόποι. Τὸ Μαυροβούνιο]	267
43. Κοινοβουλευτικὲς συζητήσεις	275

44. [Ἡ κοινοβουλευτικὴ συζήτηση τῆς 22ας Φεβρουαρίου. Ἡ πολιτικὴ τῶν ΗΠΙΑ καὶ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Οἱ Ἑλληνορθόδοξοι τῆς Τουρκίας]	281
45. [Ἀγγλογαλλικὰ σχέδια. Ἡ ἑλληνικὴ ἐξέγερση...]	289
46. Ἡ ἑλληνικὴ ἐξέγερση	294
47. Τὰ ἔγγραφα γιὰ τὸν διαμελισμὸ τῆς Τουρκίας	297
48. Ἡ μυστικὴ διπλωματικὴ ἀλληλογραφία	310
49. Κήρυξη τοῦ πολέμου. Γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος	330
50. [Ὁ τουρκικὸς στρατὸς. Μελέτη τῆς τουρκικῆς ἱστορίας]	340
51. [Τουρκία καὶ Ἑλλάδα. Οἱ Ἴταλοι γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα]	341
52. [Ἑλλάδα καὶ Τουρκία. Ἡ Τουρκία καὶ οἱ Δυτικὲς Δυνάμεις...]	346
53. [Ἡ ἑλληνικὴ ἐξέγερση...]	348
54. [Ἡ κατάστασις τοῦ τουρκικοῦ κράτους καὶ στρατοῦ]	349
55. [...Ἡ ἑλληνικὴ ἐξέγερση...]	350
56. [Ἡ θεοκρατία στὸ Βυζάντιον καὶ στὴν Ἰουρκία]	352
57. [...Γαλλικὲς πιέσεις στὴν Ἑλλάδα...]	353
58. [...Κοινοβουλευτικὲς συζητήσεις. Ἡ ἀγγλογαλλικὴ κατοχὴ στὴν Ἑλλάδα...]	354
59. [Ὁ ρόλος τοῦ Palmerston καὶ ἡ ἐκστρατεία τοῦ Πατισφίκο]	355
60. [Ἀπαρχὲς τῆς τουρκικῆς παρακμῆς]	356
61. ...Κοινοβουλευτικὲς συζητήσεις	357
62. Μολδαβία καὶ Βλαχία	363
63. [Ἡ ἱστορικὴ σημασία τῆς ἐσωτερικῆς ὀργάνωσις τῆς Τουρκίας]	369
64. [Οἱ ἑλληνοτουρκικὲς σχέσεις]	370
65. [...Ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Τουρκία]	370
66. [Μέγεθος τῆς τουρκικῆς παρακμῆς]	371
67. [Ἡ κατάστασις στὴν Βλαχία, στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Τουρκία]	372
68. Ἀναδρομὲς	374
68α. Ὁ λόρδος Palmerston [ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Τουρκία]	375
68β. [Ἡ Ἱερὴ Συμμαχία καὶ ἡ ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας]	376
69. Ὁ Palmerston [καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν ἐξωτερικῶν δυνάμεων]	377
70. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς	378
70α. Παραδοσιακὴ ἀγγλικὴ πολιτικὴ	386
70β. [Τὸ φρόνημα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ]	387
70γ. Τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον τῆς Αὐστρίας [καὶ ἡ προϊστορία τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς]	388
70δ. [Ἀνατολικοὶ στρατοὶ καὶ εὐρωπαϊκὴ ὀργάνωσις]	389
71. Τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα	391

71α. [Ἀγγλικὸ ἐμπόριο μὲ τὴν Τουρκία]	395
71β. [Ἀγγλικὲς ἐξαγωγὰς στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Τουρκία]	395
72. Τὸ πρόβλημα τῶν Ἰονίων Νήσων	396
73. Τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα	401
74. [Οἱ Φαναριῶτες στὶς ἡγεμονίες. Γενικά]	403
75. [Οἱ Φαναριῶτες στὶς ἡγεμονίες καὶ ἡ διεθνὴς πολιτικὴ ὡς τὰ 1818]	404
76. [Ἡ ἀγροτικὴ πολιτικὴ τῶν Φαναριωτῶν στὶς ἡγεμονίες]	409
77. [Τὰ ἑλληνορθόδοξα μοναστήρια στὶς ἡγεμονίες]	412
78. [Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία καὶ ἡ ἐξέγερση τοῦ Ὑψηλάντη]	414
79. [Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας]	421
80. Ὁ κύριος Vogt [Ἡ ρωσικὴ ἀνάμιξη στὰ ἑλληνικὰ καὶ βαλκανικὰ πράγματα]	422
81. [Εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ καὶ ρωσικὰ σχέδια]	423
81α. [Ἡ ἐξέγερση τῆς Κρήτης]	423
82. [Ἡ κρητικὴ ἐξέγερση. Ρωσικὲς πολεμικὲς προετοιμασίες]	424
82α. [Ἡ ἐπιρροὴ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων στὴν Τουρκία]	425
83. [Τουρκικὸς ἐθνικισμὸς. Ρωσικὲς δραστηριότητες στὰ Βαλκάνια]	425
84. [Τουρκικὸς ἐθνικισμὸς]	425
85. [Οἱ ἐξελίξεις στὴν Τουρκία]	426
85α. [Οἰκολογικὰ προβλήματα στὴν Ἑλλάδα]	427
86. [Κατάρρευση τῶν Σέρβων]	427
87. [Οἱ πόλεμοι στὰ Βαλκάνια καὶ ἡ φιλελεύθερη κοινὴ γνώμη]	428
88. [Προοπτικὲς ἐνὸς ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου]	428
89. [Προοπτικὲς ἐνὸς ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου]	429
90. [Ἀνατολικὸ ζήτημα καὶ ἐπανάσταση στὴν Ρωσία]	430
91. [Προοπτικὲς ἐνὸς ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου]	430
92. [Ἡ ρωσσοτουρκικὴ σύγκρουση]	431
93. [Ἡ κατάσταση στὴν Τουρκία καὶ στὴν Ρωσία]	431
94. [Τουρκικὸς δυναμισμὸς καὶ εὐρωπαϊκὴ διπλωματία]	432
95. [Ἡ ρωσικὴ ἐκστρατεία τοῦ 1877 καὶ ἡ ἐτοιμότητα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ]	433
96. [Ἡττα καὶ ἐπανάσταση στὴν Τουρκία καὶ στὴν Ρωσία]	434
97. [Τουρκικὴ ἀπραξία. Ρόλος τῆς προδοσίας]	435
98. [Ἀδυναμίες τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ προοπτικὲς τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου]	435
99. [Ἀπόλυτη μοναρχία καὶ αὐλικὴ συνωμοσία στὴν Τουρκία]	436
100. [Ἐσωτερικὲς συγκρούσεις στὴν Τουρκία]	437
101. [Ἀδυναμίες τοῦ τουρκικοῦ καὶ τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ στρατοῦ]	437
102. [Ἐκτίμηση τῶν τουρκικῶν δυνάμεων]	438
102α. [Τουρκικὸς «φεουδαλισμὸς»]	439

103. [Αιτίες τῆς τουρκικῆς ἥττας τοῦ 1878]	440
104. [Ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης]	442
105. [Ἀνάγκη ἀλλαγῶν στὴν Τουρκία]	446
106. [Ξένα οἰκονομικὰ συμφέροντα καὶ προδοσία στὴν Τουρκία]	446
107. [Οἱ Σλάβοι τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἡ Ρωσσία. Ἡ ἐπανάσταση καὶ τὸ πρόβλημα τῶν ἐθνικοτήτων]	447
108. [Ἱστορικὰ προηγούμενα τοῦ τουρκικοῦ ἡμιφευδαλισμοῦ] .	453
109. [Τὸ ἐθνικὸ κίνημα στὰ Βαλκάνια καὶ ἡ ἐπανάσταση] . . .	454
110. [Τὰ Βαλκάνια καὶ ὁ πόλεμος]	455
111. [Προοπτικὲς πολέμου στὰ Βαλκάνια καὶ ἐπανάστασης στὴν Ρωσσία]	455
112. [Κοινωνικὲς ἐξελίξεις καὶ πολιτικὲς προοπτικὲς στὰ Βαλκά- νια]	457
113. [Οἱ Μεγάλαις Δυνάμεις καὶ ὁ διαμελισμὸς τῆς Τουρκίας]	458
114. [Τὸ ἀνατολικὸ καὶ τὸ βαλκανικὸ ζήτημα στὸ γενικὸ πλαίσιο τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς]	459
115. [Ἡ ἀνατροπὴ τοῦ τσαρισμοῦ καὶ ἡ χειραφέτηση τῶν ἐθνι- κοτήτων]	466
116. [Τὸ κρητικὸ ζήτημα]	468
117. [Οἱ ρωσικαὶ κινήσεις στὴν Ἀνατολὴ καὶ οἱ ἀνασχετικοὶ παράγοντες]	469
118. Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ ρωσικοῦ τσαρισμοῦ	469
119. [Ἑτυμολογία τῆς λέξης «λουμπάρδα»]	482
120. [Ἐσωτερικὲς δυσχέρειες τῆς Ρωσσίας καὶ ἀνατολικὸ ζή- τημα]	483
121. [Ἐνδεχόμενη βοήθεια τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων στὰ ρωσικὰ σχέδια]	483
Δ. Πραγματικὲς καὶ ἐρμηνευτικὲς σημειώσεις	485
Ε. Ἐξήγηση τῶν ξενόγλωσσων λέξεων καὶ φράσεων	519
ΣΤ. Πίνακας τῶν ἀναφερομένων ἔργων	523
Ζ. Πίνακας τῶν ἀναφερομένων ἡμερησίων καὶ περιοδι- κῶν ἐντύπων	529
Η. Πίνακας τῶν ἀναφερομένων προσώπων	535

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὰ κείμενα τῶν Marx και Engels γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα, μέσα στὰ ὁποῖα βρίσκονται συνήθως και οἱ ἐκτενέστερες ἢ βραχύτερες ἀναφορὲς στὴν Τουρκία, στὴν Ἑλλάδα και στὰ ὑπόλοιπα βαλκανικὰ ἔθνη, σκορπίζονται σὲ μιὰ περίοδο σαράντα περίπου χρόνων, μολονότι ὁ κύριος ὄγκος τους χρονικὰ συμπίπτει, στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, μὲ τὴν ὄξυνση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος στὸ τρίχρονο διάστημα τοῦ κριμαϊκοῦ πολέμου και, στὸ ἐπίπεδο τὸ προσωπικὸ, μὲ τὴν ἐπίταση τῆς δημοσιογραφικῆς δραστηριότητος, ἰδίως τοῦ Marx, γιὰ λόγους βιοποριστικοῦ. Ἡ μακρὰ διάρκεια τούτης τῆς ἐνασχόλησης μὲ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα και τὰ συμπαρομαρτοῦντα του ἀποτελεῖ, βέβαια, καθαυτὴ μιὰν ἀπόδειξη τοῦ ὅτι ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἓνα θέμα οὐσιαστικότερης σημασίας γιὰ τὴν πολιτικὴ τουλάχιστον σκέψη τῶν πατέρων τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ κι ὄχι γιὰ μιὰ παροδικὴ ἔξαρση ἐπικαιρικῶν ἐνδιαφερόντων ὑπαγορευμένη ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἀφορμές, ὅσο κι ἂν αὐτὲς ἐπαιξαν τὸν ρόλο τους. Τὸ γεγονός, ὅτι ἀνάμεσα στις δημοσιογραφικὲς και ἰδιωτικὲς τους ἀποφάνσεις πάνω στὸ θέμα δὲν ὑπάρχουν οὔτε ἀντιφάσεις οὔτε διαφορὲς οὐσίας ἢ τόνου, ἐνισχύει τὴν ἐντύπωση τούτη. Καὶ ἡ ἐντύπωση γίνεται βεβαιότητα μόλις διαπιστωθεῖ, ὅτι οἱ Marx και Engels βλέπουν τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα και τὸ συναφὲς ζήτημα τῶν βαλκανικῶν ἐθνικοτήτων μέσα στὴν κρίσιμη γι' αὐτοὺς προοπτικὴ — τὴν προοπτικὴ τῆς τακτικῆς και τῆς στρατηγικῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασης. Ὡς πρὸς τὴν προέλευση και τὴν ὑφή του, πάλι, τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀναλύεται μὲ τὴν βοήθεια πολλαπλῶν συντεταγμένων, πού ἡ χρῆση τους, ὅσο βιαστικὰ ἢ ἀσυστηματοποίητα κι ἂν γίνεται κάποτε, μαρτυρεῖ μιὰν ἐξαιρετὴ αἰσθησι τῆς πολυδixa-

στατικότητας τῶν ἱστορικῶν φαινομένων, τῆς ἀλληλοδιαπλοκῆς οἰκονομικοκοινωνικῶν, γεωπολιτικῶν, φυλετικῶν, στρατιωτικῶν καὶ διπλωματικῶν παραγόντων. Ἀκριβῶς ὁμοίως ἢ πολλαπλότητα τῶν ἐπιπέδων, στὰ ὁποῖα κινεῖται ταυτόχρονα ἡ ἐρμηνεία, θέτει τὸ πρόβλημα τῆς ἱεράρχησής τους, ὅποτε ἡ ἀνάλυση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ὅπως τὴν ἐπιχειροῦν οἱ Marx καὶ Engels, προεκτεινόμενη καὶ γενικευόμενη, ἀναγκαστικὰ θὰ καταλήξει στὴν διατύπωση, ἂν ὄχι ὀρισμένων θεωρητικῶν θέσεων, πάντως ὀρισμένων θεωρητικῶν ἀποριῶν καὶ προβλημάτων. Ἐδῶ θὰ προσπαθήσουμε ν' ἀνασυγκροτήσουμε αὐτὸ τὸ πλέγμα ἰδεῶν ἀρχίζοντας ἀπὸ ὅ,τι ἐνδιέφερε ρητὰ τοὺς δύο συγγραφεῖς, δηλαδὴ τὴν συνάφεια τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασης, περνώντας κατόπιν σ' ὅ,τι οἱ ἴδιοι ἔκαναν ὄχι βέβαια ἀσυνείδητα, ἀλλὰ πάντως παρεμπιπτόντως μόνο, δηλαδὴ τὴν κοινωνικοἱστορικὴ τους ἀνάλυση τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ἑλλάδας, καὶ τελειώνοντας μὲ μιὰ σύντομη συζήτηση τῶν θεωρητικῶν ἐκείνων προβλημάτων ποὺ οἱ ἴδιοι δὲν ἔθεσαν, ἀλλὰ ποὺ ἀναγκάζουν τὸν σκεπτόμενο ἀναγνώστη τους νὰ θέσει.

I

ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Ἡ γενικὴ σύνδεση ποὺ ἀποκαθιστοῦν οἱ Marx καὶ Engels ἀνάμεσα στὸ ἀνατολικὸ ζήτημα καὶ στὸ πρόβλημα τῶν προοπτικῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασης εἶναι τόσο ἐκδηλη, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μείνει ἀπαρατήρητη ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἀσχολεῖται μὲ τὰ σχετικὰ κείμενα.¹ Ὅμως δὲν εἶναι ἐξίσου προφανῆς ἡ συγκε-

1. Ἐντούτοις ἡ θεμελιώδης ἐπαναστατικὴ πρόθεση τῶν Marx καὶ Engels ἀποσιωπᾶται συνήθως ἀπὸ σχολιαστῆς, οἱ ὅποιοι ἐπιθυμοῦν νὰ τονίσουν ἀποκλειστικὰ ἓνα καὶ μόνο, ἂν καὶ βασικὸ, παρεπόμενό της, δηλαδὴ τὴν ἀντίθεση πρὸς τὴν ρωσικὴ ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ, γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν ἔτσι μὲ θεμιτοὺς ἢ ἀθέμιτους —αὐτὸ δὲν ἐνδιαφέρει ἐδῶ— ἀναχρονισμοὺς τῆν δική τους θέσι στὴν σημερινὴ ἀναμέτρηση τῶν δύο στρατοπέδων.

κριμένη σύνδεση που αποκαθίσταται εκάστοτε ανάμεσα στην τάδε φάση τῆς επαναστατικῆς στρατηγικῆς καὶ στην δεῖνα φάση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ἀξιολογηθεῖ ἐρμηνευτικὰ ἢ γενικῆ καὶ πανθομολογούμενη διαπίστωση καὶ οἱ συζητήσεις νὰ χάνουν τὴν οὐσία καὶ νὰ περιστρέφονται γύρω ἀπὸ συμβεβηκότα, ὅσο κι ἂν μέσα ἀπ' αὐτὰ διαφαίνεται κάποτε ὁ πυρήνας τοῦ πράγματος. Ἔτσι, ἀπὸ παλιὰ συζητήθηκε σὲ πρώτη γραμμῆ —καὶ μάλιστα στοὺς κύκλους τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού στίς παραμονὲς καὶ στὴν διάρκεια τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου εἶχε ἄμεσους λόγους νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν διαμόρφωση τῆς κατάστασης στὰ Βαλκάνια²— κατὰ πόσο οἱ Marx καὶ Engels ὑπῆρξαν «τουρκόφιλοι», δηλ. ὅπαδοι τῆς διατήρησης τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας στὰ τοτινὰ της ὄρια ὡς φραγμοῦ ἀπέναντι σὲ μιὰ ρωσικῆ ἐπέκταση. Στὴν ἀντίληψη, ὅτι

Χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴν τάση αὐτὴ εἶναι δύο ἀνθολογίες κειμένων: Karl Marx and Friedrich Engels, *The Russian Menace to Europe. A Collection of Articles, Speeches, Letters and News Despatches selected and edited by P. W. Blackstock and B. F. Hoselitz*, London 1953, καὶ: Marx contra Russland. *Der russische Expansionsdrang und die Politik der Westmächte*, hg. v. J. A. Doerig, Stuttgart-Dagerloch 1960.

2. Βλ. γενικὰ G. W. Vettes, *The German Social Democrats and the Eastern Question*, *The American Slavic and East European Review*, 17 (1958), 86-100. Πρβλ. τὴν παλαιότερη ἐργασία τοῦ M. Victor, *Die Stellung der deutschen Sozialdemokratie zu den Fragen der auswärtigen Politik (1869-1914)*, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 60 (1928), 147-179, ἰδ. 176-7 (γιὰ τὸ βαλκανικὸ ζήτημα). Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας γιὰ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα ἦταν παλαιὸ καὶ ἐντονο ἤδη ἐξαιτίας τῆς δξύτητάς του μέσα στὸν ἴδιον γερμανικὸν χῶρον, βλ. σχετικὰ H.- U. Wehler, *Sozialdemokratie und Nationalstaat. Die deutsche Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage in Deutschland von Karl Marx bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*, Würzburg 1962 (οἱ σελ. 9-27 ἀφιερώνονται στίς ἀπόψεις τῶν Marx καὶ Engels). Ἀκόμα πιεστικότερο ἦταν βέβαια τὸ πρόβλημα τῶν ἐθνικοτήτων γιὰ τὴν αὐστριακὴ σοσιαλδημοκρατία, ἢ ὅποια ἔδωσε καὶ σημαντικὰ θεωρητικὰ ἔργα στὸ πεδίο αὐτό, βλ. τὴν γενικὴ παρουσίαση τοῦ H. Mommsen, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*, I, Wien 1963.

οί Marx και Engels ἦσαν ὑποστηρικτὲς τοῦ status quo στὰ Βαλκάνια καὶ ἐπομένως «τουρκόφιλοι»,³ ἀντιτάχθηκε ἡ θέση, ὅτι οἱ Marx και Engels δὲν ἦσαν «τουρκόφιλοι» ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν ὑποστήριζαν τὸ status quo παρὰ θεωροῦσαν τὴν διάλυση τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἀναπόφευκτη καὶ ἐπιχειρήσιμη.⁴ Καὶ στὶς δύο

3. Προπαντὸς W. Liebknecht, Zur orientalischen Frage oder soll Europa kosakisch werden?, Leipzig, γ.χ. [1877 ἢ 1878].
4. Οἱ θέσεις τοῦ Liebknecht γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα ἀντικρούστηκαν ἀμέσως ἀπὸ ἄλλους Γερμανοὺς σοσιαλδημοκράτες ποὺ ὑποστήριζαν τὴν αὐτονομίση τῶν Νοτιοσλάβων καὶ τὸν διαμελισμὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, βλ. ἰδίως τὸ φυλλάδιον τοῦ H. Levy], Zur orientalischen Frage oder soll die sozialistische Arbeiterpartei türkisch werden?, Zürich 1878. Γιὰ τὴν ἀντιμαχίαν Liebknecht - Levy βλ. ἀναλυτικὰ F. Hertneck, Die deutsche Sozialdemokratie und die orientalische Frage im Zeitalter Bismarcks, Archiv für Politik und Geschichte, 7 (1926), 644-676, ἰδ. 653-664. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Hertneck (σ. 673-4), ὁ ἐλληνοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1897 ἔξυνη τὴν ἀντιμαχίαν γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα στοὺς κόλπους τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴν βαθμῆδὸν συντελούμενη ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν γραμμὴν τοῦ Liebknecht εἶναι τὰ τοτινὰ ἄρθρα τοῦ E. Bernstein, Die deutsche Sozialdemokratie und die türkischen Wirren, Die Neue Zeit, 15, 1 (1897), 108-116, καὶ: Kreta, στὸν ἴδιον τόμον, σ. 687-692, ὅπου ὑποστηρίζεται ὁ ἀγῶνας τῶν Κρητικῶν καὶ ἀποκρούεται ἡ παραδοσιακὴ ἀντίληψη ὅτι ἡ Τουρκία μπορεῖ ν' ἀποτελέσει φραγμὸν κατὰ τῆς ρωσικῆς ἐπέκτασης. Ὡστόσο μὲτὰ τὴν δημοσίευση τῆς συλλογῆς Eastern Question στὰ 1897 (βλ. Σημείωση γιὰ τὰ κείμενα) μπόρεσαν οἱ ἀντίπαλοι τῆς θέσης τοῦ Liebknecht νὰ ἐπικαλεστοῦν τὰ ἄρθρα τῶν Marx και Engels ἐναντίον τῆς θεωρίας τοῦ status quo. Βλ. τυπικὰ τὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα τοῦ N. Rjasanoff στὴν γερμ. ἔκδοσιν τοῦ ἄρθρου «Τί ὄ' ἀπογίνει ἡ εὐρωπαϊκὴ Τουρκία;» (βλ. παρακ. κείμεν. ἀρ. 12), ποὺ ὁ ἴδιος ἀκόμα τότε τὸ ἀπέδιδε ἐσφαλμένῃ στὸν Marx, περιοδ. Die Neue Zeit, 28, 2 (1910), 4-10. Πρβλ. τὰ ὅσα γράφει ὁ ἴδιος στὶς σημειώσεις του στὰ Gesammelte Schriften (βλ. τὴν Σημείωση γιὰ τὰ κείμενα), I, 467/9, καὶ ἐπίσης H. Cunow, Die Balkanfrage im Lichte Marx-Engelsscher Auffassung, περιοδ. Die Glocke, τ. 2, τευχ. 39 (23.12.1916), 464-472. Στὶς πολεμικὰς ἐναντίον τοῦ Liebknecht παραβλέπεται ὅτι αὐτὸς δημοσίευσε τίς θέσεις του ὅσο ἀκόμα ζοῦσαν οἱ Marx και Engels, μὲ τοὺς ὁποίους ἄλλωστε βρισκόταν σὲ στενὸτατὴ προσωπικὴ ἐπαφῇ, χωρὶς νὰ ἀντιμετωπίσει κάποια ἐνστάση ἀπὸ μέρους τους — πράγμα εὐνόητο, ἄλλωστε, ἀφοῦ ἡ προσωπικὴ ἀλληλογραφία τῶν Marx και Engels ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πο-

περιπτώσεις δηλαδή ως κριτήριο λαμβάνεται ή τοποθέτηση απέναντι στο status quo. Όμως με το κριτήριο αυτό είναι αδύνατο να κατανοηθεί ή συνολική αντίληψη τῶν Marx και Engels, για τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι σὲ ἄλλα τους κείμενα τὸ status quo ὑποστηρίζεται (τουλάχιστον de facto) και σὲ ἄλλα ἀπορρίπτεται. Ἄν λοιπὸν ἡ συνολική τους αντίληψη διέπεται ἀπὸ μιὰν ἐσωτερική λογική —ὅπως και διέπεται πράγματι—, τότε θὰ πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ἀπὸ ἄλλη, εὐρύτερη και συνθετικότερη ὀπτική γωνία. Μὲ ἄλλα λόγια: ἡ ἐκάστοτε στάση τῶν Marx και Engels ἀπέναντι στο πρόβλημα τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας καθορίζεται ἀπὸ τὸ ποιά βαθμίδα μιᾶς κατιούσας κλίμακας ἐναλλακτικῶν λύσεων προκρίνεται σὲ κάθε συγκεκριμένη περίπτωση ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἡ περισσότερο εὐκαταία λύση θεωρεῖται πρὸς τὸ παρὸν πραγματοποιήσιμη ἢ ὄχι. Αὐτὸ θὰ δείξει ἡ παρακάτω ἀνάλυση.

Εἶναι γνωστὸ, ὅτι οἱ Marx και Engels θεωροῦσαν τὴν ὕφεση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος μετὰ τις ἡττες τοῦ 1848/49 προσωρινῇ μόνον και προσδοκοῦσαν σύντομα ἓνα νέο διεθνὲς ἐπαναστατικὸ κύμα — ἐσφαλμένα, ὅπως ὁμολόγησε ὁ Engels μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα.⁵ Τὸ κύμα αὐτὸ, ἂν ἦταν τόσο ὀρμητικὸ ὅσο ἀναμενόταν, θὰ σάρωνε ταυτόχρονα και τὴν δυτικὴν κεφαλαιοκρατία και τὴν τσαρική ἀπολυταρχία ἀνοίγοντας τὸν δρόμο τῆς σοσιαλιστικῆς Εὐρώπης τῶν ἀδελφωμένων λαῶν. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση φυσικά τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα θὰ ἐξέλειπε αὐτόματα, ἀφοῦ και ὁ ρωσσοικὸς ἐπεκτατισμὸς θὰ ἐξανεμιζόταν και δὲν θὰ εἶχαν λόγο ὕπαρξης οἱ δυτικὲς προσπάθειες ἀναχαίτισής του, πού συντηροῦσαν ἄλλωστε τὴν ἐτοιμόρροπη ὀθωμανική αὐτοκρατορία. Ἄ-

λέμου τοῦ 1877/78 (βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 86 κ.ε.) δείχνει ὅτι ἡ δική τους ἐκτίμηση τῶν πραγμάτων ὅσον ἀφορᾷ τὴν συγκεκριμένη ἐκείνη φάση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος διόλου δὲν ἀπέιχε ἀπὸ ἐκείνη τοῦ φλου τους. Ἄπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ θέσεις τοῦ Liebknecht δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν ρητὴ ἀποκήρυξη τῆς θεωρίας τοῦ status quo στὰ ἄρθρα τοῦ 1853.

5. Βλ. τὸν πρόλογο στὴν ἐπανεκδόση (Berlin, 1895) τοῦ ἔργου τοῦ Marx, Die Klassenkämpfe in Frankreich (α' ἐκδ. 1850).

κριβῶς μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια μιᾶ ὁ Marx τὸ καλοκαίρι τοῦ 1853 γιὰ τὴν ἐπανάσταση ποῦ θὰ γκρεμίσει συνάμα τὴν Ρώμη τῆς Δύσης καὶ τὴν Ρώμη τῆς Ἀνατολῆς καὶ ποῦ θὰ κληρονομήσει—αὐτὴ, κι ὄχι ἡ τσαρική Ρωσία— τὴν Κωνσταντινούπολη.⁶ Στὸ ἴδιο κείμενο ἐπισημαίνεται τὸ κοινὸ ἀντεπαναστατικὸ μέτωπο δυτικῆς κεφαλαιοκρατίας καὶ τσαρικῆς ἀπολυταρχίας. Ὡστόσο ἀπὸ τὴν ἐπισήμανση αὐτὴ προκύπτει μόνο ὅτι ἡ ἀστική Δύση κι ἡ ἡμιβάρβαρη Ἀνατολή συνασπίζονται ἀναγκαστικά ὅταν ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπανάσταση φουντώνει, ὄχι καὶ ὅτι μποροῦν νὰ ταυτιστοῦν κοινωνικά καὶ πολιτικά σὲ περιόδους ὅπου ἡ ἐπανάσταση προσωρινὰ ἀποσύρεται στὰ παρασκήνια τοῦ θεάτρου τῆς ἱστορίας. Στὴν ἄμπωτη τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος δὲν εἶναι διόλου ἀδιάφορο ποιὸς ἀντίπαλος ἀποτελεῖ τὸ μικρότερο ἢ τὸ μεγαλύτερο κακὸ καὶ πῶς θὰ καταστρωθεῖ, μὲ βάση τὴν ἱεράρχηση τῶν στόχων καὶ τῶν ἐχθρῶν, ἡ ἐπαναστατικὴ τακτική. Γιὰ τοὺς Marx καὶ Engels δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ ἀμφιβολία στὸ σημεῖο αὐτό: ὁ πρωταρχικὸς κι ἀσυμφιλίωτος ἐχθρὸς, ὁ μέγιστος κι ἔσχατος κίνδυνος εἶναι ἡ κοινωνικὰ ὑπανάπτυκτη, ἀλλὰ πολιτικὰ καὶ διπλωματικὰ ἐξαιρετικὰ δυναμικὴ τσαρική Ρωσία. Κάθε τῆς ἐνίσχυση ἢ ἐπέκταση, λοιπόν, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ σημαίνει ἀνάσχεση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασης καὶ συρρίκνωση τῶν δυνατοτήτων τῆς. Καὶ τὸ πανευρωπαϊκῆς σημασίας αὐτὸ ἐνδεχόμενον συνδέεται, πάλι, ἄμεσα μὲ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα, ἀφοῦ ἕνας ἀπὸ τοὺς προσφορότερους χώρους πιθανῆς ἐκδίπλωσης τοῦ ρωσικοῦ ἐπεκτατισμοῦ εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀποσυντιθέμενη εὐρωπαϊκὴ Τουρκία.

Ἐπάρχουν, ἐπομένως, δύο δυνατὲς μορφὲς ἀνατροπῆς τοῦ status quo στὴν περιοχὴ τούτη, οἱ ὅποιες ἀντιτίθενται ριζικὰ ὡς πρὸς τοὺς γενεσιουργοὺς συντελεστὲς καὶ ὡς πρὸς τὶς συνέπειές τους. Ἄν μιὰ ἀνατροπὴ τοῦ status quo ἀπὸ τὴ νικηφόρα εὐρωπαϊκὴ ἐπανάσταση ἀποτελεῖ τὴν εὐπρόσδεκτη καὶ πάγια ἱστορικὴ λύση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἡ ἀνατροπὴ του πρὸς ὄφελος τῆς κατεξοχὴν ἀντεπαναστατικῆς δύναμης, τοῦ τσαρισμοῦ, σημαίνει οὐσιαστικὴ χειροτέρευση τῶν ἐπαναστατικῶν προοπτικῶν σὲ παν-

6. Βλ. παρακ. κείμεν. ἀρ. 24, σ. 164.

ευρωπαϊκή κλίμακα και πρέπει να ἐμποδιστεῖ με κάθε τρόπο. Ἐφόσον δὲν ὑπάρξει σαφὴς τρίτη διέξοδος ἀνάμεσα στὴν ἐπαναστατικὴ λύση καὶ στὴν ὑπεράσπιση τοῦ status quo, ἡ πρακτικὴ ἀνυπαρξία τῆς πρώτης στὸ παρόν, παρὰ τὴν θεωρητικὴ τῆς βεβαιότητας στὸ μέλλον, συνεπάγεται ὑποχρεωτικὰ τὴν πρακτικὴ ἀσκηση τῆς δεύτερης στὸ παρόν, παρὰ τὴν φαινομενικὴ τῆς ἀντίθεσης πρὸς τὸ θεωρητικὸ σχῆμα ποῦ θὰ πραγματωθεῖ στὸ μέλλον. Καὶ κάτι παραπάνω: ἐνῶ ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς ἐπαναστατικῆς λύσης, ποῦ νοεῖται ὡς ριζικὴ κι ὀριστικὴ ἱστορικὴ καὶ ἠθικὴ κἀθαρση, οἱ πολιτικοδιπλωματικὲς ἐριδες τῶν Μεγάλων Δυνάμεων παρουσιάζονται ὡς ἰδιοτελεῖς ἐνέργειες λιγότερο ἢ περισσότερο ἀρπακτικῶν ὀρνέων, ἡ χρονικὴ μετατόπιση τῆς λύσης αὐτῆς σ' ἓνα μέλλον, ἂν ὄχι πολὺ μακρινό, πάντως ἀπροσδιόριστο, κάνει ἀναπόφευκτη τὴν ἐμπλοκὴ στὶς διαμάχες καὶ στὰ παιγνίδια τῶν Δυνάμεων, ἐφόσον ἡ πρακτικὴ ἀδυνατότητα τῆς ἐπαναστατικῆς λύσης hic et nunc ἐπιβάλλει τὴν προώθηση ἢ τουλάχιστον τὴν διαφύλαξη τῶν ἐπαναστατικῶν στόχων διαμέσου τακτικῶν ὑπολογισμῶν καὶ παροδικῶν συμμαχιῶν με βάση τοὺς πράγματι ὑπαρκτοὺς καὶ δρῶντες πολιτικοδιπλωματικοὺς παράγοντες. Ἄν ἡ δυσμενὴς ἱστορικὴ συγκυρία ἐπιτάσσει στὴν ἐπαναστατικὴ στρατηγικὴ νὰ περιοριστεῖ στὴν προάσπιση τοῦ minimum, δηλ. στὴν ἀποτροπὴ μιᾶς ἀλλαγῆς τοῦ status quo πρὸς ὄφελος τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀντεπαναστατικῆς Ρωσίας, τότε θέλοντας καὶ μὴ ἡ ἐπαναστατικὴ στρατηγικὴ ὀφείλει νὰ συμπορευτεῖ κριτικὰ με ὄσες δυνάμεις ἀντιτίθενται ἔμπρακτα στὴν παραπάνω ἀλλαγὴ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποιά κίνητρα τίς ὠθοῦν καὶ ποιούς σκοποὺς ἐπιδιώκουν. Ἄν ἡ ἡττημένη κι ἀκόμα ἀνίκανη γι' αὐτοτελεῖ δρᾶση ἐπανάσταση συμπορεύεται με τὴν Ἀγγλία καὶ τὴν Τουρκία, ὁ λόγος εἶναι ἀκριβῶς ὅτι ἡ ἡττα τῆς σήμανε τὴν ἰσχυροποίηση τοῦ προμαχῶνα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀντίδρασης, τῆς Ρωσίας.

Ἡ ταυτόχρονη κίνηση πάνω σ' ὄλα τὰ ἐπίπεδα αὐτῆς τῆς συλλογιστικῆς ἐπιτρέπει στοὺς Marx καὶ Engels ν' ἀπορρίπτουν γενικὰ τὴν θεωρία τῆς ὑπεράσπισης τοῦ status quo ὡς διαρκοὺς διευθέτησης τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος καὶ ἀμέσως κατόπιν νὰ σχετικοποιοῦν τὴν ἀπόρριψή τους αὐτὴ ἀναφερόμενοι σ' ὅ,τι θεω-

ροῦν ὡς συγκεκριμένες δυνατότητες καὶ ἀπαιτήσεις τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς. Στις πρώτες ἰδιωτικὲς καὶ δημόσιες ἀποφάνσεις τους πάνω στὸ ἀνατολικὸ ζήτημα κυριαρχεῖ ἡ καταδίκη τῆς θεωρίας τοῦ status quo. Προσδοκώντας τὴν ὀριστικὴ λύση ἀπὸ τὴν ἐπικείμενη ἐπανάσταση, ὁ Engels δὲν ἐνοχλεῖται ἀπὸ τὴν καταπολέμηση τοῦ status quo ἔστω κι ἂν αὐτὴ γίνεται πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Ρωσσίας.⁷ Ἡ θεωρία τοῦ status quo τοῦ φαίνεται ἀπτή ἀπόδειξη τῆς μυωπίας, τῆς ἀτολμίας καὶ τῆς ἐνδείας τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀστικῆς διπλωματίας,⁸ καὶ ἓνα ἐπιχειρήμα πού χρησιμοποιοῖ ἐναντίον της εἶναι ὅτι ἡ παράταση τῆς τουρκικῆς καταπίεσης δὲν μειώνει, ὅπως νομίζουν πολλοί, ἀλλὰ ἀντίθετα ἐντείνει τὴν ἐπιρροή τῆς Ρωσσίας, ἀφοῦ οἱ καταπιεζόμενοι σ' αὐτὴν προσβλέπουν ὡς σωτήρα.⁹ ἀπὸ δῶ συνέπεται, βέβαια, ὅτι μόνον ἡ ἀνατροπὴ τοῦ status quo στὴν περιοχὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας μπορεῖ νὰ ἐξουδετερώσει μακροπρόθεσμα τὸν ρωσικὸ κίνδυνο. Ὡστόσο λίγες μόλις ἑβδομάδες ἀφότου ἐκφράσθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἐναντίον τῆς θεωρίας τοῦ status quo, ὁ Engels μετατοπίζει τὸ κέντρο βάρους τῆς ἐπιχειρηματολογίας του καί, μολονότι δὲν ἀναιρεῖ τὴν προγενέστερη θέση του, τώρα θεωρεῖ ὡς πρακτικὰ ἀποφασιστικὴ τὴν ἐξῆς ἐναλλακτικὴ λύση: ἡ διατήρηση τῆς τουρκικῆς ἀκεραιότητος ἢ, σὲ περίπτωσι διαλύσεως τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ματαίωση ρωσικῶν προσαρτήσεων ἀπὸ τὴν σκοπιὰ αὐτῆς τῆς ἐναλλακτικῆς λύσεως ἀναφέρεται, γιὰ πρώτη φορὰ, στὴν σύμπτωσι τῶν (τακτικῶν) συμφερόντων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασης.¹⁰ Ἡ διαφορισμένη αὐτὴ ἀντίληψι ἀντανακλάται στὴν πολεμικὴ τοῦ Engels ἐναντίον τῆς γραμμῆς δύο ἀγγλικῶν ἐφημερίδων στὸ ἀνατολικὸ ζήτημα: οἱ Times ἀντικρούουν ὀρθὰ τὴν θεωρία τοῦ status quo, ἀλλὰ ἐσφαλμένα ἐπιδιώκουν ἔτσι νὰ ὑπηρετήσουν τὴν Ρωσσία, ἐνῶ ἡ Daily News τονίζει ὀρθὰ ὅτι μὲ τίς δεδομένες συνθῆκες ὁ διαμελισμὸς τῆς Τουρκίας θὰ ὠφελοῦσε τὴν

7. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 4, σ. 89.

8. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 8, 11, σ. 94, 115.

9. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 12, σ. 119/20.

10. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 10, σ. 111.

Ρωσία, ἀλλὰ ἐσφαλμένα στηρίζει τὴν ἀντιρωσσική της τοποθέτηση σὲ μιὰν ἐξιδανίκευση τοῦ τουρκικοῦ καθεστῶτος.¹¹

Ἀντίθετα στὸν θρύλο γιὰ τὴν «τουρκοφιλία» τῶν Marx καὶ Engels μπορούμε, τώρα, νὰ ποῦμε ὅτι ἔμειναν πάντοτε κατὰ βάση πιστοὶ σ' αὐτὴν τὴν ἄρνηση κοινωνικῆς ἢ πολιτικῆς ἐξιδανίκευσης τῆς Τουρκίας. Ὅπως εἶναι εὐνόητο, ἡ τέτοια ἄρνηση γινόταν τόσο πιὸ ρητὴ κι ἔντονη ὅσο ἀποκρουόταν ἡ θεωρία τοῦ status quo, ἐνῶ, ἀντίστοιχα, θεωροῦνταν προσεχῆς ἡ κατάρρευση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.¹² Συμβαίνει ὁμοίως καὶ τὸ ἀντίστροφο, ὅταν δηλαδὴ ἡ (προσωρινή) υπεράσπιση τῆς τουρκικῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος θεωρεῖται ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη, τότε πολλὲς φορές γίνονται προσπάθειες νὰ ἐπισημανθοῦν στοιχεῖα ἀνθεκτικότητας ἢ καὶ εὐρωστίας στὸν κρατικὸ καὶ κοινωνικὸ ὄργανισμὸ τῆς Τουρκίας, κι ἡ τάση τούτη ἐπιδίδει ὅσο οἱ Marx καὶ Engels βλέπουν τὴν ἐπανάσταση, καὶ μαζί της τὴν ὀριστικὴ λύση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ν' ἀπομακρύνεται στὸν ὀρίζοντα τοῦ μέλλοντος.¹³ Ὅπως ὁμοίως θὰ δοῦμε διεξοδικότερα στὸ δεύτερο μέρος τῆς μελέτης μας, ἡ α ἢ β εὐμενῆς κρίση γιὰ τὴν α ἢ β πλευρὰ τῆς τουρκικῆς κοινωνίας δὲν σημαίνει ποτὲ ἀναθεώρηση τῆς βασικῆς της κοινωνιολογικῆς καὶ ιστορικῆς ἀποτίμησης, παρὰ ἀντίθετα συνοδεύεται ὀχι σπάνια ἀπὸ τὴν ὑπόμνηση τῆς ἡμιβαρβαρικῆς καὶ ἀσιατικῆς της ὑφῆς. Ἔτσι ἡ ἀναφορὰ στὰ σὺν καὶ στὰ πλὴν τῆς τουρκικῆς κοινωνίας, σὲ σχέση πάντα μὲ τὴν υπεράσπιση ἢ τὴν ἀπόρριψη τοῦ status quo, δὲν εἶναι ἰσόρροπη, παρὰ αἰσθητὰ ἀνισομερῆς: ἡ υπεράσπιση τοῦ status quo δηλαδὴ σημαίνει τὸν τονισμὸ δευτερευόντων πλεονεκτημάτων, ἐνῶ ἡ καταδίκη του αἰτιολογεῖται μὲ τὴν ὑπογράμμιση πρωτευόντων καὶ ἀνιάτων μειονεκτημάτων· τὸ οὐσιαστικὸ αὐτὸ γεγονὸς δὲν μεταβάλλεται οὔτε ἀπὸ τὸν κάποτε πολὺ θερμὸ τόνο, μὲ τὸν ὁποῖο ἀναφέρονται τὰ δευτερεύοντα πλεονεκτήματα καὶ ὁ ὁποῖος συνήθως ὀφείλεται στὴν διάθεση τῶν Marx

11. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 11, σ. 115/7.

12. Βλ. π.χ. δ.π., σ. 114 κ.έ.

13. Πρβλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ E. Bernstein, Die Briefe von Karl Marx über den Krimkrieg und die Orientfrage, περιοδ. Die Neue Zeit 16, 1 (1898), 209-217, σ. 212.

και Engels να καταπολεμήσουν όχι μόνο τους θετικούς θρύλους γύρω απ' την Τουρκία, αλλά και τους άρνητικούς.¹⁴ *Αν τώρα οι Marx και Engels προτιμούν ανεπιφύλακτα την ήμιβάρβαρη και άσιατική Τουρκία από την έξισου —δπως θα δοῦμε— ήμιβάρβαρη και άσιατική Ρωσία, ό λόγος είναι ότι ή πρώτη δέν κάνει έπεκτατική πολιτική και δέν επηρεάζει τις κρίσιμες εύρωπαϊκές εξελίξεις, ενώ αντίθετα μιá προώθηση τής δεύτερης στα Βαλκάνια και στην Μεσόγειο θα είχε όλέθριες συνέπειες για τόν συσχετισμό έπαναστατικών κι άντεπαναστατικών δυνάμεων σ' όλόκληρη την Εύρώπη. Πρέπει έπιπλέον να σημειωθεί ότι ή (τακτική) ύποστήριξη τής Τουρκίας και ή (στρατηγική) ύποστήριξη τής επανάστασης διόλου

14. Στο φώς των διαπιστώσεων αυτών πρέπει να κατανοηθεί και ή σχέση των Marx-Engels με τόν Urquhart. Αρχικά, και παράλληλα με την διαρρήδην άπόρριψη τής θεωρίας του status quo, ή ρομαντική τουρκοφιλία του Urquhart προκαλεί τις ειρωνικές παρατηρήσεις του Engels (βλ. κείμ. άρ. 4, σ. 87/9). *Ωστόσο οι Marx και Engels συμμερίζονται τις άπόψεις του Urquhart για τόν ρωσικό έπεκτατισμό και για την ρωσική επίδραση στην διαμόρφωση τής άγγλικής πολιτικής, ιδιαίτερα για τόν συνειδητά προδοτικό, κατά την γνώμη τους, ρόλο του Palmerston. Με τις θέσεις του Urquhart ταυτίζονται έπίσης όποτε ύπερασπίζουν ρητά τó status quo και θεωρούν τις έξεγέρσεις των άλυτρώτων στην τουρκική αυτοκρατορία ως προϊόντα ρωσικών συνωμοσιών (βλ. π.χ. τις έρμηνευτικές και πραγματικές σημ., άρ. 227)· με την ίδια έννοια επηρεάζονται από τόν Urquhart όταν, όπως θα δοῦμε στο δεύτερο μέρος τής μελέτης μας, άνάμεσα στα στοιχεία τής τουρκικής εύρωστίας, όσα φαίνονται να δικαιολογούν τις έλπίδες για την διατήρηση του status quo στο άμεσο μέλλον τουλάχιστον, αναφέρεται λ.χ. ή τοπική και έπαρχιακή αυτοδιοίκηση. Αυτά όλα έξηγούν τόν σεβασμό, με τόν όποιο μιλά για τόν Urquhart ό Engels στα 1890 (βλ. κείμ. άρ. 118, σ. 469/70). Παρ' όλες τις προσεγγίσεις και επιμέρους συμπάθειες, ώστόσο, οι Marx και Engels δέν λησμονούσαν τί χάριζε την δική τους επαναστατική τοποθέτηση από την τοποθέτηση του άντεπαναστάτη Urquhart. Βλ. τó σύντομο κείμενο του Marx «David Urquhart», που δημοσιεύτηκε στο γερμανόφωνο έντυπο τής Νέας Ύόρκης Die Reform στις 19.12.1853· αρχικά περιεχόταν σε μιάν έπιστολή του Marx προς τόν A. Cluss, ή όποια δέν έχει διασωθεί. Μιά προσεκτική και διαφορισμένη άποτίμηση τής επίδρασης του Urquhart πάνω στους Marx και Engels προσφέρει ό O. Blum, Die weltpolitischen Lehrjahre von Marx und Engels, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 44 (1917/18), 530-566, ύ. 550-2.

δὲν ἀποτελοῦσαν ἀντίφαση σὰ μάτια τῆς τοτινῆς εὐρωπαϊκῆς κοινῆς γνώμης, ἐφόσον στὴν διάρκεια τοῦ 19ου αἰ. πλῆθος ἐπαναστατῶν φυγάδων, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν κεντρικὴ κι ἀνατολικὴ Εὐρώπη, κατέφευγαν στὴν Τουρκία καὶ κατατάσσονταν στὸν τουρκικὸ στρατὸ γιὰ νὰ τοὺς δοθεῖ ἔτσι ἡ δυνατότητα νὰ πολεμήσουν τὴν ὑπ' ἀρ. 1 ἀντεπαναστατικὴ δύναμη, τὴν Ρωσσία· ἡ Τουρκία ἦταν συνήθως ἔτοιμη νὰ χρησιμοποιοῦσε τὶς ὑπηρεσίες τῶν πολιτικῶν προσφύγων, ἐνῶ μόνιμο αἶτημα τῆς Ρωσσίας ἦταν ἡ ἀπέλασή τους ἀπὸ τὴν τουρκικὴ ἐπικράτεια.¹⁵ Ὅταν λοιπὸν ὁ Μαγκ ἐγράφε, ὅτι ἡ Τουρκία συμμαχεῖ ἀντικειμενικὰ μὲ τὴν ἐπανάσταση στὸν βαθμὸ πού συγκρούεται μὲ τὴν ἀντεπαναστατικὴ Ρωσσία,¹⁶ μπορούσε νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι δὲν ξένιζε τοὺς πολιτικὰ ἐνήμερους ἀναγνώστες του.

Ἀνάμεσα, τώρα, στὶς δύο παραπάνω ἀκραῖες λύσεις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, δηλ. στὴν ἄριστη στρατηγικὴ λύση (τὴν ἐπανάσταση) καὶ στὴν τακτικὴ λύση ἀνάγκης (τὴν ὑπεράσπιση τοῦ status quo), παρεμβάλλεται ὡς ἐνδιάμεση λύση μιὰ τροποποίηση τοῦ ἑδαφικοῦ καθεστῶτος σὰ Βαλκάνια, ἡ ὁποία δὲν προϋποθέτει βέβαια τὴν πλήρη νίκη τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασης, πάντως ὁμως ἀπαιτεῖ τὴν ἀνάσχεση τῆς πολιτικῆς ἀντίδρασης καὶ τὴν ἀνεμπόδιση ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν ἐπικοινωνιῶν σὲ πανευρωπαϊκὴ κλίμακα. Ἡ λύση αὐτὴ εἶναι ἡ δημιουργία μιᾶς νοτιοσλαβικῆς ὁμοσπονδίας μὲ πυρήνα καὶ πόλο ἑλλεως τὴν ἤδη ἀνεξάρτητη Σερβία. Ὁ Engels θεωρεῖ φυσικὴ τὴν πρωτοκαθεδρία τοῦ σλαβικοῦ στοιχείου σὰ Βαλκάνια, γιὰτὶ πιστεῦει ὅτι σ' ἓνα μικτὸ πληθυσμὸ μιὰ φυλὴ ἀπ' ὅλες τελικὰ θὰ ἐπικρατήσει· κι ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι δὲν φαίνονται ἱκανοὶ γιὰ κάτι τέτοιο, φυσικὸ εἶναι ὁ πρῶτος ρόλος νὰ περιέλθει στοὺς Νοτιοσλάβους, πού ἀπὸ τὰ 12 ἑκατομμύρια τῶν Χριστιανῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἀποτελοῦν τὰ 7.¹⁷ Γιὰ νὰ εἶναι ὑγιής, ἡ λύση αὐτὴ χρειάζεται, φυσικά, νὰ εἶναι τὰ νέα ἀνεξάρτητα (ὁμόσπονδα) βαλκανικὰ κράτη ὀλοτέλα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν Ρωσ-

15. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 34, 42, σ. 244, 267, 274.

16. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 36, σ. 247.

17. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 8, 12, σ. 99, 122.

σία, και μάλιστα φραγμός στην εξάπλωση τῆς ἐπιρροῆς της. Ὁ Engels διατυπώνει τὴν εἰκασία, ὅτι τὰ συμφέροντα τοῦ ἐμπορίου τους θὰ προσανατολίσουν τοὺς Νοτιοσλάβους πρὸς τὴν Δύση καὶ ἔτσι θὰ τοὺς φέρουν σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν Ρωσσία.¹⁸ Ἄν ὁμως ἡ σύγχρονη κοινωνικοοικονομικὴ ἐξέλιξη, στὴν ὁποία μπαίνουν μετὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀνεξαρτησίας τους, τοὺς ὠθεῖ πρὸς τὴν προηγμένη Δύση, ἢ φυλετικὴ τους καταγωγή καὶ τὸ θρήσκευμα τῆς ἑλληνορθόδοξης μερίδας τους τοὺς ἔλκει πρὸς τὴν Ρωσσία, ἐνῶ ἐπιπλέον ἡ ἀντίθεση τῆς μερίδας αὐτῆς πρὸς τὴν ρωμαιοκαθολικὴ τοὺς διχάζει ἐσωτερικά.¹⁹ Ἡ δημιουργία μιᾶς αὐτόνομης πολιτικῆς ὑπαρξῆς τῶν Νοτιοσλάβων ὡς λύση τοῦ προβλήματος τοῦ ἑδαφικοῦ καθεστῶτος τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας —λύση, ἐννοεῖται, μετὰ ἀντιρωσσικὴ αἰχμὴ— δὲν ἀποτελεῖ λοιπὸν βεβαιότητα παρὰ δυνατότητα, ποὺ ἀπειλεῖ κάθε στιγμή νὰ κομματιαστεῖ μέσα σὲ μιὰ διελκυστῖδα ἀντιφατικῶν δεδομένων. Ἔτσι, μολονότι ἡ τέτοια λύση στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο ἐμφανίζεται πειστικὴ καὶ ἐπικροτεῖται, στὴν πράξη ἡ στάση ἀπέναντί της καὶ ἡ ζέση, μετὰ τὴν ὁποία ἐπιδιώκεται, δὲν καθορίζεται ἀπὸ τούτη τὴν γενικὴ θεωρητικὴ εὐμενὴ ἐκτίμηση, παρὰ ἀπὸ μιὰ συγκεκριμένη πολιτικὴ στάθμιση, ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ποικίλλει αἰσθητὰ ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ καὶ ἀπὸ συγκυρία σὲ συγκυρία. Τὸ κρίσιμο ἐρώτημα παραμένει τὸ ἐξῆς: ποιὸς καὶ τί ἐγγυᾶται, ὅτι τὸ νοτιοσλαβικὸ κράτος ἢ ἡ νοτιοσλαβικὴ ὁμοσπονδία κρατῶν, ποὺ θὰ προκύψει ἀπὸ μιὰ μεταβολὴ τοῦ status quo προγενέστερη τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασης, δὲν θὰ ὑπαχθεῖ στὴν ρωσσικὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς; Ἄν ἡ συγκεκριμένη στάθμιση τῶν συντελεστῶν τῆς ἐκάστοτε συγκυρίας δείξει ὅτι ὁ κίνδυνος ἐξάπλωσης τῆς ρωσσικῆς ἐπιρροῆς θὰ μεγαλώσει μετὰ τὴν αὐτονόμηση τῶν Νοτιοσλάβων, τότε προκρίνεται καὶ πάλι ὡς προσωρινὴ τακτικὴ λύση ἢ παραμονὴ στὸ status quo, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀνατροπὴ ἐπαφίεται καὶ πάλι στὴν μελλοντικὴ εὐρωπαϊκὴ ἐπανάσταση. Γυρίζουμε ἔτσι στὴν ἀρχικὴ ἱεραρχία προτεραιοτήτων καὶ στὴν ἀρχικὴ ἐναλλακτικὴ λύση.

18. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 12, σ. 123.

19. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 8, σ. 99/100.

Ἡ κύμανση τῆς ἐκάστοτε συγκεκριμένης στάθμισης τῶν δυνατοτήτων καὶ τῶν προοπτικῶν ἐνὸς ἢ περισσώτερων σλαβικῶν βαλκανικῶν κρατῶν χαρακτηρίζει ἐξαρχῆς τὶς σχετικὲς ἀποφάνσεις τοῦ Engels καὶ διαφαίνεται ἤδη μέσα ἀπὸ τὶς κρίσεις του γιὰ τὸ ὑφιστάμενο σερβικὸ κράτος. Ἔτσι, ὅταν θέλει νὰ δείξει τὴν ἔκταση τῆς ρωσικῆς ἐπιρροῆς, τονίζει ὅτι χάρις σ' αὐτὴν πῆραν οἱ Σέρβοι τὴν ἀνεξαρτησία τους καὶ ὅτι ἡ Ρωσσία ὑποκίνησε τὴν ἐπανάστασή τους.²⁰ Ἀντίθετα, ὅταν σκοπεύει νὰ ὑπογραμμίσαι τὸν κυριαρχικὸ καὶ ἐνδεχομένως ἀντιρωσικὸ ρόλο τους στὴν Βαλκανικὴ, ἀποδίδει τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀνεξαρτησίας τους στὸν δικὸν τους γενναῖο ἀγῶνα.²¹ Οἱ δύο αὐτὲς ἐκτιμήσεις δὲν ἀντιφάσκουν ἀναγκαστικά, ἐνδεικτικὸ ὅμως εἶναι τὸ τί λέγεται καὶ τὸ τί ἀποσιωπᾶται κάθε φορά. Ἄν ἔτσι διαφοροῦμενη εἶναι ἡ τοποθέτηση τοῦ Engels ἤδη στὰ 1853, ἀκριβῶς δηλ. τότε ποῦ διαγράφει τὴν εὐμενέστερη γιὰ τοὺς Νοτιοσλάβους πολιτικὴ προοπτικὴ, μὲ τὸν καιρὸ φτάνει νὰ θεωρεῖ τὴν δυνατότητα μιᾶς πραγματικῆς ἀπαγκίστρωσῆς τους ἀπὸ τὴν ρωσικὴ ἐπιρροὴ μηδαμινὴ καὶ ἀντίστοιχα ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικῆς τους χειραφέτησης σὲ βαλκανικὴ κλίμακα. Στὰ 1866 ἡ ἀποσύνθεση τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας σὲ σειρά σλαβικῶν κρατῶν δὲν ἀποτιμᾶται πιά ὡς ἓνα ἐνδεχόμενον βῆμα πρὸς τὴν λύση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, παρὰ ὡς ἀποκλειστικὰ ρωσικὸ σχέδιο,²² ἐνῶ δέκα χρόνια ἀργότερα ὁ Engels ἐπιβεβαιώνει τὴν θέση του αὐτῆ, γράφοντας ὅτι μὲ τὴν αὐτονομίαν τῆς Βουλγαρίας ἀπλῶς ἀνοίγει γιὰ τὴν Ρωσσία ὁ δρόμος γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη.²³ Ἐπίσης στὶς παραμονὲς τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1877/78 οἱ ἐνέργειες τῆς Σερβίας καὶ τὰ γεγονότα τῆς Ἑρζεγοβίνης ἐρμηνεύονται ὡς ἀποτελέσματα ρωσικῶν ὑποκινήσεων.²⁴ Τέλος στὰ 1882 παρουσιάζεται ὡς ἀπλή θεωρητικὴ δυνατότητα ὁ,τι στὰ 1853 ἐμφανιζόταν (καὶ) ὡς δυνατότητα πρακτικῆ: ἡ ἀνάπτυξη ἐνὸς νοτιοσλαβικοῦ ἐθνικισμοῦ ἀντίθετου πρὸς τὸν

20. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 11, 12, σ. 113, 120.

21. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 12, σ. 123.

22. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 81, σ. 423.

23. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 88, σ. 429.

24. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 83, σ. 425.

πανσλαβισμό. Ἡ προσήλωση τῶν Σλάβων στὸν τσάρο, πιστεύει τώρα ὁ Engels, ἀποτελεῖ σταθερὸ μέγεθος καὶ θὰ παραμείνει τέτοιο ὡς τὴν πτώση τοῦ τσαρισμοῦ καὶ τὴν συνεπούμενη ἐκλειψη τοῦ πανσλαβισμοῦ· ἐπιπλέον, ἐνῶ στὰ 1853 θεωροῦσε τουλάχιστον δυνατὴ μιὰ συσπείρωση τῶν Νοτιοσλάβων γύρω ἀπὸ τοὺς Σέρβους, στὰ 1882 κρίνει τὶς γλωσσικές, θρησκευτικές κτλ. διαφορὲς μεταξὺ τῶν τελευταίων τόσο ἔντονες, ὥστε ν' ἀποκλείουν τὴν πραγμάτωση μιᾶς Μεγάλης Σερβίας.²⁵ Πρέπει ὥστόσο νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ νέα στάθμιση τῆς συγκεκριμένης κατάστασης δὲν ἀπομακρύνει τὸν Engels ἀπὸ τὸ στρατηγικὸ σχῆμα ποὺ εἶχε ὑποτυπώσει στὰ 1853: γιατί καὶ τώρα (1886) εἰσηγεῖται τὴν ὑποστήριξη τῶν Νοτιοσλάβων, ἂν καὶ ἐφόσον χειραφετούμενοι στρέφονται ἐναντίον τῆς Ρωσίας, μολοντί δὲν θεωρεῖ πιά μιὰ τέτοια στροφὴ τους πιθανή.²⁶

Ὅπως βλέπουμε, λοιπόν, ἡ κύμανση τῆς ἐκάστοτε στάθμισης τῶν πολιτικῶν τάσεων καὶ δυνατοτήτων τῶν Νοτιοσλάβων εἶναι τακτικῆς ὕφης καὶ διόλου δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς ἀσυνέπεια σὲ θέμα ἀρχῆς. Γιὰ νὰ κατανοηθεῖ βαθύτερα τὸ σημεῖο αὐτό, γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ δηλ. γιατί ἡ ἐθνικὴ χειραφέτηση τῶν βαλκανικῶν λαῶν δὲν ἀποτελεῖ αὐταξία ποὺ ὀφείλει νὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ κάθε τίμημα, παρὰ ἀντιμετωπίζεται μὲ εὐρύτερα καὶ ὑπέρτερα κριτήρια, πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι γιὰ τοὺς Marx καὶ Engels ὁ ἐθνικισμὸς μὲ τὴν σημερινὴ τρέχουσα ἔννοια (αἴτημα πολιτικῆς αὐτοδιάθεσης κάθε ἐθνικῶν ὁμοιογενοῦς ομάδας ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ὄγκο καὶ τὸ πολιτισμικὸ της ἐπίπεδο) διόλου δὲν ἀποτελεῖ θέμα ἀρχῆς· ἀπεναντίας μάλιστα. Ὑποστηρίζουν μὲ ἔμφαση τὴν ἀπόλυτη προτεραιότητα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος (ἄρα καὶ τῶν στρατηγικῶν καὶ τακτικῶν στόχων του) ἀπέναντι σὲ ὅποιοδήποτε ἐθνικὸ κίνημα, κι αὐτὸ γιὰ δύο λόγους, ἓνα λόγο ἀρχῆς κι ἓνα λόγο πολιτικῆς τακτικῆς. Ὁ λόγος ἀρχῆς εἶναι ὅτι τὸ αἴτημα τοῦ ἐθνικοῦ κράτους, τουλάχιστον ὅπως ἀρθρώνεται στὴν εὐρωπαϊκὴ πραγματικότητα τοῦ 19ου αἰ., δὲν εἶναι προλεταριακὸ ὡς πρὸς

25. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 107, σ. 447 κ.ε.

26. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 112, σ. 457.

τὴν ὑφὴ καὶ τὴν προέλευσὴ του, παρὰ ἀστικὸ καὶ φιλελεύθερο, ἀποσκοπεῖ δηλ. στὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐνοποίηση ὀρισμένου χώρου διαμέσου τῆς ὑπέρβασης τοῦ φεουδαλικοῦ κατακερματισμοῦ του. Ἄν ὁμως ὁ ἐθνικὸς χῶρος ἐνοποιεῖται ἔτσι πρὸς τὰ μέσα, ὑψώνει φράγματα πρὸς τὰ ἔξω, φράγματα ποῦ γεννοῦν τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ κάθετες ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὰ ἔθνη εἶναι βαθύτερες καὶ ἱστορικὰ σημαντικότερες ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὶς τάξεις. Σ' αὐτὴ τὴν ἐντύπωση, ποῦ ἡ ἄρχουσα τάξη κάθε ἔθνους καλλιεργεῖ κι ἐκμεταλλεύεται γιὰ λογαριασμό της, ἀντιτίθεται διαμετρικὰ ὁ διεθνὴς καὶ διεθνιστικὸς χαρακτήρας τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ νίκη του θὰ σημάνει αὐτόματα ὄχι μόνον τὴν κατάλυση τῶν φραγμῶν ἀνάμεσα στὰ ἔθνη, ἀλλὰ καὶ τὴν χειραφέτηση ὅσων ἔθνῶν δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀποκρυσταλλωθεῖ μὲ τὴν μορφή κράτους.²⁷ Ἄν ἡ ἐπανάσταση ἦταν ἐθνικὴ, τότε ἡ νίκη της δὲν θὰ σήμαινε καὶ τὴν λύση τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος γιὰ ὅλα τὰ ἔθνη· ἡ λύση αὐτὴ ἀναμένεται ὡς βέβαιη ἀκριβῶς ἐπειδὴ θεωρεῖται ὅτι ἡ ἐπανάσταση, ἂν εἶναι ριζικὴ καὶ ὀριστικὴ, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει διεθνή καὶ διεθνιστικὸ χαρακτήρα. Ἄνάμεσα στὸν προλεταριακὸ διεθνισμό (μὲ τὴν ἔννοια ποῦ εἶχε ἡ ἔκφραση στὸν 19ο αἰ.) καὶ στὸ πρωτεῖο τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης ἀπέναντι σὲ κάθε ἐθνικισμό ὑφίσταται πρωτογενὴς κι ἀδιάρρηκτη σχέση. Μὲ βάση αὐτὴ τὴν συλλογιστικὴ θυμίζει ὁ Engels, ὅτι ὁ ἐθνικισμὸς εἶναι ἔννοια φιλελεύθερη κι ὁποῖος ξεκόβει ἀπὸ τὸν φιλελευθερισμὸ ξεκόβει κι ἀπὸ τὸν ἐθνικισμό.²⁸

Ὁ λόγος πολιτικῆς τακτικῆς, τώρα, ποῦ ὑπαγορεύει ἐξίσου τὴν ὑπαγωγή τῶν ἐθνικῶν κινήματων στὶς διεθνεῖς ἀνάγκες τῆς ἀπὸ τὴν φύση της διεθνοῦς καὶ διεθνιστικῆς ἐπανάστασης, ἔχει τὶς ρίζες του στὶς ἀποφασιστικὲς γιὰ τοὺς Marx καὶ Engels ἐμπειρίες τοῦ 1848/9. Τοὺς ἐντυπώσισε καὶ τοὺς ἐξόργισε τὸ γεγονός, ὅτι ὀρισμένες ἐθνικότητες, καὶ μάλιστα οἱ Νοτιοσλάβοι τῆς Αὐστροουγγαρίας, δὲν δίστασαν νὰ συμμαχήσουν μὲ τὴν φεουδαλικὴ ἀντίδραση ἐναντίον τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης τῆς Οὐγγα-

27. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 107, σ. 448.

28. Ὁ.π., σ. 447.

ρίας λ.χ., προκειμένου να πραγματώσουν τις στενές δικές τους επιδιώξεις.²⁹ Το διδάγμα για το μέλλον και για το ανατολικό ζήτημα ήταν ότι η επανάσταση θα έπρεπε να φοβᾶται κάθε στιγμή μιὰ συμμαχία όρισμένων βαλκανικῶν ἐθνικοτήτων με τὴν ἀντιδραστικὴ Ρωσία, συμμαχία πού θα εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐνίσχυση τῆς ἀντεπανάστασης σὲ μεγάλη κλίμακα ἀκριβῶς διαμέσου τῆς ἱκανοποίησης ἐθνικιστικῶν αἰτημάτων σὲ κλίμακα μικρή. "Αν μεταφερθεῖ στὸ ἐπίπεδο τῆς θεωρητικῆς γενίκευσης, ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία ἀναγκαία σχέση ἀνάμεσα στὴν ἐπίτευξη ἐθνικῶν στόχων σὰν τέτοιων καὶ στὴν πρόοδο τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος· τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο δὲν θὰ ἦταν κάτι τι σπάνιο ἢ παράδοξο. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν σκέψη τῶν Marx καὶ Engels διόλου δὲν κυριαρχεῖ κάποια ἀναγκαστικὴ καὶ ἀπαρέγκλιτη κλιμάκωση πολιτικῶν προτεραιοτήτων, σύμφωνα με τὶς ἐπιταγὲς τῆς ὁποίας ἡ χειραφέτηση ὄλων ἀνεξαιρέτα τῶν ἐθνικοτήτων θὰ ἀποτελοῦσε προϋπόθεση γιὰ τὴν διεθνή λύση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος· ἀντίθετα, ὅπως εἶδαμε, ἡ ἐσχατὴ λύση τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος σὲ ὅσα ἔθνη δὲν χειραφετήθηκαν ἀκόμη ὡς ἔθνη ἀναμένεται ἀπὸ τὴν ἐπαναστατικὴ λύση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος στὰ μεγαλύτερα καὶ πιὸ προηγμένα ἔθνη.³⁰ Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ

29. Βλ. ἰδιαίτερα τὸ ἄρθρο τοῦ Engels, *Der magyarische Kampf*, πού δημοσιεύτηκε στὴ *Neue Rheinische Zeitung* στίς 13 Ἰανουαρίου 1849 (= *Marx-Engels-Werke*, τ. 6, 165 κ.έ.). "Ὅσα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἄρθρο ἀποδίδονται ἐδῶ (βλ. παρακ. κείμεν. ἀρ. 2) δὲν ἀναφέρονται φυσικὰ στὸ ζήτημα τοῦτο ἄμεσα. Γιὰ τὴν ἀντεπανάστατικὴ στάση ἐθνικιστικῶν κινήματων πρβλ. τὶς ἐρμηνευτικὲς καὶ πραγματικὲς σημειώσεις, ἀρ. 19 καὶ 20.
30. Θεωρώντας τὰ πράγματα ἀπ' αὐτὴ τὴν σκοπιὰ οἱ Marx καὶ Engels δὲν ἀναγνωρίζουν τὸ δικαίωμα αὐτοδιάθεσης τῶν ἐθνῶν με τὴν ἀδιαφόριστη ἀστικοφιλελεύθερη ἔννοια τοῦ ὅρου, παρὰ τὸ ὑποτάσσουν στίς ἀνάγκες τῆς ἐπαναστατικῆς στρατηγικῆς. Βλ. τὴν μελέτη τοῦ H. Cunow, *Marx und das Selbstbestimmungsrecht der Nationen*, περ. *Die Neue Zeit*, 36, 1 (1918), 578-584, 607-612, καὶ πρβλ. τὴν ἀνάλυση τοῦ S. Bloom, *The World of Nations. A Study of the national Implications in the Work of Karl Marx*, New York 1941, 35 κ.έ. Ἡ πεποίθηση, ὅτι τὸ ἔθνος καὶ ἡ ἐθνικὴ συνείδηση ἀποτελοῦν μεγέθη πού καθαυτὰ παραμένουν ἕνα πρὸς τὴν σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση, ἐξηγεῖ ἐν μέρει τὸ γεγονός ὅτι

τῆς ἐπαναστατικῆς στρατηγικῆς, πού θέλει νά στηρίζεται στὰ οὐσιώδη ἀντικειμενικά δεδομένα τῆς ιστορικῆς ἐξέλιξης, εἶναι λοιπὸν κρίσιμη ἢ διάκριση ἀνάμεσα στὰ πρωτοπόρα καὶ στὰ βραδυπορημένα ἢ, ὅπως λέει ὁ Engels, ἀνάμεσα στὰ ἱστορικά καὶ στὰ

οἱ Marx καὶ Engels δὲν φρόντισαν νὰ ἐκθέσουν μιὰ συστηματικὴ ἱστορικοῦλιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ φαινόμενο τοῦ ἔθνους, βλ. σχετικὰ τὴν μελέτη τοῦ H. Mommsen, *Sozialismus und Nation. Zur Beurteilung des Nationalismus in der marxistischen Theorie*, στὸν τόμο *Soziale Bewegung und politische Verfassung*, hg. v. U. Engelhardt - V. Sellin - H. Stuke, Stuttgart 1976, 653-676, ἰδ. 662-663. Προσπάθειες συγκαρινῶν μας Βαλκάνιων ἱστορικῶν νὰ παρουσιάσουν τοὺς Marx καὶ Engels ὡς «προοδευτικούς» συνηγόρους τοῦ ἔθνικοῦ κινήματος στὶς γῶρες τους καὶ συνάμα ὡς ἐκπροσώπους τῆς δικῆς τους ἀντίληψης γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη, ὅπως αὐτὴ ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπὸ πρόσφατες πολιτικὲς σκοπιμότητες, καταλήγουν ἔτσι ἀναγκαστικὰ στὴν διαστρέβλωσιν τῶν κειμένων. Βλ. π.χ. τὴν μελέτη τῶν Βουλγάρων ἱστορικῶν V. Paskaleva - K. Kossev, *Marx-Engels und einige Probleme der Orientfrage*, στὸν τόμο: *Friedrich Engels 1820-1970. Internationale wissenschaftliche Konferenz in Wuppertal (Mai 1970)*, Hannover 1971, 343-352, ὅπου προβάλλεται ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι οἱ Marx καὶ Engels πρότειναν πάγια τὴν δημιουργία βαλκανικῶν κρατῶν καὶ μάλιστα προέτρεψαν ἐπανεπιλημμένα τοὺς Ἀγγλογάλλους νὰ βοηθήσουν τὰ βαλκανικὰ ἀπελευθερωτικὰ κινήματα (σ. 349). Ἄν ἐδῶ ἀποσιωπᾶται μιὰ σημαντικὴ πλευρὰ τῆς συνολικῆς τοποθέτησης τῶν Marx καὶ Engels, ὀλοκληρωτικὴ εἶναι ἡ διαστρέβλωσις, ὅταν ὑποστηρίζεται, σύμφωνα μὲ τὶς σημερινὲς ἀνάγκες τῆς βουλγαρικῆς ἱστοριογραφίας, ὅτι οἱ Marx καὶ Engels φρονοῦσαν ὅτι στὸν πόλεμο τοῦ 1878 ἡ Ρωσσία, ἀντίθετα πρὸς τὸ παρελθόν, ἔπαιξε ρόλο ἀπελευθερωτικὸ (σ. 351-2). Ἄρκει μιὰ γρήγορη ἀνάγνωσις τῶν κειμένων (βλ. παρακάτω, ἰδ. ἀρ. 86 κ.έ., 107 κ.έ.) γιὰ νὰ δεῖ κανεὶς ὅτι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο εἶναι ἡ πραγματικότητα. Ἐπίσης ὁ D. Suciū, *Aspects de la Question d'Orient reflétés dans les articles de Karl Marx et de Frédéric Engels des années 1853-1855*, *Revue roumaine d'histoire*, 12 (1973), 515-531, ἐπιχειρηματολογεῖ ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῶν ἀναγκῶν τοῦ σημερινοῦ ρουμανικοῦ ἔθνικισμοῦ καὶ διαστρεβλώνει ριζικὰ τὴν θέση τῶν Marx καὶ Engels παρουσιάζοντάς τους ὡς συνηγόρους μᾶς λύσης τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος διαμέσου τῆς ἀστυκοδημοκρατικῆς ἐξέλιξης καὶ τῆς δημιουργίας ἔθνικῶν κρατῶν μὲ τὴν ἔννοια ἐνὸς ἀναγκαίου σταδίου τῆς ἱστορικῆς προόδου (ἰδ. 517/19). Γιὰ τὴν συνάφεια τοῦ προβλήματος τῶν ἔθνικότητων, οἱ ὁποῖες ἀπὸ τὸν Suciū ἐμφανίζονται οἰονεὶ ὡς αὐταξίες, μὲ τὴν διεθνή στρατηγικὴ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος δὲν λέγεται λέξη, κι ἐπι-

μη ιστορικά έθνη.³¹ Αν ή κρατική αυτότελεια τών πρώτων απο-
τελεί όρο τής ιστορικής προόδου, δίδλου δέν είναι άπαραίτητη ή
άντίστοιχη αυτότελεια τών δεύτερων — ίσως μάλιστα νά είναι και
επιζήμια. Ήδη στά 1849 μιλά ό Engels για τά «άπορρίμματα
λαών», πού είναι έτοιμα κάθε στιγμή νά ύποστηρίξουν την άντεπα-
νάσταση,³² ένω άκριβώς δέκα χρόνια άργότερα, άπ' άφορμή τόν
ιταλικό ένωτικό άγώνα, έκθέτει με σαφήνεια τις άντιλήψεις του
για την επαναστατικά επιθυμητή διαμόρφωση του εύρωπαϊκού
χάρτη. Κάθε μόνιμη ρύθμιση, λέει, πρέπει «ν' άποδίδει όλο και
περισσότερο στά μεγάλα και βιώσιμα εύρωπαϊκά έθνη τά φυσικά
τους σύνορα, ...ένω συνάμα τά συντρίμματα λαών, πού βρίσκονται
έδω κι εκεί και δέν είναι πιά ικανά για μιάν έθνική ύπαρξη, θά

σης άποσιωπάται τό γεγονός ότι οι Marx και Engels προτιμούσαν ρητά
τό status quo άπό μιάν έθνική χειραφέτηση τών βαλκανικών λαών πού
θά ώφελούσε την ρωσική επέκταση. Σοβαρά λάθη περιέχει ή μελέτη
του Ρουμάνου Ιστορικού και σε επιμέρους σημεία, όπως π.χ. όταν στους
Marx και Engels άποδίδεται έμμεσα ή άποψη ότι ή δημιουργία του έλ-
ληνικού κράτους ήταν επιτυχία τών δημοκρατικών δυνάμεων τής Εύρώ-
πης κτλ. (520), ένω εκείνοι την θεωρούσαν άπλώς ρωσική νίκη (βλ.
τό τρίτο μέρος τής εισαγωγής αυτής).

31. Για την διάκριση αυτή βλ. την έμπεριστατωμένη άνάλυση του M. Molnar,
Marx, Engels et la politique internationale, Paris 1975, 72 κ.έ. Μιάν
αναλυτική κριτική τών άπόψεων του Engels στο ζήτημα τουτο επιχεί-
ρησε ό R. Rosdolsky, Zur nationalen Frage. Friedrich Engels und
das Problem der «geschichtslosen Völker», Berlin 1979 (πρώτη δημο-
σίευση στο Archiv für Sozialgeschichte, 4 (1964), 87-282), ιδ. σ. 114-
144. Την κριτική του Rosdolsky επαναλαμβάνουν ή παραλλάζουν οι
R. Jan, Engels und die jugoslawischen Völker, στον τόμο Friedrich
Engels 1820-1970 (βλ. σημ. 30), 359-362, και E. Hanisch, Der kranke
Mann an der Donau. Marx und Engels über Österreich, Wien-
München-Zürich 1978, 169 κ.έ. Πρέπει νά σημειωθεί πάντως ότι ό χω-
ρισμός σε Ιστορικά και μη Ιστορικά έθνη δέν έχει καμμιά άπολύτως σχέ-
ση με φυλετικά κριτήρια, βλ. σχετικά τις χρήσιμες παρατηρήσεις του
W. Swoboda, The Changing Views of Marx and Engels about the
Nationalities in the Austrian Monarchy 1845-1855, Austrian History
Yearbook, 9/10 (1973/4), 3-52, ιδ. σ. 27.
32. Βλ. τό άρθρο πού αναφέρεται στην σημ. 29, σ. 172. Έκει βρίσκεται και
ή έκφραση «άπορρίμματα λαών» (Völkerabfälle).

παραμείνουν ένσωματωμένα στα μεγαλύτερα έθνη». ³³ Από την γενική αυτή τοποθέτηση προκύπτει, πώς όταν οι Marx και Engels προτείνουν στα 1853 τη νοτιοσλαβική λύση στα Βαλκάνια δεν το κάνουν έπειδή άποδέχονται κι εφαρμόζουν την άρχή των έθνικοτήτων, παρά έπειδή προάγουν τους Νοτιοσλάβους, και μάάλιστα τους Σέρβους, στην κατηγορία των ιστορικών έθνών. ³⁴ "Όπως ξέρουμε, όμως, ή προαγωγή αυτή τελούσε άδιάκοπα υπό άλρεση και στο τέλος μάλλον άνακλήθηκε.

Τò γεγονός, ότι ή πιστή και άπαρέγκλιτη εφαρμογή της άρχής των έθνικοτήτων δεν βρίσκειτα σέ καμμιά άναγκαία σχέση με την υπόθεση της κοινωνικής προόδου και της κοινωνικής επανάστασης,

33. Po und Rhein (1859) = Marx-Engels-Werke, τ. 13, 267. Την βασική αυτή θέση επαναλαμβάνει ό Engels και στα τρία άρθρα με τίτλο What have the working classes to do with Poland, που δημοσιεύτηκαν στο έντυπο The Commonwealth στις 24 και 31 Μαρτίου και στις 5 Μαΐου του 1866 (βλ. ιδιαίτερα τò δεύτερο από τὰ τρία άρθρα).
34. Βλ. Cunow, δ.π. (σημ. 4), 470/1, και Molnar, δ.π. (σημ. 31), 141. Μια γενικά καλή παρουσίαση του νοτιοσλαβικού προβλήματος, τόσο στα κείμενα των Marx και Engels όσο και στις συζητήσεις των Γερμανών σοσιαλδημοκρατών και των Αύστρομαρξιστών ως τὰ τέλη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, προσφέρει ό H. Wendel, Der Marxismus und die Südslawenfrage, περ. Die Gesellschaft, 1 (1924), 153-177. Πρβλ. την σειρά άρθρων του K. Kautsky, Österreich und Serbien, περ. Die Neue Zeit, 35ος χρόνος, 2ος τόμος, τεύχη 13-17 (29.6-27.7.1917), και τις παρατηρήσεις του H. Cunow, Marx, Kautsky und der Balkanstaatenbund, περ. Die Glocke, τ. 2, τεύχος 46 (10.2.1917), 742-744. 'Ο Rjasanoff, στις σημειώσεις του για τὰ Gesammelte Schriften (βλ. παρακ. την Σημείωση για τὰ κείμενα), I, 470, υπογραμμίζει ότι ή θετική εκτίμηση του δυνητικού ρόλου των Νοτιοσλάβων από μέρος του Engels στα 1853 δεν άποτελεί στροφή σέ σχέση με τὰ όσα υποστήριζε στα 1849, γιατί και τότε συγκατάλεγε τους Σλάβους της Τουρκίας ανάμεσα στους Σλάβους που έχουν άκόμη ιστορικό μέλλον (βλ. παρακ. κείμ. άρ. 3). Πράγματι, στα άρθρα του 1849 ό Engels, μιλώντας καταδικαστικά για τους Νοτιοσλάβους, είχε πρωταρχικά στο νου του όσους Σλάβους ζούσαν στα τοτινά όρια της άύστροουγγρικής άυτοκρατορίας, από τους Τσέχους ως τους Κροάτες. 'Όστόσο ό Rjasanoff άγνοεί τις μεταγενέστερες κρίσεις των Marx και Engels για τους Σλάβους της Βαλκανικής, ιδιαίτερα μετά τò 1870. (Πρβλ. παραπ. σημ. 4).

ἐπιβεβαιώνεται στὰ μάτια τῶν Marx καὶ Engels ἀπὸ τὸ χαμηλὸ πολιτισμικὸ ἐπίπεδο τῶν «μὴ ιστορικῶν» λαῶν. Ἐνα ἀπὸ τὰ λαμπρότερα γνωρίσματα τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς πνευματικῆς ιδιοσυστάσιος τῶν Marx καὶ Engels, δηλ. ἡ ἀπουσία κάθε ἐπαρχιωτισμοῦ, ἐκδηλώνεται στὴν ἀπερίφραστη ἀρνήσή τους νὰ ἐξιδανικεύσουν μὲ ὅποιονδήποτε τρόπο, φολκλοριστικὸ, ρομαντικὸ ἢ φιλανθρωπικὸ, τοὺς «κατὰ φύσιν λαΐσκους», πού ὄχι μόνον δὲν πρόσφεραν τίποτε στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐξέλιξη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐμπόδισαν, παραμένοντας στὴν κοινωνικὴ μορφή τῆς ἀγροτικῆς ἢ κτηνοτροφικῆς πατριαρχικῆς μεγαλοοικογένειας καὶ ἀναμιγνύοντας τίς ἐπιδόσεις τους στὴν παλληκαριά μὲ τίς ἐπιδόσεις τους στὴν ζωοκλοπὴ καὶ στὴν ληστεία. Τὸ κοινωνικὸ τους ἐπίπεδο τοὺς ἀπαγορεύει, ἔτσι, νὰ παίξουν ὅποιονδήποτε οὐσιαστικὸ ρόλο στὶς νέες ἐξελίξεις· στὸν βαθμὸ πού ἡ βιομηχανία κερδίζει διεθνῶς ἔδαφος, αὐτοὶ θὰ ἐνταχθοῦν στὸ σύστημά της σὲ δευτερεύουσες θέσεις κι ἐπιπλέον θὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ ἀποβάλλουν τὰ «ρομαντικά» τους χαρακτηριστικά· καὶ τοῦτο θὰ γίνῃ ὄχι μόνον ἂν κληθοῦν νὰ ζήσουν κάτω ἀπὸ ἐξουσία ἀστικὴ ἢ αὐταρχικὴ, ἀλλὰ καὶ κάτω ἀπὸ ἐξουσία ἐπαναστατικὴ.³⁵ Ἄν εἶναι ἔτσι, τότε ἡ φιλελεύθερη ἐξιδανίκευση τῶν «κατὰ φύσιν λαΐσκων» μὲ πλαίσιο τὴν ἀδιαφόριστὴ καὶ ἀνιστορικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνικοτήτων στὴν πράξη εὐνοεῖ τὴν ἐπέκταση τῆς ρωσικῆς ἐπιρροῆς.³⁶

Ξαναγυρίζουμε λοιπὸν στὸ Leitmotiv τῶν Marx καὶ Engels καὶ κατανοοῦμε ἓναν βασικὸ λόγον πού τοὺς κάνει τόσο ἐφεκτικούς ἀπέναντι στὰ βαλκανικὰ ἐθνικιστικὰ κινήματα: πρόκειται γιὰ τὴν διαπίστωση, ὅτι τὸ αἶτημα αὐτὸ ἐν μέρει ὑποθάλπεται κι ἐν μέρει κατευθύνεται καὶ ἀξιοποιεῖται ἀπὸ Δυνάμεις ἐνδιαφερόμενες γιὰ τὴν πραγματοποίησιν δικῶν τους ἐπιδιώξεων, ὅποτε ἡ πραγμάτωσή του θὰ γεννοῦσε κράτη ὀνομαστικὰ αὐτόνομα, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ἀνδρείκελα στὰ χέρια τῶν ἀπληστων ἀντεπαναστατικῶν «προστατῶν» τους. Ὅμως ἡ ἀποτίμησις τῶν ἐθνικῶν αἰτημάτων καὶ κινήματων γίνεται ἀμέσως θετικὴ, μόλις δειχτοῦν ἱκανὰ νὰ

35. Βλ. παρακ. κεῖμ. ἀρ. 8, σ. 97, 101, καὶ ἀρ. 107, σ. 448, 450, 451.

36. Βλ. παρακ. κεῖμ. ἀρ. 109, σ. 454.

ἐξουδετερώσουν τὸν κίνδυνον αὐτὸ καὶ συνάμα συνδεθοῦν μὲ αἰτήματα κοινωνικά-μεταρρυθμιστικά. Ἔτσι, μολονότι ὁ Μαρξ καταδικάζει, ὅπως εἶδαμε νὰ κάνει κι ὁ Engels, αὐτονομιστικά κινήματα καθὼς τοῦ Μαυροβουνίου στὰ 1853, πού θὰ ἐξασθενίζαν τὴν Τουρκία ἀπέναντι στὴν Ρωσσία,³⁷ καὶ μολονότι φοβᾶται ὅτι, ἂν δοθεῖ αὐτονομία στὶς διάφορες περιοχὲς τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, αὐτὲς θὰ μεταβάλλονταν σὲ ἰσάριθμες παραδουνάβιες ἡγεμονίες, δηλ. θὰ βρισκόνταν κάθε ὥρα στὸ ἔλεος τῆς Ρωσσίας³⁸ — ὅμως ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά διάκειται εὐμενέστατα ἀπέναντι σὲ κινήματα ὅπως τοῦ Βλαδιμηρέσκου³⁹ ἢ τῆς Βλαχίας στὰ 1848,⁴⁰ τὰ ὁποῖα ἔχουν κατὰ τὴν ἀντίληψή του χαρακτήρα κοινωνικὸ καὶ συνάμα ἀντιρωσσικό. Κοντὰ σ' ὅλα αὐτὰ ὁ Μαρξ γνωρίζει, ὅτι ἡ Ρωσσία θὰ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς δημιουργίας ἀνεξαρτήτων κρατῶν στὰ Βαλκάνια μονάχα ὅσο κάτι τέτοιο θὰ ἐξασθενίσει τὴν Τουρκία, ὅμως δὲν θὰ εἶχε κανένα λόγο νὰ ὑποστηρίξει τὴν λύση αὐτῆ, ἂν ἐνιωθε ἡ ἴδια ἀρκετὰ ἰσχυρὴ γιὰ νὰ θέσει ὑπὸ τὸν ἄμεσο ἔλεγχό της τοὺς Χριστιανοὺς τῶν Βαλκανίων· ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τούτη ὁ Μαρξ καταγγέλλει τὴν πρόθεση τοῦ τσάρου «νὰ καταπνίξει κάθε πιθανὴ προσπάθεια τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ νὰ δημιουργήσῃ ἐλεύθερα κι ἀνεξάρτητα κράτη» μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.⁴¹ Οἱ ἐσωτερικὲς ἐξελίξεις στὴν Βουλγαρία μετὰ τὸ 1878 ἐπιβεβαίωσαν τὴν ἐκτίμησιν αὐτῆ.⁴²

Στοὺς παραπάνω λόγους ἐπαναστατικῆς τακτικῆς πού ὑπαγόρευαν ἐφεκτικὴ ἢ ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στὰ βαλκανικά ἐθνικιστικά κινήματα προστέθηκε στὴν ἑνατὴ δεκαετία τοῦ 19ου αἰ. κι ἄλλος ἓνας ἀκόμη, πού τὸν ἐκθέτει ἀναλυτικὰ ὁ Engels σὲ διάφορες ἐπιστολές του. Ἡ συλλογιστικὴ εἶναι ἡ ἐξῆς: οἱ Σλάβοι τῶν Βαλκανίων πρέπει ν' ἀναστρίψουν τὶς ἐθνικὲς τοὺς διεκδικήσεις, γιὰτὶ αὐτὲς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κατὰ πόσο ἀποτελοῦν ἀγω-

37. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 42, σ. 272/3.

38. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 45, σ. 290.

39. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 78, σ. 417/8.

40. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 62, σ. 365 κ.ε.

41. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 48, σ. 324.

42. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 114.

γούς άσκησης τῆς έπεκτατικῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, θά μπορούσαν νά προκαλέσουν έναν γενικό εὐρωπαϊκό πόλεμο —δπως και προκάλεσαν τὸ 1914—, ὁ ὁποῖος θά τροφοδοτοῦσε μιάν ἀναζωπύρωση τῶν ἐθνικιστικῶν παθῶν ἱκανή νά ἐπικαλύψει ἢ και νά ἐξαφανίσει γιὰ πολὺ καιρὸ τὴν ταξικὴ και διεθνιστικὴ ἐπαναστατικὴ ἰδεολογία. ἔτσι τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα θά ὑποχωροῦσε ἀκριβῶς σὲ μιάν ἐποχὴ πού, ἰδιαίτερα στὴν Γερμανία, βρίσκεται σὲ ἐξαιρετικὴ ἄνοδο και χρειάζεται εἰρήνη και ἐλευθερία ἀπὸ ἐξωτερικούς περισπασμούς γιὰ νά ἀναπτυχθεῖ παραπέρα και νά κατακτήσει σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα τὴν ἐξουσία. "Ένας εὐρωπαϊκὸς πόλεμος θά δώσει προπαντὸς παράταση ζωῆς στὸν τσαρισμὸ, ἐπιτρέποντάς του νά ὑπερφαλαγγίσει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ρωσσίας τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα μὲ μιὰ πανσλαβιστικὴ συνθηματολογία κατ'ἀλληλῆ ν' ἀποπροσανατολίσει τίς μάζες και ν' ἀπομονώσει τὴν ἐπαναστατικὴ πρωτοπορία, πού μόλις ἀρχίζει ν' ἀνδρώνεται.⁴³ Αὐτὴ ἢ σύνδεση ἀνάμεσα στὴν πορεία τῶν εὐρωπαϊκῶν ὑποθέσεων γενικῶς (και τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος εἰδικῶς) και στὶς ἐσωτερικὲς ἐξελίξεις τῆς Ρωσσίας ἀποτελεῖ ἓνα καινούργιο στοιχεῖο σὲ σχέση μὲ τὴν διαπραγμάτευση τοῦ ἴδιου πολιτικοῦ προβλήματος ἀπὸ τοὺς Marx και Engels τὴν ἐποχὴ τοῦ κριμαϊκοῦ πολέμου. Γιατὶ ἂν ἀκόμα τότε ἡ Ρωσσία βλεπόταν κατὰ βάση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς —ἀντεπαναστατικῆς κι ἐπεκτατικῆς— ἐξωτερικῆς τῆς πολιτικῆς, ἡ ἀπελευθέρωση τῶν δουλοπαροίκων τὸ 1861 και ἡ κοινωνικὴ ζύμωση, πού ἀρχίζει ἰδίως ἀπὸ τότε στὴν χώρα αὐτὴ, ζυπνοῦν τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον τῶν Marx και Engels γιὰ τὴν μορφή και τὴν τροπὴ τῶν ἐσωτερικῶν τῆς πραγμάτων.⁴⁴ Μιὰ και γρήγορα ἀποκομίζουν τὴν ἐντύπωση, ὅτι ἡ Ρωσσία μπῆκε σὲ ἐπαναστατικὴ διαδικασία, πού θά καταλήξει ἀναπόφευκτα, και μάλιστα σύντομα, στὴν κατάρρευση τοῦ τσαρισμοῦ, συμπεραίνουν εὐλόγα, ὅτι ἡ κα-

43. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 107, 109, 111, 112.

44. Για τὴν στρόφῃ τῶν ἐνδιαφερόντων τῶν Marx και Engels ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Ρωσσίας βλ. τὴν ἀκριβῆ ἀνάλυση τοῦ H. Krause, Marx und Engels und das zeitgenössische Russland, Marburg 1958, ἰδ. 13, 49 κ.έ., 69, 87 κ.έ. Πρβλ. ἡδὲ Blum, ὁ.π. (σημ. 14), 558-561.

τάρρευση αυτή θα δώσει και την άναμενόμενη λύση στο ανατολικό ζήτημα, αναγκάζοντας την Ρωσία να συγκεντρωθεί στα δικά της προβλήματα κι αφήνοντας τα πράγματα στον βαλκανικό χώρο να εξελιχθούν ανεμπόδιστα, χωρίς πια τόν φόβο ότι η διάλυση του status quo θα ωφελήσει την ύπ' άρ. 1 άντεπαναστατική δύναμη.⁴⁵ 'Από την στιγμή που θα καταρρεύσει ο τσαρισμός και δέν θα υπάρχει πια κίνδυνος μαζικής ένίσχυσης τής αντίδρασης σέ πανευρωπαϊκή κλίμακα, τά βαλκανικά έθνη θα μπορούν νά ρυθμίσουν μόνα τους τις διαφορές τους.⁴⁶ Μέ την υιοθέτηση τής πολιτικής αυτής γραμμής πιστοποιεΐται ακόμα μιá φορά ότι η έφαρμογή τής άρχής τών έθνικοτήτων δέν άπορρίπτεται, άν δέν άντιβαίνει στις άνάγκες του διεθνούς έπαναστατικού κινήματος, στις όποίες ώστόσο παραμένει ύποταγμένη σέ κάθε περίπτωση.⁴⁷

45. Πρώτος ό Marx διατυπώνει στα 1877 την άποψη, ότι τó ανατολικό ζήτημα θα τερματιστεί με μιá ρωσική επανάσταση (βλ. παρακ. κείμ. άρ. 90, σ. 430)· ό Engels συμφωνεί άμέσως (βλ. παρακ. κείμ. άρ. 102, σ. 439). 'Ο Marx περίμενε μιάν επιτάχυνση τής ρωσικής επανάστασης από μιá ρωσική ήττα στον ρωσοτουρκικό πόλεμο (βλ. παρακ. κείμ. άρ. 93, 96, 103, σ. 432, 434, 440).

46. Βλ. παρακ. κείμ. άρ. 115, 118, σ. 467, 482.

47. 'Η θεμελιώδης αυτή τοποθέτηση τών Marx και Engels ήταν γνωστή και άδιαμφισβήτητη ακόμα και στην περίοδο τής Δεύτερης Διεθνούς. Με βάση αυτήν επέκρινε ή Rosa Luxemburg την υιοθέτηση του συνθήματος γι' αυτόδιάθεση τών έθνικοτήτων από μέρους τών μολσεβλικών, έπιστημαίνοντας, όπως έκανε και ό Engels ήδη στα 1849, ότι τó σύνθημα αυτό θα μπορούσε νά χρησιμοποιηθεί ώς πρόσχημα γιά την προσχώρηση τής Φινλανδίας, τής Ούκρανίας, τής Πολωνίας, τής Λιθουανίας κτλ. στο άντιμολσεβικό στρατόπεδο (βλ. τó τρίτο κεφάλαιο του φυλλαδίου της Die russische Revolution, που γράφτηκε στα 1918). "Όπως όμως σημειώσαμε ήδη, ή τέτοια άντιμετώπιση τής άρχής τών έθνικοτήτων προϋπέθετε ώς αυτόνόητο, ότι ή σοσιαλιστική επανάσταση δέν μπορούσε παρά νά είναι διεθνής και διεθμιστική· μόνο έτσι θα έλυne αυτόματα τó πρόβλημα τών καταπιεζομένων έθνικοτήτων, όποτε και περίττεue ή κάθε φορά χωριστή λύση του σέ όλες άνεξάιρετα τις έπιμέρους περιπτώσεις και δικαιολογούνταν ή άπόλυτη ύπαγωγή του στις στρατηγικές άνάγκες τής επανάστασης. 'Ακριβώς αυτός ό στενός δεσμός άνάμεσα στον χαρακτηρισμό τής σοσιαλιστικής επανάστασης και στην θεωρητική και στρατηγική ιεράρχηση τής άρχής τών έθνικοτήτων έξηγει τó γιατί ή δεύτερη άντι-

Ἡ ὀλοκληρωμένη ἐπαναστατικὴ πολιτικὴ στὸ ἀνατολικὸ ζήτημα ὀφείλει, τώρα, νὰ πάρει ὑπόψη τῆς ὄχι μόνον τῆς κινήσεως τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνες τῶν ἐναλλάξ ἐταίρων ἢ ἀντιπάλων τῆς, δηλ. τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ στάση τῶν Marx καὶ Engels μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ μόνον ἂν γίνεи ἀντιληπτὴ ἡ ἱεραρχία τῶν προτεραιοτήτων τους. Τὸ γεγονός ἵσχυρῶς, ὅτι γιὰ ν' ἀναχαιτισθεῖ ὁ ρωσικὸς ἐπεκτατισμὸς εἶναι διατεθειμένοι νὰ ὑποστηρίξουν μιὰν ἐνεργὴ ἀγγλικὴ παρουσία στὴν γεωγραφικὴ περιφέρεια τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ τοῦ Εὐξείνου, δὲν σημαίνει διόλου ὅτι εἶναι «ἀγγλόφιλοι», τὸ ἴδιο ἄλλωστε ὅπως καὶ ἡ ἀπὸ μέρους τους ἐμπρακτὴ καὶ συχνὴ ὑπεράσπιση τοῦ status quo κάθε ἄλλο παρὰ πιστοποιεῖ τὴν «τουρκοφιλία» τους. Βέβαια, ὅταν οἱ Marx καὶ Engels παίρνουν τὸ μέρος τῆς Τουρκίας ἀπέναντι στὴν Ρωσσία ξέρουν ὅτι ἔχουν νὰ κάνουν μὲ δύο χῶρες τῆς ἴδιας περίπου ἱστορικοκοινωνικῆς ὕψους, ἐνῶ ὅταν προτιμοῦν τὴν Ἀγγλία ἀπὸ τὴν Ρωσσία προασπίζουσι ἐνσυνείδητα μιὰν ἀνώτερη βαθμίδα ἱστορικῆς ἀνάπτυξης ἀπέναντι σὲ μιὰ κατώτερη. Ἐπιπλέον, ἡ ἴδια ἡ ἀντίληψή τους γιὰ τὸ ρωσικὸ καθεστῶς καθὼς καὶ γιὰ τῆς ἐπεκτατικῆς του τάσεως δὲν ἔμεινε ἀνεπηρέαστη ἀπὸ ἐκτιμήσεις καὶ φόβους, πού ἀκούγονταν συχνὰ στὴν Ἀγγλία (ἂν καὶ ὄχι μόνον στὴν Ἀγγλία) τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.⁴⁸ Ὡστόσο ὅλα αὐτὰ δὲν σημαίνουν ταύτιση μὲ τὴν ἀγγλικὴ θέση καὶ τοὺς ἰδιαιτέρους στόχους τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς· μᾶλλον οἱ στόχοι αὐτοὶ ἀποτιμοῦνται σὲ συνάρτηση μὲ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπαναστατικῆς στρατηγικῆς καὶ ὑποστηρίζονται, ὅταν καὶ ὅσο ὑποστηρίζονται, ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῶν ἀναγκῶν τούτων. Ἀκριβῶς ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐνταχθοῦν οἱ ἰδιαιτέροι στόχοι τῆς

μήθηκε οὐσιαστικὰ στὴν σοσιαλιστικὴ ἀντίληψη —καὶ μάλιστα ἔφτασε νὰ συνδεθεῖ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μὲ τὴν ἴδια τὴν πραγμάτωση τοῦ σοσιαλισμοῦ, πράγμα ἀδιανόητο γιὰ τοὺς Marx καὶ Engels—, ἀπὸ τότε πού ἐξασθένησε ἢ καὶ λησμονήθηκε ἡ κλασσικὴ μαρξικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν διεθνή καὶ διεθνιστικὸ χαρακτήρα τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης.

48. Βλ. σχετικὰ J. H. Gleason, *The Genesis of Russophobia in Great Britain*, Cambridge (Mass.), 1950. Πρβλ. τὰ στοιχεῖα πού συνοψίζει ὁ K. Papaioannou, *De Marx et du marxisme*, Paris 1983, 461 κ.έ.

άγγλικής πολιτικής στην (όλοτελα ξένη προς τούς ίδιους) επαναστατική πολιτική κάνει τούς Marx και Engels όχι μόνο προσεκτικούς παρατηρητές τών εκάστοτε πράξεων και παραλείψεων τής άγγλικής κυβέρνησης στο άνατολικό ζήτημα, αλλά και δξύτατους επικριτές τους, έφόσον πιστεύουν, ότι μ' αυτές εύνοούνται, συχνά συνειδητά, οι ρωσικές βλέψεις.

Για να αίτιολογήσουν ό,τι θεωρούν ως άδυναμίες τής άγγλικής πολιτικής οι Marx και Engels έπικαλούνται γενικά τρεις λόγους, χωρίς όμως να προσπαθούν να τούς παρουσιάσουν συστηματικά και κατά σειρά σπουδαιότητας. Πρώτα-πρώτα είναι πεπεισμένοι, ότι όρισμένοι ιθύνοντες τής άγγλικής έξωτερικής πολιτικής, και προπαντός ό Palmerston, προδίδουν έσκεμμένα την χώρα τους, δηλ. άποτελούν μίσθαρνα όργανα τής Ρωσίας. Ό Ισχυρισμός αυτός δέν στηρίζεται σε άπτές άποδείξεις, παρά σε έρμηνείες πολιτικών γεγονότων και πολιτικών ενεργειών, που ώστόσο θα μπορούσαν να έρμηνευθούν και διαφορετικά, αν κάποιος δέν περίμενε από την άγγλική πολιτική να πραγματώσει όσα αξίωσαν απ' αυτήν οι Marx και Engels. Όπως τόνισε ή μαρξιστική και μη κριτική από παλιά,⁴⁹ πρόκειται για τó άσθενέστερο σημείο τής επιχειρηματολογίας τους, τó όποιο πάντως μπορεί και να παρακαμφθεί παρ' όλη την (ρητορική) έμφαση που του δίδεται· γιατί οι υπόλοιποι δύο λόγοι, με τούς όποιους οι Marx και Engels έξηγοούν τόν χαρακτήρα τής άγγλικής πολιτικής στο άνατολικό ζήτημα, είναι πράγματι κάριοι και κάνουν περιττή την ύπόθεση τής προδοσίας. Καταρχήν έπισημαίνεται όρθά ό ρόλος τής ιδεολογίας του μαγχεστριανού φιλελευθερισμού στην διαμόρφωση ενός ειρηνιστικού ρεύματος, που παραλύει κάθε διάθεση δυναμικής αντίδρασης άπέναντι στον ρωσικό έπεκτατισμό. Ό περιφρόνηση του Marx προς τόν άστό ως κοινωνιολογικό τύπο έμφανίζεται σ' όλη της την έκταση, όταν σαρκάζει την φιλελεύθερη πεποιθήση, ότι τó έμπόριο θ' άντικαταστήσει τόν πόλεμο ως μορφή έπικοινωνίας με-

49. Βλ. π.χ. Bernstein, ό.π. (σημ. 13), 214/5, και τις σημειώσεις του Rjasanoff στα Oeuvres politiques (βλ. την Σημείωση για τά κείμενα), IV, 278, 296/7.

ταξὺ τῶν ἐθνῶν, καὶ δείχνει ὅτι πίσω τῆς στέκουν τὰ κοντόθωρα ὑλικά κριτήρια καὶ συμφέροντα «εἰρηνοκάπηλων» ἑκατομμυριούχων, ἄτολμων καὶ ξεκομμένων ἀπὸ τὶς ἀνδροπρεπεῖς ἀρετὲς τῆς παλιᾶς ἀριστοκρατίας. Ἄν ὅμως οἱ εἰρημιστὲς (διάβαζε: ψοφοδεεῖς) ἄστοι ἐμποδίζουν τὴν τελεσφόρα ἀντίδραση στὸν τσαρικό ἐπεκτατισμό, τότε ἡ ριζικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ τελευταίου εἶναι δυνατὴ μονάχα ἂν ἀποτιναχθεῖ ἡ ἀστικὴ κυριαρχία στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Δύση, γενικότερα.⁵⁰ Καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, λοιπόν, μόνη τελειωτικὴ λύση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος εἶναι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπανάσταση.

Ἐξίσου καιρία ἐξηγοῦν οἱ Marx καὶ Engels τὴν ἐφεκτικότητά τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στὴν Ρωσσία, ὅταν, μὲ βάση τὶς ἐμπειρίες τοῦ 1848, ὑπενθυμίζουσι τὸ κοινὸ συμφέρον ὄλων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ ὄλων τῶν κυρίαρχων τάξεων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἰδιαιτέρο χαρακτήρα τῆς καθεμιᾶς τους, νὰ ἐμποδίσουσι ἢ νὰ καταστρίβουσι τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπανάσταση. Ἄν λοιπόν οἱ κυρίαρχες τάξεις στὴν Δύση, πού ἀπειλοῦνται ἄμεσα ἀπὸ τὸ ἐργατικὸ κίνημα, χρειάζονται τὸν τσαρισμὸ ὡς σίγουρο ἀντεπαναστατικὸ ἀντιστύλι, φυσικὸ εἶναι νὰ μὴν ἀντιστέκονται στὸν ἐπεκτατισμὸ του μὲ ὄση ἀποφασιστικότητά θὰ ἔπρεπε.⁵¹ Συναφῆς ὡς πρὸς τὴν ὑφή καὶ τὰ ἀποτελέσματά του εἶναι ὁ φόβος τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, ὅτι ἓνας γενικὸς εὐρωπαϊκὸς πόλεμος κατὰ πάσα πιθανότητα θὰ προκαλοῦσε μιὰ γενικὴ εὐρωπαϊκὴ ἐπανάσταση.⁵² ὁ Marx ἐπισημαίνει, ὅτι στὶς μεταξὺ τους ἀντιμαχίαις ἢ διαβουλεύσεισι οἱ Μεγάλες Δυνάμεις ἐπισειοῦν ἀδιάκοπα τὸν κίνδυνον τῆς ἐπανάστασης γιὰ νὰ ἐκφοβίσουσι ἢ μιὰ τὴν ἄλλη καὶ νὰ ἐπιβάλουσι ἢ νὰ ἐκβιάσουσι τὴν τήρησιν τῆς εἰρήνης,⁵³ πράγμα, βέβαια, πού ὠφε-

50. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 21, 28, 31, σ. 149, 191, 206. Ἡ πεποίθησις αὐτὴ ἐνισχυόταν ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ ἀγγλικὴ ἀρχουσα τάξις ἀπέφυγε μιὰν ἀποφασιστικὴν ἀναμέτρωσιν μὲ τὴν Ρωσσίαν γιὰ τὴν ἐξέλιξιν ὅτι ἡ διεξαγωγὴ ἐνὸς πολέμου σὲ εὐρεία κλίμακα, μὲ καθολικὴ στρατολογία καὶ καθολικὴ κινητοποίηση τοῦ λαοῦ, θὰ ἀπαιτοῦσε ἐκδημοκρατισμὸ τῶν κοινωνικῶν δομῶν ἀσυμβίβαστον μὲ τὴν κυριαρχίαν τῆς, βλ. κείμε. ἀρ. 68, σ. 374.

51. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 9, 24, σ. 105, 164.

52. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 23, 35, σ. 157, 245.

53. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 20, 48, σ. 148, 327.

λοῦσε τούς ἐπιθετικότερους ἑταίρους αὐτοῦ τοῦ ἑτερόκλητου ἀντεπαναστατικοῦ μετώπου εἰς βάρος τῶν ὑπολοίπων. Σὲ σχέση μετὰ τις μορφές πού ἐξακοντίζει ὁ Marx ἐναντίον τῆς ἀγγλικῆς ἀτολμίας καὶ ὑποχωρητικότητος ἀπέναντι στὴν Ρωσσία πρέπει, τώρα, νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι, ἂν ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ καθοριζόταν πράγματι σὲ τέτοια ἔκταση ἀπὸ τὸν φόβο μιᾶς εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασης, καὶ μάλιστα ὡς συνέπειας ἑνὸς εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, τότε δὲν θὰ ἦταν εὐλογο νὰ περιμένει κανεὶς ἀπ' αὐτὴ τὴν υἱοθέτηση στάσης διαφορετικῆς ἀπ' αὐτὴν πού ἤδη εἶχε υἱοθετήσει. Μὲ ἄλλα λόγια: ἡ Ἄγγλια, δύναμη κατ' οὐσίαν ἀντεπαναστατικὴ, ἂν καὶ σ' ἐπίπεδο διαφορετικὸ ἀπ' ὅ,τι ἡ Ρωσσία π.χ., δὲν θὰ μπορούσε ν' ἀκολουθήσει πολιτικὴ σὲ ἔσχατη ἀνάλυση εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπανάσταση· ὅμως ἀκριβῶς μιὰν ἀντικειμενικὴν συμμαχίαν τῆς Ἄγγλιας μετὰ τὴν ἐπανάσταση ἐναντίον τῆς Ρωσσίας περιμένει *expressis verbis* μετὰ τὰ 1853 ὁ Marx, ἐνῶ ἀκόμα στὰ 1848/49 ἀποτιμοῦσε τὴν Ἄγγλια σὲ πρώτη γραμμὴ ὡς δύναμη ἀναγκαστικὰ ἀντεπαναστατικὴ καὶ ἐπομένως σύμμαχον τῆς Ρωσσίας.⁵⁴ Ἀξιώνοντας ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν νὰ δώσει πράγματα πού ἐξ ἀντικειμένου δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ δώσει, οἱ Marx καὶ Engels ὑποτιμοῦν συχνὰ ὅσα αὐτὴ ἦταν στ' ἀλήθεια διατεθειμένη νὰ διακινδυνεύσει στὸν, ἰδιοτελὴ φυσικὰ, ἀγῶνα τῆς ἐναντίον τῆς Ρωσσίας καὶ κάνουν ὀρισμένα λάθη στὴν ἐκτίμησιν τῆς στάσης τῶν Ἀγγλογάλων πρὶν ἀπὸ τὸν κριμαϊκὸν πόλεμον καὶ στὴν διάρκειά του.⁵⁵

Ἄς σημειωθεῖ, τέλος, ὅτι ὁ Marx καταγράφει προσεκτικὰ τὴν ἐμφάνισιν μιᾶς καινούργιας Δύναμης στὸν χῶρον τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς καὶ μάλιστα τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἡ Δύναμις αὐτὴ εἶναι οἱ Ἠνωμένους Πολιτεῖες, «ὁ νεότερος καὶ ρωμαλεότερος ἐκπρόσωπος τῆς Δύσης», πού δείχνουν ἀπαλλαγμένες ἀπὸ τὴν ἀμαρτωλὴ κληρονομίαν τῆς παλαιᾶς Εὐρώπης καὶ διατεθειμένες νὰ ὑποστηρίξουν τὰ δημοκρατικὰ κινήματα στὴν γηραιὰ ἡπειρον, συντε-

54. Γιὰ τὴν μετατόπισιν αὐτὴν βλ. τὸ κείμενον τοῦ B. Hupner, *Marx et la puissance russe*, πού δημοσιεύθηκε ὡς εἰσαγωγὴ στὸ K. Marx, *La Russie et l'Europe*, Paris 1954, ἰδ. σ. 26 κ.ε.

55. Γιὰ λεπτομέρειες βλ. Molnar, ὁ.π. (σημ. 31), 144 κ.ε.

λώντας έτσι στην άνατροπή του συστήματος του 1815.⁵⁶ Βέβαια ή ύποστήριξη αυτή εκδηλώνεται καταρχήν με την μορφή βοήθειας πρὸς τὴν Τουρκία ὡς ἀντάλλαγμα ἐμπορικῶν καὶ στρατιωτικῶν θέσεων, κι ἐπίσης νομιμοποιεῖται με δόγματα ἀνοιχτῆς ἐπέμβασης ἀντίθετα πρὸς τὶς ἀρχές τῆς παραδοσιακῆς διπλωματίας.⁵⁷ Ὡστόσο ή ἐμπλοκή τῆς καινούργιας αὐτῆς Δύναμης στὸ παλαιὸ παιγνίδι τῆς ἰσχύος δὲν ἀποκλείεται καθόλου. Ὁ Marx θεωρεῖ πιθανό, ὅτι ή Ρωσία, γιὰ ν' ἀντισταθμίσει τὴν ἀμερικανικὴ ἐπιρροή ή καὶ νὰ τὴν διοχετεύσει πρὸς ὄφελος δικῆς της, θὰ κοιτάξει νὰ δημιουργήσει μιὰν ἀντίθεση συμφερόντων ἀνάμεσα στὶς ΗΠΑ καὶ στὴν Ἀγγλία ἀνακινώντας τὸ θέμα τῶν ναυτικῶν δικαιομάτων τῶν οὐδετέρων, δικαιωμάτων πού φυσικὰ δὲν ἀναγνώριζε ή θαλασσοκράτειρα Ἀγγλία.⁵⁸

II

Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Τὸ πόσο ἀβάσιμος εἶναι ὁ θρύλος γιὰ τὴν «τουρκοφιλία» τῶν Marx καὶ Engels καταφαίνεται στὶς ἀποφάνσεις τους γιὰ τὸν ἱστορικὸ καὶ κοινωνικὸ χαρακτήρα τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Ἡδη στὰ 1849 ὁ Engels παραλληλίζει τὶς ἤττες τῶν Τούρκων μπροστὰ στὴν Βιέννη με τὴν σωτηρία τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τοὺς Ἀραβες καὶ τοὺς Μογγόλους καὶ χαρακτηρίζει τὴν συγκαιρινή του Τουρκία ὡς «ὀλότελα ξεπεσμένο ἔθνος».⁵⁹ Τέσσερα χρόνια κατόπιν, ἀναλύοντας καὶ συνάμα σατιρίζοντας τὴν ρομαντικὴ τουρκοφιλία τοῦ Ughart, ἀρνεῖται νὰ δεῖ τὴν Τουρκία ὡς χώρα ἐξωτικὴ, ὅπου διατηροῦνται ἀκαμαῖες οἱ ἀρετὲς μιᾶς κοινωνικῆς ὀργάνωσης ἀλώβητης ἀπὸ ὅσα δεινὰ μαστίζουν τὴν Δύση.⁶⁰ Καὶ ὁ Marx διαπι-

56. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 24, 26, σ. 163, 170.

57. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 26, 30, σ. 168, 120/1.

58. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 44, σ. 282.

59. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 2, σ. 83/4.

60. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 4, σ. 88/9. Πρβλ. ἀρ. 11, σ. 117/8.

στώνει ότι ή Τουρκία τῆς ἐποχῆς του βρίσκεται σὲ κατάσταση παρακμῆς,⁶¹ τὴν ὁποία μάλιστα, ἀκολουθώντας τὸν Hammer, τοποθετεῖ χρονολογικὰ σ' ἐποχὴ σημαντικὰ παλιότερη ἀπὸ τὰ 1683· στὰ 1683 ἡ ὀργάνωση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας εἶχε ἤδη ἀποσυντεθεῖ.⁶² Ἐπιπλέον ὁ Marx ἀντιμετωπίζει εἰρωνικὰ ἰσχυρισμούς γιὰ ἐπιτυχία τῶν μεταρρυθμίσεων καὶ γιὰ φιλελευθεροποιήσεις στὴν Τουρκία.⁶³ ἡ ἀποσύνθεση τῆς Τουρκίας τοῦ φαίνεται ἤδη ἐξαρχῆς ἀναπόδραστη, μὲ μόνη δυνατὴ διάδοχη φάση τὴν εἴσοδο τῆς χώρας στὸν δρόμο τοῦ ἐξευρωπαϊσμοῦ κατὰ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλο τρόπο.⁶⁴ Ἀκόμα καὶ στίς στιγμὲς τῆς ἐντονότερης ὑποστήριξής του πρὸς τὴν λύση ἀνάγκης, δηλ. τὴν διατήρηση τοῦ status quo, θυμίζει ὅτι οἱ ἐσώτερες αἰτίες τῆς τουρκικῆς παρακμῆς θὰ συνεχίσουν νὰ δροῦν κι ὅτι ἐπομένως χρειάζεται μιὰ ριζικὴ ἀναμόρφωση τοῦ καθεστώτος τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας.⁶⁵ Ἡ ἐπ' ἀπειρο διατήρηση τοῦ status quo, γράφει ὁ Engels, εἶναι ἀδύνατη, γιὰ τὸν ἀπλὸ λόγο, ὅτι ἡ σήψη τῆς Τουρκίας εἶναι ἀκατάσχετη.⁶⁶ Ἄν, βέβαια, ἡ κοινωνικὴ πρόοδος, πού δὲν μποροῦν νὰ παρακολουθήσουν οἱ Τοῦρκοι, κάνει ἀναγκαῖο τὸν παραγκωνισμό τους, αὐτὸ δὲν σημαίνει καὶ ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ τοὺς ἀντικαταστήσουν οἱ Ρῶσοι.⁶⁷

Ποιὰ εἶναι, τώρα, ἡ ἱστορικὴ καὶ κοινωνικὴ φυσιολογία αὐτοῦ τοῦ ἤδη παρακμασμένου κράτους; Ποιὸς ἱστορικὸς καὶ κοινωνικὸς

61. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 24, σ. 162.

62. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 60, σ. 356. Ὁ Hammer ἀνιχνεύει τὶς κρυφές ἀπαρχές τῆς τουρκικῆς παρακμῆς στὴν ἴδια τὴν ἐποχὴ τῆς κορύφωσης τῆς τουρκικῆς ἰσχύος ἐπὶ Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς, μοιλονότι τὰ συμπτώματα ἄρχισαν νὰ γίνονται ἐκδηλὰ κάπως ἀργότερα, ἐπὶ Μουράτ Γ': Geschichte (βλ. πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων), III, 488κ.έ., IV, 1/2 καὶ 594/7. Ἐπίσης ὁ Hammer πιστεύει ὅτι οἱ μεταρρυθμιστικὲς προσπάθειες ὄχι μόνον ἀπέτυχαν ν' ἀνορθώσουν τὸ τουρκικὸ κράτος, ἀλλὰ καὶ τὸ κλόνισαν ἀκόμη περισσότερο (VIII, 446).

63. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 28, σ. 188.

64. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 5, σ. 90.

65. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 36, σ. 247.

66. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 8, σ. 94.

67. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 11, σ. 118/9.

τύπος προκύπτει από την άνασυγκρότηση τῶν θεμελιωδῶν γνωρισμάτων του; Ἀφετηρία τῶν στοχασμῶν τοῦ Marx καὶ τοῦ Engels πάνω στο ἐρώτημα τοῦτο εἶναι ὅτι ἡ Τουρκία, ὅπως κι ἡ Ρωσσία, ἀνήκει στίς «ἡμιβάρβαρες» ἢ «ἡμιασιατικές» χῶρες.⁶⁸ Αὐτό σημαίνει ὅτι δέν μπορεῖ νά ἐνταχθεῖ τυπολογικά σέ κανέναν ἀπό τοὺς κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς πού παρουσιάστηκαν στο ἔδαφος τῆς (δυτικῆς) Εὐρώπης — οὔτε, φυσικά, στὸν καπιταλισμό, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὸν φεουδαλισμό. Στὴν Τουρκία ὑπάρχουν βέβαια, σέ διαφορετικὴ μορφή καὶ ἔκταση, ὀρισμένα γνωρίσματα τοῦ (δυτικοευρωπαϊκοῦ) μεσαιωνικοῦ φεουδαλισμοῦ, ὅπως ἡ δουλοπαροικία καὶ ἡ προσωπικὴ ἐξάρτηση, ὁμῶς αὐτά, διευκρινίζει ὁ Engels, δέν συναπαντιοῦνται μονάχα στὰ κυρίως φεουδαλικά καθεστῶτα, παρὰ σχεδὸν παντοῦ, ὅπου οἱ κατακτητὲς ἔβαλαν τοὺς ντόπιους νά καλλιεργοῦν τὴν γῆ γιὰ λογαριασμό τους· αὐτό ἔγινε καὶ στὴν Τουρκία τὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τοῦ τουρκικοῦ «ἡμιφεουδαλισμοῦ».⁶⁹ Ἀπὸ δῶ προκύπτουν δύο πράγματα: ὅτι τὰ εἰδοποιὰ γνωρίσματα τοῦ δυτικοῦ φεουδαλισμοῦ δέν ἐξαντλοῦνται στὴν δουλοπαροικία καὶ στίς σχέσεις προσωπικῆς ἐξάρτησης καὶ ὅτι τὰ σημεῖα ἀπόκλισης τῆς «ἡμιφεουδαλικῆς» μόνο τουρκικῆς κοινωνίας ἀπὸ τὸν (δυτικὸ) φεουδαλισμὸ δέν ἐξαντλοῦνται στίς τυχόν ὑφιστάμενες διαφορὲς ὑφῆς κι ἔκτασης τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλοπαροικίας καὶ τῶν συναφῶν μὲ τοῦτον σχέσεων προσωπικῆς ἐξάρτησης. Ποῦ πρέπει λοιπὸν νά ἐντοπισθοῦν τὰ σημεῖα ἀπόκλισης; Ἡ ἀπάντηση τῶν Marx καὶ Engels, μολονότι δέν δίνεται ἄμεσα, μοῦ φαίνεται σαφής: ἡ τουρκικὴ κοινωνία ἀποκλίνει (καίρια, ἄλλωστε) ἀπὸ τὸν δυτικὸ φεουδαλισμὸ στὸν βαθμὸ πού ἐνσαρκώνει, ὅτι ἀποκαλεῖται «ἀνατολικὴ δεσποτεία» κι ἐπομένως στὸν βαθμὸ πού συγγενεῖ δομικὰ μὲ τὴν κοινωνιολογικὰ καὶ ἱστορικὰ περίπου ὁμοτίμη τῆς Ρωσσίας. Ὅπως ἡ «ἀνατολικὴ δεσποτεία» γενικὰ καὶ ἡ Ρωσσία ἰδιαίτερα, ἔτσι καὶ ἡ Τουρκία διακρίνεται ἀπὸ τὸν κλασσικὸ δυτικὸ φεουδαλισμὸ ἐξαιτίας τοῦ ὅτι κέντρο τῆς εἶναι μιὰ ἀπολυταρχία ἱκανὴ (στὴν καλύτερη τουλάχιστο περίπτωσι) νά ἐπιβάλλει τὴν

68. Οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ χρησιμοποιοῦνται στὰ κείμε. ἀρ. 11 καὶ 101, σ. 113 καὶ 437.

69. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 108, σ. 454.

άνεξέλεγκτη βούλησή της σ' όλόκληρη τὴν ἐπικράτειά της διαμέσου μιᾶς συγκεντρωτικῆς, δηλ. ἄμεσα κι ὀλίγτελα ἐξαρτημένης ἀπὸ τὸν μονάρχη στρατιωτικοπολιτικῆς γραφειοκρατίας. Στὸ καθεστῶς αὐτό, ὅπως ἡ μοναρχία συμπίπτει μὲ τὴν αὐθαιρεσία τοῦ ἑνός, ἔτσι καὶ ἡ στρατιωτικοπολιτικὴ γραφειοκρατία δὲν ἐνεργεῖ μὲ βάση ὀρισμένους πάγιους κι ἀπρόσωπους κανόνες, καθὼς γίνεται στὰ σύγχρονα εὐρωπαϊκὰ κράτη, παρὰ εἶναι ἐξίσου αὐθαιρέτη πρὸς τὰ κάτω ὅσο ἀπόλυτη εἶναι ἡ ἐξάρτησή της ἀπὸ τὰ πάνω. Ἔτσι, προπαντὸς μὲ κριτήριο τίς σχέσεις ραγιαδῶν καὶ μουσουλμάνων κυρίων, ἡ τουρκικὴ κοινωνία θὰ ἄξιζε τὸν χαρακτηρισμὸ «στρατιωτικὸς φεουδαλισμὸς», ὅπου μιὰ στρατιωτικὴ τάξη κι ἓνα πολιτικὸ διοικητικὸ στρῶμα ὀργανωμένο κατὰ τὸ πρότυπὸ της καὶ συχνότατα συγχωνευμένο μ' αὐτὴν διοικοῦν μιὰν ὑπόδουλη χώρα καὶ τρέφονται ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ της· ἡ αὐθαιρεσία, πού διέπει τίς σχέσεις ἐξάρτησης σ' ὀλόκληρη τὴν κατιούσα τῆς ἱεραρχικῆς κλίμακας, κάνει γνωρίσματα αὐτοῦ τοῦ συστήματος τῆς ἡμιστρατιωτικῆς γραφειοκρατίας τὴν διαφθορά, προπαντὸς μὲ τὴν μορφή τῆς δωροδοκίας, καὶ τὴν πασαλίδικη ἐκμετάλλευση.⁷⁰

Ἄν τὸ τουρκικὸ κοινωνικὸ καθεστῶς διακρίνεται ἀπὸ τὸν δυτικὸ φεουδαλισμὸ κυρίως ἐξαιτίας τῆς ἀπολυταρχίας καὶ τῆς ὑπηρετικῆς της συγκεντρωτικῆς στρατιωτικοπολιτικῆς γραφειοκρατίας, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἔχει «ξεπεράσει» ἱστορικὰ τὸν δυτικὸ φεουδαλισμὸ, παρὰ μόνον ὅτι εἶναι διαφορετικὸ ἀπ' αὐτόν. Οἱ συγκρίσεις κι οἱ ἀναλογίες εἶναι ἐδῶ ἀνεπίτρεπτες (ἐκτὸς ἂν χρησιμεύουν στὴν ἐξ ἀντιδιαστολῆς κατανόηση τῶν φαινομένων) ἐξαιτίας τῆς βαθειᾶς διαφορᾶς δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς κοινωνίας, πού ἔχει ὡς συνέπεια ἐξωτερικὰ παρόμοια φαινόμενα (ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει φαινόμενα πού ἡ ἀνεπαρκῆς ὀνοματολογία μας μᾶς κάνει νὰ τὰ θεωροῦμε παρόμοια) νὰ ἔχουν ὄχι μόνον πολὺ διαφορετικὴ ἐσωτερικὴ ὑφή, ἀλλὰ καὶ ριζικὰ ἀλλιώτικη λειτουργία. Ἔτσι, ἐνῶ στὴν Δύση ἡ ἐντολοδόχος τῆς ἀπολυταρχίας κρατικὴ γραφειοκρατία παραμέρισε μὲ τοὺς πάγιους καὶ γενικὰ ἰσχύοντες κανόνες της ὅ,τι στὸν 18ο αἰ. ὀνομάστηκε «φεουδαλικὴ ἀναρχία» κι ἐπιβοήθησε

70. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 12, σ. 124.

τὴν ἀνάπτυξη καπιταλιστικῶν σχέσεων σὲ ἐνιαίους μείζονες χώρους, ἢ στρατιωτικοπολιτικῆ γραφειοκρατία τῆς ἀνατολικῆς δεσποτείας αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς σχέσεις παρακωλύει ἢ παραλύει. "Ὅπως ὁ Τοῦρκος φεουδάρχης βρίσκεται «στὸ χαμηλότερο καὶ βαρβαρικότερο στάδιο τῆς φεουδαρχίας»,⁷¹ ἔτσι καὶ ὁ Τοῦρκος ποῦ ἐμφανίζεται ὡς ἐκπρόσωπος ἢ ὄργανο τοῦ κράτους (ὀρθότερα: τῆς σουλτανικῆς ἐξουσίας) καὶ ποῦ συχνὰ εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν Τοῦρκο φεουδάρχη, ἀσκεῖ τὸ δημόσιο λειτουργημά του στὸ κατώτερο δυνατὸ ἐπίπεδο, δηλαδὴ χωρὶς νὰ τὸ διαχωρίζει ἀπὸ τὶς προσωπικὲς του βλέψεις καὶ ἀνάγκες, ὡς ὄργανο ἀρπαγῆς καὶ πλουτισμοῦ τὴν ἴδια ἀνασφάλεια, ποῦ ἐμπνέουν οἱ ἀλλαγὲς τῆς διάθεσης τοῦ ἀπόλυτου μονάρχου σὲ ὄλους, ἐμπνέουν καὶ οἱ αὐθαίρετες μεταπτώσεις τῶν τοπαρχῶν του στοὺς ἰδιαιτέρους ὑπηκόους τους. Ἡ τουρκικὴ κυριαρχία, λοιπόν, ὅπως καὶ κάθε ἀνατολική, εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὶς στοιχειώδεις ἀπαιτήσεις τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀφοῦ ἐδῶ δὲν ὑπάρχει ἀσφάλεια ζωῆς καὶ περιουσίας ἱκανὴ νὰ ἐγγυηθεῖ μακροπρόθεσμα τὴν συσσώρευση τῆς ὑπεραξίας ἀντίθετα, ὁ συσσωρευμένος πλοῦτος βρίσκεται στὴν διάκριση τῶν πασάδων καὶ τῆς αὐθαιρεσίας τους.⁷² Ὁ Engels, ποῦ κάνει αὐτὴ τὴν γενίκευση στὰ 1890, σημειώνει ἤδη στὰ 1853, ἀμφισβητώντας τουρκόφιλους ἰσχυρισμούς, ὅτι ἡ ὅποια οἰκονομικὴ πρόοδος γίνεται στὴν Τουρκία ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στοὺς ραγιάδες "Ἕλληνες, Ἀρμενίους καὶ Σλάβους, ἐνῶ ἡ ληστρική-προκαπιταλιστικὴ νοοτροπία τῆς τουρκικῆς στρατιωτικοπολιτικῆς ἀρχουσας τάξης καταπιέζει τὸ ἐμπόριο μὲ αὐθαίρετες φορολογίες, μὲ τὶς ὁποῖες, στὸ τωρινὸ στάδιο τῆς ἐξέλιξής της, ὑποκατέστησε τὶς ληστεῖες τῶν караβανιῶν. Ἀνάμεσα στὴν τουρκικὴ ἀρχουσα τάξη ὡς ἐξ ἀντικειμένου ἐχθρὰ τῆς ἐμποροβιομηχανικῆς προόδου καὶ σὲ ὀρισμένες τουλάχιστον ομάδες ραγιάδων, ποῦ ἀποτελοῦν τοὺς φορεῖς τῆς τέτοιας προόδου, ἀνοίγεται ἔτσι ἓνα πρόσθετο χάσμα, κοντὰ στὸ θρησκευτικὸ, φυλετικὸ καὶ πολιτικὸ. Χάνοντας πλοῦτο κι οἰκονομικὴ ἐπιρροή, ἡ τουρκικὴ ἀρχουσα τάξη προσκολλᾶται ἀκόμα

71. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 8, σ. 96.

72. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 118, σ. 473/4.

περισσότερο στο στρατιωτικοπολιτικό της μονοπώλιο, χρησιμοποιώντας το παράλληλα, και πάντα, ως μέσο πλουτισμού με μη καπιταλιστικά ή προκαπιταλιστικά μέσα — πράγμα που σημαίνει ότι το μονοπώλιο αυτό έρχεται τώρα σε άμεση αντίθεση με τις νέες μορφές πλούτου και κοινωνικής ζωής, που διαμορφώνονται από τμήματα των ραγιαδών.⁷³ "Αν είναι έτσι, τότε δ,τι οικονομικά στέρεο και βιώσιμο έχει ή καθαυτό τουρκική οικονομία, θα πρέπει να βρίσκεται στον τομέα της γεωργίας. Στην εποχή του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877/78 και στο πλαίσιο της τοτινής έντονης γενικής υποστήριξης του προς την τουρκική πλευρά, ο Μαγχ διατύπωσε για πρώτη και τελευταία φορά την άποψη ότι οι Τούρκοι μικροί και μεσαίοι αγρότες αποτελούν μιάν ισχυρή και άνθεκτική μάζα, που διασφαλίζει την επιβίωση του κράτους, σε αντίθεση με την διαφθορά του άνωτατου στρώματος: με κάποια λυρική υπερβολή, ο Μαγχ φθάνει μάλιστα να χαρακτηρίζει τον Τούρκο μικρό αγρότη ως έναν από τους αξιότερους και ήθικότερους εκπροσώπους της αγροτιάς στην Εύρώπη.⁷⁴ Μολοντί ο Μαγχ παρουσιάζει την άποψη αυτή ως προϊόν μελέτης, δέν κατονομάζει τις πηγές του. "Αν ώστόσο ή διαπίστωση της υπαρξης ενός μεγάλου στρώματος ανεξάρτητων καλλιεργητών εύσταθεϊ, τότε ή εικόνα του τουρκικού «ήμφεουδαλισμού» εμπλουτίζεται με μιάν επίπλεον ενδιαφέρουσα ιδιομορφία.

"Όπως υπαινιχθήκαμε ήδη, από την τουρκική στρατιωτικοπολιτική γραφειοκρατία λείπουν καθοριστικά γνωρίσματα της γραφειοκρατίας του νεότερου ευρωπαϊκού κράτους. Δέν συμπεριφέρεται με βάση πάγιους κι απρόσωπους κανόνες και κατά συνέπεια άγνοεί τον θεμελιώδη χωρισμό προσώπου και αξιώματος, όποτε τδ αξίωμα θεωρεϊται κατά πρώτο λόγο δχι ως λειτουργημα και ύπηρεσία προς ένα έννομο κράτος, αλλά άφ' ένδς ως ύπηρεσία προς τδ πρόσωπο του άπόλυτου μονάρχη και άφ' έτέρου ως μέσο πορισμού προσωπικών ώφελημάτων: συνάμα οί σχέσεις αξιωματούχων και άπλών ύπηκόων δέν ρυθμίζονται με βάση γενικούς

73. Βλ. παρακ. κείμ. άρ. 11, σ. 118.

74. Βλ. παρακ. κείμ. άρ. 94, 103, σ. 432, 440.

κι άπροσωπόληπτους νόμους, αλλά σύμφωνα με τις έπιταγές ένός άγραφου κώδικα άπαρτιζόμενου άπό τοπικές, συγγενικές και προσωπικές νομιμοφροσύνες, συμπάθειες ή άντιπάθειες. Αύτη ή άνυπαρξία σύγχρονης διοίκησης άντανακλάται στην κατάσταση του τουρκικού στρατού, έφόσον σύγχρονος στρατός χωρίς σύγχρονη διοίκηση δέν μπορεί νά συγκροτηθεί. Έτσι, ό άνεφοδιασμός του τουρκικού στρατού πάσχει μόνιμα, γιατί οί άρμόδιοι γι' αυτόν άνώτεροι αξιωματικοί ή αξιωματούχοι καρπώνονται οί ίδιοι τά προβλεπόμενα γιά τούτο τόν σκοπό ποσά, ένώ ή ποιότητα τών στελεχών του παραμένει γενικά σέ χαμηλά έπίπεδα, γιατί τά κριτήρια έπιλογής δέν είναι αξιοκρατικά παρά εύνοιοκρατικά. Μέσα στην κατάσταση αύτη άνθοϋν ή νωθρότητα και ή μοιρολατρεία ώς συμπτώματα μιās νοοτροπίας έντελώς άσυμβίβαστης με την εύτακτη και σύντονη δραστηριότητα καθώς και την συνεχή ένταση τής προσοχής, οί όποιες άπαιτούνται γιά την λειτουργία σύγχρονων διοικητικών μηχανισμών. Η νοοτροπία αύτη γεννά φυσικά την έχθρότητα άπέναντι στην εισαγωγή μεταρρυθμίσεων, στίς όποιες μάλιστα άντιγράφονται πρότυπα τών γκιαούρηδων, και διαιωνίζει παλιές καταστάσεις έπιζήμιες γιά ένα σύγχρονο στρατό, όπως ή πλαισίωση τών τακτικών στρατευμάτων με σώματα άτάκτων κτλ.⁷⁵ Άν οί διαπιστώσεις αυτές όδηγοϋν στο συμπέρασμα, ότι ή μάχιμη ικανότητα του τουρκικού στρατού είναι μικρή,⁷⁶ άπό την άλλη πλευρά, και ιδιαίτερα στην περίοδο του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877/78, οί Marx και Engels προβάλλουν ή κάνουν οί ίδιοι εύμενεις κρίσεις γιά τίς δυνατότητες του τουρκικού στρατού. "Όμως οί κρίσεις αυτές είναι κατά κανόνα συγκριτικές, και μέτρο σύγκρισης είναι έδώ ό άμσος άντίπαλος του τουρκικού στρατού, δηλαδή ό ρωσικός, του όποιου ή κατάσταση θεωρείται πολύ κακή."⁷⁷ Και ή σχετική άνθεκτικότητα του τουρκικού στρατού δέν έγκειται πάλι στην όργάνωσή του, παρά μάλλον στην ίδια του την άνοργανωσιά, ή όποια δίνει και σ' αυτόν, όπως και σ' όλόκληρη την χώρα, την

75. Βλ. παρακ. κείμε. άρ. 70, ίδ. σ. 379, 381/2, 384. Πρβλ. άρ. 95, 101, σ. 434, 437.

76. "Ο.π., σ. 385.

77. Βλ. παρακ. κείμε. άρ. 27, 89, 101, σ. 171, 429, 438.

δυνατότητα να ξεπερνᾷ δυσκολίες που θὰ ἀπέβαιναν μοιραῖες γιὰ κάθε ἄριστη, καὶ γι' αὐτὸ πιὸ εὐαίσθητη, ὀργάνωση· στύλος του ἐπίσης εἶναι ὁ γενναῖος ἀπλὸς στρατιώτης ἀγροτικῆς καταγωγῆς.⁷⁸

Μολονότι τώρα ὁ στρατιωτικοπολιτικὸς συγκεντρωτισμὸς τῆς τουρκικῆς δεσποτείας εἶναι ἐντονότερος ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ δυτικῆς φεουδαλισμοῦ, ὡστόσο ἡ ὑφ' ἑκείνης τῆς γραφειοκρατίας, στὴν ὁποία στηρίζεται, ὄχι μόνον ἐπιτρέπει, ἀλλὰ καὶ γεννᾷ ἀδιάκοπα φυγόκεντρες τάσεις. Μόνιμο πρόβλημα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας στὴν μακρὰ περίοδο τῆς παρακμῆς της εἶναι ἡ ἐπιβολὴ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας σὲ διάφορες περιφέρειες, ὅπου πρέπει νὰ κάμψει τὴν ἀντίσταση πασάδων, οἱ ὅποιοι δὲν θέλουν νὰ περιοριστοῦν στὸν ρόλο τοῦ στρατιωτικοπολιτικῆς διοικητῆ, παρὰ μετατρέπονται σὲ αὐτόβουλους σατράπες.⁷⁹ Ἐνα ἀκόμα σύμπτωμα παράλυσης τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας εἶναι οἱ ἐξεγέρσεις διαφόρων φυλῶν καὶ ὁμάδων.⁸⁰ Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὡστόσο, ἡ ἀδυναμία δημιουργίας συγκεντρωτικῆς κράτους μὲ τὴν σύγχρονη ἔννοια (ἀδυναμία ὀφειλόμενη τόσο στὸ γενικὸ τεχνικοοικονομικὸ ἐπίπεδο τῆς ἐποχῆς ὅσο καὶ στὸν εἰδικὸ χαρακτήρα τῆς τουρκικῆς διοίκησης) ἔχει ὡς εὐεργετικὸ τοῦ ἀποτελέσματος, γιὰ ὀρισμένες μερίδες ὑπηκόων τουλάχιστον, τὴν παροχὴ καὶ τὴν λειτουργία μιᾶς σχετικῆς εὐρείας τοπικῆς αὐτονομίας. Ὁ Marx ἀπορρίπτει τὸν ἰσχυρισμὸ, ὅτι στὴν Τουρκία δὲν ὑφίσταται ἐπαρχιακὴ καὶ κοινοτικὴ διοίκηση, καὶ θεωρεῖ τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς αὐτόνομης ζωῆς στὶς διάφορες περιφέρειες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας πηγὴ δύναμης καὶ ἀντοχῆς· ἡ ἱστορία τῆς Τουρκίας, γράφει, διόλου δὲν ταυτίζεται μὲ τὶς αὐλικὲς μηχανογραφίες καὶ τὶς ἀνακτορικὲς ἐπαναστάσεις.⁸¹ Καὶ ὁ Engels ἐπισημαίνει, ὅτι οἱ σλαβικοὶ πληθυσμοὶ τῆς Βαλκανικῆς εἶχαν περισσότερὴ αὐτοδιοίκηση καὶ πλήρωναν λιγότερους φόρους ἐπὶ τουρκοκρατίας παρὰ κάτω ἀπ' τὴν κυριαρχία τῆς γραφειοκρατίας τῶν ἀνεξάρτητων κρατῶν τους, ποὺ ἦταν ὀργανωμένη σύμ-

78. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 94, 118, σ. 432, 473.

79. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 70, σ. 379.

80. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 67, σ. 373.

81. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 48, 63, σ. 325, 369.

φωνα μὲ πρότυπα σύγχρονα· έντονότερη καὶ γονιμότερη ἦταν ἐπίσης ἐπὶ τουρκοκρατίας ἢ ἐπιβίωση κοινοκτημονικῶν μορφῶν ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας.⁸²

Ἡ ἐγγενὴς ἀδυναμία τοῦ τουρκικοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος νὰ ξεπεράσει τὴν «ἡμιασιατικὴν» ἢ «ἡμιβάρβαρη» κατάσταση δὲν μένει δίχως συνέπειες γιὰ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ὡς δύναμη ἐξαναγκασμένη ἤδη ἀπὸ τὴν θέση καὶ τὴν ἔκτασή της νὰ συμμετέχει ἐνεργὰ στὸ παιγνίδι τῶν κάθε εἶδους διεθνῶν ἀνταγωνισμῶν. Γενικὰ μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι ὁ χαρακτήρας τῆς ἰθαγενοῦς στρατιωτικοπολιτικῆς ἀφρόκρεμας δὲν τῆς ἐπιτρέπει ν' ἀντεπεξέλθει στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ παιγνιδιοῦ αὐτοῦ. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ ἐξαρχῆς ἢ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία χρειάστηκε νὰ καταφύγει συστηματικὰ καὶ ἀδιάκοπα στὶς διπλωματικές, ἀλλὰ καὶ στρατιωτικὲς ὑπηρεσίες ἀλλοφύλων, ἀλλοθρήσκων ἢ ἐξωμοτῶν.⁸³ Ἄν στὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς της ὑπῆρχαν πολλαπλὲς ἀντισταθμίσεις τοῦ μειονεκτήματος αὐτοῦ, στὴν περίοδο τῆς παρακμῆς της ἢ ὀργανικὴ ἀδυναμία τῆς ἰθαγενοῦς ἀρχουσας τάξης, πού σήμαινε ταυτόχρονα καὶ ὀργανικὴ ἀδυναμία τοῦ κράτους ὀλόκληρου, ἔχει ὡς εὐλογο ἀποτέλεσμα τὴν μετατροπὴ του σὲ ἀφύλακτο χῶρο, ὅπου οἱ Μεγάλαις Δυνάμεις μποροῦν νὰ ἐλίσσονται ἢ καὶ νὰ ὑπαγορεύουν τίς βουλήσεις τους χωρὶς νὰ συναντοῦν οὐσιαστικὴ ἀντίσταση· ἡ Τουρκία στέκει ἔτσι στὰ πόδια της περισσότερο γιὰτὶ οἱ ξένες ἐπιρροὲς ἰσορροποῦν, παροδικὰ τουλάχιστον, μεταξύ τους καὶ ἀλληλοεξουδετερώνονται, παρὰ γιὰτὶ εἶναι ἡ ἴδια σὲ θέση νὰ τίς ἀντιμετωπίσει ἀπευθείας. Στὴν πολιτικὴ ἐξάρτηση, ὅμως, προστίθεται καὶ ἡ οἰκονομικὴ, ἢ ὅποια ἀρχισε καὶ αὐτὴ μὲ μορφὲς φαινομενικὰ ἀνώδυνες τὴν ἐποχὴ πού ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία διατηροῦσε ἀκόμα μεγάλο τουλάχιστο μέρος τῆς ἰσχύος της, γιὰ νὰ ἐπιταθεῖ κάτω ἀπὸ ἄλλες μορφὲς ὅσο ἡ Τουρκία παρήκμαζε περισσότερο, ἐνῶ ἀντίστροφα στὴν Δύση ἀναπτυσσόταν ἡ σύγχρονη καπιταλιστικὴ οἰκονομία. Τὸ καθεστῶς τῶν διομολογήσεων δὲν φάνηκε ἐξαρχῆς νὰ κλονίζει τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἐφόσον οἱ διομο-

82. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 107, 112, σ. 451, 457.

83. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 41, σ. 266.

λογήσεις ναί μὲν ἦσαν μονομερεῖς ἐκχωρήσεις προνομίων χωρὶς ἀπτά καὶ συμφωνημένα ἀνταλλάγματα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη μερὶά μποροῦσαν νὰ ἀνακληθοῦν κάθε στιγμή, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες καὶ τὶς διακυμάνσεις τοῦ συστήματος διαφθορᾶς καὶ δωροδοκίας, στὸ ὁποῖο ἐν μέρει ὄφειλαν τὴν ὑπαρξή τους καὶ τὸ ὁποῖο κι οἱ ἴδιες μὲ τὴν σειρά τους ἐξέτρεφαν.⁸⁴ Τὸ τί εἶχε ἐκκολαφθεῖ ἀπὸ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀποψη μὲ τὶς διομολογήσεις ἐγινε ὡστόσο πρόδηλο, ὅταν τὰ ἐνδιαφερόμενα κράτη ἐγιναν ἀρκετὰ ἰσχυρά, ὥστε νὰ μὴν ἐξαγοράζουσαν πιά ἀπλῶς τὴν μονομερὴ ἐκχώρηση προνομίων, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀπαιτοῦν καὶ νὰ τὴν ἐκβιάζουσαν. "Ὅμως οἱ διαδικασίες τῆς σύγχρονης δυτικῆς οἰκονομίας κάνουν τέτοιες μορφές ἐκμετάλλευσης παρωχημένες, τώρα δηλαδὴ ἡ ἐκμετάλλευση μπορεῖ νὰ γίνεται ὄχι παίρνοντας ἀνοιχτά, παρὰ δίνοντας φαινομενικά. Δυὸ μορφές τέτοιας ἐκμετάλλευσης σημειώνουσαν οἱ Marx καὶ Engels ἀναφερόμενοι στὶς σχέσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων μὲ τὴν Τουρκία: ἡ μία εἶναι ἡ παροχὴ δανείων ποὺ οὐσιαστικά δὲν φτάνουσαν ὡς τὸν παραλήπτη τους, ἀφοῦ τὰ διαχειρίζεται ὁ ἴδιος ὁ πιστωτῆς μὲ πρόδηλες συνέπειες γιὰ τὸν πιστούμενο, καὶ ἡ ἄλλη εἶναι οἱ ξένες ἐπενδύσεις μὲ πλεονεκτικούς γιὰ τὸν ἐπενδυτὴ ὄρους.⁸⁵

Ἐρχόμαστε τώρα σ' ἓνα ἄλλο θεμελιῶδες δομικὸ γνῶρισμα τοῦ τουρκικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνει τὸν γενικὸ χαρακτήρα του ὡς ἀνατολικῆς δεσποτείας καὶ τὸ ἀντιδιαστέλλει δραστικά ἀπὸ τὸ σύγχρονο εὐρωπαϊκὸ κράτος. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐνότητα Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, Πολιτικῆς καὶ Θρησκείας, Δημόσιου καὶ Ἰδιωτικοῦ, ἡ ὁποία ἐπιτάσσεται ἀπὸ τὸ Κοράνι κι ἀποτελεῖ ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῆς μουσουλμανικῆς Τουρκίας,⁸⁶ ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι ἰσχύει στὴν Δύση, ὅπου μετὰ ἀπὸ μακρὰ διαδικασία ἡ Ἐκκλησία χωρίστηκε ἀπὸ τὸ Κράτος κι ἐπάψε νὰ ἐπηρεάζει ἀποφασιστικά τὶς πολιτικὲς ἐπιλογές του, ἐνῶ συνάμα χωρίστηκε ἡ ἠθικότητα ἀπὸ τὴν νομιμότητα, δηλαδὴ τὸ θέμα τῶν ἰδιωτικῶν κοσμοθεωρητικῶν πεποιθήσεων τοῦ κάθε πολίτη ἀπὸ

84. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 49, σ. 334.

85. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 69, 106, σ. 377/8, 446.

86. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 46, σ. 295.

τὸ θέμα τῆς δημόσιας διαγωγῆς του. Ἔτσι ἡ ἀντίθεση γεωργικῆς Ἀνατολῆς καὶ βιομηχανικῆς Δύσης, δεσποτικῆς Ἀνατολῆς καὶ φιλελεύθερης Δύσης, ἐπιστεγάζεται μετὰ τὴν ἀντίθεση στὸ ἐπίπεδο τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν καὶ τῆς κοινωνικῆς ἰδεολογίας· κι ἐφόσον, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, οἱ Marx καὶ Engels στὴν Ἀνατολὴ μετὰ τὴν τρισδιάστατη αὐτὴ σημασία συγκαταλέγουν ἐπιπλέον τὸ Βυζάντιο καὶ τὴν Ρωσσία, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι μιλώντας γιὰ τὸ τουρκικὸ κράτος ἔχουν κατὰ νοῦ ὡς ἐννοιολογικὴ ἀφετηρία τὴν πολὺ γενικότερη καὶ βαθύτερη ἀντίθεση δύο ἱστορικοκοινωνικῶν τύπων. Ἡ συνάφεια τῆς τουρκικῆς κοινωνικῆς ζωῆς μετὰ τὸ Κοράνι δὲν ἀποτελεῖ παράγοντα ποὺ θὰ μποροῦσε καὶ νὰ ἐξοβελισθεῖ χωρὶς νὰ μεταβληθεῖ οὔτε τὸ Κοράνι οὔτε ἡ τουρκικὴ κοινωνικὴ ζωὴ, παρὰ γεγονὸς καθοριστικῆς σημασίας γιὰ ὅλες τὶς πτυχές τῆς ὑπαρξῆς τῶν ἀνθρώπων στὸ συγκεκριμένο αὐτὸ καθεστῶς, τόσο δηλαδὴ γιὰ τὶς σχέσεις δικαίου καὶ κυριαρχίας μεταξὺ ὁμοεθνῶν καὶ μεταξὺ ὁμοεθνῶν καὶ ἑτεροεθνῶν ὅσο καὶ γιὰ τὴν διαμόρφωση βασικῶν ἰδεολογικῶν τάσεων. Ἄς πάρουμε τὸ παράδειγμα τοῦ μουσουλμανικὰ ἐμπνευσμένου ἐθνικισμοῦ, ὄχι μόνον ἐξαιτίας τῆς σημερινῆς του ἐπικαιρότητας, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ οἱ Marx καὶ Engels τοῦ ἀφιερώνουν μερικὲς ἐνδιαφέρουσες νύξεις. Ἡ ἐμφατικὴ, ἀμυντικὴ ἢ ἐπιθετικὴ, ἐπίρρωση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας —καὶ μαζί τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἢ βλέψεων ποὺ ἀποσκοπεῖ νὰ κυρώσει ἢ ἐκάστοτε ἐπίκλησέ της— εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ συνυφαίνεται μετὰ θρησκευτικὰς ἀξίες ἐκεῖ ὅπου θεωρεῖται ἀδιανόγητὴ ἢ διάκριση πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς, ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου εἶναι ἄγνωστος ἀκόμη ὁ ἐκκοσμικευμένος ἐθνικισμός, τὸν ὁποῖο ἐγκαινίασε πανηγυρικὰ ἡ γαλλικὴ Ἐπανástαση. Στους Marx καὶ Engels δὲν φαίνεται λοιπὸν διόλου παράδοξο τὸ ὅτι τὸ μουσουλμανικὸ ἱερατεῖο, οἱ μουσουλμάνοι ἱεροδιδάσκαλοι, ἱεροφοιτητὲς καὶ νομοδιδάσκαλοι ἀποτελοῦν τοὺς φανατικότερους φορεῖς τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ· μάλιστα ὁ Marx θεωρεῖ δυνατὴ τὴν ἐμφάνιση ἐνὸς μουσουλμανικοῦ πουργιτανισμοῦ, δηλαδὴ ἐνὸς πολιτικοῦ κινήματος στηριγμένου στὸ Κοράνι, κι ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση του προσδοκᾷ μιὰ δυναμικότερη ἐξωτερικὴ πολιτικὴ στρεφόμενη πρωταρχικὰ ἐναντίον τῆς Ρωσσίας, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων στὸν βαθμὸ ποῦ

αὐτὲς θεωροῦνταν εἴτε ὡς τροχοπέδη στὴν πάλῃ ἐναντίον τῆς Ρωσσίας εἴτε ὡς συνυποψήφιες γιὰ τὴν κάρπωση ὠφελημάτων ἀπὸ τὸν διαμελισμὸ τῆς Τουρκίας.⁸⁷ Συχνὰ σημειώνεται τόσο ὁ ἡγετικὸς ρόλος τῶν ἱερωμένων, ἱεροδιδασκάλων καὶ ἱεροφοιτητῶν σὲ ἐκδηλώσεις ἐθνικιστικοῦ χαρακτήρα ὅσο καὶ ἡ σύμπραξί τους μὲ τὸν φανατισμένο ὄχλο τῶν μεγαλουπόλεων.⁸⁸

Ἡ ἐρμηνεία τῆς σύμπραξης αὐτῆς μᾶς ὀδηγεῖ στὸ καίριο πρόβλημα τῶν σχέσεων μεταξὺ Μουσουλμάνων καὶ «ἀπίστων» ὑποδούλων στὸ πλαίσιο μιᾶς αὐτοκρατορίας διεπόμενης ἀπὸ τὴν ἐνότητα Θρησκείας καὶ Πολιτικῆς. Γιὰ τὸ μουσουλμανικὸ ἱερατεῖο καὶ τὶς παραφυάδες του ἡ διαφύλαξη τῆς ἐνότητας Θρησκείας καὶ Πολιτικῆς ἀποτελοῦσε τὴν ἐγγύηση, ὅτι τὸ ἴδιο θὰ συνέχιζε νὰ παίζει σημαντικὸ ἢ καὶ ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν διαμόρφωση τῆς (ἐκάστοτε) πολιτικῆς. Κατεξοχὴν ἐθνικιστικὴ χροιά ἔπαιρνε ἡ πολιτικὴ του δραστηριότητα, ὅταν στρεφόταν ἐναντίον τῆς ἀπαίτησης τῶν Μεγάλων Δυνάμεων γιὰ χορήγηση θρησκευτικῶν ἐλευθεριῶν ἢ καὶ ἰσονομίας στοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Στὰ μάτια τοῦ πιστοῦ Μουσουλμάνου ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ ἦταν ἀπαράδεκτη τόσο ἀπὸ ἐθνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀποψη, ἀφοῦ φαινόταν ὡς ἀνάμιξη στὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς Τουρκίας, ὅσο καὶ ἀπὸ ἀποψη καθαρὰ θρησκευτικῆ, ἀφοῦ ἀντέβαινε στὴν θεμελιώδη διάκριση τοῦ Κορανίου ἀνάμεσα σὲ πιστοὺς καὶ ἀπίστους.⁸⁹ Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Marx, ἀναφερόμενος ἰδιαίτερα στὴν πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας, διαπιστώνει τὴν ὑπαρξὴ ἀντίφασης ἀνάμεσα στὴν ὑπεράσπιση τοῦ status quo καὶ στὸ αἴτημα παροχῆς ἰσοπολιτείας στοὺς Χριστιανικοὺς τῆς Τουρκίας: δεδομένης τῆς δομῆς τοῦ τουρκικοῦ κράτους καὶ τῆς θρησκευτικῆς κύρωσης τῶν σχέσεων κυριαρχίας, προπαντὸς ἐκείνων ἀνάμεσα σὲ Μουσουλμάνους καὶ μὴ, ἡ ἰσοπολιτεία δὲν συμβιβάζεται μὲ καμμιά ἀπὸ τὶς δυνατὲς μορφὲς πολιτικῆς διάρθρωσης τοῦ κράτους αὐτοῦ· γιὰ νὰ ὑπάρξει ἰσοπολιτεία θὰ πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ τὸ Κοράνι, πού ἀποτελεῖ ταυτόχρονα πηγὴ πί-

87. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 83, 85, 103, 89, 92, σ. 425, 426, 441, 430, 431.

88. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 23, 31, 32, 40, σ. 156, 206, 214, 266.

89. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 49, σ. 330.

στης και δικαίου, από έναν άστικό κώδικα με την δυτικοευρωπαϊκή έννοια⁹⁰— θά πρέπει δηλαδή να χωριστεί η Θρησκεία από την Πολιτική και το Δημόσιο από το Ίδιωτικό, και να θεωρηθεί η θρησκεία ως άπολιτική και ιδιωτική υπόθεση, γιατί μόνο έτσι θά μπορούσαν να συμμετάσχουν ισότιμα στα κοινά άνθρωποι με διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις. Όμως αυτό θά συνεπαγόταν ότι το κυρίαρχο στρώμα δέν θά μπορούσε πια ν' άνήκει κατ' αποκλειστικότητα σε όρισμένο θρήσκευμα, όποτε η τουρκική κυριαρχία, ως κυριαρχία μουσουλμανική, θά κατέρρες. Άκριβώς έπειδή το θέμα της παροχής δικαιωμάτων στους ραγιάδες άγγιζε τα θεμέλια του μηχανισμού κυριαρχίας, θά ήταν δυνατό και να όδηγήσει σε έμφύλιο πόλεμο στην Τουρκία.⁹¹

Τήν συλλογική κυριαρχία του μουσουλμανικού στοιχείου προασπίζει και ό δχλος τών μεγαλουπόλεων, όταν συμμερίζεται τόν έθνικισμό του μουσουλμανικού ιερατείου, μολονότι τά όφέλη τών δύο αυτών ομάδων από την συλλογική κυριαρχία ήσαν πολύ άνισα. Πράγματι, η θέση δσων Τούρκων άνήκαν στα κατώτερα η κατώτατα στρώματα ήταν παράδοξη. Ός όπαδοί του κυρίαρχου θρησκευόματος σε ένα κράτος που άγνοούσε την διάκριση Θρησκείας και Πολιτικής και θεωρούσε την θρησκεία πηγή του νόμου, άνήκαν στο κυρίαρχο στρώμα με την έννοια ότι, θεωρητικά τουλάχιστον, είχαν περισσότερα δικαιώματα από κάθε άλλόθρησκο. Άπό ύλική και κοινωνική άποψη όμως βρίσκονταν σε (πολύ) ύποδεέστερη μοίρα σε σχέση με πλείστους δσους άλλοθρήσκους, οι όποιοι ήσαν πλουσιότεροι άπ' αυτούς και συχνά έργοδότες τους. Ύπερασπίζοντας φανατικά τόν μουσουλμανικό έθνικισμό κι άποκρούοντας την παροχή ίσοπολιτείας στους ραγιάδες, ό άπόκληρος Τούρκος ζητά ν' άντισταθμίσει την (πραγματική) κοινωνική του κατωτερότητα με την (έστω και θεωρητική) θρησκευτική-νομική του ύπεροχή.⁹² μάχεται για την μουσουλμανική θρησκεία έπειδή αυτή είναι το στοιχείο που άνεβάζει τά τουρκικά κατώτερα στρώματα ψηλό-

90. Βλ. παρακ. κείμ. άρ. 44, 46, σ. 289, 295.

91. "Ο.π., 290.

92. Βλ. παρακ. κείμ. άρ. 8, σ. 97.

τερα από κάθε ετερόδοξο, όσο πλούσιος κι αν είναι· και μάχεται για τὸ τουρκικὸ κράτος, ἐπειδὴ αὐτὸ κατοχυρώνει τὴν ὑπεροχὴ τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας. Σ' αὐτὸ τὸ σύμπλεγμα σχέσεων καὶ βλέψεων γίνεται πρόδηλος ὁ πολυσύνθετος καὶ ἀντιφατικὸς χαρακτήρας τῆς διάρθρωσης τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ὅπου τὰ κοινωνικοοικονομικὰ μεγέθη δὲν ἀντιστοιχοῦν εὐθύγραμμα στὰ πολιτικά, θρησκευτικὰ καὶ φυλετικά, παρὰ συχνότατα τὰ ἀνατρέπουν — γιὰ νὰ τὰ βροῦν ὁμως καὶ πάλι στὸ δρόμο τους ὡς ἐμπόδια καὶ νὰ ὑποστοῦν ξανά τὴν ἐπίδρασή τους.

Ἡ ἰδιότυπη αὐτὴ κατάσταση ἔκανε βέβαια τὶς κοινωνικὲς ἀντιθέσεις ἐντονότερες ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχε ἀνάμιξη ἐτερόφυλων καὶ ἐτερόθρησκων πληθυσμῶν ἢ καθαρὴ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, τὸ τουρκικὸ κράτος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο οὐσιωδῶς διαφορετικὰ τμήματα, καὶ ἡ ἀνομοιογένειά του αὐτὴ συμβάλλει σημαντικὰ στὴν δημιουργία, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀξίωση δξυση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἐνῶ δηλαδὴ ἡ Μικρὰ Ἀσία εἶναι τὸ κύριον ἐνδιαίτημα τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ καὶ πληθυσμιακὰ ὁμοιογενὲς τουλάχιστο σὲ βαθμὸ πού νὰ μὴν τίθενται πιεστικὰ ἔθνικα ζητήματα, στὴν εὐρωπαϊκὴ Τουρκία ἓνα ἑκατομμῦριο Τοῦρκοι στέκουν ἀπέναντι σὲ δώδεκα ἑκατομμῦρια Χριστιανούς. Παράγοντες διοικητικοὶ καὶ στρατιωτικοπολιτικοὶ ἐπιτείνουν τὴν ἀνομοιογένεια αὐτῆ, ἐφόσον ἡ ἀσιατικὴ καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ Τουρκία δὲν διαθέτουν μέσα ἀμοιβαίας ἐπικοινωνίας ἢ ὑποστήριξης, ἐνῶ ἡ ἐξασθενημένη κεντρικὴ ἐξουσία εἶναι ἀνίκανη νὰ πραγματοποιήσῃ τὶς ἀναγκαῖες προσαρμογές, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παρυσιάζεται ἡ τουρκικὴ ἐξουσία ὅλο καὶ πιὸ ἀντίθετη μὲ τὴν πρόοδο στὰ Βαλκάνια.⁹³ Ἔτσι οἱ κινήσεις τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν ἀποτελοῦν ἐνδείξεις τῆς ἐπικείμενης διάλυσης τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας.⁹⁴

93. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 8, 10, σ. 95/6, 110.

94. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 54, σ. 350.

III

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

“Όπως είδαμε, οί Marx και Engels πιστεύουν ότι οί Νοτιοσλάβοι τών Βαλκανίων ήσαν, ήδη εξαιτίας τής αριθμητικῆς τους ὑπεροχῆς, οί φυσικοὶ διάδοχοι τών Τούρκων στήν περιοχή πού γύρω στά μέσα τοῦ 19ου αἰ. ἀποτελοῦσε τήν ἀποκαλούμενη εὐρωπαϊκῆ Τουρκία· εὐχονταν μόνο νά πραγματώσουν οί Νοτιοσλάβοι αὐτή τήν φυσική τους ἀποστολή ὄχι ὡς ὄργανα τής Ρωσσίας, παρά ὡς ἀντίπαλοι τοῦ ἀντεπαναστατικοῦ ἐπεκτατισμοῦ τής. Οἱ “Ἕλληνες ὡς ἔθνικὸ σύνολο δὲν θεωροῦνται ὑπολογίσιμος παράγοντας γιὰ τήν ἐξέλιξη τών πραγμάτων στὸν ἴδιο χῶρο, μολονότι κι αὐτοὶ διαθέτουν ἓνα ἐλεύθερο κρατικὸ κέντρο, ὅπως οἱ Νοτιοσλάβοι διαθέτουν τήν Σερβία. “Όταν ὁ Marx προβάλλει κάπου —παρεμπιπτόντως κι ὀλότελα ὑποθετικά— ὡς ἐναλλακτικὴ λύση γιὰ τήν ἀναδόμηση τής εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας τήν ἰδρυση ἢ μιᾶς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας ἢ μιᾶς ὀμοσπονδίας σλαβικῶν κρατῶν,⁹⁵ τότε ὡς πρὸς τὸ πρῶτο σκέλος τοῦ διαζεύγματος δὲν ἐκφράζει μιὰ δική του θέση, παρά ἀναφέρεται σιωπηρὰ στήν πρόταση τοῦ χαρτιστῆ E. Jones, πού κι αὐτὸς ἦταν ἐναντίον τοῦ status quo, ἀλλὰ ὡς φιλέλληνας ἤθελε νά τὸ ἀντικαταστήσει κατὰ κύριο λόγο μὲ μιὰ Μεγάλῃ Ἑλλάδα.⁹⁶ “Ἄλλωστε ὁ Marx παραθέτει ἄλλοῦ ἐπιδοκιμαστικά τὴν ἀποψη, ὅτι ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τών Ἑλλήνων δὲν ἐπιτρέπει τὴν δημιουργία μιᾶς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας στὰ Βαλκάνια, χῶρια πού ἓνα τέτοιο ἐνδεχόμενο θὰ συνεπαγόταν τὴν δραστηρικὴ αὐξηση τής ρωσσικῆς ἐπιρροῆς.⁹⁷ Ὑπάρχουν βέβαια περιοχὲς τής εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, στίς ὁποῖες οἱ “Ἕλληνες ἀποτελοῦν τὴν πλειοψηφία· ὁ Engels ἀναφέρει τὴν Θεσσαλία καὶ «Ἰσως» τὴν

95. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 23, σ. 157.

96. Κατὰ τὴν ὀρθὴ διαπίστωση τοῦ Rjasanoff, *Gesammelte Schriften* (βλ. Σημείωση γιὰ τὰ κείμενα), I, 470/1.

97. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 28, σ. 186.

Ἡπειρο,⁹⁸ ὅμως δὲν θεωρεῖ ἀποφασιστικὸ τὸ γεγονὸς αὐτό, γιατί δὲν ἔχει κατὰ νοῦ τίς δυνατότητες καὶ τὰ δρια ἐπέκτασης τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, παρὰ τὴν Βαλκανικὴ στό σύνολό της. Ἡ ἀποφασιστικὴ σημασία τῆς περιορισμένης ἀριθμητικῆς παρουσίας τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ γενικότερου πολιτικοῦ τους ρόλου στὴν περιοχὴ καταφαίνεται ἀρνητικά, ἀλλὰ ἐπίσης ξεκάθαρα, ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Engels δὲν τοὺς ἀποδίδει ἄλλα μειονεκτήματα σὲ σύγκριση μὲ τοὺς Νοτιοσλάβους· ἀπεναντίας τοὺς διαφοροποιεῖ αἰσθητὰ ἀπὸ τοὺς Ἀλβανούς π.χ. καὶ ἐπισημαίνει ὅτι εἶναι οἱ σημαντικότεροι ἔμποροι στὰ λιμάνια καὶ σὲ πολλὰς μεσογειακὰς πόλεις, ὅτι ἡ ἐμπορικὴ τους δραστηριότητα πιάνει ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσία καὶ φτάνει ὡς τὸ Μάντσεστερ κι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κι ἡ σλαβικὴ ἀστικὴ τάξη εἶναι γενικὰ οἱ φορεῖς τῆς προόδου στὴν (εὐρωπαϊκὴ) Τουρκία.⁹⁹

Ἀκολουθώντας τὸν Fallmerayer, τοῦ ὁποῦ γινώριζον καλὰ καὶ ὑπολήπτονται τὸ ἔργο,¹⁰⁰ οἱ Marx καὶ Engels πιστεύουν ὅτι ὁ σύγχρονός τους ἑλληνικός πληθυσμὸς εἶναι σλαβικῆς καταγωγῆς, πού διατήρησε τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα· ἀν ἐξαιρεθοῦν μερικὰς εὐγενεῖς οἰκογένειες τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς Τραπεζούντας, λίγο καθαρὸ αἷμα ἑλληνικὸ ἔμεινε στὴν Ἑλλάδα.¹⁰¹ Ὅπως τεκμαίρεται εὐκόλα ἀπὸ τὴν σημασία πού ἀποδίδουν οἱ Marx καὶ Engels στοὺς Σλάβους τῆς Βαλκανικῆς, ἡ ιδιότητα τῆς σλαβικῆς καταγωγῆς δὲν ἀποτελεῖ στὰ μάτια τους εὐ ἴσσο κάποιο ἐγγενὲς στοιχεῖο κατωτέρας· ὡστόσο, καὶ μολονότι ἡ θέση τοῦ Fallmerayer ἐπαναλαμβάνεται χωρὶς ἰδιαίτερη ἔμφαση καὶ περισσότερο ὡς ἀπλή ἐγκυκλοπαιδικὴ πληροφορία, ἡ υἱοθέτησή της ἔχει μιὰ ἰδιαίτερη σημασία: ὑποδηλώνει τὴν ἀπόρριψη τῶν ὀραμάτων τοῦ φιλελεύθερου φιλελληνισμοῦ γιὰ ἀνάσταση τῆς ἀρχαίας Ἑλ-

98. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 8, σ. 99.

99. Ὅ.π. καὶ ἐπίσης κείμε. ἀρ. 10, 11, σ. 107/8, 118.

100. Βλ. τὸν πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων. Πρβλ. τίς ἐπιστολὰς τοῦ Marx στὸν Engels ἀπὸ 18.1.1856 καὶ 14.3.1863 καθὼς καὶ τὴν μνεία στό κεφ. VII τοῦ ἔργου τοῦ Marx, Herr Vogt (1860) = Marx - Engels - Werke, τ. 14, 472.

101. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 12, 8, σ. 122, 98/9.

λάδας στὰ χώματα τῆς σύγχρονης — ἀπόρριψη ἔντονη γιατί, ὅπως θὰ δοῦμε λίγο παρακάτω, κατὰ τὴν ἐκτίμηση τῶν Marx καὶ Engels ὁ φιλελεύθερος φιλελληνισμὸς ἔπαιξε ἀφελῶς τὸ ρωσικὸ παιγνίδι. Ἡ ἀνυπαρξία φυλετικῆς χάσματος μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Νοτιοσλάβων καὶ συνάμα ἡ θρησκευτικὴ τους κοινότητα στοὺς κόλπους τῆς ὀρθοδοξίας προσδίδει στὴν ὀνομασία «Ἑλληνας» νόημα ὑπερεθνικόν, ἔτσι ὥστε νὰ σημαίνει τοὺς ὀρθόδοξους Χριστιανούς, τοὺς Ἑλληνορθόδοξους τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας στὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους· ἀκολουθώντας τὸν Fallmerayer,¹⁰² ὁ Marx χρησιμοποιοῖ ρητὰ τὴν λέξη «Ἑλληνας» μὲ τὴν θρησκευτικὴ της μόνο σημασία καὶ σημειώνει ἰδιαίτερα, πότε αὐτὴ χρησιμοποιεῖται ὄχι μὲ τὴν ἔννοια τοῦ μὴ ὀρθόδοξου Χριστιανοῦ, παρά μὲ τὴν ἔννοια τοῦ μὴ Σλάβου.¹⁰³ Ἡ τελευταία αὐτὴ χρῆση γίνεται ἀναπόδραστη, ὅταν προβάλλονται (καὶ γίνονται δεκτές) πληροφορίες, σύμφωνα μὲ τίς ὁποῖες οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ μισοῦνται ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς, ὅτι τοῦτοι ἐδῶ ζητοῦν τὴν θρησκευτικὴ τους αὐτονόμηση καὶ ὅτι ὅπου τὴν κέρδισαν ἐδίωξαν ἀμέσως ὅλους τοὺς παπάδες ἑλληνικῆς καταγωγῆς.¹⁰⁴

Μιλώντας γιὰ τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση τῶν Ἑλλήνων τῆς Τουρκίας ὁ Marx ἔχει ὡς αὐτονόμητὴ ἔννοιολογικὴ του ἀφετηρία τὴν ἀντίθεση Δύσης καὶ Ἀνατολῆς, ἐκκοσμικευμένου φιλελευθερισμοῦ καὶ θεοκρατικῆς δεσποτείας, ἀντίθεση μὲ βάση τὴν ὁποία κατανόησε καὶ τὸ τουρκικὸ καθεστῶς. Στὴν «Ἀνατολή», μὲ τὴν ἱστορικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ σημασία τοῦ ὄρου, δὲν ἀνήκει ὁμως μόνον ἡ Τουρκία, ἀλλὰ ἐξίσου καὶ τὸ Βυζάντιο ἢ ἡ Ρωσσία. Ἡ βασικὴ δομὴ δὲν ἀλλάξε ὅταν οἱ Τούρκοι διαδέχθηκαν τοὺς Βυζαντινοὺς, οὔτε καὶ θ' ἀλλάξει, ἂν οἱ Ρῶσοι διαδεχθοῦν τοὺς Τούρκους· στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωσι ἀπλῶς ἢ «Ἀνατολή» θὰ γίνε ἐπιθετικότερη.¹⁰⁵ Ἀχρογωνιαῖος λίθος τῆς δομῆς αὐτῆς εἶναι,

102. Geschichte (βλ. πίνακα ἀναφερομένων ἔργων), τ. I, σ. V.

103. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 44, 28, σ. 287, 186.

104. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 28, 46, σ. 186, 294.

105. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 24, σ. 164.

καθώς γνωρίζουμε, ἡ ἐνότητα Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, Πολιτικῆς καὶ Θρησκευτικῆς ἢ Δημόσιου καὶ Ἰδιωτικοῦ, μολονότι ἡ χροιά καὶ τὰ πρόσημα ἀλλάζουν ὅταν τὸ ἱερὸ βιβλίον δὲν εἶναι τὸ Κοράνι παρὰ τὸ Εὐαγγέλιον. Ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς θεμελιώδους συνάφειας ἡ παραπάνω ἐνότητα πέρασε ἀβίαστα καὶ αὐτούσια ἀπὸ τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν Τουρκίαν. Ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωσις τῶν ραγιαδῶν ἀπορρέει ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἔχουν δεχθεῖ νὰ ὑποταγοῦν μὲ συνθηκολόγησιν, πράγμα πού σύμφωνα μὲ τὸ Κοράνι τοὺς ἐξασφαλίζει τὸ δικαίωμα τῆς ἀνοχῆς. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ Κοράνι θεωρεῖ ὡς θεμελιώδη διάκρισιν τὴν θρησκευτικὴν —ἐκείνη μεταξὺ πιστῶν καὶ ἀπίστων—, ἐνῶ παράλληλα ἀγνοεῖ τὴν διάκρισιν Ἐκκλησίας καὶ Κράτους, δίνει τὴν πολιτικὴν διοίκησιν τῶν ραγιαδῶν εἰς τὸν κλῆρον, ἐπιτρέπει δηλαδὴ τὴν συνέχισιν τῆς βυζαντινῆς θεοκρατίας, αὐτὴ τὴν φορὰ ὅμως ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὄχι τοῦ αὐτοκράτορα. Κάνοντας τὸν πατριάρχην αὐτοκράτορα τῶν Χριστιανῶν, μολονότι τὸν ὑπέταξαν ταυτόχρονα σ' ἓνα αὐτοκράτορα ἀλλόθρησκο, οἱ Τοῦρκοι ἐδραίωσαν ἀκόμα περισσότερο τὴν ἱερατικὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας καὶ ἐπέτρεψαν εἰς τὴν βυζαντινὴν θεοκρατίαν ν' ἀναπτυχθεῖ σὲ ἔκτασιν πού οὔτε οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες δὲν εἶχαν βάλει μὲ τὸ νοῦ τους. Ἐφόσον ἡ τουρκικὴ κατάκτησις ἐξάλειψε τὴν βυζαντινὴν στρατιωτικοπολιτικὴν γραφειοκρατίαν, τώρα ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν ἀπολαβῶν τῆς τελευταίας —τὸ μέρος δηλαδὴ πού δὲν κρατᾷ γιὰ τὸν ἑαυτό του ὁ κατακτητὴς— περνᾷ εἰς τὰ χέρια τοῦ κλήρου, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν συγχώνευσιν πνευματικῶν καὶ διοικητικῶν λειτουργιῶν ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν πού εἰς τὴν Δύση ἀρχίζει ὁ χωρισμὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπὸ τὸν ἐλεγχὸν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἔτσι οἱ Τοῦρκοι, ξεκινώντας ἀπὸ ὅσα τοὺς ἐπέτασσε ἡ ἐνότητα Θρησκευτικῆς καὶ Πολιτικῆς, ὅπως τὴν ἐβλεπαν ἀπὸ τὴν σκοπιᾶν τοῦ Κορανοῦ, ἐνισχύουν τὴν ἐνότητα Θρησκευτικῆς καὶ Πολιτικῆς μέσα εἰς τὴν μάζαν ὅσων δέχονταν τὸ Εὐαγγέλιον, δὲν περικόπτουν δηλαδὴ τὰ προνόμια τοῦ χριστιανικοῦ κλήρου, παρὰ ἀπεναντίας ἀφήνουν εἰς τὸν οὐσιαστικὸν ἐλεγχὸν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ παράδοξον, ὅσο καὶ θεμελιώδες, σημεῖον γιὰ τὴν κατανόησιν τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσις τῶν ραγια-

δων: ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ κατακτητὴς τους ὁμολογεῖ πίστη στὸ Κοράνι, γι' αὐτὸ ἐπικεφαλῆς τους βρίσκεται ὁ χριστιανικὸς κλῆρος. Ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση τῶν ραγιαδῶν δὲν εἶναι λοιπὸν κάτι τὸ αὐτοφυῆς οὔτε ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὁποία θὰ ἐπιζοῦσε ὅπωςδὴποτε κάτω ἀπὸ ὁποιοιδήποτε κατακτητὴ, παρὰ ἀναγκαία ἀπόρροια τῆς τουρκικῆς κατάκτησης. Τὸ Κοράνι ἐπιβάλλει τὴ συνένωση πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξουσίας στοὺς ραγιαδες· κι ἂν αὐτὸ θυμίζει Βυζάντιο, ὁ λόγος εἶναι ὅτι Βυζάντιο καὶ Κοράνι εἶναι ἐξίσου («Ἀνατολή») μὲ τὴν ἱστορικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ ἔννοια. Ἀρνητικὴ ἀπόδειξη τῆς ταυτότητας αὐτῆς εἶναι ὅτι ἡ εἰσαγωγή τοῦ Code Civil στὴν εὐρωπαϊκὴ Τουρκία κι ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῆς ζωῆς δὲν θὰ σημάδουν μόνον τὴν κατάρρευση τῆς μουσουλμανικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλληνορθόδοξης θεοκρατίας.¹⁰⁶

Ὅπως, τώρα, στὸν θεοκρατικὸ χαρακτήρα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀντιστοιχεῖ μιὰ στρατιωτικοπολιτικὴ γραφειοκρατία ὀλότελα ξένη πρὸς τοὺς κανόνες συμπεριφορᾶς τῆς σύγχρονης δυτικοευρωπαϊκῆς, τὸ ἴδιο καὶ ὁ φορέας τῆς ἑλληνορθόδοξης θεοκρατίας, ὁ χριστιανικὸς κλῆρος, ἀσκεῖ τὰ πολιτικὰ καὶ διοικητικὰ του καθήκοντα χωρὶς νὰ κάνει διάκριση προσώπου καὶ ἀξιώματος, τὸ ἀξίωμα δηλαδὴ χρησιμοποιεῖται κατὰ κανόνα καὶ δημόσια γιὰ προσωπικὸ ὄφελος. Ὅπως ὁ κατακτητὴς ποὺλᾶ τὰ ἱερατικὰ ἀξιώματα σὲ χριστιανοὺς κληρικοὺς γιὰ ὄφελος δικό του, ἔτσι καὶ οἱ ἀνώτεροι κληρικοὶ (μετα)πουλοῦν ὅσα ἀξιώματα μποροῦν νὰ διαθέσουν σὲ κατώτερους, ἐνῶ ὁλος ὁ κλῆρος ἐμπορεῦεται τίς πράξεις τοῦ λειτουργήματός του, δηλαδὴ τίς ἱεροτελεστίες.¹⁰⁷ παράλληλα, οἱ (μεγάλες) μονὲς προσπαθοῦν νὰ ἐξασφαλίσουν ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ ἐκτεταμένη γαιοκτησία.¹⁰⁸ Ἐξίσου ἐμπλεγμένη στὸ παιχνίδι τῆς διαφθορᾶς, στὸ ὅποιο τὸν τόνο καὶ τὸ παράδειγμα δίνει ἡ τουρκικὴ ἀφρόκρεμα, εἶναι καὶ ἡ ἄλλη ἡγετικὴ ὁμάδα τῶν Ἑλλήνων ραγιαδῶν, δηλαδὴ οἱ Φαναριῶτες. Ὁ Engels τοὺς ἀποκαλεῖ

106. Γιὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς τῆς παραγράφου βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 46, 49, 56, σ. 296, 332/3, 353.

107. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 49, σ. 332.

108. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 77, σ. 412.

πανούργους και μηχανογράφους, διεφθαρμένο σινάφι μισθοφόρων,¹⁰⁹ ενώ ο Μαγκ ζωγραφίζει με ζοφερά χρώματα την διοίκησή τους στις παραδουνάβιες ήγεμονίες. Τὰ δῶρα, με τὰ ὅποια οἱ ὀσποδάροι ἀγόραζαν τὸ ἀξίωμά τους, ἰσοφαρίζονταν με φόρους ἐπιβαλλόμενους ἀμέσως κατόπιν στοὺς ὑπηκόους τους· ἂν ἡ Πύλη τοὺς ἀλλάζε ἢ τοὺς σκότωνε, τὸ ἔκανε γιὰ νὰ φανεῖ ὅτι εἰσακούει τὰ παράπονα τῶν δυσαρεστημένων, γιὰ νὰ τοὺς ἀρπάξει τὰ πλούτη ἢ γιὰ νὰ τοὺς τιμωρήσει ἐπειδὴ συχνὰ ἐπαιζαν τὸ παιγνίδι τῆς Ρωσσίας.¹¹⁰ Ἀκόμα καὶ οἱ μεταρρυθμιστικὲς προσπάθειες Φαναριωτῶν ἡγεμόνων στὸν τομέα τῶν ἀγροτικῶν σχέσεων ἔχουν κίνητρα ἰδιοτελῆ: ἂν θέλουν νὰ παραμερίσουν ὡς ἓνα βαθμὸ τοὺς βογιάρους καὶ νὰ δώσουν γῆ στοὺς ἀγρότες, περιορίζοντας τὴν δουλοπαροικία, αὐτὸ τὸ κάνουν γιὰ νὰ τοὺς ὑπαγάγουν κατευθειαν στὸ κρατικὸ ταμεῖο καὶ ἔτσι ν' αὐξήσουν τὸ μερίδιο τοῦ κρατικοῦ (τοῦ δικοῦ τους) κορβανᾶ στὴν ἐκμετάλλευσή τους.¹¹¹

Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση τῶν ραγιαδῶν στηρίζεται σὲ μιὰν ἔξαρση τοῦ θρησκευτικοῦ στοιχείου, ἡ ἐπίσης θεοκρατικὴ καὶ συνάμα δεσποτικὴ Ρωσσία βρίσκει εὐκόλα τὴν γλώσσα πὺ μὴ πορεῖ νὰ τοὺς ἐπηρεάσει ἰδεολογικά: εἶναι ἡ γλώσσα τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς ὀμοδοξίας, ἡ ὅποια δὲν θὰ ἔβρισκε βέβαια ἴση ἀπήχηση, ἂν ἔβρισκε καθόλου, σὲ πληθυσμοὺς μαθημένους νὰ ζοῦν ὑπὸ καθεστῶς χωρισμοῦ Ἐκκλησίας καὶ Κράτους, Πολιτικῆς καὶ Θρησκείας, ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ὑπὸ συνθήκης διαφορετικῆς ἀπὸ ἐκεῖνες ὅπου εὐδοκίμοῦσε ἡ δυσκίνητη καὶ πατριαρχικὴ ἀγροτικὴ οἰκογένεια ὡς τὸ πιὸ σίγουρο κοινωνικὸ στήριγμα τῆς θρησκείας· γι' αὐτὸ καὶ ὁ Μαγκ ἐπισημαίνει με εὐμένεια ἀπόψεις, σύμφωνα με τὶς ὅποιες ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν δεσμῶν με τὴν Δύση ἐνισχύει σ' Ἕλληνας καὶ Σλάβους τὴν ἀποκοπὴ ἀπὸ τὴν Ρωσσία.¹¹² Ὡστόσο ἡ τάση αὐτὴ δὲν ἔχει προφανῶς προχωρήσει ἀρκετά, καὶ καθοριστικὸ παραμένει τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Ἕλληνας

109. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 11, σ. 112, 114.

110. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 75, σ. 404.

111. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 76, σ. 409/10, 411.

112. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 28, σ. 185.

τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ἑλλάδας, τὸ ἴδιο ὅπως καὶ οἱ Σλάβοι, θεωροῦν τὴν Ρωσσία φυσικό τους προστάτη.¹¹³ Αυτόπροβαλλόμενη ἐμφατικά ὡς προστάτης τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ χρησιμοποιώντας ἔτσι ὡς σημαία μιὰν ἰδεολογία ὑπερθνηκῆ, ἡ Ρωσσία κερδίζει ἐπιρροὴ ἀνάμεσα στοὺς ὀμόδοξους πληθυσμούς τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ προπαρασκευάζει τὴν ἐπέκτασή της πρὸς τὸ Νότο. Ἡ διαρκὴς συνηγορία της γιὰ τὰ θρησκευτικὰ δικαιώματα ἢ προνόμια τῶν Ἑλληνορθοδόξων τῆς Τουρκίας ἀποτελεῖ ἔτσι τὸ κύριο πολιτικὸ καὶ διπλωματικὸ της ὄπλο. Αὐτὸ τονίζει σὲ κάθε εὐκαιρία ὁ Μαγχ, ὁ ὁποῖος δὲν ἐγκρίνει τίς ἐπεμβάσεις τῆς Ἀγγλίας γιὰ τὰ θρησκευτικὰ δικαιώματα τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας, ἐφόσον ἐδῶ βρίσκεται τὸ κατεξοχὴν πεδίο τῶν μηχανοραφιῶν τῆς ρωσικῆς διπλωματίας· ὅποιος λοιπὸν ἀναμοχλεύει τὸ θέμα γίνεται ἐξ ἀντικειμένου ἀρωγὸς τῶν Ρώσων, τῶν μόνων ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ τὸ κρατοῦν συνεχῶς ἀνοιχτό.¹¹⁴ Ἰδιαιτέρα ὑστερόβουλες φαίνονται στὸν Μαγχ οἱ ρωσικὲς ἀξιώσεις «προστασίας», ἐπειδὴ ὁ ἴδιος πιστεύει ὅτι δὲν ὑπάρχει κάποια ὀξεῖα θρησκευτικὴ διαμάχη ἀνάμεσα στοὺς Μουσουλμάνους καὶ στοὺς Χριστιανούς ὑπάρχουσ τους κι ὅτι εἶναι ἀκόμα ζωντανὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Λουκά Νοταρά, ποὺ προτιμοῦσε τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοὺς Λατίνους.¹¹⁵ Χωρὶς νὰ ζυγίζει τὸ ἐνδεχόμενο, ὅτι ἡ ἐπενέργεια τοῦ ἴδιου αὐτοῦ πνεύματος ὑπὸ τίς συνθήκες τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰ. θὰ μπορούσε καὶ νὰ ὑπαγορεύσει στοὺς Ἑλληνορθοδόξους τὴν προτίμηση τῆς ρωσικῆς ἐπιρροῆς ἀπέναντι στὴν ἀγγλογαλλικὴ π.χ., ὁ Μαγχ ἀναφέρει ἐπιδοκιμαστικὰ θέσεις ἢ γεγονότα ποὺ φαίνονται ν' ἀμφισβητοῦν τὴν ταυτότητα συμφερόντων καὶ βλέψεων Ἀνατολικῆς καὶ Ρωσικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀφήνουν νὰ

113. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 11, σ. 114.

114. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 47, σ. 299. Ἰδιαιτέρα ὑποπτο φαίνεται στὸν Μαγχ τὸ αἶτημα προστασίας τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας, ὅταν προβάλλεται ἀπὸ φιλελεύθερους εἰρηνιστὲς ὅπως ὁ Cobden, ὅποτε ἐμφανίζεται ἡ κατ' ἐξοχὴν μισιτῆ του ἀλληλουχία: εἰρηνισμὸς - φιλελευθερισμὸς - ἀντιτουρκισμὸς - ρωσοφιλία (βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 43, σ. 276).

115. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 44, σ. 288.

έννοηθεῖ ὅτι οἱ Ἑλληνορθόδοξοι τῆς Τουρκίας σὲ γενικὲς γραμμὲς εἶναι ἱκανοποιημένοι: μὲ τίς ἐλευθερίες πού τοὺς παρέχει ἡ τουρκικὴ διοίκηση.¹¹⁶ Οἱ ὑφιστάμενες ἐλευθερίες καὶ οἱ προνομίες τῶν Χριστιανῶν εἶναι στὴν πραγματικότητα ἤδη μεγαλύτερες ἀπὸ ὅσες ζητᾶ ἰδιοτελῶς ἡ Ρωσσία.¹¹⁷

Τὰ ἀληθινὰ κίνητρα τῆς ρωσσικῆς πολιτικῆς τὰ δείχνει ἀπτὰ ἡ συμπεριφορὰ τῆς ἀπέναντι στὶς ἐξεγέρσεις τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, τίς ὁποῖες ἡ ἴδια ὑποκίνησε. Αὐτὸ πού ἔγινε στὰ 1770, ὅταν Ρῶσοι πράκτορες ξεσήκωσαν τοὺς Ἕλληνες καὶ κατόπιν τοὺς ἀφήσαν ἔκθετους,¹¹⁸ δείχνει πολὺ καλὰ πόσο ὑποκριτικὴ εἶναι ἡ συμπάθεια τῆς Ρωσσίας γιὰ τοὺς Ἕλληνες, τοὺς ὁποίους χρησιμοποιοεῖ ὡς ὄργανα γιὰ νὰ τοὺς ἀφήσει στὴ συνέχεια στὴν ἐκδίκηση τοῦ σουλτάνου.¹¹⁹ Καὶ ἀκόμα παραπέρα: ἐγκαταλείποντάς τοὺς προσφέρει συνάμα τὴν βοήθειά τῆς στὸν σουλτάνο ἐναντίον τους, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν δική τῆς ἐπέμβαση στὰ ἐσωτερικὰ τῆς Τουρκίας σὲ περίπτωσιν πού δὲν τῆς δώσει τὴν σχετικὴ δυνατότητα ἢ ἐπιτυχῆς ἐξέγερση τῶν Χριστιανῶν.¹²⁰ Στὴν προοπτικὴ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ ἡ συνακόλουθη δημιουργία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐμφανίζεται ὡς ἡ ἐπιτυχέστερη ἀπὸ τίς ρωσσικὲς προσπάθειες διάβρωσης τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ἐκείνη δηλαδὴ ὅπου ἡ Ρωσσία δὲν χρειάστηκε νὰ ἐγκαταλείψει στὴ μέσῃ τὰ σχέδιά τῆς καὶ μαζὶ τοὺς ἐξεγερμένους Ἕλληνες. Ὅπως γράφει ὁ Engels, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821, ὅπως καὶ ἡ σερβικὴ τοῦ 1804, λίγο-πολύ ὀφείλεται στὸ ρωσσικὸ χρυσάφι καὶ στὴν ρωσσικὴ ἐπιρροή.¹²¹ Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία βρισκόταν ἐξαρχῆς κάτω ἀπὸ ρωσσικὴ καθοδήγηση καὶ οἱ Φιλικοὶ ἦσαν συνειδητοὶ ἢ ἀσυνείδητοὶ πράκτορες

116. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 27, 15, σ. 170, 131.

117. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 19, 21, σ. 142, 151. Ὑπάρχουν ὡστόσο καὶ περιχοπὲς ὅπου γίνεται ἀπερίφραστα λόγος γιὰ καταπίεση τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ μέρους τῶν Τούρκων, βλ. π.χ. ἀρ. 12, σ. 119/20.

118. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 118, σ. 472.

119. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 33, σ. 216.

120. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 42, σ. 271.

121. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 11, σ. 113.

της Ρωσσίας: ὡστόσο ἡ καθοδήγηση αὐτὴ κρατήθηκε μυστική, γιὰ νὰ μποροῦν οἱ Ρῶσσοι κάθε στιγμή ν' ἀποκηρύξουν τὴν Ἑταιρεία, ἂν χρειαζόταν, ὅπως καὶ ἔκαναν ὑποκριτικά μετὰ τὴν ἥττα τοῦ Ὑψηλάντη στὴν Μολδοβλαχία.¹²² Στὴν ρωσσικὴ δραστηριότητα ὀφείλεται ὁμως ὄχι μόνο ἡ ἑναρξη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποπεράτωση τῆς ἑλληνικῆς ἐξέγερσης, χάρις στὴν ἐπέμβαση τῶν Δυνάμεων τὴν στιγμή πού οἱ Ἕλληνες βρισκόνταν στὰ πρόθυρα τῆς τελειωτικῆς ἥττας. Χρησιμοποιώντας γιὰ τοὺς σκοπούς της τὸ φιλελεύθερο φιλελληνιστικὸ κίνημα καὶ τὴν συναισθηματικὴ ἀτμόσφαιρα πού αὐτὸ δημιούργησε, ὄχι δίχως καὶ τὴν δική της βοήθεια, ἡ Ρωσσία παρέσυρε τὶς Δυτικὲς Δυνάμεις νὰ συμπαρασταθοῦν στοὺς Ἕλληνες.¹²³ Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ καταστροφή τοῦ τουρκικοῦ στόλου στὸ Ναβαρίνο, ἐνέργεια «δόλια» καὶ παράνομη, γιὰτὶ ἔγινε σὲ καιρὸ εἰρήνης, χωρὶς δηλαδὴ νὰ ἔχει προηγηθεῖ κήρυξη πολέμου ἐναντίον τῆς Τουρκίας.¹²⁴ Τέλος, ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐπισφραγίστηκε ἀπὸ τὴν ρωσσικὴ προέλαση τοῦ 1829, ἡ ὁποία συνδυάστηκε μετὰ τὴν ταυτόχρονη φιλελληνικὴ παρέμβαση ἐνὸς Palmerston καθοδηγούμενου στὶς ἐνεργειὲς του ἀπὸ τὶς ρωσσικὲς ἐπιθυμίες.¹²⁵

Ὅτ᾽ ἦταν πρόωρη ἡ ἐπίκριση, ὅτι ἐδῶ ἐπιχειρεῖται μιὰ μονομερὴς πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ἀνάλυση, πού ἐπιπλέον δὲν παίρνει καθόλου ὑπόψη της τὶς ἐνεργειὲς ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐξ ὀρισμοῦ ἀπαραίτητοι, ἔστω καὶ στὸν ρόλο τοῦ ἀνδρεικέλου, γιὰ νὰ στηθεῖ ἡ πλοκὴ καὶ νὰ σταθεῖ δυνατὴ ἡ ἔκβαση ὅλης αὐτῆς τῆς ἱστορίας. Γιὰτὶ, θέλοντας ἀκριβῶς νὰ ἐξηγήσει, ποιοὶ ἐνδογενεῖς λόγοι ἔκαναν τοὺς Ἕλληνες τοῦ 1821 — ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει μιὰ βαρύνουσα μερίδα τους — εὐεπίφορος σὲ ἐπαναστατικὰ κηρύγματα ἢ ἔστω σὲ ἐπαναστατικὲς ὑποκινήσεις, ὁ Engels προσφέρει συνοπτικὰ μιὰ κοινωνιολογικὴ ἐρμηνεία, ἡ ὁποία μόλις ὕστε-

122. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 78, σ. 414, 416. Ἄλλοῦ ὁ Marx θεωρεῖ τὸν τσάρο Ἀλέξανδρο Α' ὡς τὸν μυστικὸ ἡγέτη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, βλ. κείμε. ἀρ. 80, σ. 422.

123. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 79, 118, σ. 421, 474.

124. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 21, 33, 118, σ. 152/3, 214/5, 476.

125. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 12, 33, σ. 120, 215.

ρα από λίγες δεκαετίες εμφανίστηκε στην ελληνική ιστοριογραφία, και μάλιστα με αξιώσεις πρωτοτυπίας. "Όπως ξέρουμε, ήδη στα 1853 ο Engels είχε επισημάνει ότι το ελληνικό στοιχείο άνηκε στους προχωρημένους εκπροσώπους τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητας στὸν χῶρο τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, καὶ ὄχι μόνο σ' αὐτόν. Στὰ 1890 ἀποκαθιστᾶ μιὰν ἀπευθείας σχέση ἀνάμεσα στὸ γεγονός τοῦτο καὶ στὴν ἐπαναστατικὴ διάθεση τῶν Ἑλλήνων στὰ 1821 σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν στάση ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν. Ὡς ἐμπορικὸς λαός, γράφει, οἱ Ἕλληνες ὑπέφεραν περισσότερο ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυριαρχία, ἐφόσον αὐτῇ, μὴ μπορώντας νὰ δημιουργήσῃ συνθήκες ἐννομης σταθερότητας ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἀστικῆς ιδιοκτησίας καὶ οἰκονομίας, ἔθετε ἀνυπέβλητους φραγμούς στὴν δραστηριότητά τους· ἀντίθετα οἱ ἀγρότες, μὴ ἀντιμετωπίζοντας παρόμοια προβλήματα καὶ ἔχοντας χαμηλὸ πολιτισμικὸ ἐπίπεδο, συμβιβάζονταν πολὺ ἀνετότερα μὲ τὸν Τοῦρκο κυρίαρχο, στὸν ὅποιο πλήρωναν ἀπλῶς ἓνα φόρο, ἐνῶ συνάμα διατηροῦσαν τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν αὐτοκυβέρνησή τους.¹²⁶ Ἀλλὰ οἱ Marx καὶ Engels ἔχουν δίκιο, τουλάχιστον σ' ἓνα κρίσιμο κάθε φορὰ σημεῖο, ὄχι μόνο σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὶς κινητήριες δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν ἐκβαση τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασης· πρόκειται γιὰ τὸ σημεῖο ἐκεῖνο, ποῦ ἡ νεοελληνικὴ συνείδηση —ὡς γνωστὸν ἄκρως ἐπιρρεπῆς καὶ ἐπιτήδεια στὴν ὑποκατάσταση ταπεινωτικῶν πραγματικοτήτων μὲ αὐτάρεσκους θρύλους— συστηματικὰ ἀπωθεῖ, παρασύροντας καὶ τὴ νεοελληνικὴ ιστοριογραφία, ἡ ὁποία συνήθως εἶτε τὸ ἀποσιωπᾷ εἶτε ἀρνεῖται νὰ ἐκτιμῆσει ὅσο πρέπει τὴν σημασία του. "Όπως ὀρθὰ τονίζουν οἱ Marx καὶ Engels, ἡ δημιουργία τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους δὲν ἦταν προῖον μιᾶς νικηφόρας, σ' ὅλη της τὴν ἔκταση κι ἴσαμε τὸ τέλος, ντόπιας ἐπανάστασης, παρὰ συντελέστηκε τὴν στιγμὴ ἀκριβῶς ποῦ ἡ ἐπανάσταση αὐτὴ εἶχε ἤττηθεῖ σχεδὸν ὀλοκληρωτικὰ — καὶ συντελέστηκε ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπέμβασης τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὴν πάλῃ τους γιὰ σφαῖρες ἐπιρροῆς. Πέρα ἀπὸ κάθε κοινωνιολογικὴ ἀνάλυση κι ἀπὸ κάθε κοινωνιολογισμό, μονάχα ἂν ἀναγνωρίσουμε ἀνεπιφύλακτα αὐτὸ

126. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 118, σ. 473.

τὸ πολιτικοδιπλωματικὸ *factum brutum*, θὰ εἴμαστε καὶ σὲ θέση νὰ κατανοήσουμε τὸ φαινόμενο πού εὐστοχα ὀνομάστηκε «ἡ ξενοκρατία στὴν Ἑλλάδα». Ὅποιοι διαπιστώνει τὴν ἔκταση τοῦ ἀποτελέσματος χωρὶς νὰ θέλει νὰ δεῖ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς αἰτίας κάνει ἓνα λογικὸ ἄλμα.

Σὲ ἀντίθεση μὲ πλείστους ὄσους Νεοέλληνας ιστορικούς, οἱ Marx καὶ Engels εἶναι συνεπεῖς. Θεωρώντας τὴν σύσταση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους ὡς ἔκβαση (ιδιοτελῶν) ἐνεργειῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, τὸ συγκαταλέγουν φυσιολογικὰ στὰ πολιτικὰ φαινόμενα τῆς Εὐρώπης, πού μποροῦν νὰ παραβληθοῦν μὲ τὸ τεχνιτὸ βαγνερικὸ ἀνθρωπάριο στὸν «Φάουστ».¹²⁷ Καὶ πράγματι, δύσκολα θὰ μποροῦσε ν' ἀποκομίσει κανεὶς διαφορετικὴ ἐντύπωση γιὰ τὸν γενετικὸ χαρακτήρα τοῦ νεοφανοῦς κρατιδίου, ἀκούγοντας τὸν λόρδο Aberdeen νὰ διηγεῖται, πῶς ὁ δούκας τοῦ Wellington καὶ ὁ ἴδιος ὀδηγήθηκαν, ἀναλογιζόμενοι τὶς συνέπειες τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανούπολης, νὰ κάνουν τὴν Ἑλλάδα ἀνεξάρτητο βασίλειο, ἐνῶ πρῶτα ἤθελαν νὰ τὴν κάνουν ἀπλὰ ὑποτελὲς κράτος ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχία τῆς Πύλης.¹²⁸ Ὁ Marx, βέβαια, εἶναι τῆς γνώμης ὅτι μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους πρωταρχικὰ ὠφελημένη βγήκε ἡ Ρωσσία, καὶ ὡς πειστήριο θεωρεῖ τὴν ἐπιλογή τοῦ «infirmus» Καποδίστρια¹²⁹ ὡς κυβερνήτη. Ἀλλὰ καὶ κατόπιν, ὅταν στὴν Ἑλλάδα ἤρθε νὰ βασιλέψει ὁ «ἠλίθιος Βαυαρὸς νεανίας», στηριζόμενος σὲ ἀσκέρια Γερμανῶν μισθοφόρων,¹³⁰ ὁ προσανατολισμὸς τῆς ἐξάρτησης δὲν ἔλλαξε οὐσιαστικά. Γιατὶ ὁ Palmerston, ὄργανο τῆς Ρωσσίας κατὰ τὸν Marx, ἐξασφάλισε μὲ διάφορους τρόπους, ἄμεσους καὶ ἔμμεσους, τὶς ρωσσικὲς θέσεις ἐσχύος στὴν Ἑλλάδα. Πρῶτα-πρῶτα προώθησε ὅσο μποροῦσε τοὺς ρωσοφίλους Ἑλληνας, ἀπὸ τὸν Καποδίστρια ὡς τὸν Καλλέργη, καὶ ἐπιπλέον φρόντισε νὰ ρυθμιστεῖ τὸ θέμα τῶν ἑλληνικῶν ἐθνικῶν δανειῶν ἔτσι ὥστε νὰ ὠφεληθεῖ ἡ Ρωσσία.¹³¹ Ἡ

127. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 33, σ. 218.

128. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 61, σ. 359.

129. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 56, σ. 353.

130. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 33, 1β, σ. 218, 82.

131. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 67, 68α, σ. 372/3, 375. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἐπικρί-

ἀποθάρρυνση, στην ὁποία ρίχνει τὸν ἑλληνικὸ λαὸ ἢ δράση αὐτὴ τοῦ Palmerston, παράλληλα μὲ ἐνέργειες ὅπως ἡ ἐκστρατεία τοῦ Πατσιφίκο, ἐξωθεῖ τὴν Ἑλλάδα στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Ρωσσίας. Ὁ Marx ἐπισημαίνει τὸ ἀντιδυτικὸ πνεῦμα ποῦ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐποχὴ τοῦ κριμαϊκοῦ πολέμου καὶ ἐκφράζει τὴν λύπη του γι' αὐτό, συνάμα ὁμως τὸ κατανοεῖ ἀποδίδοντάς το στὰ σφάλματα τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς, γιὰ τὸ ἀληθινὸ πρόσωπο τῆς ὁποίας ἄλλωστε δὲν ἔχει καμμία ψευδαίσθηση, ὅπως δείχνει ἡ περιγραφὴ τῶν προετοιμασιῶν γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἑλλάδας στὰ 1854.¹³² Ἀκόμα πιὸ εὐγλωττὴ εἶναι ἡ περιγραφὴ τῆς πολιτικῆς καταπίεσης καὶ τῆς οικονομικῆς ἐκμετάλλευσης τῶν Ἰονίων Νήσων ἀπὸ τὴν Ἀγγλία.¹³³ Κι ἐπίσης ὁ Marx, μολονότι στὸ πλαίσιο τῆς γενικῆς του ἀντίληψης γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα ἐπιμένει ἰδιαίτερα στὰ ὅσα ἀφοροῦν τὴν ρωσικὴ ἐπιρροὴ στὴν Ἑλλάδα, ὥστόσο δὲν παραλείπει νὰ σημειώσῃ καὶ μὲ ποιὸν τρόπο ἡ ἀγγλικὴ δανειοδοτικὴ πολιτικὴ καταλύει τὴν ἐθνικὴ κυριαρχία στὴν ἴδια αὐτὴ χώρα, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὴν Τουρκία.¹³⁴

Ἄν τώρα τὸ ἑλληνικὸ πολιτικὸ φάντασμα ἔχει κάποια παρουσία κι ἐπίδραση στὰ διεθνή πολιτικὰ πράγματα, τοῦτο ὀφείλεται στὴν παρατεινόμενη ὑπαρξὴ τοῦ προβλήματος τῶν Ἑλλήνων ποῦ ζοῦν ἀκόμη ὑπὸ τουρκικὸ καθεστῶς. Ὁ Marx γνωρίζει, ὅτι οἱ Ἕλληνες τοῦ ἀνεξάρτητου κράτους ἐπιθυμοῦν τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ὑπολοίπων, καὶ μάλιστα ὄνειρεύονται καὶ τὴν παλινόρθωση τοῦ Βυζαντίου, μολονότι, προσθέτει, «γενικὰ εἶναι λαὸς ἀρκετὰ ξύπνιος γιὰ νὰ μὴν πιστεύει σὲ μιὰ τέτοια ὄνειροφαντασία»· εὐρύτερη πολιτικὴ σημασία ἔχουν ἐπομένως τὰ ὄνειρα τοῦτα ὄχι καθαυτὰ παρὰ μόνο στὸν βαθμὸ ποῦ χρησιμοποιοῦνται ὡς μέσα πραγμάτωσης τῶν ρωσικῶν ἐπεκτατικῶν σχεδίων.¹³⁵ Ἐφόσον ἡ ἀντι-

σεις γιὰ τὴν πολιτικὴ τοῦ Palmerston στὴν Ἑλλάδα στηρίζονται στὴν ἔκθεση τοῦ Parish (βλ. τὸν πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων), ἰδ. σ. 312/3, 326/7, καὶ κεφ. VIII-IX.

132. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 55, 58, σ. 351/2, 354/5.

133. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 72, ἰδ. σ. 399/400.

134. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 69, σ. 378.

135. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 46, σ. 295.

μετώπιση του ρωσικού έπεκτατισμού παραμένει ύψιστο αίτημα και κριτήριο, τὸ πρόβλημα τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ βλέπεται ἀπὸ τὸν Marx ὅπως καὶ τὸ πρόβλημα τῶν βαλκανικῶν κι εὐρωπαϊκῶν ἐθνικοτήτων γενικά: ἡ χειραφέτησή τους ἐπιτρέπεται μόνο ἂν δὲν ἐνισχύει τὶς διεθνεῖς ἀντεπαναστατικὲς δυνάμεις. Ὁ Marx πιστεύει ὅτι ὑπάρχουν ἀποδείξεις γιὰ τὴν ρωσικὴ ὑποκίνηση τῶν κινήματων τῶν ἀλυτρώτων Ἑλλήνων,¹³⁶ καὶ θεωρεῖ τὴν ἐξέγερση τοῦ 1854 στὴν Ἡπειρο ὡς ἔργο «Μοσχοβιτῶν πρακτόρων» ἡ ἐντύπωση αὐτὴ προφανῶς στηρίζεται στὸ ἀναμφισβήτητο γεγονός, ὅτι τὸ χρονικὸ σημεῖο τῆς ἐξέγερσης, μέσα στὴν καρδιὰ τοῦ κριμαϊκοῦ πολέμου, ἦταν μοναδικὰ εὐνοϊκὰ γιὰ τοὺς Ρώσους, ἀφοῦ ἡ ὑπαρξὴ Ἑλλήνων ἀνταρτῶν στὰ νῶτα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τοῦ Δούναβη θὰ ἐξασθένιζε ἀναγκαστικὰ τὸν τελευταῖο, ὅπως ἄλλωστε ἔδειξαν οἱ τάσεις αὐτομόλησης τῶν Ἀλβανῶν.¹³⁷ Τὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος συνεργάζεται μὲ τοὺς Ρώσους πράκτορες ἢ τουλάχιστον διευκολύνει ἐξ ἀντικειμένου τὰ σχέδιά τους, ὅταν ἐνισχύει μὲ διαφόρους τρόπους τὰ κινήματα τῶν ἀλυτρώτων.¹³⁸ Σὲ συμφωνία μὲ τὴν ἀποψη τῆς ἐξωτερικῆς ὑποδαύλισης τῶν κινήματων αὐτῶν, ὁ Marx δὲν πιστεύει ὅτι τὰ ἀκολουθεῖ ἢ πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ· τονίζει τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸν ἄμαχο ἀγροτικὸ ἢ ἀστικὸ πληθυσμὸ, ὁ ὁποῖος κρατᾶ στάση ἀναμονῆς ἢ δυσπιστίας, καὶ στοὺς ἐξεγερσίες, οἱ ὁποῖοι ἢ εἶναι ἤδη ὀρεσίβιοι ληστὲς ἢ συμπεριφέρονται σὰν τέτοιοι, ἐκβιάζοντας τοὺς ἀμάχους νὰ τοὺς ἐνισχύουν χωρὶς νὰ ὀρρωδοῦν μπροστὰ σὲ ἀγριότητες.¹³⁹ Εἴτε πάντως γιὰ τὶς πράξεις τοῦ Τζαβέλλα στὴν Ἡπειρο γίνεται λόγος εἴτε γιὰ τὰ ὅσα κάνουν οἱ «Κρητικοὶ προβατοκλέφτες»,¹⁴⁰ σκοπὸς παραμένει ν' ἀντικρουσθεῖ ἡ φιλελεύθερη-φιλελληνικὴ ἐξιδανίκευση τῶν Νεοελλήνων, ἡ ὁποία μόνο τὴν ρωσικὴ πολιτικὴ μπορεῖ νὰ ὠφελήσει. Ὅσα λέγονται γιὰ τουρκικὴ βαρβαρότητα καὶ ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, πιστεύουν οἱ Marx καὶ Engels,

136. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 55.

137. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 45, σ. 291, 292, 293.

138. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 51, σ. 341.

139. Ὁ.π. καὶ ἐπίσης ἀρ. 46, 52, 53, σ. 294/5, 347, 348/9.

140. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 116, σ. 468.

είναι συνθήματα πού διαδίδει ἡ Ρωσσία· ἡ φιλελεύθερη κοινὴ γνώμη μεροληπτεῖ, μιλώντας πάντα γιὰ τὶς βαρβαρότητες τῶν Τούρκων καὶ ποτὲ γιὰ ἐκεῖνες τῶν Βαλκανίων ἀντιπάλων τους.¹⁴¹ Πέρα ἀπὸ εὐλογες ἐθνικὲς συμπάθειες, ἀντιπάθειες καὶ προκαταλήψεις, πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ἐδῶ, ὅτι οἱ Marx καὶ Engels δὲν ἐπιχειροῦν κάποια ἀπόκρυψη τῶν τουρκικῶν ὠμοτήτων, ἐκεῖ ὅπου πράγματι γίνονται,¹⁴² οὔτε ἐπίσης ἐνδιαφέρονται νὰ κάνουν ὑψηλὰ μαθήματα ἠθικῆς καὶ ἀνθρωπισμοῦ πρὸς ὄλες τὶς κατευθύνσεις, κατὰ τὴν συνήθεια μικρῶν ἐπαρχιωτῶν δημοσιογράφων· σκοπὸς τους εἶναι νὰ ἐξετάσουν τὴν συγκεκριμένη πολιτικὴ ἐπήρεια ὀρισμένων ἀπόψεων καὶ κρίσεων γιὰ τοὺς ἐθνικοὺς χαρακτῆρες. Ἄν, ὅπως ἤδη εἶπαμε, ἀντικρούουν ὄχι μόνον τοὺς θετικούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀρνητικούς θρύλους γιὰ τὴν Τουρκία, συγκεκριμένο κίνητρό τους εἶναι ἡ ἐπιθυμία ν' ἀφαιρέσουν ἓνα ἰδεολογικὸ καὶ πολιτικὸ ἐπιχειρήμα ἀπὸ τὴν ἀντεπαναστατικὴ Ρωσσία. Ὅμως ἡ ἀντίκρουση τῶν ἀρνητικῶν θρύλων γιὰ τὴν Τουρκία συνεπαγόταν ἀναπόφευκτα τὴν ἀντίκρουση ὀρισμένων θετικῶν θρύλων γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὅπως ξέρουμε σήμερα, οἱ θετικοὶ αὐτοὶ θρύλοι, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι φοβοῦνταν οἱ Marx καὶ Engels, στὴν πραγματικότητά ἐλάχιστα ὠφέλησαν τὴν τοτινὴ ρωσσικὴ πολιτικὴ. Μακροπρόθεσμα ὁμως ἔβλαψαν σημαντικὰ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἕλληνας.

IV

ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ:
ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Ὅταν οἱ Marx καὶ Engels ἄρχισαν νὰ ἐπιδίδονται στὴν ἀνάλυση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ὄχι μόνον εἶχαν ἤδη ξεκαθαρίσει θεωρητικὰ τὶς θεμελιώδεις τουλάχιστον ἀρχὲς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, ἀλλὰ καὶ εἶχαν δοκιμάσει μ' ἐπιτυχία τὶς δυνάμεις τους τόσο ὡς δημοσιογράφοι καὶ δημοσιολόγοι ὅσο καὶ ὡς ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς

141. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 33, 87, σ. 214, 428.

142. Βλ. π.χ. παρακ. κείμε. ἀρ. 55, σ. 351.

τους. "Όπως είναι γνωστό, ιδιαίτερα τὰ δύο ἔργα, πού ἀφιέρωσε ὁ Marx στὴν ἐσωτερικὴ ἐξέλιξη τῆς Γαλλίας ἀπὸ τὸ 1848 ὡς τὸ 1852, ἀποτελοῦν κορυφαῖες στιγμὲς τοῦ ἔργου του στὸ σύνολό του καὶ διακρίνονται γιὰ μιὰν ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων καὶ τάσεων πιδ συγκεκριμένη καὶ πιδ λεπτὴ ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νὰ χωρέσει ἐκ τῶν προτέρων καὶ in abstracto ἓνα θεωρητικὸ σχῆμα· τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ συζητηθοῦν καὶ νὰ συζητιοῦνται τὰ κείμενα αὐτὰ ἀκριβῶς ἀπὸ θεωρητικὴ καὶ μεθοδολογικὴ ἄποψη, ἂν καὶ ἀπὸ ἄποψη καθαρὰ εἰδολογικὴ εἶναι ἔργα πολιτικῆς καὶ μαζὶ κοινωνικῆς ιστορίας. Οἱ ἀναλύσεις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος παρουσιάζουν ὀρισμένες σημαντικὲς ὁμοιότητες μὲ τὰ ἱστορικὰ αὐτὰ ἔργα, μολοντί τὰ τελευταῖα ἔχουν ὡς ἀντικείμενό τους τὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ καὶ ἐπιπλέον ἀποτελοῦν καλὰ δομημένες ἐνό- τητες, ἐνῶ οἱ πρῶτες ἐπιχειροῦν νὰ διεισδύσουν προπαντὸς στὰ προβλήματα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ σκορπίζονται σὲ πλῆθος κειμένων συχνότατα ἐτερόκλητων καὶ βιαστικὰ γραμμένων. Ὡστόσο καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἐντυπωσιάζει ἡ πληθώρα τῶν ἀπόψεων καὶ κατόψεων, τῶν τομῶν καὶ τῶν συσχετισμῶν, παρ' ὅλο πού οἱ διάφορες ἐρμηνευτικὲς προσβάσεις ἐντάσσονται σὲ μιὰν ἐνιαίαν ἀντίληψη ἐπαναλαμβανόμενῃ σὲ κάθε εὐκαιρία. Στὶς ἀναλύσεις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος οἱ ἐρμηνευτικὲς προσβάσεις εἶναι ταυτόχρονα διπλωματικὲς, στρατιωτικὲς, γεωγραφικὲς, φυλετικὲς, οἰκονομικοκοινωνικὲς, πολιτικὲς καὶ ἀκόμα καὶ ψυχολογικὲς (οἱ προσωπογραφίες δὲν σπανίζουν, καὶ κάποιες μάλιστα, ὅπως τοῦ Cobden, εἶναι ἀμίμητες)· πρόκειται, μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ τὴν προσπάθεια σύλληψης ἐνὸς πολυμεροῦς ὄλου.¹⁴³

Ἐκεῖνο, τώρα, πού κάνει θεωρητικὰ προβληματικὲς, καὶ γι' αὐτὸ γόνιμες, τὶς ἀναλύσεις αὐτὲς εἶναι τὸ γεγονός ὅτι, ὅπως στὰ λίγο προγενέστερα ἱστορικὰ ἔργα, ἔτσι καὶ ἐδῶ ἡ πληθώρα τῶν

143. Πρβλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ H. Oncken, Marx und Engels in der Epoche des Krimkrieges, περ. Preussische Jahrbücher 173 (1918), 364-385, 18. 374. Πρβλ. γενικὰ H. Rothfels, Marxismus und auswärtige Politik, στὸν τόμο Deutscher Staat und deutsche Parteien. Friedrich Meinecke zum 60. Geburtstag dargebracht, München 1922, 308-341.

προσβάσεων και ή προφανής έρμηνευτική νομιμότητα κι αυτότε-
 λεια τής καθεμιᾶς τους δέν έπιτρέπει κάποια μόνιμη κι άδιαμφι-
 σβήτητη ιεράρχηση, π.χ. σύμφωνα με τὸ σχῆμα «οικονομική βί-
 αση - πολιτικό έποικοδόμημα». 'Επίσης άσκοπη και άγονη θά ήταν
 ή διαφυγή στην άόριστη άποδοχή τής άλληλεξάρτησης τῶν πάντων
 με τὰ πάντα, έφόσον τὸ πρόβλημα είναι άκριβῶς ποιά είναι, και
 πόσο έλαστικά είναι, τὰ όρια δράσης πού ή —αυτόνόητη μέσα στο
 πλαίσιο τοῦ συγκεκριμένου όλου— άλληλεξάρτηση τῶν διαφόρων
 παραγόντων αφήνει στόν καθέναν άπ' αυτούς στην έκάστοτε περι-
 πτωση και στην έκάστοτε κύμανση τής γενικῆς ιστορικῆς κίνησης.
 Πιό συγκεκριμένα: αν οί ιστορικοί συντελεστές, στῶν όποίων την
 δράση αναφέρονται οί Marx και Engels για νά έξηγήσουν την
 ύψη και την πορεία τοῦ ανατολικοῦ ζητήματος, συνυπάρχουν και
 συμπλέκονται μέσα στην συνολική θεώρησή τους, ώστόσο καθένας
 άπ' αυτούς συνδέεται ιδιόμορφα και σε διαφορετική έκταση με τὸ
 κάθε ενεργό ιστορικό υποκείμενο (έδῶ: κράτος ή έθνος), παρόμοια
 όπως σ' ένα πίνακα μποροῦν νά έμφανιστοῦν όλα τὰ βασικά χρώ-
 ματα με τίς διάφορες άποχρώσεις τους, αλλά αυτό είναι δυνατό νά
 γίνει μόνο διαμέσου τής συναψης τοῦ καθενός τους με μιάν όρι-
 σμένη μορφή. *Ας πάρουμε για παράδειγμα δύο κύριες μορφές
 στόν πίνακα τοῦ ανατολικοῦ ζητήματος. Τόσ') 'Αγγλία όσο και
 ή Ρωσία άποτελοῦν, χωριστά παρμένες, συγκεκριμένα όλα, ή
 καθεμιά τους δηλαδή έχει όρισμα 'οικονομία, κοινωνία, γεωγρα-
 φία, πολιτική, ιδεολογία κτλ. "Ούς τὰ στοιχεῖα τους αυτά είναι
 άνισομερῶς άνεπτυγμένα, στην καθεμιά από τίς δύο τους προέχει
 κάποιο άλλο και στόν διεθνή άνταγωνισμό συμμετέχουν κυρίως
 διαμέσου τοῦ στοιχείου πού προέχει στην έσωτερική τους όργά-
 νωση· αυτό τὸ τελευταῖο καθορίζει, για νά επανέλθουμε στην πα-
 ρομοίωσή μας, τὸ ποῖό βασικό χρώμα εκπροσωποῦν μέσα στο
 συνθετότερο όλο τής διεθνούς ιστορικῆς συγκυρίας. *Ετσι, για τους
 Marx και Engels είναι προφανές, ότι ή 'Αγγλία είναι χώρα οίκο-
 νομικά και κοινωνικά προηγμένη, αλλά πολιτικά άναποφάσιστη
 και διπλωματικά άδύναμη, ένῶ αντίθετα ή Ρωσία υπεραναπλη-
 ρώνει στόν διεθνή άνταγωνισμό την υπανάπτυξη τής οίκονομίας
 και τής κοινωνίας της με πολιτικές και διπλωματικές ικανότητες.

Ἐφόσον τὸ κάθε ἐνεργὸ ἱστορικὸ ὑποκείμενο εἶναι κατὰ κύριο λόγον φορέας ἐνὸς ὀρισμένου ἱστορικοῦ συντελεστῆ (μολονότι, ἀποτελώντας συνάμα τὸ ἴδιο ἓνα συγκεκριμένο ὄλο, περιέχει ἀναγκαστικά καὶ ὄλους τοὺς ἄλλους σὲ ἐκάστοτε ἰδιότυπη μίξις ἢ ἱεράρχηση), οἱ σχέσεις καὶ οἱ συγκρούσεις μεταξύ τῶν ἱστορικῶν ὑποκειμένων μεταβάλλονται αὐτόματα σὲ σχέσεις καὶ συγκρούσεις ἱστορικῶν συντελεστῶν, ἐνῶ ἡ ἐπικράτηση κάποιου ἱστορικοῦ ὑποκειμένου πάνω στ' ἄλλα σημαίνει παράλληλη ἐπικράτηση ἐνὸς ἱστορικοῦ συντελεστῆ πάνω στοὺς ἄλλους.

Τὸ θεωρητικὰ κρίσιμο σημεῖο, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀνάλυση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, εἶναι ὅτι δὲν γνωρίζουμε ἐκ τῶν προτέρων, μὲ βάση μιὰν ἐξαρχῆς δεδομένη καὶ πάγια ἱεραρχία τῶν ἱστορικῶν συντελεστῶν, ποῖο ἱστορικὸ ὑποκείμενο θὰ ἐπικρατήσῃ. Ἄν ἴσχυε μιὰ μονοσήμαντη ἱεραρχία τῶν ἱστορικῶν συντελεστῶν, τότε φυσικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ ἱστορικὸ ὑποκείμενο ποὺ ἐνσαρκώνει κατεξοχὴν ὅποιον ἱστορικὸ συντελεστῆ βρίσκειται στὴν κορυφὴ τῆς παραπάνω ἱεραρχίας ἢ τουλάχιστον τὴν πλησιάζει περισσότερο. Ὅμως ἡ ἐπικράτηση αὐτὴ δὲν εἶναι διόλου βέβαιη, καὶ κατὰ συνέπεια ἡ ἰδέα τῆς ἱεραρχίας τῶν ἱστορικῶν συντελεστῶν ὑποχωρεῖ ἀναγκαστικά μπροστὰ στὴν ἰδέα τῆς —ἔστω σχετικῆς, ἔστω παροδικῆς, πάντως σὲ ὀρισμένη ἱστορικὴ συγκυρία ὑπαρκτῆς καὶ γόνιμης σὲ συνέπειες— αὐτοτέλειάς τους. Ὡς πρὸς τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα αὐτὰ σημαίνουν: ἡ ἐπικράτηση τῆς Ἀγγλίας ὡς ἰσχυρότερης καὶ πιὸ προηγμένης οἰκονομίας δὲν εἶναι καθόλου αὐτονόητη, ἐνῶ ἀντίθετα ὁ ἐπεκτατικὸς δυναμισμὸς τῆς Ρωσσίας, μιᾶς χώρας μὲ χαμηλὴ οἰκονομικὴ στάθμη, ἀλλὰ μὲ πειθαρχημένη καὶ μακροπρόθεσμη πολιτικὴ, μὲ ἐπιδέξια διπλωματία καὶ μὲ εὐνοϊκὴ γεωπολιτικὴ θέση, θεωρεῖται σοβαρὸς ὑποψῆφιος γιὰ τὴ νίκη στὸν διεθνή ἀνταγωνισμό. Καὶ ἐφόσον τὸ ἱστορικὸ ὑποκείμενο «Ἀγγλία» συνδέεται κατεξοχὴν μὲ τὸν ἱστορικὸ συντελεστῆ «οἰκονομία», ἐνῶ τὸ ἱστορικὸ ὑποκείμενο «Ρωσία» ἐνσαρκώνει κατεξοχὴν τὸν ἱστορικὸ συντελεστῆ «πολιτικὴ», ἡ νίκη τῆς δεύτερης πάνω στὴν πρώτη θὰ σήμαινε ὅτι τὸ πρωτεῖο τῆς πολιτικῆς μπορεῖ ὑπὸ ὀρισμένες (γεωπολιτικῆς) προϋποθέσεις νὰ ἐπιβληθεῖ πάνω στὸ πρωτεῖο τῆς οἰκονομίας — καὶ μάλιστα νὰ

ἐπιβληθεῖ ἀκριβῶς ἐπειδὴ λειτουργεῖ στὴν αὐτονόμησή του, χωρὶς νὰ προσανατολίζεται· στὶς ὑφιστάμενες οἰκονομικὲς δυνατότητες, τὸ ἴδιο ὅπως καὶ ἡ αὐτονόμηση τοῦ οἰκονομικοῦ στοιχείου μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὴν ἥττα τοῦ ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ πολιτικὸ στοιχεῖο δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ κάνει πλήρη χρῆση τῶν ὑφιστάμενων οἰκονομικῶν δυνατοτήτων. Ἄν μιὰ ὑπανάπτυκτη οἰκονομία εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπιβληθεῖ σὲ μιὰν ἀνεπτυγμένη, αὐτὸ προφανῶς μπορεῖ νὰ τὸ κάνει μονάχα χάρις στὴν συνδρομὴ παραγόντων, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ οἰκονομικὸς καθορισμὸς δὲν εἶναι ὁ ἀποφασιστικὸς.

Ἡ αὐτοτέλεια τοῦ πολιτικοῦ —καὶ γεωπολιτικοῦ— στοιχείου ἀπέναντι στὸ οἰκονομικὸ τεκμαίρεται ἀπὸ τρία σημεῖα τῆς ἀνάλυσης τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ὅπως τὴν κάνουν οἱ Marx καὶ Engels. Ἦδη ἐξαρχῆς ὁ Marx τονίζει ὅτι τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα εἶναι κυρίως γεωγραφικὸ καὶ στρατιωτικὸ, καὶ μολονότι παρακάτω στὸ ἴδιο κείμενο δὲν παραλείπει νὰ ἀναφέρει τὴν ἐμπορικὴ του πλευρά, ὥστόσο μιᾶ παράλληλα καὶ πάλι γιὰ τὴν στρατιωτικὴ, χωρὶς νὰ ἀποκαθιστᾷ κάποια σχέση ἱεραρχίας ἀνάμεσα στὶς δύο τους.¹⁴⁴ Σὲ μιὰ γενικότερη καὶ λεπτομερέστερη ἐπισκόπησή του ὁ Engels ὑπεισέρχεται στὴν σπουδαιότητα τῶν Στενῶν καὶ τῆς Μαύρης Θάλασσας γιὰ τὸ δυτικὸ ἐμπόριο καθὼς καὶ στὰ δεδομένα τοῦ ἀγγλορωσικοῦ ἐμπορικοῦ ἀνταγωνισμοῦ.¹⁴⁵ Ὅμως ὁ ἀνταγωνισμὸς αὐτὸς παρουσιάζεται ὡς μιὰ πλευρὰ τοῦ γενικότερου ἀνταγωνισμοῦ τῶν Δυνάμεων στὴν Ἑγγύς Ἀνατολὴ καὶ στὴν Ἀσία καὶ ὄχι ὡς ἡ γενεσιουργὸς αἰτία του, καὶ ἐπιπλέον δὲν ἀποκαθίσταται κάποια αἰτιώδης σχέση ἀνάμεσα στὴν ἐμπορικὴ καὶ στὴν πολιτικὴ ἐπεκτατικότητά, παρὰ μᾶλλον διαπιστώνεται μιὰ ἀσυμμετρία ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ μεγέθη. Γιατὶ ἀπὸ τὸν ἀναφερόμενο διπλασιασμὸ τῶν ἀγγλικῶν ἐξαγωγῶν σὲ τουρκικὲς κτήσεις μέσα στὴν ἐνδεκαετία 1840-1851 δὲν συμπεραίνεται, ὅτι ἡ ἀγγλικὴ πολιτικοστρατιωτικὴ παρουσία στὸν ἴδιο χῶρο ὄλο καὶ ἐκτοπίζει τὴν ἀντίστοιχον ρωσικὴν παρουσία, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μειώνεται συνεχῶς ὁ κίνδυνος τοῦ ρωσικοῦ ἐπεκτατισμοῦ. Ἀντίθετα, ὁ κίνδυνος αὐτὸς

144. Βλ. παρακ. κείμεν. ἀρ. 5, σ. 90.

145. Βλ. παρακ. κείμεν. ἀρ. 10, σ. 106 κ.έ.

έμφανίζεται μεγαλύτερος, μολονότι ἡ Ρωσσία δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξει παρόμοιες ἐμπορικὲς ἐπιτυχίες στὸν χῶρον τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, παρὰ στηρίζει τὶς πολιτικὲς τῆς βλέψεις σὲ παράγοντες ἐξωοικονομικούς, δηλαδὴ στὰ γεωπολιτικὰ τῆς πλεονεκτῆματα καὶ στοὺς φυλετικούς καὶ θρησκευτικούς τῆς δεσμούς μὲ τοὺς πληθυσμούς τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. "Ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Engels διαχωρίζει ξεκάθαρα τὴν ὕψη καὶ τὴν ἱστορία τοῦ πολιτικοστρατιωτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀπὸ τὴν πρόσφατη ὄξυνση τῆς οικονομικῆς ἀντίθεσης, ὅταν στὸ ἴδιο κείμενο γράφει ὅτι ἡ Ρωσσία ἦταν κατακτητικὸ ἔθνος ἤδη ἓναν αἰῶνα πρὶν ἀπὸ τὸ 1789.¹⁴⁶ Τὴν ἀποψη αὐτὴ ἀναπτύσσει μὲ ἰδιαίτερη ἐμφαση ὁ Μαγχ, ὁ ὁποῖος περιγράφει τὴν βαθμιαία ἐπέκταση τῆς Ρωσσίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Πέτρου δίχως ν' ἀναφέρεται σὲ κάποια οἰκονομικὰ τῆς κίνητρα, παρὰ βλέποντάς τὴν ὡς διαδικασία μὲ τὴν δική τῆς ἐσωτερικὴ λογικὴ, τὴν λογικὴ τῆς ἰσχύος καὶ τῶν κατακτήσεων.¹⁴⁷ Χωρὶς νὰ κάνει ὅποιαδήποτε νύξη γιὰ κυμάνσεις τῶν ρωσικῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν ἀνάμεσα στὰ 1700 καὶ στὰ 1850, ὁ Μαγχ πιστεύει ὅτι ἡ ρωσσικὴ πολιτικὴ χαρακτηρίζεται ἀνέκαθεν ἀπὸ ταυτότητα μέσων καὶ σκοπῶν καὶ γι' αὐτὸ θεωρεῖ τὴν μελέτη τῆς πολιτικῆς αὐτῆς στὸ παρελθὸν ὡς τὴν καλύτερη δυνατὴ κατανόησίν τῆς στὸ παρόν. Οἱ καθοριστικοὶ παράγοντες τῆς ἐνότητος καὶ τῆς συνέχειας τούτης εἶναι, ὅπως γράφει, τρεῖς: γεωγραφικοί, ἱστορικοὶ καὶ ἡ ἐπιθυμία ἐξόδου σὲ θερμὲς θάλασσες — ἡ τελευταία ὡστόσο δὲν συναρτᾶται ρητὰ ἢ ἀποκλειστικὰ μὲ οἰκονομικὲς ἀνάγκες παρὰ μὲ τὴν γενικὴ ἐπιδίωξη ὑπεροχῆς στὴν Εὐρώπη.¹⁴⁸ "Ὅπως μπορεῖ νὰ διαπιστώσει εὐκόλα ὁ ἀναγνώστης, στὰ κείμενα αὐτὰ ὁ Μαγχ, μιλώντας γιὰ τὸν ἀνταγωνισμὸ Δύσης καὶ Ρωσσίας, δὲν ἔχει κατὰ νοῦ ἀσυμβίβαστα οἰκονομικὰ συμφέροντα, παρὰ ἰδιότητες ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν συμπεριφορὰ πολιτικῶν ὑποκειμένων: ὀξύνοια, πονηριά, ἔλλειψη ἐνδοιασμῶν καὶ συνέπεια, ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, δειλία, στρουθοκαμηλισμὸς καὶ ἀναβλητικότητα, ἀπὸ

146. "Ο.π., σ. 111.

147. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 16, σ. 133. Ἴβρβλ. Engels, κείμε. ἀρ. 10, σ. 110.

148. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 19, 24, σ. 142, 160, 162.

τὴν ἄλλη.¹⁴⁹ Ἡ ὑπογράμμιση αὐτῶν τῶν ἐκατέρωθεν ἰδιοτήτων δὲν ἀποτελεῖ φυσικὰ ἐδῶ ἀναγωγὴ τῆς ἱστορίας στὴν ψυχολογία, παρὰ ὑποδηλώνει τὴν πολιτικοδιπλωματικὴ ὑπεροχὴ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἀπέναντι στὴν ἄλλη, ποὺ εἶναι καὶ ἡ οἰκονομικὰ ἰσχυρότερη.¹⁵⁰

149. Βλ. π.χ. παρακ. κείμε. ἀρ. 23, σ. 157.

150. Τούτῃ ἡ дуσαρμονία ἀνάμεσα σὲ οἰκονομικὸ καὶ πολιτικοδιπλωματικὸ δυναμισμὸ εἶχε τονιστεῖ καὶ ἀπὸ ἄλλους συγκαίριους παρατηρητὲς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας. Γιὰ νὰ περιοριστοῦμε σ' ἓνα βιβλίον ποὺ γνῶριζε καὶ χρησιμοποιοῦσε ὁ Marx: ὁ Parish (βλ. παρ. σημ. 131) γράφει, ὅτι ἡ Ρωσσία εἶναι ὑλικά καὶ στρατιωτικὰ πιὸ ἀδύνατη ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, ὅμως μὲ τὴν ἀνωτερότητα τῆς διπλωματίας τῆς πετυχαίνει ὅ,τι θέλει, καὶ μάλιστα χρησιμοποιοῦντας τὴν ἴδια τὴν Ἀγγλία ὡς ὄργανό της (σ. 420/1). Στὸ πλαίσιο τῆς μελέτης αὐτῆς δὲν μπορούμε νὰ ὑπεισέλθουμε στὴν ἀνάλυση τῶν ἱστορικῶν ριζῶν τοῦ ρωστικοῦ κράτους, μὲ τὴν ὁποία ὁ Marx θέλησε νὰ ἐξηγήσει τὸν πολιτικὸ καὶ διπλωματικὸ του δυναμισμὸ — χωρὶς καὶ πάλι νὰ ἀναφέρεται σὲ οἰκονομικοὺς καθοριστικοὺς παράγοντες καὶ χωρὶς ἐπίσης νὰ θέτει ὁ ἴδιος τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων οἰκονομίας καὶ πολιτικῆς ἀπ' ἀφορμὴ αὐτὴν τὴν θεωρητικὰ τόσο προκλητικὴ περίπτωσι. Τὸ σπουδαιότερο σχετικὸ κείμενο εἶναι ἡ σειρά τῶν δεκατριῶν ἀρθρῶν μὲ τίτλο *Revelations on the Diplomatic History of the Eighteenth Century*, ποὺ μετὰ ἀπὸ μιὰ μερικὴ παρουσίασή της τὸν Ἰούνιο, Ἰούλιο καὶ Αὐγούστο τοῦ 1856 στὴν ἐφημερίδα *The Sheffield Free Press* πρωτοδημοσιεύθηκε ὀλόκληρη στὴν *Free Press* τοῦ Λονδίνου στὸ διάστημα ἀπὸ 16 Αὐγούστου 1856 ὡς 1 Ἀπριλίου 1857. Τὰ ἀρθρα ἀναδημοσιεύτηκαν ὡς βιβλίον, ἀλλὰ μὲ μερικὲς σοβαρὰς παραλείψεις, ἀπὸ τὴν κόρη τοῦ Marx, Eleanor, μὲ τίτλο *Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century*, London 1899. Μετὰ τὴν γαλλικὴ ἐκδοσὴ τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν B. Herper στα 1954 (βλ. παραπ. σημ. 54) ἔγινε ἡ ἀγγλικὴ του ἐπανέκδοσι στὸ Λονδίνο τὸ 1969 ἀπὸ τὸν L. Hutchinson μὲ τὸν τίτλο τοῦ 1899 καὶ σ' ἓναν τόμο ὅπου περιεχόταν ἐπίσης τὸ *The Story of the Life of Lord Palmerston*. Ἀκολούθησαν δύο σημαντικὲς γερμανικὲς ἐκδόσεις, στίς ὁποῖες ἐπιχειρήθηκε ἡ σύνδεσι τοῦ προβλήματος τοῦ ἱστορικοῦ χαρακτήρα τοῦ ρωστικοῦ κράτους μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ λεγόμενου «ἀσιατικοῦ δεσποτισμοῦ». Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτὲς (K. Marx, *Die Geschichte der Geheimdiplomatie des 18. Jh. Über den asiatischen Ursprung der russischen Despotie*, Berlin 1977) περιέχει μιὰ κατατοπιστικὸτατη μελέτη τοῦ B. Rabehl γιὰ τὴν συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ χαρακτήρα τῆς Ρωσσίας στοὺς κόλπους τοῦ ρωστικοῦ μαρξι-

Οί παραπάνω παρατηρήσεις μπορούν να συνοψιστούν στα έξης ενδιαφέροντα για μιάν ιστορικούλιστική αντίληψη έρωτήματα: γιατί στην συγκεκριμένη περίπτωση ό οικονομικά πιδ άνεπτυγμένος εκπρόσωπος ένδς ανώτερου σταδίου τής ιστορικής εξέλιξης ύστερεϊ (τουλάχιστο στα μάτια τών Marx και Engels) πολιτικοδιπλωματικά άπέναντι στον εκπρόσωπο τής «άσιατικής βαρβαρότητας» και ύπάρχει σοβαρότατη πιθανότητα να ύπερφαλαγγιστεί άπ' αυτόν; Τίνος μηχανισμού ή λειτουργία έμποδίζει την άβλαστη μετάφραση τής οικονομικής ύπεροχής σε πολιτική, ένω αντίστροφα ύπερκαλύπτει τά οικονομικά μειονεκτήματα με πλεονεκτήματα πολιτικά; Και γιατί να εΐναι έπιθετικότερος εκείνος πού έχει τά λιγότερα οικονομικά κίνητρα, άφου ή οικονομία του εΐναι πολύ περισσότερο γεωργική και πολύ λιγότερο έμπορευματική κι έξαγωγική άπό του άντιπάλου του; Στο πρόβλημα τής ύφης και του βαθμού τής άυτονομίας μη οικονομικών παραγόντων όδηγούμαστε όμως κι άπό έναν άλλο δρόμο, δηλαδή συγκρίνοντας όχι την πολιτική σύμπεριφορά δύο ιστορικών ύποκειμένων πού βρίσκονται σε διαφορετικό επίπεδο ιστορικής ανάπτυξης, παρά εκείνη δύο εκπροσώπων του ίδιου περίπου ιστορικοκοινωνικού καθεστώςτος. Έρχόμαστε έτσι στο δεύτερο θεωρητικά ένδιαφέρον σημείο τής άνάλυσης του άνατολικού ζητήματος άπό μέρος τών Marx και Engels. "Όπως εΐδαμε, και οι δύο τους έντάσσουν την Ρωσία και την Τουρκία στον ίδιο ιστορικοκοινωνικό τύπο, πού συνοψίζεται με την γενική έπωνυμία «'Ανατολή». Γιατί όμως ή Ρωσία άποτελεϊ άπειλή για την Δύση, ένω ή Τουρκία —αυτοκρατορία κι αυτή— εΐναι ύπο-

στικού κινήματος, και έπιπλέον ένα έκτεταμένο άρθρο του D. Rjasanov, πρωτοδημοσιευμένο στις 5 Μαρτίου 1909 στο 5ο συμπληρωματικό τεύχος του σοσιαλδημοκρατικού περιοδικού Die Neue Zeit, όπου άναλύεται κριτικά τó κείμενο του Marx. Στην δεύτερη πάλι (K. Marx, Enthüllungen zur Geschichte der Diplomatie im 18. Jh., hg. u eingel. v. K. A. Wittfogel, Frankfurt a.M. 1981) ύπάρχει μιá διεξοδική εισαγωγή του K. Wittfogel, όπου εξετάζεται ή προβληματική του άνατολικού δεσποτισμού μέσα άπό τó πρίσμα τής μαρξικής έρμηνείας τής ρωσικής ιστορίας. "Ας σημειωθεί ό: αυτό τó κείμενο του Marx δέν έχει δημοσιευτεί ως τώρα στην Σοβιετική "Ένωση και στις Λαϊκές Δημοκρατίες.

χείριο τῶν Ἀγγλογάλλων, τὴν στιγμή μάλιστα πού ἡ Τουρκία θὰ μπορούσε καί νά τὰ βγάλει μόνη της πέρα μέ τὴν Ρωσσία, ἀν δὲν παρακωλυόταν ἀπὸ τίς Δυτικὲς Δυνάμεις;¹⁵¹ Ὁ συνασθερισμὸς εἶναι παράδοξος: ἡ Ρωσσία ὑστερεῖ οἰκονομικά ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, ἀλλὰ ὑπερέχει ἀπέναντί της πολιτικοδιπλωματικά· ἡ Τουρκία ὑστερεῖ ὡς πρὸς τὴν Ἀγγλία τόσο οἰκονομικά ὅσο καὶ πολιτικοδιπλωματικά, κι ὡστόσο Τουρκία καὶ Ρωσσία βρίσκονται περίπου στὸ ἴδιο ἐπίπεδο κοινωνικῆς ἀνάπτυξης κι ἀν ἀφήνονταν μοναχὲς τοὺς ἡ πάλη τοὺς θὰ ἦταν τουλάχιστον ἀμφίροπη — ὅμως ἡ πρώτη ἀμύνεται, ἐνῶ ἡ δευτέρη ἐπιτίθεται σὲ ὅλα τὰ πολιτικοδιπλωματικά μέτωπα. Ἀκόμα κι ἀν δεχόμαστε, ὅτι ἡ Ρωσσία εἶναι ἡ ἀκμαία, ἐνῶ ἡ Τουρκία ἡ παρακμασμένη πιά ὀψη τῆς «Ἀνατολῆς», ὅτι δηλαδή ἐδῶ ἔχουμε, ἀποκρυσταλλωμένες σὲ δύο κράτη, δύο φάσεις τοῦ ἱστορικοῦ κύκλου ζωῆς ἐνὸς κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, καὶ πάλι τίποτε δὲν μᾶς ἀποδείχνει (ἀπὸ ὅσα λένε ἡ ὑπαινίσσονται οἱ Marx καὶ Engels) ὅτι ἡ μετάπτωση ἀπὸ τὴν παρακμὴ στὴν ἀκμὴ ἢ ἡ ἀποφυγὴ τῆς παρακμῆς μέσα στὸν συγκεκριμένο αὐτὸ σχηματισμὸ ἔχει αἷτια οἰκονομικά κι ὄχι ἄλλα, προπαντὸς ἀν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ἐπὶ αἰῶνες ἐλάχιστα ἔλλαξε ἐδῶ ἡ ἀγροτικὴ βάση τῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία ἄλλωστε δὲν ἀνῆκε στὰ συμβεβηκότα παρὰ στὴν οὐσία τὴν ἴδια τῆς «Ἀνατολῆς». Ἀφοῦ προσθαφαιρέσουμε καὶ συγκρίνουμε ὅλα τὰ μεγέθη, ὅσα ὑπείσέρχονται στὴν ἀνάλυση τῶν Marx καὶ Engels, πάλι στὸ τέλος τὸ καθαρὸ ἐξαγόμενο, τὸ στοιχεῖο δηλαδή πού διαφοροποιεῖ τὴν Ρωσσία τόσο ἀπὸ τὴν κοινωνικά πολὺ ὑπέρτερή της Ἀγγλία ὅσο κι ἀπὸ τὴν κοινωνικά περίπου ὁμότιμή της Τουρκία εἶναι ἡ ἰσχυρότερη πολιτικὴ βούληση κι ἡ ἐπίμονη, μακροπρόθεσμη προσπάθεια συγκέντρωσης καὶ χρήσης τῶν διαθέσιμων μέσων πρὸς ἐπίτευξη ἐνὸς ἀπαρασάλευτου σκοποῦ· ἡ βούληση κι ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἔχουν ὡς κύριο φορέα τοὺς τὴν στρατιωτικοπολιτικὴ γραφειοκρατία μιᾶς ἀσιατικῆς δεσποτείας.

Τὸ τρίτο, τέλος, σημεῖο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νά συναχθεῖ ἡ αὐτοτέλεια τοῦ πολιτικοῦ στοιχείου ἀπέναντι: στὸ οἰκονομικό, εἶναι:

151. Βλ. παρακ. κείμε. ἀρ. 95, 103, σ. 433, 440.

ή εξαιρετικά διεισδυτική κριτική πού άσκει ό Marx ενάντια στόν οικονομισμό και στόν συναφή ειρηνισμό τών φιλελευθέρων όπαδών τού έλευθέρου έμπορίου. Οί φιλελεύθεροι τύπου Cobden πιστεύουν ότι ή άνεμπόδιστη άνάπτυξη τού έμπορίου και ή συνεπούμενη ύπερίσχυση τού έργαζόμενου οίκονομικότερα και άποδοτικότερα κάνει σε έσχατη άνάλυση περιττή την πολιτική και τόν πόλεμο· έτσι, ή οίκονομική ίσχύς τής 'Αγγλίας άρκει για νά την προστατέψει άπό την Ρωσία και νά κάμει άδιάφορη μιá τυχόν ρωσική επικράτηση στην 'Ανατολή.¹⁵² Για τόν Marx ή πεποίθηση, ότι ή άυτοματική τών οίκονομικών άνταλλαγών και διαπλοκών θά έπιλύσει τά πολιτικά προβλήματα, είναι παιδαριώδης και συνάμα ιδιοτελής· αν σε πρώτη γραμμή μπει ή έγνοια για την τύχη τού άγγλικού έμπορίου, γράφει, τότε αυτό θά συνεπιφέρει την ύποχώρηση μπροστά στις ρωσικές πολιτικές έπιδιώξεις και θά γεννήσει ένα ψοφοδεή ειρηνισμό.¹⁵³ "Έτσι, ό φιλελεύθερος, φορέας και κινητήρας μιās τεράστιας οίκονομικής άνάπτυξης, άπό πολιτική άποψη παραμένει άμελητέα ποσότητα και άπό άνθρώπινη άποψη είναι ένας κατάπτυστος δειλός. Γι' αυτό και ό Marx πιστεύει ότι τόν άντεπαναστατικό δυναμισμό τής Ρωσίας δέν θά μπορέσει νά τόν άντιμετωπίσει μ' έπιτυχία ούτε ή «ύπολογιστική δειλία τού μαγαζάτορα» ούτε ή συναφής παραδοσιακή πολιτική και διπλωματία, παρά μόνο ή εύρωπαϊκή επανάσταση.¹⁵⁴ "Αν όμως αυτό είναι άλήθεια, τότε κι ή Ίδια ή επανάσταση δέν μπορεί νά είναι άπλή οίκονομική ύπόθεση, παρά προπαντός ύψιστη έπίταση και πραγμάτωση μιās πολιτικῆς συνείδησης και βούλησης. Μέσα στην προοπτική αύτή γίνεται καλύτερα κατανοητή ή γενική άποτίμηση τών άστών άπό μέρος τού Λένιν καθώς κι ή κριτική του στόν οικονομιστικό συνδικαλισμό. Και έπίσης, αν τηρηθοῦν όρθά οί άναλογίες, είναι δυνατό νά συλληφθοῦν θεωρητικά όρισμένα ούσιαστικά γνωρίσματα τού σημερινού άνταγωνισμού τών δύο στρατοπέδων.

152. Βλ. παρακ. κείμε. άρ. 28, σ. 190/1.

153. Βλ. παρακ. κείμε. άρ. 9, σ. 103.

154. Βλ. παρακ. κείμε. άρ. 24, σ. 163.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΓΙΑ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Στήν συλλογή αὐτὴ περιλαμβάνονται ὅλα τὰ κείμενα τῶν Marx καὶ Engels, ὅσα ἀναφέρονται εἰδικὰ στὴν Ἑλλάδα, στὴν Τουρκία καὶ στὸ ἀνατολικὸ ζήτημα· περιλαμβάνονται ἐπίσης ὅλα τὰ ἀποσπάσματα μεγαλύτερων κειμένων τους καθὼς καὶ ὅλες οἱ ἐπιστολιμαῖες ἀποφάνσεις τους γύρω ἀπὸ τὸ ἴδιο θέμα. Ἴσως μιὰ συλλογὴ λιγότερο περιεκτικὴ καὶ περισσότερο συγκεντρωμένη στὰ ἀμεσότερα ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἑλληνα ἀναγνώστη νὰ ἦταν εὐχρηστότερη καὶ γι' αὐτὸ δημοφιλέστερη. Ὡστόσο τὸ κέρδος θὰ ἦταν ἐπιφανειακὸ μόνο. Γιατὶ καὶ ὅσα λέγονται γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκία ἢ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα μὲ τὴν στενότερη ἔννοια ἀποκτοῦν —τόσο στὰ μάτια τῶν Marx καὶ Engels ὅσο καὶ ἀντικειμενικά— ὅλο τους τὸ πολιτικὸ καὶ ἱστορικὸ βάρος μονάχα τοποθετημένα στὸ γενικὸ εὐρωπαϊκὸ σκηνικὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐφόσον λοιπὸν ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ γίνεταί κάθε μέρα καὶ κατὰ δόσεις, προτιμήσαμε ἐξαρχῆς νὰ τὴν κάνουμε ὀλοκληρωμένα καὶ νὰ συμπεριλάβουμε στὴν ἔκδοσή μας καὶ ὅσα κείμενα φωτίζουν τὰ κίνητρα τῶν ἐνεργειῶν καὶ τὴν γενικὴ στάση τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων ὡς πρὸς τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα· σ' αὐτὰ δὲν περιλαμβάνονται μόνο διπλωματικὲς ἀναλύσεις καὶ ἀναδρομές, ἀλλὰ καὶ συζητήσεις στὸ ἀγγλικὸ κοινοβούλιο λ.χ., πού εἶναι στὸ ἔπακρο διαφωτιστικὲς γιὰ τίς διάφορες τάσεις καὶ τοὺς διαμορφωτικοὺς παράγοντες τῆς τοτινῆς ἀγγλικῆς ἢ καὶ διεθνοῦς πολιτικῆς. Ὡστόσο καὶ ἡ πληρότητα ἔχει τὰ δριά της, πολὺ περισσότερο ὅταν πρέπει νὰ δοθεῖ μέσα στὰ δρια ἑνὸς καὶ μόνο τόμου. Ἔτσι, στὴν συλλογὴ αὐτὴ δὲν περιλήφθησαν οἱ καθαρὰ στρατιωτικὲς (καὶ μερικὲς στρατιωτικοπολιτικὲς) ἀναλύσεις, πού εἶναι κυρίως γραμμένες ἀπὸ τὸν

Engels καὶ ἀναφέρονται στίς ἐπιχειρήσεις τοῦ κριμαϊκοῦ πολέμου· πρόκειται· γιὰ κείμενα πού ἐνδιαφέρουν ἀποκλειστικά τὸν ἱστορικό τοῦ πολέμου αὐτοῦ ἢ τὸν μελετητὴ τοῦ Engels ὡς στρατιωτικοῦ συγγραφέα καὶ μποροῦν νὰ ἀγνοηθοῦν δίχως τὴν παραμικρὴ ἀπώλεια ἀπὸ τὸν ἱστορικό ὁποιασδήποτε ἄλλης εἰδικότητας. Ἀπὸ τὰ πολυάριθμα κείμενα τῶν Marx καὶ Engels πάνω στὴν ρωσικὴ κοινωνία καὶ πολιτικὴ συμπεριλήφθηκαν, πάλι, ἐδῶ μονάχα ὅσα συσχετίζουσι τὰ μεγέθη αὐτὰ μὲ τίς ἐξελίξεις στὸν (εὐρύτερο) χῶρο ἐκδίπλωσης τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος· τὰ ὑπόλοιπα —καὶ περισσότερα— θὰ εἶχαν τὴν θέση τους σὲ μιὰν ἀνθολογία ἀφιερωμένη στὴν Ρωσσία καὶ μόνο.

Τὰ κείμενα πού συναπαρτίζουν αὐτὸ τὸν τόμο πάρθηκαν ἀπὸ τίς ἐξῆς ἐκδόσεις:

- (1) K. Marx, *The Eastern Question. A Reprint of Letters written 1853-1856 dealing with the events of the Crimean War*, edited by Eleanor Marx Aveling and Edward Aveling, London 1897.
- (2) Karl Marx - Frederick Engels, *Collected Works*. Joint publication by Lawrence and Wishart Ltd, London - International Publishers Inc., New York - Progress Publishers and the Institute of Marxism-Leninism, Moscow, 1975 κ.έ.
- (3) Karl Marx - Friedrich Engels, *Werke*, hg. vom Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED, 1-39, Berlin 1964 κ.έ.
- (4) Karl Marx: *Aufzeichnungen über die Rumänen. Excerpthefte. Mit einer Einführung von P. Seicaru*, hg. v. H. Elischer und R. Sussmann, München-Wien 1977.

Ἡ γλώσσα τοῦ πρωτοτύπου κάθε κειμένου προκύπτει ἀπὸ τὴν γλώσσα τοῦ ἐντύπου ὅπου δημοσιεύτηκε· ὁ τίτλος τοῦ ἐντύπου καὶ ἡ χρονολογία τῆς δημοσίευσης ἀναφέρονται κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο κάθε κειμένου ἢ σὲ ἰδιαίτερη σημείωση. Γλώσσα ὄλων τῶν ἐπιστολῶν, ὅσες ἀναφέρονται στὸν τόμο τοῦτο, εἶναι ἡ γερμανικὴ· ἐπίσης γερμανικὰ γράφτηκε «Ὁ κύριος Vogt», ἀπ' ὅπου πάρθηκε τὸ κείμενο ἀρ. 80. Τὰ κείμενα πού εἶναι παρμένα ἀπὸ τὸ (4), δηλαδὴ οἱ

άρ. 74-79, είναι γραμμένα καταλογάδην, με πολλές συγκοπές λέξεων, στο συνηθισμένο για τον Marx πολύγλωσσο ιδίωμα των σημειώσεών του, όπου αναμειγνύονται ελεύθερα γαλλικά, αγγλικά και γερμανικά· γι' αυτό και εδώ δεν είχε νόημα να επισημανθούν και να ερμηνευθούν ιδιαίτερα οι ξενόγλωσσες ως προς τον συγγραφέα εκφράσεις, όπως έγινε παντού άλλου, μιὰ και ἡ χρήση τέτοιων παρέμβλητων εκφράσεων είναι χαρακτηριστική για τὸ ὕφος, τὴν πολυμάθεια και τὴν πνευματικὴ εὐστροφία τῶν Marx και Engels. "Ὅσο για τοὺς τίτλους τῶν κειμένων, αὐτοὶ μπαίνουν σὲ ἀγκύλες, όταν δὲν ἀνήκουν στὴν πρώτη δημοσίευση, παρὰ προστέθηκαν ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους ἐκδότες· δικοὶ μας εἶναι ὅσοι τίτλοι χαρακτηρίζουν τὸ περιεχόμενο ἐπιστολῶν ἢ ἀποσπασμάτων ἀπὸ εὐρύτερες ἐργασίες και μπῆκαν για νὰ προσανατολιζέται εὐκολότερα και γρηγορότερα ὁ ἀναγνώστης· ἀποσιωπητικὰ πρὶν ἢ μετὰ τίς λέξεις τίτλου, εἴτε αὐτὸς βρίσκεται σὲ ἀγκύλη εἴτε ὄχι, ὑποδηλώνουν τὴν θέση τοῦ παρατιθέμενου ἀποσπάσματος μέσα στὸ ὅλο, ἀπὸ όπου πάρθηκε. Δὲν ἀναφέραμε σὲ ποιὲς σελίδες τῶν παραπάνω ἐκδόσεων βρίσκεται τὸ κάθε κείμενο τῆς δικῆς μας ἐκδόσης, γιατί σὲ ὅλες ἢ κατάταξη εἶναι χρονολογικὴ κι ἔτσι ἡ ἀναδρομὴ κι ἡ σύγκριση δὲν παρουσιάζει καμμία δυσκολία. Τὰ κείμενα ἀρ. 74-79 ἀντιστοιχοῦν στὶς σελ. 138-140, 18-26, 80-84, 94-96, 28-40, 46 τοῦ (4).

Τὰ γερμανόγλωσσα κείμενα μεταφράστηκαν σύμφωνα με τὴν ἐκδοση (3). Ἡ ἐκδοση (1), ἔργο τῆς κόρης τοῦ Marx και τοῦ συζύγου της, ἀποτελεῖ τὴν πρώτη συλλογὴ τῶν ἀγγλόγλωσσων ἀρθρῶν ποὺ δημοσιεύτηκαν στὴν ἐφημερίδα New-York Daily Tribune τὴν ἐποχὴ τοῦ κριμαϊκοῦ πολέμου και ἀποτελεῖ σήμερα μιὰ βιβλιογραφικὴ σπανιότητα· προσωπικὰ χρησιμοποίησα τὸ ἀντίτυπο τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Heidelberg (ἀντίτυπο κατέχει ἐπίσης και ἡ Γεννάδειος Βιβλιοθήκη). Ὡστόσο, ἀν και ἡ προσφυγὴ στὴν ἐκδοση αὐτὴ ἐπιβάλλεται για προφανεῖς λόγους, τὰ κείμενα ποὺ προσφέρει δὲν εἶναι ἐγγυημένης πιστότητας. Ἡ πατρότητα διαφόρων ἀρθρῶν γραμμένων ἀπὸ τὸν Engels ἀποδίδεται ἐσφαλμένα στὸν Marx (βλ. τίς πραγματικὲς κι ἐρμηνευτικὲς σημειώσεις, ἀρ. 25), ὑπάρχουν διάφορα τυπογραφικὰ σφάλματα

καὶ στίς πλεῖστες περιπτώσεις τὰ ἐκτενῆ παραθέματα, πού συχνά περιέχονται στὰ ἄρθρα, ἀποδίδονται μὲ βραχυτάτες περιλήψεις· τὸ τελευταῖο τοῦτο ἀποτελεῖ ἰδιαίτερα σοβαρὸ μειονέκτημα, γιατί ὁ Marx ὄχι σπάνια ταυτίζεται μὲ τὸ περιεχόμενο τῶν παραθεμάτων καὶ θέλει νὰ δηλώσει μὲ αὐτὰ μιὰ δική του θέση. *Ἔτσι, ὡς βάση τῆς μετάφρασης τῶν ἀγγλογλώσσων κειμένων πήραμε τὴν ἔκδοση (2), πού εἶναι πλήρης ἀπὸ κάθε ἀποψη. Τὴν δική μας μετάφραση, πάλι, τὴν διασταυρώσαμε μὲ τὴν μετάφραση πού προσφέρει ἡ ἔκδοση (3), καθὼς καὶ μὲ τὴν μετάφραση τῆς Luise Kautsky στὴν ἔκδοση πού ἐπιμελήθηκε ὁ N. Rjasanoff.*

Ἡ ἀναγκαιότητα ὑπομνηματισμοῦ κειμένων ἀναφερομένων σὲ ἓνα πλῆθος γεγονότων μιᾶς παρωχημένης ἤδη ἐποχῆς τῆς πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς ἱστορίας εἶναι αὐταπόδεικτη καὶ δὲν χρειάζεται νὰ δικαιολογηθεῖ. Ἐγίνε πάντως προσπάθεια νὰ παραμείνουν οἱ πραγματικὲς καὶ ἐρμηνευτικὲς σημειώσεις κατὰ τὸ δυνατό σύντομες καὶ λιτές, συνάμα ὅμως καὶ ἀρκετὰ περιεκτικὲς, ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναδρομὴ σὲ μιὰ καὶ μόνο ἀπὸ διάφορες ἀφορμὲς καὶ νὰ μὴν κατακερματίζεται ἡ αἰσθησιμότης τῆς ἐνότητος καὶ τῆς συνέχειας τῶν διαδραματιζομένων. Οἱ (κατὰ μεγάλο μέρος ταυτόσημοι) ὑπομνηματισμοὶ τῶν ἐκδόσεων (2) καὶ (3) εἶναι συχνά παραδειγματικοὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ καὶ ἔτσι τοὺς ἀκολουθήσαμε σὲ πλεῖστες ὄσες περιπτώσεις. Ὡστόσο χρειάστηκε νὰ γίνουν ἐπιπλέον ὄχι λίγες ἐξακριβώσεις μικρότερης σημασίας προσώπων καὶ ἐπίσης νὰ βρεθοῦν πληροφοριακὲς κτλ. πηγὲς τῶν Marx καὶ Engels γιὰ τὴν κατανόηση ὑπαινιγμῶν πού ὑπάρχουν στὰ κείμενα. Γιὰ τὴν βοήθεια πού μοῦ πρόσφεραν στὴν ἐργασία αὐτὴ φωτοτυπώντας μου διάφορα δυσπρόσιτα ἔντυπα εὐχαριστῶ τοὺς φίλους μου Frank Würker (Heidelberg) καὶ Helmut Nicolaus (Cambridge).

* Gesammelte Schriften von Karl Marx und Friedrich Engels 1852 bis 1862, hg. v. N. Rjasanoff. Die Übersetzung aus dem Englischen von Luise Kautsky. I Band: Briefe über England - Die orientalische Frage - Palmerston - Der Russisch-Türkische Krieg, Stuttgart 1917. Στὴν ἔκδοση αὐτὴ στηρίζεται, ἀναδημοσιεύοντας μαζί καὶ τὰ σχόλια τοῦ Rjasanoff, ἡ γαλλικὴ ἔκδοση τῶν Oeuvres politiques, I-VII, Paris 1929-1930, στὸ πλαίσιο τῶν Oeuvres complètes de Karl Marx, Éd. Costes.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1

[*Ἡ Ἱερή Συμμαχία καὶ ἡ Ἑλλάδα*]

The Northern Star, 4 Ἀπριλίου 1846

...Ἀκόμα καὶ τὸ θεῖο δικαίωμα τοῦ Μεγάλου Τούρκου νὰ κρεμάει καὶ νὰ κομματιάζει τοὺς Ἕλληνας ὑπηκόους του ὑποστήριξε ἕνα διάστημα ἡ Ἱερή Συμμαχία· ἀλλὰ ἡ περίπτωση αὐτὴ ἦταν πολὺ χτυπητὴ, καὶ οἱ Ἕλληνες πῆραν τὴν ἀδεια νὰ ξεγλιστρήσουν ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγό.

Engels

1α

[*Πρόοδοι τῆς ἀστικῆς τάξης στὴν Τουρκία*]

Deutsche-Brüsseler-Zeitung, 23 Ἰανουαρίου 1848

...Ἀκόμα καὶ σὲ χῶρες ὀλίγελα βαρβαρικές ἡ ἀστικὴ τάξη κάνει προόδους. Στὴν Ρωσσία ἀναπτύσσεται ἡ βιομηχανία μὲ γιγάντια βήματα καὶ μετατρέπει ἀκόμα καὶ τοὺς βογιάρους ὄλο καὶ περισσότερο σὲ ἀστούς. Ἡ δουλοπαροικία περιορίζεται στὴν Ρωσσία καὶ στὴν Πολωνία καὶ ἔτσι ἐξασθενίζουν οἱ εὐγενεῖς πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ἀστῶν... Καὶ ὅλες αὐτὲς οἱ λαμπρὲς πρόοδοι τοῦ «πολιτισμοῦ» στὴν Τουρκία, στὴν Αἴγυπτο, στὴν Τύνιδα, στὴν Περσία καὶ σὲ ἄλλες βαρβαρικές χῶρες, σὲ τί ἄλλο συνίστανται ἢν ὄχι στίς προετοιμασίες γιὰ τὴν ἀνθση μιᾶς μελλοντικῆς ἀστικῆς τάξης;...

Engels

1β

Γερμανική έξωτερική πολιτική
[καὶ Ἑλλάδα]

Neue Rheinische Zeitung, 3 Ἰουλίου 1848

Νὰ ὑποκينوῦν τοὺς λαοὺς τὸν ἕναν ἐναντίον τοῦ ἄλλου, νὰ χρησιμο-
ποιοῦν τὸν ἕνα γιὰ νὰ καταπιέξουν τὸν ἄλλο κι ἔτσι νὰ ἐξασφαλί-
ζουν τὴν μονιμότητα τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τους — αὐτὴ ἦταν
ἡ τέχνη κι ἡ δουλειὰ τῶν Ἰσαμε τώρα ἐξουσιαστῶν καὶ τῶν διπλω-
ματῶν τους. Ἡ Γερμανία ἔχει διαπρέψει ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτή...
Ἀκόμα κι Ἰσαμε τὴν Ἑλλάδα στάλθηκαν ἀσκέρια Γερμανῶν μι-
σθοφόρων ἐπιφορτισμένα νὰ στηρίξουν τὸν θρονίσκο τοῦ καλοῦ μας
᾽Οθωνα...

Marx

2

᾽Ο ἀγώνας τῶν Μαγνάρων [οἱ τουρκικὲς κατακτήσεις,
ὁ πανσλαβισμὸς καὶ οἱ σλαβικὲς ἐθνότητες
τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας]

Neue Rheinische Zeitung, 13 Ἰανουαρίου 1849

Στὸν πρῶμο Μεσαίωνα ἡ Αὐστρία νοτίως τῆς Σουδητίας καὶ
τῶν Καρπαθίων, ἡ κοιλάδα τοῦ ἄνω ᾽Ελβα καὶ ἡ περιοχὴ τοῦ
μέσου Δούναβη ἀποτελοῦν χῶρες κατοικούμενες ἀποκλειστικὰ ἀπὸ
Σλάβους. Ὡς πρὸς τὴν γλώσσα καὶ τὰ ἥθη οἱ Σλάβοι αὐτοὶ ἀνή-
κουν στὴν ἴδια φυλὴ ὅπως καὶ οἱ Σλάβοι τῆς Τουρκίας, οἱ Σέρβοι,
οἱ Βόσνιοι, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Θράκες καὶ Μακεδόνες Σλάβοι,
δηλαδὴ στὴν φυλὴ τῶν λεγόμενων Νότιων Σλάβων, ποὺ ὀνομάζονται
ἔτσι σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς Πολωνοὺς καὶ τοὺς Ρώσους. Ἐκτὸς
ἀπὸ τίς συγγενικὲς αὐτὲς σλαβικὲς φυλὲς στὴν τεράστια περιοχὴ

άπό τήν Μαύρη Θάλασσα ίσαμε τόν Βοημικό Δρυμό και τις "Αλ-
πεις του Τυρόλου κατοικοῦσαν μοναχά μεμονωμένοι "Ελληνες στο
Νότο τών Βαλκανίων και διασκορπισμένοι ρομανόφωνοι Βλάχοι
στην περιοχή του κάτω Δούναβη.

Μέσα στην συμπαγή αυτή σλαβική μάζα μπήκαν σαν σφήνες
οί Γερμανοί άπό τά δυτικά και οί Μαγυάροι άπό τά ανατολικά...
Τέλος οί Τουρκοί, κατά τδ προηγούμενο τών Βυζαντινών, ύπότα-
ξαν τούς Σλάβους νοτιώς του Δούναβη και του Σάβου, κι ό ιστο-
ρικός ρόλος τών Νότιων Σλάβων τέλειωσε για πάντα.

.....

Άντίθετα οί νικητές τους, οί Γερμανοί και οί Μαγυάροι, πή-
ραν τήν ιστορική πρωτοβουλία στις περιοχές του Δούναβη. Χωρίς
τους Γερμανούς και ιδίως χωρίς τους Μαγυάρους οί Νότιοι Σλάβοι
θά είχαν ύποταχθεί στους Τούρκους, όπως και πράγματι ύποτά-
χθηκε ένα μέρος τους — και μάλιστα θά είχαν γίνει και Μωαμε-
θανοί, όπως είναι ακόμα σήμερα οί Σλάβοι τής Βοσνίας. Κι αυτή
είναι μιá ύπηρεσία που οί Νότιοι Σλάβοι τής Αύστριας δέν τήν
πληρώνουν άρκετά, ακόμα κι αν αλλάξουν τήν εθνικότητά τους
για να πάρουν τήν γερμανική ή τήν μαγυάρικη.

Ή τουρκική εισβολή του 15ου και του 16ου αι. ήταν ή δεύ-
τερη έκδοση τής άραβικής του 8ου αι. Ή νίκη του Καρόλου Μαρ-
τέλλου κερδήθηκε πάλι και πάλι κάτω άπό τά τείχη τής Βιέννης
και στους κάμπους τής Ούγγαρίας. "Όπως τότε στο Πουατιέ και
κατόπιν στο Βάλστατ, κατά τήν έπιδρομή τών Μογγόλων,¹ έδω
άπειλοῦνταν και πάλι ολάκερη ή εύρωπαϊκή εξέλιξη. Κι όπου τδ
ζήτημα ήταν να σωθεί αυτή, θά καθόταν κανείς να σκεφτεί κάμ-
ποσες άπό καιρο άποσυντεθειμένες κι αδύναμες πια εθνικότητες,
καθώς οί Σλάβοι τής Αύστριας, που άλλωστε σώθηκαν κι αυτοί
μαζί με τους άλλους;

.....

Ό πανσλαβισμός είναι ή συμμαχία όλων τών μικρών σλα-
βικών εθνών και εθνιδίων τής Αύστριας και, σε δεύτερη γραμμή,
τής Τουρκίας για να πολεμήσουν τους Αύστρογερμανούς, τους
Μαγυάρους και ένδεχομένως τους Τούρκους. Οί Τουρκοί ύπείσέρ-
χονται: έδω τυχαία μόνο και μπορούμε να τους αφήσουμε στην

ἄκρη, ὡς ἐπίσης ὀλότελα ξεπεσμένο ἔθνος. Ὡς πρὸς τὴν βασικὴν τάση του ὁ πανσλαβισμὸς στρέφεται ἐναντίον τῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων τῆς Αὐστρίας κι ἐπομένως εἶναι ἐξαρχῆς ἀντιδραστικὸς.

Ἄμεσος σκοπὸς τοῦ πανσλαβισμοῦ εἶναι ἡ δημιουργία ἐνὸς σλαβικοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ὀροσειρὰ τοῦ Ἔρτσ καὶ τὰ Καρπάθια ἴσαμε τὴν Μαύρη Θάλασσα, τὸ Αἰγαῖο καὶ τὴν Ἀδριατικὴ κάτω ἀπὸ ρωσικὴ ἡγεμονία, ἐνὸς κράτους ποῦ θὰ περιλάμβανε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γερμανικὴ, ἰταλικὴ, μαγυάρικη, βλαχικὴ, τουρκικὴ, ἑλληνικὴ καὶ ἀλβανικὴ γλώσσα, περίπου μιὰ δωδεκάδα ἀκόμη γλώσσες καὶ κύριες διαλέκτους. Ὅλα αὐτὰ πάλι θὰ τὰ κρατοῦσαν ἐνωμένα ὄχι ὅσα στοιχεῖα κράτησαν ἴσαμε τώρα ἐνωμένη κι ἀνάπτυξαν τὴν Αὐστρία, παρὰ ἡ ἀφηρημένη σλαβικὴ ιδιότητα καὶ ἡ λεγόμενῃ σλαβικὴ γλώσσα, τὴν ὀποία βέβαια ἔχουν κοινὴ οἱ περισσότεροι κάτοικοι. Ὅμως ποῦ ἄλλοῦ ὑπάρχει αὐτὴ ἡ σλαβικὴ ιδιότητα ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κεφάλια ὀρισμένων ἰδεολόγων, καὶ ποῦ ἄλλοῦ ὑπάρχει ἡ «σλαβικὴ γλώσσα» παρὰ στὴν φαντασία τῶν κ.κ. Palasky, Gay καὶ Σία καί, κατὰ προσέγγιση, στὴν παλαιოსλαβικὴ λειτουργία τῆς ρωσικῆς Ἐκκλησίας, ποῦ κανεὶς Σλάβος δὲν καταλαβαίνει πιά; Στὴν πραγματικὴτητα ὄλοι αὐτοὶ οἱ λαοὶ βρῖσκονται στὶς διαφορετικότερες βαθμίδες τοῦ πολιτισμοῦ, ἀπὸ τὸν ἀρκετὰ ψηλὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης τῆς σύγχρονης βιομηχανίας καὶ παιδείας στὴν Βοημία (ποῦ εἶναι ἔργο Γερμανῶν) ἴσαμε τὴν σχεδὸν νομαδικὴν βαρβαρότητα τῶν Κροατῶν καὶ τῶν Βουλγάρων, γι' αὐτὸ καὶ στὴν πραγματικὴτητα ὄλα αὐτὰ τὰ ἔθνη ἔχουν τὰ πιδ ἀντίθετα συμφέροντα. Στὴν πραγματικὴτητα ἡ σλαβικὴ γλώσσα αὐτῶν τῶν δέκα-δώδεκα ἔθνῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσάριθμες ἀμοιβαῖα ἀκατανόητες διαλέκτους, οἱ ὀποῖες μάλιστα μποροῦν ν' ἀναχθοῦν σὲ διαφοροὺς κύριους κορμούς (τσεχικά, ἱλλυρικὰ, σερβικά, βουλγαρικά), οἱ ὀποῖοι ἐξαιτίας τῆς πλήρους παραμέλησης κάθε λογοτεχνίας καὶ τῆς ἀπαιδεύσεως τῶν πλείστων λαῶν κατάντησαν σκέτο *patois*^a καί, μὲ λίγες ἐξαιρέσεις, εἶχαν ἀποπάνω τους πάντοτε ὡς γραπτὴ γλώσσα μιὰ ξένη μὴ σλαβικὴ γλώσσα. Ἡ πανσλαβικὴ ἐνότητα εἶναι λοιπὸν εἴτε καθαρὴ ὀνειροφαντασία εἴτε — τὸ ρωσικὸ κροῦτο.

Καὶ ποιά ἔθνη θὰ μποῦν ἐπικεφαλῆς αὐτοῦ τοῦ μεγάλου σλα-

βικοῦ κράτους; Τὰ ἴδια ἐκεῖνα πού ἀπὸ χίλια χρόνια τώρα εἶναι ἀποσυντεθειμένα καὶ κατακερματισμένα, πού δέχτηκαν μὲ τὸ ζόρι ἀπὸ ἄλλους, μὴ σλαβικούς λαούς ὅσα βιώσιμα κι ἐξελίξιμα στοι-
χεῖα πῆραν, πού σώθηκαν ἀπὸ τὸν ξεπεσεμὸ μέσα στὴν τουρκικὴ
βαρβαρότητα ἀπὸ τὰ νικηφόρα ὄπλα μὴ σλαβικῶν λαῶν — μικρά,
παντοῦ χωρισμένα συναμεταξύ τους, ἀδύναμα, στερημένα ἀπὸ τὴν
ἐθνικὴ τους ἀλκή φύλα, ἀπὸ μερικὲς χιλιάδες ἴσαμε οὔτε κἂν δύο
ἐκατομμύρια! Τόσο πολὺ ἐξασθένησαν, ὥστε ἡ φυλὴ πού στὸν
Μεσαίωνα ἦταν ἡ ἰσχυρότερη καὶ γονιμότερη, οἱ Βούλγαροι δηλαδὴ,
τώρα εἶναι γνωστὴ στὴν Τουρκία μονάχα ἐξαιτίας τῆς μειλιχιότη-
τας καὶ τῆς λιποψυχίας τους, καὶ τὸ μόνο πού τοὺς κάνει περήφα-
νους εἶναι νὰ λέγονται *ντόμπρε κρίστιαν*, καλοὶ Χριστιανοί! Ποῦ
εἶναι μία ἀπὸ τίς φυλὲς αὐτές, χωρὶς νὰ ἐξαιροῦμε τοὺς Τσέχους
καὶ τοὺς Σέρβους, ἡ ὁποία νὰ κατέχει ἐθνικὴ ἱστορικὴ παράδοση
ζωντανὴ μέσα στὸν λαὸ καὶ εὐρύτερη ἀπὸ τίς περιορισμένες τοπι-
κὲς διαμάχες;

Engels

3

*Ὁ δημοκρατικὸς πανσλαβισμὸς
[καὶ οἱ ἱστορικὲς προοπτικὲς τῶν Σλάβων
τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας]*

Neue Rheinische Zeitung, 15 Φεβρουαρίου 1849

Τὸ ἐπαναλαμβάνουμε, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Πολωνούς, τοὺς Ρώσ-
σους καὶ τὸ πολὺ-πολὺ τοὺς Σλάβους τῆς Τουρκίας, κανένας σλα-
βικὸς λαὸς δὲν ἔχει μέλλον, γιὰ τὸν ἀπλό λόγο ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι
Σλάβοι στεροῦνται τίς βασικὲς ἱστορικὲς, γεωγραφικὲς, πολιτικὲς
καὶ βιομηχανικὲς προϋποθέσεις τῆς αὐτοτέλειας καὶ τῆς βιωσι-
μότητας.

Engels

3α

[*Ἡ παρουσία τῆς Ρωσσίας στὴν Εὐρώπη καὶ ἡ Ἀγγλία*]

Neue Rheinische Zeitung, Politisch-ökonomische
Revue, Φεβρουάριος 1850

Μὲ τὰ κινήματα τῶν ἐτῶν 1848 καὶ 1849 ἡ Ρωσσία μπλέχτηκε τόσο βαθιὰ στὴν εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ, ὥστε πρέπει τώρα νὰ πραγματοποιήσῃ ὅσο γίνεται γρηγορότερα τὰ σχέδιά της γιὰ τὴν Τουρκία καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ «κλειδὶ τοῦ σπιτιοῦ της»,²⁷³ ἀλλιῶς θὰ μείνουν ἀπραγματοποίητα γιὰ πάντα. Οἱ πρόδοι τῆς ἀντεπανάστασης καὶ ἡ καθημερινὰ αὐξανόμενη ἰσχὺς τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος στὴν δυτικὴ Εὐρώπη, ἡ ἐσωτερικὴ κατάρσταση τῆς ἴδιας τῆς Ρωσσίας καὶ ἡ κακὴ κατάσταση τῶν οἰκονομικῶν της τὴν ἀναγκάζουν νὰ ἐνεργήσῃ γοργά. Πρὶν ἀπὸ λίγο εἶδαμε τὸ διπλωματικὸ προοίμιον αὐτῆς τῆς καινούργιας ἀνατολικῆς πολιτικῆς κυρίως δράσης· σὲ λίγους μῆνες θὰ ζήσουμε τὴν δράση τὴν ἴδια.

Ὁ πόλεμος ἐναντίον τῆς Τουρκίας εἶναι ἀναγκαστικὰ πόλεμος εὐρωπαϊκός. Τόσο τὸ καλύτερον γιὰ τὴν ἀγία Ρωσσία, πού ἔτσι βρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ πατήσῃ γερὰ τὸ πόδι της στὴν Γερμανία, νὰ ὀλοκληρώσῃ ἐδῶ ἐνεργητικὰ τὴν ἀντεπανάσταση... καὶ τελικὰ νὰ βαδίσῃ στὸ ἴδιον τὸ κέντρο τῆς ἐπανάστασης, στὸ Παρίσι.

Σ' ἓναν τέτοιο εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ἡ Ἀγγλία δὲν μπορεῖ νὰ παραμείνῃ οὐδέτερη. Πρέπει ν' ἀποφασίσῃ ἐνάντια στὴν Ρωσσία. Κι ἡ Ἀγγλία εἶναι γιὰ τὴν Ρωσσία ὁ πιὸ ἐπικίνδυνος ἀντίπαλος...

Marx - Engels

3β

[Ευρωπαϊκὲς ἐπιπλοκὲς τῆς ὑπόθεσης Πατσίφικο¹⁸⁷]

Neue Rheinische Zeitung, Politisch-ökonomische
Revue, Μάιος - Ὀκτώβριος 1850

Τὸ κυρίως πολιτικὸ θέμα τῆς περασμένης κοινοβουλευτικῆς συνόδου ἦταν ἡ συζήτηση γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Ὀλόκληρη ἡ ἀπολυταρχικὴ ἀντίδραση τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης σχημάτισε μαζί με τοὺς Τόρηδες ἓνα συνασπισμὸ γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Palmerston. Ὁ Λουδοβίκος Ναπολέων μάλιστα ἀνακάλεσε τὸν Γάλλο πρεσβευτὴ ἀπὸ τὸ Λονδίνο γιὰ νὰ κολακεύσει τόσο τὸν τσάρο Νικόλαο ὅσο καὶ τὴν γαλλικὴ Ἐθνοσυνέλευση. Ὀλόκληρη ἡ Ἐθνοσυνέλευση ἐπιδοκίμασε μὲ φανατισμὸ αὐτὴ τὴν τολμηρὴ ρήξην μὲ τὴν παραδοσιακὴ ἀγγλικὴ συμμαχία. Τὸ πράγμα ἔδωσε στὸν κύριο Palmerston τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρουσιαστῆεὶ στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων ὡς ὁ ὑπέρμαχος τῆς ἀστικῆς ἐλευθερίας ὀλόκληρης τῆς Εὐρώπης...

Marx - Engels

4

[Ρομαντικὴ τουρκοφιλία]

Ἔχω τώρα στὸ σπίτι καὶ διαβάζω τὸν Urquhart,^{1a} τὸν παλαβὸ βουλευτὴ, πού παρουσιάζει τὸν Palmerston ὡς πληρωμένο ἄνθρωπο τῆς Ρωσσίας. Τὸ πράγμα ἐξηγεῖται ἀπλά: ὁ ἄνθρωπος εἶναι Σκῶτος κελτικῆς καταγωγῆς μὲ σαξωνοσκωτικὴ διαπαιδαγώγηση, ὡς πρὸς τίς κλίσεις τοῦ ρομαντικὸς κι ὡς πρὸς τὴν ἀγωγὴν τοῦ ὁπαδὸς τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος πῆγε λοιπὸν στὴν Ἑλλάδα ὡς φιλέλληνας, κι ἀφοῦ χτυπήθηκε 3 χρόνια μὲ τοὺς Τούρκους πῆγε κατόπιν στὴν Τουρκία κι ἔμεινε ἐνθου-

σιασμένος με τούς ἴδιους αὐτοὺς Τούρκους. Τρελαίνεται γιὰ τὴν ἰσλαμικὴ θρησκεία κι ἡ ἀρχὴ του εἶναι: ἂν δὲν ἤμουν Καλβινιστῆς, μονάχα Μωαμεθανὸς θὰ μπορούσα νὰ εἶμαι. Οἱ Τούρκοι, καὶ προπαντὸς ἐκεῖνοι τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, εἶναι τὸ τελειότερο ἔθνος τῆς γῆς, σ' ὅλα ἀνεξαιρέτα τὰ πράγματα. Ἡ τουρκικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ τελειότερη κι εὐηχότερη τοῦ κόσμου. Ὅλη ἡ ἀνόητη φλυαρία γιὰ βαρβαρότητα, ὠμότητα καὶ γελοία βαρβαρικὴ οἴηση [τῶν Τούρκων] προέρχεται μόνο καὶ μόνο ἀπὸ τὴν ἄγνοια τῶν Εὐρωπαίων γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν Τουρκία καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς ἰδιοτελεῖς συκοφαντίες τῶν Ἑλλήνων δραγουμάνων. Ἄν κάποιος Εὐρωπαῖος πέσει θύμα κακομεταχείρισης στὴν Τουρκία, τὸ φταίξιμο εἶναι δικό του, ἀφοῦ ὁ Τούρκος δὲν μισεῖ τὴν θρησκεία καὶ τὸν χαρακτήρα, παρὰ μοναχὰ τὰ στενὰ βρακιά τῶν Φράγκων. Ἡ τουρκικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἐθιμοτυπία κτλ. συνιστᾶται ἐπίμονα πρὸς μίμηση. Ὁ συγγραφέας ἔφαγε κι ὁ ἴδιος ἐπανελημμένα κλωτσιὰς ἀπὸ τούς Τούρκους, ἐκ τῶν ὑστέρων ὅμως κατάλαβε ὅτι τὸ φταίξιμο ἦταν δικό του. Ἡ ἐπαφὴ με τούς Εὐρωπαίους κι οἱ ἐκπολιτιστικὲς προσπάθειες μονάχα πού ἀπονεύρωσαν κι ἀποδιοργάνωσαν τούς Τούρκους. Τὸ τουρκικὸ πολίτευμα στὴν «καθαρότητά» του εἶναι τὸ ὠραιότερο πού ὑπάρχει καὶ σχεδὸν ὑπερτερεῖ τοῦ ἀγγλικοῦ. Ὁ Τούρκος ἔχει selfgovernment^{αα} χάρη σὲ χιλιόχρονα ἤθη καὶ στὸ Κοράνι. Ὁ σουλτάνος δὲν εἶναι «δεσπότης» παρὰ ἔχει ἐξουσίες πρὸς περιορισμένες κι ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς most gracious queen.^β Θρησκευτικὴ ἐλευθερία ὑπάρχει μοναχὰ στὴν Τουρκία. Ταξικὲς διαφορὲς, ταξικοὶ ἀγῶνες καὶ πολιτικὰ κόμματα δὲν ὑπάρχουν σ' αὐτὸ τὸν παράδεισο, οὔτε καὶ μπορούν νὰ ὑπάρξουν, ἀφοῦ στὰ ζητήματα τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς ὅλοι ὁμογνωμοῦν. Πουθενὰ δὲν ὑπάρχει λιγότερος συγκεντρωτισμὸς ἀπ' ὅ,τι στὴν Τουρκία. Κοντολογίης, μοναχὰ ὁ Τούρκος εἶναι καθὼς πρέπει κύριος καὶ μοναχὰ στὴν Τουρκία ὑπάρχει ἐλευθερία.

Ἐνάντια σὲ τούτῃ τὴν εὐδαίμονα χώρα μηχανορραφεῖ τώρα ὁ τσάρος διαμέσου τῶν ἑλληνορθόδοξων παπάδων, ἐνῶ ἡ Ἄγγλια πάντα παρασύρθηκε ἀπὸ τοῦτον. Ἡ Ἄγγλια πρέπει νὰ ὑποστηρίξει τὴν Τουρκία κτλ. κτλ.— κοινοτοπίες ἐξίσου παλιὲς ὅσο καὶ ρηχῆς. Γενικά, τὸ βιβλίον εἶναι ἐξαιρετικὰ διασκεδαστικόν. Τὸ ὠραιό-

τερο άπ' όλα είναι ώστόσο ότι έδω στηρίζεται όλόκληρη ή πολιτική τών "Αγγλων φιλελεύθερων πού άντιμάχονται τόν Palmerston· όλα τά άρθρα στην Daily News² σχετικά με την δωροδοκία στην Τουρκία είναι καθαρές παραφράσεις άπό τόν Urquhart, ό όποιος έμφανίζεται άπόλυτα άξιόπιστος, μιá κι είναι όπαδός του έλευθέρου έμπορίου, μολοντί κατηγορεί τούς "Αγγλους, ότι με τίς εισαγωγές τους καταστρέφουν την θεσσαλική βιομηχανία — όμως κάτι τέτοιο δέν παίρνεται έντελώς σοβαρά όταν τó λέει ένας highlander.γ

Είναι πολύ καλό άπό μιάν άποψη τó ότι οι Times, έστω και πρós τó συμφέρον τής Ρωσσίας, χτυπούν έπιτέλους την παλιά βλακεία τών φιλισταίων³ σχετικά με την άκεραιότητα τής Τουρκίας. 'Η ήλιθια Daily News, πού με την άστική της κοντοθωριά δέν βλέπει μακρύτερα άπ' όσο φτάνει ή μύτη της, φωνάζει για προδοσία και δέν έχει ν' άντιτάξει τίποτε άλλο έκτός άπ' αυτά τά παλαιά διπλωματικά σκατά. "Αν ό χορός τραβήξει, τότε οι κύριοι αύτοί θά πρέπει σύντομα νά καταφύγουν σέ άλλα έπιχειρήματα και νά καταλάβουν ότι μονάχα μιá έπανάσταση στην ήπειρωτική Εύρώπη μπορεί νά τερματίσει την βρωμοκατάσταση. Με τόν καιρό πρέπει νά καταλάβουν άκόμα κι οι πιό κακόβουλοι φιλισταίοι,³ ότι δίχως την έπανάσταση καμιá λύση δέν είναι δυνατή.

· · · · ·
 'Ο Engels στόν Marx, 9.3.1853

5

[Πρώτη γενική άποψη του άνατολικού ζητήματος]

· · · · ·
 Για νά κρατήσω τόν Dana σέ καλή διάθεση, πρέπει τώρα νά γράψω ένα μεγάλο άρθρο για haute politique,⁸ δηλαδή για την détestable question orientale,⁶ με την όποία προσπαθει νά με συναγωνιστεί στην Tribune ένας άθλιος Γιάνκης πού μένει έδω.^{3α} "Όμως αύτή ή question^σ είναι προπαντός στρατιωτική και γεωγραφική, άρα δέν άνήκει στο δικό μου département.⁵ Πρέπει λοι-

πὸν νὰ θυσιαστεῖς ἐσὺ ἀκόμα μιὰ φορά. Γιὰ τὸ τί θ' ἀπογίνει ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία δὲν ἔχω τὴν παραμικρὴν ἰδέα. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν μπορῶ νὰ παρουσιάσω μιὰ γενικὴ ἀποψη τοῦ πράγματος.

Γιὰ ἓνα καὶ μόνον ἄρθρο —δπου ἄλλωστε θὰ ἦταν ἀναγκαῖο νὰ παρακαμφθεῖ κατὰ τὸ δυνατὸ ἡ οὐσιαστικὴ question^{στ} μὲ τὴν ἐπιστράτευση στρατιωτικο-γεωγραφικο-ἱστορικῆς φιλολογίας— μού φαίνονται τὰ παρακάτω σημεῖα ἀπαραίτητα, ὅπως τὰ βλέπω ξεκινώντας κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν περίπτωση τοῦ Μαυροβουνίου.⁴

1. Παρ' ὅλες τὶς ραδιοιργίαι καὶ παρ' ὅλες τὶς ἐφημεριδογραφικὲς πολιτικολογίαις ἡ question orientale⁹ δὲν θ' ἀποτελέσει ποτὲ ἀφορμὴ ἐνὸς εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Θὰ καταστέλλεται συνεχῶς μὲ διπλωματικὸν τρόπον, ὥσπου ἡ γενικὴ ἔκρηξις νὰ βάλει τέρμα στὶς τέτοιαις καταστολαῖς.

2. Encroachements⁹ τῆς Ρωσσίας στὴν Τουρκία. Ὁρέξεις τῆς Αὐστρίας. Φιλοδοξία τῆς Γαλλίας. Συμφέροντα τῆς Ἀγγλίας. Ἐμπορικὴ καὶ στρατιωτικὴ σπουδαιότητα αὐτοῦ τοῦ μήλου τῆς ἐριδος.

3. Στὴν περίπτωση τῆς γενικῆς ἔκρηξις ἡ Τουρκία θὰ ἐξαναγκάσει τὴν Ἀγγλία νὰ περάσει μὲ τὴν πλευρὰ τῆς ἐπανάστασης, γιὰτὶ ἡ σύγκρουσί της μὲ τὴν Ρωσσία θὰ 'ναι ἀναπόφευκτη.

4. Ἀναπόδραστη ἀποσύνθεσις τῆς μουσουλμανικῆς αὐτοκρατορίας. D'une manière ou de l'autre⁹ θὰ πέσει στὰ χέρια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Γιὰ λόγους ἐπικαιρότητας θάπρεπε νὰ ἐνδιατρίψει κανεὶς ἰδιαιτέρα στὴν ὑπόθεσις τοῦ Μαυροβουνίου,⁴ στὸν ἄθλιο ρόλο ποὺ παίζει τώρα ἐπίσημα ἡ Ἀγγλία. Ὁ σουλτάνος ὑποχώρησε μόνον καὶ μόνον ἐπειδὴ ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία δὲν τοῦ ὑποσχέθησαν τὴν βοήθειά τους. Καὶ οἱ δύο χῶρες ἐρωτοτρόπησαν στὸ ζήτημα αὐτὸ μὲ τὴν Ἱερὴ Συμμαχία κάτω ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τῆς entente cordiale.¹² ⁵ Πρέπει νὰ τονιστεῖ, ὅτι ἡ κυρίαρχη ὀλιγαρχία τῆς Ἀγγλίας πρέπει νὰ καταρρέουσι ἤδη ἐξαιτίας τοῦ ὅτι κατάντησε ἀνίκανη νὰ παίζει τὸν παλιὸν ρόλο στὸ ἐξωτερικόν, δηλαδὴ νὰ κρατᾷ τὸ ἀγγλικὸ ἔθνος σὲ θέσις ὑπεροχῆς ἀπέναντι στὴν ἡπειρωτικὴ Εὐρώπη.

Ὁ Marx στὸν Engels, 10.3.1853

6

[Οί τελευταίες εξελίξεις στην Τουρκία]

New-York Daily Tribune, 4 'Απριλίου 1853
Λονδίνο, Παρασκευή, 18 Μαρτίου 1853

Οί άγγλικές έφημερίδες δημοσιεύουν σήμερα μιá τηλεγραφική είδηση τής 6ης Μαρτίου από την Κωνσταντινούπολη, σύμφωνα με την όποία ό Ριφάτ πασάς αντικατέστησε τόν Φουάτ έφέντη στο ύπουργείο έξωτερικών. 'Η παραχώρηση αύτή έπιβλήθηκε έκβιαστικά στην Πύλη από τόν έκτακτο άπεσταλμένο τής Ρωσίας, τόν πρίγκιπα Μέντσικοβ. Τό έπίμαχο ζήτημα τών 'Αγίων Τόπων, πού έκκρεμει άνάμεσα στην Ρωσία, στην Γαλλία και στην Τουρκία, δέν διευθετήθηκε ακόμα, γιατί ό Λουδοβίκος Ναπολέοντας, τά μέγιστα έξοργισμένος με τίς μηχανοραφίες τής Ρωσίας και τής Αύστριας, πού ήθελαν νά έμποδίσουν την στέψη του από τόν πάπα, προσπαθει ν' άποζημιωθει εις βάρος τών Τούρκων. Στην έπόμενη άναπόκρισή μου θά διαπραγματευθώ τό άδιάκοπα έπανερχόμενο άνατολικό ζήτημα, αύτή την δνου γέφυρα^{5α} τής εύρωπαϊκής διπλωματίας.

Marx

7

[Ή Τουρκία και τά άγγλικά έμπορικά συμφέροντα]

Τό άρθρο σου για την Τουρκία⁶ περιφημο. Στάλθηκε.

Δέν ξέρω, αν διάβασες τίς παρακάτω σημειώσεις σχετικά με την value of Turkey⁶ σ' έναν από τούς τελευταίους Economists.

[Άνακοινώνονται τά στοιχεία για τό άγγλικό έμπόριο πού χρησιμοποιούνται παρακάτω, άρ. 10].

Στούς κόλπους τής άγγλικής κυβέρνησης θά πρέπει νά ύπάρ-

χουν έντονες άντιγωνίες για τήν Turkish question,^γ γιατί ή έφημερίδα του Palmerston, ή Morning Post, μιλά τήν άντίθετη γλώσσα άπ' ό,τι οί Times.⁷

.....
 'Ο Marx στόν Engels, 22.3.1853

8

...^δ Η Τουρκία

New-York Daily Tribune, 7 'Απριλίου 1853
 Λονδίνο, Τρίτη, 22 Μαρτίου 1853

.....
 'Ο πρίγκηπας Μέντσικοβ, άφου έπιθεώρησε τίς ρωσικές δυνάμεις, πού σταθμεύουν στίς παραδουνάβιες ήγεμονίες, κι άφου έκαμε τό ίδιο στόν στρατό και στόν στόλο τής Σεβαστούπολης, όπου διέταξε νά γίνουν άσκήσεις έπιβίβασης κι άποβίβασης στρατευμάτων μπροστά στά μάτια του, μπήκε στήν Κωνσταντινούπολη στίς 28 Φεβρουαρίου μέ τόν πιό θεατρικό τρόπο, έπικεφαλής δηλαδή δωδεκαμελούς άκολουθίας, ή όποία περιλάμβανε τόν ναύαρχο τής ρωσικής μοίρας τής Μαύρης Θάλασσας, έναν μέραρχο και κάμποσους έπιτελικούς άξιωματικούς καθώς και τόν κόμη Νέσσελροντ τόν νεότερο ώς γραμματέα τής πρεσβείας. Οί "Έλληνες και Ρώσσοι κάτοικοι του έπιφύλαξαν τέτοια ύποδοχή σά νά ήταν ό ίδιος ό όρθόδοξος τσάρος πού έμπαινε στο Τσάριγκραντ⁸ για νά τό ξαναφέρει στήν άληθινή πίστη. Τεράστια αίσθηση έκαμαν έδώ και στο Παρίσι οί είδήσεις ότι ό πρίγκηπας Μέντσικοβ, μη μένοντας ίκανοποιημένος άπό τήν άποπομπή του Φουάτ έφέντη,^{8α} ζήτησε νά παραχωρήσει ό σουλτάνος στόν αυτοκράτορα τής Ρωσίας όχι μόνο τήν προστασία όλων τών Χριστιανών τής Τουρκίας, αλλά και τό δικαίωμα διορισμού του "Έλληνα πατριάρχη" ότι ό σουλτάνος έπικαλέστηκε τήν προστασία τής 'Αγγλιας και τής Γαλλίας' ότι ό συνταγματάρχης Rose, ό Βρεταννός έπιτετραμμένος, έστειλε έπειγόντως τό άτμόπλοιο «Σφήκα» στήν Μάλτα για

νά ζητήσει τὴν ἄμεση παρουσία τοῦ ἀγγλικῆς στόλου στὸ Ἄρχιπέλαγος· κι ὅτι ρωσικὰ πλοῖα εἶχαν ἀγκυροβολήσει στὸ Κίλι, κοντὰ στὸν Βόσπορο. Ὁ παρισινὸς Moniteur μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ γαλλικὴ μοῖρα τῆς Τουλώνας διατάχθηκε νὰ καταπλεύσει σὲ ἑλληνικὰ ὕδατα. Ὡστόσο ὁ ναύαρχος Dundas βρίσκεται ἀκόμα στὴν Μάλτα. Ὅλα αὐτὰ κάνουν προφανές, ὅτι τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα βρίσκεται ἀκόμα μιὰ φορὰ στὴν εὐρωπαϊκὴ ordre du jour,⁸ γεγονὸς ὄχι αἰφνιδιαστικὸ γιὰ ὄσους εἶναι ἐξοικειωμένοι μὲ τὴν ἱστορία.

Ὅποτε καταλαγιάζει γιὰ μιὰ στιγμή ὁ ἐπαναστατικὸς σίφουνας, εἶναι σίγουρο ὅτι θὰ προβάλλει ξανά ἓνα ζήτημα ποῦ ἀδιάκοπα ἐπανερχεται: τὸ αἰώνιο «ἀνατολικὸ ζήτημα». Ἔτσι, ὅταν εἶχαν περάσει οἱ καταιγίδες τῆς πρώτης γαλλικῆς Ἐπανάστασης κι ὁ Ναπολέοντας μὲ τὸν Ἀλέξανδρο τῆς Ρωσίας εἶχαν μοιράσει ἀνάμεσα τοὺς ὀλόκληρη τὴν ἡπειρωτικὴ Εὐρώπη μετὰ τὴν εἰρήνη τοῦ Τιλσίτ,⁹ ὁ Ἀλέξανδρος ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὴν στιγμιαία γαλήνη γιὰ νὰ στείλει μιὰ στρατιὰ νὰ προελάσει μέσα στὴν Τουρκία καὶ νὰ «δώσει ἓνα χεράκι» στὶς δυνάμεις ποῦ ἀποδιοργάνωναν ἀπὸ τὰ μέσα τούτῃ τὴν παρακμάζουσα αὐτοκρατορία. Καὶ πάλι, ἀκόμα δὲν εἶχαν καλὰ-καλὰ καταπνιγεῖ τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὰ συνέδρια τοῦ Λάιμπαχ καὶ τῆς Βερόνας,¹⁰ ὅταν ὁ διάδοχος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Νικόλαος, κατάφερε κι ἄλλο χτύπημα στὴν Τουρκία. Ὅταν, λίγα χρόνια ἀργότερα, ἡ Ἐπανάσταση τοῦ Ἰουλίου, μὲ τὶς συνακόλουθες ἐξεγέρσεις στὴν Πολωνία, στὴν Ἰταλία καὶ στὸ Βέλγιο, εἶχε πιά καμφθεῖ, ἐνῶ ἡ Εὐρώπη, ὅπως ἀναδιαρθρώθηκε στὰ 1831, φαινόταν πιά νὰ μὴν ἀντιμετωπίζει τὸ ἐνδεχόμενο ἐσωτερικῶν θυελλῶν, τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα κόντεψε στὰ 1840 νὰ ἐμπλέξει τὶς «Μεγάλες Δυνάμεις» σὲ γενικὸ πόλεμο.¹¹ Καὶ τώρα ποῦ ἡ μυωπία τῶν κυρίαρχων πυγμαίων καυχιέται ὅτι ἀπελευθέρωσε καλὸτυχα τὴν Εὐρώπη ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς ἀναρχίας καὶ τῆς ἐπανάστασης, ξεπροβάλλει καὶ πάλι τὸ αἰώνιο θέμα, ἡ ἀδιάλειπτη δυσκολία: τί θὰ κάνουμε μὲ τὴν Τουρκία;

Ἡ Τουρκία εἶναι τὸ ἀνοιχτὸ συρίγγιο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ «καθεστῶτος νομιμότητος». ¹² Ἡ ἀνικανότητα τοῦ «νόμιμου» μοναρχι-

κοῦ συστήματος διακυβέρνησης, ἀπὸ τὴν πρώτη γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ μετὰ, συμπτυκνώθηκε στὸ ἀξίωμα: Διαφυλάξτε τὸ status quo.¹² Στὴν καθολικὴ τούτῃ συμφωνία προσκόλλησης στὰ πράγματα, ὅπως αὐτὰ συμβαίνει νᾶναι ἀπὸ τύχη ἢ σύμπτωση, βλέπουμε ἓνα testimonium paupertatis,¹³ μιὰν ἀναγνώριση τῆς γενικῆς ἀνικανότητος τῶν κυρίαρχων Δυνάμεων σ' ὅ,τι ἀφορᾷ σκοποὺς τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Ναπολέοντας ἦταν σὲ θέση νὰ ρυθμίσει τίς τύχες μιᾶς ὀλόκληρης ἡπείρου μέσα σὲ μιὰ στιγμή, καὶ νὰ τίς ρυθμίσει μάλιστα μὲ τρόπο πού φανέρωνε τόσο ἰδιοφυΐα ὅσο καὶ παγιότητα σκοπῶν. Ὀλάκερη ἡ «συλλογικὴ σοφία» τοῦ εὐρωπαϊκοῦ «νόμιμου καθεστῶτος», πού συγκεντρώθηκε στὸ συνέδριο τῆς Βιέννης, χρειάστηκε κάμποσα χρόνια γιὰ νὰ καταφέρει τὴν ἴδια δουλειά· καυγάδισε ἐξαιτίας της, τὰ ἔκαμε θάλασσα κατὰ τρόπο ἀξιολάκρυτο καὶ τὰ βρῆκε ὅλα αὐτὰ τόσο θανάσιμα πληκτικά, ὥστε ἀπὸ τότε χόρτασε καὶ ποτὲ πάλι δὲν ἀποπειράθηκε νὰ μοιράσει τὴν Εὐρώπη. Οἱ Μυρμιδόνες τῆς μετριότητος, ὅπως τοὺς ἀποκαλεῖ ὁ Béranger,¹³ χωρὶς γνώση τῆς ἱστορίας ἢ βαθύτερη κατανόηση τῶν γεγονότων, χωρὶς ἰδέες, χωρὶς πρωτοβουλία, λατρεύουν τὸ status quo¹⁴ πού μοναχοὶ τοὺς συρράψανε ὅπως-ὅπως, ξέροντας κι οἱ ἴδιοι τί παρδαλὸ κατασκευάσμα ἀποτελεῖ.

Ὅμως κι ἡ Τουρκία δὲν μένει περισσότερο στάσιμη ἀπ' ὅσο ὁ ὑπόλοιπος κόσμος· κι ἀκριβῶς ὅταν τὸ ἀντιδραστικὸ κόμμα πέτυχε νὰ παλινορθώσει στὴν πολιτισμένη Εὐρώπη ὅ,τι θεωροῦσε ὡς status quo ante,¹⁵ ἔγινε ἀντιληπτὸ πὼς στὸ μεταξὺ τὸ status quo¹⁶ τῆς Τουρκίας εἶχε ἀλλάξει πάρα πολὺ· πὼς ξεβλάστησαν καινούργια ζητήματα, καινούργιες σχέσεις, καινούργια συμφέροντα, καὶ πὼς οἱ δύσμοιροι διπλωμάτες ἔπρεπε ν' ἀρχίσουν καὶ πάλι ἀπὸ κεῖ ὅπου τοὺς εἶχε διακόψει ἓνας γενικὸς σεισμὸς κάπου ὀχτῶ ἢ δέκα χρόνια πρὶν. Διαφυλάξτε τὸ status quo¹⁶ στὴν Τουρκία! Ἐξίσου, μὰ τὴν ἀλήθεια, θὰ μπορούσατε νὰ ἐπιχειρήσετε τὴν διαφύλαξη τοῦ ἴδιου ἀκριβῶς βαθμοῦ σήψης ἐνὸς ψόφιου ἀλόγου σὲ ὀρισμένη στιγμή προτοῦ ὀλοκληρωθεῖ ἢ ἀποσύνθεσθαι του. Ἡ Τουρκία ἀποσυντίθεται ὅλο καὶ περισσότερο, καὶ θὰ συνεχίσει ν' ἀποσυντίθεται ὅσο παρατείνεται τὸ σημερινὸ σύστημα «ἰσοζυγίου τῆς ἰσχύος» καὶ διατήρησης τοῦ status quo¹⁶ καὶ παρόλα τὰ συνέ-

δρια, τὰ πρωτόκολλα καὶ τὰ τελεσίγραφα θὰ γενῶν τὸ ἐτήσιο ποσοστό της σὲ διπλωματικὰς ἐπιπλοκὰς καὶ διεθνεῖς ἀναστατώσεις, τὸ ἴδιο ὅπως καὶ τὸ ὅποιοδήποτε σάπιο σῶμα θὰ γεμίζει τὸν γειτονικὸν του χῶρον μὲ τὸν ἀνάλογο κάθε φορά ὑδρογονάνθρακα καὶ ἄλλα εὖσσημα ἀέρια.

Ἄς δοῦμε τὸ ζήτημα. Ἡ Τουρκία συνίσταται ἀπὸ τρία ὀλό- τελα ξέχωρα μέρη: τὶς ὑποτελεῖς ἡγεμονίες τῆς Ἀφρικῆς, δηλαδὴ τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Τύνιδα· τὴν ἀσιατικὴν Τουρκίαν καὶ τὴν εὐρω- παϊκὴν Τουρκίαν. Πρὸς τὸ παρὸν μποροῦμε ν' ἀφήσουμε στὴν ἄκρην τὶς ἀφρικανικὰς κτήσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μονάχα ἡ Αἴγυπτος μπορεῖ νὰ θεωρηθῆῖ πραγματικὴ ὑποτελεῖς τοῦ σουλτάνου. Ἡ Αἴγυπτος ἀνήκει ὁμως περισσότερον στοὺς Ἄγγλους παρά σὲ ὅποιονδήποτε ἄλλον, καὶ ἀναγκαστικὰ θ' ἀποτελέσει τὸ μεριδίον τους σὲ ὅποιονδήποτε μελλοντικὸν διαμελισμὸν τῆς Τουρκίας. Ἡ ἀσιατικὴ Τουρκία εἶναι ἡ πραγματικὴ ἔδρα τῆς ὁποίας ἰσχύος ἔχει ἡ αὐτοκρατορία· ἡ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ Ἀρμενία, ἐπὶ τέσσερις αἰῶνας κύριον ἐνδιαίτη- μα τῶν Τούρκων, ἀποτελοῦν τὴν δεξαμενὴν ἀπ' ὅπου ἀντλοῦνταν οἱ τουρκικοὶ στρατοί, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἀπέειψαν τὰ ὄχυρά τῆς Βιέννης¹⁴ ἴσαμε ἐκείνους ποὺ διαλύθησαν μπροστὰ στοὺς ὄχι καὶ πολὺ ἐπιδέξιους ἐλιγμούς τοῦ Ντῆμπιτς στὴν Κουλέβτσα.¹⁵ Ἡ ἀσιατικὴ Τουρκία, ἂν καὶ ἀραιοκατοικημένη, ὥστόσο σχηματίζει μιὰ μάζαν μουσουλμανικοῦ φανατισμοῦ καὶ τουρκικῆς ἐθνότητος πάρα πολὺ συμπαγῆ ὥστε νὰ προσκαλεῖ, πρὸς τὸ παρὸν, σὲ κατα- κτητικὰ ἐγχειρήματα· καὶ πράγματι, ὅποτε θίγεται τὸ «ἀνατολικὸν ζήτημα», τὰ μόνον τμήματα τοῦ ἐδάφους αὐτοῦ, γιὰ τὰ ὁποῖα γίνε- ται λόγος, εἶναι ἡ Παλαιστίνη καὶ οἱ χριστιανικὰς κοιλάδας τοῦ Λιβάνου.

Τὸ πραγματικὸν ἐπίμαχον σημεῖον εἶναι ἡ εὐρωπαϊκὴ Τουρκία — ἡ μεγάλη χερσόνησος νοτίως τοῦ Σάβου καὶ τοῦ Δούναβη. Τὸ θαυμάσιον τοῦτο ἐδάφος ἔχει τὴν ἀτυχίαν νὰ κατοικεῖται ἀπὸ ἓνα συνονθύλευμα διαφόρων φυλῶν καὶ ἐθνικοτήτων, καὶ εἶναι δύσκολον νὰ πεῖ κανεὶς ποιὰ ἀπ' ὅλες αὐτὰς εἶναι ἡ λιγότερον κατάλληλη γιὰ τὴν πρόοδον καὶ τὸν πολιτισμὸν. Σλάβοι, Ἕλληνες, Βλάχοι, Ἀρναού- τηδες,¹⁶ δώδεκα ἑκατομμύρια ἄνθρωποι εἶναι ὑποταγμένοι σ' ἓνα ἑκατομμύριον Τούρκων, καὶ ἴσαμε μιὰ πρόσφατη ἀκόμα περίοδον

φαινόταν ένδεχόμενο ότι από όλες τούτες τις διαφορετικές φυλές οί Τούρκοι ήσαν οί Ικανότεροι για ν' άσκήσουν την κυριαρχία, ή όποία αναγκαστικά σέ κάποιαν άπ' όλες τους θάπρεπε νά περιέλθει μέσα σέ τέτοιο μικτό πληθυσμό. "Όταν όμως βλέπουμε πόσο αξιοθρήνητα άπέτυχαν όλες οί έκπολιτιστικές προσπάθειες τών τουρκικών άρχών και πώς ό Ισλαμικός φανατισμός, στηριζόμενος κυρίως στον τουρκικό όχλο λίγων μεγαλουπόλεων, χρησιμοποίησε πάντοτε την βοήθεια τής Αύστρίας και τής Ρωσίας για ν' άποκτήσει και πάλι ισχύ και ν' ανατρέψει την όποια πρόοδο είχε ίσως γίνει στο μεταξύ· όταν βλέπουμε την κεντρική, δηλαδή την τουρκική, έξουσία νά έξασθενίζει χρόνο με τον χρόνο έξαιτίας έξεγέρσεων στις χριστιανικές περιοχές, από τις όποιες έξεγέρσεις καμμιά δέν στάθηκε όλότελα άκαρπη χάρη στην άδυναμία τής Πύλης¹⁷ και στην έπέμβαση τών γειτονικών κρατών· όταν βλέπουμε ν' άποκτᾷ ή Έλλάδα την ανεξαρτησία της και την Ρωσία νά κατακτᾷ τμήματα τής 'Αρμενίας —ένῶ ή Μολδαβία, ή Βλαχία κι ή Σερβία διαδοχικά γίνονται προτεκτοράτα της—, τότε θά ύποχρεωθούμε νά παραδεχτοῦμε, ότι ή παρουσία τών Τούρκων στην Εύρώπη άποτελεῖ πραγματικό έμπόδιο στην ανάπτυξη τών δυνατοτήτων τής θρακοϊλλυρικῆς χερσονήσου.

Δύσκολα μπορούμε νά θεωρήσουμε τούς Τούρκους ως την κυρίαρχη τάξη τής Τουρκίας, μιᾶ και οί σχέσεις τών διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων εκεί εἶναι έξίσου μερδεμένες όσο κι εκείνες ανάμεσα στις ποικίλες φυλές. 'Ανάλογα με τον τόπο και τις περιστάσεις, ό Τούρκος εἶναι εργάτης, καλλιεργητής, μικρομισθωτής γῆς, έμπορος, φεουδάρχης γαιοκτήμονας στο χαμηλότερο και βαρβαρικότερο στάδιο τής φεουδαρχίας, ύπάλληλος ή στρατιώτης· σέ όλες όμως αυτές τις διαφορετικές κοινωνικές θέσεις, άνήκει στο προνομιοῦχο θρήσκευμα και έθνος — μόνος αυτός έχει δικαίωμα νά όπλοφορεῖ, ένῶ κι ό πιό σπουδαῖος Χριστιανός πρέπει νά παραμερίζει όταν περνᾷ μπροστά του άκόμα κι ό τελευταῖος Μουσουλμάνος. Στη Βοσνία και στην 'Ερζεγοβίνη οί εὐγενεῖς, πούναι σλαβικῆς καταγωγῆς, προσηλυτίστηκαν στο 'Ισλάμ, ένῶ ή μάζα του λαοῦ παραμένουν ραγιαδες, δηλαδή Χριστιανοί. Σ' αυτή την έπαρχία, λοιπόν, κυρίαρχο θρήσκευμα και κυρίαρχη τάξη ταυτίζονται,

ἐφόσον, βέβαια, ὁ μουσουλμάνος Βόσνιος εἶναι ἰσότημος μὲ τὸν τουρκικῆς καταγωγῆς ὁμόθρησκό του.

Ἡ κύρια δύναμη τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ στὴν Εὐρώπη, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ἐφεδρεῖες πού μποροῦν ν' ἀντληθοῦν κάθε στιγμὴ ἀπὸ τὴν Ἀσία, ἐγκριταὶ στὸν ὄχλο τῆς Κωνσταντινούπολης κι ἄλλων λίγων μεγάλων πόλεων. Ὁ ὄχλος αὐτὸς εἶναι κατὰ βάση τουρκικός, καὶ μολονότι κυρίως κερδίζει τὸ ψωμί του δουλεύοντας γιὰ Χριστιανούς κεφαλαιοκράτες, ὥστόσο προασπίζει μὲ μεγάλο ζῆλο τὴν φανταστικὴ ὑπεροχὴ καὶ τὴν πραγματικὴ ἀτιμωρησία γιὰ ὑπερβάσεις, πού τοῦ δίνονται ἀπὸ τὰ προνόμια τοῦ Ἰσλάμ ἀπέναντι στοὺς Χριστιανούς. Εἶναι πασίγνωστο, ὅτι τὸν ὄχλο τοῦτο πρέπει νὰ τὸν κερδίσει μὲ δωροδοκίες καὶ κολακαεῖες ὅποιος κάνει ἓνα σημαντικὸ coup d'état.¹⁷ Αὐτὸς καὶ μόνο, μὲ ἐξαιρέση λίγες ἀποικισμένες περιοχές, ἀποτελεῖ συμπαγὴ κι ἐπιβλητικὴ μάζα τουρκικοῦ πληθυσμοῦ στὴν Εὐρώπη. Κι ἀσφαλῶς ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ παραστεῖ ἀπόλυτη ἀνάγκη ν' ἀπελευθερωθεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα μέρη τῆς ἡπείρου ἀπὸ τὴν κυριαρχία ἐνὸς ὄχλου, σὲ σύγκριση μὲ τὸν ὅποιο ὁ ὄχλος τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρώμης ἦταν σύναξη σοφῶν καὶ ἡρώων.

Ὅσο γιὰ τίς ἄλλες ἐθνότητες, πολὺ λίγα λόγια χρειάζεται νὰ ποῦμε γιὰ τοὺς Ἀρναούτηδες,¹⁸ ἓνα σκληροτράχηλο κι ἀρχέγονο ὀρεσίβιο λαό, ὁ ὅποιος κατοικεῖ τὴν χώρα πού κατηφορίζει πρὸς τὴν Ἀδριατικὴ καὶ μιᾶ δикή του γλώσσα, ἂν κι αὐτὴ φαίνεται ν' ἀνήκει στὴν μεγάλη ἰνδοευρωπαϊκὴ οἰκογένεια. Ἐν μέρει εἶναι ἐλληνορθόδοξοι Χριστιανοὶ κι ἐν μέρει Μουσουλμάνοι καὶ, σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα ξέρομε γι' αὐτούς, ἴσαμε τώρα ἀπροετοίμαστοι γιὰ τὸν πολιτισμό. Οἱ ληστρικὲς τοὺς συνήθειες θ' ἀναγκάσουν τὴν ὁποιαδήποτε γειτονικὴ κυβέρνηση νὰ τοὺς κρατήσῃ κάτω ἀπὸ σφιχτὸ στρατιωτικὸ ζυγὸ, ὥσπου ἢ βιομηχανικὴ πρόοδος στὶς γύρω περιοχὲς νὰ τοὺς δώσει ἀπασχόληση μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ ξυλοκόπου ἢ προμηθευτῆ νεροῦ, τὸ ἴδιο ὅπως ἐγινε μὲ τοὺς Γκαλλιέγος¹⁸ στὴν Ἰσπανία καὶ μὲ τοὺς ὀρεσίβιους γενικά.

Οἱ Βλάχοι ἢ Δακορρωμαῖοι, οἱ κυρίως κάτοικοι τῆς περιοχῆς ἀνάμεσα στὸν Κάτω Δούναβη καὶ στὸν Δνίστερο, ἀποτελοῦν ἐξαιρετικὰ ἀνάμικτο πληθυσμὸ, πού ἀνήκει στὴν Ἑλληνορθόδοξη Ἐκ-

κλησία καὶ μιᾶ μὴ γλώσσα προερχόμενη ἀπὸ τὰ λατινικά, ἀπὸ πολλές ἀπόψεις ὁμοία μὲ τὰ ἰταλικά. Ὅσοι ζοῦν στὴν Τρανσυλβανία καὶ στὴν Βουκοβίνα ἀνήκουν στὴν αὐστριακὴ, ἐνῶ ὅσοι ζοῦν στὴν Βεσσαραβία στὴν ρωσικὴ αὐτοκρατορία· οἱ κάτοικοι τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας, τῶν μοναδικῶν ἡγεμονιῶν ὅπου ἡ δακορρωμαϊκὴ φυλὴ ἔχει ἀποκτήσει δική της πολιτικὴ ὑπαρξή, ἔχουν δικούς τους ἡγεμόνες κάτω ἀπὸ τὴν ὀνομαστικὴ ἐπικυριαρχία τῆς Πύλης καὶ τὴν πραγματικὴ κυριαρχία τῆς Ρωσίας. Γιὰ τοὺς Βλάχους τῆς Τρανσυλβανίας ἀκούσαμε πολλά τὸν καιρὸ τοῦ οὐγγρικοῦ πολέμου.¹⁹ καταπιεσμένη ἴσαμε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἀπὸ τὴν φεουδαρχία τῶν Οὐγγρων γαιοκτημόνων, οἱ ὅποιοι, σύμφωνα μὲ τὸ αὐστριακὸ σύστημα, εἶχαν ταυτόχρονα μεταβληθεῖ σὲ ὄργανα τῆς κάθε λογῆς οικονομικῆς ἀπομύζησης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς κυβέρνησης, ἡ ἀποκτηνωμένη αὐτὴ μάζα κερδήθηκε ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς μὲ ὑποσχέσεις καὶ δωροδοκίες — τὸ ἴδιο ὅπως καὶ οἱ Ρουθηνοὶ δουλοπάροικοι τῆς Γαλικίας στὰ 1846²⁰ — καὶ ἄρχισε τὸν ἐξοντωτικὸ ἐκεῖνο πόλεμος, πὺ ἐρήμωσε τὴν Τρανσυλβανία. Οἱ Δακορρωμαῖοι τῶν τουρκικῶν ἡγεμονιῶν ἔχουν τουλάχιστο ντόπιους εὐγενεῖς καὶ πολιτικοὺς θεσμούς· καὶ παρόλες τίς προσπάθειες τῶν Ρώσων, τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα διείσδυσε ἀνάμεσά τους, ὅπως ἀπόδειξε καθαρὰ ἡ ἐξέγερση τοῦ 1848.²¹ Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμφιβολία ὅτι τὰ βάρη καὶ τὰ βάσανα, πὺ τοὺς ἐπιβλήθηκαν κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ρωσικῆς κατοχῆς ἀπὸ τὸ 1848 καὶ μετὰ, θὰ πρέπει νὰ ἐπιτείνανε ἀκόμα περισσότερο αὐτὸ τὸ πνεῦμα, παρὰ τὸν δεσμό τῆς κοινῆς θρησκείας καὶ παρὰ τὴν τσαροπαπαδίστικη δεισιδαιμονία, πὺ ἴσαμε τώρα τοὺς ἔκανε νὰ βλέπουν τὸν αὐτοκράτορα ἀρχηγὸ τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας ὡς φυσικὸ τους προστάτη. Ἄν τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι στ' ἀλήθεια, τότε ἡ βλαχικὴ ἐθνότητά ἴσως παίξει σπουδαῖο ρόλο στὴν τελικὴ ρύθμιση τῆς τύχης τῶν ἑδαφῶν γιὰ τὰ ὅποια μιᾶμε.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκίας εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστο σλαβικῆς καταγωγῆς, ὁμοῦς υἰοθέτησαν τὴν σύγχρονη ἑλληνικὴ γλώσσα· πράγματι, μὲ ἐξαίρεση λίγες εὐγενεῖς οἰκογένειες τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς Τραπεζούντας, εἶναι τώρα γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι πολὺ λίγο καθαρὸ ἑλληνικὸ αἷμα ὑπάρχει ἀκόμα καὶ στὴν Ἑλλάδα.

Μαζί μὲ τοὺς Ἑβραίους οἱ Ἕλληνες εἶναι οἱ σημαντικότεροι ἔμποροι στὰ λιμάνια καὶ σὲ πολλὰς μεσογειακὰς πόλεις. Σὲ μερικὰς περιοχὰς εἶναι ἐπίσης ἀγρότες. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οὔτε ὁ ἀριθμὸς τους καὶ ἡ πυκνότητά τους οὔτε τὸ ἔθνικόν τους πνεῦμα τοὺς δίνουν κάποιο πολιτικὸν βᾶρος ὡς ἔθνος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Θεσσαλία καὶ ἴσως καὶ τὴν Ἥπειρον. Ἡ ἐπιρροὴ πού ἀσχοῦν λίγες εὐγενεῖς ἑλληνικὰς οἰκογένειες ὡς δραγουμάνοι (διερμηνεῖς) στὴν Κωνσταντινούπολιν ξέφτισε σχεδὸν ἀπὸ τότε πού ἐκπαιδεύτηκαν Τοῦρκοι στὴν Εὐρώπῃ, ἐνῶ συνάμα οἱ εὐρωπαϊκὰς διπλωματικὰς ἀποστολὰς ἀπέκτησαν ἀκολούθους πού μιλοῦν τουρκικὰ.

Ἐρχόμεστε τῶρα στὴν φυλὴ πού ἀποτελεῖ τὴν μεγάλη μάζα τοῦ πληθυσμοῦ καὶ πού τὸ αἷμα τῆς κυριαρχεῖ ἐκεῖ ὅπου ἔγινε ἐπιμιξία τῶν φυλῶν. Πράγματι, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸν βασικὸν κορμὸν τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὸν Μοριά ἴσαμε τὸν Δούναβη καὶ ἀπὸ τὴν Μαύρην Θάλασσαν ἴσαμε τὰ ἄρναούτικα¹⁶ βουνά. Ἡ φυλὴ αὕτη εἶναι ἡ σλαβικὴ, καὶ εἰδικότερα ὁ κλάδος τῆς ἐκεῖνος πού συμπεριλαμβάνεται κάτω ἀπ' τὸ ὄνομα τῶν Ἰλλυριῶν (Ilirski) ἢ Νοτιοσλάβων (Yugoslavyanski). Μετὰ τοὺς δυτικὸς Σλάβους (Πολωνοὺς καὶ Βοημοὺς) καὶ τοὺς ἀνατολικὸς (Ρώσους), αὕτη ἀποτελεῖ τὸν τρίτον κλάδον τῆς πολυάριθμης σλαβικῆς οἰκογένειας, πού ἀπὸ δώδεκα αἰῶνες κατέχει τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην. Τοῦτοι οἱ νότιοι Σλάβοι καλύπτουν ὄχι μόνον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ ἐπίσης τὴν Δαλματία, τὴν Κροατία, τὴν Σλοβενία καὶ τὴν νότιαν Οὐγγαρία. Μιλοῦν ὅλοι τὴν ἴδιαν γλῶσσαν, πού συγγενεῦει πολὺ μὲ τὰ ρωσσικὰ καὶ εἶναι, γιὰ τὰ δυτικὰ αὐτιά, ἡ ἀσύγκριτα μουσικότερη ἀπὸ ὅλες τὰς σλαβικὰς γλῶσσας. Οἱ Κροατοὶ καὶ ἐν μέρει οἱ Δαλματοὶ εἶναι Ῥωμαιοκαθολικοί· οἱ ὑπόλοιποι ἀνήκουν ὅλοι στὴν Ἑλληνορθόδοξον Ἐκκλησίαν. Οἱ Ῥωμαιοκαθολικοὶ χρησιμοποιοῦν τὸ λατινικὸν ἀλφάβητον, ἐνῶ οἱ πιστοὶ τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας γράφουν τὴν γλῶσσαν τους στὸ κυριλλικὸν ἀλφάβητον, πού χρησιμοποιήθηκε ἐπίσης καὶ στὴν ρωσικὴν καὶ παλαιοσλαβικὴν ἢ ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν. Τὸ γεγονός αὐτό, σὲ συνδυασμὸν μὲ τὴν διαφορὰ θρησκείας, συνέτεινε στὴν ἐπιβράδυνσιν καθῆ ἑθνικῆς ἐξέλιξης πού θ' ἀγκάλιαζε ὀλίγον τὸ νοτιοσλαβικὸν ἔδαφος. Ὁ κάτοικος τοῦ Βελιγραδίου ἴσως καὶ νὰ μὴ

μπορεῖ νὰ διαβάσει ἓνα βιβλίον τυπωμένο στὴν γλῶσσα τοῦ στοῦ Ζάγκρεμπ ἢ στοῦ Πέτς, ἴσως καὶ νὰ μὴν θελήσει καὶ νὰ τὸ πιάσει στὰ χέρια τοῦ ἐξαιτίας τοῦ «ἐτερόδοξου» ἀλφάβητου καὶ τῆς ὀρθογραφίας ποὺ χρησιμοποιοῦνται σ' αὐτό· ὅμως λίγο θὰ δυσκολευτεῖ νὰ διαβάσει καὶ νὰ καταλάβει ἓνα βιβλίον τυπωμένο στὴν Μόσχα σὲ ρωσικὴ γλῶσσα, ἐφόσον τὰ δύο ἰδιώματα, ἰδιαίτερα μὲ τὸ παλαιοσλαβικὸ ἔτυμολογικὸ σύστημα ὀρθογραφίας, μοιάζουν πολὺ, καὶ ἐφόσον τὸ βιβλίον εἶναι τυπωμένο μὲ τὸ ὀρθόδοξο (pravoslavni) ἀλφάβητο. Οἱ πλεῖστοι ἑλληνορθόδοξοι Σλάβοι δὲν θέλουν καὶ νὰ τυπώνονται ἐπιτόπια ἢ Βίβλος, οἱ λειτουργίες καὶ τὰ προσευχητάρια τους, γιὰτὶ εἶναι πεπεισμένοι πὼς ἀναδίδει ἰδιαίτερη ὀρθότητα καὶ ὀρθοδοξία ἢ εὐωδία ἀγιότητος ὅ,τι τυπώνεται στὴν ἁγία Μόσχα ἢ στοῦ αὐτοκρατορικὸ τυπογραφεῖο τῆς ἁγίας Πετρούπολης. Παρόλως τίς πανσλαβιστικὲς προσπάθειες τῶν ζηλωτῶν τοῦ Ζάγκρεμπ καὶ τῆς Πράγας,²² ὁ Σέρβος, ὁ Βούλγαρος καὶ ὁ Βόσνιος ραγιαῖς ἢ ὁ Σλάβος χωρικὸς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ἔχει περισσότερη ἐθνικὴ συμπάθεια, περισσότερα σημεῖα ἐπαφῆς καὶ περισσότερα μέσα πνευματικῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν Ρῶσσο παρὰ μὲ τὸν ρωμαιοκαθολικὸ Νοτιοσλάβο ποὺ μιᾶ τὴν ἴδια γλῶσσα. "Ὅ,τι καὶ νὰ γίνῃ, κοιτάζει κατὰ τὴν ἁγία Πετρούπολη γιὰ τὴν ἔλευση τοῦ Μεσσία ποὺ θὰ τὸν γλυτώσῃ ἀπ' ὅλα τὰ κακὰ· καὶ ἂν ἀποκαλεῖ τὴν Κωνσταντινούπολη Τσάριγκραντ⁸ ἢ Αὐτοκρατορικὴ Πόλη, αὐτὸ ἀποτελεῖ τόσο προσδοκία τοῦ ὀρθόδοξου τσάρου, ποῦρχεται ἀπὸ τὸν βορρὰ καὶ μπαίνει στὴν πόλη τούτη γιὰ ν' ἀναστηλώσῃ τὴν ἀληθινὴ πίστη, ὅσο καὶ ἀνάμνηση τοῦ ὀρθόδοξου τσάρου, ποὺ τὴν κατεῖχε προτοῦ τὴν πάρουν οἱ Τοῦρκοι.

Στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Τουρκίας ἡ σλαβικὴ φυλὴ ὑπόκειται στὴν ἄμεση ἐξουσία τῶν Τούρκων, μολοντί ἔχει τοπικὲς ἀρχὲς τῆς ἐκλογῆς τῆς, καὶ ἐν μέρει (Βοσνία) ἔχει ἐνστερνιστεῖ τὴν πίστη τοῦ κατακτητῆ· μονάχα σὲ δύο περιοχὲς τῆς χώρας ἔχει διατηρήσει ἢ κατακτήσει τὴν αὐτοτελὴ πολιτικὴ τῆς ὑπαρξῆς. Ἡ μία εἶναι ἡ Σερβία, ἡ κοιλάδα τοῦ Μοράβα, μιὰ ἐπαρχία μὲ καλοπροσδιορισμένα φυσικὰ σύνορα, ποῦπαίξε σημαντικὸ ρόλο στὴν ἱστορία τῶν περιοχῶν αὐτῶν πρὶν ἀπὸ ἐξακόσια χρόνια. Ἐἶχε ὑποταχτεῖ κάμποσο καιρὸ στοὺς Τούρκους, ὅμως ὁ ρωσικὸς πόλεμος

τοῦ 1806²³ τῆς ἔδωσε τὴν εὐκαιρία ν' ἀποκτήσει ξεχωριστὴ ὑπαρξή, ἀν καὶ κάτω ἀπὸ τουρκικὴ ἐπικυριαρχία. Ἀπὸ τότε βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση προστασία τῆς Ρωσσίας. Ὅπως δὴμῶς στὴν Μολδαβία καὶ στὴν Βλαχία, ἔτσι κι ἐδῶ ἡ αὐτοτελὴς πολιτικὴ ὑπαρξή γέννησε καινούργιες ἀνάγκες κι ἐπέβαλε στὴν Σερβία αὔξηση τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὴν δυτικὴ Εὐρώπη. Ὁ πολιτισμὸς ἄρχισε νὰ ρίχνει ρίζες, τὸ ἐμπόριο ἐπεκτάθηκε, ξεβλάστησαν καινούργιες ἰδέες, κι ἔτσι, μέσα στὴν ἴδια τὴν καρδιά καὶ στὸ μετερίζι τῆς ρωσικῆς ἐπιρροῆς, στὴν σλαβικὴ ἢ ὀρθόδοξη Σερβία, βρίσκουμε ἓνα ἀντιρωσσικὸ Προοδευτικὸ Κόμμα (πολὺ μετριοπαθές, βέβαια, στὰ μεταρρυθμιστικὰ του αἰτήματα) μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν πρῶην ὑπουργὸ τῶν οἰκονομικῶν Γκαρατσάνιν.²⁴

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἀν κάποτε ὁ ἑλληνορθόδοξος σλαβικὸς πληθυσμὸς γινόταν κύριος τῆς γῆς ὅπου κατοικεῖ κι ὅπου ἀποτελεῖ τὰ τρία τέταρτα τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ (ἑπτὰ ἑκατομμύρια), οἱ ἴδιες ἀναγκαιότητες θὰ γεννοῦσαν σιγὰ-σιγὰ ἓνα ἀντιρωσσικὸ Προοδευτικὸ Κόμμα, ἡ ὑπαρξή τοῦ ὁποίου στάθηκε ἴσαμε σήμερα ἀναπόδραστη συνέπεια τῆς ἡμιἀπόσπασης κάποιου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ ἀπὸ τὴν Τουρκία.

Τὸ Μαυροβούνιο δὲν εἶναι εὐφορὴ κοιλάδα μὲ σχετικὰ μεγάλες πόλεις, παρὰ γυμνὴ καὶ δύσβατη ὄρεινὴ χώρα. Ἐδῶ φώλιασαν ληστοσυμμορίες, ποὺ μαστίζουν τοὺς κάμπους καὶ σωρεύουν τὴν λεία τους στὰ βουνίσια τους κάστρα. Οἱ ρομαντικοὶ τοῦτοι, ἀλλὰ μᾶλλον ἄξεστοι κύριοι ἐνοχλοῦν ἀπὸ καιρὸ τὴν Εὐρώπη· ὅπως καὶ νᾶχει, σὲ συμφωνία μὲ τὴν πολιτικὴ τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Αὐστρίας, βρίσκεται τὸ ὅτι ὑπερασπίζουσι τὸ δικαίωμα τοῦ λαοῦ τοῦ Μαυροβουνίου (Tserno-Gorci) νὰ πυρπολεῖ χωριά, νὰ σκοτώνει τοὺς κατοίκους καὶ νὰ ἀρπάζει τὰ κοπάδια τους.

[Engels]²⁵

Ὁ Τύπος τοῦ Λονδίνου. Ἡ πολιτικὴ τοῦ Ναπολέοντα στὸ τουρκικὸ ζήτημα

New-York Daily Tribune, 11 Ἀπριλίου 1853
Λονδίνο, 25 Μαρτίου 1853

Ἰσαμε σήμερα τὸ πρωὶ δὲν εἶχαμε πάρει ἀπὸ τὴν Τουρκία ἄλλες αὐθεντικὰς εἰδήσεις. Ὁ παρισινὸς ἀνταποκριτὴς τῆς Morning Herald ἰσχυρίζεται στὸ σημερινὸ φύλλο ὅτι πληροφορήθηκε ἀπὸ ὑπεύθυνους κύκλους πὼς οἱ Ρῶσσοι μπῆκαν στὸ Βουκουρέστι. Στὴν Courrier de Marseille τῆς 24ης τ.μ. διαβάζουμε:

«Εἶμαστέ σὲ θέση ν' ἀνακοινώσουμε στοὺς ἀναγνώστες μας τὸ περιεχόμενον μιᾶς διακοίνωσης ποὺ ἐπιδόθηκε στὴν Ὑψηλὴ Πύλη ἀπὸ τὸν κ. ντ' Ὀζέροβ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ κόμη Leiningen καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ὤμῃ sortie^{17α} τοῦ πρίγκηπα Μέντσικοβ μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ Ντιβανιῦ.²⁰ Τὰ κύρια σημεῖα, στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ἡ διπλωματικὴ αὐτὴ διακοίνωσις, εἶναι τὰ ἑξῆς. Ὁ κόμης Νέσελφροντ παραπονεῖται ἐντονότατα ὅτι ἡ Πύλη, παρὰ τὴν ἐπίσημὴ ὑπόσχεσίν της νὰ μὴ χτυπήσει τοὺς Μαυροβουνίους,⁴ διεξήγαγε αἱματηρὸ πόλεμον ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ λαοῦ, πράγμα ποὺ προκάλεσε μέγιστη δυσἀρέσκεια στὸ ὑπουργικὸ συμβούλιον τῆς Πετρούπολης. Γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ στοὺς Μαυροβουνίους ἐπαρκὴ προστασίαν καὶ νὰ τοὺς προφυλάξῃ ἀπὸ νέας συμφορὰς, ἡ Ρωσσία καλεῖ τὴν Πύλη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Μαυροβουνίου. Ἡ διακοίνωσις περιεῖχε ἐπίσης μιὰ διαμαρτυρίαν ἐναντίον τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς ἀλβανικῆς ἀκτῆς καὶ κατέληγε προβάλλοντας τὴν ἀπαίτησιν ν' ἀπολύσῃ ὁ σουλτάνος τοὺς ὑπουργοὺς, τῶν ὁποίων ἡ δραστηριότητα δημιούργησε πάντοτε παρανοήσεις μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων. Λέγεται ὅτι ἡ Τουρκία μετὰ τὴν λήψην τούτης τῆς διακοίνωσης ἔδειξε, ἂν καὶ μὲ λύπην της, τὴν διάθεσιν νὰ ὑποχωρήσῃ ὡς πρὸς τὴν ἀπόλυσιν τῶν ὑπουργῶν, ἰδίως τοῦ Φουὰτ ἐφέντη, γαμπροῦ τοῦ σουλτάνου, ποὺ ἀντικαταστάθηκε μὲ τὸν Ριφὰτ πασά, φίλον τῆς Ρωσσίας.^{8α} Ὡστόσο ἡ Πύλη ἀρνήθηκε τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Μαυροβουνίου. Ἀκριβῶς τότε ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ, χωρὶς προηγουμένα ν' ἀποδώσῃ τις συνηθισμένους τιμὰς στὸν ὑπουργὸν ἐξωτερικῶν καὶ περιφρονώντας δλοὺς τοὺς διπλωματικούς τύπους, παρουσιάστηκε στὸ Ντιβάνι²⁰ καὶ ζήτησε ξεδιάντροπα ἀπὸ τὸ σῶμα αὐτὸ νὰ ὑποχωρήσῃ στὶς ἀπαίτησεις του. Τότε ἡ Πύλη ἐπικαλέστηκε τὴν βοήθειαν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας».

Στήν άρχαία Έλλάδα έλεγαν για όποιον ρήτορα πληρωνόταν για να σωπάσει, ότι *έχει ένα βόδι πάνω στην γλώσσα του*: τó βόδι, άς τó διευκρινίσουμε, ήταν ένα άσημένιο νόμισμα φερμένο άπό την Αίγυπτο.²⁷ Μπορούμε να πούμε άναφορικά με τούς Times ότι σ' δλάκερη την περίοδο τής άναζωπύρωσης τού άνατολικού ζητήματος είχαν ένα βόδι πάνω στην γλώσσα τους, άν όχι για να παραμείνουν σιωπηλοί, τουλάχιστο για να μιλήσουν. Άρχικά αυτή ή έφευρετική έφημερίδα υπεράσπισε την άυστριακή επέμβαση στο Μαυροβούνιο⁴ με την πρόφαση ότι γινόταν για χάρη τής Χριστιανοσύνης. Άργότερα όμως, όταν επενέβη ή Ρωσία, έγκατέλειψε τούτο τó έπιχείρημα και ίσχυρίστηκε, ότι τó όλο ζήτημα ήταν μοναχά μιá διαμάχη άνάμεσα στην Έλληνορθόδοξη και στην Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία, όλότελα άδιάφορη για τούς «ύπηκόους» τής Άγγλικανικής Έκκλησίας. Κατόπιν ένδιέτριψε στην σπουδαιότητα τού τουρκικού έμπορίου για την Μεγάλη Βρετανία, κι άπ' αυτήν άκριβώς έβγαλε τó συμπέρασμα, ότι ή Μεγάλη Βρετανία μονάχα κέρδος μπορεί να έχει, άν ύποκαταστήσει τó τουρκικό έλεύθερο έμπόριο με ρωσικούς άπαγορευτικούς και άυστριακούς προστατευτικούς δασμούς. Κατόπιν οί Times πάσχισαν ν' άποδείξουν, ότι ή Άγγλία έξαρτάται άπό την Ρωσία σ' ό,τι άφορά τόν άνεφοδιασμό της σέ τρόφιμα κι ότι έπομένως όφείλει να άποδεχθεί σιωπηρά τις γεωγραφικές άπόψεις τού Τσάρου. Αυτό άποτελεί εύγενή φιλοφρόνηση άπέναντι στο έμπορικό σύστημα, τó όποιο έκθειάζουν οί Times, και συνάμα ένα πολύ παιδρò έπιχείρημα, ότι δηλ. για να μετριαστεί ή άγγλική έξάρτηση άπό την Ρωσία, ή Μαύρη Θάλασσα πρέπει να γίνει θάλασσα ρωσική κι ό Δούναβης ρωσικός ποταμός. Στην συνέχεια, όταν οί Times ύπαναχώρησαν άπό τούτες τις άστήρικτες θέσεις, ξαναγύρισαν στόν γενικό ίσχυρισμό, ότι ή τουρκική άυτοκρατορία κατέρρευε δίχως έλπίδες διάσωσης, πράγμα πού κατά την γνώμη τους άποτελοΰσε την τελειωτική άπόδειξη για τó ότι ή Ρωσία θά πρέπει να γίνει άμέσως ό έκτελεστής τής διαθήκης κι ό κληρονόμος αυτής τής άυτοκρατορίας. Άμέσως λοιπόν οί Times θέλησαν να βάλουν τούς κατοίκους τής Τουρκίας κάτω άπό τόν «άδολο έλεγχο» και την έκπολιτιστική έπιρροή τής Ρωσίας και τής Άυστρίας, κι άναθυμήθηκαν τόν παλιό μύθο, ότι

ἡ σοφία ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἐνατολή, ὅμως ξέχασαν, ὅτι λίγο προ-
τύτερα εἶχαν ἰσχυριστεῖ πῶς

«ἡ Αὐστρία διατηρεῖ στὶς ἐπαρχίες καὶ στὰ βασίλεια τῆς αὐτοκρατορίας
τῆς μὴ κατὰστασὴ αὐθαίρετης ἀρχῆς καὶ τυραννίας τῆς ἐκτελεστικῆς
ἐξουσίας, πού δὲν διέπονται οὔτε ἀπὸ τὸν παραμικρότερο νόμο».

Τέλος, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀναίδεια, οἱ Times αὐτο-
συγχάιρονται γιὰ τὰ κύρια ἄρθρα τοὺς πάνω στὸ ἀνατολικὸ ζή-
τημα!

Ἐλόκληρος ὁ λονδρέζικος τύπος, οἱ πρωινὲς καὶ ἀπογευματινὲς
ἐφημερίδες, οἱ ἡμερήσιες καὶ οἱ ἐβδομαδιαῖες, ξεσηκώθηκε σὰν ἓνας
ἄνθρωπος ἐναντία στὸ «κύριο ὄργανό» του. Ἡ Morning Post εἰρω-
νεύεται τοὺς συναδέλφους τῶν Times, κατηγορώντας τοὺς γιὰ
ἐσκεμμένη διάδοσὴ ψευδῶν καὶ παράλογων εἰδήσεων. Ἡ Morning
Herald ὀνομάζει τοὺς Times «ἐβραϊοαυστρορώσους συγχρόνους
μας», ἐνῶ ἡ Daily News μιᾶ λακωνικότερα γιὰ «ὄργανο τοῦ
Brunnow». Ἡ διδύμη ἀδελφὴ τοὺς Morning Chronicle τοὺς χτυ-
πᾶ ὡς ἐξῆς:

«Οἱ δημοσιογράφοι, πού ἐξαιτίας τῆς ἐμπορικῆς σημασίας μιᾶς δωδε-
κάδας ἀγγλοελληνικῶν ἐταιρειῶν πρότειναν νὰ παραδοθεῖ ἡ τουρκικὴ
αὐτοκρατορία στὴν Ρωσσία, μποροῦν δικαιοματικά ν' ἀπαιτήσουν τὸ μο-
νοπώλιο τῆς δξύνουας».

Ἡ Morning Advertiser ἔγραψε:

«Οἱ Times ἔχουν δίκιο, ὅταν διαπιστώνουν ὅτι μόνοι αὐτοὶ ὑποστηρί-
ζουν τὰ ρωσσικὰ συμφέροντα... Τυπώνονται σὲ ἀγγλικὴ γλῶσσα, ὅμως
αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ μόνο ἀγγλικὸ στοιχεῖο πού ἔχουν. Ὅπου γίνεται λό-
γος γιὰ τὴν Ρωσσία, εἶναι πέρα γιὰ πέρα ρωσσικοί!».

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ρωσσικὴ ἀρκούδα δὲν θὰ κρύψει
τὰ νύχια τῆς, ἀν δὲν βεβαιωθεῖ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς entente
cordiale^α β ανάμεσα στὴν Ἄγγλία καὶ στὴν Γαλλία τὴν στιγμὴ
αὐτὴ. Προσέξτε τὴν ἐξῆς θαυμάσια σύμπτωση. Τὴν ἴδια μέρα
πού οἱ Times προσπαθοῦσαν νὰ πείσουν τοὺς λόρδους Aberdeen
καὶ Clarendon, ὅτι τὸ τουρκικὸ ζήτημα ἀποτελοῦσε ἀπλὴ προσ-
τριβὴ ανάμεσα στὴν Γαλλία καὶ στὴν Ρωσσία, ὁ roi des drôles,^β
ὅπως συνήθιζε νὰ τὸν ἀποκαλεῖ ὁ Guizot, δηλ. ὁ κ. Granier de

Cassagnac, ἔτυχε ν' ἀνακαλύψει στὴν Constitutionnel ὅτι δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνας καυγὰς ἀνάμεσα στὸν λόρδο Palmerston καὶ στὸν Τσάρο.²⁸ Στ' ἀλήθεια, ὅταν διαβάζουμε αὐτὲς τὶς ἐφημερίδες καταλαβαίνουμε τοὺς "Ἕλληνες ρήτορες πού εἶχαν μακεδονικὰ βόδια στὴν γλώσσα τους τὴν ἐποχὴ ὅπου ὁ Δημοσθένης ἐξακόντιζε τοὺς κεραυνούς τῶν Φιλιππικῶν του.

"Ὅσο γιὰ τὴν ἀγγλικὴ ἀριστοκρατία, ὅπως ἐκπροσωπεῖται στὴν κυβέρνηση συνασπισμοῦ, ἂν χρειάζοταν θὰ θυσιάζε τὰ ἀγγλικὰ ἔθνικα συμφέροντα στὰ ἰδιαιτέρα ταξικὰ της συμφέροντα καὶ θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἐδραίωση ἐνὸς νεαροῦ δεσποτισμοῦ στὴν Ἀνατολὴ μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ βρεῖ ὑποστήριξη γιὰ τὴν ἀσθενικὴ της ὀλιγαρχία στὴν Δύση. "Ὅσο γιὰ τὸν Λουδοβίκο Ναπολέοντα, αὐτὸς διστάζει. "Ὅλες του οἱ προτιμήσεις βρίσκονται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ αὐταρχικοῦ ἡγεμόνα, τοῦ ὁποῦ τοῦ κυβερνητικὸ σύστημα ἔχει εἰσαγάγει στὴν Γαλλία· κι ὅλες του οἱ ἀντιπάθειες στρέφονται ἐνάντια στὴν Ἀγγλία, τῆς ὁποίας τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα τὸ κατέστρεψε στὴν χώρα του. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ἂν ἐπιτρέψει τὴν τσαρική ληλασία τῆς Ἀνατολῆς, ἴσως ὁ τσάρος ἐπιτρέψει στὸν ἴδιο νὰ ληλατήσῃ τὴν Δύση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι ὀλότιστα σίγουρος γιὰ τὰ αἰσθήματα τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας ἀπέναντι στὸν «νεόκοπο Χάνο».²⁹ Ἔτσι λοιπὸν ἀκολουθεῖ πολιτικὴ ἀμφίλογη, προσπαθώντας νὰ ἐξαπατήσῃ τὶς μεγάλες εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις ὅπως ἐξαπάτησε τὰ κοινοβουλευτικὰ κόμματα τῆς γαλλικῆς Ἐθνοσυνέλευσης. Ἐνῶ συναδελφώνεται ἐπιδεικτικὰ μὲ τὸν Ἀγγλο πρεσβευτὴ στὴν Τουρκία, τὸν λόρδο Stratford de Redcliffe, συνάμα περιποιοῖται τὴν ρωσίδα πριγκίπισσα von Lieven μὲ τὶς πιὸ κολακευτικὲς ὑποσχέσεις καὶ στέλνει στὴν αὐλὴ τοῦ σουλτάνου τὸν κ. De la Cour, θερμὸ συνήγορο μιᾶς αὐστρογαλλικῆς συμμαχίας σὲ ἀντίθεση μὲ μιὰν ἀγγλογαλλικὴ. Διατάζει τὸν στόλο τῆς Τουλώνας νὰ καταπλεύσει σ' ἑλληνικὰ ὕδατα καὶ τὴν ἄλλη μέρα δηλώνει στὸν Moniteur ὅτι αὐτὸ ἔγινε χωρὶς ὅποιαδήποτε προηγούμενη ἐπαφὴ μὲ τὴν Ἀγγλία. Ἐνῶ διατάζει ἓνα ἀπὸ τὰ ὄργανά του, τὴν Pays, νὰ διαπραγματευθεῖ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα ὡς κάτι ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ γιὰ τὴν Γαλλία, ἐπιτρέπει στὸ ἄλλο του ὄργανο, τὴν Constitutionnel, νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι στὸ ζήτημα αὐτὸ διακυβεύονται

ρωσικά, αυστριακά και αγγλικά συμφέροντα, ενώ ή Γαλλία ενδιαφέρεται μονάχα έξ αποστάσεως κι επομένως ή θέση της είναι όλότελα ανεξάρτητη. Ποιός θά πλειοδοτήσσει, ή Ρωσία ή ή 'Αγγλία; Αυτό είναι στα μάτια του τὸ ἐρώτημα.

Marx

10

Τὸ πραγματικό πρόβλημα στὴν Τουρκία³⁰

New-York Daily Tribune, 12 'Απριλίου 1853

Κύριο ἄρθρο· γράφτηκε ἀνάμεσα στις 23 και 28 Μαρτίου 1853

Μᾶς προκαλεῖ κατάπληξη τὸ ὅτι στὴν τρέχουσα συζήτηση γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα οἱ ἀγγλικὲς ἐφημερίδες δὲν τόνισαν μὲ περισσότερη τόλμη τὰ ζωτικὰ ἐκεῖνα συμφέροντα, τὰ ὁποῖα θά καθιστοῦσαν τὴν Μεγάλῃ Βρεταννίᾳ σοβαρὸ κι ἀνυποχώρητο ἀντίπαλο τῶν ρωσικῶν σχεδίων γιὰ προσαρτήσεις κι ἐπεκτάσεις. Ἡ 'Αγγλία δὲν ἔχει περιθώρια νὰ ἐπιτρέψει στὴν Ρωσία τὴν κυριαρχία στὰ Δαρδανέλλια και στὸν Βόσπορο. Τόσο ἐμπορικὰ ὅσο και πολιτικὰ ἓνα τέτοιο γεγονός ὅ' ἀποτελοῦσε σοβαρὸ, ἂν ὄχι θανάσιμο πλῆγμα γιὰ τὴν βρεταννικὴ ἰσχύ. Αὐτὸ γίνεται πρόδηλο ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἀπαρίθμηση τῶν γεγονότων γύρω ἀπ' τὸ ἐμπόριό της μὲ τὴν Τουρκία.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἄμεσου δρόμου πρὸς τὶς 'Ινδίες ἡ Κωνσταντινούπολις ἦταν τὸ ἐπίκεντρο ἑνὸς ἐκτεταμένου ἐμπορίου· ἀκόμα και τώρα, μολονότι τὰ προϊόντα τῶν 'Ινδιῶν φτάνουν στὴν Εὐρώπη διὰ ξηρᾶς, περνώντας δηλ. διαμέσου Περσίας, Τουρᾶν³⁰ και Τουρκίας, ὥστόσο τὰ τουρκικὰ λιμάνια ἐξυπηρετοῦν μιὰ πολὺ σημαντικὴ και γοργὰ ἐντεινόμενη ἐπικοινωνία τόσο μὲ τὴν Εὐρώπη ὅσο και μὲ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς 'Ασίας. Γιὰ νὰ τὸ κατανοήσουμε αὐτὸ ἀρκεῖ μιὰ ματιὰ στὸν χάρτη. Ἀπὸ τὸν Μέλανα Δρυμὸ ἴσαμε τὰ ἀμμώδη ὑψίπεδα τοῦ Νόβγκοροντ-Βέλικι ὀλόκληρη ἡ ἐνδοχώρα διασχίζεται ἀπὸ ποταμοὺς ποὺ χύνονται στὴν Μαύρη ἢ στὴν Κασπία Θάλασσα. Ὁ Δούναβης κι ὁ Βόλγας, οἱ δυὸ γι-

γάντιοι ποταμοὶ τῆς Εὐρώπης, ὁ Δνίστερος, ὁ Δνίπερος κι ὁ Δόν, ἀποτελοῦν ὄλοι τοὺς φυσικοὺς ἀγωγούς μεταφορᾶς προϊόντων τῆς ἐνδοχώρας πρὸς τὴν Μαύρη Θάλασσα —ἀφοῦ κι ἡ Κασπία μονάχα διαμέσου τῆς Μαύρης Θάλασσας εἶναι προσιτή. Ἔτσι, τὰ δύο τρίτα τῆς Εὐρώπης —δηλ. ἓνα μέρος τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Πολωνίας, ὀλόκληρη ἡ Οὐγγαρία καὶ τὰ εὐφορότερα μέρη τῆς Ρωσσίας, χῶρια ἡ εὐρωπαϊκὴ Τουρκία— χρειάζονται λόγω τῆς φυσικῆς τοῦς θέσης τὴν διάβαση ἀπὸ τὸν Εὐξείνιο γιὰ νὰ ἐξαγάγουν καὶ νὰ ἀνταλλάξουν τὰ προϊόντα τοὺς· κατὰ μείζονα λόγο συμβαίνει αὐτό, ἐπειδὴ ὄλες τοῦτες οἱ χῶρες εἶναι κατὰ βάση ἀγροτικῆς κι ἔτσι ὁ μεγάλος ὄγκος τῶν προϊόντων τοὺς θὰ κάνει πάντοτε τὶς ὑδάτινες ὁδοὺς πρωταρχικὸ μεταφορικὸ μέσο. Τὸ σιτᾶρι τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Πολωνίας καὶ τῆς Νότιας Ρωσσίας ἡ τὸ μαλλὶ καὶ τὰ δέρματα τῶν ἴδιων αὐτῶν χωρῶν ἐμφανίζονται κάθε χρόνο σὲ μεγαλύτερες ποσότητες στὶς δυτικῆς μας ἀγορῆς κι ὄλα τοὺς φορτῶνονται στὸ Γαλάτσι, στὴν Ὀδησσό, στὸ Ταγκανρόγκ καὶ σ' ἄλλα λιμάνια τοῦ Εὐξείνου. Ὑπάρχει ὄμως κι ἄλλος ἓνας σπουδαῖος κλάδος τοῦ ἐμπορίου, πού κι αὐτὸς διεξάγεται ἀπὸ τὴν Μαύρη Θάλασσα. Ἡ Κωνσταντινούπολη καὶ ἰδιαίτερα ἡ Τραπεζούντα, στὴν ἀσιατικὴ Τουρκία, εἶναι οἱ βασικοὶ κόμβοι τῶν ἐμπορικῶν καραβανιῶν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀσίας, πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐφράτη καὶ τοῦ Τίγρη, πρὸς τὴν Περσία καὶ τὸ Τουρκεστάν. Καὶ αὐτὸ τὸ ἐμπόριο αὐξάνεται ἐπίσης γρήγορα. Οἱ Ἕλληνες καὶ Ἀρμένιοι ἔμποροι τῶν δύο πόλεων, πού μόλις προαναφέραμε, εἰσάγουν μεγάλες ποσότητες ἀγγλικῶν μεταποιημένων ἀγαθῶν, τῶν ὀποίων ἡ χαμηλὴ τιμὴ ἐκτοπίζει γρήγορα τὴν ἐντόπια βιομηχανία τῶν ἀσιατικῶν χαρμιῶν. Ἡ θέσις τῆς Τραπεζούντας εἶναι εὐνοϊκότερη ἀπὸ ὀποιαδήποτε ἄλλη γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦτο. Πίσω της ἔχει τοὺς ἀρμενικοὺς λόφους, πού εἶναι πολὺ βατότεροι ἀπὸ τὴν συριακὴ ἔρημο, ἐνῶ δὲν ἀπέχει καὶ ὑπερβολικὰ ἀπὸ τὴν Βαγδάτη, τὸ Σιράζ καὶ τὴν Τεχεράνη, ἡ ὀποία μάλιστα χρησιμεύει ὡς ἐνδιάμεσος κόμβος γιὰ τὰ καραβάνια ἀπὸ τὴν Χίβα καὶ τὴν Μπουχάρα. Τὸ πόση σπουδαιότητα ἀποκτᾶ αὐτὸ τὸ ἐμπόριο, καὶ τὸ ἐμπόριο τῆς Μαύρης Θάλασσας γενικὰ, τὸ βλέπει κανεὶς στὸ χρηματιστήριον τοῦ Μάντσεστερ, ὄπου οἱ μελαχροῖνοι Ἕλληνες ἀγοραστῆς αὐξάνουν σὲ ἀριθ-

μό και σέ σημασία κι όπου τὰ ἑλληνικά κι οἱ νοτιοσλαβικές διάλεκτοι ἀκούγονται παράλληλα μὲ τὰ γερμανικά και τ' ἀγγλικά.

Τὸ ἐμπόριο τῆς Τραπεζούντας γίνεται λοιπὸν ζήτημα σοβαρότατης πολιτικῆς σημασίας, ἐφόσον εἶναι σὲ θέση νὰ ὀδηγήσει σὲ νέα σύγκρουση τὰ συμφέροντα τῆς Ρωσσίας και τῆς Ἀγγλίας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀσίας. Ἰσαμε τὰ 1840 οἱ Ρῶσοι κατεῖχαν σχεδὸν ἀποκλειστικὸ μονοπώλιο στὸ ἐμπόριο ξένων μεταποιημένων ἀγαθῶν τούτης τῆς περιοχῆς. Τὰ ρωσικά προϊόντα ἔφταναν ὡς τὸν Ἰνδὸ και σὲ κάμπουσες περιπτώσεις μάλιστα προτιμοῦνταν σὲ σχέση μὲ τὰ ἀγγλικά. Μπορεῖ νὰ λεχθεῖ μὲ βεβαιότητα, ὅτι ὡς τὸν καιρὸ τοῦ ἀφγανικοῦ πολέμου³¹ και τὴν κατάκτηση τοῦ Σιντ και τοῦ Πεντζάμπ³² τὸ ἐμπόριο τῆς Ἀγγλίας μὲ τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας ἦταν σχεδὸν ἀνύπαρκτο. Τώρα τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Ἡ ὑπέρτατη ἀναγκαιότητα τῆς ἀδιάκοπης ἐπέκτασης τοῦ ἐμπορίου —τὸ *fatum** πὺ κυνηγάει σάν στοιχειὸ τὴν σύγχρονη Ἀγγλία και πὺ, ἂν δὲν ἐξευμενιστεῖ ἀμέσως, προκαλεῖ τοὺς τρομεροὺς ἐκείνους κλονισμοὺς, πὺ γίνονται αἰσθητοὶ ἀπὸ τὴ Νέα Ὑόρκη ὡς τὴν Καντώνα κι ἀπὸ τὴν Πετροῦπολη στὸ Σίδνεϋ—, ἡ ἀμείλικτη αὐτὴ ἀναγκαιότητα, λοιπὸν, ὥθησε τὸ ἀγγλικὸ ἐμπόριο νὰ ἀνοίξει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀσίας ἐπίθεση ἀπὸ δύο πλευρές: ἀπὸ τὸν Ἰνδὸ κι ἀπὸ τὴν Μαύρη Θάλασσα· και μολοντί γνωρίζουμε πολὺ λίγα γιὰ τίς ρωσικές ἐξαγωγές σ' αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ κόσμου, μποροῦμε ἀπὸ τὴν ἀύξηση τοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπορίου στὴν περιοχὴ νὰ συμπεράνουμε μὲ ἀσφάλεια ὅτι τὸ ἀντίστοιχο ρωσικὸ ἐμπόριο θὰ πρέπει νὰ ἔπесе αἰσθητά. Τὸ ἐμπορικὸ πεδίο μάχης μεταξύ Ἀγγλίας και Ρωσσίας μετατοπίστηκε ἀπὸ τὸν Ἰνδὸ στὴν Τραπεζούντα, ἐνῶ τὸ ρωσικὸ ἐμπόριο, πὺ πρῶτα ἀποτολμοῦσε νὰ φτάσει ἴσαμε τὰ σύνορα τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας τῆς Ἀγγλίας, τώρα ὠθεῖται στὴν ἄμυνα, και μάλιστα στὶς παρυφές τῆς γραμμῆς τῶν δικῶν του τελωνείων. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ γεγονότος αὐτοῦ γιὰ τὴν ὅποιαδήποτε μελλοντικὴ λύση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, στὸν βαθμὸ πὺ σ' αὐτὴ θὰ συμμετέχουν τόσο ἡ Ἀγγλία ὅσο κι ἡ Ρωσία, εἶναι προφανές. Οἱ δύο τους εἶναι, και θὰ εἶναι πάντα ἀναγκαστικά, ἀνταγωνιστὲς στὴν Ἀνατολή.

*Ὡς ὑπολογίσουμε ὅμως ἀκριβέστερα τὸ ἐμπόριο τῆς Μαύρης

Θάλασσας. Σύμφωνα με τόν London Economist, οί βρετανικές εξαγωγές στις τουρκικές κτήσεις, συμπεριλαμβανομένης τής Αιγύπτου και τών παραδουναβίων ήγεμονιών, είχαν ως έξξης:

1840	£ 1.440.592
1842	2.068.342
1844	3.271.333
1846	2.707.571
1848	3.626.241
1850	3.762.480
1851	3.548.595

Άπό τὰ ποσὰ αὐτά, τὰ δύο τρίτα τουλάχιστο πρέπει νὰ πῆγαν σὲ λιμάνια τῆς Μαύρης Θάλασσας, μαζί και στὴν Κωνσταντινούπολη. Κι ὄλο αὐτὸ τὸ γρήγορα διευρυνόμενον ἐμπόριο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνη ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει κανεὶς στὴν Δύναμη, ἡ ὁποία ἐξουσιάζει τὰ Δαρδανέλλια και τὸν Βόσπορο, τὰ κλειδιὰ τῆς Μαύρης Θάλασσας. "Ὅποιος τὰ κρατᾶ αὐτὰ μπορεῖ ν' ἀνοίξει και νὰ κλείσει κατὰ τὴν ἀρέσκειά του τὸ πέρασμα πρὸς αὐτὴ τὴν ἄκρα ἐσχατιὰ τῆς Μεσογείου. Ἄν ποτὲ ἡ Ρωσσία κατακτήσει τὴν Κωνσταντινούπολη, ποιὸς θὰ περιμένει ἀπ' αὐτὴν νὰ κρατῆσει ἀνοιχτὴ τὴν πόρτα ἐκεῖνη, ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ Ἄγγλία εἰσέβαλε στὴν ἐμπορικὴ τῆς σφαῖρα ἐπιρροῆς;

Αὐτὰ σὲ σχέση με τὴν ἐμπορικὴ σπουδαιότητα τῆς Τουρκίας και ἰδιαιτέρα τῶν Δαρδανελλίων. Εἶναι προφανές ὅτι ὄχι μόνο ἓνα πολὺ ἐκτεταμένο ἐμπόριο, ἀλλὰ και ἡ βασικὴ ἐπικοινωνία τῆς Εὐρώπης με τὴν κεντρικὴ Ἄσiam και, συνεπῶς, τὰ βασικὰ μέσα ἐπανεκπολιτισμοῦ τῆς τεράστιας τούτης περιοχῆς ἐξαρτιοῦνται ἀπὸ τὴν συνέχιση τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου διαμέσου τούτων τῶν πυλῶν τῆς Μαύρης Θάλασσας.

Τώρα γιὰ τίς στρατιωτικὲς ἐπόψεις τοῦ ζητήματος. Ἡ ἐμπορικὴ σημασία τῶν Δαρδανελλίων και τοῦ Βοσπόρου κάνει αὐτόματα τὰ σημεῖα αὐτὰ πρώτης γραμμῆς στρατιωτικὲς θέσεις, δηλ. θέσεις ἀποφασιστικῆς ἐπιρροῆς σὲ κάθε πόλεμο. Τέτοια θέση εἶναι τὸ Γιβραλτάρ ἢ τὸ Χέλσινγκορ στὸ στενὸ τοῦ Σούντ. "Ὅμως τὰ Δαρδανέλλια, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν φύση τῆς τοποθεσίας, εἶναι ἀκόμα

σπουδαιότερα. Τὰ κανόνια τοῦ Γιβραλτάρ ἢ τοῦ Χέλσινγκορ δὲν μποροῦν νὰ καλύψουν ὀλόκληρο τὸ στενό, ὅπου εἶναι τοποθετημένα, καὶ χρειάζονται τὴν βοήθεια στόλου γιὰ νὰ τὸ κλείσουν, ἐνῶ τὰ στενά στὰ Δαρδανέλλια καὶ στὸν Βόσπορο ἔχουν τόσο μικρὸ ἄνοιγμα, ὥστε λίγα καλοστημένα καὶ καλὰ ἐξοπλισμένα ὄχυρά (σὰν κι αὐτὰ ποὺ θὰ ἔχτιζε, χωρὶς νὰ διστάσει οὔτε ὦρα, ἡ Ρωσσία μόλις ἔπαιρνε τὰ στενά στὴν κατοχὴ της) θὰ μποροῦσαν ν' ἀντιμετωπίσουν ἐνωμένους ὄλου τοῦ κόσμου τοὺς στόλους, ἂν δοκίμαζαν νὰ περάσουν ἀπὸ κεῖ. Στὴν περίπτωση αὐτῇ, ἡ Μαύρη Θάλασσα θὰ ἦταν ἀκόμα περισσότερο ρωσικὴ λίμνη ἀπ' ὅ,τι καὶ ἡ λίμνη τῆς Λαντόγκα, ποὺ βρίσκεται μέσα στὴν καρδιὰ τῆς Ρωσσίας. Ἡ ἀντίσταση τῶν Καυκασίων θὰ τσακιζόταν μὲ τὸν οἰκονομικὸ ἀποκλεισμό· ἡ Τραπεζούντα θὰ ἦταν ρωσικὸ λιμάνι κι ὁ Δούναβης ρωσικὸ ποτάμι. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ἂν παρθεῖ ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία κόβεται στὰ δύο. Ἡ ἀσιατικὴ κι ἡ εὐρωπαϊκὴ Τουρκία δὲν διαθέτουν μέσα ἀμοιβαίας ἐπικοινωνίας ἢ ὑποστήριξης· κι ἐνῶ ἡ δύναμη τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ θ' ἀπώθηθεῖ στὴν Ἀσία, εἶναι ὀλότελα ἀνύπαρκτη, ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλία κι ἡ Ἀλβανία, πλευροκοπημένες καὶ ἀποκομμένες ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα, οὔτε κἂν θὰ βάλουν τὸν κατακτητὴ στὸν κόπο νὰ τὶς ὑποτάξει· δὲν θὰ τοὺς μείνει ἄλλη διέξοδος παρὰ νὰ ζητήσουν ἔλεος κι ἕναν στρατὸ γιὰ τὴν τήρηση τῆς ἐσωτερικῆς τάξης.

Ἄν ὁμως τούτῃ ἡ γιγάντια καὶ ἐξογκωμένη δύναμη προχωρήσει τόσο πολὺ πάνω στὸν δρόμο πρὸς τὴν παγκόσμια αὐτοκρατορία, εἶναι πιθανὸ ὅτι θὰ σταματήσει τὴν πορεία της; Ἄν ὄχι ἡ βούλησὴ της, πάντως οἱ περιστάσεις τὸ ἀπαγορεύουν. Μὲ τὴν προσάρτηση τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ἑλλάδας θάχει ἐξαιρετικὰ λιμάνια, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες θ' ἀποτελοῦν ἐπιδέξιους ναῦτες γιὰ τὸ ναυτικὸ της. Ἐχοντας τὴν Κωνσταντινούπολη, θὰ στέκει στὸ κατώφλι τῆς Μεσογείου· ἔχοντας τὸ Δυρράχιο καὶ τὴν ἀλβανικὴ ἀκτὴ ἀπὸ τὸ Ἀντιβάρι ὡς τὴν Ἄρτα, θὰ βρίσκεται στὸ ἴδιο τὸ κέντρο τῆς Ἀδριατικῆς, σὲ ἀπόσταση ἀπ' ὅπου τὰ βρεταννικὰ νησιὰ τοῦ Ἴονίου φαίνονται μὲ γυμνὸ τὸ μάτι κι ἡ Μάλτα ἀπέχει τριάντα ἕξι ὥρες μὲ τὸ ἀτμόπλοιο. Πλευροκοπώντας τὶς αὐστριακὰς κτή-

σεις από τόν βορρά, τήν ἀνατολή και τὸ νότο, ἡ Ρωσσία θά συγκαταλέξει και τοὺς Ἀψβούργους ἀνάμεσα στοὺς ὑποτελεῖς της. Καὶ τότε κάτι ἄλλο ἀκόμα θά ἦταν δυνατὸ, και μάλιστα πιθανόν. Τὰ τεθλασμένα και κυματοειδῆ δυτικά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας, πού δὲν ἀντιστοιχοῦν σὲ σαφῆ φυσικά ὄρια, θά ζητοῦσαν τὴν ἀναπροσαρμογὴ τους· και θά φαινόταν ὅτι τὰ φυσικά σύνορα τῆς Ρωσσίας πιάνουν ἀπὸ τὸ Ντάντσιχ, ἢ ἴσως και τὸ Στεττῖνο, και φτάνουν στὴν Τεργέστη. Κι ὅσο εἶναι σίγουρο ὅτι ἡ κατάκτηση ἀκολουθεῖ τὴν κατάκτηση κι ἡ προσάρτηση τὴν προσάρτηση, μὲ ἄλλη τόση βεβαιότητα ἡ κατάκτηση τῆς Τουρκίας ἀπὸ τὴν Ρωσσία θ' ἀποτελοῦσε τὸ προοίμιο τῆς προσάρτησης τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Πρωσσίας και τῆς Γαλιτίας, καθὼς και τῆς τελικῆς πραγμάτωσης τῆς σλαβικῆς αὐτοκρατορίας, τὴν ὁποία ὀραματίστηκαν μερικοὶ φανατικοὶ πανσλαβιστὲς φιλόσοφοι.

Ἡ Ρωσσία εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία κατακτητικὸ ἔθνος, και ἦταν τέτοιο ἕναν αἰῶνα ὀλόκληρο πρὶν τὸ μεγάλο κίνημα τοῦ 1789 ξυπνήσει τὴν ἔντονη ἐνεργητικότητα ἐνὸς τρομεροῦ ἀνταγωνιστῆ. Ἐννοοῦμε τὴν εὐρωπαϊκὴ Ἐπανάσταση, τὴν ἐκρηκτικὴ δύναμη τῶν δημοκρατικῶν ιδεῶν και τὴν φυσικὴ δίψα τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ἐλευθερία. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ και μετὰ, στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπῆρξαν παρὰ δύο μόνο δυνάμεις στὴν εὐρωπαϊκὴ ἡπειρο — ἡ Ρωσσία μὲ τὴν ἀπολυταρχία κι ἡ Ἐπανάσταση μὲ τὴν δημοκρατία. Πρὸς τὸ παρὸν ἡ Ἐπανάσταση φαίνεται καταπιγμένη, ὀμως ζεῖ και τὴν φοβοῦνται ἐξίσου ὅσο και πάντα. Μάρτυς ἡ τρομάρα τῆς ἀντίδρασης στὸ ἄκουσμα τῶν εἰδήσεων γιὰ τὴν τελευταία ἐξέγερση στὸ Μιλάνο.³³ Ἄν ὀμως ἡ Ρωσσία κατακτήσει τὴν Τουρκία, τότε θ' αὐξήσει τὴν δυνάμει της σχεδὸν κατὰ τὸ ἡμισυ και θά γίνει ὑπέρτερη ἀπὸ ὀλη μαζὶ τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη. Κἀτι τέτοιο θ' ἀποτελοῦσε ἀνέλπιωτη συμφορὰ γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς Ἐπανάστασης. Ἡ διατήρηση τῆς τουρκικῆς ἀνεξαρτησίας ἢ, σὲ περίπτωση πιθανῆς διάλυσης τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ματαίωση τοῦ ρωσικοῦ σχεδίου προσάρτησης, εἶναι ζήτημα ὑψηλῆς σημασίας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ συμβαδίζουν τὰ συμφέροντα τῆς ἐπαναστατικῆς Δημοκρατίας και τῆς Ἀγγλίας. Καμμιά τους δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτρέψει στὸν τσάρο νὰ κάμει τὴν Κωνσταντινούπολη,

μιάν ἀπὸ τὶς πρωτεύουσές του, καὶ θὰ δοῦμε πῶς, ὅταν στριμωχτοῦν μὲ τὴν πλάτη στὸν τοῖχο, ἢ μία θὰ τοῦ ἀντισταθεῖ ἐξίσου ἀποφασιστικὰ ὅσο καὶ ἡ ἄλλη.

Engels³⁴

11

Τὸ τουρκικὸ ζήτημα

New-York Daily Tribune, 19 Ἀπριλίου 1853

Κύριο ἄρθρο· γράφτηκε τέλη Μαρτίου 1853

Μονάχα τελευταῖα δόθηκε στὸ κοινὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς ἡ δυνατότητα νὰ σχηματίσει μιὰ κάπως ὀρθὴ ἀντίληψη γιὰ τὰ τουρκικὰ πράγματα. Ἰσαμε τὴν ἑλληνικὴ ἐξέγερση ἢ Τουρκία ἦταν ἀπὸ ὅλες τὶς ἀπόψεις terra incognita,³⁴ καὶ οἱ συνήθεις ἰδέες τοῦ κοινοῦ γι' αὐτὴν στηρίζονταν περισσότερο στὰ παραμύθια ἀπὸ τὶς «Χίλιες καὶ Μία Νύχτες» παρά στὰ ὅποιαδήποτε ἱστορικὰ γεγονότα. Οἱ ἐπίσημοι διπλωματικοὶ ὑπάλληλοι, πού εἶχαν οἱ ἴδιοι ζήσει ἐκεῖ, καυχιοῦνταν ὅτι κατέχουν γνώσεις ἀκριβέστερες· ὁμως καὶ αὐτὸ τελικὰ δὲν σήμαινε τίποτε, ἀφοῦ κανεῖς τοὺς δὲν μπῆκε στὸν κόπο νὰ μάθει τουρκικὰ, νοτιοσλαβικὰ ἢ νεοελληνικὰ, καὶ ἔτσι ὅλοι τοὺς ἐξαρτιοῦνταν ἀπὸ τὶς μεροληπτικὲς πληροφορίες Ἑλλήνων διερμηνέων καὶ Φράγκων ἐμπόρων. Ἐπιπλέον, ὑπῆρχαν πάντοτε ἀρκετὲς μηχανορραφίες γιὰ νὰ γεμίζουν τὸν χρόνον τοὺς τοῦτοι οἱ ἀργόσχολοι διπλωμάτες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τὴν μόνη τιμητικὴ ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ὁ Joseph von Hammer, ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς Τουρκίας.³⁵ Οἱ κύριοι αὐτοὶ δὲν εἶχαν νὰ κάμουν μὲ τὸν λαό, τοὺς θεσμούς καὶ τὴν κοινωνικὴ κατάσταση τῆς χώρας, παρά ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν αὐλή, καὶ ἰδιαίτερα μὲ τοὺς Ἑλληνας Φαναριώτες, τοὺς πανούργους μεσολαβητὲς ἀνάμεσα σὲ δύο κόμματα, πού καὶ τὰ δύο τοὺς ἀγνοοῦσαν ἐξίσου τὴν πραγματικὴν κατάσταση, τὴν ἰσχύ καὶ τὶς ὑλικὲς δυνατότητες τοῦ ἄλλου. Οἱ παραδοσιακὲς ἀντιλήψεις καὶ γνώμες, πού στηρίζονταν σὲ πληροφορίες τόσο λειψές, ἀποτελοῦσαν γιὰ πολὺ καιρὸ καὶ —εἶναι

παράδοξο νὰ τὸ λέει κανεὶς— ἀποτελοῦν ἀκόμη καὶ τῶρα σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ θεμέλιο κάθε ἐνέργειας τῆς Δυτικῆς διπλωματίας σὲ σχέση μετὰ τὴν Τουρκία.

Ἐνῶ ὁμως ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ, γιὰ μεγάλο διάστημα, ἀκόμα καὶ ἡ Αὐστρία, ψηλαφοῦσαν στὰ σκοτεινὰ γιὰ νὰ βροῦν μιὰ διαυγὴ ἀνατολικὴ πολιτικὴ, μιὰ ἄλλη δύναμη τὶς ἄφησε πίσω. Ἡ Ρωσσία, ποῦ ἡ ἴδια εἶναι ἡμιασιατικὴ ὡς πρὸς τὶς συνθήκες, τὰ ἤθη, τὶς παραδόσεις καὶ τοὺς θεσμούς της, βρῆκε ἀρκετοὺς ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ κατανοήσουν τὴν πραγματικὴ κατάσταση καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς Τουρκίας. Ἡ θρησκεία της ἦταν ἴδια μετὰ κείνη τῶν ἐννιά δεκάτων τοῦ πληθυσμοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας· ἡ γλῶσσα της σχεδὸν ταυτόσημη μετὰ κείνη ἑπτὰ ἑκατομμυρίων Τούρκων ὑπηκόων· καὶ ἡ πασίγνωστη εὐχέρεια, μετὰ τὴν ὅποια ἓνας Ρῶσσοσ μαθαίνει νὰ συνομιλεῖ σὲ μιὰ ξένη γλῶσσα, ἂν ὄχι καὶ νὰ τὴν κατέχει ὀλότελα, ἔκανε εὐκολὴ ὑπόθεση γιὰ τοὺς καλοπληρωμένους πράκτορες της τὴν πλήρη ἐξοικείωση μετὰ τὶς τουρκικὰς ὑποθέσεις. Ἔτσι ἤδη ἀπὸ νωρὶς ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἐκμεταλλεύθηκε τὴν ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκὴν τῆς θέσιν στὴ νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην. Ἐκατοντάδες Ρῶσσοι πράκτορες περιέρχονταν τὴν Τουρκία, παρουσιάζοντας στοὺς Ἑλληνορθόδοξους τὸν ὀρθόδοξο αὐτοκράτορα ὡς τὴν κεφαλὴν, τὸν φυσικὸ προστάτην καὶ τὸν τελικὸν ἐλευθερωτὴν τῆς καταπιεσμένης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας· στοὺς Νοτιοσλάβους ἰδιαίτερα παρουσίαζαν τὸν ἴδιον τοῦτον αὐτοκράτορα ὡς τὸν παντοδύναμον τσάρο, ποῦ ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ συνένωνε ὅλους τοὺς κλάδους τῆς μεγάλης σλαβικῆς φυλῆς κάτω ἀπὸ ἓνα σκῆπτρον καὶ θὰ τοὺς ἔκανε κυρίαρχην φυλὴν στὴν Εὐρώπην. Ὁ κληρὸς τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας πολὺ γρήγορα ὀργανώθηκε σὲ μιὰ μεγάλη συνομοσία μετὰ σκοπὸν τὴν διάδοσιν αὐτῶν τῶν ἰδεῶν. Ἡ σερβικὴ ἐξέγερσις τοῦ 1804³⁶ καὶ ὁ ἑλληνικὸς ξεσηκωμὸς τοῦ 1821 ὑποκινήθησαν λίγο-πολὺ ἄμεσα ἀπὸ ρωσικὸν χρυσάφι καὶ ρωσικὴν ἐπιρροήν· καὶ ὅποτε κάποιοι Τούρκος πασὰς σήκωνε τὸ λάβαρον τῆς ἀνταρσίας ἐναντίαν στὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν, πάλιν ποτὲ δὲν ἔλειπαν οἱ ρωσικαὶ μηχανορραφίαι καὶ τὰ ρωσικὰ χρήματα· καὶ ἔτσι, ὅταν τὰ ἐσωτερικὰ τουρκικὰ ζητήματα εἶχαν πιά ἐπιφέρει πλήρη σύγχυσιν στὰ μυαλὰ τῶν Δυτικῶν διπλωματῶν, ποῦ γιὰ

τὴν πραγματικὴν κατάστασιν δὲν ἤξεραν περισσότερα ἀπ' ὅσα ἤξεραν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς σελήνης, τότε κηρύχθηκε ὁ πόλεμος, στὰ Βαλκάνια εἰσέβαλαν ρωσικὰ στρατεύματα καὶ ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία διαμελίσθηκε τμηματικά.

Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι στὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια ἔγιναν πολλὰ γιὰ νὰ φωτιστεῖ γενικὰ ἡ κατάστασις στὴν Τουρκία. Γερμανοὶ φιλόλογοι καὶ κριτικοὶ μᾶς γνώρισαν τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν λογοτεχνίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἄγγλοι παρεπιδημοῦντες καὶ ἔμποροι μάζεψαν πολλὰς πληροφορίας γιὰ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ὅμως οἱ τετραπέρατοι διπλωμάτες μας φαίνονται νὰ τ' ἀγνοοῦν ὅλα αὐτὰ καὶ νὰ προσκολλοῦνται ὅσο γίνεται πρὸς στενοκέφαλα στίς παραδόσεις πρὸς γέννησιν ἢ ἀνάγνωσιν τῶν μύθων τῆς Ἀνατολῆς, βελτιωμένων μὲ τίς ὅχι λιγότερο θαυμαστὰς ἀφηγήσεις τοῦ πρὸς διεφθαρμένου συναφιοῦ Ἑλλήνων μισθοφόρων πρὸς ὑπῆρξε ποτέ.³⁷

Ποῖο ἦταν τὸ φυσικὸ ἀποτέλεσμα; Ὅτι σ' ὅλα τὰ οὐσιώδη σημεῖα ἡ Ρωσσία πέτυχε, τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλο, τοὺς σκοπούς τῆς, χάρις στὴν ἀγνοίαν, ἀδράνειαν καὶ συνεχῆ ἀσυνέπειαν καὶ δειλίαν τῶν Δυτικῶν κυβερνήσεων. Ἀπὸ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ναβαρίνου ἴσαμε τὴν σημερινὴν ἀνατολικὴν κρίσιν, ἡ δράσις τῶν δυτικῶν Δυνάμεων ἦ ἐξουδετερώθη ἀπὸ προστριβὲς ἀνάμεσά τους — πρὸς κυρίως ὀφείλονταν στὴν κοινὴν τους ἀγνοίαν τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων καὶ σὲ μικροαντιζηλίαν, πρὸς θάπρεπε νᾶναι ἀκατανόητες στὰ μάτια ἑνὸς Ἀνατολίτη — ἡ ἐξυπηρέτησις μονάχα τὰ ρωσικὰ συμφέροντα. Καὶ δὲν θεωροῦν μονάχα οἱ Ἕλληνες (στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Τουρκίαν) καὶ οἱ Σλάβοι τὴν Ρωσσίαν φυσικὸν τους προστάτην ἀκόμα καὶ ἡ κυβερνήσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὄντας σὲ ἀπόγνωσιν, γιὰ τὴν ἀδυνατεῖ νὰ κάνει κατανοητὰς τίς ἄμεσες ἀνάγκαις τῆς καὶ τὴν πραγματικὴν τῆς θέσιν στοὺς Δυτικούς αὐτοὺς πρεσβευτὰς, οἱ ὅποιοι κορδώνονται γιὰ τὴν ἴδιαν τους τὴν ἄκρα ἀνικανότητα νὰ κρίνουν τὰ τουρκικὰ πράγματα μὲ τὰ ἴδια τους τὰ μάτια — ἡ ἴδια ἡ τουρκικὴ κυβερνήσις, λοιπόν, βρέθηκε ἐπανειλημμένα ὑποχρεωμένη ν' ἀφθεῖ στὸ ἔλεος τῆς Ρωσσίας καὶ νὰ ζητήσῃ προστασίαν ἀπὸ τὴν Δύναμιν ἐκεῖνην, πρὸς ὁμολογεῖ ἀνοιχτὰ τὴν πάγια πρόθεσιν τῆς νὰ πετάξῃ καὶ τὸν τελευταῖον Τοῦρκο πέρα ἀπὸ τὸν Βόσπορον καὶ νὰ στήσῃ τὸν σταυρὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα πάνω στὸν μινὰρὲ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Σὲ πείσμα τῆς διπλωματικῆς παράδοσης, τοῦτες οἱ συνεχεῖς κι ἐπιτυχεῖς ρωσικὲς παρεμβάσεις ἐπιτέλους ξύπνησαν στὰ ὑπουργικὰ συμβούλια τῆς δυτικῆς Εὐρώπης μιὰ πολὺ θολή καὶ μακρινὴ συναίσθηση τοῦ ἐπαπειλούμενου κινδύνου. Ἡ συναίσθηση τούτη ἀπέληξε στὸ μεγάλο διπλωματικὸ γιατροσόφι, ὅτι ἡ διατήρηση τοῦ status quo^α στὴν Τουρκία εἶναι ἀπαραίτητος ὁρος γιὰ τὴν εἰρήνη στὸν κόσμον. Ἡ μεγαλόστομη ἀνικανότητα μερικῶν σύγχρονων πολιτικῶν δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐξομολογηθεῖ τὴν ἀγνοια καὶ τὴν ἀνημπορία τῆς πιδ ζεκάθαρα ἀπ' ὅ,τι σὲ τοῦτο τὸ ἀξίωμα, τὸ ὁποῖο, παραμένοντας πάντοτε νεκρὸ γράμμα, καθαγιαστικὴ μέσα σὲ εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τὴν παράδοση κι ἔγινε ἐξίσου σεβαστὸ κι ἀδιαμφισβήτητο ὅσο κι ἡ Magna Carta^{αβ} τοῦ βασιλιᾶ Ἰωάννη.³⁸ Νὰ διατηρηθεῖ τὸ status quo^α ὡς ὅμως ἀκριβῶς γιὰ νὰ διατηρηθεῖ τὸ status quo^α ἡ Ρωσσία ὑποκίνησε τὴν Σερβία νὰ ἐπαναστατήσῃ, ἔκαμε τὴν Ἑλλάδα ἀνεξάρτητη, ἔκαμε αὐτόβουλα τὴν Μολδαβία καὶ τὴν Βλαχία προτεκτοράτα τῆς καὶ κατακράτησε ἓνα μέρος τῆς Ἀρμενίας! Ἡ Ἀγγλία κι ἡ Γαλλία δὲν κουνήθηκαν διόλου ὅταν ἔγιναν ὅλα αὐτά, κι ἡ μόνη φορὰ ποὺ κινήθηκαν ἦταν στὰ 1849, γιὰ νὰ προστατέψουν ὄχι τὴν Τουρκία, παρὰ τοὺς Οὐγγυροὺς φυγάδες.³⁹ Στὰ μάτια τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, κι ἀκόμα καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τύπου, τὸ ἄνω ἀνατολικὸ ζήτημα ἀνάγεται στὸ ἐξῆς δῆλημα: ἢ οἱ Ρῶσοι στὴν Κωνσταντινούπολη ἢ ἡ διατήρηση τοῦ status quo^α — στὴν σκέψη τους δὲν χωρεῖ τίποτε ἔξω ἀπὸ τούτη τὴν ἐναλλακτικὴ λύση.

Αὐτὸ μᾶς τὸ δείχνει τὸ παράδειγμα τοῦ ἀγγλικοῦ τύπου. Βλέπουμε τοὺς Times νὰ συνηγοροῦν γιὰ τὸν διαμελισμὸ τῆς Τουρκίας καὶ νὰ διακηρύσσουν τὴν ἀκαταλληλότητα τῆς τουρκικῆς φυλῆς νὰ διακυβερνήσῃ ἄλλο τούτη τὴν ἁμορφὴ γωνιὰ τῆς Εὐρώπης. Ἐπιδέξιοι, ὅπως συνήθως, οἱ Times χτυποῦν τολμηρὰ τὴν παλιὰ διπλωματικὴ παράδοση τοῦ status quo^α καὶ κηρύσσουν ἀδύνατη τὴν συνέχισή τῆς. Ὅλο τὸ τάλαντο ποὺ διαθέτει αὐτὴ ἡ ἐφημερίδα ἀσκειῖται γιὰ νὰ καταδειχτεῖ τοῦτο τὸ ἀδύνατο ἀπὸ διαφορετικὲς ἀπόψεις καὶ νὰ στρατολογήθοῦν ἀγγλικὲς συμπάθειες γιὰ μιὰ καινούργια σταυροφορία ἐνάντια στὰ λείψανα τῶν Σαρακηνῶν. Εἶναι ἀναντίρρητη ἡ ἀξία μιᾶς τέτοιας ἀνευδοίαστης ἐπίθεσης ἐνάντια

σὲ μιὰ καθαγιασμένη ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ κούφια φράση, πού ὡστόσο ἀκόμα πρὶν ἀπὸ δυὸ μῆνες ἦταν γιὰ τοὺς Times ἱερή. "Ὅποιος, ὅμως, γνωρίζει αὐτὴ τὴν ἐφημερίδα γνωρίζει καὶ ὅτι ἡ ἀσυνήθιστη τούτη τόλμη ἀναλώνεται ἄμεσα πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Αὐστρίας. Οἱ ὀρθές θέσεις πού προβάλλονται ἀπὸ τὶς στήλες τῆς ὅσο ἀφορᾷ τὴν ἀδυναμία διατήρησης τῆς Τουρκίας στὴ σημερινή της κατάσταση δὲν ἐξυπηρετοῦν ἄλλο σκοπὸ παρὰ νὰ προετοιμάσουν τὸ βρετανικὸ κοινὸ καὶ τὸν κόσμον γιὰ τὴν στιγμή ὅπου θὰ γίνῃ τετελεσμένο γεγονός ἡ βασικὴ παράγραφος τῆς δια-
 Οἴκῃ τοῦ Μεγάλου Πέτρου,⁴⁰ δηλ. ἡ κατάκτηση τοῦ Βοσπόρου.

Τὴν ἀντίθετη γνώμη ἐκπροσωπεῖ ἡ Daily News, τὸ ὄργανο τῶν Φιλελευθέρων. Οἱ Times τουλάχιστον συλλαμβάνουν ἓνα νέο καὶ ὀρθὸ γνῶρισμα τοῦ ζητήματος, διαστρέφοντάς το στὴ συνέχεια γιὰ χάρη ἑνὸς ἰδιοτελοῦς σκοποῦ. Ἀντίθετα, στὶς στήλες τῆς φιλελευθέρης ἐφημερίδας κυριαρχεῖ ἡ ἀμιγέστερη σωφροσύνη, ὅμως ἓνα εἶδος σωφροσύνης νοικοκυριστικῆς, πού δὲν μπορεῖ νὰ δεῖ παραπέρα ἀπὸ τὸ κατώφλι τοῦ σπιτικοῦ τῆς. Αὐτὴ λοιπὸν ἀντιλαμβάνεται ξεκάθαρα, ὅτι ἓνας διαμελισμὸς τῆς Τουρκίας κάτω ἀπὸ τὶς παρούσες περιστάσεις θὰ πρέπει νὰ φέρῃ τοὺς Ρώσους στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὅτι τοῦτο θ' ἀποτελοῦσε μεγάλο ἀτύχημα γιὰ τὴν Ἀγγλία· ὅτι θ' ἀπειλοῦσε τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου, θὰ κατέστρεφε τὸ ἐμπόριον τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ θὰ ἐξωθοῦσε ἀναγκαστικὰ σὲ καινούργιους ἐξοπλισμοὺς στοὺς βρετανικοὺς σταθμοὺς καὶ στόλους τῆς Μεσογείου. Καὶ γι' αὐτὸ ἡ Daily News πασχίζει νὰ διεγείρῃ τὴν ἀγανάκτηση καὶ τὸν φόβον τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοῦ. Τάχα ὁ διαμελισμὸς τῆς Τουρκίας δὲν εἶναι ἐγκλημα ἴσο μὲ τὸν διαμελισμὸ τῆς Πολωνίας;⁴¹ Μήπως οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἀπολαοῦν περισσότερὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν στὴν Τουρκία παρὰ στὴν Αὐστρία καὶ στὴν Ρωσσία; Δὲν εἶναι ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἡλια καὶ πατρικὴ, ἀφοῦ ἐπιτρέπει στὰ διάφορα ἔθνη, θρησκευόμενα καὶ τοπικὰ σώματα νὰ ρυθμίζουν τὶς ὑποθέσεις τους; Δὲν εἶναι ἡ Τουρκία παράδεισος σὲ σύγκρισιν μὲ τὴν Αὐστρία καὶ τὴν Ρωσσία; Δὲν εἶναι ἐκεῖ ἀσφαλεῖς ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἰδιοκτησία; Καὶ δὲν εἶναι τὸ ἀγγλικὸ ἐμπόριον μὲ τὴν Τουρκία μεγαλύτερον ἀπ' ὅ,τι μὲ τὴν Αὐστρία καὶ τὴν Ρωσσία παρμένες μαζί, χωρὶα πού αὐξάνει καὶ κάθε

χρόνο; Κι ακολουθοῦν διθύραμβοι, ὅσο μπορεῖ ἡ Daily News νάναι διθυραμβική, μὲ μιὰν ἀποθέωση τῆς Τουρκίας, τῶν Τούρκων καὶ κάθε τουρκικοῦ, ἡ ὁποία θὰ πρέπει νὰ φαίνεται ὀλότρελα ἀκατανόητη στοὺς πλείστους ἀναγνώστες της.

Τὸ κλειδὶ αὐτοῦ τοῦ παραδόξου ἐνθουσιασμοῦ γιὰ τὴν Τουρκία βρίσκεται στὰ ἔργα⁴² τοῦ κ. David Urquhart, μέλους τοῦ Κοινοβουλίου.^{1α} Αὐτὸς ὁ εὐπατρίδης σκωτικῆς καταγωγῆς, ποῦχει ἀπὸ τὸ σπῆτι του μεσαιωνικὲς καὶ πατριαρχικὲς μνημεις, ὁμῶς ἐπιπλέον διαθέτει καὶ τὴ σύγχρονη βρεταννικὴ μόρφωση τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου, ἀφοῦ πολέμησε τρία χρόνια στὴν Ἑλλάδα ἐναντίον τῶν Τούρκων, πῆγε στὴν χώρα τῶν τελευταίων κι ἦταν ὁ πρῶτος ποῦ τοὺς ἐρωτεύτηκε. Ὁ ρομαντικὸς ἀπὸ τὰ σκωτικὰ ὑψίπεδα ξαναβρῆκε τὴν πατρίδα του στὰ φαράγγια τῆς Πίνδου καὶ τῶν Βαλκανίων, καὶ τὰ ἔργα του πάνω στὴν Τουρκία, μολονότι εἶναι γεμάτα ἀπὸ ἀξιόλογες πληροφορίες, μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν στὰ παρακάτω τρία παράδοξα, τὰ ὁποῖα ἔχουν σχεδὸν ἐπὶ λέξει ὡς ἐξῆς: ἂν ὁ κ. Urquhart δὲν ἦταν Βρεταννὸς ὑπήκοος, ἀσφαλῶς θὰ προτιμοῦσε νάναι Τούρκος· ἂν δὲν ἦταν πρεσβυτεριανὸς καλβινιστῆς, δὲν θὰ ἀνῆκε σὲ ἄλλη θρησκεία ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἰσλαμισμό· καὶ τρίτο, ἡ Βρεταννία κι ἡ Τουρκία εἶναι οἱ μόνες χῶρες τοῦ κόσμου ποῦ ἀπολαοῦν αὐτοδιοίκηση καὶ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐλευθερία. Ὁ ἴδιος αὐτὸς Urquhart ἔγινε ἐκτοτε ἡ μεγάλη αὐθεντία πάνω στ' ἀνατολικά ζητήματα ὄλων τῶν Φιλελευθέρων, ὅσοι ἀντιτίθενται στὸν Palmerston, κι αὐτὸς δίνει στὴν Daily News τὸ ὕλικὸ γιὰ τοὺς πανηγυρικοὺς της γύρω ἀπ' τὴν Τουρκία.

Τὸ μόνον ἐπιχείρημα αὐτῆς τῆς πλευρᾶς ποῦ ἀξίζει τὴν προσοχὴ μιᾶς στιγμῆς εἶναι τὸ ἐξῆς: «Λέγεται ὅτι ἡ Τουρκία παρακμάζει· ποῦ εἶναι ὁμῶς ἡ παρακμὴ; μήπως δὲν ἀπλώνεται γρήγορα ὁ πολιτισμὸς στὴν Τουρκία καὶ δὲν ἐπεκτείνεται τὸ ἐμπόριο; Ὅπου ἐσεῖς βλέπετε μονάχα παρακμὴ, οἱ στατιστικὲς ἀποδείχνουν μονάχα πρόοδο». Θὰ ἦταν ὥστόσο μεγάλο λάθος νὰ καταχωρηθεῖ τὸ ἀξανανόμητο ἐμπόριο τῆς Μαύρης Θάλασσας ἀποκλειστικὰ στὸ ἐνεργητικὸ τῆς Τουρκίας· κι ὁμῶς, αὐτὸ γίνεται ἐδῶ, τὸ ἴδιο σὰν οἱ βιομηχανικὲς κι ἐμπορικὲς δυνατότητες τῆς Ὀλλανδίας, αὐτῆς

τῆς λεωφόρου πρὸς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Γερμανίας, νάπρεπε νὰ μετρηθοῦν μὲ βάση τὶς ἀκαθάριστες εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς τῆς, ἀπὸ τὶς ὁποῖες τὰ ἐννιά δέκατα ἀπλῶς διαμετακομίζονται. Καὶ ὁμως, ὅ,τι ὁ κάθε στατιστικὸς θὰ θεωροῦσε ἀδέξια παραχάραξη στὴν περίπτωση τῆς Ὀλλανδίας, ὀλόκληρος ὁ φιλελεύθερος τύπος τῆς Ἀγγλίας, μαζὶ καὶ ὁ πολύξενος Economist, προσπαθοῦν, στὴν περίπτωση τῆς Τουρκίας, νὰ τὸ ὑποβάλουν στὸ εὐπιστο κοινόν. Καὶ ποιοὶ εἶναι οἱ ἔμποροι στὴν Τουρκία; Ἀσφαλῶς ὄχι οἱ Τούρκοι. Ἡ δική τους μέθοδος προαγωγῆς τοῦ ἐμπορίου, ὅταν ἀκόμα βρισκόνταν στὴν ἀρχέγονη νομαδική τους κατάστασι, ἦταν ἡ ληστεία καραβανίων καὶ τῶρα πού ἐκπολιτίστηκαν κάπως περισσότερο, ἐγκραίνεται σὲ κάθε λογῆς αὐθαίρετη καὶ καταπιεστικὴ φορολογία. Οἱ Ἕλληνας, οἱ Ἀρμένιοι, οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Φράγκοι, ποῦναι ἐγκατεστημένοι στὰ μεγάλα λιμάνια, ἔχουν ὄλο τὸ ἐμπόριο στὰ χέρια τους καὶ ἀσφαλῶς δὲν ἔχουν λόγον νὰ εὐχαριστοῦν τοὺς Τούρκους μπέηδες καὶ πασάδες, γιατί τοὺς ἔδωσαν αὐτὴ τὴ δυνατότητα. Διῶχτε ὄλους τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, καὶ τὸ ἐμπόριο δὲν θάχει κανένα λόγον γιὰ νὰ ὑποφέρει. Ὅσο γιὰ τὴν πρόδοον στὸν γενικὸ ἐκπολιτισμό, ποιὸς εἶναι ὁ φορέας τῆς σ' ὄλα τὰ μέρη τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας; Ὅχι οἱ Τούρκοι, γιατί αὐτοὶ εἶναι λίγχοι καὶ διασκορπισμένοι, καὶ δύσκολα μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι ἐγκατεστημένοι μόνιμα κάπου ἄλλοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ δύο ἢ τρεῖς μικρῆς περιοχῆς τῆς ὑπαίθρου. Ἡ ἑλληνικὴ καὶ σλαβικὴ ἀστικὴ τάξη σ' ὄλες τὶς πόλεις καὶ στὰ ἐμπορικὰ λιμάνια ἀποτελεῖ τὸ ἀληθινὸ ἔρεισμα τοῦ ὁποιοῦ πολιτισμοῦ εἰσάγεται πράγματι στὴ χώρα. Αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀνεβάζει ἀδιάκοπα τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἐπιρροή του, ἐνῶ οἱ Τούρκοι παραγκωνίζονται ὄλο καὶ περισσότερο. Σύντομα θὰ ἐξαφανίζονταν, ἂν δὲν εἶχαν τὸ μονοπώλιο τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἰσχύος. Ὅμως τὸ μονοπώλιο αὐτὸ ἔγινε ἀδύνατον γιὰ τὸ μέλλον, καὶ ἡ ἰσχύς τους μετατρέπεται σὲ ἀδυναμία, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ὅπου βάζουν ἐμπόδια στὴν πρόδοον. Τὸ γεγονός εἶναι, ὅτι πρέπει νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν μέση. Τὸ νὰ πεῖ κάποιος, ὅτι δὲν μποροῦν νὰ βγοῦν ἀλλιῶς ἀπὸ τὴν μέση, παρὰ ἂν βάλουμε Ρώσσοι καὶ Αὐστριακοὺς στὴν θέση τους, σημαίνει τὸ ἴδιον, σὰ νὰ λέγαμε,

ὅτι ἡ σημερινὴ πολιτικὴ κατάστασι στὴν Εὐρώπη θὰ διαρκέσει
γιὰ πάντα. Ποιὸς μπορεῖ νὰ τὸ βεβαιώσει;

Engels³⁴

12

Τί θ' ἀπογίνει ἡ εὐρωπαϊκὴ Τουρκία;

New-York Daily Tribune, 21 Ἀπριλίου 1853

Κύριο ἄρθρο· γράφτηκε ἀρχῆς Ἀπριλίου 1853

Εἶδαμε πῶς ἡ πεισματικὴ ἄγνοια, ἡ καθιαγιασμένη ἀπὸ τὸν χρόνον
ρουτίνα καὶ ἡ κληρονομικὴ πνευματικὴ ἀδράνεια τῶν Εὐρωπαίων
πολιτικῶν ὀρρωδεῖ ἀκόμα καὶ μπροστὰ στὴν ἀπλὴ προσπάθεια νὰ
δοθεῖ ἀπάντησι στὸ παραπάνω ἐρώτημα. Ὁ Aberdeen καὶ ὁ Pal-
merston, ὁ Metternich καὶ ὁ Guizot, γιὰ νὰ μὴ μιλήσουμε διόλου
γιὰ τοὺς συνταγματικούς διαδόχους τοὺς ἀνάμεσα στὰ 1848 καὶ
1852 — πού θὰ μείνουν ἀνώνυμοι γιὰ πάντα—, ὄλοι τοὺς ὀδηγοῦνται
σὲ ἀπόγνωσι προσπαθώντας νὰ λύσουν τοῦτο τὸ πρόβλημα. Καὶ
σ' ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα, παρ' ὄλες τὶς διπλωματικὰς διακοινώ-
σεις, μηχανογραφίαι καὶ ραδιοουργίαι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλ-
λίας, ἡ Ρωσσία προελαύνει βῆμα-βῆμα, ἀργά, ἀλλὰ ἀσταμάτητα,
πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἄλλες οἱ παρατάξεις σ' ὄλες τὶς εὐρωπαϊκὰς χῶρας ἔχουν παρα-
δεχτεῖ τούτη τὴν ἀδιάκοπη προέλασι, ὅμως κανένας ἐπίσημος πο-
λιτικὸς δὲν κατάφερε ἀκόμη νὰ τὴν ἐξηγήσει. Βλέπουν τὶς ἐπενέρ-
γειές της, βλέπουν μάλιστα καὶ τὴν ἐσχάτη συνέπειά της, ὅμως ἡ
αἰτία της παραμένει κρυφὴ γι' αὐτούς, μολονότι τίποτε δὲν εἶναι
ἀπλούστερο.

Ἡ μεγάλῃ κινήτρια δύναμις, πού ἐπιταχύνει τὴν προέλασι
τῆς Ρωσσίας πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη, συμπίπτει μὲ τὴν ἐπι-
νόησι, ἡ ὅποια ἐγίνε γιὰ νὰ τὴν σταματήσει: τὴν κούφια καὶ ἀνεφάρ-
μοστη θεωρία τῆς διατήρησης τοῦ status quo.³⁵

Σὲ τί ἔγκειται τοῦτο τὸ status quo;³⁶ Γιὰ τοὺς Χριστιανούς
ὑπηκόους τῆς Πύλης δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ διαιώνισι

τῆς καταπίεσής τους ἀπὸ τὴν Τουρκία. Κι ὅσο καταπιέζονται ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυριαρχία, ἡ κεφαλὴ τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας,⁴³ ὁ κύριος ἐξήντα ἑκατομμυρίων Ἑλληνορθόδοξων, ἀποτελεῖ τὸν φυσικὸ προστάτη κι ἐλευθερωτὴ τους, κι ἄς εἶναι αὐτὸς ὅ,τι θέλει ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ὅτι τὸ ἴδιο ἐκεῖνο διπλωματικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο ἐφευρέθηκε μὲ σκοπὸ τὴν πρόληψη ρωσικῶν ὑπερβάσεων, ἐξαναγκάζει δέκα ἑκατομμύρια Ἑλληνορθόδοξους τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας νὰ ζητοῦν τὴν ρωσικὴ βοήθεια.

Ἄς δοῦμε τὰ γεγονότα ὅπως τὰ καταγράφει ἡ ἱστορία. Ἦδη πρὶν ἀπὸ τὴν βασιλεία τῆς Αἰκατερίνης Β' ἡ Ρωσσία ποτὲ δὲν ἄφησε εὐκαιρία νὰ μὴν δημιουργήσῃ εὐνοϊκὲς γι' αὐτὴν συνθήκες στὴν Μολδαβία καὶ στὴν Βλαχία. Οἱ συναφεῖς συνομολογήσεις διευρύνθηκαν τελικὰ μὲ τὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης (1829)⁴⁴ σὲ τέτοια ἔκταση, ὥστε σήμερα οἱ ἡγεμονίες αὐτὲς περισσότερο ὑπάγονται στὴν Ρωσσία παρά στὴν Τουρκία. Ὅταν στὰ 1804 ἐξέσπασε ἡ σερβικὴ ἐπανάσταση, ἡ Ρωσσία πῆρε ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῆς τοὺς ἐξεγερμένους ραγιάδες καί, ἀφοῦ τοὺς ὑποστήριξε σὲ δύο πολέμους, τοὺς ἐξασφάλισε μὲ δύο συνθήκες τὴν ἐσωτερικὴ αὐτονομία τῆς χώρας τους.⁴⁵ Ποιὸς ἔκρινε τὸν ἀγῶνα, ὅταν ἐξεγέρθηκαν οἱ Ἕλληνες; Ὅχι βέβαια οἱ συνωμοσίαις κι οἱ ξεσηκωμοὶ τοῦ Ἄλῃ πασᾶ στὰ Γιάννενα,⁴⁶ ὅχι βέβαια ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου, ὅχι βέβαια ἡ παρουσία γαλλικοῦ στρατοῦ στὸν Μοριά⁴⁷ οὔτε οἱ συνδιασκέψεις καὶ τὰ πρωτόκολλα τοῦ Λονδίνου,⁴⁸ παρά ὁ Ντῆμπιτς, πού προέλασε μὲ τὸν ρωσικὸ στρατὸ ἴσαμε τὴν κοιλάδα τῆς Μαρίτσας, περνώντας τὸν Αἴμο.⁴⁹ Κι ἐνῶ ἡ Ρωσσία ἄρχιζε, ἔτσι, ἄφοβα τὸν διαμελισμὸ τῆς Τουρκίας, οἱ Δυτικοὶ διπλωμάτες συνέχιζαν νὰ ἐγγυοῦνται καὶ νὰ θεωροῦν ἱερὸ τὸ status quo⁵⁰ καὶ τὸ ἀπαραβίαστο τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐδάφους!

Ὅσο ἡ παράδοση τῆς πάση θυσία διατήρησης τοῦ status quo⁵¹ καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Τουρκίας στὴν σημερινὴ τῆς κατάσταση θ' ἀποτελεῖ τὴν κατευθυντήρια ἀρχὴ τῆς Δυτικῆς διπλωματίας, τὰ ἐννιά δέκατα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας θὰ βλέπουν τὴν Ρωσσία ὡς μοναδικὸ τους στήριγμα, ἐλευθερωτὴ τους καὶ Μεσσία τους.

*Ας υποθέσουμε τώρα για μιὰ στιγμή, ὅτι ἡ ἑλληνοσλαβικὴ Χερσόνησος ἀποτίναξε τὴν τουρκικὴ κυριαρχία κι ὅτι ὑπῆρχε ἐδῶ κυβέρνηση συμφωνότερη μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ λαοῦ: ποιά θὰ ἦταν στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἡ στάσις τῆς Ρωσσίας; Εἶναι πασίγνωστο, ὅτι σὲ ὄσα κράτη ξεπετάχτηκαν πάνω σὲ τουρκικὸ ἔδαφος κι ἀπόκτησαν ὀλικὰ ἢ μερικὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τους, δημιουργήθηκε ἀμέσως ἓνα ἰσχυρὸ ἀντιρωσσικὸ κόμμα. *Αν λοιπὸν αὐτὸ συμβαίνει σὲ ἐποχὴ, πού ἡ ρωσικὴ ὑποστήριξις ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴν τους καταφυγὴν ἐναντίαν στὴν τουρκικὴ καταπίεσις, τί θὰ πρέπει νὰ περιμένουμε, ὅταν ἐξαφανιστεῖ ὁ φόβος μπροστὰ στὴν καταπίεσις τούτη;

*Αν ὅμως ἀπωθοῦνταν ἡ τουρκικὴ κυριαρχία πέρα ἀπὸ τὸν Βόσπορον, ἀν ἀπελευθερώνονταν οἱ διάφορες ἐθνικότητες καὶ θρησκευτικὲς ὁμολογίαι τῆς χερσονήσου, ἀν ἀφηνόταν ἐλεύθερο πεδίο δράσεως στὶς μηχανορραφίαις καὶ στὶς σκευωρίαις, στὶς ἀντιφατικὰς ἐπιθυμίαις καὶ συμφέροντα ὄλων τῶν μεγάλων Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, δὲν θὰ προκαλοῦσε κάτι τέτοιο γενικὸ πόλεμον; Αὐτὸ ἀναρωτιέται ἡ διπλωματία τῆς δειλίας καὶ τῆς ρουτίνας.

Δὲν προσδοκοῦμε φυσικὰ ὅτι οἱ Clarendon, οἱ Palmerston, οἱ Aberdeen κι οἱ Εὐρωπαῖοι ὑπουργοὶ ἐξωτερικῶν θὰ κάμουν παρόμοια πράγματα. Αὐτοὶ τρέμουν μόνον πού τὸ σκέφτονται. *Ὅποιος ὅμως, μελετώντας τὴν ἱστορίαν, ἔμαθε νὰ θαυμάζει τὴν αἰώνια ἀλλαγὴν τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων, ὅπου τίποτε δὲν εἶναι σταθερὸν παρὰ μόνον ἡ ἀστάθεια καὶ τίποτε ἀμετάβλητον παρὰ μόνον ἡ μεταβολὴ· ὅποιος παρακολούθησε τὴν ἀκαμπτη πορεία τῆς Ἱστορίας, πού οἱ τροχοὶ τῆς κυλᾶνε ἀλύπητα πάνω ἀπ' τὰ συντρίμματα αὐτοκρατοριῶν, λιώνοντας γενιὰς ὀλόκληρας, δίχως νὰ τίς θεωρεῖ ἄξιαι οὔτε γιὰ ἓνα βλέμμα οἴκτου· ὅποιος μὲ δυὸ λόγια καταλάβει, ὅτι καμμιά δημαγωγικὴ ἐκκλήσις καὶ καμμιά στασιαστικὴ διακήρυξις δὲν στάθηκε ποτὲ ἐπαναστατικὴ ὅσο τὰ γυμνά κι ἀπλά μητρώα τῆς ἀνθρώπινης Ἱστορίας· ὅποιος ξέρει νὰ ἐκτιμῆσει τὸν ἐξαιρετικὰ ἐπαναστατικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐποχῆς μας, ὅπου ἀτμός καὶ ἄνεμος, ἠλεκτρισμὸς καὶ τυπογραφικὸν πιεστήριον, πυροβολικὸν καὶ ἀνακαλύψεις χρυσοῦ γεννοῦν ὄλα μαζί σ' ἓνα χρόνον περισσότερες ἀλλαγὰς κι ἐπαναστάσεις ἀπ' ὅσας προτύτερα αἰῶνας ὀλό-

κληρος — αυτός σίγουρα δέν θά διστάσει νά κοιτάξει κατάματα ένα ιστορικό πρόβλημα μόνο και μόνο έπειδή ή πραγματική του λύση θά μπορούσε νά συνεπιφέρει έναν εύρωπαϊκό πόλεμο.

“Οχι, ή διπλωματία κι ή διακυβέρνηση μέ τόν παραδοσιακό τρόπο δέν θά λύσουν ποτέ τους τούτη τήν δυσκολία. ‘Η λύση τοῦ τουρκικού προβλήματος, όπως και άλλων μεγάλων προβλημάτων, έπιφυλάσσεται στην εύρωπαϊκή ‘Επανάσταση. Και δέν είναι παράτολμο νά έντάξουμε τοῦτο τὸ άσχετο, άπό πρώτη όψη, ζήτημα στον τομέα τῶν άρμοδιοτήτων τοῦ μεγάλου επαναστατικού κινήματος. ‘Από τὰ 1789 και μετά τὰ όρόσημα τῆς ‘Επανάστασης στήθηκαν σέ θέσεις όλο και πιό προκεχωρημένες. Οί τελευταίες επαναστατικές προφυλακές ἦσαν ή Βαρσοβία, τὸ Ντεμπρετσίν,⁵⁰ τὸ Βουκουρέστι· τὰ προκεχωρημένα φυλάκια τῆς έπόμενης επανάστασης πρέπει νάιναι ή Πετρούπολη κι ή Κωνσταντινούπολη. Αὐτές είναι οί δύο πιό τρωτές θέσεις, όπου πρέπει νά χτυπηθεῖ ὁ ρωσικός άντεπαναστατικός κολοσσός.

Θ’ άποτελοῦσε άπλό παιγνίδι τῆς φαντασίας, άν καταστρώναμε κάποιον άκριβές σχέδιο διαμελισμοῦ τῆς εύρωπαϊκῆς Τουρκίας. Θα μπορούσαμε νά έπινοήσουμε τουλάχιστο εἴκοσι έξίσου εύλογα τέτοια σχέδια. “Ομως έδῶ δουλειά μας δέν είναι νά καταστρώσουμε εύφάνταστα προγράμματα, παρά νά έπιχειρήσουμε τήν έξαγωγή γενικῶν πορισμάτων άπό άδιαμφισβήτητα γεγονότα. Κι άπό τήν σκοπιά τούτη τὸ ζήτημα παρουσιάζει δύο πλευρές.

Πρῶτο, είναι άναντίρρητο γεγονός, ὅτι ή χερσόνησος, πού συνήθως όνομάζεται εύρωπαϊκή Τουρκία, άποτελεῖ φυσική κληρονομιά τῆς νοτιοσλαβικῆς φυλῆς. ‘Από τὰ δώδεκα έκατομμύρια τῶν κατοίκων τὰ έφτὰ άνήκουν σέ τούτη τήν φυλή. ‘Εδῶ και δώδεκα αἰῶνες αὐτή κατέχει τὸ έδαφος. ‘Αν έξαιρέσουμε ένα άραιό πληθυσμό, πού έχει δεχτεῖ τήν έλληνική γλώσσα, μολονότι στην πραγματικότητα είναι σλαβικῆς καταγωγῆς, ὡς άνταγωνιστές της έχει Τούρκους ή ‘Αρναούτηδες¹⁶ βαρβάρους, πού άπό καιρό δείχτηκαν νά προβάλλουν τήν πιό φανατική άντίθεση σέ κάθε πρόοδο. ‘Αντίθετα, οί Νοτιοσλάβοι άποτελοῦν στο έσωτερικό τῆς χώρας τούς άποκλειστικούς εκπροσώπους τοῦ πολιτισμοῦ. ‘Ακόμα βέβαια δέν σχηματίζουν έθνος, όμως στην Σερβία έχουν ένα ίσχυρό και

σχετικά πεφωτισμένο έθνικό πυρήνα. Οί Σέρβοι έχουν δική τους ιστορία και φιλολογία. Την σημερινή τους έσωτερική αυτονομία την όφειλουν σ' έναν έντεκάχρονο γενναίο άγώνα έναντια σ' έναν έχθρο αριθμητικά πολύ υπέρτερο. Στα τελευταία είκοσι χρόνια έκαμαν γρήγορες προόδους σ' ό,τι άφορᾶ τόν πνευματικό και τεχνικό πολιτισμό. Οί Χριστιανοί τής Βουλγαρίας, Θράκης, Μακεδονίας και Βοσνίας τούς βλέπουν ώς τó επίκεντρο, γύρω από τó όποιο θά πρέπει νά συσπειρωθοῦν όλοι στις προσεχείς τους προσπάθειες για έθνική ανεξαρτησία. Πράγματι, μπορούμε νά Ισχυριστοῦμε, ότι, όσο περισσότερο θά έδραιώνεται ή Σερβία και ή σερβική έθνικότητα, τόσο περισσότερο θά παραμερίζεται ή ρωσική έπιρροή πάνω στους Σλάβους τής Τουρκίας· γιατί ή Σερβία, για νά κρατήσει την ξεχωρη θέση της ώς χριστιανικό κράτος, υποχρεώθηκε νά δανειστεί από την δυτική Εύρώπη τούς πολιτικούς της θεσμούς, τὰ σχολεία της, την έπιστημονική γνώση της, τίς βιομηχανικές της εγκαταστάσεις. Έτσι έξηγεΐται τó παράδοξο, ότι ή Σερβία, παρά την ρωσική προστασία, άποτελεΐ συνταγματική μοναρχία από τότε πού χειραφετήθηκε.

“Όσους δεσμούς κι άν δημιουργεί ή κοινότητα αίματος και θρησκείας ανάμεσα σέ Ρώσους και Νοτιοσλάβους τής Τουρκίας, ώστόσο τὰ συμφέροντά τους θά συγκρουστοῦν άνοιχτά μόλις οί δεύτεροι χειραφετηθοῦν. Ό λόγος είναι οί άνάγκες του έμπορίου, όπως προκύπτουν από την διαφορετική γεωγραφική θέση τών δύο χωρῶν. Η Ρωσία, όντας συμπαγής ένδοχώρα, παράγει σήμερα κυρίως άγροτικά προϊόντα, ίσως κάποια μέρα στο μέλλον και βιομηχανικά. Η έλληνοσλαβική Χερσόνησος, ή όποία έχει σχετικά μικρή έκταση και έκτεταμένες άκτές σέ τρείς θάλασσες, πού την μία τους την έξουσιάζει, είναι σήμερα κυρίως περιοχή διαμετακομιστικού έμπορίου, μολονότι διαθέτει τίς καλύτερες δυνατότητες για την ανάπτυξη τής δικής της παραγωγής. Η ρωσική οικονομία τείνει πρὸς τó μονοπώλιο, ενώ ή νοτιοσλαβική είναι έπεκτατική. Έπιπλέον, συναγωνίζονται ή μία την άλλη στην Κεντρική Άσία· ενώ όμως ή Ρωσία έχει κάθε συμφέρον νά πουλήσει εκεί άποκλειστικά τὰ δικά της προϊόντα, οί Νοτιοσλάβοι ήδη από τώρα ενδιαφέρονται ζωηρότατα νά εισαγάγουν στις άγορές τής Άνατο-

λῆς τὰ προϊόντα τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Πῶς θάταν λοιπὸν δυνατό νὰ μονοιάσουν τὰ δύο αὐτὰ ἔθνη; Οἱ Νοτιοσλάβοι τῆς Τουρκίας καὶ οἱ Ἕλληνες ἔχουν, ἀκόμα καὶ σήμερα, πολὺ περισσότερα κοινὰ συμφέροντα μὲ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην παρὰ μὲ τὴν Ρωσσίαν. Κι ὅταν οἱ σιδηρόδρομοι, ποὺ ξεκινᾶνε ἀπὸ τὴν Ὀστάνδη, τὴν Χάβρη καὶ τὸ Ἀμβούργο καὶ φτάνουν στὴν Βουδαπέστη, προωθηθοῦν ἴσαμε τὸ Βελιγράδι καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη (ὅπως σχεδιάζεται τώρα), τότε θὰ γίνῃε διαρκῆς ἡ ἐπιρροὴ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ ἐμπορίου στὴ νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην.

Ἀπὸ τὴν ἄλλή πλευρὰ, τώρα, οἱ Σλάβοι τῆς Τουρκίας ὑποφέρουν ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσίν τους σὲ μιὰ μωαμεθανικὴ στρατιωτικὴ τάξην, ποὺ κατέχει τὴν χώρα καὶ πρέπει νὰ συντηρηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἴδιους. Τούτῃ ἡ στρατιωτικὴ κατοχὴ συγκεντρώνει στὰ χέρια τῆς ὅλα τὰ δημόσια λειτουργήματα, στρατιωτικά, πολιτικά καὶ δικαστικά. Τί ἄλλο εἶναι ὁμοῦς τὸ ρωσικὸ κυβερνητικὸ σύστημα —παντοῦ ὅπου δὲν ἔχει συγχωνευθεῖ μὲ φεουδαλικούς θεσμούς—, ἀν ὅχι στρατιωτικὴ κατοχὴ, ὅπου οἱ πολιτικὲς καὶ οἱ δικαστικὲς ἀρχὲς εἶναι ὀργανωμέναι στρατιωτικά καὶ ὅπου ὁ λαὸς ὑποχρεώνεται νὰ τὰ πληρώνει ὅλα αὐτά; Ὅποιος ὁμοῦς πιστεύει, ὅτι ἓνα τέτοιο σύστημα μπορεῖ νὰ θέλξει τοὺς Νοτιοσλάβους, ἅς μάθει τὴν σερβικὴν ἱστορίαν μετὰ τὰ 1804: ὁ Καραγιώργης, ὁ θεμελιωτῆς τῆς σερβικῆς ἀνεξαρτησίας, ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τὸν λαόν, καὶ ὁ Μιχαήλ Ὀβρένοβιτς, ὁ ἀνορθωτῆς τῆς ἀνεξαρτησίας, διώχτηκε μὲ καταισχύνῃ ἀπὸ τὴν χώρα, ἐπειδὴ προσπάθησαν νὰ εἰσαγάγουν τὸ ρωσικὸ αὐταρχικὸν σύστημα μὲ τὰ συμπαρομαρτοῦντα του, δηλ. διαφθορά, ἡμιστρατιωτικὴ γραφειοκρατία καὶ πασαλίδικὴ ἐκμετάλλευση.

Ἐδῶ βρίσκεται λοιπὸν ἡ ἀπλὴ καὶ τελειωτικὴ λύση τοῦ ζητήματος. Τόσο ἡ Ἱστορία ὅσο καὶ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς μας εἰσηγοῦνται τὴν ἴδρυσιν ἑνὸς ἐλεύθερου καὶ ἀνεξάρτητου χριστιανικοῦ κράτους πάνω στὰ εἰρήπια τῆς μουσουλμανικῆς αὐτοκρατορίας στὴν Εὐρώπην. Τὸ ἐπόμενο κινδύος ἐπαναστατικὸ ἐγχείρημα θὰ καταστήσει ὀπωσδήποτε ἀναγκαῖον κάτι τέτοιο, γιὰτὶ σίγουρα θὰ ὀδηγήσει στὴν ἔκρηξιν τὴν ἀπὸ καιρὸ ἤδη ὄριμην σύγκρουσιν ἀνάμεσα σὲ ρωσικὴ ἀπολυταρχία καὶ εὐρωπαϊκὴ δημοκρατία. Στὴν

σύγκρουση τούτη πρέπει νά πάρει μέρος κι ή 'Αγγλία, όποια κυβέρνηση κι άν έχει εκείνη τήν στιγμή. 'Η 'Αγγλία δέν μπορεί ποτέ νά άποδεχτεί μιá ρωσική κατοχή τής Κωνσταντινούπολης. Πρέπει νά συμμαχήσει με τούς έχθρούς του τσάρου και νά εúνοήσει τήν ίδρυση ένός ανεξάρτητου σλαβικού κράτους στην θέση τής έξαντλημένης και τσακισμένης 'Υψηλής Πύλης.¹⁷

Engels

13

'Οχλαγωγία στην Κωνσταντινούπολη...

New-York Daily Tribune, 6 Μαΐου 1853
Λονδίνο, Παρασκευή, 22 'Απριλίου 1853

Σύμφωνα με τηλεγράφημα πού έφθασε, στις 12 του μηνός έγιναν στην Κωνσταντινούπολη και στα περίχωρα μεγάλες ταραχές, στις όποίες σκοτώθηκαν ή τραυματίστηκαν δεκαπέντε Χριστιανοί από τον φανατικό τουρκικό δχλο.

«'Η τάξη άποκαταστάθηκε άμέσως από στρατιωτικές δυνάμεις».

Marx

14

...Τουρκία και Ρωσία

New-York Daily Tribune, 9 'Ιουνίου 1853
Λονδίνο, Τρίτη, 24 Μαΐου 1853

Τό περασμένο Σάββατο έφτασαν τηλεγραφήματα από τις Βρυξέλλες και τό Παρίσι με ειδήσεις τής 13ης Μαΐου από τήν Κωνσταντινούπολη. 'Αμέσως μετά τήν άφιξή τους συνεκλήθη στο ύπουρ-

γεῖο ἔξωτερικῶν τὸ ὑπουργικὸ συμβούλιον, πού συνεδρίασε τρισήμεσι ὧρες. Τὴν ἴδια μέρα στάλθηκαν τηλεγραφικαὶ διαταγαὶ εἰς τὸ ναυαρχεῖο τοῦ Πόρτσμουθ ν' ἀναχωρήσουν δύο ἀτμοκίνητες φρεγάτες — ἡ London, 90, καὶ ἡ Sanspareil, 71 — ἀπὸ τὸ Σπίτχεντ μὲ κατεύθυνση τὴν Μεσόγειον. Οἱ ἀτμοκίνητες φρεγάται High-flyer, 21, καὶ Oden, 16, εἶναι ἐπίσης ἑτοιμαὶ πρὸς ἀναχώρησιν.

Τί περιεῖχαν αὐτὰ τὰ τηλεγραφήματα, ὥστε ἔκαναν τοὺς ὑπουργοὺς νὰ δραστηριοποιηθοῦν ξαφνικὰ, διακόπτοντας τὴν ἡσυχὴ ἀδράνεια τῆς Ἀγγλίας;

Γνωρίζετε, ὅτι τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων εἶχε ρυθμιστεῖ μὲ τρόπο ἱκανοποιητικὸν γιὰ τὴν Ρωσσίαν⁶¹ καὶ, σύμφωνα μὲ τὰς διαβεβαιώσεις τῆς ρωσσοικῆς πρεσβείας εἰς Παρίσι καὶ εἰς Λονδίνο, ἡ Ρωσσία δὲν ζητοῦσε ἄλλη ἱκανοποίησιν πέρα ἀπὸ τὴν κύρια μερίδα αὐτῶν τῶν Ἀγίων Τόπων. Οἱ ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ τῆς ρωσσοικῆς διπλωματίας εἶχαν χαρακτῆρα ἀπλῶς ἱπποτικόν, ὅπως καὶ ἐκεῖνοι τοῦ Φριδερίκου Βαρβαρόσσα ἢ τοῦ Ριχάρδου τοῦ Λεοντόκαρδου. Αὐτὸ τουλάχιστον μᾶς λένε οἱ Times.

«Ὅμως», λέει ἡ Journal des Débats, «στὶς 5 Μαΐου ἡ ρωσσοικὴ ἀτμοκίνητη φρεγάτα "Βεσσαραβία" ἀφίχθη ἀπὸ τὴν Ὀδησὸν μεταφέροντας ἕνα Ρῶσον συνταγματάρχην μὲ μηνύματα γιὰ τὸν πρίγκηπα Μέντικωβ· καὶ τὸ Σάββατον, στὶς 7 τοῦ μηνός, ὁ πρίγκηπας ἐγγείρει εἰς τοὺς ὑπουργοὺς τῆς Πύλης ἕνα σχέδιον σύμβασιν ἢ εἰδικῆς συνθήκης, ὅπου διατύπωνε νέας ἀπαιτήσεις καὶ ἀξιώσεις. Αὐτὸ τὸ ἔγγραφο ὀνομάζεται τηλεσίγραφο, ἐφόσον συνοδεύεται ἀπὸ ἕνα πολὺ σύντομον σημείωμα, ὅπου ὀριζόταν ἡ Τρίτη, 10ῃ Μαΐου, ὡς ἡ τελευταία ἡμέρα λήψεως τῆς θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς ἀπάντησιν τοῦ Ντιβανιῦ.⁶² Τὸ σημείωμα τελείωνε περίπου ὡς ἑξῆς: "Ἄν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη θεωροῦσε σωστὸν ν' ἀπαντήσῃ ἀρνητικὰ, ὁ αὐτοκράτορας θ' ἀναγκασθεῖ νὰ τὸ θεωρήσῃ αὐτὸ πράξιν πλήρους ἐλλείψεως σεβασμοῦ γιὰ τὸ πρόσωπόν του καὶ γιὰ τὴν Ρωσσίαν, καὶ θὰ τὸ πληροφοροῦνταν μὲ βαθεῖα λύπη"».

Ὁ κύριος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς αὐτῆς τῆς συνθήκης ἦταν νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας τὸ δικαίωμα προστασίας ἅλων τῶν Ἑλληνορθόξων ὑπηκόων τῆς Πύλης. Μὲ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσουκ-Καϊναρτζῆ,⁶² πού κλείσθη εἰς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ., ἐπιτράπηκε ἡ ἀνέγερσιν ἑνὸς ἑλληνορθόξου παρεκκλησίου εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν καὶ ἡ ρωσσοικὴ πρεσβεία ἀπέκτησε τὸ

προνόμιο ἐπέμβασης σὲ περιπτώσεις σύγκρουσης ἀνάμεσα στοὺς ἱερεῖς αὐτοῦ τοῦ παρεκκλησίου καὶ στοὺς Τούρκους. Τοῦτο τὸ προνόμιο ἐπικυρώθηκε μὲ τὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης.⁴⁴ Ἐκεῖνο πού ἀπαιτεῖ τώρα ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ εἶναι ἡ μετατροπὴ τοῦ κατ' ἐξάιρεση προνομίου σὲ γενικὸ δικαίωμα προστασίας ὀλοκληρῆς τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Τουρκία, δηλ. τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ πληθυσμοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Ἐπιπλέον ζητᾷ τὸ ἀκαθαίρετο τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινούπολης, Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱερουσαλήμ καθὼς καὶ τῶν μητροπολιτῶν, ἐκτὸς ἂν ἀποδειχτοῦν ἔνοχοι ἐσχάτης προδοσίας (ἐναντίον τῶν Ρώσων), καὶ τότε πάλι μονάχα μὲ τὴν συγκατάθεση τοῦ τσάρου· μὲ ἄλλα λόγια ζητᾷ τὴν μεταβίβαση τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ σουλτάνου στὰ χέρια τῆς Ρωσίας.

Οἱ εἰδήσεις, πού ἔφεραν τὰ τηλεγραφήματα τοῦ Σαββάτου, ἦσαν: πρῶτο, ὅτι ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ εἶχε παραχωρήσει μιὰ ἀκόμα παράταση —ὡς τις 14 τ.μ.— γιὰ νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὸ τελεσίγραφο του· ὅτι ἔγινε μιὰ ἀλλαγὴ στὸ τουρκικὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο, ὅπου ὁ Ρεσίντ πασάς, ὁ ἀντίπαλος τῆς Ρωσίας, διορίστηκε ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν, ἐνῶ ὁ Φουὰτ ἐφέντης ξαναπῆρε τὸ ἀξίωμά του· καὶ τέλος, ὅτι τὸ ρωσικὸ τελεσίγραφο ἀπορρίφθηκε.

Ἀκόμα καὶ μετὰ ἀπὸ μιὰ σειρά λαμπρῶν νικῶν ἡ Ρωσία δὲν θὰ μπορούσε νὰ προβάλει μεγαλύτερες ἀπαιτήσεις ἀπέναντι στὴν Τουρκία. Τοῦτο ἀποτελεῖ καὶ τὴν καλύτερη ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἐπιμονή, μὲ τὴν ὁποία προσκολλᾶται στὴν ἀπαρχαιωμένη τῆς ἰδέα, ὅτι κάθε μεσοβασιλεία τῆς ἀντεπανάστασης στὴν Εὐρώπῃ τῆς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ἐκμαιεῖ ἐποχωρήσεις ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Καὶ πράγματι, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς πρώτης γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἢ ὀπισθοδρόμηση στὴν ἡπειρωτικὴ Εὐρώπῃ ταυτιζόταν πάντοτε μὲ τις ρωσικὲς προόδους στὴν Ἀνατολή. Ὅμως ἡ Ρωσία πέφτει ἔξω, ἂν συγγέει τὴν σημερινὴν κατάσταση τῆς Εὐρώπης μὲ ἐκείνη μετὰ τὰ συνέδρια τοῦ Λάιμπαχ καὶ τῆς Βερόνας¹⁰ ἢ μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ Τιλισί.⁹ Ἡ ἴδια ἡ Ρωσία φοβᾶται περισσότερο τὴν ἐπανάσταση, πού θὰ πρέπει ν' ἀκολουθήσει κάθε γενικὸ πόλεμο στὴν ἡπειρωτικὴ Εὐρώπῃ, ἀπ' ὅσο φοβᾶται ὁ σουλτάνος τὴν ἐπίθεση τοῦ τσάρου. Ἄν οἱ ἄλλες Δυνάμεις παραμείνουν

σταθερές, ή Ρωσσία σίγουρα θα ύποχωρήσει με λίαν εύπρεπή τρόπο. "Όπως και νάχει, ώστόσο, οι τελευταίοι της έλιγμοι έδωσαν ισχυρή ώθηση στα στοιχειά που επιδιώκουν την άποδιοργάνωση τής Τουρκίας από τα μέσα. Το μόνο έρώτημα είναι: ένεργεί ή Ρωσσία από δική της έλεύθερη παρώθηση ή είναι άσυνείδητος κι άκούσιος δούλος τής σύγχρονης είμαρμένης — τής 'Επανάστασης; Πιστεύω το δεύτερο.

Marx

15

...Τò τουρκικό ζήτημα

New-York Daily Tribune, 10 'Ιουνίου 1853

Λονδίνο, Παρασκευή, 27 Μαΐου 1853

Οί πληροφορίες που σās διαβίβασα στο τελευταίο μου άρθρο σχετικά με την άπόρριψη του ρωσσικού τελεσιγράφου και τον σχηματισμό άντιρωσσιικής κυβέρνησης στην Κωνσταντινούπολη έπιβεβαιώθηκαν όλότελα στο μεταξύ. Οί τελευταίες είδήσεις από την Κωνσταντινούπολη με ήμερομηνία 17 Μαΐου έχουν ως έξής:

«Με την άνάλψη του αξιώματός του ο Ρεσίντ πασάς ζήτησε από τον πρίγκηπα Μέντσικοβ έξαήμερη άναβολή. 'Ο Μέντσικοβ άρνήθηκε και δήλωσε, ότι οι διπλωματικές σχέσεις είχαν διακοπεί, προσθέτοντας, ότι θα παραμείνει στην Κωνσταντινούπολη τρεις ήμέρες άκόμη για να κάμει τις άναγκαίες προετοιμασίες για την άναχώρησή του· κάλεσε την Πύλη¹⁷ να σκεφτεί το ζήτημα και να έπωφεληθει από τον σύντομο χρόνο τής άναγκαστικής παραμονής του εκεί».

Με ήμερομηνία 19 Μαΐου μαθαίνουμε έπιπλέον από την Κωνσταντινούπολη:

«Στις 17 συνεδρίασε το Ντιβάνι²⁸ και άποφάσισε τελειωτικά, ότι οι όροι του πρίγκηπα Μέντσικοβ δέν μπορούν να γίνουν δεκτοί. 'Ωστόσο ο πρίγκηπας Μέντσικοβ δέν έφυγε από την Κωνσταντινούπολη μόλις πήρε τούτη την είδηση. 'Απεναντίας, άρχισε καινούργιες διαπραγματεύσεις με τον Ρεσίντ πασά. 'Η ήμέρα άναχώρησης τής ρωσσιικής πρεσβείας δέν είναι πιά προσδιορισμένη».

Σε αντίθεση με τὴν εἶδηση τούτη, τὸ ἀπογευματινὸ φύλλο τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης, ἡ Patrie, γράφει θετικὰ, ὅτι ἡ κυβέρνηση πῆρε τὴν πληροφορία πὼς ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ ἀναχώρησε γιὰ τὴν Ὁδησσὸ κι ὅτι αὐτὸ ἐλάχιστη αἴσθηση προξένησε στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ Pays συμφωνεῖ με τοῦτο τὸν ἰσχυρισμό, ἐνῶ ἡ Presse τὸν ἀντικρούει. Ὁμως ὁ Girardin προσθέτει ὅτι, σὲ περίπτωση πού ἡ εἶδηση ἀληθεύει, θὰ μπορούσε νὰ αἰτιολογηθεῖ εὐκολα.

«Ἄν ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ ἀναχώρησε πράγματι ἀπὸ τὸ Μπουγιούκντερε⁶³ γιὰ τὴν Ὁδησσὸ, γεγονὸς εἶναι, ὅτι μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἀποστολῆς του (manqué son effet) δὲν τοῦ ἀπέμεινε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὸ ἓνα λιμάνι στὸ ἄλλο».

Μερικὰ φύλλα ἰσχυρίζονται, ὅτι ὁ στόλος τοῦ ναυάρχου Delasusse πέρασε τὰ Δαρδανέλλια καὶ τώρα βρίσκεται ἀγκυροβολημένος στὸν Κεράτιο κόλπο, ὅμως ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς ἀντικρούεται ἀπὸ τὴν Morning Post. Ἡ Triester Zeitung βεβαιώνει τοὺς ἀναγνώστες της, ὅτι ἡ Πύλη, προτοῦ ἀπαντήσῃ στὸν πρίγκηπα Μέντσικοβ, ἔθεσε στὸν λόρδο Redcliffe καὶ στὸν κ. Delacour τὸ ἐρώτημα, ἂν μπορεῖ ἐνδεχομένως νὰ ὑπολογίσει στὴν ὑποστήριξή τους. Ἡ εἶδηση αὐτὴ διαψεύδεται ἐπίσημα ἀπὸ τοὺς Times.

Δίνω τώρα μιὰ κατὰ λέξη μετάφραση ἀπὸ τὴν παρισινὴ Siècle, πού περιέχει μερικὲς ἀλλόκοτες λεπτομέρειες σὲ σχέση με τὶς διαπραγματεύσεις στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὶς 5 ὡς τὶς 12 Μαΐου — ἓνα ξεγύμνωμα τῆς γελοίας συμπεριφορᾶς τοῦ πρίγκηπα Μέντσικοβ, ὁ ὁποῖος σ' ὅλην αὐτὴ τὴν ἱστορία συνδύασε με τὸν πιὸ ἀπεχθὴ τρόπο βόρεια βαρβαρότητα καὶ βυζαντινὴ διπλοπροσωπία καὶ κατάφερε νὰ κάνει τὴν Ρωσσία ἀντικείμενο χλεύης σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη. Τοῦτος ὁ grec du Bas-Empire⁶⁴ εἶχε τὸ θράσος νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν κυριαρχία πάνω σὲ μιὰν ὀλόκληρη αὐτοκρατορία παίζοντας θέατρο μονάχα. Ἡ Ρωσσία δὲν χρειάζεται πιὰ νὰ κάνει τὸ βῆμα ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ στὸ γελοῖο — ἓνα γελοῖο, πού μονάχα με αἷμα μπορεῖ νὰ ξεπλυθεῖ. Ὁμως ἡ ἐποχὴ τῆς πλουτοκρατίας πού παίζει στὸ χρηματιστήριο δὲν εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν ἱπποτικῶν κονταρομαχιῶν. Τὸ ἄρθρο τῆς Siècle ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Τὴν Πέμπτη, στίς 5 Μαΐου, ἡμέρα ἀναχώρησης τοῦ γαλλικοῦ ταχυδρομικοῦ ἀτμοπλοίου, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἔστειλε στὸν κ. Delacour καὶ

στών πρίγκηπα Μέντσικοβ αντίγραφα τοῦ φερμανιοῦ, μετὸ ὁποῖο δίνε-
ται λύση στὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων. Ἡ ἡμέρα πέρασε χωρὶς νὰ
γίνει οποιαδήποτε δήλωση ἢ διάβημα ἀπὸ μέρους τοῦ πρίγκηπα Μέντσι-
κοβ κι ὅλοι οἱ ἀπεσταλμένοι, πιστεύοντας ὅτι τὸ ζήτημα λύθηκε, ἐπιφε-
λήθησαν ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου γιὰ ν' ἀναφέρουν
στὴν κυβέρνησή του ὁ καθένας τὴν εὐτυχή τροπὴ τῶν πραγμάτων.
Ὅμως ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ, πού μόλις εἶχε λάβει τὸ φερμάνι σχετικὰ
μετὸς Ἀγίους Τόπους, ἔστειλε κατὰ τὰ μεσάνυχτα στὸν ὑπουργὸ τῶν
ἐξωτερικῶν ἕναν κοινὸ καβάζο, δηλ. χωροφύλακα, μ' ἕνα τελεσίγραφο,
ὅπου ἀπαιτοῦσε ἕνα σενέτ (συνθήκη) μετὸ περιεχόμενον τὴν λύση τοῦ προ-
βλήματος τοῦ Ἀγίου Τάφου καὶ τὴν ἐγγύηση τῶν μελλοντικῶν προνο-
μιῶν καὶ ἀσυλιῶν τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας, δηλ. τὸ πῶς ἐκτετα-
μένο δικαίωμα προστασίας τῆς τελευταίας πρὸς ὄφελος τῆς Ρωσίας,
ἔτσι ὥστε στὴν Τουρκία θὰ ὑπῆρχαν στὸ ἐξῆς δύο διαφορετικοὶ αὐτο-
κράτορες — ὁ σουλτάνος γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους καὶ ὁ τσάρος γιὰ τοὺς
Χριστιανούς. Ὁ πρίγκηπας ἔδωσε στὴν Πύλη τέσσερις μόνο μέρες γιὰ
ν' ἀπαντήσει στὸ τελεσίγραφο, κι ἐπιπλέον ζήτησε ἀμεση βεβαίωση τῆς
λήψης τοῦ τελεσιγράφου τοῦ ἀπὸ κυβερνητικὸ ὑπάλληλο. Ὁ ὑπουργὸς
ἐσωτερικῶν τοῦ ἔστειλε ἕνα εἶδος ἀπόδειξης μετὸν ἀγά του, ἕναν κατώ-
τερο ἀξιωματικὸ τῆς χωροφυλακῆς. Τὴν ἴδια νύχτα ὁ πρίγκηπας ἔστειλε
ἕνα ἀτμόπλοιο στὴν Ὀδησό. Τὴν Παρασκευή, στίς 6 Μαΐου, ἀφοῦ ὁ
σουλτάνος ἔλαβε γνώση τῆς ἐπίδοσης τοῦ τελεσιγράφου, πού ἔγινε με-
τόσο ἀσυνήθιστο τρόπο, συγκάλεσε τὸ Ντιβάνι⁵² καὶ γνωστοποίησε ἐπί-
σημα τὰ συμβάντα στὸν λόρδο Redcliffe καὶ στὸν κ. Delacour. Οἱ δύο
πρεσβευτὲς συμφώνησαν ἀμέσως μέτρα γιὰ τὴν χάραξη κοινῆς πολιτι-
κῆς καὶ συμβούλευσαν τὴν Πύλη ν' ἀπορρίψει τὸ τελεσίγραφο μετὸν
μεγαλύτερη μετριοπάθεια στὴν γλώσσα καὶ στίς ἐκφράσεις της. Ἐπι-
πλέον λέγεται ὅτι ὁ κ. Delacour δήλωσε μετὸν ἐπισημότητα, πὼς ἡ
Γαλλία θὰ στραφεῖ ἐναντία σὲ κάθε συνθήκη πού θὰ θίγει ὅσα δικαιώ-
ματα τῆς ἀνήκουν μετὰ τὴν συνθήκη τοῦ 1740 γιὰ τοὺς Ἀγίους Τό-
πους. Ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ ἀποσύρθηκε στὸ μεταξύ στὸ Μπουγιούκ-
ντερε⁵³ (ὅπως ὁ Ἀχιλλέας στὴ σκηνὴ του). Ὁ κ. Canning ζήτησε ἐκεῖ
στίς 9 Μαΐου μιὰ συνομιλία μετὸν πρίγκηπα, ἔχοντας τὴν πρόθεση νὰ
τὸν παροτρύνει σὲ μετριοπαθέστερη συμπεριφορά. Ἄρνηση. Στίς 10
Μαΐου οἱ ὑπουργοὶ στρατιωτικῶν κι ἐξωτερικῶν πῆγαν στὸν μεγάλο βε-
ζύρη, πού εἶχε παρακαλέσει τὸν πρίγκηπα Μέντσικοβ νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ
γιὰ νὰ ἐπιχειρήσει τὴν ἐπίτευξη μιᾶς λογικῆς ρύθμισης. Καὶ πάλι ἄρνηση.
Ὡστόσο ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ ἀνακοίνωσε στὴν Πύλη, ὅτι εἶναι πρό-
θυμος νὰ παραχωρήσει κι ἄλλη, τριήμερη ἀναβολή. Ὅμως ὁ σουλτάνος
κι οἱ ὑπουργοὶ του τοῦ ἀπάντησαν, ὅτι εἶχαν πάρει τίς ἀποφάσεις τους
κι ὅτι ὁ χρόνος δὲν θὰ τίς ἔλλαζε. Ἡ ἀρνητικὴ τούτη ἀπάντηση τῆς Πύ-
λης στάλθηκε στίς 10 Μαΐου κατὰ τὰ μεσάνυχτα στὸ Μπουγιούκντερε,⁵³

ὅπου ἦταν μαζεμένη ὀλόκληρη ἡ ρωσικὴ πρεσβεία κι ὅπου ἀπὸ κάμπο-
σες ἡμέρες εἶχε ἀφεθεῖ νὰ δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση ἐπικείμενης ἀνα-
χώρησης. Τὸ τουρκικὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο, ἔχοντας πληροφορηθεῖ αὐτὰ
τὰ γεγονότα, λίγο ἤθελε νὰ ὑποχωρήσει, δταν ὁ σουλτάνος τὸ ἀπέλυσε
καὶ σχημάτισε καινούργια κυβέρνηση».

Κλείνω τὴν ἔκθεσή μου γιὰ τὶς τουρκικὲς ὑποθέσεις μ' ἓνα ἀπό-
σπασμα ἀπὸ τὴν Constitutionnel, πού δείχνει τὴν συμπεριφορὰ
τοῦ ἑλληνορθόδοξου κλήρου ὅσο κρατοῦσαν αὐτὲς οἱ διαπραγμα-
τεύσεις:

«Ὁ ἑλληνορθόδοξος κλῆρος, πού ἐνδιαφέρεται βαθιὰ γι' αὐτὸ τὸ ζή-
τημα, πῆρε θέση ὑπὲρ τοῦ status quo,¹⁴ δηλ. ὑπὲρ τῆς Πύλης. Διαμαρτύ-
ρεται en masse¹⁵ κατὰ τῆς ἐπαπειλούμενης προστασίας, τὴν ὁποία θέλει
νὰ τοὺς ἐπιβάλλει ὁ Ρῶσσος αὐτοκράτορας. Γενικὰ ὁ ἑλληνορθόδοξος πλη-
θυσμὸς ἐπιθυμεῖ τὴν ὑποστήριξη τῆς Ρωσσίας, ὁμῶς ὑπὸ τὸν ὄρο, ὅτι
δὲν θὰ ὑπάγεται στὴν ἀμεση κυριαρχία τῆς. Τοῦ δημιουργεῖ ἀπέχθεια ἡ
σκέψη ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ποῦναί ἡ μητέρα τῆς Ρωσικῆς
Ἐκκλησίας, θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ὑποταχθεῖ στὴν τελευταία, πράγμα
πού θὰ γινόταν ὀπωσδήποτε, ἂν γίνονταν δεκτὰ τὰ σχέδια τοῦ ὑπουργικοῦ
συμβουλίου τῆς Πετρούπολης».

Marx

16

Τὸ τουρκικὸ ζήτημα. Οἱ Times. 'Ἡ ρωσικὴ ἐπέκταση

New-York Daily Tribune, 14 Ἰουνίου 1853
Λονδίνο, Τρίτη, 31 Μαΐου 1853

Ὁ στόλος τοῦ ναυάρχου Corry θεάθηκε στὸν κόλπο τῆς Βισκιάγιας
πλέοντας πρὸς τὴν Μάλτα, ὅπου θὰ ἐνισχύσει τὴν μοίρα τοῦ ναυάρ-
χου Dundas. Ὁρθὰ παρατηρεῖ ἡ Morning Herald:

«Ἄν εἶχε ἐπιτραπεῖ στοῦ ναύαρχο Dundas νὰ ἐνωθεῖ πρὶν ἀπὸ λίγες
ἑβδομάδες στὴν Σαλαμίνα μὲ τὴν γαλλικὴ μοίρα, τώρα ἡ κατάσταση θὰ
ἦταν ὀλότελα διαφορετικὴ».

Ἄν τυχὸν ἡ Ρωσσία προσπαθοῦσε, ἔστω καὶ γιὰ νὰ τηρήσει
τὰ προσχήματα, νὰ στηρίξει τὶς γελοῖες ἐπιδειξίεις τοῦ Μέντσικοβ

μὲ πραγματικούς πολεμικούς ἐλιγμούς, οἱ πρῶτες δύο ἐνέργειές της πιθανὸν νὰ ἦσαν ἡ ἀνακατάληψη τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν καὶ ἡ εἰσβολὴ στὴν ἀρμενικὴ ἐπαρχία τοῦ Κάρς καὶ στὸ λιμάνι τοῦ Βατούμ, περιοχὲς πού πάσχισε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐξασφαλίσει στὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης.⁴⁴ Ἀφοῦ τὸ λιμάνι τοῦ Βατούμ εἶναι τὸ μόνον ἀσφαλὲς καταφύγιο πλοίων στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Μαύρης Θάλασσας, ἡ κατοχὴ του θὰ στεροῦσε τὴν Τουρκία τὸν τελευταῖο της ναύσταθμο στὸν Πόντο καὶ θὰ τὸν ἔκανε ἀποκλειστικὰ ρωσικὴ θάλασσα. Τοῦτο τὸ λιμάνι, μαζί μὲ τὴν κατοχὴ τοῦ Κάρς, τῆς πλουσιότερης καὶ καλύτερα καλλιεργημένης περιοχῆς τῆς Ἀρμενίας, θὰ ἔδιναν στὴν Ρωσσία τὴν δυνατότητα ν' ἀποκόψει τὸ ἀγγλικὸ ἐμπόριο μὲ τὴν Περσία διαμέσου τῆς Τραπεζούντας καὶ θὰ παρεῖχαν μιά βάση ἐπιχειρήσεων ἐναντία στὴν Ἄγγλία καὶ στὴν Μικρὰ Ἀσία. Ἄν ὥστόσο ἡ Ἄγγλία καὶ ἡ Γαλλία δὲν λυγίσουν, τότε ὁ Νικόλαος δὲν θὰ πραγματοποιήσει τὰ σχέδιά του σὲ τούτη τὴν περιοχὴ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τὰ πραγματοποίησε ἡ αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη ἐναντίον τοῦ Ἀγᾶ Μωχάμετ, ὅταν αὐτὸς διέταξε τοὺς σκλάβους του νὰ κυνηγήσουν μὲ τὰ μαστίγια τὸν Ρῶσο πρεσβευτὴ Βοϊνόβιτς καὶ τὴν συνοδεία του στὰ καράβια τους, διώχνοντάς τους ἀπὸ τὸ Ἀστεραμπάντ.

Πουθενὰ δὲν προκάλεσαν μεγαλύτερη ἄραχὴ οἱ τελευταῖες εἰδήσεις ἀπ' ὅ,τι στὴν Printing-House Square.⁵⁴ Ἡ πρώτη ἀπόπειρα τῶν Times νὰ σηκώσουν κεφάλι ἀπὸ τὸ τρομερὸ χτύπημα ἦταν μιὰ ἀπεγνωσμένη διατριβὴ ἐναντία στὸν ἠλεκτρικὸ τηλεγραφο, αὐτὸ τὸ «ἐντελῶς ἀσύνηθες» ὄργανο. «Δὲν μπορούν ν' ἀντληθοῦν ὀρθὰ πορίσματα ἀπ' αὐτὸ τὸ ψευδολόγο καλῶδιο», ἀναφώνησαν. Ἔτσι, φορτώνοντας τὰ δικά τους ἐσφαλμένα πορίσματα στὸ ἠλεκτρικὸ καλῶδιο, οἱ Times προσπαθοῦν τώρα, μετὰ ἀπὸ τὴν δῆλωση τῶν ὑπουργῶν στὸ κοινοβούλιο, ν' ἀπαλλαγοῦν καὶ ἀπὸ τὴν παλιὰ «ὀρθή» ἀφετηρία τῶν συλλογισμῶν τους. Γράφουν λοιπόν:

«Ὅποια καὶ ἂν εἶναι ἡ τελικὴ τύχη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἢ μᾶλλον αὐτῆς τῆς μωαμεθανικῆς Δύναμης πού τὴν κυβέρνησε ἐπὶ τέσσαρις αἰῶνες, πάντως δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει διχογνωμία ἀνάμεσα σ' ὅλα τὰ κόμματα, στὴν χώρα τούτη καὶ στὴν Εὐρώπη, ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἡ

βαθμιαία πρόοδος τοῦ Ἰθαγενοῦς χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἀνεξάρτητη διακυβέρνηση συμφέρει ὅλο τὸν κόσμον καὶ δὲν θάπρεπε ποτὲ νὰ γίνῃ ἀνεκτὴ ἢ ὑποταγὴ αὐτῶν τῶν λαῶν στὸν ζυγὸ τῆς Ρωσσίας ἔτσι ὥστε νὰ διογκωθοῦν οἱ γιγάντιες κτήσεις της. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τρέφουμε τὴν βásiμη ἐλπίδα, ὅτι ἡ ἀντίσταση ἀπέναντι στὶς ἐπιδιώξεις αὐτῆς τῆς Ρωσσίας δὲν θὰ προερχόταν μονάχα ἀπὸ τὴν Τουρκία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅλη τὴν Εὐρώπην· τοῦτο τὸ πνεῦμα τῶν προσαρτήσεων καὶ τῶν ἐπεκτάσεων δὲν ἔχει παρὰ νὰ δείξει φανερὰ τὴν ἀληθινὴν του δύσιν καὶ ἀμέσως προκαλεῖ γενικὴ ἀντιπάθεια καὶ ἀνυπέρβλητη ἀντίσταση, στὴν ὅποια εἶναι ἔτοιμοι ν' ἀναλάβουν σημαντικὸν ρόλον οἱ Ἕλληνες καὶ Σλάβοι ὑπῆκοοι τῆς Τουρκίας».

Πῶς ἔγινε, τώρα, καὶ οἱ καημένοι οἱ Times πίστεψαν στὴν «καλὴ πίστη» τῆς Ρωσσίας ἀπέναντι στὴν Τουρκία καθὼς καὶ στὴν «ἀντιπάθειάν» της ἀπέναντι σὲ κάθε ἐπέκτασιν; Ἡ καλὴ θέλησις τῆς Ρωσσίας ἀπέναντι στὴν Τουρκία! Ὁ Πέτρος ὁ Α' σκόπευε νὰ ὀρθωθῆί πάνω στὰ εἰρήπια τῆς Τουρκίας. Ἡ Αἰκατερίνη ἔπεισε τὴν Αὐστρία, καὶ κάλεσε τὴν Γαλλίαν, νὰ συμμετάσχει στὸν προτεινόμενον ἀπὸ τὴν ἴδια διαμελισμὸν τῆς Τουρκίας καὶ στὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας στὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τὸν ἐγγονὸν της, ὁ ὅποιος εἶχε μορφωθῆί, καὶ ἀκόμα καὶ ὀνομαστεῖ, γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸν.⁵⁵ Ὁ Νικόλαος, πιδ μετριοπαθῆς, ζητᾷ μονάχα τὰ ἀποκλειστικὰ δικαιώματα προστασίας τῆς Τουρκίας. Ἡ ἀνθρωπότητα δὲν θὰ λησμονήσῃ ὅτι ἡ Ρωσσία ἦταν προστάτης τῆς Πολωνίας, προστάτης τῆς Κριμαίας, προστάτης τῆς Κουρλάνδης, προστάτης τῆς Γεωργίας, τῆς Μιγκελίας, τῶν Κιρκάσιων καὶ Καυκάσιων φυλῶν. Καὶ τώρα ἡ Ρωσσία προστάτης τῆς Τουρκίας! Ὅσο γιὰ τὴν ἀντιπάθειαν τῆς Ρωσσίας πρὸς τὴν ἐπέκτασιν, παραθέτω τὰ παρακάτω γεγονότα ἀπὸ ἕνα πλῆθος ρωσικῶν κατακτήσεων μετὰ τὸν Μεγάλον Πέτρον.

Τὰ ρωσσικὰ σύνορα προχώρησαν:

Πρὸς τὸ Βερολίνο, τὴν Δρέσδην καὶ τὴν Βιέννην περίπου	700 μίλια
Πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν	500 μίλια
Πρὸς τὴν Στοκχόλμην	630 μίλια
Πρὸς τὴν Τεχεράνην	1.000 μίλια

Οἱ ρωσσικῆς προσαρτήσεις ἀπὸ τὴν Σουηδίαν εἶναι μεγαλύτε-

ρες ἀπ' ὅ,τι ἀπόμεινε σὲ τοῦτο τὸ βασίλειο· ἀπὸ τὴν Πολωνία, σχεδὸν ἴσες μὲ τὴν αὐστριακὴ αὐτοκρατορία· ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ Τουρκία, μεγαλύτερες ἀπὸ τὴν Πρωσσία (ἀν ἐξαίρεσουμε τίς ρηνανικὲς ἐπαρχίες)· ἀπὸ τὴν ἀσιατικὴ Τουρκία, ἐξίσου μεγάλες ὅσο κι ἡ ἔκταση τῆς κυρίως Γερμανίας· ἀπὸ τὴν Περσία, ἴσες μὲ τὴν Ἀγγλία· ἀπὸ τὴν χώρα τῶν Ταρτάρων, ἴσες μὲ μιὰν ἔκταση ὅση ἡ εὐρωπαϊκὴ Τουρκία, ἡ Ἑλλάδα, ἡ Ἰταλία κι ἡ Ἰσπανία μαζί. Οἱ συνολικὲς προσαρτήσεις τῆς Ρωσσίας σὰ τελευταῖα ἐξήντα χρόνια εἶναι ἴσες σ' ἔκταση καὶ σημασία μὲ ὀλόκληρο τὸ εὐρωπαϊκὸ τμῆμα τῆς αὐτοκρατορίας της πρὶν ἀπὸ τὸ παραπάνω χρονικὸ σημεῖο.^{56α}

Marx

17

...Τὸ τουρκικὸ ζήτημα...

New-York Daily Tribune, 1 Ἰουλίου 1853

Λονδίνο, Παρασκευῆ, 17 Ἰουνίου 1853

Τὸ περασμένο Σάββατο ἡ Press, μιὰ ἐβδομαδιαία περιοδικὴ ἐκδοση ποὺ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν κ. Disraeli, ἔκανε μιὰ περιέργη ἀποκάλυψη στὴν ἀγγλικὴ κοινὴ γνώμη, τὴν ἐξῆς:

«Στις ἀρχὲς τῆς ἀνοιξῆς ὁ βαρόνος Brunnow διαβίβασε στὸν λόρδο Clarendon τὸ αἴτημα, τὸ ὁποῖο ὁ τσάρος ἐτοιμαζόταν ν' ἀπευθύνει στὴν Πύλη, μὲ τὴν παρατήρηση, ὅτι ἡ ἀνακοίνωση αὐτὴ εἶχε ὡς σκοπὸ τὴς νὰ διαπιστώσει τὴν γνώμη τῆς Ἀγγλίας πάνω στὸ θέμα. Ὁ λόρδος Clarendon δὲν ἔφερε ἀντιρρήσεις οὔτε καὶ προσπάθησε μὲ ὅποιοδήποτε τρόπο ν' ἀποτρέψει τὴν Ρωσσία ἀπὸ τὴν σχεδιαζόμενη πολιτικὴ. Ὁ Μοσχοβίτης διπλωμάτης διεμήνυσε στὸν αὐτοκράτορα καὶ κύριό του, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν θὰ ἦταν ἀπρόθυμη νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ εὐμένεια τὰ σχέδιά του σὲ σχέση μὲ τὸν Κεράτιο κόλπο».

Οἱ χτεσινὸι Times, τώρα, ὡς ἀπάντηση στὶς βαρεῖες κατηγορίες τοῦ κ. Disraeli, δημοσίευσαν ἓνα πολὺ προσεκτικὸ ἐπίσημο ἄρθρο, ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν, τὸ ὁποῖο ὁμῶς

κατά την γνώμη μου δίνει πρόσθετο βάρος στις παραπάνω κατηγορίες αντί να τις ανασκευάζει. Οί Times βεβαιώνουν, ότι στις αρχές τής άνοιξης, πριν από την άφιξη του πρίγκηπα Μέντσικοβ στην Κωνσταντινούπολη, ό βαρόνος Brunnow παραπονέθηκε στον λόρδο Russell, ότι ή Πύλη είχε άνακαλέσει όσα προνόμια είχαν δοθει στον έλληνορθόδοξο κλήρο με συνθήκη κι ότι ό λόρδος Russell, θεωρώντας ότι τó θέμα άφορᾶ μονάχα τούς 'Αγίους Τόπους, συγκατατέθηκε στα σχέδια του τσάρου. Ταυτόχρονα όμως οί Times ύποχρεώνονται να όμολογήσουν, ότι μετά την άφιξη του πρίγκηπα Μέντσικοβ στην Κωνσταντινούπολη και μετά την άλλαγή στο ύπουργείο έξωτερικῶν, όπου ό λόρδος John Russell αντικαταστάθηκε από τον λόρδο Clarendon, ό βαρόνος Brunnow έκαμε καινούργια άνακοίνωση στον λόρδο Clarendon:

«με σκοπό την διευκρίνιση του πνεύματος τῶν όδηγιῶν του και όρισμένων εκφράσεων, οί όποιες χρησιμοποιούνται στο διαπιστευτήριο γράμμα, που έπέδωσε ό πρίγκηπας Μέντσικοβ στον σουλτάνο κατ' έντολή του τσάρου».

Συνάμα οί Times όμολογοῦν, ότι «ό λόρδος Clarendon συνείνεσε στα αίτήματα που του διεβίβασε ό βαρόνος Brunnow». Προφανῶς ή δεύτερη αὐτή άνακοίνωση θα πρέπει να περιείχε κάτι παραπάνω άπ' ό,τι διαβιβάστηκε στον λόρδο Russell. Γι' αυτό και τó θέμα δέν μπορεῖ να κλείσει με αὐτήν τή δήλωση. "Η θ' άποδειχτεῖ, ότι ό βαρόνος Brunnow ως διπλωμάτης είναι άπατεώνας ή ότι οί μυλόρδοι Clarendon και Aberdeen είναι προδότες. Θα τó δοῦμε.

.....

Marx

18

*Ἡ Τουρκία καὶ ἡ Ρωσσία. Ἀνοχή τῆς κυβέρνησης
Aberdeen ἀπέναντι στὴν Ρωσσία...*

New-York Daily Tribune, 8 Ἰουλίου 1853
Λονδίνο, Τρίτη, 21 Ἰουνίου 1853

Στὰ 1828, ὅταν ἐπιτράπηκε στὴν Ρωσσία νὰ κηρύξει τὸν πόλεμο εἰσβάλλοντας στὴν Τουρκία καὶ νὰ τερματίσει τὸν πόλεμο αὐτὸ μὲ τὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης,⁴⁴ πού τῆς παρέδιδε ὀλόκληρη τὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς Μαύρης Θάλασσας ἀπὸ τὴν Ἀνάπη στὸν Βορρὰ ἴσαμε τὸ Πότι στὸ Νότο (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κιρκασία), τῆς παραχωροῦσε τὴν κατοχὴ τῶν νησιῶν στὶς ἐκβολές τοῦ Δούναβη καὶ οὐσιαστικὰ χάριζε τὴν Μολδαβία καὶ τὴν Βλαχία ἀπὸ τὴν Τουρκία βάζοντάς τες κάτω ἀπὸ ρωσικὴ ἐπικυριαρχίᾳ — τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, λοιπόν, ὁ λόρδος Aberdeen συνέβαινε νάναυ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Στὰ 1853 βρίσκουμε τὸν ἴδιο αὐτὸν Aberdeen ἐπικεφαλῆς τῆς κυβέρνησης συνασπισμοῦ τῆς ἴδιας χώρας. Τὸ ἀπλὸ αὐτὸ γεγονός ἐξηγεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν προπετὴ στάση τῆς Ρωσσίας στὴν τωρινὴ τῆς σύγκρουση μὲ τὴν Τουρκία καὶ τὴν Εὐρώπη.

Στὴν τελευταία μου ἀνταπόκριση ἔλεγα, ὅτι ἡ θύελλα, πού προκάλεσαν οἱ ἀποκαλύψεις τῆς Press σχετικὰ μὲ τίς μυστικὲς διαπραγματεύσεις ἀνάμεσα στοὺς Aberdeen, Clarendon καὶ βαρόνο Brunnow, δὲν ἦταν πιθανὸ νὰ καταλαγιάσει χάρη στὴν σοφιστικὴ, στρεψόδικη καὶ χοντροκομμένη συνηγορία τῶν Times τῆς Πέμπτης. Ἦδη ἀπὸ τότε οἱ Times εἶχαν ἐξαναγκαστεῖ νὰ ὁμολογήσουν σ' ἓνα ἡμιεπίσημο ἄρθρο, ὅτι ὁ λόρδος Clarendon εἶχε πράγματι δώσει τὴν συγκατάθεσή του στὰ αἰτήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ὑπέβαλλε ἡ Ρωσσία στὴν Πύλη, ἔλεγαν ὅμως, ὅτι τὰ αἰτήματα αὐτά, ὅπως παρουσιάστηκαν στὸ Λονδίνο καὶ ὅπως προβλήθηκαν πράγματι στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀποδείχτηκαν ὀλότελα διαφορετικὰ, μολονότι τὰ ἐγγράφα, πού ἀνακοίνωσε ὁ βαρόνος Brunnow στὸν Βρεταννὸ ὑπουργό, ἦσαν, ὑποτίθεται, «κατὰ λέξη ἀποσπά-

σπασμα) τῶν ὁδηγῶν πού στάλθηκαν στὸν πρίγκηπα Μέντσικοβ. Τὸ Σάββατο, πάντως, οἱ Times ἀπέσυραν τοὺς ἰσχυρισμούς· τους —ἀναμφίβολα ἐξαιτίας διαμαρτυριῶν τῆς ρωσικῆς πρεσβείας— κι ἔδωσαν στὸν βαρόνο Brunnow πιστοποιητικὸ «πλήρους εἰλικρίνειας κι ἀξιοπιστίας». Ἡ χτεσινὴ Morning Herald θέτει τὸ ἐρώτημα «μήπως ἡ Ρωσσία ἔδωσε ἴσως ψευδεῖς ὁδηγίες στὸν ἴδιο τὸν βαρόνο Brunnow μὲ σκοπὸ νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν Βρεταννὸ ὑπουργό». Στὸ μεταξὺ ἔγιναν καινούργιες ἀποκαλύψεις, τὶς ὁποῖες ἀποκρύπτει ἐπιμελῶς ἀπὸ τὸ κοινὸ ἓνας διεφθαρμένος ἡμερήσιος τύπος, ἀλλὰ οἱ ὁποῖες ἀποκλείουν ὅποιαδήποτε τέτοια ἐρμηνεῖα καὶ ρίχνουν ὅλη τὴ μορφή στοὺς ὤμους τῆς κυβέρνησης συνασπισμοῦ, ὄντας ὀλότελα ἐπαρκεῖς γιὰ τὴν θεμελίωση κατηγορίας ἐναντίον τῶν λόρδων Aberdeen καὶ Clarendon μπροστὰ σ' ὅποιοδήποτε ἄλλο κοινοβούλιο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τωρινό, πού δὲν εἶναι παρὰ παράλυτο προῖον νεκρῶν ἐκλογικῶν περιφερειῶν συντηρουμένων τεχνητὰ στὴν ζωὴ μὲ ἄνευ προηγούμενου δωροδοκίας καὶ ἐκφοβισμούς.

Λέγεται, ὅτι ὁ λόρδος Clarendon ἔλαβε μιὰν ἀνακοίνωση πού τὸν πληροφοροῦσε ὅτι ἡ ὑπόθεση τῶν Ἀγίων Τόπων δὲν ἦταν ὁ μόνος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ Ρώσσου πρίγκηπα. Στὴν ἀνακοίνωση αὐτὴ θιγόταν τὸ γενικότερο ζήτημα, τὸ ζήτημα τῶν Ἑλληνορθόδοξων τῆς Τουρκίας καὶ τῆς θέσης τοῦ Ρώσσου αὐτοκράτορα ἀπέναντί τους μὲ βάση τὶς ὑπάρχουσες συνθήκες. Ἀναφέρθηκαν ὅλα αὐτὰ τὰ σημεῖα καὶ δηλώθηκε ρητὰ ἡ πορεία, πού θὰ υἱοθετοῦσε ἡ Ρωσσία — ἡ ἴδια πού ἐξηγήθηκε λεπτομερειακὰ στὸ σχέδιο συνθήκης τῆς 6ης Μαΐου.⁵⁶ Ὁ λόρδος Clarendon, μὲ τὴν συναίνεση τοῦ λόρδου Aberdeen, δὲν ἀποδοκίμασε οὔτε ἀποθάρρυνε μ' ὅποιοδήποτε τρόπο τὴν παραπάνω πορεία. Ἐνῶ ἔτσι εἶχαν τὰ πράγματα στὸ Λονδίνο, ὁ Βοναπάρτης ἔστειλε τὸν στόλο του στὴν Σαλαμίνα, ἡ κοινὴ γνώμη ἀσχοῦσε ἀπέξω πίεση, ὑπουργοὶ ἐπερωτοῦνταν καὶ στὶς δύο Βουλές, ὁ Russell ἐγγυοῦνταν τὴν διατήρηση τῆς τουρκικῆς ἀκεραιότητος καὶ ἀνεξαρτησίας καὶ ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ ἔβγαζε τὸ προσωπεῖο στὴν Κωνσταντινούπολη. Οἱ λόρδοι Aberdeen καὶ Clarendon ὑποχρεώθηκαν τῶρα πιά νὰ ἐνημερώσουν τοὺς ὑπόλοιπους ὑπουργοὺς γιὰ τὰ ὅσα εἶχαν γίνει, καὶ ὁ συνασπισμὸς κόντευε νὰ καταρρεύσει, ὅταν ὁ λόρδος Palmerston,

ώθούμενος από τὸ παρελθόν του, ζήτησε πολιτικὴ ὀλότελα διαφορετικὴ. Γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὴν διάλυση τῆς κυβέρνησής του, ὁ λόρδος Aberdeen τελικὰ δέχτηκε τὴν ἀποψη τοῦ λόρδου Palmerston καὶ συναίνεσε στὴν κοινὴ δράση τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ τοῦ γαλλικοῦ στόλου στὰ Δαρδανέλλια. Ταυτόχρονα ὁμως, γιὰ νὰ ἐκπληρώσει τὶς ὑποχρεώσεις του ἀπέναντι στὴν Ρωσσία, ὁ λόρδος Aberdeen διεμήνυσε ἐμπιστευτικὰ στὴν Πετροῦπολη, ὅτι δὲν θὰ θεωροῦσε τὴν κατάληψη τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν ἀπὸ τὴν Ρωσσία ὡς casus belli,²² ἐνῶ οἱ Times ἔλαβαν διαταγὲς νὰ προετοιμάσουν τὴν κοινὴ γνώμη γι' αὐτὴ τὴν καινούργια ἐρμηνεία τῶν διεθνῶν συνθηκῶν. Θὰ ἦταν ἄδικο, ἂν δὲν τοὺς ἀναγνωρίζαμε, ὅτι προσπάθησαν ὅσο μπόρεσαν γιὰ νὰ κάμουν τὸ μαῦρο ἄσπρο. Τὸ ἴδιο φύλλο, πὺ πάντοτε ὑποστήριξε, ὅτι ἡ ρωσικὴ προστασία τῶν Ἑλληνορθοδόξων τῆς Τουρκίας δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ πολιτικὴ συνέπεια, τῶρα διαβεβαίωσε ξαφνικὰ, ὅτι ἡ Μολδαβία καὶ ἡ Βλαχία βρίσκονταν κάτω ἀπὸ διπλὴ κυριαρχία καὶ στὴν πραγματικότητά δὲν ἀποτελοῦσαν ἀκέραιο μέρος τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, γι' αὐτὸ καὶ ἡ κατάληψή τους δὲν θὰ ἀποτελοῦσε «μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τοῦ ὄρου» εἰσβολὴ στὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία, ἐφόσον οἱ συνθήκες τοῦ Βουκουρεστίου²³ καὶ τῆς Ἀδρανούπολης⁴⁴ εἶχαν δώσει στὸν τσάρο τὸ δικαίωμα προστασίας τῶν ὁμοθρήσκων του στὶς παραδουναβίες ἐπαρχίες. Ἡ συνθήκη τοῦ Μπαλτᾶ Λιμᾶν τῆς 1ης Μαΐου 1849⁶⁷ ὀρίζει ρητᾶ:

«1. ὅτι ἡ κατάληψη τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν, ἂν ἐπισυμβεῖ, μπορεῖ νὰ γίνῃ μονάχα ἀπὸ κοινοῦ ἀπὸ ρωσικὰ καὶ τουρκικὰ στρατεύματα·

2. ὅτι ἡ μόνη δικαιολογία γιὰ κάτι τέτοιο θὰ μπορούσε νὰ εἶναι σοβαρὰ γεγονότα στὶς ἡγεμονίες».

Ἄφοῦ ὁμως στὶς ἡγεμονίες δὲν συνέβη ἀπολύτως τίποτε καὶ ἐπιπλέον ἡ Ρωσσία δὲν ἔχει τὴν πρόθεση νὰ τὶς καταλάβῃ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς Τούρκους, παρὰ ἀντίθετα σὲ πείσμα τῶν Τούρκων, οἱ Times φρονοῦν, ὅτι ἡ Τουρκία πρέπει νὰ ἀνεχθεῖ ἀδιαμαρτύρητα τὴν κατάληψη τῶν ἡγεμονιῶν ἀπὸ τὴν Ρωσσία καὶ κατόπιν ν' ἀρχίσει μαζί της διαπραγματεύσεις. Ἄν ὁμως ἡ Τουρκία δεῖχτεῖ λιγότερο φλεγματικὴ καὶ θεωρήσῃ τὴν κατάληψη ὡς casus belli,²² οἱ Times λένε ὅτι ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία δὲν εἶναι ὑπο-

χρεωμένες νὰ κάμουν τὸ ἴδιο — ἀν ὅμως παρόλα αὐτὰ τὸ ἔκαναν, οἱ Times τοὺς συνιστοῦν νὰ τὸ κάμουν ἥπια, δηλ. σὲ καμμιά περίπτωσι ὡς ἐμπόλεμες δυνάμεις ἐναντίον τῆς Ρωσσίας, παρὰ μόνο ὡς ἀμυντικοὶ σύμμαχοι τῆς Τουρκίας.

Δὲν μπορῶ νὰ στιγματίσω καλύτερα αὐτὴ τὴν δειλὴ καὶ στρεψόδικη στάσι τῶν Times παρὰ παραθέτοντας τὴν παρακάτω περικοπὴ ἀπὸ τὸ σημερινὸ κύριον ἄρθρον τους. Ἀποτελεῖ ἀπίστευτο μίγμα ὄλων τῶν ἀντιφάσεων, ὑπεκφυγῶν, ψευδοπροφάσεων, φόβων καὶ lâchetés^{αα} τῆς πολιτικῆς τοῦ λόρδου Aberdeen:

«Προτοῦ καταφύγει στὰ ἔσχατα μέσα ἡ Πύλη μπορεῖ, ἀν τὸ θεωρεῖ ἀναγκαῖο, νὰ διαμαρτυρηθεῖ ἐνάντια στὴν κατάληψιν τῶν ἡγεμονιῶν καὶ νὰ διαπραγματευθεῖ μὲ τὴν βοήθεια ὄλων τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Εἶναι στὸ χέρι τῆς τουρκικῆς κυβέρνησις νὰ καθορίσει τὸ σπουδαῖο τοῦτο σημεῖο σὲ συμφωνία μὲ τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν τεσσάρων Δυνάμεων καὶ εἰδικότερα ν' ἀποφασίσει, ἀν οἱ ἐχθροπραξίες ἔφτασαν σὲ σημεῖο, ὥστε ν' ἀνοιχτοῦν τὰ Δαρδανέλλια σὲ ξένα πολεμικὰ πλοῖα, σύμφωνα μὲ τὴν συνθήκην τοῦ 1841.^{ββ} Ἄν στὸ ἐρώτημα αὐτὸ δοθεῖ καταφατικὴ ἀπάντησις καὶ ἀν οἱ στόλοι πάρουν ἐντολὴ νὰ μποῦν στὰ Στενά, τότε θὰ φανεῖ, ἀν ἔρχονται ὡς ἐμπόλεμη ἢ ὡς διαμεσολαβητικὴ δύναμις· γιὰτὶ ἀν ὑποθέσουμε, ὅτι ἡ Τουρκία καὶ ἡ Ρωσσία βρίσκονται σὲ ἐμπόλεμη κατάστασι καὶ τὰ ξένα πολεμικὰ πλοῖα γίνονται δεκτὰ μὲ βάση τὸ casus foederis^{γγ} (!), αὐτὸ δὲν τοὺς προσιδεῖ ἀναγκαστικὰ τὴν ἰδιότητα ἐμπόλεμης δυνάμεως· καὶ μάλιστα ἔχουν πολὺ μεγαλύτερον συμφέρον νὰ διατηρήσουν τὴν ἰδιότητα δυνάμεως μεσολαβητικῆς, ἐφόσον δὲν στέλλονται γιὰ νὰ κάνουν πόλεμον, παρὰ γιὰ νὰ τὸν ἐμποδίσουν. Ἐνα τέτοιο μέτρο δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς μεταβάλλει ἀναγκαστικὰ σὲ πρωταγωνιστὲς τῆς διαμάχης».

Ὡστόσο τὰ κύρια ἄρθρα τῶν Times δὲν ὠφέλησαν. Κανένα ἄλλο φύλλον δὲν τοὺς ἀκολούθησε, κανένα δὲν τσίμπησε τὸ δόλωμα, καὶ ἀκόμα καὶ οἱ κυβερνητικὲς ἐφημερίδες Morning Chronicle, Morning Post, Globe καὶ Observer υἱοθετοῦν ἄλλη σκοπιὰ καὶ βρίσκουν ἔντονη ἀπήχησι πέραν τῆς Μάγχης, ὅπου μονάχα ἡ Assemblée nationale, ὑποστηρίκτρια τῆς μοναρχικῆς νομιμότητος, δὲν θεωρεῖ τὴν κατάληψιν τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν ὡς casus belli.^{αα}

Ἡ ἀσυμφωνία στὸ στρατόπεδον τῆς κυβέρνησις συνασπισμοῦ προδόθηκε λοιπὸν στὸ κοινὸ ἀπὸ τὶς θορυβώδεις ἀντεγκλήσεις τῶν

δημοσιογραφικῶν ὀργάνων τῆς. Ὁ Palmerston ἐξανάγκασε τὸ ὑπουργικὸ συμβούλιον νὰ θεωρήσει τὴν κατάληψη τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας ὡς κήρυξη πολέμου καὶ ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τοὺς Οὐίγγους καὶ τὰ ψευδοριζοσπαστικὰ μέλη τοῦ συνασπισμοῦ. Ὁ λόρδος Aberdeen, πού εἶχε συγκατατεθεῖ στὴν κοινὴ ἐνέργεια τοῦ γαλλικοῦ καὶ ἀγγλικοῦ στόλου μὲ τὴν προϋπόθεση καὶ μόνο, ὅτι ἡ Ρωσσία δὲν θὰ ἀναλάμβανε δράση στὰ Δαρδανέλλια, παρὰ στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, τὴν «ἐπαθε». Ἡ ὑπαρξὴ τῆς κυβέρνησης διακυβεύεταν καὶ πάλι. Τελικὰ, κάτω ἀπὸ τὶς πιεστικὰς παραστάσεις τοῦ λόρδου Aberdeen, ὁ Palmerston ἦταν ἔτοιμος νὰ συμφωνήσῃ ἀπρόθυμα μὲ τὴν ἀπρόκλητην κατάληψη τῶν ἡγεμονιῶν ἀπὸ τὴν Ρωσσία, ὅταν ξαφνικὰ ἦρθε ἓνα τηλεγράφημα ἀπὸ τὸ Παρίσι, πού ἀνήγγελλε ὅτι ὁ Βοναπάρτης εἶχε ἀποφασίσει νὰ θεωρήσῃ τὴν πράξιν αὐτὴν ὡς casus belli.⁵⁸ Τώρα ἡ σύγχυσις εἶχε φτάσει στὸ κατακόρυφο.

* Ἄν ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ εἶναι ὀρθή — καὶ ἔχουμε κάθε λόγον νὰ τὴν θεωρήσουμε ὀρθή μὲ βάση ὅσα γνωρίζουμε γιὰ τὸ παρελθὸν τοῦ λόρδου Aberdeen —, τότε ἀποκαλύπτεται ὅλο τὸ μυστήριον τῆς ρωσσοτουρκικῆς Ἰλαροτραγωδίας, πού ἐπὶ μῆνες ἀπασχόλησε τὴν Εὐρώπην. Καταλαβαίνουμε ἀμέσως, γιὰτί ὁ λόρδος Aberdeen δὲν ἤθελε νὰ κινήσῃ τὸν ἀγγλικὸν στόλον ἀπὸ τὴν Μάλτα. Καταλαβαίνουμε τὴν ἐπίπληξιν πού ἔγινε στὸν συνταγματάρχην Rose γιὰ τὴν ἀποφασιστικὴν του συμπεριφορὰν στὴν Κωνσταντινούπολη,⁵⁹ καταλαβαίνουμε τὴν ἀναιδὴν συμπεριφορὰν τοῦ πρίγκηπα Μέντσικοβ καὶ τὴν ἥρωικὴν εὐστάθειαν τοῦ τσάρου, ὁ ὁποῖος, θεωρώντας τὶς πολεμικὰς κινήσεις τῆς Ἀγγλίας ἀπλὴν φάρσα, θὰ ἔμενε εὐχαριστημένος, ἂν χάριν στὴν ἀνεμπόδιστην κατάληξιν τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας εἶχε τὴν δυνατότητα ὄχι μονάχα νὰ ἀποσυρθεῖ ὡς «κύριος τῆς κατάστασης», ἀλλὰ καὶ νὰ κάνει τὰ ἐτήσια μεγάλα γυμνάσια του μ' ἐξοδα τῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου. Πιστεύουμε ὅτι, ἂν ἔξεποῦσε πόλεμος, ὁ λόγος θὰ ἦταν, ὅτι ἡ Ρωσσία προχώρησε τόσο, ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ ὑποχωρήσῃ δίχως νὰ θιγῇ ἡ τιμὴ τῆς· καὶ προπαντὸς πιστεύουμε, ὅτι πῆρε τόσο πολὺ θάρρος, ἐπειδὴ συνεχῶς ὑπολόγιζε στὴν ἀνοχὴν τῆς Ἀγγλίας.

Ἀπὸ τὴν ἀποψὴν αὐτὴ εἶναι εὐστοχότατη ἢ ἀκόλουθη περικοπὴ

άπό τὸ τελευταῖο ἄρθρο τοῦ «Ἄγγλου»⁸⁰ σχετικά με τὴν κυβέρνηση συνασπισμοῦ:

«Ὁ συνασπισμὸς κλυδωνίζεται με κάθε αὔρα πού φυσᾷ ἀπὸ τὰ Δαρδανέλλια. Οἱ φόβοι τοῦ καλοῦ Aberdeen καὶ ἡ ἀξιοθρήνητη ἀνικανότητα τοῦ Palmerston ἐνθάρρυναν τὴν Ρωσσία καὶ προκάλεσαν τὴν κρίση».

Οἱ τελευταῖες εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Τουρκία ἔχουν ὡς ἐξῆς. Ὁ Τοῦρκος πρεσβευτὴς στὸ Παρίσι εἰδοποιήθηκε τηλεγραφικὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μέσω Σεμλίν, ὅτι ἡ Πύλη ἀπέρριψε τὸ τελευταῖο τελεσίγραφο τῆς Ρωσσίας,⁸¹ στηριζόμενο στὸ μνημόνιο πού στάλθηκε στὶς Μεγάλες Δυνάμεις. Ἡ Sémaphore τῆς Μασσαλίας ἀναφέρει, ὅτι στὴν Σμύρνη ἔφτασε ἡ εἴδηση τῆς σύλληψης δύο τουρκικῶν ἐμπορικῶν πλοίων ἀπὸ τοὺς Ρώσσοις στὴν Μαύρη Θάλασσα.

Marx

19

Ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ ἀπέναντι στὴν Τουρκία...

New-York Daily Tribune, 14 Ἰουλίου 1853
Λονδίνο, Παρασκευή, 1 Ἰουλίου 1853

Ἐπὸ τὰ 1815 καὶ μετὰ τίποτε δὲν φοβήθηκαν τόσο πολὺ οἱ Μεγάλες Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης ὅσο μιὰ παραβίαση τοῦ status quo.¹⁴ Ὅμως ὁποιοσδήποτε πόλεμος ἀνάμεσα σὲ δύο ἀπ' αὐτὲς συνεπάγεται ἀνατροπὴ αὐτοῦ τοῦ status quo.¹⁵ Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγιναν ἀνεκτὲς οἱ ὑπερβάσεις τῆς Ρωσσίας στὴν Ἀνατολή καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο ποτὲ δὲν τῆς ζητήθηκε κάτι τι σὲ ἀντάλλαγμα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ δώσει στὶς Δυτικὲς Δυνάμεις κάποια πρόφαση, ὁσοδήποτε γελοία, γιὰ νὰ παραμείνουν οὐδέτερες καὶ γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴν ἀναγκαιότητα ἀντιμετώπισης τῶν ρωσικῶν ἐπιθέσεων. Ἡ Ρωσσία ἐγκωμιαζόταν ἀνέκαθεν γιὰ τὴν ὑπομονὴ καὶ γενναιοδωρία τοῦ «σεπτοῦ αὐθέντη» τῆς, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἐκάλυψε συγκαταβατικὰ τὴν γυμνὴ καὶ ντροπιαστικὴ δουλικότητα τῶν Δυ-

τικῶν κυβερνήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐπέδειξε τὴν γενναιοψυχία νὰ καταβροχθίσει τὴν Τουρκία κομμάτι-κομμάτι ἀντὶ νὰ τὴν κάμει μιὰ βουκουιά. Ἔτσι, ἡ ρωσικὴ διπλωματία στηριζόταν στὴν δειλία τῶν Δυτικῶν πολιτικῶν κι ἡ διπλωματικὴ τέχνη της σιγά-σιγά ἀπόκτησε τόσο πλήρη ὁμοιομορφία ὡς πρὸς τὶς μεθόδους της, ὥστε μπορούμε ν' ἀνιχνεύσουμε σχεδὸν κατὰ λέξη τὴν ἱστορία τῶν σημερινῶν διαπραγματεύσεων στὰ χρονικὰ τοῦ παρελθόντος.

Ἡ ἀβασιμότητα τῶν πρόσφατων ρωσικῶν αἰτιάσεων φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ σουλτάνος, στὸ καινούργιο του φερμάνι πρὸς τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, παραχωρεῖ στὰ θρησκευτικὰ πράγματα ἀκόμα πιὸ πολλὰ ἀπ' ὅσα εἶχε ζητήσει ὁ ἴδιος ὁ τσάρος. Μήπως ἦταν πιὸ βásiμη πρόφαση ἢ «εἰρήνευση τῆς Ἑλλάδας»;⁸² Ὅταν τότε ὁ κ. de Villele, γιὰ νὰ καθησυχάσει τὰ προαισθήματα τοῦ σουλτάνου καὶ νὰ ἀποδείξει τὶς ἀγνές προθέσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, πρότεινε «νὰ συνάψουν οἱ σύμμαχοι πρὶν ἀπὸ κάθε τι ἄλλο μιὰ συνθήκη, πού θὰ ἐγγυόταν στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία τὸ status quo»,⁸³ στὴν πρόταση αὐτὴ ἀντιτάχθηκε σφοδρότατα ὁ Ρῶσσοσ πρεσβευτῆς στὸ Παρίσι, διαβεβαιώνοντας, ὅτι

«Ἡ Ρωσία, μολοντὶ δείχνει μεγαλοθυμία στὶς σχέσεις της μὲ τὴν Πύλη καὶ τρέφει τὸν ὑψιστὸ σεβασμὸ γιὰ τὶς ἐπιθυμίες τῶν συμμάχων της, ὡστόσο εἶναι ἀναγκασμένη νὰ ἐπιφυλάξει ἀποκλειστικὰ στὸν ἑαυτὸ της τὴν διευθέτηση τῶν διαφορῶν της μὲ τὸ Ντιβάνι· κι ὅτι μιὰ γενικὴ ἐγγύηση γιὰ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἐκτὸς τοῦ ὅτι θὰ ἦταν ἀσυνήθιστη καὶ καταπληκτικὴ, θὰ ἔθιγε τὰ αἰσθήματα τοῦ κυρίου του καὶ τὰ κεκτημένα δικαιώματα τῆς Ρωσίας, καθὼς καὶ τὶς ἀρχές, στὶς ὁποῖες στηρίζονται τὰ τελευταῖα».⁸³

Τώρα ἡ Ρωσία προβάλλει τὴν ἀξίωση νὰ καταλάβει τὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες χωρὶς νὰ δώσει στὴν Πύλη τὸ δικαίωμα νὰ θεωρήσει αὐτὴ τὴν ἐνέργεια ὡς casus belli.⁸⁴

Στὰ 1827 ἡ Ρωσία ἀπαιτοῦσε «νὰ καταλάβει τὴν Μολδαβία καὶ τὴν Βλαχία στὸ ὄνομα τῶν τριῶν Δυνάμεων».

Στὴν κήρυξη πολέμου τῆς 26ης Ἀπριλίου 1828 ἡ Ρωσία δῆλωνε:

«Οἱ σύμμαχοί μου θὰ μὲ βροῦν πάντοτε πρόθυμη νὰ συντονίσω τὶς ἐνέργειές μου μὲ τὶς δικές τους γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς συνθήκης τοῦ Λον-

δίνου⁴⁸ πάντοτε θά επιδιώκω νά ενισχύσω ένα έργο, τó όποιο έπαφίεται στην ένεργή μου συνδρομή τόσο εξαιτίας τής θρησκείας μου όσο κι εξαιτίας όλων τών Ιερών για τήν ανθρωπότητα αισθημάτων, όντας πάντοτε έτοιμη νά έπωφεληθώ από τήν τωρινή μου θέση για τόν σκοπό και μόνο νά επιταχυνθεί ή εκτέλεση τής συνθήκης τής 6ης 'Ιουλίου».⁴⁹

Στήν διακήρυξη τής 1ης 'Οκτωβρίου 1829 ή Ρωσσία δήλωνε:

«'Η Ρωσσία στάθηκε πάντα ξένη άπέναντι σέ κάθε έπιθυμία κατακτήσεων και έδαφικών επεκτάσεων».

'Ο Ρώσσος πρεσβευτής στό Παρίσι έγραφε στόν κόμη Νέσελροντ:

«'Όταν τó αυτοκρατορικό ύπουργικό συμβούλιο εξέτασε τó ζήτημα, άν έφτασε ó καιρός νά έγερθούν τά όπλα έναντιον τής Πύλης, ίσως ύπήρξαν άμφιβολίες για τόν έπείγοντα χαρακτήρα αυτού τού μέτρου, ιδιαίτερα στά μάτια όσων δέν είχαν άναλογιστεί όσο έπρεπε τις συνέπειες τών αίμοδιφών μεταρρυθμίσεων, τις όποιες μόλις επέβαλε με τόσο τρομερή βία ή κεφαλή τής όθωμανικής αυτοκρατορίας.

»'Ο αυτοκράτορας υπέβαλε τó τουρκικό σύστημα σέ εξονυχιστική εξέταση κι ή Μεγαλειότητά του διαπίστωσε, ότι αυτό αρχίζει νά παρουσιάζει μιá φυσική και ήθική όργάνωση, τήν όποία δέν διέθετε ως τώρα. 'Αν αυτός ó σουλτάνος είναι σέ θέση νά μάς προβάλει αντίσταση πιό άποφασιστική και καλύτερα όργανωμένη τήν στιγμή πού άκόμα καλά-καλά δέν συγκέντρωσε τά στοιχεία για τά καινούργια του μεταρρυθμιστικά σχέδια και τις βελτιώσεις, πόσο τρομερό θά ήταν για μάς, άν έβρισκε τόν καιρό νά τά θεμελιώσει κάπως όλα αυτά... 'Αφού πιά τά πράγματα έφτασαν ως εκεί, πρέπει νά θεωρούμε τόν έαυτό μας εύτυχη πού περάσαμε στην έπίθεση προτού άκόμα μεγαλώσει ó κίνδυνος για μάς, γιατί κάθε άναβολή θά είχε χειροτερέψει τήν σχετική μας θέση και θά μάς είχε παρεμβάλει περισσότερα προσκόμματα άπ' όσα συνήθως άντιμετωπίζουμε».

Τώρα ή Ρωσσία σκοπεύει νά προβεί πρώτα σ' ένα έπιθετικό έγχειρημα και κατόπιν νά συζητήσει σχετικά μ' αυτό. Στά 1829 ó πρίγκηπας Lieven έγραφε στόν κόμη Νέσελροντ:

«'Θά συνεχίσουμε νά περιοριζόμαστε σέ γενικότητες, γιατί κάθε διεξοδική άνακοίνωση πάνω σ' ένα τόσο λεπτό θέμα θά συνεπαγόταν σοβαρούς κινδύνους· κι όταν κάποτε συζητήσουμε με τούς συμμάχους μας τά άρθρα τής συνθήκης με τήν Πύλη, θά τούς Ικανοποιήσουμε μονάχα άν φανταστούν, ότι μάς επέβαλαν άνεπανόρθωτες θυσίες. 'Η ειρήνη πρέπει νά ύπογραφτεί καταμεσις στό δικό μας στρατόπεδο, και μόνο όταν θά έχει

ἤδη συναφθεῖ θὰ πρέπει νὰ μάθει τοὺς δρους τῆς ἡ Εὐρώπῃ. Για ἀντιρρήσεις θὰ εἶναι τότε πολὺ ἀργά, καὶ ἔτσι θὰ ἀνεχθεῖ ὑπομονετικὰ ὅ,τι δὲν μπορεῖ νὰ ἐμποδίσει».

Ἐδῶ καὶ μερικοὺς μῆνες ἡ Ρωσσία καθυστερεῖ μὲ τὴν μιὰ τῆ τὴν ἄλλη πρόφασιν κάθε ἐνέργεια, μὲ σκοπὸ νὰ διατηρήσει μιὰ κατὰστασιν πραγμάτων πού, μὴ ὄντας εἰρήνη οὔτε καὶ πόλεμος, εἶναι ἀνεκτὴ γιὰ τὴν ἴδια, ἀλλὰ καταστροφικὴ γιὰ τὴν Τουρκία. Ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ στὴν περίοδον, στὴν ὁποία ἀναφερόμαστε. Ὅπως εἶπε ὁ Pozzo di Borgo:

«Πολιτικὴ μας εἶναι νὰ φροντίσουμε νὰ μὴ συμβεῖ τίποτε καινούργιον στοὺς ἐπόμενους τέσσερις μῆνες, καὶ ἐλπίζω νὰ τὰ καταφέρουμε, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι γενικὰ προτιμοῦν νὰ περιμένουν· ὁμως ὁ πέμπτος μῆνας θὰ πρέπει νάβῃ γόνιμος σὲ συμβάντα».

Ὁ τσάρος, ἀφοῦ ἔκαμε τίς μεγαλύτερες προσβολὰς στὴν τουρκικὴ κυβέρνησιν καὶ μολοντί ἀπειλεῖ τώρα ν' ἀποσπάσει βλαίαι τίς πιδ ταπεινωτικὰς παραχωρήσεις, ὡστόσο διακηρύσσει τὴν «φιλιὰ του γιὰ τὸν σουλτάνον Ἀβδούλ Μετζίτ» καὶ τὴν ἔγνοιαν του «γιὰ τὴν διαφύλαξιν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας». Στὸν σουλτάνον ἐπιρρίπτει τὴν «εὐθύνην» γιὰ τὸ ὅτι ἀντιμάχεται τὰ «δίκαια αἰτήματα» του, ὅτι συνεχίζει νὰ «πληγώνει τὴν φιλιὰ καὶ τὰ αἰσθήματά του», ὅτι ἀπορρίπτει τὴν «διακολίωσίν» του καὶ ἀρνεῖται τὴν «προστασίαν» του.

Στὰ 1828, ὅταν ὁ Pozzo di Borgo ρωτήθηκε ἀπὸ τὸν Κάρολον τὸν Ι' γιὰ τίς ἀποτυχίες τῶν ρωσσικῶν δπλων στὴν ἐκστρατεία ἐκείνης τῆς χρονιάς,⁶⁴ ἀπάντησε ὅτι ὁ αὐτοκράτορας, μὴ ἐπιθυμῶντας νὰ ὀδηγήσει τὸν πόλεμον ἄ outrance^{κτ} χωρὶς ἀπόλυτη ἀνάγκη, ἔλειξε ὅτι ὁ σουλτάνος θὰ ἐπωφελοῦνταν ἀπὸ τὴν γενναιοδωρία του· τὸ πείραμα ὁμως εἶχε ἀποτύχει.

Λίγον προτοῦ ἀρχίζει τὴν τωρινὴ τῆς διένεξιν μὲ τὴν Πύλῃ ἡ Ρωσσία προσπάθησε νὰ δημιουργήσῃ ἕνα γενικὸ συνασπισμὸ τῶν ἡπειρωτικῶν Δυνάμεων ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας γιὰ τὸ θέμα τῶν προσφύγων, καὶ ἀφοῦ ἀπέτυχε στὸ πείραμα τοῦτο, δοκίμασε νὰ δημιουργήσῃ ἕνα συνασπισμὸ μὲ τὴν Ἀγγλίαν ἐναντίον τῆς Γαλλίας. Παρόμοια, ἀπὸ τὰ 1826 ἔσαμε τὰ 1829, πτόησε τὴν Αὐστρία μὲ τὰ «φιλόδοξα σχέδια τῆς Πρωσσίας», κἀνοντας ταυτόχρονα

ό,τι μπορούσε για να διογκώσει την ισχύ και τις αξιώσεις της Πρωσίας με σκοπό να την κάνει ικανή να ισοζυγίσει τὸ βάρος τῆς Αὐστρίας. Στὴν σημερινή της ἐγκύκλιο⁶⁵ κατηγορεῖ τὸν Βοναπάρτη ὡς τὸν μόνο παραξία ἐξαιτίας τῶν αξιώσεών του στοὺς Ἁγίους Τόπους· τότε ὅμως, ὅπως λέει ὁ Pozzo di Borgo, ἀπέδιδε

«ὄλες τις παραχές πού συγκλόνιζαν τὴν Εὐρώπη στὶς μηχανορραφίες τοῦ πρίγκηπα Metternich, καὶ προσπαθοῦσε νὰ κάμει καὶ τὸν ἴδιο τὸν δούκα τοῦ Wellington νὰ καταλάβει, ὅτι ἡ ἰδιαίτερη λεπτότητά του ἀπέναντι στὴν αὐστριακὴ κυβέρνηση θ' ἀποτελοῦσε ἀνασχετικὸ παράγοντα γιὰ τὴν ἐπιρροή του πάνω σ' ὄλες τις ἄλλες, καὶ ἐπίσης προσπαθοῦσε νὰ δώσει στὰ πράγματα τέτοια τροπή, ὥστε στὸ ἐξῆς νὰ μὴν ἐπιδιώκει ἡ Ρωσία τὴν συμφιλίωση τῆς Γαλλίας μετὴν Μεγάλῃ Βρεταννία, παρὰ [νὰ τὴν ἐπιδιώκει] ἡ Ἰδία ἡ Μεγάλῃ Βρεταννία, πού εἶχε στρέψει τὰ νῶτα της στὴν Γαλλία μετὴν σκοπὸ νὰ προσεγγίσει τὴν κυβέρνηση τῆς Βιέννης».

Ἡ Ρωσία θὰ γνῶριζε τώρα μιὰ μεγάλη ταπείνωση, ἀν ὑποχωροῦσε. Ταυτόσημη ἦταν ἡ θέση της μετὰ τὴν πρώτη ἀνεπιτυχὴ ἐκστρατεία τοῦ 1828.⁶⁴ Ποιὸς ἦταν τότε ὁ ὕψιστος ἀντικειμενικὸς της σκοπός; Ἁπαντοῦμε μετὰ τὰ λόγια τοῦ διπλωμάτη της:

«Μιὰ δευτέρα ἐκστρατεία εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἀποκτηθεῖ ἡ ὑπεροχὴ πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν διαπραγματεύσεων. Ὅταν λάβουν χώρα οἱ διαπραγματεύσεις, θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ ὑπαγορεύσουμε τοὺς ὅρους ἄμεσα καὶ γρήγορα... Ἐχοντας τὴν δύναμη νὰ κάνει περισσότερα, ἡ Μεγαλειότης Του θὰ συναινοῦσε νὰ ἀπαιτήσει λιγότερα. Μοῦ φαίνεται ὅτι σκοπὸς ὄλων μας τῶν προσπαθειῶν θὰ πρέπει νάναί ἡ ἀπόκτηση αὐτῆς τῆς ὑπεροχῆς. Τούτη ἡ ὑπεροχὴ ἔχει γίνει τώρα πιά ὄρος τῆς πολιτικῆς μας ὑπαρξῆς, ὅπως πρέπει νὰ τὴν ἐδραιώσουμε καὶ νὰ τὴ διατηρήσουμε στὰ μάτια τοῦ κόσμου».

Ὅμως δὲν φοβᾶται ἡ Ρωσία τὴν κοινὴ δράση τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας; Ἀσφαλῶς. Στὰ μυστικὰ μνημόνια πάνω στὰ μέσα πού κατέχει ἡ Ρωσία γιὰ νὰ διασπάσει τὴν συμμαχία Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας (δημοσιεύτηκαν ἐπὶ βασιλείας Λουδοβίκου Φιλίππου), διαβάζουμε:

«Σὲ περίπτωσι πολέμου, κατὰ τὸν ὁποῖο ἡ Ἀγγλία θὰ συμμαχοῦσε μετὴν Γαλλία, ἡ Ρωσία δὲν ἔχει ἐλπίδες ἐπιτυχίας, ἀν δὲν διασπαστεῖ ἡ συμμαχία αὐτή· γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἀγγλία θάπρεπε τουλάχιστο νὰ συναινέσει νὰ παραμείνει οὐδέτερη ὅσο διαρκεῖ ἡ σύγκρουση στὴν ἡπειρωτικὴ Εὐρώπη».

Τὸ ἐρώτημα εἶναι: πιστεύει ἡ Ρωσσία στὴν κοινὴ δρᾶση Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας; Παραθέτουμε καὶ πάλι μιὰ περικοπὴ ἀπὸ τὶς διπλωματικὲς ἀναφορὰς τοῦ Pozzo di Borgo.

«Ἀπὸ τὴν στιγμήν πού ἡ ἰδέα τῆς καταστροφῆς τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας πάψει νὰ βρισκεται σὸ ἐπίκεντρο τῆς προσοχῆς, δὲν εἶναι πιθανὸ ὅτι ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις θὰ διακινδύνευε ἕνα γενικὸ πόλεμον μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ γλυτώσει τὸν σουλτάνον ἀπὸ τὴν ὑποταγὴν τοῦ στὸν α ἢ β ἄρο, προπαντὸς στὴν κατάστασιν οὗ θὰ βρισκόνται τὰ πράγματα στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιχειρημένης ἐκστρατείας, ὅταν τὰ πάντα θὰ εἶναι ἀκόμα ἀβέβαια καὶ ἐκκρεμῆ. Οἱ σκέψεις αὐτὲς στηρίζουν τὴν πεποίθησιν, ὅτι δὲν ἔχουμε λόγον νὰ φοβόμεσθε ἀνοιχτὴν ῥῆσιν μὲ τὴν Μεγάλῃ Βρετανίᾳ καὶ ὅτι αὐτὴ ἀπλῶς θὰ συμβουλεύσει τὴν Πύλιν νὰ ζητήσῃ εἰρήνην καὶ θὰ προσφέρει τίς καλὰς τῆς ὑπηρεσίας, ὅσας μπορεῖ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διαπραγματεύσεων, ἂν γίνων, διχῶς νὰ προχωρήσει παραπέρα, ἂν ὁ σουλτάνος ἀρνιόταν ἢ ἐμεῖς ἐπιμέναμε».

«Ὅσον ἀφορᾷ τὴν γνώμην τοῦ Νέσσελροντ γιὰ τὸν «καλὸν» Aberdeen, τὸν ὑπουργὸν τοῦ 1828 καὶ τὸν ὑπουργὸν τοῦ 1853, ἴσως θὰ πρέπει νὰ παραθέσουμε τὴν παρακάτω περικοπὴν ἀπὸ μιὰ διπλωματικὴν ἀναφορὰν τοῦ πρίγκηπα Lieven:

«Ὁ λόρδος Aberdeen ἐπανάλαβε κατὰ τὴν συνάντησίν μας τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ Ἀγγλία ποτὲ δὲν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ ἐπιδιώξῃ σύγκρουσιν μὲ τὴν Ρωσσίαν—ὅτι φοβόταν μήπως ἡ θέσις τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως δὲν γινόταν καλὰ ἀντιληπτὴ στὴν Πετρούπολιν—ὅτι βρισκόταν σὲ λεπτὴν θέσιν καὶ ὁ ἴδιος. Ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι σὲ κάθε στιγμήν ἑτοιμὴ νὰ ξεσηκωθεῖ ἐναντίον τῆς Ρωσσίας. Ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις δὲν μπορεῖ νὰ τῆς ἀντιστῆκεται ἀδιάκοπα καὶ θὰ ἦταν ἐπικίνδυνον νὰ τὴν ἐρεθίζῃ κανεὶς σὲ ζητήματα πού θίγουν τόσο ἄμεσα τίς ἐθνικὰς προκαταλήψεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν θάπρεπε νὰ ὑπολογίζουμε μὲ πλήρη ἐμπιστοσύνην στὶς φιλικὰς διαθέσεις τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία καταπολεμᾷ τὶς προκαταλήψεις αὐτὰς».

Τὸ καταπληκτικὸν στὴ διακοίνωσιν τοῦ κόμη Νέσσελροντ ἀπὸ 11 Ἰουνίου τ.ξ. δὲν εἶναι τὸ «ἀναιδὲς mélange» διαβεβαιώσεων διαψευδόμενων ἀπὸ πράξεις καὶ ἀπειλῶν καλυπτόμενων ἀπὸ διακηρύξεις», παρὰ ἡ ἀποδοχὴ, τὴν ὁποίαν βρῖσκουν γιὰ πρώτη φορὰ οἱ ρωσικὲς διπλωματικὲς διακοινώσεις στὴν Εὐρώπῃ καὶ ἡ ὁποία προκαλεῖ, ἀντὶ γιὰ τὸ συνηθισμένον δέος καὶ τὸν θαυμασμό, ἐρρυθιάσματα ντροπῆς γιὰ τὸ παρελθόν καὶ περιφρονητικὰ γέλια τοῦ

Δυτικῷ κόσμῳ γιὰ τοῦτο τὸ ἀναιδὲς ἀμάλγαμα κομπασμῶν, πο-
νηρίας καὶ ἀληθινῆς βαρβαρότητας. Ὡστόσο ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Νέσ-
σελροντ⁸⁶ καὶ τὸ τελεσίγραφο τῆς 16ης Ἰουνίου δὲν εἶναι καθόλου
χειρότερα ἀπὸ τὰ πολυθαυμασμένα ἀριστουργήματα τοῦ Pozzo di
Borgo καὶ τοῦ πρίγκηπα Lieven. Καὶ στὴν ἐποχὴ τους ὁ κόμης
Νέσσελροντ ἦταν δ,τι καὶ σήμερα — ἐπικεφαλῆς τῆς ρωσσικῆς
διπλωματίας.

Ἰπάρχει μιὰ ἀστεία ἱστορία γιὰ δύο Πέρσες φυσιοδίφες πού
ἐξέταζαν μιὰν ἀρκούδα. Ὁ ἓνας, πού δὲν εἶχε δεῖ ποτέ του πρὶν
τέτοιο ζῶο, ρώτησε ἀν αὐτὸ γεννᾶ μικρὰ ἢ αὐγά. Ὁ ἄλλος, πού
ἦταν καλύτερα πληροφορημένος, ἀπάντησε: «Τὸ ζῶο αὐτὸ εἶναι
ικανὸ γιὰ τὰ πάντα». Ἀσφαλῶς ἡ ρωσσικὴ ἀρκούδα εἶναι ἰκανὴ
γιὰ τὰ πάντα, ὅσο γνωρίζει δτι τὰ ζῶα, μὲ τὰ ὅποια ἔχει νὰ κάνει,
δὲν εἶναι ἰκανὰ γιὰ τίποτε.

Marx

20

Τὸ ζήτημα τοῦ τουρκικοῦ πολέμου...

New-York Daily Tribune, 20 Ἰουλίου 1853
Λονδίνο, Τρίτη 5 Ἰουλίου 1853

Ὁ ταχυδρόμος μὲ τὴν ἀπόρριψη τοῦ ρωσσικοῦ τελεσιγράφου ἀπὸ
μέρους τοῦ Ρεσίντ πασᾶ⁸¹ ἔφτασε στὴν Πετρούπολη στίς 24 Ἰου-
νίου· τρεῖς μέρες ἀργότερα στάλθηκε ἀγγελιαφόρος μὲ διαταγὴς
στὸν πρίγκηπα Γκορτσάκοβ νὰ περάσει τὸν Προῦθο καὶ νὰ κατα-
λάβει τὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες.

Ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις ἔστειλε σὲ ἑκτακτὴ ἀποστολὴ τὸν
κόμη Gyulai στὸν τσάρο, σίγουρα μὲ τὴν πρόθεσις νὰ τὸν προειδο-
ποιήσῃ γιὰ τὸν κίνδυνον τῆς Ἐπανάστασις, πού ἐλλοχεύει πίσω
ἀπὸ κάθε εὐρωπαϊκὸ πόλεμον. Τὴν ἀπάντησις τῆς ρωσσικῆς κυ-
βέρνησις μπορούμε νὰ τὴν συμπεράνουμε ἀπὸ τὴν ἀπάντησις πού

έδωσε ή ίδια Δύναμη στά 1829 άπ' άφορμή παρόμοιες διπλωματικές παραστάσεις. Είχε ώς έξής:

«Μέ την εύκαιρία αύτή ή αύστριακή κυβέρνηση ανέπτυξε όλες τις αιτίες άνησυχίας, τις όποιες γεννούν οι σημερινές ζυμώσεις και οι όποιες κατά την γνώμη της και τις πληροφορίες της ύφίστανται σέ περισσότερες από μία χώρες, και επίσης την πρόσφατη πρόοδο τών επαναστατικών τάσεων. Οι φόβοι αύτοι εκφράζονται ιδιαίτερα στην έπιστολή του αυτοκράτορα Φραγκίσκου πρós τον Νικόλαο... Κάθε άλλο παρά άρνιόμαστε τους κινδύνους, στους όποιους έφιστά την προσοχή ή Αύστρια... Έφόσον όμως ή αντίσταση της Πύλης, ύποκινούμενη από ζέση έπιρροή, γίνεται έπίμονη κι έτσι, ενάντια στις έπιθυμίες και στις έλπίδες μας, παρατείνει την διάρκεια της κρίσης κι άπαιτεί από την πλευρά μας διπλές προσπάθειες και νέες θυσίες, δηλώνουμε, ότι ή Ρωσία θ' άφιερώσει όσο ποτέ άλλοτε την προσοχή της στά σημεΐα που άφορούν άμεσα την ισχύ της και την εύημερία τών ύπρκών της· από έδω και στο έξής οι δυνάμεις εκείνες, τις όποιες θά μπορούσε ν' αντίπαρατάξει στις εκρήξεις του επαναστατικού πνεύματος στην υπόλοιπη Εύρώπη, άναγκαστικά θά παραλύσουν. Καμμιά Δύναμη δέν θάπρεπε λοιπόν νά ενδιαφέρεται όσο ή Αύστρια για την σύναψη ειρήνης, αλλά ειρήνης πρós δόξα του αυτοκράτορα και πρós τó συμφέρον της αυτοκρατορίας του. Γιατι άν ή ειρήνη που θά υπογράφαμε δέν ήταν τέτοια, τó πολιτικό κύρος κι ή έπιρροή της Ρωσίας θά δέχονταν ένα óλεθριο πλήγμα, τó γόητρο της ισχύος της θ' άφανιζόταν και ή ήθικη ύποστήριξη, για την όποια ίσως θά μπορούσαν νά την παρακαλέσουν φιλικές και σύμμαχες δυνάμεις σέ μελλοντικές άπρόβλεπτες περιπτώσεις, θά ήταν άβέβαιη κι άτελέσφορη». (Μυστικό τηλεγράφημα του κόμη Νέσελροντ στον κ. Τατίστσεβ, μέ ήμερομηνία: Πετρούπολη, 12 Φεβρουαρίου 1829).⁶³

Ή Press του περασμένου Σαββάτου διαπιστώνει, ότι ó τσάρος, άπογοητευμένος από την στάση της Άγγλιας και ιδιαίτερα του λόρδου Aberdeen, έδωσε στον κ. Brunnow οδηγίες νά μήν έχει πιά έπαφές μέ τούτο τον «καλό» ήλικιωμένο κύριο, παρά νά περιορίζεται στην έπίσημη έπικοινωνία του μέ τó ύπουργείο έξωτερικών.

Ή Wiener Lloyd, τó όργανο της αύστριακής τραπεζικής óλιγαρχίας, ύποστηρίζει μέ μεγάλη έμφαση την συμπαράταξη της Αύστριας μέ την Άγγλια και την Γαλλία, μέ σκοπό την άντιμετώπιση της έπιθετικής πολιτικής της Ρωσίας.

21

*Ρωσσοτουρκικές δυσκολίες.**Προφάσεις και ύπεκφυγές τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης.**Ἡ τελευταία ἀνακοίνωση τοῦ Νεσσελροντ...*

New-York Daily Tribune, 25 Ἰουλίου 1853

Λονδίνο, Τρίτη 12 Ἰουλίου 1853

Ἡ κοινοβουλευτικὴ φάρσα τῆς περασμένης Πέμπτης⁶⁶ συνεχίστηκε καὶ τελείωσε τὴν Παρασκευή, 8 τ.μ. Ὁ λόρδος Palmerston ἀπαίτησε ὄχι μόνον ν' ἀναβάλλει ὁ κ. Layard τὴν αἴτησή του ὡς τὴν Δευτέρα, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ἀποσύρει ὀλότελα. «Τὴν Δευτέρα θὰ γίνῃ ὅ,τι καὶ τὴν Παρασκευή». Ὁ κ. Bright ἐπωφελήθηκε τῆς εὐκαιρίας γιὰ νὰ συγχαρεῖ τὸν λόρδο Aberdeen γιὰ τὴν περιεσκεμμένη πολιτικὴ του καὶ νὰ τὸν διαβεβαιώσει γενικὰ γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη του.

Σχετικὰ παρατηρεῖ ἡ Morning Advertiser:

«Ἀκόμα κι ἡ Φιλειρηνικὴ Ἑταιρεία⁶⁷ ἂν ἦταν, ἡ κυβέρνησις δὲν θὰ μπορούσε νὰ κάμει περισσότερα ἀπ' ὅσα ἔκαμε ὁ καλὸς Aberdeen γιὰ νὰ ἐνθαρρύνει τὴν Ρωσσία, ν' ἀποθαρρύνει τὴν Γαλλία, νὰ θέσῃ σὲ κίνδυνον τὴν Τουρκία καὶ νὰ δυσφημήσῃ τὴν Ἀγγλία... Ἡ ὁμιλία τοῦ κ. Bright πῆγαινε ν' ἀποτελέσῃ ἕνα εἶδος μαγχεστριανοῦ μανιφέστου πρὸς ὄφελος τῶν "φοβιταιάρηδων" μέσα στὴν κυβέρνησις».

Οἱ προσπάθειες τῶν ὑπουργῶν νὰ βγάλουν ἀπὸ τὴν μέση τὴν σχεδιαζόμενη ἐπερώτηση τοῦ Layard προέρχονταν ἀπὸ τὸν δικαιολογημένο φόβο, ὅτι δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ κρατηθοῦν κι ἄλλο μυστικὲς ἀπὸ τὴν δημοσιότητα οἱ ἐσωτερικὲς διαφωνίες τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου. Ἡ Τουρκία πρέπει νὰ κομματιαστῇ γιὰ νὰ παραμείνῃ ἐνιαῖος ὁ συνασπισμός. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν λόρδο Aberdeen, εὐμένεια ἀπέναντι στὶς ρωσικὲς δολοπλοκίαις δείχνουν οἱ ἐξῆς ὑπουργοί: ὁ λόρδος Clarendon, ὁ δούκας Argyll, ὁ λόρδος Granville, ὁ κ. Sidney Herbert, ὁ κ. Cardwell καὶ ὁ «ριζοσπάστης» σὲρ William Molesworth. Λέγεται ὅτι ὁ λόρδος Aberdeen ἔχει κιόλας ἀπειλήσει μὲ τὴν παραίτησή του. Ἡ «ἰσχυρὴ» παρά-

ταξη τοῦ Palmerston (civis Romanus sum^{λα})⁶⁸ δὲν χρειαζόταν παρὰ μιὰ τέτοια πρόφασιν γιὰ νὰ ὑποχωρήσει. Ἀποφασίστηκε νὰ σταλοῦν ταυτόσημες διακοινώσεις στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴν Πετρούπολη μὲ τὴν σύσταση

«νὰ ἐξασφαλιστοῦν καὶ σὲ ἄλλους τοὺς ἄλλους Χριστιανοὺς τῆς τουρκικῆς ἐπικράτειας τὰ προνόμια, ποὺ ἀπαίτησε ὁ τσάρος γιὰ τοὺς Ἑλληνορθοδόξους, καὶ μάλιστα μὲ ἐγγυητικὴ συνθήκη συνυπογεγραμμένη ἀπὸ τὶς Μεγάλαις Δυνάμεις».

Ἡ ἴδια ἀκριβῶς πρότασις εἶχε ὁμοίως γίνεαι καὶ στὸν πρίγκηπα Μέντσικοβ ἥδη τὴν παραμονὴ τῆς ἀναχώρησής του γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη καί, ὅπως ξέρουν ὅλοι, δὲν εἶχε καμμιά ἀπήχησι. Εἶναι λοιπὸν ἐντελῶς γελοῖο ν' ἀναμένονται ὁποιαδήποτε ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴν ἐπανάληψή της, ἐφόσον μάλιστα τῶρα δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀμφιβολία, ὅτι ἡ Ρωσσία ἐπιδιώκει ἀκριβῶς τὴν σὺναψιν συνθήκης μὲ τὶς Μεγάλαις Δυνάμεις, δηλ. τὴν Αὐστρία καὶ τὴν Πρωσσία, χωρὶς νὰ συναντᾶ πιά ἀντίστασις. Ὁ κόμης Buol, ὁ Αὐστριακὸς πρωθυπουργός, εἶναι γαμπρός τοῦ βαρὸνυ von Meyendorff, τοῦ Ρώσου πρεσβευτῆ, καὶ ἐνεργεῖ σὲ πλήρη σύμπνοια μὲ τὴν Ρωσσία. Τὴν ἴδια μέρα ποὺ τὰ δύο κόμματα τοῦ συνασπισμοῦ, τὸ ὑπναλέο καὶ τὸ «ἰσχυρό», πῆραν τὴν παραπάνω ἀπόφασιν, ἡ Patrie δημοσίευσεν τὰ ἑξῆς:

«Ὁ καινούργιος Αὐστριακὸς διπλωματικὸς ἐκπρόσωπος στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ κ. v. Buock, ἔκαμε τὴν πρώτη του ἐμφάνισιν ἀπαιτήσεων ἀπὸ τὴν Πύλην τὴν πληρωμὴ πέντε ἑκατομμυρίων πιάστρων ὡς ἀποζημίωσι καὶ τὴν συγκατάθεσιν τῆς ἐκχώρησι τῶν λιμένων Κλέκ καὶ Σουτορίνα. Τὸ αἶτημα αὐτὸ θεωρήθηκε ὑποστήριξι πρὸς τὴν Ρωσσία».

Αὐτὴ δὲν εἶναι καὶ ἡ μόνη ὑποστήριξις ποὺ δίνει ἡ Αὐστρία στὰ ρωσσικὰ συμφέροντα στὴν Κωνσταντινούπολη. Θυμόμαστε ἀπὸ τὰ 1848, ὅτι οἱ ἡγεμόνες φρόντιζαν πάντα νὰ δημιουργεῖται κάποια «παραξήγησι», ὅταν ἤθελαν ν' ἀνοίξουν πῦρ ἐναντίον τοῦ λαοῦ τους. Τὸ ἴδιο στρατήγημα ἐφαρμόζεται τῶρα ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος στὴ Σμύρνη ἔβαλε νὰ σύρουν μὲ τὴν βία σ' ἓνα αὐστριακὸ πλοῖο ἓναν Οὐγγρο μέσα ἀπὸ ἓνα ἀγγλικὸ καφενεῖο· ὅταν οἱ φυγάδες ἀπάντησαν σ' αὐτὴ τὴν ἀπόπειρα σκοτώνοντας ἓναν Αὐστριακὸ ἀξιωματικὸ καὶ τραυματίζοντας ἓναν

ἄλλο, τότε ὁ κ. v. Bruck ζήτησε ἀπὸ τὴν Πύλην ἱκανοποίηση ἐντὸς 24 ὥρῶν.²⁰ Μαζὶ μὲ τὴν εἶδηση αὐτὴ ἡ Morning Post τοῦ Σαββάτου ἀναφέρει καὶ μιὰ φήμη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ Αὐστριακοὶ εἰσβάλανε στὴν Βοσνία. "Ὅταν οἱ ὑπουργοὶ τοῦ συνασπισμοῦ ρωτήθηκαν χτὲς στὶς συνεδριάσεις καὶ τῶν δύο Βουλῶν γιὰ τὴν αὐθεντικότητα τούτης τῆς φήμης, ἀκόμα βέβαια «δὲν εἶχαν ἐνημερωθεῖ»· μόνο ὁ Russell ἀποτόλμησε τὴν εἰκασία, ὅτι οἱ Αὐστριακοὶ εἶχαν συγκεντρώσει στρατεύματα στὸ Πέτερβαρνταϊν. "Ἔτσι ἐπαληθεύεται ἡ προφητεία τοῦ κ. Τάτιστσεβ ἀπὸ τὰ 1828, ὅτι δηλ. ἡ Αὐστρία θὰ κυνηγοῦσε λαίμαργα τὸ δικό της μερίδιο στὴ λεία, μὲν μὲν εἶχαν εἰσέλθει ἡ ἀποφασιστικὴ ὥρα.

Σ' ἓνα τηλεγράφημα τῆς 26ης τοῦ περασμένου μηνῆ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς:

«'Απ' ἀφορμὴ τὶς φήμες, ὅτι ὀλόκληρος ὁ ρωσικὸς στόλος ἀπέπλευσε ἀπὸ τὴν Σεβαστούπολη κατευθυνόμενος πρὸς τὸν Βόσπορο, ὁ σουλτάνος ρώτησε τοὺς πρεσβευτὲς τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἐν, σὲ περιπτώσει πού οἱ Ρῶσοι θὰ ἔκαναν ἐπίδειξη ἰσχύος μπροστὰ στὸν Βόσπορο, οἱ ἠνωμένοι στόλοι τοὺς ἦσαν ἔτοιμοι νὰ περάσουν τὰ Δαρδανέλλια. Καὶ οἱ δύο ἀπάντησαν καταφατικὰ. "Ἐνα τουρκικὸ ἀτμόπλοιο μὲ Γάλλους καὶ Ἀγγλοὺς ἀξιωματικὸς μὲν μὲν στάλθηκε ἀπὸ τὸν Βόσπορο στὴν Μαύρην Θάλασσα γιὰ ἀναγνώριση».

Τὸ πρῶτο πού ἔκαναν οἱ Ρῶσοι μετὰ τὴν εἴσοδό τους στὶς ἡγεμονίες ἦταν ν' ἀπαγορεύσουν τὴν δημοσίευση τοῦ σουλτανικοῦ φερμανιοῦ πού ἐπικύρωνε τὰ προνόμια τῶν Χριστιανῶν ὄλων τῶν ὁμολογιῶν καὶ νὰ παύσουν τὴν ἐκδοση μιᾶς γερμανικῆς ἐφημερίδας ἐκδιδόμενης στὸ Βουκουρέστι, γιὰτὶ τόλμησε νὰ δημοσιεύσει ἓνα ἄρθρο γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα. Συναίμα εἰσέπραξαν βίαια ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυβέρνησι τὴν πρώτη ἐτήσια εἰσφορά, ἡ ὁποία εἶχε ὀριστεῖ κατὰ τὴν προγενέστερη κατάληψη τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας ἀπὸ μέρους τους στὰ 1848-49.²¹ Ἀπὸ τὰ 1828 καὶ μετὰ ἡ προστασία τῆς Ρωσσίας στοίχισε στὶς ἡγεμονίες 150.000.000 πιάστρα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς τεράστιες ἀπώλειες πού προκάλεσαν οἱ λεηλασίες καὶ οἱ ἐρημώσεις. Ἡ Ἀγγλία σήκωσε τὰ ἐξόδα τῶν ρωσικῶν πολέμων ἐναντίον τῆς Γαλλίας, ἡ Γαλλία ἐκεῖνα τοῦ ρωσικοῦ πολέμου ἐναντίον τῆς Περσίας καὶ ἡ Περσία ἐκεῖνα τοῦ ρωσ-

σικου πολέμου ἐναντίον τῆς Πολωνίας· τώρα ἡ Οὐγγαρία κι οἱ ἡγεμονίες πρέπει νὰ πληρώσουν τὸν πόλεμό της ἐναντίον τῆς Τουρκίας.

Τὸ σημαντικότερο γεγονός τῆς ἡμέρας εἶναι ἡ καινούργια ἐγκύκλιος τοῦ κόμη Νέσσελροντ ἀπὸ 20 Ἰουνίου 1853. Δηλώνει ὅτι τὰ ρωσικὰ στρατεύματα δὲν θὰ ἐκκενώσουν τίς ἡγεμονίες πρὶν ὁ σουλτάνος ὑποχωρήσει σ' ὅλα τὰ αἰτήματα τοῦ τσάρου καὶ οἱ στόλοι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐγκαταλείψουν τὰ τουρκικὰ ὕδατα. Ἡ ἐγκύκλιος αὐτὴ δίνει ἐντύπωση ἀπροκάλυπτου χλευασμοῦ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Ἔτσι π.χ. λέει:

«Ἡ θέση, πού ἔχουν καταλάβει οἱ δύο ναυτικὲς δυνάμεις, ἀποτελεῖ ναυτικὴ κατοχὴ, κι αὐτὸ μᾶς ὠθεῖ ν' ἀποκαταστήσουμε τὸ ἰσοζύγιο τῶν δύο πλευρῶν καταλαμβάνοντας τὴν κατάλληλη στρατιωτικὴ θέση».

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ ὄρμος τοῦ Βεσικᾶ ἀπέχει 150 μίλια ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ τσάρος διεκδικεῖ τὸ δικαίωμα κατάληψης τουρκικῶν ἐδαφῶν, ἐνῶ ἀπαγορεύει στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Γαλλία νὰ καταλάβουν οὐδέτερα ὕδατα χωρὶς τὴν εἰδικὴ του ἄδεια. Ἐκθειάζει τὴν δική του μεγαλόθυμη ὑπομονή, γιατί ἄφησε στὴν Πύλη πλήρη ἐλευθερία νὰ ἐπιλέξει μὲ ποῖο τρόπο θὰ ἀπεκδυθεῖ τὴν κυριαρχία της — μὲ συνθήκη, σενέτ, μὲ κάποια ἀμοιβαία πράξη ἢ καὶ ὑπογράφοντας μιὰν ἀπλὴ διακοίνωση. Εἶναι πεπεισμένος, ὅτι ἡ «ἀμερόληπτη Εὐρώπη» πρέπει νὰ κατανοήσει πῶς ἡ συνθήκη τοῦ Καϊναρτζῆ,⁵² πού δίνει στὴν Ρωσσία τὸ δικαίωμα νὰ προστατεύει ἓνα καὶ μόνο ἑλληνορθόδοξο παρεκκλήσι στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν ἀναγορεύει εὐ ἰρσο³ σὲ Ρώμη τῆς Ἀνατολῆς. Λυπᾶται πού ἡ Δύση ἀγνοεῖ τὸν ἀβλαβὴ χαρακτήρα μιᾶς ρωσικῆς θρησκευτικῆς προστασίας σὲ ξένες χῶρες. Ἀποδείχνει τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ἀκεραιότητα τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας μὲ ἱστορικὰ γεγονότα — «τὴν πολὺ μετριοπαθὴ χρῆση τῆς νίκης του στὴν Ἀδριανούπολη στὰ 1829»,⁴⁴ ὅταν τὸ μόνο πού τὸν ἐμπόδισε νὰ μὴ δειχτεῖ μετριοπαθῆς ἦταν ἡ ἄθλια κατάσταση τοῦ στρατοῦ του καὶ ἡ ἀπειλὴ τοῦ Ἀγγλοῦ ναυάρχου, ὅτι μὲ ἡ δίχως ἐξουσιοδότηση θὰ βομβάρδιζε ὅλες τίς ἀκτὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας, καὶ ὅταν ὅλα, ὅσα κέρδισε, ὀφείλονταν στὴν «ἀνοχὴ» τῶν Δυτικῶν κυβερνήσεων καὶ στὴν δόλια καταστροφὴ τοῦ τουρκικοῦ

στόλου στὸ Ναβαρίνο. «Μόνος αὐτὸς στὴν Εὐρώπῃ ἔσωσε στὰ 1833 τὴν Τουρκία ἀπὸ τὸν διαμελισμό». Στὰ 1833 ὁ τσάρος, μὲ τὴν περίφημη συνθήκη τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσί,⁷⁰ ἔκλεισε ἀμυντικὴν συμμαχία μὲ τὴν Τουρκία, ἡ ὁποία ἀπαγόρευε νὰ πλησιάζουν ξένοι στόλοι τὴν Κωνσταντινούπολη κι ἔσωζε τὴν Τουρκία ἀπὸ τὸν διαμελισμὸ μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ τὴν διαφυλάξει ἀκέραια γιὰ τὴν Ρωσσία. «Στὰ 1839¹¹ πῆρε τὴν πρωτοβουλία καὶ ὑπέβαλε στὶς ὑπόλοιπες Δυνάμεις προτάσεις, οἱ ὁποῖες, ἐφαρμοζόμενες ἀπὸ κοινοῦ, δὲν ἄφησαν τὸν σουλτάνο νὰ δεῖ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ θρόνου του μὲ μιὰ καινούργια ἀραβικὴ αὐτοκρατορία». Αὐτὸ πάει νὰ πεῖ, ὅτι στὰ 1839 παρακίνησε τὶς ὑπόλοιπες Δυνάμεις νὰ πάρουν τὴν πρωτοβουλία καταστροφῆς τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου καὶ ἀποδυνάμωσης τοῦ μόνου ἀνθρώπου, πού θὰ μπορούσε νὰ κάνει τὴν Τουρκία ζωτικὸ κίνδυνον γιὰ τὴν Ρωσσία καὶ ν' ἀντικαταστήσει τὸ παραγεμισμένον τουρμπάνι μὲ ἀληθινὸ κεφάλι. «Βασικὴ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς τοῦ σεπτοῦ αὐθέντη μας ἦταν πάντοτε ἡ διατήρηση τοῦ status quo¹² στὴν Ἀνατολὴ ὅσο γίνεται περισσότερο». Ἀκριβῶς. Διατήρησε προσεκτικὰ τὴν ἀποσύνθεση τοῦ τουρκικοῦ κράτους κάτω ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικὴ φύλαξιν τῆς Ρωσσίας.

Πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι ποτὲ ἡ Ἀνατολὴ δὲν τόλμησε νὰ πετάξει εἰρωνικότερον ἔγγραφο στὸ πρόσωπον τῆς Δύσης. Συγγραφέας του ὅμως εἶναι ὁ Νέσσελροντ — τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα στὰ ρωσσικὰ σημαίνει ταυτόχρονα τσουκνίδα καὶ ραβδί.⁷¹ Καὶ πράγματι, πρόκειται γιὰ ἔγγραφο πού τεκμηριώνει τὸν ἐξευτελισμὸ τῆς Εὐρώπης κάτω ἀπὸ τὸ ραβδί τῆς ἀντεπανάστασης. Οἱ ἐπαναστάτες μποροῦν νὰ συγχαροῦν τὸν τσάρο γιὰ τὸ ἀριστούργημά του. Ἄν ἡ Εὐρώπῃ ὑποχωρήσει, δὲν ὑποχωρεῖ μὲ μιὰ ἀπλὴ ἤττα, παρὰ περᾶ κάτω ἀπὸ τὶς *furcae caudinae*.^{12a}

.....

Marx

...Τὸ ρωσικὸ ζήτημα.
Παράδοξη διπλωματικὴ ἀλληλογραφία

New-York Daily Tribune, 30 Ἰουλίου 1853
 Λονδίνο, Παρασκευή, 15 Ἰουλίου 1853

Σ' ἓνα προηγούμενο ἄρθρο ἀνέφερα τὶς προτάσεις, πού εἶχε κάμει κάποτε ὁ κ. de Villèle στὴν Ρωσσία γιὰ τὴν διαφύλαξη τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας μὲ μιὰ ἐγγυητικὴ συμφωνία ὄλων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Οἱ προτάσεις αὐτὲς προκάλεσαν τὴν παρακάτω ἀπάντηση τοῦ κόμη Pozzo di Borgo:

«Μιὰ γενικὴ ἐγγύηση γιὰ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἀσυνήθιστη καὶ καταπληκτικὴ, θὰ παραβιάζε τὰ δικαιώματα, πού ἀπέκτησε ἡ Ρωσσία, καθὼς καὶ τὶς ἀρχές, στὶς ὁποῖες αὐτὰ ἐδράζονται».⁶³

Ὡστόσο στὰ 1841 ἡ Ρωσσία διεκήρυξε τὴν προθυμία της νὰ συμμετάσχει σὲ μιὰ τέτοια ἀσυνήθιστη συμφωνία,⁶⁸ καὶ ὁ Νέσσελροντ ἀναφέρεται ὁ ἴδιος σ' αὐτὴν στὴν διακοίνωσή του ἀπὸ 20 Ἰουνίου (2 Ἰουλίου). Γιατί συναίνεσε ἡ Ρωσσία, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν παραδοσιακὴ τῆς πολιτικὴ; Ἐπειδὴ ἡ συμφωνία ἐκεῖνη ἀποτελοῦσε λιγότερο «ἐγγύηση γιὰ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία» καὶ περισσότερο ἓνα ὄπλο ἐνάντια στὸ μόνον τότε ζωτικὸ στοιχεῖο της, τὴν Αἴγυπτο τοῦ Μεχμέτ Ἄλῃ — ἐπειδὴ, ἀρχικὰ τουλάχιστον, εἶχε σχεδιαστεῖ ὡς συνασπισμὸς ἐναντίον τῆς Γαλλίας.¹¹

Ἡ παρισινὴ ἐφημερίδα La Presse δημοσιεύει στὸ σημερινό της φύλλο, πού μόλις ἔλαβα, μιὰ ἀδημοσίευτη ἴσαμε σήμερα ἀλληλογραφία ἀνάμεσα στὸν ἐκλιπόντα στρατηγὸ Sébastiani, πού ἦταν ὡς τώρα πρεσβευτὴς στὸ Λονδίνο, καὶ στὴν Κα Adelaide, ἀδελφὴ τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου· ἡ ἀλληλογραφία τούτῃ ρίχνει χαρακτηριστικὸ φῶς στὶς διπλωματικὲς δοσοληψίες τῆς ἐποχῆς. Περιέχει σαφεῖς ἀποδείξεις, ὅτι ἡ συνθήκη τοῦ 1841⁶⁸ διόλου δὲν εἶχε ὡς ἐμπνευστριά της τὴν Ρωσσία, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Νέσσελροντ στὴ διακοίνωσή του, παρὰ ἀντίθετα εἶχε σχεδιαστεῖ ἀπὸ τὴν

Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία ἐνάντια στὴν Ρωσσία, καὶ μόνο κατόπιν μεταβλήθηκε ἀπὸ τὴν Ρωσσία σὲ ὄπλο ἐνάντια στὴν Γαλλία. Ὅσο μου ἐπιτρέπει ἡ στενότητα τοῦ χρόνου μεταφράζω ἀπὸ τὴν ση-μαντικὴ τούτη ἀλληλογραφία.

[ἀκολουθοῦν ἐκτεταμένα ἀποσπάσματα]

Marx

23

Τὸ πρόβλημα τοῦ πολέμου... [Οἱ ΗΠΑ στὴν Μεσόγειο]

New-York Daily Tribune, 5 Αὐγούστου 1853

Λονδίνο, Τρίτη, 19 Ἰουλίου 1853

Ὁ τσάρος ὄχι μόνο ἄρχισε τὸν πόλεμο, ἀλλὰ τελείωσε κιόλας τὴν πρώτη του ἐκστρατεία. Ἡ γραμμὴ ἐπιχειρήσεων δὲν βρίσκεται πιά πίσω ἀπὸ τὸν Προῦθο, παρὰ κατὰ μῆκος τοῦ Δούναβη. Τί κάνουν στὸ μεταξύ οἱ Δυτικὲς Δυνάμεις; Συμβουλευοῦν, δηλ. ἐξαναγκάζουν τὸν σουλτάνο νὰ θεωρήσει τὸν πόλεμο ὡς εἰρήνη. Οἱ ἀπαντήσεις τους στὶς πράξεις τοῦ δεσπότη δὲν εἶναι κανόνια παρὰ διακοινώσεις. Στὸν αὐτοκράτορα ἐπιτίθενται ὄχι οἱ δύο στόλοι παρὰ ὄχι λιγότερα ἀπὸ τέσσερα σχέδια διαπραγματεύσεων: τὸ ἓνα προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ κυβέρνηση, τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴν γαλλικὴ, τὸ τρίτο τὸ παρουσίασε ἡ Αὐστρία καὶ τὸ τέταρτο τὸ αὐτοσχεδίασε ὁ «γαμπρός μας» στὸ Πότσδαμ. Ἐλπίζεται ὅτι ὁ τσάρος θὰ καταδεχθεῖ νὰ διαλέξει ἀπ' αὐτὸ τὸν *embarras de richesses*^{AB} ὅ,τι ταιριάζει περισσότερο στοὺς σκοποὺς του. Ἡ (δεύτερη) ἀπάντηση τοῦ κ. Drouyn de l'Huys στὴ (δεύτερη) διακοίνωση τοῦ κόμη Νέσσελροντ πασχίζει ὅσο γίνεται ν' ἀποδείξει ὅτι «τὴν πρώτη ἐπίδειξη ἰσχύος δὲν τὴν ἔκαμαν ἡ Ἀγγλία κι ἡ Γαλλία». Ἡ Ρωσσία πετάει τίς τόσες διακοινώσεις στοὺς Δυτικούς διπλωμάτες, ἔτσι ὅπως πετᾶνε τὰ κόκκαλα στὰ σκυλιά, γιὰ νὰ τοὺς χαρίζει μιὰν ἀθῶα διασκέδαση, ἐνῶ ἡ ἴδια ἔχει τὸ πλεονέκτημα νὰ κερδίζει κι ἄλλον χρόνο. Ἡ Ἀγγλία κι ἡ Γαλλία, φυσικά, τριμπᾶνε τὸ δόλωμα.

Στὸ μεταξὺ ἡ Θέση τοῦ σουλτάνου γίνεται κάθε ὥρα πρὸ δύσκολη καὶ περίπλοκη. Οἱ οἰκονομικὲς του δυσχέρειες δλο καὶ μεγαλώνουν, ἀφοῦ σηκώνει δλα τὰ βάρη τοῦ πολέμου, δίχως νὰ ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὶς εὐκαιρίες του. Ὁ λαϊκὸς ἀναβρασμὸς στρέφεται ἐναντίον του, ἀφοῦ δὲν βρέθηκε κάποιος νὰ τὸν στρέψει ἐναντίον τοῦ τσάρου. Ὁ μουσουλμανικὸς φανατισμὸς τὸν ἀπειλεῖ μὲ ἀνακτορικὲς ἐπαναστάσεις, ἐνῶ ὁ φανατισμὸς τῶν Ἑλληνορθοδόξων τὸν ἀπειλεῖ μὲ λαϊκὲς ἐξεγέρσεις. Τὰ σημερινὰ φύλλα περιέχουν ἀνταποκρίσεις γιὰ μιὰ συνωμοσία κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ σουλτάνου ἀπὸ μουσουλμάνους φοιτητὲς, πού ἀνήκουν στὸ παλαιoturκικὸ κόμμα κι ἤθελαν νὰ βάλουν στὸν θρόνο τὸν Ἀβδούλ Ἀσίς.⁷²

Ἡ Kölnische Zeitung δίνει σ' ἓνα γράμμα μὲ τὴν ἐνδειξη «Βιέννη, 11 Ἰουλίου» τὴν παρακάτω ἐξιστόρηση τῆς ὑπόθεσης τῆς Σμύρνης:⁸⁰

«Ὁ Σεχιμπ ἐφέντης στάλθηκε στὴν Σμύρνη γιὰ ν' ἀρχίσει ἀνακρίσεις ἐναντίον τῶν πρωταίων τῶν παραχῶν, σὺς ὁποῖες σκοτώθηκε ὁ βαρόνος Hackelberg. Ἐπίσης ὁ Σεχιμπ ἔλαβε διαταγὲς νὰ παραδώσει στὴν Αὐστρία τοὺς πρόσφυγες αὐστριακῆς ἢ τοσκανικῆς καταγωγῆς. Ὁ κ. Brown, ἐπιτετραμμένος τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, εἶχε ἐπαφὲς πάνω στὸ ζήτημα αὐτὸ μὲ τὸν Ρεσιντ πασά, τῶν ὁποίων τὸ ἀποτέλεσμα παραμένει ἄγνωστο. Αὐτὴ τὴν στιγμή μαθαίνω, ὅτι ὁ δολοφόνος τοῦ βαρόνου Hackelberg ἔλαβε ἀπὸ τὸν Ἀμερικανὸ πρόξενο τῆς Σμύρνης ἓνα διαβατήριό πού τὸν παίρνει ἀπὸ τὴν δικαιοδοσία τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀποδείχνει, ὅτι οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες προτίθενται ν' ἀναμιχθοῦν σὺς εὐρωπαϊκὲς ὑποθέσεις. Ἐπίσης εἶναι βέβαιο, ὅτι τρία ἀμερικανικὰ πολεμικὰ βρίσκονται μὲ τὸν τουρκικὸ στόλο στὸν Βόσπορο κι ὅτι ἡ ἀμερικανικὴ φρεγάτα Cumberland ἔφερε στὴν τουρκικὴ κυβέρνησι 80.000.000 πιάστρα».

Ὅσηδὴποτε ἀλήθεια κι ἂν ἐνέχουν παρόμοιες εἰδήσεις, πάντως ἀποδείχνουν ἓνα πράγμα, ὅτι δηλ. παντοῦ ἀναμένεται ἡ ἀμερικανικὴ ἐπέμβαση, καὶ μάλιστα βλέπεται εὐνοϊκὰ ἀπὸ μερίδες τῆς ἀγγλικῆς κοινῆς γνώμης. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀμερικανοῦ πλοιοάρχου καὶ τοῦ προξένου ἐπαινοῦνται θερμὰ σὲ λαϊκὲς συγκεντρώσεις καὶ ὁ «Ἀγγλος»⁸⁰ στὸν χθεσινὸ [Morning] Advertiser καλεῖ

τὴν ἀστερόεσσα νὰ ἐμφανισθεῖ στὴν Μεσόγειο καὶ νὰ ντροπιάσει τὸν «βρώμικο καὶ γέρικο Union Jack»⁷³ ἀναγκάζοντάς τον νὰ δράσει.

Ἄς συνοψίσουμε τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα μὲ λίγα λόγια. Ὁ τσάρος, δυσαρεστημένος κι ἀνικανοποίητος πού βλέπει τὴν τεράστια αὐτοκρατορία του περιορισμένη σ' ἓνα καὶ μόνο ἐξαγωγικὸ λιμάνι (κι αὐτὸ σὲ θάλασσα μὴ πλωτὴ τὸν μισὸ χρόνο κι ἐκτεθειμένο στὶς ἀγγλικὲς ἐπιθέσεις τὸν ἄλλο μισό), προωθεῖ τὸ σχέδιο τῶν προπατόρων του ν' ἀποκτήσει πρόσβαση στὴν Μεσόγειο· ἀποκόπτει διαδοχικὰ τὰ πιὸ ἀπόμακρα μέλη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα της, ὥσπου νὰ πάψει νὰ χτυπᾷ ἡ καρδιά της, ἡ Κωνσταντινούπολη. Ἐπαναλαμβάνει τὶς περιοδικὲς εἰσβολὲς του ὅποτε θεωρεῖ ὅτι τὰ σχέδιά του γιὰ τὴν Τουρκία κινδυνεύουν ἀπὸ τὴν πρόδηλη ἐδραίωση τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης ἢ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐπικίνδυνες ἀκόμα ἐκδηλές ἐνδείξεις χειραφέτησης τῶν Σλάβων. Ὑπολογίζοντας στὴν δειλία καὶ στὴν φοβία τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων πτοεῖ τὴν Εὐρώπη καὶ διογκώνει τὰ αἰτήματά του ὅσο μπορεῖ, γιὰ νὰ φανεῖ κατόπιν μεγάλθυμος, ἀρκούμενος σ' ὅ,τι ἤθελε ἄμεσα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ Δυτικὲς Δυνάμεις, ἀσυνεπεῖς, φοφοδεεῖς, ἀλληλοὑποβλεπόμενες, ἀρχικὰ ἐνθαρρύνουν τὸν σουλτάνο ν' ἀντισταθεῖ στὸν τσάρο, φοβούμενες τὶς ρωσικὲς ὑπερβάσεις, καὶ στὸ τέλος τὸν ἐξανγκάζουν νὰ ὑπαναχωρήσει, φοβούμενες ἓνα γενικὸ πόλεμο πού θὰ γεννοῦσε μιὰ γενικὴ ἐπανάσταση. Ὄντας πολὺ ἀδύναμες ἢ πολὺ δειλὲς γιὰ νὰ ἐπιχειρήσουν τὴν ἀνασυγκρότηση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας μὲ τὴν ἴδρυση μιᾶς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας ἢ μιᾶς Ὀμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας σλαβικῶν κρατῶν, ὁ μόνος τους σκοπὸς εἶναι ἡ διατήρηση τοῦ status quo,¹⁴ δηλ. τῆς κατάστασης τῆς σήψης, πού ἀπαγορεύει στὸν σουλτάνο νὰ χειραφετηθεῖ ἀπὸ τὸν τσάρο καὶ στοὺς Σλάβους νὰ χειραφετηθοῦν ἀπὸ τὸν σουλτάνο.

Τὸ ἐπαναστατικὸ κόμμα μονάχα εὐχαριστημένο μπορεῖ νάναί μ' αὐτὴ τὴν κατάσταση. Ἡ ταπείνωση τῶν ἀντιδραστικῶν Δυτικῶν κυβερνήσεων κι ἡ πρόδηλη ἀνικανότητά τους νὰ διαφυλάξουν τὰ συμφέροντα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐνάντια στὶς ρωσσι-

κές υπερβάσεις δέν μπορούν παρά νά προκαλέσουν καθολική άγανάκτηση στους λαούς που κι οί ίδιοι υπέφεραν μετά τά 1849 τήν ύποταγή στην κυριαρχία τής άντεπανάστασης. 'Η έπερχόμενη βιομηχανική κρίση επηρεάζεται, επίσης, και έπιταχύνεται έξίσου άπό τούτες τίς ήμιανατολικές περιπλοκές όσο κι άπό τίς δλότελα άνατολικές περιπλοκές στην Κίνα.

Marx

24

...Τό ρωσικό ζήτημα

New-York Daily Tribune, 12 Αυγούστου 1853
Λονδίνο, Παρασκευή, 29 'Ιουλίου 1853

«Πολιτική μας είναι νά φροντίσουμε νά μή γίνει τίποτε στους επόμενους τέσσερις μήνες κι έλπίζω νά τά καταφέρουμε, έπειδή οί άνθρωποι γενικά προτιμούν νά περιμένουν· όμως ό πέμπτος θά πρέπει νά ναι γόνιμος σέ γεγονότα».⁸³

Αυτό έγραψε ό κόμης Pozzo di Borgo στις 28 Νοεμβρίου 1828 στόν κόμη Νέσσελροντ, κι ό κόμης Νέσσελροντ ένεργεί τώρα μέ βάση τό ίδιο παράγγελμα. 'Ενώ ή στρατιωτική ιδιοποίηση τών ήγεμονιών συμπληρώθηκε μέ τήν ιδιοποίηση τής πολιτικής τους διοίκησης άπό μέρους τών Ρώσων, ένω στρατεύματα μετά άπό στρατεύματα ξεχύνονται στην Βεσσαραβία και στην Κριμαία, έγινε μια νύξη πρός τήν Αύστρία, ότι ή μεσολάβησή της ίσως γίνει δεκτή, κι άλλη μια πρός τόν Βοναπάρτη, ότι πιθανό τά σχέδιά του νά έβρισκαν τήν εύμενή ύποδοχή του τσάρου. Οί ύπουργοί στό Παρίσι και στό Λονδίνο άνακουφίστηκαν μέ τήν προοπτική ότι ό Νικόλαος θά είχε τήν συγκατάβαση νά δεχτεί τελικά τίς συγγνώμες τους. "Όλες οί αύλές τής Εύρώπης, μεταμορφωμένες σέ Ισάριθμες σουλτάνες, περίμεναν μαζί τους τόν μεγαλόθυμο 'Αφέντη τών Πιστών νά τούς ρίξει τό μαντήλι του. 'Αφοϋ τίς

κράτησε μ' αυτό τον τρόπο σέ τεταμένη άναμονή έπί έβδομάδες, και πολλές έπί μήνες, ό Νικόλαος ζαφνικά δηλώνει πώς ούτε ή 'Αγγλία, ούτε ή Γαλλία ούτε ή Αύστρία ούτε ή Πρωσσία έχουν δουλειά στην προστριβή του με την Τουρκία κι ότι μόνη ή Τουρκία μπορούσε νά διαπραγματευθεί. "Ίσως για νά διευκολύνει τις διαπραγματεύσεις του με την Τουρκία άνακάλεσε την πρεσβεία του από την Κωνσταντινούπολη. "Όμως ενώ διακηρύσσει ότι οι Δυνάμεις δέν πρέπει ν' άνακατεύονται στα θέματα τής Ρωσίας, από την άλλη μαθαίνουμε ότι οι εκπρόσωποι τής Γαλλίας, τής 'Αγγλίας, τής Αύστρίας και τής Πρωσσίας σκοτώνουν την ώρα τους συνεδριάζοντας στην Βιέννη και κλώθοντας σχέδια για την διευθέτηση του άνατολικού ζητήματος, χωρίς στις άστειες αυτές συνδιασκέψεις νά συμμετέχουν ούτε ό Τουρκός ούτε ό Ρώσος πρεσβευτής. Στις 8 τ.μ. ό σουλτάνος είχε διορίσει πολεμική κυβέρνηση, έτσι ώστε νά βγει από την κατάσταση τής έχειριλάς, όμως έξαναγκάστηκε από τον λόρδο Redcliff νά την άπολύσει τó ίδιο βράδυ. Τώρα βρίσκεται σέ τέτοια σύγχυση, ώστε προτίθεται νά στείλει Αύστριακό άγγελιαφόρο στην Πετρούπολη για νά ρωτήσει αν ό τσάρος θά ξανάρχιζε άμεσες διαπραγματεύσεις. 'Από την έπιστροφή του άγγελιαφόρου κι από την άπάντηση που θά φέρει θά έξαρτηθεί, αν στην Πετρούπολη θά πάει ό ίδιος ό Ρεσίντ πασάς. Αύτός πάλι πρόκειται νά στείλει από την Πετρούπολη καινούργια σχέδια στην Κωνσταντινούπολη και τίποτε δέν θά ρυθμιστεί προτού κι ή τελευταία άπάντηση φτάσει από την Πετρούπολη στην Κωνσταντινούπολη — όποτε θά φτάσουμε στον πέμπτο μήνα και κανένας στόλος δέν θά μπορεί πιά νά μπει στην Μαύρη Θάλασσα. Και τότε ό τσάρος θά καθήσει ήσυχος όλον τον χειμώνα στις ήγεμονίες, όπου ξεπληρώνει τά χρέη του με τις ίδιες υποσχέσεις που άκόμη κυκλοφορούν εκεί από τις προγενέστερες καταλήψεις, ήδη από τά 1820.

Γνωρίζετε ότι ό Σέρβος ύπουργός Γκαρατσάνιν²⁴ άπομακρύνθηκε από την θέση του με έέργειες τής Ρωσίας. Τώρα ή Ρωσία, συνεχίζοντας στα ίχνη τής πρώτης αυτής έπιτυχίας, έπιμένει νά διωχτούν από την ύπηρεσία τους όλ οι άντιρωσσοί άξιωματούχοι. Τό μέτρο αυτό θά τó ακολουθοΰσε στη συνέχεια ή άντι-

κατάσταση τοῦ βασιλεύοντος πρίγκηπα Ἀλεξάνδρου μὲ τὸν πρίγκηπα Μιχαήλ Ὀβρένοβιτς, τὸ τυφλὸ ὄργανο τῆς Ρωσσίας καὶ τῶν ρωσικῶν συμφερόντων. Γιὰ νὰ γλυτώσει τὴν συμφορὰ αὐτῆ, καί, ἐπίσης, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς Αὐστρίας, ὁ πρίγκηπας Ἀλεξάνδρος ξιφούλκησε ἐναντίον τοῦ σουλτάνου καὶ διεκήρυξε τὴν πρόθεσὴ του νὰ κρατήσῃ αὐστηρῆ οὐδετερότητα. Οἱ ρωσικὲς μηχανορραφίαι στὴν Σερβία περιγράφονται ὡς ἐξῆς ἀπὸ τὴν παρισινὴν Presse:

«Καθένας γνωρίζει ὅτι τὸ ρωσικὸ προξενεῖο στὴν Ὀρσοβα — ἓνα ἄθλιο χωριό, ὅπου δὲν ὑπάρχει οὔτε ἓνας Ρῶσος ὑπήκοος, ὅμως βρισκόμενοι καταμεσίς στὸν σερβικὸ πληθυσμὸ— ἀποτελεῖ οἰκτρὴ ἐγκατάσταση, ὅμως ἔχει γίνῃ ἡ ἑστία τῆς μοσχοβίτικης προπαγάνδας. Πιστοποιήθηκε καὶ ἐπιβεβαιώθηκε δικαστικὰ ἡ ἀνάμιξη τῆς Ρωσσίας στὴν ὑπόθεση τῆς Βράιλας στὰ 1840 ὅπως καὶ στὴν ὑπόθεση τοῦ Ἰωάννη Lutzo στὰ 1850 καὶ ὅπως καὶ στὴν πρόσφατη σύλληψη τῶν δεκατεσσάρων Ρώσων ἀξιωματικῶν, ποὺ ἔγινε καὶ ἡ αἰτία τῆς παραίτησης τῆς κυβέρνησης Γκαρτσάνιν. Ἐξίσου γνωστὸ εἶναι ὅτι ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς του στὴν Κωνσταντινούπολη, σκάρωσε παρόμοιες μηχανορραφίαι μὲ τοὺς πράκτορες του στὴν Προύσσα καὶ στὴν Σμύρνη καθὼς καὶ στὴν Θεσσαλονίκη, στὴν Ἀλβανία καὶ στὴν Ἑλλάδα».

Τὸ πῶς χτυπητὸ γνῶρισμα τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ταυτότητα ὄχι μόνον τῶν ἀντικειμενικῶν τῆς σκοπῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν μέσων γιὰ τὴν ἐπίτευξή τους. Δὲν ὑπάρχει περιπλοκὴ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, διαπραγματεύση ἢ ἐπίσημη διακοίνωση, ποὺ νὰ μὴ μᾶς φέρνει πίσω σὲ ἤδη γνωστὰς σελίδες τῆς ἱστορίας.

Σήμερα ἡ Ρωσσία δὲν ἔχει ἄλλο πρόσχημα ἐναντίον τοῦ σουλτάνου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν συνθήκη τοῦ Καϊναρτζή,⁵² μολονότι αὐτὴ δὲν ἔδινε στὸν τσάρο τὸ δικαίωμα προστασίας τῶν ὁμοθρήσκων του, παρὰ μόνον τὸ δικαίωμα νὰ χτίσῃ ἓνα παρεκκλήσι στὴν Ἰσταμπούλ καὶ νὰ ἐπικαλεῖται τὴν ἐπιείκεια τοῦ σουλτάνου ἀπέναντι στοὺς χριστιανοὺς ὑπηκόους, ὅπως ὀρθὰ τόνισε ὁ Ρεσίντ πασὰς πρὸς τὸν τσάρο στὴν διακοίνωση τῆς 14ης τ.μ. Ἦδη ὅμως στὰ 1774, ὅταν ὑπογράφηκε ἡ συνθήκη, ἡ Ρωσσία εἶχε τὴν πρόθεση νὰ τὴν ἐρμηνεύσει κάποιαν μέραν μὲ τὴν ἔννοια τοῦ 1853. Ὁ τότε Αὐστριακὸς ἐπιτετραμμένος στὴν ὀθωμανικὴ Πύλη, ὁ βαρόνος Thugut, ἔγραφε στὰ 1774 πρὸς τὴν αὐλή του:

«'Από ἐδῶ καὶ στὸ ἐξῆς ἡ Ρωσσία θὰ εἶναι κάθε στιγμή σὲ θέση, ὅποτε θεωρήσει τὴν εὐκαιρία εὐνοϊκὴ καὶ δίχως πολλὰ προκαταρκτικά, νὰ πραγματοποιήσῃ μιὰ κάθοδο στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὰ λιμάνια τῆς στὴν Μαύρην Θάλασσα. Στὴν περίπτωση αὐτῆ ἀναμφίβολα θὰ ἐκδηλωνόταν κάποια συνωμοσία προσυμφωνημένη μὲ τοὺς ἡγέτες τῆς ἐλληνορθόδοξης θρησκείας, ἐνῶ ὁ σουλτάνος δὲν θὰ εἶχε ἄλλη ἐκλογὴ παρά, στὸ πρῶτο ἔκρουσμα τῶν ρωσικῶν κινήσεων, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἀνάκτορό του καὶ νὰ καταφύγῃ στὰ βάρη τῆς Ἀσίας, ἀφήνοντας τὸν θρόνο τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας σὲ πῶς ἐμπειρο κάτοχο. "Ὅταν πιά κατακτηθεῖ ἡ πρωτεύουσα, ἡ τρομοκρατία καὶ ἡ πιστὴ συμπαράσταση τῶν Ἑλληνορθόδοξων θὰ φέρῃ σίγουρα καὶ εὐκολὰ κάτω ἀπ' τὸ σκῆπτρο τῆς Ρωσσίας ὀλόκληρο τὸ Ἀρχιπέλαγος, τὴν ἀκτὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὀλόκληρὴ τὴν Ἑλλάδα ἴσαμε τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς. Καὶ στὴν συνέχεια ἡ κατοχὴ τούτων τῶν χωρῶν, πού τόσο εὐνοήθησαν ἀπὸ τὴν φύση καὶ πού ἡ γονιμότητά καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ ἐδάφους τους δὲν συγκρίνεται μὲ ἄλλον τόπο στὸν κόσμο, θὰ δώσει στὴν Ρωσσία ὑπεροχὴ τέτοια, ὥστε θὰ ξεπερνᾷ ὅλα τὰ θαύματα τῶν παραμυθιῶν, ὅσα ἀφηγεῖται ἡ ἱστορία γιὰ τὰ μεγαλεῖα τῶν ἀρχαίων μοναρχιῶν».⁷⁴

«Ὅπως καὶ τώρα, ἔτσι καὶ στὰ 1774 ἡ Ρωσσία ἐρέθιζε τὴν φιλοδοξία τῆς Αὐστρίας μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς ἐνσωμάτωσης τῆς Βοσνίας, τῆς Σερβίας καὶ τῆς Ἀλβανίας. Ὁ ἴδιος αὐτὸς βαρόνος Thugut γράφει σχετικᾶ:

«Μιὰ τέτοια ἐπέκταση τοῦ αὐστριακοῦ ἐδάφους δὲν θὰ προκαλοῦσε τὸν φθόνο τῆς Ρωσσίας. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἡ ἀπόκτηση τῆς Βοσνίας, τῆς Σερβίας κτλ. ἀπὸ μέρους τῆς Αὐστρίας, μολοντί θὰ ἦταν σημαντικὴ κάτω ἀπὸ ἄλλες περιστάσεις, δὲν θὰ εἶχε τὴν παραμικρὴ χρησιμότητα γιὰ τὴν Ρωσσία ἀπὸ τὴν στιγμή πού θὰ ἐπεφταν στὰ χέρια τῆς τ' ἀπομεινάρια τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Γιατὶ οἱ ἐπαρχίες αὐτὲς κατοικοῦνται σχεδὸν ὀλότελα ἀπὸ Μωαμεθανούς καὶ Ἑλληνορθόδοξους. Ἡ παραμονὴ τῶν πρώτων δὲν θὰ γινόταν ἀνεκτὴ, ἐνῶ οἱ δεῦτεροι δὲν θὰ δισταζαν νὰ μεταναστεύσουν στὴν τόσο κοντινὴ ἀνατολικὴ ρωσικὴ αὐτοκρατορία ἢ, ἂν ἔμεναν, ἡ ἀπιστία τους ἀπέναντι στὴν Αὐστρία θὰ δημιουργοῦσε ἀδιάκοπα προβλήματα. Ἔτσι, μιὰ ἐδαφικὴ ἐπέκταση δίχως ἐσώτερη δύναμη ὄχι μόνο δὲν θὰ αὔξαινε τὴν ἰσχύ τοῦ αὐστριακοῦ αὐτοκράτορα, ἀλλὰ καὶ θὰ συνέβαλε στὴν μείωσή τῆς».

Οἱ πολιτικοὶ συνηθίζουν ν' ἀναφέρονται στὴν διαθήκη τοῦ Πέτρου τοῦ Α' ⁴⁰ γιὰ νὰ δείξουν ποιά εἶναι ἡ παραδοσιακὴ πολιτικὴ τῆς Ρωσσίας γενικᾶ, καὶ μάλιστα σὲ σχέση μὲ τίς βλέψεις τῆς πάνω στὴν Κωνσταντινούπολη. Θὰ μπορούσαν ν' ἀνατρέξουν ἀκό-

μη πιό πίσω. Περισσότερο από όχτώ αιώνες πριν, ό Σβιατοσλάβος, ό τότε ακόμα είδωλολάτρης μεγάλος δούκας τής Ρωσίας, διακήρυξε σέ μιá συνάθροιση τών βογιάρων⁸⁰ του, ότι «όχι μονάχα ή Βουλγαρία, αλλά κι ή εύρωπαϊκή έλληνική αυτοκρατορία, μαζί με την Βοημία και την Ούγγαρία, θάπρεπε νά περάσουν στην ρωσική κυριαρχία». 'Ο Σβιατοσλάβος κατέκτησε την Σιλιστρία κι απείλησε την Κωνσταντινούπολη στά 968, όπως έκαμε κι ό Νικόλαος στά 1828. Λίγο μετά την ίδρυση τής ρωσικής αυτοκρατορίας ή δυναστεία τών Ρούρικ μετέφερε την πρωτεύουσά της από τó Νόβγκοροντ στο Κίεβο, για νά βρίσκεται κοντύτερα στο Βυζάντιο. Στόν ένδέκατο αιώνα τó Κίεβο μιμούνταν σέ όλα τó Βυζάντιο κι ονομαζόταν «ή δεύτερη Κωνσταντινούπολη», πράγμα πού εξέφραζε τις μόνιμες βλέψεις τής Ρωσίας. 'Η θρησκεία κι ό πολιτισμός τής Ρωσίας είναι βυζαντινής προέλευσης, κι έτσι ή πρόθεσή της νά υποτάξει την βυζαντινή αυτοκρατορία, πού τότε βρισκόταν στην ίδια παρακμή όσο σήμερα ή όθωμανική, ήταν ακόμα φυσικότερη από την πρόθεση τών Γερμανών αυτοκρατόρων νά κατακτήσουν την Ρώμη και την 'Ιταλία. "Ωστε ή ένότητα τών αντικειμενικών σκοπών τής ρωσικής πολιτικής είναι δεδομένη από τó ιστορικό της παρελθόν, από τις γεωγραφικές της προϋποθέσεις κι από την ανάγκη της ν' αποκτήσει άνοιχτά λιμάνια στο 'Αρχιπέλαγος και στην Βαλτική Θάλασσα, αν θέλει νά διατηρήσει την υπεροχή της στην Εύρώπη. 'Αλλά ό παραδοσιακός τρόπος, με τόν όποιο ή Ρωσία επιδιώκει αυτούς τούς αντικειμενικούς σκοπούς, κάθε άλλο παρά αξίζει τόν φόρο θαυμασμού πού τού άποτίουν οι Εύρωπαίοι πολιτικοί. "Αν ή έπιτυχία τής κληρονομικής της πολιτικής άποδείχνει την άδυναμία τών Δυτικών Δυναμείων, ή προσκόλληση τής πολιτικής της σ' ένα στερεότυπο τρόπο άποδείχνει την έσώτερη βαρβαρότητα τής ίδιας τής Ρωσίας. Ποιός δέν θά γελούσε με την σκέψη ότι ή γαλλική πολιτική καθοδηγείται από την διαθήκη τού Richelieu⁷⁵ ή από τά καπιτουλάρια⁷⁶ τού Καρλομάγνου; Μελετείστε τά περιφημότερα έγγραφα τής ρωσικής διπλωματίας και θά δείτε ότι, όσο δξυδερκής, φρόνιμη, επιδέξια και λεπτολόγα κι αν είναι προκειμένου ν' ανακαλύψει τά αδύνατα σημεία τών βασιλέων, τών ύπουργών και τών αύλών τής

Ευρώπης, ὡστόσο ἡ σοφία τῆς παραλύει ὀλότελα ὅταν τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ κατανοηθεῖ ἡ ἱστορικὴ κίνηση τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ὁ πρίγκηπας Lieven ἔκρινε ἀκριβέστατα τὸν χαρακτήρα τοῦ καλοῦ Aberdeen, ὅταν ὑπολόγιζε στὴν ἀνοχή του ἀπέναντι στὸν τσάρο, ὅμως ἔπεσε πολὺ ἔξω στὴν κρίση του γιὰ τὸν ἀγγλικὸ λαό, ὅταν πρόβλεπε τὴν συνέχιση τῆς διακυβέρνησης τῶν Τόρηδων στὶς παραμονές τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ κινήματος τοῦ 1831. Ὁ κόμης Pozzo di Borgo ἔκρινε ὀρθότατα τὸν Κάρολο τὸν Ι΄, ὅμως διέπραξε τὸ μεγαλύτερο σφάλμα σὲ σχέση μετὰ τὸν γαλλικὸ λαό, ὅταν παρακίνησε τὸν «σεπτὸ κύριό» του νὰ διαπραγματευθεῖ μετὰ αὐτὸν τὸν βασιλιά γιὰ τὴν διανομὴ τῆς Εὐρώπης τὴν παραμονὴ τῆς ἐκδίωξής του ἀπὸ τὴν Γαλλία. Ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ, μετὰ τὶς παραδοσιακὰς τῆς μηχανορραφίαις, ἀπάτες καὶ ὑπεκφυγές, μπορεῖ νὰ ἐντυπωσιάζει τὶς εὐρωπαϊκὰς αὐλές, ποὺ κι αὐτὲς εἶναι παραδοσιακὰς, ὅμως θὰ ἀποδειχθεῖ ὀλότελα ἀδύναμη ἀπέναντι στοὺς ἐπαναστατημένους λαούς.

Στὴν Βηρυττὸ οἱ Ἀμερικανοὶ πῆραν ἄλλον ἕναν Οὐγγρο φυγάδα μέσα ἀπὸ τὰ νύχια τοῦ αὐστριακοῦ αἵτου.⁷⁷ Εἶναι εὐχάριστο νὰ βλέπει κανεὶς, ὅτι ἡ ἀμερικανικὴ ἐπέμβαση στὴν Εὐρώπη ἀρχίζει ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα. Πέρα ἀπὸ τὴν ἐμπορικὴ καὶ στρατιωτικὴ σημασία τῆς γεωγραφικῆς θέσης τῆς Κωνσταντινούπολης, ὑπάρχουν κι ἄλλοι σημαντικοὶ λόγοι, ποὺ κάνουν τὴν κατοχὴ τῆς ἔντονα ἀμφιλεγόμενου καὶ μόνιμο ἀντικείμενου ἔριδας ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴν Δύση — καὶ ἡ Ἀμερικὴ εἶναι ὁ νεότερος καὶ ρωμαλεότερος ἐκπρόσωπος τῆς Δύσης.

Ἡ Κωνσταντινούπολη εἶναι ἡ αἰώνια πόλη — ἡ Ρώμη τῆς Ἀνατολῆς. Στὴν ἐποχὴ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς ἀναμίχθηκε ἐδῶ μετὰ τὸν ἀνατολικὸ σὲ τέτοια ἔκταση, ἐνῶ στὴν ἐποχὴ τῶν Τούρκων ἡ ἀνατολικὴ βαρβαρότητα ἀναμίχθηκε μετὰ τὸν δυτικὸ πολιτισμὸ τόσο ἔντονα, ὥστε αὐτὸ τὸ κέντρο μιᾶς θεοκρατικῆς αὐτοκρατορίας ἔγινε πραγματικὸς φραγμὸς ἐναντία στὴν εὐρωπαϊκὴ πρόοδο. Ὅταν οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες ἐκτοπίστηκαν ἀπὸ τοὺς σουλτάνους τοῦ Ἰκονίου, τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐπιβίωσε αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς τῶν δυναστειῶν, κι ἂν τυχὸν ὁ τσάρος θ' ἀντικαθιστοῦσε τὸν

σουλτάνο, τότε τὸ Bas-Empire^α ὁ ἀνασταινόταν μὲ ἀκόμα παραλυτικότερη ἐπίδραση ἀπ' ὅ,τι στὴν ἐποχὴ τῶν παλαιῶν αὐτοκρατόρων καὶ μὲ ἀκόμα ἐπιθετικότερη ἰσχύ ἀπ' ὅ,τι στὴν ἐποχὴ τοῦ σουλτάνου. Γιὰ τὸν βυζαντινὸ πολιτισμὸ ὁ τσάρος θὰ ἦταν ὅ,τι ἦσαν ἐπὶ αἰῶνες οἱ Ρῶσσοι τυχοδιῶκτες γιὰ τοὺς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες — τὸ corps de garde^β ἀνάμεσα στοὺς στρατιῶτες τους. Ὁ ἀγώνας δυτικῆς Εὐρώπης καὶ Ρωσσίας γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης περικλείει τὸ ἐρώτημα, ἂν ὁ βυζαντινισμὸς θὰ ὑποκύψει μπροστὰ στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ ἢ ἂν ὁ ἀνταγωνισμὸς τους θὰ ἀναβιώσει μὲ μορφή περισσότερο τρομερὴ καὶ κατακτητικὴ παρὰ ποτέ. Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι ἡ χρυσὴ γέφυρα ἀνάμεσα σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση, καὶ ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς, ὅπως καὶ ὁ ἥλιος, δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τὸν κύκλο του γύρω ἀπ' τὸν κόσμον διχῶς νὰ περάσει ἀπὸ τούτῃ τὴν γέφυρα· καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν περάσει διχῶς ἀγώνα μὲ τὴν Ρωσσία. Ὁ σουλτάνος κρατᾷ τὴν Κωνσταντινούπολη πρὸς φύλαξιν γιὰ λογαριασμὸ τῆς Ἐπανάστασης, ἐνῶ οἱ σημερινοὶ ὀνομαστικοὶ ἄρχοντες τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ποὺ καὶ οἱ ἴδιοι βρίσκουν τὸν ἔσχατον προμαχῶνα τῆς δικῆς τους «τάξεως πραγμάτων» στὶς ὄχθες τοῦ Νέβα, δὲν μποροῦν νὰ κάνουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ κρατήσουν τὸ ζήτημα ἀνοιχτὸ ὥσπου ἢ Ρωσσία ν' ἀντιμετωπίσει τὸν πραγματικὸν τῆς ἀντίπαλον, τὴν Ἐπανάστασιν. Ἡ Ἐπανάστασις ποὺ θὰ γκρεμίσει τὴν Ρώμην τῆς Δύσης θὰ δαμάσει ἐπίσης τὴν δαιμονικὴν ἐπήρεια τῆς Ρώμης τῆς Ἀνατολῆς.

Marx

25

...Ὁ τύπος γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα...

New-York Daily Tribune, 16 Αὐγούστου 1853
 Λονδίνο, Τρίτη 2 Αὐγούστου 1853

Οἱ στῆλες τῶν ἐφημερίδων πλημμυρίζουν καθημερινὰ ἀπὸ ἀντιφατικές εἰδήσεις γιὰ τὶς ἀνατολικὲς ὑποθέσεις, ποὺ χαλκεύονται στὴν Βιέννη καὶ στὸ Βερολίνο, ἐν μέρει ἀπὸ Ρώσσοις πράκτορες, γιὰ νὰ ἐξαπατήσουν τὴν γαλλικὴ καὶ ἀγγλικὴ κοινὴ γνώμη ὡς πρὸς τὶς ρωσικὲς ἐνέργειες, ἀλλὰ ἐν μέρει καὶ μὲ βάση ρητὲς διαταγὲς ἀπὸ τὸ Παρίσι, γιὰ κερδοσκοπικοὺς λόγους στὸ χρηματιστήριον. Μιὰ δῆλωση τῆς σημερινῆς Morning Post θὰ ἔπρεπε νὰ τραβῆξει τὴν προσοχὴ μας, ἂν τὸ ὄργανο τοῦ Palmerston δὲν εἶχε τόσες φορὲς κάνει κατάχρηση τέτοιων ἀπειλῶν, ποὺ τὶς διατυπώνει σήμερα γιὰ νὰ τὶς ἀνακαλέσει αὔριο.

«Ίσαμε τὶς 10 Αὐγούστου θὰ ρυθμιστεῖ εἰρηνικὰ τὸ ζήτημα, ἀλλιῶς οἱ ἠνωμένοι στόλοι θὰ λάβουν διαταγὴ νὰ ἐκπλεύσουν γιὰ τὸν Βόσπορον ἢ καὶ τὴν Μαύρην Θάλασσα. Τὰ ἐνεργὰ μέτρα θὰ διαδεχθοῦν τὶς ὑπομονετικὰς διαπραγματεύσεις, καὶ ὁ φόβος μπροστὰ στὸν κίνδυνον δὲν θὰ ἐμποδίσῃ νὰ ληφθοῦν δραστικὰ μέτρα, ποὺ νὰ ἐγγυοῦνται τὴν ἀσφάλεια. Ἄν ὁ σάαρος ἀποδεχτεῖ τὴν τωρινὴ πρόταση, πρῶτος ὄρος θὰ εἶναι ἡ ἄμεση ἐκκένωση τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν».

Στὴ συνέχεια ἡ Morning Post ἰσχυρίζεται, ὅτι στὶς 24 Ἰουλίου οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Πρωσίας συμφώνησαν πάνω στοὺς ὄρους ἑνὸς τηλεσιγράφου, ποὺ ἐπιδόθηκε ἀμέσως στὴν Πετρούπολη.⁷⁸ Ὡστόσο ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς τελευταῖες δηλώσεις τοῦ λόρδου Clarendon καὶ τοῦ λόρδου John Russell, οἱ ὁποῖοι μίλησαν ἀπλῶς γιὰ μιὰ κοινὴ διακοίνωση τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, καὶ ἀγνοεῖται ὁλότελα ἀπὸ τὸν γαλλικὸν τύπον. Ὅπως καὶ ἂν ἔχουν ὁμως τὰ πράγματα, πάντως δείχνουν, ὅτι τὸ κόμμα τοῦ Palmerston, ποὺ συμμετέχει στὴν κυβέρνησιον συνασπισμοῦ, ἐπέδωσε στὸν καλὸ Aberdeen ἕνα τηλεσίγραφο, στὸ ὁποῖο τοῦτος ἐδῶ θὰ πρέπει ν' ἀπαντήσῃ ἴσαμε τὶς 10 Αὐγούστου.

Ἐκ τῆς National-Zeitung μαθαίνουμε, ὅτι τῶρα θὰ γίνουσι ἄλλες συνδιασκέψεις καὶ στὸ Βερολίνο, σὰ νὰ μὴν εἶχαμε ἀρκετὲς στὴν Βιέννη καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη. Γιὰ νὰ ἔχουν τοῦτες οἱ συνδιασκέψεις καὶ τὸ ἀναγκαῖο «ὕλικόν», ὁ Ρῶσσοσ αὐτοκράτορας δὴλωσε αὐτάρεσκα, ὅτι παρόλη τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ ἄρει τὴν κατάληψιν τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν — αὐτὴ τὴν χειροπιαστὴ ἐγγύησιν τῆς πραγμάτωσιν τῶν θρησκευτικῶν του ἐπιδιώξεων —, τῶρα εἶναι ἀναγκασμένος νὰ τὴν παρατείνει ὡς ἐγγύησιν ὅτι θὰ λάβει ἀποζημίωσιν γιὰ ὅσα ἐξοδα ἔκαμε ἀκριβῶς γιὰ νὰ τις καταλάβει. Ἐνῶ ὁ πρίγκηψ Γκορτσάκοβ διακήρυξε, ὅτι ἡ Ρωσσία ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀπόσχει ἀπὸ κάθε ἀνάμιξιν στὴν δραστηριότητα τῶν καθιδρυμένων ἀρχῶν στὶς ἡγεμονίες, ὁ τσάρος δημοσιεύει ἕνα διάταγμα, πὺ ἀπαγορεύει στοὺς ὀσποδάροσ⁷⁹ τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας νὰ πληρώσουν ὅποιοδῆποτε φόρο ὑποτελείας στὴν τουρκικὴ κυβέρνησιν ἢ νὰ κρατήσουν ὅποιαδῆποτε ἐπαφὴ μαζὶ τῆς. Μόλις ἔλαβε τὴν σχετικὴ εἰδοποίησιν, ὁ ὀσποδάροσ τῆς Βλαχίας ἀνακοίνωσε στὸν Ρῶσσο πρόξενον τοῦ Βουκουρεστίου, ὅτι ἔχει ἤδη πληρώσει τὸν φόρον ὑποτελείας στὸν σουλτάνον· ὁ ὑπατοσ ἀπάντησε: c'est de l'argent perdu,⁸⁰ γιὰτι ὁ ὀσποδάροσ θὰ πρέπει νὰ τὸν πληρώσει ἀκόμα μιὰ φορὰ στὴν Ρωσσία.

Τὸ χτεσινὸ φύλλον τῆς Patrie ἀναφέρει ὅτι τρεῖς ἀπὸ τοὺς σημαντικότεροσ βογιάρουσ⁸⁰ τῆς Μολδαβίας, μὲ τὴν εἰδικὴ συναίνεσιν τοῦ ὀσποδάρου, ξεκίνησαν ἀπὸ τὸ Ἰάσιο γιὰ τὴν Πετροῦπολη, μὲ τὸν σκοπὸ νὰ διαμαρτυρηθοῦν στὸν τσάρον γιὰ τὴν συμπεριφορὰ Ρῶσσων στρατιωτῶν, πὺ παραβιάζοντασ τὴν πανηγυρικὴ ὑπόσχεσιν πρὸς τὴν Πύλην μεταχειρίσθησαν τίς παραδουναβίους ἡγεμονίες ὡς κατακτημένη χώρα ἀποσπώντασ ἄπειροσ φορὲς χρήματα μὲ τὴν βίαν. Ἀσφαλῶσ δὲν μπορεῖ κανεὶσ νὰ κατηγορήσει τοὺς Ρῶσσοσ ὅτι προσπαθοῦν νὰ κάνουν προπαγάνδα κερδίζοντασ συμπάθειασ στίς ἡγεμονίες.

Ἡ Ρωσσία συνεχίζει νὰ ἐξοπλίζεται ἐξίσου ἐπιδεικτικὰ ὅσο καὶ πρὶν.

[Ἀκολουθοῦν εἰδήσεισ τῆς ἐφημερίδασ Hamburger Nachrichten γιὰ τίς τεχνικὲσ λεπτομέρειασ τῆς ρωσσικῆς ἐπιστράτευσιν κατὰ περιοχάς].

Τόσο στις γαλλικές έφημερίδες όσο και στην σημερινή Morning Chronicle δημοσιεύεται μιá τηλεγραφική είδηση τής 3ης 'Ιουλίου από την Βιέννη, σύμφωνα με την όποια ή 'Αμερική πρόσφερε χρῆμα και ένεργό ύποστήριξη στην Πύλη.

Τήν έντύπωση, πού κάνει στην ήπειρωτική Εύρώπη ή άπειλητική στάση τής Ρωσίας μαζί με τις ζοφερές προοπτικές τής φεινής συγκομιδής, άποδίδουν χαρακτηριστικότερα τά παρακάτω λόγια του Economist:

«'Ο τσάρος έδωσε ζωή κι έλπίδα στο έπαναστατικό πνεύμα τής Εύρώπης· διαβάζουμε για συνωμοσίες στην Αύστρια, συνωμοσίες στην 'Ιταλία και συνωμοσίες στην Γαλλία· και άρχίζει νά γίνεται μεγαλύτερος ό φόβος ότι θά υπάρξουν νέες έπαναστατικές άναταραχές παρά ότι οι κυβερνήσεις θά μπορούσαν ν' άρχίσουν πόλεμο».

Marx

26

...Οί ΗΠΑ στην Εύρώπη

New-York Daily Tribune, 19 Αύγούστου 1853
Λονδίνο, Παρασκευή, 5 Αύγούστου 1853

Τό μεγάλο γεγονός τής ήμέρας είναι ή εμφάνιση τής άμερικανικής πολιτικῆς στον εύρωπαϊκό όρίζοντα. 'Η μιá παράταξη τó χαιρετίζει, ή άλλη τó άπεχθάνεται, όμως όλες τó παραδέχονται.

«'Η Αύστρια πρέπει νά περιμένει τόν διαμελισμό τής τουρκικῆς αυτοκρατορίας για ν' άποζημιωθεί για την άπώλεια τών Ιταλικών έπαρχιών της — κι αυτό τó ένδεχόμενο δέν γίνεται λιγότερο πιθανό έξαιτίας τού καυγά πού είχε την άνοησία ν' άρχισει με τόν Θείο Σάμ.⁸⁷ Μιá άμερικανική μοίρα στην 'Αδριατική θ' άποτελοῦσε πολύ ένδιαφέρουσα περιπλοκή μιás Ιταλικῆς έξέγερσης, κι ίσως όλοι ζήσουμε νά την δοῦμε, γιατί τó άγγλοσαξωνικό πνεύμα ακόμα δέν πέθανε στην Δύση».

Αυτά μάς λέει ή Morning Herald, τó παλιό όργανο τής άγγλικῆς άριστοκρατίας. 'Η παρισινή Presse γράφει :

«Η ύπόθεση Koszta⁹⁹ κάθε άλλο παρά τελείωσε. Έχουμε την πληροφορία, ότι η κυβέρνηση της Βιέννης ζήτησε από την κυβέρνηση της Ουάσιγκτον μια επανόρθωση, την όποια, όπως μπορεί να είναι βέβαιη, δεν πρόκειται να λάβει. Στο μεταξύ ο Koszta παραμένει υπό την προστασία του Γάλλου προξένου».

Και η Presse της Βιέννης ψιθυρίζει:

«Πρέπει να αποφύγουμε την σύγκρουση με τους Γιάνκηδες που είναι εν μέρει πειρατές κι εν μέρει χωριάτες, αλλά διόλου κύριοι».

Οί γερμανικές έφημερίδες γκρινιάζουν για την μυστική συμφωνία που λέγεται ότι κλείστηκε ανάμεσα στις Ένωμένες Πολιτείες και στην Τουρκία: σύμφωνα μ' αυτήν η δεύτερη θάπαιρνε χρήματα και ναυτική ύποστήριξη, ενώ οι πρώτες τὸ λιμάνι του Αΐνου στην Ρωμυλία, που θά αποτελούσε σίγουρη και βολική θέση για έναν έμπορικό και στρατιωτικό σταθμό της 'Αμερικανικής Δημοκρατίας στην Μεσόγειο.

‘Η Emancipation των Βρυξελλών γράφει:

«Όταν σημαίνει η ώρα, η σύγκρουση της Σμύρνης⁹⁹ ανάμεσα στην αμερικανική και στην αυστριακή κυβέρνηση απ' άφορμή την σύλληψη του φυγάδα Koszta θά πάρει την θέση της ανάμεσα στα σημαντικότερα γεγονότα του 1853. Σε σύγκριση με τὸ γεγονός αυτό η κατάληψη των παραδουναβίων ήγεμονιών και οι κινήσεις των ήνωμένων στόλων μπροστά στην Κωνσταντινούπολη μπορούν να θεωρηθούν δευτερεύουσας σημασίας. Τὸ συμβάν της Σμύρνης είναι η άπαρχή μιᾶς καινούργιας Ιστορίας, ενώ τὰ συμβάντα της Κωνσταντινούπολης αποτελούν απλὸ ζετύλιγμα μιᾶς παλιᾶς ύπόθεσης, που πάει να τελειώσει».

Μιά Ιταλική έφημερίδα, Il Parlamento, έχει ένα κύριο άρθρο με τίτλο La Politica Americana in Europa,¹⁰⁰ από τὸ όποιο μεταφράζω κατά λέξη τις παρακάτω περικοπές:

«Είναι γνωστό ότι πέρασε πολὺς καιρὸς από τότε που οι Ένωμένες Πολιτείες προσπαθοῦν ν' αποκτήσουν ένα ναύσταθμο στην Μεσόγειο και στην 'Ιταλία, ιδιαίτερα σ' εποχές έπιπλοκῶν στην περιοχή της 'Ανατολής. Στὰ 1840 π.χ., όταν υποκινήθηκε τὸ μεγάλο αἰγυπτιακὸ ζήτημα¹¹ και έγινε η έπιθεση εναντίον του 'Αγίου 'Ιωάννη της 'Ακκρας, η κυβέρνηση των Ένωμένων Πολιτειῶν ζήτησε μάταια από τὸν βασιλέα των Δύο Σικελιῶν να της εκχωρήσει πρόσκαιρα τὸ μεγάλο λιμάνι των Συρακουσῶν. Σήμερα η τάση ανάμιξης της αμερικανικῆς πολιτικῆς στις εὐρωπαϊκῆς ύποθέσεις δεν μπορεί παρά να είναι πιὸ ζωνηρή κι έπιμονη. Δεν

μπορεϊ νά υπάρξει άμφιβολία, ότι ή σημερινή δημοκρατική κυβέρνηση τών 'Ηνωμένων Πολιτειών έκδηλώνει τις έντονότερες συμπάθειες για τὰ θύματα τής Ιταλικής και τής ούγγρικης επανάστασης, ότι διόλου δέν γνοιάζεται για μιá ένδεχόμενη διακοπή τών διπλωματικών της σχέσεων με την Αύστρια κι ότι στην Σμύρνη ύποστήριξε την πολιτική της με την άπειλή τών κανονιών. Θα ήταν άδικο νά παραπονεθεϊ κανεις γι' αυτήν την βλέψη του μεγάλου υπερατλαντικού έθνους ή νά την άποκαλέσει άσυνεπή και γελοία. Άσφαλώς οι 'Αμερικανοί δέν προτίθενται νά κατακτήσουν την 'Ανατολή ή νά διεξαγάγουν με την Ρωσία πόλεμο στην ξηρά. "Αν όμως ή 'Αγγλία κι ή Γαλλία άξιοποιούν κατά τó δυνατό τις ναυτικές τους δυνάμεις, γιατί νά μήν κάνουν τó ίδιο κι οι 'Αμερικανοί, και μάλιστα μόλις άποκτήσουν στην Μεσόγειο ένα ναύσταθμο για άγκυροβόλιο και άνεφοδιασμό; Γι' αυτούς διακυβεύονται σημαντικά πράγματα, άφου τó δημοκρατικό στοιχείο άντιτίθεται διαμετρικά στο κοζάκικο. 'Από την στιγμή που τó εμπόριο κι ή ναυτιλία πολλαπλασίασαν τις θεμιτές σχέσεις κι επαφές ανάμεσα σ' όλους τους λαούς του κόσμου, κανεις δέν μπορεϊ νά θεωρήσει τόν έαυτό του ξένο σ' όποιαδήποτε θάλασσα τής γηραιάς ή τής νέας ήπειρου, ή άπέναντι σ' όποιοδήποτε μεγάλο ζήτημα, όπως είναι ή μοίρα τής όθωμανικής αυτοκρατορίας. Τó άμερικανικό εμπόριο και όσοι τó άσκούν στα παράλια τών θαλασσών μας άπαιτούν την προστασία τής άστερόεσσας, και για νά τής προσδώσουν Ισχύ σ' όλες τις εποχές του χρόνου χρειάζονται ένα λιμάνι για ένα πολεμικό ναυτικό που ήδη κατέχει την τρίτη θέση ανάμεσα στις ναυτικές δυνάμεις του κόσμου. "Αν ή 'Αγγλία κι ή Γαλλία έπεμβαίνουν άμεσα στα όσα άφορούν τόν Ισθμό του Παναμά, αν μάλιστα ή πρώτη φτάνει σε σημείο νά επινοήσει ένα βασιλιά τής φυλής τών Μοσκιτος για ν' άντιτάξει κάποια έδαφικά δικαιώματα στις επιχειρήσεις τών 'Ηνωμένων Πολιτειών, αν οι δύο αυτές Δυνάμεις τελικά συμφώνησαν ότι ή διάβαση από τόν 'Ατλαντικό στον Ειρηνικό θάναί άνοιχτή για όλα τά έθνη και θά βρισκεται υπό την κατοχή ενός ουδέτερου έθνους — δέν είναι τότε φανερό, ότι οι 'Ηνωμένες Πολιτείες πρέπει νά έχουν την άξίωση ν' άσκούν την ίδια επαγρύπνηση ως προς την έλευθερία και την ουδετερότητα του Ισθμού του Σουέζ, παρακολουθώντας προσεκτικά την άποσύνθεση τής όθωμανικής αυτοκρατορίας, που πολύ πιθανό νά έκχωρήσει εν μέρει ή όλικα την κυριαρχία τής Αιγύπτου και τής Συρίας σε κάποιαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις; Τό Σουέζ κι ό Παναμάς είναι οι δύο μεγάλες πύλες τής 'Ανατολής, που Ισαμε σήμερα ήσαν κλειστές, όμως στο μέλλον θ' άνταγωνίζονται ή μία την άλλη. 'Ο καλύτερος τρόπος για νά έξασφαλίσουν οι 'Ηνωμένες Πολιτείες την έπιρροή τους στο υπερατλαντικό ζήτημα είναι νά συνεργαστούν στο ζήτημα τó μεσογειακό.

»Είμαστε βέβαιοι ότι τά άμερικανικά πολεμικά που βρίσκονται κοντά στα Δαρδανέλλια δέν θά παραιτηθούν από την άξίωσή τους νά μπαίνουν

στά Στενά όποτεδήποτε θελήσουν, χωρίς να υπόκεινται στους περιορισμούς, οι όποιοι συμφωνήθηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις στά 1841,⁵⁸ και αυτό για τόν άδιαμφισβήτητο λόγο, ότι ή άμερικανική κυβέρνηση δέν έλαβε μέρος στην συμφωνία. 'Η Εύρώπη μένει μ' άνοιχτό τó στόμα από τούτη τήν τόλμη, γιατί από τόν καιρό τής ειρήνης τού 1783⁶¹ συνήθισε να θεωρεί τις 'Ηνωμένες Πολιτείες όπως έβλεπαν τά έλβετικά καντόνια μετά τήν συνθήκη τής Βεσφαλίας,⁶² δηλ. σαν λαό πού τού έπιτρεπόταν νάχει νόμιμο δικαίωμα ύπαρξης, αλλά πού θ' άποτελοΰσε ύπερβολή άν τόν καλοΰσες και να μπει στην άριστοκρατία τών παλαιών Μεγάλων Δυνάμεων για να ψηφίζει πάνω σε θέματα γενικής πολιτικής. Όμως ή άγγλοσαξωνική φυλή από τήν άλλη πλευρά τού ώκεανού έφτασε μ' ένα άλμα στην ύψιστη βαθμίδα πλούτου, πολιτισμού και ισχύος και δέν μπορεί πιά ν' άποδεχτεί τήν ταπεινή θέση πού τής δόθηκε στό παρελθόν. 'Η πίεση πού άσκησαν οι 'Ηνωμένες Πολιτείες πάνω στην 'Αμφικτυονία τών Πέντε Δυνάμεων, οι όποιες μέχρι σήμερα κατεύθονταν τις τύχες τού κόσμου, είναι μια καινούργια δύναμη, ή όποία θά πρέπει να συμβάλει στην κατάρρευση τού κλειστου συστήματος πού δημιούργησαν οι συνθήκες τής Βιέννης.

»Ός τήν ήμέρα πού ή Δημοκρατία τών 'Ηνωμένων Πολιτειών θά μπορέσει να κερδίσει άπαραγραπτό δικαίωμα και έπίσημη θέση σε όσα συνέδρια άποφασίζουν για τά γενικά πολιτικά ζητήματα, θ' άσκει με έξαιρετη μεγαλοσύνη και ιδιαίτερη άξιοπρέπεια τις άνθρωπιστικές πράξεις πού ύπαγορεύουν τά φυσικά δικαιώματα και τó jus gentium. Λ' 'Η σημαία της καλύπτει τά θύματα τών έμφυλιών πολέμων χωρίς διάκριση κομμάτων, και κατά τήν διάρκεια τής τρομερής πυρκαγιάς τού 1848-1849 τó άμερικανικό ναυτικό έδωσε πάντα τήν φιλοξενία του, δίχως να ύποχωρεί μπροστά σε ταπεινώσεις ή κατηγορίες».

Marx

27

Urquhart. Bem. Τό τουρκικό ζήτημα στην Βουλή τών Λόρδων

New-York Daily Tribune, 2 Σεπτεμβρίου 1853
Λονδίνο, Τρίτη, 16 Αύγουστου 1853

Ό David Urquhart δημοσίεψε τέσσερα άρθρα για τó άνατολικό ζήτημα⁶³ με σκοπό να ξεσκεπάσει τέσσερις άπάτες: πρώτο, τήν ταυτότητα 'Ανατολικής και Ρωσικής 'Εκκλησίας, δεύτερο, ότι

ύφίσταται διπλωματική διαμάχη Ἑγγλίας καὶ Ρωσίας, τρίτο, ὅτι ὑπάρχει δυνατότητα πολέμου Ἑγγλίας καὶ Ρωσίας, καὶ τέταρτο, τέλος, τὴν ἀπάτη, ὅτι Ἑγγλία καὶ Γαλλία βαδίζουν ἐνωμένες. Ἐπειδὴ ἄλλη φορά θὰ ἐπανέλθω διεξοδικότερα σ' αὐτὰ τὰ ἄρθρα,⁸⁴ περιορίζομαι πρὸς τὸ παρὸν νὰ σᾶς ἀνακοινώσω τὴν παρακάτω ἐπιστολὴ τοῦ Bem πρὸς τὸν Ρεσίντ πασά, τὴν ὅποια πρωτοδημοσίεψε ὁ κ. Urquhart.⁸⁵

«Κυρίε μου! Μιὰ καὶ δὲν ἦρθε ἀκόμα ἡ διαταγὴ γιὰ νὰ παρουσιασθῶ στὴν Κωνσταντινούπολη, θεωρῶ καθήκον μου νὰ ἀνακοινώσω στὴν Ὑψηλότητά Σας ὀρισμένες σκέψεις πού μου φαίνονται ἐπείγουσες. Ἀρχίζω μὲ τὴν διαπίστωση, ὅτι τὰ τουρκικὰ στρατεύματα πού εἶδα, ἱππικὸ, πεζικὸ καὶ πεδινὸ πυροβολικὸ, εἶναι ἐξαιρετικά. Συμπεριφορὰ, ἐκπαίδευση καὶ στρατιωτικὸ πνεῦμα δὲν θὰ μπορούσαν νᾶναι καλύτερα. Τὸ ἱππικὸ ξεπερνᾷ ὅλα τὰ εὐρωπαϊκὰ. Ἀνεκτίμητη ἀξία ἔχει ἡ διάθεση ὄλων τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ὀπλιτῶν νὰ πολεμήσουν ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Μὲ τέτοια στρατεύματα εὐχαρίστως θὰ ἀνελάμβανα τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐπιτεθῶ σὲ ἀριθμητικὰ διπλάσια ρωσικὴ δύναμη, καὶ θὰ νικούσα. Κι ἀφοῦ ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία εἶναι σὲ θέση νὰ παρατάξει ἐναντίον τῆς Ρωσίας περισσότερα στρατεύματα ἀπὸ ὅσα μπορεῖ νὰ τῆς ἀντιπαρατάξει ἡ τελευταία, εἶναι προφανές, ὅτι ὁ σουλτάνος μπορεῖ νὰ δοκιμάσει τὴν ἱκανοποίησιν ὅτι θὰ ξαναβάλλει κάτω ἀπὸ τὸ σιχῆτρο του ὅσες ἐπαρχίες ἀρπάζαν προδοτικὰ ἀπὸ τοὺς προγόνους του οἱ τσάροι τῆς Μόσχας...

Bem».

Ὁ Αὐστριακὸς ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν ἔστειλε σὲ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς μιὰ διακοίνωση ἐξαιτίας τῆς συμπεριφορᾶς τῆς ἀμερικανικῆς φρεγάτας Saint Louis στὴν ὑπόθεση Koszta⁸⁶ καταγγέλλοντας τὴν ἀμερικανικὴ πολιτικὴν στὸ σύνολό της. Ἡ Αὐστρία ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀπαγάγει βίαια ἄλλοδαπούς ἀπὸ τὸ ἔδαφος μιᾶς οὐδέτερης δυνάμεως, ὅμως οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀρχίζουν ἐχθροπραξίες γιὰ τὴν προστασία τους.

Τὴν Παρασκευὴ στὴν Βουλὴ τῶν Λόρδων ὁ λόρδος Malmesbury οὔτε διερεύνησε τὸ μυστήριον τῆς συνδιάσκεψης τῆς Βιέννης⁷⁸ ἢ τὶς προτάσεις της στὸν τσάρο οὔτε καὶ ζήτησε πληροφορίες γιὰ τὴν σημερινὴ κατάσταση τῶν διαπραγματεύσεων. Ἡ περιέργειά του εἶχε μᾶλλον ἀνασκοπικὸ καὶ ἀρχαιοδιφικὸ χαρακτήρα.

Δέν ζήτησε παρά «άπλές μεταφράσεις» τών δύο έγκυκλιών, πού ό αυτοκράτορας είχε άπευθύνει τόν Μάιο και τόν 'Ιούνιο στους διπλωματικούς του άντιπροσώπους⁸⁵ και πού είχαν δημοσιευθεί στην Journal de Saint-Pétersbourg· επίσης ζήτησε «τήν άπάντηση, τήν όποία θά έπρεπε νά έχει δώσει ή κυβέρνηση τής Μεγαλειότητάς Της σέ όσους ισχυρισμούς περιέχονται σ' αυτές». 'Ο λόρδος Malmesbury δέν είναι άρχαίος Ρωμαίος.⁸⁶ Τίποτε δέν έναντιώνεται περισσότερο στά αισθήματά του άπό τήν ρωμαϊκή συνήθεια νά έξετάζονται δημόσια οι ξένοι άπεσταλμένοι μπροστά στην συνέλευση τών patres conscripti⁸⁷. 'Οστόσο ό ίδιος διαπίστωσε, ότι

οι δύο ρωσικές έγκύκλιοι «δημοσιεύτηκαν άπό τόν Ρώσο αυτοκράτορα στην μητρική του γλώσσα μπροστά σέ όλόκληρη τήν Εύρώπη κι ότι έμφανίστηκαν και στις έφημερίδες σέ άγγλική και γαλλική μετάφραση».

Ποιό τό όφελος λοιπόν άν μεταφράζονταν και πάλι άπό τήν γλώσσα τών έφημεριδογράφων στην γλώσσα τών ύπαλλήλων του ύπουργείου έξωτερικών;

«'Η γαλλική κυβέρνηση άπάντησε στις έγκυκλιους άμέσως κι επιδέξια... 'Η άγγλική άπάντηση δόθηκε, όπως μάς άνακοινώθηκε, λίγο μετά άπό τήν γαλλική».

'Ο λόρδος Malmesbury επιμένει άγωνιωδώς νά μάθει πώς μοιάζει ή άχρωμη πρόζα του κ. Drouyn de Lhuys, όταν μεταφραστεί στην εύγενή πρόζα του λόρδου Clarendon.

Αισθάνθηκε άναγκασμένος νά θυμίσει στόν «εύγενή έξεναντίας φίλο του» ότι ό Τζών Μπούλ,⁸⁷ μετά άπό τριάντα χρόνια ειρήνης, έμπορικων συνθηκων και βιομηχανικων άπασχολήσεων, έγινε «κάπως νευρικός», όταν πρόκειται για πόλεμο, κι ότι αυτή ή νευρικότητα μεγάλωσε ύστερα άπό τόν περασμένο Μάρτιο, «έξαιτίας τής διαρκους και μόνιμης μυστικοπάθειας, με τήν όποία ή κυβέρνηση περιβάλλει τις πράξεις και τις διαπραγματεύσεις της». 'Ο λόρδος Malmesbury έπερωτᾶ λοιπόν για χάρη τής ειρήνης, αλλά για χάρη τής ειρήνης σωπαίνει και ή κυβέρνηση.

Κανείς δέν αισθάνθηκε περισσότερη άγανάκτηση άπό τόν ίδιο τόν εύγενή μας λόρδο για τά πρώτα σημάδια μιᾶς ρωσικῆς επί-

Θεσης έναντίον τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Ποτέ του δὲν εἶχε ὑποψιαστῆ κατὶ τέτοιο σὰν σχέδια τῆς Ρωσσίας σχετικὰ μὲ τὴν Τουρκία. Δὲν μποροῦσε νὰ πιστέψει τὰ ὅσα ἔβλεπαν τὰ μάτια του. Πάνω ἀπ' ὅλα βρισκόταν γι' αὐτὸν ἡ «τιμὴ τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας». Ἀλλὰ πότε ἔβλαψε ἡ ἐπέκταση μιᾶς αὐτοκρατορίας τὴν τιμὴ ἐνὸς αὐτοκράτορα; Καὶ ὑπῆρχε καὶ ἡ «συντηρητικὴ πολιτικὴ, ποὺ ἀκολούθησε ὁ τσάρος τὸν καιρὸ τῶν ἐπαναστάσεων τοῦ 1848». Ἀσφαλῶς, ὁ Ρῶσσος δεσπότης δὲν εἶχε καμμιά σχέση μὲ τὶς μιαιρὲς αὐτὲς ἐπαναστάσεις. Στὰ 1852 μάλιστα, ὅταν ὁ εὐγενὴς λόρδος εἶχε τὸ χαρτοφυλάκιο τῶν Ἐξωτερικῶν,

«δὲν ὑπῆρχε ἄλλος ἡγεμόνας ποὺ νὰ τόνιζε συχνότερα ἢ νὰ ἐπιδίωκε εὐλικρινέστερα ἀπὸ τὸν τσάρο τὴν ἀνάγκη διαφύλαξης ὧσων συνθηκῶν δεσμεύουν τὶς εὐρωπαϊκὰς χώρες καθὼς καὶ τήρησης τῶν ἑδαφικῶν διευθετήσεων, ποὺ γιὰ καλὴ τύχη τῆς Εὐρώπης ὑφίστανται ἀπὸ τόσα χρόνια».

Ἀναμφίβολα, ὅταν ὁ βαρόνος Brunnow ἔπεισε τὸν λόρδο Malmesbury νὰ ὑπογράψει τὴν συνθήκη τῆς 8ης Μαΐου 1852 γιὰ τὴν διαδοχὴ τοῦ δανικοῦ θρόνου,⁸⁸ θὰ τὸν τύλιξε μὲ τὴν ἐπανεπιλημμένη διαβεβαίωση, ὅτι ὁ σεπτὸς κύριός του ἔχει ἀδυναμία γιὰ ὅλες τὶς ὑφιστάμενες συνθήκες. Κι ὅταν ἔπεισε τὸν λόρδο μας, ποὺ μόλις εἶχε χαιρετήσῃ μὲ χαρὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ Βοναπάρτη, νὰ κλείσει μὲ τὴν Ρωσσία, τὴν Πρωσσία καὶ τὴν Αὐστρία μυστικὴν συμμαχίαν ἐνάντια στὸν ἴδιον αὐτὸν Βοναπάρτη, τότε βέβαια ἔδειξε περίτρανα ὅτι ἐνδιαφέρεται εὐλικρινὰ γιὰ τὴν διατήρηση τῶν ὑφιστάμενων ἑδαφικῶν διευθετήσεων.

Γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τώρα τὴν ξαφνικὴν καὶ ἀπροσδόκητὴν ἀλλαγὴν τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας, ὁ λόρδος Malmesbury ὑποβάλλει σὲ ψυχολογικὴ ἀνάλυσιν «τὶς καινούργιες ἐντυπώσεις τοῦ Ρώσσου αὐτοκράτορα». Τὰ «αἰσθήματα» τοῦ αὐτοκράτορα, τολμᾷ νὰ διαβεβαιώσῃ, «ἐρεθίστηκαν ἐξαιτίας τῆς γαλλικῆς συμπεριφορᾶς στὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων». Βέβαια, ὁ Βοναπάρτης, γιὰ νὰ καταπραῖνει τοῦτο τὸν αἰσθηματικὸν ἐρεθισμόν, ἔστειλε στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν κ. Delacour, «ἄνθρωπον μὲ ἰδιαιτέρα ἀγαθὸν καὶ συμφιλίωτικὸν χαρακτήρα». «Ὅμως», συνεχίζει ὁ λόρδος, «φαίνεται ὅτι στὴν ψυχὴν τοῦ Ρώσσου αὐτοκράτορα ὅ,τι εἶχε γίνῃ δὲν μποροῦσε πιά νὰ ξεγίνει» καὶ ὅτι ἔμειναν μέσα του κατάλοιπα

πικρίας ἐναντίον τῆς Γαλλίας. Πρέπει νὰ ὁμολογηθεῖ, ὅτι ὁ κ. Delacour ἔλυσε τὸ ζήτημα τελειωτικὰ κι ὀριστικὰ προτοῦ ἀκόμα φτάσει στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ. «'Αλλὰ παρ' ἄλλα αὐτὰ οἱ ἐντυπώσεις στὴν ψυχὴ τοῦ Ρώσσου αὐτοκράτορα δὲν ἄλλαξαν». Οἱ ἐντυπώσεις αὐτὲς καὶ οἱ διανοητικὲς παρεκτροπές, πού γεννοῦσαν, ἦσαν τόσο ἔντονες, «ὥστε ὁ αὐτοκράτορας συνέχισε νὰ ὑποψιάζεται τὴν τουρκικὴ κυβέρνησις ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπιβάλει στὴν Ρωσσία δρους, τοὺς ὁποίους δὲν εἶχε κανένα δικαίωμα νὰ ἐπιβάλει». Ὁ λόρδος Malmesbury ὁμολογεῖ, ὅτι ὄχι μονάχα σὲ κανένα «ἀνθρώπινο ὄν», ἀλλὰ οὔτε καὶ σ' ἕναν Ἄγγλο λόρδο δὲν εἶναι δυνατὸ «νὰ διαβάσει στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου». Ὡστόσο ὁ ἴδιος «τολμᾷ νὰ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του ἱκανὸ νὰ ἐξηγήσει τοῦτες τὶς περιεργές ἐντυπώσεις στὴν ψυχὴ τοῦ Ρώσσου αὐτοκράτορα». Ἦρθε πιά ἡ στιγμή, λέει, τὴν ὁποία ὁ ρωσσικὸς λαὸς εἶχε διδαχτεῖ ἐπὶ γενεὲς γενεῶν νὰ περιμένει «ὡς τὴν προκαθορισμένη ὥρα γιὰ νὰ πάρει τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ ἐπανιδρύσει τὴν βυζαντινὴ αὐτοκρατορία». Τώρα, λοιπόν, ὑποθέτει, ὁ αὐτοκράτορας συμμερίσθηκε «αὐτὰ τὰ αἰσθήματα». Ἀρχικὰ ὁ ὀξύνους λόρδος εἶχε τὴν πρόθεσις νὰ ἐξηγήσει τὶς ἔμμονες ὑποψίες τοῦ αὐτοκράτορα, ὅτι ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἤθελε νὰ καταπατήσῃ τὰ δικαιώματά του, τώρα δμως μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ὑποψιαζόταν τὴν Τουρκία μόνον καὶ μόνον ἐπειδὴ πίστευε πὼς ἦρθε ἡ κατάλληλη στιγμή γιὰ νὰ τὴν καταβροχθίσει. Ἀφοῦ πιά ἔφτασε ὡς ἐκεῖ, ὁ εὐγενὴς μας λόρδος ἦταν ἀναγκασμένος νὰ δώσει ἄλλη πορεία στοὺς συλλογισμοὺς του. Ἐντὶ νὰ αἰτιολογήσῃ τὶς νέες ἐντυπώσεις στὴν ψυχὴ τοῦ αὐτοκράτορα, πού ἄλλαξαν τὴν παλιὰ κατάστασις, αἰτιολογεῖ τώρα τὰ περιστατικὰ πού γιὰ ἕνα χρονικὸ διάστημα ἐμπόδισαν τὴν φιλόδοξον διάνοιαν τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τὰ παλαιὰ παραδοσιακὰ του αἰσθήματα «ν' ἀντισταθοῦν στὸν πειρασμό». Τὰ περιστατικὰ αὐτὰ συνοψίζονται στὸ ἕνα καὶ μόνον σπουδαῖο γεγονός, ὅτι ὁ λόρδος Malmesbury τὴν μιὰ φορὰ ἦταν «μέσα στὴν κυβέρνησις», ἐνῶ τὴν ἄλλη «ἀπέξω».

Ὅταν ἦταν «μέσα», στάθηκε ὁ πρῶτος, πού ὄχι μόνον ἀναγνώρισε τὸν Βουστραπά,⁸⁹ ἀλλὰ καὶ χαιρέτησε τὶς ψευδορκίες, τοὺς φόνους καὶ τὸν σφετερισμό του. Ὅμως οἱ «τοτινὲς ἐφημερίδες ἔψε-

γαν συνεχῶς ὅ,τι οἱ ἴδιες ὀνόμαζαν ὑποτακτικὴ καὶ δουλοπρεπὴ πολιτικὴ ἀπέναντι στὸν Γάλλο αὐτοκράτορα». Μετὰ ἤρθε ἡ κυβέρνηση συνασπισμοῦ καὶ μαζί της ὁ σερρ Graham καὶ ὁ σερρ Charles Wood, «οἱ ὅποιοι καυτηρίαζαν σὲ δημόσιες συγκεντρώσεις τὴν πολιτικὴ καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορα, καυτηριάζοντας ἐπίσης καὶ τὸν γαλλικὸ λαό, γιατί ἐξέλεξε ὡς κυρίαρχό του ἕναν τέτοιο ἡγεμόνα». Κατόπιν ἀκολούθησε ἡ ὑπόθεση τοῦ Μαυροβουνίου,⁴ ὁπότε ἡ κυβέρνηση συνασπισμοῦ «ἐπέτρεψε στὴν Αὐστρία νὰ ἐπιμείνει στὴν παραίτηση τοῦ σουλτάνου ἀπὸ ἄλλες βιαιότητες ἐναντίον τῶν ἐξεγερμένων Μαυροβουνίων καὶ νὰ μὴν ἐξασφαλίζει οὔτε κἀν ἀνενόχλητη κι ἀνεμπόδιστη ὑποχώρηση στὸν τουρκικὸ στρατό, ἔτσι ὥστε ἡ Τουρκία εἶχε ἀπώλειες 1500 ὡς 2000 ἀνδρῶν». Κατόπιν, ἡ ἀνάκληση τοῦ συνταγματάρχη Rose ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη⁵⁹ κι ἡ ἀρνήση τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης νὰ κατευθύνει τὸν στόλο της μαζί με τὸν γαλλικὸ πρὸς τὸν ὄρμο τοῦ Βεσικᾶ ἢ τὴν Σιμύρνη — ὅλα αὐτὰ δημιούργησαν στὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας τὴν ἐντύπωση, ὅτι ὁ λαὸς κι ἡ κυβέρνηση τῆς Ἀγγλίας εἶχαν ἐχθρικές διαθέσεις ἀπέναντι στὸν Γάλλο αὐτοκράτορα κι ὅτι ἀνάμεσα στὶς δύο χῶρες δὲν εἶναι δυνατὴ μιὰ πραγματικὴ συμμαχία.

Ἄφοῦ λοιπὸν περιέγραψε — με λεπτότητα ποὺ θὰ περιποιούσε τιμὴ σὲ κάθε μυθιστοριογράφου, ὅταν περιγράφει τὰ μεταβαλλόμενα αἰσθήματα τῆς ἡρωίδας του— τὴν σειρὰ τῶν περιστατικῶν, ποὺ ἐπέδρασαν στὴν εὐαίσθητη ψυχὴ τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τὸν ἐβγάλαν ἀπὸ τὸ μονοπάτι τῆς ἀρετῆς, ὁ λόρδος Malmesbury κολακεύεται νὰ πιστεῦει ὅτι χάρις σὲ μιὰ στενὴ συμμαχία με τὸν καταπιεστὴ τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ ἔσπασε τίς παλιῆς προκαταλήψεις κι ἀντιπάθειες, ὅσες ἀπὸ αἰῶνες κρατοῦσαν μακριὰ τὸν γαλλικὸ καὶ τὸν ἀγγλικὸ λαό, καὶ συγχαίρει τὴν τωρινὴ κυβέρνηση ἐπειδὴ κληρονόμησε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὴν στενὴ αὐτὴ συμμαχία με τὸν σάρο τῆς Δύσης καὶ θερίζει ὅ,τι οἱ Τόρηδες ἔσπειραν. Λησμονεῖ νὰ προσθέσει, ὅτι, ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα αὐτῆς τῆς στενῆς συμμαχίας, θυσιάστηκε ὁ σουλτάνος στὴν Ρωσσία, ὅταν ὁ Γάλλος αὐτοκράτορας ὑποστήριξε τὴν κυβέρνηση συνασπισμοῦ, ἐνῶ ὁ Γάλλος Soultouque⁶⁰ ἄρπαξε ἀνυπόμονα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐμφιλοχωρήσει σ' ἕνα

εἶδος συνεδρίου τῆς Βιέννης πάνω στίς πλάτες τῶν Μουσουλμάνων, γιά νά ἀποκτήσει κύρος. Καί τήν ἴδια στιγμή πού ὁ λόρδος μας συγχαίρει τήν κυβέρνηση γιά τήν στενή της συμμαχία μέ τόν Βοναπάρτη, καταγγέλλει τήν πολιτική ἐκείνη, ἡ ὁποία δέν ἦταν παρά καρπός τούτης τῆς *mésalliance*.⁸⁰

Ἄς ἀφήσουμε τώρα τόν λόρδο καί τίς ἐκμυστηρεύσεις του γιά τήν σπουδαιότητα τῆς τουρκικῆς ἀκεραιότητας, τήν ἀμφισβήτηση τοῦ ξεπεσμοῦ τῆς Τουρκίας, τήν ἀπόκρουση τοῦ ρωσικοῦ δικαίωματος θρησκευτικῆς προστασίας καί τίς ἐπικρίσεις του πρὸς τήν κυβέρνηση, γιὰτὶ δέν θεώρησε τήν εἰσβολή στίς παραδουάβιες ἡγεμονίες ὡς *casus belli*⁸¹ οὔτε καί ἀπάντησε στήν διάβαση τοῦ Προύθου μέ τήν ἀποστολή τοῦ στόλου της. Δέν μᾶς προσφέρει τίποτε καινούργιο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐξῆς «ἀνυπέρβλητης ἀναίδειας» ἐπιστολή τοῦ πρίγκηπα Μέντσκοβ πρὸς τόν Ρεσίντ πασά πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολη:

«Μπουγιούκντερε,⁸² 9(21) Μαΐου

Τὴν στιγμή τῆς ἀναχώρησής του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὁ ὑπογεγραμμένος Ρῶσσος ἀπεσταλμένος πληροφορεῖται, ὅτι ἡ Ἵψηλὴ Πύλη¹⁷ ἐκδῆλωσε τὴν πρόθεση νά δώσει μιὰν ἐγγύηση γιά τὴν ἀσκησιὴ τῶν πνευματικῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποία ἔχει ὁ κληρὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, πράγμα πού στήν πράξη κάνει νά φαίνεται ἀμφίβολη ἡ διατήρηση τῶν ὑπόλοιπων προνομίων της. Ὅποια κι ἂν εἶναι τὰ κίνητρα αὐτῆς τῆς ἀπόφασης, ὁ ὑπογεγραμμένος αισθάνεται τὴν ἀνάγκη νά εἰδοποιήσει τὸν ἐξοχότατο ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν, ὅτι ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις θὰ θεωροῦσε ὡς ἐχθρικὴ πράξη ἐναντίον τῆς Ρωσίας καὶ τῆς θρησκείας της μιὰ διακήρυξη ἢ ὁποιαδήποτε ἄλλη πράξη, ἡ ὁποία, μολονότι θὰ διαφύλασσε τὴν ἀκεραιότητα τῶν καθαρὰ πνευματικῶν δικαιωμάτων τῆς Ὀρθόδοξης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὥστόσο θὰ εἶχε ὡς στόχο της νά ἐξασθενήσει τὰ ὑπόλοιπα δικαιώματα, προνόμια καὶ ἀτέλειες, πού ἐχωρήθησαν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων στήν θρησκεία καὶ στὸν κληρὸ της καὶ πού ἀναλαμβάνει αὐτὴν τὴ στιγμή.

Ὁ ὑπογεγραμμένος ὑποβάλλει κ.λ.

Μέντσκοβ».

Ὁ λόρδος Malmesbury «δέν μπορεῖ μέ κανένα τρόπο νά πιστέψει, ὅτι ὁ Ρῶσσος αὐτοκράτορας ἐπιδοκιμάζει τὴν συμπεριφορὰ ἢ τίς ἐνέργειες τοῦ πρίγκηπα Μέντσκοβ». Οἱ διακοινώσεις τοῦ Νέσσελροντ πού ἀκολούθησαν τὴν ἀναχώρησι τῶν Μέντσκοβ,⁸⁵

και ό ρωσικός στρατός, πού άκολούθησε τις διακοινώσεις του Νέσσελροντ, έπιβεβαίωσαν αυτές τις άμφιβολίες.

‘Ο «σιωπηλός» Clarendon έπρεπε, «όσο κι άν αυτό του ήταν όδυνηρό», νά «επαναλαμβάνει συνεχώς την ίδια άπάντηση», δηλ. καμμιάν άπάντηση. Τό θεωρούσε «δημόσιο καθήκον του νά μήν πεϊ ούτε λέξη» πού δέν την είχε πεϊ και προηγούμενα, ότι δηλ. «δέν μπορεί νά κάνει καμμιάν άνακοίνωση ούτε νά καταθέσει κάποια συγκεκριμένη άναφορά». ‘Ο εύγενής λόρδος δέν πρόσθεσε λοιπόν ούτε γιώτα σέ όσα έτσι κι άλλιώς ξέραμε. Σημαντικότερος στόχος του ήταν ή διαπίστωση του γεγονότος, ότι όλο τόν καιρό πού οι κυβερνήσεις τής Αύστρίας και τής Ρωσίας έκαναν τις υπερβάσεις τους, αυτός βρισκόταν μαζί τους σέ «άδιάκοπη έπαφή». “Έτσι, βρισκόταν σέ άδιάκοπη έπαφή με την άυστριακή κυβέρνηση, όταν αυτή έστειλε τόν πρίγκηπα Leiningen στην Κωνσταντινούπολη και τόν στρατό της στα σύνορα,⁴ «έπειδή φοβόταν την άγανάκτηση τών ίδιων της τών παραμεθορίων ύπηκόων» — αυτή τουλάχιστον «ή αίτία δόθηκε», διαβεβαιώνει ό άθώος Clarendon. “Όταν πιά ό σουλτάνος είχε ύποχωρήσει μπροστά στην άυστριακή πίεση κι άποσύρει τά στρατεύματά του, ό ένεργητικός Clarendon βρισκόταν πάλι «σε έπαφή με την Αύστρία για νά διασφαλίσει την άκριβή τήρηση τής συνθήκης». «Πιστεύω», λέει ό εύπιστος λόρδος, «ότι τηρήθηκε, γιατί ή άυστριακή κυβέρνηση μάς διαβεβαίωσε, ότι αυτό έγινε». ‘Εξάιρετα, μυλόρδε! “Όσο για την Entente cordiale⁵ με την Γαλλία, ύπήρχε από τά 1815! “Άλλωστε δέν ύπῆρξε «ούτε ίχνος διαφωνίας» ώς πρós την άπόφαση τών κυβερνήσεων τής Γαλλίας και τής ‘Αγγλίας για την «άποστολή τών στόλων τους». ‘Ο Βοναπάρτης έδωσε διαταγή νά καταπλεύσει ό στόλος του στην Σαλαμίνα,

«γιατί πίστευε ότι έπαπειλείται άμεσος κίνδυνος» και «μολονότι αυτός» (ό Clarendon) «του είπε ότι ό κίνδυνος πρós στιγμήν δέν είναι τόσο έντονος κι ό γαλλικός στόλος δέν χρειάζεται τούτη την ώρα ν’ άποπλεύσει από τά γαλλικά λιμάνια», ώστόσο ό Βοναπάρτης «έδωσε την διαταγή του άπόπλου· αλλά τό γεγονός αυτό δέν έχει καμμιά σημασία, άφού είναι πολύ πλεονεκτικότερο και βολικότερο νά έχεις τόν ένα στόλο στην Σαλαμίνα και τόν άλλο στην Μάλτα παρά τόν ένα στην Μάλτα και τόν άλλο στην Τουλώνα».

Παρακάτω ὁ λόρδος Clarendon παρατηρεῖ ὅτι «προκαλεῖ ἰκανοποίηση» πού σ' ὀλόκληρη τὴν διάρκεια τῆς ἀνάσχυντης πίεσης τοῦ Μέντσικοβ πάνω στὴν Πύλη

«ὁ στόλος δὲν διατάχθηκε νὰ ἀποπλεύσει, κι ἔτσι τώρα κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχυριστῆ, ὅτι ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἔπραξε σύμφωνα μὲ τὶς ὑπαγορεύσεις μας».

Μετὰ τὰ ὅσα συνέβησαν εἶναι πράγματι πιθανόν, ὅτι ὁ σουλτάνος θ' ἀναγκαζόταν νὰ ὑποχωρήσει, ἂν τότε ὁ στόλος εἶχε διαταχθεῖ νὰ πλεύσει ἐπὶ τόπου. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν «ἀποχαιρετιστήρια ἐπιστολή» τοῦ Μέντσικοβ, ὁ Clarendon τὴν χαρακτηρίζει ἄσφογη,

«ὄμως μιὰ τέτοια γλώσσα σὲ διπλωματικὲς διαπραγματεύσεις μεταξὺ κυβερνήσεων εἶναι εὐτυχῶς κάτι σπάνιο καί, ὅπως ἐλπίζει, θὰ παραμείνει ἀκόμα γιὰ καιρό».

Τέλος, ὅσο ἀφορᾷ τὴν εἰσβολὴ στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, «ἡ γαλλικὴ κι ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις συμβούλεψαν τὸν σουλτάνο νὰ παραιτηθεῖ πρὸς τὸ παρὸν ἀπὸ τὸ ἀδιαμφισβήτητο δικαίωμά του νὰ θεωρήσει τὴν κατάληψη τῶν ἡγεμονιῶν ὡς casus belli».^κ

Γιὰ τὶς ἐκκρεμεῖς ἀκόμη διαπραγματεύσεις ἦταν σὲ θέσι νὰ πεῖ μονάχα τὸ ἑξῆς:

«Ὁ σὲρ Hamilton Seymour ἔστειλε σήμερα μιὰν ἐπίσημη ἀνακοίνωση, ὅτι οἱ προτάσεις, στὶς ὁποῖες συμφώνησαν οἱ ἀπεσταλμένοι στὴν Βιέννη, γίνονται δεκτὲς στὴν Πετρούπολη, ἂν ὑποστοῦν ἐλαφρὲς ἀλλαγές».

Ὡστόσο θὰ προτιμοῦσε νὰ πεθάνει, παρὰ ν' ἀφήσει νὰ τοῦ ξεφύγει ἔστω καὶ μιὰ λεζούλα γιὰ τοὺς ὅρους τῆς συμφωνίας.

Στὸν εὐγενῆ λόρδο ἀπάντησαν οἱ λόρδοι Beaumont, Hardwicke, Clanricade κι Ellenborough. Δὲν ὑψώθηκε οὔτε μιὰ φωνὴ γιὰ νὰ συγχαρεῖ τὴν κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητός Της γιὰ τὸν δρόμο πού ἀκολούθησε σ' αὐτὲς τὶς διαπραγματεύσεις. Ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς ἐκφράστηκαν ἐνδοιασμοί, ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς κυβέρνησις εἶναι ἐσφαλμένη, ὅτι ἐνέργησε ὡς μεσολαβήτρια πρὸς ὄφελος τῆς Ρωσσίας ἀντὶ ὡς ὑπερασπίστρια τῆς Τουρκίας κι ὅτι ἡ Γαλλία κι ἡ Ἀγγλία θὰ βρίσκονταν σήμερα σὲ καλύτερη θέσι, ἂν εἶχαν ἐγκαιρὰ δεῖξει σταθερότητα. Ὁ γερο-πεισματάρης Aberdeen τοὺς ἀπάντησε ὅτι

«είναι εύκολο νά κάνει κανείς εκ τών ύστερων υποθέσεις για τὸ τί θάπρεπε νά γίνει καί νά εικάζει τί θά μπορούσε νά εἶχε συμβεῖ, ἂν εἶχαν γίνει ἄλλες ἐνέργειες».

Ἡ πιὸ καταπληκτικὴ καὶ σημαντικὴ παρατήρηση ἦταν ὁμως ἡ παρακάτω:

«Οἱ λόρδοι πρέπει νά ἔχουν κατὰ νοῦ, ὅτι οἱ ἴδιοι δὲν δεσμεύονται μὲ καμμία συνθήκη. Αὐτὸς ἀμφισβητεῖ, ὅτι ἡ Ἀγγλία δεσμεύεται ἀπὸ τοὺς ὄρους κάποιας συνθήκης νά λάβει μέρος σὲ οἰεσδήποτε ἐχθροπραξίες πρὸς ὑποστήριξη τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας».

Ὅταν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία ἐδειξαν προθυμία ν' ἀναμιχθοῦν στὸ ἐκκρεμὲς τουρκικὸ ζήτημα, τότε ὁ Ρῶσσοσ αὐτοκράτορας δὲν ἤθελε μὲ κανέναν τρόπο ν' ἀποδεχθεῖ τὴν δεσμευτικὴ ἰσχύ τῆς συνθήκης τοῦ 1841⁵⁸ ὡς πρὸς τίς δικές του δοσοληψίες μὲ τὴν Πύλη καὶ τὸ σχετικὸ δικαίωμα ἀνάμιξης τῶν Δυτικῶν κυβερνήσεων. Συνάμα ὁμως, στηριζόμενος στὴν ἴδια αὐτὴ συνθήκη τοῦ 1841, ἐπέμενε στὸν ἀποκλεισμὸ τῶν πολεμικῶν πλοίων τῶν ἄλλων Δυνάμεων ἀπὸ τὰ Δαρδανέλλια. Καὶ τώρα ὁ λόρδος Aberdeen, σὲ δημόσια καὶ πανηγυρικὴ συνεδρίαση τοῦ Κοινοβουλίου, ἐπιρρῶνει αὐτὴ τὴν αὐθάδη ἐρμηνεία μιᾶς συνθήκης, τὴν ὁποία ὁ Ρῶσσοσ δεσπότης τὴν σέβεται μονάχα ἂν μ' αὐτὴν ἡ Μεγάλῃ Βρεταννία ἀποκλείεται ἀπὸ τὸν Εὐξείνιο.

Marx

Τὸ τουρκικὸ ζήτημα στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων

New-York Daily Tribune, 2 Σεπτεμβρίου 1853
Λονδίνο, Παρασκευὴ, 19 Αὐγούστου 1853

Ἀφοῦ ὁ λόρδος John Russell εἶχε ἐπανειλημμένα ἀναβάλλει τίς δηλώσεις του γιὰ τὸ τουρκικὸ ζήτημα, ὥσπου πιά εἶχε φτάσει αἰσιῶς ἡ τελευταία ἐβδομάδα τῆς κοινοβουλευτικῆς περιόδου, ἀνήγγειλε ξαφνικὰ τὴν περασμένη Δευτέρα, ὅτι τὴν Τρίτη θά ἔκανε τὴν τόσο καθυστερημένη του δήλωση. Ὁ εὐγενὴς λόρδος εἶχε πλη-

ροφορηθεῖ, ὅτι ὁ κ. Disraeli εἶχε φύγει τὴν Δευτέρα τὸ πρωὶ ἀπὸ τὸ Λονδίνο. Τὸ ἴδιο κι ὁ σέρ Charles Wood, ὅταν πληροφορήθηκε τὴν ἀπουσία τοῦ σέρ J. Pakington καὶ τῶν ὀπαδῶν του, εἶχε καταθέσει ζαφνικὰ τὸ νομοσχέδιό του γιὰ τὶς Ἰνδίες, ὅπως τὸ εἶχε τροποποιήσει ἡ Βουλὴ τῶν Λόρδων, κι εἶχε καταφέρει δίχως διενέξεις νὰ τεθεῖ καὶ πάλι σὲ ἰσχύ τὸ μονοπώλιο τοῦ ἀλατιοῦ ἀπὸ μιὰ Βουλὴ μὲ ἄδεια ἐδρανα. Τὸ νεῦρο τῆς κοινοβουλευτικῆς τακτικῆς τῶν Οὐτῶν ἐγκρατεῖται σὲ τέτοια μικροπρεπῆ καὶ ποταπὰ τεχνάσματα.

Ἡ συζήτηση τῆς Βουλῆς τῶν Κοινοτήτων γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα ἦταν ἓνα ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον θέαμα. Τὴν παράσταση τὴν ἀνοίξε ὁ λόρδος Russell σ' ἓνα τόνο, ποὺ ταίριαζε ἀπόλυτα στὸν ρόλο του. Τοῦτος ὁ μικροσκοπικὸς θνητός, ὁ τάχα τελευταῖος ἐκπρόσωπος τῆς ἄλλοτε κραταιῆς φυλῆς τῶν Οὐτῶν, μίλησε πληκτικά, χαμηλόφωνα, ξερά, μονότονα καὶ δίχως πνεῦμα, ὄχι σὰν ὑπουργὸς παρὰ σὰν ἀστυνομικὸς συντάκτης, ποὺ ἀπαλύνει τὶς φρικαλεότητες τῆς ἀφήγησής του μὲ τὸν κοινότοπο, καθημερινὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ τόνο τῆς ὀμιλίας του. Δὲν ἐβγάλε «ἀπολογητικὸ λόγος», παρὰ ἔκαμε μιὰ ἐξομολόγηση. «Ἄν κάτι τι ἀποζημίωνε στὴν ὀμιλία του, αὐτὸ ἦταν ἀκριβῶς ἡ δυσκαμψία της, ποὺ φαινόταν ὅτι πῆγαινε νὰ κρύψει ὀρισμένες ὀδυνηρὲς ἐντυπώσεις, βασιανιστικὲς γιὰ τὸν μικροσκοπικὸ αὐτὸ ἄνθρωπο. Ἄκόμα κι ἡ ἀναπόφευκτη φράση γιὰ τὴν «ἀνεξαρτησία καὶ ἀκεραιότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας» ἤχησε σὰν παλιὰ μνήμη, ποὺ ὑπείσθηλε σὰν ἀπὸ παραδρομὴ στὸν ἐπικῆδειο τῆς αὐτοκρατορίας αὐτῆς. Ἡ ἐντύπωση ἀπὸ τὴν ὀμιλία τούτη, ποὺ σκόπευε νὰ ἐξαγγεῖλει τὴν διευθέτηση τῶν περιπλοκῶν στὴν Ἄνατολή, μπορεῖ νὰ κριθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι στὸ Παρίσι ἔπεσαν ἀμέσως οἱ μετοχές, μάλιστα ὁ τηλεγράφος μετέδωσε τὸ κείμενό της.

Ὁ λόρδος John εἶχε δίκιο, ὅταν ἰσχυρίστηκε, ὅτι ἡ κυβέρνησις δὲν χρειάζεται τὴν υπεράσπισή του, ἐφόσον κανεὶς δὲν ἐπιτέθηκε ἐναντίον της ἀπεναντίας, τὸ Κοινοβούλιο φάνηκε ὀλοτελα πρόθυμο ν' ἀφήσει τὶς διαπραγματεύσεις στὰ χέρια τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Πράγματι, οὔτε ἓνα μέλος τοῦ Κοινοβουλίου δὲν διατύπωσε κάποιο αἴτημα ποὺ θὰ ἀνάγκαζε τοὺς ὑπουργοὺς νὰ ἐπέμ-

βουν στην συζήτηση, ούτε και πραγματοποιήθηκε κάποια έξωκοινοβουλευτική συγκέντρωση, για ν' αναγκάσει μέλη του Κοινοβουλίου να θέσουν ένα τέτοιο αίτημα. "Αν ή πολιτική τής κυβέρνησης ήταν γεμάτη μυστικά και μυστικοποιήσεις, ήταν τέτοια με την σιωπηρή συγκατάθεση του Κοινοβουλίου και του κοινού. "Όσο για την άρνηση κατάθεσης έγγραφων όσο ακόμη έκκρεμούν διαπραγματεύσεις, αυτό αποτελεί, κατά την διαβεβαίωση του λόρδου John, αιώνιο νόμο καθιερωμένο από την κοινοβουλευτική παράδοση. Θά ήταν κουραστικό να τον παρακολουθήσουμε στην διήγηση συμβάντων, πού στον καθένα είναι οικεία και πού αυτός δεν ξέρει να τὰ ζωντανεύει, καθώς ο τρόπος του είναι μάλλον να τ' άπαριθμεί παρά να τὰ εξιστορεῖ. "Εν πάση περιπτώσει υπάρχουν όρισμένα σημαντικά σημεία, πού κανένας πριν από τον λόρδο John δεν τὰ είχε βεβαιώσει επίσημα.

Πριν από την άφιξη του πρίγκηπα Μέντσικοβ στην Κωνσταντινούπολη ο Ρώσος πρεσβευτής πληροφόρησε τον λόρδο John, ότι ο τσάρος προτίθεται να πέμψει μιὰ ειδική άποστολή στην Κωνσταντινούπολη με προτάσεις αναφερόμενες άποκλειστικά στο θέμα του 'Αγίου Σταυρού και των συναφών προνομίων τής 'Ελληνορθόδοξης 'Εκκλησίας. 'Ο Βρεταννός πρεσβευτής στην Πετρούπολη και ή βρετανική κυβέρνηση δεν υποψιάστηκαν άλλες προθέσεις από μέρους τής Ρωσίας. Μόλις στις άρχές Μαρτίου ανακοίνωσε ο Τουρκος ύπουργός στον λόρδο Stratford (ώστόσο, κατά την διαβεβαίωση του κ. Layard, ήδη προτύτερα είχαν μνηθεῖ στο μυστικό ο συνταγματάρχης Rose και πολλά άλλα πρόσωπα στην Κωνσταντινούπολη), ότι ο πρίγκηπας Μέντσικοβ πρότεινε μιὰ μυστική συνθήκη⁹¹ άσυμβίβαστη με την ανεξαρτησία τής Τουρκίας και ταυτόχρονα δήλωσε, ότι ή Ρωσία θά τὸ θεωρούσε ως άμεσα έχθρική πράξη έναντίον τής ἴδιας, αν τὸ γεγονός αυτό γινόταν γνωστό στην Γαλλία και στην 'Αγγλία. Ταυτόχρονα μαθεύτηκε, και μάλιστα όχι από φῆμες, παρά από άθθεντικές εκθέσεις, ότι ή Ρωσία συγκέντρωνε πολυάριθμα στρατεύματα στα τουρκικά σύνορα και στην 'Οδησσό.

'Η διακοίνωση, την όποία άπήλυθνε ή συνδιάσκεψη τής Βιέννης⁷⁸ στον τσάρο και την όποία αυτός άποδέχτηκε, είχε προετοι-

μαστεῖ στο Παρίσι ἀπὸ τὸν κ. Drouyn de Lhuys καὶ βασιζόταν στὴν ἀπάντηση τοῦ Ρεσίντ πασᾶ πρὸς τὴν τελευταία ρωσσικὴ διακοίνωση.⁶¹ Ἀργότερα, στίς 24 Ἰουλίου, ἡ Αὐστρία τὴν υἱοθέτησε σὲ ἄλλη μορφή ὡς δική της πρόταση, καὶ πῆρε τὴν τελικὴ της μορφή στίς 31 Ἰουλίου. Ὁ Αὐστριακὸς ὑπουργὸς τὴν εἶχε διαβιβάσει προτύτερα στὸν Ρῶσσο πρεσβευτὴ στὴν Βιέννη, ὁ ὁποῖος ἤδη στίς 24 Ἰουλίου, προτοῦ ἀκόμα πάρει τὴν τελικὴ της μορφή, τὴν ἔστειλε στο Παρίσι, ἐνῶ στὴν Κωνσταντινούπολη στάλθηκε μόλις στίς 2 Αὐγούστου, ἀφοῦ ὁ τσάρος εἶχε συγκαταθεθεῖ σ' αὐτήν. Στὴν πραγματικότητά, λοιπόν, στὸν σουλτάνο διαβιβάστηκε μιὰ ρωσσικὴ διακοίνωση μὲ τὴν μεσολάβηση τῶν τεσσάρων Δυνάμεων, καὶ ἔτσι μιὰ διακοίνωση τῶν τεσσάρων Δυνάμεων πρὸς τὴν Ρωσσία καὶ τὴν Τουρκία. "Ὅπως παρατηρεῖ ὁ λόρδος John Russell, τούτη ἡ διακοίνωση «δὲν συμφωνεῖ ἀκριβῶς ὡς πρὸς τὴν μορφή μὲ τὴν διακοίνωση τοῦ πρίγκηπα Μέντσικοβ»· ὅμως παραδέχεται, ὅτι ἔχει τὸ ἴδιο περιεχόμενο. Καὶ γιὰ νὰ μὴν ἀφήσει καμμιά ἀμφιβολία προσθέτει:

«Ὁ αὐτοκράτορας πιστεῖεὶ ὅτι θὰ πετύχει τοὺς σκοποὺς του».

Τὸ σχέδιο δὲν περιέχει οὔτε κἀν ὑπαινιγμὸ γιὰ τὴν ἐκκένωση τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν.

«Ἀκόμα καὶ ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ Τουρκία μὲ τὴν Ρωσσία συμφωνήσουν πάνω σ' αὐτὴ τὴν διατύπωση», λέει ὁ λόρδος John, «παραμένει πάντα τὸ μεγάλο πρόβλημα τῆς ἐκκένωσης τῶν ἡγεμονιῶν».

Ταυτόχρονα προσθέτει, ὅτι ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις «θεωρεῖ θεμελιώδη τούτη τὴν ἐκκένωση», ὅμως ζητᾶ νὰ τοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ μὴν πεῖ τίποτε γιὰ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο θὰ μπορέσει νὰ ἐπιτευχθεῖ τοῦτος ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπός. Ὡστόσο ἀφήνει νὰ διαφανεῖ ἐπαρκῶς, ὅτι ἴσως χρειαστεῖ νὰ ἐκκενώσει ὁ ἀγγλικὸς καὶ ὁ γαλλικὸς στόλος τὸν ὄρμο τοῦ Βεσικᾶ προτοῦ οἱ Κοζάκοι φύγουν ἀπὸ τίς ἡγεμονίες.

«Δὲν θάπρεπε νὰ συναινέσουμε σὲ καμμία διευθέτηση, ἡ ὁποία θὰ ὄριζε ὅτι ἡ προώθηση τῶν στόλων στὴν περιοχὴ τῶν Δαρδανελλίων θὰ θεωροῦνταν ὡς πράξις ἰσοδύναμη μὲ πραγματικὴ εἰσβολὴ σὲ τουρκικὸ ἔδαφος. Φυσικᾶ, ὅταν τὸ πράγμα διευθετηθεῖ καὶ ἐξασφαλιστεῖ ἡ εἰρήνη,

ὁ δρμος τοῦ Βεσικᾶ θὰ πάψει ν' ἀποτελεῖ γιὰ τὴν Ἀγγλία ἢ τὴν Γαλλία ὀρηκτήριο μὲ κάποια χρησιμότητα».

Ἄφου κανένας λογικὸς ἄνθρωπος δὲν φαντάστηκε ποτέ, ὅτι ὁ ἀγγλικὸς κι ὁ γαλλικὸς στόλος θάμεναν γιὰ πάντα στὸν δρμο τοῦ Βεσικᾶ ἢ ὅτι ἡ Γαλλία κι ἡ Ἀγγλία θάπρεπε νὰ κλείσουν ἐπίσημη συνθήκη ποῦ θὰ τοὺς ἀπαγόρευε νὰ μποῦν στὸν οὐδέτερο χῶρο τῶν Δαρδανελλίων, οἱ ἀμφίλογες καὶ φουσκωμένες αὐτὲς φράσεις, ἂν σημαίνουν κάτι, σημαίνουν πῶς οἱ στόλοι θὰ ἀποσυρθοῦν μόλις ὁ σουλτάνος ἀποδεχθεῖ τὴν διακοίνωση κι οἱ Ρῶσοι ὑποσχεθοῦν τὴν ἐκκένωση τῶν ἡγεμονιῶν.

«Ὅταν ἡ ρωσικὴ κυβέρνηση κατέλαβε τὶς ἡγεμονίες», εἶπε ὁ λόρδος John, «ἡ Αὐστρία δῆλωσε, ὅτι σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς συνθήκης τοῦ 1841⁶⁸ εἶναι ὀπωσδήποτε ἀναγκαῖο νὰ συνέλθουν οἱ ἐκπρόσωποι τῶν Δυνάμεων σὲ μιὰ συνδιάσκεψη καὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ βροῦν κάποια φιλικὴ λύση πρὸς ἐξομάλυνση μιᾶς δυσκολίας, ποῦ ἄλλιώς θὰ ἔθετε σὲ κίνδυνο τὴν εἰρήνην στὴν Εὐρώπη».

Ἀντίθετα, ὁ λόρδος Aberdeen δῆλωσε πρὶν ἀπὸ μερικὲς μέρες στὴν Βουλὴ τῶν Λόρδων, ἀλλὰ καὶ (ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ ἄλλες πηγές) σὲ μιὰ ἐπίσημη διακοίνωση, ποῦ στάλθηκε τὸν περασμένο Ἰούνιο στὶς κυβερνήσεις τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς Πετρούπολης, ὅτι

«ἡ συνθήκη τοῦ 1841⁶⁸ διόλου δὲν ἐπιβάλλει στὶς συμβεβλημένες Δυνάμεις τὴν ὑποχρέωση ἐμπρακτικῆς συμπαράστασης στὴν Πύλη» (τοὺς ἐπιβάλλει ὁμως νὰ παραιτηθοῦν πρόσκαιρα ἀπὸ τὴν διάβαση τῶν Δαρδανελλίων!) «κι ὅτι ἡ κυβέρνηση τῆς Μεγαλειότητάς Της θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἀπόλυτα ἐλεύθερη νὰ ἐνεργήσει ἢ νὰ μὴν ἐνεργήσει, ἀνάλογα μὲ τὰ συμφέροντά της».

Ὁ λόρδος Aberdeen ἀρνεῖται κάθε ὑποχρέωση πρὸς τὴν Τουρκία μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μὴ χρειαστεῖ νὰ ἔχει ὀποιαδήποτε δικαιώματα ἀπέναντι στὴν Ρωσία.

Ὁ λόρδος John Russell κλείνει μὲ τὴν «αἴσια προοπτικὴ», ὅτι τὸ εὐτυχὲς τέλος τῶν διαπραγματεύσεων βρίσκεται πολὺ κοντά. Κάτι τέτοιο μᾶς φαίνεται πολὺ αἰσιόδοξο, ὅταν ἡ διακοίνωση, ποῦ διατυπώθηκε στὴν Βιέννη καὶ ποῦ ὁ σουλτάνος θὰ πρέπει νὰ διαβιβάσει στὸν τσάρο, ἀκόμα δὲν ἔγινε ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν σουλτάνο, καὶ ὅταν ἡ sine qua non^μ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, δηλ. ἡ ἐκκένωση

τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν, ἀκόμα δὲν ὑποβλήθηκε σοβαρὰ στὸν τσάρο.

Ὁ κ. Layard, ὁ πρῶτος ρήτορας ποῦ σηκώθηκε ν' ἀπαντήσῃ στὸν λόρδο John, ἐκφώνησε τὴν κατὰ πολὺ καλύτερη καὶ ρωμαλεότερη ὁμιλία — τολμηρὴ, κοφτὴ, μεστή κι ἐμπεριστατωμένη, ἀπέδειξε, ὅτι ὁ ἐξαιρετος αὐτὸς λόγιος γνωρίζει τὸν Νικόλαο ἐξίσου καλὰ ὅσο καὶ τὸν Σαρδανάπαλο καὶ τίς σημερινὲς μηχανορραφίες στὴν Ἀνατολὴ ἐξίσου ὅσο καὶ τίς μυστηριώδεις παραδόσεις τοῦ παρελθόντος της.⁹²

Ὁ κ. Layard ἐξέφρασε τὴν λύπη του, γιατί ὁ λόρδος Aberdeen «ἀπὸ διάφορες ἀφορμὲς καὶ σὲ διάφορους τόπους δήλωσε ὅτι ἡ πολιτικὴ του στηρίζεται οὐσιαστικὰ στὴν εἰρήνη». «Ἄν ἡ Ἀγγλία διστάζει νὰ διαφυλάξῃ τὴν τιμὴ καὶ τὰ συμφέροντά της μὲ πολεμικὰ μέσα, τότε ἐνθαρρύνει σὲ μιὰν ἄνομη Δύναμη, ὅπως εἶναι ἡ Ρωσσία, ἀξιώσεις ποῦ ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ὀδηγήσουν ἀναπόφευκτα σὲ πόλεμο. Ἡ σημερινὴ συμπεριφορὰ τῆς Ρωσσίας δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖο ἢ παροδικὸ συμβάν, παρὰ μέρος καὶ στοιχεῖο ἐνὸς μεγαλεπήθολου πολιτικοῦ σχεδίου.

Ὅσο γιὰ τίς «παραχωρήσεις» πρὸς τὴν Γαλλία καὶ τίς «μηχανορραφίες» τοῦ κ. Lavalette, αὐτὲς οὔτε κἄν πρόσχημα δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ δώσουν στὴν Ρωσσία, ἐφόσον

«ἡ Πύλη, ἥδη κάμποσες ἡμέρες ἢ καὶ ἐβδομάδες πρὶν ἀπὸ τὴν δημοσίευσή του, εἶχε παραδώσει στὸν κ. Τίτοβ τὸ προσχέδιο ἐνὸς φερμανιοῦ, τὸ ὅποιο ἔκανε ὄσες παραχωρήσεις ἀμφισβητεῖ τώρα ἡ Ρωσσία, καὶ πάνω σὲ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ φερμανιοῦ δὲν διατυπώθηκαν κανενὸς εἶδους ἀντιρρήσεις».

Τὰ σχέδια τῆς Ρωσσίας σὲ σχέση μὲ τὴν Σερβία, τὴν Μολδοβλαχία καὶ τὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς Τουρκίας δὲν ἐπιδέχονται παρανοήσεις. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπίσημη εἰσοδὸ του στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ ζήτησε τὴν ἀπόλυση τοῦ Γκαρατσάνιν²⁴ ἀπὸ τὸ ὑπουργικὸ του ἀξίωμα στὴν Σερβία. Ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ ἔγινε δεκτὴ, μολονότι διαμαρτυρήθηκε ἡ σερβικὴ Σύνοδος. Ὁ Γκαρατσάνιν ἀνῆκε στοὺς ἀνδρες ποῦ ἀνέδειξε ἡ ἐξέγερση τοῦ 1842,⁹³ ἐκεῖνο τὸ ἐθνικὸ κίνημα ἐναντίον τῆς ρωσικῆς ἐπιρροῆς, τὸ ὅποιο ἐκδίωξε τὸν τότε ἡγεμόνα Μιχαὴλ τῆς Σερβίας.

αὐτὸς κι ἡ οἰκογένειά του ἦσαν ἀπλὰ ὄργανα στὰ χέρια τῆς Ρωσσίας. Τὸ 1843 ἡ Ρωσσία ἀξίωσε τὸ δικαίωμα ἐπέμβασης στὴν Σερβία. Χωρὶς ἡ ἴδια νάσαι κατὰ κάποιον τρόπο ἐξουσιοδοτημένη ἀπὸ μιὰ συνθήκη γιὰ κάτι τέτοιο, πῆρε τὴν ἐξουσιοδότηση ἀπὸ τὸν λόρδο *Aberdeen*, τὸν τότε ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν, ὁ ὁποῖος δῆλωσε, ὅτι «ἡ Ρωσσία δικαιούται νὰ ἐρμηνεύει τὶς συνθήκες της κατὰ τὴν κρίση της».

«Μὲ τὴν ἐπιτυχία της σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση ἡ Ρωσσία ἀπέδειξε, ὅτι κυριαρχεῖ στὴν Σερβία», εἶπε ὁ κ. *Layard*, «κι ὅτι μπορεῖ νὰ σταματᾷ τὴν ὅποια ἀνερχόμενη ἀνεξάρτητη ἐθνότητα».

Στις παραδουνάβιες ἡγεμονίες ἡ Ρωσσία ἀρχικὰ ἐκμεταλλεύθηκε τὸ ἐθνικὸ κίνημα τοῦ 1848 ἀναγκάζοντας τὴν Πύλη νὰ ἀπελάσει ἀπὸ δῶ ὄλους, ὅσοι ἐκπροσωποῦσαν φιλελεύθερες κι ἀνεξάρτητες ἀντιλήψεις. Κατόπιν ἐπέβαλε στὸν σουλτάνο τὴν συνθήκη τοῦ Μπαλτᾶ-Λιμάν,⁶⁷ ὅπου κατοχυρωνόταν τὸ δικαίωμά της νὰ ἐπεμβαίνει σ' ὄλες τὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν· «καὶ ἡ τωρινὴ κατοχὴ τῶν ἡγεμονιῶν ἀπὸ μέρους της ἔχει ἀποδείξει, πὼς ἡ Μολδαβία κι ἡ Βλαχία ἔχουν γίνεи ἀπὸ κάθε ἀποψη ρωσσικὲς ἐπαρχίες».

Μένουν οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκίας κι οἱ Σλάβοι τῆς Βουλγαρίας, οἱ ὁποῖοι ἔχουν χριστιανικὸ θρήσκευμα.

«Στοὺς Ἕλληνες ἔχει ἐμφανισθεῖ ἓνα πνεῦμα κριτικῆς καὶ ἀνεξαρτησίας, τὸ ὁποῖο, μαζὶ μὲ τὶς ἐμπορικὲς τους σχέσεις πρὸς τὰ ἐλεύθερα εὐρωπαϊκὰ κράτη, ἔχει βάλει σὲ μεγάλη ἀνησυχία τὴν ρωσικὴ κυβέρνηση. Ὅμως ὑπῆρχε ἀκόμα μιὰ ἀφορμὴ γιὰ κάτι τέτοιο, δηλ. ἡ διάδοση τοῦ προτεσταντισμοῦ στοὺς Χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς... Κυρίως χάρη στὴν ἐπιρροή καὶ στὶς διδασκαλίες τῶν Ἀμερικανῶν ἱεραποστόλων εἶναι ζήτημα, ἂν ὑπάρχει σήμερα κάπως σημαντικὴ πὸλη στὴν Τουρκία χωρὶς τὸν πυρῆνα μιᾶς προτεσταντικῆς κοινότητας» (Ἔνας ἀκόμη λόγος γιὰ μιὰν ἀμερικανικὴ ἐπέμβαση). «Ὁ ἔλληνορθόδοξος κληρὸς, πίσω ἀπὸ τὸν ὁποῖο στεκόταν ἡ ρωσικὴ ἀποστολή, ἔκαμε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ παρεμποδίσει τὸ κίνημα τοῦτο, κι ὅταν οἱ διώξεις ἀποδειχτήκαν ἀκαρπες, τότε ἐμφανίστηκε στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ πρίγκηπας Μεντσκοβ... Πάγια πρόθεση τῆς Ρωσσίας ἦταν νὰ τσακίσει τὸ πνεῦμα τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας, πού ἄρχισε νὰ διαφαίνεται τὰ τελευταῖα χρόνια στοὺς Χριστιανούς ὑπηκόους τῆς Πύλης».

Σχετικὰ μὲ τὴν ἴδρυσή μιᾶς, ὅπως ὀνομάστηκε, ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας μὲ πρωτεύουσα τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ κ. Layard, ὁ ὁποῖος βέβαια μιᾶ γιὰ Ἕλληνας σὲ ἀντιδιαστολή πρὸς τοὺς Σλάβους, ἔκαμε τὴν διαπίστωση, ὅτι ὑπάρχουν μόλις 1.750.000 Ἕλληνας· ὅτι οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἀπὸ χρόνια ἀγωνίζονται νὰ διακόψουν κάθε ἐπαφή μαζί τους, ἀρνούμενοι νὰ δεχτοῦν ἱερωμένους ἑλληνικῆς ἐθνικότητος ὡς κληρικούς καὶ ἐπισκόπους· ὅτι οἱ Σέρβοι ἐφταξαν δικό τους Πατριαρχεῖο στὴν θέσση τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινούπολης· καὶ ὅτι θὰ σήμαινε παράδοση ὀλόκληρης τῆς Τουρκίας στὴν Ρωσσία, ἂν οἱ Ἕλληνας στέρωναν στὴν Κωνσταντινούπολη.

Στὰ μέλη τοῦ κοινοβουλίου ποὺ ἰσχυρίστηκαν, ὅτι λίγη σημασία ἔχει, ἂν ἡ Κωνσταντινούπολη βρίσκεται ἢ ὄχι στὰ χέρια τῆς Ρωσσίας, ὁ κ. Layard ἀπάντησε, ὅτι, ἂν πέσει ἡ Κωνσταντινούπολη, θὰ βυθίζονταν στὸ χάος καὶ στὴν ἀναρχία ὅλες οἱ μεγάλες ἐπαρχίες ποὺ ἀπαρτίζουν τὴν Τουρκία, ὅπως π.χ. ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἡ Συρία καὶ ἡ Μεσοποταμία. Ἡ Δύναμη ἐκείνη, ποὺ θὰ τις ἔβαζε στὸν ἔλεγχό της, θὰ κυριαρχοῦσε καὶ στὶς Ἰνδίες. Ἡ Δύναμη, ποὺ κατέχει τὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν Ἀνατολή θὰ θεωρεῖται πάντα κοσμοκράτειρα.

Ἄλλωστε ἡ Ρωσσία θὰ κατανοοῦσε, ὅτι κανένα εὐρωπαϊκὸ κράτος δὲν θὰ τῆς ἐπέτρεπε νὰ καταλάβει τὴν Κωνσταντινούπολη.

«Ἔτσι, προσωρινῆς τῆς ἐπιδίωξής εἶναι νὰ κάνει ἀδύνατη τὴν ὑπάρξή κάθε ἀνεξάρτητης ἐθνικότητος στὴν χώρα αὐτή, νὰ ἐξασθενήσει ἀργά, ἀλλὰ σταθερὰ τὴν τουρκικὴ ἰσχύ καὶ νὰ δείξει σὲ ὅσους ἀντιτίθενται στὰ σχέδιά της, ὅτι κάθε τέτοια ἀντίσταση ὄχι μόνο εἶναι ἀνώφελη, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐπισύρει τὴν ἐκδίκησή της. Κοντολογίς, θέλει νὰ κάνει ἀδύνατη ὅποιαδήποτε ἄλλη κυβέρνησις στὴν Τουρκία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν δική της. Τοῦτα τὰ σχέδιά της πραγματοποιήθηκαν ὀλοτέλα τὴν φορὰ αὐτή».

Ὁ κ. Layard ἔδειξε ὅτι, ἐνῶ ἤδη ὁ πρίγκηπας Μέντισκοβ εἶχε ζητήσει μυστικὴ συνθήκη⁹¹ καὶ ἡ Ρωσσία εἶχε κάμει μεγάλες πολεμικὰς προετοιμασίες στὰ σύνορα καὶ στὴν Ὀδησσό, ἡ κυβέρνησις ἀρκέστηκε στὶς ἐξηγήσεις καὶ διαβεβαιώσεις τῆς Πετρούπολης καὶ παρέλειψε νὰ δηλώσει, ὅτι ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία θὰ θεω-

ροῦσαν τὴν διάβαση τοῦ Προῦθου ὡς casus belli⁷⁶ ἐπίσης δὲν ἀπαγόρευε στὴν Ρωσσία νὰ προχωρήσει σὲ συνθήκες ἢ διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Τουρκία δίχως τὴν συμμετοχὴ τῆς Ἀγγλίας.

«Ἄν εἶχαμε κάνει αὐτὸ τὸ διάβημα, ἡ Ρωσσία ποτὲ δὲν θὰ τολμοῦσε νὰ περάσει τὸν Προῦθο».

Στὴν συνέχεια ὁ κ. Layard ἔδειξε ὅτι οἱ παραδουνάβιες ἡγεμονίες, ἂν μείνουν ἀνεξάρτητες, ἐνωμένες μὲ τὴν Βεσσαραβία⁷⁴ καὶ προσανατολισμένες πρὸς τὴν Οὐγγαρία, τελικὰ θ' ἀποτελέσουν τὸ μοναδικὸ μέσο γιὰ νὰ προστατευθεῖ ἡ Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τοὺς Ρώσσους καὶ νὰ κοπεῖ ἡ μεγάλη σλαβικὴ φυλὴ στὰ δύο. Εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι ἡ Ρωσσία θὰ ἐκκενώσει τὶς ἡγεμονίες.

«Ἡ Ρωσσία δὲν θὰ θεωρήσει, ὅτι ἀξίζει τὸν κόπο νὰ ἀρχίσει πόλεμο μὲ τὶς Μεγάλαις Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης ἐξαιτίας τῶν ἡγεμονιῶν αὐτῶν, ποὺ στὴν πραγματικότητά τῆς ἀνήκουν ἤδη ἐντελῶς... Χωρὶς νὰ ρίξει οὔτε μιὰ τουφεκιά, ἡ Ρωσσία ἔχει ἤδη ἀποκτήσει ὅ,τι εἰδωλῶς θὰ τῆς στοίχιζε μιὰν αἱματηρὴ καὶ δαπανηρὴ ἐκστρατεία: στερέωσε τὴν ἰσχύ τῆς στὴν Ἀνατολή, ταπείνωσε τὴν Τουρκία, τὴν ἀνάγκασε νὰ πληρώσει ὅλα τὰ ἐξοδα τοῦ πολέμου καὶ ἐξάντλησε ὀλότελα τοὺς πόρους τῆς. Ἀκόμα σημαντικότερο ὅμως εἶναι ὅτι ταπείνωσε τὴν Ἀγγλία καὶ τὴν Γαλλία στὰ μάτια τῶν ἰδίων τους τῶν ὑπηκόων καὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς».

Ἡ διακοίνωση, ποὺ σχεδίασε ἡ συνδιάσκεψη τῆς Βιέννης⁷⁸ θὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα, ὅτι,

«ἂν ἡ Πύλη ἀρνηθεῖ νὰ τὴν ἀποδεχτεῖ, τότε ἡ Ρωσσία θὰ χρησιμοποιήσει ἐναντίον μας τὰ ἴδια μας τὰ ὅπλα καὶ θὰ μᾶς κάνει συμμάχους τῆς ἐναντίον τῆς Τουρκίας, γιὰ νὰ τὴν ἀναγκάσει νὰ ἀποδεχτεῖ μιὰν ἄδικη πρόταση. Ἄν ὅμως ἡ Πύλη δεχτεῖ, τότε ἡ Ἀγγλία θὰ ἔχει καθαρῶς ἀμεσὰ τὸ δικαίωμα τῆς Ρωσσίας ν' ἀναμιγνύεται στὶς ὑποθέσεις δώδεκα ἑκατομμυρίων Χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης... Ὅπως καὶ νὰ δοῦμε τὸ ζήτημα, ἓνα εἶναι φανερό: ὅτι ἐμεῖς πήραμε τὴν θέση μιᾶς Δύναμης ὑποδεστέρας, ἀφήνοντας στὴν Ρωσσία καὶ μόνη τὸν ρόλο Δύναμης πρώτης κατηγορίας... Εἶχαμε μιὰ ἀνεπανάληπτη ἰσως εὐκαιρία νὰ λύσουμε μὲ τρόπο εὐπρεπῆ αὐτὸ τὸ μεγάλο ἀνατολικὸ ζήτημα... Ἄντι γι' αὐτὸ ἐπιτράπηκε στὴν Ρωσσία νὰ καταφέρει στὴν Τουρκία ἓνα πλῆγμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν θὰ συνέλθει ποτέ... Ὡστόσο αὐτὸ δὲν θὰ εἶναι καὶ τὸ μοναδικὸ ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς μας. Ἡ Σουηδία, ἡ Δανία καὶ ὅλα τὰ ἀδύνατα εὐρωπαϊκὰ κράτη, ποὺ ἴσαμε σήμερα περιέβαλαν μ' ἐμπιστο-

σύνη την χώρα μας, θὰ καταλάβουν, ὅτι στὸ ἐξῆς εἶναι ἀχρηστο νὰ ἀγωνίζονται ἐναντίον τῶν ρωσικῶν ὑπερβάσεων».

Κατόπιν ὁ σὲρ John Pakington ἔκαμε ὀρισμένες παρατηρήσεις, πού ἡ σημασία τους ἐγκραται στὸ ὅτι ἐκφράζουν τὶς ἀπόψεις τῆς ἀντιπολίτευσης τῶν Τόρηδων. Λυπήθηκε πού ὁ λόρδος John Russell δὲν μπόρεσε νὰ κάνει ἱκανοποιητικότερες δηλώσεις στὸ Κοινοβούλιο καὶ στὸν λαό. Διαβεβαίωσε τὴν κυβέρνηση, ὅτι ἡ ἀπόφασή της νὰ θεωρήσει τὴν ἐκκένωση τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν ὡς *sine qua non* «θὰ βρεῖ ὄχι μόνο τὴν ὑποστήριξη τοῦ Κοινοβουλίου, ἀλλὰ καὶ τὴν σχεδὸν ὁμόφωνη ὑποστήριξη τοῦ λαοῦ τῆς χώρας μας». «Ὡσπου νὰ κατατεθοῦν τὰ σχετικά ἐγγραφα πρέπει νὰ ἐπιφυλάξει τὴν κρίση του ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴ ἐκείνη, ἡ ὁποία παρότρυνε τὴν Τουρκία νὰ μὴ θεωρήσει ὡς *casus belli* τὴν κατάληψη τῶν ἡγεμονιῶν, ἡ ὁποία δὲν ἔδειξε ἀπὸ πρὶν ἀκόμη σθεναρότερη καὶ ἀποφασιστικότερη στάση καὶ ἡ ὁποία ἐβλάψε καὶ ἔθεσε σὲ ἀβεβαιότητα τὰ συμφέροντα τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας, καθὼς καὶ τοῦ ἐμπορίου τους, μὲ διαπραγματεύσεις πού τράβηξαν ἕξι μῆνες.

Ὁ λόρδος Dudley Stuart ἐντρυφήσε σὲ μίαν ἀπὸ τὶς συνηθισμένες του καλόβολες δημοκρατικὲς διακηρύξεις, πού ἀσφαλῶς εἶναι ψυχωφελέστερες γιὰ ὅποιον τὶς κανοναρχᾷ παρὰ γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἄν σκάσεις πομφόλυγες ἢ παραφουσκωμένες φράσεις δὲν θὰ σοῦ μείνει τίποτε στὸ χέρι, οὔτε κἂν ὁ ἀέρας πού τὶς ἔκανε νᾶναι κάτι τι. Ὁ Dudley Stuart ἐπανέλαβε τοὺς ἤδη χιλιοεπιπέμους ἰσχυρισμοὺς γιὰ τὶς βελτιώσεις πού γίνονται στὴν Τουρκία καὶ γιὰ τὸν μεγαλύτερο φιλελευθερισμὸ τῆς κυβέρνησης τοῦ σουλτάνου ὡς πρὸς τὴν θρησκεία καὶ τὸ ἐμπόριο σὲ σύγκριση μὲ τὴν ρωσικὴ. Εἶπε σωστά, ὅτι εἶναι ἄσκοπο νὰ καυχιόμαστε γιὰ εἰρήνην, ὅσο οἱ ἄττοχοι κάτοικοι τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν ἀκόμα δοκιμάζουν τὴν φρίκη τοῦ πολέμου. Ζήτησε νὰ προστατέψει ἡ Εὐρώπη τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν ἀπὸ τὴν τρομερὴ καταπίεση, τῆς ὁποίας θύματα εἶναι τῶρα. Ἔδειξε μὲ γεγονότα τῆς κοινοβουλευτικῆς ἱστορίας ὅτι τὰ μέλη τοῦ Κοινοβουλίου ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ κάνουν ὁμιλίαι ἀκόμα καὶ ἐνὸσω διαρκοῦν οἱ διαπραγματεύσεις. Δὲν ξέχασε ν' ἀναφέρει τίποτε πού νὰ μὴν τὸ

ζέρει κάθε πιστὸς καὶ μόνιμος ἀναγνώστης τῆς Daily News. Ἡ ὁμιλία του περιεῖχε δύο «κορυφαῖα σημεῖα»:

«Μολοντί ἡ δῆλωση τοῦ εὐγενοῦς λόρδου» (J. Russell) «δὲν ἦταν καὶ πολὺ περιεκτικὴ, ἀφοῦ δὲν εἶπε στὸ Κοινοβούλιο τίποτε ἄλλο παρὰ ὅσα αὐτὸ ἤδη γνώριζε, πρέπει ὥστόσο νὰ συμπεράνει κανεὶς ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ ὅσα ἀποσιώπησε, ὅτι ὁ εὐγενής λόρδος διέπραξε κάτι, γιὰ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ντρέπεται».

“Ὅσο γιὰ τὸν λόρδο Aberdeen

«εἶπε, βέβαια, ὅτι ἡ εἰρήνη διατηρήθηκε τριάντα χρόνια πρὸς μεγάλο ὄφελος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς εὐημερίας τῆς Εὐρώπης, ὅμως αὐτὸς» (ὁ Dudley Stuart) «ἀρνεῖται, ὅτι ἡ εἰρήνη εὐνόησε τὴν ἐλευθερίαν τῆς Εὐρώπης. Σὲ τί κατάσταση βρίσκεται ἡ Πολωνία; ἡ Ἰταλία; ἡ Οὐγγαρία; καὶ τί νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὴν Γερμανία;».

Παρασυρμένος ἀπὸ τὴν ροὴ τοῦ ἴδιου του τοῦ λόγου, αὐτὸ τὸ ὀλέθριο χάρισμα ρητόρων τρίτης κατηγορίας, ὁ δημοκρατικὸς λόρδος δὲν τερμάτισε παρὰ μόνον ὅταν ἀπὸ τοὺς δεσπότες τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης ἔφτασε στὴν μοναρχία τῆς χώρας του, «ποῦ θροναίξει στὶς καρδιῆς τῶν ὑπηκόων της».

Ἵ ο κ. M. Milnes, ἓνας κυβερνητικὸς ὑποτελής, πού στὸ μέτωπό του εἶναι γραμμένον: «γι’ αὐτὸν νὰ μιλάτε μοναχὰ σὰ νὰ ἦταν κτῆμα»,⁹⁵ δὲν τόλμησε νὰ ἐκφωνήσῃ ἓναν πραγματικὰ φιλοκυβερνητικὸν λόγον. Ἡ ὁμιλία του ἀποτελοῦνταν ἀπὸ «ἀφ’ ἑνὸς» καὶ «ἀφ’ ἑτέρου». Ἐφ’ ἑνὸς βρῆκε ὅτι οἱ ὑπουργοὶ «ἐνεργοῦσαν μὲ μεγάλη φρόνηση καὶ κρίση» πού δὲν κατέθεταν τὰ ἔγγραφα στὸ Κοινοβούλιο· ἀφ’ ἑτέρου τοὺς ἔδινε νὰ καταλάβουν, ὅτι στὴν ἀντίθετη περίπτωση θὰ εἶχαν ἐνεργήσῃ «σθεναρότερα καὶ ἀποφασιστικότερα». Ἐφ’ ἑνὸς νόμιζε, ὅτι ἡ κυβέρνησις ἴσως εἶχε δίκιον ὑποτασσόμενην στὶς ἀπαιτήσεις τῆς Ρωσσίας· ἀφ’ ἑτέρου ἀναρωτιόταν, μήπως ἡ κυβέρνησις ὡς ἓναν ὀρισμένον βαθμὸν ἐνθάρρυνε τὴν Τουρκίαν σὲ μιὰ πολιτικὴν, τὴν ὁποία δὲν ἦταν πρόθυμη νὰ ὑποστηρίξῃει κτλ. Τελικὰ ἀνακάλυψε, ὅτι «ὅσο περισσότερο στοχάζεται πάνω σ’ αὐτὰ τὰ πράγματα, τόσο περισσότερο διαβλέπει τίς ἐξαιρετικὰς δυσκολίας», πού αὐτὰ γένοῦν στὸ νοῦ του — κι ὅσο λιγότερο τὰ καταλαβαίνει, τόσο καλύτερα κατανοεῖ τὴν ἀναβλητικὴν πολιτικὴν τῆς κυβέρνησις.

Μετὰ τὰ ἐναλλακτικὰ παιγνίδια καὶ τὴν ἀμηχανίαν τοῦ κ.

Monckton Milnes μᾶς φάνηκε στ' ἀλήθεια ἀναζωογονητικὴ ἢ ἀψειᾶ εὐθύτητα τοῦ κ. Muntz, βουλευτῆ τοῦ Μπίρμιγχαμ κι ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ Κοινοβουλίου τοῦ 1831.

«Ὅταν κάποτε ὁ Ὀλλανδὸς πρεσβευτὴς ἔκαμε μιὰ δόλοτελα ἀπορριπτέα πρόταση στὸν Κάρολο Β', ὁ βασιλιάς ἀναφώνησε: "Μὰ τὸν Θεό! Μιὰ τέτοια πρόταση δὲν κάματε ποτὲ στὸν Ὀλιβερ Cromwell!". "Ὁχι", ἀπάντησε ὁ πρεσβευτὴς, "ἔσεῖς εἶστε ἄνθρωπος δόλοτελα διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν Ὀλιβερ Cromwell". Ἄν τώρα ἡ χώρα μας διέθετε κάποιον σάν τὸν Ὀλιβερ Cromwell, τότε θὰ εἴχαμε ἄλλον ὑπουργὸ κι πολὺ διαφορετικὴ κυβέρνηση, κι ἡ Ρωσσία δὲν θὰ εἶχε εἰσβάλει ποτὲ στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες... Ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ρωσσίας ἤξερε ὅτι ἡ Ἀγγλία μὲ τίποτε δὲν θὰ παρασυρόταν σὲ πόλεμο: βλέπε Πολωνία, βλέπε Οὐγγαρία. Τώρα ἡ Ἀγγλία δρέπει τοὺς καρπούς τῆς συμπεριφορᾶς τῆς στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, ἡ κατάσταση τῆς Ἀγγλίας τοῦ φαίνεται πολὺ ἀξιόμμεπτη κι δυσάρεστη κι πιστεύει, ὅτι ὁ ἀγγλικὸς λαὸς αἰσθάνεται μειωμένος κι ὅτι ἡ κυβέρνηση ἔχασε κάθε αἰσθημα τιμῆς μετῶντας στερλίνες, σελλίνια κι πέννες. Ἡ κυβέρνηση ἀσχολεῖται σήμερα ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ θέμα τί θὰ στοίχιζε ἓνας πόλεμος κι ἂν θὰ βόλευε τοὺς διάφορους ἐμπόρους τῆς χώρας».

Μιὰ κι τὸ Μπίρμιγχαμ τυχαίνει νά'ναι τὸ κέντρο τῆς κατασκευῆς ὄπλων κι ὁ πληθυσμὸς ζεῖ ἀπὸ τὴν πώληση τουφεκιῶν, φυσικὸ εἶναι οἱ κάτοικοί του νὰ σκώπτουν τὴν μάλλινη ἀδελφότητα εἰρήνης τοῦ Μάντσεστερ.

Ὁ κ. Blackett, ὁ βουλευτὴς τοῦ Νιούκασλ (Γάιν), δὲν πιστεύει ὅτι οἱ Ρῶσοι θὰ ἐκκενώσουν τὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Προειδοποίησε τὴν κυβέρνηση νὰ μὴν «*παρασυρθεῖ ἀπὸ ὅποιεσδήποτε δυναστικὲς συμπάθειες ἢ ἀντιπάθειες*».

Πιεζόμενοι ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς κι ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους ὄλων τῶν παρατάξεων, οἱ ὑπουργοὶ κάθονταν μὲ ὄψη πένθιμη, Ολιμμένοι, συντετριμμένοι κι ἀποθαρρυσμένοι, ὅταν ξαφνικὰ σηκώθηκε ὁ Richard Cobden γιὰ νὰ τοὺς συγχαρεῖ πὺ ἐγιναν ὀπαδοὶ τῆς εἰρηνιστικῆς του διδασκαλίας κι νὰ κάμει μιὰν ἐφαρμογὴ τῆς διδασκαλίας του αὐτῆς στὴν τωρινὴ περίπτωσι, μὲ ὅλη τὴν πνευματώδη ὀξύνοια κι τὴν ὠραία εἰλικρίνεια τοῦ μονομανοῦς, ὅλες τὶς ἀντιφάσεις τοῦ ἰδεολόγου κι ὅλη τὴν ὑπολογιστικὴ δειλία τοῦ μαγαζάτορα. Εἶπε φωναχτὰ ὅ,τι ἔκανε ἀνοιχτὰ ἢ κυβέρνησι, ὅ,τι ἐπιδοκίμαζε σιωπηρὰ τὸ Κοινοβούλιο κι ὅ,τι οἱ κυρίαρχες τάξεις

έκαναν δυνατὸ στὴν κυβέρνηση νὰ πραγματοποιήσει καὶ στὸ Κοινοβούλιο ν' ἀποδεχτεῖ. Ὁ φόβος μπροστὰ στὸν πόλεμο τοῦ ἐνέπνευσε γιὰ πρώτη φορὰ κάτι σὰν ἱστορικές ἰδέες. Πρόδωσε τὸ μυστικὸ τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς καὶ γι' αὐτὸ ἀποκηρύχθηκε ὡς προδότης. Ἀνάγκασε τὴν ἀγγλικὴ ἀστικὴ τάξη νὰ κοιταχτεῖ στὸν καθρέφτη, καὶ μιὰ πού ἡ εἰκόνα διόλου δὲν ἦταν κολακευτικὴ. σφυρίχτηκε ὁ ἴδιος μὲ τὸν πιὸ ἐπονείδιστο τρόπο. Ἦταν ἀσυνεπής, ὅμως ἡ ἴδια ἡ ἀσυνεπεία του ἦταν συνεπής. Ἦταν δικό του τὸ λάθος, ἂν οἱ παραδεδομένες ἀγέρωχες φράσεις τοῦ ἀριστοκρατικοῦ παρελθόντος δὲν ἑναρμονίζονταν μὲ τὰ μικρόψυχα γεγονότα τοῦ παρόντος πού παίζει στὸ χρηματιστήριο;

Ἄρχισε μὲ τὴν δήλωση, ὅτι ὡς πρὸς τὸ ἴδιο τὸ θέμα δὲν ὑπάρχουν διαφορὲς γνώμης.

«Ὡστόσο ἐπικρατεῖ προφανῶς πολὺ μεγάλη ἀνησυχία ἐξαιτίας τῆς ὑπόθεσης μὲ τὴν Τουρκία».

Γιατί αὐτό; Μέσα στὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια ἐδραιώθηκε ὅλο καὶ περισσότερο ἡ πεποίθηση, ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῆς Εὐρώπης εἶναι παρείσακτοι· ὅτι πατριδα τους εἶναι ἡ Ἀσία κι ὄχι ἡ Εὐρώπη· ὅτι στὰ πολιτισμένα κράτη ὁ μωαμεθανισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ υπάρξει· ὅτι δὲν μπορούμε νὰ διαφυλάξουμε τὴν ἀνεξαρτησία μιᾶς χώρας, ἂν ἡ ἴδια δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τὴν διαφυλάξει· ὅτι εἶναι γνωστὸ πὼς σὲ κάθε Τοῦρκο τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἀντιστοιχοῦν τρεῖς Χριστιανοί.

«Δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται ν' ἀσκοῦμε πολιτικὴ πού θὰ στέριωνε τὴν Τουρκία στὴν Εὐρώπη ὡς ἀνεξάρτητη δύναμη ἀπέναντι στὴν Ρωσία, ἐκτὸς ἂν ἡ μεγάλη μάζα τοῦ πληθυσμοῦ συμμαρτίζεται μαζί μας τὴν ἐπιθυμία νὰ παρεμποδιθεῖ μιὰ ἄλλη Δύναμη νὰ θέσει τὴν χώρα αὐτὴ ὑπὸ τὴν κατοχὴ της... Ἄναμφίβολα μπορούμε νὰ στελοῦμε τὸν στόλο μας στὸν ὄρμιο τοῦ Βεσικᾶ καὶ νὰ κρατήσουμε σὲ ἀπόσταση τοὺς Ρώσους, γιὰ τὴν ἡ Ρωσία δὲν θὰ θελήσει νὰ συγκρουστεῖ μὲ μιὰ ναυτικὴ δύναμη; ἔτσι ὅμως ἀπλῶς θὰ συνεχίζαμε τοὺς τεράστιους ἐξοπλισμούς, δίχως καὶ νὰ λύσουμε τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα... Τὸ ἐρώτημα εἶναι τί θὰ κάνουμε μὲ τὴν Τουρκία καὶ μὲ τὸν χριστιανικὸ τῆς πληθυσμὸ; Ὁ Μωαμεθανισμὸς δὲν θὰ μπορούσε νὰ σταθεῖ, καὶ θὰ μᾶς λυποῦσε πολὺ, ἂν βλέπαμε τὴν χώρα μας ἀναγκασμένη νὰ πολεμᾷ στὴν Εὐρώπη γιὰ χάρη τοῦ Μωαμεθανισμοῦ».

‘Ο λόρδος Dudley Stuart εΐπε, ότι ή Τουρκία πρέπει νά κρατηθεΐ για χάρη τοϋ έμπορίου. ‘Ο ΐδιος (ό Cobden) δέν θά έκανε ποτέ πόλεμο για ένα δασμό. Θεωρεΐ τις άρχές τοϋ έλευθερου έμπορίου τόσο Ισχυρές, ώστε νά μή χρειάζεται πόλεμος γι’ αυτές. Οί έξαγωγές πρός την Τουρκία έχουν υπερτιμηθεΐ. Μονάχα πολύ μικρό μέρος τους καταναλώνεται σέ τουρκοκρατούμενες χώρες.

«Όλο τό έμπόριο πού διεξάγουμε στην Μαύρη Θάλασσα τό όφειλουμε στην διείσδυση τής Ρωσίας μέσα στα τουρκικά παράλια. Τώρα παίρνουμε τά σιτηρά και τά λινά μας όχι από την Τουρκία, παρά από την Ρωσία. Και μήπως ή Ρωσία δέν θά μᾶς έστελνε εξίσου εύχάριστα κάναβη, σιτάρι και λίπος, έστω κι άν συνέχιζε τις επιθέσεις της έναντίον τής Τουρκίας;... Με την Ρωσία κάναμε έμπόριο στην Βαλτική Θάλασσα... Ποιές προοπτικές θά μᾶς έδινε τό έμπόριο με την Τουρκία;... Είναι χώρα δίχως δρόμους. Οί Ρώσοι είναι καλύτερος έμπορικός λαός. Άρκει νά ρίξετε μιὰ ματιὰ στην Πετρούπολη, με τις προβλήτες, τὰ ναυπηγεία και τις άποθήκες της... Ποιά φυσική συμμαχία θά μπορούσαμε λοιπόν νά έχουμε με μιὰ χώρα σαν την Τουρκία;... Έγινε λόγος και για την Ισοροπία τών δυνάμεων. Αυτό είναι μιὰ πολιτική πλευρά τοϋ πράγματος... Πολύς λόγος έγινε για την Ισχύ τής Ρωσίας και για τόν κίνδυνο πού θά διέτρεχε ή ‘Αγγλία, άν ή Ρωσία κατελάμβανε τις χώρες τοϋ Βοσπόρου... Μά τί παραφροσύνη είναι νά λέγεται, ότι θάρθει ή Ρωσία νά εισβάλει στην ‘Αγγλία! ‘Η Ρωσία δέν μπορεί νά βγάλει στρατό έξω από τὰ σύνορά της, άν δέν σηκώσει δάνειο στην δυτική Εϋρώπη... Μιά τόσο φτωχή χώρα, πού σέ σύγκριση με την ‘Αγγλία ούσιαστικά δέν είναι τίποτε άλλο από ένας άταχος σωρός χωριά, χωρίς κεφάλαια και πόρους, ποτέ δέν μπορεί νά έρθει και νά κάνει κάτι σέ μᾶς ή στην Γαλλία ή στην ‘Αμερική... ‘Η ‘Αγγλία είναι δέκα φορές Ισχυρότερη από όσο ήταν ποτέ πριν, και πολύ περισσότερο Ικανή νά προβάλλει αντίσταση στις επιθέσεις μιᾶς χώρας καθώς ή Ρωσία».

Κατόπιν ό Cobden πέρασε στους άσύγκριτα μεγαλύτερους κινδύνους πού θά συνεπαγόταν ένας πόλεμος για την ‘Αγγλία στην τωρινή της κατάσταση παρά σέ προγενέστερους καιρούς. ‘Ο βιομηχανικός πληθυσμός τής ‘Αγγλίας αύξήθηκε πολύ. ‘Η ‘Αγγλία είναι πολύ πιό έξαρτημένη από την έξαγωγή τών προϊόντων της και από την εισαγωγή πρώτων ύλῶν. Δέν κατέχει πιά τό βιομηχανικό μονοπώλιο. ‘Η κατάργηση τών νόμων για τή ναυσιπλοΐα⁹⁸ εξέθεσε την ‘Αγγλία στον παγκόσμιο συναγωνισμό όχι μονάχα στή ναυσιπλοΐα, αλλά και από όλες τις άπόψεις.

«Κανένα λιμάνι δὲν θὰ ὑπέφερε τόσο πολὺ ὅσο ἐκείνο πού ὁ ἴδιος ἐκπροσωπεῖ κοινοβουλευτικά, αὐτὸ ἄς τὸ λάβει ὑπόψη του ὁ κ. Blackett. Ἡ κυβέρνησις ἔκαμε καλὰ πού δὲν ἄκουσε τὶς κραυγὰς ἀπερίσκεπτων ἀνθρώπων... Δὲν ψέγει τὴν τοποθέτησιν τῆς κυβερνήσεως ὡς πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, γιὰτὶ αὐτὴ εἶναι ἡ παραδοσιακὴ πολιτικὴ πού τῆς κληροδοτήθηκε... Θὰ ἐκτιμηθεῖ πολὺ ὅτι ἡ σημερινὴ κυβέρνησις ὑπῆρξε τόσο φιλελληνικὴ ὅσο τῆς ἐπέτρεψε ὁ πληθυσμὸς νὰ εἶναι».

Ὁ Richard Cobden ἦταν ὁ ἀληθινὸς ἥρωας τοῦ δράματος καὶ σὰν τέτοιος συμμερίσθηκε τὴν μοῖρα ὄλων τῶν ἀληθινῶν ἡρώων — μιὰ μοῖρα τραγικὴ. Στὴ συνέχεια ὁμοῦς ἦρθε ὁ ψευδοῆρωας, ὁ τροφοδότης ὄλων τῶν ψευδαισθήσεων, ὁ ἄνθρωπος τοῦ κομποῦ ψεύδους καὶ τῶν εὐγενικῶν ὑποσχέσεων, τὸ στόμα γιὰ ὅλα τὰ γενναῖα λόγια, ὅσα φωνάζει κανεὶς ὅταν τὸ βάζει στὰ πόδια: ὁ λόρδος Palmerston. Τοῦτος ὁ παλιός, ἐμπειρὸς καὶ ραδιοῦργος συζητητὴς εἶδε μὲ τὴν πρώτην, ὅτι ὁ ἔνοχος θὰ μπορούσε νὰ γλυτώσει τὴν καταδίκη, ἂν ἀπαρνιόταν τὸν συνήγορόν του. Εἶδε, ὅτι ἡ κυβέρνησις, πού δεχόταν ἐπιθέσεις ἀπὸ ὅλες τὶς μεριές, μπορούσε ν' ἀνατρέψει τὴν κατάστασιν, ἂν μὲ μιὰ σπινθηρίζουσα διατριβὴ στρεφόταν ἐναντίον τοῦ μόνου, πού τόλμησε νὰ τὴν ὑποστηρίξει, καὶ ἂν ἀπεμπολοῦσε τοὺς μόνους λόγους, πού πιθανὸν θὰ μπορούσαν νὰ περάσουν ὡς δικαιολογία τῆς πολιτικῆς τῆς. Τίποτε εὐκολότερον ἀπ' τὸ νὰ καταδειχτοῦν οἱ ἀντιφάσεις τοῦ Cobden. Ὁ Cobden εἶχε τονίσει τὴν ἀπόλυτη συμφωνία του μὲ τοὺς προηγούμενους ὁμιλητὰς καὶ τέλειωσε διαφέροντας σ' ὅλα τὰ σημεῖα ἀπὸ αὐτούς. Ὑποστήριξε τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας καὶ μετὰ ἔκανε τὰ πάντα γιὰ ν' ἀποδείξει, ὅτι δὲν ἀξίζει νὰ τὴν ὑπερασπίσει κανεὶς. Ὁ ἀπόστολος αὐτὸς τῆς εἰρήνης ἐπιδοκίμασε τὶς ἐπιθέσεις τῆς Ρωσσίας. Ἡ Ρωσσία, εἶπε, εἶναι ἀδύνατη, ὁμοῦς ἕνας πόλεμος μὲ τὴν Ρωσσία θὰ σήμαινε γιὰ τὴν Ἀγγλίαν σίγουρη καταστροφή. Ἡ Ρωσσία, εἶπε, εἶναι ἀνάκατος σωρὸς χωριά, ἀφοῦ ὁμοῦς ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι ὠραιότερη ἀπὸ τὴν Πετροῦπολιν, γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ρωσσία ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὶς κατέχει καὶ τὶς δύο. Ὁ Cobden εἶναι ὁπαδὸς τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου, ὁμοῦς προτιμᾷ τὸ ρωσικὸν δασμολόγιον ἀπὸ τὸ τουρκικὸν ἐλεύθερον ἐμπόριον. Εἶτε ἡ Τουρκία κατανάλωνε μόνη τῆς τὰ εἰσαγόμενα εἶτε ἀποτελοῦσε

άπλῶς τὸν άγωγὸ γιὰ τὴν διαμετακόμισή τους σὲ άλλα μέρη τῆς Ἀσίας, γιὰ τὴν Ἀγγλία δὲν ἦταν ἀδιάφορο, ἀν διατηροῦνταν ἡ ὄχι ἡ ἐλεύθερη πρόσβαση πρὸς αὐτή. Ὁ κ. Cobden, ὁ θερμὸς ὑποστηρικτῆς τῆς άρχῆς τῆς μὴ ἐπέμβασης, ἤθελε τώρα νὰ καθορίσει μὲ κοινοβουλευτικὲς ἀποφάσεις τὸ πεπρωμένο τῶν Μωαμεθανῶν, τῶν Ἑλλήνων, τῶν Σλάβων καὶ άλλων φυλῶν τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ λόρδος Palmerston ὑπογράμμισε τὶς προόδους, πού ἔκαμε ἡ Τουρκία, καθὼς καὶ τὶς δυνάμεις, πού διέθετε τώρα. «Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἡ Τουρκία οὔτε Πολωνία οὔτε Κιρκασσία ἔχει». Ἀφοῦ ὁμως ἡ Τουρκία εἶναι τόσο ἰσχυρή, ὁ λόρδος Palmerston θὰ τὴν ἐξανάγκαζε, βέβαια, νὰ δεχτεῖ τὴν εἰσβολή τῆς Ρωσσίας σὲ μερικὲς τῆς ἐπαρχίες. Μιὰ δυνατὴ αὐτοκρατορία ὅλα μπορεῖ νὰ τ' ἀντέξει. Ἔτσι ὁ λόρδος Palmerston ἀπόδειξε στὸν Richard Cobden, ὅτι δὲν ὑπῆρχε οὔτε μιὰ βásiμη αἰτία γιὰ νὰ ἐνεργῆσει κανεὶς ἔτσι ὅπως ἐνέργησε ὁ ἴδιος ὁ λόρδος Palmerston κι οἱ συναδέλφοί του. Διακοπτόμενος σὲ κάθε φράση ἀπὸ ἐνθουσιώδεις ἀναφωνήσεις, ὁ γηραιὸς ἰστρίων ξαναγύρισε στὴν θέση του μὲ τὴν ἀδιάντροπη κι ἀντιφατικὴ φράση:

«Μὲ βιαιόποιεῖ τὸ ὅτι ἡ Τουρκία ἔχει ἐντὸς τῆς τὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ ζήσει καὶ νὰ εὐημερήσει, καὶ πιστεύω, ὅτι ἡ πολιτικὴ πού ἀκολουθεῖ ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Της εἶναι λογικὴ, ἀξίζει τὴν ἐπιδιοκίμασία τῆς χώρας καὶ ἡ συνέχισή της ἀποτελεῖ καθῆκον κάθε ἀγγλικῆς κυβέρνησις». (Χειροκροτήματα).

Ὁ Palmerston ἦταν μεγάλος στὴν «περίτρομη γενναιότητά» του, ὅπως τὸ λέει ὁ Shakespeare.⁹⁷ Ἔδειξε, μὲ τὰ λόγια τοῦ Sidney, «μιὰ τρομαγμένη τόλμη, πού ἀποτολμᾷ νὰ κάμει ἐκεῖνο, γιὰ τὸ ὅποιο ξέρει, ὅτι δὲν ξέρει, πῶς νὰ τὸ κάμει».

Marx

Ἐκ τῆν ἠπειρωτικῆ Εὐρώπῃ καὶ τῆν Ἀγγλίᾳ

New-York Daily Tribune, 5 Σεπτεμβρίου 1853
Λονδίνο, Τρίτη, 23 Αὐγούστου 1853

Οἱ γερμανικὲς καὶ βελγικὲς ἔφημερίδες βεβαιώνουν, μὲ βάση τὰ τηλεγραφήματα τῆς 13ης τ.μ. ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅτι ἡ Πύλη¹⁷ συγκατατέθηκε στὶς προτάσεις τῆς συνδιάσκεψης τῆς Βιέννης.⁷⁸ Ὡστόσο οἱ γαλλικὲς ἔφημερίδες, ποὺ ἔλαβαν τηλεγραφήματα τῆς ἴδιας ἡμέρας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, γράφουν ἀπλῶς, ὅτι τὸ Ντιβάνι²⁸ ἔδειξε προθυμία ἀποδοχῆς τῶν παραπάνω προτάσεων. Ἡ τελικὴ ἀπάντηση δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ φτάσει στὴν Βιέννη πρὶν ἀπὸ τὶς 20 Αὐγούστου. Τὸ ἀνοιχτὸ ἀκόμη καὶ ἐπιπλέον πολὺ σοβαρὸ ἐρώτημα εἶναι ἂν ἡ Πύλη θὰ στείλει τὸν πρεσβευτὴ τῆς στὴν Πετρούπολη πρὶν ἢ μετὰ τὴν ἐκκένωση τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν ἀπὸ τὰ ρωσσικὰ στρατεύματα.

Οἱ τελευταῖες εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Μαύρῃ Θάλασσα λένε, ὅτι οἱ βορειοανατολικοὶ ἄνεμοι ἄρχισαν νὰ παρεμποδίζουν τὴ ναυσιπλοῖα. Πλοῖα ἀγκυροβολημένα στὴν Ἡράκλεια τοῦ Πόντου καὶ ἄλλα παράκτια μέρη ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ ἀγκυροβόλιά τους γιὰ νὰ μὴν ἐξοκείλουν.

Καθὼς γνωρίζετε, μετὰ τὰ γεγονότα στὴν Μολδαβία καὶ στὴν Βλαχία ὁ σουλτάνος εἶχε διατάξει τοὺς ὀσποδάρους⁷⁹ νὰ ἐγκαταλείψουν τὶς παραδουναβίαιες ἡγεμονίες καὶ νὰ ἔρθουν στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅμως οἱ ὀσποδάραι ἀρνήθηκαν ν' ἀκολουθήσουν τὰ κελεύσματα τοῦ κυρίου τους. Τώρα ὁ σουλτάνος καθαίρεσε τὸν ὀσποδάρου τῆς Βλαχίας γιὰ τὴν φιλικὴ ὑποδοχὴ ποὺ ἔκαμε καὶ τὴν ὑποστήριξη ποὺ ἔδωσε στὰ ρωσσικὰ στρατεύματα. Στὶς 9 Αὐγούστου διαβάστηκε τὸ σχετικὸ φερμάνι στὴν συνέλευση τῶν βογιάρων,⁸⁰ ἡ ὁποία ἀποφάσισε νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν ὀσποδάρου νὰ μὴν ἐγκαταλείψῃ τὴν κυβέρνηση στὶς παροῦσες κρίσιμες περιστάσεις. Ὁ ἡγεμόνας ἐπραξε ἀνάλογα. Ὁ Μάνος, ὁ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν, καὶ ὁ Ἰωαννίδης, διευθυντὴς τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, κλή-

θηκαν επίσης στην Κωνσταντινούπολη· όμως κι αυτοί ἀρνήθηκαν νὰ πᾶνε, με τὴν πρόφαση, ὅτι αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ διαταράξει τὴν δημόσια τάξη. Μετὰ ἀπ' αὐτὰ ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἀγγλος πρόξενος διέκοψαν ἀμέσως κάθε σχέση με τὴν στασιαστικὴ κυβέρνηση.

Τὰ σερβικὰ πράγματα παίρνουν περίπλοκη τροπὴ. Ἡ παρισινὴ Constitutionnel τῆς περασμένης Παρασκευῆς εἶχε τὴν ἐξῆς εἶδηση ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη: ἡ Αὐστρία, ἐπωφελοῦμενη ἀπὸ τὶς δυσκολίες τοῦ σουλτάνου, τοῦ ἐπέβαλε διάφορες ἀξιώσεις της.

Ἐνας Αὐστριακὸς γενικὸς πρόξενος, πού πρὶν λίγο ἐπιχείρησε ἓνα ταξίδι γιὰ ἐπιθεώρηση στὴν Βοσνία καὶ στὴν Σερβία, δῆλωσε στὸν Ἀλέξανδρο, τὸν ἡγεμόνα τῆς Σερβίας, ὅτι ἡ Αὐστρία εἶναι πρόθυμη νὰ καταλάβει με τὸν στρατὸ της τὴν Σερβία γιὰ νὰ καταπνίξει κάθε ἐπικίνδυνη κίνηση μέσα στὸν πληθυσμὸ. Ὁ ἡγεμόνας ἀπέρριψε τὴν προσφορὰ τοῦ γενικοῦ προξένου κι ἔστειλε ἀμέσως εἰδικὸ ἀγγελιαφόρο στὴν Κωνσταντινούπολη με μιὰν ἀναφορὰ γιὰ τοῦτο τὸ αὐστριακὸ διάβημα, ὅποτε ὁ Ρεσίντ πασὰς ἀπευθύνθηκε στὸν βαρόνο von Bruck γιὰ ἐξηγήσεις. Τοῦτος τοῦ εἶπε, ὅτι ὁ γενικὸς πρόξενος εἶχε ἔρθει προγενέστερα σ' ἐπαφὴ με τὸν ἡγεμόνα κι ἐξέφρασε τὴν ἀνησυχία τῆς Αὐστρίας, μήπως οἱ ὑπῆκοοὶ της στὰ σερβικὰ σύνορα ἐμπλακοῦν σὲ ταραχές, πού θὰ ξέσπαγαν στὴν περιοχὴ. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ρεσίντ πασὰ ἦταν ὅτι ἡ Πύλη θὰ θεωροῦσε ἐχθρικὴ πράξη κάθε κατάληψη τῆς Σερβίας ἀπὸ αὐστριακὰ στρατεύματα, κι ὅτι ἔχει ἡ ἴδια τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν τάξη στὴν ἐπαρχία αὐτὴ· ἐπιπλέον ὁ Ρεσίντ πασὰς ὑποσχέθηκε νὰ στείλει ἀμέσως ἓναν ἔκτακτο ἀπεσταλμένο γιὰ νὰ ἐξετάσει τὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων στὴν Σερβία καὶ νὰ ἀναφέρει σχετικὰ.

Τὴν ἐπομένη διάφορα λονδρέζικα φύλλα ἀνήγγειλαν τὴν εἴσοδο αὐστριακῶν στρατευμάτων στὴν Σερβία, όμως ἡ ἀναγγελία ἀποδείχθηκε ἀβάσιμη. Τὰ ἴδια φύλλα ἔγραψαν χθὲς γιὰ τὴν ἔκρηξη μιᾶς ἀντεπαναστατικῆς ἐξέγερσης στὴν Σερβία· όμως καὶ αὐτὴ ἡ εἶδηση δὲν εἶχε ἔρεισμα καλύτερο ἀπὸ μιὰν ἐσφαλμένη μετάφραση τῆς γερμανικῆς λέξης Auflauf^{μα}· στὴν πραγματικότητά ἦταν μονάχα μιὰ μικροταραχὴ. Σήμερα οἱ γερμανικὲς ἐφημερίδες δημοσιεύουν εἰδήσεις τῆς 9ης Αὐγούστου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, σύμφωνα με τὶς ὁποῖες τὸ Ντιβάνι²⁸ συνῆλθε κάμποσες φορὲς γιὰ

νά συσκεφθεῖ σχετικά μὲ τὶς σερβικὲς ὑποθέσεις. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἡγεμόνα Ἀλεξάνδρου ἐπαινέθηκε πολὺ καὶ πάρθηκε ἡ ἀπόφαση στὴν ἀνάγκη νὰ ἐκβληθοῦν βίαια τὰ αὐστριακὰ στρατεύματα, ἂν ἐπιχειροῦσαν νὰ καταλάβουν τὴν ἐπαρχία αὐτή. Πράγματι, ἤδη διατάχθηκε μιὰ μεραρχία νὰ βαδίσει πρὸς τὰ σύνορα τῆς Βοσνίας. Ἰδιωτικὲς ἀνταποκρίσεις, πού ἔφτασαν στὴν Κωνσταντινούπολη στὶς 8 Αὐγούστου, μετέφεραν τὴν εἶδηση, ὅτι ὁ ἡγεμόνας Ἀλέξανδρος, μετὰ τὴν σύγκρουσή του μὲ τὸν Αὐστριακὸ πρόξενο, ζήτησε ἀπὸ τοὺς προξένους τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας νὰ λάβουν θέση καὶ πρὸς τὸ παρὸν βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸ Βελιγράδι. Λέγεται ὅτι πῆγε στὴ Νίσσα γιὰ νὰ περιμένει ἐκεῖ τὶς ὁδηγίες τῆς Πύλης.

Σὲ ἐπιστολὴ του, πού δημοσιεύτηκε στὴ σημερινὴ Morning Advertiser, ὁ κ. D. Urquhart παρατηρεῖ σχετικά μὲ τὶς σερβικὲς ἐπιπλοκὲς:

«Πρὸς τὸ παρὸν ἡ Ρωσσία δὲν ἔχει τὴν πρόθεση νὰ διεξαγάγει πόλεμο μὲ τὴν Τουρκία, γιατί ἂν συνεργαζόταν μὲ τὴν Αὐστρία θὰ ἔχανε τοὺς Ἑλληνορθόδοξους συμμάχους τῆς· ἡ Αὐστρία ὅμως θὰ ἐμπλεκόταν σὲ μιὰ βαθμιαία ἐξελισσόμενη σύγκρουση, ἡ ὁποία θὰ ἔφερνε τὴν Σερβία σὲ παρόμοια θέση μὲ τὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Αὐτὸ θὰ ἦταν τὸ προοίμιο μιᾶς θρησκευτικῆς διαμάχης Καθολικῶν καὶ Ἑλληνορθόδοξων... Ἄν τὸ σκηνικὸ ἀλλάξει ξαφνικά, ἡ Ρωσσία μπορεῖ νὰ δικαιολογήσει στὴν Τουρκία τὴν ἀπὸ μέρος τῆς κατάληψη τῶν παραδουνάβιων ἡγεμονιῶν, νὰ τὴν παρουσιάσει δηλ. ὡς προστασία ἀπέναντι στὴν κατάληψη τῆς Σερβίας ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς, ἐμπλέκοντας ἔτσι τὴν Αὐστρία καὶ τὴν Τουρκία στὰ δικά της σχέδια διαμελισμοῦ, καὶ μάλιστα ὑποστηρίζοντας τες».

Ἐὸ ὀσποδάρος⁷⁹ τῆς Μολδαβίας προτίθεται νὰ πάρει δάνειο ἀπὸ Ρώσους τραπεζίτες γιὰ νὰ μπορέσει ν' ἀντεπεξέλθει στὰ ἑκτακτα ἔξοδα κατοχῆς.

Στὰ βουλγαρικά ὄχυρά ἡ ἔλλειψη τροφίμων εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε ἀπαιτεῖται αὐστηρότατη οἰκονομία· οἱ φρουρὲς ὑποφέρουν πολὺ.

Ἡ Journal de Constantinople πληροφορεῖ ἀπὸ τὴν Χαλέπα:

«Πρόσφατα ἀνακαλύφθηκε μιὰ συμμορία κακοπροαίρετων Τούρκων, πού ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ἐπιτεθοῦν στὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς πόλης, ὅπως καὶ στὰ 1850. Ἀλλὰ χάρη στὴν ἄκρα ἐπαγρύπνηση τοῦ κυβερνήτη

Σουλειμάν πασά και του 'Αλή 'Ασμί πασά, του στρατιωτικού διοικητή της Χαλέπας, ή προσπάθεια καταπνίγηκε και ή δημόσια τάξη διαφυλάχθηκε. Μὲ αὐτή τὴν ἀφορμὴ ὁ Δημήτριος, πατριάρχης τῶν Ἑλληνοκαθολικῶν, και ὁ Βασίλειος, πατριάρχης τῶν Ἀρμενίων, ἀπηύθυναν σὸ ὄνομα τῶν κοινοτήτων τους ἕνα κοινὸ γράμμα πρὸς τὸν Ρεσίτ πασά, ὅπου τὸν εὐχαριστοῦσαν γιὰ τὴν προστασία ποὺ δίδεται στοὺς Χριστιανούς ἀπὸ τὴν κυβέρνησι τοῦ σουλτάνου».

Ἡ γερμανόφωνη Petersburgur Zeitung δημοσιεύει τὰ παρακάτω σ' ἕνα κύριο ἄρθρο της γιὰ τίς ἀνατολικές ὑποθέσεις:

«Ὅ,τι στίς ἀρχές Ἰουλίου οἱ φίλοι τῆς εἰρήνης ἔλπίζαν μονάχα, τίς τελευταῖες ἡμέρες ἔγινε βεβαιότητα: ή μεσολάβησι ἀνάμεσα σὲ Ρωσία και Τουρκία βρίσκειται τώρα ὀριστικὰ στὰ χέρια τῆς Αὐστρίας. Στὴν Βιέννη θὰ βρεθεῖ ή λύσι γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα, ποὺ τὸν τελευταῖο αὐτὸν καιρὸ ἔκοψε τὴν ἀνάσα ὄλου τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν Μιῶρη Ἐλάσσα ἴσαμε τὸν Ἀτλαντικὸ και ἀπετέλεσε τὴν μόνη αἰτία ποὺ ή εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ δὲν ἔκαμε τίς συνήθεις διακοπές της».

Ἄς προσέξουμε τὴν προμελετημένη ὑποκρισία, με τὴν ὁποία ἔδῶ ή Αὐστρία παρουσιάζεται ὡς ή μόνη μεσολαβήτρια στὴν θέση τῶν τεσσάρων Δυνάμεων και με τὴν ὁποία, κατὰ τρόπο γνήσια ρωσσικό, οἱ φόβοι τῶν λαῶν τοποθετοῦνται σὸ ἴδιο ἐπίπεδο με τὴν ἀναστολή τῶν διπλωματικῶν διακοπῶν.

Marx

30

[Ἡ διακοίνωσι τῆς Βιέννης. ΗΠΑ και Εὐρώπη]

New-York Daily Tribune, 24 Σεπτεμβρίου 1853
Λονδίνο, Παρασκευή, 9 Σεπτεμβρίου 1853

«Ὅταν στὴν ἀνταπόκρισή μου τῆς 30ῆς Αὐγούστου σᾶς ἀνέφερα ὅτι ή διακοίνωσι τῆς Βιέννης⁷⁸ «ἀπορρίφθηκε» ἀπὸ τὴν Πύλη, ἐφόσον οἱ ἀλλαγές ποὺ ζήτησε τούτη ἔδῶ καθὼς και ὁ ὅρος τῆς ἄμεσης και προκαταβολικῆς ἐκκένωσης [τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν] δὲν μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν ἀλλιῶς παρὰ ὡς ἀπόρριψι

τῶν ρωσικῶν ἀξιώσεων, βρισκόμουν σὲ ἀντίθεση μὲ ὀλόκληρο τὸν τύπο, ὁ ὁποῖος μᾶς διαβεβαίωνε, ὅτι οἱ ἀλλαγές εἶναι ἀσήμαντες κι ἀνάξιες λόγου κι ὅτι ἡ ὑπόθεση μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τακτοποιημένη.⁶⁸ Μερικὲς ἡμέρες ἀργότερα ἡ Morning Chronicle τρόμαξε τοὺς ἀνύποπτους χρηματιστὲς μὲ τὴν εἶδηση, ὅτι οἱ προτεινόμενες ἀπὸ τὴν Πύλη τροποποιήσεις εἶναι πολὺ σοβαρὲς καὶ δὲν μποροῦν νὰ παρθοῦν ἀψήφιστα. Τὴν στιγμή αὐτὴ ἐπικρατεῖ μία καὶ μόνο ἄποψη, ὅτι τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα γύρισε ἐκεῖ ἀπ' ὅπου ἄρχισε. Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ διόλου δὲν μπορεῖ ν' ἀμβλυθῆ μὲ τὴν πλήρη δημοσίευση, στὸν χτεσινὸ τύπο, τῆς ἐπίσημης διακοίνωσης πού ἔστειλε ὁ Ρεσίντ πασὰς στίς 19 Αὐγούστου 1853 πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Αὐστρίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Μεγάλης Βρεταννίας καὶ τῆς Πρωσσίας.⁷⁸

Δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Ρῶσσοσ αὐτοκράτορας θ' ἀπορρίψει τίς τουρκικὲς «τροποποιήσεις». Ἡ Assemblée Nationale, τούτῃ ἡ παρισινὴ Moniteur τοῦ Ρώσσοσ αὐτοκράτορα, μᾶς πληροφορεῖ κιόλας, ὅτι

«σύμφωνα μὲ τὴν ἀλληλογραφία πού ἔφτασε σήμερα στὸ Παρίσι δὲν εἶναι καθόλου εὐνοϊκὲς οἱ πρῶτες ἐντυπώσεις, τίς ὁποῖες προκάλεσαν στὴν κυβέρνηση τῆς Πετρούπολης ὡσες τροποποιήσεις πρότεινε ἡ Πύλη. Ὅ,τι κι ἂν ἀποφασίσει ἡ ρωσικὴ κυβέρνηση, πρέπει νὰ εἴμαστε ἐτοιμοὶ νὰ τὸ δεχτοῦμε ἀτάραχα καὶ νὰ καταπνίξουμε τοὺς φόβους μας. Πρέπει νὰ πάρουμε ὑπόψη μας, ὅτι ἀκόμα κι ἂν ἡ ρωσικὴ κυβέρνηση ἀπέρριπτε τίς προτεινόμενες τροποποιήσεις τῆς διακοίνωσης, θὰ συνέχιζε νὰ ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νέων διαπραγματεύσεων στὴν Κωνσταντινούπολη».

Ὁ ὑπαινιγμὸς πού γίνεται μὲ τὴν τελευταία φράση, ὅτι δηλ. ἡ Ρωσσία θὰ προσπαθῆσει νὰ πετύχει καινούργια ἀναβολὴ ὡς πρὸς τὴν διευθέτηση τῆς διαμάχης, ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν βερολινέζικη Litographische Correspondenz:

«Ἡ αὐστριακὴ κυβέρνηση ἐπέδωσε στὸν αὐτοκράτορα Νικόλαο ἓνα μνημόνιο, πού περιέχει νέες προτάσεις ἀλλαγῶν, καὶ ἀνέλαβε νὰ τερματίσει τὴν κρίση κατὰ τρόπο διαφορετικὸ ἀπ' ὅλες τίς ἴσαμε σήμερα ἀπόπειρες».

Σ' ἓνα ἄρθρο τῆς 26ης Αὐγούστου ἀπὸ τὴν Ὀδησσό, πού δημοσιεύεται στὴν Wanderer τῆς Βιέννης, λέγεται, ὅτι ἡ λύση τοῦ

ἀνατολικῷ ζητήματος «δὲν βρίσκειται τόσο κοντά, ὅσο περιμέναν μερικοί. Οἱ ἐξοπλισμοὶ δὲν σταμάτησαν οὔτε μιὰ μέρα, ἐνῶ ὁ στρατὸς στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες ἐνισχύεται καθημερινά». Ἡ Sattelit τῆς Κρόνστατ γράφει μὲ βεβαιότητα, ὅτι τὰ ρωσικὰ στρατεύματα θὰ στήσουν τοὺς χειμερινούς τοὺς καταυλισμούς στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες.

Οὔτε μιὰ διακοίνωση ἀπὸ τὴν Οὐάσιγκτον δὲν θὰ μπορούσε νὰ προκαλέσει στὴν Εὐρώπη μεγαλύτερη αἰσθησιὴ ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις τῆς σύνταξης τῆς ἐφημερίδας σας γιὰ τὸν κυβερνήτη Ingraham.⁹⁹ Φιλοξενήθηκαν μὲ ἡ δίχως σχόλια σ' ὀλόκληρο τὸν τύπο τοῦ Λονδίνου αὐτῆς τῆς ἐβδομάδας, σὲ πολλὲς γαλλικὲς ἐφημερίδες, στὴ Nation τῶν Βρυξελλῶν, στὴn Parlamento τοῦ Τουρίνου, στὴn Basler Zeitung καὶ σὲ ὅλα τὰ φιλελεύθερα φύλλα τῆς Γερμανίας. Κι ἀφοῦ τὸ ἄρθρο σας γιὰ τὴν ἐλβετοαμερικανικὴ σύμμαχία ἀναδημοσιεύτηκε σὲ κάμποσα γερμανικὰ φύλλα, μπορούετε νὰ θεωρήσετε ὅτι τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἐνὸς ἄρθρου τῆς βερολινέζικης Litographische Correspondenz ἀπευθύνεται ἐν μέρει σὲ σᾶς:

«Ἐδῶ καὶ κάμποσο καιρὸ ὁ τύπος εἶχε συχνὰ τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκφράσει τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὶς θεωρίες τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἐπεμβάσεις. Μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο ἡ ὑπόθεση Koszta στὴν Σμύρνη⁹⁹ ἀναζωπύρωσε τὴν συζήτηση, κι ἐνῶ ἡ ὑπόθεση αὐτὴ δὲν ἔχει ἀκόμα τελειώσει, ξένα καὶ ντόπια ἔντυπα διαγράφουν κιόλας τὴν προοπτικὴ μιᾶς ἐπέμβασης τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν πρὸς χάρη τῆς Ἑλβετίας, ἀν τὴν ἀπειλοῦσε κάποια ἐπίθεση. Σήμερα μαθαίνουμε, ὅτι μερικὲς Δυνάμεις ἔχουν τὴν πρόθεση νὰ κάνουν μιὰ κοινὴ δῆλωση ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ δόγματος τοῦ διεθνούς δικαίου, τὸ ὁποῖο διατύπωσαν οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες, καὶ μπορούμε νὰ ἐλπίζουμε, ὅτι οἱ κυβερνήσεις αὐτὲς θὰ ἐπιτύχουν πλήρη ὁμοφωνία. Ἄν ἡ ἀμερικανικὴ θεωρία γιὰ τὶς ἐπεμβάσεις δὲν ἀνασκευασθεῖ μὲ ἀποφασιστικὴν ἰσχύα, τότε ἡ ἐκρίζωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος στὴν Εὐρώπη θὰ προσέκρουε σ' ἕνα ἀνυπέρβλητο ἐμπόδιο. Ὡς σημαντικὸ γεγονός μπορούμε ν' ἀναφέρουμε ἐπιπλέον, ὅτι ἡ Γαλλία ἀνήκει στὶς Δυνάμεις ποὺ εἶναι πρόθυμες νὰ συμμετάσχουν σ' αὐτὸ τὸ διάβημα διαμαρτυρίας».

Ἡ Constitutionnel τῆς περασμένης Τρίτης καταβάλλει κάθε προσπάθεια νὰ μὴν ἀφήσει ἀμφιβολίες πάνω στὸ τελευταῖο τοῦτο σημεῖο, ὅταν γράφει:

«Πρέπει να μιλάμε άνοιχτά για όλα τα πράγματα. 'Ο Koszta υποστηρίζεται από τους εκπροσώπους της 'Αμερικανικής Δημοκρατίας έναντιον της Αύστριας όχι με την ιδιότητα ενός πολίτη των 'Ηνωμένων Πολιτειών, αλλά με την ιδιότητα του επαναστάτη. Καμμία όμως ευρωπαϊκή Δύναμη δεν θ' αναγνωρίσει ποτέ ως άρχη του διεθνούς δικαίου ότι ή κυβέρνηση των 'Ηνωμένων Πολιτειών έχει δικαίωμα να υποστηρίξει με ένοπλη βία την επανάσταση στην Εύρώπη. Σε καμμία περίπτωση δεν θά γίνει άνεκτό να παρεμποδιστεί μιá κυβέρνηση στην άσκηση της δικαιοδοσίας της με την γελοία πρόφαση, ότι αυτοί που παραβίασαν τó δικαιο άπεμπόλησαν την ύπηκοότητά τους, στην πραγματικότητα όμως επειδή επαναστάτησαν έναντιον του πολιτικού καθεστώτος στην χώρα τους. 'Ο στόλος των 'Ηνωμένων Πολιτειών δεν θά πετύχαινε πάντοτε ένα τόσο εύκολο θρίαμβο, ενώ μιá τόσο άκαμπτη συμπεριφορά, όπως εκείνη του πλοιάρχου του St. Louis, θά μπορούσε να έχει δλέθριες επιπτώσεις σε άλλες περιστάσεις».

['Ακολουθοῦν πληροφορίες της Impartial της Σμόρνης για τις κινήσεις και τις προετοιμασίες των τουρκικών στρατευμάτων στις παραδουνάβιες ήγεμονίες. Οι πληροφορίες έχουν καθαρά στρατιωτικό χαρακτήρα].

Marx

31

[Οί δυτικές Δυνάμεις και ή Τουρκία...]

New-York Daily Tribune, 4 'Οκτωβρίου 1853
Λονδίνο, Τρίτη 20 Σεπτεμβρίου 1853

Στήν άνταπόκρισή μου της 19ης 'Ιουλίου έγραφα:

«Οί Δυτικές Δυνάμεις στην άρχη ένθαρρύνουν τόν σουλτάνο, ν' άντιταχθεί στόν τσάρο, του όπολου τις ύπερβάσεις φοβούνται, για να τόν έξαναγκάσουν στο τέλος να ύποχωρήσει, φοβούμενες ένα γενικό πόλεμο, που θά όδηγοῦσε σε γενική επανάσταση».

Τήν στιγμή αυτή ή δύναμη των ήνωμένων στόλων προορίζεται να χρησιμοποιηθεί ύπερ της Ρωσίας κι έναντιον της Τουρκίας. Άν ό άγγλογαλλικός στόλος μπει καθόλου στα Δαρδανέλλια, δεν θά τó κάνει για να βομβαρδίσει την Σεβαστούπολη, παρά

για να κάμψει τούς Μουσουλμάνους, πού θά μπορούσαν να έμποδίσουν τόν σουλτάνο ν' άποδεχτεί άνευ όρων τήν διακοίνωση τής Βιέννης.

«Στις 13 Σεπτεμβρίου», λέει ό D. Urquhart,¹⁰⁰ «...συναντήθηκαν έντε-λώς άθόρυβα οι τέσσερις ύπουργοί έξωτερικών στην Downing Street¹⁰¹ κι άποφάσισαν να στείλουν όδηγίες στην Κωνσταντινούπολη, έτσι ώστε ν' άναγκασθεί ή Πύλη ν' άποσύρει τίς τροποποιήσεις πού άποδέχθηκε ή εύρωπαϊκή συνδιάσκεψη.⁷⁸ Καί σα να μην έφτανε αυτό, για τήν περίπτωση πού ό σουλτάνος δέν θά ήταν σέ θέση ν' άντισταθεί στην πιερία του λαού του, έδωσαν στη ναυτική μοίρα τήν διαταγή να πλεύσει στά ύδατα του Βοσπόρου και να του συμπαρασταθεί ένάντια στους ύπηκόους του. "Όμως κι αυτό σα να μην έφτανε, έδωσαν και στον Όμερ πασά διαταγές πού του άπαγόρευσαν να ταξιδέψει άπό τήν μιá έπαρχία στην άλλη μέσα στην επικράτεια του κυρίου του. Θεωρούν λοιπόν τήν έξέγερση ως πιθανή συνέπεια του τηλεγραφήματός τους και έχουν έτοιμα τά μέσα για να τήν καταπνίξουν: τά μέσα αυτά είναι ή συμμαχική μοίρα».

Ή άγγλική κοινή γνώμη έμαθε τίς ειδήσεις αυτές άπό τήν κυριακάτικη έκδοση τής Journal des Débats. Ή Journal έγραψε ότι ό κ. Reeve, πού έφυγε άπό τó Λονδίνο στις 13 τ.μ. με μηνύματα για τόν λόρδο Stratford de Redcliffe, έφτασε στις 14 τó πρωί στό Παρίσι κι έφυγε άπό εκεί τó βράδι, άφου διαβίβασε στην γαλλική κυβέρνηση τó περιεχόμενο τών όδηγιών του, οι όποιες παράγγελαν στον Άγγλο πρεσβευτή ν' άπαιτήσει τήν πλήρη συγκατάθεση τής Πύλης στις προτάσεις τής Βιέννης και τήν άνάκληση τών τροποποιήσεων τής 19ης Αυγούστου, άπειλώντας τήν με τήν άποστέρηση τής βοήθειας τών τεσσάρων Δυνάμεων σέ περίπτωση πού άπό τήν άρνησή της να ύποχωρήσει θά ξεσπούσε πόλεμος, και προσφέροντάς της τήν ύποστήριξη του γαλλικού και άγγλικού στόλου για να καταστείλει τυχόν έξεγέρσεις, πού θά μπορούσαν να ξεσπάσουν στην Κωνσταντινούπολη ως άπάντηση στην άποδοχή τής διακοίνωσης τής Βιέννης άπό μέρος τής Πύλης, και για να πάρει μέτρα έναντίον του Όμερ πασά, άν αυτός τολμούσε να άντιταχθεί στις διαταγές τής Πύλης. Πριν άπό τήν άφιξη τής Journal des Débats πληροφορηθήκαμε, ότι ή συνδιάσκεψη τής Βιέννης,⁷⁸ μόλις έλαβε τήν άπορριπτική άπάντηση του αύτοκράτορα, πρότεινε στον σουλτάνο να άνακαλέσει όσα είχε πει,

νά υπογράψει τὴν διακοίνωση, πράγμα πού εἶχε ἀρνηθεῖ νά κάμει, καί νά ἀρκεσθεῖ στήν διαβεβαίωση, ὅτι ἡ συνδιάσκεψη θά ἐρμήνευε τὴν διακοίνωση μὲ τρόπο ἱκανοποιητικό καί γιὰ τὸν σουλτάνο. Οἱ Times ἀποφεύγουν νά μιλήσουν γιὰ τὶς ἐνοχοποιητικὲς ἀποκαλύψεις τῆς Journal des Débats. Τὸ ἴδιο κάνουν ἡ Morning Chronicle, ἡ Morning Post καί ὁλόκληρος ὁ λονδρέζικος κυβερνητικὸς τύπος. Στὸ μεταξὺ ἡ Morning Post καταγγέλλει τὸν φανατισμὸ τοῦ ὄχλου τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ Morning Chronicle ἐρεθίζει τοὺς ἀμβλύνοες ἀναγνώστες τῆς μὲ ρομαντικὲς περιγραφὲς τῶν ἄγριων καὶ ἀπειθάρχητων ἀσιατικῶν ὀρδῶν, πού κατακλύζουν τὴν εὐρωπαϊκὴ Τουρκία καὶ ἐπανδρῶνουν τὸν στρατὸ τοῦ 'Ομὲρ πασᾶ· ἡ καλὴ Globe δημοσιεύει κάθε μέρα προσεκτικὰ διαλεγμένα ἀποσπάσματα τοῦ εἰρηνοκἀτηλου τύπου τῆς μαγχεστριανῆς σχολῆς,¹⁰² καὶ ἔτσι οἱ εὐπρεπεῖς τάξεις τῆς Ἀγγλίας σὲ δεδομένο χρόνο θά εἶναι ἑτοιμὲς (νὰ συντρίψουν τοὺς εἰδωλολάτρες) καὶ νά φωνάζουν μαζί μὲ τὸν πρίγκηπα Γκορτσάκοβ: «Ζήτω ὁ τσάρος! Ζήτω ὁ Θεὸς τῶν Ρώσων!».

Στὸ σημερινό τους φύλλο οἱ Times ἀνακαλύπτουν, ὅτι «τὸ τουρκικὸ ζήτημα κατάντησε ἀπλὴ λογομαχία». Τὸ συμπέρασμα, πού πρέπει νά βγάλουμε ἀπ' αὐτὲς τὶς προτάσεις, εἶναι ὅτι τὸν σουλτάνο, πού θέλει νά θέσει σὲ κίνδυνο τὴν εἰρήνη τοῦ κόσμου γιὰ λόγια καὶ μόνο, πρέπει νά τὸν ξαναφέρουν μὲ τὸ ζόρι στὰ συγκαλά του οἱ πιὸ νηφάλιοι Palmerston καὶ Aberdeen. Ὁ τσάρος, μᾶς λένε οἱ Times, πρόβαλε στὸν σουλτάνο ἀδικοιολόγητες ἀξιώσεις, ὁ σουλτάνος τὶς ἀπέρριψε, ὁ τσάρος ἄρπαξε τὶς παραδουάβιες ἡγεμονίες, ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία ἔστειλαν τοὺς στόλους τους στὸν ὄρμο τοῦ Βεσικᾶ καὶ οἱ ἐκπρόσωποί τους συναντήθηκαν στὴν Βιέννη μὲ ἐκπροσώπους τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Πρωσσίας.

Γιατί συναντήθηκαν μαζί τους στὴν Βιέννη; *Γιὰ χάρη τῆς Τουρκίας*, λένε οἱ Times.

«Ὅχι μόνο δὲν ἦταν δυνατό νά ὑφίσταται ἐπιθυμία καταναγκασμοῦ τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης, ἀλλὰ οὔτε καὶ δόθηκε ἀφορμὴ γιὰ μιὰ τέτοια ἐνέργεια».

Ἄν τώρα ὑφίσταται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν τεσσάρων Δυνάμεων ἐπιθυμία ἐξαναγκασμοῦ τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης, «ὁ λόγος εἶναι:

άπλως ότι τώρα ύπάρχει» άφορμή για «μιά τέτοια ένέργεια». Θα ήταν λοιπόν έσφαλμένη ή ύπόθεση, ότι ο μόνος και κύριος σκοπός τής συνδιάσκεψης τής Βιέννης και τής ανάμιξης τών Palmerston και Aberdeen στάθηκε ή δημιουργία μιās τέτοιας άφορμής, ότι όλοι αύτοί έκαμαν μιιά θεατρική αντίσταση έναντίον τής Ρωσσίας για να βροϋν πρόφαση και ν' αναγκάσουν τήν Τουρκία να ύποταχτεί στην Ρωσσία;

«Οι αξιώσεις τής Ρωσσίας», συνεχίζουν οι Times, «θεωρήθηκαν άδικαιολόγητες από τις άλλες Δυνάμεις, άσυμβίβαστες με τὰ κυριαρχικά δικαιώματα του σουλτάνου»,

και γι' αυτό οι Μεγάλες Δυνάμεις συντάξανε μιιά διακοίνωση, τήν όποία ο σουλτάνος όφειλε να έπιδώσει στον τσάρο και στην όποία θα γίνονταν δεκτά όλα τὰ αίτήματα του τσάρου κι άκόμα κάτι παραπάνω.

«Οι διατυπώσεις αύτου του έγγράφου», λένε οι Times, «θα μπορούσαν να δώσουν λαβή σε παρεξηγήσεις, ώστόσο δύο σημεία ήσαν άναντίρρητα σαφή: πρώτο, ότι οι τέσσερις Δυνάμεις προτίθενται να διαφυλάξουν τὰ έδαφικά και διοικητικά δικαιώματα τής Πύλης, και δεύτερο, ότι σε περίπτωση διαφωνίας θα ήσαν δεσμευμένες από τις προθέσεις αυτές».

Γιατί να μην ύπογράψει ο σουλτάνος μιιά διακοίνωση που παραβλάπτει τὰ κυριαρχικά του δικαιώματα και παραδίδει στον έλεγχο του Ρώσου δεσπότη τὸ δικαίωμα προστασίας 12 εκατομμυρίων υπηκόων του, όταν αισθάνεται καλυμμένος από τις καλές «προθέσεις» τών τεσσάρων Δυνάμεων και από τήν δέσμευσή τους στις κρυφές αυτές «καλές προθέσεις» σε περίπτωση διαφωνίας; 'Ο σουλτάνος είχε ήδη τήν εύκαιρία να διαπιστώσει, ότι οι τέσσερις Δυνάμεις δέν αισθάνονται δεσμευμένες ούτε από τὸ διεθνές δικαιο ούτε και από σαφείς συνθήκες για να τὸν ύπερασπίσουν στην περίπτωση διαφωνίας με τήν Ρωσσία· γιατί λοιπόν να μην έμπιστευτεί τὸ θάρρος τους, αν ή διαμάχη γεννηθεί από μιιά διακοίνωση, ή όποία ικανοποιεί ρητὲς αξιώσεις τής Ρωσσίας, ενώ στην Τουρκία χαρίζει «κρυφές προθέσεις»;

«Άς πάρουμε», λένε οι Times, «τὴν άκραία περίπτωση, ότι ο τσάρος, μετά τήν pure et simple^{αα} άποδοχή τής άρχικῆς διακοίνωσης τής Βιέννης, κάνει χρήση τών δυνατοτήτων, που έκείνη του πρόσφερε».

Τί θά γινόταν τότε;

«Ο σουλτάνος θά διαμαρτυρηθεί, και θά πρόκυπτε περίπτωση εφαρμογής του διακανονισμού του 1853».

Σά να μήν είχε ήδη προκύψει περίπτωση εφαρμογής του διακανονισμού τών έτων 1840¹⁰³ και 1841,⁶⁸ τής συνθήκης του Μπαλ-τᾶ-Λιμάν⁵⁷ και τής παραβίασης του διεθνούς δικαίου, που άκόμα κι ό λόρδος Clarendon όνόμασε «πειρατική πράξη!».

«Η διφορούμενη διατύπωση», λένε οι Times, «θά είχε άπλώς παραπληήσει τόν Ρώσο αυτόκράτορα».

Ή ακριβώς όπως κι ή συνθήκη του 1841⁶⁸ τόν «είχε παραπληήσει» να κρατήσει τούς ήνωμένους στόλους μακριά από τά Δαρδανέλλια, τήν στιγμή που ό ίδιος εισέβαλλε στις ήγεμονίες.

Όμως ό σουλτάνος είναι επίμονος. Ήρνήθηκε τήν συγκατάθεσή του σε μιá διακοίνωση, ή όποια κατάφερε να έκφράσει τις καλές της προθέσεις άπέναντι στην Τουρκία μόνο και μόνο παραδίδοντάς τήν στην Ρωσία. Πρότεινε όρισμένες τροποποιήσεις τούτης τής διακοίνωσης, κι έτσι, όπως λένε οι Times,

«οί τέσσερις Δυνάμεις, δίνοντας τήν συναίνεσή τους στις τουρκικές τροποποιήσεις, έδειξαν τήν πεποίθησή τους, πώς οι τελευταίες συμπίπτανε με τις δικές τους προτάσεις».

Άφου όμως ό τσάρος έχει αντίθετη γνώμη κι άφου οι Times θεωρούν άναμφισβήτητα όρθό, ότι «για τήν συμπεριφορά του τσάρου στην διένεξη τούτη δέν αξίζει να γίνεται λόγος», φτάνουν οι ίδιοι στο συμπέρασμα, ότι, αν ή Ρωσία δέν θέλει να δεχτεί τούς λογικούς... όρους τής Τουρκίας, τότε πρέπει να δεχτεί ή Τουρκία τούς παράλογους όρους τής Ρωσίας κι ότι

«ένα κράτος πούναί τόσο αδύναμο, ώστε σε κάθε κίνδυνο επίθεσης από τά έξω ή εξέγερσης στο έσωτερικό να χρειάζεται τήν προστασία τής Ευρώπης, θά πρέπει να υποστεί τήν τιμωρία για τήν αδυναμία του τουλάχιστο με τήν ένοια, ότι τήν απαραίτητη για τήν ύπαρξή του βοήθεια θά τήν δέχεται με τούς λιγότερο έπαχθείς για τούς ύποστηρικτές του όρους».

Οί τέσσερις Δυνάμεις πρέπει φυσικά να συμπαραταχθούν με τήν Ρωσία έναντιόν τής Τουρκίας, άφου υποθέτουν ότι ή Τουρκία χρειάζεται τήν βοήθειά τους για να μπορέσει ν' άντισταθεί στην Ρωσία. Ή Τουρκία πρέπει «να υποστεί τήν τιμωρία για τήν

άδυναμία της», έφθσον ζήτησε καταφυγή στις τέσσερις Μεγάλες Δυνάμεις, τις όποιες άλλωστε ήταν ύποχρεωμένη νά έπικαλεστεί με βάση ύπάρχουσες συνθήκες.

«Έδω δέν έχουμε έναλλακτική λύση. "Η οι νόμοι τής 'Αγγλίας σ' όλη τους την ποινική αύστηρότητα θα εφαρμοσθούν εναντίον τών τεσσάρων προδοτών» (τών Aberdeen, Clarendon, Palmerston και Russell) «ή, ό Ρώσσοι τσάρος θα γίνει κοσμοκράτορας».

Τέτοιες ρητορικές άναφωνήσεις, πού τις βρίσκουμε στην Morning Advertiser του D. Urquhart, δέν έχουν καμμιάν άξία. Ποιός θα δικάσει τους τέσσερις προδότες; Τό Κοινοβούλιο. Ποιός άποτελεϊ αύτό τό Κοινοβούλιο; Οι εκπρόσωποι τών χρηματιστών, τών έκατομμυριούχων και τών άριστοκρατών. Και ποιά έξωτερική πολιτική εκπροσωπούν αύτοί οι εκπρόσωποι; 'Εκείνη του paix partout et toujours.⁴³ Και ποιός έκτελεϊ τις ίδέες τους σέ θέματα έξωτερικής πολιτικής; 'Ακριβώς οι τέσσερις εκείνοι, πού κατά την άντίληψη τής άπλοϊκής Morning Advertiser θα έπρεπε νά καταδικαστούν ως προδότες. "Ένα πράγμα θάπρεπε τουλάχιστο νάχει γίνει ξεκάθαρο, ότι δηλ. οι άιτονύχηδες του χρηματιστηρίου κι οι ειρηνοκάπηλοι άστοί, πού εκπροσωπούνται στην κυβέρνηση άπό την όλιγαρχία, παραδίνου την Εύρώπη στην Ρωσία κι ότι έμεϊς, για ν' άντισταθοΰμε στις ύπερβάσεις του τσάρου, πρέπει προπαντός ν' ανατρέψουμε την άισχρή βασιλεία αύτών τών χαμερπών, δουλοπρεπών και άχρείων προσκυνητών του veau d'or.⁴⁴

'Αμέσως μετά την άφιξη τής διακοίνωσης τής Βιέννης στην Κωνσταντινούπολη ή Πύλη κάλεσε 80.000 άνδρες του ρεντίφ¹⁰⁴ στα όπλα. Σύμφωνα με μιá τηλεγραφική είδηση τής 5ης Σεπτεμβρίου άπό την Κωνσταντινούπολη, ή τουρκική κυβέρνηση, μετά άπό μιá συνδιάσκεψη στο σπίτι του μεγάλου βεζύρη, άποφάσισε νά έμμείνει στην τελευταία της διακοίνωση άκόμα και διακινδυνεύοντας τόν πόλεμο. 'Ο ένθουσιασμός του μουσουλμανικού πληθυσμού έφτασε στο κατακόρυφο. 'Αφοΰ ό σουλτάνος έπιθεώρησε τά άιγυπτιακά στρατεύματα κι έγινε δεκτός με έκκωφαντικές έπιδοκίμασιες, τό πλήθος τόν σήκωσε άπό τ' άλογο και τόν περιέφερε θριαμβικά μέσα στους δρόμους τής 'Ισταμπούλ. 'Επανάλαβε έμφατικά στους όσποδάρους⁷⁹ τής Μολδαβίας και τής Βλαχίας την

διαταγή νά ἐγκαταλείψουν τῖς ἡγεμονίες. Ἐπειδὴ οἱ Ρῶσσοι ὑπήκοοι πού ζοῦν στήν Κωνσταντινούπολη πιάστηκαν νά μηχανορραφοῦν ἐναντίον τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης, ὁ Ρεσίντ πασάς ἀπήλυθνε ἐξαιτίας τους μιὰ προειδοποίηση στὸν Ρῶσσο πρόξενο. Μιὰ ἐφημερίδα τῆς Κωνσταντινούπολης ἀναφέρει, ὅτι ἡ Ἰουδαϊκὴ κοινότητα τῆς Κωνσταντινούπολης πρόσφερε στὸν σουλτάνο ἓνα ἑκατομμύριο πιάστρα ὡς συμβολὴ στὰ ἐξοδα γιὰ τῖς στρατιωτικὲς προετοιμασίες τῆς αὐτοκρατορίας. Λέγεται ὅτι καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Σμύρνης πῆραν παρόμοια ἀπόφαση. Μιὰ ἀνταπόκριση τῆς Wiener Presse μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι στὸ Γαλάτσι συνελήφθησαν πολλοὶ βογιάροι,⁸⁰ ἐπειδὴ ἤρθαν σὲ μυστικὴ ἀλληλογραφία μὲ τὸν Ὁμέρ πασά καὶ τὸν πληροφορήσαν μὲ κάθε λεπτομέρεια γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ στῖς παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Βρέθηκε μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Ὁμέρ πασᾶ πού προέτρεπε τοὺς βογιάρους αὐτοὺς νά στρατολογήσουν ὅσο τὸ δυνατό περισσότερους ἄλλοδαπούς.

Ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ ἔφτασε στῖς 13 Σεπτεμβρίου στήν Βιέννη συνοδευόμενος ἀπὸ ἓνα γραμματέα καὶ κομίζοντας ἓνα καινούργιο μήνυμα τοῦ αὐτοκράτορα Νικολάου πρὸς τῖς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις, τὸ ὁποῖο ἐξηγεῖ τοὺς λόγους πού τὸν ὤθησαν στήν ἀπόρριψη τῶν τουρκικῶν τροποποιήσεων. Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας θὰ ἀφίχθεῖ στῖς 21 Σεπτεμβρίου στὸ Ὁλμυτς συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν κόμη Νέσσελροντ καὶ τὸν βαρόνο Meyendorff. Ὁ Πρῶσσος βασιλιάς, τὸν ὁποῖο εἶχε προσκαλέσει στήν συνδιάσκεψη τοῦ Ὁλμυτς μέσω τοῦ πρίγκηπα Lieven, ἀρνήθηκε νά ἐμφανιστεῖ μὲ τὸ αἰτιολογικὸ, ὅτι μιὰ τέτοια ἐνέργεια ἐκ μέρους του ὑπὸ τῖς κρατούσες συνθήκες θὰ προκαλοῦσε ὑπερβολικὸ ἐclat.⁸¹ Αὐτὴ τὴν στιγμή στήν Κράγιοβα, στὰ βουλγαρικὰ σύνορα, σταθμεύει ἓνα ρωσικὸ σῶμα στρατοῦ δυνάμει 30.000 ἀνδρῶν. Ἰσαμε τώρα στήν ρωσικὴ αὐτοκρατορία ὑπῆρχαν μόνο ὀχτῶ στρατιωτικὲς διοικήσεις. Μιὰ τακτικὴ ἑνατὴ διοίκηση δημιουργήθηκε τώρα στὸ Βουκουρέστι — σίγουρο σημάδι, ὅτι οἱ Ρῶσσοι δὲν σκοπεύουν νά ἐκκενώσουν τῖς παραδουνάβιες ἡγεμονίες.

[Οί δυτικές Δυνάμεις και ή Τουρκία]

New-York Daily Tribune, 7 'Οκτωβρίου 1853
Λονδίνο, Παρασκευή, 23 Σεπτεμβρίου 1853

Στό φύλλο τής 20ής Σεπτεμβρίου ή Globe άμφισβητεί τήν άλήθεια τών ειδήσεων τής Journal des Débats σχετικά με τήν άποστολή του κ. Reeve, και οί Times τής Τετάρτης άναδημοσιεύουν τό άρθρο τής Globe με τόν τίτλο Gobemoucherie,¹⁴ κατηγορώντας τόν γαλλικό τύπο ότι κάνει χρυσές δουλειές με canards.¹⁵ Μήπως όπως τό κύριο άρθρο τών Times, πού σχολίασα στό τελευταίο μου άρθρο, δέν έπιβεβαιώνει όλότελα τις ειδήσεις τής Journal des Débats; Μήπως δημοσίεψε ή παρισινή Moniteur κάποια διάψευση; Μήπως τήν ίδια ήμέρα, πού ή Globe έπιασε τήν Journal να ψεύδεται, δέν έγραψε άκόμα μιá φορά ή Assemblée Nationale, ότι

«ό λόρδος Redcliffe θάπρεπε να γνωστοποιήσει στόν σουλτάνο, ότι ό άγγλικός στόλος θά έμπαινε στα Δαρδανέλλια κι ό γαλλικός δέν θά άργούσε ν' άκολουθήσει, αν αύτός άρνιόταν ν' άποσύρει τις τροποποιήσεις του»;

Μήπως οί ίδιοι οί Times, τήν ίδια μέρα πού άναδημοσίευσαν τήν διάψευση τής Globe, δέν δήλωναν ρητά, ότι

«ή 'Αγγλία κι ή Γαλλία δέν έχουν δουλειά να παρέμβουν ανάμεσα στην Ρωσία και στην Τουρκία παρά μόνο υπό τούς όρους πού πρότειναν οί τέσσερις σύμμαχοι Δυνάμεις κι άποδέχθηκε ή Ρωσία, άδιάφορο αν αύτοι άρέσουν ή όχι στό ύπερφιάλο φρόνημα τής Τουρκίας»;

Και μήπως ή Morning Post, προτού άκόμα φτάσει ή Journal des Débats στό Λονδίνο, δέν έγραφε, ότι

«μόλις ήρθε ή άπάντηση του Ρώσου αυτοκράτορα στην πρόταση για τις τροποποιήσεις τής διακοίνωσης τής Βιέννης, ή συνδιάσκεψη τών εκπροσώπων τών Μεγάλων Δυνάμεων συνήλθε άμέσως και στις 4 τ.μ. έστειλε άγγελιαφόρο στην Κωνσταντινούπολη με όρισμένες άνακοινώσεις τής συνδιάσκεψης προς τό Ντιβάνι, οί όποιες, όπως έλπίζόταν, θά παραινύσαν τήν Πύλη να άποδεχτεί τήν διακοίνωση τής Βιέννης»;

Τέλος διαβάζουμε σέ μιὰ σημερινή πρωινή έφημερίδα, ότι

«ό κ. Reeve μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη, ότι κομίζει μηνύματα του λόρδου Clarendon στον λόρδο Stratford de Redcliffe κι ότι διατηρεί στενότερες σχέσεις με τό ύπουργείο έξωτερικών, έφόσον ύπηρεξε ό μεσάζων μεταξύ της Downing Street¹⁰¹ και της Printing House Square⁶⁴».

Γεγονός είναι, ότι τό άνατολικό ζήτημα πήρε πάλι όλότελα νέα όψη μετά τις τελευταίες άποκαλύψεις του γαλλικού τύπου κι ότι οι έπονείδιστες άποφάσεις της άγγλικής κυβέρνησης ίσως μεταιωθούν από γεγονότα αντίθετα με όλους τους ύπολογισμούς και τις προσδοκίες της.

Ή Αύστρια έγκατέλειψε την ένιαία δράση με τους δΐθην συμμάχους της. Ή συνδιάσκεψη της Βιέννης⁷⁸ έχει διακοπεϊ, τουλάχιστο προς τό παρόν. Ή Ρωσία άπέρριψε τό προσωπεϊό, πού τώρα πιά της φαίνεται άχρηστο, και ή άγγλική κυβέρνηση διώχθηκε από τά τελευταία της όχυρά. "Όπως παρατηρεϊ όρθά ή Liverpool Courier,

«ό λόρδος Aberdeen συνέστησε νά καταφύγει ό σουλτάνος σέ μιὰ πρόδηλη και κοινή άπάτη, δηλ. νά υιοθετήσουν τά μέλη της συνδιάσκεψης της Βιέννης στάση επιφύλαξης ως προς την διακοίνωση και ό σουλτάνος νά την έρμηνεύσει μεταφορικά, με άλλα λόγια, έφόσον οι όροι της διακοίνωσης είναι σαφείς και άκριβείς κι έφόσον ό τσάρος άνήθηκε κατηγορηματικά νά άποδεχτεί τις τροποποιήσεις του σουλτάνου, οι Δυνάμεις θάπρεπε στο έξής νά είναι έτοιμες για τό ένδεχόμενο νά ενεργήσουν σά νά είχαν γίνει άποδεκτές οι παραπάνω τροποποιήσεις».

Ή κ. Drouyn de Lhuys πρότεινε στην συνδιάσκεψη της Βιέννης μιὰ διευκρινιστική διακοίνωση, διατυπωμένη στον ίδιο ύποκριτικό τόνο, ή όποια θά έπρεπε νά διαβιβαστεί στην Πύλη¹⁷ ωστόσο ό κόμης Buol άπέρριψε την πρόταση τούτη και δήλωσε, ότι «πρόσκειται πολύ φιλικά στην Πύλη για νά κάμει κάτι τέτοιο, ότι ό χρόνος για κοινή δράση πέρασε κι ότι ή κάθε Δύναμη είναι έλεύθερη νά πράξει όπως νομίζει». "Έτσι ή άγγλική κυβέρνηση δεν έχει πιά την δυνατότητα νά κρυφτεί πίσω από τις κοινές άποφάσεις του ευρωπαϊκού Άρείου Πάγου, τούτης της μετοχικής εταιρείας, πού εξαφανίζεται με μιὰ λέξη του Αύστριακού ύπουργού, τό ίδιο όπως συστήθηκε ως δια μαγείας από τούτον. Άρχικά, όσο δηλ. τά ρωσικά στρα-

τεύματα δέν είχαν περάσει τόν Προϋθο, ή Αύστρία δέν ήθελε καμμία συνδιάσκεψη. Τώρα πού οί Ρώσοι προέλασαν ίσαμε τόν Δούναβη, ή Αύστρία δέν θέλει πιά τήν συνδιάσκεψη, τουλάχιστον υπό τούς άρχικούς δρους. Συναμα ό κόμης Νέσσελροντ δημοσίεψε δύο έγκυκλιους, πού δέν έπιτρέπουν πιά νά υποστηριχτεί ή άρχική διακοίνωση τής Βιέννης με κρυφές «καλές προθέσεις» ή νά έρμηνευθεϊ με έννοια διαφορετική από τήν κατά λέξη.

Οί τροποποιήσεις, πού πρότεινε ή Πύλη, έκαναν τήν δλη υπόθεση «άγώνα γύρω από λέξεις», φωνάζει όλόκληρος ό κυβερνητικός τύπος.

Καθόλου, λέει ό Νέσσελροντ. 'Ο τσάρος έρμηνεύει τό άρχικό κείμενο τό ίδιο όπως και ό σουλτάνος. 'Η άρχική διακοίνωση δέν είναι, ούτε και ήταν ποτέ, κάτι άλλο από μιá δεύτερη έκδοση τής διακοίνωσης του Μέντσκοβ,⁸⁸ κι έμεις παραμένουμε πιστοί στο κείμενο, σ' όλόκληρο τό κείμενο και μοναχά στο κείμενο. 'Η κυβερνητική Globe μένει φυσικά κατάπληκτη από τήν ανακάλυψη, ότι τόσο ό τσάρος όσο και ό σουλτάνος θεωροϋν πώς ή άρχική διακοίνωση «συνεπάγεται τήν αναγνώριση τών αξιώσεων, τις όποιες πρόβαλε ή Ρωσία, άπέρριψε ή Τουρκία και δέν» (;) «προτίθενται νά υποστηρίξουν οι τέσσερις Δυνάμεις», κι ότι «ή Ρωσία έπιμένει στην απόλυτη ίκανοποίηση τών αξιώσεων, τις όποιες πρόβαλε άρχικά». Καί γιατί νά μην έπιμένει; 'Αν είχε τήν τόλμη νά προβάλε τις αξιώσεις αυτές πριν από τέσσερις μήνες, γιατί νά παραιτηθεϊ τώρα πού κέρδισε τήν πρώτη της έκστρατεία;

'Η ίδια Globe, πού πριν από λίγες ήμέρες ισχυριζόταν, ότι οι τουρκικές τροποποιήσεις είναι σχολαστικές μικρολογίες και περιττές τριχοτομίες, τώρα αναγκάζεται νά όμολογήσει, ότι «ή ρωσική έρμηνεία δείχνει τήν αναγκαιότητά τους».

Τό πρώτο τηλεγραφικό μήνυμα του Νέσσελροντ δέν δημοσιεύτηκε άκόμη, όμως ή Morning Post μάς διαβεβαιώνει, ότι σ' αυτό λέγεται πώς «ή διακοίνωση τής Βιέννης άποτελεϊ άκριβώς τό ίσοδύναμο τής διακοίνωσης του πρίγκηπα Μέντσκοβ», ενώ ή Evening Globe προσθέτει, ότι σύμφωνα με τό παραπάνω μήνυμα

«ό αυτοκράτορας θεωρεί, ότι ή διακοίνωση τής Βιέννης του διασφαλίζει τήν αναγνώριση τών αξιώσεών του άπέναντι στην Τουρκία και τήν

έπιρροή του πάνω στην τουρκική κυβέρνηση, την όποία τοῦ εἶχε άρνηθεῖ ἡ Πύλη με την ύποστήριξη τών τεσσάρων Δυνάμεων και την όποία σκόπευαν νά έμποδίσουν οί διαπραγματεύσεις... 'Ο αὐτοκράτορας... ποτέ δέν έπαψε νά έπιφυλάσσει στον έαυτό του τό δικαίωμα νά διαπραγματευθεῖ άμεσα με την Τουρκία παραμερίζοντας τούς μεσολαβητές πού τάχα αναγνωρίζει».

Ποτέ, ούτε καν έπιφατικά, δέν τούς αναγνώρισε ό τσάρος ως μεσολαβητές. 'Επέτρεψε σέ τρεῖς άπ' αὐτούς νά βαδίσουν στα ίχνη τῆς Αὐστρίας, ενώ στην ίδια την Αὐστρία επέτρεπε νά παρουσιαστεί μπροστά του ως ταπεινή ίκέτρια.

“Όσο για τό δεύτερο τηλεγραφικό μήνυμα (τῆς 7ης Σεπτεμβρίου) άπό την Πετρούπολη, τό όποιο δημοσίεψε ἡ βερολινέζικη Zeit και τό όποιο άπευθυνόταν στον βαρόνο Meyendorff στην Βιέννη, ό Νέσσελροντ εἶχε άπόλυτα δικιο, όταν έξηγοῦσε μέσα σ' αὐτό, ότι ἡ άρχική διακοίνωση εἶχε χαρακτηριστεί άπό τόν Αὐστριακό πρεσβευτή ως *τελεσίγραφο*, στο όποιο ἡ Ρωσία ύποχρεωνόταν νά δώσει την συγκατάθεσή της με τόν δρο, ότι ἡ Τουρκία θα τό άποδεχόταν *δίχως την παραμικρότερη άλλαγή*. «Ποιός θ' άρνηθεῖ ν' άκούσει αὐτή την μαρτυρία για την *loyauté* του αὐτοκράτορα;». Βέβαια, διέπραξε μιá μικρή «πειρατεία» στις παραδουνάβιες ἡγεμονίες: τις υπέταξε, τις κατέλαβε, τις φορολόγησε, τις διακυβέρνησε, τις λεηλάτησε, τις ιδιοποιήθηκε, τις κατάπιε — παρ' όλες τις δηλώσεις τοῦ Γκορτσάκοβ. Δέν πειράζει όμως. Δέν έδωσε άπό την άλλη μεριά

«την τηλεγραφική συγκατάθεσή του άμέσως μόλις έλαβε τό πρώτο σχέδιο τῆς διακοίνωσης, χωρίς νά περιμένει νά μάθει, αν αὐτό εἶχε γίνει δεκτό στο Λονδίνο και στο Παρίσι;».

Μποροῦσε νά περιμένει κανείς άπ' αὐτόν τίποτε περισσότερο άπ' τό νά έπιβεβαιώσει τηλεγραφικά, ότι μιá διακοίνωση ύπαγορευμένη άπό ένα Ρώσο ύπουργό στην Βιέννη δέν εἶχε άπορριφθεῖ άπό ένα Ρώσο ύπουργό στην Πετρούπολη; Τί νά κάνει, παραπάνω για τό Παρίσι και τό Λονδίνο άπό τό νά μην περιμένει ούτε καν την συγκατάθεσή τους; 'Ωστόσο έκανε και κάτι παραπάνω. Τό σχέδιο, τοῦ όποίου την άποδοχή εἶχε την συγκατάβαση νά έπιβεβαιώσει τηλεγραφικά, «τροποποιήθηκε» στο Παρίσι και στο Λον-

δίνο: «άπέσυρε αυτός την συγκατάθεσή του ή πρόβαλε την παραμικρή δυσκολία»; Βέβαια, σύμφωνα και με την ίδια του την δήλωση, ή διακοίνωση «στήν τελική της μορφή δέν είναι τίποτε άλλο από ένα ισοδύναμο τής διακοίνωσης του πρίγκηπα Μέντσικοβ», ώστόσο μια διακοίνωση ισοδύναμη παραμένει όπωσδήποτε «άλλιώτικη» από την άρχική· και μήπως «δέν είχε θέσει ώς όρο την άποδοχή τής διακοίνωσης του Μέντσικοβ χωρίς όποιαδήποτε άλλαγή»;». Δέν μπορούσε «ήδη γι' αυτό τον λόγο ν' άρνηθει κάθε συζήτηση για την καινούργια διακοίνωση;». «Όμως ούτε και αυτό τό έκαμε. «Ποιός θά μπορούσε νά φανεϊ συμφιλωτικότερος;». Τό τελεσίγραφο τής συνδιάσκεψης τής Βιέννης δέν είναι δικό του θέμα, παρά δικό της. «Είναι δική της ύπόθεση νά ύπολογίσει τις καθυστερήσεις», πού θά προκύψουν από τό ότι ό σουλτάνος δέν ύποχωρεί. Αυτόν δέν τον πειράζει νά μείνει άκόμη μερικούς μήνες στις παραδουνάβιες ήγεμονίες, όπου τά στρατεύματά του τρέφονται και ντύνονται δωρεάν.

Ή Όδησός δέν ζημιώνεται από τον άποκλεισμό των έκβολών του Δούναβη, κι άν ή κατοχή των παραδουναβίων ήγεμονιών συντείνει νά φτάσουν στα ύψη οι τιμές των σιτηρών στο Mark Lane,¹⁰⁵ τότε άπλώς οι θύραθεν αυτοκρατορικοί θά βρούν άκόμα γρηγορότερα τον δρόμο τής επιστροφής στην άγία Ρωσία. Γι' αυτό ή Αύστρια κι οι Δυνάμεις

«πρέπει νά δηλώσουν άνοιχτά και σταθερά στην Πύλη, ότι στο έξής την άφήνουν ν' άντιμετώπισει την κατάσταση μόνη της, αφού μάταια τής άνοιξαν τον μόνο δρόμο πού θά μπορούσε νά οδηγήσει στην άμεση άποκατάσταση των σχέσεών της μαζί μας».

Ή Αύστρια και οι Δυνάμεις έκαμαν άρκετά για τον σουλτάνο, αφού άνοιξαν στον τσάρο τον δρόμο προς τον Δούναβη κι έκλεισαν στον ήνωμένο στόλο τον δρόμο προς την Μαύρη Θάλασσα. Ό «σεπτός αυθέντης» του Νέσελροντ καυτηριάζει τώρα «τις πολεμικές διαθέσεις, πού φαίνεται νά διακατέχουν την ώρα τούτη τον σουλτάνο και τους περισσότερους ύπουργούς του». Άπό την πλευρά του, θά προτιμούσε άσφαλώς νά δεχτεί ό σουλτάνος άτάραχα τά πάντα, νά άπαντά στις κανονιοφόρους με πραγματείες περι ειρήνης και στους Κοζάκους με φιλοφρονήσεις. «Έξάντλησε τό

περιθώριο τῶν παραχωρήσεων, χωρίς ἡ Πύλη ν᾿αὐχεῖ κάμει οὔτε μία. Ἡ Μεγαλειότης Του δὲν μπορεῖ νὰ προχωρήσει πάρα πέρα». Ἀσφαλῶς ὄχι, δὲν μπορεῖ νὰ προχωρήσει χωρίς νὰ περάσει τὸν Δούναβη. Ὁ Νέσσελροντ συνοψίζει ὀλόκληρη τὴν ἐπιχειρηματολογία του σ' ἓνα ἀριστοურγηματικὸ δίλημμα, ἀπ' τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγει κανεὶς. Ἡ οἱ τροποποιήσεις πού ζήτησε ἡ Πύλη εἶναι ἀσήμαντες ἢ εἶναι σημαντικές. Ἄν εἶναι ἀσήμαντες, γιατί νὰ ἐπιμένει σ' αὐτὲς ἡ Πύλη; Ἄν εἶναι σημαντικές, «τότε εἶναι προφανές, ὅτι ἀρνιόμαστε νὰ τὶς ἀποδεχτοῦμε».

«Ἡ ἐκκένωση τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν», λέει ὁ λόρδος Clarendon, «ἀποτελεῖ sine qua non,^μ προκαταβολικὸ ὄρο κάθε διευθέτησης τῶν διαφορῶν». Ἀπεναντίας, ἀποκρίνεται ὁ Νέσσελροντ. «Ἡ διευθέτηση τῶν διαφορῶν», δηλ. ἡ ἀφιξη τοῦ Τούρκου πρεσβευτῆ, ὁ ὁποῖος θὰ κομίζει τὴν αὐστριακὴ διακοίνωση δίχως τροποποιήσεις, «ἀποτελεῖ sine qua non,^μ πού πρέπει νὰ προηγηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐκκένωση τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν».

Μ' ἓνα λόγο, ὁ μεγαλόψυχος τσάρος εἶναι πρόθυμος ν' ἀφήσει στὴν ἄκρη τὶς ἀνοησίες τῆς συνδιάσκεψης τῆς Βιέννης, ἀφοῦ δὲν τὶς χρειάζεται πιά γιὰ νὰ φέρει σὲ πέρας τὴν πρώτη του ἐκστρατεία: συνάμα ὅμως θ' ἀδράξει ἀκόμα πιὸ σφιχτὰ τὶς παραδουναβίες ἡγεμονίες, ἀφοῦ ἀποτελοῦν ἀναγκαῖο ὄρο γιὰ ν' ἀρχίσει τὴν δεύτερη ἐκστρατεία του.

Ἄν εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ἡ συνδιάσκεψη ξανάρχισε τὶς ἐργασίες της, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σημερινὸ τηλεγράφημα, τότε οἱ Δυνάμεις θὰ τραγουδήσουν καὶ πάλι στὸν Νικόλαο τὸ τραγούδι, μὲ τὸ ὁποῖο ὑποδέχθηκε τὸν Ἀλέξανδρο τὸ παρισινὸ πλῆθος.¹⁰⁸

Vive Alexandre,
Vive le roi des rois,
Sans rien prétendre
il nous donne des lois.^μ

Ὡστόσο ὁ τσάρος δὲν ἐλέγχει πιά, ὅπως πρῶτα, τὶς ἐπιπλοκὲς στὴν Ἀνατολή. Ὁ σουλτάνος ἀναγκάστηκε νὰ ἀποκτήσει τὸ παλιὸ φανατικὸ πνεῦμα, νὰ ὑποκινήσει μιὰ καινούργια εἰσβολὴ τῶν ἀγροίκων πολεμικῶν φυλῶν τῆς Ἀσίας στὴν Εὐρώπη, νὰ μὴν δε-

χτεϊ έξευμενισμούς με διπλωματικές διακοινώσεις και συμβατικά ψέματα· έτσι, ακόμα και μέσα από την προπετή διακοίνωση του Μοσχοβίτη διαφαίνεται κάτι σα φόβος για τις «πολεμικές διαθέσεις», πού διακατέχουν την 'Ισταμπούλ. 'Η διακήρυξη, πού άπηύθυνε ο σουλτάνος στους Μουσουλμάνους, άρνιέται κάθε άλλη παραχώρηση στην Ρωσία, και λέγεται ότι μιá αντιπροσωπεία τών ούλεμάδων¹⁰⁷ ζήτησε από τον σουλτάνο ή να παραιτηθεϊ ή να κηρύξει άμέσως τον πόλεμο. 'Η διάσταση γνωμών στο Ντιβάνι είναι άκραία, κι ή ειρηνοποιός έπιρροή του Ρεσίντ πασά και του Μουσταφά πασά ύποχωρεϊ μπροστά στην έπιρροή του σερασκιέρη¹⁰⁸ Μεχμέτ 'Αλή.

Marx

*Λόγδος Palmerston*¹⁰⁹

33

Δεύτερο άρθρο

'The People's Paper, 29 'Οκτωβρίου 1853

Φτάνουμε, τέλος, στις συζητήσεις για τó έλληνοτουρκικό, πού έδωσαν στον λόρδο Palmerston την πρώτη ευκαιρία να επιδειξει τά άπαραμίλλα χαρίσματά του ως ó άκάματος κι άνυποχώρητος συνήγορος τών ρωσικών συμφερόντων στο ύπουργικό συμβούλιο και στην Βουλή τών Κοινοτήτων. 'Επανάλαβε σαν αντίλαλος ένα-ένα όλα τά συνθήματα πού διέδιδε ή Ρωσία γύρω από την τουρκική βαρβαρότητα, τον έλληνικό πολιτισμό, την θρησκευτική έλευθερία, την Χριστιανοσύνη κ.ο.κ. 'Αρχικά τον βλέπουμε ν' άπορρίπτει, με την ιδιότητα του ύπουργού, κάθε πρόθεση έκφρασης «μομφής» πρós την άξια συμπεριφορά του ναυάρχου Codrington, πού προκάλεσε την καταστροφή του τουρκικού στόλου στο Ναβαρίνο, μολοντί παραδέχεται ότι «ή μάχη αύτή έγινε έναντίον μιās Δύ-

ναμης, με τὴν ὁποία δὲν βρισκόμαστε σὲ ἐμπόλεμη κατάσταση) κι ὅτι ἦταν «ἀτυχὲς συμβάν» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 31 Ἰανουαρίου 1828).

Κατόπιν, μετὰ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὸ ἀξίωμα, ἀρχίζει τὴν μακρὰ σειρὰ τῶν ἐπιθέσεων του ἐναντίον τοῦ Aberdeen, κατηγορώντας τον ὅτι βραδυπόρησε πολὺ νὰ ἐκτελέσει τὶς διαταγὲς τῆς Ρωσσίας.

«Μήπως δείξαμε περισσότερη ἐνεργητικότητα κι ἐτοιμότητα ὅταν ἐκπληρώναμε τὶς ὑποχρεώσεις μας πρὸς τὴν Ἑλλάδα;... Ὁ Ἰούλιος τοῦ 1829 ἔφτασε σχεδὸν καὶ ἡ συνθήκη τοῦ Ἰουλίου 1827⁴⁸ μένει ἀκόμη ἀνεκτέλεστη... Ὁ Μοριάς, βέβαια, ἐκαθαρίστηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους... Γιατὶ ὅμως τὰ ὅπλα τῆς Γαλλίας⁴⁷ ἐμποδίστηκαν στὸν ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου; Ἡ στενόφυχη πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας μῆπκε στὴ μέση καὶ σταμάτησε τὴν προώθησή τους... Γιατὶ ὅμως οἱ σύμμαχοι δὲν κάνουν στὶς περιοχὲς βορείως τοῦ ἰσθμοῦ ὅ,τι ἔκαναν στὶς περιοχὲς νοτίως του καὶ δὲν καταλαμβάνουν ἀμέσως ὅλα ὅσα πρέπει ν' ἀποδοθοῦν στὴν Ἑλλάδα; Ἡ γνώμη μου θὰ ἦταν, ὅτι οἱ σύμμαχοι ἀρκετὰ πιά διαπραγματεύθηκαν με τὴν Τουρκία γιὰ τὴν Ἑλλάδα» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 1 Ἰουνίου 1829).

Ὅπως εἶναι γενικὰ γνωστό, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ πρίγκηπας Metternich ἀντιστεκόταν στὶς ὑπερβάσεις τῆς Ρωσσίας, γι' αὐτὸ καὶ τὰ διπλωματικά της ὄργανα —σὰς θυμίζω τὶς ἐκθέσεις τοῦ Pozzo di Borgo καὶ τοῦ πρίγκηπα Lieven— εἶχαν πάρει ὁδηγίες νὰ παρουσιάζουν τὴν Αὐστρία ὡς τὸν μεγάλο ἐχθρὸ τῆς ἐλληνικῆς χειραφέτησης καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ προαγωγὴ τῶν ὁποίων ἦταν ἀποκλειστικὸς στόχος τῆς ρωσικῆς διπλωματίας. Φυσικά, ὁ εὐγενὴς λόρδος ἀκολουθεῖ τὸν δρόμο πού τοῦ χάραξαν:

«Μὲ τὴν στενότητα τῶν ἀπόψεών της καὶ τὶς ἀτυχεῖς προκαταλήψεις τῆς πολιτικῆς της ἡ Αὐστρία σχεδὸν κατέβηκε ἀπὸ μόνη της στὸ ἐπίπεδο Δύναμης δευτέρης κατηγορίας».

Καὶ ἐξαιτίας τῆς ἀναβλητικῆς πολιτικῆς τοῦ Aberdeen ἡ Ἄγγλια ἐμφανίζεται ὡς

«ἡ κλεῖδα τῆς ἀψίδας ἐκείνης, τὴν ὁποία ἀποτελοῦν ὁ Miguel, ἡ Ἰσπανία, ἡ Αὐστρία κι ὁ Μαχμούτ... Στὴν ἀργοπορία ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεση τῆς συνθήκης τοῦ Ἰουλίου⁴⁸ ὁ λαὸς βλέπει ὅχι τόσο φόβο μπροστὰ στὴν τουρκικὴ ἀντίσταση ὅσο ἀκατανίκητὴ ἀποστροφή πρὸς τὴν ἐλληνικὴ ἐλευθερία» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 1 Ἰουνίου 1829).

Και πάλι χτυπᾶ τὸν Aberdeen ἐξαιτίας τῆς ἀντιρωσικῆς διπλωματίας του*:

«Ὅσο γὰρ μένα, δὲν μπορῶ νὰ μείνω ἱκανοποιημένος ἀπὸ κάμποσα μηνύματα τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης, πού ἀναμφίβολα φαίνονται κείμενα ὠραῖα κι ἀρκετὰ ἤπια, καὶ πασχίζουν μὲ γενικότητες νὰ συμφιλώσουν μαζί μας τὴν Ρωσία, ὥστόσο ἴσως συνοδεύονται ἀπὸ ἔντονος ἐκφράσεις γιὰ τὴν ἐκτίμηση τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὴν Τουρκία, ἐκφράσεις οἱ ὁποῖες, ὅταν διαβάζονται ἀπὸ ἓνα ἐνδιαφερόμενο μέρος, θὰ μπορούσαν εὐκολὰ νὰ δώσουν τὴν ἐντύπωση πὼς ἔννοοῦν περισσότερα ἀπ' ὅσα ὑπάρχει πράγματι πρόθεση νὰ λεχθοῦν... Θὰ ἔβλεπα μὲ εὐχαρίστηση, ἂν ἡ Ἀγγλία υλοθετοῦσε τὴν πάγια ἀπόφαση —αὐτὴ ἄλλωστε εἶναι καὶ ἡ μόνη πορεία πού μπορεῖ ν' ἀκολουθήσει—, ὅτι δὲν θὰ ὑποστηρίξει στὸν πόλεμο αὐτὸ τὴν Τουρκία γιὰ κανένα λόγο καὶ σὲ καμμιά περίπτωση, καὶ ἂν ἀνακοίνωνε τίμια κι εὐκρινῶς τὴν ἀπόφαση αὐτὴ στὴν Τουρκία... Τὰ τρία πιδ ἀμελίκτα πράγματα εἶναι — ὁ χρόνος, ἡ φωτιά κι ὁ σουλτάνος» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 16 Φεβρουαρίου 1830).

Τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἡ Ρωσία γνοιαζόταν γιὰ τὴν θρησκεία καὶ τὴν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων ἄλλο τόσο, ὅσο τώρα γνοιάζεται ὁ Θεὸς τῶν Ρώσων γιὰ τὸ κλειδί τοῦ «Παναγίου Τάφου» καὶ τὸν περίφημο «τροῦλλο».¹¹⁰ Παραδοσιακὴ πολιτικὴ τῆς Ρωσίας ἦταν νὰ ἐξωθεῖ τοὺς Ἕλληνας στὴν ἐξέγερση καὶ στὴ συνέχεια νὰ τοὺς ἐγκαταλείπει στὴν ἐκδίκηση τοῦ σουλτάνου. Τόσο βαθιὰ ἦταν ἡ συμπάθειά της γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας, ὥστε στὸ συνέδριο τῆς Βερόνας¹⁰ ἀντιμετώπισε τοὺς Ἕλληνας ὡς κινηματίες, ἀναγνωρίζοντας τὸ δικαίωμα τοῦ σουλτάνου ν' ἀποκλείει κάθε ξένη ἀνάμιξη στὶς ὑποθέσεις του μὲ τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους του. Μάλιστα ὁ τσάρος προσφέρθηκε «νὰ βοηθήσει τὴν Πύλη στὴν καταστολὴ τῆς ἀνταρσίας», πρόταση πού φυσικὰ ἀπορρίφθηκε.

* Ἀντὶ γιὰ τὴν φράση αὐτὴ στὸ κείμενο τῆς Tribune διαβάζουμε: Ἐδῶ καὶ μισὸ αἰῶνα μιὰ φράση στέκει σὰ φραγμὸς ἀνάμεσα στὴ Ρωσία καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη — ἡ φράση, ὅτι ἡ ἀκεραιότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὸ ἰσοζύγιο τῆς ἰσχύος. «Ἀντιτίθεμαι», ἀναφωνεῖ ὁ Palmerston στὶς 5 Φεβρουαρίου 1830, «στὴν πολιτικὴ τοῦ νὰ καταστεῖ ἡ ἀκεραιότητα τῶν τουρκικῶν κτήσεων στὴν Εὐρώπη κάτι τι ἐντελῶς ἀπαραίτητο γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς χριστιανικῆς καὶ πολιτισμένης Εὐρώπης». Καὶ γυρίζει νὰ χτυπήσει καὶ πάλι τὸν Aberdeen.

“Όταν απέτυχε στην προσπάθειά του αυτή, στράφηκε προς τις Μεγάλες Δυνάμεις με την αντίθετη πρόταση, δηλ. «νά στείλει ένα στρατό στην Τουρκία με τόν σκοπό νά ύπαγορεύσει την ειρήνην κάτω άπ’ τούς τοίχους του σεραγιού». Για νά του δέσουν τά χέρια στο πλαίσιο μιās κάποιας κοινής δράσης, οι άλλες Μεγάλες Δυνάμεις έκλεισαν μαζί του στις 6 Ίουλίου 1827 μιιά συνθήκη στο Λονδίνο,⁴⁸ με την όποία αναλάμβαναν άμοιβαία την δέσμευση νά επιβάλουν, στην ανάγκη με τά όπλα, την ρύθμιση τών διαφορών ανάμεσα στον σουλτάνο και στους Έλληνες. Λίγους μήνες προτού ύπογράψει την συνθήκη αυτή, ή Ρωσία έκλεισε άλλη συνθήκη με την Τουρκία, την συνθήκη του Άκερμαν,¹¹¹ με την όποία ύποχρεωνόταν ν’ άπόσχει άπό κάθε άνάμιξη στις έλληνικές ύποθέσεις. Τούτη ή συνθήκη έγινε, άφου ή Ρωσία είχε παρακινήσει τόν διάδοχο τής Περσίας νά εισβάλει στις όθωμανικές κτήσεις κι άφου είχε κάμει τις βαρύτερες προσβολές στην Πύλη, ώστε νά την έξαναγκάσει σέ ρήξη. “Όταν πιά είχαν γίνει όλα αυτά, οι άποφάσεις τής συνθήκης του Λονδίνου άπό 6 Ίουλίου 1827 επιδόθηκαν στην Πύλη άπό τόν Αγγλο πρεσβευτή στο όνομα τής Ρωσίας και τών άλλων Δυνάμεων. Χάρη στις περιπλοκές, οι όποίες πρόκυψαν άπ’ όλες αυτές τις άπάτες και τά ψέματα, ή Ρωσία βρήκε τελικά την πρόφαση ν’ άρχίσει τόν πόλεμο του 1828 και 1829. ‘Ο πόλεμος αυτός τελείωσε με την συνθήκη τής Άδριανούπολης,⁴⁴ τό περιεχόμενο τής όποιας συνοψίστηκε στις παρακάτω περικοπές άπό τό περίφημο φυλλάδιο του Mc Neill για την Progress of Russia in the East:¹¹²

«Με την συνθήκη τής Άδριανούπολης ό τσάρος πήρε την Άνάπα και τό Πότι μαζί με σημαντικό τμήμα τής άκτής τής Μαύρης Θάλασσας, μέρος άπό τό πασαλίκι του Άχαλζικ με τά φρουρία του Άχαλκαλάκι και του Άχαλζικ, τά νησιά που σχηματίζονται στις έξβολές του Δούναβη, ένω συνάμα συμφωνήθηκε ή καταστροφή του τουρκικού φρουριου στο Γιούργεβο και ή έγκατάλειψη τής δεξιάς όχθης του Δούναβη άπό μέρος τών Τούρκων σέ βάθος κάμποσων μιλίων... Έν μέρος με την βία και έν μέρος με την έπιρροή του Ιερατελου πολλές χιλιάδες άρμενικές οικογένειες μετακινήθηκαν άπό τις άσιατικές τουρκικές έπαρχίες στην έπικράτεια του τσάρου... Για τούς ύπηκόους του στην Τουρκία ό τσάρος πέτυχε την άπαλλαγή τους άπό κάθε λογοδοσία προς τις έθνικές [τουρκικές] άρχές και φόρτωσε στην Πύλη ένα τεράστιο χρέος, έπικαλούμενος πολε-

μικὰ ἔξοδα καὶ ἐμπορικὰς ἀπώλειες — καὶ τέλος κράτησε τὴν Μολδαβία, τὴν Βλαχία καὶ τὴν Σιλιστρία ὡς ἐνέχυρα γιὰ τὴν πληρωμὴ... Ἐφοῦ μὲ τὴν συνθήκη αὐτὴ ἐπέβαλε στὴν Τουρκία τὴν ἀποδοχὴ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 22ας Μαρτίου,⁸⁴ ποὺ δριζε [ὅτι ὁ σουλτάνος θὰ εἶχε] τὴν ἐπικυριαρχία πάνω στὴν Ἑλλάδα καὶ [θὰ ἔπαιρνε] ἕναν ἐτήσιο φόρο ὑποτελείας ἀπὸ τὴν χώρα αὐτὴ, ἡ Ρωσσία χρησιμοποίησε ὅλη τῆς τὴν ἐπιρροὴ γιὰ νὰ πετύχει τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας· αὐτὴ ἔγινε ἀνεξάρτητο κράτος μὲ κυβερνήτη τὸν Καποδίστρια, πρῶην Ρῶσσο ὑπουργό» (σσ. 105-107).

Αὐτὰ εἶναι τὰ γεγονότα. Ἄς δοῦμε τῶρα πῶς τὰ ζωγράφισε τὸ χέρι τοῦ λόρδου Palmerston:

«Ἀληθεύει ὀλότελα, ὅτι ὁ πόλεμος μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Τουρκίας προκλήθηκε ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις τῆς Τουρκίας ἐναντίον τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς Ρωσσίας καὶ ἀπὸ τὴν [τουρκικὴ] παραβίαση συνθηκῶν» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 16 Φεβρουαρίου 1830).

Τέταρτο ἄρθρο

The People's Paper, 12 Νοεμβρίου 1853

Τὸ μεγάλο καὶ αἰώνιο μοτίβο, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖ ὁ εὐγενὴς ὑποκόμης μας γιὰ νὰ δοξάσει τὸν ἑαυτὸ του, εἶναι οἱ ὑπηρεσίες ποὺ πρόσφερε στὴν ὑπόθεση τῆς συνταγματικῆς ἐλευθερίας σ' ὀλόκληρη τὴν εὐρωπαϊκὴ ἡπειρο. Καὶ πράγματι, ὁ κόσμος τοῦ ὀφείλει τὴν ἐφεύρεση τῶν «συνταγματικῶν» βασιλείων τῆς Πορτογαλίας, τῆς Ἰσπανίας καὶ τῆς Ἑλλάδας — τριῶν πολιτικῶν φαντασμάτων, ποὺ μποροῦν νὰ παραβληθοῦν μονάχα μὲ τὸν homunculus⁸⁵ τοῦ Βάγνερ στὸν Φάουστ¹¹³... Ὁ εὐγενὴς λόρδος ἔχει ἔτοιμες καὶ τὶς δικαιολογίες του ποὺ παρέδωσε τὴν γενέθλια χώρα τοῦ Περικλῆ καὶ τοῦ Σοφοκλῆ στὴν ὀνομαστικὴ ἐξουσία ἐνὸς ἡλίθιου Βαυαροῦ νεανία.

«Ὁ βασιλιάς Ὁθωνας προέρχεται ἀπὸ χώρα ὀπου ὀπάρχει ἐλεύθερο σύνταγμα» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 8 Αὐγούστου 1832).

Ἐλεύθερο σύνταγμα στὴν Βαυαρία, τὴν γερμανικὴ Βοιωτία!¹¹⁴ Αὐτὸ ξεπερνᾷ τὴν licentia poetica⁸⁷ τῶν ρητορικῶν πομοφολύγων...

Ἐνα ἀπὸ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, πού ἐλάχιστα ὑποπίπτουν στὴν ἀντίληψη τῶν συγχρόνων, ὅμως σημαδεύουν ἀδρά τὰ ὄρια ἱστορικῶν ἐποχῶν, ἀποτελεῖ ἡ στρατιωτικὴ κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Ρώσους στὰ 1833.

Τὸ αἰώνιο ὄνειρο τῆς Ρωσσίας εἶχε ἐπιτέλους πραγματωθεῖ. Ὁ βάρβαρος ἀπὸ τὶς παγωμένες δχθες τοῦ Νέβα κρατοῦσε στὸ χέρι του τὸ ἄλβιο Βυζάντιο καὶ τὶς ἠλιόλουστες δχθες τοῦ Βοσπόρου. Ὁ αὐτοαναγορευμένος διάδοχος τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων κατεῖχε, ἔστω καὶ πρόσκαιρα, τὴν Ρώμη τῆς Ἀνατολῆς.

«Ἡ κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ ρωσικὰ στρατεύματα... σφράγισε τὴ μοῖρα τῆς Τουρκίας ὡς ἀνεξάρτητης Δύναμης... Τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ρωσσία κατέλαβε τὴν Κωνσταντινούπολη ἔστω καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν» (;) «να τὴν σώσει, ἦταν πλῆγμα ἐναντίον τῆς τουρκικῆς ἀνεξαρτησίας ἐξίσου ἀποφασιστικὸν σὰ νὰ κυμάτιζε τώρα ἡ ρωσικὴ σημαία πάνω στὸ σερᾶι» (Ὁμιλία τοῦ σέρ Robert Peel στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 17 Μαρτίου 1834).

Ἐξαιτίας τοῦ ἄτυχου πολέμου τοῦ 1828-29⁴⁹ ἡ Πύλη εἶχε χάσει τὸ γόητρό της στὰ μάτια τῶν ἰδίων τῶν ὑπηκόων της. Κι ὅπως συμβαίνει συνήθως στὶς αὐτοκρατορίες τῆς Ἀνατολῆς, ὅποτε ἐξασθενίζει ἡ ὑπέρτατη δύναμη, ξέσπασαν ἐπιτυχεῖς ἐξεγέρσεις τῶν πασάδων. Ἦδη τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1831 ἄρχισε ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸν σουλτάνο καὶ στὸν Μεχμέτ Ἀλή, τὸν πασὰ τῆς Αἰγύπτου, πού εἶχε ὑποστηρίξει τὴν Πύλη στὴν διάρκεια τῆς ἐλληνικῆς ἐξέγερσης. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1832 ὁ Ἴμπραῆμ πασάς, ὁ γυιὸς του, προέλασε μὲ τὸν στρατό του στὴν Συρία, κατέκτησε τὴν ἐπαρχία αὐτὴ μὲ τὴν μάχη τοῦ Ὅμς, πέρασε τὸν Ταῦρο, ἐκμηδένισε τὸν τελευταῖο τουρκικὸ στρατὸ στὴν μάχη τοῦ Ἴκονίου καὶ κινήθηκε πρὸς τὴν Ἰσταμπούλ. Ὁ σουλτάνος ἀναγκάστηκε νὰ ζητήσει βοήθεια ἀπὸ τὴν Πετρούπολη στὶς 2 Φεβρουαρίου τοῦ 1833. Στις 17 Φεβρουαρίου ἔφτασε στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Γάλλος ναύαρχος Roussin, δυὸ μέρες ἀργότερα ἔκαμε παραστάσεις στὴν Πύλη κι ἀνέλαβε δεσμεύσεις γιὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ [Ἴμπραῆμ] πασᾶ μὲ ὀρισμένους ὄρους, στοὺς ὁποίους συμπεριλαμβανόταν καὶ ἡ ἄρνηση τῆς ρωσικῆς βοήθειας· ἀβοήθητος καθὼς ἦταν, ὠστόσο, δὲν μποροῦσε νὰ τὰ βγάλει πέρα μὲ τὴν Ρωσσία. «Μὲ ζήτησες

καὶ νάμαι». ¹¹⁵ Στις 20 Φεβρουαρίου ἀπέπλευσε ἀπὸ τὴν Σεβαστούπολη μιὰ ρωσσικὴ μοίρα κι ἀποβίβασε ἰσχυρὲς ρωσσικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις στὶς ὄχθες τοῦ Βοσπόρου, πολιορκώντας τὴν πρωτεύουσα. Τόσος ἦταν ὁ ρωσσικὸς ζῆλος γιὰ τὴν προστασία τῆς Κωνσταντινούπολης, ὥστε ταυτόχρονα στάλθηκε ἓνας Ρῶσσοσ ἀξιωματικὸς στοὺς πασάδες τοῦ Ἐρζερουμ καὶ τῆς Τραπεζούντας γιὰ νὰ τοὺς πληροφορήσει ὅτι, σὲ περίπτωσι πού ὁ στρατὸς τοῦ Ἰμπραήμ προχωρήσει πρὸς τὴν Ἐρζερουμ, ἡ περιοχὴ αὐτὴ καὶ ἡ Τραπεζούντα θὰ προστατεύονταν ἄμεσα ἀπὸ ἓνα ρωσσικὸ στρατεύμα. Στὰ τέλη Μαΐου 1833 ἔφτασε ἀπὸ τὴν Πετρούπολη ὁ κόμης Ὁρλδφ καὶ ἀνακοίνωσε στὸν σουλτάνο ὅτι εἶχε φέρει μαζί του ἓνα μικρὸ χαρτάκι, πού ὁ σουλτάνος ἔπρεπε νὰ προσυπογράψει χωρὶς νὰ συμβουλευθεῖ κάποιον ὑπουργό του ἢ διπλωματικὸ ἀντιπρόσωπο στὴν Πύλη. ¹⁷ Ἔτσι γεννήθηκε ἡ περίφημη συνθήκη τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσί, ⁷⁰ πού θὰ ἴσχυε ὀχτῶ χρόνια. Μ' αὐτὴν ἡ Πύλη σύναψε μιὰν ἐπιθετικὴ κι ἀμυντικὴ συμμαχία μὲ τὴν Ρωσσία, παραιτήθηκε ἀπὸ τὸ δικαίωμα σύναψης νέων συνθηκῶν μὲ ἄλλες Δυνάμεις, παρὰ μόνον μὲ τὴν συμμετοχὴ τῆς Ρωσσίας, κι ἐπικύρωσε τίς προγενέστερες ρωσσοτουρκικὲς συνθήκες, κι ἰδιαίτερα ἐκείνη τῆς Ἀδριανούπολης. ⁴⁴ Μ' ἓνα μυστικὸ ἄρθρο, πού προσαρτήθηκε στὴν συνθήκη, ἡ Πύλη ἀνελάμβανε τὴν δέσμευσι

«νὰ κλείσει τὰ στενὰ τῶν Δαρδανελλίων γιὰ χάρι τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς τῆς Ρωσσίας, δηλ. νὰ μὴν ἐπιτρέψει σ' ὅποιόδηποτε ξένο πολεμικὸ νὰ μπεῖ σ' αὐτὰ μ' ὅποιόδηποτε πρόσχημα».

Σὲ ποιὸν ὄφειλε ὁ τσάρος τὸ ὅτι κατέλαβε μὲ τὰ στρατεύματά του τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μετέφερε, χάρι στὴν συνθήκη τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσί, τὴν ὑψιστὴ ἔδρα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν Πετρούπολη; Σὲ κανέναν ἄλλο, παρὰ στὸν Ἐντιμότατο Henry John ὑποκόμη Palmerston, βαρόνο Temple, Ὁμότιμο τῆς Ἰρλανδίας, Μέλος τοῦ ἐντιμοτάτου Μυστικοσυμβουλίου τῆς Μεγαλειότητάς Του, Ἰππότη τοῦ Μεγαλοσταύρου τοῦ ἐντιμοτάτου Τάγματος τοῦ Λουτροῦ, Μέλος τοῦ Κοινοβουλίου καὶ ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν τῆς Μεγαλειότητάς Του.

Ἡ συνθήκη τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσί κλείστηκε στὶς 8 Ἰουλίου 1833. Στις 11 Ἰουλίου 1833 ὁ κ. H. L. Bulwer ζήτησε τὴν προσ-

κόμιση ἐγγράφων σχετικῶν μὲ τὶς τουρκοσυριακὰς ὑποθέσεις. Ὁ εὐγενὴς λόρδος ἀπέκρουσε τὸ αἴτημα

«ἐπειδὴ οἱ διαπραγματεύσεις, σὺν ὁποῖαι ἀναφέρονταν τὰ αἰτούμενα ἐγγράφα, ἦσαν ἡμιτελεῖς, καὶ ὁ χαρακτήρας τῆς ὅλης διαπραγμάτευσης θὰ ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωσίν της... Ἐφόσον τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἦσαν ἀκόμη γνωστά..., τὸ αἴτημα ἦταν πρόωρον» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 11 Ἰουλίου 1833).

Ὅταν ὁ κ. Bulwer τὸν κατηγόρησε ὅτι δὲν ἐπενέβη γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τὸν σουλτάνο ἀπέναντι στὸν Μεχμέτ Ἀλῆ κι ἔτσι δὲν πρόλαβε τὴν προέλαση τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, ἔβαλε μπρὸς ἐκεῖνο τὸ περίεργο σύστημα ἄμυνας κι ἐξομολόγησης, τὸ ὁποῖο τελειοποίησε σὲ κατοπινὰ περιπτώσεις καὶ τοῦ ὁποῖου θὰ συλλέξω τώρα τὰ membra disjecta.¹¹⁶

«Δὲν ἦταν προετοιμασμένος νὰ ἀρνηθεῖ ὅτι στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ περασμένου χρόνου ὁ σουλτάνος εἶχε αἰτήσει τὴν βοήθεια τῆς χώρας αὐτῆς» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 11 Ἰουλίου 1833).

«Ἡ Πύλη ¹⁷ ἔκαμε ἐπίσημη αἴτηση βοήθειας τὸν Αὐγούστο» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 24 Αὐγούστου 1833).

Ὅχι, ὄχι τὸν Αὐγούστο.

«Τὸ αἴτημα τῆς Πύλης γιὰ ναυτικὴ βοήθεια διατυπώθηκε τὸν μῆνα Ὀκτώβριου τοῦ 1832» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 28 Αὐγούστου 1833).

Ὅχι, δὲν ἦταν τὸν Ὀκτώβριου.

«Ἡ βοήθεια ζητήθηκε ἀπὸ τὴν Πύλη τὸν Νοέμβριου τοῦ 1832» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 17 Μαρτίου 1834).

Ὁ εὐγενὴς λόρδος δὲν εἶναι βέβαιος γιὰ τὴν ἡμέρα ὅπου ἡ Πύλη ἐκλιπάρησε τὴν βοήθειά του, τὸ ἴδιο ὅπως κι ὁ Φάλσταφ δὲν ᾔξερε καλὰ πόσοι παλιανθρώποι μὲ ριγωτὰ ἀνοιχτοπράσινα ροῦχα τοῦ ρίχτηκαν.¹¹⁸ Πάντως δὲν εἶναι προετοιμασμένος ν' ἀρνηθεῖ, ὅτι ἡ Πύλη ἀπέριψε τὴν ἐνοπλὴ βοήθεια ποῦ τῆς πρόσφερε ἡ Ρωσσία ὑποβάλλοντας ἀνάλογο αἴτημα στὸν ἴδιο. Ἀρνήθηκε νὰ ικανοποιήσει τὸ αἴτημά της. Ἡ Πύλη ὑπέβαλε καὶ νέο αἴτημα στὴν εὐγενὴ λόρδο. Ἔστειλε πρῶτα στὸν Λονδίνο τὸν κ. Μαυρογένη καὶ κατόπιν τὸν Ναμὶκ πασά, ποῦ ζήτησαν ἐνθερμα τὴν βοήθεια μιᾶς ναυτικῆς μοίρας μὲ τὸν ὄρο νὰ πληρώσει ὁ σουλτάνος ὅλα της τὰ ἐξοδα καὶ ὑποσχόμενοι, ὡς μελλοντικὴ ἐξόφληση τῆς

συνδρομής αὐτῆς, τὴν χορήγηση νέων ἐμπορικῶν προνομίων καὶ πλεονεκτημάτων στοὺς Βρεταννοὺς ὑπηκόους στὴν Τουρκία. Ἡ Ρωσσία ἦταν τόσο σίγουρη γιὰ τὴν ἄρνηση τοῦ εὐγενοῦς λόρδου, ὥστε ὑποστήριξε τὴν παράκληση τοῦ Τούρκου ἀπεσταλμένου πρὸς τὴν εὐγένειά του γιὰ χορήγηση τῆς αἰτούμενης βοήθειας. "Ὅπως λέει ὁ ἴδιος

«ἡ δικαιοσύνη καὶ μόνη τοῦ ἐπιτάσσει νὰ δηλώσει, ὅτι ἡ Ρωσσία ὄχι μόνο δὲν ἐκδήλωσε κάποια ζηλοτυπία ὡς πρὸς τὴν χορήγηση βοήθειας ἀπὸ τὴν κυβέρνησή μας, ἀλλὰ καὶ, ἐνῶ ἀκόμα τὸ αἴτημα ἐξεταζόταν, ὁ Ρῶσσοσ πρεσβευτῆς τοῦ μῆνυσε ἐπίσημα ὅτι εἶχε πληροφορηθεῖ τὴν διατύπωση ἐνὸς τέτοιου αἰτήματος κι ὅτι ἐν ὄψει τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς Ρωσσίας γιὰ τὴν διατήρηση καὶ διαφύλαξη τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας θὰ ἦταν εὐχάριστο, ἂν οἱ ὑπουργοὶ μπορούσαν ν' ἀνταποκριθοῦν στὸ αἴτημα αὐτό» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 28 Αὐγούστου 1833).

Ἐποῦτο ὁ εὐγενὴς λόρδος ἔμεινε ἀτεγκτος ἀπέναντι στὰ αἰτήματα τῆς Πύλης,¹⁷ μολοντί τὸν ὑποστήριζε ἡ ἴδια ἡ ἀνιδιοτελής Ρωσσία. Τότε, βέβαια, ἡ Πύλη κατάλαβε ποῦ βρισκόταν. Κατάλαβε ὅτι ἦταν καταδικασμένη νὰ βάλει τὸν λύκο νὰ φυλάξει τὰ πρόβατα. Ἀκόμα δισταζε, καὶ δὲν ἀποδέχθηκε τὴν ρωσικὴ βοήθεια παρὰ μόνο τρεῖς μῆνες ἀργότερα.

«Ἡ Μεγάλη Βρεταννία», λέει ὁ εὐγενὴς λόρδος, «ποτέ δὲν παραπονέθηκε ποῦ ἡ Ρωσσία χορήγησε τὴν βοήθεια αὐτή, παρὰ ἀντίθετα ἔμεινε εὐχαριστημένη ποῦ ἡ Τουρκία μπόρεσε νὰ βρεῖ βοήθεια, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προέλευσή της» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 17 Μαρτίου 1834).

Σ' ὅποιαν ἐποχὴ κι ἂν ἐκλιπάρησε ἡ Πύλη τὴν βοήθεια τοῦ λόρδου Palmerston, αὐτὸς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὁμολογήσει ὅτι:

«ἂν ἡ Ἀγγλία εἶχε θεωρήσει σκόπιμο νὰ παρέμβει, ἀναμφίβολα ἡ προέλαση τοῦ στρατοῦ εἰσβολῆς θὰ σταματιόταν καὶ δὲν θὰ ζητούσαν τὰ ρωσσικὰ στρατεύματα» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 11 Ἰουλίου 1833).

Γιατί λοιπὸν δὲν θεώρησε σκόπιμο νὰ ἐπέμβει καὶ νὰ κρατήσῃ ἀπέξω τοὺς Ρῶσσοις;

Πρῶτο, ἐπικαλεῖται τὴν ἔλλειψη χρόνου. Σύμφωνα μὲ τὴν ἴδια του τὴν δήλωση ἡ σύγκρουση Πύλης καὶ Μεχμέτ Ἀλῆ ἄρχισε ἤδη τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1831, ἐνῶ ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη τοῦ Ἰκονίου δὲν ἔγινε παρὰ στίς 21 Δεκεμβρίου 1832. Δὲν μπορούσε νὰ βρεῖ

χρόνο σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα; Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1832 ὁ Ἰμπραήμ πασὰς κέρδισε μιὰ μεγάλη μάχη,¹¹⁷ καὶ πάλι δὲν μποροῦσε νὰ βρεῖ χρόνο ἀπὸ τὸν Ἰούλιο ὡς τὸν Δεκέμβριο. Ὁλον αὐτὸ τὸν καιρὸ περίμενε, ὥστόσο, μιὰ ἐπίσημη αἴτηση, ἡ ὁποία, σύμφωνα με τὴν τελευταία του ἐκδοχή, δὲν διατυπώθηκε πρὶν ἀπὸ τὶς 3 Νοεμβρίου.

«Τόσο πολὺ ἀγνοοῦσε», ρωτᾷ ὁ σὲρ Robert Peel, «τί γινόταν στὸν Λεβάντη, ὥστε χρειαζόταν νὰ περιμένει τὴν ἐπίσημη αἴτηση;» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 17 Μαρτίου 1834).

Καὶ ἀπὸ τὸν Νοέμβριο, ὅταν διατυπώθηκε ἡ ἐπίσημη αἴτηση, ἴσαμε τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ Φεβρουαρίου, πέρασαν καὶ πάλι τέσσερις ὀλόκληροι μῆνες· ἡ Ρωσσία δὲν ἔφτασε παρὰ στὶς 20 Φεβρουαρίου 1833. Γιατί ἔχι κι αὐτός;

Ὁμως διαθέτει ἀκόμα καλύτερες δικαιολογίες.

Ὁ πασὰς τῆς Αἰγύπτου δὲν ἦταν παρὰ στασιαστῆς ὑπήκοος, ἐνῶ ὁ σουλτάνος ἦταν ἐπικυρίαρχος.

«Ἐφόσον ἦταν πόλεμος ἐνὸς ὑπήκου ἑναντίον τοῦ ἡγεμόνα του κι ὁ ἡγεμόνας αὐτὸς ἦταν σύμμαχος τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἀγγλίας, τὸ νὰ ἔχουμε ὅποιαδήποτε ἐπαφὴ με τὸν πασὰ δὲν θὰ ἑναρμονιζόταν με τὴν καλὴ πίστη» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 28 Αὐγούστου 1833).

Ἡ ἐθιμοτυπία ἐμπόδισε τὸν εὐγενῆ λόρδο νὰ σταματήσει τὸν στρατὸ τοῦ Ἰμπραήμ. Ἡ ἐθιμοτυπία τοῦ ἀπαγόρευσε νὰ δώσει ὁδηγίες στὸν πρόξενό του στὴν Ἀλεξάνδρεια, ὥστε ν' ἀσκήσει ἐπιρροὴ πάνω στὸν Μεχμέτ Ἀλή. Ὁπως ὁ Ἰσπανὸς ἄρχοντας, ἔτσι κι ὁ εὐγενῆς λόρδος θὰ προτιμοῦσε ν' ἀφήσει τὴν βασιλισσα ν' ἀποτεφρωθεῖ παρὰ νὰ παραβιάσει τὴν ἐθιμοτυπία καὶ ν' ἀγγίξει τὸ μεσοφῶρι τῆς. Νὰ ὅμως πού κατὰ τύχη ὁ εὐγενῆς λόρδος εἶχε ἤδη στὰ 1832 διαπιστεῦσει προξένους καὶ διπλωματικούς ἀντιπροσώπους στὸν «ὑπήκοο» τοῦ σουλτάνου δίχως τὴν συγκατάθεση τοῦ σουλτάνου, εἶχε συνάψει με τὸν Μεχμέτ συνθήκες πού ἀλλάζαν ὑφιστάμενους διακανονισμοὺς καὶ διευθετήσεις σχετικὲς με ἐμπορικὰ κι εἰσοδηματικὰ προβλήματα, ἀντικαθιστώντας τες με ἄλλες, καὶ τὰ ἔκανε αὐτὰ δίχως τὴν προηγούμενη συγκατάθεση τῆς Πύλης καὶ δίχως νὰ γνωιάζεται γιὰ τὴν ἐπιδιοκίμασία τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 23 Φεβρουαρίου 1848).

Ἔτσι, ὁ λόρδος Grey, ὁ τοτινὸς προϊστάμενος τοῦ εὐγενοῦς ὑποκόμη, μᾶς πληροφοροεῖ ὅτι

«τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχαν ἐκτεταμένες ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ τὸν Μεχμέτ Ἄλῃ, τὶς ὁποῖες θὰ ἦταν ἀσύμφορο νὰ διαταράξουν» (Βουλὴ τῶν Λόρδων, 4 Φεβρουαρίου 1834).

Ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ τὸν «στασιαστὴ ὑπήκοο», λοιπόν.

Ὅμως οἱ στόλοι τοῦ εὐγενοῦς ὑποκόμη ἦσαν ἀπασχολημένοι στὸ Ντουέρο, στὸν Τάγο καὶ στὸν ἀποκλεισμό τοῦ Σέλντε,¹¹⁸ ἐκτελώντας ὑπηρεσίες μαίας στὸ ξεγέννημα τῶν συνταγματικῶν βασιλείων τῆς Πορτογαλίας, τῆς Ἰσπανίας καὶ τοῦ Βελγίου, κι ἔτσι δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ ἐξοικονόμηση οὔτε ἐνὸς πλοίου (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 11 Ἰουλίου 1833 καὶ 17 Μαρτίου 1834).

Ὅμως ἀκριβῶς στὴν ναυτικὴ βοήθεια ἐπέμενε ὁ σουλτάνος. Ἄλλὰ ἄς δεχτοῦμε, ὅτι ὁ εὐγενὴς λόρδος δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ διαθέσει οὔτε ἓνα σκάφος.* Ἐχομε ὅμως σπουδαῖες αὐθεντίες πού μᾶς διαβεβαιώνουν πὼς δὲν χρειαζόταν ἓνα καὶ μόνο σκάφος, παρὰ ἓνας καὶ μόνο λόγος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ εὐγενοῦς λόρδου. Ἐχομε, ἔτσι, τὸν ναύαρχο Codrington, τὸν καταστροφέα τοῦ τουρκικοῦ στόλου στὸ Ναβαρίνο.

«Ὁ Μεχμέτ Ἄλῃς», δηλώνει, «εἶχε ἄλλοτε αἰσθανθεῖ τὴν πίεση τῶν διπλωματικῶν μας παραστάσεων στὸ ζήτημα τῆς ἐκκένωσης τοῦ Μοριᾶ. Τότε εἶχε πάρει διαταγὲς ἀπὸ τὴν Πύλη ν' ἀντισταθεῖ, μὲ κίνδυνο νὰ χάσει τὸ κεφάλι του, σὲ κάθε προσπάθεια παρακίνησής του νὰ ἐκκενώσει τὸν Μοριᾶ ἀντιστάθηκε, λοιπόν, ὅμως στὸ τέλος ὑποχώρησε φρόνιμα καὶ τὸν ἐκκένωσε».

Ἐχομε τὸν δούκα τοῦ Wellington.

«Ἄν στις κοινοβουλευτικὲς περιόδους τοῦ 1832 ἢ τοῦ 1833 εἶχε λεχθεῖ ξεκάθαρα στὸν Μεχμέτ Ἄλῃ νὰ μὴν ἀρχίσει ἐχθροπραξίες στὴν Συρία καὶ στὴν Μικρὰ Ἀσία, θὰ τερματιζόταν ὁ πόλεμος χωρὶς τὸν κίνδυνο νὰ ἐπιτραπεῖ στὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας νὰ στείλει στόλο καὶ στρατὸ στὴν Κωνσταντινούπολη» (Βουλὴ τῶν Λόρδων, 4 Φεβρουαρίου 1834).

* Τὸ κείμενο τῆς Tribune συνεχίζει: γιὰ τέτοια μικροπράγματα ὅπως νὰ ἐμποδιστεῖ ἡ Ρωσία νὰ καταλάβει τὴν Κωνσταντινούπολη ἢ ὁ Μεχμέτ Ἄλῃς νὰ θέσει σὲ κίνδυνο τὸ status quo¹¹⁹ τοῦ κόσμου.

“Έχουμε όμως ακόμα καλύτερες αὐθεντίες. Έχουμε τὸν ἴδιο τὸν λόρδο.

«Μολονότι», λέει, «ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Του δὲν ἱκανοποίησε τὸ αἷτημα τοῦ σουλτάνου γιὰ ναυτικὴ βοήθεια, ὡστόσο δόθηκε ἡ ἠθικὴ βοήθεια τῆς Ἀγγλίας· καὶ τὰ ὅσα εἶπε ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις στὸν πασά τῆς Αἰγύπτου καὶ στὸν Ἰμπραήμ πασά, πού διοικοῦσε τὰ αἰγυπτιακὰ στρατεύματα στὴν Μικρὰ Ἀσία, συμβάλανε οὐσιαστικὰ στὴν ἐπίτευξη τοῦ διακανονισμοῦ αὐτοῦ» (τῆς Κιουτάχειας¹¹⁷) «ἀνάμεσα στὸν σουλτάνο καὶ στὸν πασά, μὲ τὸν ὁποῖο τερματίστηκε ὁ πόλεμος» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 17 Μαρτίου 1834).

“Έχουμε τὸν λόρδο Derby, τὸν τότε κ. Stanley καὶ μέλος τῆς κυβέρνησις Palmerston, ὁ ὁποῖος

«λοχυρίζεται εὐθαρσῶς ὅτι τὴν προέλαση τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ τὴν σταμάτησε ἡ σαφὴς δήλωσις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ὅτι δὲν θὰ ἐπέτρεπαν τὴν κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τὰ στρατεύματά του» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 17 Μαρτίου 1834).

“Ὡστε σύμφωνα μὲ τὸν λόρδο Derby καὶ τὸν ἴδιο τὸν λόρδο Palmerston, ὅχι ὁ ρωσικὸς στόλος καὶ στρατὸς στὴν Κωνσταντινούπολη, παρὰ ἡ ρητὴ δήλωσις τοῦ Βρεταννοῦ προξένου στὴν Ἀλεξάνδρεια σταμάτησε τὴν νικηφόρα πορεία τοῦ Ἰμπραήμ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ πέτυχε τὸν διακανονισμό τῆς Κιουτάχειας,¹¹⁷ πού ἔδωσε στὸν Μεχμέτ Ἀλῆ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, τὸ πασαλίκι τῆς Συρίας, τῶν Ἀδάνων καὶ ἄλλες περιοχὲς ὡς συμπληρώματα. “Ὁμως ὁ εὐγενὴς λόρδος θεώρησε σκόπιμο νὰ μὴν ἐπιτρέψει στὸν πρόξενό του στὴν Ἀλεξάνδρεια νὰ κάνει τούτη τὴν ρητὴ δήλωσις παρὰ μόνο μετὰ τὸν ἐκμηδενισμό τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ — τὴν κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Κοζάκους καὶ τὴν συνθήκη τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσί,⁷⁰ πού τὴν ὑπέγραψε ὁ σουλτάνος καὶ τὴν ἔβαλε στὴν τσέπη του ὁ τσάρος.

“Ἄν ἔλλειψη χρόνου καὶ ἔλλειψη στόλου ἐμπόδιζε τὸν εὐγενὴ λόρδο νὰ βοηθήσει τὸν σουλτάνο, καὶ ἡ περίσσεια ἐθιμοτυπίας νὰ θέσει ὑπὸ ἔλεγχο τὸν πασά, μήπως τουλάχιστο ἔβαλε τὸν πρεσβευτὴ του στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ ἀντιταχθεῖ στὴν ὑπερβολικὴ ἐπιρροὴ τῆς Ρωσσίας καὶ νὰ τὴν κρατήσῃ σὲ στενὰ ὄρια; Ἐντελῶς τὸ ἀντίθετο. Γιὰ νὰ μὴν παρεμποδίσει τίς κινήσεις τῆς

Ρωσσίας, ὁ εὐγενὴς λόρδος φρόντισε νὰ μὴν ἔχει πρεσβευτὴ στὴν Κωνσταντινούπολη στὴν πιὸ ἀποφασιστικὴ περίοδο τῆς κρίσεως.

«Ἄν ὑπῆρξε ποτὲ χώρα, ὅπου ἡ θέσις καὶ τὸ βῆρος ἐνὸς πρεσβευτῆ θὰ εἶχαν χρησιμότητα — ἡ περίοδος, ὅπου τέτοια θέσις καὶ τέτοιο βῆρος θὰ μπορούσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐπιφελῶς— ἡ χώρα αὕτη ἦταν ἡ Τουρκία στοὺς ἑξὶ μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν 8ῃ Ἰουλίου»⁷⁰ (Ὁμιλία τοῦ λόρδου Mahon στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 20 Ἀπριλίου 1836).

Ὁ λόρδος Palmerston μᾶς λέει ὅτι ὁ πρεσβευτὴς σὲρ Stratford Canning ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1832, ὅτι στὴν θέσιν του διορίστηκε τὸν Νοέμβριον ὁ λόρδος Ponsonby, ὡς τότε στὴ Νεάπολη, καὶ ὅτι «δυσκολίες πού ἀνέκυψαν ὅσο γίνονταν οἱ ἀναγκαῖες διευθετήσεις γιὰ τὴν μετάβασίν του» — μολονότι τὸν περιμένε ἓνα πολεμικόν— «καὶ ἡ δυσμενὴς καιρικὴ κατάστασις τὸν ἐμπόδισαν νὰ φτάσῃ στὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν τὸ τέλος Μαΐου τοῦ 1833» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 17 Μαΐου 1834).

Οἱ Ρῶσοι δὲν εἶχαν ἀκόμα φτάσει, καὶ ἔτσι ὁ λόρδος Ponsonby διατάχθηκε νὰ χρειαστεῖ ἑπτὰ μῆνες γιὰ νὰ πλεύσῃ ἀπὸ τὴ Νεάπολη στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ὅμως γιὰτί νὰ ἐμποδίσῃ ὁ εὐγενὴς λόρδος τοὺς Ρώσους νὰ καταλάβουν τὴν Κωνσταντινούπολη;

«Ἀπὸ τὴν πλευρὰ του εἶχε μεγάλες ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τὸ ὅτι στὴν πολιτικὴ τῆς ρωσικῆς κυβέρνησις ἐνυπῆρχε ὅποιαδήποτε πρόθεσις διαμελισμοῦ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 11 Ἰουλίου 1833).

Βεβαίως δχι. Ἡ Ρωσσία δὲν θέλει νὰ διαμοιράσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν παρὰ νὰ τὴν κρατῆσῃ ὀλόκληρη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν βεβαιότητα, πού ἔδινε στὸν λόρδον Palmerston αὕτη ἡ ἀμφιβολία, μιὰν ἄλλην βεβαιότητα τοῦ ἔδινε «ἡ ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸ ὅτι αὕτη τῇ στιγμῇ ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ ἀποβλέπει στὴν πραγμάτωσιν ἐνὸς τέτοιου σκοποῦ», καὶ μιὰν τρίτη «βεβαιότητα» ἢ τρίτη «ἀμφιβολία»

«ὡς πρὸς τὸ ὅτι τὸ ρωσικὸ ἔθνος» (προσπαθεῖτε νὰ βάλετε μὲ τὸ νοῦ σας ἓνα ρωσικὸ ἔθνος!) «θὰ ἦταν προετοιμασμένον γιὰ τὴν μετατόπισιν ἰσχύος, ἐγκαταστάσεων καὶ ἐξουσίας πρὸς τίς νότιες ἐπαρχίας, ἡ ὅποια θὰ ἦταν ἀναγκαία συνέπεια τῆς κατάκτησις τῆς Κωνσταντινούπολις ἀπὸ τὴν Ρωσσία» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 11 Ἰουλίου 1833).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀρνητικὰ αὐτὰ ἐπιχειρήματα ὁ εὐγενὴς λόρδος εἶχε κι ἓνα θετικό:

«ἂν εἶχαν ἀτενῶσι ἐντελῶς ἥρεμα τὴν προσωρινὴ κατάληψη τῆς τουρκικῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τῆς ρωσικῆς δυνάμει, ὁ λόγος ἦταν ἡ πλήρης ἐμπιστοσύνη τοὺς στὴν τιμὴ καὶ στὴν καλὴ πίστη τῆς Ρωσσίας... Ὅταν ἡ ρωσικὴ κυβέρνησι παραχωροῦσε τὴν βοήθειά της στὸν σουλτάνο ἐνεχυρίαζε τὴν τιμὴ της, καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἐνέχυρο ὁ Ἰδιος εἶχε ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 11 Ἰουλίου 1833).

Τόσο ἀπρόσβλητη, ἀκατάλυτη, ἀτμητὴ, ἀφθορὴ, ἀνεξάλειπτη, ἀπροσμέτρητη, ἀπειρὴ κι ἀγιάτρευτη, τόσο ἀπερίοριστη, ἀφοβὴ κι ἀπαράμιλλη ἦταν ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ εὐγενοῦς λόρδου, ὥστε ἀκόμα καὶ τὴν 31ῆ Μαΐου 1834, ὅταν ἡ συνθήκη τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσί ἦταν πιά *fait accompli*,⁷⁰ συνέχισε νὰ διακηρύσσει ὅτι «ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν ὑπουργῶν δὲν προδόθηκε». Τὸ λάθος δὲν εἶναι δικό του, ἂν σ' αὐτὸν ἡ φύση ἔχει ἀναπτύξει σὲ διαστάσεις ὀλότελα ἀφύσικες τὴν αἰσθησι τῆς ἐμπιστοσύνης.

Πέμπτο ἄρθρο

The People's Paper, 19 Νοεμβρίου 1853

Τὸ περιεχόμενο τῆς συνθήκης τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσί⁷⁰ τὸ δημοσίευσε ἡ Morning Herald στὶς 21 Αὐγούστου 1833. Στὶς 24 Αὐγούστου ὁ σερ Robert Inglis ρώτησε στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων τὸν λόρδο Palmerston,

«ἂν πράγματι συνάφθηκε ἐπιθετικὴ κι ἀμυντικὴ συνθήκη μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Τουρκίας... Ἐλπίζε ὅτι ὁ εὐγενὴς λόρδος θὰ ἦταν πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀναστολὴ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Κοινοβουλίου ἐτοιμὸς νὰ καταθέσει ὅχι μόνο τῆς συνθήκες, ποὺ εἶχαν γίνε, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ στοιχεῖα, ὅσα σχετίζονταν μὲ τὴν σύναψη τῶν συνθηκῶν μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσσίας».

Ὁ λόρδος Palmerston ἀπάντησε ὅτι

«μόνο ἂν ἡ κυβέρνησι ἦταν βέβαιη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς συνθήκης σὰν κι αὐτὴν καὶ μόνο ἂν ἡ συνθήκη βρισκόταν στὰ χέρια της, τότε θὰ εἶχε καὶ ν' ἀποφασίσει ποιά πολιτικὴ ὄφειλε ν' ἀκολουθήσει... Γι' αὐτὸν δὲν θ' ἀποτελοῦσε ντροπὴ ἂν καμμιά φορὰ οἱ ἐφημερίδες προπορεύονταν σὲ σχέση μὲ τὴν κυβέρνησι» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 24 Αὐγούστου 1833).

Ἐφτὰ μῆνες κατόπιν διαβεβαιώνει ὅτι:

«ἦταν ἀδύνατο νὰ γνῶριζε ὁ ἴδιος ἐπίσημα ἤδη ἀπὸ τὸν Αὐγούστο τὴν συνθήκη τοῦ Οὐνικιάρ-Σκελεσσί, πού στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν ἐπικυρώθηκε πρὶν ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον».

Γνώριζε τὴν συνθήκη, ἀλλὰ ὄχι ἐπίσημα.

«Ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις ἔμεινε κατάπληκτη μαθαίνοντας πῶς ὅταν τὰ ρωσσικὰ στρατεύματα ἔφυγαν ἀπὸ τὸν Βόσπορον συναποκόμισαν καὶ τὴν συνθήκη αὐτή» (Ὁμιλία τοῦ λόρδου Palmerston στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 1ῆ Μαρτίου 1848).

Καὶ μάλιστα ὁ εὐγενὴς λόρδος εἶχε στὰ χέρια του τὴν συνθήκη προτοῦ συναφθεῖ.

«Ἡ Πύλη δὲν τὸ εἶχε ἀκόμα πάρει καλὰ-καλὰ» (τὸ σχέδιον τῆς συνθήκης τοῦ Οὐνικιάρ-Σκελεσσί) «καὶ τὸ ἀνακοίνωσε στὴν βρετανικὴ πρεσβεῖα τῆς Κωνσταντινούπολης μὲ τὴν παράκλησιν νὰ τῆς παράσχουμε προστασία ἐναντίον τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ καὶ... ἐναντίον τοῦ Νικολάου... Τὸ αἶτημα ἀπορρίφθηκε — ὅμως τὸ πράγμα δὲν ἔμεινε ἐκεῖ. Μὲ στυγερὴ δολιότητα τὸ γεγονός κοινοποιήθηκε στὸν Ρῶσσο ὑπουργό. Τὴν ἄλλῃ μέρα τὸ ἴδιον ἐκείνο ἀντίγραφο, πού ἡ Πύλη εἶχε παραδώσει στὴν ἀγγλικὴ πρεσβεῖα, τὸ ξανάδωσε στὴν Πύλη ὁ Ρῶσσος πρεσβευτής, ὁ ὁποῖος συμβούλεψε εἰρωνικὰ τὴν Πύλη — ἄλλῃ φορὰ νὰ διαλέγει καλύτερα τοὺς ἐμπιστοὺς της» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 8 Φεβρουαρίου 1848).¹¹⁹

Ὅστος ὁ εὐγενὴς ὑποκόμης εἶχε πετύχει ὅ,τι ἤθελε. Στις 24 Αὐγούστου 1833 ἐπερωτήθηκε εὐσεβᾶστως σχετικὰ μὲ τὴν συνθήκη τοῦ Οὐνικιάρ-Σκελεσσί, γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ὁποίας δὲν ἦταν βέβαιος. Στις 29 Αὐγούστου τὸ κοινοβούλιον ἀνέστειλε τὶς ἐργασίες του, ἀφοῦ ἔλαβε ἀπὸ τὸν θρόνον τὴν παρηγορητικὴν διαβεβαίωσιν ὅτι:

«οἱ ἐχθροπραξίες πού διετάραξαν τὴν εἰρήνην τῆς Τουρκίας εἶχαν τεματιστεῖ καὶ μπορούσε νὰ εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ βασιλιάς θὰ συγκέντρωνε τὴν προσοχὴν του σὲ ὁποιαδήποτε γεγονότα θὰ ἐπηρεάζαν τυχὸν τὴν σημερινὴν κατάστασιν ἢ τὴν μελλοντικὴν ἀνεξαρτησία τῆς αὐτοκρατορίας αὐτῆς».

Ἐδῶ βρίσκουμε τὸ κλειδί γιὰ τὶς περίφημες ρωσσικὲς συνθήκες τοῦ Ἰουλίου. Τὸν Ἰούλιον συνάπτονται: τὸν Αὐγούστο γίνονται νύξεις γι' αὐτὲς στὸν τύπο. Ὁ λόρδος Palmerston ἐπερωτᾶται στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων. Αὐτὸς βέβαια δὲν ξέρει τίποτε. Τὸ κοινοβούλιον ἀναστέλλει τὶς ἐργασίες του — καὶ ὅταν τὶς ξαναρχίζει ἡ

συνθήκη έχει κιόλας παλιώσει ή, στα 1841, έχει κιόλας εκτελεστεί, σέ πείσμα τής κοινής γνώμης.

Τò Κοινοβούλιο ανέστειλε τις έργασίες του στις 29 Αύγουστου 1833 και τις ξανάρχισε στις 5 Φεβρουαρίου 1834. Τò διάστημα αυτό χαρακτηρίστηκε από δύο άλληλένδετα συμβάντα. 'Από την μιá μεριά ó ήνωμένος γαλλικός και άγγλικός στόλος προχώρησε πρòς τá Δαρδανέλλια, έδειξε εκεί την τρίχρωμη [γαλλική] και την έθνική σημαία τής 'Αγγλίας, έπλευσε ως την Σμύρνη κι από κεí γύρισε στην Μάλτα. 'Από την άλλη, στις 29 'Ιανουαρίου 1834 συνάφθηκε καινούργια ειρήνη ανάμεσα στην Πύλη και στην Ρωσία, ή συνθήκη τής Πετρούπολης.¹²⁰ Μόλις αυτή ύπογράφηκε, ó ήνωμένος στόλος άποσύρθηκε.

'Ο συνδυασμένος τούτος έλιγμός σκοπό του είχε νά κάμει τόν άγγλικό και τόν γαλλικό λαό νά πιστέψει ότι ή έχθρική επίδειξη δυνάμεων στις τουρκικές θάλασσες και άκτες στρεφόταν εναντίον τής Πύλης, έπειδή είχε συνάψει την συνθήκη τού Ούνκιάρ-Σκελεσσί και έτσι επιβάλλει στην Ρωσία την καινούργια συνθήκη τής Πετρούπολης. 'Η τελευταία αυτή συνθήκη ύποσχόταν την εκκένωση τών ήγεμονιών και μείωνε τις τουρκικές πληρωμές στο ένα τρίτο τού συνομολογημένου ποσού, άνακουφίζοντας έτσι φαινομενικά την Πύλη από όρισμένες δεσμεύσεις που τής επέβαλλε ή συνθήκη τής 'Αδριανούπολης. 'Ως πρòς όλα τά άλλα σημεία της άποτελοῦσε επικύρωση τής συνθήκης τής 'Αδριανούπολης, χωρίς καθόλου ν' αναφέρεται στην συνθήκη τού Ούνκιάρ-Σκελεσσί ούτε νά λέει λέξη για την διάβαση τών Δαρδανελίων. 'Αντίθετα, όσες έλαφρόνσεις πρόσφερε στην Τουρκία άποτελοῦσαν τò αντίτιμο για τόν άποκλεισμό τής Εύρώπης από τά Δαρδανέλλια με βάση την συνθήκη τού Ούνκιάρ-Σκελεσσί.

«Την ίδια μέρα που έγινε ή επίδειξη ισχύος» (του άγγλικού στόλου) «ó εύγενής λόρδος διαβεβαίωσε στην άγγλική αύλή τόν Ρώσο πρεσβευτή ότι ή συνδυασμένη αυτή κίνηση τών... ναυτικών μοιρών δέν είχε διόλου έχθρικές προθέσεις άπέναντι στην Ρωσία ούτε κι έπρεπε νά θεωρηθεί ως έχθρική επίδειξη ισχύος εναντίον της, ότι δηλ. στην πραγματικότητα δέν σήμαινε τίποτε. Τά λέω αυτά στηριζόμενος στον λόρδο Ponsonby, συνάδελφο τού εύγενούς λόρδου και πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη» ('Ομιλία τού x. Anstey, Βουλή τών Κοινοτήτων, 23 Φεβρουαρίου 1848).

Μόλις επικυρώθηκε ἡ συνθήκη τῆς Πετρούπολης¹²⁰ ὁ εὐγενῆς λόρδος ἐξέφρασε τὴν ἱκανοποίησίν του γιὰ τοὺς μετριοπαθεῖς δρους ποὺ ἐπέβαλε ἡ Ρωσσία.

“Ὅταν τὸ κοινοβούλιο ἐπανελάβε τις ἐργασίες του, στὴν Globe, τὸ ὄργανο τοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν, δημοσιεύτηκε μίᾱ περιοριστὴ πού ἔλεγε ὅτι

«ἡ εἰρήνη τῆς Πετρούπολης ἦταν ἀπόδειξη τῆς μετριοπάθειας καὶ τῆς λογικότητος τῆς Ρωσσίας ἢ τῆς ἐπιρροῆς ποὺ ἄσκησε στὶς ἀποφάσεις τῆς Πετρούπολης ἡ ἔνωση τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας καὶ ἡ σταθερὴ καὶ συντονισμένη γλῶσσα τῶν δύο αὐτῶν Δυνάμεων» (Globe, 24 Φεβρουαρίου 1834).

“Ἔτσι ἡ προσοχὴ τοῦ κοινοῦ θὰ μπορούσε ν’ ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὴν συνθήκη τοῦ Οὐνικιὰρ-Σκελεσσί καὶ θὰ καταλάγιαζε ἡ ἔξαψη πού αὐτὴ εἶχε δημιουργήσει στὴν Εὐρώπη ἐναντίον τῆς Ρωσσίας.

“Ὅσο περίτεχνος καὶ ἂν ἦταν ὡστόσο ὁ ἐλιγμός, δὲν ἔπιασε. Στις 17 Μαρτίου 1834 ὁ κ. Sheil ζήτησε ἐπίσημα

«νὰ κατατεθοῦν στὸ κοινοβούλιο τὰ ἀντίγραφα τῶν συνθηκῶν μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσσίας... καθὼς καὶ τῆς ὁποιασδήποτε τυχόν ἀλληλογραφίας ἀνάμεσα στὴν ἀγγλική, στὴν ρωσικὴ καὶ στὴν τουρκικὴ κυβέρνηση ἀναφορικὰ μὲ τις συνθήκες αὐτές».

‘Ὁ εὐγενῆς λόρδος ἀντιστάθηκε ὅσο μπορούσε στὸ αἴτημα αὐτὸ καὶ πέτυχε νὰ τὸ ματαιώσει διαβεβαιώνοντας τὸ κοινοβούλιο ὅτι «ἡ εἰρήνη μπορούσε νὰ διατηρηθεῖ μονάχα ἂν τὸ κοινοβούλιο ἔτρεφε ἐμπιστοσύνη στὴν κυβέρνηση» καὶ ἀρνιόταν νὰ ἐγκρίνει τὸ αἴτημα. Οἱ λόγοι πού, ὅπως εἶπε, τὸν ἐμπόδιζαν νὰ καταθέσει τὰ ἔγγραφα, ἦσαν τόσο χοντροκομμένοι, ὥστε ὁ σὲρ Robert Peel, στὴν κοινοβουλευτικὴ του γλῶσσα, τὸν ἀποκάλεσε «ἐλάχιστα πειστικὸ ὁμιλητὴ», ἐνῶ ἀκόμα καὶ ὁ ὀπαδός του συνταγματάρχης Evans δὲν μπόρεσε νὰ μὴν ἀναφωνήσει ὅτι

«ἡ ὁμιλία τοῦ εὐγενούς λόρδου τοῦ φάνηκε ἡ λιγότερη ἱκανοποιητικὴ πού εἶχε ποτέ του ἀκούσει ἀπ’ αὐτόν».

‘Ὁ λόρδος Palmerston πάσχισε νὰ πείσει τὸ κοινοβούλιο ὅτι σύμφωνα μὲ τις διαβεβαιώσεις τῆς Ρωσσίας ἡ συνθήκη τοῦ Οὐνικιὰρ-Σκελεσσί ἔπρεπε νὰ θεωρηθεῖ ὡς «συνθήκη ἀμοιβαιότητος», ἀμοιβαιότητος πού ἔγκειται στὸ ὅτι, ἂν τὰ Δαρδανέλλια ἔκλειναν

για τήν Ἀγγλία σέ περίπτωση πολέμου, θά ἔκλειναν καί για τήν Ρωσία. Ἡ θέση αὐτή ἦταν ὀλίγετα ἐσφαλμένη, ἀν ὅμως ἦταν ἀληθινή, θά εἶχαμε μιάν ἱρλανδική ἀμοιβαιότητα, ὅπου ὅλα τὰ παίρνει ἡ μία πλευρά. Ἡ διάβαση τῶν Δαρδανελλίων δὲν εἶναι για τήν Ρωσία μέσο για νὰ φτάσει στήν Μαύρη Θάλασσα, παρά ἀπεναντίας για νὰ φύγει ἀπ' αὐτήν.

Ὁ λόρδος Palmerston ὄχι μόνο δὲν ἀντέκρουσε τήν δήλωση τοῦ κ. Sheil, ὅτι «ἡ συνέπεια τῆς συνθήκης τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσι ἦταν ἡ ἴδια σὰ νὰ παρέδιδε ἡ Πύλη στήν Ρωσία τήν κατοχή τῶν Δαρδανελλίων», ἀλλά καί ὁμολόγησε ὅτι ἡ συνθήκη αὐτή ἔκλεινε τὰ Δαρδανέλλια στὰ βρετανικά πολεμικά κι ὅτι «μὲ βάση τὰ ὅσα πρόβλεπε θά μπορούσαν στήν πράξη ν' ἀποκλειστοῦν ἀπὸ τήν Μαύρη Θάλασσα ἀκόμη κι ἐμπορικά σκάφη» σέ περίπτωση πολέμου μεταξύ Ἀγγλίας καί Ρωσίας. Ἄν ὅμως ἡ κυβέρνηση ἐνεργοῦσε «ψύχραιμα», ἀν «δὲν ἔδειχνε περιττή δυσπιστία», δηλ. ἀν δεχόταν ἀδιαμαρτύρητα ὅλες τις μελλοντικές ὑπερβάσεις τῆς Ρωσίας, αὐτὸς

«ἔκλεινε νὰ πιστεύει ὅτι δὲν θά συνέτρεχε ἡ περίπτωση ποὺ θά ἐπέβαλε τήν ἐφαρμογή τῆς συνθήκης· κι ὅτι ἐπομένως στήν πράξη θά παρέμενε νεκρὸ γράμμα» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 17 Μαρτίου 1834).

Ἐπιπλέον, «οἱ διαβεβαιώσεις κι ἐπεξηγήσεις» ποὺ εἶχε πάρει ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις ἀπὸ τὰ συμβαλλόμενα μέρη ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο τῆς συνθήκης τὴν ἔκαναν γενικά ν' ἀποσύρει τις ἀντιρρήσεις της. Κατὰ τὴν γνώμη του, λοιπόν, ἔπρεπε νὰ κοιτάζει κανεὶς ὄχι τὰ ἄρθρα τῆς συνθήκης τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσι παρά τις διαβεβαιώσεις τῆς Ρωσίας πάνω σ' αὐτά, ὄχι τις πράξεις τῆς Ρωσίας παρά τὰ λόγια της. Ὡστόσο, ὅταν τὴν ἴδια ἐκείνη μέρα τοῦ ἐπέστησαν τὴν προσοχή στήν διαμαρτυρία τοῦ Γάλλου ἐπιτετραμμένου κ. Lagrené ἐναντίον τῆς συνθήκης τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσι καθὼς καί στήν ἐπιθετικὴ κι αὐθάδη γλώσσα τοῦ κόμη Νέσσελροντ (ὁ ὁποῖος ἀπάντησε στήν Journal de Saint-Petersbourg ὅτι «ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ρωσίας θά ἐνεργοῦσε σὰ νὰ μὴν ὑπῆρχε ἡ δήλωση ποὺ περιεῖχε ἡ διακοίνωση τοῦ κ. Lagrené») — τότε ὁ εὐγενὴς λόρδος, καταπίνοντας τὰ λόγια του, διακήρυξε τὴν ἀντίθετη ἄποψη, ὅτι δηλ.

«σὲ κάθε περίπτωση καθήκον τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης εἶναι νὰ ἐξετάζει τις πράξεις μιᾶς ξένης Δύναμης κι ὄχι τὰ λόγια ποὺ ἡ Δύναμη αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ πεῖ σὲ δεδομένη στιγμή πάνω σὲ κάποιον ζήτημα».

Τὴν μιὰ φορὰ λοιπὸν ἐπικαλεῖται τις πράξεις τῆς Ρωσσίας ἐνάντια στὰ λόγια της καὶ τὴν ἄλλη τὰ λόγια της ἐνάντια στὶς πράξεις της.

Ἄκόμα καὶ στὰ 1837 διαβεβαίωνε ὅτι

«ἡ συνθήκη τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσί ἦταν συνθήκη ἀνάμεσα σὲ δύο ἀνεξάρτητες Δυνάμεις» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 14 Δεκεμβρίου 1837).

Δέκα χρόνια ἀργότερα, ὅταν πιά ἡ συνθήκη εἶχε ἐκπνεύσει ἀπὸ καιρὸ, ἐνῶ ὁ εὐγενὴς λόρδος καταπιανόταν νὰ παίξει τὸν ρόλο τοῦ γηγίσιου "Ἀγγλοῦ ὑπουργοῦ καὶ τοῦ *civis Romanus sum*,"⁸⁸ εἶπε ὀρθὰ-κοφτὰ στὸ κοινοβούλιο ὅτι

«ἡ συνθήκη τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσί ἀναμφίβολα εἶχε ὡς ἓνα βαθμὸ ἐπιβληθεῖ στὴν Τουρκία ἀπὸ τὸν κόμη Ὀρλόφ, τὸν Ρῶσο ἀπεσταλμένο, κάτω ἀπὸ συνθήκες» — ποὺ ὁ ἴδιος ὁ εὐγενὴς λόρδος τις δημιούργησε— «ποὺ ἔκαναν γιὰ τὴν Τουρκία δυσχερὴ τὴν ἄρνηση ἀποδοχῆς... Ἡ συνθήκη αὐτὴ πρακτικὰ ἔδωσε στὴν ρωσικὴ κυβέρνησι δυνατότητες ἀνάμιξης κι ὑπαγόρευσης ὄρων στὴν Τουρκία ἀσυμβίβαστες μὲ τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ κράτους αὐτοῦ» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 1 Μαρτίου 1848).

Σ' ὅλη τὴν διάρκεια τῶν συζητήσεων γιὰ τὴν συνθήκη τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσί ὁ εὐγενὴς λόρδος, ὅπως κι ὁ γελωτοποιὸς στὴν κωμωδία, εἶχε πρόχειρη μιὰν ἀπάντησι γιγαντιαία, ποὺ ταιριάζει σ' ὅλες τις ἐρωτήσεις καὶ προσφέρεται σὲ ὅλα τὰ ζητήματα — τὴν ἀγγλογαλλικὴν συμμαχία. "Ὅταν τοῦ ὑπέδειξαν εἰρωνικὰ τὴν ἀνοχὴ του ἀπέναντι στὴν Ρωσσία, ἀντέτεινε σοβαρὰ:

«Ἄν οἱ εἰρωνεῖες αὐτὲς εἶχαν ὡς στόχο τους τις σημερινὲς σχέσεις τῆς χώρας μας μὲ τὴν Γαλλία, τὸ μόνο ποὺ μπορεῖ νὰ πεῖ εἶναι ὅτι βλέπει... μὲ αἰσθήματα ὑπερηφάνειας καὶ ἰκανοποίησης τὸν ρόλο του στὴν δημιουργία τῆς καλῆς αὐτῆς ἀμοιβαίας κατανόησης» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 11 Ἰουλίου 1833).

"Ὅταν ζητήθηκε ἡ κατάθεσι τῶν ἐγγράφων σχετικὰ μὲ τὴν συνθήκη τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσσί, ἀπάντησε ὅτι

«ἡ Ἀγγλία κι ἡ Γαλλία εἶχαν συνάψει μιὰ στέρεη φιλία, ποὺ γινόταν ὄλο καὶ ἰσχυρότερη» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 17 Μαρτίου 1834).

«Δέν μπορώ νά μήν παρατηρήσω», αναφώνησε ό σέρ Robert Peel, «έτι όποτε ό εύγενής λόρδος περιέρχεται σέ δυσκολίες ώς πρós κάποια πλευρά τής εύρωπαϊκής μας πολιτικής, βρίσκει άμέσως μιάν έτοιμη διέξοδο συγχάιροντας τό κοινοβούλιο για τήν στενή συμμαχία τής χώρας μας μέ τήν Γαλλία»· παράλληλα ό εύγενής λόρδος ένισχύει τήν ύπόνοια τών Τόρηδων άντιπάλων του ότι «ή 'Αγγλία έξαναγκάστηκε νά άνεχθει... μιάν επίθεση έναντίον τής Τουρκίας, τήν όποία είχε άμεσα ένθαρρύνει ή Γαλλία».

Τήν έποχή εκείνη, λοιπόν, ή φανερή συμμαχία μέ τήν Γαλλία προοριζόταν νά σκεπάσει τήν μυστική ύποταγή στήν Ρωσσία, όπως και στά 1840 ή θορυβώδης ρήξη μέ τήν Γαλλία είχε σκοπό νά σκεπάσει τήν έπίσημη συμμαχία μέ τήν Ρωσσία.

Ένώ ό εύγενής λόρδος καταπονούσε τούς πάντες μέ χοντρούς φακέλλους έγγράφων για τίς ύποθέσεις του συνταγματικού βασιλείου του Βελγίου και μέ διεξοδικές έπεξηγήσεις, προφορικές και τεκμηριακές, όσο άφορά τήν «σοβαρή Ισχύ» τής Πορτογαλίας, άποδείχτηκε ίσαμε σήμερα άδύνατο νά του άποσπασθει όποιοδήποτε έγγραφο σχετικά μέ τόν πρώτο συροτουρκικό πόλεμο¹¹⁷ και μέ τήν συνθήκη του Ούνκιάρ-Σκελεσί. «Όταν στίς 11 'Ιουλίου 1833 πρωτοζητήθηκε ή κατάθεση τών έγγράφων, «τό αίτημα ήταν πρόωρο, οί διαπραγματεύσεις ήμιτελείς και τά άποτελέσματα άγνωστα άκόμη». Στίς 24 Αύγούστου 1833 «ή συνθήκη δέν είχε άκόμη ύπογραφει έπίσημα και ό ίδιος δέν τήν είχε στά χέρια του». Στίς 17 Μαρτίου του 1834 «γίνονταν άκόμα διαπραγματεύσεις... οί συζητήσεις, άν μπορούσε νά τίς όνομάσει έτσι, δέν είχαν άκόμη όλοκληρωθει». Και στά 1848 άκόμη, όταν ό κ. Anstey του ειπε ότι ζητά τά έγγραφα για ν' άποδείξει τήν συμπαιγνία του εύγενοϋς λόρδου μέ τόν τσάρο, ό ίπποτικός ύπουργός προτίμησε νά σκοτώσει τόν χρόνο μέ μιá πεντάωρη όμιλία παρά νά σκοτώσει τήν ύποψία μέ έγγραφα πού θα μιλούσαν άπό μόνα τους. Παρ' όλα αυτά είχε τό κυνικό θράσος νά διαβεβαιώσει στίς 14 Δεκεμβρίου 1837 τόν κ. T. Attwood ότι «τά σχετικά μέ αύτή τήν συνθήκη, δηλ. τήν συνθήκη του Ούνκιάρ-Σκελεσί, έγγραφα κατατέθηκαν στο κοινοβούλιο πριν άπό τρία χρόνια», δηλ. στά 1834, όταν «ή ειρήνη μπορούσε νά διασωθει μονάχα», άν τά έγγραφα αύτά δέν προσκομιζονταν στο κοινοβούλιο. Τήν ίδια μέρα ειπε στόν κ. Attwood ότι

«ή συνθήκη αυτή αποτελεί σήμερα ζήτημα ξεπερασμένο, ότι είχε συναφθεί για περιορισμένο μονάχα χρόνο... κι ότι ο χρόνος αυτός είχε περάσει... ή μνελα της από τον άξιότιμο βουλευτή είναι έντελώς περιττή και άναρμοστη».

Σύμφωνα με τους άρχικούς της δρους, ή συνθήκη του Ούνκιάρ-Σκελεσι θά έπρεπε να έκπνεύσει στις 8 'Ιουλίου 1841. 'Ο λόρδος Palmerston λέει στον κ. Attwood ότι είχε έκπνεύσει ήδη στις 14 Δεκεμβρίου 1837.

«Ποιό τέχνασμα, ποιά έπινόηση, ποιά φιδότρυπα μπορείς τώρα νάβρεις για να κρυφτείς από τούτη την φανερή και χειροπιαστή ντροπή; "Έλα, Γζάκ, πές μας — τί τέχνασμα έχεις τώρα;».^{121*}

"Εβδομο άρθρο

The People's Paper, 17 Δεκεμβρίου 1853

Μιά ματιά στον χάρτη της Εύρώπης μās δείχνει στην δυτική άκτ ή της Μαύρης Θάλασσας τις έκβολές του Δούναβη, του μό-νου ποταμού, ό όποιος πηγάζει στην καρδιά της Εύρώπης και μπο-ρεϊ να χαρακτηριστεί φυσική λεωφόρος προς την 'Ασία. 'Ακριβώς άπέναντι, στην άνατολική πλευρά και νοτίως του ποταμού Κουμπάν, άρχίζει ή όροσειρά του Καυκάσου, ή όποια έκτείνεται περίπου έφτακόσια μίλια σε νοτιανατολική κατεύθυνση από την Μαύρη Θά-λασσα ως την Κασπία χωρίζοντας την Εύρώπη από την 'Ασία.

"Αν κατέχεις τις έκβολές του Δούναβη, κατέχεις τον Δούναβη και μαζί του την λεωφόρο προς την 'Ασία κι ένα μεγάλο μέρος του έμπορίου της 'Ελβετίας, της Γερμανίας, της Ούγγαρίας, της Τουρ-κίας και προπαντός της Μολδοβλαχίας. "Αν κατέχεις και τον Καύ-κασο, ή Μαύρη Θάλασσα είναι δική σου και για να την κλείσεις

* Στην Tribune το άρθρο τελειωνε ως εξής: "Ένα τέτοιο χοντροκομμένο σύστημα άπάτης ήταν το έσχατο καταφύγιο ενός "Αγγλου ύπουργού, ό όποιος άνοιξε την Κωνσταντινούπολη στον ρωσικό στρατό κι έκλεισε τα Δαρδανέ-λια στο άγγλικό ναυτικό, ενώ βοήθησε τον τσάρο να πάρει την κατοχή της Κωνσταντινούπολης επί μήνες και τον έλεγχο της Τουρκίας επί έτη. Είναι λοιπόν παράλογο να ύποθέσουμε, ότι αυτός τώρα μπορεί ν' αλλάξει και να τά βάλει μ' ένα φίλο, που ύπηρέτησε τόσον καιρό και τόσο πιστά.

χρειάζεσαι μοναχά τήν Κωνσταντινούπολη και τὰ Δαρδανέλλια. 'Η κατοχή του Καυκάσου σέ καθιστά άμέσως κύριο τής Τραπεζούντας και έπίσης, έφόσον αυτός δεσπόζει στην Κασπία, του βορείου αιγιαλοῦ τής Περσίας.

Τὰ λαίμαργα μάτια τής Ρωσίας άγκάλιασαν μεμιάς τις έκβολές του Δούναβη και τήν όροσειρά του Καυκάσου.

[Στήν συνέχεια περιγράφονται οι έπεκτατικές ένέργειες τών Ρώσων στον Καύκασο].

Τήν στιγμή αυτή ή προσοχή μας στρέφεται με ίση άνησυχία τόσο προς τις όχθες του Δούναβη, όπου ή Ρωσία έβαλε στο χέρι τους δύο σιτοβολώνες τής Εύρώπης, όσο και στον Καύκασο... 'Η συνθήκη τής 'Αδριανούπολης⁴⁴ ήταν εκείνη που προετοίμασε τήν ιδιοποίηση τής Μολδοβλαχίας από μέρος τής Ρωσίας και που άναγνώρισε τις διεκδικήσεις της στον Καύκασο.

Τό άρθρο 4 τής συνθήκης όρίζει:

«'Όλες οι χώρες βόρεια και άνατολικά τής διαχωριστικής γραμμής άνάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες» (Ρωσία και Τουρκία), «προς τήν πλευρά τής Γεωργίας, τής 'Ιμερετίας και τής Γκουρίας, καθώς και δια τὰ παράλια τής Μαύρης Θάλασσας, από τήν έκβολή του Κουμπάν Ισαμε και τό λιμάνι του 'Αγίου Νικολάου, θά παραμείνουν στην κυριαρχία τής Ρωσίας».

Σχετικά με τον Δούναβη ή ίδια συνθήκη όρίζει:

«'Η μεθοριακή γραμμή θ' ακολουθήσει τον ρου του Δούναβη ως τήν έκβολή του 'Αγίου Γεωργίου, αφήνοντας στην κατοχή τής Ρωσίας δια τὰ νησιά, όσα σχηματίζουν τὰ διάφορα παραλάδια του. 'Η δεξιά όχθη θά παραμείνει, όπως και πρώτα, στην κατοχή τής όθωμανικής Πύλης. Συμφωνήθηκε όστόσο ότι ή δεξιά όχθη, από τό σημείο όπου τό παρακλάδι του 'Αγ. Γεωργίου ξεχωρίζει από τό παρακλάδι τής Σουλίνα, θά παραμείνει άκατοίκητη σέ άπόσταση δύο ώρων» (έξι μιλίων) «άπό τον ποταμό και δέν θά χτιστεί εκεί όποιοδήποτε κτήριο· τό ίδιο Ισχύει και για όσα νησιά παραμένουν στην κατοχή τής ρωσικής αύλης. Με τήν έξαιρεση λοιμοκαθατηρίων, που θά έγκατασταθούν εκεί, δέν θά έπιτραπεί νά γίνουν άλλα κτήρια ή όχυρά».

Και οι δύο παραπάνω παράγραφοι, έφόσον έξασφαλίζουν στην Ρωσία «έδαφική επέκταση και άποκλειστικά έμπορικά πλεονεκτήματα», παραβιάζουν άνοιχτά τό πρωτόκολλο τής 4ης 'Απριλίου

1826, τὸ ὁποῖο ὑπέγραψε στὴν Πετρούπολη ὁ δούκας τοῦ Wellington, καὶ τὴν συνθήκη τῆς 5ης Ἰουλίου 1827, ἡ ὁποία συνάφθηκε στὸ Λονδίνο ἀνάμεσα στὴν Ρωσσία καὶ στὶς ὑπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις.⁴⁸ Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀρνήθηκε ν' ἀναγνωρίσει τὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης. Ὁ δούκας τοῦ Wellington διαμαρτυρήθηκε ἐναντίον τῆς (ὁμιλία τοῦ λόρδου Dudley Stuart στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 17 Μαρτίου 1837).

Ὁ λόρδος Aberdeen διαμαρτυρήθηκε.

«Σὲ μῆνυμά του πρὸς τὸν λόρδο Heytesbury ἀπὸ 31 Ὀκτωβρίου 1829 σχολιάζει μὲ ὄχι μικρὴ δυσαρέσκεια πολλὰ σημεῖα τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανούπολης καὶ τονίζει ἰδιαίτερα... τοὺς δρους γιὰ τὰ νησιδία τοῦ Δούναβη. Ἀρνεῖται ὅτι ἡ εἰρήνη αὐτῆ» (ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης) «σεβάστηκε τὰ κυριαρχικὰ ἑδαφικὰ δικαιώματα τῆς Πύλης ἢ τὴν κατάστασι καὶ τὰ συμφέροντα ὄλων τῶν ναυτικῶν Δυνάμεων στὴν Μεσόγειο» (Ὁμιλία τοῦ λόρδου Mahon, Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 20 Ἀπριλίου 1836).

Δήλωσε ὅτι

«ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Πύλης θὰ θυσιαζόταν καὶ ἡ εἰρήνη τῆς Εὐρώπης θὰ ἔμπαινε σὲ κίνδυνον, ἂν ἡ συνθήκη αὐτὴ γινόταν ἀποδεκτή» (Ὁμιλία τοῦ λόρδου Grey, Βουλὴ τῶν Λόρδων, 4 Φεβρουαρίου 1834).

Ὁ ἴδιος ὁ λόρδος Palmerston μᾶς πληροφορεῖ ὅτι

«ὁσο ἀφορᾷ τὴν ἐπέκτασι τῶν ρωσσικῶν συνόρων... νοτιῶς τοῦ Καυκάσου καὶ στὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀσφαλῶς αὐτὴ δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐπίσημη διακήρυξι τῆς Ρωσσίας ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης πρὶν ἀκόμη ἀρχίσει ὁ τουρκικὸς πόλεμος» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 17 Μαρτίου 1837).

Τὰ ἀνατολικὰ παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε ὅπωςδὴποτε ν' ἀποκλείσει ἡ Ρωσσία, ἀποκόβοντας ἔτσι τὸν ἀνεφοδιασμὸ τῶν βορειοδυτικῶν περιοχῶν τοῦ Καυκάσου μὲ δπλα καὶ πυρομαχικά, ἂν ἤθελε νὰ ἐλπίζει στὴν ἱκανοποίησι τῶν ἀξιώσεών τῆς πάνω στὶς χῶρες αὐτὲς — τοῦτα τὰ παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας, λοιπόν, καθὼς καὶ οἱ ἐκβολὲς τοῦ Δούναβη, σίγουρα δὲν εἶναι μέρη, «ὅπου ἴσως θὰ μπορούσε ν' ἀναληφθεῖ δράσι ἀπὸ μέρους τῆς Ἀγγλίας», ὅπως εἶπε θρηνητικὰ ὁ εὐγενὴς λόρδος στὴν περίπτωσι τῆς Κρακοβίας.^{121α} Μὲ ποιὸ μυστηριῶδες τέχνασμα κατὰφερε τότε ὁ Μοσχοβίτης ν' ἀποκλείσει τὸν Δούναβη, νὰ κάμει

τὸ ἴδιο στὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου καὶ νὰ ἐξαναγκάσει τὴν Μεγάλῃ Βρετανίᾳ νὰ δεχτεῖ ὄχι μονάχα τὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης, ἀλλὰ συνάμα καὶ τὴν παραβίαση τῆς Ἰδίας τούτης συνθήκης ἀπὸ τὴν Ρωσσία;

Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ τέθηκαν στὸν εὐγενῆ ὑποκόμη στίς 20 Ἀπριλίου τοῦ 1836 στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, σ' ἐποχὴ ποὺ κατέφθαναν πολυάριθμες αἰτήσεις ἐμπόρων ἀπὸ τὸ Λονδίνο, τὴν Γλασκώβη καὶ ἄλλες ἐμπορικὲς πόλεις ἐναντίον τῶν οἰκονομικῶν κανονισμῶν τῆς Ρωσσίας στὴν Μαύρῃ Θάλασσα καὶ ἐπίσης ἐναντίον τῶν ρωσικῶν διατάξεων καὶ περιορισμῶν ποὺ σκόπευαν νὰ παρεμποδίσουν τὸ ἀγγλικὸ ἐμπόριο στὸν Δούναβη. Στίς 7 Φεβρουαρίου 1836 εἶχε δημοσιευτεῖ ἕνα ρωσικὸ οὐκάζιο,¹²² τὸ ὁποῖο, ἐπικαλούμενο τὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης, ἴδρυσεν ἕνα λοιμοκαθαρτήριον σ' ἕνα ἀπὸ τὰ νησίδια τῶν ἐκβολῶν τοῦ Δούναβη. Γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐφαρμόζει τοὺς κανονισμοὺς τοῦ λοιμοκαθαρτηρίου ἡ Ρωσσία διεκδικούσε τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιβίβασης σὲ πλοῖα μὲ σκοπὸ τὴν διεξαγωγὴν ἔρευνας, τῆς ἐπιβολῆς τελῶν καὶ τῆς σύλληψης ἀνυπάκουων πλοίων, ποὺ τυχὸν θὰ ἤθελαν ν' ἀναπλεύσουν τὸν Δούναβη, γιὰ νὰ ὀδηγηθοῦν στὴν Ὀδησσό. Προτοῦ ἰδρυθεῖ τὸ λοιμοκαθαρτήριον, ἢ μᾶλλον προτοῦ ἀνεγερθεῖ ἕνα τελωνεῖο καὶ ἕνα ὄχυρὸ μὲ τὸ ψευδοπρόσχημα τοῦ λοιμοκαθαρτηρίου, οἱ ρωσικὲς ἀρχὲς ἔκαναν βολιδοσκοπήσεις γιὰ νὰ ἐξακριβώσουν τὸν κίνδυνον ποὺ θὰ διέτρεχαν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς βρεταννικῆς κυβέρνησης. Ὁ λόρδος Durham, ἐνεργώντας μὲ βάση ὀδηγίαις ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, διαμαρτυρήθηκε στὴν ρωσικὴ κυβέρνησις γιὰ τὴν παρεμπόδιση τοῦ βρεταννικοῦ ἐμπορίου.

«Τὸν παρέπεμψαν στὸν κόμη Νέσσελροντ, ὁ κόμης Νέσσελροντ τὸν παρέπεμψε στὸν κυβερνήτη τῆς Νότιας Ρωσσίας καὶ ὁ κυβερνήτης τῆς Νότιας Ρωσσίας τὸν παρέπεμψε καὶ πάλι στὸν πρόξενον τοῦ Γαλασιού· αὐτὸς ἐπικοινώνησε μὲ τὸν Βρεταννὸν πρόξενον στὴν Βράιλια, ὁ ὁποῖος ἔλαβε ὀδηγίαις νὰ στείλει ὅσους κυβερνήτες πλοίων εἶχαν πληρώσει τέλη πίσω στὸν Δούναβη, στὸν τόπον τῆς ἀδικίας, γιὰ νὰ γίνῃ ἔρευνα τοῦ ζητήματος, ἐνῶ ἦταν ἤδη γνωστὸ ὅτι οἱ κυβερνήτες αὐτοὶ βρισκόνταν πιά στὴν Ἀγγλία» (Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 20 Ἀπριλίου 1836).¹²³

Πάντως τὸ ἐπίσημον οὐκάζιο¹²² τῆς 7ης Φεβρουαρίου 1836 ἐπέσυρε τὴν γενικὴν προσοχὴν τοῦ βρεταννικοῦ ἐμπορίου.

«Στους κυβερνήτες πολλῶν πλοίων, πού εἶχαν ἤδη ἀποπλεύσει, καὶ ἄλλων, πού ἦσαν ἐτοιμα πρὸς ἀπόπλου, εἶχαν δοθεῖ αὐστηρὲς ἐντολὲς νὰ μὴν δεχτοῦν τὸ δικαίωμα ἐπιβίβασης μὲ σκοπὸ τὴν ἔρευνα, τὸ ὁποῖο διεκδικοῦσε ἡ Ρωσσία... Τὰ πλοῖα αὐτὰ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ἀποφύγουν τὴν τύχη πού τὰ περίμενε, ἂν τὸ κοινοβούλιο δὲν διατύπωνε καθαρὰ τὴν θέση του... Ἄν δὲν γινόταν κάτι τέτοιο, τότε πλοῖα συνολικῆς χωρητικότητας 5.000 τόννων θὰ συλλαμβάνονταν καὶ θὰ ὀδηγοῦνταν στὴν Ὀδησσὸ ὥσπου νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ θρασεῖες ἐπιταγῆς τῆς Ρωσσίας» (Ὁμιλία τοῦ κ. Patrick M. Stewart στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, 20 Ἀπριλίου 1836).

Ἡ Ρωσσία ζητοῦσε τὰ ἐλώδη νησιδία τοῦ Δούναβη βάσει μιᾶς ρήτηρας τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανούπολης, ἡ ὁποία ρήτηρα ἀποτελοῦσε παραβίαση τῆς συνθήκης πού ἡ ἴδια εἶχε προγενέστερα συνάψει μὲ τὴν Ἀγγλία καὶ τὶς ὑπόλοιπες Δυνάμεις στὰ 1827. Ἡ θωράκιση τῶν πυλῶν τοῦ Δούναβη μὲ ὄχυρά καὶ τῶν ὄχυρῶν μὲ πυροβόλα συνιστοῦσε παραβίαση τῆς ἴδιας τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανούπολης, πού ἀπαγορεύει ρητὰ τὴν ἀνέγερση ὁποιοῦδήποτε ὄχυρου σὲ ἀπόσταση ἑξὶ μιλίων ἀπὸ τὸ ποτάμι. Ἡ ἐπιβολὴ τελῶν καὶ ἡ παρεμπόδιση τῆς ναυσιπλοίας ἦταν παραβίαση τῆς συνθήκης τῆς Βιέννης, ἡ ὁποία ὀρίζει ὅτι θὰ εἶναι ὀλότελα ἐλεύθερη ἡ ναυσιπλοία σ' ὀλόκληρο τὸν ροῦ τῶν ποταμῶν, ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου κάθε ποταμὸς γίνεται πλωτὸς ἴσαμε τὶς ἐκβολές του, καὶ ὅτι «τὸ ὕψος τῶν δασμῶν σὲ καμμιά περίπτωση δὲν θὰ ὑπερβαίνει τὸ τωρινὸ» (1815) καὶ «δὲν θὰ γίνῃ αὐξηση παρὰ μόνον μὲ κοινὴ συναίνεση τῶν παραποταμίων κρατῶν». Ὡστε τὸ μόνον ἐπιχειρήμα πού μπορούσε νὰ ἐπικαλεστεῖ πρὸς δικαιολογία τῆς ἡ Ρωσσία ἦταν ἡ συνθήκη τοῦ 1827, ἡ ὁποία παραβιάστηκε ἀπὸ τὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης, ἐνῶ τὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης τὴν εἶχε παραβιάσει ἡ ἴδια ἡ Ρωσσία, πού ὅλα αὐτὰ πάλι πῆγαινε νὰ τὰ στηρίξει σὲ μιὰ παραβίαση τῆς συνθήκης τῆς Βιέννης.

Στάθηκε ὀλότελα ἀδύνατο ν' ἀποσπαστεῖ ἀπὸ τὸν εὐγενὴ λόρδο κάποια δῆλωση σχετικὰ μὲ τὸ ἂν ἀναγνώριζε ἢ ὄχι τὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης. Ὅσο γιὰ τὴν παραβίαση τῆς συνθήκης τῆς Βιέννης, δὲν εἶχε

«ἐπίσημες πληροφορίες ὅτι εἶχε συμβεῖ κάτι πού δὲν τὸ πρόβλεπε ἡ συνθήκη... Ὅταν τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη δηλώσουν κάτι τέτοιο, ἡ δῆλωση

θά εξεταστέι... κατά τρόπο πού οί νομικοί σύμβουλοι του Στέμματος θά θεωρήσουν σύμφωνο με τά δικαιώματα τών υπηκόων τής χώρας» ('Ομιλία του λόρδου Palmerston, Βουλή τών Κοινοτήτων, 20 'Απριλίου 1836).

Με τό άρθρο 5 τής συνθήκης τής 'Αδριανούπολης ή Ρωσία έγγυάται τήν «εϋμερία» τών παραδουναβίων ήγεμονιών και τήν πλήρη «έλευθερία του έμπορίου» γι' αυτές. Τώρα, ό κ. Stewart απέδειξε ότι οί ήγεμονίες τής Μολδαβίας και τής Βλαχίας ήσαν άντικείμενο θανάσιμου φθόνου από μέρος τής Ρωσίας, γιατί τό έμπόριό τους είχε αναπτυχθει ραγδαία μετά τό 1834, γιατί συναγωνίζονταν τήν παραγωγή βασικών αγαθών τής ίδιας τής Ρωσίας και γιατί τό Γαλάτσι γινόταν ή μεγάλη σιταποθήκη του Δούναβη, έκτοπιζοντας τήν 'Οδησσό από τήν αγορά. 'Ο εύγενής λόρδος άπάντησε:

«'Αν ό αξιότιμος φίλος μου μπορούσε ν' άποδείξει ότι, ενώ μερικά χρόνια πριν κάναμε μεγάλο και σπουδαίο έμπόριο με τήν Τουρκία, ...τόρα τό έμπόριο αυτό έγινε άσήμαντο εξαιτίας τής επιθετικής πολιτικής άλλων χωρών ή τής άμέλειας τής κυβέρνησης τής χώρας μας, τότε αυτό θά ήταν λόγος νά άπειθυνθει κανείς στο κοινοβούλιο». 'Αντί για κάτι τέτοιο, «ό αξιότιμος φίλος μου έδειξε ότι στα τελευταία λίγα χρόνια τό έμπόριο με τήν Τουρκία «άνέβηκε από τό τίποτα σχεδόν σε πολύ σημαντικό ύψος».

'Η Ρωσία παρεμποδίζει τή ναυσιπλοία στον Δούναβη, επειδή τό έμπόριο τών ήγεμονιών άποκτά σπουδαιότητα, λέει ό κ. Stewart. "Όμως δέν έκανε κάτι τέτοιο, όταν τό έμπόριο αυτό ήταν μηδαμινό, άποκρίνεται ό λόρδος Palmerston. 'Αμελείτε ν' άντισταθείτε στις πρόσφατες υπερβάσεις τής Ρωσίας στον Δούναβη, λέει ό κ. Stewart. Αυτό δέν τό κάναμε σ' έποχή όπου δέν είχαν άκόμη άποτολημθει παρόμοιες υπερβάσεις, άπαντά ό εύγενής λόρδος. Ποιά «κατάσταση», έπομένως, «έχει προκύψει, τήν όποία ή κυβέρνηση... δέν θά αντιμετώπισει παρά μόνο ώθούμενη από τήν άμεση επέμβαση του κοινοβουλίου;». 'Εμπόδισε τήν Βουλή τών Κοινοτήτων νά ψηφίσει μιάν άπόφαση διαβεβαιώνοντάς τήν ότι

«ή κυβέρνηση τής Μεγαλειότητάς Του δέν είναι διατεθειμένη νά άποκύψει σε επιθετικές έέργειες όποιασδήποτε Δύναμης, ό,τι κι αν είναι αυτή κι όσο κι αν είναι λίγο-πολύ ισχυρή» και προειδοποιώντας τήν ότι «θά έπρεπε νά απέχουμε προσεκτικά από ότιδήποτε άλλες Δυνάμεις θά

μπορούσαν, και μάλιστα εύλογα, να παρουσιάσουν ως πρόκληση από μέρους μας».

Μιά εβδομάδα μετά από τις συζητήσεις αυτές στην Βουλή των Κοινοτήτων ένας Βρεταννός έμπορος άπηύθυνε στο ύπουργείο έξωτερικων μια έπιστολή σχετικά με το ρωσικό ούκάζιο.¹²² 'Ο ύφυπουργός του άπάντησε:

«'Ο ύποκόμης Palmerston με έξουσιοδοτεί να σας πληροφορήσω, ότι ζήτησε από το νομικό σύμβουλο του Στέμματος την γνώμη του για τους κανονισμούς που όρισε το ρωσικό ούκάζιο της 7ης Φεβρουαρίου 1836· στο μεταξύ ο λόρδος Palmerston με έξουσιοδοτεί να σας πληροφορήσω, σε σχέση με το τελευταίο μέρος της έπιστολής σας, ότι ή κυβέρνηση της Μεγαλειότητάς Του φρονεί ότι οι ρωσικές άρχές δεν δικαιούνται να ζητούν τέλη στις εκβολές του Δούναβη κι ότι ενεργήσατε όρθά όταν παραγγελλατε στους πράκτορές σας ν' άρνηθούν την καταβολή τους».

'Ο έμπορος έπραξε σύμφωνα με την έπιστολή τούτη. 'Ο εύγενής λόρδος τον άφησε στα χέρια της Ρωσίας. "Όπως αναφέρει ο κ. Urquhart,¹²⁴ σήμερα οι Ρώσοι πρόξενoi στο Λονδίνο και στο Λίβερπουλ εισπράττουν τέλη από όποιο άγγλικό πλοίο προορίζεται για τα τουρκικά λιμάνια στον Δούναβη, ένω «το λοιμοκαθαρητήριο ακόμα βρίσκεται στη νήσο Λέτι».

'Η Ρωσία δεν περιόρισε την εισβολή της στον Δούναβη στην ύδρυση λοιμοκαθαρητηρίου, στην άνέγερση όχυρωμάτων και στην έπιβολή τελων. Το μόνο στόμιο του Δούναβη, που παρέμενε άκόμη άνοιχτό στη ναυσιπλοία, δηλ. το στόμιο της Σουλίνα, το πήρε με την συνθήκη της 'Αδριανούπολης. "Όσο το κατεΐχε ή Τουρκία, στην διώρυγα διατηρούνταν το νερό σε ύψος δεκατεσσάρων ως δεκάξι ποδιων. Μετά την κατάληψή του από την Ρωσία, το νερό έπεσε στα όχτώ πόδια, ύψος όλότελα άνεπαρκές για την διακίνηση σιταγωγων πλοίων. "Όμως ή Ρωσία συνυπόγραψε την συνθήκη της Βιέννης,¹²⁵ ή όποια όρίζει στο άρθρο 113 ότι

«κάθε κράτος θα καταβάλλει τα άπαιτούμενα έξοδα για την συντήρηση των όδων πλοηγήσεως σε καλή κατάσταση και θα κάνει τα άναγκαία έργα ώστε να μη παρεμποδίζεται ή ναυσιπλοία».

Για να διατηρήσει τη διώρυγα σε κατάσταση που να έπιτρέπει τη ναυσιπλοία, ή Ρωσία δεν βρήκε καλύτερο μέσο παρά να μειώ-

σει βαθμηδόν τὸ ὕψος τοῦ νεροῦ, ρίχοντας μέσα στὴ διώρυγα ἀπομεινάρια ἀπὸ ναυάγια καὶ βουλώνοντας τὴν ἔξοδὸ τῆς μὲ σωρούς ἄμμο καὶ λάσπη. Στὴν συστηματικὴ καὶ παρατεταμένη αὐτὴ παραβίαση τῆς συνθήκης τῆς Βιέννης πρόσθεσε καὶ μιὰν ἀκόμη παραβίαση τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανούπολης, ἡ ὁποία ἀπαγόρευε κάθε ἐγκατάσταση στὸ στόμιο τῆς Σουλίνα ἐκτὸς ἀπὸ λοιμοκαθαρτήριο καὶ φάρο, ἐνῶ τώρα καθ' ὑπαγόρευσὴ τῆς ξεφύτρωσε ἐκεῖ ἓνα μικρὸ ρωσικὸ ὄχυρό, συντηρούμενο ἀπὸ τὰ τέλη, μὲ τὰ ὁποῖα ἐπιβαρύνονται τὰ σκάφη ἀπ' ἀφορμὴ τῆς καθυστερήσεις καὶ τῆς δαπάνης γιὰ προσωρινὲς μεταφορτώσεις, ἔτσι ὥστε νὰ ἐλαφρύνουν καὶ νὰ περάσουν· γιὰ ὅλα αὐτά, βέβαια, αἰτία εἶναι οἱ παρακωλύσεις τῆς διώρυγας.

Cum principia negante non est disputandum,¹¹⁸ τί ὠφελεῖ νὰ ἐπιμένεις σὲ ἀφηρημένες ἀρχές δταν ἔχεις νὰ κάνεις μὲ δεσποτικὲς κυβερνήσεις, ποὺ κατηγοροῦνται ὅτι μετροῦν τὸ δίκαιο μὲ τὴν ἰσχύ καὶ ρυθμίζουν τὴν συμπεριφορὰ τους μὲ βάση τὴν σκοπιμότητα καὶ ὄχι τὴν δικαιοσύνη» (Ὁμιλία τοῦ λόρδου Palmerston, 30 Ἀπριλίου 1823).

Σύμφωνα μὲ τῆς ἴδιες του τῆς πεποιθήσεις ὁ εὐγενὴς ὑποκόμης ἀρκέστηκε νὰ ἐμμένει σὲ ἀφηρημένες ἀρχές ἀπέναντι στὴν δεσποτικὴ κυβέρνησι τῆς Ρωσσίας. Ὅμως προχώρησε καὶ παραπέρα. Ἐνῶ στῆς 6 Ἰουλίου 1840 διαβεβαίωσε τὸ κοινοβούλιο, ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς ναυσιπλοίας στὸν Δούναβη ἦταν «ἐγγυημένη ἀπὸ τὴν συνθήκη τῆς Βιέννης», καὶ ἐνῶ στῆς 13 Ἰουλίου 1840 ὁδύροταν ὅτι, μολονότι ἡ κατοχὴ τῆς Κρακοβίας ἀποτελεῖ παραβίαση τῆς συνθήκης τῆς Βιέννης, ὡστόσο «δὲν ὑπῆρχε μέσο ἐπιβολῆς τῶν ἀγγλικῶν ἀπόψεων, ἐφόσον προφανῶς ἡ Κρακοβία δὲν ἦταν περιοχὴ, ὅπου ἴσως θὰ μπορούσε ν' ἀναληφθεῖ δράσι ἀπὸ μέρους τῆς Ἀγγλίας»^{121α}—, δύο μέρες ἀργότερα σὺναψε μὲ τὴν Ρωσσία μιὰ συνθήκη, ἡ ὁποία ἔκλεινε γιὰ τὴν Ἀγγλία τὰ Δαρδανέλλια «σ' ἐποχὴ εἰρήνης μὲ τὴν Τουρκία» καὶ ἔτσι στεροῦσε ἀπὸ τὴν Ἀγγλία τὸ μοναδικὸ μέσο νὰ «ἐπιβάλλει» τὴν συνθήκη τῆς Βιέννης καὶ νὰ μεταβάλλει τὸν Εὐξείνιο σὲ περιοχὴ ὅπου ἴσως θὰ μπορούσε ν' ἀναληφθεῖ ἀγγλικὴ δράσι.

Ὅταν τὸ κατάφερε αὐτό, θέλησε νὰ δώσει μιὰ ψευδοϊκανοποίηση στὴν κοινὴ γνώμη πυροδοτώντας ὀλόκληρη πυροβολαρχία

έγγράφων, τὰ όποία ύπενθυμίζουν με τρόπο πομπώδη και αίσθηματικό στην «δεσποτική δύναμη, που μετρά τὸ δίκαιο με τήν Ισχύ και ρυθμίζει τήν συμπεριφορά της με βάση τήν σκοπιμότητα και όχι τήν δικαιοσύνη», ότι

«ή Ρωσία, όταν εξανάγκασε τήν Τουρκία νά τής εκχωρήσει τήν εκβολή ενός μεγάλου εύρωπαϊκού ποταμού, ὁ όποίος άποτελεί τήν έμπορικὴ λεωφόρο για τήν άμοιβαία επικοινωνία πολλών έθνών, άνέλαβε καθήκοντα και εύθνες άπέναντι σέ άλλα κράτη· και θά έπρεπε νά θεωρεί τήν εκπλήρωσή τους καύχημά της».

Σε τούτη τήν έμμονή σ' άφηρημένες άρχές ὁ κόμης Νέσσελροντ έδωσε τήν άναπόφευκτη άπάντηση ότι «τὸ ζήτημα θά έπρεπε νά έξεταστεί προσεκτικά», εκφράζοντας άπό καιρό σέ καιρό ένα «άίσθημα πικρίας άπό τήν πλευρά τής άυτοκρατορικής κυβέρνησης έξαιτίας τής δυσπιστίας άπέναντι στις προθέσεις της».

Έτσι στὰ 1853, χάρη στους χειρισμούς του εύγενοϋς λόρδου τὰ πράγματα έφτασαν σέ σημείο όπου ή ναυσιπλοία στον Δούναβη κηρύχθηκε αδύνατη και τὰ σιτάρια σάπιζαν στο στόμιο τής Σουλίνα, ενώ ή πείνα άπειλούσε νά εισβάλει στην 'Αγγλία, στην Γαλλία και στη νότια Εύρώπη. Κι έτσι ή Ρωσία όχι μόνο πρόσθεσε «στις άλλες σημαντικές κτήσεις της και εκείνη μιās σιδηρᾶς πύλης άνάμεσα στον Εύξεινο και στον Δούναβη», όπως έγραψαν οι Times, αλλά και πήρε στην κατοχή της τὸ κλειδί του Δούναβη, ένα όργανο έπιβολῆς πείνας, που μπορεί νά τὸ χρησιμοποιήσει όποτεδήποτε ή πολιτική τής Δυτικής Εύρώπης τής γίνεται δυσάρεστη και τής φαίνεται άξια τιμωρίας.

Marx

34

['Η τουρκική διακήρυξη...]

New-York Daily Tribune, 31 'Οκτωβρίου 1853
Λονδίνο, Τρίτη, 18 'Οκτωβρίου 1853

'Η τουρκική διακήρυξη, ή όποία επιδόθηκε τήν 1η 'Οκτωβρίου στις τέσσερις Μεγάλες Δυνάμεις για νά αιτιολογήσει τήν κήρυξη

πολέμου στὸν τσάρο,¹²⁶ εἶναι ἀπὸ κάθε ἀποψη ἀνώτερη ἀπὸ τὸν τεράστιο σωρὸ τῶν ἐπίσημων ἐγγράφων, πού πλημμύρισαν τὴν Εὐρώπη μετὰ τὸν Μάιο τοῦ 1853.

Ὅπως λέγεται στὴν διακήρυξη αὐτή, ὁ σουλτάνος δὲν ἔδωσε καμμιά ἀφορμὴ διενέξεων. Οὔτε κἀν πρόφαση γιὰ κάτι τέτοιο δὲν ὑφίσταται πιά, ἀπὸ τότε πού τακτοποιήθηκε τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων.⁵¹ Ἡ Ρωσσία παρεβίασε ὄλες τὶς συνθήκες, ἐνῶ ἡ Τουρκία ἐξάντλησε ὄλα τὰ μέσα συμφιλίωσης. Κι οἱ ἴδιες οἱ Δυνάμεις συμφωνοῦσαν, ὅτι ὁ σουλτάνος δὲν ἔπρεπε νὰ ἀποδεχτεῖ τὴν διακοίνωση τοῦ πρίγκηπα Μέντσικοβ.⁵⁶ Πῶς θὰ μποροῦσε λοιπὸν νὰ ἀναμένεται, ὅτι θὰ ἀποδεχόταν τὴν διακοίνωση τῆς Βιέννης,⁷⁸ πού στὸ σύνολό της καθόλου δὲν διέφερε ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Μέντσικοβ; Ἡ διευκρινιστικὴ ἐπιστολὴ τῆς συνδιάσκεψης τῆς Βιέννης δὲν μποροῦσε ν' ἀλλάξει τίποτε στὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων. Ἄν ἡ Ρωσσία εἶχε ἐρμηνεύσει ἐσφαλμένα τὶς σαφεῖς καὶ εὐκρινεῖς παραγράφους τῆς συνθήκης τοῦ Καϊναρτζῆ, πόσο μεγάλος θὰ ἦταν ὁ κίνδυνος, «ἂν κανεὶς τῆς ἔδινε στὰ χέρια ἀόριστες καὶ ἀσαφεῖς παραγράφους, πού τῆς δίνουν τὸ κατάλληλο πρόσχημα ὡς πρὸς τὶς ἀξιώσεις της γιὰ τὸ δικαίωμα θρησκευτικῆς προστασίας»; Ἐπιπλέον, ὅσες τροποποιήσεις πρότεινε ὁ σουλτάνος δικαιώθηκαν πέρα γιὰ πέρα ἀπὸ τὶς διευκρινίσεις πού κοινοποίησε ἀργότερα ὁ Νέσσελροντ. Ἡ κατάληψη τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν δημιούργησε ἐξ ὑπαρχῆς casus belli,⁵⁴ καὶ ἡ Πύλη ἀποφάσισε νὰ τὴν θεωρήσει σὰν τέτοια. Ἔτσι, ὁ πρίγκηπας Γχορτσάκοβ εἰδοποιήθηκε νὰ ἐκκενώσει τὶς παραδουναβίες ἐπαρχίες. Ἄν δεκαπέντε μέρες μετὰ τὴν λήψη τῆς εἰδοποίησης τούτης ἀπαντήσει ἀρνητικά, ὁ Ὁμέρ πασὰς θ' ἀρχίσει τὶς ἐχθροπραξίες, οἱ Ρῶσοι διπλωμάτες θὰ πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια καὶ οἱ ἐμπορικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν θὰ διακοποῦν. Ὡστόσο στὰ ρωσσικὰ πλοῖα δὲν θὰ ἐπιβληθεῖ ἀποκλεισμός, ἂν καὶ θὰ διαταχθοῦν νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ τουρκικὰ λιμάνια. Τὰ Στενὰ θὰ παραμείνουν ἀνοιχτὰ γιὰ τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα τῶν φίλων Δυνάμεων.

Αὐτὸ εἶναι τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενον τῆς διακήρυξης τοῦ σουλτάνου. Τὸ τουρκικὸ τελεσίγραφο ἐπιδόθηκε στὸν πρίγκηπα Γχορτσάκοβ στίς 9 Ὀκτωβρίου. Ἡ προθεσμία γιὰ τὴν ἐκκένωση

τῶν ἡγεμονιῶν λήγει λοιπὸν στίς 25 Ὀκτωβρίου. Ἡ ἀπειλὴ γιὰ ἐναρξὴ τῶν ἐχθροπραξιῶν δὲν πρέπει ὡστόσο νὰ ληφθεῖ κατὰ λέξη, γιὰτὶ βέβαια ὁ Ὁμὲρ πασὰς δὲν πρόκειται νὰ ἐγκαταλείψει τίς ἰσχυρές του θέσεις γιὰ νὰ χτυπήσει τοὺς Ρώσους.

Στὴν χτεσινὴ Morning Herald βρίσκεται ἡ ἐπιβεβαίωση τῶν παρατηρήσεών μου γιὰ τὴν κίνηση τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ πρὸς δυσμὰς καὶ γιὰ τὴν μυστικὴ συμφωνία μὲ τὴν Αὐστρία, τὴν ὁποία ὑποδηλώνει ἡ κίνηση αὐτή.

Πιστὴ στὴν παλιὰ ἀσιατικὴ μέθοδο τῆς ἐξαπάτησης καὶ τῶν μικρόψυχων ραδιουργιῶν, ἡ Ρωσσία ἐκμεταλλεύεται τῶρα καὶ πάλι τὴν εὐπιστία τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων καὶ διασπείρει τὴν φήμη, ὅτι ὁ τσάρος «μόλις εἶχε στείλει κατεπειγόντως ἓναν ἀγγελιαφόρο στὴν Βιέννη μὲ τὴν δῆλωση, ὅτι ἀποδέχεται χωρὶς παζάρεμα κι ὀλοκληρωτικὰ ὅσους ὅρους πρότειναν οἱ μεσολαβήτριες Δυνάμεις», δταν δυστυχῶς «πληροφορήθηκε τὴν κήρυξη πολέμου ἀπὸ μέρος τῆς Πύλης». Τότε φυσικὰ ὁ ρωσικὸς Θεὸς ἀπέσυρε ὄλες τίς παραχωρήσεις, ὅσες εἶχε κάμει σ' ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα, κι ἀναφώνησε: «τῶρα πιά δὲν μένει τίποτε ἄλλο παρὰ ὁ πόλεμος, ὁ πόλεμος μέχρις ἐσχάτων (guerre à l'outrance)». Ἔτσι δίνεται ἡ ἐντύπωση, ὅτι ὁ τσάρος ἐξαναγκάστηκε σὲ πόλεμο ἀπὸ τὸν σουλτάνο.

Λέγεται ὅτι ὁ Αὐστριακὸς ἀπεσταλμένος κ. von Bruck ρώτησε τὴν Πύλη, ἂν σκοπεύει νὰ κάνει ἐκκλήση στοὺς πολιτικούς πρόσφυγες, ὥστε νὰ συστήσουν μιὰ Λεγεώνα τῶν Ξένων. Ὁ Ρεσιντ πασὰς ἀποκρίθηκε, ὅτι παρόλες τίς προτάσεις ποὺ ἐγίναν ἀδιάκοπα στὴν Πύλη,¹⁷ δὲν ἔχει ἀποφασίσει ἀκόμη, ἀλλὰ ὅτι ἡ Τουρκία, σὲ περίπτωσι ποὺ θὰ ἐγκαταλειπόταν ἀπὸ τοὺς συμμάχους της, θὰ ἀισθανόταν ὀλότελα δικαιομένη, ἂν χρησιμοποιοῦσε γιὰ τὴν ὑπεράσπισή της ὄλα τὰ μέσα καὶ κατέφευγε στίς ὑπηρεσίες τῶν σκορπισμένων σὲ διάφορες εὐρωπαϊκὰς χῶρες πολιτικῶν προσφύγων.¹²⁷

Στὴν Constitutionnel διαβάζουμε:

«Ἐχομε λόγους νὰ νομίζουμε, ὅτι ἡ ἐπίσημη αἴτηση τῆς Ὑψηλῆς Πύλης γιὰ συμπάρσταση ἀπὸ μέρος τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἐφθασε ἤδη στὸ Παρίσι καὶ στὸ Λονδίνο».

35

[...Οι Times και ο πόλεμος]

New-York Daily Tribune, 5 Νοεμβρίου 1853
 Λονδίνο, Παρασκευή, 21 'Οκτωβρίου 1853

«Κατανοούμε πλήρως πόσο δημοφιλής θα ήταν ένας πόλεμος με την Ρωσία για χάρη τής Πολωνίας ή τής Ούγγαρίας, ακόμα κι αν η επέμβασή μας δεν είχε άλλους λόγους πέρα από πολιτικές συμπάθειες... Όμως δεν κατανοούμε έναν πόλεμο για χάρη τής Τουρκίας».

Έτσι έγραφαν οι Times στις 12 'Οκτωβρίου. Μια εβδομάδα αργότερα διαβάζουμε στην ίδια εφημερίδα:

«Η πρώτη κιόλας σύγκρουση βρετανικῶν και ρωσσικῶν στρατευμάτων θα έδινε τὸ σύνθημα για μίαν επανάσταση σ' ὀλόκληρη τὴν ἡπειρωτικὴν Εὐρώπη, και δὲν τὸ θεωροῦμε διόλου ἀπίθανο, ἀλλὰ οὔτε και ἀπορριπτό, ὅτι μιὰ τέτοια σκέψη μπορεῖ νὰ πέρασε καμμιά φορὰ ἀπὸ τὸ νοῦ τῶν ἀριστοκρατῶν, πλουτοκρατῶν, δεσποτικῶν και κάθε ἄλλο παρὰ δημοκρατῶν κυρίων μας... Θα πρέπει νὰ τὸ ζυγίσουμε καλὰ προτοῦ ἀρχίσουμε πόλεμο με τὴν Ρωσία για νὰ ὑποστηρίξουμε τὴν ὀνομαστικὴν κυριαρχία τῆς Τουρκίας πάνω σὲ ὀρισμένες οὐσιαστικὰ ἀνεξάρτητες ἐπαρχίες, γιατί, ἀν τὸ κάνουμε, θα προκαλέσουμε μιὰν επανάσταση στὴν αὐστριακὴ αὐτοκρατορία».

Τὴν μιὰ μέρα λοιπὸν ἡ Ἀγγλία δὲν πρέπει νὰ πολεμήσει ἐναντίον τῆς Ρωσίας, ἐπειδὴ ἔτσι θα ὑποστήριζε τοὺς Τούρκους ἀντὶ για τοὺς Πολωνοὺς και τοὺς Οὐγγρους, ἐνῶ τὴν ἐπόμενη, ἐπειδὴ κάθε πόλεμος για χάρη τῆς Τουρκίας θα ήταν ταυτόχρονα πόλεμος για χάρη τῶν Πολωνῶν και τῶν Οὐγγρων!

Marx

36

Ὁ τουρκικὸς πόλεμος

New-York Daily Tribune, 16 Δεκεμβρίου 1853
 Λονδίνο, Παρασκευή, 2 Δεκεμβρίου 1853

Ἐκ τούτου πού ἔστειλα τὴν τελευταία μου ἀναταπόκριση, στὴν Τουρκία δὲν ἔγινε καμμιά σημαντικὴ μάχη· ὅμως ἡ ρωσικὴ διπλωματία, πού εἶναι πιὸ ἐπικίνδυνη ἀπὸ τοὺς Ρώσους στρατηγούς, ἀναπτύσσει ξανά δραστηριότητα, ἐνῶ τὰ κυβερνητικὰ φύλλα κι ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς τῆς Μάγχης ἀναγγέλλουν λίγο-πολύ ρητὰ καὶ μὲ ἐλάχιστες παραλλαγές τὴν ἀναβίωση τῶν περίφημων συνδιασκέψεων τοῦ Λονδίνου στὰ 1840¹¹,¹⁰³ καὶ 1841,⁵⁸ οἱ ὁποῖες κατέληξαν στὴν ἐπικύρωση τῆς συνθήκης τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσί.⁷⁰ Οἱ Times κάνουν μάλιστα ὑπαινιγμούς γιὰ «σθεναρὰ μέτρα εἰρήνευσης», δηλ. ἕνα εἶδος ἐνοπλῆς εἰρήνευσης, ἡ ὁποία στρέφεται ἐναντίον τῆς Τουρκίας ἀπὸ ὄσους αὐτοαποκαλοῦνται προστάτες της. Ἐνα σημαντικό διπλωματικὸ γεγονός, πάντως, δὲν ἐπιδέχεται παρερμηνεῖες, ὅτι δηλ. ἡ τελευταία διακοίνωση, τὴν ὁποία ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνηση ἔστειλε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς διαβίβασε στὴν Πύλη¹⁷ καὶ τὸ Ντιβάνι²⁸ ἀπέρριψε στὶς 14 Νοεμβρίου, ἀποδείχτηκε ἀπλὰ καὶ μόνο ἡ δευτέρη ἐκδοσὴ τῆς ἀπάντησης τοῦ Ρεσίντ πασᾶ στὸ τηλεσίγραφο τοῦ πρίγκηπα Μέντσικοβ τὸν περασμένο Μάιο.⁶¹ Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο οἱ Palmerston καὶ Aberdeen δίνουν στὸν σουλτάνο νὰ καταλάβει, ὅτι, ὅσο κι ἂν ἄλλαξε κατὰ τὰ ἄλλα ἡ κατάσταση, οἱ θέσεις τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ρωσίας δὲν ἄλλαξαν ὡς πρὸς τὴν ἀμοιβαία τους σχέση ἀπὸ τὸν περασμένο Μάιο κι ὅτι στὰ μάτια τῆς Δυτικῆς διπλωματίας οὔτε ἡ Τουρκία κέρδισε οὔτε ἡ Ρωσία ἔχασε.

Ἐφόσον ὁ ἡγεμόνας τῆς Σερβίας Ἀλέξανδρος ἀπαγορεύει τὴν διάβαση τουρκικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὸ ἔδαφός του, ἀπαιτεῖ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ρώσου προξένου καὶ στὴν δῆλωσή του πρὸς τὸν σουλτάνο θεωρεῖ τὴν Τουρκία καὶ τὴν Ρωσία ἰσότιμες προστάτριες Δυνάμεις ὡς πρὸς τὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, θὰ πρέπει νὰ

ἀναμένονται σοβαρές συγκρούσεις με τὴν Σερβία, οἱ ὁποῖες μπορεῖ νὰ ἦσαν ὀλέθριες γιὰ τὴν Τουρκία σὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἐποχὴ, ὅμως τὴν στιγμή αὐτὴ ἴσως ἀποτελοῦν τὸ μόνο μέσο πού θὰ τὴν ἔσωζε ἀπὸ τὰ νύχια τῆς Δυτικῆς διπλωματίας. Κάθε καινούργιο ἐπεισόδιο, τὸ ὁποῖο ἐπιδεινώνει τὴν σημερινὴ κατάσταση, βγάζει τὴν χρεωκοπημένη Αὐστρία ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη οὐδετερότητά της, μεγαλώνει τὴν πιθανότητα ἐνὸς εὐρωπαϊκοῦ πολέμου κι ἐπιβάλλει στὴν Τουρκία τὴν συμμαχία με τὸ ἐπαναστατικὸ κόμμα, ἀναγκαστικά ἀποδειχνεται ὠφέλιμο γιὰ τὴν Τουρκία, τουλάχιστο στὴν σύγκρουσή της με τὴν Ρωσία. Φυσικά, οἱ ἐσώτερες αἰτίες τῆς παρακμῆς της θὰ συνεχίσουν νὰ ἐπενεργοῦν, ἀν δὲν ἀντιμετωπισθοῦν με μιὰ θεμελιώδη ἀναμόρφωση τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας στὴν Εὐρώπη.

.....
Marx

37

Ἡ τετραμερῆς συνθήκη...

New-York Daily Tribune, 26 Δεκεμβρίου 1853
Λονδίνο, Παρασκευὴ, 9 Δεκεμβρίου 1853

Οἱ ἀναγνώστες σας παρακολούθησαν βῆμα πρὸς βῆμα τὶς διπλωματικὲς ἐνέργειες τῆς κυβέρνησης συνασπισμοῦ κι ἔτσι δὲν θὰ καταπλαγοῦν ἀπὸ κάποια καινούργια ἀπόπειρα τῶν Palmerston και Aberdeen νὰ ὑποστηρίξουν τὸν τσάρο με τὸ πρόσχημα, ὅτι προστατεύουν τὴν Τουρκία και διασφαλίζουν τὴν εἰρήνη στὴν Εὐρώπη. Ἔχουν προετοιμαστεῖ ὀλότελα ἀκόμα και γιὰ τὴν ἐπαναβίωση τῆς συνδιάσκεψης τῆς Βιέννης⁷⁸ ἢ τοῦ Λονδίνου.⁴⁸ Τὴν περασμένη Παρασκευὴ τὸ χρηματιστήριό τῆς πρωτεύουσας ἔλαβε, ἀρχικά ἀπὸ τὴν Morning Chronicle, τὴν πληροφορία, ὅτι ἡ Ἄγγλια κατάφερε νὰ πείσει τὴν Αὐστρία και τὴν Πρωσία νὰ ὑποστηρίξουν τὶς Δυτικὲς Δυνάμεις στὴ νέα τους διαμεσολαβητικὴ προσπάθεια ἀνάμεσα στὰ ἐμπόλεμα μέρη. Ἀκολούθησε ἡ Morning

Post με την είδηση «αυτῆς τῆς προσπάθειας» και την παρήγορη άγγελία, ότι

«ζητήθηκε, και δόθηκε, ή σύμπραξη τῆς Πρωσσίας και τῆς Αυστρίας στην προσπάθεια αυτή κι ότι οι τέσσερις Δυνάμεις υπέγραψαν ένα πρωτόκολλο, με τὸ ὁποῖο ἀνελάμβαναν σιωπηρὰ τὴν ὑποχρέωση νὰ διαφυλάξουν τὴν σημερινὴ ἔδαφικὴ διανομὴ τῆς Εὐρώπης και νὰ καλέσουν τις ἐμπόλεμες Δυνάμεις νὰ προέλθουν σὲ φιλικὴ ρύθμιση τῶν διαφορῶν τους διαμέσου μιᾶς εὐρωπαϊκῆς συνδιάσκεψης. Τὸ πρῶτο βῆμα, πού θὰ κάνουν οι τεστέρις Δυνάμεις σὲ συμφωνία με τὴν πολιτικὴ τους αὐτή, θὰ εἶναι νὰ διαπιστώσουν, σὲ ποιά βάση θὰ ἐπιτρέψει ἡ Τουρκία διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν διευθέτηση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. "Όταν αὐτὸ διαπιστωθεῖ με σαφήνεια, τότε οι τέσσερις Δυνάμεις θὰ καλέσουν τὴν Ρωσία νὰ ἐκφράσει τις ἀπόψεις της πάνω στις βάσεις τῆς προτεινόμενης συμφωνίας· κατόπιν θὰ κληθοῦν και οι δύο Δυνάμεις νὰ στείλουν πληρεξουσίους σὲ μιὰ συνδιάσκεψη τῶν Μεγάλων Δυνάμεων σὲ χρόνο και τόπο πού θὰ καθοριστεῖ... Τὸ γόητρο τοῦ τσάρου δὲν θὰ θιγεῖ και τὰ συμφέροντα τῆς Τουρκίας θὰ διαφυλαχθοῦν πλήρως, πρῶτο, με μιὰ συνθήκη φιλίας, εἰρήνης και ἐμπορίου ἀνάμεσα στὴν Τουρκία και στὴν Ρωσία, ὅπου θὰ προβλέπονται μέτρα γιὰ τὴν προστασία ὄσων ὑπηκόων τοῦ ἐνὸς κράτους ζοῦν μέσα στὴν ἐπικράτεια τοῦ ἄλλου· και δεύτερο, με μιὰ συνθήκη ἀνάμεσα στὸν σουλτάνο και στις πέντε Δυνάμεις, παρόμοια με τὴν συνθήκη τοῦ 1841 γιὰ τὰ Δαρδενέλλια,⁵⁸ με βάση τὴν ὁποία ὁ σουλτάνος θὰ ἀναδέχεται τὴν ὑποχρέωση νὰ σεβαστεῖ τὰ ὑφιστάμενα συντάγματα και προνόμια τῶν παραδοσυναβίων ἡγεμονιῶν και τῆς Σερβίας και ἐπιπλέον θὰ δεσμεύεται ἀκριβῶς ὅπως και στὴν συνθήκη τοῦ Καϊναρτζῆ,⁵⁹ ἀλλὰ αὐτὴ τὴν φορὰ ἀπέναντι στὴν Εὐρώπη κι ὄχι ἀπέναντι στὴν Ρωσία, νὰ προστατεύει ἰδιαίτερα τὴν χριστιανικὴ θρησκεία μέσα στις κτήσεις του».

Τέλος ἦρθε ὁ και ὁ κεραυνοσειστής τῆς Printing - House Square⁶⁴ και ἀνήγγειλε σὲ μιὰ πρώτη ἔκδοση, ὅτι ἡ συμμαχία ἀνάμεσα στις τέσσερις Δυνάμεις ἔκλεισε ὀριστικὰ κι ὅτι εἶχαν συνομολογηθεῖ ὅροι, τῶν ὁποίων ἡ ἀποδοχὴ ἀπὸ μέρους τῆς Ρωσσίας και τῆς Πύλης στὴν ἀνάγκη «θὰ μπορούσε και νὰ ἐπιβληθεῖ». Ἐμέσως ἀνέβηκαν οι μετοχές. "Όμως ἡ χαρὰ τῶν ἀσχολούμενων με τὰ χρηματιστηριακὰ ἀποδείχτηκε σύντομη, μιὰ και οι ἴδιοι Times, στὴν δευτέρη ἔκδοσή τους, ἀνακοίνωσαν ὅτι οι τέσσερις Δυνάμεις εἶχαν πράγματι συντάξει ἕνα πρωτόκολλο και σχεδιάσει μιὰ κοινὴ διακοίνωση, δίχως ὁμως ν' ἀναλάβουν τὴν ὑποχρέωση

ἐπιβολῆς τῆς ἀποδοχῆς τους. Ἀμέσως ἔπεσαν καὶ πάλι οἱ μετογές. Τελικά, ἀπὸ τὴν «ἐντυπωσιακὴ εἰδηση» δὲν ἀπόμεινε τίποτε παραπάνω ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παλιὰ ἱστορία τῆς νεκρανάστασης τοῦ πτώματος τῆς μακαρίτισσας συνδιάσκεψης τῆς Βιέννης⁷⁸ —θὰ ἦταν παράλογο νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ πνεῦμα της—, ἐνῶ ἓνα τηλεγράφημα ἐπιβεβαίωσε τὴν εἰδηση, ὅτι:

«ἡ συνδιάσκεψη τῶν τεσσάρων Δυνάμεων στὴν Βιέννη ἔστειλε στὶς 6 Δεκεμβρίου στὴν Κωνσταντινούπολη μιὰν ἄλλη πρόταση γιὰ τὴν ἐξομάλυνση τῶν ἐκκρεμῶν διαφορῶν, στηριζόμενη σ' ἓνα νέο σχέδιο, καὶ ὅτι οἱ εἰρηνευτικὲς διαπραγματεύσεις θὰ συνεχιστοῦν ἀκόμα καὶ ἂν δὲν ἀνασταλοῦν οἱ ἐχθροπραξίες».

Ἄκριβῶς τὴν παραμονὴ τοῦ πολέμου ἡ συνδιάσκεψη τῆς Βιέννης, αὐτὴ ἡ ἀνασκοπικὴ Πυθία, εἶχε προτείνει στὴν Τουρκία ν' ἀποδεχτεῖ τὸ τελεσίγραφο τοῦ πρίγκηπα Μέντσικοβ. Ὅταν ἡ Ρωσία ὑπέστη τὴν πρώτη της ἤττα, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία ὑποστήριξαν τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ρεσίντ πασᾶ στὸ τελεσίγραφο τοῦ πρίγκηπα Μέντσικοβ.⁸¹ Εἶναι ἀδύνατο νὰ ποῦμε αὐτὴ τὴν στιγμὴ σὲ ποιά φάση τῆς προἰστορίας τους ἔχουν ἐπιστρέψει τώρα οἱ διαπραγματεύσεις στὴν παλινδρομικὴ τους κίνησιν. Ἡ *Augsburger Zeitung* γράφει ὅτι οἱ νέες προτάσεις τῆς συνδιάσκεψης ἐκφράζουν τὴν ἐπιθυμία τῶν τεσσάρων Δυνάμεων («ν' ἀποφευχθεῖ ὁ πόλεμος»). Πράγματι ἐκπληκτικὰ νέα!

Ὅσο ἄνοστα καὶ ἂν ἐμφανίζονται ὅλα αὐτὰ τὰ διπλωματικὰ φληναφήματα σὲ στιγμὴ πού τὸ *status quo*⁸² ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν *status belli*,⁸³ ὥστόσο δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε, ὅτι μέσα ἀπὸ αὐτὰ τὰ φαντασμαγορικὰ σχέδια τῶν συνεδρίων καὶ τῶν συνδιασκέψεων διαφαίνονται οἱ μυστικὲς προθέσεις τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης· ὅτι οἱ κυβερνητικὲς ἐφημερίδες τεντώνουν τὶς κεραῖες τους γιὰ νὰ διαπιστώσουν πόσο τολμᾷ νὰ προχωρήσει ἡ κυβέρνησις καὶ ὅτι πολλὰς φορές οἱ ὀλότελα ἀβάσιμες φῆμες τοῦ σήμερα προμήνυσαν τὰ συμβάντα τοῦ αὔριο. Βέβαιο εἶναι, ὅτι ἡ τετραμερὴς συμμαχία προτάθηκε ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν μετὰ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐπιβάλλει στὴν Τουρκίαν ὅσες ἀποφάσεις θὰ πάρουν οἱ τέσσαρις Δυνάμεις, ἔστω καὶ ἂν ἡ Αὐστρία ἀρνιόταν νὰ προσχωρήσει στὴν συμμαχίαν. Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν κλείσθηκε συμμαχία, πάντως οἱ

τέσσερις Δυνάμεις υπέγραψαν ένα πρωτόκολλο, πού καθορίζει τις άρχές, με βάση τις όποιες θα διεξαχθούν οι διαπραγματεύσεις. Έξίσου βέβαιο είναι ότι η συνδιάσκεψη τής Βιέννης, ή οποία εμπόδισε την Τουρκία ν' αναλάβει δράση, ώσπου πιά ή Ρωσία κατέλαβε τις παραδουνάβιες ήγεμονίες κι έφτασε στα βουλγαρικά σύνορα, ξανάρχισε τις έργασίες της κι έστειλε ήδη στον σουλτάνο μιá καινούργια διακοίνωση. "Ότι δέν χρειάζεται πολύ για νά περάσουμε από μιá συνδιάσκεψη στην Βιέννη σέ μιάν εύρωπαϊκή συνδιάσκεψη στο Λονδίνο άποδείχτηκε κιόλας στην έποχή τής έξέγερσης του Μεχμέτ 'Αλή.¹¹ "Αν ή συνδιάσκεψη συνέχιζε τό «ειρηνευτικό» της έργο και παράλληλα ή Ρωσία τόν πόλεμο έναντίον τής Τουρκίας, αυτό θ' άποτελοῦσε άπλή έπανάληψη τής συνδιάσκεψης του Λονδίνου στα 1827-1829,⁴⁸ πού τό άποτέλεσμά της ήταν ή καταστροφή του τουρκικού στόλου στο Ναβαρίνο κι ή άπώλεια τής τουρκικής ανεξαρτησίας με την συνθήκη τής 'Αδριανούπολης.⁴⁴ Οί βάσεις τών διαπραγματεύσεων, όπως προτάθηκαν από την άγγλική κυβέρνηση κι έγιναν δεκτές από τις ύπόλοιπες Δυνάμεις, αναφέρονται καθαρά στις κυβερνητικές έφημερίδες: διατήρηση τής «σημερινής έδαφικής κατανομής τής Εύρώπης». Θα ήταν μεγάλο σφάλμα νά θεωρήσουμε τις προτάσεις αυτές άπλή έπιστροφή στους όρους τής ειρήνης τής Βιέννης.¹²⁵ 'Ο άφανισμός του βασιλείου τής Πολωνίας, ή κατάληψη τών παραδουναβίων ήγεμονιών από την Ρωσία, ή προσάρτηση τής Κρακοβίας,^{121α} ή μετατροπή τής Ούγγαρίας σέ άυστριακή έπαρχία — όλες αυτές οι «έδαφικές ρυθμίσεις» ποτέ δέν επικυρώθηκαν από κάποια εύρωπαϊκή συνδιάσκεψη. Μιά επικύρωση τής «σημερινής έδαφικής κατανομής τής Εύρώπης» θα σήμαινε λοιπόν μάλλον την επικύρωση όλων τών παραβιάσεων τής συνθήκης τής Βιέννης από μέρους τής Ρωσίας και τής Άυστρίας μετά τά 1830, κι όχι, όπως λέγεται, άπλως και μόνο την συμπερίληψη τής Τουρκίας στην συνθήκη τής Βιέννης. «Μιά συνθήκη φιλίας, ειρήνης και έμπορίου μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας» — αυτά τά ίδια λόγια βρίσκονται στο προοίμιο τών συνθηκών του Καϊναρτζή,⁵² τής 'Αδριανούπολης⁴⁴ και του Ούνκιάρ-Σκελεσσί.⁷⁰ «Μιά συνθήκη όπως εκείνη του 1841 για τά Δαρδανέλλια»⁵⁸, γράφει ή έφημερίδα του Palmerston. 'Ακριβώς. Μιά

συνθήκη όπως εκείνη που απέκλεισε την Εύρώπη από τα Δαρδανέλλια κι έκανε τον Εύξεινο ρωσική λίμνη. Όμως, γράφουν οι Times, γιατί να μην συμφωνήσουμε την ελεύθερη είσοδο πολεμικών πλοίων στα Δαρδανέλλια και την ελεύθερη ναυσιπλοία στον Δούναβη; Άλλά διαβάστε το γράμμα του λόρδου Palmerstou στον κ. Bulwer, τον τοτινό πρεσβευτή στο Παρίσι (Σεπτέμβριος 1839),¹²⁸ και θα δείτε, ότι και τότε υπήρχαν παρόμοιες ελπίδες.

«Ο σουλτάνος είναι υποχρεωμένος να σεβαστεί τα ύφιστάμενα συντάγματα των παραδουναβίων ήγεμονιών και της Σερβίας». «Όμως αυτά τα ύφιστάμενα συντάγματα μερίζουν την κυριαρχία πάνω στις περιοχές τουτες άνάμεσα στον τσάρο και στον σουλτάνο, και ως τα σήμερα δεν άναγνωρίστηκαν από καμμιά εύρωπαϊκή συνδιάσκεψη. Έτσι η καινούργια συνδιάσκεψη θα πρόσθετε την συναίνεση της Εύρώπης στο de facto¹²⁹ ρωσικό δικαίωμα προστασίας πάνω σε τουρκικές περιοχές. Και ο σουλτάνος θα ήταν τότε υποχρεωμένος όχι άπέναντι στον τσάρο παρά άπέναντι στην Εύρώπη «να προστατέψει την χριστιανική θρησκεία μέσα στην επικράτειά του». Αυτό σημαίνει ότι το δικαίωμα κάθε ξένης Δύναμης ν' άναμιγνύεται στις ύποθέσεις του σουλτάνου με τους Χριστιανούς υπηκόους του θα μετατρεπόταν σε παράγραφο του διεθνούς εύρωπαϊκού δικαίου, ενώ η Εύρώπη σε περίπτωση νέων συγκρούσεων θα ήταν συμβατικά υποχρεωμένη να ύποστηρίξει τις βλέψεις της Ρωσίας, ή όποια, ως ένας από τους εταίρους της συνθήκης, θα είχε δικαίωμα να έρμηνεύει κατά το δικό της πνεύμα την προστασία των Χριστιανών μέσα στην σουλτανική επικράτεια. Γι' αυτό τον λόγο η καινούργια συνθήκη, όπως την πρότεινε η κυβέρνηση συνασπισμού και την έρμήνευσαν τα ίδια τα δημοσιογραφικά της όργανα, άποτελεί το εύρύτερο σχέδιο που έγινε ποτέ για την παράδοση της Εύρώπης στην Ρωσία, σχέδιο που επικυρώνει συλλήβδην όλες τις άλλαγές, όσες πραγματοποιήσε η άντεπανάσταση μετά τα 1830. Έπομένως δεν ύπάρχει κανένας λόγος να πανηγυρίζουμε ή να μένουμε έκπληκτοι για την άλλαγή στην άυστριακή πολιτική, άλλαγή που, όπως καμώνεται ότι πιστεύει η Morning Post, «έγινε ξαφνικά μέσα στις τελευταίες δέκα ήμέρες». Όσο για τον Βοναπάρτη, ο νεόκοπος αυτο-

κράτορας πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἀπόλυτα εὐχαρισθημένοι πού χρησιμοποιοῦντας ὡς σκάλα τὴν Τουρκία σκαρφαλώνει στὸν οὐρανὸ τῶν παλαιῶν Δυνάμεων μὲ τίς νόμιμες δυναστείες, ὅποια κι ἂν εἶναι τὰ λοιπὰ του σχέδια.

Οἱ ἀπόψεις τῆς κυβέρνησης συνασπισμοῦ ἐκφράζονται καθαρά ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ ἑβδομαδιαία, τὴν Guardian:

«Εἶναι στ' ἀλήθεια γελοῖο νὰ μεταχειρίζομαστε τὴν Ρωσία σὰ νικημένο ἔχθρὸ καὶ νὰ φανταζόμαστε ὅτι τὴν ἔχουμε στὸ χέρι μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ τὰ ρωσικὰ στρατεύματα ἐκδιώχθηκαν ἀπὸ τὰ χαρακώματα τῆς Ὀλτενίτσα¹²⁹ καὶ καταλήφθηκαν μερικὰ φρούρια στὴν Μαύρῃ Θάλασσα. Οἱ ἐλάχιστες αὐτὲς ἀπώλειες ἀπλῶς θὰ κέντριζαν τὴν περηφάνεια τῆς καὶ θὰ τὴν ἐμπόδιζαν νὰ πάρει μέρος σὲ διαπραγματεύσεις ὧσπου νὰ βρεθῆι σὲ πλεονεκτικότερη θέση. Ὡστόσο οἱ ἠγεμόνες ὀδηγοῦνται ἀπὸ ἀνάμικτα κίνητρα, τὸ ἴδιο ὅπως κι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι. Ὁ τσάρος εἶναι περήφανος καὶ παθιασμένος, ἀλλὰ καὶ προσεκτικός. Ἐχει ἐμπλακεῖ σ' ἓναν ἀγῶνα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ χάσει, ὅμως δὲν ἔχει τίποτε νὰ κερδίσει. Ἡ πολιτικὴ του εἶναι ἡ ἴδια μὲ τῶν προκατόχων του, οἱ ὁποῖοι πάντοτε κέρδισαν περισσότερα μὲ τὴν ἀπειλὴ πολέμου παρὰ μὲ τὴν διεξαγωγὴ του καὶ τῶν ὁποίων ἡ διηνεκῆς κι ἀμετάβλητη τακτικὴ τῶν ὑπερβάσεων ἐμπεριέχει πάντοτε ἀρκετὴ δόση εὐκαμπτης προσαρμοστικότητας πού τοὺς ἔδωσε τὴν δυνατότητα ν' ἀποφεύγουν μεγάλες καταστροφές καὶ μάλιστα ν' ἀντλοῦν ὀφέλη ἀπὸ μικρὲς ἀποτυχίες. Ἡ προκαταρκτικὴ ἀπόφαση τῶν τσεσάρων Δυνάμεων νὰ μὴν κάνουν ἢ νὰ μὴν ἐπιτρέψουν καμμιά ἀλλαγὴ στὸ ἐδαφικὸ καθεστῶς τῆς Εὐρώπης φαίνεται ὅτι στηρίζεται στὴν φρόνιμη αὐτὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν θέση τοῦ τσάρου καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ του. Θὰ ἀπογοητευθοῦν ὅσοι φαντάζονται, ὅτι ἡ Ἀγγλία τὸν συνέτριψε, ἢ ἀφήνονται νὰ ξεγελαστοῦν ἀπὸ τίς φανταστικὲς ἀνοησίες τῶν ἐφημερίδων πού ὑποστηρίζουν τὴν πολιτικὴ τοῦ προστατευτισμοῦ. Ὡστόσο τὸ ἄμεσο πρόβλημά μας δὲν εἶναι ἡ ταπείνωση τῆς Ρωσίας, παρὰ ἡ εἰρήνευση τῆς Εὐρώπης» (μὲ τὴν ρωσικὴ ἔννοια φυσικά) «καὶ ἡ κατὰ τὸ δυνατόν ἐμπέδωση τῆς διαρκοῦς ἐκείνης εἰρήνης, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Γάλλος στρατιωτικὸς ἀκόλουθος ἔδωσε ὡς ἐνέχυρο στὸν σουλτάνο τὸν λόγὸ τοῦ κυρίου του. Μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι, ὅτι ἡ ἐπιχειρηθεὴ συνθήκη δὲν θ' ἀποτελεῖ ἀπλὴ ἐπαναφορὰ τοῦ status quo,¹³⁰ παρὰ θὰ ἐπιχειρεῖ τουλάχιστον νὰ ρυθμίσει σὲ κάποια μόνιμη βάση τόσο τίς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν Τουρκία καὶ στὴν Εὐρώπη ὅσο καὶ κείνες ἀνάμεσα στὴν τουρκικὴ κυβέρνησι καὶ στοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους τῆς — θὰ ἐπιχειρεῖ, λέμε, γιὰτι ὅσο μόνιμα κι ἂν θὰ ἐπιθυμούσαμε νὰ ρυθμίσουμε τὰ πράγματα, οὐσιαστικὰ θὰ παραμείνει πάντοτε προσωρινὴ μιὰ διευθέτησι πού ἐπιτρέπει μιὰ τουρκικὴ ἐπικράτεια στὴν Εὐρώπη. Μιὰ τέτοια προσωρινὴ διευθέτησι, ὥστόσο, εἶναι σήμερα δυνατὴ καὶ ἀναγκαία».

“Ὡστε ὁ τελικὸς σκοπὸς ποῦ ἐπιδιώκουν οἱ Δυνάμεις εἶναι νὰ βοηθήσουν τὸν τσάρο «ν’ ἀντλήσει ὀφέλη ἀπὸ μικρὲς ἀποτυχίες» καὶ νὰ μὴν «ἐπιτρέψουν μιὰ τουρκικὴ ἐπικράτεια» στὴν Εὐρώπη. Ἡ προσωρινὴ διευθέτηση θὰ συμβάλει, ὅπως εἶναι αὐτονόητο, στὴν πραγμάτωσιν τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, ὅσο αὐτὸ «εἶναι σήμερα δυνατὸ».

“Ὅμως κάμποσα περιστατικὰ ἔφεραν ἄνω-κάτω τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν πολιτικῶν τοῦ συνασπισμοῦ. Ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ εἶναι οἱ εἰδήσεις γιὰ τὶς καινούργιες νίκαις τῶν Τούρκων στὶς ὄχθεις τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ στὰ σύνορα τῆς Γεωργίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι ἡ ἐπίμονη διαβεβαίωσις, ὅτι ὀλόκληρη ἡ στρατιὰ ποῦ σταθμεύει στὴν Πολωνία πῆρε διαταγὴ νὰ προελάσει πρὸς τὸν Προῦθο, ἐνῶ μᾶς πληροφοροῦν ἀπὸ τὰ πολωνικὰ σύνορα ὅτι

«τῆ νύχτᾳ τῆς 23ης πρὸς τὴν 24η τοῦ προηγούμενου μηνᾶ ἐγινε ἡ μπρίγκα, δηλ. ἡ στρατολογία, καὶ σὲ τόπους, ὅπου ὡς τώρα ἐπαιρναν ἕναν ἢ δύο ἄνδρες, τώρα στρατολογήθησαν ὀχτῶ ὡς δέκα».

Αὐτὸ τουλάχιστο δείχνει, ὅτι ὁ τσάρος λίγη ἐμπιστοσύνη ἔχει στὸ εἰρηνοποιὸ πνεῦμα τῶν τεσσάρων Δυνάμεων. Ἡ ἐπίσημη ἀνακοίνωσις τῆς Αὐστρίας, ὅτι «οἱ τέσσαρις Αὐλὲς δὲν ἐκλείσαν κανενὸς εἶδους συμμαχίαν», δείχνει πῶς ἡ Αὐστρία, ὅσο κι ἂν θὰ ἤθελε νὰ ἐπιβάλλει ὄρους στὴν Τουρκία, οὔτε κἂν τολμᾷ νὰ δώσει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐξαναγκάσει τὸν τσάρο στὴν ἀποδοχὴ ὄρων διατυπωμένων πρὸς τὸ ἴδιον τοῦ τὸ συμφέρον. Τέλος, ἡ ἀπάντησις τοῦ σουλτάνου στὸν Γάλλο πρεσβευτὴ, ὅτι

«μιὰ φιλικὴ διευθέτησις εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ὀλότελα ἀπαράδεκτη, ἂν ἡ Ρωσσία δὲν ἐγκαταλείψει ἐντελῶς τὶς ἀξιώσεις της καὶ δὲν ἐκκενώσει ἀμέσως τὶς ἡγεμονίας»,

χτύπησε σὰν κεραυνὸς ὄσους σχεδιάζον πυρετωδῶς συνέδρια, ἐνῶ τὸ ὄργανο τοῦ πονηροῦ κι ἐμπειροῦ Palmerston μαρτυρεῖ ἀνοιχτὰ στὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς ἀδελφότητος τὸ παρακάτω ψῆγμα ἀλήθειας:

«Ἡ Ρωσσία δὲν μπορεῖ νὰ συγκατατεθεῖ στὴν ἄμεση ἐκκένωσις τῶν ἡγεμονιῶν καὶ στὴν πλήρη παραίτησις ἀπὸ ὅλες τὶς ἀξιώσεις της χωρὶς νὰ βλάψει τὸ γόητρο καὶ τὴν ἐπιρροή της· θὰ ἦταν μωρία νὰ υποθέσουμε ὅτι μιὰ τόσο ἰσχυρὴ Δύναμις θὰ ἐπέτρεπε κάτι τέτοιο δίχως νὰ δώσει

ἀπεγνωσμένο ἀγώνα. Γι' αὐτὸ καὶ λυπούμεθα πού γίνονται τώρα προσπάθειες διαπραγματεύσεων, ἐφόσον μόνο τὴν ἀποτυχία τους μπορούμε νὰ προβλέψουμε».

Μιὰ νικημένη Ρωσσία δὲν μπορεῖ ν' ἀρχίσει διαπραγματεύσεις. Τὸ σημαντικό τώρα εἶναι νὰ κλίνει ἡ πλάστιγγα τοῦ πολέμου. Ἄλλὰ πῶς θὰ ἐπιτευχθεῖ αὐτὸ ἀλλιῶς, ἂν δὲν ἀφεθεῖ ἡ Ρωσσία νὰ κερδίσει χρόνο; Τὸ μόνο, πού αὐτὴ χρειάζεται, εἶναι ἀναβολή, χρόνο γιὰ νὰ στρατολογήσει καινούργιο στρατό, νὰ τὸν κατανείμει σ' ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία, νὰ τὸν συγκεντρώσει καὶ νὰ διὰκόψει τὸν πόλεμο μὲ τὴν Τουρκία ὥσπου νὰ ξεμπλέξει μὲ τοὺς ὀρεινοὺς λαοὺς τοῦ Καυκάσου. Ἔτσι μπορεῖ νὰ βελτιωθεῖ ἡ θέση τῆς Ρωσσίας, καὶ ἡ προσπάθεια διαπραγματεύσεων «μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει, ἂν ἡ Ρωσσία νικήσει ἀντὶ νὰ νικηθεῖ». Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἄγγλια, ὅπως γράφουν ἡ Ost-Deutsche Post τῆς Βιέννης καὶ ἡ κυβερνητικὴ Morning Chronicle, προσπαθεῖ νὰ πείσει τὴν Τουρκία, ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ συγκαταθεθεῖ σὲ μιὰ τρίμηνη ἀνακωχή. Ὁ λόρδος Redcliff εἶχε πεντάωρη ἀκρόαση μὲ τὸν σουλτάνο μὲ σκοπὸ νὰ πάρει ἀπὸ τὴν Ἐπισημοσύνη Του τὴν συναίνεση γιὰ τὴν προτεινόμενη ἀνακωχή, πού εἶχαν ἀρνηθεῖ οἱ ὑπουργοὶ του. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ σύγκληση ἐνὸς ἑκτακτοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου γιὰ νὰ συσκεφθεῖ πάνω στὸ θέμα. Ἡ Πύλη¹⁷ ἀρνήθηκε κατηγορηματικὰ ν' ἀποδεχθεῖ τὴν προτεινόμενη ἀνακωχή, καὶ δὲν μπορούσε νὰ τὴν ἀποδεχθεῖ χωρὶς νὰ προδώσει κατάφωρα τὸν ὀθωμανικὸ λαό. Παρατηροῦν σχετικὰ οἱ σημερινοὶ Times:

«Μὲ τὴν τωρινὴ κατάσταση τῶν πνευμάτων δὲν θὰ εἶναι εὐκόλο νὰ κρατηθοῦν οἱ ἀξιώσεις τῆς Πύλης σὲ μετριοπαθῆ ὅρια».

Ἡ Πύλη εἶναι ἀρκετὰ παράλογη, ὥστε νὰ καταλαβαίνει πῶς εἶναι ὀλότρελα ἀσυμβίβαστο μὲ τὸ γόητρο τοῦ τσάρου νὰ ὑφίσταται μιὰν ἡττα καὶ πῶς κατὰ συνέπεια ὀφείλει νὰ τοῦ παραχωρήσει μιὰ τρίμηνη ἀνακωχή γιὰ νὰ ἐκμηδενίσει τίς δικές της ἐπιτυχίες καὶ νὰ τὸν βοηθήσει νὰ ξαναγίνει τροπαιούχος καὶ «μεγαλόθυμος». Ὡστόσο ἀκόμα δὲν ἐγκαταλείφθηκαν ὅλες οἱ ἐλπίδες συναψῆς μιᾶς τρίμηνης ἀνακωχῆς.

«Ἴσως μιὰ ἀνακωχή κατὰ σύσταση τῶν τεσσάρων Δυνάμεων νὰ βρεῖ καλύτερη ὑποδοχή».

φρονοῦν οἱ Times. Ἡ καλόκαρδη Morning Advertiser δὲν εἶναι

«πρόθυμη νὰ θεωρήσει ὀρθή αὐτὴ τὴν ἀποψη», ἐπειδὴ «ἀκόμα καὶ ὁ ἰδιοφυέστερος νοῦς δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐπινοήσει προσπάθεια πιδ ἀπροκάλυπτη γιὰ νὰ προδοθεῖ ἡ ὀθωμανικὴ ὑπόθεση στὸν τσάρο ἢ γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ καλύτερα αὐτὸν τὸ σκοπό».

Ἡ ἐμπιστοσύνη τῆς ριζοσπαστικῆς Morning Advertiser στὴν «τιμὴ καὶ στὴν καλὴ πίστη» τοῦ Palmerston καθὼς καὶ ἡ ἀγνοία τῆς σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἀγγλικῆς διπλωματίας φαίνονται ἐξίσου ἀσύλληπτες. Μιὰ καὶ ἡ ἐφημερίδα τούτῃ ἀποτελεῖ ἰδιοκτησία τῆς Ἐνωσῆς Προμηθευτῶν Τροφίμων ὑποψιάζομαι ὅτι ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ τὰ κύρια ἄρθρα τῆς γράφονται ἀπὸ τοὺς προμηθευτές.

Marx

Ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ¹³⁰

Κύριο ἄρθρο τῆς New-York Daily Tribune, 30 Δεκεμβρίου 1853

Ὅσοι ἀναγνώστες παρακολούθησαν μὲ κάποια προσοχὴ τὶς ἀναλύσεις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, πού ἐπιχείρησε κατὰ καιροὺς ἡ Tribune, δὲν θὰ καταπλαγοῦν ἀπὸ χτεσινὲς ἀποκαλύψεις μας σχετικὰ μὲ τὶς διαστάσεις τῆς ρωσικῆς ἐπέκτασης. Θὰ πρέπει νὰ γνωρίζουν ἤδη ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ρωσικῆς διπλωματικῆς ὑπεροχῆς ὀφείλει τὴν δραστηριότητά της στὴν μικρόνοια καὶ στὴν ἀτολμία τῶν Δυτικῶν ἐθνῶν καὶ ὅτι ἡ πίστη στὴν ρωσικὴ στρατιωτικὴ ἀνωτερότητα δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μίαν πλάνην. Ὡστόσο, ἴσως νὰ ἦσαν ἐλάχιστοι προετοιμασμένοι γιὰ τὸ αἰφνίδιο καὶ δυνατὸ φῶς πού ἔρριξε ὁ πληροφοριοδότης μας πάνω σ' αὐτὸ τὸ φάντασμα [τῆς ρωσικῆς ἰσχύος], τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἀξιόπιστο παράγοντα μέσα στοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησης. Ὅπως ἀκοῦμε, ὁ τσάρος ἦταν ὡς τὴν τελευταία στιγμή βέβαιος, ὅτι ὁ ἐκφο-

βισμὸς τῆς Τουρκίας καὶ τῶν ὑποστηρικτῶν της — τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας— ἀρκοῦσε γιὰ νὰ τὶς ὑποτάξει στὰ κελεύσματά του. Γι' αὐτὸ καὶ ἀντὶ νὰ στείλει στὶς ἡγεμονίες δύναμη 120.000 ἀνδρῶν, ὅπως ἔλεγαν οἱ ἀρχικὲς μας πληροφορίες, ἢ 70.000, σύμφωνα μὲ τὴν διαβεβαίωση ποὺ δόθηκε κατόπιν ὡς πρὸς τὸ συνολικὸ ὕψος τῆς δυνάμεις, τώρα μαθαίνουμε ὅτι ἔστειλε μοναχὰ 50.000, δηλ. μονάχα τὸ σῶμα στρατοῦ τοῦ στρατηγοῦ Dannenberg — γεγονὸς ποὺ ἤδη προτύτερα ὑπῆρχε λόγος νὰ τὸ ὑποψιαστῆ κανεὶς, ἀφοῦ γιὰ κανένα ἄλλο στρατηγὸ ὡς διοικητὴ σώματος στρατοῦ δὲν εἶχε ἀκουστῆ τὸ παραμικρὸ σὲ συνάφεια μὲ τὶς ἐκεῖ ἐχθροπραξίαι· εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ ὅτι γιὰ καιρὸ, ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισαν οἱ ἐχθροπραξίαι, οὔτε ὁ Lüders οὔτε ὁ Osten-Sacken εἶχαν περάσει τὸν Προῦθο. Ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴν ἴδια κατάσταση ἦταν ἡ δυσμένεια, στὴν ὁποία, κατὰ πληροφορίες ἀπὸ τὴν Σουηδία καὶ τὸ Παρίσι ἐπιβεβαιωμένως ὀριστικὰ ἀπὸ τὸν πληροφοριοδότη μας, εἶχε ὑποπέσει ὁ Μέντσεικοβ, καθὼς καὶ τὸ γεγονὸς, ὅτι ὁ τελευταῖος ξεκίνησε μέσα στὴν δυσμενέστερη περίοδο τῆς χρονιάς γιὰ νὰ φέρει ὡς ἀγγελιαφόρος στὸν τσάρο τὶς εἰδήσεις σχετικὰ μὲ τὴ νίκη τοῦ Ναχίμοβ πάνω στὴν μοῖρα τοῦ Ὁμέρ πασᾶ.¹³¹ Ὅταν ἓνας ἀνθρώπος ἡλικίας ἑβδομήντα χρόνων ἐπιχειρεῖ ἓνα τέτοιο ταξίδι, νυχθημερὸν ἔφιππος, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἔχει κάποιον ἐπιτακτικὸ λόγὸ νὰ ἐξευμενίσαι τὸν μονάρχη του.

Τὸ σημαντικὸ ὡστόσο εἶναι ὅτι ὁ Νικόλαος στήριξε ὀλόγως τὸ παιγνίδι του στὸν ἐκφοβισμὸ τῆς Τουρκίας καὶ τῶν συμμάχων της. Αὐτὸ ἔγινε φανερὸ στὴν διάρκεια ὅλης αὐτῆς τῆς ἱστορίας, μολοντί ποτὲ πρὶν δὲν ὁμολογήθηκε ἀπὸ κάποια αὐθεντικὴ πηγὴ ἰσχυρίζομενη ὅτι ἐκφράζει τὶς διαθέσεις τῆς ἴδιας τῆς ρωσικῆς αὐλῆς. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἴσαμε τὸ τέλος ἦταν μιὰ ὑπόθεση ἐκφοβισμοῦ. Ἡ ἐμφάνιση καὶ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Μέντσεικοβ στὴν Κωνσταντινούπολη ἦσαν ἐκφοβισμὸς· οἱ διακηρύξεις τοῦ Νέσσελροντ ἦσαν ἀπειλὲς πρὸς ἐκφοβισμὸ· καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ Γκορτσάκοβ στὶς ἡγεμονίες μὲ ἓνα καὶ μόνον σῶμα στρατοῦ δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ τολμηρὸ ἐγχείρημα ἐκφοβισμοῦ. Ὅλα αὐτὰ δικαιώθηκαν ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα. Ἰδιαιτέρα ἡ Ἀγγλία ξεγελάστηκε. Ἐκφοβίστηκε, καὶ παραμένει ἐκφοβισμένη. Δὲν τόλμησε νὰ διακηρύξει πῶς ἡ ψυχὴ

της τῆς ἀνήκει ἐξαρχῆς κι ἴσαμε σήμερα. Καί ἡ Γαλλία ἐκφοβίσθηκε, ἀν καί ὄχι τόσο σοβαρά. Καί οἱ δύο τους ὁμως ἐγκατέλειψαν ἀπό φόβο τήν μόνη πολιτική πού θά μπορούσε νά ἐγγυηθεῖ ἄμεσα τήν διατήρηση τῆς εἰρήνης, κρατώντας συνάμα ἀκέραιο τὸ γόητρό τους. Στήν προπέτεια τοῦ δεσπότη ἀπάντησαν μέ ἐνδείξεις δειλιάς. Ἐνθάρρουναν ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ ἐγχειρήματα πού ἀποδοκίμαζαν, ἔτσι καθῶς πάντοτε οἱ ἄνδρῳ ἐνθαρρύνουν τοὺς νταῖδες στήν αὐθάδειά τους. Ἄν ἐξαρχῆς εἶχαν χρησιμοποιεῖ ἀνδροπρεπή γλώσσα ἀντίστοιχη μέ τήν θέση πού ἔχουν καί μέ τις ἀξιώσεις πού προβάλλουν μέσα στόν κόσμῳ, ἀν εἶχαν ἀποδείξει ὅτι φωνές καί κομπασμοὶ δὲν μπορούν νά τις ξεγελάσουν, τότε ὁ δεσπότης ὄχι μόνο δὲν θά ἐπιχειροῦσε νά κάμει κάτι τέτοιο, ἀλλὰ καί θά αἰσθανόταν ἀπέναντί τους κάτι πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν περιφρόνηση, πού τώρα θά πρέπει νά σκιρτᾷ στό στήθος του. Τὸ σίγουρο μέσο γιὰ τὴν διατήρηση τῆς εἰρήνης σ' ἐκείνη τὴν περίοδο ἦταν νά δείξουν ὅτι εἶχαν τὴν σοβαρὴ πρόθεση διαφύλαξης τῆς τουρκικῆς ἀκεραιότητος κι ὅτι ἦσαν διατεθειμένους νά στηρίξουν τὴν πρόθεσή τους αὐτὴ μέ τὸ ἔσχατο ἐπιχείρημα τῶν βασιλέων — τὸν στόλο καί τὸν στρατό. Μόνο ἓνας τρόπος ὑπάρχει γιὰ ν' ἀντιμετωπιστεῖ μιὰ δύναμη σὰν τὴν Ρωσσία, δηλ. ὁ ἀπτόητος.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ Τουρκία, τὸ ἀδύνατο κράτος, ἔδειξε περισσότερο ἀληθινὸ θάρρος κι ἐπίσης περισσότερο φρόνιμη πολιτικὴ ἀπὸ τις δύο ἰσχυρές της συμμάχους. Ἐξάρθηκε στό ὕψος τῶν περιστάσεων, ἐνῶ ἐκεῖνες ζάρωσαν καί μαζεύτηκαν. Ἀπέρριψε τὰ αἰτήματα τοῦ κληρονομικοῦ της ἐχθροῦ, ὄχι μέ νταηλίκια, παρὰ μέ ἀπόλυτη ἀξιοπρέπεια, ἐνῶ ἐκεῖνες παράπαιαν καί δοκίμασαν ν' ἀποφύγουν τὴν κρίση. Ἐνέργησε ἀποφασιστικά, ἐνῶ ἐκεῖνες τὴν ἐμπόδισαν νά ἐνεργήσει ἀποτελεσματικά. Γιατὶ σωστὸ εἶναι ν' ἀποδώσουμε τις καθυστερήσεις καί τοὺς δισταγμοὺς τῶν ἐλιγμῶν τοῦ Ὁμὲρ πασᾶ στήν παραλυτικὴ καί ἐπιβραδυντικὴ ἐπιρροή τοῦ λόρδου Redcliffe καί τοῦ κ. de la Cour πάνω στό Ντιβάνι.²⁸ Τὴν στιγμή πού ὁ πρῶτος ἀρχίζε τὴν ἐκστρατεία, οἱ δύο τοῦτοι πέτυχαν νά τοῦ σταλοῦν διαταγές γιὰ νά καθυστερήσει ἡ ἐναρξη τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ὅταν ἐκεῖνος ἄφηνε ἐκπληκτικὴ τὴν Εὐρώπη μέ τὰ πλεονεκτήματα πού κέρδιζε ἀπέναντι στόν ἐχθρό, αὐτοὶ ἐτοίμαζαν

καινούργιες διαμεσολαβητικές προτάσεις και ζητούσαν ανακωχή. Έτσι με τὸ κάθε τους βήμα ἔδειχναν τὸν φόβο ἐκεῖνο ἀπέναντι στὴν Ρωσσία, στὸν ὅποιο, καθὼς εἴμαστε βέβαιοι, ὁ αὐτοκράτορας κι οἱ σύμβουλοί του στήριζαν πάντοτε τὴν πολιτικὴ τους. Ἐπесαν θύματα ἐκφοβισμοῦ, κι ἔτσι ἔκαμαν ὅ,τι περνοῦσε ἀπὸ τὸ χέρι τους γιὰ νὰ προκαλέσουν τὸ ἴδιο ἐκεῖνο κακὸ πού τόσο φοβοῦνται. Ἄν γίνεи γενικὸς πόλεμος, ὑπαίτια δὲν θὰ εἶναι ἡ Τουρκία, παρά, ἀμέσως μετὰ τὴν Ρωσσία, ἡ Γαλλία κι ἡ Ἄγγλια. Θὰ μπορούσαν στὰ σίγουρα νὰ τὸν ἀποτρέψουν, ὅμως δὲν τὸ ἔκαμαν.

Ὅπως εἶναι τὴν ὥρα τὰ πράγματα, μᾶλλον τείνουμε νὰ εἰσακούομε τις ἐπιθυμίες μας και νὰ προβλέπουμε εἰρήνη. Ἡ ἀπόφαση ἐναπόκειται στὸν τσάρο, κι ἡ εἰρήνη εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον του. Τὸ γόητρο τῆς διπλωματίας του κι ἡ ἐκτίμηση πρὸς τὰ ὄπλα του μποροῦν νὰ διατηρηθοῦν πολὺ εὐκολότερα κι ἀσφαλέστερα σὲ καιρὸ εἰρήνης παρά σὲ πόλεμο. Ἡ ναυτικὴ ἐπιτυχία τοῦ Νάχιμοβ τοῦ δίνει τὴν δυνατότητα νὰ σταματήσῃ τις ἐχθροπραξίες ἔχοντας στὸ χέρι μερίδα νίκης ὑπεραρκετῆ. Ἐνα γενικὸ ξεχαρβάλωμα τῆς Εὐρώπης ἐνέχει και γι' αὐτόν, ἐξίσου ὄσο και γιὰ τὴν Τουρκία, τὴν δυνατότητα ἀπωλειῶν κι ἀκόμα και καταστροφῶν, ἐνῶ, ἀκόμα κι ἂν ὀριαμβεύσει, τὸ κόστος θὰ εἶναι ἀναγκαστικὰ πολὺ μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι στάθηκε γιὰ τὰ τεράστια πρόσφατα κέρδη του σὲ ἰσχύ κι ἐπιρροή. Τὸ σύστημα τοῦ ἐκφοβισμοῦ εἶναι πολὺ λιγότερο δαπανηρὸ ἀπὸ τὸν πραγματικὸ πόλεμο, ὅπως μᾶς δείχνει χειροπιαστὰ ὁ μικρὸς στρατὸς τοῦ Γκορτσάκοβ. Ἐπομένως ὑπάρχει ἀξιόλογη δυνατότητα εὐδοκίμησης κάποιου ἀπὸ τὰ μεσολαβητικὰ σχέδια πού ἤδη καταστρώθηκαν ἢ πού θὰ γεννηθοῦν μέσα στὸν χειμῶνα. Καὶ τότε ἡ ρωσικὴ διείσδυση στὴν Εὐρώπη θὰ περιοριστῆ και πάλι στις ἀργότερες, ἀλλὰ βεβαιότερες διαδικασίες τῆς διπλωματίας και τῆς μηχανορραφίας, πού θὰ τις ἐμψυχώνει ἡ ἀνενδοίαστη προπέτεια τῆς μιᾶς πλευρᾶς και θὰ τις ἐπιβοηθεῖ ἡ ἀδυναμία κι ἡ φοβία τῆς ἄλλης. Μπροστὰ σὲ μιὰ τέτοια δυνατότητα δὲν μπορούμε παρά νὰ συμφωνήσουμε με τὸν κ. Douglas, ὅταν ἀποδίδει στὴν Ρωσσία τις ἰδιότητες τοῦ μέλλοντος, ἐνῶ στὴν Δυτικὴ Εὐρώπη ἐκεῖνες τοῦ παρελθόντος. Στὴν δεσποτικὴ αὐτὴ κυβέρνηση και στὴν βαρβαρικὴ αὐτὴ φυλὴ ἐνοικεῖ ἐνεργητικὸτητα και σφρίγος πού μᾶ-

ταια ἀναζητᾶμε στίς μοναρχίες παλαιότερων κρατῶν. Ἄν ὥστόσο κοιτάζουμε λίγο βαθύτερα στήν αἰτία τούτης τῆς σχετικῆς ἀδυναμίας, τὴν βρίσκουμε γεμάτη ἐνθαρρυντικά σημεῖα. Ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη εἶναι ἀδύναμη καὶ δειλὴ ἐπειδὴ οἱ κυβερνήσεις τῆς νιώθουν ὅτι ξεπεράστηκαν καὶ δὲν γίνονται πιά πιστευτὲς ἀπὸ τοὺς λαοὺς τους. Τὰ ἔθνη βρίσκονται πέρα ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τους καὶ δὲν τοὺς ἐμπιστεύονται πιά. Δὲν εἶναι στήν πραγματικότητά ἀνόητα· ἀπλῶς μέσα στοὺς παλιοὺς ἀσκοὺς βράζει καινούργιο κρασί. Ἄν ἔρθει μιὰ κοινωνία πρὸ ἀξιοπρεπῆς καὶ ἴσης, ἂν καταργηθοῦν οἱ κάστες καὶ τὰ προνόμια, ἂν ἀποκτήσουν ἐλεύθερα πολιτικὰ καθεστῶτα, ἐλεύθερη βιομηχανία καὶ χειραφετημένη σκέψη, οἱ λαοὶ τῆς Δύσης θὰ κερδίσουν ξανὰ ἰσχύ κι ἐνιαῖο σκοπὸ, ἐνῶ ὁ ρωσσοκὸς κολοσσὸς θὰ γκρεμιστεῖ ἀπὸ τὴν πρόοδο τῶν μαζῶν καὶ τὴν ἐκρηκτικὴ δύναμη τῶν ἰδεῶν. Δὲν ὑπάρχει βᾶσιμος λόγος νὰ φοβόμαστε τὴν κατάκτηση τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τοὺς Κοζάκους. Οἱ διαιρέσεις ἐκεῖνες κι ἡ φαινομενικὴ ἀδυναμία, πού μοιάζουν νὰ καθιστοῦν εὐκόλο κάτι τέτοιο, ἀποτελοῦν τὸ σίγουρο ἐχέγγυο τοῦ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ συμβεῖ.

Marx

39

[*Καινούργια ἔγγραφα γιὰ τὶς σχέσεις Ἀγγλίας
καὶ Τουρκίας*]

New-York Daily Tribune, 28 Ἰανουαρίου 1854
Λονδίνο, Τρίτη, 10 Ἰανουαρίου 1854

Στὰ τόσα καὶ τόσα διπλωματικὰ ἔγγραφα πού γνωστοποιήθηκαν στὸ κοινὸ προστίθενται τώρα μιὰ διακοίνωση τῶν τεσσάρων Δυνάμεων ἀπὸ 12 Δεκεμβρίου, τὴν ὁποία ἀπηύθυναν ἀπὸ κοινοῦ στήν Πύλη οἱ τέσσερις πρεσβευτὲς τους στήν Κωνσταντινούπολη,¹³² καθὼς καὶ μιὰ καινούργια ἐγκύκλιος τοῦ κ. Drouyn de l'Huys πρὸς τοὺς Γάλλους διπλωμάτες ἀπὸ 30 Δεκεμβρίου. Ἐξετάζοντας

προσεκτικὰ τὴν διακοίνωση τῶν τεσσάρων Δυνάμεων καταλαβαίνουμε τὴν ἄκρα ἀναστάτωση πού ἐπικράτησε στὴν Κωνσταντινούπολη μόλις ἔγινε γνωστὴ ἡ ἀποδοχὴ τῆς διακοίνωσης ἀπὸ τὴν Πύλη, ἡ ἐξέγερση τῆς 21ης [Δεκεμβρίου]¹³³ καὶ ἡ ἀνάγκη, στὴν ὁποία βρέθηκε ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις νὰ ἐξαγγεῖλει ἐπίσημα ὅτι οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις δὲν θὰ διακόπτονταν οὔτε θὰ ἐπηρεάζονταν ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη τῶν διαπραγματεύσεων γιὰ εἰρήνη. Ἐννιά μόλις μέρες ἀφοῦ ἔφτασαν στὴν Κωνσταντινούπολη οἱ εἰδήσεις γιὰ τὴν ὑπουλή καὶ ἀνανδρὴ σφαγὴ τῆς Σινώπης,¹³¹ ξεσηκώνοντας σ' ὀλόκληρη τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία μιὰ στεντόρεια κραυγὴ πού ζητοῦσε ἐκδίκηση, οἱ τέσσερις Δυνάμεις προσκαλοῦν ψυχρὰ —καὶ οἱ πρεσβευτὲς τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἐξαναγκάζουν— τὴν Πύλη νὰ ἔλθει σὲ διαπραγματεύσεις μὲ τὸν τσάρο πάνω στὴν βάση τῆς ἀρχῆς ὅτι θ' ἀνανεωθοῦν ὅλες οἱ παλιὲς συνθήκες· ὅτι τὰ φερμάνια πού ἔβγαλε ὁ σουλτάνος σχετικὰ μὲ τὶς πνευματικὲς προνομίαι τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων του θὰ συνοδευτοῦν ἀπὸ καινούργιες διαβεβαιώσεις πρὸς κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς παραπάνω Δυνάμεις, ἄρα καὶ πρὸς τὸν τσάρο· ὅτι ἡ Πύλη θὰ διορίσει πληρεξούσιο γιὰ νὰ κλείσει ἀναχωχῆ· ὅτι θὰ ἐπιτρέψει στὴν Ρωσσία νὰ ἀνεγείρει ἕνα ναὸ καὶ ἕνα νοσοκομεῖο στὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ θὰ δεσμευτεῖ ἀπέναντι στὶς Δυνάμεις, ἄρα καὶ ἀπέναντι στὸν τσάρο, νὰ βελτιώσει τὸ ἐσωτερικὸ διοικητικὸ τῆς σύστημα. Ἡ Πύλη ὄχι μονάχα δὲν θὰ λάβει ὅποιαδήποτε ἀποζημίωση γιὰ τὶς βαρεῖες ἀπώλειες πού τῆς προκάλεσαν οἱ πειρατικὲς ἐνέργειαι τοῦ Μοσχοβίτη, καὶ ὅλα τὰ δεσμὰ, μέσα στὰ ὁποῖα ἡ Ρωσσία ἔβαλε τὴν Τουρκία νὰ χορεύει ἐπὶ ἕνα τέταρτο τοῦ αἰῶνα, ὄχι μόνον θὰ χαλκευθοῦν ἐξαρχῆς, παρὰ ὁ αἰχμάλωτος θὰ δεθεῖ ἀκόμα πιὸ σφιχτὰ· ἡ Πύλη θὰ θεθεῖ στὸ ἔλεος τοῦ δεσπότη δίνοντάς του ταπεινὲς διαβεβαιώσεις γιὰ τὰ φερμάνια σχετικὰ μὲ τὶς πνευματικὲς προνομίαι τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς καὶ δεσμευόμενῃ ἀπέναντί του ὅσο ἀφορᾷ τὸ ἐσῶτερο διοικητικὸ τῆς σύστημα καὶ ἀφήνοντας ἔτσι στὰ χέρια τοῦ τσάρου τόσο τὸ δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς προστασίας ὅσο καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς διοίκησης. Ὡς ἀντιστάθμισμα γιὰ τὴν συνθηκολόγησι τούτη ἡ Πύλη παίρνει τὴν ὑπόσχεση τῆς «κατὰ τὸ δυνατὸ ταχύτερης ἐκκένωσης τῶν ἡγεμονιῶν», τὴν εἰσβολὴ στὶς

όποιες ο λόρδος Clarendon χαρακτήρισε «πειρατική ενέργεια», και την διαβεβαίωσε ότι θα κυρωθεί τυπικά το προοίμιο της συνθήκης της 13ης 'Ιουλίου 1841,⁵⁸ που αποδείχθηκε τόσο αξιόπιστη προστασία απέναντι στην Ρωσία.

Μολονότι η άπύθμενη ποταπότητα των αξιοθρήνητων αυτών «Δυνάμεων» έφτασε την ύψιστη δυνατή κορύφωσή της όταν, μερικές μέρες μετά το έπεισόδιο της Σινώπης,¹³¹ η Τουρκία έξαναγκάστηκε να διαπραγματευθεί πάνω σε τέτοιες βάσεις, ωστόσο δεν θα μπορούσαν με τον ύπουλο τουτο τρόπο να βγοῦν από την άμηχανη θέση τους. 'Ο τσάρος έχει προχωρήσει τόσο, ώστε δεν μπορεί πια ούτε έπιφατικά να άνεχθεί ότι η διεκδικούμενη άπ' τον ίδιο άποκλειστική προστασία των Χριστιανών ύπηκόων της Τουρκίας θα ύποκατασταθεί τυχόν από μιάν προστασία εύρωπαϊκή· ήδη ο άνταποκριτής των Times στην Βιέννη μάς πληροφορεί ότι

«η Αύστρια ρώτησε, αν η ρωσική αὐλή θα διατύπωνε άντιρρήσεις ενάντια σ' ένα εύρωπαϊκό δικαίωμα προστασίας των Χριστιανών της Τουρκίας. 'Η άπάντηση, διατυπωμένη σε τόνο άποφασιστικότητας, ήταν ότι η Ρωσία δεν θα έπιτρέψει σε καμμία άλλη δύναμη ν' αναμιχθεί σε ζητήματα της 'Ελληνορθόδοξης 'Εκκλησίας. 'Η Ρωσία έχει συνθήκες με την Πύλη και θα ρυθμίσει μόνη μαζί της αυτό το ζήτημα».

Και η Standard μάς πληροφορεί ότι

«ο Νικόλαος δεν είναι διατεθειμένος ν' άποδεχθεί οποιαδήποτε πρόταση που δεν προέρχεται άμεσα από τον Τούρκο ήγεμόνα· άποκρούει λοιπόν κάθε δικαίωμα διαμεσολάβησης ή ανάμιξης των εύρωπαϊκών Δυνάμεων και τους κάνει μιá προσβολή που κανείς δεν μπορεί να ίσχυριστεί ότι δεν την αξίζουν».

'Η μόνη σημαντική περικοπή στην έγκύκλιο του κ. Drouyn de l'Huys είναι η γνωστοποίηση της εισόδου των ήνωμένων στόλων στην Μαύρη Θάλασσα με την πρόθεση «να συνδυάσουν τις κινήσεις τους έτσι ώστε να μην αφήσουν να γίνει το έδαφος ή ή σημαία της Τουρκίας άντικείμενο κάποιας καινούργιας έπίθεσης από μέρους των ρωσικών ναυτικών δυνάμεων». Non bis in idem.⁵⁸ La moutarde après la viande.⁵⁸ 'Η χτεςινή Morning Chronicle δημοσίευσε ένα τηλεγράφημα του άνταποκριτή της στην Κωνσταντινούπολη με ήμερομηνία 30 Δεκεμβρίου, όπου άναφέρεται

ὅτι οἱ ἠνωμένοι στόλοι μπῆκαν στήν Μαύρη Θάλασσα. «Γιὰ νὰ μὴν κάνουν τίποτε», γράφει ἡ Daily News. Σύμφωνα μὲ τὴν Press

«δόθηκαν ἤδη διαταγές σ' ἓνα πλοῖο τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ σ' ἓνα τοῦ γαλλικοῦ στόλου νὰ μποῦν στὴν Μαύρη Θάλασσα καὶ νὰ πλεύσουν πρὸς τὴν Σεβαστούπολη ὑπὸ λευκὴ σημαία. Ἐκεῖ θὰ ἀνακοινώσουν στὸν Ρῶσο ναύαρχο ὅτι ἂν βγεῖ ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Σεβαστούπολης θὰ δεχτεῖ ἀμέσως τὰ πυρὰ τους».

Μολονότι ὁ ρωσσικὸς στόλος, στὴν δυσμενῆ αὐτὴ ἐποχὴ καὶ μετὰ ἀπὸ τὸ ἐνδοξο κατόρθωμά του στὴν Σινώπη,¹³¹ δὲν ἔχει λόγους νὰ βγεῖ στὴν Μαύρη Θάλασσα, ὁ τσάρος δὲν θὰ ἐπιτρέψει στὴν Ἄγγλια καὶ στὴν Γαλλία νὰ τὸν ἀποκλείσουν, ἔστω καὶ παροδικά, ἀπὸ ὕδατα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατάφερε ὁ ἴδιος νὰ τὶς ἀποκλείσει ἤδη ἀπὸ τὰ 1833.⁷⁰ Τὸ γόητρό του θὰ καταρρακωνόταν, ἂν δὲν ἀπαντοῦσε σὲ μιὰ τέτοια εἶδηση μὲ μιὰ κήρυξη πολέμου. Ὅπως γράφει ἡ Neue Preussische Zeitung

«μιὰ ρωσσικὴ κήρυξη πολέμου ἐναντίον τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἄγγλιας εἶναι πιθανότερη ἀπὸ μιὰ γρήγορη εἰρήνη ἀνάμεσα στὴν Ρωσία καὶ στὴν Τουρκία».

Στὸ Newry (Ulster) ἔγινε μιὰ μεγάλη συγκέντρωση μὲ θέμα τὴν ἀπρόκλητὴ ἐπίθεση τῆς Ρωσίας ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Μίλησε ὁ κ. Urquhart. Μιὰ καὶ ἔχω ἐπανειλημμένα ἐκθέσει τὶς ἀντιλήψεις μου γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα δὲν χρειάζεται νὰ ὑπογραμμίσω τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, στὰ ὁποῖα ὀφείλω νὰ διαφωνήσω μὲ τὸν κ. Urquhart. Ἄς παρατηρήσω μόνο ὅτι οἱ ἀπόψεις του ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τὴν εἶδηση ὅτι «οἱ χωρικοὶ τῆς Μικρῆς Βλαχίας, μὲ τὴν βοήθεια τοῦ βλαχικοῦ στρατοῦ, ἐξεγέρθηκαν ἐναντίον τῶν Ρώσων. Ὁλόκληρη ἡ χώρα στὰ περὶχωρα τοῦ Καλαφάτ καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἀριστερῆς δὐχθῆς τοῦ Δούναβη βρίσκεται σὲ ἀναβρασμό. Οἱ Ρῶσοι ἀξιώματοῦχοι ἐκκένωσαν τὸ Τούρνου».

[Ἀκολουθοῦν ἐκτεταμένα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν ὁμιλία τοῦ Urquhart].

Marx

[Ὁ πόλεμος τῆς Ἀνατολῆς] ¹³⁴

Zuid Afrikaan, 6 Μαρτίου 1854

Λονδίνο, 14 Ἰανουαρίου 1854

[Τὸ ἄρθρο ἀρχίζει μὲ ἀναλυτικὲς εἰδήσεις γιὰ τὶς στρατιωτικὲς προετοιμασίαις καὶ ἐπιχειρήσεις].

Στὸ μεταξὺ ἡ Ρωσσία μοχθοῦσε προσπαθώντας νὰ δελεάσει ἢ νὰ ἐμπνεύσει ἀνησυχίες σ' ὅλη τὴν ὑφήλιο, στὰ σύνορα τῶν Βρεταννικῶν Ἰνδιῶν, στὴν Περσία, στὴν Σερβία, στὴν Σουηδία, στὴν Δανία κτλ. ...

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἡ Σερβία κατακλύστηκε ἀπὸ πλῆθος Ρώσων πρακτόρων· γύριζαν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ ἀπευθύνονταν σὲ πρόσωπα ἀπὸ πρὶν γνωστὰ γιὰ τὴν ἀφοσίωσή τους στὴν ἐξόριστη δυναστεία τῶν Ὀβρένοβιτς· μὲ τὸν ἕνα μιλοῦσαν γιὰ τὸν νεαρὸ ἡγεμόνα Μιχαήλ· καὶ μὲ τὸν ἄλλο γιὰ τὸν γηραιὸ τοῦ πατέρα Μίλος· ἄλλοτε ἔδιναν τροφή στὴν ἐλπίδα ἐπέκτασης τῶν σερβικῶν συνόρων μὲ τὴν ρωσσικὴ προστασία καθὼς καὶ στὴν δημιουργία ἐνὸς καινούργιου ἱλλυρικῶ βασιλείου, ποῦ θὰ συνένωνε ὄλους τοὺς σερβόφωνους, ὅσοι τώρα βρισκόνταν ὑπὸ τουρκικὴ ἢ αὐστριακὴ κυριαρχία — καὶ ἄλλοτε ἀπειλοῦσαν μὲ ἀρίφνητους στρατοὺς καὶ μὲ πλήρη ὑποδούλωσι, ἂν τυχὸν καὶ προβαλλόταν ἀντίστασι. Παρ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἀδιάκοπες μηχανορραφίαις πρὸς ὄλες τὶς κατευθύνσεις ἡ Ρωσσία δὲν κατάφερε νὰ διαρρήξει τοὺς δεσμοὺς ἀνάμεσα στοὺς Σέρβους καὶ στὸν σουλτάνο· ἀπεναντίας, στὸ Βελιγράδι ἀναμένονταν δύο φερμάνια ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἕνα θὰ ἐκμηδένιζε ὄλες τὶς ὑπάρχουσες σχέσεις ἀνάμεσα στὴν Σερβία καὶ στὴν Ρωσσία, ἐνῶ τὸ ἄλλο θὰ ἐπικύρωνε ὄλες τὶς προνομίαις, ὅσες εἶχαν παραχωρηθεῖ κατὰ ἐποχὰς στὸν σερβικὸ λαό...

Στὸ μεταξὺ οἱ ἐνέργειαι τῆς Δυτικῆς διπλωματίας διόλου δὲν ἦσαν ἐχθρικὲς ἀπέναντι στὴν Ρωσσία, παρὰ ἀπεναντίας πρόδιδαν μᾶλλον μιὰ ἔντονη τάσι χρονοτριβῆς ὡς πρὸς τὴν δικαιοσύνη καὶ

συμβιβασμοῦ ὡς πρὸς τὸ ἔγκλημα. Τώρα ὁ καθένας βλέπει, ὅτι ἡ πολιτικὴ αὐτὴ στάθηκε ἐσφαλμένη καὶ ὀλέθρια. Ἡ ἀναβίωση τῆς συνδιάσκεψης τῆς Βιέννης⁷⁸ καὶ τὸ πρωτόκολλο πού συντάχθηκε ἐκεῖ στὶς 5 τοῦ περασμένου μήνα,¹³⁵ τὸ ἔγγραφο τοῦ Γάλλου καὶ τοῦ Βρεταννοῦ πρεσβευτῆ στὴν Κωνσταντινούπολη πρὸς τὸν Ρεσίντ πασά,¹³⁶ ἡ κοινὴ διακοίνωση τῶν τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων, πού ἐπιδόθηκε στὴν Πύλη στὶς 15 τοῦ περασμένου μήνα¹³² κι ἔγινε ἀποδεχτὴ ἀπὸ τὸν σουλτάνο στὶς 31, ἡ ἐγκύκλιος τοῦ κ. Drouyn de l'Huys πρὸς τοὺς Γάλλους διπλωματικούς ἐκπροσώπους ἀπὸ 30 τοῦ περασμένου μήνα, στὴν ὁποία ἀναγγέλλεται ἡ εἴσοδος τῶν ἠνωμένων στόλων στὴν Μαύρη Θάλασσα — αὐτὰ εἶναι τὰ σημαντικότερα γεγονότα τῆς διπλωματικῆς ἱστορίας τῶν τελευταίων ἑξὶ ἐβδομάδων. Σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ πρωτοκόλλου τῆς συνδιάσκεψης τῆς Βιέννης οἱ ἀναγνώστες σας θὰ εἶναι ἤδη πληροφορημένοι. Μπορεῖ νὰ ὑπάρξει τίποτε γελιοτέρο ἀπὸ τὸν ἰσχυρισμὸ του, ὅτι «οἱ ἐπανελημμένες διαβεβαιώσεις τοῦ Ρώσου αὐτοκράτορα ἀποκλείουν τὴν ὑπόνοια, ὅτι ὁ σептὸς τοῦτος ἡγεμόνας ἔχει ὁποιαδήποτε ἐπιθυμία νὰ θίξει τὴν ἀκεραιότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας» — ἡ τίποτε ποταπότερο ἀπὸ τὴν σύσταση νὰ θεωρήσει ἡ Τουρκία εὐλογητὴν συγκατάθεσὴ τῆς σὲ μιὰ μηνιαία¹³⁷ ἀνακωχῆ; Στὶς 5 τοῦ περασμένου μήνα, δύο μέρες ἀφοῦ ἔφτασαν στὴν Κωνσταντινούπολη οἱ εἰδήσεις γιὰ τὴν αἰσχρὴ σφαγὴ τῆς Σινώπης,¹³¹ ὁ Ρεσίντ πασὰς ἔστειλε μιὰν ἐπιστολὴν στὸν λόρδο Stratford de Redcliffe καὶ στὸν στρατηγὸν Baraguay d'Hilliers, ὅπου τοὺς γνωστοποιοῦσε τὶς εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Σινώπη καὶ τοὺς ζητοῦσε νὰ διατάξουν τὴν εἴσοδο τῶν στόλων στὴν Μαύρη Θάλασσα. Στὶς 12 τοῦ μηνός, δηλ. μιὰ ἐβδομάδα μετὰ, ὁ Ρεσίντ πασὰς ἔλαβε μιὰν ἀόριστη ἀπάντηση τῶν δύο πρεσβευτῶν, ὅπου λεγόταν ὅτι «ἡ παρουσία τοῦ ἠνωμένου στόλου ἔχει "πολιτικὴ σημασία", ἄρα ὄχι στρατιωτικὴ, κι ὅτι ἀποτελεῖ "ἠθικὴ ὑπόσθηριξη", ἄρα ὄχι ναυτικὴ».

Ἔτσι ἡ Πύλη ἐξαναγκάστηκε ν' ἀποδεχτεῖ τὴν κοινὴ διακοίνωση τῶν τεσσάρων Δυνάμεων, πού τῆς εἶχε ἐπιδοθεῖ στὶς 15 Δεκεμβρίου. Ἡ διακοίνωση αὐτὴ ὄχι μόνον δὲν προσφέρει στὴν Πύλη καμμιά ἀποζημίωση γιὰ τὶς ἀπώλειές τῆς ἐξαιτίας τῶν πειρατι-

κῶν ἐνεργειῶν τοῦ δεσπότη κι ὄχι μόνο ἐμμένει στὴν ἀνανέωση τῶν παλαιῶν συνθηκῶν τοῦ Καϊναρτζῆ, τῆς Ἀδριανούπολης, τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσι κτλ., οἱ ὁποῖες ἐπὶ ἐνάμισυ αἰῶνα χρησίμεψαν στὴν Ρωσσία ὡς ὄπλοστάσιο ἀπ' ὅπου ἀντλήσε ὄπλα γιὰ ἀπάτες, ἀναμίξεις, παραπέρα διεισδύσεις καὶ προσαρτήσεις, ἀλλὰ καὶ ἐπι-
-τρέπει στὸν τσάρο νὰ ἐπιβάλει τὶς ἀπόψεις του ὡς πρὸς τὸ δικαίωμα θρησκευτικῆς προστασίας καὶ τὴν ὑπαγόρευση διοικητικῶν ἀλλαγῶν στὴν Τουρκία, ἐφόσον ὀρίζει ὅτι «ὄσα φερμάνια ἐκδίδει ἡ Πύλη γιὰ τοὺς μὴ Μουσουλμάνους ὑπηκόους τῆς σχετικὰ μὲ τὶς πνευματικὲς τοὺς προνομίες ὀφείλουν νὰ ἀνακοινῶνται σὲ ὄλες τὶς Δυνάμεις καὶ νὰ συνοδεύονται ἀπὸ εὔλογες διαβεβαιώσεις πρὸς τὴν καθεμιὰ τους», καί, ἐπίσης, ὅτι ἡ Πύλη ὀφείλει νὰ δηλώσει τὴν ἐδραία τῆς ἀπόφαση νὰ προωθήσει πιδ τελεσφόρα τὸ διοικητικὸ τῆς σύστημα καὶ τὶς ἐσωτερικὲς τῆς μεταρρυθμίσεις.

Μολονότι οἱ νέες τοῦτες προτάσεις, παρμένες κατὰ γράμμα, ἐκχωροῦν τὴν κοινὴ προστασία τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Τουρκίας καὶ στὶς πέντε εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις μαζί, στὴν πραγματικότη-
-τητα δίνουν τὸ δικαίωμα προστασίας ἀποκλειστικὰ στὴν Ρωσσία. Τὰ πράγματα θὰ ρυθμιστοῦν ἔτσι, ὥστε ἡ Γαλλία κι ἡ Αὐστρία, ὡς ρωμαιοκαθολικὲς χῶρες, θ' ἀσκοῦν τὸ δικαίωμα προστασίας γιὰ τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς Χριστιανούς τῆς Τουρκίας, ἡ Ἀγγλία κι ἡ Πρωσσία, ὡς προτεσταντικὲς χῶρες, θὰ κάνουν τὸ ἴδιο γιὰ τοὺς προτεστάντες ὑπηκόους τοῦ σουλτάνου, ἐνῶ οἱ Ἑλληνορθόδοξοι θὰ ὑπαχθοῦν στὴν ρωσικὴ προστασία. Ἀφοῦ ὁμως οἱ Καθολικοὶ δὲν ἀριθμοῦν καλὰ-καλὰ 800.000 κι οἱ Προτεστάντες οὔτε κἂν 200.000, ἐνῶ ὄσοι ἀνήκουν στὸ ἑλληνορθόδοξο θρήσκευμα ζυγώνουν τὰ 10.000.000, εἶναι πρόδηλο, ὅτι στὴν πραγματικότητά ὁ τσάρος θὰ ἐπαιρνε τὸ δικαίωμα προστασίας τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Τουρκίας. Τοῦτες οἱ προτάσεις τῶν τεσσάρων Δυνάμεων ἐγιναν δεκτὲς ἀπὸ τὴν Πύλη μόλις στὶς 19 τοῦ περασμένου μήνα, ὅταν μπῆκαν στὴν κυβέρνηση ὁ Ριζὰ πασὰς κι ὁ Χαλίλ πασὰς, ἐξασφα-
-λίζοντας ἔτσι τὴν ὑπεροχὴ τοῦ εἰρηνόφιλου ἢ ρωσσόφιλου κόμ-
-ματος.

Ὅταν ἐγινε γνωστό, ὅτι τὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο εἶχε ἀνακοι-
-νώσει στοὺς τέσσερις πρεσβευτὲς τὴν ἀποδοχὴ τῶν προτάσεών

τους, συγκεντρώθηκαν στις 21 του περασμένου μήνα οι σοφτάδες (φοιτητές) για να επιδώσουν ένα ψήφισμα ενάντια στην κυβερνητική απόφαση, και μόνο ή σύλληψη των ήγετων τους εμπόδισε την έκρηξη ταραχών. Η απόγνωση που επικρατούσε στην Κωνσταντινούπολη ήταν τόσο μεγάλη, ώστε την άλλη μέρα ο σουλτάνος ούτε στο Ντιβάνι τόλμησε να πάει ούτε και να μεταβεῖ, όπως συνηθίζεται, στο τέμενος του Τόπ-χανέ μέσα στις όμοβροντίες και στις ζητωκραυγές των πληρωμάτων των ξένων πολεμικών πλοίων, ενώ ο Ρεσίντ πασάς έφυγε κρυφά από το προσωπικό του άρχοντικό στην Ίσταμπούλ και κατέφυγε σ' ένα μέγαρο κοντά στην διαμονή του σουλτάνου. Την επόμενη μέρα ή κοινή γνώμη καταπραυνήθηκε με μια διακήρυξη του σουλτάνου ότι οι στρατιωτικές επιχειρήσεις δεν θα άναστέλλονταν.

.....
Marx

41

[Χριστιανοί στην ύπηρεσία τής Τουρκίας]¹³⁸

New-York Daily Tribune, 20 Φεβρουαρίου 1854
Λονδίνο, Παρασκευή, 3 Φεβρουαρίου 1854

...“Όποιος είναι έξοικειωμένος με την τουρκική ιστορία στο παρελθόν γνωρίζει ότι από την άρχή τής όθωμανικής έξουσίας όλοι της οι μεγάλοι στρατηγοί, ναύαρχοι, διπλωμάτες και ύπουργοί ύπήρξαν πάντοτε Χριστιανοί έξωμότες, Σέρβοι, Έλληνες, Άλβανοί κτλ. ...

Marx

[*Ρωσική διπλωματία. Οἱ Ἅγιοι Τόποι.
Τὸ Μαυροβούνιο*]

New-York Daily Tribune, 27 Φεβρουαρίου 1854
Λονδίνο, Παρασκευή, 10 Φεβρουαρίου 1854

Οἱ προτάσεις, τὶς ὁποῖες ὑπέβαλε ὁ κόμης Ὁρλδφ¹³⁹ στὴν συνδιάσκεψη τῆς Βιέννης καὶ οἱ ὁποῖες ἀπορρίφθηκαν ἀπ' αὐτήν, ἦσαν οἱ ἑξῆς:

1. Ἀνανέωση τῶν παλαιῶν συνθηκῶν.
2. Ρωσικὸ δικαίωμα προστασίας τῶν Ἑλληνορθόδοξων τῆς Τουρκίας.
3. Ἀπέλαση ὄλων τῶν πολιτικῶν προσφύγων ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.¹²⁷
4. Ἄρνηση ἀποδοχῆς τοῦ διαμεσολαβητικοῦ ρόλου κάποιας τρίτης Δύναμης καὶ διεξαγωγῆς διαπραγματεύσεων μὲ ἄλλον τρόπο παρὰ μόνον ἀπευθείας μ' ἓναν Τοῦρκο ἀπεσταλμένο πού πρέπει νὰ μεταβεῖ στὴν Πετρούπολη.

Σχετικὰ μὲ τὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο ὁ κόμης Ὁρλδφ δήλωσε προθυμία συμβιβασμοῦ, ὅμως ἡ συνδιάσκεψη πρόβαλε τὴν ἄρνησίν της. Γιατὶ τὸ ἔκαμε; Ἡ γιὰτὶ ἀπέρριψε ὁ Ρῶσος αὐτοκράτορας τοὺς τελευταίους ὅρους τῆς συνδιάσκεψης; Οἱ προτάσεις καὶ τῶν δύο πλευρῶν εἶναι ταυτόσημες. Ἡ ἀνανέωση τῶν παλαιῶν συνθηκῶν εἶχε συνομολογηθεῖ, τὸ ρωσικὸ δικαίωμα προστασίας εἶχε γίνεῖ δεκτὸ μὲ κάποια μορφικὴ τροποποίηση μόνον· καί, ἐφόσον ἡ ἴδια ἡ Ρωσσία εἶχε παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ τελευταῖο σημεῖο, τὸ αὐστριακὸ αἴτημα ἀπέλασης τῶν προσφύγων δὲν μπορούσε ν' ἀποτελέσει λόγο ρήξης τῆς Ρωσσίας μὲ τὴν Δύση. Εἶναι λοιπὸν πρόδηλο, ὅτι ὁ Ρῶσος αὐτοκράτορας βρίσκεται τώρα σὲ τέτοια θέση, ὥστε δὲν μπορεί ν' ἀποδεχτεῖ ὅποιουσδήποτε ὅρους ἀπὸ μέρους τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, καὶ πρέπει νὰ γονατίσει τὴν Τουρκία, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν αὐτὸ συνεπάγεται εὐρωπαϊκὸ πόλεμον ἢ ὄχι.

Ὁ πόλεμος αὐτὸς θεωρεῖται τώρα σὲ στρατιωτικούς κύκλους ἀναπόφευκτος καὶ οἱ σχετικὲς προετοιμασίαι γίνονται ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. Ἡδὴ ὁ ναύαρχος Bugeat ἀναχώρησε γιὰ τὸ Ἀλγέρι, ὅπου θὰ ἐπιβιβάσει 10.000 ἄνδρες, ἐνῶ δεκάξι ἀγγλικά συντάγματα σταθμευμένα στὴν Ἰρλανδία διατάχθηκαν νὰ βρίσκονται σ' ἐτοιμότητα γιὰ νὰ πᾶνε στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἐκστρατευτικὴ ἀποστολὴ μπορεῖ νὰ ἔχει δύο μόνο σκοπούς: ἢ νὰ ἐξαναγκάσει τοὺς Τούρκους νὰ ὑποταγοῦν στὴν Ρωσσία, ὅπως διαλαλεῖ ὁ κ. Uquhart, ἢ νὰ διεξαγάγει στὰ σοβαρὰ πόλεμο ἐναντίον τῆς Ρωσσίας. Καὶ στίς δύο περιπτώσεις ἡ μοίρα τῶν Τούρκων εἶναι τὸ ἴδιο βέβαιη. Ἄν ἀκόμα μιὰ φορὰ ἀφεθεῖ στὰ χέρια τῆς Ρωσσίας, ὄχι ἄμεσα βέβαια, ἀλλὰ πάντως στὴν καταλυτικὴ τῆς ἐπιρροή, ἢ ἰσχύς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως καὶ τῆς βυζαντινῆς, σύντομα θὰ περιοριζόταν στὰ προάστεια τῆς πρωτεύουσας. Ἄν πάλι περάσει κάτω ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη κηδεμονία τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, ἡ ὀθωμανικὴ κυριαρχία στὰ εὐρωπαϊκὰ ἐδάφη θὰ τερματιζόταν καὶ πάλι. Ἄν πρόκειται νὰ πάρουμε στὰ χέρια μας τὸν πόλεμο, παρατηροῦν οἱ Times, πρέπει νὰ ἐλέγχουμε ὅλες τίς ἐπιχειρήσεις. Στὴν περίπτωση αὐτῆ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις θὰ περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση χειραγώγησι τῶν Δυτικῶν πρεσβευτῶν, τὸ τουρκικὸ ὑπουργεῖο στρατιωτικῶν κάτω ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα ὑπουργεῖα τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἐνῶ ὁ τουρκικὸς στρατὸς θὰ διοικοῦνταν ἀπὸ Γάλλους καὶ Ἀγγλοὺς στρατηγούς. Ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία θὰ ἔπαυε νὰ ὑφίσταται μὲ τὴν παλιὰ της μορφή.

Μετὰ τὴν πλήρη του «ἀποτυχία» στὴν Βιέννη ὁ κόμης Ὁρλόφ γύρισε τώρα στὴν Πετρούπολη «μὲ τὴν διαβεβαίωσι τῆς αὐστριακῆς καὶ πρωσσικῆς οὐδετερότητας ὑπὸ οἰεσδήποτε συνθήκας». Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, μεταδίδεται τηλεγραφικὰ ἀπὸ τὴν Βιέννη ὅτι ἔγινε μιὰ ἀλλαγὴ στὴν τουρκικὴ κυβέρνησις, παραιτήθηκαν δηλ. ὁ σερασκιέρης¹⁰⁸ καὶ ὁ καπουδὰν πασάς.¹⁴⁰ Οἱ Times δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν, πῶς ἦταν δυνατὸ νὰ ἡττηθεῖ τὸ φιλοπόλεμο κόμμα τὴν στιγμὴ ἀκριβῶς ποῦ ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία τραβοῦσαν γιὰ πόλεμο. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ μου, καὶ ἂν οἱ εἰδήσεις εὐσταθοῦν, μπορῶ νὰ ἐξηγήσω θαυμάσια τὴν «θεόσταλη» σύμπτωσι ὡς ἔργο τοῦ ἐκπροσώπου τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως συνασπισμοῦ στὴν Κων-

σταντινούπολη, τὸν ὁποῖο τόσο συχνὰ ἀκοῦμε (στὶς ἀναφορές του, πού δημοσιεύονται στὴν Κυανὴ Βίβλο¹⁴¹) νὰ ἐκφράζει τὴν λύπη του γιατί «δὲν μποροῦσε νὰ ἀσκήσει πάνω στὸ τουρκικὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο ὅλη τὴν εὐκταία πίεση».

Ἡ Κυανὴ Βίβλος¹⁴¹ ἀρχίζει μὲ τηλεγραφήματα ἀναφερόμενα στὶς ἀπαιτήσεις πού πρόβαλε ἡ Γαλλία σχετικὰ μὲ τοὺς Ἀγίους Τόπους — ἀπαιτήσεις πού δὲν καλύπτονταν ὀλότελα ἀπὸ τὶς παλιές διομολογήσεις¹⁴² καὶ πού προφανῶς διατυπώθηκαν μὲ τὴν πρόθεση νὰ ἐπιβληθεῖ τὸ προβάδισμα τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στὴν Ἑλληνορθόδοξη. Κάθε ἄλλο παρὰ συμμερίζομαι τὴν γνώμη τοῦ κ. Uguhart, ὅτι δηλ. ὁ τσάρος, ἀσκώντας μυστικὴ ἐπιρροή στὸ Παρίσι, πλάνεψε τὸν Βοναπάρτη γιὰ νὰ ἐμπλακεῖ σ' αὐτὴ τὴν ἔριδα καὶ νὰ δώσει ἔτσι στὴν Ρωσσία πρόσχημα ν' ἀναμιχθεῖ κι ἡ ἴδια ὑπερασπίζοντας τὶς προνομίες τῶν Ἑλληνορθόδοξων. Εἶναι γνωστὸ, ὅτι ὁ Βοναπάρτης ἤθελε ν' ἀγοράσει οὐτε que οὐτε¹⁴³ τὴν ὑποστήριξη τοῦ καθολικοῦ κόμματος, πού ἐξαρχῆς θεωροῦσε ὡς τὸν βασικὸ ὁρο ἐπιτυχίας τοῦ σφετερισμοῦ του. Ὁ Βοναπάρτης εἶχε πλήρη ἐπίγνωση τῆς ἐπιρροῆς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας πάνω στὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ τῆς Γαλλίας, καὶ ἀκριβῶς οἱ ἀγρότες τὸν ἔκαμαν αὐτοκράτορα σὲ πείσμα τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τοῦ προλεταριάτου. Ὁ κ. de Falloux, ὁ Ἰησοῦτης, ἦταν τὸ σημαντικότερο μέλος τοῦ πρώτου τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, πού ὀνομαστικὸ ἡγέτη εἶχε τὸν Odilon Barrot, τὸν soi-disant¹⁴⁴ βολταιριανό. Ἡ πρώτη ἀπόφαση αὐτοῦ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, μιὰ μῶλις ἡμέρα ἀφοῦ ὁ Βοναπάρτης ἀνέλαβε τὴν προεδρία, ἦταν ἡ περίφημη ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Δημοκρατίας τῆς Ρώμης.¹⁴⁵ Ὁ κ. de Montalembert, ὁ ἡγέτης τοῦ ἰησοῦτικοῦ κόμματος, ἦταν τὸ πιὸ δραστήριο ὄργανο στὴν προετοιμασία τῆς ἀνατροπῆς τοῦ κοινοβουλευτικοῦ καθεστῶτος καὶ στὸ coup d'état¹⁴⁶ τῆς 2ας Δεκεμβρίου. Στὰ 1850 ἡ Univerſ, τὸ ἐπίσημο ὄργανο τοῦ ἰησοῦτικοῦ κόμματος, καλοῦσε καθημερινὰ τὴν γαλλικὴ κυβέρνησι νὰ πάρει ἐνεργὰ μέτρα γιὰ τὴν προστασία τῶν συμφερόντων τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἀνατολή. Ὁ Βοναπάρτης, ἐπιθυμώντας νὰ κολακεύσει καὶ νὰ κερδίσει μὲ τὸ μέρος του τὸν πάπα, γιὰ νὰ στεφθεῖ ἀπ' αὐτόν, εἶχε λόγους ν' ἀποδεχθεῖ τὴν πρόκληση

καὶ νὰ ἐμφανισθεῖ ὡς ὁ «καθολικότατος»¹⁴⁴ αὐτοκράτορας τῆς Γαλλίας. Ἄρα ὁ σφετερισμὸς τοῦ Βοναπάρτη ἀποτελεῖ τὴν ἀληθινὴν αἰτία τῶν σημερινῶν περιπλοκῶν στὴν Ἀνατολή. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ὁ Βοναπάρτης ἀπέσυρε φρόνιμα τὶς ἀξιώσεις του μόλις εἶδε ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Νικόλαος ἦταν ἔτοιμος νὰ τὶς χρησιμοποιοῦν ὡς πρόσχημα γιὰ νὰ τὸν ἀποκλείσει ἀπὸ τὸ εὐρωπαϊκὸ κογκλάβιο — ἐνῶ ἡ Ρωσσία, ὅπως συνήθως, ἀνυπομονοῦσε νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὰ γεγονότα πού ἡ ἴδια ἀδυνατοῦσε νὰ προκαλέσει, ὅπως φαντάζεται ὁ κ. Urquhart. Ὡστόσο παραμένει φαινόμενο ἄκρως περίεργο στὴν ἱστορία, ὅτι ἡ σημερινὴ κρίση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας γεννήθηκε ἀπὸ τὴν ἴδια σύγκρουση Λατινικῆς κι Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας πού κάποτε προξένησε τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς παραπάνω αὐτοκρατορίας στὴν Εὐρώπη.

Δὲν προτίθεται νὰ διερευνήσω ὀλόκληρο τὸ περιεχόμενο τοῦ Rights and Privileges of the Greek Churches¹⁴¹ προτοῦ ἐξετάσω ἓνα σπουδαιότατο περιστατικὸ, πού ἀποσιωπᾶται ὀλότελα σὲ τούτη τὴν Κυανὴ Βίβλο, δηλ. τὴν αὐστροτουρκικὴ διαμάχη γιὰ τὸ Μαυροβούνιο.⁴ Ἡ ἀνάγκη νὰ ἐξεταστεῖ πρώτη ἡ ὑπόθεση αὐτὴ γίνεται ἐπιτακτικότερη, ἐφόσον ἔτσι θὰ πιστοποιηθεῖ ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς συντονισμένου σχεδίου ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Αὐστρίας γιὰ τὴν ἀνατροπὴ καὶ τὸν διαμελισμὸ τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας κι ἐφόσον καθαυτὸ τὸ γεγονὸς, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἀφήνει τὶς προσεχεῖς διαπραγματεύσεις μεταξὺ Πετρούπολης καὶ Πύλης¹⁷ στὰ χέρια τῆς Αὐστρίας, ρίχνει ἓνα πολὺ περίεργο φῶς στὴν συμπεριφορὰ τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης σ' ὀλόκληρη τὴν πορεία τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Μιὰ καὶ δὲν ὑπάρχουν ἐπίσημα ἔγγραφα γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ Μαυροβουνίου, ἀναφέρομαι σ' ἓνα σχετικὸ βιβλίον πού μόλις δημοσιεύθηκε, μὲ τίτλο Handbook of the Eastern Question καὶ συγγραφέα τὸν L. F. Simpson.¹⁴⁵

Τὸ τουρκικὸ φρούριο τοῦ Ζαμπλιάκ (στὰ σύνορα Μαυροβουνίου καὶ Ἀλβανίας) καταλήφθηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1852 ἀπὸ μιὰν ὀμάδα Μαυροβουνίων. Θὰ θυμᾶστε ἴσως, ὅτι ὁ Ὁμὲρ πασὰς διατάχθηκε ἀπὸ τὴν Πύλη ν' ἀποκρούσει τοὺς ἐπιδρομεῖς. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη κήρυξε ὀλόκληρη τὴν ἀλβανικὴ ἀκτὴ σὲ κατάσταση πολιορκίας, μέτρο πού προφανῶς μπορούσε νὰ στρέφεται μονάχα

έναντίον τῆς Αὐστρίας καὶ τοῦ ναυτικοῦ τῆς καὶ πού φανέρωνε τὴν πεποίθησιν τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης, ὅτι τὴν ἐξέγερσιν τοῦ Μαυροβουνίου τὴν εἶχε ὑποκινήσει ἡ Αὐστρία.

Στὴν Augsburg^{er} Allgemeine Zeitung ἐμφανίστηκε τότε τὸ παρακάτω ἄρθρον, προσερχόμενον ἀπὸ τὴν Βιέννη καὶ μὲ ἡμερομηνίαν 29 Δεκεμβρίου 1852:

«Ἄν ἡ Αὐστρία ἤθελε νὰ ὑποστηρίξει τὸ Μαυροβούνιο, τότε ὁ [τουρκικός] ἀποκλεισμός δὲν θὰ μπορούσε νὰ τὴν ἐμποδίσει. Ἄν οἱ Μαυροβούνιοι κατέβαιναν ἀπὸ τὰ βουνὰ τους, ἡ Αὐστρία θὰ μπορούσε νὰ τοὺς προμηθεύσει ὄπλα καὶ πολεμικὸ ὑλικὸ στὸ Καττάρο, παρὰ τὴν παρουσίαν τοῦ τουρκικοῦ στόλου στὴν Ἀδριατικὴ. Ἡ Αὐστρία δὲν ἐπιδοκιμάζει οὔτε τὴν τωρινὴ ἐπιδρομὴ τῶν Μαυροβουνίων οὔτε καὶ τὴν ἐπανάστασιν πού πάει νὰ ξεσπάσει ἀνάμεσα στοὺς Χριστιανούς τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης. Πάντοτε διαμαρτυροῦταν γιὰ τοὺς διωγμούς ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν καὶ αὐτὸ στ' ὄνομα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἀπέναντι στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἡ Αὐστρία εἶναι ἐξαναγκασμένη νὰ τηρεῖ οὐδέτερον στάσιν. Οἱ τελευταῖες εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ θὰ εἰδείξαν στὸν καθένα πόσο ἔντονον ἔχαιγε ἐδῶ τὸ θρησκευτικὸ μῖσος. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Αὐστριακοὶ πολιτικοὶ πρέπει νὰ ἐπιστρατεύσουν ὅλες τοὺς τὶς δυνάμεις γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴν εἰρήνην ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνορθόδοξους καὶ στοὺς Ρωμαιοκαθολικούς τῆς αὐτοκρατορίας».

Ἄπὸ τὸ ἄρθρον αὐτὸ συμπεραίνουμε, πρῶτον, ὅτι προβλέπονταν μὲ βεβαιότητα ἐπαναστάσεις τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας, δεύτερον, ὅτι ἡ Αὐστρία προετοίμασε τὸ ἔδαφος γιὰ τὰ ρωσικὰ παράπονα σχετικὰ μὲ τὴν δίωξιν τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας, καὶ τρίτον, ὅτι οἱ θρησκευτικὲς ἀντιμαχίες γιὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους ἀναμένονταν νὰ δώσουν στὴν Αὐστρίαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ υἱοθετήσῃ «οὐδέτερον στάσιν».

Τὸν ἴδιον μῆνα ἡ Ρωσσία ἐπέδωσε μιὰ διακοίνωσιν στὴν Πύλῃ προσφέροντας τὴν μεσολάβησίν της στὸ Μαυροβούνιο· ἡ διακοίνωσιν ἀπορρίφθηκε μὲ τὸ αἰτιολογικὸν ὅτι ὁ σουλτάνος ἦταν σὲ θέσιν νὰ προασπίσει καὶ μόνος τοῦ τὰ δικαιώματά του. Βλέπουμε ἐδῶ τὴν Ρωσσίαν νὰ ἐνεργεῖ ἀκριβῶς ὅπως καὶ στὴν ἐποχὴ τῆς ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης — νὰ προσφέρει δηλ. ἀρχικὰ προστασίαν στὸν σουλτάνον ἀπέναντι τοὺς ὑπηκόους του μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ προστατέψῃ κατόπιν τοὺς ὑπηκόους ἀπέναντι στὸν σουλτάνον, ἂν ἡ βοήθειά της δὲν γίνῃ δεκτὴ.

Τὸ γεγονός, ὅτι ἀκόμα καὶ σ' αὐτὴ τὴν πρώιμη χρονικὴ περίοδο ὑπῆρχε μιὰ συμφωνία Ρωσσίας καὶ Αὐστρίας γιὰ τὴν κατάληψη τῶν ἡγεμονιῶν, προκύπτει ἀπὸ ἓνα ἄλλο ἀπόσπασμα τῆς *Augsburger Allgemeine Zeitung* στὸ φύλλο τῆς 30ῆς Δεκεμβρίου 1852:

«Ἡ Ρωσία, πού μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο ἀναγνώρισε τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ Μαυροβουνίου, δὲν μπορεῖ νὰ παραμείνει ἀπραγὸς παρατηρητῆς τῶν γεγονότων. Ἐπιπλέον, ἐπιστολὲς ἐμπορευόμενων καὶ ταξιδιωτῶν ἀπὸ τὴν Μολδαβία καὶ τὴν Βλαχία πληροφοροῦν, ὅτι ἡ χώρα, ἀπὸ τὴν Βολυνία ὡς τις ἐκβολὲς τοῦ Προῦθου, βρῖθαι ἀπὸ ρωσικὰ στρατεύματα καὶ ὅτι ἀδιάκοπα καταφθάνουν ἐνισχύσεις».

Ταυτόχρονα οἱ ἐφημερίδες τῆς Βιέννης ἀνήγγειλαν ὅτι στὰ αὐστροτουρκικὰ σύνορα συγκεντρωνόταν ἓνα αὐστριακὸ στράτευμα γιὰ νὰ παρατηρεῖ τὴν κατάσταση.

Στις 6 Δεκεμβρίου τοῦ 1852 ὁ λόρδος Stanley ἐπερώτησε τὸν λόρδο Malmesbury σχετικά μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ Μαυροβουνίου, καὶ τοῦτος ὁ εὐγενὴς φίλος τοῦ Βοναπάρτη ἔκαμε τὴν παρακάτω δήλωση:

«Ὁ εὐγενὴς λόρδος ἐπιθυμεῖ νὰ πληροφορηθεῖ ἂν πρόσφατα ἔγιναν ἀλλαγὲς στὴν πολιτικὴν κατάσταση τῆς ἄγριας ἐκείνης χώρας, πού συνορεύει μὲ τὴν Ἀλβανία καὶ ὀνομάζεται Μαυροβούνιο. Πιστεύω, ὅτι ἡ πολιτικὴν κατάσταση δὲν ἔλλαξε σὲ τίποτε. Ὁ ἡγεμόνας τῆς χώρας αὐτῆς ἔχει διττὸ τίτλο: εἶναι κεφαλὴ τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς χώρας καὶ συνάμα ἐγκόσμιος κυρίαρχος. Ὅμως στις ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις ὑπόκειται στὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ρώσου αὐτοκράτορα, πού θεωρεῖται κεφαλὴ ὀλόκληρης τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας. Ὁ ἡγεμόνας τοῦ Μαυροβουνίου», ὅπως καὶ ὅλοι του οἱ προκατόχοι, ἀπὸ ὅσο γνωρίζω, «ἀναδεχόταν πάντα τὴν ἐπισκοπικὴν του δικαιοδοσίαν καὶ τοὺς σχετικoὺς τίτλους μὲ τὴν κύρωση καὶ τὴν ἀναγνώριση τοῦ αὐτοκράτορα. Ὅσο ἀφορᾷ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς χώρας αὐτῆς, ἄσχετα ἀπὸ τὸ τί φρονοῦν διάφορα πρόσωπα ὡς πρὸς τὰ πλεονεκτήματα τῆς τέτοιας κατάστασης, γινόντες παραμένει, ὅτι τὸ Μαυροβούνιο ἐπὶ 150 σχεδὸν χρόνια ἦταν συνεχῶς ἀνεξάρτητο καὶ ὅτι ὅλες οἱ προσπάθειες τῆς Πύλης νὰ τὸ ὑποτάξει ἀπέτυχαν ἢ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη καὶ ἡ κατάστασις τῆς χώρας εἶναι σήμερον ἢ ἴδια ὅπως καὶ πρὶν 200 χρόνια».

Στὴν ὁμιλίαν του αὐτὴ ὁ λόρδος Malmesbury, τότε ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν, διαμελιζοῦν ψυχρὰ τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ἀπο-

σπώντας απ' αυτήν μιὰ χώρα πού τῆς ἀνῆκε ἀνέκαθεν καὶ συνάμα ἀναγνωρίζοντας τίς πνευματικὲς ἀξιώσεις τοῦ Ρώσσου αὐτοκράτορα πάνω σὲ ὑπηκόους τῆς Πύλης. Τί ἄλλο νὰ ποῦμε γιὰ τίς δύο αὐτὲς ὀλιγαρχικὲς κλίκες ἐκτὸς τοῦ ὅτι συναγωνίζονται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη σὲ ἡλιθιότητα;

Φυσικά, ἡ Πύλη ἀνησύχησε σοβαρὰ μὲ τὴν τέτοια ὀμιλία ἐνὸς Βρεταννοῦ ὑπουργοῦ καὶ λίγο κατόπιν δημοσιεύτηκε σὲ μιὰν ἀγγλικὴ ἐφημερίδα ἡ παρακάτω ἀνταπόκριση ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ ἡμερομηνία 5 Ἰανουαρίου 1853:

«Ἡ Πύλη ἐρεθίστηκε τὰ μέγιστα ἐξαιτίας τῆς δήλωσης τοῦ λόρδου Malmesbury στὴν Βουλὴ τῶν Λόρδων ὅτι τὸ Μαυροβούνιο εἶναι ἀνεξάρτητο. Ὁ λόρδος Malmesbury ἔπαιξε ἔτσι τὸ παιγνίδι τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Αὐστρίας, καὶ ἀπ' αὐτὸ ἡ Ἀγγλία θὰ χάσει τὴν ἐπιρροὴ καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη πού ἀπέλαυε Ἰσαμε σήμερα. Στὸ πρῶτο ἄρθρο τῆς συνθήκης τοῦ Σίστοβο,¹⁸³ πού συνάφθηκε ἀνάμεσα στὴν Πύλη καὶ στὴν Αὐστρία τὸ 1791 (μὲ διαμεσολαβητὲς τὴν Ἀγγλία, τὴν Ὀλλανδία καὶ τὴν Ρωσσία), συνομολογεῖται ρητὰ ὅτι θὰ χορηγηθεῖ ἀμνηστία στοὺς ὑπηκόους καὶ τῶν δύο Δυνάμεων, ὅσοι εἶχαν ἐξεγερθεῖ ἐναντίον τῶν νόμιμων ἡγεμόνων τους, δηλ. στοὺς Σέρβους, Μαυροβουνίους, Μολδαβοὺς καὶ Βλάχους, οἱ ὅποιοι καὶ κατονομάζονται ὡς στασιαστὲς ὑπῆκοοι τῆς Πύλης. Ὅσοι Μαυροβούνιοι διαμένουν στὴν Κωνσταντινούπολη, δηλ. 2.000 ὡς 3.000, πληρώνουν χαράτσι ἢ κεφαλικὸ φόρο, ἐνῶ σὲ δίκες μὲ ὑπηκόους ἄλλων Δυνάμεων, πού ζοῦν στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ Μαυροβούνιοι θεωροῦνται καὶ ἀντιμετωπίζονται πάντοτε ἀναντίρρητα ὡς Τοῦρκοι ὑπῆκοοι».

Στις ἀρχὲς Ἰανουαρίου τοῦ 1853 ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις ἔστειλε στὸ Καττάρο τὸν βαρόνο Kellner von Köllenstein, ἕναν aide-de-champ^m τοῦ αὐτοκράτορα, γιὰ νὰ παρακολουθήσει τὴν πορεία τῶν γεγονότων, ἐνῶ ὁ κ. Ὁζέροβ, ὁ Ρῶσσος πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐπέδωσε στὸ Ντιβάνι²⁶ μιὰ διαμαρτυρία ἐναντίον τῶν παραχωρήσεων πού ἐγίναν πρὸς τοὺς Λατίνους στὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων. Τέλη Ἰανουαρίου ἀφίχθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ κόμης Leiningen καὶ στίς 3 Φεβρουαρίου τοῦ παραχωρήθηκε ἰδιαίτερη ἀκρόασις ἀπὸ τὸν σουλτάνο, στὸν ὅποιο καὶ ἐνεχείρισε ἕνα γράμμα τοῦ Αὐστριακοῦ αὐτοκράτορα. Ἡ Πύλη¹⁷ ἀρνῆθηκε νὰ ἱκανοποιήσει τὰ αἰτήματά του, ὁπότε ὁ κόμης Leiningen ἔθεσε ἕνα τελεσίγραφο, δίνοντας στὴν Πύλη τέσσερις

μέρες διορία για ν' ἀπαντήσει. Ἡ Πύλη ἐπικαλέστηκε ἀμέσως τὴν προστασία τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, οἱ ὁποῖες ὥστόσο δὲν τῆς τὴν ἔδωσαν, ἐνῶ ὁ κόμης Leiningen ἀπέρριψε τὴν μεσολάβησή τους. Στις 15 Φεβρουαρίου εἶχε πάρει ὄλα, ὅσα ζήτησε (μὲ ἐξάλρεση τὸ ἄρθρο III), καὶ τὸ τελεσίγραφό του ἔγινε δεκτό. Περιεῖχε τὰ ἐξῆς ἄρθρα:

- I. Ἄμεση ἐκκένωση τοῦ Μαυροβουνίου καὶ ἀποκατάσταση τοῦ status quo ante bellum.¹⁵
- II. Διακήρυξη, μὲ τὴν ὁποία ἡ Πύλη δεσμεύεται νὰ διατηρήσει τὸ status quo¹⁶ στὶς περιοχὲς τοῦ Κλέκ καὶ τῆς Σουτορινας, καὶ νὰ ἀναγνωρίσει τὸ mare clausum¹⁷ γιὰ λογαριασμό τῆς Αὐστρίας.
- III. Διεξαγωγή αὐστηρῆς ἐρευνας σχετικὰ μὲ τὶς ἐνέργειες θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ ποὺ διαπράχθηκαν ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης.
- IV. Ἀπομάκρυνση ὄλων τῶν πολιτικῶν προσφύγων καὶ ἀποστατῶν, ὅσοι βρῆσκονται αὐτὴ τὴν στιγμή σὲ ἐπαρχίες ὁμορες μὲ τὴν Αὐστρία.
- V. Ἀποζημίωση 200.000 φλορινίων σὲ ὀρισμένους Αὐστριακοὺς ἐμπόρους, τῶν ὁποίων οἱ συμβάσεις εἶχαν ἀκυρωθεῖ αὐθαίρετα, καὶ τήρηση τῶν συμβάσεων αὐτῶν γιὰ ὄλο τὸ συμφωνημένο χρονικὸ διάστημα.
- VI. Ἀποζημίωση 56.000 φλορινίων σ' ἕναν ἔμπορο, τοῦ ὁποίου τὸ πλοῖο καὶ τὸ φορτίο εἶχαν δημευθεῖ ἄδικα.
- VII. Ἰδρυση πολυάριθμων προξενείων στὴν Βοσνία, Σερβία, Ἑρζεγοβίνη καὶ σ' ὄλη τὴν Ρωμυλία.
- VIII. Ἀποκήρυξη τῆς πολιτικῆς τοῦ 1850 στὴν ὑπόθεση τῶν προσφύγων.

Προτοῦ ἐνδώσει στὸ τελεσίγραφο αὐτὸ ἡ Πύλη, ὅπως ἀναφέρει ὁ κ. Simpson¹⁴⁶, ἀπηύθυνε διακοίνωση στοὺς πρεσβευτὲς τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ζητώντας ὑπόσχεση θετικῆς βοήθειας σὲ περίπτωση πολέμου μὲ τὴν Αὐστρία. «Ἀφοῦ οἱ δύο πρεσβευτὲς δὲν μποροῦσαν νὰ δεσμευτοῦν ὀριστικά», ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση ὑποχώρησε μπροστὰ στὶς δραστήριες ἐνέργειες τοῦ κόμη Leiningen.

Στις 28 Φεβρουαρίου ὁ κόμης Leiningen ἔφθασε στὴν Βιέννη καὶ ὁ πρίγκηπας Μέντσικοβ στὴν Κωνσταντινούπολη. Στις 3 Μαρτίου ὁ λόρδος Russell, ἀπαντώντας σὲ μιὰν ἐπερώτηση τοῦ λόρδου Dudley Stuart, εἶχε τὴν ἀναισχυντία νὰ δηλώσει ὅτι

«ή αὐστριακὴ κυβέρνησις ἀπάντησε στὶς παραστάσεις ποὺ τῆς ἔγιναν μὲ τὴν διαβεβαίωσις ὅτι στὸ ζήτημα αὐτὸ ἔχει ταυτὸσημεῖς ἀντιλήψεις μὲ τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησις· καὶ μολονότι δὲν τοῦ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναφέρει ἐπακριβῶς τὰ σημεῖα τῆς ἐπελθούσας συμφωνίας, ὡστόσο ἡ ἐπέμβασις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας στάθηκε ἐπιτυχὴς καὶ ὁ ἴδιος τρέφει τὴν πεποίθησις ὅτι οἱ πρόσφατες διαφορὲς παραμερίσθησαν. Ἡ πολιτικὴ ποὺ ἀκολούθησε ἡ Ἀγγλία εἶχε σκοπὸ τῆς νὰ δώσει ἐπὶ τὴν Τουρκία συμβουλὲς κατὰλληλες γιὰ νὰ διαφυλάξουν τὴν τιμὴ καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς. ... Ἀπὸ τὴν πλευρὰ του φρονεῖ, ὅτι γιὰ λόγους δικαιοσύνης, διεθνῶς δικαίου, πίστεως πρὸς τὸν σύμμαχόν μας, καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ λόγους διεθνῶς πολιτικῆς καὶ σκοπιμότητος ἡ διατήρησις τῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Τουρκίας ἀποτελεῖ οὐσιώδεις καὶ κυριαρχικὸ σημεῖο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Ἀγγλίας».

Marx

43

*Κοινοβουλευτικὲς συζητήσεις*¹⁴⁶

New-York Daily Tribune, 9 Μαρτίου 1854
Λονδίνο, Τρίτη, 21 Φεβρουαρίου 1854

.....

Ὁ κ. Layard, τοῦ ὁποίου ἡ ὁμιλία διακοπτόταν συνεχῶς ἀπὸ φωνῆς ἐπιδοκιμασίας, ἄρχισε μὲ τὴν δήλωσις, ὅτι ἡ κυβέρνησις ἔχει φέρει τὰ μέλη τοῦ κοινοβουλίου σὲ μιὰ τόσο ἀσυνήθιστη θέσις, ὥστε νὰ μὴν ξέρουν τί πρέπει νὰ πιστέψουν. Προτοῦ γίνεῖ ψηφοφορία γιὰ τὴν χορήγησις τῶν αἰτουμένων κονδυλίων, εἶναι καθήκον τῆς κυβέρνησις νὰ δηλώσει, ποιὲς εἶναι οἱ προθέσεις τῆς. Ὡστόσο πρὶν ἀκόμη θέσει ἐπὶ τὴν κυβέρνησις τὸ ἐρώτημα τί σκοπεύει νὰ κάμει, θὰ ἤθελε νὰ γνωρίζει, τί ἔχει ἤδη κάμει. Εἶχε πεῖ ἤδη πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνον ὅτι ἡ κυβέρνησις δὲν θὰ σπρωχνοῦταν σὲ πόλεμον, ἀν εἶχε υἱοθετήσῃ τὸν συμφωνώτερον μὲ τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς χώρας αὐτῆς· καὶ μετὰ τὴν προσεκτικὴ μελέτη τῶν πρόσφατα δημοσιευμένων ὀγκωδῶν Κυανῶν Βίβλων¹⁴¹ δὲν ἔχει λόγους ν' ἀλλάξει τίς ἀπόψεις του. Ἀπὸ τὴν σύγκρισιν τοῦ περιεχομένου πολλῶν ἀναφορῶν προερχόμενων ἀπὸ διάφορες πλευρὰς συμπεραίνει, ὅτι ἡ κυβέρνησις

παρέβλεψε ὀφθαλμοφανέστατα γεγονότα, παρανόησε σαφέστατες τάσεις καὶ προφανέστατα ἔδωσε πίστη σὲ ἀπατηλὲς διαβεβαιώσεις. Δήλωσε, ὅτι ἡ τραγωδία τῆς Σινώπης¹³¹ κηλίδωσε τὴν τιμὴ τῆς Ἀγγλίας, ἀπαίτησε διεξοδικὲς ἐξηγήσεις καὶ μὲ μαρτυρίες ἀπὸ τὰ δημοσιευμένα ἔγγραφα ἀπέδειξε, ὅτι οἱ ναύαρχοι τῶν ἠνωμένων στόλων θὰ μπορούσαν ν' ἀποτρέψουν τὴν καταστροφή ἢ θὰ τὴν εἶχαν ἀποτρέψει οἱ ἴδιοι οἱ Τοῦρκοι, ἂν δὲν ἦσαν στὴν μέση οἱ περιδεεῖς καὶ ἀναποφάσιστες ὁδηγίες τῆς βρεταννικῆς κυβέρνησης. Ἀπὸ τίς πρόσφατες δηλώσεις τῆς τελευταίας συμπεραίνει, ὅτι ἐπιθυμία τῆς παραμένει νὰ διαπραγματευθεῖ πάνω στὴν βάση τοῦ status quo ante bellum¹³² ἀπὸ τὴν πλευρὰ του ἀποδοκιμάζει μιὰ τέτοια πιθανὴ ἐνέργεια.

Οἱ συζητήσεις ἄρχισαν πάλι χθὲς τὸ βράδι καὶ τελείωσαν μόλις κατὰ τίς 2 τὸ πρωί.

Πρῶτος ἀνέβηκε στὸ βῆμα ὁ κ. Cobden, ὑποσχόμενος νὰ περιοριστεῖ αὐστηρὰ στὰ προκείμενα πρακτικὰ ζητήματα. Ἔκανε ὅ,τι τοῦ ἦταν δυνατὸ γιὰ ν' ἀποδείξει μὲ βάση τίς Κυανὲς Βίβλους κάτι ποὺ δὲν ἀμφισβητοῦσε κανεὶς, ὅτι δηλ. αὕτη «τὴν λυπηρὴ ἔριδα» τὴν προκάλεσε ἡ γαλλικὴ κυβέρνηση μὲ τὴν ἀποστολὴ τοῦ κ. Lavalette γιὰ τὸ θέμα τῶν Ἀγίων Τόπων καὶ μὲ τίς παραχωρήσεις ποὺ ἀπέσπασε διὰ τῆς βίας ἀπὸ τὴν Πύλη¹⁴⁷... Οἱ πρῶτες ἐνέργειες τῆς Ρωσσίας μπορούν νὰ ἀναχθοῦν στὴν πολιτικὴ τῆς Γαλλίας στὸ ζήτημα αὐτό... Βαδίζουμε σὲ πόλεμο, ἐπειδὴ ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τὴν Τουρκία ν' ἀρνηθεῖ μὲ διακοίνωσή της πρὸς τὴν Ρωσσία ὅ,τι θὰ ἔπρεπε ν' ἀπαιτήσουμε ἐμεῖς ἀπὸ κείνη, δηλ. τὴν ἐγγύηση μιᾶς καλύτερης μεταχείρισης τῶν Χριστιανῶν. Ἡ τεράστια πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας προσδοκᾷ ἔνθερμα τὴν ἐπιτυχία τῆς πολιτικῆς ἐκείνης, τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ τώρα ἡ Ρωσσία (π.χ. στὴν Μολδαβία καὶ στὴν Βλαχία). Ἀκριβῶς μὲ βάση τίς Κυανὲς Βίβλους μπορεῖ ν' ἀποδείξει, ὅτι τὰ δεινὰ καὶ οἱ πιέσεις, ποὺ ὑφίσταται ὁ χριστιανικὸς αὐτὸς πληθυσμὸς, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνουν ἄλλο ἀνεκτά. Κυρίως ὁμῶς ἐπικαλέστηκε ἀναφορὰς τοῦ λόρδου Clarendon, οἱ ὁποῖες γράφτηκαν προφανῶς μὲ τὴν πρόθεση νὰ ὑπερασπίσουν τὸν τσάρο. Σὲ μιὰν ἀπὸ τίς ἀνα-

φορὲς αὐτὲς ὁ λόρδος Clarendon γράφει: «Ἡ Πύλη ὀφείλει νὰ ἐπιλέξει ἀνάμεσα στὴν τήρηση μιᾶς ἐσφαλμένης θρησκευτικῆς ἀρχῆς καὶ στὴν ἀπώλεια τῆς συμπάθειας καὶ τῆς βοήθειας τῶν συμμάχων της». Αὐτὸ γένησε στὸν κ. Cobden τὸ ἐρώτημα: «Θεωρεῖ τὸ Κοινοβούλιο δυνατὸ νὰ ἀπαρνηθοῦν τὴν θρησκεία τοὺς ἀνθρώποι καθὼς οἱ φανατικοὶ Μουσουλμάνοι; Ὅμως εἶναι ἀπόλυτα ἀδύνατη ἡ ἰσοτιμία Χριστιανῶν καὶ Τούρκων στὴν Τουρκία δίχως τὴν πλήρη ἀπεμπόληση τῶν ἐντολῶν τοῦ Κορανίου».

Μὲ τὴν ἴδια λογικὴ μπορούμε κι ἐμεῖς νὰ ρωτήσουμε τὸν κ. Cobden, ἂν στὸ πλαίσιο τῆς σημερινῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀγγλικῶν νόμων εἶναι δυνατὴ ἡ ἰσοτιμία τῶν Ἄγγλων ἐργατῶν μὲ τοὺς Cobden καὶ Bright. Στὴ συνέχεια ὁ κ. Cobden, ἐπικαλούμενος τὶς ἐπιστολὰς τοῦ λόρδου Stratford de Redcliffe καὶ τῶν Βρεταννῶν προξένων, πάσχισε ν' ἀποδείξει, ὅτι στὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς Τουρκίας ἐπικρατεῖ γενικὴ δυσαρέσκεια, ποὺ ἀπειλεῖ ν' ἀπολήξει σὲ γενικὴ ἐξέγερση. Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νὰ ρωτήσουμε καὶ πάλι τὸν κ. Cobden: μήπως σ' ὄλους τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς ὑπάρχει γενικὴ δυσαρέσκεια μὲ τὶς κυβερνήσεις καὶ τὶς ἀρχουσες τάξεις, δυσαρέσκεια, ποὺ σύντομα ἀπειλεῖ ν' ἀπολήξει σὲ γενικὴ ἐπανάσταση; Ἄν στὴν Γερμανία, στὴν Ἰταλία, στὴν Γαλλία ἢ καὶ στὴν Μεγάλῃ Βρεταννίᾳ εἶχε εἰσβάλει, ὅπως στὴν Τουρκία, ἓνας ξένος στρατὸς ἐχθρικός πρὸς τὶς κυβερνήσεις τοὺς καὶ ἔκανε ἔκκληση στὸ ἐπαναστατικὸ τους πάθος — θάμενε τότε κάποια ἀπὸ τὶς παραπάνω χῶρες ἤσυχη ἐπὶ τόσον καιρὸ, ὅσον ἔμεινε ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς Τουρκίας;

Ἡ Ἀγγλία, ποὺ ἀρχίζει ἓναν πόλεμο γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τὴν Τουρκία, εἶπε σὲ κατακλείδα ὁ κ. Cobden, ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς κυριαρχίας τοῦ ὀθωμανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Τουρκίας κι ἐναντίον τῶν συμφερόντων τῆς πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ αὐτῆς τῆς χώρας. Ἄνάμεσα στὸν ρωσικὸ καὶ στὸν τουρκικὸ στρατὸ γίνεται ἀγώνας καθαρὰ θρησκευτικός. Ὅλα τὰ συμφέροντα τῆς Ἀγγλίας τὴν συνδέουν μὲ τὴν Ρωσσία. Ἡ ἔκταση τοῦ ἐμπορίου της μὲ τὴν Ρωσσία εἶναι τεράστια...

Ὁ κ. Horsman προσπάθησε ν' ἀντικρούσει τὰ σοφίσματα τοῦ κ. Cobden. Τὸ οὐσιαστικὸ πρόβλημα δὲν ἔγκειται στὸ τί εἶναι ἡ

Τουρκία, παρά στο τί θὰ γίνει ἡ Ρωσσία, ἂν ἐνσωματώσει τὴν Τουρκία στὶς κτήσεις της — ἂν δηλ. ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ρωσσίας γίνει καὶ αὐτοκράτορας τῆς Τουρκίας. Ἡ Ρωσσία ἀναγνωρίζει ἓνα καὶ μόνον σκοπὸν, καὶ αὐτὸς εἶναι ἡ διεύρυνση τῆς πολιτικῆς της ἰσχύος μὲ πόλεμον. Σκοπὸς της εἶναι ἡ ἐδαφικὴ ἐπέκτασις. Ἀπὸ τὴν τερατώδη ψευδολογία, ποὺ σημάδεψε τὸ πρῶτον βῆμα τοῦ Ρώσσου δεσπότη στὴν ὑπόθεσις αὐτή, ἴσαμε τὴν ἀπαίσια σφαγὴ τῆς Σινώπης,¹³¹ ἡ πολιτικὴ του χαρακτηρίσθη ἀπὸ ὠμότητα καὶ ἀπάτη, ἀπὸ ἐγκλήματα, τὰ ὁποῖα ἀκόμα καὶ στὰ χρονικὰ μιᾶς χώρας ὅπως ἡ Ρωσσία, ποὺ ἡ ἱστορία της εἶναι γεμάτη ἐγκλήματα, χτυποῦν στὸ μάτι, καὶ εἶναι ἀκόμα πιὸ φοβερά, γιατί ὁ τσάρος τολμᾷ νὰ ἐπικαλεῖται βλάσφημα τὴν χριστιανικὴ πίστιν, ποὺ τόσο ἀδιάντροπα καταπατᾷ τὶς ἐντολὰς της. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ὑποψήφιου θύματος στάθη ἀπεναντίας ἀξιοθαύμαστη. Κατόπιν ὁ κ. HORNMAN πάσχισε ὅσο γινόταν νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν ἀμφιταλαντευομένη πορεία τῆς κυβερνήσεως μὲ τὴν δύσκολη θέσι, στὴν ὁποία βρισκονται. Σ' αὐτὸ ὀφείλεται ἡ διστακτικὴ της διπλωματία. Ἡ ἀντίθεσις ὅλων μαζὶ τῶν κυβερνήσεων τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν ἐμπειρότερων διπλωματῶν της ἐναντίον τοῦ δεσπότη δὲν θὰ μπορούσε νὰ τὸν φέρῃ σὲ θέσι πιὸ δύσκολη καὶ ἀμήχανη, ἀπ' ὅπου δὲν θὰ μπορούσε νὰ ξεφύγῃ δίχως δυσκολίες καὶ ἀπώλειες, ἀπὸ ἐκεῖνη στὴν ὁποίαν τὸν ὀδήγησαν τὰ ἴδια τὰ λάθη τῶν ὑπουργῶν μας ἢ ἡ ἴδια του ἡ πονηρία. Πρὶν ἀπὸ ἕξι μῆνες ὁ αὐτοκράτορας Νικόλαος ἦταν τὸ βασικὸν στήριγμα τῆς τάξεως καὶ τῆς νομιμότητος στὴν Εὐρώπην· τὴν ὥρην πέταξε τὸ προσωπεῖον καὶ ἐμφανίζεται ὡς ὁ μεγαλύτερος ἐπαναστάτης. Εἶναι σ' ἀλήθεια χαρὰ νὰ βλέπῃ κανεὶς πόσο γρήγορα βουλιάζει ὁ τσάρος, ἀπὸ τότε ποὺ ἀπέτυχαν οἱ μηχανορραφίαι του, ποὺ ἔμεινε δίχως ἐπιτυχίες στὸν πόλεμον τῆς Ἀσίας καὶ ποὺ στὸν Δούναβην τὴν ἔφαγε γερὰ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καθῆκον τῆς κυβερνήσεως, ἂν ἀρχίσουν οἱ ἐχθροπραξίες, εἶναι νὰ φροντίσῃ νὰ κλειστῇ εἰρήνη μόνον μὲ δρους ποὺ προσφέρουν ἐπαρκεῖς καὶ ἀσφαλεῖς ἐγγυήσεις ἐναντίον τῆς ἐπανάληψης καθὲς παρόμοιας ἐπιδρομῆς στὸ μέλλον. Πιστεύει ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς δρους γιὰ τὴν ἀποκατάστασις τῆς εἰρήνης πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀποζημίωσις τῆς Τουρκίας ἀπὸ μέρος τῆς Ρωσσίας γιὰ ὅσες δαπάνες ἀναγκάσθηκε νὰ κάμῃ καὶ

ή άπόδοση τών άρπαγμένων της έδαφών ως ύλικής έγγύησης.

‘Ο κ. Disraeli... άρχισε με την έξής δήλωση: «Πάντα ήμουν τής γνώμης, ότι κάθε έθνος, και ιδιαίτερα τó δικό μας, θά είναι πολύ προθυμότερο και έτοιμότερο νά σηκώσει τά βάρη πού ó πόλεμος αναπόφευκτα επιβάλλει και προκαλεί, άν ξέρει στ’ άλήθεια γιατί πηγαίνει στόν πόλεμο, παρά άν σπρωχτεί βιαστικά στόν άγώνα με φλογερές έκκλήσεις πρós τά πάθη του και παρασυρθεί άπό μιá συγκίνηση πού ίσως άρχικά βολεύει έναν ύπουργό, όμως μετó κάμποσους μήνες ακολουθείται άπό τις αναπόδραστες αντίδράσεις τής άγνοιας ή ίσως τής άγνοιας ζευγαρωμένης με την κάταστροφή». Αυτό έγινε στόν πόλεμο τού 1828/29,⁴⁴ όταν ή ‘Αγγλία στάθηκε στό πλευρό τής Ρωσίας κι όχι τής Τουρκίας. ‘Η σημερινή συγκεχυμένη κατάσταση και ή έξάντληση τής Τουρκίας τó τελευταίο διάστημα πρέπει ν’ άποδοθεί óλοκληρωτικά στά γεγονότα τού πολέμου εκείνου, στόν όποιο Γαλλία και ‘Αγγλία ένώθησαν έναντίον τής Τουρκίας. Τήν έποχή εκείνη δέν ύπήρχε ούτε ένα μέλος τού κοινοβουλίου πού νά ήξερε πράγματι γιατί ή ‘Αγγλία μπήκε στόν πόλεμο ή ποιόν σκοπό επιδιώκει καταφέροντας πλήγματα στήν ισχύ τής Τουρκίας. Γι’ αυτό και πρέπει τώρα νά κατανοηθούν ξεκάθαρα ή αίτία κι ó σκοπός αύτου τού πολέμου... Κατά τήν πάγια αντίληψη όσων είναι καλά έξοικειωμένοι με τó άνατολικό ζήτημα, και κατά τήν δική του έπίσης, ή Ρωσία διόλου δέν σκοπεύει νά κατακτήσει βίαια τήν όθωμανική άυτοκρατορία, παρά, με μιá επιδέξια πολιτική και με τελειοποιημένες μεθόδους, νά κερδίσει και ν’ άσκήσει πάνω στόν χριστιανικό πληθυσμό τής Τουρκίας μιάν έπιρροή, ή όποία ίσως θά τής έδινε τήν ίδια ισχύ πού θά είχε και άν κατείχε τόν θρόνο τού σουλτάνου. Στήν άρχή τών διαπραγματεύσεων ó ίδιος ó κόμης Νέσσελροντ άνέλυσε καθαρά και ξάστερα τήν πολιτική τής Ρωσίας στά μηνύματά του άπό ‘Ιανουάριο και ‘Ιούνιο 1853.¹⁴⁸ ‘Η έπιβολή πάνω στήν τουρκική άυτοκρατορία θά έπιτευχθεί με τήν άσκηση ιδιαίτερης έπιρροής πάνω σέ 12 εκατομμύρια άνθρωπους, πού άποτελοϋν τήν μεγάλη πλειοψηφία τών ύπηκόων τού σουλτάνου. Στά ρωσικά τηλεγραφήματα πρós τήν βρετανική κυβέρνηση ή πολιτική αύτή όχι

μόνο έπεξηγεΐται, άλλα έπίσης άνακοινώνεται έξιςου ειλικρινά και με ποιόν τρόπο θα πραγματοποιηθει — όχι με κατάκτηση, άλλα με την τήρηση τών ύφιστάμενων συνθηκών και με την διεύρυνση τής έρμηνείας τους. "Έτσι, ήδη άπ' την άρχή τής σημερινής σημαντικής διαμάχης ως βάση τής διπλωματικής έκστρατείας χρησίμεψε μιá συνθήκη, ή συνθήκη του Καΐναρτζή.⁵² Με αυτήν οι Χριστιανοί ύπήκοοι τής Πύλης ύπάγονται στην ιδιαίτερη προστασία του σουλτάνου· σύμφωνα με την ρωσική έρμηνεία τής συνθήκης, ώστόσο, οι Χριστιανοί ύπήκοοι του σουλτάνου ύπάγονται ειδικά στην προστασία του τσάρου. Με βάση την ίδια αυτή συνθήκη ή Ρωσία μπορεί να προβεί σε παραστάσεις για να προστατέψει τον καινούργιο ναό της, ένα κτήριο στον όδο Μπέη Όγλου· σύμφωνα με την ρωσική έρμηνεία του αντίστοιχου άρθρου τής συνθήκης, ή Ρωσία έχει το δικαίωμα να επέμβει για να προστατέψει κάθε έλληνορθόδοξο ναό και φυσικά όλες τις κοινότητες έλληνορθόδοξου θρησκευματος στην επικράτεια του σουλτάνου, οι όποιες και περιλαμβάνουν την μεγάλη πλειοψηφία τών ύπηκόων του. Αυτή είναι ή άνοιχτά όμολογημένη έρμηνεία τής συνθήκης του Καΐναρτζή άπό μέρος τής Ρωσίας... Σε εποχή, όπου ή Τουρκία βρίσκεται σε μέγιστη χρεία και στενοχώρια, τής κάνουν διαλέξεις για μεταρρυθμίσεις στο έσωτερικό της και στο έμπορίό της. Τής λένε, ότι ή συμπεριφορά της πρέπει να χαρακτηρίζεται άπό έξαιρετική μετριοπάθεια και φρόνηση, πράγμα που σημαίνει ότι πρέπει να ικανοποιήσει τις ρωσικές άπαιτήσεις. Στο μεταξύ ή κυβέρνηση συνεχίζει να μην αξιώνει μιá ρητή έξήγηση σχετικά με τις ρωσικές προθέσεις... Ό κ. Disraeli τόνισε, ότι ή διατήρηση τής ίσοροπίας τών δυνάμεων δέν πρέπει να ταυτίζεται με την διατήρηση τής τωρινής έδαφικής κατανομής τής Εύρώπης. Το μέλλον τής Ίταλίας έξαρτάται κυρίως άπό την άναγνώριση τούτης τής άλήθειας.

Μετά την λαμπρή όμιλία του κ. Disraeli, τής όποιας έδωσα έδω φυσικά μονάχα τις γενικές γραμμές, πήρε τον λόγο ο λόρδος Palmerston κι έπαθε πανωλεθρία... Τέλος, το πιο παράδοξο στις ζωηρές αυτές συζητήσεις ήταν ότι το κοινοβούλιο δέν κατάφερε ν' άποσπάσει άπό τους ύπουργούς ούτε μιá έπίσημη κήρυξη πολέμου εναντίον τής Ρωσίας ούτε μιá έκθεση τών σκοπών, για τους

όποιους θέλουν ν' άρχίσουν πόλεμο. Τό κοινοβούλιο κι ή κοινή γνώμη δέν γνωρίζουν τώρα περισσότερα πράγματα από πριν. Δέν πῆραν καμμιά νέα πληροφορία.

Marx

44

[*Η κοινοβουλευτική συζήτηση τῆς 22ας Φεβρουαρίου.
Η πολιτική τῶν ΗΠΑ καὶ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων.
Οἱ Ἑλληνορθόδοξοι τῆς Τουρκίας*]

New-York Daily Tribune, 13 Μαρτίου 1854
Λονδίνο, Παρασκευή, 24 Φεβρουαρίου 1854

.....

Ἡ ἐντύπωση, πού ἔκαμε ή ἀριστουργηματική ἀνάλυση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς ἀπό μέρους τοῦ κ. Disraeli, ἦταν τόσο βαθειά, ὥστε αὐτή ή κυβέρνηση «δλων τῶν ταλέντων»¹⁴⁹ θεώρησε σκόπιμο νά κάνει μιὰ ὑστερογενή προσπάθεια για νά τήν πνίξει μέ μιὰ μικρή κωμωδία, πού ὀργανώθηκε ἀπό τήν ἴδια σέ συνεργασία μέ τόν κ. Hume καί πού ἀνεβάστηκε στήν συνεδρία τῆς Βουλῆς τῶν Κοινοτήτων τὸ πρωὶ τῆς Τετάρτης. Ὁ λόρδος Palmerston εἶχε κλείσει τήν πενιχρή του ἀπάντηση στὸ ἐπιγραμματικὸ ἐνάλλαγμα τοῦ κ. Disraeli — νοσηρὴ «εὐπιστία» ἢ προδοτικὴ «ἀνοχή» — ἐπικαλούμενος, πέρα ἀπὸ τὰ κόμματα, τὴν ἀμερόληπτη κρίση τῆς χώρας, καί ὁ κ. Hume ἦταν ὁ ἄνθρωπος πού ἐπιλέχθηκε για ν' ἀπαντήσει στὸ ὄνομα τῆς χώρας, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Σνάγκ, ὁ μαραγκός, ἐπιλέχθηκε για νά παίξει τὸν ρόλο τοῦ λιονταριοῦ στὸν «ἀγριότατο θάνατο τοῦ Πυράμου καὶ τῆς Θίσιβης»¹⁵⁰... Τὰ ἐπιχειρήματά του ἦσαν χαρακτηριστικά. Για ν' ἀπαλλάξει τοὺς ὑπουργοὺς ἀπὸ τὸ ἐνάλλαγμα: εὐπιστία ἢ ἀνοχή, ἀπέδειξε τὴν εὐπιστία τους στὶς διαπραγματεύσεις τους μέ τὴν Ρωσσία. Κατάλαβε, ἐπομένως, τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς ἐκκλησης τοῦ λόρδου Palmerston. Τὸ μόνο πού ζητοῦσε ή κυβέρνηση ἦταν ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν κατηγορία τῆς ἐσκεμμένης προδοσίας. Ὅσο για τὴν εὐπιστία, δέν

είχε ήδη δηλώσει ο θαυμάσιος σερ James Graham, ότι «ἀργούν νὰ ὑποφιαστοῦν οἱ γενναίψυχοι»; Ἐφόσον τὸν ἐπικείμενο πόλεμο τὸν εἶχε προκαλέσει ἡ διπλωματικὴ ἀδεξιότητα τῆς Ἰδίας τῆς κυβέρνησης, σίγουρα ἦταν πόλεμος δικὸς τῆς, κι ἐπομένως, κατὰ τὴν γνώμη τοῦ κ. Hume, αὐτὴ ἦταν κι ἡ πιὸ ἀξία γιὰ νὰ τὸν διεξαγάγει...

... Ποιὰ εἶναι τὴν ἰσχυρὰ ἡ γνώμη τῆς κυβέρνησης τῆς Πετρούπολης ὡς πρὸς τὸν ρόλο ποὺ θὰ παίξουν οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες σὲ περίπτωση ποὺ ὁ τουρκικὸς πόλεμος θὰ ὀδηγοῦσε σὲ πόλεμο μεταξὺ Ἑγγλίας καὶ Ρωσσίας; Στὸ ἐρώτημα αὐτὸ μποροῦμε ν' ἀπαντήσουμε ἀθρητικά στηριζόμενοι σὲ μιὰν ἀναφορά τοῦ Pozzo di Borgo πρὸς τὸν κόμη Νέσσελροντ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1825.¹⁵¹ Τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἡ Ρωσσία εἶχε ἀποφασίσει νὰ εἰσβάλλει στὴν Τουρκία. Ὅπως καὶ τὴν ἰσχυρὰ, ἔτσι καὶ τότε σκόπευε ν' ἀρχίσει μὲ τὴν εἰρηνικὴ κατάληψη τῶν ἡγεμονιῶν.

«Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι υἱοθετεῖται αὐτὸ τὸ σχέδιο», γράφει ὁ Pozzo di Borgo, «τότε θὰ ἔπρεπε νὰ δώσουμε στὴν Πύλη¹⁷ ἐξηγήσεις μὲ τὸν πιὸ μετριοπαθὴ τόνο καὶ νὰ τὴν διαβεβαιώσουμε ὅτι, ἂν δὲν ἐπιθυμῆ νὰ ἐμπλακῆ σὲ πόλεμο, ὁ αὐτοκράτορας εἶναι διατεθειμένος νὰ δώσει συμφιλικτικὸ τέλος στὶς διαφορὰς αὐτές».

Κι ἀφοῦ ἀπαριθμῆσει ὅλα τὰ μέτρα ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ παρθοῦν, ὁ Pozzo di Borgo συνεχίζει ὡς ἑξῆς:

«Θὰ ἐνδεκνύσταν νὰ ἀνακοινώσουμε ὅλες αὐτὲς τὶς ἐνέργειες στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες ὡς σημεῖο ἐκτίμησης ἀπὸ μέρος τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησης, καθὼς καὶ τῆς σημασίας ποὺ αὐτὴ ἀποδίδει στὴν κατατόπιση τῆς [ἀμερικανικῆς] κοινῆς γνώμης καὶ ἐνδεχομένως στὸν πορισμὸ τῆς συγκατάθεσής τῆς».

Σὲ περίπτωσι ποὺ ἡ Ἑγγλία θὰ συμμαχοῦσε μὲ τὴν Τουρκία καὶ θὰ ἐπιχειροῦσε πόλεμο ἐναντίον τῆς Ρωσσίας ὁ Pozzo di Borgo παρατηρεῖ ὅτι

«ἂν αὐτὴ [ἡ Ἑγγλία] ἀπέλπει τὰ λιμάνια μας, θ' ἀσκοῦσε τὰ δῆθεν ναυτικὰ τῆς δικαιώματα ἐνάντια σὲ οὐδετέρους. Κάτι τέτοιο δὲν θὰ τὸ ἀνέχονταν οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες! Θὰ γεννιοῦνταν ἔτσι ἐντονες ἀντιγνώμεις κι ἐπικίνδυνες καταστάσεις».

Τὴν ἰσχυρὰ, μιὰ καὶ ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ Ρῶσσος ἱστορικὸς Καραμζὶν,

ὅτι «στὴν ἔξωτερικὴν μας πολιτικὴν τίποτε δὲν ἀλλάζει», δὲν θὰ εἶχαμε ἄδικο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὴν στιγμήν αὐτὴν — καὶ ἴσως ἤδη ἀπὸ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1853 — ἡ Ῥωσσία ἔχει «ἀνακοινώσει δὺες τῆς τὶς ἐνέργειες στὶς Ἑνωμένους Πολιτεῖας» καὶ ἔκαμε δ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ δελεάσει τὴν κυβέρνησιν τῆς Οὐάσιγκτον ἔτσι ὥστε νὰ υἰοθετήσῃ μιὰν οὐδέτερον, τουλάχιστον, στάσιν. Ταυτόχρονα, σὲ περίπτωσιν πολέμου μετὰ τὴν Ἀγγλίαν στηρίζει τὶς ἐλπίδας τῆς σὲ ἐνδεχόμενες ἔριδες γύρω ἀπὸ τὰ «ναυτικὰ δικαίωματα τῶν οὐδετέρων», οἱ ὁποῖες θὰ «γεννοῦσαν «ἐντονες ἀντιγωνίαι καὶ ἐπικίνδυνες καταστάσεις» καὶ θὰ ὠθοῦσαν τὶς Ἑνωμένους Πολιτεῖας σὲ μιὰ λίγην-πολὺ ἀνοιχτὴν συμμαχίαν μετὰ τὴν Πετροῦπολιν.

Μιὰ καὶ ἀναφέρομαι στὴν περιφημότερη ἀπὸ τὶς ἀναφορὰς τοῦ Pozzo di Borgo, μπορῶ νὰ παραθέσω ἐπιπλέον καὶ τὴν περικοπὴν σχετικὰ μετὰ τὴν Αὐστρίαν· τὸ περιεχόμενον τῆς δὲν ἔχασε ἀσφαλῶς τίποτε ἀπὸ τὴν ἐπικαιρότητα τοῦ μετὰ τὰ ὅσα ἐγίναν, ἀπὸ τὰ 1825 καὶ μετὰ, στὴν Γαλικίαν, στὴν Ἰταλίαν καὶ στὴν Οὐγγαρίαν.

«Ἡ πολιτικὴ μας», λέει ὁ Pozzo, «ἐπιτάσσει νὰ δείχνουμε στὸ κράτος αὐτὸ τὴν τρομερότερην δὴσιν μας καὶ μετὰ τὶς προετοιμασίας μας νὰ τὸ πείθουμε ὅτι, ἂν κινηθῇ ἐναντίον μας, θὰ ξεσπάσει στὴν κεφαλὴν τοῦ ἡ ἀγριότερη καταιγὶς πού γινώρισε ποτέ. Ἡ ὁ πρίγκηπας Metternich θὰ δηλώσει στοὺς Τούρκους, πῶς ἡ εἰσοδὸς μας στὶς ἡγεμονίας εἶναι ἀπόφασις πού οἱ ἴδιοι προκάλεσαν, ἢ θὰ τραπεῖ πρὸς ἄλλας ἐπαρχίας τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, πού τὸν βολεύουν καλύτερα. Στὴν πρώτη περίπτωσιν θὰ εἴμαστε σύμφωνοι, στὴν δευτέρῃ θὰ ἔλθουμε σὲ συμφωνίαν. Τὸ μόνον ἐνδεχόμενον πού πρέπει ν' ἀποφύγουμε εἶναι μιὰ ἀπερίφραστη δῆλωσις ἐναντίον μας. Ἐὰν ὁ πρίγκηπας Metternich εἶναι φρόνιμος, θ' ἀποφύγει τὸν πόλεμον· ἂν εἶναι βίαιος, θὰ τιμωρηθῇ. Μετὰ μιὰν κυβέρνησιν, πού βρῖσκεται στὴν θέσιν τῆς δικῆς του, μιὰν κυβέρνησιν ὅπως ἡ δικὴ μας θὰ βρεῖ χίλιους τρόπους γιὰ νὰ τερματίσῃ τὶς δυσχέρειας».

Ἡ δημαγωγικὴ ὁμιλία τοῦ λόρδου John, οἱ τυμπανοκρουσίαι γιὰ τὴν ἀγγλικὴν τιμὴν, ἡ ἐπίδειξις μεγάλης ἠθικῆς ἀγανάκτησης ἀπέναντι στὴν Ῥωσικὴ ἀπιστία, τὸ δράμα τῶν ἀγγλικῶν πλωτῶν πυροβολαρχιῶν παραταγμένων μπροστὰ στὰ τείχη τῆς Σεβαστοπόλης καὶ τῆς Κρονστάνδης, ἡ κλαγγὴ τῶν ὀπλων καὶ ἡ ἐπιδεικτικὴ ἐπιβίβασις στρατευμάτων — ὅλα αὐτὰ τὰ δραματικὰ συμ-

βάντα συγχύζουν τὸ μυαλὸ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ θολώνουν τὰ μάτια, ἔτσι πού δὲν βλέπει παρὰ μονάχα τὶς ἴδιες του τὶς παραισθήσεις. Μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μεγαλύτερη παραίσθηση ἀπὸ τὴν πίστη, δι-
 ἢ κυβέρνηση, μετὰ τὰ ὅσα ἀποκάλυψαν οἱ Κυανὲς Βίβλοι,¹⁴¹ ἔχει μεταβληθεῖ ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ ὄχι ἀπλῶς σὲ κυβέρνηση πολέμου, παρὰ σὲ κυβέρνηση πού θὰ ἐπιχειροῦσε ὅποιοδήποτε πόλεμο ἐναν-
 τίων τῆς Ρωσσίας ἐκτὸς ἀπὸ ἓναν ψεύτικο ἢ ἓναν πού διεξάγεται γιὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἴδιου ἐκείνου ἐχθροῦ, ἐναντίον τοῦ ὁποίου στρέφεται φαινομενικά; Ἄς δοῦμε μέσα σὲ ποιῆς συνθήκες γί-
 νονται οἱ πολεμικὲς προετοιμασίες.

Ἐναντίον τῆς Ρωσσίας δὲν κηρύσσεται ὁ πόλεμος. Ἡ κυβέρνη-
 ση δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ὁμολογήσει τὸν ἀληθινὸ ἀντικειμενικὸ στόχο τοῦ πολέμου. Ἐπιβιβάζονται στρατεύματα χωρὶς νὰ κατο-
 νομάζεται ἐπακριβῶς ὁ τόπος προορισμοῦ τους. Οἱ οἰκονομικοὶ ὑπολογισμοί, πού ζητᾶ ἡ κυβέρνηση, εἶναι πολὺ μικροὶ γιὰ ἓνα με-
 γάλιο πόλεμο καὶ πολὺ μεγάλοι γιὰ ἓνα μικρό. Ἡ κυβέρνηση συνα-
 σπισμοῦ, πού ἔβγαλε ὄνομα γιὰ τὴν ἰδιοφυῖα της ὡς πρὸς τὴν εὐρεση προσχημάτων γιὰ νὰ μὴν τηρεῖ τὶς πιὸ πανηγυρικές της ὑποσχέσεις καὶ λόγων γιὰ νὰ καθυστερεῖ καὶ τὶς πιὸ ἐπείγουσες μεταρρυθμίσεις, ξαφνικὰ αἰσθάνεται ὑποχρεωμένη νὰ ἐμμένει ὑπερ-
 ευσυνείδητα σὲ ἐγγυήσεις δοσμένες ἀπερίσκεπτα περιπλέκοντας ἔτσι τὴν σοβαρὴ αὐτὴ κρίση μὲ τὸ νὰ παρουσιάζει ξαφνικὰ στὴν χώρα ἓνα καινούργιο νόμο γιὰ μεταρρυθμίσεις, τὸν ὁποῖο οἱ πιὸ ἐνθερ-
 μοὶ μεταρρυθμιστὲς θεωροῦν ἄκαιρο, ἐφόσον ἐπιβάλλεται δίχως πίεση ἀπὸ τὰ ἔξω καὶ γίνεται δεκτὸς ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὲς μὲ ἄκρα ἀδιαφορία καὶ φιλυποψία. Τί ἄλλο μπορεῖ νὰ σχεδιάζει, λοιπόν, ἂν ὄχι νὰ περισπάσει τὴν δημόσια προσοχὴ ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ της πολιτικὴν προτάσσοντας ἓνα θέμα ἐξαιρετικοῦ ἐσωτερικοῦ ἐν-
 διαφέροντος;

Σήμερα γίνονται διαφανεῖς προσπάθειες νὰ παραπλανηθεῖ ἡ κοινὴ γνώμη ὡς πρὸς τὴν κατάστασι τῆς Ἀγγλίας σὲ σχέσι μὲ ξένες χῶρες. Ἀκόμα δὲν κλείστηκε δεσμευτικὴ συνθήκη μὲ τὴν Γαλλίαν· ἓνα ὑποκατάστατο ἀποτελεῖ ἡ ἀνταλλαγὴ διακοινώσεων. Ὅμως παρόμοιες διακοινώσεις ἀνταλλάχτηκαν στὰ 1839 μὲ τὴν κυβέρνησι τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου· σύμφωνα μ' αὐτὲς οἱ σύμ-

μαχοι στόλοι θα έμπαιναν στα Δαρδανέλλια και θα σταματοῦσαν τὴν επέμβαση τῆς Ρωσίας στὶς ὑποθέσεις τῆς Ἀνατολῆς, εἴτε μεμονωμένα εἴτε μαζί με ἄλλες Δυνάμεις. "Ολοὶ ξέρουμε ποῖο ἀποτέλεσμα ἔφεραν οἱ διακοινώσεις πού ἀνταλλάχθηκαν τότε — μιὰ Ἱερὴ Συμμαχία ἐναντίον τῆς Γαλλίας καὶ τὴν συνθήκη τῶν Δαρδανελίων.^{11, 58} Ἡ εὐλικρίνεια κι ἡ σοβαρότητα τῆς ἀγγλογαλλικῆς συμμαχίας μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἀπὸ ἓνα ἐπεισόδιο τῆς χθεσινῆς συνεδρίασης τῆς Βουλῆς τῶν Κοινοτήτων. "Οπως εἶδατε στὴν *Moniteur*, ὁ Βοναπάρτης ἀπειλεῖ τοὺς "Ἕλληνες ἐπαναστάτες κι ἔκαμε σχετικὲς παραστάσεις στὴν κυβέρνηση τοῦ βασιλιᾶ "Οθωνα.¹⁵² "Όταν ὁ σερ J. Walsh ὑπέβαλε στὴν κυβέρνηση ἐρώτηση γιὰ τὸ θέμα αὐτό, ὁ λόρδος John Russell δήλωσε ὅτι «δὲν εἶχε ὑπόψη του καμμιά συμφωνία ἀνάμεσα στὴν γαλλικὴ καὶ στὴν ἀγγλικὴ κυβέρνηση γιὰ τοῦτο τὸ ζήτημα κι ὅτι δὲν μπόρεσε νὰ μιλήσει σχετικὰ με τὸν ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν. Ὡστόσο ἐντύπωσή του ἦταν ὅτι ἡ γαλλικὴ κυβέρνηση δὲν εἶχε κάμει παρόμοιες παραστάσεις, κι ἀσφαλῶς δὲν εἶχε κάμει τέτοιες με τὴν συναίνεση τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης ἢ σὲ συμφωνία μαζί της».

"Ἄν ἡ βρετανικὴ κυβέρνηση ἔχει σκοπὸ νὰ κάμει πραγματικὸ πόλεμο με τὴν Ρωσία, γιὰτὶ ἀποφεύγει περιδεῶς τοὺς διεθνεῖς τύπους κήρυξης πολέμου; Ἄν ἀποσκοπεῖ σὲ μιὰν ἀληθινὴν συμμαχία με τὴν Γαλλία, γιὰτὶ ἀποφεύγει ἐπιμελέστατα τοὺς νόμιμους τύπους συμμαχίας μεταξύ κρατῶν; "Όσο γιὰ τὶς γερμανικὲς Δυνάμεις, ὁ σερ James Graham δηλώνει ὅτι ἐκλείσαν συμμαχία με τὴν Ἀγγλία, ἐνῶ ὁ λόρδος John Russell τὸ ἴδιο βράδι τὸν διαψεύδει, δηλώνοντας ὅτι οἱ σχέσεις με τὶς Δυνάμεις αὐτὲς στὴν πραγματικότητα εἶναι ἴδιες ὅπως καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς περιπλοκῆς τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Σύμφωνα με τὶς ἴδιες τὶς δηλώσεις τῶν ὑπουργῶν, μόλις τώρα ἐτοιμάζονται νὰ συμφωνήσουν με τὴν Τουρκία καὶ προτείνουν μιὰ συνθήκη μαζί της. Ἐπιβιβάζουν στρατεύματα γιὰ νὰ καταλάβουν τὴν Κωνσταντινούπολη δίχως προηγούμενα νάχουν κλείσει συνθήκη με τὴν Τουρκία. Δὲν μᾶς καταπλήσσει, λοιπόν, πού, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ μιὰ ἀναπόκριση ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἓνας μυστικὸς πράκτορας τῆς Πύλης¹⁷ στάλθηκε ἀπὸ τὴν Βιέννη στὴν Πετροῦπολη γιὰ νὰ προτείνει στὸν

τσάρο χωριστή ρύθμιση τοῦ Θέματος. «Θὰ ἦταν λογικό», γράφει ὁ ἀνταποκριτής, «νὰ ἐπιδιώξουν οἱ Τοῦρκοι ἐκδίκηση ὑπογράφοντας συμφωνία μ' ἓνα φρόνιμο ἐχθρό, ἀφοῦ ἀνακάλυψαν τὴν προδοσία καὶ τὴν ἀνοησία τῶν δῆθεν φίλων τους. Οἱ ὄροι, πού προσπαθοῦν οἱ τελευταῖοι: νὰ ἐπιβάλουν στὴν Τουρκία γιὰ νὰ ρυθμιστεῖ τὸ ζήτημα, εἶναι δέκα φορές χειρότερα ἀπὸ τοὺς ὄρους τοῦ Μέντσικοβ».⁵⁶

Τὸ τί πρόκειται: νὰ κάμουν τὰ ἐπιβιβασμένα στρατεύματα, σύμφωνα τουλάχιστο μὲ τὰ σχέδια τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης,μποροῦμε νὰ τὸ συμπεράνουμε μὲ βάση ὄσα ἔκαμαν καὶ ὄσα κάνουν αὐτὴ τὴν στιγμή οἱ ἠνωμένοι στόλοι. Εἴκοσι μέρες μετὰ τὴν εἰσοδό τους στὴν Μαύρη Θάλασσα ἐπέστρεψαν στὸν Βόσπορο. Λίγες μέρες προτύτερα «οἱ ὑπουργοὶ τῆς Πύλης, συμμορφούμενοι μὲ τίς παραστάσεις τοῦ Ἑγγλοῦ πρεσβευτῆ, εἶχαν φυλακίσει τὸν ἐκδότη τῆς ἐλληνικῆς ἐφημερίδας *Télégraphe du Bospore*, ἐπειδὴ ἔγραψε ὅτι ὁ ἀγγλογαλλικὸς στόλος γρήγορα θὰ γύριζε ἀπὸ τὸν Εὐξεῖνο στὸν Βόσπορο. Ὁ ἐκδότης τῆς *Journal de Constantinople* ἐξουσιοδοτήθηκε νὰ γράψει ὅτι καὶ οἱ δύο στόλοι θὰ συνέχιζαν τὴν παραμονὴ τους στὸν Εὐξεῖνο». Δείχνοντας τὴν εὐγνωμοσύνη του γιὰ τίς πληροφορίες πού πῆρε ἀπὸ τὸν Ἑγγλο καὶ τὸν Γάλλο ναύαρχο, ὁ Ρῶσσος ναύαρχος ἔστειλε στίς 19 τοῦ περασμένου μήνα δύο ἀτμόπλοια νὰ βομβαρδίσουν τοὺς Τούρκους στὸ Σεφκατίλ· ρωσικὰ ἀτμόπλοια περιπολοῦν στ' ἀνοιχτὰ τῆς Τραπεζούντας, ἐνῶ στὴν Μαύρη Θάλασσα δὲν ὑπάρχουν σκάφη τοῦ ἠνωμένου στόλου, ἂν ἐξαιρέσουμε ἓνα ἀγγλικὸ καὶ ἓνα γαλλικὸ ἀτμόπλοιο στ' ἀνοιχτὰ τῆς Σεβαστούπολης. Ἔτσι, ἡ Σινώπη καὶ ὁ βομβαρδισμὸς τοῦ Σεφκατίλ ἀπὸ τὰ ρωσικὰ ἀτμόπλοια εἶναι τὰ μόνα ἀνδραγαθήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν νὰ καυχιοῦνται οἱ ἠνωμένοι στόλοι. Ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στοὺς πρεσβευτὲς καὶ στοὺς ναύαρχους, οἱ σχέσεις τῶν ὁποίων ἔχουν περιέλθει σὲ ἀδιέξοδο, ἀφοῦ ὁ λόρδος Stratford de Redcliffe ἀρνεῖται νὰ δεχτεῖ τὸν ναύαρχο Dundas, ἐνῶ ὁ Baraguay d' Hilliers ἀποκλείει ἀπὸ μιὰν ἐπίσημη ἐσπερίδα τὸν Γάλλο ναύαρχο καὶ τοὺς ἀξιωματικούς του — ἡ διαμάχη αὐτὴ δὲν ἔχει καὶ μεγάλη σημασία, ἐφόσον οἱ λογάδες διπλωμάτες, ἐκτεθειμένοι ἀπὸ τὴν δημοσίευση τῶν ἀναφορῶν τους στὸ

Λονδίνο και στο Παρίσι, ίσως προσπαθήσουν να διασώσουν την χαμένη τους υπόληψη, όσο κι αν κινδυνέψουν πλοία και πληρώματα.

Ἡ σοβαρή, ωστόσο, πλευρά τοῦ ζητήματος εἶναι ὅτι οἱ φανερές ὁδηγίες, πού δόθηκαν στοὺς πρεσβευτές, ἀκυρώνονταν ἀπὸ μιὰ σειρά μυστικές ὁδηγίες πρὸς τοὺς ναυάρχους, ἔτσι ὥστε οἱ τελευταῖοι στ' ἀλήθεια δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκτελέσουν ὁδηγίες πού ἀντιφάσκουν πρὸς τὸν ἑαυτὸ τους. Καὶ πῶς θὰ μπορούσε νάναί κι ἀλλιῶς, ἀφοῦ δὲν προηγήθηκε κήρυξη πολέμου; Ἀπὸ τὴν μιὰ διατάχθηκαν νὰ χτυπήσουν τὰ ρωσικά πλοία, γιὰ νὰ τὰ ἐξανηθάσουν ν' ἀποτραβηχτοῦν ἀπὸ τὸν Εὐξείνιο στὴν Σεβαστούπολη, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ μὴν ἀποκλίνουν ἀπὸ τὴν καθαρὰ ἀμυντικὴ στάση. Καὶ τέλος, ἂν ὑπῆρχε πρόθεση διεξαγωγῆς σοβαροῦ κολέμου, πῶς θὰ μπορούσε ὁ Βρετανὸς πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ θεωρεῖ σπουδαῖο θρίαμβο τὸ ὅτι ἐκτόπισε ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπουργοῦ στρατιωτικῶν τὸν ἀρχηγὸ τοῦ φιλοπόλεμου κόμματος, τὸν Μεχμέτ Ἀλὴ πασά, ἀντικαθιστώντας τον μὲ τὸν εἰρηνοκάπηλο Ριζά πασά καὶ δίνοντας τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου στὸν Μεχμέτ πασά, ἓνα δημιούργημα τοῦ Ρεσίτ πασᾶ!

Ἄς δοῦμε τώρα ἓνα ἄλλο σπουδαιότατο σημεῖο. Ἡ ἐπιβίβαση τῶν βρετανικῶν καὶ γαλλικῶν στρατευμάτων συνεχίστηκε μόνον ὅταν ἔφτασαν στὸ Λονδίνο καὶ στὸ Παρίσι οἱ εἰδήσεις γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐξέγερση πού ξέσπασε στὴν Ἀλβανία κι ἀπλώθηκε στὴν Θεσσαλία καὶ στὴν Μακεδονία.¹⁵² Ἡ ἐξέγερση αὐτὴ ἀναμενόταν ἐξαρχῆς πῶς καὶ πῶς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης, ὅπως δείχνουν τὰ τηλεγραφήματα τῶν Russell, Clarendon καὶ Stratford de Redcliffe. Τῆς δίνει τὴν καλύτερη εὐκαιρία γιὰ νὰ παρέμβει ἀνάμεσα στὸν σουλτάνο καὶ στοὺς Χριστιανούς ὑπηκόους του μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι μπαίνει ἀνάμεσα σὲ Ρώσους καὶ Τούρκους. Ἀπὸ τὴν στιγμή πού οἱ Λατίνοι ἀναμιγνύονται στίς ὑποθέσεις τῶν Ἑλλήνων (χρησιμοποιοῦν ἐδῶ τὴν λέξη στὴν θρησκευτικὴ τῆς μόνο σημασία) μπορεῖ κανεὶς νάναί βέβαιος ὅτι θὰ ἐπέλθει σύμπνοια ἀνάμεσα σὲ 11.000.000 κατοίκους τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ στὸν τσάρο, πού τότε θὰ ἐμφανιστεῖ στ' ἀλήθεια ὡς ὁ θρησκευτικὸς τους προστάτης. Δὲν ὑπάρχει ἐντονη θρησκευτικὴ διαμάχη ἀνάμεσα στοὺς Μουσουλμάνους καὶ στοὺς Ἕλληνες

ύπηκόους τους, όμως μπορούμε νά πούμε ότι ή θρησκευτική έχθρα έναντίον τών Λατίνων άποτελεϊ τόν μόνο κοινό δεσμό ανάμεσα στις διάφορες φυλές που κατοικούν στην Τουρκία και δέχονται τó έλληνορθόδοξο θρήσκευμα. 'Από τήν άποψη αύτή τά πράγματα δέν έλλαξαν από τότε που ό Μωάμεθ Β' πολιορκούσε τήν Κωνσταντινούπολη κι ό Λουκάς Νοταράς, ό "Έλληνας ναύαρχος και τó πιό σημαντικό πρόσωπο τής βυζαντινής αυτοκρατορίας, δήλωνε ότι θά προτιμούσε νά δεϊ τó τουρκικό τουρμπάνι νά βασιλεύει στην Κωνσταντινούπολη παρά τήν λατινική τιάρα' παράλληλα κυκλοφορούσε και μιá ούγγρική προφητεία ότι οί Χριστιανοί δέν θά έβλεπαν άσπρη μέρα αν δέν έξοντώνονταν οί καταραμένοι αίρετικοί "Έλληνες και δέν καταστρεφόταν ή Κωνσταντινούπολη από τούς Τούρκους. 'Επομένως κάθε ανάμιξη τών Δυτικῶν Δυνάμεων στις σχέσεις ανάμεσα στόν σουλτάνο και στούς "Έλληνες ύπηκόους του θά πρέπει νά ευνόησει τά σχέδια του τσάρου. Παρόμοιο άποτέλεσμα θά πρόκυπτε, αν ή Αύστρία έπιχειρούσε, όπως και στά 1791, νά καταλάβει τήν Σερβία μέ πρόσχημα τήν ματαίωση τών προδοτικῶν σχεδίων του ρωσικοῦ κόμματος στην ήγεμονία αύτή.¹⁵³ *Ας προσθέσω, ότι στό Λονδίνο φημολογείται πώς τούς έξεγεργμένους 'Ηπειρώτες τούς ύποστήριζαν και συνενώθηκαν μαζί τους "Έλληνες από τά 'Ιόνια νησιά χωρίς νά έμποδιστοῦν από τις άγγλικές άρχές και πώς οί ειδήσεις για τήν έλληνική έξέγερση παρουσιάστηκαν από τούς Times, τó όργανο τής κυβέρνησης συνασπισμοῦ, στό φύλλο του Σαββάτου ως γεγονός έξαιρετικά εύπρόσδεκτο.

'Από τήν πλευρά μου δέν έχω καμμιά άμφιβολία ότι πίσω από τις ήχηρές πολεμικές προετοιμασίες τής κυβέρνησης συνασπισμοῦ κρύβεται προδοσία. Φυσικά, ό Βοναπάρτης μπαίνει στόν πόλεμο σοβαρά. Δέν έχει άλλη έναλλακτική λύση παρά έπανάσταση στό έσωτερικό ή πόλεμο στό έξωτερικό. Δέν μπορεί νά συνεχίσει νά συνδυάζει, όπως κάνει σήμερα, τόν ώμό δεσποτισμό του Ναπολέοντα Α' μέ τήν διεφθαρμένη πολιτική ειρήνης του Λουδοβίκου Φιλίππου. Πρέπει νά σταματήσει νά στέλνει καινούργιες φουρνιές φυλακισμένους στην Καγιέν,¹⁵⁴ αν ταυτόχρονα δέν τολμᾶ νά στείλει γαλλικά στρατεύματα έξω από τά σύνορα. "Όμως ή σύγκρουση ανάμεσα στις όμολογημένες προθέσεις του Βοναπάρτη και στά μυ-

στικά σχέδια τῆς κυβέρνησης συνασπισμοῦ μπορεῖ νά συμβάλει μονάχα στήν παραπέρα περιπλοκή τῶν πραγμάτων. Τὸ συμπέρασμα μου ἀπὸ ὅλα αὐτὰ εἶναι ὄχι ὅτι δὲν θὰ γίνεи πόλεμος παρά, ἀντίθετα, ὅτι θὰ προσλάβει τόσο τρομερές κι ἐπαναστατικές διαστάσεις, πὸ οὔτε κἂν τίς ὑποψιάζονται τὰ ἀνθρωπάρια τῆς κυβέρνησης συνασπισμοῦ. Ἡ ἴδια τους ἡ προδοσία ἀποτελεῖ μέσο μετατροπῆς ἐνὸς τοπικοῦ πολέμου σὲ εὐρωπαϊκὴ ἀνάφλεξη.

Ἀκόμα κι ἂν ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις ἦταν ἐξίσου εἰλικρινὴς ὅσο εἶναι ψεύτρα, ἡ ἐπέμβασίς της ἀπλῶς θὰ ἐπιτάχυνε τὴν κατάρρευση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Δὲν μπορεῖ νὰ ἐπέμβει δίχως νὰ ζητήσῃ ἐγγυήσεις γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους τῆς Πύλης, ὅμως οἱ ἐγγυήσεις αὐτὲς δὲν μποροῦν νὰ ἐκμαιευθοῦν ἀπὸ τὴν τελευταία χωρὶς νὰ τὴν καταδικάσουν σὲ καταστροφή. Ἀκόμη κι ὁ ἀνταποκριτὴς στήν Κωνσταντινούπολη, πὸ ἀνέφερα προηγουμένως καὶ πὸ εἶναι ὁμολογημένα τουρκόφιλος, ὑποχρεώνεται ν' ἀναγνωρίσει, ὅτι «ἡ πρότασις τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων νὰ ἐξισωθοῦν ἀπόλυτα ἀπὸ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἀποψη ὅλοι οἱ ὑπῆκοοι τῆς Πύλης¹⁷ θὰ ὀδηγήσῃ ἀμέσως σὲ ἀναρχία, σ' ἐσωτερικὸν πόλεμον καὶ στήν τελειωτικὴν καὶ γρήγορην ἀνατροπὴν τῆς αὐτοκρατορίας».

Marx

45

[Ἐγγλογαλλικὰ σχέδια. Ἡ ἑλληνικὴ ἐξέγερσις...]

New-York Daily Tribune, 18 Μαρτίου 1854
Λονδίνο, Παρασκευὴ, 3 Μαρτίου 1854

Καλὰ-καλὰ δὲν εἶχαν ἀκόμα ἀνταλλαγεῖ στίς 5 Φεβρουαρίου στήν Κωνσταντινούπολη τὰ ἐπικυρωτικὰ ἔγγραφα τῆς συνθήκης ἀνάμεσα στήν Πύλην καὶ στίς Δυτικὰς Δυνάμεις, πὸ περιεῖχε τὴν ρήτρα ὅτι ἡ πρώτη δὲν μπορεῖ νὰ κλείσῃ εἰρήνην μετὰ τὴν Ρωσσίαν δίχως τὴν σύμπραξιν τῶν δευτέρων,¹⁸⁵ καὶ ἄρχισαν διαπραγμα-

τεύσεις ανάμεσα στους εκπροσώπους τῶν τεσσάρων Δυνάμεων καί στην Πύλη¹⁷ σχετικά με τὴν μελλοντικὴ θέση τῶν Χριστιανῶν στην Τουρκία. Τὸν πραγματικὸ στόχο τῶν διαπραγματεύσεων αὐτῶν προδίδει ἡ παρακάτω περικοπὴ ἀπὸ τοὺς Times τῆς Τετάρτης:

«Ἡ κατάστασις σὲ διάφορες περιοχὰς τοῦ τουρκικοῦ κράτους, στίς ὁποῖες ἤδη ἔχει ἀναγνωριστῆ με φερμάνια καὶ συνθήκες ἡ πλήρης αὐτοδιοίκησις, μολοντί συνεχίζουσι ν' ἀποδέχονται τὴν ἐπικυριαρχία τῆς Πύλης, ἀποτελεῖ προηγούμενον πού θά ἦταν δυνατό νὰ ἐπεκταθεῖ ἀζήμια καὶ γιὰ τὴς δύο πλευρὰς, καὶ πού ἴσως θ' ἀποτελοῦσε τὴν καλύτερη βοήθεια γιὰ τὴς διάφορες ἐπαρχίαις, ἔτσι ὅπως εἶναι σήμερον τὰ πράγματα σ' αὐτές».

Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ κυβέρνησις συνασπισμοῦ προτίθεται νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀκεραιότητα τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας στην Εὐρώπῃ μεταμορφώνοντας τὴν Βοσνία, τὴν Κροατία, τὴν Ἑρζεγοβίνη, τὴν Βουλγαρία, τὴν Ἀλβανία, τὴν Ρωμυλία καὶ τὴν Θεσσαλία σὲ ἰσάριθμες παραδουνάβιαις ἡγεμονίαις. Ἡ ἀποδοχὴ τῶν ὄρων αὐτῶν ἀπὸ μέρος τῆς Πύλης θά ὀδηγήσει ἀναγκαστικά, σὲ περίπτωσιν πού ὁ τουρκικὸς στρατὸς νικήσει στὸν πόλεμον, σὲ ἐμφύλιον πόλεμον ἀνάμεσα στοὺς ἴδιους τοὺς Τούρκους.

Τώρα πιά ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ ὅτι ἡ ἀνακάλυψις τῆς συνωμοσίας τοῦ Βιντίν¹⁵⁶ ἀπλῶς ἐπέσπευσε τὴν ἑλληνικὴ ἐξέγερσις, ἡ ὁποία στὸ Βουκουρέστι θεωροῦνταν, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἔκρηξίν της, ὡς τετελεσμένο γεγονός. Ὁ πασὰς τοῦ Σκουταριοῦ συγκεντρώνει διὰ τοῦ τὰ στρατεύματα με σκοπὸ νὰ ἐμποδίσαι τοὺς Μαυροβουνίους νὰ ἐνωθοῦν με τοὺς ἐξεγερμένους Ἕλληνας.

Ὅσο ἀφορᾷ τὴς σημερινῆς προθέσεις τῆς βρετανικῆς κυβερνήσεως, ἡ ἀγγλογαλλικὴ ἐκστρατεία μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς μιὰ ἀκόμη ἀπάτη... Δὲν μπορεῖς νὰ τρομάξεις πρῶτα τὸν ἐχθρὸ σου με τεράστιους ἐξοπλισμοὺς καὶ κατόπιν νὰ δοκιμάξεις νὰ τὸν πείσεις ὅτι αὐτοὶ δὲν ἔχουν ὡς σκοπὸ τοὺς νὰ τὸν βλάψουν. Τὸ τέχνασμα θά ἦταν πάρα πολὺ ρηχὸ· κι ἂν ἡ βρετανικὴ διπλωματία περιμένει νὰ παραπλανήσαι τοὺς Ρώσους με τόσο τιποτένιους ἐλιγμούς, τότε ἔχει ὑποπέσει σὲ μιὰ ἀκόμη χοντρὴ γκάφα.

Γι' αὐτὸ καὶ πιστεύω ὅτι ἐκεῖνοι πού σχεδίασαν τὴν ἐκστρατεία σκοπὸ τοὺς ἔχουν νὰ ἐξαπατήσουν ἀπευθείας τὸν σουλτάνον

κι ὅτι μὲ πρόσχημα τὸν κατὰ τὸ δυνατὸ ἔκφοβισμό τῆς Ρωσσίας, θὰ φροντίσουν ἐπιμελῶς νὰ τὴν βλάψουν ὅσο γίνεται λιγότερο.

Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ Ἄγγλία κι ἡ Γαλλία καταλαμβάνουν τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μέρος τῆς Ρωσσίας, ἡ Αὐστρία καταλαμβάνει τὴν Σερβία κι ἴσως τὴν Βοσνία καὶ τὸ Μαυροβούνιο, ἐνῶ στὴν Ρωσσία ἐπιτρέπεται νὰ ἐδραιώσει τὴν θέση της στὴν Μολδοβλαχία — αὐτὸ θὰ ἔμοιαζε πάρα πολὺ μὲ ἓνα διαμελισμὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Ἡ Τουρκία βρισκεται σὲ χειρότερη θέση ἀπ' ὅ, τι στὰ 1772, ὅταν ὁ βασιλιάς τῆς Πρωσσίας (γιὰ νὰ κάνει δελεαστικὴ τὴν ἀποχώρηση τῆς αὐτοκράτειρας Αἰκατερίνης ἀπὸ τὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, τῶν ὁποίων ἡ κατοχὴ ἀπειλοῦσε νὰ ὀδηγήσει σὲ εὐρωπαϊκὸ πόλεμο) πρότεινε τὸν πρῶτο διαμελισμὸ τῆς Πολωνίας,⁴¹ πράγμα πού θὰ κάλυπτε τὰ ἔξοδα τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἡ Πύλη¹⁷ ἀρχικὰ ἐνεπλάκη στὸν πόλεμο μὲ τὴν Αἰκατερίνη μὲ σκοπὸ νὰ ὑπερασπίσει τὴν Πολωνία ἀπέναντι στὴν πρωσσικὴ ἐπίθεση κι ὅτι στὸ τέλος ἡ Πολωνία θυσιάστηκε στὸν βωμὸ τῆς ἀνεξαρτησίας κι ἀκεραιότητος» τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ προδοτικὴ πολιτικὴ τῶν ἀναβολῶν, πού ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὴν κυβέρνηση συνασπισμοῦ, ἔδωσε στοὺς Μοσχοβίτες πράκτορες τὴν εὐκαιρία νὰ σχεδιάσουν καὶ νὰ ὀδηγήσουν στὴν ὀρίμανσή της τὴν ἑλληνικὴ ἐξέγερση, πού τόσο ἀνυπόμονα περίμενε ὁ λόρδος Clarendon. Ἡ ἐξέγερση ἄρχισε στὶς 28 Ἰανουαρίου καὶ, σύμφωνα μὲ τὰ τελευταῖα τηλεγραφήματα ἀπὸ τὴν Βιέννη, πῆρε ἀπειλητικότερες διαστάσεις στὶς 13 τοῦ περασμένου μήνα. Λέγεται ὅτι οἱ περιοχὲς τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Αἰτωλίας, καθὼς καὶ τμήματα τῆς Ἰλουσσας [;] καὶ τῆς Δηλονίας [;], ἔχουν ξεσηκωθεῖ. Ἐπίσης λέγεται ὅτι στὸν Ἐγριπο, τὴν πρωτεύουσα τῆς Εὐβοίας, ξέσπασε μιὰ ἐξέγερση ἐξίσου σοβαρὴ ὅσο καὶ στὴν Ἀλβανία.¹⁸⁵ Τὸ γεγονός, ὅτι οἱ πόλεις τῆς Ἄρτας καὶ τῶν Ἰωαννίνων ἐγκαταλείφθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ καταλήφθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, ἔχει μικρότερη σημασία, ἐφόσον οἱ ἀκροπόλεις, πού δεσπόζουν ἐκεῖ, παραμένουν στὰ χέρια ὀθωμανικῶν στρατευμάτων καὶ —καθὼς ξέρουμε ἀπὸ τοὺς πολυάριθμους πολέμους μεταξὺ Τούρκων καὶ Χριστιανῶν στὴν Ἀλβανία— ἡ τελικὴ κατοχὴ τῶν πόλεων αὐτῶν ἐξαρτιό-

ταν πάντοτε από την κατοχή τών άκροπόλεων. Οί κόλποι τής Κοντέσσας και τής Θεσσαλονίκης καθώς κι οί άκτές τής 'Αλβανίας, θά κηρυχθούν σε κατάσταση πολιορκίας. Στην τελευταία μου άνταπόκριση έγραφα, ότι ένα από τά άποτελέσματα τής έλληνικής εξέγερσης, τó πιό έπιφοβο για την Πύλη, θά είναι ή εύκαιρία πού δίνεται έτσι στις Δυτικές Δυνάμεις νά άναμιχθούν στις ύποθέσεις του σουλτάνου με τούς ύπηκόους του άντι νά πολεμήσουν τούς Ρώσους, ώθώντας έτσι τούς Έλληνορθόδοξους νά συμμαχήσουν με τόν τσάρο. Τό πόσο πολύ οί παραπάνω Δυνάμεις έπιθυμούν νά άδράξουν τούτη την εύκαιρία γίνεται πρόδηλο από τó γεγονός, ότι τó ίδιο ταχυδρομείο έφερε την είδηση πώς ή Πύλη¹⁷ άποδέχθηκε την συνθήκη πού πρότειναν ή 'Αγγλία κι ή Γαλλία και πώς ό "Αγγλος κι ό Γάλλος πρεσβευτής έστειλαν δύο άτμόπλοια για νά βοηθήσουν τούς Τούρκους, ένω συνάμα ό Βρετανός πρεσβευτής στην 'Αθήνα ένημέρωσε την κυβέρνηση του βασιλιά Όθωνα ότι ή 'Αγγλία θά επέμβει στις έπαναστατημένες περιοχές. 'Από στρατιωτική άποψη, τó άμεσο άποτέλεσμα τής εξέγερσης περιγράφεται με σαφήνεια από τόν άνταποκριτή τών Times στην Βιέννη:

«Τις τελευταίες ήμέρες παρατηρήθηκε κάποια άποθάρρυνση στο έπιτελειό του Βιντίν, έπειδή οί άναμενόμενες ενισχύσεις πήραν νεότερες διαταγές και ήδη βρίσκονται έν πορεία προς τις νοτιοδυτικές περιοχές τής Τουρκίας. 'Η είδηση τής εξέγερσης τών Χριστιανών στην "Ηπειρο προέξηνσε άνησυχία στους 'Αρναούτηδες¹⁸ και στους 'Αλβανούς του Δούναβη, πού ζήτησαν άνοιχτά και φωναχτά την άδεια έπιστροφής. Οί ταξίαρχοι Χασάν Μπέης και Σουλειμάν πασάς έχασαν κάθε έπιρροή πάνω στα έξαγριωμένα στρατεύματά τους· αν προσπαθοῦσαν νά τά συγκρατήσουν βία, ύπήρχε φόβος άνοιχτής στάσης· αν τούς έπέτρεπαν την έπιστροφή, θά λεηλατούσαν στόν δρόμο χριστιανικές περιοχές. Σε περίπτωση πού τó έχθρικό κίνημα τών Χριστιανών στην Δύση επαιρνε άκόμη τρομερότερες διαστάσεις, ή δυτική πτέρυγα του τουρκικού στρατού θά έξαναγκαζόταν νά ύποχωρήσει, πράγμα πού θά ίσοφάριζε με τó παραπάνω τó πλήγμα, τó όποιο δέχτηκαν οί Ρώσοι με την είσοδο τών συμμάχων στόλων στην Μαύρη Θάλασσα».

Αυτά είναι μερικά από τά πρώτα άποτελέσματα τής πολιτικής τών άναβολών, πού με τόση ρητορική δεινότητα έκθειάσαν οί Graham, Russell, Clarendon και Palmerston ύπερασπίζοντας την κυβερνητική διαχείριση τών ύποθέσεων τής 'Ανατολής. Όταν

ἀργὰ τὴν περασμένη Παρασκευή πληροφορήθηκαν ὅτι ὁ τσάρος, χωρὶς νὰ περιμένει τὴν ἀνάκληση τοῦ σὲρ Hamilton Seymour ἀπὸ μέρους τῆς Ἀγγλίας, τὸν εἶχε ἀποπέμψει μὲ τὸν πιὸ ἀπότομο κι ἀγενή τρόπο, συγκάλεσαν δύο ὑπουργικά συμβούλια, ἓνα τὸ Σάββατο κι ἓνα τὴν Κυριακὴ τὸ ἀπόγευμα· ἀποτέλεσμα τῶν διαβουλεύσεών τους ἦταν ὅτι ἔδωσαν ἀκόμα μιὰ φορὰ στὸν τσάρο μιὰν ἀναβολὴ τριῶν ἢ τεσσάρων ἐβδομάδων, κι αὐτὸ τὸ ἔκαμαν μὲ τὴν μορφή μιᾶς ἐκκλήσης, δηλ. «καλώντας τὸν τσάρο νὰ δώσει μέσα σ' ἕξι μέρες ἀπὸ τὴν λήψη τῆς ἀνακοίνωσης αὐτῆς ἐπίσημη ἐγγύηση καὶ δεσμευτικὴ ὑπόσχεση ὅτι θὰ διατάξει τὰ στρατεύματά του νὰ ἐκκενώσουν τίς παραδουνάβιες ἡγεμονίες στὶς 30 Ἀπριλίου ἢ προτύτερα».

* Ἄς σημειωθεῖ ὅμως ὅτι ἡ ἐκκλήση τούτη δὲν ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ κήρυξης πολέμου σὲ περίπτωση ἄρνησης ἀπὸ μέρους τοῦ τσάρου. Μπορεῖ νὰ λεχθεῖ, καὶ λέγεται ἀπὸ τοὺς Times, ὅτι παρὰ τὴν παραχώρηση τούτης τῆς καινούργιας ἀναβολῆς, οἱ προετοιμασίες γιὰ τὸν πόλεμο συνεχίζονται ἔντονα· ὡστόσο θὰ ἀντιληφθεῖτε, ὅτι κάθε ἀποφασιστικὴ ἐνέργεια τῆς Πύλης στὸν Δούναβη ἐμποδίζεται ἀπὸ τὰ λεγόμενα τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων ὅτι εἶναι ἀποφασισμένες νὰ συμμετάσχουν ἄμεσα στὸν πόλεμο — καὶ κάθε μέρα ἀργοπορίας στὴν περιοχὴ αὐτὴ φέρνει τοὺς Τούρκους σὲ μειονεκτικότερη θέση, ἐφόσον ἐπιτρέπει στοὺς Ρώσους νὰ ἐνισχύσουν τὸ μέτωπό τους καὶ στοὺς Ἕλληνες ἀντάρτες νὰ γίνουν πιὸ ἐπικίνδυνοι στὰ νῶτα τοῦ στρατοῦ τοῦ Δούναβη· ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ ἐπιβίβαση στρατευμάτων γιὰ τὸν ΑἼνο καὶ τὴν Ραιδεστό ἴσως φέρει σὲ ἀμυχανία τὸν σουλτάνο, ὅμως σίγουρα δὲν θὰ σταματήσει τοὺς Ρώσους.

.....
Marx

Ἡ ἑλληνικὴ ἐξέγερση

New-York Daily Tribune, 29 Μαρτίου 1854
Κύριο ἄρθρο (γραμμένο στις 14 Μαρτίου 1854)

Ἡ ἐξέγερση τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου,¹⁵² πού τὸ ση ἀνησυχία προκάλεσε στὸ Παρίσι καὶ στὸ Λονδίνο, καταπνίγηκε, ὥστόσο δὲν θεωρεῖται ἀπίθανο ν' ἀναζωπυρωθεῖ καὶ πάλι. Σὲ σχέση με μιὰ τέτοια πιθανότητα μπορούμε, μετὰ ἀπὸ προσεκτικὴ ἐξέταση ὄσων ἐγγράφων ἀφοροῦν ὅλα τὰ ἴσαμε τώρα συμβάντα, νὰ ἐκφράσουμε τὴν πεποίθησή μας, ὅτι οἱ στασιαστὲς ἀνῆκαν ἀποκλειστικὰ στὸν ὀρεσίβιο πληθυσμὸ τῆς νότιας κλιτύος τῆς Πίνδου καὶ δὲν κίνησαν τὴν συμπάθεια τῶν ἄλλων χριστιανικῶν λαῶν τῆς Τουρκίας, ἂν ἐξαίρεσουμε τοὺς θεοσεβόμενους Μαυροβούνιους ληστὲς· οἱ κάτοικοι τοῦ θεσσαλικοῦ κάμπου, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν καὶ τὴν μόνη συμπαγὴ ἑλληνικὴ κοινότητα πού βρίσκεται ἀκόμα κάτω ἀπὸ τουρκικὴ κυριαρχία, φοβοῦνται τοὺς συμπατριῶτες τους περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τοὺς Τούρκους. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε, ὅτι ὁ νωθρὸς καὶ δειλὸς αὐτὸς πληθυσμὸς δὲν τόλμησε νὰ ξεσηκωθεῖ οὔτε στὴν ἐποχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα. Τὸ ὑπόλοιπο μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, πού ἀριθμεῖ περίπου 300.000 ψυχὰς κατανεμιμμένες στὶς πόλεις τοῦ [τουρκικοῦ] κράτους, μισεῖται τόσο βαθιὰ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους χριστιανικοὺς λαούς, ὥστε, ὅπως στὴν Σερβία καὶ στὴν Βλαχία, ἡ συνέπεια ἦταν ἡ ἐκδίωξη ὅλων τῶν παπάδων ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ ἡ ἀντικατάστασή τους ἀπὸ ἰθαγενεῖς ἱερεῖς.

Ἄν ἡ τωρινὴ ἑλληνικὴ ἐξέγερση, ἰδωμένη καθαυτὴ, εἶναι ὀλότελα ἀσήμαντη, ὥστόσο ἀποκτᾶ σπουδαιότητα γιατί δίνει στὶς Δυτικὲς Δυνάμεις μιὰν ἀφορμὴ ν' ἀναμιχθοῦν στὶς ὑποθέσεις τῆς Πύλης με τὴν μεγάλη πλειοψηφία τῶν ὑπηκόων της στὴν Εὐρώπη, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες ἀποτελοῦν ἓνα μόνο ἑκατομμῦριο ἀπέναντι σὲ δέκα ἑκατομμύρια ἐκπροσώπους ἄλλων φυλῶν πού κι αὐτὲς δέχονται ἑλληνορθόδοξο θρήσκευμα. Οἱ Ἕλληνες τοῦ λεγό-

μενου [ἑλληνικοῦ] βασιλείου, καθὼς κι ὄσοι ζοῦν στὰ Ἰόνια νησιά ὑπὸ βρεταννικὴ κυριαρχία, θεωροῦν βέβαια ὡς ἐθνικὴ τους ἀποστολὴ νὰ ἐκδιώξουν τοὺς Τούρκους ἀπ' ὅλα τὰ μέρη, ὅπου μιλιέται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ νὰ ἐνώσουν τὴν Θεσσαλία καὶ τὴν Ἡπειρο σ' ἓνα δικό τους κράτος. Φτάνουν μάλιστα νὰ ὄνειρεύονται καὶ τὴν παλινὸρθωση τοῦ Βυζαντίου, μολονότι γενικὰ εἶναι λαὸς ἀρκετὰ ζύπνιος γιὰ νὰ μὴν πιστεύει σὲ μιὰ τέτοια ὄνειροφαντασία. Ὅμως ὅλα αὐτὰ τὰ ἑλληνικὰ σχέδια ἐθνικῆς ἐπέκτασης κι ἀνεξαρτησίας, τὰ ὅποια σήμερα, ὅπως ἀποδείχνει ἡ πρόσφατη ἀνακάλυψη τῆς συνωμοσίας τοῦ ἱερέα Ἀθανασίου,¹⁵⁸ προβάλλονται ὡς συνέπεια ρωσικῶν μηχανοραφιῶν καὶ ἐπίσης διακηρύσσονται ἀπὸ τοὺς ληστὲς τῶν βουνῶν δίχως νὰ βρίσκουν ἀπήχηση στοὺς ἀγροτικούς πληθυσμούς τοῦ κάμπου — ὅλα αὐτὰ δὲν ἔχουν καμμιά σχέση μὲ τὰ θρησκευτικὰ δικαιώματα τῶν Τούρκων ὑπηκόων, μὲ τὰ ὅποια μερικοὶ πᾶνε νὰ τὰ ἀναμιξοῦν.

Ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὶς ἀγγλικὲς ἐφημερίδες καὶ ἀπὸ μιὰν ἀνακοίνωση, ποὺ ἔκαναν ὁ λόρδος Shaftesbury στὴν Βουλὴ τῶν Λόρδων καὶ ὁ κ. Monckton Milnes στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, ἡ βρεταννικὴ κυβέρνησις θὰ κληθεῖ νὰ κάνει διαβήματα γιὰ τὴν βελτίωση τῆς θέσης τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης, ἐν μέρει, τουλάχιστο, ἀπ' ἀφορμὴ τὶς ἑλληνικὲς ταραχές. Καὶ πράγματι, λέγεται ρητὰ, ὅτι ὁ μεγάλος σκοπὸς τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων εἶναι νὰ ἐξισώσουν τὰ δικαιώματα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας στὴν Τουρκία μὲ ἐκεῖνα τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας. Αὐτὸ ἢ δὲν σημαίνει τίποτε ἢ σημαίνει τὴν χορήγηση πολιτικῶν καὶ ἀστικῶν δικαιωμάτων σὲ Μουσουλμάνους καὶ Χριστιανούς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ σὲ ποῖο θρησκεῦμα ἀνήκει κανεὶς καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς θρησκείας γενικὰ. Μὲ ἄλλα λόγια σημαίνει τὸν πλήρη χωρισμὸ Κράτους κι Ἐκκλησίας, Θρησκείας καὶ Πολιτικῆς. Ὅμως τὸ τουρκικὸ κράτος, ὅπως κι ὅλα τὰ κράτη τῆς Ἀνατολῆς, θεμελιώνεται πάνω στὴν στενὸτατὴ σύνδεση καί, μποροῦμε σχεδὸν νὰ ποῦμε, ταυτότητα Κράτους κι Ἐκκλησίας, Πολιτικῆς καὶ Θρησκείας. Γιὰ τὸ κράτος αὐτὸ καὶ τοὺς κυρίους του τὸ Κοράνι ἀποτελεῖ πηγὴ τῆς πίστεως καὶ συνάμα τοῦ δικαίου. Πῶς ὁμως θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἐξισωθεῖ μπροστὰ στὸ Κοράνι ὁ πιστὸς μὲ τὸν γκιαού-

ρη, ὁ Μουσουλμάνος μὲ τὸν ραγιά; Γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ θᾶπρεπε ν' ἀντικατασταθεῖ τὸ Κοράνι ἀπὸ ἓνα καινούργιο ἀστικὸ κώδικα, μ' ἄλλα λόγια νὰ συντριβεῖ ἡ δομὴ τῆς τουρκικῆς κοινωνίας καὶ πάνω στὰ ἐρείπιά της νὰ στηθεῖ μιὰ νέα τάξη πραγμάτων.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ ἑλληνορθόδοξο θρησκευμα ξεχωρίζει ἀπὸ δλους τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς χριστιανικῆς πίστεως κυρίως χάρη στὴν ἴδια αὐτὴ ἐξίσωση Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, πολιτικῆς (civil) καὶ ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Στὴν βυζαντινὴ αὐτοκρατορία Κράτος καὶ Ἐκκλησία ἦσαν τόσο στενὰ συνυφασμένα, ὥστε εἶναι ἀδύνατο νὰ γράψῃ κανεὶς τὴν ἱστορία τοῦ ἑνὸς δίχως νὰ γράψῃ τὴν ἱστορία τοῦ ἄλλου. Στὴν Ρωσσία ἐπικρατεῖ ἡ ἴδια ταυτότητα, μολοντί ἐκεῖ, σ' ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, ἡ Ἐκκλησία μετατράπηκε σὲ ἀπλὸ ὄργανο τοῦ Κράτους, ὄργανο καταπίεσης στὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἐπίθεσης στὸ ἐξωτερικόν. Στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, σύμφωνα μὲ τὶς ἀνατολίτικες ἀντιλήψεις τῶν Τούρκων, ἡ βυζαντινὴ θεοκρατία μπόρεσε νὰ μετεξελιχθεῖ ἔτσι, ὥστε ὁ ἱερέας μιᾶς κοινότητος νὰ εἶναι ταυτόχρονα δικαστής, δήμαρχος, δάσκαλος, ἐκτελεστὴς διαθηκῶν, φοροεισπράκτορας — πανταχοῦ παρὸν ὄργανο τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ὄχι ὑπῆρέτης παρὰ κύριος κάθε δραστηριότητος. Ἡ μεγαλύτερη κατηγορία, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ κάμῃ στοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ δὲν εἶναι ὅτι περίκοψαν τὰ προνόμια τῶν Χριστιανῶν ἱερέων, παρὰ ἀντίθετα ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τους ἐπιτράπηκε στὴν καθολικὴ αὐτὴ δεσποτικὴ κηδεμόνευση, ἐπίβλεψη καὶ ἀνάμιξη τῆς Ἐκκλησίας ν' ἀπορροφήσῃ ὀλόκληρη τὴν σφαῖρα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Στὸ ἔργο του *Orientalische Briefe*¹⁵⁷ ὁ κ. Fallmerayer περιγράφει πολὺ χαριτωμένα πόση κατάπληξη δοκίμασε ἓνας Ἕλληνας ἱερέας ὅταν τοῦ διηγήθηκε, ὅτι ὁ καθολικὸς κληρὸς δὲν ἔχει πολιτικὴ ἐξουσία οὔτε θύραθεν καθήκοντα. «Καὶ πῶς τὰ καταφέρνουν οἱ καθολικοὶ ἀδελφοί μας νὰ σκοτώνουν τὴν ὥρα τους;», ἀναφώνησε ὁ ἱερέας.

Εἶναι λοιπὸν πρόδηλο, ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ ἑνὸς νέου ἀστικοῦ κώδικα στὴν Τουρκία, ἑνὸς κώδικα ὀλότελα ξένου πρὸς τὴν θρησκεία καὶ βασισμένου στὸν πλήρη χωρισμὸ Κράτους καὶ Ἐκκλησίας, θὰ σήμαινε ὄχι μονάχα τὴν κατάργησιν τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ἀλλὰ

και την κατάρρευση της 'Ελληνορθόδοξης 'Εκκλησίας, όπως υπάρχει σήμερα μέσα στο τουρκικό κράτος. Μπορεί νάναι κανείς τόσο εύπιστος, ώστε να φαντάζεται στα σοβαρά, ότι οι περιδεείς κι αντιδραστικοί άνήμποροι, που αποτελούν την σημερινή βρεταννική κυβέρνηση, θα έβαζαν ποτέ με το νοῦ τους ν' αναλάβουν ένα τέτοιο γιγάντιο έργο, το οποίο συνεπάγεται μιὰ πλήρη κοινωνική επανάσταση, και μάλιστα σε μιάν χώρα σαν και την Τουρκία; Μιὰ τέτοια σκέψη θάταν άνόητη. Ίσως κάποιος να την κλώθει με τόν άποκλειστικό σκοπό να ρίξει στάχτη στα μάτια του άγγλικού λαού και της Εύρώπης.

Marx

47

Τὰ έγγραφα για τόν διαμελισμό της Τουρκίας

New-York Daily Tribune, 5 'Απριλίου 1854
Λονδίνο, Τρίτη, 21 Μαρτίου 1854

Σημαντικότερο γεγονός αποτελεί ή αναγκαστική δημοσίευση¹⁵⁸ της άλληλογραφίας ύπουργών με τόν Ρώσσο αυτοκράτορα κατά τούς τρεις πρώτους μήνες της ύπουργίας τους καθώς και του μνημονίου της συνέντευξης ανάμεσα στον τσάρο και στον λόρδο Aberdeen το 1844, το οποίο δημοσίευσε ο τελευταίος μετά από πρόκληση της Journal de Saint-Pétersbourg.¹⁵⁹

'Αρχίζω με μιάν άνάλυση του μνημονίου του κόμη Νέσσελροντ, το οποίο επιδόθηκε στην κυβέρνηση της Μεγαλειότητάς Της και βασίζεται σε ανακοινώσεις του Ρώσσου αυτοκράτορα μετά την επίσκεψή του στην 'Αγγλία τόν 'Ιούνιο του 1844. Το τωρινό status quo¹⁶⁰ της όθωμανικής αυτοκρατορίας είναι «το πιό σύμφωνο με το γενικό συμφέρον προς διατήρηση της ειρήνης». 'Αγγλία και Ρωσία συμφωνούν σ' αυτήν την άρχή κι έτσι συνενώνουν τις προσπάθειές τους να κρατήσουν το status quo. «Για τόν σκοπό τουτο το ουσιαστικό είναι ν' άφεθεί ή Πύλη να ζει ήσυχη, δίχως να ένοχλείται άνάτεια με διπλωματικούς διαπληκτι-

σμούς και δίχως ανάμιξη στις έσωτερικές της ύποθέσεις, αν δέν υπάρχει άπόλυτη ανάγκη». Τώρα, πώς μπορεί νά εφαρμοσθεῖ μ' έπιτυχία τοῦτο τὸ «σύστημα τῆς μακροθυμίας»; Πρῶτο, αν ἡ Μεγάλη Βρετανία δέν άνακατευθεῖ στήν έρμηνεία πού ἴσως ἡ Ρωσία θεωρήσει σκόπιμο νά δώσει στις συνθήκες της μέ τήν Πύλη,¹⁷ παρὰ αντίθετα έξαναγκάσει τήν τελευταία νά ενεργήσει σύμφωνα μέ τήν ρωσική έρμηνεία τῶν παραπάνω συνθηκῶν· και δεύτερο, αν στήν Ρωσία έπιτραπεῖ «μόνιμα» ν' αναμιγνύεται στις ύποθέσεις τοῦ σουλτάνου μέ τούς Χριστιανούς ύπηκόους του. Κοντολογῆς, τὸ σύστημα τῆς μακροθυμίας άπέναντι στήν Πύλη σημαίνει σύστημα συνενοχῆς μέ τήν Ρωσία. Ἡ παράδοξη αὐτή πρόταση, ὡστόσο, κάθε άλλο παρὰ διατυπώνεται ὀρθά-κοφτά.

Τὸ μνημόνιο κάνει τάχα λόγο για «δες τις Μεγάλες Δυνάμεις», συνάμα όμως ύπαινίσσεται καθαρά, ὅτι δέν υπάρχουν άλλες Μεγάλες Δυνάμεις έξω άπό τήν Ρωσία και τήν Ἄγγλία. Ἡ Γαλλία, ὅπως λέγεται, θά «βρεθεῖ ύποχρεωμένη νά συμμορφωθεῖ μέ τήν πορεία πού θά συμφωνήσουν ἡ Πετρούπολη και τὸ Λονδίνο». Ἡ Αὐστρία παρουσιάζεται ὡς άπλό έξάρτημα τῆς Ρωσίας, χωρίς νάχει δική της πνοή και χωρίς ν' ακολουθεῖ δική της ξεχωριστή πολιτική, παρὰ μονάχα πολιτική «στενά δεμένη» μέ τήν ρωσική «πάνω στήν βάση τῆς άρχῆς τῆς πλήρους ταυτότητας». Ἡ Ρωσία αντιμετωπίζεται ὡς μηδαμινὸ μέγεθος άνάξιο μείας, και γι' αὐτὸ άλλωστε οὔτε καν αναφέρεται. Ἡ έκφραση: «δες οἱ Μεγάλες Δυνάμεις», άποτελεῖ λοιπὸν ρητορικό σχῆμα και σημαίνει τις κυβερνήσεις τῆς Πετρούπολης και τοῦ Λονδίνου, ένῶ «πολιτική στήν ὁποία πρέπει νά συμφωνήσουν ὅλες οἱ Μεγάλες Δυνάμεις» σημαίνει τήν πολιτική πού χαράζεται στήν Πετρούπολη και πραγματώνεται στὸ Λονδίνο. Τὸ μνημόνιο λέει:

«Ἡ Πύλη¹⁷ τείνει συνεχῶς ν' απαγκιστρωθεῖ άπό τις δεσμεύσεις πού τῆς έπέβαλαν οἱ συνθήκες της μέ άλλες Δυνάμεις. Ἐλπίζει νά τὸ κάμει άτιμῶρhta, γιατί ύπολογίζει στήν άμοιβαία ζηλοτυπία τῶν κυβερνήσεων. Νομίζει ὅτι, αν δέν εκπληρώσει τις ύποχρεώσεις της άπέναντι σέ κάποιαν άπ' ὅλες, οἱ ύπόλοιπες θά τῆς συμπαρασταθοῦν στις διαμάχες της και θά τήν καλύψουν άπέναντι σέ κάθε εὐθύνη.

Ἐχει οὐσιαστική σημασία νά μὴν ενισχυθεῖ αὐτή ἡ ψευδαίσθηση τῆς Πύλης. Κάθε φορά πού δέν εκπληρώνει τις ύποχρεώσεις της άπέναντι:

σὲ μίαν ἀπὸ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις, εἶναι συμφέρον ὄλων τῶν ἄλλων νὰ τῆς ὑποδείχουν τὸ σφάλμα τῆς καὶ νὰ τὴν παροτρύνουν σοβαρὰ νὰ ἐνεργεῖ δίκαια ἀπέναντι σ' ὅποιαν κυβέρνηση ἀπαιτεῖ δίκαιη ἰσανοποίηση.

Μόλις ἡ Πύλη ἀντιληφθεῖ, ὅτι δὲν ὑποστηρίζεται ἀπὸ ἄλλες κυβερνήσεις, θὰ ὑποχωρήσει, κι ὅσες διαφορὲς πρόκυψαν θὰ διευθετηθοῦν μὲ τρόπο συμφιλιωτικὸ χωρὶς νὰ γεννηθοῦν συγκρούσεις».

Αὐτὴ εἶναι ἡ διατύπωση, μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἄγγλία καλεῖται νὰ ὑποστηρίξει τὴν Ρωσσία στὴν πολιτικὴ τῆς ἐκμείωσης νέων παραχωρήσεων ἀπὸ τὴν Τουρκία μὲ βάση τὶς παλιὰς συνθήκας.

«Μὲ τὴν σημερινὴν κατάστασι τῶν πνευμάτων στὴν Εὐρώπη, οἱ κυβερνήσεις δὲν μποροῦν ν' ἀντιμετωπίσουν ἀδιάφορα τὸ ὅτι οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ τῆς Τουρκίας εἶναι ἐκτεθειμένοι σὲ κατάφωρες ἐνέργειες καταπίεσις ἢ θρησκευτικῆς μισαλλοδοξίας. Εἶναι μόνιμη ἀνάγκη νὰ καθίσταται σαφὴς ἡ ἀλήθεια αὐτὴ στοὺς Ὀθωμανοὺς ὑπουργοὺς καὶ νὰ πείθονται ὅτι μὲ τὴν φιλία καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων μποροῦν νὰ ὑπολογίζον μονάχα ἂν μεταχειρίζονται τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους τῆς Πύλης μὲ ἀνοχὴ καὶ ἠπιότητα.

Καθῆκον τῶν ξένων ἐκπροσώπων θὰ εἶναι νὰ ἐνεργοῦν μὲ πνεῦμα πλήρους σύμπνοιας ἀναμεταξύ τους, ὀδηγούμενοι ἀπὸ τὶς παραπάνω ἀρχές. Ἄν κἀνουν παραστάσεις στὴν Πύλη, αὐτὲς πρέπει νὰ χαρακτηρίζονται ἀπὸ ὁμοφωνία, χωρὶς ὁμως νὰ παρουσιάζονται ὡς ἐκδήλωσις μονόπλευρων ὑπαγορεύσεων».

Μὲ τὸν ἥπιον αὐτὸ τρόπο ἡ Ἄγγλία διδάσκεται πῶς νὰ ὑποστηρίξει τὴν ρωσικὴ ἀξίωση γιὰ δικαίωμα θρησκευτικῆς προστασίας τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας.

Ἐχοντας ἔτσι διατυπώσει τὶς ἀρχές τῆς «πολιτικῆς τῆς μακροθυμίας», ἡ Ρωσσία δὲν μπορεῖ ν' ἀποκρύψει ἀπὸ τὴν ἐμπιστὴ τῆς [Ἄγγλια], ὅτι ἡ μακροθυμία τούτη ἴσως ν' ἀποδειχθεῖ ὀλεθριότερη ἀπὸ κάθε ἐπιθετικὴ πολιτικὴ, συμβάλλοντας κατὰ τρόπο φοβερὸ στὸ ν' ἀναπτυχθοῦν ὅλα τὰ «ἀποσυνθετικὰ στοιχεῖα», ὅσα κλείνει ἐντὸς τῆς ἡ ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἔτσι ὥστε κάποιο ὠραῖο πρῶν «ἀπρόβλεπτες περιστάσεις μποροῦν νὰ ἐπιστεῦσουν τὴν κατάρρευσίν τῆς, χωρὶς οἱ φιλικὲς κυβερνήσεις νὰ εἶναι σὲ θέσι νὰ ἐμποδίσουν κάτι τέτοιο». Τίθεται ἐπομένως τὸ ἐρώτημα: τί θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ, ἂν προκύψουν τέτοιες ἀπρόβλεπτες περιστάσεις, πού θὰ συνεπέφεραν στὴν Τουρκία μιὰ τελικὴ καταστροφὴ;

Ὅπως λέγεται, τὸ μόνο πού χρειάζεται σὲ περίπτωσι μιᾶς

προσεχοῦς κατάρρευσης τῆς Τουρκίας εἶναι «ἡ ἐπίτευξη προκαταβολικῆς συμφωνίας ἀνάμεσα στὴν Ἑγγλία καὶ στὴν Ρωσσία προτοῦ ἀναλάβουν δράση». «Ὅπως μᾶς διαβεβαιώνει τὸ μνημόνιο, «ἡ σκέψη αὐτὴ ἐγινε καταρχὴν ἀπὸ κοινοῦ ἀποδεκτὴ κατὰ τὴν τελευταία διαμονὴ τοῦ αὐτοκράτορα στὸ Λονδίνο» (στὶς μακρὲς συνδιασκέψεις τοῦ δεσπότη μὲ τὸν δούκα τοῦ Wellington, τὸν σὲρ Robert Peel καὶ τὸν λόρδο Aberdeen). «Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ τελικὴ δέσμευση ὅτι, ἂν κάτι ἀπρόβλεπτο συνέβαινε στὴν Τουρκία, ἡ Ρωσσία κι ἡ Ἑγγλία θὰ συμφωνοῦσαν προηγουμένα ὡς πρὸς τὴν πορεία πού θ' ἀκολουθοῦσαν ἀπὸ κοινού».

Τί σημαίνει, τώρα, αὐτὴ ἡ τελικὴ δέσμευση; Πρῶτο, ὅτι ἡ Ρωσσία κι ἡ Ἑγγλία θὰ συμφωνοῦσαν προκαταβολικὰ ὡς πρὸς τὸν διαμελισμὸ τῆς Τουρκίας· καὶ δεύτερο, ὅτι στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἡ Ἑγγλία θὰ δεσμευόταν νὰ σχηματίσει μιὰν Ἱερὴ Συμμαχία μὲ τὴν Ρωσσία καὶ τὴν Αὐστρία (θεωρούμενη ὡς τὸ alter ego τῆς Ρωσσίας) ἐναντίον τῆς Γαλλίας, πού θὰ ἦταν «ὑποχρεωμένη», δηλ. ἐξαναγκασμένη νὰ ἐνεργήσει σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις τους. Φυσικὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς τέτοιας συμφωνίας θὰ ἦταν ἡ ἐμπλοκὴ τῆς Ἑγγλίας σὲ θανάσιμο πόλεμο μὲ τὴν Γαλλία, πού θὰ ἔδινε στὴν Ρωσσία πλήρη ἐλευθερία κινήσεων γιὰ νὰ κάνει τὴν δική τους πολιτικὴ ἀπέναντι στὴν Τουρκία.

Ἐπανελλημμένα τονίζονται μὲ ἔμφασι οἱ «ἀπρόβλεπτες περιστάσεις», πού ἴσως ἐπιταχύνουν τὴν κατάρρευσι τῆς Τουρκίας. Στὴν κατακλειδα τοῦ μνημονίου, ὡστόσο, ἡ μυστηριώδης αὐτὴ φράσι ἐξαφανίζεται καὶ ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν σαφέστερη διατύπωσι: «Ἄν προΐδουμε ὅτι ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία θὰ κατακερματιστεῖ ἀναπόφευκτα, τότε ἡ Ἑγγλία κι ἡ Ρωσσία πρέπει νὰ συμφωνήσουν προκαταβολικὰ κτλ. ...». «Ὡστε ἡ μόνη ἀπρόβλεπτη περίστασι ἦταν ἡ ἀπρόβλεπτη δῆλωσι τῆς Ρωσσίας, ὅτι ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία θὰ πρέπει νὰ καταρρεύσει τώρα. Τὸ οὐσιαστικὸ κέρδος ἀπὸ τὴν «τελικὴ δέσμευσι» εἶναι ἡ ἐλευθερία πού παρέχεται στὴν Ρωσσία νὰ προΐδει, σὲ δεδομένη στιγμὴ, τὴν ξαφνικὴ κατάρρευσι τῆς Τουρκίας καὶ νὰ ὑποχρεώσει τὴν Ἑγγλία νὰ ἔλθει σὲ διαπραγματεύσεις μὲ θέμα τὴν κοινὴ συναίνεσι ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἡ τέτοια καταστροφὴ ἐπίκειται..

Σὲ συμφωνία μὲ ὅλα αὐτά, δέκα περίπου χρόνια μετὰ τὴν σύνταξη τοῦ μνημονίου, ἡ Ἄγγλία εἰδοποιεῖται δεόντως, ὅτι ἡ ζωτικότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἐξαντλήθηκε κι ὅτι πρέπει τώρα νὰ προχωρήσουν στὴν προκαταβολικὴ τους συμφωνία ἀποκλείοντας τὴν Γαλλία, δηλ. νὰ συνωμοτήσουν πίσω ἀπὸ τὶς πλάτες τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Γαλλίας. Μὲ τὸ ἀνοιγμα αὐτὸ ἀρχίζει ἡ σειρά τῶν μυστικῶν κι ἐμπιστευτικῶν ἐγγράφων ποὺ ἀνταλλάχθηκαν ἀνάμεσα στὴν Πετρούπολη καὶ στὴν κυβέρνηση συνασπισμοῦ.

Ὁ σὲρ G. H. Seymour, ὁ Βρετανὸς πρεσβευτὴς στὴν Πετρούπολη, στέλνει τὴν πρώτη μυστικὴ κι ἐμπιστευτικὴ του ἔκθεση στὸν λόρδο J. Russell, τότε ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν, στίς 11 Ἰανουαρίου 1853. Τὸ βράδι τῆς 9ης Ἰανουαρίου εἶχε τὴν «τιμὴ» νὰ δεῖ τὸν αὐτοκράτορα στὸ ἀνάκτορο τῆς μεγάλης δούκισσας Ἐλένης, ἡ ὁποία εἶχε εὐδοκήσει νὰ προσκαλέσει τὴν λαίδη Seymour καὶ τὸν ἴδιο γιὰ νὰ συναντήσουν τὴν αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια. Ὁ αὐτοκράτορας τὸν πλησίασε μὲ τὸν ἀβρότερο τρόπο, ἐκφράζοντας τὴν μεγάλη του εὐχαρίστηση γιὰ τὴν εἶδηση σχηματισμοῦ τῆς κυβέρνησης συνασπισμοῦ, στὴν ὁποία εὐχῆθηκε μακροήμερευση, καὶ μαζί τὴν ἐπιθυμία του νὰ μεταβιβάσει ὁ πρεσβευτὴς στὸν γηραιὸ Aberdeen τὰ συγχαρητήριά του καὶ νὰ τονίσει στὸν λόρδο John Russell, «ὅτι ἔχει πρωταρχικὴ σημασία νὰ διατηροῦν ἄριστες σχέσεις οἱ δύο κυβερνήσεις (ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις καὶ ἐγὼ, ἐγὼ καὶ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις) κι ὅτι ἡ ἀνάγκη αὐτὴ ποτὲ δὲν ἦταν ἐντονότερη ἀπὸ τώρα».

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι αὐτὰ τὰ λόγια εἰπώθηκαν τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1853, τὴν ἴδια στιγμή ποὺ ἡ Αὐστρία, «ἀνάμεσα στὴν ὁποία καὶ στὴν Ρωσία» —σύμφωνα μὲ τὸ μνημόνιο— «ὑπάρχει πλήρης συμφωνία ἀρχῶν ὡς πρὸς τὰ τουρκικὰ πράγματα», εἶχε καταπαστῆ φανερά μὲ τὴν πρόκληση ταραχῶν στὸ Μαυροβούνιο.⁴

«Ἄν ἐμεῖς συμφωνήσουμε», εἶπε ὁ τσάρος, «εἶναι ἀδιάφορο τί θὰ σκεφτοῦν ἢ θὰ κάμουν οἱ ἄλλοι. Ἡ Τουρκία», συνέχισε μὲ ὑποκριτικὴ συμπάθεια, «βρίσκεται σὲ πολὺ κρίσιμη κατάστασις καὶ ἴσως προξενήσει σὲ ὅλους μας πολλὰς ἐνοχλήσεις». Ἀφοῦ εἶπε αὐτά, ὁ τσάρος πῆγε νὰ δώσει τὸ χέρι στὸν σὲρ Seymour, μὲ πολὺ

άβρότητα, σά νά ήθελε νά τόν άποχαιρετήσει. "Όμως ό σέρ Hamilton, πού «άμέσως στοχάστηκε διτι ή συζήτηση δέν είχε ολοκληρωθεί», έλαβε «την μεγάλη έλευθερία» νά παρακαλέσει ταπεινά τόν δεσπότη νά μιλήσει «κάπως σαφέστερα για τά τουρκικά πράγματα». «Οί λόγοι κι οί τρόποι του άυτοκράτορα», γράφει ό παρατηρητής αύτός, «μολονότι παρέμειναν εύγενέστατοι, ώστόσο έδειξαν διτι ή Μεγαλειότητά Του δέν σκόπευε νά μου μιλήσει για την επίδειξη ισχύος πού πρόκειται νά επιχειρήσει στο Νότο».

Σημειωτέον διτι ήδη στην άναφορά τής 7ης 'Ιανουαρίου 1853 ό σέρ Hamilton είχε ενημερώσει την βρετανική κυβέρνηση διτι «είχαν σταλει διαταγές στο 5ο σωμα στρατου νά βαδίσει προς τά σύνορα των παραδουναβίων ήγεμονιών κι διτι το 4ο σωμα θα διατασσόταν νά βρισκεται σ' έτοιμότητα για νά βαδίσει, αν αύτο ήταν αναγκαίο»· επίσης σε μιάν άναφορά με ήμερομηνία 8 'Ιανουαρίου 1853 έγραφε, διτι ό Νέσσελροντ του είχε έκφράσει την γνώμη του σχετικά με την «ανάγκη νά υποστηριχτεί ή ρωσική διπλωματία με μιάν επίδειξη ισχύος».

«Ό άυτοκράτορας», συνεχίζει ό σέρ Hamilton στην άναφορά του, «είπε, στην άρχή με μικρό δισταγμό, αλλά, όσο προχωρούσε, με τρόπο εύθι και σίγουρο:

»Τά τουρκικά πράγματα βρισκονται σε μεγάλη άποδιοργάνωση· ή ίδια ή χώρα μοιάζει νά σωριάζεται σε έρείπια (menace ruin): ή κατάρρευσή της θα αποτελέσει μεγάλο άτύχημα κι είναι πολύ σημαντικό νά επιτύχουν ή 'Αγγλία κι ή Ρωσία μιάν άπόλυτα καλή συνεννόηση πάνω σ' αυτές τις υποθέσεις, έτσι ώστε καμμιά από τις δύο νά μην προβεί σε κάποιο διάβημα, για το όποιο ή άλλη δέν θα ήταν ενημερωμένη.

»"Ακούστε", άναφώνησε· "στα χέρια μας έχουμε έναν άσθενή, έναν πολύ άσθενή· σās λέω ειλικρινά διτι θ' άποτελούσε μεγάλο άτύχημα, αν κάποια από τις μέρες αυτές έφυγε από κοντά μας, ιδιαίτερα προτου γίνουν οι άναγκαίες διευθετήσεις. 'Αλλά, όπως και νάχει, δέν είναι αύτη ή κατάλληλη ώρα νά σās μιλήσω για το θέμα"».

Στά μάτια τής άρκούδας αύτης, ό άσθενης είναι τόσο αδύναμος, ώστε πρέπει νά τόν φάει. 'Ό σέρ Hamilton, κάπως τρομαγμένος από αύτη την «άπρόβλεπτη» διάγνωση του Μοσχοβίτη γαιοτρού, άπαντά με άληθινό πνεύμα εύγένειας:

«'Η Μεγαλειότητά Σας είναι τόσο προσηνής, ώστε θα μου επιτρέψει

μιὰν ἀκόμη παρατήρηση. Ἡ Μεγαλειότητά Σας λέει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀσθενής, κι αὐτὸ εἶναι πολὺ ἀληθινὸ· ὅμως ἡ Μεγαλειότητά Σας θὰ εὐαρεστηθεῖ νὰ μὲ συγχωρήσει, ἂν παρατηρήσω, ὅτι ὁ ρόλος τῶν γενναίοψυχων καὶ ἰσχυρῶν εἶναι νὰ μεταχειρίζονται τὸν ἀσθενὴ μὲ ἡπιότητα».

Ὁ Βρεταννὸς πρεσβευτὴς παρηγορεῖται μὲ τὴν σκέψη, ὅτι ἡ ἀπὸ μέρους τοῦ συμφωνία μὲ τὴν ἀποψη τοῦ τσάρου γιὰ τὴν Τουρκία καὶ τὴν ἀσθενεία της κι ἡ ἐκκλήσῃ του γιὰ γενναίοψυχια ἀπέναντι στὸν ἀσθενὴ «τουλάχιστο δὲν θεωρήθηκε προσβολή». Ἔτσι τελειώνει ἡ ἀναφορὰ τοῦ σέρ H. Seymour γιὰ τὴν πρώτη του ἐμπιστευτικὴ συνομιλία μὲ τὸν τσάρο· μολονότι ὅμως ἐμφανίζεται σ' αὐτὸ τὸ vis-à-vis⁵ ὡς τέλειος αὐλικὸς, ὥστόσο διαθέτει ἀρκετὴ λογικὴ ὥστε νὰ προειδοποιήσῃ τὴν κυβέρνησή του λέγοντας τὰ ἑξῆς:

«Κάθε τέτοια ἔκφραση ἀπόψεων τείνει ἀπλῶς νὰ θέσῃ ἓνα διλήμμα. Τὸ διλήμμα αὐτὸ φαίνεται νᾶναι τὸ ἑξῆς: Ἄν ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Της δὲν ἔρθῃ σὲ συνεννόησιν μὲ τὴν Ρωσσία ὡς πρὸς τὸ τί θὰ συμβεῖ σὲ περίπτωσιν αἰφνίδιας κατάρρευσης τῆς Τουρκίας, θὰ ἔχει λιγότερους λόγους νὰ παραπονεῖται, ἂν πρόκυπταν ἀποτελέσματα δυσάρεστα γιὰ τὴν Ἀγγλία. Ἄν ἀντίθετα ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Της καταπιανόταν μὲ τὴν ἐξέτασιν τέτοιων ἐνδεχομένων, θὰ ἔδινε ὡς ἓνα βαθμὸ τῆ συγκατάθεσός της σὲ μιὰ καταστροφὴ, ποῦ συμφέρον της εἶναι νὰ τὴν ἀποτρέψῃ ὅσο γίνεται περισσότερο χρόνον».

Ὁ σέρ Hamilton κλείνει τὴν ἀναφορὰ του μὲ τὴν παρακάτω ἐπιγραμματικὴ φράσιν:

«Μποροῦμε ἴσως νὰ συνοψίσουμε ὡς ἑξῆς: ἡ Ἀγγλία θὰ πρέπει νὰ ἐπιθυμεῖ μιὰ στενὴ συμφωνία μὲ τὴν Ρωσσία προκειμένου νὰ ἐμποδίσῃ τὴν κατάρρευσιν τῆς Τουρκίας, ἐνῶ ἡ Ρωσσία θὰ ἦταν ἱκανοποιημένη, ἂν ἡ συμφωνία ἀναφερόταν στὰ ὅσα θ' ἀκολουθήσουν τὴν κατάρρευσιν».

Ὅπως πληροφορεῖ ὁ σέρ G. H. Seymour τὸν λόρδο J. Russell στὴν ἀναφορὰ του ἀπὸ 22 Ἰανουαρίου 1853, στίς 14 Ἰανουαρίου εἶχε ἄλλη μιὰ ἐμπιστευτικὴ συνέντευξιν μὲ τὸν τσάρο, τὸν ὁποῖο «βρῆκε μόνον». Ὁ δεσπότης καταδέχθηκε νὰ δώσῃ στὸν Ἀγγλο πρεσβευτὴ ἓνα μάθημα γιὰ τὶς ὑποθέσεις τῆς Ἀνατολῆς. Τὰ ὄνειρα καὶ τὰ σχέδια τῆς αὐτοκρατορίας Αἰκατερίνης Β' εἶναι γνωστά, εἶπε, ὅμως ὁ ἴδιος δὲν τὰ ἐνστερνίζεται. Ἀπεναντίας, κατὰ τὴν γνώμη του ὑπάρχει ἓνας μονάχα κίνδυνος γιὰ τὴν Ρωσσία,

δηλ. νὰ ἐπεκτείνει κι ἄλλο τὶς ἤδη ὑπερβολικὰ μεγάλες κτήσεις της. (Οἱ ἀναγνώστες σας θὰ θυμοῦνται ὅτι ἀναφέρθηκα σ' αὐτὸ ὅταν παρέθεσα ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς τοῦ κόμη Pozzo di Borgo¹⁶⁰). Τὸ status quo¹⁶¹ τῆς Τουρκίας εἶναι τὸ πιὸ σύμφωνο μὲ τὰ ρωσικὰ συμφέροντα. Ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρά, οἱ Τοῦρκοι ἔχουν χάσει τὸ στρατιωτικὸ τους πνεῦμα, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη «ἡ χώρα αὐτὴ εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρὴ, ἢ στάθηκε ὡς τώρα ἀρκετὰ ἰσχυρὴ, ὥστε νὰ διατηρήσει τὴν ἀνεξαρτησία της καὶ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀξιοπρεπῆ μεταχείρισή της ἀπὸ μέρους ἄλλων χωρῶν». Ὅμως μέσα στὴν αὐτοκρατορία αὐτὴ ὑπάρχουν κάμποσα ἑκατομμύρια Χριστιανῶν, γιὰ τὰ ὁποῖα αὐτὸς πρέπει νὰ μεριμνήσει, ὅσο σκληρὸ καὶ «δυσάρεστο» κι ἂν εἶναι αὐτὸ τὸ ἔργο. Εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὸ κάνει αὐτὸ ἐξίσου λόγῳ δικαιώματος, καθήκοντος καὶ θρησκείας. Κατόπιν ὁ τσάρος ξαναγύρισε αἰφνίδια στὴν παραβολὴ του γιὰ τὸν ἀσθενή, τὸν πολὺ ἀσθενή, ποὺ δὲν πρέπει μὲ κανέναν τρόπο νὰ τὸν ἀφήσουν «νὰ πεθάνει ξαφνικὰ στὰ χέρια τους» (de leur échapper). «Χάος, σύγχυση καὶ ἡ βεβαιότητα ἐνὸς εὐρωπαϊκοῦ πολέμου θὰ ἀκολουθήσουν ἀναγκαστικὰ τὴν καταστροφὴ, ἂν ἐπανερχόταν ἀπροσδόκητα καὶ προτοῦ καταστρωθεῖ κάποιο σχέδιο γιὰ κατόπιν».

Ἄφου ἀνήγγειλε ἔτσι ἀκόμα μιὰ φορὰ τὸν ἐπικείμενο θάνατο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἀκολούθησαν οἱ ἐκκλήσεις πρὸς τὴν Ἑγγλία νὰ προεξοφλήσει τὴν κληρονομιά ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν Ρωσσία καὶ σὲ συμφωνία μὲ τὴν «τελικὴ δέσμευση». Ὡστόσο ἀπέφυγε νὰ διαγράψει τὸ δικό του «μακρόπνοο σχέδιο», ἀρκούμενος νὰ ἐπισημάνει, κατὰ τρόπο κοινοβουλευτικὸ, τὸ κύριο σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ προσεχθεῖ σὲ περίπτωσι διαμελισμοῦ.

«Ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς μιλήσω ὡς φίλος καὶ ὡς καθὼς πρέπει κύριος. Ἄν ἡ Ἑγγλία κι ἐγὼ καταλήξουμε σὲ συνενόηση σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, τὰ ἄλλα λίγο μὲ ἐνδιαφέρουν· μοῦ εἶναι ἀδιάφορο τί λένε ἢ τί σιέφτονται ἄλλοι. Εἰλικρινά, λοιπόν, σᾶς λέω ξεκάθαρα ὅτι, ἂν ἡ Ἑγγλία θελήσει κάποια μέρα νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, δὲν θὰ τὸ ἐπιτρέψω. Δὲν σᾶς ἀποδίδω αὐτὴ τὴν πρόθεσι, ὅμως εἶναι καλύτερο νὰ μιᾶ κανεὶς ξεκάθαρα σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις· ἀπὸ τὴν πλευρά μου, εἶμαι ἐξίσου διατεθειμένος ν' ἀναλάβω τὴν δέσμευσιν νὰ μὴν ἐγκατασταθῶ ἐκεῖ, ἐνοῶ ὡς ἰδιοκτήτης κι ὄχι ὡς προσωρινὸς κάτοχος· ἴσως οἱ περιστάσεις μὲ

ἀναγκάσουν νά καταλάβω τήν Κωνσταντινούπολη, ἂν δὲν ληφθεῖ πρόβλεψη καὶ ὄλα ἀφεθοῦν στὴν τύχη».

“Ὡστε στὴν Ἀγγλία θ’ ἀπαγορευθεῖ ἡ ἐγκατάστασή της στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ τσάρος ὅμως θὰ ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ, ἂν ὄχι ὡς ἰδιοκτῆτης, πάντως μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ προσωρινοῦ κατόχου. Ὁ Βρεταννὸς πρεσβευτῆς εὐχαρίστησε τὴν Μεγαλειότητά Του γιὰ τὴν εὐλικρίνεια τῆς δήλωσης αὐτῆς. Κατόπιν ὁ Νικόλαος ἀναφέρθηκε στὴν παλιά του συνομιλία μὲ τὸν δούκα τοῦ Wellington, τῆς ὁποίας καταγραφή καὶ οὐσιαστικὰ résumés^{αα} εἶναι τὸ μνημόνιο τοῦ 1844. Περνώντας στὸ θέμα τῆς ἡμέρας —στὶς διεκδικήσεις τοῦ τσάρου ὡς πρὸς τοὺς Ἀγίους Τόπους— ὁ Βρεταννὸς πρεσβευτῆς ἐξέφρασε τοὺς φόβους του:

«Δυὸ συνέπειες μποροῦν νά προβλεφθοῦν, ἂν κάμει τὴν ἐμφάνισή του ρωσικὸς στρατός· ἡ μία εἶναι ἡ ἀντι-ἐπίδειξη ἰσχύος, ἡ ὁποία ἴσως θὰ προκαλοῦνταν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Γαλλίας· ἡ δευτέρα καὶ σοβαρότερη, ἡ ἐξέγερση τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἐναντίον τῆς ἐξουσίας τοῦ σουλτάνου, ἡ ὁποία ἤδη ἔχει σοβαρὰ ἐξασθενήσει ἀπὸ ἐξεγέρσεις καὶ ἀπὸ μιά βαθεῖα οἰκονομικὴ κρίση. Ὁ αὐτοκράτορας μὲ διαβεβαίωσε, ὅτι ἀκόμα οἱ δυνάμεις του δὲν ἔχουν κινήθῃ (n’ont pas bougé), καὶ ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα του, ὅτι δὲν θὰ χρειαστεῖ ἡ προέλασή τους. “Ὅσο ἀφορᾷ μιά γαλλικὴ ἐκστρατεία στὶς σουλτανικὲς κτήσεις, ἡ Μεγαλειότητά Του δήλωσε ὅτι ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα θὰ προκαλοῦσε ἄμεση κρίση, ὅτι ἓνα αἰσθημα τιμῆς θὰ τὸν ἀνάγκαιζε νά στείλει τὶς δυνάμεις του στὴν Τουρκία δίχως καθυστέρηση ἢ δισταγμὸ καὶ ὅτι ἂν ἀποτέλεσμα μιᾶς τέτοιας προέλασης ἦταν ἡ ἀνατροπὴ τοῦ Μεγάλου Τούρκου (le grand Turc), θὰ λυπόταν γι’ αὐτό, ὡστόσο θὰ αἰσθανόταν ὅτι ἐπαιξε ὅπως ἦταν ἀναγκασμένος νά πράξει».

Ὁ τσάρος ἔδωσε λοιπὸν στὴν Ἀγγλία τὸ θέμα, πού αὐτὴ τώρα ὀφείλει νά ἐπεξεργαστεῖ, δηλ. νά ἐκπονήσει ἓνα «μακρόπνοο σχέδιο» γιὰ τὸν παραμερισμὸ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ «νά συμφωνῆσει προκαταβολικὰ γιὰ ὄλα, ὅσα ἔχουν νά κάμουν μὲ τὴν ἐμπέδωση μιᾶς νέας τάξης πραγμάτων προτιθέμενης νά ἀντικαταστήσει ὅ,τι ὑπάρχει σήμερα». Ἐνθάρρυνε τὸν μαθητὴ του δειχνοτάς του τὸ ἐπαθλο πού ἴσως κέρδιζε ἀπὸ τὴν ἐπιτυχὴ ἐπίλυση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος καὶ τὸν ἀπέπεμψε μὲ τὴν πατρικὴ συμβουλή:

«Ο πολιτισμός του δέκατου ένατου αιώνα θα γιόρταζε έναν ευγενικό θρίαμβο, αν το κενό, που θα άφηνε στην Ευρώπη ή εξαλείψει της μωμεθανικής κυριαρχίας, καλυπτόταν δίχως να διακοπεί ή γενική ειρήνη χάρη στα προφυλακτικά μέτρα που υιοθέτησαν οι δύο κυβερνήσεις με το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το πεπρωμένο της Τουρκίας».

Μετά την επίκληση αυτή προς την Άγγλία, εμφανίζεται στο προσκήνιο ο λόρδος J. Russell, που άπαντᾷ μ' ένα μυστικό κι έμπιστευτικό μήνυμα με ήμερομηνία 9 Φεβρουαρίου 1853. Άν ο λόρδος John είχε συνειδητοποιήσει πλήρως το ύπουλο σχέδιο του τσάρου, δηλ. να ώθήσει την Άγγλία σε μια σφαλερή θέση ήδη από το γεγονός ότι θ' άρχιζε μαζί του μυστικές έπαφές με θέμα τον μελλοντικό διαμελισμό ενός σύμμαχου κράτους, τότε θα ένεργούσε όπως κι ο ίδιος ο τσάρος και θ' άρκοϋνταν σε μια ρηματική άπάντηση προς τον βαρόνο Brunnow άντι να στείλει έπίσημο κρατικό έγγραφο στην Πετρούπολη. Πριν άκόμη τᾶ μυστικά έγγραφα κατατεθούν στην Βουλή, οι Times είχαν χαρακτηρίσει το κείμενο του λόρδου John ως έντονότατη κι «άγανακτισμένη άρνηση» τών προτάσεων του τσάρου. Στο χτεσινό τους φύλλο άνακαλοϋν το έγκωμίο τους για τον λόρδο John, δηλώνοντας ότι «το έγγραφο δέν άξιίζει τον έπαινο που του είχε επιδαφιευθεί με βάση άτελείς πληροφορίες». Ο λόρδος John προκάλεσε την όργη τών Times με την δήλωση που έκαμε στην συνεδρίαση της Βουλής τών Κοινοτήτων την περασμένη Παρασκευή, ότι δηλ. άσφαλώς δέν συνηθίζει να κάνει άνακοινώσεις προς εκείνο το έντυπο κι ότι το άρθρο που άναφερόταν στην άπάντησή του προς τον σερ G. H. Seymour δέν το είχε διαβάσει παρά τρεις μόνο ήμέρες μετά την δημοσίευσή του.

“Όποιος είναι έξοικειωμένος με τον ταπεινό και χαμερπή τόνο, που υίοθετεί κάθε Άγγλος ύπουργός μετά το 1814 (χωρίς να εξαίρεϊται ούτε ο Canning) στις έπαφές του με την Ρωσία, είναι άναγκασμένος να όμολογήσει, ότι το κείμενο του λόρδου John θα πρέπει να θεωρηθεί ήρωική πράξη από την πλευρά του άνθρωπίσκου αυτού.

Έφόσον το έγγραφο έχει χαρακτήρα σημαντικής ιστορικής συμβολής κι έπιπλέον είναι κατάλληλο για να δεί κανείς παραστατικά

τὴν ἐξέλιξιν τῶν διαπραγματεύσεων, οἱ ἀναγνώστες σας θὰ εὐχαριστηθοῦν νὰ τὸ γνωρίσουν in extenso. ^{εαβ}

Ὁ λόρδος John Russell πρὸς τὸν σὲρ G. H. Seymour

(μυστικὸ καὶ ἐμπιστευτικὸ)

Ἰπουργεῖο Ἐξωτερικῶν

9 Φεβρουαρίου 1853

Σέρ,

Ἔλαβα καὶ ὑπέβαλα στὴν Βασίλισσα τὴν μυστικὴ καὶ ἐμπιστευτικὴ σας ἀναφορὰ ἀπὸ 22 Ἰανουαρίου. Ὅπως καὶ σὲ προγενέστερες περιπτώσεις, ἡ Μεγαλειότητά Της ἀσθάνεται εὐτυχῆς διαπιστώνοντας τὴν μετριοπάθεια, τὴν εὐκρίνεια καὶ τὴν φιλικὴ διάθεση τῆς Αὐτοκρατορικῆς Του Μεγαλειότητος. Ἡ Μεγαλειότητά Της μοῦ ἔδωσε ὀδηγίαις ν' ἀπαντήσω στὸ ἴδιο πνεῦμα μιᾶς μετριοπαθοῦς, εὐκρινοῦς καὶ φιλικῆς συζήτησης. Τὸ πρόβλημα ποῦ ἔθεσε ἡ Αὐτοκρατορικὴ Του Μεγαλειότητος εἶναι πολὺ σοβαρὸ καὶ, ἂν θεωρήσουμε ὡς δυνατὴ ἢ καὶ ἐπιχειρησὴ τὴν περίπτωση διάλυσης τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, συνίσταται στὸ ἐξῆς: ἂν εἶναι καλύτερα νὰ πάρουμε προκαταβολικὰ τὰ μέτρα μας γιὰ μιὰ τέτοια περίπτωση ἢ νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὸ χάος, τὴν σύγχυση καὶ τὴν βεβαιότητα ἐνὸς εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ποῦ θ' ἀκολουθοῦσαν ἀναγκαστικὰ τὴν καταστροφὴν, ἂν αὐτὴ ἐρχόταν ἀπροσδόκητα καὶ προτοῦ ἐκπονηθεῖ κάποιον μακρόπνοο σχέδιον. Ὅπως εἶπε ἡ Αὐτοκρατορικὴ Του Μεγαλειότητος, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐπιστῆσει τὴν προσοχὴ τῆς κυβερνήσεώς σας. Ἐξετάζοντας τὸ σοβαρὸ αὐτὸ ζήτημα, ἡ πρώτη σκέψη ποῦ κάνει ἡ κυβερνήσις τῆς Μεγαλειότητός Της εἶναι ὅτι δὲν ἔλαβε χώρα καμμιά κρίσις, ἢ ὅποια νὰ καθιστᾷ ἀπαραίτητη τὴν ἐπίλυση αὐτοῦ τοῦ τεράστιου εὐρωπαϊκοῦ προβλήματος. Ἰπῆρξαν διαμάχαις σχετικὰς μετὸς Ἁγίου Τόπου, ὅμως αὐτὲς κείνται ἔξω ἀπὸ τὴν σφαῖρα τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τῆς Τουρκίας καὶ ἀφοροῦν περισσότερο τὴν Ρωσσίαν καὶ τὴν Γαλλίαν παρὰ τὴν Ἰψηλὴν Πύλιν.¹⁷ Κάποια διαταραχὴ τῶν σχέσεων Αὐστρίας καὶ Πύλης προκάλεσε ἡ τουρκικὴ ἐπίθεσις στὸ Μαυροβούνιον, καὶ αὐτὸ ὅμως περισσότερο ἔχει νὰ κάμει μετὰ κινδύνου, ποῦ θίγουν τὰ σύνορα τῆς Αὐστρίας, παρὰ μετὰ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ σουλτάνου, καὶ ἐπομένως δὲν ὑφίσταται ἐπαρκὴς λόγος γιὰ νὰ λεχθεῖ στὸν σουλτάνον, ὅτι δὲν εἶναι σὲ θέσιν νὰ διαφυλάξει τὴν εἰρήνην στὸ ἐσωτερικὸν ἢ νὰ διατηρήσει φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοὺς γείτονάς του. Ἐπιπλέον ἡ κυβερνήσις τῆς Μεγαλειότητός Της ἔχει νὰ παρατηρήσει, ὅτι τὸ ἀντιμετωπιζόμενον ἐνδεχόμενον δὲν εἶναι χρονικὰ προσδιορισμένο. Ὅταν ὁ Γουλιέλμος Γ' καὶ ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' ρύθμισαν μετὰ συνθήκην τὴν διαδοχὴν τοῦ Καρόλου Β' τῆς Ἰσπανίας,¹⁸¹ μεριμνοῦσαν γιὰ κάτι ποῦ χρονικὰ δὲν ἀπείχε πολὺ. Ἡ ἀσθένεια τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ἰσπανίας καὶ τὸ βέβαιον τέλος τῆς

ἀνθρώπινης ζωῆς ἐμφάνιζαν τὸ ἀναμενόμενο ἐνδεχόμενο ὡς βέβαιο καὶ σαφές. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ λεχθεῖ καὶ ὡς πρὸς τὴν μέριμνα ποῦ λήφθηκε τὸν περασμένο αἰώνα γιὰ τὴν διάθεση τῆς Τοσκάνης μετὰ τὸν θάνατο τοῦ τελευταίου ἡγεμόνα ἀπὸ τὸν οἶκο τῶν Μεδίκων.¹⁸² Ὅμως τὸ ἐνδεχόμενο διάλυσης τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἄλλου εἴδους. Μπορεῖ νὰ ἐπισυμβεῖ εἴκοσι, πενήντα ἢ καὶ ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ σήμερα. Κάτω ὑπὸ τις περιστάσεις αὐτές, ἐλάχιστα θὰ συμβιβαζόταν μὲ τὰ φιλικὰ αἰσθήματα πρὸς τὸν σουλτάνο, τὰ ὁποῖα τρέφουν ἐξίσου ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ρωσσίας καὶ ἡ βασίλισσα τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ἂν οἱ ἐπαρχίες τοῦ κράτους τοῦ ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενο προκαταβολικῆς διάθεσης. Πέρα ἀπ' αὐτό, πρέπει καὶ νὰ παρατηρηθεῖ, ὅτι μὴ συμφωνία καμωμένη σὲ μιὰ τέτοια περίπτωσι μετὰ μεγάλη βεβαιότητα ἐπιταχύνει τὸ ἐνδεχόμενο, τὸ ὁποῖο σκοπεύει ν' ἀντιμετωπίσει. Δὲν θὰ ἦταν ἐντιμο νὰ κρατηθοῦν σὲ ἀγνοία τῆς συμφωνίας ἢ Αὐστρία καὶ ἡ Γαλλία, οὔτε καὶ ἡ τέτοια ἀπόκρυψη θὰ συμβιβαζόταν μετὰ τὸν σκοπὸ παρεμπόδισης ἐνὸς εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Πράγματι, μιὰ τέτοια ἀπόκρυψη δὲν εἶναι δυνατὸ ν' ἀποτελεῖ πρόθεση τῆς Αὐτοκρατορικῆς Του Μεγαλειότητος. Τὸ εὐλόγο συμπέρασμα εἶναι ὅτι, μόλις ἡ Μεγάλη Βρετανία καὶ ἡ Ρωσία συμφωνοῦσαν πάλιν στὴν ἀκολουθητέα πορεία καὶ ἀποφάσιζαν νὰ τὴν ἐπιβάλουν, θάπρεπε ν' ἀνακοινώσουν τὶς προθέσεις τους στὶς Μεγάλες Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης. Ὅμως μιὰ συμφωνία, ἡ ὁποία θὰ κλεινόταν καὶ θ' ἀνακοινωνόταν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, δὲν θὰ ἔμενε μυστικὴ γιὰ πολὺν καιρὸ, καὶ ἐνῶ θ' ἀναστάτωνα καὶ θ' ἀποξένωνε τὸν σουλτάνο, ἡ γνώσις τῆς ὑπαρξῆς τῆς θὰ παρακινούσε ὄλους τοὺς ἐχθροὺς του νὰ ἐντείνουν τὴν βία καὶ νὰ σκληρύνουν τὶς συγκρούσεις. Θὰ ἀγωνίζονταν μὲ τὴν πεποίθησι, ὅτι τελικὰ θὰ νικήσουν ὅπωςδὴποτε, ἐνῶ οἱ στρατηγοὶ καὶ τὰ στρατεύματα τοῦ σουλτάνου θὰ εἶχαν τὸ αἶσθημα ὅτι καμμιά ἄμεση ἐπιτυχία δὲν θὰ μπορούσε νὰ σώσει τὴν ὑπόθεσί τους ἀπὸ τὴν τελικὴ ἤττα. Ἔτσι θὰ γεννιόταν καὶ θὰ ἐνδυναμωνόταν ἀκριβῶς ἡ ἀναρχία ἐκεῖνη, ποῦ τόσο φοβούμαστε τώρα, καὶ ἡ μέριμνα τῶν φίλων τοῦ ἀσθενοῦς θ' ἀποδειχνόταν αἰτία τοῦ θανάτου του. Ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητός Της δὲν χρειάζεται νὰ ἐνδιατρίψει περισσότερο στοὺς κινδύνους ποῦ συνεπάγεται ἡ ἐκτέλεσις κάθε τέτοιας σύμβασης. Τὸ παράδειγμα τοῦ πολέμου τῆς [Ισπανικῆς] διαδοχῆς ἀρκεῖ γιὰ νὰ δείξει πόσο λίγο γίνονται σεβαστὲς παρόμοιες συμφωνίες, ὅταν ἓνας ἰσχυρὸς πειρασμὸς ὠθεῖ στὴν παραβίασί τους. Ἡ θέσι τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας ὡς θεματοφύλακα, ὅχι ὁμως καὶ κατόχου, τῆς Κωνσταντινούπολης θὰ ἦταν ἐκτεθειμένη σὲ ἀναρρίθμτους κινδύνους, τόσο ἐξαιτίας τῶν πολύχρονων φιλοδοξιῶν τοῦ ἔθνους του ὅσο καὶ ἐξαιτίας τῆς ζηλοτυπίας τῆς Εὐρώπης. Ὁ ἔσχατος κάτοχος, ὁποῖος καὶ ἂν ἦταν, ἐλάχιστα ἱκανοποιημένος θὰ ἔμενε μὲ τὴν ἀδρανῆ καὶ νωχελικὴ στάσι τῶν κληρονόμων τοῦ Μωάμεθ Β'. Ὁ κύριος τῆς Κωνσταντινούπολης, ποῦ ἐλέγχει τὶς πύλες τῆς Μεσογείου καὶ τῆς

Μαύρης Θάλασσας, φαίνεται φυσικὸ ν' ἀσκεῖ μεγάλη ἐπιρροή στὶς εὐρωπαϊκὰς ὑποθέσεις. Ἡ ἐπιρροή αὐτὴ μπορεῖ ν' ἀσκηθεῖ πρὸς ὄφελος τῆς Ρωσσίας· θὰ μπορούσε ὁμως ν' ἀσκηθεῖ καὶ γιὰ νὰ περικοπεῖ ἢ ἐλεγχθεῖ ἡ ἰσχύς τῆς. Ἡ Αὐτοκρατορικὴ Του Μεγαλειότητα εἶπε δίκαια καὶ φρόνιμα: ἡ χώρα μου εἶναι τόσο τεράστια καὶ τόσο εὐτυχὴς εἶναι ἡ κατάστασή τῆς ἀπὸ κάθε ἀποψη, ὥστε θὰ ἦταν παράλογο ἀπὸ μέρους μου νὰ ἐπιθυμῶ περισσότερα ἐδάφη ἢ περισσότερη ἰσχύ ἀπὸ ὅ,τι κατέχω.

Ἀπεναντίας, παρατήρησε, ὁ μέγας, καὶ ἴσως καὶ ὁ μόνος, κίνδυνος γιὰ μᾶς θὰ πρόκυπτε ἀπὸ τὴν ἐπέκταση μιᾶς αὐτοκρατορίας ἤδη πολὺ μεγάλης. Ἐνα ἰσχυρὸ καὶ φιλόδοξο κράτος, πού θ' ἀντικαθιστοῦσε τὴν Ἰψηλὴ Πύλη,¹⁷ θὰ ἔκανε ἴσως τὸν πόλεμο ἀπὸ μέρους τῆς Ρωσσίας ἀναγκαῖο γιὰ τὸν αὐτοκράτορα ἢ τοὺς διαδόχους του. Ἔτσι, μιὰ εὐρωπαϊκὴ σύγκρουση θὰ γεννιόταν ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ μέτρα πού θὰ λαμβάνονταν γιὰ νὰ τὴν ἐμποδίσουν· γιὰτι οὔτε ἡ Ἀγγλία οὔτε ἡ Γαλλία, καὶ ἴσως οὔτε καὶ ἡ Αὐστρία, θὰ ἰκανοποιούνταν βλέποντας τὴν Κωνσταντινούπολη μόνιμα στὰ χέρια τῆς Ρωσσίας. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας, ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Τῆς δηλώνει ἀμέσως ὅτι παραιτεῖται ἀπὸ κάθε πρόθεσις ἢ ἐπιθυμία κατοχῆς τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ Αὐτοκρατορικὴ Του Μεγαλειότητα μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπόλυτα βέβαιη στὸ σημεῖο αὐτό. Εἶναι ἐπίσης ἔτοιμη νὰ διαβεβαιώσει ὅτι δὲν θὰ συνάψῃ συμφωνία σχετικὴ μὲ τὸ ἐνδεχόμενον κατάρρευσις τῆς Τουρκίας δίχως προηγούμενη συνεννόησις μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας. Γενικά, λοιπόν, ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Τῆς εἶναι πεπεισμένη ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ υλοθετηθεῖ πολιτικὴ φρονιμότερη, ἀνιδιοτελέστερη καὶ εὐεργετικότερη γιὰ τὴν Εὐρώπῃ ἀπὸ ἐκείνη πού ἀκολούθησε ὅσον καιρὸ ἡ Αὐτοκρατορικὴ Του Μεγαλειότητα καὶ πού θὰ καταστήσει τὸ ὄνομά του ἐνδοξότερο ἀπὸ τὸ ὄνομα καὶ τῶν πιδ ἑξακουστῶν ἡγεμόνων, ἀπ' ὅσους ζήτησαν τὴν ἀθασίαν μὲ ἀπρόκλητες κατακτήσεις καὶ ἐφήμερη δόξα. Γιὰ χάρι τῆς ἐπιτυχίας αὐτῆς τῆς πολιτικῆς, εὐκαταῖο εἶναι ὅτι θὰ ἐπιδειχθεῖ ἡ μεγαλύτερη δυνατὴ μακροθυμία ἀπέναντι στὴν Τουρκία· ὅτι τὰ ὅποια τυχόν αἰτήματα τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῆς Εὐρώπῃς θὰ ἀποτελέσουν μᾶλλον ἀντικείμενον φιλικῶν διαπραγματεύσεων παρὰ αὐταρχικῶν ἀπαιτήσεων· ὅτι θὰ ἀποφεύγονται κατὰ τὸ δυνατόν ἐπιδείξεις στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς ἰσχύος πρὸς ἐξαναγκασμὸ τοῦ σουλτάνου· καὶ ὅτι διαφορὰς ὡς πρὸς τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Τουρκία ζητήματα, ὅσα ἀνήκουν στὴν ἀρμοδιότητα τῆς Ἰψηλῆς Πύλης, θὰ κρινονται μὲ ἀμοιβαία συνεννόησις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ δὲν θὰ ἐπιβάλλονται βίαια στὴν ἀδύναμη τουρκικὴν κυβέρνησις. Στὰ προφυλακτικὰ τοῦτα μέτρα ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Τῆς ἐπιθυμῇ νὰ προσθέσῃ, ὅτι κατὰ τὴν ἀποψή τῆς ἔχει θεμελιώδη σημασίαν νὰ δοθεῖ στὸν σουλτάνον ἢ συμβουλή νὰ μεταχειρίζεται τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους του σύμφωνα μὲ τὰς ἀρχὰς τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, οἱ ὁποῖες ἐπικρατοῦν γενικὰ ἀνάμεσα στὰ

φωτισμένα έθνη τής Εύρώπης. "Όσο περισσότερο υιοθετεί ή τουρκική κυβέρνηση τούς κανόνες του άμερόληπτου νόμου και τής Ισοπολιτείας, τόσο λιγότερο θά θεωρεί ό αυτόκράτορας τής Ρωσίας άναγκαία τήν έφαρμογή τής κατ' εξαίρεση εκείνης προστασίας, τήν όποία ή ίδια ή Αυτόκρατορική του Μεγαλειότητα βρήκε φορτική και ένοχλητική, μολονότι άναμφίβολα τήν επιβάλλει τό καθήκον και τήν κατοχυρώνει μιá συνθήκη. Μπορείτε νά διαβάσετε τό έγγραφο αυτό στόν κόμη Νέσσελροντ, κι άν αυτό ζητηθεί μπορείτε νά έγχειρίσετε ό ίδιος ένα αντίγραφο στόν αυτόκράτορα. Στην περίπτωση αυτή θά συνοδεύσετε τήν έπίδοσή του με τήν διαβεβαίωση τής φιλίας και έμπιστοσύνης εκείνης τής Μεγαλειότητάς Της τής Βασίλισσας, τήν όποία ήταν βέβαιο ότι θά ένέπνεε ή συμπεριφορά τής Αυτόκρατορικής Του Μεγαλειότητάς

Παραμένω κτλ.
J. Russell

Marx

48

‘Η μυστική διπλωματική άλληλογραφία

New-York Daily Tribune, 11 ‘Απριλίου 1854
Λονδίνο, Παρασκευή, 24 Μαρτίου 1854

Μολονότι σέ γενικές γραμμές τό έγγραφο του λόρδου J. Russell μπορεί νά χαρακτηριστεί ως εύγενική άρνηση τής πρότασης του τσάρου σχετικά με τήν σύναψη προκαταβολικής συμφωνίας για τόν ένδεχόμενο διαμελισμό τής Τουρκίας, ώστόσο έμφανίζονται και μερικές άλλόκοτες περικοπές, στις όποιες έφιστώ τήν προσοχή τών άναγνωστών σας. ‘Ο λόρδος John γράφει:

«Δέν ύφίσταται επαρκής λόγος για νά λεχθεί στόν σουλτάνο, ότι δέν είναι σέ θέση νά διαφυλάξει τήν ειρήνη στό έσωτερικό ή νά διατηρήσει φιλικές σχέσεις με τούς γείτονές του».

Πουθενά όμως στις έμπιστευτικές ανακοινώσεις του σέρ G. H. Seymour δέν βρίσκουμε κάποια αναφορά σέ πρόταση του τσάρου νά λεχθεί κάτι τέτοιο στόν σουλτάνο. ‘Επομένως πρέπει νά συμπεράνουμε είτε ότι ό λόρδος Russell, προσποιούμενος αντίθεση

σ' ἓνα τέτοιο διάβημα, εἶχε σκοπὸ νὰ τὸ ὑποβάλει ὁ ἴδιος, εἶτε ὅτι μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐμπιστευτικὲς ἀνακοινώσεις τοῦ σερ Hamilton ἐξοβελίστηκαν ἀπὸ ὄσα ἔγγραφα κατατέθηκαν στὸ κοινοβούλιο. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο τὰ πράγματα φαίνονται ἀκόμη πιὸ ὑποπτα, γιατί μόλις δεκάξι μέρες ἀργότερα, στίς 25 Φεβρουαρίου 1853, ὁ λόρδος Clarendon, ἀναλαμβάνοντας καθήκοντα στὸ ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν, ἔδωσε τὶς παρακάτω ὁδηγίες στὸν λόρδο Stratford de Redcliffe:

«Ἡ ἐξοχότητά σας θὰ ἐξηγήσει στὸν σουλτάνο μὲ δλη τὴν παρρησία καὶ τὴν εὐθύτητα, πού ταιριάζει στὴν σωφροσύνη καὶ στὴν ἀξιοπρέπεία τοῦ, τοὺς λόγους πού ἐμπνέουν στὴν κυβέρνηση τῆς Μεγαλειότητάς Της τὸν φόβο ὅτι τὸ ὀθωμανικὸ κράτος βρῖσκεται αὐτὴ τὴν στιγμή σὲ ἰδιαιτέρα ἐπικίνδυνη θέση. Ἡ συσσώρευση παραπόνων ἀπὸ μέρους ξένων ἔθνῶν, στὰ ὁποῖα ἡ Πύλη δὲν μπορεῖ ἢ δὲν θέλει νὰ δώσει ἰκανοποίηση, ἢ κακὴ διαχείριση τῶν δικῶν της ὑποθέσεων καὶ ἡ ὄλο καὶ μεγαλύτερη ἀδυναμία τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στὴν Τουρκία παρακίνησαν πρόσφατα τοὺς συμμάχους τῆς Πύλης νὰ μιλήσουν σὲ τόνο καινούργιο κι ἀησυχητικὸ. Ἄν αὐτὴ ἡ κατάσταση διαρκέσει, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ γενικὸ ξεσηκωμὸ τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης καὶ ν' ἀποδειχτεῖ ὀλέθρια γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κράτους — καταστροφὴ, ἢ ὅποια θὰ λυποῦσε βαθιὰ τὴν κυβέρνηση τῆς Μεγαλειότητάς Της, ὡστόσο θεωρεῖται ἀπὸ μερικὲς εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις πιθανὴ καὶ ἐπιχειμενὴ, ὅπως ἔχει χρέος νὰ τονίσει στὴν Πύλη ἢ βρετανικὴν κυβέρνηση». (Βλ. τὴν Κυανὴ Βίβλο Rights and Privileges of Latin and Greek Churches, τ. I, σ. 81, 82).

Αὐτὸ δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ «λεχθεῖ» σταράτα στὸν σουλτάνο ἀπὸ μέρους τῆς Ἀγγλίας, «ὅτι δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ διαφυλάξει τὴν εἰρήνην στὸ ἐσωτερικὸ ἢ νὰ διατηρήσει φιλικὲς σχέσεις μὲ τοὺς γείτονές του»; Ὁ τσάρος εἶχε πεῖ μὲ τρόπο πολὺ ἀπροκάλυπτο στὸν σερ Hamilton ὅτι δὲν θὰ ἐπέτρεπε στὴν Ἀγγλία νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε τὴν πρόθεση νὰ ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ, ἂν ὄχι ὡς ἰδιοκτήτης, πάντως ὡς θεματοφύλακας. Πῶς ἀπαντᾷ ὁ λόρδος John στὴν προπετὴ αὐτὴ ἀναγγελία; Στὸ ὄνομα τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἀπαρνεῖται «κάθε πρόθεση ἢ ἐπιθυμία νὰ κρατήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολη». Δὲν ἀπαιτεῖ παρόμοια ἐγγύηση ἀπὸ τὸν τσάρο.

«Ἡ θέση τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας ὡς θεματοφύλακα, ὅχι ὁμως καὶ κατόχου, τῆς Κωνσταντινούπολης θὰ ἦταν ἐκτεθειμένη σὲ ἀναριθμητοὺς κινδύνους, τόσο ἐξαιτίας τῶν πολύχρονων φιλοδοξιῶν τῆς χώρας του ὅσο καὶ ἐξαιτίας τῆς ζηλοτυπίας τῆς Εὐρώπης».

Οἱ ζηλοτυπίες τῆς Εὐρώπης, ὅχι ὁμως ἡ ἀντίθεση τῆς Ἀγγλίας! Ὅσο γιὰ τὴν Ἀγγλία, αὐτὴ δὲν θὰ ἐπέτρεπε —ὄχι, ὁ λόρδος John δὲν τολμᾷ νὰ μιλήσει στὴν Ρωσσία στὸν ἴδιο τόνο, μὲ τὸν ὅποιο ἡ Ρωσσία μιλᾷ στὴν Ἀγγλία—, δὲν θὰ «ικανοποιούνταν βλέποντας τὴν Κωνσταντινούπολη μόνιμα στὰ χέρια τῆς Ρωσσίας». Ὡστε θὰ μείνει ἱκανοποιημένη, ἂν δεῖ κάτι τέτοιο *προσωρινά*. Μὲ ἄλλα λόγια, προσυπογράφει πλήρως τὴν ἴδια τὴν πρόταση τοῦ τσάρου. Δὲν θὰ ἐπιτρέψει ὅ,τι ὁ ἴδιος ἀπαρνιέται, ὁμως εἶναι ἔτοιμη ν' ἀνεχθεῖ ὅ,τι ἐκεῖνος προτίθεται νὰ κάμει.

Μὴ ὄντας «ικανοποιημένος» ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ τσάρου ὡς ἐνδεχόμενου θεματοφύλακα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ λόρδος John δηλώνει στὸ ὄνομα τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης ὅτι «δὲν θὰ συνάψει συμφωνία σχετικὴ μὲ τὸ ἐνδεχόμενο κατάρρευσης τῆς Τουρκίας δίχως *προηγουμένη* συνεννόηση μὲ τὴν Ρωσσία».

Δηλαδή, μολονότι ὁ τσάρος εἶπε στὸν σὲρ H. Seymour ὅτι εἶχε συνάψει συμφωνία μὲ τὴν Αὐστρία προτοῦ ἀνακοινώσει ὅτι-δήποτε στὴν Ἀγγλία, ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς δεσμεύεται νὰ συνεννοηθεῖ μὲ τὴν Ρωσσία προτοῦ συνάψει συμφωνία μὲ τὴν Γαλλία. Ὅπως λέει ὁ λόρδος John:

«Δὲν μπορεῖ γενικὰ νὰ υιοθετηθεῖ πολιτικὴ φρονιμότερη, ἀνιδιοτελέστερη κι εὐεργετικότερη γιὰ τὴν Εὐρώπη ἀπὸ ἐκεῖνη ποὺ ἀκολούθησε τόσον καιρὸ ἡ Αὐτοκρατορικὴ Του Μεγαλειότητά».

Ἡ Κοζάικη Μεγαλειότητά Του στὴν πραγματικότητά ἀκολούθησε ἀπαρέγκλιτα τὴν πολιτικὴν ποὺ ἀνήγγειλε ἀνεβαίνοντας στὸν θρόνον καὶ ποὺ ὁ φιλελεύθερος λόρδος John τὴν κηρύσσει τόσο ἀνιδιοτελεῖ κι εὐεργετικὴ γιὰ τὴν Εὐρώπη.

Τὸ φανερὸ καὶ κύριο ἐπίμαχο σημεῖο στὴν τωρινὴ περιπλοκὴ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος εἶναι ἡ ἀξίωση τῆς Ρωσσίας νάχει τὸ δικαίωμα θρησκευτικῆς προστασίας ὅλων τῶν Ἑλληνορθόδοξων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ τσάρος, δίχως διόλου νὰ κρύβει τίς ἀξιώσεις του, εἶπε ξεκάθαρα στὸν σὲρ Hamilton, ὅτι «βά-

σει συνθήκης έχει τὸ δικαίωμα νὰ προστατεύει αὐτὰ τὰ μερικὰ ἑκατομμύρια», ὅτι «χρησιμοποίησε τὸ δικαίωμα τοῦτο μὲ μετριοπάθεια καὶ φειδῶ» κι ὅτι τὸ τελευταῖο «συνδεδόταν μὲ ὑποχρεώσεις κάποτε πολὺ δυσάρεστες». Τοῦ δίνει ὁ λόρδος John Russell νὰ καταλάβει ὅτι δὲν ὑπάρχει τέτοια συνθήκη κι ὅτι ὁ τσάρος δὲν ἔχει τέτοιο δικαίωμα; "Ὅτι δὲν ἔχει περισσότερα δικαιώματα ν' ἀνακατεύεται μὲ τοὺς Ἑλληνορθοδόξους ὑπηκόους τῆς Τουρκίας ἀπ' ὅ,τι ἡ Ἀγγλία μὲ τοὺς προτεστάντες ὑπηκόους τῆς Ρωσσίας ἢ ἡ Γαλλία μὲ τοὺς Ἴρλανδοὺς τῆς Μεγάλης Βρετανίας; Ἄς δώσει μόνος του τὴν ἀπάντησι.

«Ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Της ἐπιθυμεῖ νὰ προσθέσει, ὅτι κατὰ τὴν ἀποψή της ἔχει θεμελιώδη σημασία νὰ δοθεῖ στὸν σουλτάνο ἡ συμβουλή νὰ μεταχειρίζεται τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους του σύμφωνα μὲ τὰς ἀρχὰς τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, οἱ ὁποῖες ἐπικρατοῦν γενικὰ ἀνάμεσα στὰ φωτισμένα ἔθνη τῆς Εὐρώπης. "Ὅσο περισσότερο υἱοθετεῖ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις τοὺς κανόνες τοῦ ἀμερλίπτου νόμου καὶ τῆς ἰσοπολιτείας, τόσο λιγότερο θὰ θεωρεῖ ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ρωσσίας ἀναγκαῖα τὴν ἐφαρμογὴ τῆς κατ' ἐξαιρέσει ἐκείνης προστασίας, τὴν ὁποία ἡ Ἱδία ἢ Αὐτοκρατορικὴ Του Μεγαλειότητα βρῆκε φορτικὴ κι ἐνοχλητικὴ, μολοντί ἀναμφίβολα τὴν ἐπιβάλλει τὸ καθήκον καὶ τὴν κατοχυρώνει μιὰ συνθήκη».

Ἡ «κατ' ἐξαιρέσει προστασία» τῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης ἀπὸ μέρους τῆς Ρωσσίας κατοχυρωμένη μὲ συνθήκη! Ἀναμφίβολα, λέει ὁ λόρδος John· καὶ ὁ λόρδος John εἶναι ἔντιμος ἄνδρας¹⁸³ καὶ ὁ λόρδος John μιᾶ στὸ ὄνομα τῆς κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Της· καὶ ὁ λόρδος John ἀπευθύνεται στὸν ἴδιο τὸν δεσπότη. Πρὸς τί λοιπὸν οἱ διαμάχες τῆς Ἀγγλίας μὲ τὴν Ρωσσία; Καὶ γιατί νὰ διπλασιάζεται ὁ φόρος εἰσοδήματος, γιατί νὰ ταραίζεται ὁ κόσμος μὲ πολεμικὰς προετοιμασίας; Τί γύρευε ὁ λόρδος John, ὅταν πρὶν κάμποσες ἑβδομάδες σηκώθηκε στὸ κοινοβούλιο μὲ τὴν ὄψη καὶ τὴν φωνὴ Κασσάνδρας, ἐσφενδονίζοντας μὲ φωνές, καυχησιολογίας καὶ χειρονομίας στομφώδεις κατάρεις ἐναντίον τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς δολιότητος τοῦ τσάρου; Δὲν εἶχε ὁ ἴδιος δηλώσει στὸν Καίσαρα ὅτι οἱ ἀξιώσεις τοῦ Καίσαρα πάνω στὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα προστασίας «ὑπαγορεύονταν ἀπὸ καθήκον καὶ κατοχυρώνονταν βάσει συνθήκης»;

Ἡ κυβέρνηση συνασπισμοῦ ἀσφαλῶς δὲν ὄφειλε νὰ παραπονεθεῖ γιὰ τὴν ὑποκρισία ἢ τὴν ἐπιφύλαξη τοῦ τσάρου, παρὰ ἀντίθετα γιὰ τὴν ἀναίσχυντη οἰκειότητα, μὲ τὴν ὁποία τολμοῦσε νὰ ἐξομολογεῖται μπροστὰ τῆς καὶ νὰ τὴν κάνει ἐμπιστῆ τῶν μυστικότερων σχεδίων του, μετατρέποντας ἔτσι τὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο τῆς Downing Street¹⁰¹ σὲ ἀνακτοβούλιο τῆς ὁδοῦ Ἀλέξανδρου Νιέβσκι.¹⁰⁴ Κάποιος σοῦ ἐμπιστεύεται τὴν πρόθεσή του νὰ δολοφονήσῃ τὸν φίλο σου καὶ σοῦ προτείνει νὰ συνάψῃς μαζί του προκαταβολικὴ συμφωνία γιὰ τὴν λεία. Ἄν αὐτὸς ὁ κάποιος εἶναι αὐτοκράτορας τῆς Ρωσσίας κι ἐσύ εἶσαι Ἄγγλος ὑπουργός, δὲν θὰ τὸν φέρεις μπροστὰ στὸ δικαστήριον, παρὰ θὰ τὸν εὐχαριστήσῃς ταπεινὰ γιὰ τὴν μεγάλη του ἐμπιστοσύνη ἀπέναντί σου καὶ θὰ ἔχῃς τὴν εὐτυχία «ν' ἀναγνωρίσῃς τὴν μετριοπάθεια, εὐλικριβία καὶ φιλικὴ του διάθεση», ὅπως τὸ ἔκανε ὁ λόρδος John Russell.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στὴν Πετρούπολη. Τὴ νύχτα τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου —ὄχτῶ μονάχα μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ τοῦ πρίγκηπα Μέντσικοβ στὴν Κωνσταντινούπολη— ὁ δεσπότης πλησίασε τὸν σέρ Hamilton Seymour στὸ σοιτέε¹⁰⁵ τῆς Κληρονομικῆς Μεγάλης Δούκισσας, ὁπότε ἀνάμεσα στοὺς δύο «καθὼς πρέπει κυρίους» ἔγινε ἡ παρακάτω συνομιλία:

«Τσάρος: Λοιπόν, πήρατε τὴν ἀπάντησή σας καὶ θὰ μοῦ τὴν φέρετε αὔριο.

Σέρ Hamilton: Θὰ ἔχω αὐτὴ τὴν τιμὴ, Μεγαλειότατε, γνωρίζετε, ὅμως, ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς ἀπάντησης εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο σὰς ἄφησα νὰ ἀναμένετε.

Τσάρος: Λυποῦμαι ποὺ τὸ ἀκούω αὐτό. Μοῦ φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ κυβέρνησή σας δὲν κατανοεῖ ὀρθὰ τὸν σκοπὸ μου. Μὲ ἐνδιαφέρει λιγότερο τὸ τί θὰ συμβεῖ, ὅταν πεθάνῃ ὁ ἀσθενής, καὶ περισσότερο νὰ συμφωνήσω μὲ τὴν Ἀγγλία τί δὲν θὰ συμβεῖ στὴν περίπτωσιν αὐτή.

Σέρ Hamilton: Ἐπιτρέψτε μου ὅμως νὰ παρατηρήσω, Μεγαλειότατε, ὅτι δὲν ἔχουμε κανένα λόγο νὰ πιστεύουμε πὼς ὁ ἀσθενής πνέει τὰ λοιπία. Οἱ χῶρες δὲν πεθαίνουν τόσο γρήγορα. Ἡ Τουρκία θὰ κρατήσει ἀκόμα πολλὰ χρόνια, ἐκτὸς ἂν γινόταν κάποια ἀπρόβλεπτη κρίσις. Ἀκριβῶς γιὰ ν' ἀποφευχθοῦν ὅλες οἱ περιστάσεις, ποὺμποροῦν νὰ προκαλέσουν μιὰ τέτοια κρίσις, Μεγαλειότατε, ἡ κυβέρνηση τῆς Μεγαλειότητάς Της ὑπολογίζει στὴν μεγάλουθη ἀρωγῇ σας.

Τσάρος: 'Οφείλω νά σᾶς πῶ, ὅτι ἂν ἡ κυβέρνησή σας υιοθέτησε τὴν ἐσφαλμένη πεποίθηση πὼς ἡ Τουρκία ἔχει ἀκόμα ἐντὸς τῆς κάποια ζωντανὰ στοιχεῖα, τότε θὰ πρέπει νά ἔχει πάρει λαθεμένους πληροφορίες. Σᾶς ἐπαναλαμβάνω, ὁ ἄσθενής πνέει τὰ λολίσθια, καὶ δὲν πρέπει νά ἐπι-τρέψουμε ποτὲ νά μᾶς καταλάβει ἐξ ἀπροόπτου ἓνα τέτοιο γεγονός. Πρέ-πει νά ἐρθοῦμε σὲ κάποια συνεννόηση. Καὶ σημειώσετε, δὲν ἀπαιτῶ οὔτε συνθήκη οὔτε πρωτόκολλο· μιὰ γενικὴ συνεννόηση εἶναι τὸ μόνο πού θέλω — αὐτὸ ἀρκεῖ ἀνάμεσα σὲ καθὼς πρέπει κυρίους. Αὐτὰ γιὰ τῶρα ἔλατε αὐριο νά μὲ δεῖτε».

‘Ο σερ Hamilton «εὐχαρίστησε ἐγκαρδιότατα τὴν Μεγαλειό-τητά του», μὲλις ὅμως ἔφυγε ἀπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸ σαλόνι καὶ γύρισε στὸ σπίτι του τὸν ἔξωσαν ὑποψίες· κάθεται στὸ γραφεῖο του, κάνει στὸν λόρδο John τὴν ἀναφορά του γιὰ τὴν συνομιλία καὶ συνοψίζει τὴν ἐπιστολὴ του στὶς παρακάτω ἀξιοσημειώτες περι-θωριακὲς σημειώσεις:

«ἓνας ἡγεμόνας, πού ἐπιμένει μὲ τόση ἰσχυρογνωμοσύνη στὸ θέμα τῆς ἐπικείμενης κατάρρευσης ἑνὸς γειτονικοῦ κράτους, δὲν μπορεῖ παρὰ νά ἔχει καταλήξει ἐντὸς του στὴν ἀπόφαση ὅτι ἡ ὥρα, ἂν ὄχι τῆς διάλυσης, πάντως γιὰ τὴν διάλυση εἶναι κοντά... Τὴν σκέψη αὐτὴ δὲν θὰ τὴν ἀπο-ολμοῦσε, ἂν δὲν ὑπῆρχε ἀνάμεσα στὴν Ρωσσία καὶ στὴν Αὐστρία κά-ποια, ἴσως γενικὴ, ἀλλὰ πάντως στενὴ, συνεννόηση.

“Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ὑπόψια μου εἶναι βίασιμη, τότε ὁ αὐτοκράτορας ἔχει σκοπὸ νά δεσμεύσει τὴν κυβέρνησι τῆς Μεγαλειότητάς Της σ’ ἓνα σχέδιο τελικοῦ διαμελισμοῦ τῆς Τουρκίας μαζί μὲ τὴν ρωσσοῦ καὶ τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησι, ἀλλὰ ἀποκλείοντας τὴν Γαλλία ἀπὸ τὴν ἐνθῆσι αὐτή».

‘Ἡ ἀναφορὰ τούτη ἔφτασε στὸ Λονδίνο στὶς 6 Μαρτίου, ὅταν τὸν λόρδο John τὸν εἶχε ἤδη διαδεχθεῖ στὸ ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν ὁ λόρδος Clarendon. ‘Ἡ ἐντύπωση, πού ἔκαναν πάνω σ’ αὐτὸ τὸν κλαψιάρη ἔραστή τῆς Τουρκίας οἱ ἀνήσυχες προειδοποιήσεις τοῦ πρεσβευτῆ, εἶναι ὀλότελα καταπληκτικὴ. Γνωρίζοντας καλὰ τὸ προδοτικὸ σχέδιο τοῦ τσάρου νά διαμελίσει τὴν Τουρκία ἀπο-κλείοντας τὴν Γαλλία, λέει στὸν κόμη Walewski, τὸν Γάλλο πρε-σβευτὴ στὸ Λονδίνο, ὅτι ἡ ἀγγλικὴ πλευρά, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν Γαλλία,

«εἶναι διατεθειμένη νά ἐμπιστευθεῖ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας», ὅτι «ἡ πολιτικὴ τῆς δυσπιστίας δὲν εἶναι οὔτε φρόνιμη οὔτε σίγουρη» κι ὅτι

«μολονότι έλπίζει ότι οι κυβερνήσεις τής 'Αγγλίας και τής Γαλλίας θα συνεργάζονται πάντα, όταν συμφωνούν ή πολιτική και τὰ συμφέροντά τους, ώστόσο πρέπει νά πεί άνοιχτά, ότι ή πρόσφατη συμπεριφορά τής γαλλικής κυβέρνησης δέν ένδείκνυται πρὸς διασφάλιση τοῦ έπιθυμητοῦ αὐτοῦ σκοποῦ». (Βλ. Κυανή Βίβλο,¹⁴¹ τ. I, σ. 93 και 98).

*'Ας παρατηρηθεῖ εν passant εν ότι τήν ίδια εποχή πού ό τσάρος δασκάλευε τόν Βρεταννό πρεσβευτή στην Πετρούπολη οί Times έπαναλάμβαναν στό Λονδίνο καθημερινά, ότι ή κατάσταση τής Τουρκίας ήταν άπελπιστική, ότι ή όθωμανική αὐτοκρατορία κατέρρευε κι ότι τὸ μόνο πού άπέμενε άπ' αὐτή ήταν τὸ φάντασμα «τοῦ κεφαλιοῦ ένός Τούρκου μέ σαρίκι».

Τήν έπόμενη τής συνομιλίας στό αὐτοκρατορικό σοιζέε, ό σερ G. H. Seymour, σύμφωνα μέ τήν πρόσκληση πού είχε λάβει, έπισκέπτεται τόν τσάρο κι άνάμεσά τους γίνεται ένας «διάλογος, ό όποιος κρατᾶ μιᾶ ώρα και δώδεκα λεπτά» και τόν όποιο άφηγεῖται στην άναφορά του πρὸς τόν λόρδο J. Russell άπό 22 Φεβρουαρίου 1853.

'Αρχικά ό αὐτοκράτορας παρακάλεσε τόν σερ Hamilton νά τοῦ διαβάσει δυνατά τὸ μυστικό κι έμπιστευτικό έγγραφο τοῦ λόρδου John άπό 9 Φεβρουαρίου. Θεώρησε, βέβαια, τίς διακηρύξεις τοῦ έγγράφου, πολὺ ικανοποιητικές, «θὰ έπιθυμοῦσε μόνο νά διευρυνθοῦν κάπως». 'Επανέλαβε ότι ή καταστροφή στην Τουρκία έπίκειται μόνημα και

«μπορεῖ νά έπισυμβεῖ κάθε στιγμή είτε εξαιτίας ένός έξωτερικοῦ πολέμου είτε εξαιτίας μιᾶς διαπάλης άνάμεσα στό παλαιoturκικό κόμμα και στό κόμμα τῶν "καινούργιων έπιπόλαιων γαλλικῶν μεταρρυθμίσεων" είτε εξαιτίας ένός ξεσηκωμοῦ τῶν Χριστιανῶν, οί όποιοι, καθὼς είναι γνωστό, ήδη άνυπομονοῦν ν' άποτινάξουν τόν μουσουλμανικό ζυγό».

Δέν άφήνει νά τοῦ διαφύγει ή εύκαιρία νά έκστομίσει τήν τετριμμένη του καυχησιολογία ότι, «άν δέν είχε σταματήσει τήν νικηφόρα προέλαση τοῦ στρατηγοῦ Ντῆμπιτς» στά 1829,⁴⁴ ό σουλτάνος θὰ είχε ξοφλήσει — ένῶ είναι πασίγνωστο, ότι άπό τοὺς 200.000 άνδρες, πού είχαν τότε προελάσει στην Τουρκία, μονάχα 50.000 γύρισαν στά σπίτια τους και ό ύπόλοιπος στρατός τοῦ Ντῆμπιτς θὰ είχε έξοντωθεῖ στους κάμπους τής 'Αδριανούπολης,

ἂν δὲν μεσολαβοῦσε ἡ κοινὴ προδοσία τῶν Τούρκων πασάδων καὶ τῶν ξένων πρεσβευτῶν.

Ἐπιμένει στὸ ὅτι δὲν ἀπαιτεῖ ἓνα σχέδιο διεξοδικὰ ἐπεξεργασμένο ἀπὸ τὴν Ἀγγλία καὶ τὴν Ρωσσία ὡς πρὸς τὴν προκαταβολικὴ διάθεση τῶν σουλτανικῶν ἐπαρχιῶν κι ἀκόμα λιγότερο μιὰν ἐπίσημη συμφωνία ἀνάμεσα στὶς δύο κυβερνήσεις, παρὰ μονάχα μιὰ γενικὴ συνεννόηση ἢ ἀνταλλαγὴ γνωμῶν, ὅπου ἡ κάθε πλευρὰ θὰ δήλωνε ἐμπιστευτικὰ τί δὲν ἐπιθυμεῖ,

«τί θὰ ἦταν ἀντίθετο μὲ τὰ ἀγγλικά καὶ τί μὲ τὰ ρωσσικά συμφέροντα, γιὰ ν' ἀποφευχθοῦν, ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα, ἐνέργειες ἀμοιβαῖα ἀντιτιθέμενες».

Μὲ μιὰ τέτοια ἀρνητικὴ συνεννόηση ὁ τσάρος θὰ κέρδιζε ὅ,τι ἐπιθυμεῖ: Πρῶτα-πρῶτα, νὰ ξεκαθαριστεῖ ὀριστικὰ ἀπὸ τὴν Ἀγγλία καὶ τὴν Ρωσσία, ἂν καὶ μὲ μορφὴ ἀρνητικὴ κι ὑποθετικὴ, ὅτι ἡ κατάρρευση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀποτελεῖ fait accompli, ἔνῳ παράλληλα θὰ ἦταν στὸ χέρι τοῦ ἴδιου νὰ ἀναμοχλεύσει τὰ πράγματα ἔτσι, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ δηλώνει στὴν Ἀγγλία, μὲ κάποια εὐλογοφάνεια, ὅτι τὸ προβλεπόμενο ἐνδεχόμενο ἤδη ἔχει πραγματωθεῖ. Δεύτερο, νὰ καταστρωθεῖ ἓνα μυστικὸ σχέδιο δράσης μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας, ὅσοδήποτε ἀόριστο κι ἀρνητικὸ, πίσω ἀπὸ τὶς πλάτες καὶ μὲ ἀποκλεισμό τῆς Γαλλίας, ἔτσι ὥστε Ἀγγλία καὶ Γαλλία νὰ ἔρθουν ἀναγκαστικὰ σὲ ἀντίθεση. Τρίτο, νὰ ἔχει ὁ ἴδιος τὴν ἐλευθερία νὰ ἐπεξεργαστεῖ μὲ ὅλη του τὴν ἡσυχία ἓνα σχέδιο θετικῆς δράσης, ἐφόσον ἡ Ἀγγλία θὰ ἦταν δεσμευμένη ἀπὸ τὶς ἀρνητικὲς τῆς ὑποσχέσεις ὡς πρὸς τὸ τί δὲν θὰ κάμει. Ἐπιπλέον εἶναι πρόδηλο πῶς, ὅταν δύο μέρη συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὸ τί δὲν θὰ ἐπιτρέψουν τὸ ἓνα στὸ ἄλλο νὰ κάμει σὲ μιὰ δεδομένη περίπτωσι, ἀπλῶς ὀρίζουν μὲ διαφορούμενο τρόπο τί θέλουν. Τούτῃ ἡ ἀρνητικὴ μορφὴ συνεννόησης δίνει ἀπλῶς μεγαλύτερες δυνατότητες στὸ πιὸ ἐπιδέξιο ἀπὸ τὰ δύο μέρη.

«Ἴσως ἡ Μεγαλειότης σας», ψέλλισε ἀμήχανος ὁ σερ Hamilton, «εὐαρεστηθεῖ νὰ ἐξηγήσει τὶς ἀντιλήψεις τῆς σχετικὰ μὲ αὐτὴ τὴν ἀρνητικὴ πολιτικῆς». Ἀφοῦ ἀντιστάθηκε κάπως παριστάνοντας τὸν μετριόφρονα, ὁ τσάρος ὑποκρίθηκε ὅτι ἐνδίδει στὴν εὐγενικὴ πίεσι κι ἔκαμε τὴν ἀκόλουθη ἐξαιρετικὰ ἀξιοπρόσεκτη δήλωσι.

«Δὲν πρόκειται ν' ἀνεχθῶ τὴν μόνιμη κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Ρώσους· ταυτόχρονα τονίζω ὅμως, ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη ποτὲ δὲν θὰ καταληφθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, τὴν Γαλλία ἢ κάποιον ἄλλο μεγάλο ἔθνος. Ἐπίσης δὲν θὰ ἐπιτρέψω ποτὲ κάποια προσπάθεια ἀναβίωσης τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἢ μιὰ τέτοια ἐπέκταση τῆς Ἑλλάδας, πού θὰ τὴν ἔκανε ἰσχυρὸ κράτος· ἀκόμα λιγότερο θὰ ἐπιτρέψω ἕνα κατακερματισμὸ τῆς Τουρκίας σὲ μικρὲς δημοκρατίες, πού θ' ἀποτελοῦσαν καταφύγια γιὰ τοὺς Kossuth, τοὺς Mazzini καὶ ἄλλους ἐπαναστάτες τῆς Εὐρώπης. Παρὰ νὰ συμβιβαστῶ μὲ κάποια τέτοια ρύθμιση θ' ἔρχιζα πόλεμο καὶ θὰ πολεμοῦσα ὅσο θὰ εἶχα ἔστω ἕνα τουφέκι κι ἕναν ἄνδρα».

Οὔτε βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, οὔτε μεγάλη ἐπέκταση τῆς Ἑλλάδας, οὔτε συνομοσπονδία τῶν μικρῶν δημοκρατιῶν — τίποτα τέτοιο. Τί θέλει λοιπόν; Ὁ Βρεταννὸς πρεσβευτῆς δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ εἰκάσει. Στὴν πορεία τῆς συζήτησης ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας ἐκσφενδονίζει ξαφνικὰ στὸν συνομιλητὴ του τὴν ἀκόλουθη πρόταση:

«Οἱ ἡγεμονίες ἀποτελοῦν πράγματι ἀνεξάρτητο κράτος ὑπὸ τὴν προστασία μου. Αὐτὸ μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ἀλλάξει. Ἡ Σερβία θὰ μπορούσε νὰ υιοθετήσῃ τὴν ἴδια μορφή διακυβέρνησης. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ Βουλγαρία. Δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει λόγος γιὰ νὰ μὴν ἀποτελέσει καὶ ἡ ἐπαρχία —οὗτῃ ἀνεξάρτητο κράτος. Ὅσο ἀφορᾷ τὴν Αἴγυπτο, ἀντιλαμβάνομαι πλήρως τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ τοῦ κράτους γιὰ τὴν Ἀγγλία. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ μόνο πού μπορῶ νὰ πῶ εἶναι ὅτι, ἂν ἐσεῖς, σὲ περίπτωσι πού ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καταρρεῦσει καὶ ἡ κληρονομιά της διανεμηθεῖ, καταλάβετε τὴν Αἴγυπτο, δὲν θὰ ἔχω καμμιά ἀντίρρηση. Τὸ ἴδιο ἔχω νὰ πῶ καὶ γιὰ τὴν Κρήτη· αὐτὸ τὸ νησί θὰ σᾶς βόλευε, καὶ δὲν καταλαβαίνω γιατί νὰ μὴ γίνῃ ἀγγλικὴ κτήση».

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀποδείχνει, ὅτι «σὲ περίπτωσι διάλυσις τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας θὰ ἦταν λιγότερο δύσκολο ἀπ' ὅσο συνήθως πιστεύεται νὰ ἐπιτευχθεῖ μιὰ ἱκανοποιητικὴ ἑδαφικὴ διευθέτησι». Λέει ξεκάθαρα τί θέλει —τὸν διαμελισμὸ τῆς Τουρκίας— καὶ σκιαγραφεῖ τὸν διαμελισμὸ αὐτὸ μὲ τρόπο σαφέστατο, σαφέστατο τόσο ὡς πρὸς τὸ τί ἀποκαλύπτουν τὰ λόγια του ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ τί κρύβει ἡ σιωπὴ του. Ἡ Αἴγυπτος κι ἡ Κρήτη προορίζονται γιὰ τὴν Ἀγγλία· οἱ ἡγεμονίες, ἡ Σερβία κι ἡ Βουλγαρία θὰ ὑπάρχουν ὡς ὑποτελῆ κράτη τῆς Ρωσίας· ἡ τουρκικὴ Κροατία, ἡ Βοσνία κι ἡ Ἑρζεγοβίνη (πού σκόπιμα δὲν τίς ἀναφέρει)

θὰ ἐνσωματωθῶν στὴν Αὐστρία· ἡ Ἑλλάδα θὰ ἐπεκταθεῖ «ὄχι πολὺ» — θὰ πάρει, ἄς ποῦμε, τὴν νότια Θεσσαλία καὶ μέρος τῆς Ἀλβανίας.¹⁶⁴ Ἡ Κωνσταντινούπολη θὰ καταληφθεῖ πρόσκαιρα ἀπὸ τὸν τσάρο καὶ κατόπιν θὰ γίνεῖ πρωτεύουσα ἐνὸς κράτους ποῦ θὰ περιλαμβάνει τὴν Μακεδονία, τὴν Θράκη καὶ ὅ,τι ἀπομένει ἀπὸ τὴν Τουρκία στὴν Εὐρώπη. Ποιὸς ὅμως θὰ εἶναι ὁ ὀριστικὸς κάτοχος τῆς μικρῆς αὐτῆς αὐτοκρατορίας, ποῦ ἴσως διευρυνθεῖ μὲ κάμποσες περιοχὲς τῆς Ἀνατολίας; Γιὰ τὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν λέει τίποτε· ὅμως δὲν εἶναι μυστικὸ ὅτι κάποιον ἔχει ἔτοιμο γιὰ τὴν θέση αὐτή, δηλ. τὸν νεότερο γιὸς του, ποῦ λαχταρᾷ μιὰ δική του αὐτοκρατορία. Κι ἡ Γαλλία — δὲν θὰ πάρει τίποτε; Ἴσως. Ὅμως ὄχι, θὰ βουλευτεῖ καὶ αὐτή — ποιὸς νὰ τὸ πιστέψει; — μὲ τὴν Τύνιδα. «Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἀντικειμενικοὺς τῆς σκοπούς», λέει ὁ τσάρος στὸν σὲρ Hamilton, «εἶναι ἡ κατοχὴ τῆς Τύνιδας», καὶ ἴσως, ἂν πραγματοποιηθεῖ ὁ διαμελισμὸς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, νὰ δειχτεῖ γενναίψυχος καὶ νὰ χορτάσει τὴν δρεξή τῆς γιὰ τὴν Τύνιδα.

Ὁ τσάρος μιᾷ ἀδιάκοπα σὲ τόνο ἐπιτηδευμένο μὲ τὴν πιὸ ὑπεροπτικὴ περιφρόνηση γιὰ τὴν Γαλλία. «Φαίνεται καθαρά», λέει, «ὅτι ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις προσπαθεῖ νὰ μᾶς ἐμπλέξει δλους σὲ διαμάχες στὴν Ἀνατολή». Ὁ ἴδιος δὲν γνιοιάζεται γιὰ τὸ τί κάνει ἡ Γαλλία.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἐλάχιστα ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ ποιά πορεία θὰ θεωροῦσαν σκόπιμο ν' ἀκολουθήσουν οἱ Γάλλοι στὶς ἀνατολικὲς ὑποθέσεις· πρὶν ἀπὸ ἕνα μῆνα καὶ κάτι εἰδοποίησε μάλιστα τὸν σουλτάνο ὅτι, ἂν χρειαζόταν τὴν συμπαράστασή του γιὰ ν' ἀντισταθεῖ στὶς ἀπειλὲς τῶν Γάλλων, βρίσκειται στὴν διάθεσή του. Κοντολογῆς, συνέχισε, ὅπως σᾶς εἶπα καὶ πρὶν, τὸ μόνον ποῦ ἐπιθυμῶ εἶναι μιὰ καλὴ συνεννόηση μὲ τὴν Ἀγγλία, καὶ αὐτὸ ὄχι ὡς πρὸς τί πρέπει νὰ γίνεῖ, παρὰ ὡς πρὸς τὸ τί πρέπει νὰ μὴ γίνεῖ. Ἄν αὐτὸ ἐπιτευχθεῖ, οἱ ὑπόλοιποι μοῦ εἶναι ἀδιάφοροι, ἐφόσον ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις καὶ ἐγώ, ἐγὼ καὶ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις θὰ ἔχουμε πλήρη ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη».

«Ὅμως ἡ Μεγαλειότητά Σας λησμόνησε τὴν Αὐστρία», ἀναφώνησε ὁ σὲρ Hamilton.

«Ἦναι, ἀπάντησε ὁ αὐτοκράτορας, ἐκπληκτος. «Πρέπει νὰ γνωρίζετε, πὼς ὅταν μιᾷ γιὰ τὴν Ρωσία, μιᾷ καὶ γιὰ τὴν Αὐστρία· ὅ,τι βολεύει τὴν μιὰ βολεύει καὶ τὴν ἄλλη· τὰ συμφέροντά μας ἀπέναντι στὴν Τουρκία εἶναι ταυτόσημα».

“Όταν λοιπὸν μιᾶ γιὰ τὴν Ρωσσία, ἔνοοεῖ μαζὶ καὶ τὴν Λύστρια. Σχετικὰ μὲ τὸ Μαυροβούνιο παρατήρησε ρητὰ ὅτι: «ἐπιδοκιμάζει τὴν στάση τῆς αὐστριακῆς κυβέρνησης».

Σὲ μιὰ προηγούμενη συνομιλία εἶχε μιλήσει γιὰ τὸν σουλτάνο ὡς τὸν Grand Turc^{ε5} τῆς vaudeville^{ε2}, τῶρα τὸν χαρακτηρίζει, κατὰ τὸν τρόπο τοῦ Paul de Kock, ὡς ce monsieur.^{ε5α} Μὲ πόση μακροθυμία εἶχε συμπεριφερθεῖ ἀπέναντι ce monsieur!^{ε5α} Μονάχα ἓναν Μέντσικοβ εἶχε στείλει στὴν Κωνσταντινούπολη. «Ἄν ἤθελε, ἀσφαλῶς θὰ μπορούσε νὰ στείλει ἓνα στρατὸ — τίποτε δὲν θὰ στεκόταν στὸν δρόμο του», ὅπως ἀποδείχτηκε ἀργότερα στὴν Ὀλτενίτσα¹²⁹ καὶ στὴν Τσετάτη,¹⁶⁸ καθὼς καὶ μὲ τὴν ἐνδοξὴ ὑποχώρηση τοῦ στρατοῦ του ἀπὸ τὸ Καλαφάτ.¹⁶⁷

Ἡ Κοζάκιχη Μεγαλειότης Του ἀπέλυσε τὸν σὲρ Hamilton μὲ τὰ λόγια: «Λοιπὸν, νὰ παρακινήσετε τὴν κυβέρνησή σας νὰ γράψει καὶ πάλι πάνω στὰ θέματα αὐτὰ — νὰ γράψει διεξοδικότερα καὶ δίχως δισταγμούς».

Στις 7 Μαρτίου, λίγο μετὰ τὸν περιέργο αὐτὸ διάλογο ἡ μᾶλλον μονόλογο, ὁ Βρετανὸς πρεσβευτῆς εἰδοποιεῖται νὰ παρουσιαστεῖ στὸν κόμη Νέσσελροντ, πού τοῦ ἐγχειρίζει «ἓνα ἄκρως ἐμπιστευτικὸ μνημόνιο, πού συντάχθηκε κατὰ διαταγὴ τῆς αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητάς Του καὶ προοριζόταν ὡς ἀπάντηση ἡ σχόλιο στὴν ἀνακοίνωση τοῦ λόρδου John Russell». Ὁ κόμης Νέσσελροντ τὸν καλεῖ νὰ διαβάσει τὸ ἔγγραφο, («τὸ ὁποῖο, πράγματι, προοριζόταν γι’ αὐτὴ τὴν χρῆση»). Ὁ σὲρ Hamilton, πού δὲν εἶχε βρεῖ οὔτε μιὰ λέξη διαμαρτυρίας ν’ ἀντιτάξει στὶς περίτεχνες προσβολὲς τοῦ Μοσχοβίτη ἐναντίον τῆς Γαλλίας, μελετᾷ τὸ ἔγγραφο καὶ ξαφνικὰ τὸν πιάνει τρεμούλα, ὅταν ἀνακαλύπτει («ὅτι αὐτὸ συντάχθηκε κάτω ἀπὸ μιὰν ὀλότελα ἐσφαλμένη ἐντύπωση, ὅτι δηλ. ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Της εἶχε κλίνει ἐν μέρει πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς Γαλλίας στὸ ζήτημα τῶν διαφορῶν τῆς τελευταίας μὲ τὴν Ρωσσία»). Τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωὶ κιόλας στέλνει ἐσπευσμένα ἓνα billet doux^{ε8} στὸν κόμη Νέσσελροντ, ὅπου τὸν διαβεβαιώνει, ὅτι

«οἱ σύμβουλοι τῆς Βασιλισσας ὄχι μόνον διόλου δὲν ἐκλιναν πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς Γαλλίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πρόσφατων κρίσεων δια-

πραγματεύσεων, όπως λέγεται, παρά άπεναντίας επιθυμία τους ήταν — σ' όλη την έκταση, πού αυτό επιτρεπόταν (!) σέ κυβέρνηση έξαναγκασμένη (!!) νά τηρήσει ουδέτερη στάση— νά ίκανοποιηθούν πλήρως τά αιτήματα, τά όποια είχε δικαίωμα νά προβάλλει ή κυβέρνηση τής αυτοκρατορικῆς Του Μεγαλειότητος».

Ώς αποτέλεσμα τῆς έπαιτικῆς αὐτῆς έπιστολῆς ό σέρ Hamilton έχει, βέβαια, «άλλη μιá πολύ φιλική και ίκανοποιητική συνομιλία με τόν καγκελλάριο», πού παρηγορεῖ τόν Βρεταννό πρεσβευτή με τήν διαβεβαίωση ότι είχε παρερμηνεύσει μιá περικοπή τοῦ αυτοκρατορικοῦ μνημονίου, ή όποία δέν είχε σκοπό νά έπιρρίψει στήν Ἀγγλία κάποια μεροληψία πρὸς όφελος τῆς Γαλλίας.

«Τό μόνο πού επιθυμοῦμε έδῶ», εἶπε ό κόμης Νέσσελροντ, «είναι νά καταβάλει ή βρεταννική κυβέρνηση προσπάθειες γιά ν' άνοιξει τά μάτια τῶν Γάλλων ύπουργῶν, τονίζοντας τήν μεγαλοφυχία και τό αίσθημα δικαιοσύνης τοῦ αυτοκράτορα».

Τό μόνο λοιπόν πού επιθυμοῦν «έδῶ» είναι νά συρθεῖ και νά κυλιστεῖ δουλικά ή Ἀγγλία μπροστά στόν Καλμοῦχο, υιοθετώντας συνάμα τόνο δικτατορικῆς άσθηρότητας άπέναντι στήν Γαλλία. Θέλοντας νά πείσει τόν καγκελλάριο γιά τήν εὔσυνειδησία, με τήν όποία ή βρεταννική κυβέρνηση είχε έπιτελέσει τό δεύτερο αυτό μέρος τῆς ύπηρεσίας της, ό σέρ Hamilton τοῦ διαβάζει ένα απόσπασμα άπό κάποιο έγγραφο τοῦ λόρδου John Russell «ὡς δείγμα τῆς γλώσσας πού χρησιμοποιεῖ ένας Ἀγγλος ύπουργός άπέναντι στήν γαλλική κυβέρνηση». Ὁ κόμης Νέσσελροντ άνακαλύπτει ότι κι οἱ τολμηρότερες προσδοχίες του ξεπερνιοῦνται. «Λυπᾶται μόνο πού δέν τοῦ είχαν δοθεῖ άπό καιρό μαρτυρίες τόσο πειστικές».

Τό ρωσικό μνημόνιο, πού επιδόθηκε ὡς άπάντηση στο έγγραφο τοῦ λόρδου John, χαρακτηρίζεται άπό τόν σέρ Hamilton ὡς «ένα άπό τά πιό άξιοπρόσεκτα έγγραφα, όσα έχουν βγει ὀχι άπό τήν ρωσική καγκελλαρία παρά άπό τό μυστικοσυμβούλιο τοῦ αυτοκράτορα». Ἔτσι είναι. Ὡστόσο περιττεύει νά ενδιατρίψουμε σ' αυτό, άφοῦ άπλῶς συνοψίζει όσες άπόψεις τοῦ τσάρου άναπτύχθηκαν στόν «διάλόγο» του. Τονίζει στήν βρεταννική κυβέρνηση ότι «τό αποτέλεσμα τῶν άνακοινώσεων αὐτῶν, όποιο κι

ἀν εἶναι, θὰ πρέπει νὰ παραμείνει μυστικό τῶν δύο ἡγεμόνων». Πολιτικῇ τοῦ τσάρου, παρατηρεῖται, «ἦταν πάντοτε ἡ μακροθυμία» ἀπέναντι στὴν Πύλη, «ὅπως παραδέχτηκε κι ἡ Ἱδία ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις». Ἡ Γαλλία ἀκολούθησε ἄλλη πολιτικὴ ἐξαναγκάζοντας ἔτσι τὴν Ρωσσίαν καὶ τὴν Αὐστρίαν νὰ ἐνεργήσουν ἐκφοβιστικά. Σ' ὄλο τὸ μνημόνιο Ρωσσία καὶ Αὐστρία ταυτίζονται. Λέγεται ρητὰ, ὅτι μία ἀπὸ τὶς αἰτίαι, οἱ ὁποῖαι θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγήσουν στὴν ἄμεση κατάρρευση τῆς Τουρκίας, εἶναι τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων Τόπων καὶ τὰ «θρησκευτικὰ αἰσθήματα τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων, ποὺ τραυματίστηκαν ἀπὸ τὶς παραχωρήσεις πρὸς τοὺς Λατίνους». Στὸ τέλος τοῦ μνημονίου διακηρύσσεται ὅτι «οἱ ἀποδείξεις φιλίας καὶ προσωπικῆς ἐμπιστοσύνης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Μεγαλειότητός Της τῆς βασιλισσας, τὶς ὁποῖαι ἐπιφορτίστηκε νὰ μεταφέρει στὸν αὐτοκράτορα μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ὁ σὲρ Hamilton Seymour», δὲν εἶναι «λιγότερο πολυτίμες» ἀπὸ ὅσες διαβεβαιώσεις περιέχονται στὸ ἔγγραφο τοῦ Russell. Τοῦτες οἱ «ἀποδείξεις» ἀφοσίωσης τῆς βασιλισσας Βικτωρίας πρὸς τὸν τσάρο ἀποσιωπήθηκαν φρόνιμα ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ κοινόν, ἴσως ὅμως κάποια ἀπὸ τὶς ἡμέρας αὐτὲς δημοσιευθῶν στὸ Journal de St. Pétersbourg.

Σχολιάζοντας τὸν διάλογόν του μὲ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸ μοσχοβίτικο μνημόνιον ὁ σὲρ Hamilton ἐπιστᾶ καὶ πάλι τὴν προσοχὴ τῆς κυβέρνησής του στὴν θέσιν τῆς Αὐστρίας:

«Ἄν θεωρηθεῖ ὡς βέβαιον κι ἀναγνωρισμένον γεγονός, ὅτι ἀνάμεσα στοὺς δύο αὐτοκράτορας ὑπάρχει συμφωνία ἢ συνθήκη σχετικὰ μὲ τὰ τουρκικὰ πράγματα, τότε ἔχει ὑψίστη σπουδαιότητα νὰ μάθουμε ὡς ποῦ φθάνουν οἱ ἀμοιβαῖαι τοὺς ὑποχρεώσεις. Ὅσο γιὰ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖον κλείστηκε ἡ τέτοια συμφωνία, μοῦ φαίνεται ὅτι λίγαι ἀμφιβολίαι μπορούν νὰ ὑπάρξουν. Οἱ βάσεις τῆς θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ στήθηκαν σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς συναντήσεις τῶν δύο αὐτοκρατόρων τὸ φθινόπωρον, ἐνῶ ἐργότερα θὰ ἐπεξεργάστηκε τὸ σχέδιον ὁ βαρόνος Meyendorff, πρεσβευτῆς τῆς Ρωσσίας στὴν αὐστριακὴ αὐλή, ὁ ὁποῖος πέρασε τὸν χειμῶνα στὴν Πετρούπολιν καὶ αὐτὴ τὴν στιγμὴ βρισκεται ἀκόμη ἐδῶ».

Ζητᾷ ἡ Ἀγγλία, μετὰ τὶς ἀνακοινώσεις αὐτὲς, τὸν λόγο ἀπὸ τὴν Αὐστρίαν; Ὁχι, τὸ φταίξιμον τὸ ρίχνει στὴν Γαλλίαν. Μετὰ τὴν ρωσικὴν εἰσβολὴν στὶς ἡγεμονίας, ὑποδειχνεὶ τὴν Αὐστρίαν ὡς

μεσολαβήτρια, επιλέγει, μέσα από τόσες πόλεις, την Βιέννη ως έδρα τής συνδιάσκεψης,⁷⁸ αναθέτει στον κόμη Βυοί την διεύθυνση τών διαπραγματεύσεων και την ίδια στιγμή συνεχίζει να αποκοιμίζει την Γαλλία με την πεποίθηση, ότι ή Αυστρία θ' αποτελέσει ειλικρινή σύμμαχο σ' ένα πόλεμο έναντιον του Μοσχοβίτη με σκοπό την άκεραιότητα και την ανεξαρτησία τής όθωμανικής αυτοκρατορίας, μολοντί γνώριζε περισσότερο από ένα δωδεκάμηνο πώς ή Αυστρία είχε συμφωνήσει στον διαμελισμό τής αυτοκρατορίας αυτής.

Στις 19 Μαρτίου έφθασε στο Λονδίνο ή αναφορά του σερ Hamilton για τον διάλόγο του με τον τσάρο. Τώρα την θέση του λόρδου John την κατέχει ό λόρδος Clarendon και πάει να ξεπεράσει τον πρόκάτοχό του. Τέσσερις μέρες μετά την λήψη τής καταπληκτικής εκείνης ανακοίνωσης, στην όποια ό τσάρος δέν εύδοκεϊ πιά ν' αποκρύψει, παρά αποκαλύπτει ξεκάθαρα την συνωμοσία του έναντιον τής Τουρκίας και τής Γαλλίας, ό εύγενής κόμης στέλνει στον σερ Hamilton τό έξής μήνυμα:

«Η κυβέρνηση τής Μεγαλειότητάς Της λυπάται γιατί ή άνησυχία κι ή ταραχή, ή όποια επικρατεί στο Παρίσι, παρακίνησε την γαλλική κυβέρνηση να διατάξει τον στόλο της ν' αποπλεύσει για τά έλληνικά ύδατα. Όστόσο ή θέση τής γαλλικής κυβέρνησης διαφέρει σε πολλά από εκείνη τής άγγλικής. Η πρώτη δέν έχει λάβει, άπ' όσο γνωρίζει ή άγγλική κυβέρνηση, διαβεβαιώσεις του αυτοκράτορα όσο άφορά την πολιτική που αυτός είναι άποφασισμένος ν' ακολουθήσει άπέναντι στην Τουρκία». (Βλ. Κυανή Βίβλο,¹⁴¹ τ. I, σ. 95).

«Αν ό τσάρος είχε ανακοινώσει και στην Γαλλία ότι «ό άσθενης πνέει τά λούστια», καθώς κι ένα πλήρες σχέδιο διανομής τής κληρονομιάς του, τότε βέβαια ή Γαλλία δέν θά αισθανόταν ούτε άνησυχία ούτε και δισταγμούς ως προς την μοίρα τής Τουρκίας, τους άληθινούς σκοπούς τής άποστολής του πρίγκηπα Μέντισκοβ και την άμετακίνητη άπόφαση του Ρώσου αυτοκράτορα να διατηρήσει την άκεραιότητα κι ανεξαρτησία τής αυτοκρατορίας, ή όποια, καθώς διατεινόταν, δέν είχε πιά έντός της «ζωντανά στοιχειά».

Στις 23 Μαρτίου ό λόρδος Clarendon στέλνει ένα δεύτερο

μήνυμα στόν σέρ Hamilton Seymour, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι «μαγειρεμένο» γιὰ τίς Κυανές Βίβλους, παρά ἀποτελεῖ τὴν μυστική ἀπάντηση στὴν μυστική ἀνακοίνωση ἀπὸ τὴν Πετρούπολη. Ὁ σέρ Hamilton εἶχε κλείσει τὴν ἀναφορά του γιὰ τὸν διάλογο μὲ μιὰ πολὺ φρόνιμη πρόταση.

«Τολμῶ νὰ συστήσω νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὸ ἐπόμενο μήνυμα πρὸς ἐμένα ὀρισμένες ἐκφράσεις, οἱ ὁποῖες θὰ εἶχαν τὴν ἔννοια ὅτι θέτουν τέρμα στίς παραπέρα σκέψεις ἢ τουλάχιστον συζητήσεις πάνω στὰ σημεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐξαιρετικά εὐκαταῖο νὰ μὴ θεωροῦνται ὡς ἀντικείμενα συζητήσεων».

Ὁ λόρδος Clarendon, πού αἰσθάνεται ὡς ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση δύσκολων προβλημάτων, ἐνεργεῖ σὲ πλήρη συμφωνία μὲ τὴν πρόσκληση τοῦ τσάρου καὶ ἐντελῶς ἀντίθετα ἀπὸ τὴν προειδοποίηση τοῦ δικοῦ του πρεσβευτῆ. Ἀρχίζει τὸ μήνυμά του μὲ τὴν δήλωση ὅτι «ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Της εὐχαρίστως ἀνταποκρίνεται στὴν ἐπιθυμία τοῦ τσάρου νὰ συζητηθῆ τὸ πρόβλημα βαθύτερα καὶ εἰλικρινά». Ὁ αὐτοκράτορας «δικαιοῦται» τὴν «πιὸ ἐγκάρδια ἐκφραση γνώμης» ἀπὸ τὴν πλευρά της, ἐξαιτίας τῆς «γενναϊόψυχης ἐμπιστοσύνης» πού τῆς δείχνει ὡς πρὸς τὸ ὅτι θὰ τὸν βοηθήσει νὰ διαμελήσει τὴν Τουρκία, νὰ προδώσει τὴν Γαλλία καί, σὲ περίπτωσι καταρρευσης τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, νὰ καταπνίξει κάθε πιθανὴ προσπάθεια τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ νὰ δημιουργήσῃ ἐλεύθερα καὶ ἀνεξάρτητα κράτη.

Καὶ ὁ ἐλευθερογεννημένος Βρεταννὸς συνεχίζει:

«Ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Της εἶναι πλήρως πεπεισμένη, ὅτι, ἂν τυχὸν ἦταν σκόπιμη ἢ πράγματι δυνατὴ μιὰ συνεννόηση σχετικὰ μὲ μελλοντικὰ ἐνδεχόμενα, ὁ λόγος τῆς Αὐτοκρατορικῆς Του Μεγαλειότητάς θὰ ἄξιζε περισσότερο ἀπὸ ὅποιαδήποτε συνθήκη».

Ὅπως καὶ νάχει, ὁ λόγος του θὰ πρέπει ν' ἀξίζει ἐξίσου ὅσο καὶ ὅποιαδήποτε συνθήκη, ἡ ὁποία θὰ μπορούσε νὰ συναφθῆ μαζί του, ἀφοῦ οἱ νομικοὶ σύμβουλοι τοῦ βρεταντικοῦ στέμματος ἀπὸ καιρὸ ἔχουν κηρύξει ὅλες τίς συνθήκες μὲ τὴν Ρωσσία ἄκυρες ἐξαιτίας παραβιάσεων ἀπὸ μέρος της.

«Ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Της ἐμμένει στὴν πεποι-

θηση ότι ή Τουρκία διατηρεϊ ακόμη ζωντανά στοιχειά». Για ν' άποδειξει την ειλικρίνεια τής πεποίθησης αυτής ό κόμης προσθέτει εύγενικά:

«Άν ή γνώμη του αυτοκράτορα, ότι οι ήμέρες του τουρκικού κράτους είναι μετρημένες, γινόταν γνωστή, τότε ή άνατροπή του θα έρχόταν ακόμη γρηγορότερα άπ' όσο φαίνεται να προσδοκᾶ σήμερα ή Αυτοκρατορική Του Μεγαλειότητα».

Άρκει, λοιπόν, να έκστομίσει ό Καλμουῦχος την γνώμη του, ότι ό άσθενής πνέει τὰ λoίθια, και ό άσθενής είναι κιόλας νεκρός. Άξιοζήλευτη δύναμη! Έδῶ δὲν χρειάζονται να ήγήσουν οι σάλπιγγες τής Έριχοῦς. Μιά άνάσα άπό τὸ σεπτὸ στόμα του αυτοκράτορα και ή ὀθωμανική αυτοκρατορία θρυμματίζεται.

«Η κυβέρνηση τής Μεγαλειότητάς Της συμμερίζεται ὀλίγελα την γνώμη του αυτοκράτορα, ότι ή κατοχή τής Κωνσταντινούπολης άπό μια Μεγάλη Δύναμη θα ήταν άσυμβίβαστη με την σημερινή Ισορροπία τῶν Δυνάμεων και την διατήρηση τής ειρήνης στην Εὐρώπη, και γι' αυτό θάπρεπε να θεωρηθεϊ άδύνατη τὸ δίχως ἄλλο· ότι δὲν υπάρχουν τὰ στοιχεία για μιάν άνασυγκρότηση τής βυζαντινῆς αυτοκρατορίας· ότι ή συνεχής κακοδιοίκηση τής Έλλάδας δὲν άποτελεϊ ενθάρρυνση για την επέκταση τής επικράτειάς της· κι ότι, εφόσον λείπουν οι προϋποθέσεις για μιá κοινοτική και έπαρχιακή διοίκηση, ή άναρχία θάταν τὸ άποτέλεσμα σὲ περίπτωση που οι τουρκικές έπαρχίες θ' άφήνονταν στὸν έαυτό τους ή θά τούς επιτρεπόταν ν' άποτελέσουν άυτόνομες δημοκρατίες».

Άς σημειωθεϊ ότι ό Βρεταννός ύπουργός, πεσμένος μπρούμυτα στα πόδια του Τάταρου άφέντη του κι άπηχώντας δουλικά τὰ λόγια του, δὲν ντρέπεται καν να έπαναλαμβάνει τὸ τερατῶδες ψέμα ότι στην Τουρκία δὲν υπάρχουν «στοιχειά για μιάν έπαρχιακή ή κοινοτική διοίκηση», ενῶ ακριβῶς ή μεγάλη ανάπτυξη τής κοινοτικής κι έπαρχιακής ζωῆς έδωσε ίσαμε σήμερα στην Τουρκία την δυνατότητα ν' άνθέξει τούς πιδ δυνατούς έξωτερικούς κι έσωτερικούς κλονισμούς. Έπικροτώντας τις προϋποθέσεις του τσάρου, ή βρεταννική κυβέρνηση δικαιώνει και όσα συμπεράσματα θέλει ν' άντλήσει ό τσάρος άπό εκείνες.

«Σὲ περίπτωση διάλυσης τής τουρκικῆς αυτοκρατορίας», λέει ό γενναῖος κόμης, «ό μόνος τρόπος για να βρεθεϊ μιá ειρηνική λύση θα ήταν ένα εὐρωπαϊκὸ συνέδριο». Όμως τις συνέπειες ενός

τέτοιου συνεδρίου τις φοβᾶται ὄχι ἕξαιτίας τῆς ρωσικῆς ὑπουλό-
τητας — πού σὸ συνέδριο τῆς Βιέννης ἕξαπάτησε τὴν Ἀγγλία σὲ
τέτοιο βαθμό, ὥστε ὁ Ναπολέοντας ἀναφώνησε στὴν Ἀγία Ἐλέ-
νη: «Ἄν εἶχα νικήσει σὸ Βατερλώ, δὲν θὰ εἶχα ἐπιβάλει ταπει-
νωτικότερους ὅρους στὴν Ἀγγλία» — παρὰ ἀπὸ τὸν φόβο τῆς Γαλ-
λίας.

«Οἱ συνθήκες τοῦ 1815 θᾶπρεπε ν' ἀναθεωρηθοῦν, ἂν ἡ Γαλλία ἦταν
διατεθειμένη νὰ δοκιμάσει τίς τύχες τῆς σ' ἓναν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον γιὰ
ν' ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τίς δεσμεύσεις πού θεωρεῖ ἐπιζήμιες γιὰ τὴν ἔθνικὴ
τῆς τιμὴ καὶ πού, ἔχοντας ἐπιβληθεῖ ἀπὸ νικητὲς ἐχθροὺς, ἀποτελοῦν
γι' αὐτὴν συνεχῶς πηγὴ πικρίας».

Ἡ κυβέρνησις τῆς Μεγαλειότητάς Της «ἐπιθυμεῖ νὰ διατηρή-
σει τὸ τουρκικὸν κράτος» ὄχι ὡς ὄχυρό ἐναντίον τῆς Ρωσσίας οὔτε
ἐπειδὴ ἡ κατάρρευσίς του θὰ ἐξανάγκαζε τὴν Ἀγγλία νὰ πολεμή-
σει μέχρις ἐσχάτων μὲ τὴν Ρωσσία γιὰ τὰ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα
συμφέροντά της στὴν Ἀνατολή. Ὡ, ὄχι, λέει ὁ κόμης. «Τὰ συμ-
φέροντα τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας στὴν Ἀνατολὴ ταυτίζον-
ται ὀλότελα». Θέλει λοιπὸν νὰ διατηρήσει τὴν τουρκικὴ αὐτοκρα-
τορία ὄχι ἀπὸ κάποιον λόγον σχετικὸν μὲ τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς,
παρὰ ἀπὸ τὴν πεποίθησιν, ὅτι δὲν μπορεῖ ν' ἀνακινήθῃ κάποιον
σπουδαῖον ζήτημα στὴν Ἀνατολὴ δίχως νὰ γίνῃ πηγὴ διχόνοιας
στὴν Δύση». Ἐνα ἀνατολικὸν θέμα, ἐπομένως, δὲν θὰ προκαλέσει
πόλεμον τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων ἐναντίον τῆς Ρωσσίας, παρὰ πό-
λεμον τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων συναμεταξύ τους — πόλεμον τῆς Ἀγ-
γλίας ἐναντίον τῆς Γαλλίας. Ὁ ἴδιος ὑπουργός, πού ἔγραψε αὐτὲς
τίς γραμμάς, καὶ οἱ συνάδελφοί του, πού τίς ἐπικύρωσαν, θέλουν
τώρα νὰ μᾶς κάνουν νὰ πιστέψουμε, ὅτι πρόκειται νὰ διεξαγάγουν
σὴν ὀσοβαρὰ μὲ τὴν Γαλλία πόλεμον ἐναντίον τῆς Ρωσσίας, καὶ μά-
λιστα γιὰ ἓνα ζήτημα «ἀνακινήμενον στὴν Ἀνατολή» καὶ μολοντί
«τὰ συμφέροντα τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας στὴν Ἀνατολὴ
ταυτίζονται ὀλότελα».

Ὁ γενναῖος μας κόμης προχωρᾷ ἀκόμα παραπέρα. Γιατί φο-
βᾶται ἓνα πόλεμον μὲ τὴν Γαλλία, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ὡς «ἀναγκα-
στικὸν ἀποτέλεσμα» τῆς κατάλυσης καὶ τοῦ διαμελισμοῦ τῆς τουρ-
κικῆς αὐτοκρατορίας; Καθαυτὸς, ἓνας πόλεμος μὲ τὴν Γαλλία θὰ

ήταν πράγμα πολύ εύχάριστο. Τò πράγμα έχει όμως και τήν εύπαθή του πλευρά, ότι δηλ.

«κάθε μεγάλο ζήτημα στην Δύση θα πάρει επαναστατικό χαρακτήρα και θα συνεπιφέρει μιάν αναθεώρηση όλόκληρου τού κοινωνικού συστήματος, ένδεχόμενο για τò όποιο οι κυβερνήσεις τής ήπειρωτικής Εύρώπης σίγουρα δέν είναι προετοιμασμένες.

‘Ο αυτοκράτορας γνωρίζει πολύ καλά, τί ύλικά βρίσκονται σέ άδιάκοπη ζύμωση κάτω άπό τήν επιφάνεια τής κοινωνίας, κι επίσης γνωρίζει, πόσο εύκολα εκρήγνυνται άκόμα και σέ περιόδους ειρήνης. Γι’ αυτό και ή Αυτόκρατορική Του Μεγαλειότητα πιθανόν δέν θ’ άπορρίψει τήν άποψη, ότι ή πρώτη κανονιά μπορεί νά σημαδέψει τήν άπαρχή μιās κατάστασης άκόμα χειρότερης άπό τις συμφορές πού έτσι κι άλλιώς προξενεί ó πόλεμος».

«Άπό έδω πηγάζει ή μέριμνα τής κυβέρνησης τής Μεγαλειότητάς Της για τήν άποτροπή τής καταστροφής», άναφωνεί ó ειλικρινής μας ειρηνοποιός. *Αν πίσω άπό τόν διαμελισμό τής Τουρκίας δέν έλλόχευε ó πόλεμος με τήν Γαλλία και ή επανάσταση πίσω άπό τόν πόλεμο με τήν Γαλλία, τότε ή κυβέρνηση τής Μεγαλειότητάς Της θα ήταν έξίσου πρόθυμη νά καταπιεί τόν Μεγάλο Τουρκο όσο και ή Κοζάκιχη Μεγαλειότητά Του.

Σύμφωνα με τις όδηγίες πού πήρε άπό τήν ρωσική καγκελαρία διαμέσου τού σέρ Η. Seymour, ó γενναίψυχος Clarendon κλείνει τò μήνυμά του επικαλούμενος «τήν μεγαλοθυμία και τò αίσθημα δικαιοσύνης τού αυτοκράτορα».

Σ’ ένα δεύτερο μήνυμά του, με ήμερομηνία 5 ’Απριλίου 1853, ó σέρ Hamilton λαμβάνει όδηγίες νά ένημερώσει τόν Ρώσο καγκελλάριο ότι

«ó ύποκόμης Stratford de Redcliffe έπιφορτίστηκε νά έπιστρέψει στην θέση του κι ότι μιá ιδίόχειρη έπιστολή τής Μεγαλειότητάς Της προσέδωσε στην άποστολή του *ιδιαιτερο χαρακτήρα*, γιατί επικράτησε ή άποψη, ότι ή Πύλη θα είσρακούσει πιό πολύ *μετριοπαθείς συμβουλές*, άν αυτές προέρχονται άπό έναν άνδρα καθώς ó ύποκόμης Stratford de Redcliffe, με ύψηλή θέση και μεγάλη γνώση και πείρα τών τουρκικών ύποθέσεων... θα συμβουλευέσει τήν Πύλη νά μεταχειρίζεται τούς Χριστιανούς ύπηκόους της με άκρα ήπιότητα».

‘Ο ίδιος Clarendon, πού έδωσε τις διεξοδικές αυτές όδηγίες, έγραφε σ’ ένα μυστικό μήνυμα άπό 23 Μαρτίου 1853:

«Ἡ μεταχείριση τῶν Χριστιανῶν δὲν εἶναι σκληρὴ καὶ ἡ ἀνοχὴ, πού δειχνεῖ ἡ Πύλη ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν μερίδα τῶν ὑπηκόων της, θὰ μπορούσε νὰ χρησιμέψῃ ὡς πρότυπο σὲ ὀρισμένες κυβερνήσεις, οἱ ὁποῖες βλέπουν τὴν Τουρκία περιφρονητικὰ ὡς βάρβαρη δύναμη».

Στὸ μυστικὸ αὐτὸ μῆνυμα ὁμολογεῖται ὅτι ὁ λόρδος Stratford στάλθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐπειδὴ εἶναι τὸ ἐπιτηδαιότερο καὶ προθυμότερο ὄργανο πρὸς ἐκφοβισμό τοῦ σουλτάνου. Στὰ τοτινὰ κυβερνητικὰ ἔγγραφα ἡ ἀποστολὴ του παρουσιάστηκε ὡς ἔντονη ἐπίδειξη ἰσχύος ἐναντίον τοῦ τσάρου, ἐφόσον ὁ εὐγενὴς αὐτὸς κύριος ἀπὸ καιρὸ ἔπαιζε τὸν ρόλο τοῦ προσωπικοῦ ἀντιπάλου τῆς Ρωσσίας.

Ἡ σειρά τῶν μυστικῶν ἐγγράφων, πού κατατέθηκε στὸ κοινοβούλιο, κλείνει μὲ τὸ ρωσικὸ μνημόνιο, ὅπου ὁ Νικόλαος ἐκφράζει τὴν ἱκανοποίησίν του, βλέποντας ὅτι οἱ ἀπόψεις του συμπίπτουν ὀλοτελα μὲ ἐκεῖνες τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν πολιτικῶν ἐνδεχομένων, τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε προπαντὸς ν' ἀποφευχθοῦν ὀπωσδήποτε, ἂν στὴν Ἀνατολὴ τὰ πράγματα φτάσουν στὰ ἄκρα.

Τὸ μνημόνιο χρονολογεῖται ἀπὸ 15 Ἀπριλίου 1853. Περιέχει τὴν διαβεβαίωση «ὅτι τὸ καλύτερο μέσο γιὰ νὰ παραταθεῖ ἡ διάρκεια τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης δὲν εἶναι ἡ παρενόχλησίν της μὲ ὑπερβολικὰ αἰτήματα, προβαλλόμενα μὲ τρόπο ταπεινωτικὸ γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἀξιοπρέπειά της». Αὐτὴ ἀκριβῶς ἦταν ἡ τακτικὴ τῆς κωμωδίας τοῦ Μέντσικοβ, ὁ ὁποῖος ἔστειλε στὶς 19 Ἀπριλίου τὴν ἀναίσχυνη «ρηματικὴ διακοίνωσίν» του καὶ χρησιμοποίησε (γλώσσα πού εὐτυχῶς σπανίζει ἐξαιρετικὰ στὴν διπλωματία), ὅπως δῆλωσε ὁ λόρδος Clarendon στὴν Βουλὴ τῶν Λόρδων. Τόσο περισσότερο πεπεισμένος ἦταν, ὡστόσο, ὡς πρὸς τὴν ἀπόφαση τοῦ τσάρου νὰ μεταχειριστεῖ ἥπια τὸν ἀσθενή. Καὶ ἡ πεποίθησίν του αὐτὴ γίνεται ἀκόμα ἰσχυρότερη ὅταν ὁ Κοζάκος εἰσβάλλει στὶς ἡγεμονίες.

Ἡ κυβέρνησις συνασπισμοῦ ἀνεκάλυψε ἕνα μόνον παραθυράκι διαφυγῆς ἀπὸ ὅσα τῆς καταμαρτυροῦν τὰ ἔγγραφα αὐτά. Ὁ φαινομενικὸς σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς τοῦ πρίγκηπα Μέντσικοβ, ἰσχυρίζεται, ἦταν τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων, ἐνῶ ἡ ἀνταλλαγὴ

ἀπόψεων σχετικά με τὸν διαμελισμὸ τῆς Τουρκίας ἀναφερόταν σ' ἐποχὴ ἀόριστη καὶ μακρινή. Ὅμως ὁ τσάρος εἶχε δηλώσει κα-
θαρὰ στὸ πρῶτο τοῦ μνημόνιο, ὅτι τὸ ζήτημα τῆς κατάρρευσης
τῆς Τουρκίας «διόλου δὲν ἦταν ἀκαδημαϊκὸ καὶ φανταστικὸ οὔτε
ἐνδεχόμενον πολὺ ἀπόμακρον», ὅτι ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐσφαλλε
«θεωρώντας τὰ ζητήματα τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῶν Ἀγίων Τό-
πων ἀπλῆς ἐριδες ὁμοιες ὡς πρὸς τὴν ὑφὴ τους με τὶς δυσκολίες
ποῦ συνιστοῦν τὴν καθημερινὴν ρουτίνα τῆς διπλωματίας» κι ὅτι
τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων θὰ μπορούσε «νὰ πάρει σοβαρότατη
τροπὴ» καὶ νὰ ὀδηγήσει στὴν «καταστροφὴ». Ἡ ἴδια ἡ κυβέρνησις
συνασπισμοῦ εἶχε παραδεχθεῖ ὅχι μόνον ὅτι τοῦ εἶχε γίνεαι ἀδικία
στὴν ὑπόθεσις τῶν Ἀγίων Τόπων, ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶχε «δικαίωμα
κυρωμένο με συνθήκη στὴν κατ' ἐξαιρέσει προστασία» ἔντεκα ἐκα-
τομμυρίων ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου. Ὡστε ὅταν ἡ κυβέρνησις συνα-
σπισμοῦ δὲν κατάφερε νὰ ἐξαναγκάσει τὸν σουλτάνο στὴν ἀποδοχὴ
τῶν αἰτημάτων τοῦ Μέντσιακοβ, τότε ὁ τσάρος ἐνέργησε σύμφωνα
με τὸ πνεῦμα τοῦ μνημονίου τοῦ 1844, σύμφωνα με ὅσα εἶχε κα-
νονίσει με τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησις καὶ σύμφωνα με τὴν προφορικὴ
του δήλωσις πρὸς τὸν σερ G. Hamilton Seymour, ὅτι δηλ. «δὲν
θὰ δεχτεῖ ἀστεϊσμούς», ὅταν προετοιμάζεται νὰ θανατώσει ce
monsieur.⁵⁰ Δὲν γεννιέται ζήτημα, ὅτι ἔχει δίκιο ἀπέναντι στὴν
ἀγγλικὴν κυβέρνησις· τὸ μόνον ζήτημα εἶναι ἂν ἡ τελευταία εἶναι,
ἀκόμα κι αὐτὴ τὴν στιγμὴ, «ἐντάξει» ἀπέναντί του. Γιὰ ὅποιον
διαβάξει προσεκτικὰ τοῦτα τὰ ἐγγράφα τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἂν
αὐτὴ ἡ σκανδαλώδης κυβέρνησις παραμείνει στὴν ἐξουσία, ὁ ἀγγλι-
κὸς λαὸς μπορεῖ νὰ ὀδηγηθεῖ, κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδρασις ἐξωτερικῶν
περιπλοκῶν καὶ μόνον, σὲ μιὰ τρομερὴ ἐπανάστασις, ποῦ θὰ σάρωνε
μεμιᾶς θρόνον, κοινοβούλιον καὶ κυρίαρχες τάξεις, ἐφόσον ἔχασαν τὴν
ικανότητα καὶ τὴν βούλησις νὰ διατηρήσουν τὴν θέσις τῆς Ἀγγλίας
μέσα στὸν κόσμον.

Προκαλώντας διαμέσου τῆς Journal de Saint-Petersbourg
τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησις νὰ δημοσιεύσει τὶς μυστικὰς ἀποδείξεις τῆς
ἴδιας τῆς ἀτιμίας ὁ Νικόλαος ἔμεινε πιστὸς στὸ ἀπόφθεγμα του:
Je hais ceux qui me résistent; je méprise ceux qui me servent.⁵¹

Marx

*Κήρυξη πολέμου.
Για τήν ιστορία του ανατολικού ζητήματος*

New-York Daily Tribune, 15 'Απριλίου 1854
Λονδίνο, Τρίτη, 28 Μαρτίου 1854

‘Ο πόλεμος κηρύχθηκε επίτέλους. Το βασιλικό μήνυμα διαβάστηκε χθές στην Βουλή των Λόρδων και στην Βουλή των Κοινοτήτων...

‘Η δημοσίευση τής μυστικῆς ἀλληλογραφίας ἀνάμεσα στον τσάρο και στην ἀγγλική κυβέρνηση, ἀντί νά προκαλέσει τήν ἔκρηξη δημόσιας ἀγανάκτησης ἐναντία στην τελευταία, ἔδωσε —incredible dictu⁹⁰— τὸ σύνθημα στον ἡμερήσιο κι ἐβδομαδιαῖο τύπο νά συγχαρεῖ τήν ‘Αγγλία πού ἔχει κυβέρνηση τόσο γνήσια ἐθνική. Μαθαίνω, ὡστόσο, ὅτι θά γίνει μιὰ συγκέντρωση με σκοπὸ ν’ ἀνοίξει τὰ μάτια τοῦ τυφλωμένου βρετανικοῦ κοινοῦ στην πραγματική συμπεριφορὰ τῆς κυβέρνησης. Θὰ πραγματοποιηθεῖ τήν ἐπόμενη Πέμπτη στό Music Hall τῆς Store Street και ἀναμένεται νά λάβουν μέρος ὁ λόρδος Ponsonby, ὁ κ. Layard, ὁ κ. Urquhart κτλ.

.....

Μαθαίνουμε ὅτι στις 12 τοῦ μηνὸς ὑπογράφηκε τριπλὴ σύμμαχία ἀνάμεσα στην Γαλλία, στην ‘Αγγλία και στην Τουρκία,¹⁵⁵ ἀλλὰ ὅτι, παρὰ τὴν προσωπική παρέμβαση τοῦ σουλτάνου στον μεγάλο μουφτή,¹⁶⁸ ὁ τελευταῖος, με τὴν ὑποστήριξη τοῦ σώματος τῶν οὐλεμάδων,¹⁰⁷ ἀρνήθηκε νά ἐκδώσει φετῶν¹⁶⁹ πού νά ἐπικυρώνει τίς συμφωνίες γιὰ τίς ἀλλαγές στην θέση τῶν Χριστιανῶν στην Τουρκία ὡς ἀντίθετες πρὸς τὰ κελεύσματα τοῦ Κορανίου. ‘Η πληροφορία τούτη πρέπει νά θεωρηθεῖ ὡς σπουδαιότατη, ἀφοῦ προκάλεσε τὴν ἀκόλουθη παρατήρηση τοῦ λόρδου Derby:

«Ἐπιθυμῶ νά ἐκφράσω τὴν ἔντονη ἐπιθυμία μου ν’ ἀνακοινῶσει ἡ κυβέρνηση, ἀν ἐνέχει στοιχεῖα ἀλήθειας ἢ εἰδηση τῶν τελευταίων ἡμερῶν, ὅτι δηλ. στην συνθήκη μεταξύ ‘Αγγλίας, Γαλλίας και Τουρκίας ὑπάρχουν

άρθρα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐκχωροῦν δικαίωμα προστασίας· κάτι τέτοιο θὰ ἦταν τουλάχιστο ἐξίσου ἀπορριπτό ὅσο κι ἓνα ρωσικὸ δικαίωμα προστασίας, ἐναντίον τοῦ ὁποῖου ἐμεῖς διαμαρτυρηθήκαμε».

Οἱ σημερινοὶ Times δηλώνουν, ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς κυβέρνησης ἀντιτίθεται ἄμεσα σὲ κείνη τοῦ λόρδου Derby, καὶ προσθέτουν: «Θὰ λυπόμαστε βαθιὰ, ἂν ἡ μισαλλοδοξία τοῦ μουφτῆ¹⁸⁸ ἢ τῶν οὐλεμάδων¹⁰⁷ πετύχαινε νὰ προκαλέσει σοβαρὴ ἀντίσταση ἐναντία στὴν πολιτικὴ αὐτή».

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε τόσο τὴν ὑφὴ τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴν τουρκικὴ κυβέρνησι καὶ στὶς πνευματικὰς ἀρχὰς τῆς Τουρκίας ὅσο καὶ τὶς δυσκολίες πού ἀντιμετωπίζει σήμερα ἡ πρώτη ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ δικαιώματος προστασίας τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης —ζήτημα πού προφανῶς βρίσκεται στὴν ἀπαρχὴ ὅλων τῶν τωρινῶν περιπλοκῶν στὴν Ἐνατολή—, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ρίξουμε μιὰν ἀναδρομικὴ ματιὰ στὴν περασμένη ἱστορία καὶ ἐξέλιξη τοῦ πράγματος.

Τὸ Κοράνι καὶ ἡ μουσουλμανικὴ νομοθεσία, πού πηγάζει ἀπὸ αὐτό, ἀνάγουν τὴν γεωγραφία καὶ τὴν ἐθνογραφία τῶν διαφόρων λαῶν στὴν ἀπλὴ καὶ βολικὴ διάκρισι ἀνάμεσα σὲ δύο ἔθνη καὶ σὲ δύο χῶρες: τῶν πιστῶν καὶ τῶν ἀπίστων. Ὁ ἄπιστος εἶναι «χάρμπι», δηλ. ἐχθρὸς. Ὁ Ἰσλαμισμὸς προγράφει τὸ ἔθνος τῶν ἀπίστων, δημιουργώντας κατὰστασι μόνιμης ἐχθρότητας ἀνάμεσα στὸν Μουσουλμάνο καὶ στὸν ἄπιστο. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ τὰ πειρατικὰ πλοῖα τῶν χωρῶν τῆς Μπαρμπαριᾶς¹⁷⁰ ἀποτελοῦσαν τὸν ἱερὸ στόλο τοῦ Ἰσλάμ. Πῶς μπορεῖ, λοιπόν, νὰ συμφιλιωθεῖ μὲ τὸ Κοράνι ἡ ὑπαρξὴ Χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης; Ἡ μουσουλμανικὴ νομοθεσία λέει:

«Ἄν μιὰ πόλις παραδοθεῖ μὲ συνθηκολόγησι καὶ οἱ κάτοικοι τῆς δεχθοῦν νὰ γίνουν ραγιάδες, δηλ. ὑπήκοοι ἐνὸς Μουσουλμάνου κυρίου, δίχως ν' ἀπεμπολήσουν τὴν πίστη τους, πληρώνουν χαράτσι (κεφαλικὸ φόρο) κι ἔτσι κλείνουν ἀνακωχὴ μὲ τοὺς πιστοὺς καὶ κανεὶς δὲν ἐπιτρέπεται πιά νὰ δημεύσει τὰ ἀγαθὰ τους ἢ νὰ τοὺς πάρει τὰ σπῆτια τους... Στὴν περίπτωσι αὐτὴ οἱ παλιὲς ἐκυλησίαι τους ἀποτελοῦν μέρος τῆς περιουσίας τους καὶ τοὺς ἐπιτρέπεται νὰ λειτουργοῦν μέσα σ' αὐτές. Δὲν τοὺς ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ χιτίζουν καινούργιαι. Ἐχουν μονάχα τὸ δικαίωμα νὰ τὶς ἐπιδιορθώσουν καὶ νὰ ξαναχιτίζουν τὰ χαλασμένα τους τμήματα. Κατὰ

διαστήματα οι κυβερνήτες τών επαρχιών όφείλουν να στέλνουν επιτρόπους τους για να εξετάζουν τις εκκλησίες και τὰ ιερά τών Χριστιανών και να διαπιστώνουν, αν χτίστηκαν καινούργια κτήρια με πρόσχημα τήν επιδιόρθωση τών παλαιών. "Αν μιὰ πόλη κατακτηθεῖ βίαια, οι κάτοικοι επιτρέπεται να χρησιμοποιούν τις εκκλησίες τους, αλλά μόνο ως κατοικίες ή ως καταφύγια, όχι ως τόπους λατρείας».¹⁷¹

Μιά και ή Κωνσταντινούπολη παραδόθηκε με συνθηκολόγηση, όπως και τὸ μέγιστο μέρος τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, οι ἐκεῖ Χριστιανοὶ ἀπολαύουν τὰ προνόμιά τους μόνο και μόνο ἐπειδὴ συμφώνησαν ν' ἀποδεχθοῦν τὴν μουσουλμανικὴ προστασία. Ἀποκλειστικὰ γι' αὐτὸ τὸν λόγο οι Χριστιανοὶ δέχονται νὰ κυβερνηθοῦν ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους σύμφωνα με τὸν μουσουλμανικὸ νόμο, ἐνῶ ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ πνευματικὸς τους ἀρχηγός, εἶναι συνάμα πολιτικὸς τους ἐκπρόσωπος και ἀρχιδικαστῆς τους. "Ὅπου ὑπάρχει συμπαγῆς πληθυσμὸς Ἑλλήνων ραγιαδῶν μέσα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἐκεῖ οι ἀρχιεπίσκοποι κι οι ἐπίσκοποι εἶναι με νόμο μέλη τών δημοτικῶν συμβουλίων και ρυθμίζουν ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ πατριάρχου τὴν κατανομὴ ὄσων φόρων ἐπιβάλλονται στοὺς Ἕλληνας. Ὁ πατριάρχης εἶναι ὑπεύθυνος ἀπέναντι στὴν Πύλη γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τών ὁμοθρήσκων του. Ἐχοντας ὁ ἴδιος τὸ δικαίωμα νὰ δικάζει τοὺς ραγιαδες τῆς Ἐκκλησίας του, μεταβιβάζει τοῦτο τὸ δικαίωμα στοὺς μητροπολίτες και στοὺς ἐπίσκοπους μέσα στὰ ὄρια τών περιφερειῶν τους, κι οι ἀποφάσεις τών τελευταίων εἶναι ὑποχρεωτικὲς γιὰ τὰ ἐκτελεστικὰ ὄργανα τῆς Πύλης, τοὺς καδῆδες κτλ. Οι τιμωρίες πὺ δικαιοῦνται νὰ ἐπιβάλλουν εἶναι πρόστιμα, φυλάκιση, ραβδισμὸς κι ἔξορία. Ἐπιπλέον, ή Ἐκκλησία τους τους δίνει τὴν ἐξουσία τοῦ ἀφορισμοῦ. Πέρα ἀπὸ τὰ ποσὰ τών προστίμων, εισπράττουν και διάφορα τέλη ἀπὸ ἀστικὲς κι ἐμπορικὲς δίκες. Κάθε ἱεραρχικὴ βαθμίδα τοῦ κλήρου ἔχει τὸ χρηματικὸ τῆς τίμημα. Ὁ πατριάρχης πληρώνει στὸ Ντιβάνι.²⁸ ἓνα μεγάλο φόρο προκειμένου νὰ ἐγκατασταθεῖ στὸ ἀξίωμά του, ὅμως κι αὐτὸς με τὴν σειρά του πούλᾳ τις ἀρχιεπισκοπὲς και τις ἐπισκοπὲς στοὺς κληρικούς τοῦ θρησκευματός του. Οι τελευταῖοι ἀποζημιώνονται με τὴν πούληση κατώτερων ἀξιωμάτων και με τὰ τέλη πὺ εισπράττουν ἀπὸ

τούς παπάδες. Τοῦτοι πάλι πουλοῦν λιανικὰ ὄσες ἐξουσίες ἀγόρασαν ἀπὸ τούς ἀνωτέρους τους καὶ ἐμπορεύονται ὄλες τὶς πράξεις τοῦ λειτουργήματός τους, ὅπως εἶναι οἱ βαφτίσεις, οἱ γάμοι, τὰ διαζύγια καὶ οἱ διαθῆκες.

Ἐκ τούτου τὸ ἐκπρόσωπὸ φαίνεται καθαρά, ὅτι τὸ θεοκρατικὸ αὐτὸ σύστημα πάνω στοὺς Χριστιανοὺς τῆς Τουρκίας καὶ ἡ ὅλη δομὴ τῆς κοινωνίας τους ἔχει ὡς ἀκρογωνιαῖο λίθο τὴν ὑποταγὴ τῶν ραγιαδῶν στὸ Κοράνι, τὸ ὁποῖο, μὲ τὴν σειρά του, ἀντιμετωπίζοντάς τους ὡς ἀπίστους — δηλ. ὡς ἔθνος μὲ τὴν θρησκευτικὴ μόνον ἔννοια— κυρώνει τὴν διττὴ πνευματικὴ καὶ κοσμικὴ ἐξουσία τῶν ἱερέων τους. Ἄν, λοιπόν, καταργήσεις τὴν ὑποταγὴ τους στὸ Κοράνι μὲ μιὰν ἀστικὴ χειραφέτηση, καταργεῖς ταυτόχρονα καὶ τὴν ὑποταγὴ τους στὸν κλῆρο καὶ προκαλεῖς μιὰν ἐπανάσταση στὶς κοινωνικές, πολιτικὲς καὶ θρησκευτικὲς τους σχέσεις, ἡ ὁποία καταρχὴν πρέπει νὰ τοὺς ρίξει ἀναπόδραστα στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Ρωσσίας. Ἄν ὑποκαταστήσεις τὸ Κοράνι μὲ ἓναν *code civil*,^α θὰ πρέπει νὰ δυτικοποιήσεις ὀλόκληρη τὴν δομὴ τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας.

Μετὰ τὴν περιγραφὴ τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς Μουσουλμάνους καὶ στοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους τους ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα: ποιὲς εἶναι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς Μουσουλμάνους καὶ στοὺς ἀπίστους ἄλλοδαπούς;

Ἐφόσον τὸ Κοράνι θεωρεῖ ὅλους τοὺς ἄλλοδαπούς ὡς ἐχθρούς, κανεὶς δὲν θὰ τολμήσει νὰ παρουσιαστεῖ σὲ μιὰ μουσουλμανικὴ χώρα δίχως νὰ ἔχει λάβει τὰ μέτρα του. Ἔτσι, οἱ πρῶτοι Εὐρωπαῖοι ἔμποροι, πού διακινδύνευσαν τὴν διεξαγωγὴ ἐμπορίου μ' ἓναν τέτοιο λαό, γιὰ νὰ ἐξασφαλιστοῦν ἐπινόησαν καὶ πέτυχαν νὰ κερδίσουν μιὰν εἰδικὴ μεταχείριση καὶ προνόμια, πού στὴν ἀρχὴ ἦσαν προσωπικὰ, ἀργότερα ὅμως ἐπεκτάθηκαν σ' ὀλόκληρο τὸ ἔθνος τους. Ἔτσι γεννήθηκαν οἱ διομολογήσεις.¹⁴² Οἱ διομολογήσεις εἶναι αὐτοκρατορικὰ διπλώματα, ἔγγραφα προνομίων, πού παραχωροῦνται ἀπὸ τὴν Πύλη σὲ διάφορα εὐρωπαϊκὰ ἔθνη καὶ ἐξουσιοδοτοῦν τοὺς ὑπηκόους τους νὰ μπαίνουν ἐλεύθερα σὲ μωαμεθανικὲς χῶρες καὶ νὰ κάνουν ἐκεῖ ἀνενόχλητα τὶς δουλειές τους ἢ νὰ ἀσκοῦν τὴν λατρεία τοῦ θρησκευμάτός τους. Ἐκ τῆς συνθήκης διαφέρουν

ώς πρὸς ἓνα οὐσιῶδες σημεῖο: δὲν εἶναι ἀμοιβαῖες, δηλ. δὲν προκύπτουν ἀπὸ συζητήσεις κι ἀντεγκλήσεις τῶν συμβαλλομένων μερῶν οὔτε γίνονται ἐκατέρωθεν δεκτὲς ὑπὸ τὸν ὄρο ἀμοιβαίων πλεονεκτημάτων και παραχωρήσεων. Ἀπεναντίας, οἱ διομολογήσεις εἶναι μονομερεῖς παραχωρήσεις ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς κυβερνήσης πού τις ἐκδίδει, γι' αὐτὸ και μποροῦν ν' ἀνακληθοῦν ὅποτε αὐτὴ τὸ θελήσει. Πράγματι, ἡ Πύλη κατὰ καιροὺς ἐκμηδένισε ὅσα προνόμια ἐκχώρησε σ' ἓνα ἔθνος ἐπεκτείνοντάς τα και σὲ ἄλλα ἢ τὰ ἀνακάλεσε ὀλότελα ἀρνούμενη νὰ παρατείνει τὴν ἐφαρμογὴ τους. Τοῦτος ὁ ἀβέβαιος χαρακτήρας τῶν διομολογήσεων τις ἔκαμε συνεχὴ πηγὴ διαμαχῶν, παραπόνων ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν πρεσβευτῶν και ἀτέλειωτων ἀνταλλαγῶν διακοινώσεων ἢ φερμανιῶν, τὰ ὅποια ἀνανεώνονται στὴν ἀρχὴ κάθε βασιλείας.

Ἀπ' αὐτὲς τις διομολογήσεις πρόκυψε τὸ δικαίωμα προστασίας τῶν ξένων Δυνάμεων, ὄχι ὡς πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους τῆς Πύλης —τοὺς ραγιάδες—, παρὰ ὡς πρὸς τοὺς ὀμοθρήσκους τους, οἱ ὅποιοι ἐπισκέπτονταν τὴν Τουρκία ἢ ἔμεναν ἐκεῖ ὡς ἄλλοδαποί. Ἡ πρώτη δύναμη πού ἀπόκτησε ἓνα τέτοιο δικαίωμα προστασίας ἦταν ἡ Γαλλία. Οἱ διομολογήσεις μεταξὺ Γαλλίας και ὀθωμανικῆς Πύλης, πού ἔγιναν στὰ 1535 ἐπὶ Σουλεϊμάν τοῦ Μεγάλου και Φραγκίσκου Α', στὰ 1604 ἐπὶ Ἀχμέτ Α' και Ἐρρίκου Δ', και στὰ 1673 ἐπὶ Μουσταφᾶ Β' και Λουδοβίκου ΙΔ', ἀνανεώθηκαν, ἐπικυρώθηκαν, ἀνακεφαλαιώθηκαν και προσαυξήθηκαν στὴν συμπλήρη τοῦ 1740, πού εἶχε τὸν τίτλο «Παλαιὲς και νέες διομολογήσεις και συνθήκες ἀνάμεσα στὴν γαλλικὴ Αὐλὴ και στὴν ὀθωμανικὴ Πύλη, ἀνανεωμένες και ἐπαυξημένες τὸ ἔτος 1740 μ.Χ. και 1153 τῆς Ἐγίρας,¹⁷² μεταφρασμένες» (ἡ πρώτη ἐπίσημη και κυρωμένη ἀπὸ τὴν Πύλη μετάφραση) «στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸν κ. Deval, γραμματέα-διερμηνέα τοῦ βασιλιᾶ και πρῶτο του δραγουμάνου¹⁷³ στὴν ὀθωμανικὴ Πύλη».¹⁷⁴ Τὸ ἄρθρο 32 τῆς συμφωνίας αὐτῆς κατοχυρώνει τὸ δικαίωμα προστασίας τῆς Γαλλίας ὡς πρὸς ὄλα τὰ μοναστήρια, ὄσα ἀκολουθοῦν τὴν γαλλικὴ θρησκεία, σ' ὄποιο ἔθνος κι ἂν ἀνήκουν, καθὼς κι ὡς πρὸς τοὺς Φράγκους ἐπισκέπτες τῶν Ἀγίων Τόπων.

Ἡ Ρωσσία ἦταν ἡ πρώτη Δύναμη πού στὰ 1774 ἐνσωμάτωσε

μιάν διομολόγηση, καμωμένη κατά τὸ γαλλικὸ παράδειγμα, σὲ μιὰ συνθήκη, τὴν συνθήκη τοῦ Καίναρτζῆ.⁵² Ἔτσι στὰ 1802 ὁ Ναπολέοντας θεώρησε σκόπιμο νὰ κάμει τὴν ὑπαρξὴ καὶ διατήρηση τῶν διομολογήσεων ἀντικείμενο ἄρθρου συνθήκης καὶ νὰ τῆς δώσει χαρακτῆρα συμβολαίου ἀμοιβαῖα δεσμευτικοῦ.¹⁷⁵

Ποιά εἶναι τώρα ἡ σχέση τοῦ ζητήματος τῶν Ἀγίων Τόπων μὲ τὸ δικαίωμα προστασίας;

Τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ δικαιώματος προστασίας τῶν ἑλληνορθόδοξων θρησκευτικῶν κοινοτήτων, ποὺ εἶναι ἐγκατεστημένες στὴν Ἱερουσαλήμ, καθὼς καὶ τῶν κτηρίων, ποὺ αὐτὲς κατέχουν στὰ ἅγια ἐδάφη, ἰδιαίτερα τοῦ ναοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου. Ἐννοεῖται ὅτι ἐδῶ κατοχὴ δὲν σημαίνει ἰδιοκτησία, τὴν ὁποία ἄλλωστε ἀρνεῖται τὸ Κοράνι στοὺς Χριστιανούς, παρὰ μόνον τὸ δικαίωμα ἐπικαρπίας. Τοῦτο τὸ δικαίωμα ἐπικαρπίας διόλου δὲν ἀπαγορεύει στὶς ἄλλες κοινότητες ν' ἀσκοῦν τὴν λατρεία τους στὸν ἴδιο τόπο, ἐφόσον οἱ κάτοχοί του δὲν ἔχουν ἄλλα προνόμια παρὰ νὰ κρατοῦν τὰ κλειδιά, νὰ ἐπιδιορθώνουν καὶ νὰ πατοῦν τὰ κτήρια, ν' ἀνάβουν τὸ ἅγιο φῶς, νὰ σκουπίζουν τὰ δωμάτια καὶ ν' ἀπλώνουν τὰ χαλιά, πράγμα ποὺ στὴν Ἀνατολὴ ἀποτελεῖ σύμβολο κατοχῆς. Ὅπως ὁ Χριστιανισμὸς κορυφώνεται στοὺς Ἀγίους Τόπους, ἔτσι καὶ τὸ ζήτημα τοῦ δικαιώματος προστασίας βρῆκε ἐκεῖ τὴν ὑψιστὴ ἐκφρασὴ του.

Τμήματα τῶν Ἀγίων Τόπων καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου κατέχονται ἀπὸ τοὺς Λατίνους, τοὺς Ἑλληνας, τοὺς Ἀρμενίους, τοὺς Ἀβησσυνούς, τοὺς Σύρους καὶ τοὺς Κόπτες. Ἀνάμεσα σ' ὄλους αὐτοὺς τοὺς μνηστήρες γεννήθηκε μιὰ σύγκρουση. Οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης, βλέποντας τὴν θρησκευτικὴ αὐτὴ ἔριδα ὡς ζήτημα τῆς ἀντίστοιχης ἐπιρροῆς τους στὴν Ἀνατολή, ἀπευθύνθηκαν ἀρχικὰ στοὺς κυρίους αὐτοῦ τοῦ ἐδάφους, στοὺς φανατικούς καὶ ἀπληστους πασάδες, ποὺ ἔκαναν κατάχρηση τῆς θέσης τους. Ἡ ὀθωμανικὴ Πύλη¹⁷ καὶ τὰ ὄργανά της υιοθέτησαν ἓνα ἐξαιρετικὰ μπερδεμένο *systeme de bascule*¹⁸ καὶ ἐβγαλαν κρίσεις κατὰ καιροὺς εὐνοϊκὲς γιὰ τοὺς Λατίνους, τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς Ἀρμενίους, ζητώντας καὶ παίρνοντας χρυσάφι ἀπὸ ὄλων τὰ χέρια καὶ κοροϊδεύοντάς τους ὄλους. Δὲν προλάβαιναν οἱ Τοῦρκοι νὰ παρα-

χωρήσουν ένα φερμάνι, πού άναγνώριζε τὸ δικαίωμα τῶν Λατίνων ὡς πρὸς τὴν κατοχὴ ἑνὸς διαμφισβητούμενου τόπου, καὶ οἱ Ἄρμενιοὶ ἐμφανίζονταν μὲ πουργὶ πιδ γεμάτο, λαβαίνοντας ἀμέσως ἕνα φερμάνι ἀντίθετο. Ἰδια τακτικὴ καὶ μὲ τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ἐπιπλέον, ὅπως μαρτυρεῖται ἐπίσημα σὲ διάφορα φερμάνια τῆς Πύλης καὶ «χουτζέτια» (γνωμοδοτήσεις) τῶν ὀργάνων τῆς, γνώριζαν τὴν τέχνη νὰ προσκομίζουν πλαστοὺς καὶ ψευδεῖς τίτλους. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις οἱ ἀποφάσεις τῆς σουλτανικῆς κυβέρνησης ἔμεναν ἀνεκτέλεστες ἐξαιτίας τῆς ἀπληστίας καὶ τῆς κακοβουλίας τῶν πασάδων καὶ τῶν κατώτερων ὀργάνων στὴν Συρία. Τότε χρειαζόταν ν' ἀρχίσουν νέες διαπραγματεύσεις, νὰ διοριστοῦν καινούργιοι ἐκπρόσωποι καὶ νὰ δοθεῖ κι ἄλλο χρῆμα. Ὅ,τι ἔκανε ἡ Πύλη στὸ παρελθὸν ἀπὸ χρηματικούς ὑπολογισμούς, στὶς μέρες μας τὸ κάνει ἀπὸ φόβο, μὲ σκοπὸ νὰ κερδίσει προστασία καὶ εὐνοια. Ἀφοῦ ἱκανοποίησε τὶς ἀπαιτήσεις τῆς Γαλλίας καὶ τῶν Λατίνων, ἔσπευσε νὰ παραχωρήσει τοὺς ἴδιους δροὺς στὴν Ρωσία καὶ στοὺς Ἕλληνας, προσπαθώντας νὰ γλυτώσει ἀπὸ μιὰ θύελλα, τὴν ὁποία αἰσθανόταν ἀνίκανη ν' ἀντιμετωπίσει. Δὲν ὑπῆρξε ἱερό, παρεκκλήσι ἢ πέτρα τοῦ ναοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου πού νὰ μὴν ἀναποδογυρίστηκε μέσα κι ἔξω γιὰ νὰ βρεθεῖ ἀφορμὴ καυγᾶ ἀνάμεσα στὶς διάφορες χριστιανικὲς κοινότητες.

Γύρω ἀπὸ τὸν Πανάγιό Τάφο βρῖσκουμε μιὰ σύναξη τῶν διαφορῶν αἱρέσεων τοῦ Χριστιανισμοῦ, πίσω ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς διεκδικήσεις τῶν ὁποίων κρύβονται ἰσάριθμες πολιτικὲς καὶ ἐθνικὲς ἀντιζηλιές.

Ἡ Ἱερουσαλὴμ καὶ οἱ Ἅγιοι Τόποι κατοικοῦνται ἀπὸ ἔθνη διαφορετικῶν θρησκευμάτων: Λατίνους, Ἕλληνας, Ἀρμενίους, Κόπτες, Ἀβησσυνούς καὶ Σύρους. Ὑπάρχουν 2.000 Ἕλληνορθόδοξοι, 1.000 Λατίνοι, 350 Ἀρμένιοι, 100 Κόπτες, 20 Σύροι καὶ 20 Ἀβησσυνοὶ — σύνολο 3.490. Στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ἔχουμε 13.730.000 Ἕλληνορθόδοξους, 2.400.000 Ἀρμενίους καὶ 900.000 Λατίνους. Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς κατηγορίες αὐτὲς ἔχει τὶς ὑποδιαιρέσεις τῆς. Ἡ Ἕλληνορθόδοξη Ἐκκλησία, γιὰ τὴν ὁποία μίλησα παραπάνω καὶ ἡ ὁποία ἀναγνωρίζει τὸν πατριάρχη τῆς Κωνσταντινούπολης, διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν Ἕλληνορωσικὴ, τῆς ὁ-

ποίας κύρια πνευματική ἀρχὴ εἶναι ὁ τσάρος, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλαδική, τῆς ὁποίας κύριες ἀρχές εἶναι ὁ βασιλιάς καὶ ἡ σύνοδος τῶν Ἀθηνῶν. Παρόμοια, οἱ Λατίνοι ὑποδιαίρουνται σὲ Ρωμαιοκαθολικούς, Οὐνίτες καὶ Μαρωνίτες, ἐνῶ οἱ Ἀρμένιοι σὲ Γρηγοριανούς καὶ Λατίνους· ἡ ἴδια διάκριση ἰσχύει γιὰ τοὺς Κόπτες καὶ τοὺς Ἀβησσυνούς. Οἱ τρεῖς ἐπικρατέστερες θρησκευτικὲς ἐθνικότητες στοὺς Ἁγίους Τόπους εἶναι οἱ Ἕλληνες, οἱ Λατίνοι καὶ οἱ Ἀρμένιοι. Μπορεῖ νὰ λεχθεῖ, ὅτι ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία ἐκπροσωπεῖ κυρίως λατινικὲς φυλές, ἡ Ἑλληνορθόδοξη σλαβικὲς, τουρκοσλαβικὲς καὶ ἑλληνικὲς, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες ἀσιατικὲς καὶ ἀφρικανικὲς.

Φανταστεῖτε ὄλους αὐτοὺς τοὺς ἀντίμαχους λαοὺς νὰ πολιορκοῦν τὸν Πανάγιο Τάφο, τοὺς μοναχοὺς νὰ πολεμοῦν μεταξύ τους καὶ τὸ φαινομενικὸ ἀντικείμενο τῆς ἐριδας νὰ εἶναι ἓνα ἀστέρι ἀπὸ τὸ σπῆλαιο τῆς Βηθλεέμ, ἓνας τάπητας, τὸ κλειδί ἐνὸς ἱεροῦ, μιά ἀγία τράπεζα, κάποια λειψανοθήκη, μιά καρτέλα, ἓνα μαξιλαράκι — ἢ ἓνα ὅποιοδήποτε γελοῖο προβάδισμα!

Γιὰ νὰ καταλάβουμε τίς τέτοιες σταυροφορίες τῶν μοναχῶν, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ λάβουμε ὑπόψη, πρῶτο, τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους, καὶ δεύτερο, τὸν τρόπο τῆς στέγασής τους. Ὅπως γράφει ἓνας πρόσφατος περιηγητής:

«Ὅλα τὰ θρησκευτικὰ ἀπορρίμματα διαφόρων ἐθνῶν ζοῦν στὴν Ἱερουσαλήμ ξέχωρα τὸ ἓνα ἀπ' τ' ἄλλο, ἐχθρικά καὶ ζηλότυπα — ἓνας πληθυσμὸς νομαδικός, πού ἀδιάκοπα στρατολογεῖται ἀπὸ προσκυνητὲς καὶ ἀποδεκατίζεται ἀπὸ λιμὸ καὶ ἀθλιότητα. Ὁ Εὐρωπαῖος πεθαίνει ἢ γυρίζει στὴν Εὐρώπη μετὰ ἀπὸ κάμποσα χρόνια, οἱ πασάδες καὶ ἡ φρουρά τους πᾶνε στὴν Δαμασκὸ ἢ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ οἱ Ἀραβες φεύγουν στὴν ἐρημο. Ἡ Ἱερουσαλήμ εἶναι ἓνας τόπος, ὅπου καθένας κατασκηνώνει μιά φορά, κανεὶς ὁμως δὲν μένει. Ὅποιοι κατοικεῖ στὴν ἀγία πόλη κερδίζει τὰ πρὸς τὸ ζῆν χάρη στὴν θρησκεία του — οἱ Ἑλληνορθόδοξοι ἢ οἱ Ἀρμένιοι ἀπὸ τοὺς 12 ἢ 13.000 προσκυνητὲς, πού ἐπισκέπτονται κάθε χρόνο τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ οἱ καθολικοὶ ἀπὸ τίς ἐπιδοτήσεις ἢ τίς ἐλεημοσύνας τῶν ὁμοθρήσκων τους ἀπὸ τὴν Γαλλία, τὴν Ἰταλία κ.τ.λ.»¹⁷¹

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μοναστήρια καὶ τὰ ἱερά τους, τὰ χριστιανικὰ ἔθνη κατέχουν στὴν Ἱερουσαλήμ μικρὲς κατοικίες ἢ κελλιὰ προσαρ-

τημένα στο ναό τοῦ Παναγίου Τάφου· ἐδῶ κατοικοῦν ὄσοι μοναχοὶ φυλάνε μέρα καὶ νύχτα τὸ ἅγιο τοῦτο κτήριο. Κατὰ περιόδους οἱ μοναχοὶ αὐτοὶ βοηθοῦνται στὴν ἐπιτέλεση τῶν καθηκόντων τους ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς τους. Τὰ κελλιά τους ἔχουν μιὰ καὶ μόνη πόρτα, πού βγαίνει στοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ, καὶ οἱ φύλακες μοναχοὶ παίρνουν τὴν τροφή τους ἀπέξω, ἀπὸ κάποια θυρίδα. Οἱ πόρτες τοῦ ναοῦ εἶναι κλειστὲς καὶ φυλάγονται ἀπὸ Τούρκους, πού δὲν τίς ἀνοίγουν παρὰ μόνο ἂν πάρουν χρήματα καὶ τίς κλείνουν κατὰ τὴν ἰδιοτροπία ἢ τὴν ἀπληστία τους.

Οἱ ἔριδες ἀνάμεσα σὲ κληρικούς εἶναι οἱ πιὸ δηλητηριώδεις, εἶπε ὁ Mazarin. Ἄς βάλει τώρα κανεὶς μὲ τὸ νοῦ του ὄλους αὐτοὺς τοὺς κληρικούς, πού ζοῦν ὄχι μόνο ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἱερά, ἀλλὰ καὶ ἐντός τους!

Γιὰ νὰ ὀλοκληρώσουμε τὴν εἰκόνα, ἃς ὑπενθυμίσουμε ὅτι οἱ πατέρες τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦνται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ Ρωμαίους, Σαρδῆνιους, Νεαπολιτάνους, Ἴσπανούς καὶ Αὐστριακούς, φθονοῦν ὄλοι τους τὸ γαλλικὸ δικαίωμα προστασίας καὶ θὰ ἐπιθυμοῦσαν νὰ τὸ ἀντικαταστήσουν μ' ἓνα ἀντίστοιχο δικαίωμα τῆς Αὐστρίας, τῆς Σαρδηνίας ἢ τῆς Νεάπολης, ἐφόσον μάλιστα οἱ βασιλιάδες τῶν δύο τελευταίων χωρῶν ἔχουν τὸν τίτλο τοῦ Βασιλιᾶ τῆς Ἱερουσαλήμ. Πρέπει ἐπιπλέον νὰ ποῦμε ὅτι ὁ μόνιμος πληθυσμὸς τῆς Ἱερουσαλήμ ἀριθμεῖ περίπου 15.500 ψυχές· ἀπ' αὐτοὺς 4.000 εἶναι Μουσουλμάνοι καὶ 8.000 Ἰουδαῖοι. Οἱ Μουσουλμάνοι, πού ἀποτελοῦν τὸ ἓνα τέταρτο περίπου τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ Τούρκους, Ἀραβες καὶ Μαυριτανούς, εἶναι βέβαια τὰ ἀφεντικά ἀπὸ κάθε ἀποψη καὶ διόλου δὲν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τῆς κυβέρνησης στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἀθλιότητα καὶ τὰ βάσανα τῶν Ἰουδαίων τῆς Ἱερουσαλήμ δὲν ἔχουν τὸ ὄμοιό τους· κατοικοῦν στὴν βρωμερότερη συνοικία, πού ὀνομάζεται Χαρεθ-ἔλ-Γιαλοῦντ καὶ βρίσκεται στὴν περιοχή τοῦ ρύπου, μεταξὺ Σιών καὶ Ἀμωρία (ἐκεῖ εἶναι καὶ οἱ συναγωγές τους), ἀποτελώντας μόνιμο στόχο τῆς μουσουλμανικῆς καταπίεσης καὶ μισαλλοδοξίας, προσβαλλόμενοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, καταδιωκόμενοι ἀπὸ τοὺς Λατίνους καὶ ζώντας μοναχὰ ἀπὸ τίς πενιχρὲς ἐλεημοσύνες πού τοὺς στέλνουν οἱ ἀδελφοὶ τους

ἀπὸ τὴν Εὐρώπῃ. Οἱ Ἰουδαῖοι, πάντως, δὲν εἶναι ἰθαγενεῖς, παρὰ κατὰγονται ἀπὸ διάφορες καὶ μακρινές χῶρες καὶ ἔλκονται στὴν Ἱερουσαλὴμ μόνο καὶ μόνο ἀπὸ τὴν λαχτάρα νὰ κατοικήσουν στὴν κοιλάδα τοῦ Ἰωσαφάτ καὶ νὰ πεθάνουν στὸν ἴδιο ἐκεῖνο τόπο, ὅπου ἀναμένεται ὁ λυτρωτής.

«Περιμένοντας τὸν θάνατό τους», λέει ἓνας Γάλλος συγγραφέας, «ὑποφέρουν καὶ προσεύχονται. Τὰ βλέμματά τους στρέφονται πρὸς τὸ δρος Ἀμωρία, ὅπου κάποτε ἐγέρθηκε ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος καὶ πού δὲν τόλμησαν νὰ τὸ προσεγγίσουν, ἔχυναν δάκρυα γιὰ τὶς συμφορὲς τῆς Σιών καὶ τὴν διασπορά τους στὸν κόσμον».¹⁷¹

Γιὰ νὰ ἐξαθλιώσουν ἀκόμα περισσότερο τοὺς Ἰουδαίους αὐτούς, ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Πρωσσία διόρισαν στὰ 1840 ἓναν ἀγγλικανὸ ἐπίσκοπο στὴν Ἱερουσαλὴμ, τοῦ ὁποίου σκοπὸς ὁμολογημένος εἶναι ἡ προσηλύτισή τους. Στὰ 1845 ὁ ἐπίσκοπος αὐτὸς κακοποιήθηκε ἄγρια καὶ περιπαίχθηκε ἀπὸ Ἰουδαίους, Χριστιανούς καὶ Τούρκους μαζί. Πράγματι, μποροῦμε νὰ πούμε, ὅτι αὐτὸς στάθηκε ἡ πρώτη καὶ μοναδική αἰτία ἔνωσης ὄλων τῶν θρησκείων τῆς Ἱερουσαλὴμ.

Καταλαβαίνουμε, τώρα, γιατί ἡ κοινὴ λατρεία τῶν Χριστιανῶν στοὺς Ἁγίους Τόπους συνίσταται τελικὰ σὲ ἀδιάκοπους ξυλοδαρμούς ἀνάμεσα στὶς διάφορες αἱρέσεις τῶν πιστῶν· γιατί, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ ἱεροὶ αὐτοὶ ξυλοδαρμοὶ ἀπλῶς συγκαλύπτουν μιὰ θύραθεν πάλῃ, ὄχι μόνο ἐθνῶν, ἀλλὰ καὶ φυλῶν· καὶ γιατί τὸ δικαίωμα προστάσιος τῶν Ἁγίων Τόπων, πού παρουσιάζεται γελοῖο στὴν Δύση, ἀλλὰ σπουδαιότατο στὴν Ἀνατολή, ἀποτελεῖ μιὰν ἀπὸ τὶς ὀψεις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖο ἀναπαράγεται ἀσταμάτητα, καταστέλλεται συνεχῶς, ὅμως ποτὲ δὲν λύνεται.

Marx

[*Ὁ τουρκικὸς στρατός. Μελέτη τῆς τουρκικῆς ἱστορίας*]

.....

Σοῦ ἐσωκλείω ἓνα χτεσινὸ ἄρθρο τοῦ Urquhart γιὰ τὸν πόλεμο καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ ἓνα παλιότερο φυλλάδιο σχετικὰ μὲ τὰ στρατιωτικὰ του σχέδια. Καὶ γιὰ τὰ δύο θέλω διεξοδικὰ τὴν κρίση σου.

Ἔνας ἀπὸ τοὺς Πρ[ώσσοις] ἐκπαιδευτὲς τῶν Τούρκων, τὸν ὁποῖο εἶδα χτές τυχαῖα ἐδῶ, θεωρεῖ τὸ τουρκικὸ πυροβολικὸ ἐξαιρετικὸ, ἀλλὰ τὸν στρατὸ στὸ σύνολό του ὡς διακοσμητικὸ στοιχεῖο, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ματαιώνεται κάθε ἐνεργὴ δράση.

.....

Προχθὲς ἀπαγόρευσα μὲ γράμμα μου¹⁷⁶ στὴν Tribune... νὰ οἰκειοποιεῖται ὡς Leader^{ογ} ἄλλα πράγματα ἐκτὸς ἀπὸ *militaria*^{οδ} — εἰδαλλιῶς νὰ μὴν ἀναφέρει τὸ ὄνομά μου, γιὰτὶ δὲν θέλω νὰ ἐμφανίζομαι μονάχα σὲ σχέση μὲ ἀδιάφορο *stuff*.^{οε} Εἶναι ἀπαραίτητο ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν στιγμή νὰ τῆς ἀποδείξω μὲ στρατιωτικὰς συνεργασίαις ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ μὲ στερηθεῖ.

.....

Κατέχω τώρα τὴν «Ἱστορία τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους» τοῦ Hammer.³⁵ Τὸ διάβασμα ἀπαιτεῖ ὑπομονή. Μοῦ μένει ἀκόμα τὸ 1/4 περίπου. Βρίσκεται στὴν διάθεσή σου, *if wanted*.^{οστ}

Ὁ Marx στὸν Engels, 29.3.1854

[*Τουρκία καὶ Ἑλλάδα.*
Οἱ Ἴταλοὶ γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα]

New-York Daily Tribune, 2 Μαῦου 1854
Λονδίνο, Τρίτη, 18 Ἀπριλίου 1854

Λέγεται ὅτι οἱ κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἀντάλλαξαν ἐπιτέλους ἀντίγραφα μιᾶς ἐπιθετικῆς καὶ ἀμυντικῆς συνθήκης, ἡ ὁποία περιέχει πέντε ἄρθρα. Τὸ περιεχόμενον δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστό.

Στις 6 Ἀπριλίου ἐγινε στὴν Ἀθήνα δοξολογία γιὰ τὴν ἐπέτειον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Δὲν παρευρέθησαν οἱ πρεσβευτὲς τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Τὴν ἴδια μέρα ὁ Observateur d'Athènes καταχωροῦσε δεκαεὶ βασιλικὰς ordonnances, ὡς ἀποδεχόμενες τὴν παραίτηση εἰκοσιενὸς στρατηγῶν, συνταγματάρχων καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν, πού ὄλοι τοὺς θὰ πήγαιναν νὰ ἐνισχύσουν τοὺς ἐξεγερμένους.¹⁵² Τὴν ἐπομένη ἔφτασε στὴν Ἀθήνα ἡ εἶδησις ὅτι οἱ ἐξεγερμένοι εἶχαν ὑποστῆ μιὰ τρομερὴ ἥττα κοντὰ στὴν Ἄρτα. Ἦδη ὁ τόπος, ὅπου ἐγινε ἡ μάχη, σημαίνει ὅτι οἱ ἐξεγερμένοι δὲν εἶχαν κάμει οὔτε τὴν παραμικρὴ πρόδοον καὶ ὅτι τὰ μόνον τῆς θύματα στάθησαν ἴσαμε τῶρα οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες χωρικοί, οἱ ὁποῖοι κατοικοῦν στὶς μεθοριακὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδας.

Θὰ θυμάστε ὅτι στὰ 1827 οἱ πρεσβευτὲς τῆς Ρωσσίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἀπαίτησαν ἀπὸ τὴν Ἰψηλὴ Πύλη¹⁷ ν' ἀνακαλέσει ὅλους τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, μόνιμα ἐγκατεστημένους καὶ μὴ. Μιὰ καὶ οἱ Τούρκοι ἀρνήθησαν νὰ ἐνδώσουν, ἐξαναγκάστηκαν νὰ ὑπακούσουν μὲ τὴ ναυμαχίαν τοῦ Ναβαρίνου. Παρόμοια διαταγὴ ἐβγαλε τῶρα ἡ Ἰψηλὴ Πύλη ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐφόσον δὲν ἔχει δημοσιευθεῖ ἴσαμε σήμερον στὶς ἐφημερίδες τοῦ Λονδίνου οὔτε ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ρεσίντ πασᾶ στὸν Μεταξά, τὸν Ἕλληνα πρεσβευτὴ, οὔτε ἡ ἐγκύκλιος τοῦ λόρδου Strat-

ford de Redcliffe. στους Βρεταννούς προξένους, σᾶς τις μεταφράζω ἀπὸ τὴν Journal de Constantinople τῆς 5ης Ἀπριλίου.

*Ἀπάντηση τοῦ Ρεσίντ πασᾶ, ὑπουργοῦ ἑξωτερικῶν,
στὴν διακοίνωση τοῦ κ. Μεταξᾶ*

Κωνσταντινούπολη, 3 Ρεντσέμπ 1270 (17 Ἀπριλίου 1854)

Ἐλαβα γνῶση τῆς διακοίνωσης πού μοῦ ἀπευθύνετε στις 26 Μαρτίου σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόφασή σας νὰ ἐγκαταλείψετε τὴν πρωτεύουσα. Ἐφόσον ἡ κυβέρνησις τῆς Ὑψηλῆς Πύλης δὲν ἔχει ἀκόμα λάβει ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν κυβέρνησιν τὴν προσήκουσα ἱκανοποίησιν στὶς δίκαιες διαμαρτυρίες τῆς ὡς πρὸς τὰ τωρινὰ συμβάντα καὶ ἐφόσον ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἀναγκάσθηκε, σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίας του, νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Ἀθήνα, ἐπιβάλλεται, κύριε, νὰ ἐγκαταλείψετε καὶ σεῖς αὐτὴ τὴν πόλιν. Γι' αὐτὸ καὶ σᾶς στέλνω τὰ διαβατήριά σας, ὅπως τὸ ζητήσατε. Ἐφόσον ἀπὸ σήμερον διακόπτονται τόσο οἱ διπλωματικὲς ὅσο καὶ οἱ ἐμπορικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν, ἀποφασίσαιμε ὅτι πρέπει νὰ ἐπιστρέψουν ἀμέσως εἰς τὴν χώραν τοὺς οἱ ἐλληνικὲς ὑπηρεσίαι, πού ἔχουν ἰδρυθεῖ στὶς διάφορας ἐπαρχίας τοῦ κράτους μας, καθὼς καὶ οἱ Ἕλληνες πρόξενοι. Ἐπίσης πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔμποροι καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ὑπήκοοι πού ζοῦν εἰς τὴν Τουρκίαν· γὰρ νὰ προστατεύομε τὰ συμφέροντα τοῦ ἐλληνικοῦ ἐμπορίου τοὺς παραχωροῦμε ὡςτόσο προθεσμία δεκαπέντε ἡμερῶν. Γιὰ ὅσους εἶναι ἐγκατεστημένοι στὶς ἐπαρχίας, ἡ προθεσμία αὐτὴ ὑπολογίζεται ἀπὸ τὴν ἡμέραν πού θὰ λάβουν τὴν διαταγὴν ἀναχώρησης. Ἐχει ἀποδειχθεῖ ἀναμφισβήτητα, ὅτι οἱ μεθόριαι ἐπαρχίαι μας ἔπασαν θύματα ἐπιθέσεων ὀχι ἐξαιτίας κάποιας ἀμέλειαι, παρὰ μᾶλλον ἐξαιτίας τῆς ἀνοχῆς τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως. Μολοντί ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἔχει τὸ ἀναντίρρητον δικαίωμα νὰ κατακρατῆσιν καὶ νὰ δημεύσιν ὅσα πλοῖα βρισκονται εἰς τὰ λιμάνια μας ὡς ἐνέχυρον γιὰ τὶς σοβαρότατες ζημιὰς μας, ὡστόσο ὁ σεπτὸς κύριός μου φρονεῖ, ὅτι θ' ἀναποκρινόταν καλύτερα εἰς τὴν μετριοπάθειά του, ἂν δὲν ζημίωεν τοὺς Ἕλληνας ὑπήκοους γιὰ μιάν ὑπόθεσιν πού ἀφορᾷ μοναχὰ τὴν ἐλληνικὴν κυβέρνησιν. Ὅταν ἡ κυβέρνησις αὐτὴ ἐπιστρέψῃ εἰς πνεῦμα μεγαλύτερης δικαιοσύνης, σεβόμενῃ διεθνή δικαιώματα καὶ τοὺς κανόνες τοῦ jus gentium, τότε θὰ δοθῇ εὐκαιρία νὰ διερευνηθῇ τὸ ζήτημα τῶν ἐξόδων, πού προκάλεσε ἡ ἐξέγερσις αὐτὴ. Γι' αὐτὸ καὶ ἐπιτρέπεται σ' ὅλα τὰ ἐλληνικὰ πλοῖα νὰ ἐπιστρέψουν ἀνεμπόδιστα εἰς τὴν χώραν τοὺς μέσα εἰς τὴν προθεσμίαν πού τοὺς δόθηκε. Οἱ ἀρμόδιαι ἀρχαὶ ἔλαβαν ὁδηγίας νὰ διευκολύνουν τὴν ἀναχώρησιν ἀπορῶν καὶ ἐνδεῶν Ἑλλήνων ὑπήκοων καὶ νὰ μεταχειριστοῦν ὅσο γίνεται προσεκτικότερα τοὺς ἀρρωστους καὶ ἀδύνατους» (Ἡ χριστιανικὸτατη καὶ πολιτισμένη κυβέρνησις τῆς Αὐστρίας διεκπεραιώνει τὶς ὑποθέσεις αὐτὰς μὲ

ἄλλο τρόπο — ἄς θυμηθῶμε μόναχα τὴν ἀπέλαση τῶν Τεσσινῶν¹⁷⁷). «Θεωρῶ σκόπιμο νὰ ἐπαναλάβω ἀκόμα μιὰ φορά, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις καὶ μόνο μᾶς ἐπέβαλε αὐτὴ τὴν ἀπόφασιν καὶ γιὰ τίς συνέπειάς της εὐθύνεται ἀποκλειστικὰ ἡ Ἑλλάδα

Ρεσίντ πασάς».

Μὲ βάση τὴν διαταγὴ αὐτὴ στὶς 5 Ἀπριλίου ἐπιβιβάστηκαν 3.000 Ἑλληνες στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ, ὅπως ἀκούομε, ὁ πασάς τῆς Σμύρνης δημοσίευσε κιάλας τὴν διαταγὴ γιὰ τοὺς Ἑλληνες κατοίκους αὐτῆς τῆς πόλης.

Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ λόρδου Stratford de Redcliffe πρὸς τοὺς Βρεταννοὺς προξένους στὴν Τουρκία καὶ στὴν Ἑλλάδα ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Πληροφοροῦμαι ὅτι οἱ Ἑλληνες, ποὺ εἰσέβαλαν στὶς παραμεθόριες περιοχὰς τῆς Τουρκίας, παρακινοῦν τοὺς Ἑλληνες ὑπηκόους τοῦ σουλτάνου σὲ ἐξέγερσιν, διακηρύσσοντας ὅτι οἱ κυβερνήσεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας εἶναι πρόθυμοι νὰ τοὺς βοηθήσουν στὴν ἀνατροπὴ τῆς κυριαρχίας τοῦ σουλτάνου. Μαθαίνω ἐπίσης, ὅτι χρησιμοποιοῦνται παρόμοια τεχνάσματα μὲ σκοπὸν νὰ πεισθῆι ὁ λαὸς, ὅτι ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἀγγλος πρεσβευτὴς θὰ παράσχουν τὴν προστασίαν τοὺς σὲ ἄλλους τοὺς Ἑλληνες ὑπηκόους τῆς Τουρκίας μὲ τὴν Πύλιν — ἐξαιτίας τῆς διακοπῆς τῶν διπλωματικῶν καὶ ἐμπορικῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἑλλάδα — γνωστοποιήσει τὴν πρόθεσίν της νὰ τοὺς ἐξορίσει ἀπὸ τὸ σουλτανικὸν κράτος. Ἐπειδὴ παρόμοιαι ἐπινοήσεις ἐνθαρρύνουν ψευδεῖς ἐλπίδας, παραπλανοῦν ὑγιῶς σκοπτομένους ἀνθρώπους καὶ ἐπιτείνουν κατὰ τρόπον ἐγκληματικὸν τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου, σπεύδω νὰ σᾶς διαβεβαιώσω, ὅτι οἱ Ἰσχυρισμοὶ αὐτοὶ εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμοι. Ὅσοι ἔστω καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ στηρίζονται σὲ φέματα τόσο προφανῆ καὶ ἀντίθετα τόσο μὲ τὸν κοινὸν νοῦ ὅσο καὶ μὲ τὰ γεγονότα, θὰ πρέπει νὰ εἶναι πράγματι πολλοὶ ἀμαθεῖς καὶ εὐπιστοί. Δυστυχῶς ὁμοίως παρόμοια φαινόμενα συναντᾶμε σὲ ἄλλας τὶς χώρας, ὅπου τὰ μέσα τῆς δημοσιότητος εἶναι ἀκόμη πολὺ λίγο ἀνεπτυγμένα. Γνωρίζετε ἐξίσου ὅσο καὶ ἐγὼ, ὅτι ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία ὑποστηρίζουν ὀλίγοτερον τὸν σουλτάνον στὴν εὐγενῆ ἀντίστασιν, τὴν ὅποιαν προβάλλει ἐναντίαν σ' αὐτὴν τὴν βίαιη καὶ παράνομη ἐπίθεσις. Ἀπ' αὐτὸ συνέπεται ἀναγκαίαν, ὅτι οἱ δύο σύμμαχοι κυβερνήσεις βλέπουν ἀποκλειστικὰ μὲ τὰ ὀδοντὰ ἀισθηματὰ τῆς ἀγανάκτησιν καὶ τῆς μομφῆς ἕνα κίνημα, τὸ ὅποιο ἀποσκοπεῖ μόνον καὶ μόνον νὰ ὠφελῆσιν τὴν Ρωσίαν χωρὶς οὐτε καν τὸ προσὸν νάναι αὐθόρμητον, καὶ τὸ ὅποιο τελικὰ θὰ δημιουργήσιν δυσκολίας στὴν Πύλιν καὶ στοὺς συμμάχους της, ἐνῶ δὲν προσφέρει ἄλλην προοπτικὴν παρά συμφορὰς σ' ὅσους διακινδυνεύουν τὴν ζωὴν τους γιὰ χάριν μιᾶς τόσο χιμαιρικῆς ψευδαίσθησιν. Πρέπει νὰ ἀισθανόμαστε συμπάθειαν γιὰ τίς αἰτι-

χες οικογένειες πού εμπλέκονται άτυχα στα παρεπόμενα μιās ώμης και άνεύθυνης πολιτικης από την πλευρά μας όμως δέν επιτρέπεται νά υπάρξει καμία σχέση πρós τούς ύποκινητές ούτε κάποια άπόκρυψη τών αισθημάτων, τά όποια άναγκαστικά προκαλεί ή συμπεριφορά μιās άλόγιστης παράταξης. Σās συνιστώ νά μñν παραλείψετε εύκαιρία για νά γνωστοποιήσετε τó περιεχόμενο αυτής τής έγκυκλίου σέ όσους θά έδειχναν διατεθειμένοι νά παραπλανηθούν από τις ψευδείς διαβεβαιώσεις, τις όποιες αυτή καταγγέλλει.

Stratford de Redcliffe».

Οί λαοί πού ένδιαφέρονται άμεσότερα για την έκβαση τών άνατολικών περιπλοκών είναι, έκτός από τούς Γερμανούς, οί Ούγγροι και οί Ίταλοί. Γι' αυτό κι έχει κάποια σημασία νά γνωρίζουμε τις προθέσεις τών διαφόρων παρατάξεων τών ένθών αυτών όσο άφορά τις άμοιβαίες τους σχέσεις. Τό παρακάτω άρθρο από την *Unionne* τού Τορίνου, πού μεταφράζω γι' αυτό τόν σκοπό, θά σās δείξει τις άπόψεις τού συνταγματικού κόμματος τής Ίταλίας,¹⁷⁸ τó όποιο φαίνεται πανέτοιμο νά θυσιάσει την Ούγγαρία για νά ξανακερδίσει την ίταλική άνεξαρτησία. Τό μυστικό τής διάρκειας τής άυστριακής άυτοκρατορίας δέν είναι άλλο από τόν έπαρχιώτικο έγωισμό πού τυφλώνει κάθε λαό με την ψευδαίσθηση ότι μπορεί νά κατακτήσει την έλευθερία του θυσιάζοντας την άνεξαρτησία ένός άλλου λαού.

«...Τι έπιδιώκει ή Ρωσία; Ν' άπαλλαγεί από τó όθωμανικό κράτος κι έτσι ν' άλλάξει την Ισοροπία τού status quo» και ν' άναθεωρήσει τόν χάρτη τής Εύρώπης. Άκριβώς αυτό θέλουμε κι έμεις. Θα πούν ώστόσο, ότι ή Ρωσία θέλει νά κάνει την άναθεώρηση κατά τόν τρόπο της. Όμως αυτό άκριβώς θά ώφελήσει έμάς, γιατί ούτε ή Γαλλία, ούτε ή Άγγλία ή ή Γερμανία μπορεί ν' άνεχθεί την καινούργια αυτή επέκταση τού έδάφους και τής έπιρροής μιās άυτοκρατορίας, ή όποια ήδη κατέχει πάρα πολύ κι από τά δύο αυτά· γι' αυτό και θ' άναγκασθούν ν' άναζητήσουν ένα όχυρό έναντίον τής Ρωσίας. Τό όχυρό τούτο μπορεί νάναι μονάχα ή Αύστρια, άπέναντι στην όποια οί Δυτικές Δυνάμεις πρέπει νά δειχτούν γενναιόδωρες... και νά τής δώσουν όλόκληρη την κοιλάδα τού Δούναβη από την Όρσοβα ως την Μαύρη Θάλασσα και κάτω από τόν Δούναβη την Δοβρουσά και τά κλειδιά τών Βαλκανίων. Σε τέτοια περίπτωση ή Αύστρια δέν θά χρειαζόταν την Ίταλία, όσο άφορά την υπέρσπισή της τουλάχιστο, και θά συγκέντρωνε σχεδόν έξι εκατομμύρια Νοτιοσλάβους και τέσσερα εκατομμύρια Δαχορουμένους, για νά τούς ένώ-

σει μὲ τρία ἀκόμα ἑκατομμύρια ἀπὸ τοὺς μὲν καὶ τέσσερα ἀκόμα ἀπὸ τοὺς δέ, τὰ ὅποια ἤδη βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς.

Ἄκραιότητα καὶ ἀνεξαρτησία τῆς Τουρκίας! Δύο πομπώδη παράδοξα. Ἄν λέγοντας "ἀνεξαρτησία" ἐννοοῦμε τὴν ἐλευθερία ἐνὸς ἔθνους νὰ κυβερνιέται σύμφωνα μὲ τὶς δικῆς του ἀρχές, χωρὶς κάποιος ξένος νάχει τὸ δικαίωμα ν' ἀναμιγνύεται, τότε ἡ ἀνεξαρτησία αὐτὴ κινδύνεψε πολὺ ἤδη ἀπὸ τὴν συνθήκη τοῦ Καϊναρτζῆ⁵² καὶ δέχτηκε τὴν χαριστικὴ βολή (colpo di grazia) ἀπὸ τὴν πρόσφατη συνθήκη μὲ τὶς Δυτικῆς Δυνάμεις.¹⁸⁵ Ἐπομένως δὲν κυβερνᾷ πιά ὁ σουλτάνος τὴν Τουρκία παρὰ οἱ εὐρωπαϊκῆς Δυνάμεις· καὶ ἀπὸ τὴν στιγμή πού Μουσουλμάνοι καὶ Χριστιανοὶ, κατακτητῆς καὶ κατακτητέμοι γίνουσι ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου, ἀπὸ τὴν στιγμή πού οἱ ραγιάδες —τὰ τέσσερα πέμπτα τοῦ πληθυσμοῦ— θὰ πάρουν ὅπλα στὰ χέρια τους, τότε ἡ Τουρκία δὲν ὑπάρχει πιά καὶ ἀρχίζει μιὰ ἀλλαγὴ, ἡ ὅποια δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς βία καὶ μεγάλες ἀναστατώσεις, χωρὶς ἀνοιχτῆς συγκρούσεως τῶν δύο θρησκευμάτων, πού ἔδω καὶ τέσσερις αἰῶνες ἔχουν μάθει ν' ἀπεχθάνονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Ἄς μὴ γίνεταὶ λοιπὸν ἄλλος λόγος γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Τουρκίας, παρὰ μόνον σὰν ἓνα μῦθο.

Καὶ ἡ ἐδαφικὴ ἀκραιότητα! Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία δὲν ἦσαν ἐκεῖνες πού, σὲ συμφωνία μὲ τὴν Ρωσσία, ἀπέσπασαν ἀπὸ τὴν Τουρκία τὸ ἑλληνικὸ βασίλειο, δηλ. τὴν Πελοπόννησο, τὴν Ἀττικὴν, τὴν Βοιωτία, τὴν Φωκίδα, τὴν Ἀκαρνανία, τὴν Αἰτωλία, τὴν Εὐβοία κτλ.; Αὐτῆς δὲν ἦσαν; Ἡ Γαλλία δὲν ἦταν ἐκεῖνη πού προσάρτησε τὴν Ἀλγερία;¹⁷⁹ Ἡ Γαλλία, ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ρωσσία δὲν ἦσαν ἐκεῖνες πού ἔδωσαν ἡμιαυτονομία στὴν Αἴγυπτο;¹⁸¹ Ἡ Ἀγγλία δὲν ἦταν ἐκεῖνη πού πρὶν ἀπὸ δεκαπέντε χρόνια κατέλαβε τὸ Ἄντεν στὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα;¹⁸⁰ Οἱ Ἀγγλοὶ δὲν ἐποφθαλμιοῦν τὴν Αἴγυπτο;¹⁸¹ Ἡ Αὐστρία δὲν ὀρέγεται τὴν Βοσνία καὶ τὴν Σερβία; Γιατὶ νὰ μιλάμε γιὰ τὴν διατήρησιν μιᾶς κατάστασης, ἐναντίον τῆς ὅποιας ὅλοι συνωμοτοῦν καὶ ἡ ὅποια δὲν μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ ἀπὸ μόνῃ τῆς;

Γι' αὐτὸ συμπεραίνουμε, ὅτι ἡ πρόθεσις τῆς Ρωσσίας νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν Τουρκία εἶναι καλὴ· ὅτι καὶ οἱ Δυτικῆς Δυνάμεις ἔχουν ὀλόγως δίκιο, ἂν σκοπεύουν ν' ἀντιταχθοῦν στὶς ὑπερβάσεις τῆς Ρωσσίας. Ἄν ὅμως οἱ Δυνάμεις αὐτῆς θέλουν νὰ πετύχουν τὸν σκοπὸ τους, πρέπει ν' ἀφήσουν τὴν διπλωματικὴ ὑποκρισία, πίσω ἀπὸ τὴν ὅποια κρύβονται, καὶ νάναι ἀποφασισμέναι νὰ ξεκάμουν τὴν Τουρκία καὶ ν' ἀλλάξουν τὸν χάρτη τῆς Εὐρώπης. Σ' αὐτὴ τὴν ἀπόφασιν πρέπει νὰ καταλήξουν).

Marx

52

[*Ἑλλάδα καὶ Τουρκία.*
Ἡ Τουρκία καὶ οἱ Δυτικὲς Δυνάμεις...]

New-York Daily Tribune, 6 Μαΐου 1854
Λονδίνο, Παρασκευή, 21 Ἀπριλίου 1854

.....

Στις 3 τοῦ μηνὸς ὁ κ. Μεταξὰς ἀναχώρησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ μέσα σὲ διάστημα λιγότερο ἀπὸ 14 ἡμέρες τὸν ἀκολούθησαν 40-50.000 συμπατριῶτες του. Καμμιά πρεσβεία δὲν βρέθηκε πρόθυμη νὰ τὸν ἀντικαταστήσει προσωρινὰ πρὸς διεκπεραίωση τῶν τρεχουσῶν ὑποθέσεων. Ὁ Αὐστριακὸς πρεσβευτὴς ἀρνήθηκε, γιατί, ἐφόσον προστάτριες Δυνάμεις τῆς Ἑλλάδας εἶναι ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, οἱ πρεσβεῖες τους ἦσαν ὑποχρεωμένες νὰ ἐκπροσωπήσουν τὴν Ἑλλάδα στὸ μεσοδιάστημα. Ἡ Πρωσσία δὲν δέχτηκε, ἐπειδὴ ἡ Αὐστρία ἀρνήθηκε. Οἱ πρεσβευτὲς τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας δὴλωσαν ὅτι ἡ στιγμή ἦταν ἀκατάλληλη γιὰ νὰ ἐκπροσωπήσουν τὸν Μεταξά. Οἱ *chargés d'affaires*⁹¹ τῶν μικρότερων Δυνάμεων θεώρησαν σκόπιμο ν' ἀποφύγουν περιδεῶς κάθε ἐκδήλωση συμπάθειας ἢ ἀντιπάθειας. Ἔτσι ὁ Μεταξὰς ὑποχρεώθηκε ν' ἀφήσει πίσω του ἕναν δικό του *attaché*.⁹² Σύντομα ὁμοῦς ἀνακαλύφθηκε ὅτι ὁ ἀντικαταστάτης του, καταχρώμενος τὴν ἐξουσία ποῦ τοῦ παραχώρησε ἡ Πύλη, καταπίεστηκε μὲ ζῆλο νὰ μοιράζει διαβατήρια στοὺς Ἕλληνες ραγιαδες γιὰ νὰ τοὺς δώσει τὴν δυνατότητα νὰ συνενωθοῦν μὲ τοὺς ἐξεγερμένους στὴν Ἀλβανία.¹⁸⁵ Ἔτσι ἡ λειτουργία τῆς ἐλληνικῆς ὑπηρεσίας ἀπαγορεύθηκε ἐντελῶς, καὶ τώρα ἡ ἐκδοση διαβατηρίων ἀνατέθηκε σὲ μιὰν ἐπιτροπὴ ἀποτελούμενη ἀπὸ δύο Τούρκους καὶ δύο ραγιαδες.

Ταυτόχρονα τοιχοκολλήθηκε μιὰ ἀνακοίνωση, ὅτι ὁποῖος ὑπήκοος τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου θέλει νὰ γίνῃ ὑπήκοος τοῦ σουλτάνου, μπορεῖ νὰ τὸ κάμῃ, ἂν βρεῖ δύο εὐυπόληπτα πρόσωπα νὰ ἐγγυηθοῦν γιὰ τὴν συμπεριφορὰ του. Ὅταν οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπέλιθσαν μεγαλόφωνα, ὅτι θὰ βάλουν

φωτιά στην Κωνσταντινούπολη και θὰ τὴν λεηλατήσουν προτοῦ φύγουν, ἢ κυβέρνησις πῆρε ἔκτακτα μέτρα. Οἱ Τούρκοι περιπολοῦν μέρα καὶ νύχτα, καὶ στὸν περίπατο τοῦ Πέραν στήθηκαν πενήντα κανόνια. Ἀπὸ τὸ ἡλιοβασίλεμα ἴσαμε τὰ μεσάνυχτα ὁποῖος περπατᾷ ἢ ἰππεύει στοὺς δρόμους ἢ στὰ χωράφια πρέπει νάχει κι ἓνα φανάρι· μετὰ τὰ μεσάνυχτα ἡ κυκλοφορία ἀπαγορεύεται ἐντελῶς. Ἄλλο διάταγμα ἀπαγορεύει τὴν ἐξαγωγή σιτηρῶν. Ἕλληνες λατινικοῦ θρησκευματος ἐπιτρέπεται νὰ παραμείνουν ὑπ' εὐθύνη τοῦ Λατίνου ἐπισκόπου τοῦ Πέραν. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αὐτοὶ κατὰγονται ἀπὸ τὴν Τῆνο, τὴν Ἄνδρο καὶ τὴν Σύρο, κι ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν ὑπηρετῶν. Οἱ κάτοικοι τῆς Ὑδρας ἔστειλαν μιὰ αἴτηση στὴν Πύλη καταδικάζοντας μὲ δριμύτητα τὴν ἑλληνικὴ ἐξέγερση καὶ ἰκετεύοντας νὰ τοὺς ἐξαιρέσουν ἀπὸ τὸ γενικὸ μέτρο. Ἐπίσης ἔφτασε μιὰ ἀντιπροσωπεῖα Ἑλλήνων ὑπηκόων τῆς Πύλης ἀπὸ τὰ Τρίκαλα τῆς Θεσσαλίας ζητώντας ἐνεργητικὴ προστασία ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ληστῶν, οἱ ὁποῖοι ἔκαψαν ὀλόκληρα χωριά κι ἔσυραν τοὺς κατοίκους τους, δίχως διάκριση φύλου ἢ ἡλικίας, ὡς τὰ σύνορα, γιὰ νὰ τοὺς βασανίσουν ἐκεῖ κατὰ τὸν ἀγριότερο τρόπο.

Ἐνα αἰσθημα ἀμφιβολίας, δυσπιστίας καὶ ἐχθρότητας ἐναντίον τῶν Δυτικῶν τους συμμάχων καταλαμβάνει τοὺς Τούρκους. Ἀρχίζουν νὰ θεωροῦν τὴν Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία ὡς ἐχθροὺς πιδ ἐπικίνδυνους κι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν τσάρο· γενικὴ εἶναι ἡ γνώμη: «Πᾶνε νὰ ἐχθρονίσουν τὸν σουλτάνο καὶ νὰ διαιρέσουν τὴν χώρα — πᾶνε νὰ μᾶς κάνουν δούλους τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ». Οἱ σύμμαχοι ἀποβιβάστηκαν νοτίως τῆς Κωνσταντινούπολης ἀντὶ βορείως τῆς Βάρνας κι ὀχυρώνουν τὴν Καλλίπολη ἐναντίον τῶν ἰδίων τῶν Τούρκων. Ἡ περιοχὴ, στὴν ὁποία βρίσκεται αὐτὸ τὸ χωριό, εἶναι μιὰ μακριὰ χερσόνησος ἐνωμένη μὲ τὴν ἡπειρο μ' ἓνα στενὸ ἰσθμὸ καὶ ἐξαιρετικὰ πρόσφορη ὡς ὀχυρὸ ἐναντίον εἰσβολῶν. Ἀπὸ δῶ ἀψήφησαν στὰ παλιὰ τὰ χρόνια οἱ Γενοβέζοι τοὺς Ἕλληνες αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινούπολης.¹⁸² Ἐπιπλέον, ὁ διορισμὸς τοῦ καινούργιου σεῖχ-οὐλ-ἰσλάμ¹⁸³ γεμίζει ἀγανάκτηση τοὺς ὀρθόδοξους Μουσουλμάνους, γιὰτὶ τὸν θεωροῦν περίπου ὄργανο τοῦ ἑλληνικοῦ ἱερατείου· τοὺς Τούρκους ἀρχίζει νὰ τοὺς διακατέχει τὸ

έντονο αίσθημα ότι καλύτερα θα ήταν να ενδώσουν στο μοναδικό αίτημα του Νικολάου παρά να γίνουν μπαίγνιο μιās συμμορίας άπληστων Δυνάμεων.

Marx

53

[*Η ελληνική εξέγερση...*]

New-York Daily Tribune, 15 Ματου 1854
Λονδίνο, Παρασκευή, 28 'Απριλιου 1854

Στόν χθεσινό Moniteur δημοσιεύτηκε ή παρακάτω ανταπόκριση από την Βιέννη με ήμερομηνία 25 'Απριλιου.

«Η ελληνική εξέγερση στην Ήπειρο¹⁵² δέν κάνει καμμιά πρόοδο, παρά άρχίζει ν' άποκαλύπτει τόν άληθινό της χαρακτήρα. "Αν κανεις πιστεψε, ότι τα συμφέροντα της Χριστιανοσύνης και του έθνους ήσαν κάτι παραπάνω από κούφια προσχήματα, οι πράξεις των άρχηγών των ελληνικών συμμοριών από τό ελληνικό βασίλειο θα πρέπει τώρα να διαλύσουν κάθε άμφιβολία. Είναι γνωστές οι έριδες ανάμεσα στον Γρίβα και στον Τζαβέλλα για την άρχηγία των εξεγερμένων από την άρχή κιόλας του άγώνα. Οι δύο αυτοί ήγέτες δροϋν πάντοτε χωριστά και εκμεταλλεύονται άνευδοιαστα κάθε εύκαιρία για να βλάψουν ό ένας τόν άλλο. Ίδιαίτερα ό Γρίβας, που παριστάνει τόν έλευθερωτή των Χριστιανών ραγιαδων, δέν τους έφερε τίποτε άλλο παρά λεηλασίες και έμπρησμούς. Οι Σουλιώτες, που άποφάσισαν ν' άπαγορέψουν σε διάφορους Έλληνες ήγέτες την εισοδο στο έδαφος τους, κατηγοροϋν ιδιαίτερα τόν Γρίβα. Στις άρχές του περασμένου μήνα ό ήγέτης αυτός ζήτησε από τόν Έλληνα πρωθιερέα φιλοξενία και έφυγε την άλλη μέρα, άφου λεηλάτησε τό σπίτι του και άπήγαγε βλαια την γυναίκα του. Ό πρωθιερέας άπευθύνθηκε στον Άμντι πασά και του ζήτησε την άδεια να ύπηρετήσει υπό τις διαταγές του για να εκδικηθεί αυτή την άγρια πράξη. Προπαντός στο Μέτσοβο όμως διέπρεψε ό Γρίβας με τις ληστρικές του δεξιότητες. Η πόλη αυτή, παραπλανημένη από την ρωσική προπαγάνδα, άνοιξε αυθόρμητα τις πύλες της στον "στρατάρχη". Πρώτη του έներγεια ήταν να επιβάλλει στον χρι-

στιανικό πληθυσμό μιά "πατριωτική" συνεισφορά 200.000 πιάστρων. Τό ποσό δέν ήταν ύπερβολικό και πληρώθηκε. "Όμως ό Γρίβας δέν σταμάτησε έδω. Άπειθύνηκε διαδοχικά και άτομικά σέ δλους τούς προύχοντες και στους εύπορότερους κατοίκους ζητώντας τους νά παραδώσουν, επίσης ως συνεισφορά, όσα χρυσά κι άσημένια άντικείμενα κατείχαν. Αύτή ή μέθοδος βίαιης άπόσπασης χρημάτων προκάλεσε δυσάρεσκεια και δέν άποδείχθηκε ούτε σκόπιμη ούτε και πολύ άποδοτική. Τότε ό Γρίβας έπινόησε κάτι, πού μās φαίνεται ληστρικό άριστοτέχνημα. Παίρνοντας ως πρόσχημα τό ότι πλησίαζαν τά τουρκικά στρατεύματα, πού βάδιζαν πρós τό Μέτσοβο, δήλωσε ότι ή υπεράσπιση τού τόπου έκανε άναγκαία την πυρπόληση δλης σχεδόν τής πόλης· κάλεσε λοιπόν τούς κατοίκους νά συγκεντρωθούν με τις οικογένειές τους στόν μητροπολιτικό νάό Μέτσοβου, και σύντομα μαζεύτηκαν εκεί περίπου 4.000 άνθρωποι. Ό Γρίβας λογάριαζε ότι θα έπαιρναν μαζί τους τά χρήματά τους, καθώς και τά κοσμήματα ή τά πολυτιμότερα πράγματά τους, κι έτσι θάπεφτε στά χέρια του δλος ό πλούτος τού Μετσοβου. Τούς έβγαξε λοιπόν λίγους-λίγους και τούς παρέδιδε στους άνθρώπους του, οι όποιοι τούς λήστευαν χωρίς πολλά λόγια. Τέτοια ήσαν τά κατορθώματα τού Έλληνα ήγέτη, πού Ισαμε σήμερα επαιξε τόν σημαντικότερο ρόλο στην εξέγερση τής Ήπειρου. Στους Τούρκους ό Γρίβας άντέταξε πολύ λίγη άντίσταση. Άφού έβαλε φωτιά στην πόλη, άποτραβήχτηκε στόν Άχελώο. Τό Μέτσοβο, πού κάποτε ήταν ή άκμαιότερη πόλη τής Ήπειρου μετά άπό τά Γιάννινα και τό Μπεράτι, τώρα είναι σωρós έρειπίων κι οι κάτοικοί του βουτήχτηκαν στην άθλιότητα. Μονάχα έκατό περίπου σπία έμειναν δρθια».

Marx

[Ή κατάσταση τού τουρκικού κράτους και στρατού]

...Γιά τό άτμόπλοιο τής έρχόμενης Παρασκευής θα σου στείλω πάλι κάποιο άρθρο σχετικά με τις στρατιωτικές ή με τις τουρκικές ύποθέσεις. Είναι καιρός νά γυρίσουμε στά πρώτα μας άρθρα πάνω στά θέματα αυτά *politice*,^π τά πράγματα μās δικαίωσαν περιλάμπρα, άφού τό πείσμα τής έλληνικής εξέγερσης¹⁵² και οι πρόδηλες δυσχέρειες τών Τούρκων στην Βουλγαρία άποδείχνουν *après*

λουτ^{πα} ότι ο χριστιανικός πληθυσμός αρχίζει να σαλεύει και το τουρκικό κράτος τραβά γρήγορα προς το τέλος του. 'Από την άλλη πλευρά, η μεγάλη άνημπόρια των Τούρκων δείχνεται στο ότι ο στρατός τους, όπως άλλωστε και πριν ήταν συνηθισμένο, τον χειμώνα λιποκτάκτησε για να πάει στα σπίτια του κι ότι όλες οι μεταρρυθμίσεις δεν μπόρεσαν να έμφυσήσουν ευρωπαϊκό στρατιωτικό πνεύμα σ' αυτούς τους ανθρώπους...

'Ο Engels στον Marx, 1.5.1854

55

[...*Η ελληνική εξέγερση*...]

New-York Daily Tribune, 16 Μαΐου 1854
Λονδίνο, Τρίτη, 2 Μαΐου 1854

'Η σημερινή παρισινή Presse δημοσιεύει το εξής άρθρο :

«Ένας από τους ανταποκριτές μας στην Κωνσταντινούπολη μās έστειλε σημαντικές λεπτομέρειες για την ρωσική συνωμοσία, η όποια άνακαλύφθηκε πριν λίγο καιρό και η άνάκριση για την όποια μόλις τελείωσε. 'Η άνάκριση αυτή άποδειχνει ξεκάθαρα ότι η Ρωσία έτοιμαζε από καιρό την κρίση που θα έφερε τον άσθενή στα χέρια των γιατρών του. 'Η άνάκριση άποδειχνει ότι ό βαρόνος Oelsner¹⁵⁸ προσποιήθηκε ότι μπήκε στην ύπηρεσία τής τουρκικής άστυνομίας για να έξαπατά εύκολότερα τους έπιτηρητές του. Έπαιρνε 1.000 πιάστρα το μήνα. Παρά την δξύνοιά του, το διπλό του παιγνίδι άποκαλύφθηκε με τον έξης τρόπο. Είχε συνάψει σχέσεις με τον κ. Aska, γιατρό σε τουρκική ύπηρεσία, και νομίζοντας ότι μπορεί να τον έμπιστευεται, του έξομολογήθηκε ότι, μολονότι πληρωνόταν από την τουρκική άστυνομία, ποτέ δεν σταμάτησε να ύπηρετεί την Ρωσία. Κατά τον κ. Oelsner η Ρωσία σκόπευε να στρατολογήσει από τους Έλληνες και τους Σλάβους τής Τουρκίας στρατό 60.000 συνωμοτών έτοιμων να έξεγερθούν μόλις πάρουν το σύνθημα. 'Τό άποφασιστικό χτύπημα θα καταφερόταν στην Κωνσταντινούπολη. 'Αρχηγός τής συνωμοσίας στην πόλη αυτή ήταν ένας Άγγλος, κάποιος Plantagenet Harrison. 'Ο κ. Aska προσποιήθηκε ότι άσπαζόταν τις άπόψεις του κ. Oelsner, και πληροφόρησε σχετικά την τουρκική άστυ-

νομία. Ἡ άστυνομία, πού ύποψιαζόταν ήδη τόν Oelsner άπό άρκετὸ καιρό, έβαλε νά τόν παρακολουθοῦν στενότερα κι άνακάλυψε διι εκείνος συνήθιζε νά στέλνει τακτικές άναφορές στὸν πρίγκηπα Γκορτσάκοβ. Τέλος κατάφερε νά πιάσει μιάν άπό τίς άναφορές αυτές. Ὁ Oelsner, μολοντί γενικά ήταν πολὺ προσεκτικός, είχε τήν άτυχία νά δείξει τήν άναφορά τούτη στὸν κ. Aska, ὁ ὁποῖος είδοποίησε άμέσως τὸν κ. Παλαμάρη, μυστικὸ πράκτορα τῆς τουρκικῆς άστυνομίας, και κανόνισε τὰ πράγματα έτσι, ὥστε ὁ Oelsner έδωσε μπροστά του τήν άναφορά σέ κάποιον Radschiszk, έναν Αύστριακὸ άπό τήν Σλοβενία, πού είχε επικοινωνία με τὸν Oelsner και τοὺς συνενόχους του. Τὸ γράμμα βρέθηκε πάνω σ' αὐτὸ τὸ άτομο κι άποτελεῖ ένα άπό τὰ πειστήρια. Ἐπίσης επιβεβαιώθηκε διι ὁ Oelsner είχε συνεννοηθεῖ με τὸν Κωνσταντίνο, πλοίαρχο ἐνὸς ελληνικοῦ ἐμπορικοῦ, κι είχαν κανονίσει μαζί νά προσεταιριστοῦν άλλους सरάντα πλοιάρχους ελληνικῶν πλοίων, πού θά έφταναν ὀρισμένη μέρα στὴν Κωνσταντινούπολη έφοδιασμένοι με πυρομαχικά και παρέχοντας τὰ μέσα για τήν εξέγερση τοῦ ελληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτεύουσας. Ὁ Κωνσταντίνος βρισκόταν σέ συνεχή επαφή ὀχι μόνο με τὸν Oelsner, αλλά και με τὸν κ. Μεταξά, τὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴ στὴν Πύλη. Ἡ επικοινωνία άνάμεσα στὸν Oelsner και στὸν πρίγκηπα Γκορτσάκοβ γινόνταν με τὰ μέσα πού έβρισκε ὁ Μποντινάροβ, ένας Ρώσος συνταγματάρχης».

Ὁ άνταποκριτῆς τῶν Times στὴν Κωνσταντινούπολη τονίζει με ιδιαίτερη έμφαση διι ἡ ελληνικὴ εξέγερση¹⁵² θά ὀδηγήσει άναπόδραστα σ' επανάσταση μέσα στὴν Ἑλλάδα, διι. σέ άγώνα άνάμεσα στὸ ἔθνικὸ κόμμα και στοὺς ὀπαδοὺς τῆς Ρωσσίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ φαίνεται διι οἱ ὀμότητες τῶν λογχοφόρων τοῦ Τούρκου πασα στὴν Βουλγαρία προδιαθέτουν τὸν πληθυσμὸ εὐνοϊκά πρὸς τὴν Ρωσσία. Ἄς σκιαγραφήσω με κάμποσα γεγονότα τὴν θέση τῆς Ἑλλάδας άπέναντι στις Δυτικὲς Δυνάμεις. Σέ μιάν άνταπόκριση τῆς *Nouvelliste de Marseille* άπό τὴν Κωνσταντινούπολη με ἡμερομηνία 17 Ἀπριλίου διαβάζουμε:

«Οἱ Εὐρωπαῖοι κάτοικοι τῆς Ἀθήνας ὕφιστανται κάθε είδους προσβολή. Ἀκόμη και με ραβδιά τοὺς χτυποῦν, ἐνῶ ἡ ελληνικὴ χωροφυλακὴ δὲν ἐπεμβαίνει καθόλου. Στις 15 τοῦ περασμένου μήνα ὁ κ. Gaspari, μέλος τῆς γαλλικῆς πρεσβείας και γιδὸς ἐνὸς παλαιοῦ Γάλλου προξένου στὴν Ἀθήνα, ξυλοκοπήθηκε μπροστά σέ τρεῖς χωροφύλακες, πού έμειναν άδιάφοροι μάρτυρες αὐτῆς τῆς σκηνῆς. Τὴν ἴδια μέρα άλλοι Γάλλοι προειδοποιήθηκαν διι καταρτίστηκε ένας κατάλογος ἐνενήντα ἔξι «Φράγκων»,

γiά τούς όποιους προβλεπόταν "σωφρονισμός". 'Εξαιτίας τών παρεκτροπών αυτών ό Γάλλος κι ό "Αγγλος εκπρόσωπος άπηύθυναν κοινή διακοίνωση στόν βασιλιά "Όθωνα, όπου τού έλεγαν, ότι γιá κάθε βιαιοπραγία εναντίον Γάλλων και "Αγγλων ύπηκόων θ' άπαιτείται άμέσως άποζημίωση 25.000 δραχμών. Στις 12 'Απριλίου στάλθηκε στην έλληνική κυβέρνηση καινούργιο τελεσίγραφο, όπου δινόταν προθεσμία πέντε μόνο ήμερών, δηλ. ώς τις 17 'Απριλίου. Τό τελεσίγραφο τούτο άπαιτεί άπό τόν βασιλιά "Όθωνα άποζημίωση γιá τά άδικήματα εναντίον τών Γάλλων, κατηγορηματική δήλωση εναντίον τής έξέγερσης και επανόρθωση όσων κακών έγιναν ή επιτράπηκαν. 'Από τόν βασιλιά δέν άναμενόταν ικανοποιητική άπάντηση. Σέ περίπτωση άρνητικής άπάντησης οι πρεσβευτές ήσαν άποφασισμένοι νά διακόψουν κάθε σχέση με την κυβέρνηση κι επιπλέον νά αναλάβουν, στό όνομα τής 'Αγγλίας και τής Γαλλίας, ρόλο διοικητών τής 'Ελλάδας, σύμφωνα με τούς όρους τού πρωτοκόλλου ίδρυσης τού βασιλείου».48

'Η έλληνική κυβέρνηση έστειλε έγκυκλίους στις ύπηρεσίες της στό έξωτερικό, όπου δικαιολογεί την συμπεριφορά της κατά την πρόσφατη διαμάχη της με την Πύλη. Τά τελευταία μέτρα τής Πύλης εναντίον 'Ελλήνων ύπηκόων, λέει ό κ. Πάικος, πηγάζουν άπό την όργη τής Τουρκίας, γιáτι δέν έχει πιά τό προνόμιο νά θεωρεί την 'Ελλάδα τουρκική έπαρχία· αυτό και μόνο άποτελεί την αιτία είκοσάχρονων μηχανορραφιών εναντίον τής 'Ελλάδας, ενώ οι έξεγέρσεις τής Θεσσαλίας και τής 'Ηπείρου είναι άπλά προσχήματα.

Marx

['Η θεοκρατία στό Βυζάντιο και στην Τουρκία]

...Ξέρεις, ή Tribune κολακεύεται ότι είναι χριστιανική εφημερίδα. Γι' αυτό και διασκέδασα περισσότερο πού οι φιλαράκοι έβαλαν ώς Leader' ένα άρθρο μου,¹⁸⁴ όπου ή βασιική μομφή μου εναντίον τών Τούρκων είναι ότι διατήρησαν τόν Χριστιανισμό· αυτό φυσικά δέν τό είπα έτσι όρθά-κοφτά. Indeed,¹⁸⁵ οι Τούρκοι θάπρεπε

νά καταρρεύσουν ήδη επειδή επέτρεψαν στην βυζαντινή θεοκρατία νά αναπτυχθεῖ σέ μιὰ μορφή πού οὔτε οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες δὲν τὴν εἶχαν βάλει μὲ τὸ νοῦ τους. Στὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν μονάχα 2 θρησκευτικοὶ λαοί, οἱ Τοῦρκοι καὶ ὁ ἑλληνοσλαβικός πληθυσμὸς τῆς Τουρκίας. Καὶ οἱ δυὸ θὰ καταρρεύσουν ἐξάπαντος, ὁ δεύτερος μὲ τὴν παπαδίστικη κοινωνικὴ του ὀργάνωση, ἡ ὁποία ἐδραιώνεται κάτω ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυριαρχία. Ἐπιπλέον ἔστειλα στὴν Tribune μιὰ σκανδαλιστικὴ ἱστορία γιὰ τὸν «ἅγιο Τάφο» καὶ τὸ «δικαίωμα προστασίας» στὴν Τουρκία,¹⁸⁵ ὅπου οἱ φιλαράκοι μπερδεύτηκαν ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ ὕλικό καὶ παρέβλεψαν τὰ κακентρεχῆ ἀστεῖα γιὰ τὸν Χριστιανισμό.

Θὰ μὲ βόλευε πολὺ, ἂν ἔπαιρνα τώρα ἀπὸ σένα κάμποσον ἀνεφοδιασμό γιὰ τὴν Tribune, γιατί ἀσχολοῦμαι πολὺ μὲ αὐτὸ τὸ βάσανο, τὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους καὶ μαζὶ τὸν king^{πν} Ὁθωνα, ὅμως θὰ μπορέσω νά παρουσιάσω τὸ ἀποτέλεσμα μόλις σὲ 2 ἐβδομάδες, ἴσως σὲ μιὰ σειρά ἄρθρων. Ὁ *Μεταξάς*, πού ἦταν Ἕλληνας πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ συνωμοτοῦσε ἐκεῖ — ἡ παρισινὴ *Presse* δημοσιεύει μιὰν ὥραία ἱστορία αὐτῆς τῆς ρωσσοελληνικῆς μπανγκυανάδας¹⁸⁶ — ἦταν κύριο ὄργανο τοῦ infamous^{πν} Καποδίστρια...

Ὁ Marx στὸν Engels, 3.5.1854

57

[...Γαλλικὲς πιέσεις στὴν Ἑλλάδα...]

New-York Daily Tribune, 2 Ἰουνίου 1854
Λοῦδνο, Παρασκευή, 19 Μαΐου 1854

Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἔστειλε τὸν κ. Βουργέε μὲ ἔκτακτη ἀποστολὴ στὴν Ἑλλάδα. Τὸν συνοδεύει μιὰ ταξιαρχία μὲ διοικητὴ τὸν στρατηγὸ Forcy κι ἔχει ὁδηγίους νά ζητήσῃ ἀπὸ τὸν βασιλιά Ὁθωνα τὴν ἄμεση πληρωμὴ ὄλων τῶν τόκων γιὰ τὰ ἑκατὸ ἑκατομῦρια φράγκα πού ἔδωσε ἡ Γαλλία στὴν ἑλληνικὴ

κυβέρνηση τὸ 1828. Σὲ περίπτωση ἄρνησης οἱ Γάλλοι θὰ καταλάβουν τὴν Ἀθήνα καὶ διάφορα ἄλλα σημεῖα τοῦ βασιλείου.

Marx

58

[Κοινοβουλευτικὲς συζητήσεις.
Ἡ ἀγγλογαλλικὴ κατοχὴ στὴν Ἑλλάδα]

New-York Daily Tribune, 12 Ἰουνίου 1854
Λονδίνο, Τρίτη, 30 Μαΐου 1854

Ἀπαντώντας στὴν ἐπερώτηση τοῦ κ. Milnes ὁ λόρδος John Russell δήλωσε ὅτι

«Ἡ Γαλλία ἔστειλε δύναμη 6.000 ἀνδρῶν μὲ ὀδηγίους νὰ καταλάβει τὸν Πειραιᾶ. Ἐνα ἀγγλικὸ σύνταγμα πεζικοῦ, ποῦ εἶχε ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν Ἀγγλία πρὶν ἀπὸ μιὰ ἐβδομάδα περίπου, θὰ πάρει ἐπίσης μέρος στὴν κατάληψη τοῦ Πειραιᾶ».

Αἰτία τοῦ μέτρου αὐτοῦ ἦταν ἡ συνωμοσία τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης μὲ τὴν Ρωσσία. Τὰ στρατεύματα θὰ κατελάμβαναν τὴν Ἀθήνα μονάχα σὲ ὀρισμένες περιστάσεις. Στὶς σημερινὲς γαλλικὲς ἐφημερίδες διαβάζουμε ὅτι

«ὁ βασιλιάς Ὁθωνας ἀποδέχθηκε τὸ τηλεσίγραφο καὶ ὑποσχέθηκε νὰ ἐπαναφέρει τὴν κυβέρνησις Μαυροκορδάτου, ἂν σταματοῦσε ἡ κατοχὴ. Ἄν ὄχι, ἦταν ἀποφασισμένος νὰ μεταφέρει τὴν κυβέρνησις στὸ ἑσωτερικὸ τῆς χώρας καὶ νὰ συγκεντρώσει ἐκεῖ τὰ στρατεύματά του».

Ἀπὸ μιὰ δεύτερη δήλωσις τοῦ λόρδου J. Russell προκύπτει ὅτι ἡ ἐναλλακτικὴ αὐτὴ λύσις δὲν θὰ παραμείνει προσφορὰ δίχως ἀντάλλαγμα.

«Ἄν ὁ βασιλιάς τῆς Ἑλλάδας ἀποδοκιμάσει τίς ἀπόπειρες τοῦ λαοῦ του νὰ παραβιάσουν τὰ καθήκοντα μιᾶς οὐδέτερης Δύναμης, τότε στὶς δυνάμεις ποῦ ἔχουν ἀποσταλεῖ θὰ βρεῖ προστασία καὶ τὰ μέσα νὰ ἐξαναγκάσει

τὸν λαό του νὰ σεβαστεῖ τὰ παραπάνω καθήκοντα. "Αν, ἀπεναντίας, ὅσες διαβεβαιώσεις πήραμε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι ἀποδειχτοῦν ἀναληθεῖς, τότε οἱ δυνάμεις αὐτὲς μπορεῖ νὰ φανοῦν χρήσιμες μὲ ἄλλο τρόπο».

Ἄς κάνει λοιπὸν ὅ,τι θέλει ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησι, ἡ Ἑλλάδα ὁὐκ καταληφθεῖ.

Marx

59

[Ὁ ρόλος τοῦ Palmerston
κι ἡ ἐκστρατεία τοῦ Πατισίφικο]

...καὶ δὲν θέλω νὰ συγκαταριθμηθῶ στοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ τοῦ κυρίου [Urquhart], μὲ τὸν ὁποῖο ἔχω ἓνα μόνον κοινὸ σημεῖο, δηλ. τὴν ἀποψὴ γιὰ τὸν P[almerston], ἐνῶ στ' ἄλλα ὅλα ἡ ἀντίθεσὴ μας εἶναι διαμετρικὴ, ὅπως ἀποδείχθηκε στὴν πρώτη μας κιάλας συνάντησι. Εἶναι ἓνας ρομαντικὸς ἀντιδραστικὸς Τούρκος, πού θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ βάλει ὀλόκληρη τὴν Δύση στὰ τουρκικὰ μέτρα καὶ στὶς τουρκικὰς δομὰς... Τὴν ἀποψή μου [γιὰ τὸν Palmerston] τὴν γέννησε ὄχι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μεμονωμένον γεγονός —κάθε μεμονωμένον γεγονός ἐπιτρέπει πολλαπλὴ ἑρμηνεία—, παρὰ ἡ ἀλληλουχία ὄλων τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ σύνολο τῆς δράσεως του ἀπὸ τὸ 1829 καὶ μετὰ. Μέσα ἐδῶ ἀνακάλυψα ἓνα συνεκτικὸ σχέδιο, τὸ ὁποῖο, κάτω ἀπὸ διαφορετικὰς καὶ συχνὰ ἐπιφανειακὰ ἀντιφατικὰς μορφὰς, κατευθύνεται πάντα πρὸς τὸν ἴδιον στόχον καὶ ἐκτελεῖται σύμμετρα μὲ τὴν ἴδια ψυχραίμη αὐτοκυριαρχία.

Ὅσο ἀφορᾷ εἰδικὰ τὰ σημεῖα πού ἔθιξες, παρατηρῶ:

1. Ἐκστρατεία τοῦ Πατισίφικο.¹⁸⁷ Στὸ ἔργο ἐνὸς πρώην γραμματέα τῆς πρεσβείας στὴν Ἀθήνα —1836—, δηλ. στὴν Diplomatic History of Greece τοῦ κ. Parish,¹⁸⁸ θὰ βρεῖς τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ P[almerston] ἀπὸ τὰ 1830 καὶ μετὰ ἔκαμε τὰ πάντα γιὰ νὰ μεταβάλει τὴν Ἑλλάδα σὲ ρωσικὴ ἐπαρχία. Τελικὰ ἡ ἐκστρατεία τοῦ Πατισίφικο τὴν ἔρριξε ὀλοκληρωτικὰ στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Ρωσ-

σίας. Ταυτόχρονα, έπειδή έκαμε τόν Ρ[almerston] δημοφιλή στην 'Αγγλία, τοῦ επέτρεψε νά συνάψει τήν ίδια χρονιά μέ τόν Brunnow μιάν εὐνοϊκή γιά τήν Ρωσσία συνθήκη γιά τήν διαδοχή τοῦ δανικοῦ θρόνου, ἡ ὁποία στά 1852 ἀπλῶς ὀλοκληρώθηκε.⁸⁸ *Αν στήν ὑπόθεση αὐτή —τήν ἑλληνική— ὁ Ρ[almerston], ἀφοῦ έκαμε ὅσο *mischief*⁸⁸ χρειαζόταν, δέν ἀντιτάχθηκε στήν Γαλλία, ἡ ὑποχώρησή του ἦταν ἀπλῶς «διπλωματία» ἀπέναντι στόν ἀγγλικό λαό. Οἱ ἔχθρικές του ἐφημερίδες ἄρχισαν ἤδη τότε νά τονίζουν ὅτι στά 1840 έκαμε τήν 'Αγγλία σύμμαχο τῆς Ρωσσίας καί ἀνταγωνίστρια τῆς Γαλλίας...

ἌΟ Marx στόν Lassalle, 1.6.1854

60

[ἌΠαραχές τῆς τουρκικῆς παρακμῆς]

New-York Daily Tribune, 24 Ἰουνίου 1854
Λονδίνο, Παρασκευή, 9 Ἰουνίου 1854

Ἡ ὁμιλία τοῦ Kossuth στό Σέφηντ εἶναι ἡ οὐσιαστικότερη πού έκαμε κατά τήν παραμονή του στήν 'Αγγλία. Ὡστόσο δέν εἶναι δυνατὸ νά μὴν τῆς βροῦμε ἀδύνατα σημεῖα. Οἱ ἱστορικές της ἀναφορές εἶναι ἐν μέρει ἐσφαλμένες. Ἡ ἀποψη, πῶς ἡ τουρκικὴ παρακμὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τήν βοήθεια πού ἔδωσε ὁ Sobieski στήν αὐστριακὴ πρωτεύουσα,¹⁴ δέν θεμελιώνεται πουθενά. Οἱ ἔρευνες τοῦ Hammer ἀποδείχνουν πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία ὅτι στήν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ ὀργάνωση τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας βρισκόταν ἤδη σὲ κατάσταση διάλυσης κι ὅτι ἡ ἐποχὴ τῆς ὀθωμανικῆς μεγαλοσύνης καί ἰσχύος ἐξαφανιζόταν γοργά ἀπὸ κάμποσο καιρὸ προ-
τότερα.

Marx

61

...Κοινοβουλευτικές συζητήσεις

New-York Daily Tribune, 10 'Ιουλίου 1854
Λονδίνο, Τρίτη, 27 'Ιουνίου 1854

Προτού δώσω ένα resumé^{εσα} τής όμιλίας του λόρδου Aberdeen και τής επίθεσης πού του έκαμε ό μαρκήσιος Clanricarde, πρέπει να ανατρέξω στην έποχή και στις περιστάσεις, στις όποιες αναφέρθηκαν συγκεκριμένα και οι δύο όμιλητές, δηλ. στα 1829, όταν ό λόρδος Aberdeen ήταν έπικεφαλής του ύπουργείου έξω-τερικών. Την έποχή εκείνη ένας ρωσσικός στόλος με διοικητή τόν ναύαρχο Heiden είχε αποκλείσει τά Δαρδανέλλια, τόν κόλπο του Σάρου και του Αΐνου, καθώς και τής Σμύρνης και του 'Αδραμυττίου, μολοντί στα 1815 οι κυβερνήσεις τής Πετρούπολης και του Λονδίνου είχαν συνάψει συμφωνία ότι ή Ρωσσία δέν θα άσκούσε στην Μεσόγειο τά δικαιώματα μιās έμπόλεμης Δύναμης. Οι άποκλεισμοί αυτοί, πού άπειλοῦσαν να παραβλάψουν τό βρετανικό έμπόριο στον Λεβάντη, προκάλεσαν στην κατά τά άλλα νωθρή άγγλική κοινή γνώμη τής έποχής εκείνης σφοδρές διαμαρτυρίες έναντιον τής Ρωσσίας κι έναντιον τής ίδιας τής άγγλικής κυβέρνησης. Γι' αυτό έγιναν διαβουλεύσεις ανάμεσα στους Ρώσσους πρεσβευτές, πρίγκηπα Lieven και κόμη Ματούσεβιτς, από την μιά πλευρά, και στους Wellington και Aberdeen, από την άλλη. Σε μιάν άναφορά του με ήμερομηνία 1(13) 'Ιουνίου 1829 ό πρίγκηπας Lieven λέει τά έξής για τόν χαρακτήρα αυτών των διαβουλεύσεων.

«'Η συνομιλία με τόν λόρδο Aberdeen, πού έγινε λίγη ώρα άργότερα» (άπό την όχι όλότελα ικανοποιητική για τόν Ρώσο διπλωμάτη συνομιλία με τόν δούκα του Wellington) «ήταν λιγότερο αξιόλογη. Μιά και δέν γνώριζε καλά τό περιεχόμενο τής συνομιλίας μας με τόν πρώτο ύπουργό, όταν έμαθε τις σχετικές λεπτομέρειες, πάσχισε ν' άμβλύνει τις δυσάρεστες έντυπώσεις πού ίσως θα μις είχαν κάνει τά λόγια του άρχικά, διαβεβαιώνοντάς μας έπανειλημμένα, ότι ποτέ ή 'Αγγλία δέν είχε πρό-

βση νά ἐπιζητήσει ἀντιδικίες μὲ τὴν Ρωσία: ὅτι ἂν ἡ κυβέρνησή του προσπάθῃ νά μᾶς κάνει νά μὴν ἐπιμεινόμεν στὸν ἀποκλεισμό τοῦ Αἴνου, ὁ λόγος ἦταν ἡ βαθιά τῆς ἐπιθυμία νά ἐμποδίσῃ φορτικὰ παράπονα καὶ νά ἐμπεδώσῃ τὴν κατανόησιν ἀνάμεσα στὶς δύο κυβερνήσεις· κι ὅτι θὰ ἔπρεπε νά εἶμαστε ἀκόμα περισσότερο εὐτυχεῖς ἀπ' ὅ,τι ἴσως αἰσθανόμεσθε τώρα γιὰ ὅσα πλεονεκτήματα ἀπέδωσε ἡ εὐτυχῆς καὶ συνεχῆς τούτῃ σύμπτωσις. Κολακευόταν νά πιστεῦει ὅτι ἀπέδιδε περισσότερη σημασία στὴν διατήρησιν τῆς ἁρμονίας αὐτῆς παρὰ στὰ στιγμιαῖα ὀφέλη πού θὰ ἀπέφερε σὲ μᾶς ὁ ἀποκλεισμός τοῦ κόλπου τοῦ Αἴνου· ὡστόσο φοβόταν ὅτι ἡ θέση τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως δὲν γινόταν ἀπόλυτα κατανοητὴ στὴν Πετρούπολη, ἡ ὁποία ἀπέδιδε σὲ κακόβουλες προθέσεις καὶ σὲ ἐχθρικές βλέψεις τὶς ἀντιρρήσεις πού κάποτε διατύπωνε ὁ ἴδιος, ὅπως π.χ. στὸ ζήτημα πού μόλις εἶχε διευθετηθεῖ, ἐνῶ παρόμοιες προθέσεις καὶ ἀγτίετες pensées^{π8α} βρισκόνταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν πολιτικὴ του. Ἐπὶ τὴν ἄλλη μεριά, ὁμως, βρισκόταν σὲ δύσκολη θέση. Ἡ κοινὴ γνώμη ἦταν πάντοτε ἔτοιμη νά ἐκραγεῖ ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις δὲν μπορούσε νά τὴν δαμάξῃ ὀλοένα, καὶ θὰ ἦταν ἐπικίνδυνον νά ἐρεθίζετῃ σὲ ζητήματα (ναυτικοῦ δικαίου), πού ἀγγίζαν τόσο ἔντονα τὶς ἐθνικὲς προκαταλήψεις. Ἐπὶ τὴν ἄλλη μεριά θὰ μπορούσαμε νά ὑπολογίζουμε στὶς εὐμενεῖς καὶ φιλικὰς διαθέσεις τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία ἀγωνίζεται ἐνάντια σ' αὐτὲς (τὶς ἐθνικὲς προκαταλήψεις).

»Ἰνωρτζω, ἀπάντησα, τὸ βάρος τῆς κοινῆς γνώμης στὴν Ἀγγλία καὶ τὴν εἶδα ν' ἀλλάξῃ μέσα σὲ λίγες μέρες. Εἶναι ἐναντίον τοῦ πολέμου μας, ἐπειδὴ μᾶς θεωρεῖ ἐπιτιθέμενους, ἐνῶ μᾶς ἔχουν ἐπιτεθεῖ ἄλλοι· ἐπειδὴ μᾶς ἀποδίδει τὴν πρόθεσιν ἀνατροπῆς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐνῶ ἐμεῖς διακηρύσσουμε ὅτι δὲν ἔχουμε τέτοιο σκοπὸ· ἐπειδὴ, τέλος, πιστεῦει ὅτι ἀκολουθοῦμε φιλόδοξον πολιτικὴν, ἐναντίον τῆς ὁποίας ἐμεῖς οἱ ἴδιοι διαμαρτυρούμαστε. Ὁ πιδ σίγουρος τρόπος γιὰ νά τὴν διορθώσουμε θὰ ἦταν νά τὴν διαφωτίσουμε πάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖον.

»Ὁ λόρδος Aberdeen μού ἀπάντησε ὅτι τὸ ζήτημα δὲν ἦταν ἀκριβῶς ὅπως τὸ παρουσίαζα· ἡ κοινὴ γνώμη στρεφόταν ἐναντίον μας, ἐπειδὴ στὴν Ἀγγλία γενικὰ ἔπαιρνε ἔνθερμον τὸ μέρος τῶν Οὐγγῶν — ἀλλὰ αὐτὸ ἔπαιρνε ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις καὶ ἕτερον ἄλλο παρὰ ἀπευχόταν τὴν ἐπιτυχίαν μας· ἀντίθετα, μᾶς εὐχόταν ἐπιτυχίαν, γρήγορον καὶ ἀποφασιστικὴν, γιὰτὶ γινώριζε ὅτι αὐτὴ εἶναι τὸ μόνον μέσον τερματισμοῦ τοῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος δὲν μπορεῖ παρὰ νά θεωρηθεῖ μεγάλη συμφορὰ, ἐφόσον τ' ἀποτελέσματά του εἶναι ἀπρόβλεπτα! Στὸ τέλος ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς μίλησε διεξοδικὰ γιὰ ν' ἀποδείξῃ ὅτι τοῦ ἀποδίδουμε προθέσεις πού δὲν μπορούσε νά ἔχει καὶ κατέληξε λέγοντας ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Λονδίνου ἐπιθυμοῦσε νά λήξῃ ὁ πόλεμος πρὸς τιμὴν καὶ ὄφελος τῆς Ρωσίας». ⁸³

Είναι περίεργο πού κανείς αντίπαλος του λόρδου Aberdeen δέν θεώρησε σκόπιμο ν' ανατρέξει σ' αὐτὴ τὴν ἀναφορά, ἡ ὁποία εἶναι τόσο ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴν συμπεριφορά του πρὶν ἀπὸ τὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης,⁴⁴ ὥστε θὰ ἦταν πιά ἀδύνατο ν' ἀποδώσει κανεὶς ὁποιαδήποτε σημασία στὸ περιεχόμενο κάποιας μυστικῆς ἐκθεσῆς του γραμμένης μετὰ τὴ συνάψη τῆς παραπάνω συνθήκης. Ἡ ἐπίδειξη τῆς παραπάνω ἀναφορᾶς θὰ καταρράκωνε μεμιᾶς τὸ μόνο ἀμυντικὸ ἐπιχείρημα πού θὰ μπορούσε νὰ προσαγάγει ὁ λόρδος Aberdeen κατὰ τὴν χθεσινὴ του ὀμιλία. Ἡ ἀληθινὴ του υπεράσπιση θ' ἀποτελοῦσε ἀνοιχτὴ ἐγκληση ἐναντίον τοῦ λόρδου Palmerston, ἀφοῦ ὅλη ἡ «παραστάση» περιστρεφόταν ἀποκλειστικὰ γύρω ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δύο ἀντίμαχους μεταξύ τους ὑπηρετές τῆς Ρωσσίας.

Ὁ λόρδος Aberdeen εἶπε στὴν ἀρχὴ ὅτι δέν χρειάζεται οὔτε ν' ἀποσύρει οὔτε ν' ἀναιρέσει κάτι, παρὰ μόνο νὰ «ἐξηγήσει». Κατηγορήθηκε ἐσφαλμένα ὅτι διεκδίκησε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὴν τιμὴ τοῦ σχεδιασμοῦ τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανούπολης. Ὅχι μόνο δέν τὴν σχεδίασε, ἀλλὰ καὶ διαμαρτυρήθηκε ἐναντίον της, ὅπως θὰ ἔβλεπαν οἱ εὐγενεῖς λόρδοι ἀπὸ τὴν ἀναφορά, τὴν κατάθεση τῆς ὁποίας αἰτοῦσε τώρα. Τόση ἀναστάτωση εἶχε φέρεи στὴν ψυχὴ του, ὅπως καὶ στὴν ψυχὴ τῶν συναδέλφων του, ἡ συνθήκη αὐτὴ, ὥστε ἐξαιτίας τῆς ὑπαρξῆς της ἡ ὅλη κυβερνητικὴ πολιτικὴ εἶχε μεταβληθεῖ σ' ἓνα οὐσιαστικότερο σημεῖο. Ποιὰ ἦταν ἡ μεταβολή; Προτοῦ ὑπογραφεῖ ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης,⁴⁴ αὐτός, ὁ λόρδος Aberdeen, καὶ ὁ δούκας τοῦ Wellington, ἀκολουθώντας στὸ σημεῖο τοῦτο τὴν πολιτικὴ τοῦ Canning, δέν εἶχαν ποτὲ ἀντιμετώπισει τὸ ἐνδεχόμενον νὰ κάνουν τὴν Ἑλλάδα ἀνεξάρτητο βασίλειο, παρὰ μονάχα ὑποτελὲς κράτος ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχία τῆς Πύλης, κάτι παρόμοιο μὲ τὴν Μολδαβία καὶ τὴν Βλαχία. Μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανούπολης ἡ κατάσταση τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας τοὺς φάνηκε τόσο ἐτοιμόρροπη κι ἡ ὑπαρξὴ της τόσο ἀβέβαιη, ὥστε πρότειναν τὴν μετατροπὴ τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ ὑποτελὲς κράτος σὲ ἀνεξάρτητο βασίλειο. Μὲ ἄλλα λόγια, ἐφόσον ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης συνέβαλε τόσο πολὺ στὴν ἐξασθένιση τῆς Τουρκίας, ἀποφασίστηκε ν' ἀντιμετωπιστοῦν

οί επικίνδυνες συνέπειές της με τὴν ἀποκόλληση ὀλόκληρων ἐπαρχιῶν της. Νά ποιά ἦταν ἡ «ἀλλαγὴ».

Μολονότι ἡ ἀναστάτωση γιὰ τὶς συνέπειες τῆς συνθήκης αὐτῆς ἦταν ὑπερβολικὴ, ὁ λόρδος Aberdeen τὴν θεωροῦσε στὸ ἐπακρο καταστροφικὴ κι ἐπιβλαβή. Τότε εἶχε πεί δι «ἡ Ρωσσία δὲν εἶχε κάμει μεγάλες προσαρτήσεις ἐδαφῶν με τὴν συνθήκη αὐτή», κι ἀκόμα και τῶρα διατεινόταν ὅτι ἡ ρωσσικὴ αὐτοκρατορία δὲν εἶχε μεγαλώσει και πολὺ μέσα στὴν Εὐρώπη τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια (ἡ Βεσσαραβία,²³ ἡ Φινλανδία²⁷⁰ και τὸ βασίλειο τῆς Πολωνίας²⁶² δὲν φαίνονται σημαντικὲς προσαρτήσεις στὰ μάτια τοῦ εὐγενοῦς λόρδου). Ἄλλὰ ὅπως εἶχε δηλώσει και στὴν ἐκθεσὴ του, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1829, ἂν οἱ ἐδαφικὲς προσαρτήσεις τῆς Ρωσσίας ἦσαν μικρές, ὅμως ἦσαν σημαντικὲς ὡς πρὸς τὴν ὑφή τους — ἐφόσον ἡ μία ἔδινε στὴν Ρωσσία «ἀποκλειστικὴ κυριαρχία στὴν ναυσιπλοῖα τοῦ Δούναβη, ἐνῶ ἡ ἄλλη λιμάνια τῆς Ἀσίας, πού μπορεῖ νὰ ἦσαν μικρά, ὅμως κατεῖχαν ἐξαιρετικὴ πολιτικὴ σημασία». (Ὁ λόρδος Aberdeen λησμονεῖ και πάλι τὴν τεράστια ἔκταση πού προσαρτήθηκε στὸν Καύκασο). Με βάση αὐτὰ ἰσχυρίζεται δι ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης ἀποτελέσει τὴν ἀπαρχὴ μᾶς ἀλλαγῆς τῆς πολιτικῆς τῆς Ρωσσίας, ἡ ὁποία, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη κι ὕστερα, περισσότερο ἐπιζητοῦσε τὴν ἐξάπλωση τῆς πολιτικῆς της ἐπιρροῆς παρά προσαρτήσεις ἐδαφῶν. Αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ πολιτικῆς δὲν ὑπῆρξε ἀλλαγὴ προθέσεων. «Ἄπλῶς ὁ σατανὰς ἔγινε σοφότερος ἀπὸ πρῶτα». Τὸ γεγονὸς, ὅτι ἡ Ρωσσία συμφώνησε με τὸν Κάρολο Ι΄ ἕνα σχέδιο γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς Τουρκίας — ὅχι με ἀνησυχητικὲς κατακτήσεις, παρά με μιὰ σειρά συνθηκῶν—, ἔμεινε ἀμνημόνευτο. Οὔτε και θεώρησε ὁ λόρδος Aberdeen σκόπιμο ν' ἀναφέρει δι ἀκόμα και πρὶν ἀπὸ τὴν συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης και τοῦ Οὐνιάρ-Σικελεσσί,⁷⁰ τὴν ὁποία ἀναφέρει ὡς ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς ρωσσικῆς πολιτικῆς, ἡ Ρωσσία εἶχε δεσμευθεῖ ἤδη στὰ 1827 ἀπέναντι στὴν Γαλλία και στὴν Ἀγγλία νὰ μὴν ἐπιδιώξει τὴν ἀπόσπαση ἄλλων ἐδαφῶν κατὰ τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Τουρκίας, και, ἐπίσης, ὅτι ποτὲ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ στείλει στὰ 1833 στρατὸ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἂν δὲν εἶχε τὴν ἄδεια τῆς Ἀγγλίας.

Κατόπιν ό λόρδος Aberdeen είπε ότι ή φράση του: «άν μπορούσαμε νά πετύχουμε είκοσιπεντάχρονη ειρήνη, όπως έγινε χάρη στην συνθήκη τής 'Αδριανούπολης, δέν θά βγαίναμε ζημιωμένοι» είχε έρμηνευθεί έσφαλμένα με την έννοια ότι θά όφείλαμε νά επιστρέψουμε σέ μιá συνθήκη παρόμοια με τής 'Αδριανούπολης. Αυτός έννοούσε μόνο ότι

«άν με μιá συνθήκη, πού θά την καθιστούσαν δυνατή οι τύχες του πολέμου, μπορούσε νά εξασφαλιστεί είκοσιπεντάχρονη ειρήνη, δέν θά βγαίναμε ζημιωμένοι, παίρνοντας υπόψη μας την άσάθεια των ανθρώπινων πραγμάτων. Ποτέ δέν είχε συστήσει επιστροφή στο status quo^α και μάλιστα είχε διατυπώσει και αντίρρησης ώς πρós αυτό. Πρίν από την κήρυξη του πολέμου το status quo ήταν ό,τι έλπίζαμε κι επιθυμούσαμε, ό,τι προσπαθήσαμε νά πετύχουμε, ό,τι δεχόταν νά παραχωρήσει ή τουρκική κυβέρνηση κι ό,τι ξεπερνούσε κατά πολύ τις εύλογες προσδοκίες μας. 'Από την στιγμή όμως πού κηρύχθηκε ό πόλεμος, το δλο ζήτημα έλλαξε δλοκληρωτικά και τά πάντα εξαρτιούνται από τον ίδιο τον πόλεμο... Κανείς δέν μπορεί νά ξέρει πόσο θ' αποκλίνουμε ίσως τελικά από το status quo, έφόσον αυτό εξαρτάται από γεγονότα πού δέν είναι στο χέρι μας νά έλέγξουμε άπόλυτα. Το μόνο πού μπορεί νά πεί ό ίδιος, είναι ότι ή ανεξαρτησία κι ή άκραιότητα τής όθωμανικής αυτοκρατορίας πρέπει νά εξασφαλιστεί, και μάλιστα τελεσφóra».

Πώς θά εξασφαλιστεί, αυτό ό λόρδος Aberdeen δέν μπορούσε νά το ξέρει, άφου κι αυτό εξαρτάται από τά πολεμικά συμβάντα.

Νομίσθηκε από μερικούς ότι είχε εκφράσει κάποια άμφιβολία ή δυσπιστία ώς πρós τον κίνδυνο ρωσικής επίθεσης, στην πραγματικότητα όμως αισθάνεται την μεγαλύτερη άνησυχία για την ρωσική επίθεση έναντίον τής Τουρκίας, μολονότι δέν τον άνησυχεί και πολύ ό κίνδυνος ρωσικής επίθεσης έναντίον τής Εύρώπης, «και με την κάθε μέρα ή άνησυχία του ώς πρós αυτό γινόταν δλο και μικρότερη». Θεωρεί την Γαλλία ισχυρότερη από την Ρωσία και την Αύστρια παρμένες μαζί...

...Ό μαρκήσιος Clanricarde κυρίως ένδιέτριψε στην συμμετοχή του λόρδου Aberdeen στην συνθήκη τής 'Αδριανούπολης, στην γενική φυσιογνωμία του πολιτικού του παρελθόντος και στις άτέλειες τής σημερινής του άσκησης τής έξουσίας. Είπε ότι ό λόρδος Aberdeen είχε παρουσιάσει τώρα, για λόγους προσωπικής του εύκολίας και από καθαρά προσωπικά κίνητρα, μιάν εκ-

θεση, τήν ὁποία πρὶν ἀπὸ μερικοὺς μῆνες εἶχε ἀρνηθεῖ νὰ δείξει σὲ ἄλλα μέλη καὶ τῶν δύο Βουλῶν. Πάντως αὐτὴ εἶναι ὀλότελα διαφορετικὴ ἀπὸ ὅσα εἶχε γράψει ὁ εὐγενὴς λόρδος στὴν Πετρούπολη τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1829, ἐνῶ ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης εἶχε ὑπογραφεῖ ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο. Τὸ πραγματικὸ ζήτημα εἶναι, τί ὁδηγίες εἶχαν δοθεῖ στὸν Ἄγγλο πρεσβευτὴ ἐκεῖνο τὸν καιρὸ καὶ τί ἐνέργειες εἶχε κάνει γιὰ νὰ προλάβει τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης. Ὁ Ρῶσσοσ στρατηγός, ποὺ διοικοῦσε τὰ ρωσικὰ στρατεύματα στὴν Ἀδριανούπολη, δὲν εἶχε πάνω ἀπὸ 15.000 ἄνδρες, καὶ αὐτοὶ πάλι θὰ ἔπρεπε νὰ μειωθοῦν κατὰ 5 ἢ 6.000, οἱ ὁποῖοι βρισκόνταν κυριολεκτικὰ hors de combat^{πδ} ἀπὸ ἀσθένειες ἢ τραύματα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ Τοῦρκος στρατηγός βρισκόταν σὲ μικρὴ ἀπόσταση μὲ 25.000 Ἀλβανούς. Ὁ Ρῶσσοσ στρατηγός ἔδωσε στὴν Τουρκία πολὺ μικρὴ προθεσμία γιὰ νὰ ὑπογράψει ἢ νὰ μὴν ὑπογράψει, ξέροντας ὅτι, ἂν ἔδινε μεγάλη, θὰ μπορούσε ν' ἀποκαλυφθεῖ ἡ πραγματικὴ του θέση. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἔδωσε παραπάνω ἀπὸ πέντε ἢ ὀχτῶ ἡμέρες. Στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Τοῦρκος ὑπουργός κάλεσε τὸν Γάλλο καὶ τὸν Ἄγγλο πρεσβευτὴ, καθὼς καὶ τὸν Πρῶσο ἀπεσταλμένο, καὶ ζήτησε τὴν γνώμη τους. Ὁ Ἄγγλος πρεσβευτής, μὲ βάση τίς ὁδηγίες τοῦ λόρδου Aberdeen, συμβούλευσε νὰ ὑπογραφεῖ κατὰ τὸ δυνατὸ γρηγορότερα ἢ συνθήκη ἐκείνη, τὴν ὁποία ὁ εὐγενὴς λόρδος τώρα χαρακτηρίζει τόσο καταστροφικὴ.

Ὁ εὐγενὴς μαρκήσιος δὲν εὐαρεστήθηκε ν' ἀναφερθεῖ στὸ γεγονός, ὅτι ἀκριβῶς ἡ σφοδρὴ καταγγελία τοῦ φίλου του Palmers-ton, ποὺ τότε βρισκόταν στὴν ἀντιπολίτευση καὶ ποὺ κατηγορήσε τὸν λόρδο Aberdeen ὅτι παραμένει ὑπερβολικὰ ἐχθρικός πρὸς τοὺς Ρῶσσους, παρακίνησε τὸν τελευταῖο νὰ δώσει τὴν ἐντολὴ ὑπογραφῆς τῆς συμφωνίας.

Ὁ μαρκήσιος συνέχισε ψέγοντας τὸν πρωθυπουργὸ ὅτι πάντοτε ὑπῆρξε ὁ πιὸ ἐνθερμος, σταθερὸς καὶ ἰσχυρὸς ὑποστηρικτὴς τῶν αὐταρχικῶν κυβερνήσεων τῆς Εὐρώπης, καὶ γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξει ἀνασκόπησε τὴν ἱστορία τῆς Πορτογαλίας, τοῦ Βελγίου καὶ τῆς Ἰσπανίας, ἀναφερόμενος στὴν ἀντίθεση τοῦ Aberdeen πρὸς τὴν περίφημη Τετραπλὴ Συμμαχία τοῦ 1834.¹¹⁸ Ἀσφαλῶς χρειαζό-

ταν όλη ή ψυχρή άναισχυντία ένός γηραιού Ούτγου για να άγάλλεται, αύτή την ώρα, με την δόξα του Βελγίου, τα συντάγματα της Πορτογαλίας και της Ίσπανίας, καθώς και τις γενικές εύλογίες, πού προκύπτουν για την Εύρώπη από την Τετραπλή Συμμαχία — για την όποία ό Palmerston, άμυνόμενος, ειπε ψευδώς ότι δέν την επινόησε ό Ίδιος, παρά ό Talleyrand.

Marx

62

Μολδαβία και Βλαχία

New-York Daily Tribune, 19 Ίουλίου 1854

Λονδίνο, Τρίτη, 4 Ίουλίου 1854

Ή συνθήκη ¹⁸⁹ ούσιαστικά άποτελεϊ παράδοση τών ήγεμονιών στην Αύστρια κι έγκατάλειψη της τουρκικης επικυριαρχίας. Μ' αυτό τον τρόπο οι Τουρκοί διέπραξαν μιá παραβίαση τών δικαιωμάτων του μολδοβλαχικού λαού έξίσου κατάφωρη όσο κι όλες, όσες διέπραξαν προηγούμενα οι Ρώσοι. Οι Τουρκοί δικαιούνται ν' αφήσουν τις ήγεμονίες σε αύστριακή κατοχή έξίσου λίγο, όσο κι οι Ρώσοι να τις ανακηρύξουν ρωσικές έπαρχίες.

Οι άξιώσεις της Πύλης¹⁷ ως προς την επικυριαρχία της Μολδοβλαχίας στηρίζονται στις συνθήκες του 1393, του 1460 και του 1513. Ή συνθήκη του 1393 ανάμεσα στην Βλαχία και στην Τουρκία περιέχει τα παρακάτω άρθρα:¹⁸⁰

«I. Ήμεϊς, ό Βαγιαζήτ κτλ., με άκρα συγκατάβαση άπέναντι στην Βλαχία, πού ύποτάχθηκε μαζί με τον ήγεμόνα της στο άκατανίκητο κράτος μας, όρίζουμε ότι ή χώρα αύτή θα συνεχίσει να διοικείται με τους δικούς της νόμους κι ότι ό ήγεμόνας της Βλαχίας θα έχει πλήρη έλευθερία να κηρύσσει στους γείτονές του πόλεμο ή να κλείνει μαζί τους ειρήνη όπως και όποτε θέλει.

III. Οι (Χριστιανοί) ήγεμόνες εκλέγονται από τους μητροπολίτες και τους βογιάρους.⁸⁰

IV. 'Ο ήγεμόνας τής Βλαχίας πρέπει να πληρώνει κάθε χρόνο 500 -τουρικά πιάστρα στο αυτοκρατορικό μας θησαυροφυλάκιο».

'Η συνθήκη, που έκλεισε στα 1460 ο Βλάδ Ε', ήγεμόνας τής Βλαχίας, με τον Μωάμεθ Β', όρίζει:

I. 'Ο σουλτάνος αποδέχεται και υπόσχεται για τον εαυτό του και τους διαδόχους του να προστατεύει την Βλαχία και να την υπερασπίζει απέναντι σε κάθε έχθρο χωρίς ν' άπαιτεί τίποτε εκτός από την επικυριαρχία πάνω στην κυρίαρχη τούτη ήγεμονία, τής όποιας οι βοεβόδες πρέπει να πληρώνουν στην 'Υψηλή Πύλη φόρο 10.000 δουκάτων.

II. 'Η 'Υψηλή Πύλη¹⁷ δέν έπεμβαίνει με κανέναν τρόπο στην τοπική διοίκηση τής ήγεμονίας' δέν επιτρέπεται σε κανέναν Τουρκο να μπαίνει στην Βλαχία χωρίς προφανή λόγο.

III. Οι βοεβόδες θά συνεχίσουν να εκλέγονται από τον άρχιεπίσκοπο, τους επισκόπους και τους βογιάρους, και ή εκλογή θ' αναγνωρίζεται από την Πύλη.

IV. Το βλαχικό έθνος θά συνεχίσει ν' άπολαύει την ελεύθερη άσκηση των νόμων του, και οι βοεβόδες θά έχουν το δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω στους υπηκόους τους, όπως και το δικαίωμα να συνάπτουν ειρήνη και να κηρύσσουν πόλεμο δίχως να υπέχουν όποιαδήποτε ευθύνη για τις πράξεις τους απέναντι στην 'Υψηλή Πύλη».

'Η τρίτη συνθήκη χρονολογεΐται από τα 1513, όταν ή Μολδαβία άναγνώρισε την επικυριαρχία τής Πύλης, πετυχαίνοντας σε άντάλλαγμα ακόμα καλύτερους όρους από ό,τι ή Βλαχία.

Οί συνθήκες μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας δέν μπορούσαν βέβαια να θέσουν εκτός ισχύος τις συνθήκες των ΐδιων των Μολδοβλάχων με την Πύλη, έφόσον ο λαός αυτός ποτέ δέν διαπραγματεύθηκε με τους Ρώσους ούτε έδωσε στην Πύλη την πληρεξουσιότητα να διαπραγματευθεί για λογαριασμό τους. 'Επιπλέον πρέπει να πούμε, ότι κι ή ΐδια ή Ρωσία άναγνώρισε τις παραπάνω συμφωνίες με την συνθήκη τής 'Αδριανούπολης,⁴⁴ τής όποιας το άρθρο 5 όρίζει:¹⁸¹

«'Εφόσον οι ήγεμονίες τής Βλαχίας και τής Μολδαβίας πέρασαν βάσει συμφωνίας κάτω από την επικυριαρχία τής 'Υψηλής Πύλης κι έφόσον ή Ρωσία έγγυήθηκε την ευημερία τους (1), εΐναι αυτόνοητο, ότι θά συνεχίσουν ν' άπολαύουν τα προνόμια και τις ελευθερίες που τους εκχώρησε ή συμφωνία εκείνη».

'Από τις παραπάνω συμφωνίες, οι όποιες παραμένουν ακόμα

σὲ ἰσχύ, ἐφόσον δὲν ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ καμμιά κατοπινή συνθήκη, προκύπτει, ὅτι οἱ ἡγεμονίες ἀποτελοῦν δύο κυρίαρχα κράτη, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπικυριαρχία τῆς Πύλης, στὴν ὁποία καὶ πληρώνουν φόρο ὑποτελείας ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι ἡ Πύλη θὰ τὰ ὑπερασπίσει ἀπέναντι σ' ὅποιονδήποτε ἐξωτερικὸ ἐχθρὸ καὶ δὲν θὰ ἀναμιχθεῖ καθόλου στὴν ἐσωτερικὴ τους διοίκηση. Οἱ Τοῦρκοι ὄχι μόνο δὲν ἔχουν δικαίωμα ν' ἀφήσουν τὴν Βλαχία σὲ ξένη κατοχή, ἀλλὰ καὶ ἀπαγορεύεται στοὺς ἴδιους νὰ μποῦν στὴν Βλαχία δίχως προφανῆ λόγο. Κι ἀκόμα παραπάνω: ἐφόσον οἱ Τοῦρκοι παραβίασαν τὶς συμφωνίες τους μὲ τοὺς Βλάχους κι ἀπεμπόλησαν ἔτσι τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικυριαρχίας, οἱ Ρῶσοι, ἂν κληθοῦν ἀπὸ τοὺς Βλάχους, θὰ μποροῦσαν νὰ στηρίξουν στὴν παραβίαση τῶν συνθηκῶν τὸ δικαίωμά τους νὰ διώξουν τοὺς Αὐστριακοὺς ἀπὸ τὶς ἡγεμονίες. Κάτι τέτοιο δὲν θὰ κατέπλησσε διόλου, ἐφόσον σταθερὴ πολιτικὴ τῆς Ρωσσίας εἶναι νὰ ἐνθαρρύνει, καὶ μάλιστα νὰ ἐξαναγκάζει, τοὺς Τούρκους νὰ παραβιάζουν τὰ δικαιώματα τῶν Βλάχων, ἔτσι ὥστε νὰ ὑποθάλλουν ἀνάμεσά τους διαμάχες καὶ νὰ δημιουργοῦν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους πρόφαση ἐπεμβάσεων. Τί ἔγινε στὰ 1848¹⁹² π.χ.; Τὴν ἀνοιξη αὐτῆς τῆς χρονιάς μερικοὶ βογιάροι⁸⁰ ἐπέδωσαν στὸν ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας μιὰν αἴτηση, ὅπου ζητοῦσαν ὀρισμένες μεταρρυθμίσεις· ἡ αἴτηση αὐτὴ ὄχι μόνο ἀπορρίφθηκε, χάρις στὴν ἐπιρροὴ τοῦ Ρώσου προξένου, ἀλλὰ καὶ οἱ συντάκτες τῆς ρίχτηκαν στὶς φυλακές. Ἡ ἀναταραχὴ, ποὺ προκάλεσαν τὰ γεγονότα αὐτά, ἔδωσε στοὺς Ρώσους τὸ πρόσχημα νὰ περάσουν τὰ σύνορα στὶς 25 Ἰουνίου καὶ νὰ προχωρήσουν πρὸς τὸ Ἰάσιο. Ταυτόχρονα ὁ ὀσποδάρος⁷⁹ τῆς Βλαχίας, μιμούμενος τὶς ὑπόλοιπες κυβερνήσεις τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης, δέχτηκε ὀρισμένες μεταρρυθμίσεις, τὶς ὁποῖες ζητοῦσε τὸ φιλελεύθερο κόμμα τῶν Βλάχων βογιάρων. Αὐτὸ ἔγινε στὶς 23 Ἰουνίου. Δὲν χρειάζεται νὰ ποῦμε ὅτι οἱ μεταρρυθμίσεις αὐτὲς στὸ παραμικρὸ δὲν ἐπηρέαζαν τὴν ἐπικυριαρχία τῆς Πύλης. Ἐκμηδένιζαν ὅμως ὅλη τὴν ἐπιρροὴ ποὺ εἶχε ἀποκτήσει ἡ Ρωσία διαμέσου τοῦ θεμελιώδους συνταγματικοῦ νόμου, ὁ ὁποῖος εἶχε θεσπιστεῖ στὴν ἐποχὴ τῆς ρωσικῆς κατοχῆς τοῦ 1829¹⁹³ καὶ τὸν ὁποῖο κατάργησαν οἱ μεταρρυθμίσεις. Τὸ σύνταγμα, ποὺ τὸν ἀντικατέστησε, κατάργησε τὴν δουλο-

παροικία· ἓνα μέρος τῆς γῆς πού δούλευαν οἱ ἀγρότες τοὺς παραχωρήθηκε ὡς ἰδιοκτησία, ἐνῶ ὁ γαιοκτήμονας θ' ἀποζημιωνόταν ἀπὸ τὸ κράτος γιὰ ὅση γῆ ἔδωσε καὶ γιὰ τὴν ἀπώλεια τῆς δουλειᾶς τοῦ χωρικοῦ. Οἱ Ρῶσοι λοιπὸν ἐξανάγκασαν τὸν ἡγεμόνα νὰ παραιτηθεῖ, καὶ τὴν διαχείριση τῶν δημοσίων ὑποθέσεων τὴν ἀνέλαβε μιὰ προσωρινὴ κυβέρνηση. Ἡ Πύλη, ἡ ὁποία, ὅπως εἶδαμε, δὲν εἶχε δικαίωμα ἀνάμιξης στὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τῶν ἡγεμονιῶν καὶ παρέλειψε νὰ διαμαρτυρηθεῖ ἐναντίον τῆς ρωσικῆς εἰσόδου στὴν Μολδαβία, ἔστειλε στὴν Βλαχία τὸν Σουλεϊμὰν πασὰ μὲ τουρκικὸ στρατὸ κι ἔδωσε στὴν δημοσιότητα ἓνα ἀπειλητικὸτατο μῆνυμα τοῦ σουλτάνου πρὸς τοὺς κατοίκους· φυσικά, τὸ Ντιβάνι πῆρε αὐτὰ τὰ μέτρα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τῆς Ρωσσίας. Οἱ Βλάχοι βγήκαν νὰ προὔπαντῆσουν τὸν πασὰ καὶ τοὺς Τούρκους καὶ συναδελφώθηκαν μαζί τους. Συμφωνήθηκε, ὅτι τὴν προσωρινὴν κυβέρνηση θὰ τὴν ἀντικαθιστοῦσε μιὰ *Lieutenance Princièere*,^π ἀποτελούμενη ἀρχικὰ ἀπὸ ἕξι καὶ κατόπιν ἀπὸ τρία μέλη. Ἡ κυβέρνηση τούτη ἀναγνωρίστηκε στὴν συνέχεια ἀπὸ τὸν πασὰ καί, μὲ ἐπιθυμία τοῦ πασὰ, ἀπὸ τοὺς ξένους προξένους. Στὸ νέο σύστημα ἔγινε μιὰ τροποποίηση καὶ κατόπιν αὐτὸ ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὸν σουλτάνο.

Στὸ μεταξὺ ἡ ρωσικὴ κυβέρνηση μαινόταν ἐναντίον τοῦ βλαχικοῦ λαοῦ σὲ διακηρύξεις ἀπευθυνόμενες στὴν Εὐρώπη, ὅπου οἱ Βλάχοι κατηγοροῦνταν ὅτι ἐγκαθίδρυσαν τὴν ἀβασίλευτη καὶ κήρυξαν τὸν κομμουνισμό. Τὴν 1η Αὐγούστου 1848 μιὰ μεγάλη ρωσικὴ δύναμη πέρασε τὸν Προῦθο βαδίζοντας πρὸς τὸ Βουκουρέστι. Ξαφνικὰ ἡ Πύλη ἀνεκάλεσε τὸν Σουλεϊμὰν πασὰ· ὁ σουλτάνος ἀρνήθηκε νὰ δεχτεῖ τοὺς Βλάχους ἀπεσταλμένους, πού εἶχαν πάει στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ δικὴ του πρόσκληση· καὶ στὶς 25 Σεπτεμβρίου ὁ Φουὰτ ἐφέντης, ἐπικεφαλῆς ἑνὸς τουρκικοῦ στρατοῦ, παρουσιάστηκε μπροστὰ στὸ Βουκουρέστι, δηλώνοντας ὅτι εἶχε ἔρθει μόνο καὶ μόνο γιὰ ν' ἀφαιρέσει ἀπὸ τὴν Ρωσσία κάθε πρόσχημα εἰσόδου τῆς στὶς ἡγεμονίες. Πιστεύοντας στὰ λόγια τῶν Τούρκων, περισσότεροι ἀπὸ 100.000 κάτοικοι βγήκαν ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι καὶ τὰ περὶχωρα γιὰ νὰ τοὺς καλωσορίσουν, ἄοπλοι, μὲ ροῦχα γιορτινὰ καὶ μὲ τὸν κλῆρο μπροστὰ. Ὁ Φουὰτ ἐφέντης τοὺς

κάλεσε νὰ στείλουν μιὰν ἀντιπροσωπεία στὸ στρατόπεδὸ του γιὰ ν' ἀνακοινώσῃ τις ὁδηγίεσ του. Στὴν ἔκθεσή του γιὰ τὰ γεγονότα αὐτὰ ὁ κ. Bratiano γράφει:

«Μόλις ἐμφανίστηκε ἡ ἀντιπροσωπεία στὸν Φουά: ἐφέντη αἰχμαλωτίστηκε· ταυτόχρονα ὁ τουρκικὸς στρατὸς προέλασε ὀρμητικὰ μέσα στὸ Βουκουρέστι, πάτησε κάτω ἀπ' τὶς ὀπλὲς τῶν ἀλόγων τοὺς εἰρηνικοὺς κατοίκους, πού εἶχαν βγεῖ νὰ ὑποδεχτοῦν τοὺς Τούρκους ὡς φίλους, ἔσκισε τὴν σημαία τους, κατέστρεψε τοὺς σταυροὺς τους, βομβάρδισε ἓνα στρατώνα πού ἀπάντησε στὸν δρόμο του, καθὼς καὶ μιὰν ὀλόκληρη συνοικία τῆς πόλης, ἔριξε ὀμοβροντίεσ ἐναντίον τῶν Βλάχων στρατιωτῶν, πού βρισκόνταν μέσα σ' ἐκεῖνον τὸν στρατώνα ἐξαναγκάζοντάς τους νὰ παραδοθοῦν καὶ νὰ καταθέσουν τὰ ὄπλα τους, σκότωσε τοὺς ἀρρώστους καί, ὅταν ἔφτασε στὴν πόλη, ἐπιδόθηκε στὴν λεηλασία, στὴν σφαγὴ καὶ σὲ ἄλλεσ φοβερέσ πράξεισ!».

Ἐνῶ γίνονταν αὐτά, ὁ Ρῶσσοσ ἀρμοστήσ, ὁ στρατηγὸσ Duhamel, συνόδευε, καὶ στὴν οὐσία διοικοῦσε, τὰ τουρκικὰ στρατεύματα. Τὸν ἀκολούθησε ὁ ρωσσοικὸσ στρατὸσ, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ συνθήκη τοῦ Μπαλτᾶ-Λιμάν,⁵⁷ δηλ., κοντὰ σ' ἄλλα, ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ ρωσσοικοῦ βασικοῦ συνταγματικοῦ νόμου ἢ statute· τοῦτο δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ status quo,⁵⁸ στὸ ὁποῖο ἡ Αὐστρία ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐπαναφέρει τοὺς Βλάχους.

Εἶναι προφανέσ ὅτι, ἀν ὁ Ὁμὲρ πασὰσ ἔμπαινε τώρα στὴν Βλαχία μὲ τὸν νικηφόρο στρατὸ του, οἱ Τοῦρκοι, στὸ φῶσ τῆσ ὀψιμῆσ ἐμπειρίασ τους καὶ σὲ ἐμπόλεμη τώρα κατάσταση μὲ τὴν Ρωσσία, θὰ ἐπανέφεραν τὸ σύνταγμα τοῦ 1848, ὁπότε θ' ἀκολουθοῦσαν ἡ «ἀβασίλευτη», ὁ «κομμουνισμὸσ» καὶ ἡ ἀναβίωση ὄλων τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ 1848. Κανείσ δὲν θὰ πιστέψει ὅτι τὴν Αὐστρία θὰ τὴν δυσαρεστοῦσε λιγότερο τὸ ἐνδεχόμενο αὐτὸ ἀπ' ὅ,τι τὴν Ρωσσία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἐξίσου προφανέσ εἶναι ὅτι ἡ Πύλη θὰ πρέπει νὰ πείστηκε ἐξαιρετικὰ, ὥστε νὰ συρθεῖ στὴν παραβίαση τῶν συνθηκῶν τῆσ μὲ τοὺς Βλάχους, τίσ συνέπειεσ τῆσ ὁποίασ γνωρίζει ἀπὸ τὴν πείρα τῆσ. Ἡ πείση αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ προῆλθε παρὰ ἀπὸ τὸν Ἄγγλο πρεσβευτὴ. Ἐχει ἐνδιαφέρον, ἐπομένωσ, νὰ θυμηθοῦμε πῶσ συμπεριφέρθηκαν στὰ 1848 καὶ 1849 ὁ λόρδοσ Redcliffe καὶ οἱ προιστάμενοί του στὴν Downing

Street¹⁰¹ ἀπέναντι στις παραβιάσεις τῶν δικαιωμάτων τῆς Μολδοβλαχίας τόσο ἀπὸ τοὺς Ρώσσοις ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Ὅταν ὁ ρωσσοὶκὸς στρατὸς πέρασε γιὰ πρώτη φορὰ τὰ μολδαβικὰ σύνορα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1848, ὁ λόρδος Palmerston δήλωσε στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, ἀπαντώντας στὸν ἀναπόφευκτο Dudley Stuart:

«Τὰ ρωσσοὶκὰ στρατεύματα εἰσέβαλαν στὴν Μολδαβία χωρὶς διαταγὴς τῆς κυβέρνησης τῆς Πετρούπολης. Ἀποκλειστικὸς τοὺς σκοπὸ ἐχουν τὴν διατήρηση ἢ ἐπιβολὴ τῆς τάξης καὶ θ' ἀποσυρθοῦν, ὅταν δὲν ὑπάρχει πιά ἀνάγκη παραμονῆς τους. Ἡ εἰσβολὴ ἐγινε κατ' ἐντολὴ τοῦ ὀσποδά-ρου,⁹⁹ καὶ δὲν ὑφίσταται πρόθεση προσάρτησης ἐδαφῶν».

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1848, ὅταν ὁ ρωσσοὶκὸς στρατὸς ξαναπέρασε τὸν Προῦθο βαδίζοντας πρὸς τὸ Βουκουρέστι, καὶ ὅταν οἱ Μολδοβλάχοι ἐστειλαν ἀντιπροσωπεῖα στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ Ντιβάνι²⁶ ἀπευθύνθηκε στοὺς πρεσβευτὲς τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ζητώντας τὴν συμβουλὴ τους· ὁ λόρδος Redcliffe τοῦ σύστησε νὰ υἱοθετήσῃ τὴν ἴδια πολιτικὴ μὲ τὴν Ρωσσία.

Τὸν Ὀκτώβριο, ὅταν Τοῦρκοι καὶ Ρῶσοι κατέλαβαν ἀπὸ κοινοῦ τὴν Βλαχία, ἓνας Βλάχος ἀξιωματικὸς καταδιώχθηκε ἀπὸ τοὺς Ρώσσοις ἴσαμε τὴν κατοικία τοῦ διοικητῆ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τοῦ Βουκουρεστίου, τοῦ Ὁμέρ πασᾶ, ὁ ὁποῖος καὶ διαμαρτυρήθηκε μαζὶ μὲ τὸν Φουὰτ ἐφέντη. Ἡ Πύλη,¹⁷ ὅταν ἔμαθε τὴν προσβολὴ αὐτῆ, δήλωσε ὅτι δὲν ἐπιθυμοῦσε πιά καμμιά σχέση μὲ τοὺς Ρώσσοις καὶ ὅτι θὰ διέτασσε τὰ στρατεύματά της νὰ ξαναπεράσουν τὸν Δούναβη γιὰ νὰ πάψουν νᾶναι οἱ συνένοχοι τῶν Ρώσσων στὶς ἡγεμονίες· ἐπίσης ἀπειλήσε ὅτι θ' ἀπηύθυνε ἐπίσημη διαμαρτυρία στὶς Μεγάλες Δυνάμεις, συνοδευόμενη ἀπὸ λεπτομερὲς μνημόνιο γιὰ τὰ ὅσα εἶχαν συμβεῖ στὶς ἡγεμονίες. Ὁ ἴδιος πρεσβευτὴς ἐπενέβη καὶ πάλι, ματαιώνοντας τὶς προθέσεις τῆς Πύλης.

Τέλος, τὴν ἐποχὴ πού ἡ κοινὴ ρωσσοτουρκικὴ κατοχὴ τοῦ 1849 εἶχε πάρει χαρακτῆρα τρομοκρατίας, ὁ μόνος πού ἀντιστεκόταν, ὁ Μαγκέρου, διοικητὴς τῶν ἄτακτων βλαχικῶν στρατευμάτων, πείστηκε νὰ ἀποσυρθεῖ πέρα ἀπὸ τὰ Καρπάθια «χάρη στὴν πειθῶ τοῦ Βρεταννοῦ γενικοῦ προξένου, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐξήγησε, ὅτι

ή παρουσία του στρατού του θα παρέλυε τις ενέργειες τής διπλωματίας κι ότι ή χώρα του γρήγορα θα έβρισκε τὸ δίκιο της». ¹⁹⁴

Marx

63

[*Η ιστορική σημασία τής έσωτερικής οργάνωσης τής Τουρκίας*]

New-York Daily Tribune, 21 'Ιουλίου 1854

Λονδίνο, Παρασκευή, 7 'Ιουλίου 1854

.....

“Αν έξαιρέσουμε την Τουρκία, ίσως δέν υπάρχει χώρα πού ή Εύρώπη νά την γνωρίζει τόσο λίγο και νά την κρίνει τόσο έσφαλμένα όσο την 'Ισπανία. Τα άναρίθμητα τοπικά πραξικοπήματα κι οί στρατιωτικές έξεγέρσεις συνήθισαν την Εύρώπη νά την τοποθετεί στο ίδιο επίπεδο με την αυτοκρατορική Ρώμη την εποχή τών πραιτωριανών. Πρόκειται για πλάνη όλότελα επιπόλαιη, όπως κι εκείνη πού έκαναν στην περίπτωση τής Τουρκίας όσοι φαντάστηκαν πώς ή ζωή του έθνους αυτού έσβησε, επειδή ή επίσημη ιστορία του στον αιώνα πού μās πέρασε αποτελούνταν μονάχα από άνακτορικές επαναστάσεις και έμεutes ^{που} τών γενιτσάρων. Το μυστικό τής πλάνης αυτής έγκειται στο άπλο γεγονός ότι οί ιστορικοί, αντί νά βλέπουν την άπαντοχή και την ισχύ τών λαών αυτών στην έπαρχιακή και τοπική τους οργάνωση, άντλούν από την πηγή τών ήμερολογίων τής βασιλικής αύλης...

.....

Marx

[Οἱ ἑλληνοτουρκικὲς σχέσεις]

New-York Daily Tribune, 3 Αὐγούστου 1854
Λονδίνο, Τρίτη, 18 Ἰουλίου 1854

Ἐνταποκρίσεις ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀναφέρουν ὅτι ἡ Πύλη, μετὰ ἀπὸ παραστάσεις τοῦ Ἄγγλου καὶ τοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ, δείχνεται διατεθειμένη νὰ ἐπαναλάβει ἀμέσως τὶς ἐμπορικὲς σχέσεις μετὰ τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ὅρους: 1. ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἀναλαμβάνει δέσμευση νὰ πληρώσει μετὰ τοὺς κατάλληλους ὅρους τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου καὶ μιὰν ἀποζημίωση γιὰ τὶς λεηλασίες πού ὀργάνωσαν οἱ πρόσφατοι ἐξεγερσίαι, καὶ 2. ὅτι θὰ ὑπογράψει ἐντὸς δύο μηνῶν τὴν ἐμπορικὴ συμφωνία πού ὡς τώρα ἀπέρριπτε. Ἡ συμφωνία αὐτὴ ἀναγνωρίζει τὰ σημερινὰ σύνορα τῆς τουρκικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας.

Marx

[...Ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Τουρκία]

New-York Daily Tribune, 4 Αὐγούστου 1854
Λονδίνο, Παρασκευή, 21 Ἰουλίου 1854

Ἡ Πύλη¹⁷ ἐγγείρισε στοὺς ἐκπροσώπους τῶν τεσσάρων συμμάχων Δυνάμεων μιὰ διακοίνωση σχετικὴ μετὰ τὴν ἄδεια πού δόθηκε καὶ πάλι σὲ ἑλληνικὰ πλοῖα νὰ ἐλλιμενίζονται σὲ τουρκικὰ λιμάνια. Ἡ ἄδεια αὐτὴ θὰ ἰσχύσει δύο μῆνες ὑπὸ τὸν ὅρο ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ ὑποπέσει σὲ πράξεις, οἱ ὁποῖαι θὰ δικαιολογοῦσαν τὴν ἄρση τους. Ἄν ἡ παραπάνω προθεσμία λήξει χωρὶς ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ πληρώσει στὴν Πύλην ἐπαρκεῖς

επανορθώσεις, τότε ή τελευταία επιφυλάσσει στον έαυτό της τὸ δικαίωμα νὰ ἐπαναφέρει τὸ σημερινὸ status quo.¹⁵ Ὅσα ἑλληνικὰ πλοῖα ἀγκυροβολοῦν σὲ τουρκικὰ λιμάνια θὰ ὑπάγονται στὶς τοπικὲς ἀρχὲς καὶ δὲν θὰ ἔχουν δικαίωμα νὰ ζητοῦν προστασία ἀπὸ ἄλλες Δυνάμεις. Στὸ διάστημα τῶν δύο μηνῶν θὰ πρέπει νὰ ἔχει ἐπέλθει συμφωνία πάνω στὶς βασικὲς ἀρχὲς μιᾶς διευθέτησης καὶ μιᾶς ἐμπορικῆς σύμβασης. Ἡ ἀποζημίωση, τὴν ὁποία ἀπαιτεῖ ἡ Πύλη γιὰ τὶς τεράστιες ἀπώλειές της ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐξέγερση,¹⁵² θὰ ρυθμιστεῖ ἀπὸ διαιτητικὴ ἀπόφαση μὲ βάση τὴν ἔκθεση μιᾶς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, ποῦ θὰ σταλεῖ ἐπὶ τόπου καὶ θ' ἀποτελεῖται ἀπὸ Γάλλους, Τούρκους καὶ Ἑλλήνες.

.....
Marx

66

[Μέγεθος τῆς τουρκικῆς παρακμῆς]

New-York Daily Tribune, 9 Σεπτεμβρίου 1854

.....
Μετὰ τὴν βασιλεία τοῦ Καρόλου Α' ἡ παρακμὴ τῆς Ἰσπανίας, τόσο ἀπὸ πολιτικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ κοινωνικὴ ἀποψη, παρουσίασε δια ἐκεῖνα τὰ συμπτώματα τῆς ἀδοξῆς καὶ παρατεταμένης ἀποσύνθεσης, ποῦ τόσο μᾶς ἀπρωθοῦν στὶς χειρότερες ἐποχὲς τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας...

.....
Marx

*Ἡ κατάσταση στήν Βλαχία, στήν Ἑλλάδα
καί στήν Τουρκία*

New-York Daily Tribune, 30 Σεπτεμβρίου 1854
Λονδίνο, Τρίτη, 12 Σεπτεμβρίου 1854

Ταξιδιώτες, πού επέστρεψαν πρόσφατα ἀπό τήν Βλαχία, περιγράφουν μέ μελανά χρώματα τήν κατάσταση τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ Ρωσσία ἐπιβάρυνε τίς ἡγεμονίες μέ ἓνα χρέος ὕψους 14.000.000 φράγκων γιά τὰ ἔξοδα κατοχῆς τοῦ 1848/9.⁵⁷ Τό ποσό αὐτό εἰσπράχθηκε ἀπό τοὺς Ρώσσοις στρατηγούς στήν διάρκεια τῆς τελευταίας κατοχῆς. Οἱ Ρῶσοι ἀποχώρησαν, ἀφοῦ ἄδειασαν ὅλα τὰ ταμεῖα — τὰ ταμεῖα τῶν ἐνοριῶν, τὰ κεντρικά ταμεῖα τῶν μοναστηριῶν, τὰ κοινοτικά ταμεῖα· μέ ὅ,τι πῆραν ἀπό δῶ πλήρωσαν τὰ ἐφόδια, γιά τὰ ὁποῖα εἶχαν κλείσει συμβάσεις μέ τοὺς Βλάχους ἰδιοκτῆτες καί χωρικούς. Τά μεταφορικά, ὡστόσο, πού ἀποτελοῦν πολύ σημαντικό στοιχεῖο σέ μιάν ἀγροτική χώρα, καθῶς καί ξύλα, κάρβουνα, ἄχυρα κτλ., δέν πληρώθηκαν καθόλου, παρά ἀπλῶς ἀρπάχτηκαν. Μετά ἀπ' αὐτά τὸ θησαυροφυλάκιο τῶν ἡγεμονιῶν εἶναι τόσο ἐξαντλημένο, ὥστε ἀναμένεται ἡ χρεωκοπία τῶν ἐνοριῶν. Σ' ὅλα τοῦτα δέν λογαριάζουμε τήν χρήση σπιτιῶν, τὰ ὁποῖα ἔγιναν νοσοκομεῖα, καί τίς περιουσίες (ἄξιās χιλιάδων ἀγγλικῶν λιρῶν), πού οἱ βογαῖροι⁸⁰ ἐμπιστεύτηκαν σέ ρωσικά χέρια φοβούμενοι τίς ληστείες τῶν Τούρκων.

Σέ μιάν ἀνταπόκριση ἀπό τήν Ἀθήνα μέ ἡμερομηνία 29 Αὐγούστου διαβάζουμε:

«Ὁ βασιλιάς συνεχίζει ν' ἀρνιέται ὁποιαδήποτε ἀποζημίωση στοὺς Τούρκους. Τὸ μίσος ἐναντίον τῶν στρατευμάτων τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων μεγαλώνει, καί ἤδη ἀρκετοὶ Γάλλοι στρατιῶτες κακοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν λαό».

Θὰ ἀποτελοῦσε περίεργη ἱστορία νὰ ἀφηγηθῶ στοὺς ἀναγνώστες σας τὸ πῶς ἡ βρετανικὴ ἐπιρροή ἀποσύνθεσε τίς ἑλληνικὲς

κοινότητες — πῶς τοὺς ἐπιβλήθηκε ὁ Καποδίστριας καὶ πῶς ὀλόκληρος ὁ λαὸς αὐτὸς ὀδηγήθηκε στὴν ἀποθάρρυνση ἀπὸ τὴν δρᾶση τοῦ λόρδου Palmerston. Τὸ πόσο ἐντιμὲς εἶναι οἱ προθέσεις τῆς βρεταννικῆς κυβέρνησης ἀκόμη καὶ τούτῃ τὴν στιγμή τῆς ἐπέμβασής της στὴν Ἑλλάδα τὸ δείχνει καθαρὰ ἡ ὑποστήριξή της στὸν στρατηγὸ Καλλέργη, ὁ ὁποῖος, ὅπως κι ὁ Καποδίστριας, γεννήθηκε, ἀνατράφηκε καὶ ἔζησε στὴν Ρωσσία.¹⁸⁵

Ὁ λόρδος Stratford de Redcliffe καὶ ἡ βρεταννικὴ κυβέρνησι, κατάφεραν ἐπιτέλους ὅ,τι μόχθησαν νὰ πετύχουν — μιὰν ἐπανάστασι στὴν Τουρκία, ἂν ὄχι στὸ εὐρωπαϊκὸ τῆς τμῆμα, πάντως στὴν Ἀνατολία. Εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Ρόδο μᾶς εἶχαν ἤδη πληροφορήσει, ὅτι στὴν ἀκτὴ ἀπέναντι ἀπὸ τὸ νησι αὐτὸ ἐξεγέρθηκαν οἱ Ζεϊμπέκοι, μιὰ ὀθωμανικὴ πολεμικὴ ὀρεσίβια φυλὴ. Ἡ Journal de Constantinople τῆς 20ῆς Αὐγούστου γράφει τώρα ὅτι ἡ ἀναρχία στὶς περιοχὰς αὐτὰς μεγαλώνει μέρα μὲ τὴν ἡμέρα. Ἐφόσον ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει τακτικὸς στρατὸς, οἱ ἀντάρτες κατεβαίνουν συνεχῶς ἀπὸ τὰ βουνά, εἰσβάλλουν στὰ χωριά, εἰσπράττουν τὴν δεκάτη, λεηλατοῦν τοὺς κατοίκους καὶ τὰ καραβάνια, βιάζουν τίς γυναῖκες καὶ σκοτώνουν ὅποιον ἀντιστέκεται. Τὰ μεγαλύτερα ἔκτροπα γίνονται στὴν ἐπαρχία τοῦ Μεστεσάκ. Ὁ κυβερνήτης τοῦ Ἀιδινίου ὑποχρεώθηκε νὰ δραπετεύσει καὶ νὰ πάει στὸ Τίρε. Τὸ Δενιζλί βρίσκεται στὰ χέρια τους, καὶ ὁ μουφτῆς Σαχιμπ ἐφέντης, πού πηγαινε νὰ πληροφορήσει τὸν γενικὸ κυβερνήτη, πιάστηκε καὶ ἀποκεφαλίστηκε μαζὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους του. Ἡ δύναμι τῶν ἐξεγερμένων φτάνει τίς χιλιάδες. Αἰτία τῶν ταραχῶν αὐτῶν εἶναι οἱ Βασιβουζοῦχοι, πού ἐπιστρέφουν ἀπὸ τὸ Κὰρς καὶ τὸ Βαγιαζήτ, κατηγορώντας τὴν Πύλη ὅτι καταπιέζει τοὺς Τούρκους καὶ ὑπτάσσεται στὴν Ρωσσία.

Ἄν ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὴν Εὐρώπη, συναντᾶμε ἐπαναστατικὰς ἐνδείξεις στὴν Ἰσπανία, στὴν Ἰταλία, στὴν Δανία, στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, στὴν Ἑλλάδα, στὴν ἀσιατικὴ Τουρκία ἀκόμα καὶ στὶς τάξεις τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ τῆς Βάρνας ἀντήχησε ἡ κραυγὴ: «A bas les singes!». ¹⁸⁶

Ἐναδρομὲς

Neue Oder-Zeitung, 2 Ἰανουαρίου 1855

Λονδίνο, 29 Δεκεμβρίου

Ἄν ὄχι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας, πάντως ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης ἐπικρατοῦν ψευδαισθήσεις ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα εἰρήνης. Στὸν μεγάλο πόλεμο μὲ τὴν Γαλλία, πού ἄρχισε τὸν περασμένο αἰῶνα, ὁ ἀγγλικὸς λαὸς ὀδηγήθηκε ἀπὸ τὴν ὀλιγαρχία του. Τὸν τωρινὸ πόλεμο μὲ τὴν Ρωσσία τὸν ἐπέβαλε στὴν ἀγγλικὴ ὀλιγαρχία ὁ λαός. "Ὅλες οἱ διπλωματικές, στρατιωτικές καὶ οἰκονομικὲς τῆς ἐνέργειες φανερώνουν τὴν ἀπροθυμία τῆς νὰ διεξαγάγει τὸν πόλεμο πού τῆς ἐπιβλήθηκε...

Κι ἐδῶ φτάνουμε στὸ ἀποφασιστικὸ σημεῖο. "Ἐνας πόλεμος μὲ τὴν Ρωσσία ἰσοδυναμεῖ γιὰ τὴν ἀγγλικὴ ἀριστοκρατία μὲ τὴν ἀπώλεια τοῦ κυβερνητικοῦ τῆς μονοπωλίου. "Ὄντας ἀπὸ τὰ 1830 καὶ μετὰ ἀναγκασμένη νὰ διευθύνει τὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς μεσαίας τάξης,¹⁹⁸ ἡ ἀγγλικὴ ἀριστοκρατία διατήρησε ὡστόσο γιὰ λογαριασμό τῆς τὴν κατοχὴ ὅλων τῶν κυβερνητικῶν θέσεων, ἐπειδὴ κράτησε τὸ μονοπώλιο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ στρατοῦ. Τὸ μονοπώλιο αὐτὸ παρέμενε ὡστόσο σίγουρο μονάχα ἐφόσον κάποιος λαϊκὸς πόλεμος —κι ἕνας τέτοιος ἦταν δυνατὸς μονάχα μὲ τὴν Ρωσσία— δὲν ἔκανε τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ λαϊκὴ ὑπόθεση. Ὁλόκληρη ἡ ἀγγλικὴ διπλωματία τῶν ἐτῶν 1830-1854 ἀνάγεται, λοιπόν, σὲ μιὰ καὶ μόνη ἀρχή: ν' ἀποφύγει μὲ κάθε ἀντίτιμο τὸν πόλεμο μὲ τὴν Ρωσσία. Σ' αὐτὸ ὀφείλονται οἱ συνεχεῖς παραχωρήσεις, πού ἔγιναν πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς Ρωσσίας στὴν Τουρκία, στὴν Περσία, στὸ Ἀφγανιστάν, στὴν Δανία, σὲ κάθε σημεῖο τῆς γῆς ἐδῶ καὶ 24 χρόνια. Τὸ ὅτι ἡ ἀριστοκρατία εἶχε κάμει σωστὰ τὸν λογαριασμὸ τῆς, τὸ ἀποδείχνουν τὰ σημερινὰ γεγονότα. Δὲν πρόλαβε καλὰ-

καλά νά ξεσπάσει ό πόλεμος μέ την Ρωσσία και δηλώνουν άκόμα
κι οί Times:

«Η άριστοκρατία είναι άνίκανη νά διεξαγάγει τούς πολέμους μας. Ό
όλιγαρχικός κρατικός μηχανισμός βρίσκεται σέ κραυγαλέα αντίθεση μέ
τόν μηχανισμό τής κοινωνίας μας».

Marx

68α

‘Ο λόρδος Palmerston [ή ‘Ελλάδα και ή Τουρκία]

Neue Oder-Zeitung, 19 Φεβρουαριου 1855

...Στά 1832 [ό Palmerston] επέτρεψε νά άκυρωθει ή ύποθήκη στις
έθνικές γαιές, την όποία ή έλληνική Έθνοσυνέλευση ειχε δώσει ως
έγγύηση στην άγγλική πλευρά για την συναψη του άγγλοελληνικού
δανείου του 1824, και νά μεταβιβαστεί ως άσφάλεια ένός καινούργιου
δανείου που συνάφθηκε υπό την αιγίδα τής Ρωσσίας. Οί όδη-
γίες του στόν κ. Dawkins, τόν εκπρόσωπο τής ‘Αγγλίας στην
‘Ελλάδα, λένε πάντοτε τό ίδιο: «Νά ενεργήσετε άπό κοινού μέ
τούς εκπροσώπους τής Ρωσσίας». ^{196α} Στίς 8 ‘Ιουλίου 1833 ή Ρωσ-
σία επέβαλε έκβιαστικά στην Τουρκία την συνθήκη του Ούνκιάρ-
Σκελεσσί, ή όποία έκλεισε τά Δαρδανέλλια στα εύρωπαϊκά πολε-
μικά πλοία, ένω στην Ρωσσία εξασφάλισε όκτώ χρόνια δικτα-
τορίας στην Τουρκία (βλ. τό δεύτερο άρθρο τής συνθήκης). ⁷⁰ ‘Ο
σουλτάνος έξαναγκάστηκε νά υπογράψει την συνθήκη μέ την πα-
ρουσία ένός ρωσικού στόλου στόν Βόσπορο και ένός ρωσικού
στρατού έξω άπό τις πύλες τής Κωνσταντινούπολης — τάχα ως
προστασία άπέναντι στόν ‘Ιμπραήμ πασά. ‘Ο Palmerston άπέρι-
ψε επανειλημμένα την έκκληση τής Τουρκίας νά παρέμβει για λο-
γαριασμό της, κι έτσι την εξανάγκασε ν’ άποδεχθεί την βοήθεια
τής Ρωσσίας (ό ίδιος τό όμολόγησε αυτό στην Βουλή τών Κοινο-
τήτων, στίς 11 ‘Ιουλίου, 24 Αύγούστου κτλ. του 1833 και στίς
17 Μαρτίου του 1834)...

Marx

68β

[*Ἡ Ἱερὴ Συμμαχία καὶ ἡ ἀκεραιότητά τῆς Τουρκίας*]

New-York Daily Tribune, 10 Ἰουλίου 1855

Λονδίνο, 19 Ἰουλίου 1855

.....

Ἐφόσον ἡ ὑπεροχὴ τῆς Ρωσσίας στὴν Εὐρώπη εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπὸ τὴν συνθήκη τῆς Βιέννης, κάθε πόλεμος ἐναντίον τῆς δυνάμεως αὐτῆς, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ κήρυσσε ἐξαρχῆς ἀκυρὴ τὴν παραπάνω συνθήκη, δὲν θὰ ἀποτελοῦσε τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα πλέγμα ἀπὸ προσποιήσεις, ἀπάτες καὶ συμπαιγνίες. Ὁ τωρινὸς πόλεμος ἐπιχειρήθηκε μὲ σκοπὸ ὄχι νὰ ἄρει παρὰ μᾶλλον νὰ ἐπιρροῦσει τὴν συνθήκη τῆς Βιέννης¹²⁵ μπάζοντας συμπληρωματικὰ καὶ τὴν Τουρκία σὰ πρωτόκολλα τοῦ 1815. Ἀναμένεται ὅτι τότε θὰ ἀρχίσει ἡ συντηρητικὴ χιλιετία καὶ ἡ συνενωμένη ἰσχύς τῶν κυβερνήσεων θὰ ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ διοχετευθεῖ ἀποκλειστικὰ στὸν «καθησυχασμὸ» τῶν εὐρωπαϊκῶν πνευμάτων. Ἀπὸ τὰ παρακάτω ἀξιοπρόσεκτα ἀποσπάσματα, ποὺ μεταφράζουμε ἀπὸ τὸ φυλλάδιο τοῦ Πρώσου στρατάρχη Κnesebeck «Σχετικὰ μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἰσορροπία» γραμμένον κατὰ τὴν σύνοδο τοῦ συνεδρίου τῆς Βιέννης», θὰ φανεῖ, ὅτι ἀκόμα καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ συνεδρίου οἱ πρωτεργάτες εἶχαν πλήρη συνείδηση τοῦ ὅτι ἡ διατήρηση τῆς Τουρκίας ἦταν ἐξίσου συνυφασμένη μὲ «τὸ σύστημα» ὅσο καὶ ὁ διαμελισμὸς τῆς Πολωνίας.

«Οἱ Τοῦρκοι στὴν Εὐρώπη! Τί σᾶς ἐβλαψαν οἱ Τοῦρκοι; Εἶναι ἰσχυροὶ καὶ ἐντιμὸς λαός. Ἀπὸ αἰῶνες μένουσι ἡσυχιοὶ στὴν γωνιά τους, ἀν δὲν τοὺς ἐνοχλήσετε. Εἶναι ἀξιοπίστοι· σᾶς ἐξαπάτησαν ποτέ, δὲν εἶναι εἰλικρινεῖς καὶ ἀνοιχτοὶ στὴν πολιτικὴ τους; Εἶναι βέβαια γενοαῖοι καὶ πολεμόχαροι· ὅμως γιὰ κάμποσους λόγους τοῦτο εἶναι ὑγιὲς καὶ καλόν. Ἀποτελοῦν τὸν καλύτερο προμαχῶνα ἐναντία στὴν διείσδυση τοῦ περιόσιου πληθυσμοῦ τῆς Ἀσίας· καὶ ἐμποδίζουν τὴν διείσδυση τούτῃ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔχουν τὸ ἓνα τους πόδι στὴν Εὐρώπη. Ἄν διώχνονταν, θὰ ἀσκοῦσαν οἱ ἴδιοι πίεση. Βάλτε μὲ τὸ νοῦ σας ὅτι ἐφυγαν ἀπὸ τὴν μέση. Τί θὰ γινόνταν; Εἶτε ἡ Ρωσσία ἢ ἡ Αὐστρία θὰ ἐπαιρνε τίς χώρες αὐτὲς εἶτε θὰ ἰδρῶταν ἓνα ξεχωριστὸ ἑλληνικὸ κράτος. Θέλετε λοιπὸν νὰ κά-

μετε την Ρωσσία ακόμα ισχυρότερη;... Νά ιδρωθεῖ ένα ξεχωριστό ἑλλη-
νικό» ἢ βυζαντινό «κράτος! Θα καλυτέρευε κάτι τέτοιο την κατάσταση
στην Εὐρώπη; 'Αλλά με την ἀποχαύνωση, στην ὁποία ἔχει περιπέσει
ὁ λαὸς αὐτός» (οἱ Ἕλληνες) «δὲν θὰ ἔπρεπε ἀντίθετα ἡ Εὐρώπη νὰ βρι-
σκειται συνέχεια με τὸ δπλο στὸ χέρι γιὰ νὰ προστατευθεῖ ἀπὸ την ἐπι-
στροφή τῶν Τούρκων; Κι ἡ ἐπιρροή τῆς Ρωσσίας πάνω στὸ κράτος
αὐτό, διαμέσου τῆς θρησκείας, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν συμφερόντων της,
δὲν θὰ ἔκανε την Ἑλλάδα ἀποικία τῆς Ρωσσίας; Καλύτερα λοιπὸν ν' ἀφή-
σετε τοὺς Τούρκους ἐκεῖ πού βρίσκονται καὶ μὴν ξυπνάτε την ἀνήσυχη
δύναμη δταν κοιμᾶται.

"Ὅμως, φωνάζει ἓνας καλοπροαίρετος φιλόνηθρωπος, οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ
γίνονται ἀντικείμενο κακῆς μεταχείρισης· τὸ ὠραιότερο μέρος τῆς γῆς,
ἡ ἀρχαία Ἀθήνα κι ἡ Σπάρτη, κατοικεῖται ἀπὸ βαρβάρους!

Εἶναι ἀλήθεια, φίλοι μου· οἱ ἄνθρωποι τώρα στραγγαλλίζονται ἐκεῖ,
ἢ τουλάχιστον στραγγαλιζόνταν πρὶν ἀπὸ λίγο· ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ ραβδι-
ζόνται, δέρνονται καὶ μαστιγώνονται. 'Αλλά, προτοῦ ἀλλάξεις κάτι, σκέ-
ψου, ἂν θὰ διόρθωνες καὶ κάτι, ἂν ἡ βέργα, ἡ ράβδος κι ἡ ἑλληνική πο-
νηριά θὰ εἶναι ἡπιότερες ἀπὸ τὸ μεταξωτὸ σχοινὶ καὶ τὸ φερμάνι» τοῦ
Τούρκου. «Κατάργησε λοιπὸν πρῶτα δλα αὐτὰ καὶ τὸ δουλεμπόριο στην
Εὐρώπη, καὶ μὴ σκάς γιὰ την σκληρότητα τοῦ Τούρκου. Ἡ σκληρότητα
αὐτουνοῦ ἔχει δύναμη, ἡ πίστη του δίνει θάρρος, καὶ ἐμεῖς χρειαζόμαστε
δύναμη καὶ θάρρος, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ δοῦμε τὸν Μοσχοβίτη νὰ προ-
χωρᾷ ὡς τὸν ποταμὸ Βάρτα».

Marx

Ἅ Ο Palmerston [καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν ἐξωτερικῶν δανείων]

Neue Oder-Zeitung, 26 Ἰουλίου 1855

"Ἄν τυχὸν ἡ ἐγγύηση τοῦ τουρκικοῦ δανείου¹⁸⁶⁸ συναντοῦσε κι
ἀπόψε την ἴδιαν ἀντίσταση ὅπως καὶ την περασμένη Παρασκευή,
ὁ Palmerston θὰ διαλύσει ἀμέσως την Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων...
Στὴν πραγματικότητα τὸ δάνειο εἶναι ἔτσι διατυπωμένο, ὥστε ἡ
Τουρκία δὲν λαβαίνει ἄμεσα χρῆμα, παρὰ πρέπει ν' ἀφήσει την
διαχείριση καὶ την δαπάνη τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖο τῆς δανεῖζουν τάχα,

σὲ Ἄγγλους ἐπιτρόπους, μπαίνοντας κάτω ἀπὸ κηδεμονία μὲ τοὺς ἐξευτελιστικότερους γιὰ μιὰ χώρα δρους. Ἡ ἀγγλικὴ διοίκηση στάθηκε τόσο λαμπρὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου στὴν Ἀνατολή, ὥστε τώρα πράγματι θὰ πρέπει νὰ δοκιμάζει τὸν πειρασμὸ νὰ ἐπεκτείνει τὶς εὐλογίαις τῆς καὶ σὲ ξένες ἐπικράτειαι. Οἱ Δυτικῆς Δυνάμεις ἔβαλαν στὸ χέρι τὸ ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν στὴν Κωνσταντινούπολη, κι ἔχι μόνον τῶν ἐξωτερικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐσωτερικῶν. Ἀπὸ τότε πού ὁ Ὅμερ πασὰς μεταφυτεύθηκε ἀπὸ τὴν Βουλγαρία στὴν Κριμαία, ἡ Τουρκία ἔπαψε νὰ διοικεῖ τὸν στρατό τῆς. Τώρα οἱ Δυτικῆς Δυνάμεις πᾶνε νὰ βάλουν στὸ χέρι καὶ τὰ τουρκικὰ οἰκονομικά. Γιὰ πρώτη φορὰ ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία μπαίνει σὲ χρέος χωρὶς νὰ ἔχει πάρει πιστώσεις. Περιέρχεται στὴ θέση ἐνὸς γαιοκτῆμονα, ὁ ὁποῖος ἔχι μόνον σηκώνει μιὰ προκαταβολὴ ἀπὸ τὶς ὑποθήκας του, ἀλλὰ καὶ ὑποχρεώνεται ν' ἀφήσει στὸν ἐνυπόθηκο δανειστή του τὴν διαχείριση τοῦ προκαταβληθέντος ποσοῦ. Τὸ μόνον πού τοῦ ἀπομένει εἶναι νὰ τοῦ ἀφήσει καὶ τὸ ἴδιο τὸ κτῆμα. Μὲ ἓνα παρόμοιο σύστημα δανεισμῶν τσάκισε ὁ Palmerston τὸ ἠθικὸ τῆς Ἑλλάδας καὶ παρέλυσεν τὴν Ἰσπανία...

Marx

70

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς

Putnam's Monthly, Δεκέμβριος 1855

Στὴν ἀρχὴ τοῦ τωρινοῦ πολέμου ὁ τουρκικὸς στρατὸς βρισκόταν σὲ κατάστασιν ἐτοιμότητος, πού ποτὲ ἄλλοτε δὲν εἶχε ἐπιτύχει. Οἱ διάφορες ἀναδιοργανωτικῆς καὶ μεταρρυθμιστικῆς προσπάθειαι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνάρρησης τοῦ Μαχμούτ, τῆς σφαγῆς τῶν γενιτσάρων¹⁹⁷ καὶ ἰδιαιτέρα τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανούπολης⁴⁴ ἐδραιώθηκαν καὶ συστηματοποιήθηκαν. Τὸ πρῶτον καὶ μεγαλύτερον ἐμπόδιον — ἢ ἀνεξάρτητη θέση τῶν πασάδων, πού διοικοῦν μακρινὰς ἐπαρχίας — εἶχε παραμεριστεῖ σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸν καὶ οἱ πασάδες

είχαν γενικὰ πειθαρχηθεῖ, ἔτσι ὥστε ἡ θέση τους πλησίαζε κάπως τὴν θέση τοῦ Εὐρωπαϊοῦ διοικητῆ μιᾶς περιφέρειας. Ὡστόσο ἡ ἄγνοια, ἡ προπέτεια καὶ ἡ ἀπληστία τους εἶχε διατηρηθεῖ σ' ὅλη της τὴν ζωτικότητα, ὅπως καὶ στίς καλύτερες ἡμέρες τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀσιατῶν σατραπῶν. Ἄν στὰ τελευταῖα 20 χρόνια λίγα πράγματα ἀκούστηκαν γιὰ ἐξεγέρσεις πασάδων, ὅμως ἀκούστηκαν ἀρκετὰ γιὰ ἐπαρχίες πού ἐξεγέρθηκαν ἐναντίον τῶν ἀπληστων κυβερνητῶν τους, οἱ ὁποῖοι προέρχονταν ἀπὸ τίς τάξεις τῶν ἑσχατῶν οἰκιακῶν ὑπηρετῶν ἢ τῶν «ἀνθρώπων γιὰ ὅλες τίς δουλειές» καὶ χρησιμοποίησαν τὴν καινούργια τους θέση γιὰ νὰ σωρέψουν περιουσίες μὲ ἐκβιασμούς, δωροδοκίες καὶ τεράστιες καταχρήσεις δημοσίου χρήματος. Εἶναι πρόδηλο, πῶς, ὅταν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, ἡ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ ἀναγκαστικὰ ὑπάρχει κατὰ μεγάλο μέρος μονάχα στὰ χαρτιά.

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς συνίσταται ἀπὸ τὸν τακτικὸ μάχιμο στρατό (νιζάμ), τὴν ἐφεδρεία (ρεντίφ), τὰ ἄταχτα στρατεύματα καὶ τὰ βοηθητικὰ σώματα τῶν ὑποτελῶν κρατῶν.

Ὁ νιζάμ ἀποτελεῖται ἀπὸ 6 σώματα (ὄρντου), καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα στρατολογεῖται στὴν περιφέρεια ὅπου σταθμεύει, παρόμοια μὲ τὰ σώματα στρατοῦ στὴν Πρωσσία, πού καθένα τους σταθμεύει στὴν ἐπαρχία ἀπ' ὅπου καὶ στρατολογεῖται. Σὲ γενικὲς γραμμές, ὅπως θὰ δοῦμε, ἡ ὀργάνωση τοῦ τουρκικοῦ νιζάμ καὶ ρεντίφ ἀποτελεῖ ἀντιγραφὴ τοῦ πρωσσικοῦ προτύπου. Τὰ ἕξι ὄρντου ἔχουν τὰ ἐπιτελεῖα τους στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν Σούμλα, στὸ Μοναστήρι, στὸ Ἐρζερούμ, στὴν Βαγδάτη καὶ στὴν Χαλέπα. Τὸ καθένα τους θάπρεπε νὰ διοικεῖται ἀπὸ ἓναν μουσίρ (στρατάρχη) καὶ νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μεραρχίες ἢ ἕξι ταξιαρχίες, συντεθειμένες ἀπὸ ἕξι συντάγματα πεζικοῦ, τέσσερα ἵππικοῦ καὶ ἓνα πυροβολικοῦ.

Τὸ πεζικὸ καὶ τὸ ἵππικὸ εἶναι ὀργανωμένα κατὰ τὸ γαλλικὸ σύστημα, τὸ πυροβολικὸ κατὰ τὸ πρωσσικόν.

Ἐνα σύνταγμα πεζικοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα τάγματα μὲ ὀχτῶ λόχους τὸ καθένα καὶ σὲ πλήρη σύνθεση θάπρεπε νάχει 3.250 ἄνδρες, μαζί μὲ τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τὸ ἐπιτελεῖο του, δηλ. 800 ἄνδρες ἀνὰ τάγμα. Ὡστόσο πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο ἡ συνολικὴ δύ-

ναμη σπάνια ξεπερνούσε τούς 700 άνδρες, και στην 'Ασία ήταν σχεδόν πάντοτε μικρότερη.

"Ένα σύνταγμα ιππικού αποτελείται από τέσσερις ίλες λογχοφόρων και δύο ίλες κυνηγών· κάθε ίλη θάπρεπε νάχει 151 άνδρες. Γενικά, πάντως, ή πραγματική αριθμητική δύναμη ήταν έδω άκάμα χαμηλότερη από την θεωρητική παρ' όσο στο πεζικό.

Κάθε σύνταγμα πυροβολικού αποτελείται από έξι ιπποκίνητες και έννέα πεζοκίνητες μοΐρες με τέσσερα πυροβόλα ή κάθε μιά τους, έτσι ώστε συνολικά έχει έξήντα πυροβόλα.

Κάθε σωμα (όρντου) θάπρεπε λοιπόν νάχει δύναμη 19.500 πεζών, 3.700 ιππέων και 60 πυροβόλων. Στην πραγματικότητα τó περισσότερο που έπιτεύχθηκε ποτέ ήταν δύναμη 20.000 ως 21.000 άνδρων.

'Εκτός από τὰ 6 όρντου υπάρχουν τέσσερα συντάγματα πυροβολικού (ένα τής έφεδρείας και τρία του πυροβολικού όχυρωμάτων), δύο συντάγματα σκαπανέων και μιναδόρων, και τρία ειδικά τμήματα πεζικού, που στάλθηκαν στην Κρήτη, στην Τύνιδα και στην Τρίπολη με συνολική δύναμη 16.000 άνδρων.

'Η συνολική δύναμη του νιζάμ, δηλ. του τακτικού μόνιμου στρατού, θάπρεπε λοιπόν νάναι πριν από τον πόλεμο ή έξής:

36 συντάγματα πεζικού με 2.500 άνδρες κατά μέσο όρο	90.000 άνδρες
24 συντάγματα ιππικού με 660-670 άνδρες κατά μέσο όρο	16.000 άνδρες
7 συντάγματα πεδινού πυροβολικού	9.000 άνδρες
3 συντάγματα πυροβολικού όχυρωμάτων	3.400 άνδρες
2 συντάγματα σκαπανέων και μιναδόρων	1.600 άνδρες
'Αποσπασμένα στρατεύματα	<u>16.000 άνδρες</u>
	136.000 άνδρες

'Αφοϋ οί στρατιώτες ύπηρετήσουν 5 χρόνια στο νιζάμ, απολύονται, και στα έπόμενα έφτά χρόνια ανήκουν στο ρεντίφ, δηλ. στην έφεδρεία. 'Η έφεδρεία περιλαμβάνει ίσο αριθμό όρντου, μεραρχιών, ταξιαρχιών, συνταγμάτων κτλ. όπως και ό μόνιμος στρατός· και πράγματι, ή έφεδρεία άποτελεϊ ως προς τó νιζάμ ό,τι

στην Πρωσία ή πρώτη στρατεύσιμη κλάση τής έθνοφρουράς ώς πρòς τò μάχιμο στράτευμα, με την μόνη διαφορά ότι στην Πρωσία μάχιμο στράτευμα και έθνοφρουρά πάντα άναμιγνύονται, όταν πρόκειται για σώματα στρατού μεγαλύτερα από την ταξιαρχία, ενώ στην τουρκική οργάνωση παραμένουν ξεχωρα. Οί άξιωματικοί κι οί ύπαξιωματικοί του ρεντίφ κατοικοῦν μόνιμα στους στρατώνες· τò ρεντίφ καλεΐται μιὰ φορά τὸν χρόνο για άσκήσεις και στο διάστημα αυτό έχει την ίδια άμοιβή και διατροφή με τò μάχιμο στράτευμα. Έπειδὴ όμως μιὰ τέτοια οργάνωση προϋποθέτει καλοσυντονισμένη πολιτική διοίκηση και πολιτισμένη κοινωνία, από τις όποιες ή Τουρκία απέχει πολύ, γι' αυτό και κατά μεγάλο μέρος ύπάρχει μόνο στο χαρτί· έτσι, αν υπολογίσουμε την δύναμη του ρεντίφ ίση με την δύναμη του νιζάμ, θά πρέπει νά δεχτούμε ώς αληθινούς τούς μεγαλύτερους δυνατούς άριθμούς.

Τά βοηθητικά τμήματα περιλαμβάνουν τὰ στρατεύματα από:

1. τις παραδουνάβιες ήγεμονίες	6.000 άνδρες
2. την Σερβία	20.000 άνδρες
3. την Βοσνία και την Έρζεγοβίνη	30.000 άνδρες
4. την βόρειο Άλβανία	10.000 άνδρες
5. την Αίγυπτο	40.000 άνδρες
6. την Τύνιδα και την Τρίπολη	10.000 άνδρες
	<u>116.000 άνδρες</u>
	συνολικά περίπου 116.000 άνδρες

Στά στρατεύματα αυτά πρέπει νά προστεθούν οί έθελοντές Βασιβουζούκοι, πού δίνει σε μεγάλο άριθμό ή Μικρά Άσία, τò Κουρδιστάν και ή Συρία. Αυτοί άποτελούν τὰ τελευταία κατάλοιπα από εκείνα τὰ πλήθη άτάκτων στρατευμάτων, πού στους τελευταίους αιώνες πλημμύρισαν την Ούγγαρία κι έμφανίστηκαν δυο φορές μπροστά στην Βιέννη.¹⁴ Οί πλειστοί είναι έφιπποι, και δύο αιώνες συνεχών ήττων τους απέδειξαν, ότι είναι κατώτεροι άκόμα κι από τούς χειρότερα εξοπλισμένους Εύρωπαίους ίππεις. Έ αυτοπεποίθησή τους έχει εξαφανιστεί, και σήμερα δέν χρησιμεύουν σε τίποτε άλλο έκτός από τò νά κλωθογυρίζουν γύρω από τò στράτευμα, καταναλώνοντας και σπαταλώντας όσα εφόδια προορίζονται για τὸν τακτικό στρατό. Έ ροπή τους πρòς την λεηλασία και

ὁ ἀναξιόπιστος χαρακτήρας τους τοὺς κάνουν ἀνίκανους ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν ἐνεργὸν ἐκείνη ὑπηρεσία στὴν ἐμπροσθοφυλακὴ, τὴν ὅποια προσδοκοῦν οἱ Ρῶσοι ἀπὸ τοὺς Κοζάκους τους· γιὰ τὸν Βασιβουζοῦκος τοὺς χάνεις ἀκριβῶς τότε πού τοὺς χρειάζεσαι περισσότερο. Στὸν τωρινὸ πόλεμο θεωρήθηκε σκόπιμο νὰ κρατηθεῖ ἡ δύναμή τους σὲ χαμηλὰ ἐπίπεδα, καὶ δὲν πιστεύουμε ὅτι ἦσαν ποτέ τους περισσότεροι ἀπὸ 50.000 ἄνδρες.

Ἡ ἀριθμητικὴ δύναμη τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου μπορεῖ λοιπὸν νὰ ὑπολογιστεῖ ὡς ἐξῆς:

Νιζάμ	136.000 ἄνδρες
Ρεντίφ	136.000 ἄνδρες
τακτικά καὶ βοηθητικά στρατεύματα ἀπὸ Αἴγυπτο καὶ Τύνιδα	50.000 ἄνδρες
ἄτακτα βοηθητικά στρατεύματα ἀπὸ Βοσνία καὶ Ἄλβανία	40.000 ἄνδρες
Βασιβουζοῦκοι	50.000 ἄνδρες
	σύνολο: 412.000 ἄνδρες

Ἀπὸ τὸ γενικὸ αὐτὸ σύνολο πρέπει ὡστόσο ν' ἀφαιρεθοῦν μερικὰ πράγματα. Φαίνεται ἀρκετὰ βέβαιο, ὅτι τὰ σταθμευμένα στὴν Εὐρώπη ὄρντου ἦσαν σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση καὶ τόσο πλήρη ἀπὸ ἀριθμητικὴ ἀποψη, ὅσο μπορεῖ νὰ περιμένει κανεὶς κάτι τέτοιο στὴν Τουρκία· στὴν Ἀσία ὅμως, στίς μακρινότερες ἐπαρχίες, ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς, ἴσως ὑπάρχουν διαθέσιμοι οἱ ἄνδρες, ὅμως δὲν βρίσκονται οὔτε δπλα οὔτε ἐξοπλισμὸς οὔτε ἀποθέματα πυρομαχικῶν. Ὁ στρατὸς τοῦ Δούναβη ἀποτελέστηκε κυρίως ἀπὸ τὰ τρία εὐρωπαϊκὰ ὄρντου. Αὐτὰ ἦσαν ὁ πυρήνας τοῦ στρατοῦ, γύρω ἀπὸ τὸν ὅποιο μαζεύτηκαν τὰ εὐρωπαϊκὰ ρεντίφ, τὸ συριακὸ σῶμα, ἡ τουλάχιστο σημαντικὸ μέρος του, καθὼς καὶ κάμποσοι Ἀρναούτηδες,¹⁸ Βόσνιοι καὶ Βασιβουζοῦκοι. Ὡστόσο οἱ ὑπερβολικὲς προφυλάξεις τοῦ Ὁμέρ πασᾶ —δηλ. ἡ συνεχὴς ἀπροθυμία του, ἀκόμα καὶ σήμερα, νὰ παρατάξει τὰ στρατεύματά του στὸ πεδίο τῆς μάχης— εἶναι ἡ καλύτερη ἀπόδειξη, ὅτι ἔχει περιορισμένη μονάχα ἐμπιστοσύνη στίς ἱκανότητες τοῦ μοναδικοῦ αὐτοῦ καλοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, τὸν ὅποιο εἶχε ποτέ ἡ

Τουρκία. "Όμως στην 'Ασία, όπου ακόμα άνθει πλήρως τὸ παλιὸ τουρκικὸ σύστημα τῆς υπεξαίρεσης καὶ τῆς ἀδράνειας, τὰ δύο ὀρντοῦ τοῦ νιζάμ, ὅλο μαζί τὸ ρεντίφ καὶ ἡ μάζα τῶν ἀτάκτων μαζί δὲν μπόρεσαν ν' ἀντισταθοῦν οὔτε κἂν σὲ μιὰ ρωσικὴ στρατιὰ ἀριθμητικὰ πολὺ κατώτερη· νικῆθηκαν σὲ ὄλες τὶς μάχες, ἔτσι ὥστε στὸ τέλος τῆς ἐκστρατείας τοῦ 1854 ἡ ἀσιατικὴ στρατιὰ τῆς Τουρκίας οὐσιαστικὰ εἶχε πάψει νὰ ὑφίσταται. Εἶναι λοιπὸν πρόδηλο, ὅτι στὴν πραγματικότητά ἦσαν ἀνύπαρκτα ὄχι μονάχα ἡ ὀργάνωση σὰ ἐπιμέρους, ἀλλὰ καὶ μεγάλο μέρος τῶν ἴδιων τῶν στρατευμάτων. Οἱ ἀλλοδαποὶ ἀξιωματικοὶ καὶ ἀνταποκριτὲς στὸ Κἄρς καὶ στὸ Ἐρζερούμ εἶχαν νὰ λένε μόνιμα γιὰ τὴν ἔλλειψη ὀπλων, γενικοῦ ἐξοπλισμοῦ, πυρομαχικῶν καὶ τροφίμων, καὶ δῆλωσαν ξεκάθαρα ὅτι αἰτία γιὰ ὅλα αὐτὰ ἦταν ἡ ἀδράνεια, ἡ ἀνικανότητα καὶ ἡ ἀπληστία τῶν πασάδων. Χρήματα τοὺς στέλλονταν τακτικά, ὅμως αὐτοὶ τὰ ἰδιοποιοῦνταν γιὰ νὰ τὰ κάμουν ὄχι θέλου.

Ἐολόκληρος ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ Τούρκου τακτικοῦ στρατιώτη εἶναι ξεσηκωμένος ἀπὸ τοὺς Δυτικοὺς στρατοὺς. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι τὸ κόκκινο φέσι ἢ σκουφί, ποὺ ἴσως ἀποτελεῖ τὸ χειρότερο κάλυμμα τοῦ κεφαλιοῦ σ' αὐτὰ τὰ κλίματα, ἀφοῦ μὲ τὴν καλοκαιρινὴ ζέστη προκαλεῖ συχνὰ ἠλίαση. Ἡ ποιότητα τοῦ ἐξοπλισμοῦ εἶναι κακὴ, καὶ ὁ ρουχισμὸς πρέπει ν' ἀντέξει περισσότερο ἀπ' ὅσο προβλέπεται, ἀφοῦ οἱ ἀξιωματικοὶ συνήθως τσεπώνουν τὸ χρῆμα ποὺ προορίζεται γιὰ τὴν ἀνανέωσή του. Τὰ ὄπλα τόσο τοῦ πεζικοῦ ὅσο καὶ τοῦ ἵππικοῦ εἶναι κατώτερης ἀξίας· μονάχα τὸ πυροβολικὸ ἔχει πολὺ καλὰ πεδινὰ πυροβόλα, ποὺ χύθηκαν στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τὴν καθοδήγηση Εὐρωπαϊῶν ἀξιωματικῶν καὶ μηχανικῶν.

Καθ'αυτὸς ὁ Τούρκος δὲν εἶναι κακὸς στρατιώτης. Εἶναι ἀπὸ φυσικοῦ του γενναῖος, ἐξαιρετικὰ σκληραγωγημένος, ὑπομονητικὸς καὶ ὑπὸ ὀρισμένους ὄρους ὑπάκουος. Εὐρωπαῖοι ἀξιωματικοί, ποὺ ἔχουν κάποτε κερδίσει τὴν ἐμπιστοσύνη του, μποροῦν νὰ βασιζοῦνται σ' αὐτόν, ὅπως διαπίστωσαν ὁ Grach καὶ ὁ Butler στὴν Σιλιστρία καὶ ὁ Ἰσκέντερ Μπέης (Ἰλίνσκι) στὴν Βλαχία. Αὐτὲς ὅμως εἶναι ἐξαιρέσεις. Γενικὰ τὸ ἔμφυτο μῖσος τοῦ Τούρκου ἐναντίον

τοῦ «γκιαούρη» εἶναι τόσο ἄσβεστο κι οἱ συνήθειες κι ἀντιλήψεις του τόσο διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς εὐρωπαϊκὲς, ὥστε ὅσο παραμένει ἡ κυρίαρχη φυλὴ τῆς χώρας του ποτὲ δὲν θὰ ὑποταχθεῖ σὲ ἀνθρώπους πού μέσα του τοὺς περιφρονεῖ, γιατί τοὺς θεωρεῖ ἄπειρα κατώτερους. Τὴν ἀπροθυμία τους αὐτὴ οἱ Τοῦρκοι τὴν μεταφέρανε καὶ στὴν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ, ἀπὸ τότε πού αὐτὴ προσαρμόστηκε στὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα. Ὁ ἀπλὸς Τοῦρκος μισεῖ τοὺς θεσμοὺς τῶν γκιαούρηδων ἐξίσου ὅσο καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς γκιαούρηδες. Ἐπιπλέον, γιὰ τὸν νωθρό, ὄνειροπαρμένο, μοιρολάτρη Τοῦρκο, ἡ αὐστηρὴ πειθαρχία, ἡ κανονισμένη δραστηριότητα κι ἡ συνεχὴς προσοχή, πού ἀπαιτοῦνται σ' ἓνα σύγχρονο στρατό, εἶναι πράγματα μισητὰ στὸ ἔπακρο. Ἀκόμα κι οἱ ἀξιωματικοὶ θὰ προτιμοῦσαν ν' ἀφήσουν τὸν στρατὸ νὰ νικηθεῖ παρὰ νὰ καταβάλουν προσπάθειες καὶ νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ μυαλό τους. Αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ χειρότερα γνωρίσματα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ θ' ἀρκοῦσε ἀπὸ μόνο του νὰ τὸν κάμει ἀκατάλληλο γιὰ κάθε ἐπιθετικὴ ἐκστρατεία.

Οἱ στρατιῶτες κι οἱ ὑπαξιωματικοὶ στρατολογοῦνται ἀπὸ ἐθελοντὲς καὶ μὲ κληρὸ· στοὺς κατώτερους βαθμοὺς ἀξιωματικῶν προάγονται κάποτε καὶ στρατιῶτες, κατὰ κανόνα ὁμῶς αὐτοὶ ἐπιλέγονται ἀπὸ τοὺς προσωπικοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς ὑπηρετές, τοὺςτσιμπουξῆδες καὶ καφετζῆδες τῶν ἀνώτερων ἀξιωματικῶν. Οἱ στρατιωτικὲς σχολὲς τῆς Κωνσταντινούπολης, πού καθαυτὲς δὲν εἶναι καλὲς, δὲν καταφέρνουν νὰ βγάλουν ἀρκετοὺς νέους γιὰ τὶς κενὲς θέσεις. Ὅσο ἀφορᾷ τοὺς ἀνώτερους βαθμοὺς ἐπικρατεῖ μιὰ εὐνοιοκρατία, πού οὔτε νὰ τὴν φανταστοῦν μποροῦν τὰ Δυτικὰ ἔθνη. Οἱ περισσότεροὶ στρατηγοὶ εἶναι Τσερκέζοι σιλάβοι, οἱ *mignonis*^{ποστβ} κάποιου σπουδαίου ἄντρα στὸν καιρὸ τῆς νιότης του. Πλήρης ἄγνοια, ἀνικανότητα καὶ αὐταρέσκεια ἐπικρατοῦν ἀπόλυτα, ἐνῶ οἱ αὐλικὲς μηχανορραφίες ἀποτελοῦν τὸ κύριο μέσο προαγωγῆς. Στὸν στρατὸ δὲν θὰ γίνονταν δεκτοὶ οὔτε κἂν οἱ λίγοι Εὐρωπαῖοι στρατηγοὶ (πού ἔχουν ἀλλαξοπιστήσει), ἀν δὲν ἦσαν ἀπόλυτα ἀπαραίτητοι γιὰ νὰ ἐμποδιστεῖ ἡ διάλυση τῆς στρατιωτικῆς μηχανῆς. Ὅπως ὁμῶς εἶναι τὰ πράγματα, ἐγιναν δεκτοὶ ἀξεδιάκριτα τόσο ἄνδρες μὲ πραγματικὰ προσόντα ὅσο καὶ σκέτοι τυχοδιῶκτες.

Αὐτὴ τὴν στιγμή, ὕστερα ἀπὸ τρεῖς ἐκστρατεῖες, δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὑπάρχει τουρκικὸς στρατός, ἀν ἐξαιρέσουμε τοὺς 80.000 ἄνδρες τῆς ἀρχικῆς στρατιάς τοῦ Ὁμέρ πασᾶ, τῆς ὁποίας ἓνα μέρος βρίσκεται στὸν Δούναβη, ἐνῶ τὸ ἄλλο στὴν Κριμαία. Ὁ ἀσιατικὸς στρατὸς συνίσταται ἀπὸ ἓναν ὄχλο 25.000 περίπου ἀνδρῶν ἀνίκανων γιὰ μάχη καὶ ἀποθαρρυσμένων ἀπὸ τὶς ἤττες. Οἱ ὑπόλοιποι ἀπὸ τοὺς 400.000 ἄνδρες ἔχουν ἀφανιστεῖ ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ: πέθαναν στὸ πεδίο τῆς μάχης ἢ ἀπὸ ἀρρώστειες, τραυματίστηκαν, ἀπολύθησαν ἢ ἔγιναν ληστές. Πολὺ πιθανὸ νᾶναι αὐτὸς ὁ τελευταῖος τουρκικὸς στρατός, γιὰ τὸ νὰ συνέλθει ἀπὸ τὸν κλονισμό, πὺ ἔπαθε ἐξαιτίας τῆς συμμαχίας μὲ τὴν Ἀγγλία καὶ τὴν Γαλλία, εἶναι κάτι περισσότερο ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νὰ περιμένει καεῖς ἀπὸ τὴν Τουρκία.

Πέρασε πιά ὁ καιρὸς, ὅπου οἱ μάχες στὴν Ὀλτενίτσα¹²⁹ καὶ στὴν Τσετάτη¹⁸⁸ προκαλοῦσαν ὑπερβολικὸ ἐνθουσιασμό γιὰ τὴν τουρκικὴ γενναϊότητα. Ἡ ἐπίμονη ἀδράνεια τοῦ Ὁμέρ πασᾶ στάθηκε ἀρκετὴ γιὰ νὰ ἐγείρει ἀμφιβολίες καὶ ὡς πρὸς τὶς ὑπόλοιπες στρατιωτικὲς ἱκανότητες τῶν Τούρκων, τὶς ὁποῖες δὲν μπόρεσε νὰ διαλύσει ἐντελῶς οὔτε κι ἡ λαμπρὴ ὑπεράσπιση τῆς Σιλιστρίας.¹⁹⁸ Οἱ ἤττες στὴν Ἀσία, ἡ φυγὴ ἀπὸ τὴν Μπαλακλάβα, ἡ αὐστηρὰ ἀμυντικὴ στάση τῶν Τούρκων στὴν Εὐπατορία καὶ ἡ ἀπόλυτη ἀπραξία τους στὸ στρατόπεδο τῆς Σεβαστούπολης¹⁹⁹ ἔφεραν τὴν γενικὴ ἀποτίμηση τῶν στρατιωτικῶν τους ἱκανότητων στὰ σωστά μέτρα. Ἡ κατάσταση τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἦταν τέτοια, ὥστε προηγουμένως ἦταν ὀλότελα ἀδύνατη κάποια κρίση γιὰ τὴν γενικὴ του ἀξία. Ὑπῆρχαν ἀναμφίβολα μερικὰ πολὺ γενναῖα καὶ καλοδιοικούμενα συντάγματα, ἱκανὰ γιὰ ὁποιαδήποτε ὑπηρεσία, ὅμως αὐτὰ ἦσαν ἢ μικρὴ μειοψηφία. Ἡ μεγάλῃ μάζα τοῦ πεζικοῦ δὲν εἶχε συνοχὴ καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἀξίζε πάνω στὸ πεδίο τῆς μάχης, μολονότι τὰ κατάφερνε πολεμώντας ἀπὸ ὀχυρὲς θέσεις. Τὸ τακτικὸ ἵππικὸ ἦταν δίχως ἄλλο κατώτερο ἀπὸ κάθε εὐρωπαϊκὸ. Τὸ πυροβολικὸ ἦταν τὸ κατὰ πολὺ καλύτερο τμημα τοῦ στρατοῦ, καὶ τὰ συντάγματα πεδικοῦ πυροβολικοῦ εἶχαν φτάσει σὲ ὑψηλὴ στάθμη ἀπόδοσης, οἱ ἄνδρες φαίνονταν γεννημένοι γι' αὐτὴ τὴν δουλειά, μολονότι οἱ ἑλλείψεις τῶν ἀξιωματικῶν ἦσαν ἀναμφίβολα μεγάλες.

“Όπως φαίνεται, τὸ ρεντίφ εἶχε γενικά ὀργανωτικὲς ἀδυναμίες, μολοντί οἱ ἄνδρες ἀναμφισβήτητα ἦσαν πρόθυμοι νὰ κάμουν ὅ,τι καλύτερο μποροῦσαν. Ἐπὶ τοὺς ἄτακτους, οἱ Ἄρναούτηδες¹⁶ καὶ οἱ Βόνιοι ἦσαν ἐξαιρετικοὶ στὸν ἀνταρτοπόλεμο, ἀλλὰ τίποτε παραπάνω· μονάχα γιὰ τὴν υπεράσπιση ὀχυρῶν θέσεων μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν, ἐνῶ οἱ Βασιβουζοῦκοι ἦσαν ὀλότελα ἄχρηστοι καὶ μάλιστα κάτι χειρότερο. Τὸ αἰγυπτιακὸ σῶμα φαίνεται ὅτι βρισκόταν περίπου στὸ ἴδιο ἐπίπεδο ὅπως καὶ τὸ τουρκικὸ νιζάμ, ἐνῶ τὸ τυνησιακὸ ἦταν ἄχρηστο γιὰ ὅλες σχεδὸν τίς δουλειές. Δὲν εἶναι παράδοξο ὅτι ἓνας τόσο παραδαλὸς στρατός, ὁ ὁποῖος εἶχε τόσο κακοὺς ἀξιωματικούς καὶ στὸν ὁποῖο κυριαρχοῦσε τέτοια κακοδιοίκηση, σχεδὸν ἐκμηδενίστηκε σὲ τρεῖς ἐκστρατεῖες.

Engels

70α

Παραδοσιακὴ ἀγγλικὴ πολιτικὴ

New-York Daily Tribune, 12 Ἰανουαρίου 1856
γράφτηκε γύρω στὶς 28 Δεκεμβρίου 1855

Τὸ 1791 ὁ Fox, ποὺ τότε βρισκόταν στὴν ἀντιπολίτευση, εἶπε στὸ κοινοβούλιο ὅτι:

«ἦταν κάτι τι τὸ καινούργιο γιὰ τὴν βρεταννικὴ Βουλὴ νὰ τῆς παρουσιάζεται ἡ ἀξίωση τῆς Ρωσσίας ὡς αἰτία ἀνησυχίας... Εἴκοσι χρόνια προτύτερα ἢ Ἄγγλια εἶχε μπάσει ρωσικὰ πλοῖα στὴν Μεσόγειο. Αὐτὸς (ὁ Fox) εἶχε συμβουλεύσει τὸν βασιλιά νὰ μὴν ἐμποδίσῃ τὴν προσάρτηση τῆς Κριμαίας στὴν Ρωσσία. Ἡ Ἄγγλια εἶχε ἐνθαρρύνῃ τὴν Ρωσσία στὸ σχέδιό τῆς νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἐπέκτασή τῆς στὰ ἐρείπια τῆς Τουρκίας. Ἦταν τρέλα νὰ δείξει κανεὶς ζήλεια γιὰ τὴν ἀύξηση τῆς ρωσσικῆς δυνάμεως στὴν Μαύρη Θάλασσα».

Στὴν ἴδια συζήτηση ὁ Burke, ποὺ τότε ἦταν Οὐτόχος, παρατήρησε:

«Εἶναι κάτι καινούργιο νὰ θεωρεῖται ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία ὡς μέρος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἰσοζυγίου».

Και οι απόψεις αυτές προβλήθηκαν με γλώσσα ακόμα άψύτερη και έπανελημμένα από τον Burke —που δλα τὰ κόμματα στην Άγγλία τον θεωρούν ως τὸ πρότυπο τοῦ Βρετανοῦ πολιτικοῦ— ἴσαμε τὸ τέλος τῆς πολιτικῆς του ζωῆς· και τις ένστερνίσθηκε ὁ μεγάλος ήγέτης τῶν Οὔτγων, που στην συνέχεια πῆρε στα χέρια του τὰ ήνία τοῦ κόμματος.

Τὴν ἐποχὴ τῆς κυβέρνησῆς του, τὸ 1831 και τὸ 1832, ὁ λόρδος Grey βρῆκε σὲ μιὰ συζήτηση για τὴν έξωτερικὴ πολιτικὴ τὴν εὐκαιρία νὰ εκφράσει τὴν πεποίθησή του δι τι θὰ ἦταν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἴδιας τῆς Τουρκίας και πρὸς καλὴ τύχη τῆς Εὐρώπης, ἂν ἡ Δύναμη αὐτὴ συγχωνευόταν με τὴν ρωσικὴ αὐτοκρατορία. "Ομως ἦταν τότε ἡ Ρωσία λιγότερο βάρβαρη ἀπὸ ὅσο μᾶς τὴν ζωγραφίζουν τώρα; Ἦταν τότε λιγότερος ὁ ἀπεχθὴς ἐκεῖνος δεσποτισμὸς, τὸν ὁποῖο εἰκονίζουν οἱ σύγχρονοι Οὔτγοι με τόσο τρομακτικὰ χρώματα; Καὶ ὁμως, ὄχι μόνο ἡ συμμαχία τῆς ἐπιζητήθηκε με ἔρπουσα δουλοπρέπεια, ἀλλὰ και οἱ Ἄγγλοι φιλελεύθεροι πολιτικοὶ τὴν ἐνθάρρυναν στὸ σχέδιό τῆς ἐκεῖνο, για τὸ ὁποῖο τώρα καταγγέλλεται με τόσο σφοδρότητα.

Marx

70β

[Τὸ φρόνημα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ]

New-York Daily Tribune, 25 Ἰανουαρίου 1856
γράφτηκε γύρω στὶς 11 Ἰανουαρίου 1856

...Ἡ ἴδια μοιρολατρία, που τοὺς ἀνώτερους τοὺς ὀδηγεῖ στην ἀπαθὴ νωθρότητα, γενῶ μέσα στὶς μάζες αὐτὴ τὴν πεισματικὴ ἀντίσταση. Τοῦτο εἶναι τὸ τελευταῖο κατάλοιπο τοῦ πνεύματος που ἔφερε τὸ λάβαρο τοῦ Ἰσλάμ ἀπὸ τὴν Μέκκα ἴσαμε τὴν Ἰσπανία, για νὰ ἀνακοπεῖ μονάχα στὸ Πουατιέ.¹ Ἡ ἐπιθετικὴ του ἰσχύς ἔχει χαθεῖ, ὁμως ἔχει ἀπομείνει ἓνα ἴχνος τῆς ἀμυντικῆς του δύναμης. Τούτῃ ἡ πεισματικὴ τῆς ἀντίστασης πίσω ἀπὸ τείχη και ὄχυρά εἶναι τυπικὰ τουρκικὴ· θὰ ἦταν μεγάλο λάθος ν' ἀποδῶ-

σουμε τὰ καλὰ τῆς στὴν παρουσία Εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν. Ἄν αὐτοὶ ἦσαν παρόντες στὸ Κάρς καὶ στὴν Σιλιστρία τὸ 1855 καὶ τὸ 1854,¹⁹⁸ ὅμως ἔλειπαν ἀπὸ τὴν Βάρνα,²⁴⁶ τὴν Βράιλα καὶ τὴν Σιλιστρία τὸ 1829, ὅταν ἐπιτελέστηκαν οἱ ἴδιες ἥρωικὲς πράξεις. Αὐτὸ ποῦ μποροῦσαν νὰ κάμουν σὲ τέτοιες περιστάσεις οἱ Εὐρωπαῖοι ἀξιωματικοὶ ἦταν νὰ διορθώσουν λάθη, νὰ στηλώσουν τὸ θάρρος, νὰ ἐνοποιήσουν τὸ ἀμυντικὸ σύστημα καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἄμεση προδοσία. Ὅμως ἡ ἀτομικὴ γενναϊότητα τῶν στρατιωτῶν ὑπῆρξε πάντοτε ἡ ἴδια, εἴτε ἐκεῖνοι ἦσαν παρόντες εἴτε ὄχι...

Engels

70γ

Τὸ θαλάσσιο ἐμπόριο τῆς Αὐστρίας [καὶ ἡ προϊστορία τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς]

New-York Daily Tribune, 9 Ἰανουαρίου 1857
γράφτηκε τέλη Νοεμβρίου 1856

...Ὅπως ἡ παρακμὴ τῆς Βενετίας συμβαδίζει μὲ τὴν ἀνοδο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἔτσι καὶ οἱ δυνατότητες τῆς Τεργέστης αὐξήθηκαν ὅσο μεγάλωνε ἡ ὑπεροχὴ τῆς Αὐστρίας ἀπέναντι στὴν Τουρκία. Ἀκόμη καὶ στὴν καλύτερῃ ἐποχῇ του τὸ ἐμπόριο τῆς Βενετίας ἐμποδιζόταν ἀπὸ τὸν μερισμὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐμπορίου, ποῦ ὀφειλόταν ὀλότελα σὲ πολιτικὲς αἰτίες. Ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά ὑπῆρχε ἡ ἐμπορικὴ ὁδὸς τοῦ Δούναβη, ἡ ὁποία δὲν εἶχε καμμιά σχέση μὲ τὴν βενετικὴ ναυσιπλοία· ἀπὸ τὴν ἄλλῃ οἱ Γενοβέζοι κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων μονοπωλοῦσαν ὀλόκληρο σχεδὸν τὸ ἐμπόριο μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν Μαύρῃ Θάλασσα, ἐνῶ ἡ Βενετία κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῶν καθολικῶν βασιλιάδων μονοπωλοῦσε τὸ ἐμπόριο τοῦ Μοριά, τῆς Κύπρου, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κτλ. Πρῶτῃ ἡ Τεργέστη σύνδεσε τὶς θαλάσσιες ὁδοὺς τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς μὲ τὸ ἐμπόριο τοῦ Δούναβη. Τὸν δέκατο πέμπτου αἰῶνα ἡ

Βενετία είδε νά μετατοπίζεται γεωγραφικά, νά ποῦμε έτσι. Τά πλεονεκτήματα τῆς γειτνιασῆς τῆς μέ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν Ἀλεξάνδρεια, τὰ τοτινὰ κέντρα τοῦ ἀσιατικοῦ ἐμπορίου, τὰ ἔχασε ἐξαιτίας τοῦ περίπλου τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Καλῆς Ἐλπίδας, ὁ ὁποῖος μετέθεσε τὸ κέντρο βάρους αὐτοῦ τοῦ ἐμπορίου πρῶτα στὴν Λισσαβώνα, κατόπιν στὴν Ὁλλανδία καὶ τελικὰ στὴν Ἀγγλία. Τὴν προνομιοῦχα θέση, πού ἔχασε ἡ Βενετία, θὰ τὴν κατακτήσει ἴσως καὶ πάλι στὶς μέρες μας ἡ Τεργέστη, μόλις ἡ διώρυγα τοῦ Σουέζ διαπεράσει τὸν ἰσθμὸς.... Ἐπιπλέον ἡ ἀνοδος τῆς Τεργέστης ἔχει ἀκόμα πιδ στέρεα ἐρείσματα, γιὰτι προέρχεται ἀπὸ τὴν αὔξηση τῆς ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας ὄχι μόνο με αὐστριακά, ἀλλὰ καὶ με ξένα λιμάνια. Τὸ ἐθνικὸ ἐμπόριο π.χ. αὐξήθηκε ἀπὸ τὸ 1846 ὡς τὸ 1848 κατὰ μέσο ὄρο κατὰ 416.709 τόννους τὸν χρόνο καὶ ἀπὸ τὸ 1853 ὡς τὸ 1855 κατὰ 854.753 τόννους ὡς ἐτήσιο μέσο ὄρο, δηλ. περισσότερο ἀπὸ τὸ διπλό. Ἀπὸ τὸ 1850 ὡς καὶ τὸ 1855 ἡ χωρητικότητα τῶν αὐστριακῶν πλοίων, πού εἰσπλέανε καὶ ἐκπλέανε ἀπὸ τὴν Τεργέστη, ἦσαν 6.206.316 τόννοι, ἐνῶ τῶν ξένων 2.981.928. Τὸ ἐμπόριο με τὴν Ἑλλάδα, τὴν Αἴγυπτο, τὸν Λεβάντη καὶ τὴν Μαύρη Θάλασσα αὐξήθηκε στὴν ἴδια περίοδο κατὰ μέσο ὄρο ἀπὸ 257.741 σὲ 496.394 τόννους τὸν χρόνο...

Marx

706

[Ἀνατολικοὶ στρατοὶ καὶ εὐρωπαϊκὴ ὀργάνωση]

New-York Daily Tribune, 5 Ἰουνίου 1857
Λονδίνο, 22 Μαΐου 1857

...αὐτὸ δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῆς εὐρωπαϊκῆς τακτικῆς στοὺς ἀνατολικούς λαοὺς εἶναι ἀδύνατη. Οἱ ρωσσοτουρκικοὶ πόλεμοι τοῦ 1806-1812 καὶ 1828-1829 προσφέρουν πλῆθος σχετικῶν παραδειγμάτων. Τὴν κύρια ἀντίσταση ἀπέναντι στοὺς Ρώσους τὴν πρόβαλαν τὰ ἄτακτα σώματα, τόσο τὰ προερχόμενα ἀπὸ ὄχυ-

ρωμένες πόλεις ὅσο καὶ τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὶς ὀρεινὲς ἐπαρχίες. Ὅπου τὰ τακτικὰ στρατεύματα ἐμφανίστηκαν σὲ ἀνοιχτὸ πεδίο ὑπερφαλαγγίστηκαν ἀπὸ τοὺς Ρώσσοις καὶ πολὺ συχνὰ τὸ ἔβαλαν στὰ πόδια μὲ τὸν πρῶτο πυροβολισμό, ἐνῶ ἓνας καὶ μόνος λόχος ἄτακτων Ἀρναούτηδων ἀντιπαρέταξε ἐπὶ ἑβδομάδες ἐπιτυχή ἀντίστασις στὶς ρωσικὲς πολιορκητικὰς ἐπιχειρήσεις σ' ἓνα φαράγγι κοντὰ στὴν Βάρνα.²⁴⁶ Ὡστόσο στὸν τελευταῖο πόλεμο ὁ τακτικὸς τουρκικὸς στρατὸς νίκησε τοὺς Ρώσσοις σὲ ὄλες τὶς μάχες, ἀπὸ τὴν Ὀλτενίτσα¹²⁹ καὶ τὴν Τσετάτη¹⁸⁶ ὡς τὸ Κάρς καὶ τὸ Ἰνγκούρ.

Στὴν πραγματικότητα ἡ εἰσαγωγή τῆς εὐρωπαϊκῆς στρατιωτικῆς ὀργάνωσης σὲ βαρβαρικοὺς λαοὺς ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν ὁλοκλήρωσὴ τῆς καὶ ἀφοῦ ἀκόμα ὁ νέος στρατὸς χωριστεῖ σὲ μονάδες, ἐξοπλιστεῖ καὶ ἀσκηθεῖ σύμφωνα μὲ τὸ εὐρωπαϊκὸ πρότυπο. Αὐτὸ εἶναι μονάχα τὸ πρῶτο βῆμα. Οὔτε ἡ εἰσαγωγή κάποιου εὐρωπαϊκοῦ στρατιωτικοῦ κώδικα θὰ ἀρκέσει· θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν πειθαρχίαν ἐξίσου λίγο ὅσο ἓνας εὐρωπαϊκὸς κανονισμὸς ἀσκήσεων μπορεῖ ἀπὸ μόνος του νὰ παραγάγῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν στρατηγικὴν καὶ τακτικὴν. Τὸ σπουδαιότερον καὶ συνάμα τὸ δυσκολότερον εἶναι ἡ δημιουργία ἐνὸς σώματος ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν ἐκπαιδευμένου σύμφωνα μὲ τὸ σύγχρονον εὐρωπαϊκὸν σύστημα, ἐντελῶς ἐλευθέρου ἀπὸ τὶς παλιὰς ἐθνικὰς προκαταλήψεις καὶ μνῆμες στὰ στρατιωτικὰ πράγματα καὶ ἱκανοῦ νὰ δώσῃ ζωὴν στὴν καινούργια ὀργάνωση. Αὐτὸ ἀπαιτεῖ πολὺν καιρὸν καὶ ἀσφαλῶς θὰ συναντήσῃ τὴν πῶς σκληροτράχηλην ἀντίστασιν ἀπὸ μέρους τῆς ἀνατολίτικης ἀγνοίας, ἀνυπομονησίας καὶ προκατάληψης καθὼς καὶ τῆς χαρακτηριστικῆς γιὰ τὶς ἀνατολίτικας αὐλὰς μεταλλαγῆς τῆς τύχης καὶ τῆς εὐνοίας. Ἐνας σουλτάνος ἢ σάχης εἶναι προθυμότερος νὰ πιστέψῃ ὅτι ὁ στρατὸς ἀνταποκρίνεται στὶς ὑψιστὰς ἀπαιτήσεις μόνον οἱ στρατιῶτες μάθουν τὸ βῆμα τῆς παρέλασης καὶ μποροῦν νὰ κάνουν στροφή, νὰ ἀναπτύσσουν σχηματισμοὺς καὶ νὰ φτιάχνουν φάλαγγες ἐν πορείᾳ χωρὶς νὰ περιπίπτουν σὲ πλήρη ἀταξίαν. Κι ὅσο γιὰ τὶς στρατιωτικὰς σχολὰς, οἱ καρποὶ τοὺς ὠριμάζουσι τόσο ἀργά, ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ βγῆ τίποτα ἀπ' αὐτὰς, ἔτσι ἀσταθεῖς πού εἶναι οἱ ἀνατολίτικαις κυβερνήσεις. Ἀκόμα καὶ στὴν Τουρκίαν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκπαιδευμένων ἀξιωματικῶν εἶναι

μικρὸς καὶ ὁ τουρκικὸς στρατὸς δὲν θὰ κατάφερνε τίποτε στὸν τελευταῖο πόλεμο χωρὶς τὴν βοήθεια τῶν ἀλλαξοπιστημένων καὶ χωρὶς τοὺς Εὐρωπαϊοὺς ἀξιωματικοὺς στὶς τάξεις του.

Τὸ μοναδικὸ ὄπλο, ποὺ παντοῦ ἀποτελεῖ ἐξαιρεση, εἶναι τὸ πυροβολικὸ. Ἐδῶ οἱ Ἀνατολίτες βρίσκονται σὲ τόσο μεγάλη ἀμηχανία καὶ τᾶχουν τόσο χαμένα, ὥστε ὑποχρεώνονται ν' ἀφήσουν τὴν διοίκηση ὀλότελα στὰ χέρια τῶν Εὐρωπαϊῶν ἐκπαιδευτῶν. Αὐτὸ ἔχει ὡς συνέπεια ὅτι τόσο στὴν Τουρκία ὅσο καὶ στὴν Περσία τὸ πυροβολικὸ ἦταν πολὺ ὑπέρτερο ἀπὸ τὸ πεζικὸ καὶ τὸ ἵππικόν.

Engels

71

Τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα

New-York Daily Tribune, 27 Αὐγούστου 1857
Λονδίνο, 11 Αὐγούστου 1857

Τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖο μερικοὶ θεώρησαν λυμένο μὲ τὴν εἰρήνη τῶν Παρισίων²⁰⁰ πρὶν ἀπὸ δεκατέσσερις μῆνες, ὀξύνθηκε καὶ πάλι ἀρκετὰ χάρη σὲ μιὰν ἀπεργία διπλωματῶν στὴν Κωνσταντινούπολη. Οἱ ἐκεῖ πρεσβεῖες τῆς Γαλλίας, τῆς Ρωσίας, τῆς Πρωσίας καὶ τῆς Σαρδηνίας ὑπέστειλαν τὶς σημαῖες τους καὶ διέκοψαν τὶς σχέσεις τους μὲ τὴν Πύλη. Οἱ πρεσβευτὲς τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριξαν τὴν ἀντίσταση τοῦ Ντιβανιοῦ²⁰¹ ἀπέναντι στὶς ἀπαιτήσεις τῶν τεσσάρων παραπάνω Δυνάμεων, δῆλωσαν παράλληλα, ὅτι δὲν θὰ ἀπεκδύονταν τὴν εὐθύνη, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ προκύψει ἀπὸ τὴν σύγκρουση αὐτή.

Αὐτὰ διαδραματίστηκαν στὶς 6 τοῦ μηνός. Ἡ πλοκὴ τοῦ δράματος εἶναι ἡ ἴδια, ὅμως ἄλλαξαν ρόλους τὰ *dramatis personae*,²⁰² καὶ μὲ τὴν καινούργια *mis en scène*²⁰³ πάει κατὰ κάποιον τρόπο νὰ πάρει νεοφανὴ ὄψη. Τώρα τὸν ρόλο τῆς πρωτοπορίας τὸν παίρνει ὄχι ἡ Ρωσία, παρὰ ἡ Γαλλία. Ὁ κ. Thouvenel, πρεσβευτῆς τῆς

Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη, απαίτησε από την Πύλη με αὐταρχικό καὶ κάπως ἐπιτηδευμένο τρόπο, ἔτσι πού θύμιζε τὸν Μέντσικοβ, νὰ ἀκυρώσει τὶς ἐκλογές στὴν ἐπικράτεια τῆς Μολδαβίας, ἐπειδὴ ὁ Βογορίδης, ὁ καϊμακάμης²⁰¹ τῆς Μολδαβίας, με ἐπεμβάσεις μεροληπτικὲς καὶ με παραβιάσεις τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων, συνέβαλε νὰ πάρουν οἱ ἀντίπαλοι τῆς ἑνώσεως τὴν πλειοψηφία τῶν βουλευτῶν.²⁰² Ἡ Πύλη¹⁷ ἀπέκρουσε τὶς ὑπαγορεύσεις αὐτές, διεκήρυξε ὡστόσο τὴν προθυμία της νὰ καλέσει τὸν καϊμακάμη στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ ν' ἀπολογηθεῖ ἐκεῖ γιὰ τὶς κατηγορίες ἐναντίον τῆς διοίκησής του. Ὁ κ. Thouvenel ἀπέρριψε ὑπεροπτικά τὴν πρόταση αὐτὴ κι ἐπέμεινε νὰ ἐξεταστεῖ ἡ διαδικασία τῶν ἐκλογῶν, καὶ μάλιστα ν' ἀνατεθεῖ στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Ἀναδιοργάνωσης, πού ἐδρεύει στὸ Βουκουρέστι. Ἐφόσον ἡ πλειοψηφία τῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐκπροσώπους τῆς Γαλλίας, τῆς Ρωσσίας, τῆς Πρωσσίας καὶ τῆς Σαρδηνίας, δηλ. τῶν χωρῶν ἐκείνων, πού ὑποστηρίζουν τὴν ἑνωσὴ τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν καὶ κατηγοροῦν τὸν Βογορίδη γιὰ παράνομη ἀνάμιξη, ἡ Πύλη, ὑποκινημένη ἀπὸ τοὺς πρεσβευτὲς τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ τῆς Αὐστρίας, ἀρνήθηκε νὰ δεχτεῖ τοὺς ὁμολογημένους ἀντιπάλους της ὡς δικαστὲς σὲ ὑπόθεση πού ἀφοροῦσε τοὺς ἴδιους. Τότε ξέσπασε ἡ σύγκρουση.

Τὸ πραγματικὸ ἐπίμαχο σημεῖο τὴν στιγμὴ αὐτὴ εἶναι τὸ ἴδιο πού προκάλεσε καὶ τὸν ρωσικὸ πόλεμο, δηλ. ἡ πιθανὴ ἀπόσχιση τῶν παραδουναβίων ἐπαρχιῶν ἀπὸ τὴν Τουρκία, πού τούτῃ τὴν φορὰ ἐπιχειρεῖται ὄχι με τὴν μορφή μιᾶς «ὕλικῆς ἐγγύσεως», παρὰ με τὴν μορφή τῆς ἑνώσεως τῶν ἡγεμονιῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσία κάποιου Εὐρωπαϊοῦ ἡγεμόνα — οὐσιαστικὰ μιᾶς μαριονέττας. Ἡ Ρωσσία, με τὴν χαρακτηριστικὴ της ἡρεμία, φρόνηση καὶ ὑπομονή, δὲν χάνει ποτὲ ἀπὸ τὰ μάτια της τὸν προκαθορισμένο της στόχο. Πέτυχε ἤδη νὰ μεταχειριστεῖ μερικὸς ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς της ἐναντίον τῶν ὑπολοίπων σὲ μιὰν ὑπόθεση πού μονάχα τὴν ἴδια ἐνδιαφέρει, κι ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐλπίζει, ὅτι θὰ ἐλέγχει τὸν ἕνα χρησιμοποιοῦντας τὸν ἄλλο. Ὅσο γιὰ τὸν Βοναπάρτη, ἐμπνέεται ἀπὸ διάφορα κίνητρα. Ἐλπίζει ὅτι με μπλεξίματα στὸ ἐξωτερικὸ θὰ βρεῖ μιὰ δικλείδα ἀσφαλείας γιὰ τὴν δυσαρέσκεια στὸ ἐσωτερικὸ.

Αισθάνεται ἐξαιρετικά κολακευμένος, πού ἡ Ρωσσία εὐδοκεῖ νὰ ἐμφανιστεῖ μὲ γαλλικὴ μεταμφίεση καὶ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ σέρνει τὸν χορδὸ. Τὸ βασιλεῖο τῶν ψευδαισθήσεών του πρέπει ν' ἀρκεσθεῖ σὲ θεατρικούς θριάμβους, καὶ ἐνδόμυχα τρέφει ἴσως τὴν ἐλπίδα ὅτι μὲ τὴν βοήθεια τῆς Ρωσσίας θ' ἀνεβάσει ἕναν Βοναπάρτη στὸν ψευδοθρόνο μιᾶς Ρουμανίας δημιουργημένης αὐτοσχεδιαστικά μὲ διπλωματικά πρωτόκολλα. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς περίφημης συνδιάσκεψης τῆς Βαρσοβίας στὰ 1850²⁰³ καὶ τὴν προέλαση μιᾶς αὐστριακῆς στρατιᾶς ἴσαμε τὰ βόρεια σύνορα τῆς Γερμανίας, ἡ Πρωσσία λαχταρᾷ ὀλόψυχα νὰ πάρει τὴν μικροπρεπὴ της ἐκδίκηση, χωρὶς ὅμως νὰ ἐκτεθεῖ καὶ σὲ κινδύνους. Ἡ Σαρδηνία ἀποθέτει ὄλες της τίς ἐλπίδες σὲ μιὰν σύγκρουση μὲ τὴν Αὐστρία, ἡ ὁποία ὅμως θὰ πραγματοποιηθεῖ ὄχι πιά διαμέσου κάποιας ἐπικίνδυνης συμμαχίας μὲ τὴν ἰταλικὴ ἐπανάσταση, παρὰ πίσω ἀπὸ τὴν πλάτη τῶν δεσποτικῶν Δυνάμεων τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης.

Ἡ Αὐστρία καταπολεμᾷ τὴν ἔνωση τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν ἐξίσου σοβαρὰ ὅσο ἡ Ρωσσία τὴν προωθεῖ. Ἡ Αὐστρία καταλαβαίνει πολὺ καλὰ τὸ βασικὸ κίνητρο αὐτοῦ τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖο στρέφεται ἀκόμα περισσότερο ἐναντίον τῆς δικῆς της ἰσχύος παρὰ ἐναντίον τῆς ἰσχύος τῆς Πύλης.¹⁷ Ὁ Palmerston, τέλος, τοῦ ὁποίου ἡ δημοτικότητα κυρίως πηγάζει ἀπὸ μιὰν ὑποκριτικὴ ἐχθρότητα ἐναντίον τῆς Ρωσσίας, πρέπει νὰ παραστήσει ὅτι συμμαρτυρεῖ τοὺς πραγματικούς φόβους τοῦ Φραγκίσκου Ἰωσήφ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει πρέπει νὰ δώσει τὴν ἐντύπωση ὅτι συμπαραστέκεται στὴν Αὐστρία καὶ στὴν Πύλη κι ὅτι ἐνδίδει στὴν πίεση τῆς Ρωσσίας μονάχα κάτω ἀπὸ τὸν ἔξαναγκασμὸ τῆς Γαλλίας. Αὕτῃ εἶναι ἡ στάση τῶν διαφόρων μερῶν. Ὁ ρουμανικὸς λαὸς εἶναι ἀπλὸ πρόσχημα κι οὔτε λογαριάζεται καθόλου. Ἀκόμα κι οἱ ἀθεράπευτοι φαντασιόπληκτοι δὲν θὰ ἔχουν τὴν εὐπιστία νὰ πάρουν στὰ σοβαρὰ τὸν εἰλικρινῆ ζῆλο τοῦ Λουδοβίκου Ναπολέοντα γιὰ γνήσιες ἐκλογές ἢ νὰ ὑποθέσουν ὅτι ἐνθερμὴ ἐπιθυμία τῆς Ρωσσίας εἶναι ἡ ἐνίσχυση τῆς ρουμανικῆς ἐθνότητος, ἡ καταστροφή τῆς ὁποίας δὲν ἔπαψε ποτέ, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Πέτρου, ν' ἀποτελεῖ σκοπὸ τῶν μηχανορραφιῶν καὶ τῶν πολέμων τῆς Ρωσσίας.

Μιά εφημερίδα με τίτλο L'Etoile du Danube (τὴν ἴδρυσαν στὸ Παρίσι κάποιοι ποὺ αὐτοχαρακτηρίζονται Ρουμάνοι πατριῶτες) δημοσίεψε μὲν μίαν σειρὰ ἐγγράφων σχετικῶν μὲ τὶς μολδαβικὰς ἐκλογάς· τὰ σπουδαιότερα τὰ μεταφράζω γιὰ τὴν Tribune. Στὰ ἔγγραφα αὐτὰ περιλαμβάνονται ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Νικόλαο Βογορίδη, καίμακάμη τῆς Μολδαβίας, ἀπὸ τὸν πατέρα του Στέφανο Βογορίδη· ἐπιστολὲς τοῦ Μουσούρου, γαμπροῦ του καὶ πρεσβευτῆ τῆς Τουρκίας στὴν Κωνσταντινούπολη· τοῦ Α. Βογορίδη, ἀδελφοῦ του καὶ γραμματέα τῆς τουρκικῆς πρεσβείας στὸ Λονδίνο· τοῦ Μ. Φωτιάδη, ἐνὸς ἄλλου γαμπροῦ του καὶ ἐπιτετραμμένου τῆς μολδαβικῆς κυβέρνησης στὴν Κωνσταντινούπολη· καὶ τέλος τοῦ βαρόνου Prokesch, τοῦ Αὐστριακοῦ διπλωματικοῦ ἐκπροσώπου στὴν Ὑψηλὴ Πύλη. Ἡ ἀλληλογραφία αὕτη κλάπηκε ἐδῶ καὶ κάμποσον καιρὸ ἀπὸ τὸ ἀνάκτορον τοῦ καίμακάμη στὸ Ἰάσιο, καὶ τώρα ἡ Etoile du Danube καμαρώνει γιὰ τὴν κατοχὴ τῶν πρωτότυπων ἐπιστολῶν. Ἡ Etoile du Danube θεωρεῖ τὴν κλοπὴν ὀλότελα ἀξιοπρεπὴ μέθοδον διπλωματικῆς ἐνημέρωσης καὶ φαίνεται νὰ ἐνισχύεται στὴν γνώμη τῆς αὕτη ἀπὸ ὀλόκληρον τὸν ἐπίσημον εὐρωπαϊκὸν τύπον.

[Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Μουσούρου καὶ δύο ἐπιστολῶν τοῦ Α. Βογορίδη πρὸς τὸν καίμακάμη Ν. Βογορίδη, οὗ αὐτὸς ἐπαινεῖται γιὰ τὴν ἀντίστασίν του στὴν ἔνωσιν τῶν ἡγεμονιῶν καὶ διαβεβαιώνεται γιὰ τὴν συμπαράστασιν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Αὐστρίας].

Marx

71α

[Άγγλικό εμπόριο με την Τουρκία]

New-York Daily Tribune, 7 Ιανουαρίου 1858

Έτος	Εισαγωγές Υπολογιζόμενη πραγματική άξια των εισαγωγών (στερλίνες)	Δηλωμένη άξια των προϊόντων του Ένωμένου Βασιλείου (στερλίνες)	Άξια των εξαγωγών Υπολογιζόμενη πραγματική άξια των ξένων και άποι- κιακών προϊόντων (στερλίνες)	Σύνολο (στερλίνες)
1854	2.219.298	2.758.605	317.476	3.076.081
1855	2.294.571	5.639.898	419.119	6.059.017
1856	2.383.029	4.416.029	291.991	4.708.020

Marx

71β

[Άγγλικές εξαγωγές στην Ελλάδα και στην Τουρκία]

New-York Daily Tribune, 21 Ιουνίου 1858

Λονδίνο, 8 Ιουνίου 1858

	1857	1858
Έλλάδα	40.860 στερλίνες	69.570
Τουρκία	969.288	821.204

Marx

Τὸ πρόβλημα τῶν Ἰονίων νήσων

New-York Daily Tribune, 6 Ἰανουαρίου 1859
Λονδίνο, 17 Δεκεμβρίου 1858

Ἡ ὑπόθεση τοῦ κ. William Hudson Guernsey ἢ ἀλλιῶς Washington Guernsey, ὁ ὁποῖος διωκόταν ποινικὰ γιατί ἐκλεψε ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκη τοῦ βρετανικοῦ ὑπουργείου ἀποικιῶν δύο μυστικὲς ἐκθέσεις (ἀπὸ 10 Ἰουνίου 1857 καὶ 18 Ἰουλίου 1858) τοῦ σέρ John Young, λόρδου ὑπατου ἀρμοστῆ τῶν Ἰονίων Νήσων, πρὸς τὴν τότε κυβέρνηση τοῦ λόρδου Palmerston, δικάστηκε στὸ κεντρικὸ ποινικὸ δικαστήριον ἀπὸ τὸν βαρόνον Martin καὶ ἔληξε μὲ τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ κατηγορουμένου. Ἡ δίκη ἦταν ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀπὸ πολιτικὴ καὶ ἀπὸ νομικὴ ἀποψη. Ὅπως θὰ θυμοῦνται οἱ ἀναγνώστες, ὁ ὁμηρικὸς κ. Gladstone δὲν εἶχε καλὰ-καλὰ προλάβει νὰ φύγει ἀπὸ τὸ Λονδίνο γιὰ τὴν ἑκτακτὴ ἀποστολὴ του,²⁰⁴ δηλ. τὴν εἰρήνευση τῶν Ἰονίων νήσων, ὅταν, σὰν σκυθικὸ βέλος ἐκτοξευμένο ἀπὸ ἀθέατο χέρι, ἐμφανίστηκε στὶς στήλες τῆς Daily News ἡ ἔκθεσις τοῦ σέρ John Young, ποὺ προτείνει τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ δικαιώματος προστασίας τῶν νησιῶν καὶ τὴν ἀπόδοσίν τους στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ μονάχα ἀφοῦ ἀποκοπεῖ ἡ καλύτερη μπουκιά, ἀφοῦ δηλ. ἐνσωματωθεῖ ἡ Κέρκυρα στὶς ἀποικιακὰς κτήσεις τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Μεγάλῃ καὶ γενικῇ ἦταν ἡ ἐκπληξίς. Ἡ μερίδα τοῦ λονδρέζικου τύπου ποὺ ἀντιτίθεται στὴν μυστικὴ διπλωματία ἔδωσε συγχαρητήρια στὴν κυβέρνησις τοῦ λόρδου Derby γιὰ τὸ τολμηρὸ βῆμα ποὺ ἔκαμε μυνώντας τὸ κοινὸ στὸ μυστήριον τῶν διπλωματικῶν ψιθύρων· καὶ ἡ Morning Star, μὲ τὸν ἀφελή της ἐνθουσιασμό, διακήρυξε ὅτι μιὰ καινούργια ἐποχὴ διπλωματικῆς πολιτικῆς χάραξε πάνω ἀπὸ τὸ Ἠνωμένο Βασίλειον. Ἀμέσως, ὡστόσο, ἡ γλυκεῖα φωνὴ τοῦ ἐπαίνου σκεπάστηκε ἀπὸ τοὺς ὀξεῖς καὶ θυμωμένους τόνους τῆς κριτικῆς. Ὁ ἀντικυβερνητικὸς τύπος ἀρπάχτηκε πρόθυμα ἀπ' αὐτὴ τὴν «ἐσκεμμένη γκάφα», ὅπως τὴν ὀνόμασε, ἡ ὁποία, ὅπως εἶπε, ἄλλο σκοπὸ δὲν εἶχε παρά, πρῶτον, τὴν

ἐκμηδένιση τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ κ. Gladstone καὶ τὴν πρόσκαιρη ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν κοινοβουλευτικὸν στίβον· συνάμα οἱ ἴδιοι τοῦ οἱ ἐντολοδόχοι ἤθελαν, μὲ μακιαβελλικὴ δολιότητα, νὰ προκαλέσουν τὴν ἀποτυχία τῆς ἀποστολῆς του μὲ τὴν δημοσίευση ἐνὸς ἐγγράφου, πού τὸν ἐξέθετε ἀπέναντι στὴν πλευρά, μὲ τὴν ὁποία θὰ διαπραγματευόταν, ἀπέναντι στὴν ἀγγλικὴ κοινὴ γνώμη καὶ ἀπέναντι στὸ εὐρωπαϊκὸ διεθνὲς δίκαιο. Γιὰ νὰ καταστρέψει ἕναν ὑπερβολικὰ καλόπιστο ἀντίπαλο —ἐγραφαν οἱ Times, ἡ Globe, ὁ Observer καὶ ἡ μικρότερη ἀντικυβερνητικὴ μερίδα—, ἡ κυβέρνησις Derby δὲν δίστασε νὰ προβεῖ σὲ μιὰν ἀδιακρισία, πού κάτω ἀπὸ τὶς σημερινὲς συνθήκας ἰσοδυναμοῦσε μὲ προδοσία. Πῶς θὰ μπορούσε νὰ διαπραγματευθεῖ ὁ κ. Gladstone, ἂν ἔδει μόνον οἱ κάτοικοι τῶν Ἰονίων Νήσων γνώριζαν, ὅτι ἡ Βρεταννία εἶχε πάρει προκαταβολικὰ τὴν ἀπόφασή της, ἀλλὰ καὶ οἱ ἡγέτες τῶν Ἰονίων πατριωτῶν εἶχαν ἐκτεθεῖ μὲ τὴν ἀποκάλυψη ὅτι ἀποδέχτηκαν ἕνα σχέδιο, πού κατέληγε στὸν διαμελισμὸ τῶν ἑπτὰ νησιῶν; Πῶς θὰ μπορούσε νὰ διαπραγματευθεῖ ἔχοντας ν' ἀντιμετωπίσει τὶς διαμαρτυρίες τῶν Εὐρωπαίων, οἱ ὁποῖες θὰ ἦσαν τὸ βέβαιον ἀποτέλεσμα μιᾶς τέτοιας παραβίασης τῆς συνθήκης τῆς Βιέννης,¹²⁵ συνθήκης πού ὄριζε τὴν Ἀγγλία ἔχει ἰδιοκτῆτρια τῆς Κέρκυρας, παρὰ μονάχα προστάτρια τῶν ἑπτὰ νησιῶν,²⁰⁵ καὶ πού καθόριζε γιὰ πάντα τὴν κατανομὴ τῶν ἐδαφῶν στὸν εὐρωπαϊκὸ χάρτη; Καὶ πράγματι, τὰ δημοσιογραφικὰ αὐτὰ ἄρθρα τὰ ἀκολούθησαν ἔμπρακτες διαμαρτυρίες ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Γαλλίας.

Ἐὰς παρατηρήσω en passant⁵⁹ ὅτι ἡ συνθήκη τῆς Βιέννης, ὁ μόνος ἀναγνωρισμένος κώδικας διεθνῶν δικαίου στὴν Εὐρώπη, ἀποτελεῖ μιὰν ἀπὸ τὶς πρὸς τερατώδεις *fictiones juris publici*⁶⁰ πού γνώρισαν τὰ χρονικὰ τῆς ἀνθρωπότητος. Ποιὸ εἶναι τὸ πρῶτον ἄρθρον τῆς συνθήκης αὐτῆς; Ὁ αἰώνιος ἀποκλεισμός τῆς οἰκογένειας Βοναπάρτη ἀπὸ τὸν γαλλικὸν θρόνον· καὶ ὁμοίως, στὸν θρόνον αὐτὸν κάθεται ὁ Λουδοβικὸς Ναπολέοντας, ὁ ἰδρυτὴς τῆς Δεύτερης Αὐτοκρατορίας, πού ὅλες οἱ ἐστεμμένες κεφαλὲς τῆς Εὐρώπης τὸν ἀναγνωρίζουν, συναδελφώνονται μαζί του, τὸν κολακεύουν καὶ τοῦ κάνουν ὑποκλίσεις. Ἐνα ἄλλο ἄρθρον ὀρίζει ὅτι τὸ Βέλγιον πα-

ραχωρείται για πάντα στην 'Ολλανδία, ἐνῶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἐδῶ καὶ δεκαοχτῶ χρόνια, ὁ χωρισμὸς τοῦ Βελγίου ἀπὸ τὴν 'Ολλανδία εἶναι ὄχι μόνον fait accompli,²⁰⁶ ἀλλὰ καὶ νομικὸ γεγονός.²⁰⁶ Ἀκόμα ἡ συνθήκη τῆς Βιέννης ἐπιτάσσει ὅτι ἡ Κρακοβία, πού ἔχει ἐνσωματωθεῖ στὴν Αὐστρία ἀπὸ τὰ 1846, θὰ παραμείνει γιὰ πάντα ἀνεξάρτητη δημοκρατία.^{121α} καὶ τὸ τελευταῖο σὲ σειρά, ὄχι ὁμως καὶ σὲ σημασία, εἶναι ὅτι ἡ Πολωνία, πού ὁ Νικόλαος τὴν συγχώνευσε στὴν ρωσικὴ αὐτοκρατορία, θ' ἀποτελεῖ ἀνεξάρτητο συνταγματικὸ βασίλειο, ἐνωμένο μὲ τὴν Ρωσσία μονάχα μὲ τὸν προσωπικὸ δεσμὸ τῆς δυναστείας Ρομανόφ. Ἔτσι, τὸ ἱερὸ αὐτὸ βιβλίον τοῦ jus publicum⁴ μαθήθηκε φύλλο-φύλλο, καὶ τὸ ἐπικαλοῦνται μονάχα ὅταν κάτι τέτοιο βολεύει τὰ συμφέροντα μιᾶς πλευρᾶς καὶ τὴν ἀδυναμία κάποιας ἄλλης.

Ἡ κυβέρνησις Derby προφανῶς ταλαντευόταν μὴ ξέροντας ἂν ἔπρεπε νὰ εἰσπράξει τοὺς ἀδικαιολόγητους ἐπαίνους τῆς μιᾶς μερίδας τοῦ τύπου ἢ ν' ἀντιμετωπίσει τὴν ἀδικαιολόγητες μομφὰς τῆς ἄλλης. Μετὰ ἀπὸ ὀχταήμερη ταλάντευση ἀποφάσισε νὰ κάμει τὸ δεύτερο, δηλώνοντας μὲ δημόσια ἀνακοίνωσις, ὅτι δὲν εἶχε ἀναμιχθεῖ στὴν δημοσίευσιν τῶν ἐκθέσεων τοῦ σερ John Young καὶ ὅτι ἤδη διεξαγόταν ἔρευνα γιὰ νὰ βρεθεῖ ὁ δράστης τοῦ ἐγκληματικῆς τεχνάσματος. Τελικά, ὡς ἐνοχος ἐντοπίστηκε ὁ κ. William Hudson Guernsey, πού δικάστηκε ἐνώπιον τοῦ κεντρικοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου κατηγορούμενος γιὰ τὴν ὑπεξαίρεσιν τῶν ἐκθέσεων. Ἔτσι ἡ κυβέρνησις Derby βγαίνει νικητρία ἀπὸ τὴν διαμάχην καὶ ἐδῶ τελειώνει τὸ πολιτικὸ ἐνδιαφέρον τῆς δίκης. Ὡστόσο ἐξαιτίας τῆς δίκης αὐτῆς ἡ προσοχὴ τοῦ κόσμου συγκεντρώθηκε καὶ πάλι στὴς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν Μεγάλῃ Βρεταννίᾳ καὶ στὰ Ἰόνια νησιά. Τὸ ὅτι τὸ σχέδιον τοῦ σερ John Young δὲν ἀποτελοῦσε προσωπικὴ του ἐπίνοια τὸ ἀποδείχνει τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα μιᾶς δημόσιας ὁμιλίας τοῦ προκατόχου του, σερ Henry Ward, πρὸς τὴν Ἰόνιον Βουλὴν στὴν 13 Ἀπριλίου 1850:

«Δὲν εἶναι ἔργον δικό μου νὰ μιλήσω στὸ ὄνομα τοῦ Βρετανικοῦ Στέμματος γιὰ τὸ μακρινὸ ἐκεῖνον μέλλον, τὸ ὅποιο προδιαγράφει ἡ ὁμιλία αὐτή, ὅταν δηλ. τὰ διασκορπισμένα μέλη τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἴσως συνενωθοῦν σὲ μιὰ κρατικὴ αὐτοκρατορία μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῶν εὐρωπαϊκῶν

Δυνάμεων. "Όμως δέν δυσκολεύομαι νά έκφράσω τήν δική μου γνώμη» (μιλούσε στο όνομα του Βρεταννικού Στέμματος) «ότι, άν ένα τέτοιο γεγονός βρισκόταν στον χώρο του ανθρώπινως δυνατού, ό ήγεμόνας και τό κοινοβούλιο τής 'Αγγλίας θά έπιθυμούσαν έξίσου νά δούν ότι τά 'Ιόνια νησιά ξαναπαίρνουν τήν θέση τους ώς μέλη τής καινούργιας Δύναμης, πού θά καταλάμβανε τότε τήν θέση της στην παγκόσμια πολιτική».

Στό μεταξύ τά φιλανθρωπικά αισθήματα τής Μεγάλης Βρεταννίας για τά νησιά έκδηλώθηκαν στην πραγματικά αύστριακή άγριότητα, με τήν όποία ό σέρ Henry Ward συνέτριψε τήν τοτινή έξέγερση στα νησιά. Σ' ένα πληθυσμό 200.000 ψυχών, οι 8.000 τιμωρήθηκαν με άπαγχονισμό, μαστίγωση, φυλάκιση κι έξορία· γυναίκες και παιδιά μαστιγώθηκαν μέχρι αίματος. Για νά μη γίνω ύποπτος ύπερβολής άναφέρω μιá βρεταννική έφημερίδα, τήν Morning Chronicle τής 25ης 'Απριλίου 1850:

«Φρικιούμε με τά τρομερά μέτρα άντιποίνων, πού επέβαλαν τά στρατοδικεία με βάση τις όδηγίες του λόρδου ύπατου άρμοστή. Θάνατος, έξορία και σωματικές ποινές έπιβλήθηκαν στους δύστυχους εγκληματίες σε μερικές περιπτώσεις δίχως όβση και σε άλλες με τήν συνοπτική διαδικασία του στρατιωτικού νόμου. Έγιναν 21 θανατικές εκτελέσεις κι εκτελέστηκαν πολυάριθμες άλλες ποινές».

Κι όμως, οι Βρεταννοι καυχιούνται ότι χάρισαν στους κατοίκους των 'Ιονίων Νήσων τήν εύλογία ενός ελεύθερου συντάγματος κι ότι άνέπτυξαν τόν ύλικό τους πλούτο σε σημείο πού άποτελεί φωτεινή αντίθεση προς τήν άθλια οικονομική κατάσταση τής κυρίως 'Ελλάδας. "Όσο, τώρα, για τό σύνταγμα, ό λόρδος Grey δέν μπορούσε νά προσπεράσει με εύπρέπεια τά 'Ιόνια Νησιά τήν στιγμή πού είχε έπιδοθει στην κατασκευή συνταγμάτων για όλόκληρη τήν άποικιακή αύτοκρατορία τής Μεγάλης Βρεταννίας· όμως άπλώς τους έδωσε πίσω ό,τι ή 'Αγγλία τους είχε άρπάξει με άπάτες χρόνια όλόκληρα.

Χάρη σε μιá συνθήκη πού σχεδίασε ό κόμης Καποδίστριας και ύπογράφηκε στα 1815 με τήν Ρωσία στο Παρίσι, ή προστασία των 'Ιονίων Νήσων άνατέθηκε στην Μεγάλη Βρεταννία²⁰⁵ με τόν ρητό όρο ότι αύτή δεσμεύεται άπό τό ρωσικό σύνταγμα πού δόθηκε στα νησιά τό 1803. 'Ο πρώτος Βρεταννός λόρδος ύπατος άρμοστής, ό σέρ Thomas Maitland, κατάργησε αύτό τό σύνταγ-

μα καὶ τὸ ἀντικατέστησε μ' ἓνα ἄλλο, πού τοῦ ἔδινε ἀπόλυτη ἐξουσία. Στὰ 1839 ὁ ἱππότης Μουστοζύδης, ἓνας Ἴόνιος, γράφει σ' ἓνα δικό του Pro Memoria^α πού τυπώθηκε ἀπὸ τὴν Βουλὴ τῶν Κρινοτήτων στὶς 22 Ἰουνίου 1840:

«Οἱ Ἴόνιοι δὲν ἔχουν οὔτε τὰ προνόμια πού οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες κατεῖχαν ἀκόμα καὶ στὶς ἡμέρες τῆς τουρκικῆς τυραννίας, δηλ. νὰ ἐκλέγουν τοὺς ἄρχοντές τους καὶ νὰ ρυθμίζουν τὶς ὑποθέσεις τους, παρὰ ὑπάρχονται σὲ ἀξιωματούχους διορισμένους ἀπὸ τὴν ἀστυνομία. Τὰ μικρὰ περιθώρια δράσης πού εἶχαν ἀφεθεῖ στὰ δημοτικὰ συμβούλια κάθε νησιοῦ, ἔτσι ὥστε νὰ διαχειρίζονται τοὺς πόρους τους, τοὺς ἀφαιρέθησαν, καί, γιὰ νὰ περιέλθουν σὲ μεγαλύτερη ἐξάρτηση, οἱ πόροι αὐτοὶ ἀποδόθηκαν στὸ δημόσιο θησαυροφυλάκιο».

“Ὅσο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ὑλικοῦ πλοῦτου, ἀρκεῖ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ Ἀγγλία, ἡ Ἀγγλία τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου, δὲν αἰσχύνεται νὰ βασιανίζει τοὺς Ἴονίους μὲ ἐξαγωγικούς φόρους, ἓνα βάρβαρο μέσο, πού φαινόταν νάχει πιά τὴν θέση του μονάχα στὸν οἰκονομικὸ κώδικα τῆς Τουρκίας. Ἡ κορινθιακὴ σταφίδα π.χ., τὸ κύριο προϊόν τῶν νησιῶν, ἐπιβαρύνεται μὲ φόρο ἐξαγωγῆς 22¹/₂ τοῖς ἑκατὸ. Ὅπως γράφει ἓνας Ἴόνιος:

«Οἱ ἐνδιάμεσες θάλασσες, πού ἀποτελοῦν, νὰ ποῦμε, τὴν λεωφόρο τῶν νησιῶν, φράζονται, κατὰ τὴν μέθοδο τοῦ δοκαριοῦ, σὲ κάθε λιμάνι μὲ διαμετακομιστικούς φόρους, οἱ ὁποῖοι ἐπιβαρύνουν τὰ παντοσειδῆ ἐμπορεύματα πού ἀνταλλάσσονται ἀνάμεσα στὰ ἴδια τὰ νησιά».

Κι αὐτὰ δὲν εἶναι ὅλα. Στὰ πρῶτα εἰκοσιπέντε χρόνια τῆς βρετανικῆς διοίκησης ἡ φορολογία αὐξήθηκε τρεῖς φορές καὶ οἱ δαπάνες πέντε. Κατόπιν ἔγινε κάποια μείωση, ὅμως στὰ 1850 ὑπῆρξε ἔλλειμμα ἴσο μὲ τὸ μισὸ τῆς προγενέστερης συνολικῆς φορολογίας. ὅπως δείχνει ὁ παρακάτω πίνακας:

	Ἐτήσια φορολογία	Δαπάνες
1815	£ 68.459	£ 48.500
1817*	108.997	87.420
1830	147.482	170.000.

Ἔτσι, οἱ ἐξαγωγικοὶ δασμοὶ γιὰ τὰ δικά τους τὰ προϊόντα, οἱ διαμετακομιστικοὶ δασμοὶ ἀνάμεσα στὰ διάφορα νησιά, ἡ αὐξηση

* πρῶτη χρονιά τῆς βρετανικῆς προστασίας.

τῆς φορολογίας καὶ ἡ σπατάλη στὶς δαπάνες εἶναι ἡ οἰκονομικὴ εὐλογία πού ἔφερε στοὺς Ἴόνιους ὁ John Bull.⁸⁷ Σύμφωνα μὲ τὸν χρησμό του στὸ Printing-House Square,⁸⁴ θηρεῖται ἀποικίες μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τὶς ἐκπαιδεύσει στὶς ἀρχές τῆς δημόσιας ἐλευθερίας· ἂν ὅμως παραμείνουμε στὰ γεγονότα, τὰ Ἴονια Νησιά, τὸ ἴδιο ὅπως καὶ οἱ Ἰνδίες ἢ ἡ Ἰρλανδία, ἀποδείχνουν μονάχα, ὅτι ὁ John Bull, γιὰ νὰ εἶναι στὸ ἐσωτερικὸ ἐλεύθερος, πρέπει νὰ ὑποδουλῶναι στὸ ἐξωτερικὸ. Ἔτσι, τὴν στιγμὴ αὐτή, ἐνῶ ἐκφράζει τὴν ἐνάρετη ἀγανάκτησή του ἐναντίον τοῦ ἀστυνομευτικοῦ συστήματος τοῦ Βοναπάρτη στὸ Παρίσι, τὸ εἰσάγει ὁ ἴδιος στὸ Δουβλίνο.

Τὸ νομικὸ ἐνδιαφέρον τῆς δίκης, γιὰ τὴν ὁποία μιλάμε, ἐγκρίνεται σ' ἓνα σημεῖο: ὁ συνήγορος τοῦ Guernsey δέχθηκε τὴν ὑπεξαίρεση δέκα ἀντιγράφων τῶν ἐκθέσεων, ὅμως ἀρνήθηκε τὴν ἐνοχλή, ἐπειδὴ ὁ σκοπὸς δὲν ἦταν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ ἰδιωτικὸ σκοπὸ. Ἄν τὸ ἐγκλημα τῆς κλοπῆς ἐξαρτᾶται μόνο ἀπὸ τὴν πρόθεση, μὲ τὴν ὁποία κανεὶς ἰδιοποιεῖται παράνομα ξένη περιουσία, τότε ὁ ποινικὸς νόμος ὀδηγήθηκε σὲ ἀδιέξοδο ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτή. Οἱ ἐντιμοὶ πολῖτες τῆς δικαστικῆς ἐδρας ἀσφαλῶς δὲν σκόπευαν νὰ προκαλέσουν τέτοια ἐπανάσταση στοὺς δρους ἰδιοκτησίας, παρὰ ἤθελαν μόνο νὰ διαβεβαιώσουν μὲ τὴν ἐτυμηγορία τους ὅτι τὰ δημόσια ἔγγραφα ἀποτελοῦν ἰδιοκτησία ὄχι τῆς κυβέρνησης παρὰ τοῦ κοινοῦ.

Marx

73

Τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα

New-York Daily Tribune, 10 Σεπτεμβρίου 1860
Λονδίνο, 25 Αὐγούστου

.....

Ἡ ἡπειρωτικὴ Εὐρώπη παρουσιάζει πολὺ περιεργὸ θέαμα αὐτὴ τὴν στιγμὴ. Εἶναι γνωστὸ, ὅτι ἡ Γαλλία ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει

μεγάλες οικονομικές δυσκολίες, όμως έξοπλίζεται σὲ τέτοιαν ἔκταση καὶ μὲ τόσο ἀκάματη ἐνεργητικότητα σὰ νὰ κατεῖχε τὸ λυχνάρι τοῦ Ἄλαντίν. Ἡ Αὐστρία παραπατᾷ στὸ χεῖλος τῆς χρεωκοπίας, κι ὥστόσο βρῖσκει κατὰ κάποιον τρόπο τὰ χρήματα γιὰ νὰ συντηρεῖ ἕναν τεράστιο στρατὸ καὶ γιὰ νὰ στήνει ἀράδα τὰ κανόνια στὸ ὄχυρό της τετράγωνο.²⁰⁷ Καὶ ἡ Ρωσσία, ὅπου ὄλα τὰ οικονομικὰ ἐγχειρήματα τῆς κυβέρνησης ἀπέτυχαν καὶ γίνεται λόγος γιὰ τὴν πιθανότητα ἐθνικῆς χρεωκοπίας, ὅπου ὁ στρατὸς γκρινιάζει γιὰ τοὺς ἀπλήρωτους μισθοὺς κι ὅπου ἀκόμα καὶ ἡ πίστη τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς δοκιμάζεται σκληρά, μιὰ καὶ κατακρατοῦνται οἱ μισθοὶ της ἐδῶ καὶ πέντε μῆνες — ἡ Ρωσσία, λοιπόν, ρίχνει τὰ στρατεύματά της κατὰ μάζες πρὸς τὴν Μαύρη Θάλασσα καὶ κρατᾷ στὸ Νικολάγιεφ 200 πλοῖα ἔτοιμα νὰ ἐπιβιβάσουν στρατιῶτες γιὰ τὴν Τουρκία. Ἡ ἀνικανότητα τῆς ρωσσικῆς κυβέρνησης νὰ λύσει τὸ πρόβλημα τῆς δουλοπαροικίας, τὸ πρόβλημα τὸ χρηματικὸ καὶ τὸ πρόβλημα τὸ πολωνικὸ, πού τώρα ἀναζωπυρῶνεται καὶ πάλι, φαίνεται ὅτι τὴν ὠθεῖ νὰ δοκιμάσει τὸν πόλεμο ὡς ἔσχατο μέσο πρὸς βαυκαλισμὸ τοῦ ἔθνους. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ παράπονα, τὰ ὁποῖα ἐγείρονται σ' ὄλες τίς περιοχὲς τοῦ κράτους καὶ σ' ὄλα τὰ στρώματα τῆς ρωσσικῆς κοινωνίας, καταπνίγονται, μὲ ὀδηγίες τῆς κυβέρνησης, στὴν φανατικὴ κραυγὴ γιὰ ἐκδίκηση πρὸς χάρη τῶν δύστυχων καταπιεσμένων Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας. Ὁ ρωσσικὸς τύπος βρῖθει καθημερινὰ ἀπὸ ἀναλύσεις κι ἐπεξηγήσεις τῆς ἀναγκαιότητας γιὰ μιὰν ἐπέμβαση στὴν Τουρκία.

[Ἀκολουθεῖ ἔκτενὲς ἀπόσπασμα ἀπὸ ἄρθρο ρωσσικῆς ἡφμερίδας, ὅπου διεκτραγωδεῖται ἡ τύχη τῶν Χριστιανῶν στὴν Τουρκία καὶ ἐπικρίνονται οἱ Δυτικὲς Δυνάμεις ὅτι ἔχουν ἐγκαταλείψει κάθε οὐσιαστικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν βελτίωση τῆς τύχης αὐτῆς].

Marx

[Οἱ Φαναριῶτες στὶς ἡγεμονίες. Γενικά]²⁰⁸

...Ὁ Πέτρος, νικημένος, ἀναγκάζεται νὰ ἐξαγοράσει τὴν ἀσφαλὴ τοῦ ὑποχώρηση στὶς κτήσεις τοῦ δωροδοκῶντας Τούρκου στρατηγούς.²⁰⁹ Ἀπὸ τότε, καὶ γιὰ ἕναν αἰῶνα, ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις πῆρε τὴν συνήθεια νὰ ἐπιλέγει τοὺς ἡγεμόνες τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας ὄχι ἀπὸ τοὺς ντόπιους, παρὰ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τοῦ Φαναριῶ. Οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ — μέλη λίγων εὐνοημένων οἰκογενειῶν ποὺ εἶχαν τὴν ἄδεια νὰ κατοικοῦν μέσα στὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ μάλιστα στὴν συνοικία ἀπ' ὅπου πῆραν καὶ τὴν ὀνομασία τοῦ Φαναριώτη— ἐκπαιδεύονταν γιὰ ν' ἀσκοῦν κρατικὰ λειτουργήματα. Μιὰ καὶ γινώριζαν τὶς δυτικὲς γλῶσσες καὶ τὶς διπλωματικὲς συνήθειες διαλέχτηκαν γιὰ νὰ ἐκπληρώσουν τὰ σημαντικὰ καθήκοντα τῶν διερμηνέων· καὶ χάρις στὴν ἐπιρροή τους πάνω στὸ Ντιβάνι,²⁸ τὴν ὁποία κέρδισαν μὲ τὸ ταλάντο τους, ἡ διεύθυνσις τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀνατέθηκε στὴν φροντίδα τους. Τὸ φόρου ὑποτελὲς σκῆπτρο τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας ἀποτελοῦσε τὴν ὑψίστη φιλοδοξία τους. Ὁ τίτλος, τὸν ὁποῖο ἀποκοτοῦσαν μὲ τὴν κατοχὴ του, μεταβιβαζόταν στοὺς ἀπογόνους τους καὶ, ἂν διατηροῦνταν κάμποσα χρόνια, ἔδινε τὶς εὐκαιρίες γιὰ τὴν συσσώρευσις περιουσίας ἀρκετῆς γιὰ νὰ κρατήσῃ στὸ ὕψος τοῦ ἑνὸς ἡγεμονικοῦ οἴκου. Αὐτὴ εἶναι ἡ προέλευσις τῶν τίτλων ποὺ κατέχουν οἰκογενεῖες ὅπως οἱ *Καντακουζηνοί*, οἱ *Μαυροκορδάτοι*, οἱ *Καλλιμάχηδες* κ.ἄ. Ἡ διοίκησις τῶν Φαναριωτῶν στάθηκε πάντα ὀλέθρια γιὰ τὶς ἡγεμονίες. Τὰ δῶρα, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ ὀσποδάρος⁷⁹ ἀγόραζε τὴν προαγωγὴν τοῦ αὐτοῦ, ἔπρεπε νὰ ξεπληρωθοῦν μὲ φόρους ἀρπαγμένους ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους του: τούτων ἐδῶ τὰ βάσανα ἀναφέρονταν στὸ Ντιβάνι, καὶ τὸ Ντιβάνι, σ' αὐτὴ τὴν περίοδο τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς παρακμῆς, εἶχε τοὺς δικούς του λόγους νὰ τοὺς χαρίζῃ τουλάχιστο ὅσων ἀνακούφιση συνεπαγόταν ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἡγεμόνα. Ἡ γρήγορη διαδοχὴ τῶν ἡγεμόνων χειροτέρευε τὸ κακό, καὶ κυρίως μὲ τὸ πρόσχημα τερματισμοῦ αὐτῶν τῶν καταχρήσεων ἀνα-

μίχθηκε ή Ρωσσία στις έσωτερικές διαθέσεις τής Μολδαβίας, τής Βλαχίας και τής τουρκικῆς αυτοκρατορίας στα τέλη τοῦ περασμένου και στις άρχές αὐτοῦ τοῦ αἰώνα...

75

[Οἱ Φαναριῶτες στις ήγεμονίες
και ή διεθνῆς πολιτικῆ ὡς τὰ 1818]²¹⁰

...["Ένας Τούρκος καπουτσήμπασης²¹¹] αἰφνιδιάζει τὸν Γκίκα, τὸν μαχαιρώνει και στέλνει τὸ κεφάλι του βαλσαμωμένο στην Κωνσταντινούπολη, ὅπου τὸ στήνουν σ' ἓνα κοντάρι στὸν τοῖχο τοῦ σεραγιοῦ (1777). Έκτὸς ἀπ' αὐτὸν στραγγαλιζονται μέσα σ' ἓναν αἰώνα 14 ἄλλοι Φαναριῶτες, αὐτοὶ ὅμως ἐξαιτίας τῶν ἀπιστιῶν ἡ τοῦ πλούτου τους. Ἡ Τουρκία δίσταζε ἀκόμη ν' ἀναγνωρίσει τὸ δικαίωμα προξενικῆς ἐκπροσώπησης, τὸ ὁποῖο ὄριζε ή συνθήκη τοῦ Καϊναρτζῆ⁵² ὅμως ἀναγκάστηκε νὰ ἐνδώσει μπροστά στις ταυτόχρονες διαμαρτυρίες τῆς Βιέννης και τῆς Πετρούπολης. Στα 1782 ἐγκαθίστανται οἱ πρόξενοι τῆς Ρωσσίας και τῆς Αὐστρίας στὸ Βουκουρέστι και στὸ Ἰάσιο· ἀπὸ τοὺς Τούρκους παίρνουν ἐπιπλέον ἓνα ταῖνι (ἐπιχορήγηση) ἀντίστοιχο μὲ τὴν θέση τους. Αὐτὸ τὸ ταῖνι πληρώνεται ὡς ἐξῆς: σκουτέλνικοι²¹² ἀπὸ διάφορες τάξεις, χασάπηδες, ψωμάδες, νεροκουβαλητές, ταπετσιέρηδες, ἀμαξάδες, σιδεράδες κτλ. ὀφείλουν νὰ προμηθεύουν κρέας κ.ο.κ. Σ' αὐτοὺς προστίθενται οἱ ποσλούσνικοι (ἀλλοδαποὶ ἀγρότες, Βούλγαροι, Σέρβοι και Τρανσυλβανοὶ ἐγκατεστημένοι στην χώρα· οἱ σκουτέλνικοι εἶναι ἰθαγενεῖς), ἐπιφορτισμένοι ν' ἀνεφοδιάζουν τὸν προξενικὸ ὄλκο μὲ σιτηρά, ζωοτροφές, πουλερικά, βούτυρο, τυρὶ κτλ. Ἄλλη συνέπεια τῆς Ἰδρυσης αὐτῶν τῶν προξενείων: ή Βλαχία και ή Μολδαβία πληρώνουν στὸ ἐξῆς στην Πύλη καθορισμένες ἐτήσιες ἀποζημιώσεις, 349.500 και 252.994 πιάστρα ἀντίστοιχα. Ἄν ή Πύλη ἔπαιρνε λιγότερα, τότε ἔπαιρνε περισσότερα ὁ Φαναριώτης ήγεμόνας. Ἀφόρητη ἀθλιότητα τῶν ἀγροτῶν. Οἱ μεταναστεύσεις συνεχίζονται, χιλιάδες ἀγρότες τῆς Βλαχίας ἀποτραβιοῦνται στὰ βουνά και κρύβονται ἐκεῖ.

1787: 'Η Αίκατερίνη καταλαμβάνει τὴν Κριμαία. 'Ο λαὸς τῆς Κωνσταντινούπολης ἐξαναγκάζει τὴν Πύλη σὲ πόλεμο. 'Οσποδάροι [ἦσαν τότε]: ὁ 'Υψηλάντης στὴν Μολδαβία, ὁ Μαυρογένης στὴν Βλαχία. 'Ο πρῶτος ἀνοίγει τὴν Μολδαβία στοὺς Ρώσους. 'Αντίθετα ὁ Μαυρογένης, ὅταν ἀκούει ὅτι οἱ Αὐστριακοὶ σχεδιάζουν νὰ περάσουν τὸν Σιρέτη, ἀντιτάσσεται καὶ τοὺς νικᾷ (μονάχα 7 βογιάροι πᾶνε μαζί του· οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μεγαλύτερων οἰκογενειῶν τῶν Φαναριωτῶν ἢ τῶν ἐκφαναριωτισμένων ἐξορίζονται, ὡς ὀπαδοὶ τῆς Ρωσσίας, στὰ νησιά τοῦ 'Αρχιπελάγους, στὶς μονὲς τῆς Βουλγαρίας, τῆς 'Αλβανίας καὶ τοῦ "Αθω). 'Ο καπουδάν-πασὰς¹⁴⁰ ξαναπερνᾷ τὸν Δούναβη, ἔχοντας νικηθεὶ ἀπὸ τοὺς Ρώσους στὸ Φοκσάνι καὶ ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς στὸ Μαρτινέστι. 'Ο Μαυρογένης μάχεται ἔξι μῆνες, ὥσπου ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσει στὸ Πελλίνο τῆς Βουλγαρίας. Καὶ τί παίρνει ὡς ἀμοιβὴ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη! "Ένας καπουτσήμπασης²¹¹ τοῦ φέρνει ἕνα φερμάνι μὲ τὴν θανατικὴ του καταδίκη.

'Η Πύλη διαπραγματεύεται μὲ τὴν Αὐστρία. Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1791 κλείνεται ἡ εἰρήνη τοῦ Σίστοβο.¹⁵³ ἡ κατάσταση μένει ἡ ἴδια ὅπως καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο. Δὲν ἔχουν φύγει καλὰ-καλὰ οἱ Αὐστριακοὶ ἀπὸ τὴν Βλαχία καὶ μπαίνουν οἱ Ρῶσοι μὲ τὸν Σουβόροβ. Ληλατεῖ καὶ πυρπολεῖ τὴν χώρα· ἡ Βράιλα καίγεται.

Στις 29 Δεκεμβρίου 1791 κλείνεται ἡ εἰρήνη τοῦ 'Ιασιού.²¹³ Τὸ Ντιβάνι ἀναγνωρίζει τὴν κατάληψη τῆς Κριμαίας ἀπὸ τὴν Ρωσσία, ἡ ὁποία λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο εἶχε πάρει ἀπὸ τὴν Πύλη τὸ δικαίωμα ἐλέγχου τῶν δημοσίων δαπανῶν στὴν Μολδοβλαχία.

VI. 'Η Ρωσσία ἀρχίζει ν' ἀναπτύσσεται γύρω στὴν ἐποχὴ τοῦ θανάτου τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. Στὰ 1792 ὁ Emile Gaudin, ὑπάτος τῆς γαλλικῆς Δημοκρατίας, βρίσκεται στὸ Βουκουρέστι.²¹⁴ 'Επὶ ὑπατείας τοῦ Ναπολέοντα ὁ Γκίκας, ἄρχοντας τῆς Κράγιοβας, ὁ Πρέντα Μπρανκοβεάνου καὶ ὁ Σκαρλάτος Τσιμπεάνου, μεγάλοι βογιάροι τῆς Βλαχίας, ὁ Καταρτζής, ὁ Στοούρτζα καὶ ὁ Μπέλντιμαν ἀπὸ τὴν Μολδαβία ἀπευθύνουν στὸν πρῶτον ὑπάτο μιά κοινὴ αἴτηση, ὅπου ζητοῦν τὴν βοήθεια τῆς Γαλλίας καὶ τὴν ἐξουσιοδότηση νὰ ἰδρῦσουν δύο Δημοκρατίες. 'Ο Βοναπάρτης ἀδιαφορεῖ. "Όμως ἡ

Ρωσσία ωφελήθηκε ἀπ' αὐτὸ τὸ μάθημα. Κατάλαβε, ὅτι χρειαζόταν στηρίγματα διαφορετικὰ ἀπὸ τὶς ὠνητὲς ψυχὲς τῶν Φαναριωτῶν. Τὸ Ντιβάνι²⁸ δὲν μπόρεσε ν' ἀντισταθεῖ στὶς ἐνέργειές της. Στὰ 1802 πέτυχε νὰ πάρει ἓνα χατί-σερίφ²¹⁶ γιὰ ν' ἀποδείξει στοὺς Ρουμάνους ὅτι εἶχε ἐξίσου τὴν δύναμη νὰ κάνει τὸ δίκιο ὅσο καὶ τὸ ἄδικο. Αὐτὸ τὸ χατί-σερίφ ἔκαμε τὴν ἀρχὴ τῶν ὀσποδάρων⁷⁹ ἐφτάχρονη. Ταυτόχρονα ἡ Ρωσσία ἐπέβαλε τὸν διορισμὸ δύο ὀσποδάρων τῆς ἐκλογῆς της, τοῦ Μουρούζη καὶ τοῦ Ὑψηλάντη. Τὸ ἴδιο διάταγμα ὄριζε στὴν θέση τοῦ μισητοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἓναν φόρο ἀναλογικὸ, ἀνέθετε στοὺς ντόπιους βογιάρους⁸⁰ τὴν πρόνοια γιὰ σχολεῖα, δρόμους, νοσοκομεῖα, τοὺς ἔδινε τὸ δικαίωμα νὰ φροντίζουν μαζὶ μὲ τὸν ὀσποδάρου γιὰ τὴν ὀργάνωση καὶ συντήρηση ἑνὸς σώματος στρατοῦ καὶ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ ὀρίζουν οἱ ἴδιοι τὸν ἀριθμὸ τῶν Τούρκων ἐμπόρων, στοὺς ὁποίους ἐπιφυλασσόταν τὸ δικαίωμα νὰ μπαίνουν στὴν χώρα. Ὡστόσο ἡ Ρωσσία φρόντισε νὰ μὴν ξεχάσει καὶ τὸν ἑαυτὸ της· ἓνα ἀπὸ τὰ ἄρθρα τῆς ἀναγνώριζε τὸ δικαίωμα ἐπίβλεψης (ὡς πρὸς τὴν πλήρη καὶ ἀκριβῆ τήρηση ὄσων προνομίων εἶχαν παραχωρηθεῖ στὶς ἡγεμονίες). Ἡ ἐπίβλεψη ἀντικατέστησε τὴν διπλωματικὴ παράσταση· ἦταν μεγάλο βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρός. Μιὰ καὶ ἡ ἀρχιεπισκοπικὴ ἔδρα τῆς Μολδαβίας ἦταν ἄδεια, παρουσιάστηκαν δύο ἀνταγωνιστές· ὁ ἓνας ἦταν Ἕλληνας, ὁ ἄλλος Ρουμάνος. Ὁ δεῦτερος κέρδισε τὴν ὑποστήριξη τῆς Ρωσσίας καὶ τὴν ἐκλογή. Τέλος, ἀνταποκρινόμενη στὰ παράπονα ἐναντίον τῶν Φαναριωτῶν, χρησιμοποίησε θεαματικὰ τὸ δικαίωμα οικονομικοῦ ἐλέγχου καὶ ὑποχρέωσε τοὺς ὀσποδάρους νὰ καθιερώσουν ἓναν οικονομικὸ κανονισμό (προϋπολογισμό). Μὲ αἴτηση τοῦ Sébastiani, πρεσβευτῆ τοῦ Ναπολέοντα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Μουρούζης καὶ ὁ Ὑψηλάντης ἀπολύονται καὶ ἀντικαθίστανται ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Σοῦτσο καὶ τὸν Σκαρλάτο Καλλιμάχη, ἀφοσιωμένους καὶ τοὺς δύο στὴν γαλλικὴ ὑπόθεση... Πόλεμος μὲ τὴν Πύλη... Ὁ ρωσσικὸς στρατὸς τοῦ Δούναβη σημειώνει ἀξιόλογες ἐπιτυχίες ἐναντίον τοῦ μεγάλου βεζύρη Χαφίς Ἰσμαήλ πασᾶ· ἔτσι ὁ Μουρούζης καὶ ὁ Ὑψηλάντης ξαναπαίρνουν τὴν θέση τους. Ὁ στρατηγὸς Michelson καταλαμβάνει τὸ Ἰάσιο καὶ στέλνει ἐπικεφαλῆς 6.000 ἀνδρῶν τὸν στρατηγὸ Μιλοράντοβιτς στὸ Βουκουρέστι, πού

τὸ ὑπερασπίζουσαν 10.000 Τούρκους. Φτάνοντας αὐτοὺς ἐκεῖ βλέπει ὅτι τὴν δουλειά του τὴν ἔχουν κάμει κιόλας οἱ Ρουμάνοι: εἶχαν σηκώσει αὐθόρμητα τὰ ὄπλα, εἶχαν διώξει τοὺς Τούρκους καὶ προϋπάντησαν τοὺς Ρώσους γεμάτοι χαρὰ καὶ ἐνθουσιασμό. Οἱ κυρίες τοῦ Βουκουρεστίου εἶχαν τὸ προβάδισμα στὴν γενικὴ ἔξαρση καὶ ὕμνουσαν τοὺς ἡρώες τους σὲ γιορτὲς ὅπου περισσότερο ἐπικρατοῦσε ἡ εὐθυμία παρά ἡ ἐπιφύλαξη.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ πού οἱ Ρουμάνοι ἀπολησμονιοῦνταν μέσα σὲ μιὰν τυφλὴ εὐγνωμοσύνη, ὁ τσάρος ζητοῦσε στὸ Τιλσίτ τὸ ἔδαφός τους. Αὐτὸ ὅμως βρισκόταν πάρα πολὺ κοντὰ στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ ὁ Ναπολέοντας δὲν ἤθελε νὰ δώσει σὲ κάποιον ἄλλο τὸ κλειδί τῶν δύο ἡπείρων. Ἡ συνθήκη τοῦ Τιλσίτ⁹ ὄριζε τὴν ἐκκένωση τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας· ὅμως οἱ Τούρκοι δὲν μποροῦσαν νὰ τίς καταλάβουν προτοῦ ἀνταλλαγῶν οἱ ἐπικυρώσεις τῆς ἐπικείμενης συνθήκης ὀριστικῆς εἰρήνης ἀνάμεσα στὶς δύο Δυναμείες. Ἡ δευτέρη αὐτῆ ρήτρα ἔκαμε τὴν πρώτη κενή· γιατί ὁ Ἀλέξανδρος, ἐνδιαφερόμενος ἔντονα νὰ ἐμποδίσει τὴν τουρκικὴ κατοχὴ, βρῆκε τὸν τρόπο νὰ κρατήσῃ τὰ στρατεύματά του στὶς ἡγεμονίες, χωρὶς νὰ τὸν παρεμποδίξῃ ὁ Ναπολέοντας.

Συνδιάσκηψη τῆς Ἐρμούρης. Ὁ Ναπολέοντας δίνει τὴν συγκατάθεσὴ του στὴν προσάρτηση τῶν δύο ἡγεμονιῶν. Λίγο κατόπιν πόλεμος μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ρωσσίας. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιθυμοῦσε τὴν στάθμευση τοῦ στρατοῦ του στὸν Δούναβη. Πρόσφερε εἰρήνην στοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι, κυνηγημένοι ἐδῶ καὶ δέκα χρόνια ἀπὸ τίς ἡγεμονίες, ἦσαν εὐτυχεῖς πού ξανάπαιρναν τίς δύο ἐπαρχίες, ἔστω καὶ χάνοντας τὴν μισὴ Μολδαβία. *Συνθήκη τῆς 28ης Μαΐου 1812,*²³ ἡ Πύλη ἐκχωρεῖ τὴν Βεσσαραβία. Ἡ Τουρκία δὲν εἶχε τὴν ἐξουσία νὰ ἐκχωρήσῃ ὅ,τι δὲν τῆς ἀνῆκε· γιατί ποτὲ ἡ ὀθωμανικὴ Πύλη δὲν εἶχε τὴν κυριαρχία τῶν ρουμανικῶν ἐδαφῶν. Ἡ ἴδια ἡ Πύλη τὸ ἀναγνώρισε αὐτό, ὅταν, πιεζόμενη ἀπὸ τοὺς Πολωνοὺς στὸ Κάρλοβιτς νὰ ἐκχωρήσῃ τὴν Μολδοβλαχία, ἀπάντησε ὅτι δὲν θεωροῦσε πῶς τῆς ἀνῆκε τὸ δικαίωμα νὰ κάνει ὅποιαδήποτε ἐδαφικὴ παραχώρηση, ἐφόσον οἱ συμφωνίες δὲν τῆς ἔδιναν δικαίωμα ἐπικυριαρχίας.²¹⁶

Μαζὶ μὲ τὴν τουρκικὴ κυριαρχία ξαναγυρίζουσαν καὶ οἱ Φανα-

ριώτες, ό Σκαρλάτος Καλλιμάχης στην Μολδαβία κι ό 'Ιωάννης Καρατζάς στην Βλαχία. Μαζί με τούς Φαναριώτες επανέρχονται και οί παλιοί φόροι. Στις συνθήκες της με την Ρωσία ή Πύλη είχε παραιτηθει από τó δικαίωμά της νά καθορίζει τις τιμές δσων προϊόντων προορίζονταν για τόν άνεφοδιασμό τής Κωνσταντινούπολης. 'Όστόσο ή κατάχρηση αύτή επανέρχεται με καινούργια μορφή. 'Ανάμεσα στον όσποδάρο⁷⁹ και στο Ντιβάνι²⁸ συνάπτεται μιá σύμβαση, και τά πάντα παραδίδονται στο ένα τέταρτο τής τιμής άγοράς. 'Όμως μετά την άποχώρηση τών Ρώσων ή τιμή άγοράς έπεσε τόσο χαμηλά, ώστε ό άγρότης δέν μπορεί πιά νά ζήσει από τά προϊόντα του κόπου του. Τó ψωμί πουλιέται 3 σαντίμ τó κιλό, τó κρέας 4, τó μαλλί 40 κτλ. Στο 1/4 τών τιμών αύτών ό άγρότης έπρεπε, στα 1812, νά παραδώσει στην Πύλη 150.000²¹⁷ άρνιά, 3.000 άλογα, 150.000 κίλες σιτηρά (1 κίλα = 300 κιλά). 'Επιπλέον οί σκουτέλνικοι²¹⁸ είχαν αύξηθει τόσο πολύ έξαιτίας τής γενναϊόδωρης παραχώρησης τίτλων κατοχής τών κτήσεών τους, ώστε ό (έλεύθερος) φορολογούμενος πληθυσμός είχε μειωθεί σέ βαθμό πού δέν έπαρκούσε για την πληρωμή τών φόρων.

'Ο Καρατζάς προσπάθησε νά διορθώσει τά πράγματα δημοσιεύοντας έναν νόμο πού ύποχρέωνε δσους σκουτέλνικους δέν άνήκαν στην πρώτη τάξη τών βογιάρων νά ένταχθούν στην φορολογική κατηγορία τής κρατικής λούντε.²¹⁸ Οί ίδιοι οί βογιάροι άγωνίζονται τώρα για την διατήρηση τής κατάχρησης τούτης, οί βογιάροι τής Κράγιοβας έξεγείρονται, ζητούν την βοήθεια του πασά του Βιντιν κι έξαναγκάζουν τόν Καρατζά ν' άποσύρει τó μοναδικό καλό μέτρο πού πήρε ένας Φαναριώτης.

Νίκη του τσάρου. 'Υπαγορεύει τούς όρους στο συνέδριο τής Βιέννης. 'Αποκλείει άπ' αύτό την Τουρκία. 'Η τελευταία ρωσική κατοχή τών ήγεμονιών έδειξε τούς Ρώσους από την καλή ή ληλασία κι ή κατοχή τής Βεσσαραβίας διέλυσε όλες τις ψευδαισθήσεις. 'Επιπλέον οί Ρώσοι είναι συνένοχοι τών Φαναριωτών. «Θάνατος στους έμπόρους», ψιθυρίζει ό άγρότης μέσα στην λασποκαλύβα του, τó ίδιο κι ό λαός στην κεντρική πλατεία του Βουκουρεστίου.

Καθώς τέλειωνε ή θητεία του ως όσποδάρο κι έφτανε στο

Βουκουρέστι ένας καπιτζήμπασης, ό Καρατζάς τó σκάει στην 'Ιταλία με 1800²¹⁹ εκατομμύρια πιάστρα. "Έτσι ό θρόνος μένει κενός. 12 'Οκτωβρίου 1818 σύναξη τών βογιάρων' όλοι παραπονιούνται: έντονα έναντίον τών Φαναριωτών· αίτηση στον σουλτάνο νά τούς λυτρώσει άπ' αυτόν τόν ζυγό. 'Αντιτίθεται ή Ρωσσία, πού άσκει κυριαρχική έπιρροή στο Ντιβάνι. Με παρακίνηση της ή Πύλη δίνει τις δύο ήγεμονίες στον 'Αλέξανδρο Σουτσο, άξιόπιστο συνένοχο...

Marx

76

[*Η άγροτική πολιτική τών Φαναριωτών
στις ήγεμονίες*]²¹⁰

.....

'Η παρακμή ολοκληρώθηκε με τó σύνταγμα του Σερμπάν, πού έκαμε τούς γεωργούς δουλοπάροικους. Τώρα πουλιούνται μαζί με την γαιοκτησία· ό ιδιοκτήτης τούς κληρονομεϊ, αν δέν έχουν άμεσους κληρονόμους· ό ιδιοκτήτης όρίζει τόν χρόνο έργασίας. 'Ο ιδιοκτήτης ύποχρεώνεται νά παράσχει τά έργαλειά και νά διαθρέψει τόν άγρότη σε περίπτωση λιμού ή άρρώστειας. 'Ο ιδιοκτήτης δέν επιτρέπεται νά πουλά τόν δουλοπάροικο χώρια άπό τó έδαφος· αυτό δέν τηρήθηκε. 'Ιδιαίτερα στην Μολδαβία οί δουλοπάροικοι μπερδεύτηκαν με τούς δούλους τσιγγάνους και πουλιούνταν με τó κομμάτι. Διάφορες έξεγέρσεις, εύνοημένες άπό τούς Φαναριώτες ήγεμόνες (έναντίον τών ντόπιων βογιάρων). Γι' αυτό κι ό Κωνσταντίνος Μαυροκορδάτος με τó νόμο τής 5ης Αύγούστου 1746 κήρυξε την κατάργηση τής δουλοπαροικίας και στις 6 'Απριλίου 1749 ή γενική συνέλευση τής Μολδαβίας πήρε την ίδιαν άπόφαση. Στην θέση τής δουλοπαροικίας μπαίνει ό σιχαμερός θεσμός τών σκουτέλικων.²¹² Τώρα ό ιδιοκτήτης δέν ύποχρεώνεται νά παράσχει οδτε τά έργαλειά κτλ. "Έτσι ό άγρότης είναι άκόμα πιό έξαρτημένος άπ' αυτόν. Τó διάταγμα του Μαυροκορδάτου ύποχρέωνε τούς ιδιοκτήτες νά θέσουν στην διάθεση τών καλλιεργητών

τά 2/3 τοῦ ἔδαφους. Ἡ ἀγγαρεία τοῦ ἀγρότη ὀρίστηκε στίς 24 ἡμέρες, χώρια τὰ δοσίματα σέ προϊόντα. Στήν πράξη τὸ ὄριο αὐτὸ δὲν τηρήθηκε. Μὲ αὐτὴν τὴν λεγόμενη χειραφέτηση [οἱ ἀγρότες] ὑπόκεινται καὶ στήν κρατικὴ φορολογία. Τώρα ληστεύονται διπλά. Στὰ 1768 ἡ Βλαχία ἐρημώνει τόσο γρήγορα, ὥστε ἡ Πύλη διατάζει ἀπειλητικὰ τὸν Σκαρλάτο Γκίκα²²⁰ νὰ περιορίσει τοὺς φόρους. Τρομαγμένος ἐκεῖνος παρακινεῖ μὲ ὑποσχέσεις τοὺς μετανάστες νὰ ξαναγυρίσουν. Τὸ διάταγμα τῆς 6ης Φεβρουαρίου 1768 τοὺς ἐγγυᾶται διευκολύνσεις. 1) Γυρίζοντας, οἱ χωρικοὶμποροῦσαν νὰ ἐγκατασταθοῦν σ' ἔδαφος τῆς ἐκλογῆς τους. 2) Οἱ ἡμέρες ἀγγαρείας μειώνονται κατὰ 3 ἀπὸ τὸν πρῶτο, 6 ἀπὸ τὸν δεῦτερο καὶ 9 ἀπὸ τὸν τρίτο χρόνο. Τὰ δοσίματα πρὸς τὸν ἰδιοκτήτη παρέμειναν.

Καὶ αὐτὲς οἱ δεσμεύσεις προσωρινές. Οἱ βογιάροι δὲν τίς τηρησαν· σύντομα φεύγουν καὶ πάλι οἱ ἀγρότες στὰ δάση καὶ στὰ βουνά. Στὰ 1775 10.000 ἀγρότες ἐγκατέλειψαν μονομιᾶς τὸ ἀλέτρι, σκορπίστηκαν στήν χώρα καὶ μὲ ληστεῖες ἐκδικήθηκαν τοὺς βογιάρους. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀνανέωσε τίς ὑποσχέσεις τοῦ 1768· ἡ στενοκέφαλη ἀπληστία τῶν βογιάρων προκάλεσε ὁμοῦ καινούργιες ἀπογοητεύσεις.

Τὰ ἴδια στήν Μολδαβία. Οἱ ἐξεγέρσεις τῶν ἀγροτῶν προκαλοῦν τὴν ἐπέμβαση τοῦ ἡγεμόνα. Μ' ἓνα χρυσόβουλλο τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1766 ὁ Γρηγόριος Γκίκας μειώνει τὴν ἀγγαρεία σὲ 12 ἡμέρες. Οἱ βογιάροι [κάνουν] μερικὰ χρόνια ἀκόμη σκοτεινὲς συνωμοσίες: στὰ 1775, 7 μεγάλοι βογιάροι, μὲ τὸν μητροπολίτη ἐπικεφαλῆς, παρουσιάζονται στὸν ἡγεμόνα, καλώντας τον νὰ καταργήσει τὸ χρυσόβουλλο καὶ ζητώντας 36 μέρες ἀγγαρεία. Ὁ Γρηγόριος Γκίκας τοὺς διώχνει. Ὡστόσο στίς 30 Σεπτεμβρίου 1777 ἀναγκάζεται νὰ παραχωρήσει 2 μέρες παραπάνω καὶ νὰ προσθέσει στίς ὑποχρεώσεις τοῦ ἀγρότη: 1) δωρεὰν μεταφορὰ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ἰδιοκτήτη· 2) ἐπιδιορθώσεις τῶν βοθητικῶν κτισμάτων τοῦ σιφλικιοῦ, ἀποθηκῶν, ἀχυρώνων, μύλων, καπηλειῶν, φραγμάτων κτλ. Τὸ μῖσος τῶν βογιάρων ἐναντίον τοῦ Γρηγ. Γκίκα παραμένει· παρακινοῦν τοὺς Τούρκους νὰ βάλουν νὰ τὸν δολοφονήσουν, ὅταν διαμαρτύρεται γιὰ τὴν ἐκχώρηση τῆς Βουκοβίνας.

Στά 1790 μιὰ γενική διαμαρτυρία τῶν ἰδιοκτητῶν γίνεται ἀφορμὴ μιᾶς καινούργιας ἀγροτικῆς ὀργάνωσης, πού ὀνομάστηκε *urbarium*. Καταργοῦσε τίς ἡμέρες τῆς ἀγγαρείας καί τίς μετέτρεπε σέ ὀρισμένες ἐργασίες γιά κάθε μονάδα ἐπιφανείας, τόσο ὡς πρὸς τὸ ὄργωμα ὅσο καί ὡς πρὸς τὸ βοτάνισμα καί τὸ θέρισμα. Ἔτσι ὁ χωρικός γνῶριζε τὰ ὄρια τῆς ἐργασίας του. Ἀλλὰ γιά τὸν βογιάρο ὁ νόμος ὑπῆρχε μονάχα ἂν τοῦ ἔδινε τὸ πρόσχημα γιά καινούργιες πονηριές. Οἱ ἡμέρες τῆς ἀγγαρείας καί οἱ μονάδες ἐπιφανείας πολλαπλασιάζονταν ἀδιάκοπα. Διατηρήθηκε ὡστόσο ἡ διαίρεση τοῦ ἐδάφους σέ τρία μέρη, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ δύο τρίτα ἀνήκαν στὸν καλλιεργητή.

1816: καινούργιο *urbarium*, θεσπισμένο ἀπὸ τὸν Καρατζά — συνδυασμὸς τῶν δύο τρόπων ἐκμετάλλευσης. Πρόσθεσε δύο μέρες ἀγγαρείας, μία τὸ φθινόπωρο καί μία τὴν ἄνοιξη, σὺν τὴν μεταφορὰ ἐνὸς κάρρου μὲ ξύλα στὶς παραμονές τῶν Χριστουγέννων ἀπὸ τὸ δάσος στὴν κατοικία τοῦ ἀφέντη, καί μιὰν ἄλλη ἀκόμα μεταφορὰ ἴσαμε ἀπόσταση 6 ὥρων.

Ἄλλη βασικὴ τροποποίηση: μετατροπὴ τῆς συλλογικῆς ἰδιοκτησίας τῶν καλλιεργητῶν σέ μισθώσιμη γῆ, ὀνομαζόμενη κλάκα. «Ἡ κλάκα, λέει τὸ πρῶτο ἄρθρο, ἀποτελεῖ εἶδος μίσθωσης συνηθισμένο στὴν Βλαχία. Ἡ περίπτωση αὐτὴ συντρέχει, ὅταν ὁ ἰδιοκτήτης δέχεται τὸν κλακάση, δηλ. τὸν μισθωτὴ, νὰ μείνει στὴν ἰδιοκτησία του».

Οἱ ἄλλοι Φαναριῶτες εἶχαν προσπαθήσει νὰ περιορίσουν τίς ὑπερβασίες τῶν ἰδιοκτητῶν, γιά ν' αὐξήσουν ἀναλογικὰ τὴν φορολογία τῶν ἀγροτῶν. Ὁ Καρατζὰς αὐξάνει τίς ὑπερβασίες καί τῶν ἰδιοκτητῶν καί τοῦ δημόσιου ταμείου. Κορυφαῖος καταχραστής, ξεπέρασε τοὺς προκατόχους του. Ἔχει μεγάλη εὐθύνη γιά τὴν ἐπανάσταση τοῦ Βλαδιμιρέσκου, πού ἔγινε στ' ὄνομα τῶν ἀγροτῶν ἐναντίον τῶν βογιάρων καί τοῦ δημόσιου ταμείου.

Ἡ ἐξέγερση τοῦ Βλαδιμιρέσκου (ὁ στρατὸς του ἀποτελοῦνταν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἀγρότες) καί οἱ ντόπιοι ἡγεμόνες ἐπιβάλλουν ἀρχικὰ μετριοπάθεια στὴν πλευρὰ τῶν βογιάρων. Ὁ Γρηγόριος Γκίκας προστάτεψε ἐνεργὰ τοὺς ἀγρότες. Οἱ χρονιές ἀπὸ τὰ 1822 ὡς τὰ 1828 ἦσαν οἱ καλύτερες γιά τοὺς ἀγρότες. Στά

1828 εισβολή τῶν Ρώσων. Οἱ ἀγρότες μεταβάλλονται σὲ κτῆνη δουλευτάρικα γιὰ νὰ σέρνουν τὰ κανόνια καὶ τὶς στρατιωτικὰς ἄμαξες.

Marx

77

[Τὰ ἑλληνορθόδοξα μοναστήρια στὶς ἡγεμονίες]²¹⁰

Μοναστήρια: ἀρχικὰ διαχειριστὲς τοῦ ager publicus ⁴⁸ ὑπὸ ὄρους δεσμευτικούς· ἤδη στὴν ἐποχὴ τῶν ντόπιων ἡγεμόνων συνδέονται μὲ τοὺς βογιάρους καὶ λησμονοῦν τὶς ρῆτρες τῶν δωρεῶν. Οἱ Φαναριῶτες ἀναμιγνύονται γρήγορα στὴν διοίκηση τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν, γαργαλισμένοι ἀπὸ τὸν πλοῦτο τους· πρῶτα-πρῶτα καταργοῦν τοὺς ἀρχικούς τοὺς τίτλους ἰδιοκτησίας καὶ τοὺς ἀντικαθιστοῦν μὲ δικά τους χρυσόβουλλα· σ' αὐτὰ ἀφιερώνουν τὰ πλουσιότερα μοναστήρια στὶς ἑλληνικὰς κοινότητες τοῦ Παναγίου Τάφου, τοῦ Σινᾶ ἢ τοῦ Ἄθω. Γι' αὐτὸ καὶ τοῦτα τὰ μοναστήρια ὑποχρεώνονται νὰ στέλνουν προσφορὰς στὶς παραπάνω μονές. Σὲ λίγο οἱ τελευταῖες ἐξουσιοδοτοῦνται ἀπὸ τοὺς Φαναριῶτες νὰ ἔχουν στ' ἀφιερωμένα μοναστήρια ἡγουμένους, γιὰ νὰ τὶς ἐκπροσωποῦν καὶ νὰ διοικοῦν στ' ὄνομά τους. Ἡ ἐνδειξη τιμῆς ἐκφυλίστηκε σὲ δουλεία· οἱ Ἕλληνες ἡγούμενοι βάζουν στὸ χέρι ἑλο τὸ εἰσόδημα· σύντομα διαθέτουν κατὰ βούληση τὴν περιουσία [τῶν μοναστηριῶν]. Οἱ περιουσίες τῶν ντόπιων Ρουμάνων δίνονται στὶς πλούσιες μονές τοῦ Σινᾶ καὶ τοῦ Ἄθω, καὶ τὸ ἕνα τρίτο σχεδὸν τῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας στὶς δύο ἐπαρχίες μεταβιβάζεται σὲ ξένα χέρια. Οἱ σφετερισμοὶ αὐτοὶ [κράτησαν] ἴσαμε τὴν ἐκδίωξη τῶν Φαναριωτῶν. Ὁ Γρηγόριος Γκίλιας καὶ ὁ Ἰωάννης Στούρτζα παραπονοῦνται στὴν Πύλη, πού ἐξαναγκάζει τοὺς Ἕλληνες μοναχοὺς νὰ ἐπιστρέψουν ὅσα πῆραν.

Στὰ 1828 ἡ Ρωσσία ξαναφέρνει τοὺς Ἕλληνες μοναχοὺς στὶς

ήγεμονίες. Τους ξαναδίνει την κατοχή τών μοναστηριών κι αυτό τὸ ἐπισφραγίζει μ' ἕναν κανονισμό. Τοῦτος ὁ κανονισμὸς δριζε δι τὰ μοναστήρια θὰ ἔδιναν κάθε χρόνο στὰ ταμεῖα τών μολδοβλαχικῶν σχολείων ποσὸ 2.000.000 πιάστρων (700.000 φράγκων) καὶ στὸν πατριάρχη τῆς Κωνσταντινούπολης 300.000 πιάστρα ὡς ἐπιχορήγηση τῶν ἑλληνικῶν σχολείων στὴν Τουρκία.

59 μοναστήρια στὴν Βλαχία, 43 στὴν Μολδαβία· ἀπ' αὐτά, τὰ 28 ἀφιερωμένα στὸν Ἄθω. Συνολικὸ τους ἐτήσιο εισόδημα: 10 ἑκατομμύρια φράγκα· αὐτὰ τὰ μοναστήρια κατέβαλαν πληρωμὲς στὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς χώρας. Ἡ μονὴ τοῦ Ἄθω παίρνει περίπου τὸ ἕνα τέταρτο.

Ἐπιπλέον, μετὰ ἀπὸ διαμαρτυρίες τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν, ὁ Ρῶσσοσ πρεσβευτῆς στὴν Κωνσταντινούπολη ἀποφάσισε δι οἱ Ἑλληνες μοναχοὶ ἐπὶ μία δεκαετία, δηλ. ὡς τὰ 1843, δὲν θὰ πληρωναν φόρους στὸ κράτος ἐκεῖνο, στὸ ὁποῖο διαχειρίζονταν περιουσίες. Τὴν ἴδια χρονιά ἡ Ρωσσία πρότεινε νὰ μετατραποῦν οἱ καλλιεργητὲς τῶν μοναστικῶν γαιῶν καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Ἑλληνες μοναχοὶ σὲ Ρώσσοσ ὑπηκόους, ὑπαγόμενους στὰ ρωσσικὰ προξενεῖα τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου. Αὐτὸ σήμαινε δι τὸ 1/5 τοῦ ἐδάφους τῶν ἡγεμονιῶν θὰ ἔξαριτόταν στὸ ἔξῃς ἀπὸ τὴν ρωσσικὴ προξενικὴ δικαιοδοσία. Οἱ μοναχοὶ ἀρνήθηκαν. Ἐτσι ὁ τσάρος τοὺς ἄφησε ἐκτεθειμένους στὴν ἐχθρότητα τῶν Ρουμάνων. Ὁ Μπιμπέσκο τοὺς ἐπέβαλε παντοειδεῖς συνεισφορές· ἀναγκαστικὰ δάνεια, σημαντικὰ δῶρα σὲ κάθε εὐκαιρία (ὅπως γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῶν ἡγουμένων τους) κτλ. Στὰ 1847 οἱ μοναχοὶ ἀναγκάζονται νὰ προσφύγουν στὴν Ρωσσία. Ἐνα διάταγμα ὑπαγορευμένο ἀπὸ τὸν Ρῶσσο πρεσβευτῆ τοὺς ἐπιβάλλει [νὰ πληρώνουν] κάθε χρόνο 20.000 δουκάτα (240.000 φράγκα καὶ γιὰ τίς δύο ἡγεμονίες).

Ἐνα μέρος αὐτοῦ τοῦ μολδοβλαχικοῦ χρήματος ἐξασφαλίζει τὴν ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν στὴν Παλαιστίνη. Ἐνα μεγάλο μέρος πάει στὴν ἄκρη γιὰ τὴν ρωσσικὴ ἀντιπροσωπεῖα στὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ τὸ χρησιμοποιεῖ θαυμάσια γιὰ τίς μηχανοραφίες της.

[*Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία καὶ ἡ ἐξέγερση τοῦ Ὑψηλάντη*]²¹⁰

Ὁ σύνδεσμος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας. Ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων μὲ κοινὴ δράση τοῦ σλαβικοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ Ρωσσία ἔχει μέσα τὸ χεράκι της. Οἱ ἡγέτες ὀνόμαζαν τὴν καθοδηγήτρια δύναμη *ἀρχή*²²¹ (ἡ ψυχὴ τοῦ συνδέσμου). Οἱ ἡγέτες μυστικοί. Οἱ προσήλυτοι ὄλων τῶν χωρῶν ἀσυνείδητοι πράκτορες τῆς αὐτῆς τῆς Πετρούπολης. Ἡ Ρωσσία —μετὰ τὴν ἀνδρωση τοῦ συνδέσμου— κρατοῦσε δλα του τὰ νήματα καὶ κινοῦσε δλα του τὰ ἐλατήρια, τοποθετημένη στὸ κέντρο τῶν ἐνεργειῶν, πίσω ἀπὸ διακριτικούς πράκτορες, ἀρκετὰ κρυμμένη γιὰ ν' ἀποκηρύξει σὲ περίπτωση ἀποτυχίας κι ἀρκετὰ στρατευμένη γιὰ νὰ κερδίσει ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία. Μποροῦσε νὰ διακινδυνεύσει μερικὰ κεφάλια σὰν πειραματικά μπαλλόνια. Συνθηματικὴ γλώσσα. Οἱ ἀπεσταλμένοι ὀνομάζονταν ἀπόστολοι. "Ὅλες οἱ περίτεχνες τελετουργίες τῶν ἐλευθεροτεκτονικῶν ἑταιρειῶν. Στὶς διασκέψεις ἡ *ἀρχή*²²¹ σύντομα ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν ἀναφορά στὸν τσάρο. Γιὰ τὴν πλειοψηφία τῶν προσηλύτων αὐτὸ σήμαινε πρόσθετες ἐλπίδες.

1819: Οἱ περισσότεροι προύχοντες τῆς Μολδαβίας²²² Φιλικοί· τὴν ἴδια χρονιὰ ἐνώνονται μαζί τους οἱ προύχοντες τῶν νησιῶν, καλοῦν πίσω τὰ πλοῖα τους καὶ περιμένοντας μιὰν προσεχῆ ἀναταραχὴ ἀναστέλλουν τὶς ἐμπορικὲς τους ἐπιχειρήσεις. Ὁ κόμης Καποδίστριας, πού ἔμενε στὴν Κέρκυρα, γνώριζε τὸ μυστικὸ τῆς Ρωσσίας· πρὸς αὐτὴν τὴν Δύναμη κατήυθνε τὶς σκέψεις καὶ τὶς ἐλπίδες του. Οἱ Τοῦρκοι κάτι ἀντιλήφθηκαν, ἐπιδιόρθωσαν τὰ ὄχυρά τοῦ Δούναβη, [κι ἔκαμαν] μεγάλες στρατιωτικὲς προετοιμασίες. Στὰ 1820 [φτάνει] στὸ Κισσένιεφ τῆς Βεσσαραβίας ὁ Ἄλεξανδρος Ὑψηλάντης, ὑποστράτηγος τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ (γεννημένος στὸ Φανάρι στὰ 1793,²²³ γυιὸς τοῦ ὀσποδάρου πού στὰ 1806 κατέφυγε στὴν Ρωσσία). Πρόσχημα τῆς ἀφίξης του στὸ Κισσένιεφ ἡ ἐπίσκεψη στὸν πεθερό²²⁴ του Κωνσταντῖνο Κατακάζη, πολιτικὸ διοικητὴ τῆς Βεσσαραβίας. Γρήγορα παρουσιάζεται ὡς

ἀρχηγὸς στοὺς ντόπιους Φιλικούς καὶ στέλνει διαταγὰς καὶ ἐντολοδόχους στοὺς μακρινότερους. Οἱ ἡγέτες, ποὺ φαντάστηκαν [ὅτι ὁ Ὑψηλάντης ἐνεργούσε ἐξουσιοδοτημένος ἀπὸ] τὴν ἀρχή, ²²¹ σχημάτισαν μιὰ σκιώδη στρατιωτικὴ διοίκηση, ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας τοποθέτησαν τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη μὲ τὸν τίτλο τοῦ ἐπιτρόπου τῆς γενικῆς κυβέρνησης. Μηχανορραφίες τοῦ Ὑψηλάντη στὴν Μολδοβλαχία. Ἡ χώρα ἦταν γεμάτη Ἕλληνες καὶ Φαναριῶτες ἤδη κερδισμένους ἀπὸ τὴν Ρωσσία. Ἐπίσης μερικοὶ ντόπιοι (ποὺ ἀλληλογραφοῦν μαζί του): Κωνσταντῖνος Νέγρης, Ἀλέξανδρος Φιλιππέσκου, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ρόμνιτς-Βουλτσέα. Ὁ ἀγρότης, ποὺ ἀπὸ τὴν κατοχὴ ὑπέφερε τὰ περισσότερα, δὲν εἶχε παρὰ μίσος γιὰ τὸν Μουσκάλ (Μοσχοβίτη).

Στις 6 Μαρτίου 1821 ὁ Ὑψηλάντης περνᾷ τὸν Προῦθο μὲ ἐνοπλῆ συνοδεία ἑκατὸ περίπου Ἀλβανῶν. Τὴν ἴδια μέρα [βρίσκονται] στὸ Ἰάσιο, στὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Μιχαὴλ Σούτσου. Αὐτὸς τὸν ὑποδέχεται ὡς ξένο, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίσκεψή ἀναμενόταν. Ὁ ἀδελφός του Νικόλαος Σούτσος καὶ ὁ γαμπρός του Ἰωάννης Σχινάς, ποὺ εἶχαν φύγει λαθραῖα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, [βρίσκονταν] στὴν Ὀδησό. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ πρίγκηπας Καρατζάς, γυιὸς τοῦ πρώην ὀσποδάρου τῆς Βλαχίας, μαζί μὲ τοὺς χατζερῆδες του, χάρη σὲ μιὰ μεταμφίεση ποὺ ἔκαμαν στὸ σπίτι τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Ρωσσίας. Ὁ Μιχαὴλ Σούτσος καὶ ὁ Ὑψηλάντης [ἀπευθύνουν] μιὰν διακηρύξη στοὺς κατοίκους, γιὰ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνουν, καὶ στοὺς Ἕλληνες, γιὰ νὰ τοὺς καλέσουν στὰ ὄπλα. (Φαινομενικὸς σκοπὸς ἔμεινε ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας). Οἱ Μολδαβοὶ βογιάροι ψυχροί, ὅπως καὶ ὁ λαός. Ἀπεναντίας, ἐνθουσιασμός τῶν Ἑλλήνων, ποὺ τρέχουν κάτω ἀπὸ τὴν σημαία τῆς Ἐταιρείας: ἐπίσης Βούλγαροι, Σέρβοι καὶ Ἀλβανοί. Ὅλοι συνωστίζονται γύρω ἀπὸ τὸν ἐλευθερωτὴ τῆς Ἑλλάδας, καὶ ὁ Ρῶσσος πρόξενος πῆγαινε στὸν Ὑψηλάντη γιὰ νὰ πάρει διαταγὰς ἢ ὁδηγίες. Οἱ διακηρύξεις του διαβάστηκαν δημοσία στὴν Ὀδησό μὲ τὶς ἐπιδοκιμασίες ὀλόκληρου τοῦ λαοῦ. Ὅμως ἡ στιγμή δὲν ἦταν καλοδιαλεγμένη. Ἀκριβῶς τότε γινόταν τὸ συνέδριο στὸ Λάιμπαχ¹⁰ ἐναντίον τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων. Ὁ Ἕλληνας Καντακουζηνός, σταλμένος ἀπὸ τὸν Ὑψηλάντη, ἔρχεται στὸ Λάιμπαχ γιὰ νὰ ζητήσῃ τὶς διαταγὰς τοῦ Ἀλε-

ζάνδρου. "Εξαλλος άπ' αύτην τήν άκαιρη επίσκεψη ό τσάρος τόν διατάζει νά έγκαταλείψει τήν πόλη μέσα σέ 24 ώρες. Στο συνέδριο λέει «άστειευόμενος»: «Πρόκειται για μιá βόμβρα πού μάς στέλνουν οί έπαναστάτες· όμως δέν θά έκραγεΐ». Φτάνοντας στο Φοκσάνι επικεφαλής 4.000 'Αλβανών και 100 περίπου στρατιωτών με στολή, ό 'Υψηλάντης πληροφορεΐται ότι ό Ρώσος πρόξενος έρχόταν κατά διαταγή του ήγεμόνα του νά γνωστοποιήσει τήν ύψηλή μομφή έναντίον τής εξέγερσης. 'Ο 'Υψηλάντης χάνει τόν βαθμό του και άπομακρύνεται άπό τόν στρατό. Ρωσική ύποκρισία! 'Η Αύλή τής Πετρούπολης διαμηνύει στην Κωνσταντινούπολη τήν άπόφασή της νά κρατήσει στρατοπεδευμένα όσα στρατεύματα βρίσκονταν στον Προϋθο, νά τηρήσει τήν αύστηρότερη ούδετερότητα στις ήγεμονίες και, τέλος, νά σεβαστεί τις ύπάρχουσες συνθήκες. Στην Βεσσαραβία οί Φιλικοί καταδιώκονται άπό τις [ίδιες εκείνες] άρχές πού τους είχαν ένθαρρύνει νά πάρουν τά όπλα. Αύτή ή ψεύτικη μεταστροφή δέν ξεγέλασε κανένα. Πρώτο θύμα τής άποδοκιμασίας τής Ρωσσίας ό Φαναριώτης συνένοχος της — ό Μιχαήλ Σουΐτσος. Οί Μολδαβοί βογιάροι, όδηγούμενοι άπό τόν μητροπολίτη Βενιαμίν, παρουσιάζονται και του ζητούν νά φύγει. Στις 11 'Απριλίου πήγε στην Βεσσαραβία. ('Ο ίδιος Μιχαήλ Σουΐτσος ήταν τήν άνοιξη του 1854 άρχηγός τών Φιλικών στην 'Αθήνα και καθοδηγούσε άπό κει τήν έλληνική εξέγερση).

'Ο Καλλιμάχης, πού διορίστηκε στην θέση του 'Αλέξανδρου Σούτσου, άνάγγειλε τήν προσεχή άφιξη τών ύπαρχηγών του, πού άναμένονταν άπό μέρα σέ μέρα. Ξαφνικά μαθεύεται ή προέλαση του 'Υψηλάντη. Οί βογιάροι:⁸⁰ του Βουκουρεστίου πάνε δεξιά κι άριστερά φλυαρώντας, άστατοι κι άναποφάσιστοι. 'Ορίζουν μεταξύ τους μιá προσωρινή ήγεσία. "Άλλοι στο Βουκουρέστι είναι καλύτερα πληροφορημένοι. 'Ο Γιωργάκης [Ήλύμπιος], άρχηγός τής έπαρχιακής έθνοφυρουάς, είναι άπό καιρό συνεννοημένος με τόν 'Υψηλάντη. "Ενας άπό τους βασικούς του έμπιστους είναι ό Θεόδωρος Βλαδιμιρέσκου, πρώην άνθυπολοχαγός στον ρωσικό στρατό. "Εργο του νά κινήσει τήν Βλαχία, κι επίσης τους Σέρβους, νά ξεγεραθοϋν. Γι' αυτό και βρισκόταν στο Τσερνέσι. "Όμως ό Βλαδιμιρέσκου ήταν Ρουμάνος πατριώτης. Δέν στράφηκε προς τους

βογιάρους, παρά πρὸς τοὺς ἀγρότες. Δὲν πρόλαβε ν' ἀκούσει γιὰ τὶς πρῶτες κινήσεις τοῦ Ὑψηλάντη καὶ κάλεσε στὰ ἄπλα τοὺς ὀρεσίβιους τῆς Μικρῆς Βλαχίας, κατέβηκε μαζί τους στὴν Κράγιοβα, μάζεψε τὸν λαὸ κι ἐξάγγειλε τ' ἀπελευθερωτικὰ του σχέδια. Σὲ λίγον καιρὸ ἦταν κύριος ὀλόκληρης τῆς περιφέρειας τῆς Κράγιοβας. Πρῶτη του κυβερνητικὴ πράξη ἦταν ἡ μεταρρύθμιση τῶν φορολογικῶν νόμων· κατέβασε τὸν κεφαλικὸ φόρο στὸ ἐπίπεδο ποὺ ὄριζαν οἱ παλιοὶ νόμοι, κατάργησε τοὺς φόρους στ' ἀμπέλια καὶ στὰ κοπάδια. Οἱ χωρικοὶ τὸν περιβάλλον μαζί καὶ τὸν ὀνομάζουν τώρα *Τουντοῦρ Βόντα* (πρίγκηπα Θεόδωρο). Ὁ στρατὸς του μεγάλωσε σύντομα μὲ τοὺς ἐθελοντὲς ἀγρότες καὶ τὶς ἔνοπλες ὀμάδες ἀπ' τὰ βουνά. Στὰ δάση καὶ στὰ βουνά συνέχιζαν νὰ παίρνουν τὴν ἐκδίκησή τους ἀπεγνωσμένοι χωρικοὶ. Περίφημοι ἀρχηγοὶ συμμοριῶν στὰ 1821 οἱ Σβέντκο (Σέρβος) καὶ Μιχαλάκης (Ρουμάνος), ποὺ χτυποῦσαν πύργους καὶ τιμωροῦσαν Φαναριῶτες καὶ βογιάρους· ἐπίσης ὁ Κιρτζαλής, Ἄλβανὸς κι ἐχθρὸς τῶν Τούρκων.

Ὁ Βλαδιμιρέσκου κι οἱ ἀγρότες του βάδιζαν μαζί μὲ τοὺς Τούρκους. Ὁ στρατὸς του ἄρχισε νὰ κινεῖται πρὸς τὸ Βουκουρέστι. Βογιάροι καὶ κυβέρνηση στέλνουν κάπου 100 Ἄλβανοὺς ἐναντίον του, ποὺ ὅμως περνοῦν μὲ τὸ μέρος του. Τότε τοῦ στέλνουν τὸν βογιάρο Σαμουρκάση. Ὁ Βλαδιμιρέσκου ἐπιμένει στὶς μεταρρυθμίσεις του, τὶς ὁποῖες εἶχε εἰσαγάγει στὴν περιοχὴ τῆς Κράγιοβας, κι ἐπιπλέον ζητᾷ τὰ κεφάλια 12 βογιάρων. Στὸ μεταξύ πλησιάζει. Οἱ βογιάροι φεύγουν, ὅπως κι οἱ πράκτορες τῶν ξένων Δυνάμεων, προπαντὸς ὁ πρίγκηπας Μπραγκοβεάνου.

Ἡ προσωρινὴ ἡγεσία ἐμπιστεῦθηκε τὴν φρουρὰ τῆς πόλης στὸν καμινάρη²²⁵ Σάβα, ἀρχηγὸ 2.000 ἔφιππων Ἄλβανῶν. Ὁ Νέγρης κι ὁ Βογορίδης, καϊμακάμηδες²⁰¹ τοῦ Καλλιμάχη κι οἱ δυὸ τους, ἀναγγέλλουν τὴν προσεχὴ ἀφιξὴ ἑνὸς τουρκικοῦ στρατοῦ γιὰ νὰ τιμωρήσει τοὺς στασιαστὲς. Ἀρχικὰ κάνουν στὸν Θεόδωρο συμφιλωτικὲς προτάσεις. «Δὲν θὰ ἐπιτρέψω, εἶπε ὁ Θεόδωρος, νὰ περάσει ὁ ἀφέντης σας τὸν Δούναβη προτοῦ ἡ ἡγεμονία ἀποκτήσει σύνταγμα στηριζόμενο στὰ ἔθνικὰ δίκαια». Τρομαγμένοι οἱ καϊμακάμηδες φεύγουν ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι μαζί μὲ τοὺς τελευταίους ἐκεῖ Τούρκους καὶ σπεύδουν νὰ ξαναπεράσουν τὸν Δούναβη. Ὁ

Βλαδιμιρέσκου μπαίνει στην πόλη, συνοδευόμενος παντού από αγρότες. Ἡ εἰσοδός του [ἔγινε] στις 27 Μαρτίου 1821. Ὁ Σάβα ἀποτραβιέται με τὰ στρατεύματά του στην γερά τειχισμένη μονή τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ κι ἀπό τὸ ὕψωμά της, ποῦναι σάν ἀκρόπολη, ἐλέγχει τὴν πόλη. 2.000 ἄνδρες συνόδευαν τὸν Βλαδιμιρέσκου. Οἱ ὑπόλοιποι 5.000, ὀρεσίβιοι ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς Κράγιοβας καὶ ἀγρότες ἀπὸ τὴν Βλαχία, εἶχαν στρατωνιστεῖ στὰ μοναστήρια ἔξω ἀπ' τὴν πόλη. Προκήρυξη (ἐθνική) τοῦ Θεόδωρου· καλεῖ τοὺς ντόπιους βογιάρους νὰ ἐνωθοῦν μαζί του· δὲν θέλει ν' ἀμφισβητήσῃ τὰ τουρκικὰ δικαιώματα ἐπικυριαρχίας. Γι' αὐτὸν ἐχθρὸς εἶναι οἱ Ρῶσσοι κι οἱ Φαναριῶτες, θέλει μονάχα τὰ παλιὰ δικαιώματα κτλ. Στέλνει στὴν Πύλη διαβεβαιώσεις τῆς πίστης του, διαμαρτυρίες ἐναντίον τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ὑψηλάντη καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ, διακηρύσσοντας τὴν ἀπόφασή του νὰ τοὺς κυνηγήσῃ ἀπὸ τὴν χώρα κτλ. Στὸ μεταξύ ὁ Ὑψηλάντης προελαύνει ἀργά. Μαζί του, κοντὰ με ἄλλους, ὁ Ἱεροῦς Λόχος, νέοι, μορφωμένοι, ἐνθουσιῶδεις Ἕλληνες. Συνολικὰ ἔχει 10.000 ἄνδρες· ἀφήνει στὸν Καντακουζηνὸ 4.000 γιὰ τὴν Μολδαβία καὶ με τοὺς ὑπόλοιπους προελαύνει ἐναντίον τοῦ Βουκουρεστίου. Ἀνησυχώντας γιὰ τὸ ἐθνικὸ κόμμα, σταματᾷ στὴν Κολεντίνα, ἓνα κονάκι²²⁸ κάπου μιὰ λεύγα ἀπὸ τὴν πόλη. Ἐδῶ ἔμενε ἀπὸ μιὰν ἐβδομάδα ὁ Βλαδιμιρέσκου. Ὁ Ὑψηλάντης τὸν καλεῖ σὲ συνδιάσκεψη, πού ἀποτυχαίνει... Μονάχα οἱ Φαναριῶτες του τοῦ μένουν πιστοί. Ἀποκρούει τὴν συμμαχία με τοὺς Ρῶσσους καὶ δὲν παραδέχεται τίποτε κοινὸ ἀνάμεσα στὴν ὑπόθεση τῶν Ἑλλήνων καὶ σὲ κείνη τῶν Βλάχων. Χωρίζονται, ὁ Βλαδιμιρέσκου γιὰ νὰ ὀχυρωθεῖ στὸ μοναστήρι τοῦ Κοτροτσένι, ἀπ' ὅπου ἐλέγχει ὀλόκληρη τὴν χώρα, κι ὁ Ὑψηλάντης γιὰ νὰ πάει στὸ Τιργοβίστι καὶ νὰ περιμένει τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων. Τέλος ἀναγγέλλεται ἡ ἀφιξη τῶν Τούρκων. Ὁ Βλαδιμιρέσκου δὲν βοηθήθηκε ὅσο τὸ ἄξιζε. Ἰδιαιτέρα ἐλλείνουν οἱ (ντόπιοι) βογιάροι. Ὁ Καρὰ Μεχμέτ, πασὰς τῆς Σιλιστρίας, πῆρε διαταγὴ νὰ περάσῃ τὸν Δούναβη ἐπικεφαλῆς 10.000 ἀνδρῶν καὶ νὰ βαδίσει πρὸς τὸ Βουκουρεστί· ὁ Χατζὴ Ἀχμέτ, πασὰς τοῦ Βιντίν, πρὸς τὴν Μικρὴ Βλαχία· ὁ Γιουσούφ, πασὰς τῆς Βράιλας, βάδιζε πρὸς τὴν Μολδαβία. Τὰ τρία σώματα στρατοῦ εἶχαν περίπου 30.000

ἄνδρες... Μπήκαν σὲ κίνηση τὶς πρῶτες ἡμέρες τοῦ Ματου...

Χωρὶς νὰ κινήθῃ ἀπὸ τὸ Τιργοβίστι, ὁ Ὑψηλάντης περνοῦσε τὸν καιρὸ του σὲ γιορτές, χοροὺς κτλ. Δὲν γνολιάζεται καθόλου γιὰ τοὺς στρατιῶτες του· ἐνῶ οἱ ἀρχηγοὶ χόρευαν, οἱ στρατιῶτες λεηλατοῦσαν· διέπραξαν παρεκτροπές ἐξίσου ἄγριες μὲ τῶν Τούρκων. Αὐτὸ ἦταν τὸ ντεμποῦτο τῆς Φιλικῆς. Στὸ μεταξύ οἱ Τοῦρκοι μπήκαν στὸ Βουκουρέστι. Ὁ Βλαδιμιρέσκου βαδίζει στὸ Κιμπολόγκο. Ὁ Ὑψηλάντης δὲν ἤθελε ἕναν ὑποπτο σύμμαχο στὰ νῶτα του. Προδοσία!

Μὲ διαταγὴ τοῦ Ὑψηλάντη ὁ Γιωργάκης [Ὁλύμπιος] ζητᾷ μιὰ σύσκεψη μὲ τὸν Βλαδιμιρέσκου· ἐρχεται μὲ 300 στρατιῶτες καὶ τὸν κατηγορεῖ γιὰ τοὺς δεσμούς του μὲ τοὺς Τούρκους. Ὁ Βλαδιμιρέσκου δὲν τὸ ἀρνίεται· ἡ ὑπόθεση τῶν Ἑλλήνων, λέει, δὲν εἶναι δική του κτλ. Ὡστόσο ὑπόσχεται νὰ πάει παραπέρα καὶ νὰ καταλάβει θέση λιγότερο ἀνησυχητικὴ γιὰ τὸν Ὑψηλάντη. Στὴν σύσκεψη αὐτὴ ὁ Βλαδιμιρέσκου δὲν μποροῦσε νὰ ὑπερφηανεύεται γιὰ τὴν στάση τῶν ὄπλαρχηγῶν του· οἱ Ἀλβανοὶ καὶ Βούλγαροι αὐτοὶ ὄπλαρχηγοὶ δὲν καταλάβαιναν τὸ ρουμανικὸ ζήτημα· τυχοδιῶκτες· ὑψιστὴ ἀρχὴ τους, ἂν εἶχαν κάποια, τὸ μίσος ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ὁ Βλαδιμιρέσκου ἔβαλε κρυφὰ νὰ κρεμάσουν ἐννιά ἀπ' αὐτούς. Ὁμως στὰ χέρια τοῦ Γιωργάκη ἔπεσαν καινούργια γράμματα τοῦ Βλαδιμιρέσκου, πὺ ἐδειχναν, ὅτι αὐτὸς ἦταν ἀποφασισμένος νὰ κυνηγήσει τὸν Ὑψηλάντη καὶ τοὺς Φιλικούς, προτιμώντας νὰ συμμαχήσει μὲ τοὺς Τούρκους παρὰ νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἀναβίωση τοῦ Φαναριοῦ καὶ τὴν κυριαρχία τῶν Ρώσων. Ὁ Γιωργάκης ἔβαλε μυστικὰ 10.000 καβαλλαραίους νὰ καταλάβουν τὶς σπουδαιότερες θέσεις γύρω ἀπὸ τὸ καινούργιο στρατόπεδο τοῦ Θεόδωρου καὶ κατόπιν ζήτησε καὶ πάλι, ἀκολουθούμενος ἀπὸ πολυάριθμους ἐνόπλους, συνάντηση μὲ τὸν Βλαδιμιρέσκου παρουσίᾳ τῶν ὄπλαρχηγῶν του. Ὁ Βλαδιμιρέσκου δέχεται. Ὁ Γιωργάκης καταφέρει νὰ πείσει τοὺς ὄπλαρχηγούς, κι οἱ ἄνθρωποι του φέρνουν τὸν Βλαδιμιρέσκου δεμένο στὸ ἀρχηγεῖο τοῦ Ὑψηλάντη, ὁ ὁποῖος διατάζει νὰ τὸν σκοτώσουν μὲ σπαθιές. Ἀποτρόπαιη δολοφονία.

Ὁ Καντακουζηνὸς πέρασε τὸν Προῦθο καὶ γύρισε πίσω στοὺς Ρώσους· πίσω του ἄφησε μοναχὰ τὸν Ἀθανάσιο, παλληκάρι ἀπὸ

τὸν Ὀλυμπο, μὲ στρατεύματα 600 ἀνδρῶν. Ὁ Ὑψηλάντης, στρατοπεδευμένος στὴν ὄχθη τοῦ Ἄλτ, βλέπει νὰ σφάζεται σχεδὸν μπροστά του ὁ Ἱερὸς Λόχος, χωρὶς νὰ κάνει τίποτε γιὰ νὰ τὸν ὑπερασπίσει καὶ παίρνει δρόμο μετὰ τὴν μάχη, ποῦγινε χωρὶς τὸν ἴδιο, ἐγκαταλείποντας ἀκόμη καὶ τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ τοὺς Κοζάκους του, οἱ ὁποῖοι ξαναρχίζουν τὶς λεηλασίες τους... Ὄταν ὁ Ὑψηλάντης μπαίνει ὡς φυγάδας στὸ αὐστριακὸ ἔδαφος, ὁ Metternich διέταξε νὰ τὸν φυλακίσουν στὸ φρούριο Μόντγκατς. Ἡ Αὐστρία ἀντιτάχθηκε ἐπίσης ἔντονα στὰ σχέδια τοῦ τσάρου, πὺ μὲ πρόσχημα τὴν εἰρήνευση ἤθελε νὰ περάσει τὸν Προῦθο.

VII. Ἀθλιότητα καὶ ἐρήμωση τῶν ἐπαρχιῶν, φυγὴ ἢ σφαγὴ τῶν βογιάρων, ἀφίξη τῶν γενιτσάρων κτλ. κτλ. Ὡστόσο στὶς καρδιές τῶν Ρουμάνων ξαναγεννιόταν ἡ ἐλπίδα. Ἡ προδοσία τῶν Φαναριωτῶν εἶχε ἀνοίξει τὰ μάτια στὸ Ντιβάνι,²⁶ ἡ πίστη τοῦ Βλαδιμιρέσκου κατανοήθηκε. Ἡ Πύλη ξαναδίνει στοὺς Ρουμάνους τοὺς ντόπιους ἡγεμόνες τους καὶ τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς ἐκλέγουν. Καλοῦνται νὰ ὀρίσουν ἑπτὰ ὑποψηφίους σὲ κάθε ἐπαρχία. Ἀπ' αὐτοὺς ὁ σουλτάνος διορίζει τὸν Ἰωάννη Στουρτζα γιὰ τὴν Μολδαβία (ρουμανικῆς καταγωγῆς ἀπόγονο τοῦ Βλαδ Γ') καὶ τὸν Γρηγόριο Γκίκα γιὰ τὴν Βλαχία (ἀπὸ ἐλληνικὴ οἰκογένεια πολιτογραφημένη ἀπὸ 150 χρόνια). Οἱ γενίτσαροι καὶ οἱ ταταρικὲς ὀρδὲς στὶς δύο ἐπαρχίες πνέουν μένεα, ἐπειδὴ τὶς βλέπουν νὰ περνᾶνε κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν Χριστιανῶν. Κατάρες ἐναντίον τοῦ σουλτάνου καὶ τῶν Μολδοβλάχων.

Στὶς 12 Αὐγούστου 1822, τὴ νύχτα, οἱ γενίτσαροι βάζουν φωτιά σ' ὄλες τὶς γωνιές τοῦ Ἰασίου καὶ ὀρμῶν μέσα στὰ φλεγόμενα σπίτια γιὰ νὰ λεηλατήσουν καὶ νὰ σφάζουν. Περισσότερα ἀπὸ 2.000 σπίτια καίγονται, τὸ αἷμα τῶν κατοίκων ρέει, θηριωδίες τῶν γενιτσάρων κτλ. Οἱ γενίτσαροι τοῦ Βουκουρεστίου μιμοῦνται αὐτὸ τὸ παράδειγμα· οἱ ζημιές ἐδῶ δὲν εἶναι τόσο μεγάλες. Οἱ νέοι ὀσποδάροι⁷⁹ ἐγκαθίστανται στὴν ἀρχὴ τους μέσα σ' αὐτὰ τὰ ἐρείπια.

Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία παίρνει τὴν πρωτοβουλία στὴν Ἑλλάδα. Ἑλληνικὴ ἐξέγερση. Στὸ μεταξὺ στὴν Βερόνα¹⁰ ὁ Ἀλέξανδρος προσπαθοῦσε ν' ἀρνηθεῖ κάθε κατακτητικὸ σχέδιο. Ὑποκρίνεται συμπάθεια γιὰ τοὺς Ρουμάνους. Ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὴν Πύλη ἐκκένωση

των ήγεμονιων άπ' τὰ στρατεύματα κατοχής. Στις 25 Φεβρουαρίου 1823 τὸ Ντιβάνι άπαντᾶ, ὅτι ἡ ἐκκένωση πραγματοποιήθηκε ταυτόχρονα με τὴν ἐγκατάσταση των ὄσποδάρων. Ἦταν γνωστὸ ὅτι ψευδοταν. Ὁ Ἀλέξανδρος πιέζεται ἀπὸ τὴν Ἱερὴ Συμμαχία. Δὲν εἶχε πιά πρεσβευτὴ στὴν Κωνσταντινούπολη.

.....

Marx

[Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας]²¹⁰

.....

Πορεία τῆς ἐλληνικῆς ἐξέγερσης. Οἱ Ἕλληνες ἔτοιμοι νὰ ἠττηθοῦν. Οἱ μακρόχρονες μηχανορραφίες τῆς Ρωσσίας κόντευαν νὰ πᾶνε χαμένες. Τώρα ἐπικαλεῖται τὴν γενναιοψυχία τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Οἱ συμπάθειες τῆς κοινῆς γνώμης με τὸ μέρος της. *Συνθήκη Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας με τὴν Ρωσσία* στις 6 Ἰουλίου 1827.⁴⁸ Ναβαρίνο. Με τὴν *συνθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας τῆς 8ης Ἀπριλίου 1828* ἡ Ἑλλάδα ξαναπαίρνει τὴν θέση της ἀνάμεσα στὰ ἔθνη. Στὰ 1828-1829 ρωσοτουρκικὸς πόλεμος. Στις 7 Μαΐου 1828 150.000 ἄνδρες κατακλύζουν τὴν Μολδοβλαχία. Ὁ Ἰωάννης Στούρτζα ἀναγκάζεται νὰ θεωρήσει ὅτι βρίσκεται σὲ κατάσταση αἰχμαλωσίας. Ὁ Γκίκας δραπετεύει στὴν Κρόνστατ τῆς Τρανσυλβανίας.

.....

Marx

80

[*Η ρωσική ανάμιξη στα έλληνικά
και βαλκανικά πράγματα*]

‘Ο κύριος Vogt (1860), κεφ. VIII

[‘Ο ‘Αλέξανδρος Α’] δέν ήταν ό μυστικός ήγέτης τής Φιλικής ‘Εταιρείας...; ...Αυτός δέν έστειλε τόν ‘Υψηλάντη στην Βλαχία ώς «‘Αρχηγό του ‘Ιεροϋ Λόχου» κι αυτός δέν πρόδωσε τόν ίδιον αυτό Λόχο διαμέσου του ‘Υψηλάντη και δέν έβαλε νά δολοφονήσουν τόν Βλαδιμιρέσκου, τόν Βλάχο έπαναστάτη ήγέτη; Και ό Νικόλαος χαιρετίστηκε στα 1830 σέ δλες τίς γλώσσες, σέ έμμετρο και πεζό λόγο, ώς ήρωας έλευθερωτής τών έθνικοτήτων. “Όταν στα 1828/29 ξεκίνησε τόν πόλεμο έναντίον του Μαχμούτ Β’ για την άπελευθέρωση τών ‘Ελλήνων, όταν δηλ. ό Μαχμούτ άρνήθηκε νά έπιτρέψει την εισβολή μιās ρωσικής στρατιάς πρós κατάπνιξη τής έλληνικής εξέγερσης, τότε ό Palmerston δήλωσε στο άγγλικό κοινοβούλιο, ότι οι έχθροί τής έλευθερώτριας Ρωσσίας είναι αναγκαστικά «φίλοι» τών χειρότερων τεράτων του κόσμου, του Dom Miguel, τής Αύστριας και του σουλτάνου. ‘Ο Νικόλαος δέν έδωσε με πατρική πρόνοια στους “Έλληνες για κυβερνήτη έναν Ρώσο στρατηγό, τόν κόμη Καποδίστρια; “Όμως οι “Έλληνες δέν ήσαν Γάλλοι και δολοφόνησαν τόν εύγενή Καποδίστρια. Μολονότι τώρα ό Νικόλαος μετά την έκρηξη τής Ιουλιανής έπανάστασης του 1830 έπαιζε κυρίως τόν ρόλο του προστάτη τών νομίμων δυναστειών, ώστόσο δέν παρέλειψε ούτε στιγμή ν’ αναπτύσσει δραστηριότητα για την «άπελευθέρωση τών έθνικοτήτων». Λίγα παραδείγματα άρκοϋν. Την συνταγματική έπανάσταση τής ‘Ελλάδας τόν Σεπτέμβριο του 1843 την κατεύθυνε ό Κατακάζης, ό Ρώσος πρεσβευτής στην ‘Αθήνα και πρώην ύπεύθυνος έπιτηρητής του ναυάρχου Heyden κατά την καταστροφή του Ναβαρίνου. Κέντρο τής βουλγαρικής εξέγερσης του 1842 ήταν τó ρωσικό προξενείο στο Βουκουρέστι. ‘Εκεί δέχτηκε την άνοιξη του 1842 ό στρατηγός Duhamel μιá βουλγαρική αντιπροσωπεία, στην όποία παρουσίασε τó σχέδιο μιās

γενικῆς ἐξέγερσης. Ἡ Σερβία θὰ χρησίμευε ὡς ἐφεδρεία τῆς ἐξέγερσης καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ὀσποδάρου τῆς Βλαχίας θὰ δινόταν στὸν στρατηγὸ Κισσέλεβ. Κατὰ τὴν *σερβικὴ ἐξέγερση* (1843) ἡ Ρωσσία παρακινουῖσε μὲ τὸν πρεσβευτὴ τῆς στὴν Κωνσταντινούπολη τὴν Τουρκία νὰ ἀσκήσει βία ἐναντίον τῶν Σέρβων, γιὰ νὰ ἔχει πρόσχημα καὶ νὰ κάνει ἐκκλήση στὴν συμπάθεια καὶ στὸν φανατισμὸ τῆς Εὐρώπης ἐναντίον τῶν Τούρκων...

Marx

81

[*Εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ καὶ ρωσσικὰ σχέδια*]

...Πιστεύω ἐπίσης, ὅτι οἱ Δυτικοευρωπαῖοι θὰ κάνουν ὅ,τι μποροῦν γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἡ εἰρήνη ὡς τὸν ἐπόμενον χρόνον κι ὥσπου νὰ γενικευθεῖ ὁ ἐξοπλισμὸς μὲ ὀπισθογεμῆ ὄπλα. Τὸ ζήτημα εἶναι μήπως οἱ Ρῶσοι ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα θεωρήσουν κατάλληλο γιὰ νὰ γονατίσουν τὴν Αὐστρία μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Bismarck, νὰ προσαρτήσουν τὴν Γαλικία καὶ ν' ἀποσυνθέσουν τὴν Τουρκία σ' ἓνα σωρὸ μικρῶν σλαβικῶν κρατῶν...

Ἄ Engels στὸν Marx, 21.12.1866

81α

[*Ἡ ἐξέγερση τῆς Κρήτης*]

Δύο πράγματα μὲ καταπλήσσουν στὴν ἐφημερίδα σας, τὴν ὅποια ἐκτιμῶ γιὰ τὸν προσανατολισμὸ, τὸ θάρρος, τὴν καλὴ θέληση καὶ τὸ ταλέντο τῆς.

1. Κάνετε τὸ φύλλο σας νὰ ἀπηχεῖ *ρωσσικὰ* (καὶ ἑλληνικά, γιὰτὶ οἱ Ἕλληνες εἶναι τὰ ὄργανα τῶν Ρώσων) *ψεῦδη* γιὰ τὴν λεγόμενη ἐπανάσταση τῆς Κρήτης. Παίρνω τὸ θάρρος νὰ σᾶς

στείλω ένα απόσπασμα από τον αγγλικό τύπο για την πραγματική κατάσταση στην Κρήτη.

2. 'Ανατυπώνετε τις χαλκευμένες πληροφορίες (ρωσικής προέλευσης), ότι η Βόρειος 'Αμερική θα αναλάβει την πρωτοβουλία έναντιον τῆς Τουρκίας.

.....

'Ο Marx στὸν Vermorel, 27 Αὐγούστου 1867

82

[*Ἡ κρητική ἐξέγερση.*

Ρωσικὲς πολεμικὲς προετοιμασίαις]

...Τὸ ἄρθρο γιὰ τὴν κρητικὴ ἐξέγερση στὴν Diplomatic Review εἶναι τὸ καλύτερο πρᾶγμα ποὺ δημοσιεύτηκε σ' αὐτὴν ἐδῶ καὶ πολὺν καιρὸ...²²⁷ "Ὅπως πάντα, ὅμως, δὲν κατονομάζεται ἡ πηγὴ ὡς πρὸς τὴν δήλωση τοῦ Brunnow, ἡ ὁποία περιέχεται στὴν ἑλληνικὴ ἀναφορά, [δὲν λέγεται] δηλ. ἂν ἡ ἀναφορά αὐτὴ ὑπάρχει σὲ κάποιαν ἀπὸ τὶς ἐπίσημες Βίβλους, πρᾶγμα ποὺ δὲν τὸ καλοπιστεύω (ἐκτὸς ἂν πρόκειται γιὰ ἑλληνικὴ), ἢ ἂν ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ Urquhart ἀπὸ ἰδιωτικὴ ὁδὸ. Ἡ δήλωση συμφωνεῖ ἐντελῶς μὲ ἐκεῖνο ποὺ πάντα ἰσχυρίζομαι, ὅτι δηλ. ἡ Ρωσσία δὲν θ' ἀρχίσει πόλεμο προτοῦ ἐτοιμαστοῦν δύο σιδηρόδρομοι, ἓνας πρὸς τὴν Μαύρη Θάλασσα κι ἓνας πρὸς τὸν Προῦθο. Φτιάχνουν τώρα σὰν παλαβοὶ καὶ ξοδεύουν τὸ χρῆμα σὰν τρελοὶ — περ. £ 47.000.000 στὰ τρία τελευταῖα χρόνια! Αὐτὲς εἶναι σὲ μεγάλου βαθμοῦ οἱ μελλοντικὲς πολεμικὲς δαπάνες...

'Ο Engels στὸν Marx, 14.4.1869

82α

[*Η έπιρροή τών Δυτικών Δυνάμεων στην Τουρκία*]

The Pall Mall Gazette, 8 Δεκεμβρίου 1870

...“Ένα πραγματικό πόλεμο, στον όποιο νά συμμετέχει τó ίδιο τó έθνος, δέν έχουμε δεϊ στην καρδιά τής Εύρώπης από μερικές γενιές... θά τόν είχαμε δεϊ στην Τουρκία, αν οί Σύμμαχοι είχαν έπιτρέψει στους Τούρκους νά άμυνθοϋν με τόν τρόπο τους.

Engels

83

[*Τουρκικός έθνικισμός.
Ρωσικές δραστηριότητες στα Βαλκάνια*]

...Έσωκλείεται μιá ενδιαφέρουσα ανταπόκριση τής χτεσινής Daily News από την Κωνσταντινούπολη· ó συγγραφέας της είναι τόσο περισσότερο αξιόπιστος, όσο γιατί ó ίδιος αντίτιθεται έντονα στην επανάσταση τών σοφτάδων.²²⁸ ‘Η ιστορία στην ‘Ανατολή άρχίζει to come to a head,⁴⁷ ή καινούργια σερβική προσπάθεια σύναψης δανείου²²⁹ και τó χρεωστάσιο πού κήρυξαν καθώς και τά νέα αίτήματα τών ‘Ερζεγοβίνων στασιαστών²³⁰ δείχνουν με ποιόν τρόπο αναπτύσσει εκεί ή Ρωσία τις δραστηριότητές της...

‘Ο Engels στον Marx, 24.5.1876

84

[*Τουρκικός έθνικισμός*]

...Θά θυμάσαι, ότι πριν από λίγον καιρό, όταν μιλούσαμε για την Τουρκία, τόνισα την δυνατότητα ένός πουριτανικού (στηριγμένου στο Κοράνι) κόμματος στην χώρα αύτή. Και νά πού έγινε. Σύμ-

φωνα με μιάν ανταπόκριση τής F[ran]kf[urter] Z[eitung] από την Κωνσταντινούπολη, υπάρχει τὸ σχέδιο νὰ παραμεριστεῖ ὁ σουλτάνος, ἀν τὰ πράγματα συνεχίσουν ἔτσι, καὶ ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του.²³¹ Ὁ ἀνταποκριτὴς, πὺ μιᾶ τουρκικὰ καὶ διατηρεῖ πολλὰς προσωπικὰς σχέσεις με τοὺς Τούρκους τῆς Κωνσταντινούπολης, ὑπογραμμίζει μεταξὺ ἄλλων ὅτι αὐτοὶ γνωρίζουν πολὺ καλὰ τὸ παιγνίδι τοῦ Ἰγνάτιεβ, τὸ ὁποῖο καὶ προκαλεῖ ὄλες τὶς ἀνησυχητικὰς φῆμες στοὺς κύκλους τῶν Χριστιανῶν τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἔνα εἶναι βέβαιο: οἱ Τοῦρκοι δὲν μπαίνουν σὲ λογαριασμὸ without harness on their back,⁴⁵ ἐνῶ οἱ Ρῶσοι, πὺ δὲν τόλμησαν (ἢ καὶ δὲν μπόρεσαν, ἀπὸ ἔλλειψη χρημάτων) νὰ ἐκμεταλλεθοῦν τὴν κατάλληλη στιγμή ἐνεργώντας γοργά, ἴσως με τὴν τωρινὴ τους adventure⁴⁶ συμβάλλουν περισσότερο στὴν κατάρρευση τοῦ δικοῦ του ἐσωτερικοῦ καθεστῶτος παρὰ ἐκείνου τῶν Τούρκων στὴν Εὐρώπη...

Ὁ Marx στὸν Engels, 25.5.1876

85

[Οἱ ἐξελίξεις στὴν Τουρκία]

...Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς Τουρκίας εἶχες ὀλίγερα δίκιο, ἐλπίζω μονάχα νὰ πάει καλὰ τὸ πράγμα, τὶς τελευταῖες 8 μέρες φαίνεται ὅσον κάπως νὰ ἔχει κολλήσει, καὶ οἱ ἐπαναστάσεις τῆς Ἀνατολῆς, ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τὶς ἄλλες, ἀπαιτοῦν γρήγορη ἀπόφαση. Ὁ σουλτάνος —καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ τὰ παράπονα γιὰ τὶς αἰώνιες χρηματικὰς του ἀξιώσεις— ἔχει σωρέψει στὸ παλάτι ἕνα τεράστιο hoard,⁴⁷ τόσον μεγάλο, ὥστε οἱ σοφτάδες²²⁸ ζήτησαν £ 5.000.000 ἀπ' αὐτόν, πρέπει ἐπομένως νὰ εἶναι πολὺ περισσότερα. Ἡ ἐπίδοση τῆς φτιαγμένης ἀπὸ τὸν Γκορτσάκοβ διακοίνωσης τῶν 3 αὐτοκρατόρων²³² ἐλπίζω νὰ ὀδηγήσει σὲ κρίση...

Ὁ Engels στὸν Marx, 28.5.1876

85α

[Οικολογικά προβλήματα στην 'Ελλάδα]

‘Ο ρόλος τής έργασίας στόν εξανθρωπισμό του πιθήκου (1876)

...Οί κασίκες στην 'Ελλάδα, πού βοσκάνε τὰ χλωρά κλαριά προ-
του νά πάρουν άπάνω τους, απογύμνωσαν όλα τὰ βουνά τής χώ-
ρας...

...οί κασίκες έμποδίζουν την άναδάσωση τής 'Ελλάδας...

...“Όσοι ξεπάτωσαν τὰ δάση στην Μεσοποταμία, στην 'Ελλάδα και
στην Μικρά 'Ασία, για νά ξεχερσώσουν τόν τόπο, δέν όνειρεύονταν
κάν ότι έτσι θά προκαλοῦσαν την σημερινή έρήμωση τών χωρών
αὐτῶν, άφοῦ καταστρέφοντας τὰ δάση κατέστρεφαν ό,τι συγκέν-
τρωνε και κρατοῦσε την ύγρασία.

Engels

86

[Κατάρρευση τών Σέρβων]

...‘Η κατάρρευση τών Σέρβων είναι φοβερή.²³³ ‘Η έκστρατεία είχε
σχεδιαστεί έτσι ώστε νά προκαλέσει ολοκληρωτική άνάφλεξη στην
Τουρκία, και παντού ή καύσιμη ύλη βράχθηκε — τó Μαυροβούνιο
τους προδίδει για τούς δικούς του σκοπούς, ή Βοσνία ούτε καν
θέλει νά έξεγερθεϊ από τότε πού ή Σερβία θέλει νά την έλευθερώ-
σει, και οί γεναίτοι Βούλγαροι δέν κουνάνε ούτε τó δαχτυλάκι τους.
‘Ο σερβικός στρατός τής έλευθερίας πρέπει νά τὰ βγάλει πέρα
μοναχός του, και μετά από μιάν ύπερφιαλη επίθεση επιστρέφει
στο λημέρι του, χωρίς νά έχει πολεμήσει κάπου σοβαρά.— Αυτό θά
διδάξει και τούς Ρουμάνους mores,⁴⁵ και τότε τὰ ρωσικά σχέ-
δια θά έχουν ναυαγήσει...

‘Ο Engels στόν Marx, 25.7.1876

[Οἱ πόλεμοι στὰ Βαλκάνια
κι ἡ φιλελεύθερη κοινὴ γνώμη]

...Ἡ Daily News καὶ ὁ γερο-Russell μὲ τὰ ξεφωνητά τους γιὰ τουρκικὲς atrocities ^{7η}²³⁴ πρόσφεραν στοὺς Ρώσσους μιὰν ἀνεκτίμητη ὑπηρεσία καὶ τοὺς προετοίμασαν λαμπρὰ τὴν ἐπόμενη ἐκστρατεία, ποὺ μπορεῖ ν' ἀρχίσει μόλις ἀναλάβουν ἐδῶ τὴν κυβέρνησι οἱ κύριοι φιλελεύθεροι. Ὁ φιλελεύθερος ἐπαρχιακὸς τύπος κάνει τώρα κι αὐτὸς θόρυβο, κι ἀφοῦ ὁ γερο-Dizzy ἀποσύρθηκε στὴν Βουλὴ τῶν Λόρδων,²³⁵ στὴν ἐπόμενη περίοδο τῆς Βουλῆς τῶν Κοινοτήτων οἱ φιλελεύθεροι φωνακλάδες θὰ ἔχουν τὸν λόγο. Γιὰ τὶς ἀτιμίες τῶν Μαυροβουνίων καὶ τῶν Ἑρζεγοβίνων δὲν λέγεται φυσικὰ οὔτε λέξη. Εὐτυχῶς οἱ Σέρβοι τὶς τρῶνε²³³ —ἀκόμα κι ὁ Forbes, ποὺ ἄλλωστε εἶναι καὶ πάλι ὁ μόνος λογικὸς πολεμικὸς ἀνταποκριτής, μιᾶ μὲ ἀπαραγνώριστη θέρμη γιὰ τὴν ὑπέρτερη στρατιωτικὴ ἱκανότητα τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων— καὶ γιὰ τὸν «μπιέλι τσάρ»^{7η} ἡ ἐπέμβασι δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐκόλη...

Ὁ Engels στὸν Marx, 25.8.1876

[Προοπτικὲς ἐνὸς ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου]

...Θεωρῶ βέβαιο, ὅτι σύντομα θὰ ἔχουμε πόλεμο. Οἱ Ρῶσσοι προχώρησαν τόσο πολὺ, ὥστε δὲν μποροῦν πιά νὰ κάμουν πίσω, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι θ' ἀντισταθοῦν, ὅπως εἶναι αὐτονόητο, σὲ κάθε εἰσβολὴ στὸ ἔδαφός τους. Ἡ Ἀγγλία θὰ προστατέψει ὅπως κι ἂν ἔρθουν τὰ πράγματα τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὰ Στενά· ὥστόσο ἀκόμα δὲν φτάσαμε ὡς ἐκεῖ· εἶμαι πεπεισμένος, ὅτι οἱ Τοῦρκοι τὰ καταφέρνουν καλύτερα μὲ τοὺς Ρῶσσους, ἂν ἀφεθοῦν νὰ ἐνεργήσουν μοναχοὶ τους. Ἡ θέση ἀνάμεσα στὸν Δούναβη καὶ στὸν Αἴμο εἶναι ἀπὸ τὶς ἰσχυρότερες στὴν Εὐρώπη, καὶ ὅσο ἐκεῖ δὲν φτιάχνονται:

σιδηρόδρομοι και όδικές άρτηρίες, ή δύναμη του ρωσικού στρα-
του, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί και να τραφεί στην περιοχή
αυτή, περιορίζεται σε όρισμένο μέγιστο ύψος, τó πολú 100-150.000
άνδρων. Ό πόλεμος λοιπόν θα τραβήξει πιθανόν σε μάκρος μέσα
στο όχυρωματικό τετράγωνο Ρουσσούκ-Σιλιστρία-Βάρνα-Σούμλα,
κι αυτό οι Τούρκοι μπορούν να τó άντέξουν καλύτερα από τούς
Ρώσους. Ό λεγόμενη άυτονομία τής Βουλγαρίας δέν σημαίνει
τίποτε άλλο παρά τήν εκδίωξη τών Τούρκων από τούτη τήν ισχυρή
θέση και τήν άπογύμνωση τής Κωνσταντινούπολης για ν' άπο-
μείνει εκτεθειμένη σε μιá ρωσική εισβολή. Κάτι τέτοιο φυσικά
οι Τούρκοι δέν θ' άφήσουν να τούς επιβληθεί από καμμιά συνδιά-
σκεψη.²³⁶ "Αν θέλεις να ξέρεις έπακριβώς ποιά έμπόδια θα βρουν
έκει οι Ρώσοι, σου χαρίζω για τά Χριστούγεννα τó βιβλίο του
Moltke για τήν ρωσσοτουρκική έστρατεία του 1828/29 (Βερο-
λίνο 1845): τó βιβλίο είναι πολú καλό, και μαζί παίρνεις και τούς
άπαραίτητους ειδικούς χάρτες για τόν έπόμενο πόλεμο. Σε σχέση
με τó 1828 οι διαφορές αυτή τήν φορά είναι οι έξής:

1. ότι οι Τούρκοι έχουν στρατό,
2. ότι ή Σιλιστρία, τó Ρουσσούκ κτλ. περιβάλλονται από σύγ-
χρονα άνεξάρτητα όχυρά,
3. ότι οι Τούρκοι έχουν τά ισχυρότερα θωρηκτά μετά τήν 'Αγγλία
και κυριαρχούν άπόλυτα στην Μαύρη Θάλασσα,
4. ότι ό ρωσικός στρατός βρίσκεται στο στάδιο τής άναδιοργά-
νωσης κι έτσι έλάχιστα κάνει για πόλεμο...

Ό Engels στον H. Engels, 18.12.1876

[Προοπτικές ένός ρωσσοτουρκικού πολέμου]

... "Αν οι Τούρκοι βαστήξουν γερά, οι Ρώσοι γρήγορα ξόφλησαν.
Ό γενική ύποχρεωτική στράτευση²³⁷ έχει άποδιοργανώσει τόν
ρωσικό στρατό πολú περισσότερο άπ' όσο περίμενα, ένω οι Τούρ-
κοι ποτέ δέν βρίσκονταν σε τόσο καλή κατάσταση, κι επιπλέον

έχουν τὰ καλύτερα καὶ ἰσχυρότερα θωρηκτὰ στὸν κόσμον μετὰ τὰ ἀγγλικά. Τὸ πράγμα λοιπὸν θὰ προχωρήσει — κι ἂν δὲν προχωρήσει, τότε θὰ ἔχουμε καινούργια ἐπανάσταση στὴν Κωνσταντινούπολη: καὶ τότε εἶναι ποὺ θὰ προχωρήσει πραγματικά...

ἌΟ Engels στὸν W. Liebknecht, 9.1.1877

90

[Ἄνατολικὸ ζήτημα κι ἐπανάσταση στὴν Ρωσία]

...Τὸ «ἀνατολικὸ ζήτημα» (ποὺ θὰ τελειώσει μὲ μιὰν ἐπανάσταση στὴν Ρωσία, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ ἔκβαση τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Τούρκων)...

ἌΟ Marx στὸν W. Freund, 21.1.1877

91

[Προοπτικὲς ἐνὸς ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου]

...Μετὰ ἀπὸ ὅλο αὐτὸ τὸ σπασμωδικὸ πῆγαινε-ἔλα θὰ πέσει λοιπὸν τώρα στὴν Ἄνατολὴ ἀληθινὸ ξύλο, καὶ θὰ χαρῶ πολὺ, ἂν οἱ Ρῶσοι τὰ βροῦν παλούκια. Οἱ Τούρκοι εἶναι ὀλότελα ἰδιόμορφος κόσμος, ποὺ δὲν πρέπει νὰ μετριέται μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ μέτρα, καὶ ἡ θέση ἀνάμεσα στὸν Δούναβη καὶ στὸν ΑἼμο μὲ τὰ ὄχυρά της ὑπολείπεται σὲ ἰσχύ μονάχα ἀπὸ τὴν θέση Μὲτς-Στρασβοῦργο-Μάιντς-Κόμπλεντς. Οἱ Ρῶσοι μποροῦν νὰ σπάσουν ἐκεῖ μερικά δόντια...

ἌΟ Engels στὸν Ph. Pauli, 26.3.1877

92

[*Η ρωσσοτουρκική σύγκρουση*]

...Οι ήλιθιες άγγλικές έφημερίδες πλάθουν μύθους για τεράστιες προόδους τών Ρώσων στην 'Αρμενία, όμως αυτά μέχρι τώρα πολύ λίγο άληθεύουν. Άν όμως οι σοφτάδες²²⁸ στην Κωνσταντινούπολη δέν κάμουν γρήγορα, ό Μουχτάρ πασάς μπορεί νά προξενήσει μεγάλη ζημιά. Για τίς έπιχειρήσεις στόν Δούναβη²²⁸ χαρακτηριστικό είναι, ότι, προτού γίνει ότιδήποτε, πρέπει πρώτα νά έρθει επί τόπου ό τσάρος. Κατά τά άλλα ή ρωσσική στρατιωτική διοίκηση φαίνεται ως τώρα πράγματι καλύτερη άπ' ό,τι άναμενόταν· θά δούμε πάντως τί θά γίνει, όταν άρχίσει ή άληθινή έκστρατεία. "Όμως ή άπόφαση έξαρτάται άπό την Κωνσταντινούπολη, και [ή άνάγκη της] άρχίζει νά γίνεται πιεστική...

‘Ο Engels στόν Marx, 27.5.1877

93

[*Η κατάσταση στην Τουρκία και στην Ρωσία*]

...Οι άπόψεις σου για τό state in Turkey⁴⁶ συμφωνούν τόσο πολύ με τίς δικές μου, ώστε είπα στόν Wróblenski σχεδόν κατά λέξη τά ίδια.

"Όμως ή κρίση πλησιάζει. Οι Νταμάντ Μαχμούτ και Σία, πού στέκουν κάτω άπό άμεση ρωσσική έπιρροή, θά ήσαν έξαιρετικά πρόθυμοι νά κλείσουν ειρήνη με την Ρωσία, συμφωνώντας φυσικά και την κατάργηση του συντάγματος (όπως την συνέστησαν και οι Times, στο ίδιο φύλλο όπου κατηγορούσαν τόν Mac-Mahon για άντισυνταγματικό φρόνημα²²⁹). Τίποτε δέν θά βόλευε περισσότερο τόν τσάρο· ίσαμε τώρα έγιναν, νά πούμε, προσωρινές στρατιωτικές παρελάσεις· οι έπιτυχίες τών Ρώσων στην Μικρά 'Ασία υπερτιμήθηκαν κι έξογκώθηκαν άπό διάφορα κόμματα για διάφορους λόγους (άν παραβλέψουμε την bloody ignorance)· ή τρο-

μερὴ ἔλλειψη οἰκονομικῶν μέσων βρίσκεται κι αὐτὴ ἀκόμα μόλις σὲ παροδικὸ στάδιο· ἡ ἀρρώστεια τοῦ Καυκάσου²⁴⁰ εἶναι σποραδικὴ ἀκόμα· ὁ τσάρος θὰ τὴν γλύτωνε μὲ μιὰν succès d'estime^α καὶ δίχως συνταγματικὰ προβλήματα· θὰ μπορούσε ἀπὸ τὴν πλευρὰ του νὰ παραστήσει τὸν σπουδαῖο στὴν κρίση τῆς Δύσης κτλ. κτλ. Ὁ Μιντὰτ πασάς, I am told, does everything from here to push the movement at Constantinople on which, in fact, the fate of Turkey (and the immediate prospects of Russian «development») depend...^β

Ὁ Marx στὸν Engels, 31.5.1877

94

[Τουρκικὸς δυναμισμὸς κι εὐρωπαϊκὴ διπλωματία]

...Θὰ ἐκπλαγεῖτε κι ἄλλο ἀκόμη μὲ τὸ πόσες δυνάμεις ἔχουν μέσα τους κρυμμένες οἱ Τοῦρκοι. Ἄς εἶχαμε κι ἐμεῖς στὴν Γερμανία ἓνα κοινοβούλιο σὰν κι ἐκεῖνο στὴν Κωνσταντινούπολη! Ὅσο ἡ μάζα τοῦ λαοῦ —δηλ. ὁ Τοῦρκος ἀγρότης καὶ ὁ Τοῦρκος μέσος γαιοκτήμονας— παραμένει ὑγιής, ὅπως ἄλλωστε εἶναι, μιὰ τέτοια ἀνατολικὴ κοινωνία μπορεῖ ν' ἀντέξει ἀπίστευτα χτυπήματα. Κάθε ἄλλος λαὸς θὰ εἶχε καταρρεύσει μετὰ ἀπὸ τετρακόσια χρόνια διαφθορᾶς στὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους κληρονομημένης ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς — οἱ Τοῦρκοι ἀρκεῖ νὰ πετάξουν τὸ ἀνώτατο στρώμα τους γιὰ νάβαι ὀλοτελα ἰσοδύναμοι μὲ τὴν Ρωσσία. Προδοσία, ἐξαγορὰ τῶν διοικητῶν τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ὀχυρῶν, κατασπατάληση ὅσων χρημάτων προορίζονται γιὰ τὸν στρατό, ὑπεξαιρέσεις κάθε εἶδους: ὅλα αὐτά, πού θὰ τσάκιζαν κάθε ἄλλο κράτος, στὴν Τουρκία προκαλοῦν βέβαια ἀρκετὲς ζημιές, ὅχι ὅμως τόσες, ὥστε νὰ γονατίζουν ἐξαιτίας τους. Ὁ μόνος κίνδυνος γιὰ τοὺς Τοῦρκους ἔγκειται στὴν ἀνάμιξη τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, καὶ ἰδιαιτέρα τῶν Ἀγγλων, πού δὲν ἀφήνουν τοὺς Τούρκους νὰ χρησιμοποιήσουν ἀνεμπόδιστα τὰ δικά τους μέσα πάλης καὶ τοὺς ἐπιβάλλουν νὰ δέχονται τίς πιὸ ἀνήκουστες προκλήσεις. Ἔτσι π.χ.,

όταν οί Ρουμάνοι έπιτρέπουν τήν είσοδο τών Ρώσων στην χώρα τους,²⁴¹ οί Τουρκοί όφείλουν νά τó θεωρήσουν αυτό πράξη ούδετερότητας και νά μήν στήσουν τά προγεφυρώματα τών όχυρών τους σέ βλαχικό έδαφος — πρós Θεοϋ! Αυτό θά ήταν παραβίαση τής ρουμανικῆς ούδετερότητας! Και οί Τουρκοί, πού ύπῆρξαν άρκετά καλόθυμοι ίσαμε τώρα, συμμορφώνονται με τούτα τά λόγια τών "Αγγλων και τών Αύστριακῶν, κι έτσι έξασθενίζουn κατά τó ήμισυ και περισσότερο τήν δύναμη άντίστασης τών όχυρών του Δούναβη...

...Η έξστρατεία θά φουντώσει τώρα, και οί Ρώσοι έχουν τήν εκλογή: ή νά στείλουν πέρα άπό τόν Δούναβη όσα στρατεύματα χρειάζονται άπό στρατιωτική άποψη — πού δέν μπορούν νά τά διαθρέψουν· ή λιγότερα, δηλ. όχι περισσότερα άπ' όσα μπορούν νά διαθρέψουν, όποτε ή έξστρατεία τους γρήγορα θά άκίνητοποιηθεί. 'Ωστόσο και στόν Δούναβη θά βρέξει ρωσικές επιτυχίες στο άμεσο μέλλον — πού όμως δέν σημαίνουν τίποτε...

‘Ο Engels στόν W. Bracke, 25.6.1877

95

[Η ρωσική έξστρατεία του 1877 κι ή έτοιμότητα του τουρκικού στρατού]

...Στήν Βουλγαρία οί Ρώσοι φαίνονται στο μεταξύ νά βρίσκουν ψαχουλεντά τó δρόμο τους, πράγμα πού τούς τó διευκολύνει σημαντικά και ή τουρκική καθαρά παθητική άμυνα (ή όποια φέρνει τούς Πρώσους αξιωματικούς τής K[ölnische] Z[ei]tung) σέ πλήρη άπόγνωση). "Όπως φαίνεται πάντως προετοιμάζουν μιá γρήγορη προέλαση πέρα άπό τόν Αίμο, είτε μέσω τής γραμμῆς Γκάμπροβα-Καζανλúk είτε μέσω τής γραμμῆς Σόφια-Φιλιπούπολη. "Αν τήν κάνουν και ή τουρκική κυβέρνηση δέν πτοηθεί, τότε αυτή ή «άκρωρ σύγχρονη μορφή πολεμικῶν επιχειρήσεων» θά μπορούσε νά έχει φοβερό τέλος. Νά συντηρείς τρία σώματα στρατού στην

Θράκη και νὰ τὰ ἔχεις συνεχῶς ἀνεφοδιασμένα μὲ πυρομαχικά κτλ. δίχως ὀδικῆς γραμμῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τὰ μετόπισθεν ἀποτελεῖ ἀκροβασία, ὅπου μπορεῖ νὰ φάει τὰ μούτρα του ἀκόμα καὶ ὁ μεγγάλος Νικόλαος Νικολάγιεβιτς.

Οἱ Τοῦρκοι χρειάζονται προφανέστατα μερικὸς Εὐρωπαίους. Οἱ ἄνθρωποι γνωρίζουν μόνο ἐπίθεση ἢ μόνο ἄμυνα. Ὁ συνδυασμός καὶ τῶν δύο ξεπερνᾷ τὸν ὀρίζοντά τους. "Ὅπως λέει κι ὁ Τοῦρκος ταγματάρχης στὸν ἀξιωματικὸ τῆς K[ölnische] Z[eitung]: Βλέπετε ἐκεῖ, πέρα ἀπὸ τὸν Δούναβη, τοὺς πολλοὺς Ρώσους; — Γιατί δὲν τοὺς βαρατέ μὲ τὰ κανόνια, πὺ νὰ πάρει ὁ διάβολος; — Γιὸκ ἐφέντιμ, ὄχι κύριε, ἂν ὄμως μᾶς βαρέσουν οἱ Ρῶσοι, τότε νὰ δεῖτε πῶς θὰ τοὺς ἀπαντήσουμε! — Καὶ στὸ μεταξύ οἱ Ρῶσοι στήνουν ἐντελῶς μὲ τὴν ἡσυχία τους τὶς πυροβολαρχίες τους. Ἄν τὴν Σιλιστρία τὴν εἶχαν ὑπερασπίσει ἔτσι τὸ 1853,²⁴² σύντομα θὰ εἶχε πέσει...

Ὁ Engels στὸν Marx, 15.7.1877

96

[*"Ἡττα καὶ ἐπανάσταση στὴν Τουρκία καὶ στὴν Ρωσία*]

...Ἐλπίζω ὅτι οἱ αὐθάδεις τῶν Ρώσων ἐκεῖθεν τοῦ Αἴμου θὰ ξεσηκώσουν τοὺς Τούρκους ἐναντίον τοῦ παλιοῦ τους καθεστώτος. Τὸ ὅτι ἡττες τῶν Ρώσων στὴν εὐρωπαϊκὴ Τουρκία ὀδηγοῦν ἄμεσα σ' ἐπανάσταση στὴν Ρωσία ἔχει τώρα ἀποδειχτεῖ, ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς Λαβρόφ καὶ Λοπάτιν, ἀπὸ τὶς ἐκρήξεις τοῦ ρωσικοῦ τύπου ἐξαιτίας τῶν failures²⁴³ στὴν Ἀρμενία, ἐκρήξεις πὺ καμμιά λογοκρισία δὲν μπορεῖ νὰ συγκρατήσει. Ὁ τόνος τῶν πετρουπολιτικῶν ἐφημερίδων εἶναι ἀπειλητικότερος ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ γερμανικοῦ τύπου τὴν ἐποχὴ πὺ ἡ πολιορκία τοῦ Παρισιοῦ²⁴³ δὲν ἀκολουθοῦσε τὴν ἀναμενόμενη πορεία...

Ὁ Marx στὸν Engels, 18.7.1877

[*Τουρκική ἀπραξία. Ρόλος τῆς προδοσίας*]

...Οἱ Τοῦρκοι πρέπει νὰ κάμουν γρήγορα, ἂν πρόκειται νὰ πάει καλὰ τὸ πράγμα. *Αν ἐπιτρέψουν στοὺς Ρώσους νὰ δημιουργήσουν στὴν Βουλγαρία καὶ στὴ νότια κατωφέρεια τοῦ Αἴμου ἕνα ρωσικὸ ὀχυρωματικὸ τετράγωνο,²⁴⁴ τότε μπορεῖ ἡ ὑπόθεση νὰ χρονίσει, καὶ μιὰ προέλαση ἐναντίον τῆς Κωνσταντινούπολης δὲν θὰ ἦταν τότε ἀδύνατη — μιὰ προέλαση δηλ. πού, ὅπως στὰ 1828, θὰ εἶχε σκοπὸ νὰ προκαλέσει ἀπλῶς ἠθικὰ ἀποτελέσματα— ἡ προδοσία. Καὶ ἡ προδοσία φαίνεται τώρα νὰναι ὀλότελα on the cards.²⁵ Μοῦ φαίνεται ξεκάθαρο ὅτι στὴ Νικόπολη²⁴⁵ — πού κατὰ τὰ ἄλλα, μετὰ τὸ πέρασμα τῶν Ρώσων, δὲν ἔχει καὶ μεγάλη σπουδαιότητα— ἔγινε προδοσία. Ποτὲ δὲν παραδόθηκαν 6.000 ὀχυρωμένοι Τοῦρκοι χωρὶς κἄν νὰ γίνῃ ἐφοδος — μόνο στὴν Βάρνα τὸ 1828.²⁴⁶ Μὲ πιάνουν γιὰ τὰ καλὰ τὰ νεῦρα μου δταν διαβάζω στὶς ἐφημερίδες πού μᾶς ἔρχονται δυὸ φορὲς τὴν ἡμέρα γιὰ ρωσικὴ δράση καὶ ἀμετάβλητη τουρκικὴ ἀπραξία· χειρότερα δὲν ἦταν οὔτε τὸ 1828, ὅταν δὲν ὑπῆρχε καθόλου τουρκικὸς στρατός...

ἽΟ Engels στὸν Marx, 19.7.1877

[*Ἄδυναμίες τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ
καὶ προοπτικὲς τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου*]

...Οἱ ἐλιγμοὶ τῶν Ρώσων εἶναι ἐξαιρετικὰ τολμηροί, τί τοὺς πειράζει ὅμως, ἂν ἡ τουρκικὴ τακτικὴ μείνῃ ἡ ἴδια ὅπως ἐδῶ καὶ τέσσερις ἐβδομάδες;... Ἡ τουρκικὴ ἡγεσία ἔχει προφανῶς πτοηθεῖ καὶ κάνει ἀντίστοιχες γκάφες. Ἐπιπλέον ἄφησε παντοῦ στὰ χέρια τῶν Ρώσων τὴν σοδειά, πού μόλις τώρα ὠρίμασε, ἔτσι ὥστε αὐτοὶ ἔχουν νὰ φᾶνε ὅσο χρειάζονται. ἽΟ Ἄβδουλ Κερίμ ἄφησε

τὸν στρατὸ νὰ φθαρεῖ σὲ σημεῖο ὥστε πάνω ἀπὸ τὰ 20% τῶν ἀνδρῶν βρίσκονται στὸ νοσοκομεῖο, ἐνῶ ὁ Πρῶσσοσ ἀξιωματικὸς τῆς Κ[ölnische] Z[ei]tung λέει ὅτι στὴν Σούμλα εἶδε Τούρκους ἀξιωματικούς (ὄχι στρατιῶτες) μεθυσμένους μαζικά. "Ὅλα αὐτὰ συνέπειες τῆς ἀπραξίας. Ἐξοργίζεσαι ὅταν βλέπεις μιὰ τόσο λαμπρὴ θέση κι ἓνα τόσο σπουδαῖο ἀνθρώπινο ὕλικὸ νὰ στέκουν ἀναξιοποίητα. Παρ' ὄλα αὐτὰ οἱ Ρῶσσοι δὲν φτάνουν στὴν Κωνσταντινούπολη οὔτε καὶ μποροῦν ν' ἀποκόψουν τόσο εὐκόλα τὴν διατροφή τῶν Τούρκων μέσα στὸ ὀχυρωματικὸ τετράγωνο.²⁴⁴ Ἐπίσης ἔχουν μονάχα δυὸ μῆνες μπροστὰ τους ὡς τὴν τελικὴ ἔκβαση κι ἔτσι, παρ' ὄλες τίς τουρκικὲς βλακεῖες, ἡ ἐκστρατεία αὐτῆς τῆς χρονιάς ἔχει οὐσιαστικὰ ἀποτύχει — ἂν δὲν γίνεῖ τὸ ἀπρόβλεπτο! Οἱ ἀγγλικὲς ἀποστολὲς στρατευμάτων θὰ ἀρκέσουν, βέβαια, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν μιὰν χωριστὴ εἰρήνη τοῦ σουλτάνου, κι αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ καλὸ τους...

Ἄ Engels στὸν Marx, 24.7.1877

99

[Ἄ Απόλυτη μοναρχία
καὶ αὐλικὴ συνομωσία στὴν Τουρκία]

...Τὸ μεγάλο κακὸ στὴν Τουρκία εἶναι — ἡ παλιὰ ἱστορία ὄλων τῶν ἀπολύτων μοναρχιῶν. Τὸ κόμμα τοῦ σεραγιού — τὸ ὁποῖο συνάμα εἶναι φιλορωσσικὸ καί, ὅπως τὸ κόμμα τοῦ Καρόλου Α', τοῦ Καρόλου Β', τοῦ Ἰακώβου Β', τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ' ἢ τοῦ Φριδερίκου Γουλιέλμου Δ', προσπαθεῖ νὰ κρατήσῃ τὴν θέση του μηχανορραφώντας μὲ τὸ ἐξωτερικὸ — λυγίζει, ὅμως ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ τσακίσει. Μὲ τὴν πρώτη τρομάρια ὁ Ἀβδούλ Κερίμ κι ὁ Ρεντίφ στέλνονται στὸ στρατοδικεῖο. Ὁ Μαχμούτ Νταμάντ πέφτει σὲ δυσμένεια, ὁ Μιντὰτ πασὰς καλεῖται νὰ ἐπιστρέψῃ. Δὲν ἔχει περάσει καλὰ-καλὰ ὁ πρῶτος πανικὸς κι ὁ Νταμάντ κυβερνᾷ καὶ πάλι, προστατεύει τοὺς ἀνθρώπους του, ἀπομακρύνει τὸν Μιντὰτ κτλ. Εἶμαι βέβαιος, ὅτι ἡ μοσχοβίτικη διπλωματία παρακολουθεῖ

τούς έλιγμούς στην Κωνσταντινούπολη με περισσότερη προσοχή παρά εκείνους έντεϋθεν και έκειθεν του Αΐμου...

‘Ο Marx στόν Engels, 1.8.1877

100

[‘Εσωτερικές συγκρούσεις στην Τουρκία]

...‘Ο άνταποκριτής τής République Française στην Κωνσταντινούπολη γράφει, ότι ο παλιός σείχ-ούλ-ισλάμ¹⁸³ καθαιρέθηκε με μηχανορραφίες του Μαχμούντ Νταμάντ εξαιτίας τών έπαναστατικών φρονημάτων του κι αντικαταστάθηκε μ’ έναν γάιδαρο. Πιστεύει, ότι στην Κωνσταντινούπολη επίκεινται ταραχές, αν οι άνακτορικές πλεκτάνες δέν σταματήσουν γρήγορα...

‘Ο Marx στόν Engels, 8.8.1877

101

[‘Αδυναμίες του τουρκικού και του ρωσικού στρατού]

...‘Η άκνησία τών Τούρκων όφείλεται ούσιαστικά στην έλλειψη μεταγωγικών. Τò να καταστήσουν ένα στρατό ίκανό όχι μόνο να χτυπήσει, αλλά και να κινηθεϊ έλεύθερα, φαίνεται να ναι άκατόρθωτο για όλους τούς βαρβάρους και ήμιβαρβάρους: ό στρατός τους, πού με χίλια βάσανα και κατά προσέγγιση έχει όργανωθεϊ με σύγχρονο τρόπο (για να χτυπήσει), όφείλει να κινηθεϊ με τις alliances^{8α} ενός παλιού βαρβαρικού στρατού. Εισάγονται σύγχρονα όπλα, όμως τά αντίστοιχα πυρομαχικά πρέπει να βρεθοϋν από δω κι από κεϊ. ‘Οργανώνονται ταξιαρχίες, μεραρχίες ή σώματα στρατού και συγκεντρώνονται σύμφωνα με τούς κανόνες τής σύγχρονης στρατηγικής, λησμονεϊται όμως ότι αυτές δέν μποροϋν πιά να βροϋν μόνες τους τά μέσα για την συντήρησή τους, όπως ένα μπουλούκι γενιτσάρων, σπαχήδων ή νομάδων. Αυτό τò βλέπουμε

ήδη στους Ρώσους, αλλά ακόμα περισσότερο στους Τούρκους, και γι' αυτό με τέτοιους στρατούς βγαίνουν λάθος όλοι οι ύπολογισμοί, όσοι γίνονται ξεκινώντας από την ύπόθεση, ότι τὰ σώματα στρατού έχουν δυτικοευρωπαϊκή εύκινησία.

Οί γκάφες, πού κάνουν τώρα οί Τουρκοί, όφείλονται όλες στον φόβο, τον όποιο προκάλεσε στην Κωνσταντινούπολη ή προέλαση του Γκοϋρκο. Άντι νά διατάξουν τον Σουλεϊμάν νά ένωθει άμεσα ή με τον Όσμάν ή με τον Μεχμέτ Άλή —μέσα από περάσματα πού δέν κατέχουν οί Ρώσοι—, τον βάζουν νά στηθει άμεσα μπροστά στους Ρώσους, νά καλύψει άμεσα την Κωνσταντινούπολη. Έτσι έγινε ή άνώφελη αίματοχυσία στο πέραςμα της Σίπκα ως μέρος μιās έπιχείρησης συμφωνημένης και συντονισμένης με τις δύο άλλες στρατιές, πού όμως, όπως συνήθως, δέν έκτελέστηκε ταυτόχρονα και γι' αυτό απέτυχε.²⁴⁷ Όστόσο αυτά όλα δέν σημαίνουν πολλά πράγματα και θα έπανορθωθούν.

Ή κατάρρευση της ρωσικής στρατιωτικής οργάνωσης είναι πλήρης. Όμολογούν άπώλειες 15.000 άνδρων σε μάχες (στην Εύρώπη), όμως οί άπώλειες από άρρώστειες θα πρέπει νάναι δυό φορές τόσες ή και ακόμα περισσότερες. Οί έπικοινωνίες έντελώς broken down.²⁴⁸ Πουθενά δέν φτιάχτηκαν δρόμοι. Άστυνομία στρατοπέδου δέν ύπάρχει, ή βρωμιά και τὰ φορίμια θα έφταναν, και δίχως τó κλίμα, για νά δημιουργήσουν τις έπιδημίες. Έξι ρωσικά σώματα στρατού, τώρα όχτώ, βρίσκονται στην Βουλγαρία και μετά από μία μάχη έχουν περιοριστεί σε μιάν έντελώς παθητική άμυνα... Με δυό λόγια, τὰ πράγματα είναι χειρότερα άπ' ό,τι στον πόλεμο της Κριμαίας...

Ό Engels στον Marx, 25.8.1877

[Έκτίμηση τών τουρκικών δυνάμεων]

...Τώρα θα όμολογήσεις, βέβαια, ότι είχα εκτιμήσει όρθά την δύναμη αντίστασης τών Τούρκων και την έπιθετική άδυναμία τών Ρώσων. Του χρόνου οί Τουρκοί θα είναι δυό φορές πιό δυνατοί,

γιατίμποροῦν νὰ γυμνάσουν τοὺς ἄνδρες τοὺς τὸν χειμῶνα. *Ἄν οἱ Ρῶσοι δὲν ἀποσύρουν τὸν στρατὸ τοὺς πίσω ἀπὸ τὸν Δούναβη γιὰ νὰ ξεχειμωνιάσει (πράγμα πού δυσκολεύομαι νὰ πιστέψω), τότε ἴσως νὰ πάθουν καινούργιες νίκες. Οἱ πάγοι τοῦ Δούναβη δὲν σέβονται γέφυρες ἀρμολογημένες ἀπὸ πλοῖα, ἔστω κι ἂν αὐτὲς ἀνήκουν στὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας. Κι ἔπειτα, ὅπως καὶ νὰ πᾶνε τὰ πράγματα, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1878 ἡ Ρωσία θὰ ἔχει τὸ σύνταγμα τῆς κι ἐπομένως τὴν δεύτερη ἐκδοσὴ τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1789-94.

Ἄνθρωπος, πού ἐμπόδισε οὐσιαστικὰ τοὺς Τούρκους νὰ παίξουν στοὺς Ρώσους δυσάρεστα παιγνίδια, εἶναι ὁ πεθερὸς τοῦ σουλτάνου, ὁ Μαχμούτ Νταμάντ πασάς, φίλος τοῦ Ἰγνάτιεβ κι ἀγορασμένος ἀπ' αὐτὸν ἐδῶ και χρόνια. *Ἄν καμμιὰ φορὰ ἀκούσεις, ὅτι αὐτὸς ἀνατράπηκε, νὰ περιμένεις μιὰν ἐντελῶς διαφορετικὴ ζωντάνια στὴν διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου. Αὐτὸς προκάλεσε καὶ τὴν ἀνάκληση τοῦ Μεχμέτ Ἀλή...

Ἄν Engels στὸν H. Engels, 5.10.1877

102α

[Τουρκικὸς «φεουδαλισμὸς»]

Anti-Dühring (1878), Μέρος Β', κεφ. 4

Εἶναι καθαρὴ φαντασιοπληξία..., ὅτι γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση τῆς γαιοκτησίας σὲ μείζονες ἐκτάσεις ἀπαιτοῦνται γαιοκτῆμονες καὶ σκλάβοι. Σ' ὀλόκληρη τὴν Ἀνατολή, ὅπου γαιοκτημονας εἶναι ἡ κοινότητα ἢ τὸ κράτος, λείπει ἀπὸ τίς γλώσσες ἀκόμα καὶ ἡ λέξη γαιοκτημονας... Πρῶτοι οἱ Τούρκοι εἰσήγαγαν σὲ ὄσες χῶρες κατέκτησαν ἓνα εἶδος γαιοκτημονικοῦ φεουδαλισμοῦ.

Engels

[Αιτίες τῆς τουρκικῆς ἥττας τοῦ 1878]

...Ἵποστηρίζουμε μὲ τὸν πιὸ ἀποφασιστικὸ τρόπο τοὺς Τούρκους, κι αὐτὸ γιὰ δύο λόγους:

1. γιὰτι μελετήσαμε τὸν *Τουρκο ἀγρότη* —δηλ. τὴν τουρκικὴ λαϊκὴ μάζα— καὶ τὸν γνωρίσαμε τὸ δίχως ἄλλο ὡς ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀξιότερους καὶ ἠθικότερους ἐκπροσώπους τῆς ἀγροτιᾶς στὴν *Εὐρώπη*.

2. γιὰτι ἡ ἥττα τῶν *Ρώσων* θὰ ἐπιτάχυνε πολὺ τὴν *κοινωνικὴ ἀνατροπὴ* στὴν *Ρωσσία*, τὰ στοιχεῖα τῆς ὁποίας ὑπάρχουν σὲ πληθώρα, καὶ μαζὶ τὴν *μεταστροφὴ* σ' *ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη*.

Τὰ πράγματα τράβηξαν ἄλλο δρόμο. Γιατί; Ἐξαιτίας τῆς *προδοσίας τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Αὐστρίας*.

Ἡ Ἀγγλία, ἐννοῶ τὴν ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ἔσωσε π.χ. τοὺς Σέρβους, ὅταν εἶχαν πιά νικηθεῖ· ἐπιστρατεύοντας ἀπάτες ἔκαμε τὴν Τουρκία ν' ἀναστείλει τὸν πόλεμο, μὲ τὴν φαντασίωσις ὅτι τάχα οἱ Ρῶσοι εἶχαν προσφέρει ἀνακωχὴ (διαμέσου τῆς Ἀγγλίας), πρῶτος ὅρος τῆς ὁποίας ἦταν ἡ παραπάνω ἀναστολή.²³³ Αὐτὸ καὶ μόνον ἔκαμε δυνατὲς τὶς τελευταῖες ξαφνικὲς ἐπιτυχίες τῶν *Ρώσων*.²⁴⁸ Ἀλλιῶς ὁ στρατός τους θὰ εἶχε ἀποδεκατιστεῖ ἀπὸ πείνα καὶ κρύο: μονάχα τὸ ἀνοιγμα τῶν δρόμων πρὸς τὴν *Ρωμυλία*, ὅπου βρῖσκονται (δηλ. παίρνονται) ἐφόδια κι ὅπου ἐπιπλέον τὸ κλίμα εἶναι ἡπιότερο, τοὺς ἐπέτρεψε νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴν *ποντικοπαγίδα* τῆς *Βουλγαρίας*, πού τὴν εἶχαν στοιβάξει μὲ στρατό, καὶ νὰ ξεχύσουν τὰ *μπουλούκια* τους κατὰ τὸν *Νότο*. Ὁ *Disraeli* ἦταν (κι ἀκόμα εἶναι) ἀκίνητοποιημένος μέσα στὴν ἴδια του τὴν κυβέρνησις ἀπὸ τὸν *Ρῶσσο* πράκτορα *μαρκήσιο Salisbury*, τὸν ἐμπιστο τοῦ Ἰγνάτιεβ, τὸν *Μεγάλον Κόπτη* τοῦ *common place*^{στ} —τὸν *λόρδο Derby*— καὶ τὸν *λόρδο Carnarvon*, πού τώρα ἔχει ἀποχωρήσει.

Ἡ *Αὐστρία* ἐμπόδισε τοὺς Τούρκους ν' ἀξιοποιήσουν τὶς νίκες τους στὸ *Μαυροβούνιο* κτλ.

Τέλος —και αυτό είναι βασικός λόγος τής τελικῆς τους ἤττας— οἱ Τούρκοι δὲν κατάφεραν νὰ κάμουν μιὰν ἐπανάσταση στὴν Κωνσταντινούπολη, — κι ἔτσι ἡ ἐνσάρκωση τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος τοῦ σεραγιού —ὁ *Μαχμούτ Νταμάντ*— ὁ γαμπρὸς τοῦ σουλτάνου, παρέμεινε πραγματικὸς πολεμικὸς ἡγέτης· ἦταν ὀλότελα τὸ ἴδιο πράγμα, σὰ νὰ διεύθυνε ἡ ἴδια ἡ ρωσικὴ κυβέρνηση τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ της. Μπορεῖ ν' ἀποδειχτεῖ ἴσαμε τὴν παραμικρὴ λεπτομέρεια ὅτι τὸ ὑποκείμενο αὐτὸ συστηματικὰ παρέλυσε κι ἄφησε ἐκτεθειμένο τὸν τουρκικὸ στρατό. "Ἄλλωστε τὸ πράγμα εἶναι γενικὰ γνωστὸ στὴν Κωνσταντινούπολη, κι αὐτὸ κάνει μεγαλύτερη τὴν ἱστορικὴ ἐνοχὴ τῶν Τούρκων. "Ένας λαός, πού σὲ στιγμὲς ὑψιστῆς κρίσης δὲν μπορεῖ νὰ τραβήξει μπροστὰ μὲ τρόπο ἐπαναστατικὸ, εἶναι χαμένος. 'Η ρωσικὴ κυβέρνηση ἤξερε τί ἀξίζει γι' αὐτὴν ὁ *Νταμάντ*· ἐπιστράτευσε περισσότερη στρατηγικὴ καὶ τακτικὴ γιὰ νὰ κρατήσῃ τὸν *Μιντὰτ* παρὰ μακριὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸν *Νταμάντ* στὴν κυβέρνηση παρὰ γιὰ νὰ καταλάβῃ τὴν *Πλέβνα*.²⁴⁰

Φυσικὰ στὸ βάθος τῆς ρωσικῆς ἐπιτυχίας στέκει — ὁ *Bismarck*. Αὐτὸς δημιούργησε τὴν Συμμαχία τῶν Τριῶν Αὐτοκρατορῶν,²⁵⁰ χάρις στὴν ὁποία ἡ Αὐστρία κάθησε ἡσυχῇ. 'Ακόμα καὶ μετὰ τὴν πτώση τῆς *Πλέβνας*, ἡ Αὐστρία χρειάζόταν νὰ παρατάξῃ μὲν 100.000 ἄνδρες — καὶ οἱ Ρῶσοι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποσυροῦν σιωπηρὰ ἢ ν' ἀρκεσθοῦν στὰ πιὸ γλίσχρα ἀποτελέσματα. 'Η παραίτηση τῆς Αὐστρίας ἔδωσε ἐξαρχῆς τὴν ὑπεροχὴ στὸ ρωσόφιλο κόμμα τῆς 'Αγγλίας, ἐφόσον ἡ Γαλλία... δὲν ὑπῆρχε πιά γιὰ τὴν 'Αγγλία ὡς στρατιωτικὴ δύναμη στὴν ἠπειρωτικὴ Εὐρώπη.

Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀπλῶς ἡ διάλυση τῆς Αὐστρίας, ἡ ὁποία εἶναι ἀναπόφευκτη, ἂν γίνουν δεκτοὶ οἱ ρωσικοὶ εἰρηνευτικοὶ ὅροι²⁵¹ καὶ ἂν ἡ Τουρκία συνεχίσει νὰ ὑπάρχει (στὴν Εὐρώπη τουλάχιστο) τυπικὰ μόνον. Γιατὶ ἡ Τουρκία ἀποτελοῦσε τὸ φράγμα τῆς Αὐστρίας ἐναντίον τῆς Ρωσίας καὶ τῆς σλαβικῆς ἀκολουθίας της. Τὸ πρῶτο λοιπὸν πού θὰ ἀφαιρεθεῖ εὐγενικὰ τὴν κατάλληλη στιγμὴ θάναί ἡ «*Βοημία*»...

... 'Η Τουρκία κι ἡ Αὐστρία ἦσαν τὸ ἔσχατο ὄχυρὸ τοῦ παλιοῦ εὐρωπαϊκοῦ συστήματος, πού στὰ 1815 μπαλώθηκε καὶ πάλι. "Ἄν

αὐτὲς καταρρεύσουν, θὰ καταρρεύσει κι αὐτὸ ὀλότελα. Ἡ κατάρρευση τούτη — πού θὰ ἐπιτελεστεῖ μὲ μιὰ σειρὰ («τοπικῶν» καὶ τελικὰ «γενικῶν») πολέμων— ἐπιταχύνει τὴν κοινωνικὴ κρίση — καὶ μαζί της τὸν ἀφανισμό ὄλων αὐτῶν τῶν ἀρειμάνιων ψευδο-Δυνάμεων.

Ἄ Μαρχ στὸν W. Liebknecht, 4.2.1878

104

[Ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης]⁴⁴

...Ἡ ρωσικὴ διπλωματία ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ συμμερίζεται τὶς ἡλίθιες «χριστιανικὲς» ἀντιπάθειες πρὸς τὴν «Ἡμισέληνο». Ἡ Τουρκία, περιορισμένη στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ σ' ἓνα μικρὸ μέρος τῆς εὐρωπαϊκῆς Ρωμυλλίας, ἀλλὰ μὲ συμπαγῆ ἐνδοχώρα στὴν Μικρὰ Ἀσία, στὴν Ἀραβία κτλ., προορίζεται νὰ προσδεθεῖ στὴν Ρωσσία μὲ μιὰν ἐπιθετικὴ καὶ ἀμυντικὴ συμμαχία.

Στὴν τελευταία ἐκστρατεία 120.000 Πολωνοὶ πρόσφεραν σπουδαῖες ὑπηρεσίαι στὸν ρωσικὸ στρατό· τῶρα κοντὰ στοὺς Πολωνοὺς καὶ οἱ Τούρκοι — τὰ δυὸ γενναιότερα φύλα τῆς Εὐρώπης νὰ παίρνουν ἐκδίκηση ἀπὸ τὴν Εὐρώπη γιὰ τὴν ταπεινώσῃ τους πολεμώντας ὑπὸ ρωσικὴ σημαία— καθόλου κακὴ ἰδέα!

Στὰ 1829 ἡ Πρωσσία — πού ἀκόμα τότε ἦταν μονάχα τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ μικρὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη κι αὐτοτελὴς προστατευόμενὴ τῆς Ρωσσίας— ἐνέργησε ὅπως καὶ τώρα.

Ἄ Μολίκε ἔχει περιγράψει πολὺ καλὰ τὴν ἀπελπιστικὴ θέση, στὴν ὁποία βρισκόταν ὁ ρωσικὸς στρατός, ὅταν ὁ Ντῆμπιτς πέρασε τὸν Αἴμο (Ἰούλιος 1829). Μονάχα ἡ διπλωματία μπορούσε νὰ τὸν σώσει.

Ἡ δεύτερη ἐκστρατεία πῆγαινε νὰ τελειώσει ἐξίσου ἄσχημα ὅσο καὶ ἡ πρώτη⁴⁵ — καὶ κατόπιν finis Russiae. Ὡς γι' αὐτὸ στὶς 10 Ἰουνίου 1829 πῆγε ὁ τσάρος Νικόλαος στὸ Βερολίνο μὲ πρόσχημα νὰ παρευρεθεῖ στὸν γάμο τοῦ πρίγκηπα Γουλιέλμου τῆς Πρωσσίας (τοῦ τωρινοῦ αὐτοκράτορα). Παρακάλεσε τὸν Φριδερί-

κο Γουλιέλμο Γ' (τόν ἴδιο πού φορά τὸ «στεφάνι τοῦ νικητῆ») ²⁵² νὰ προτρέψει τὴν Πύλη νὰ τοῦ στείλει πληρεξουσίους γιὰ ν' ἀρχίσουν οἱ διαπραγματεύσεις εἰρήνης. Τότε ὁ Ντῆμπιτς δὲν εἶχε ἀκόμη περάσει τὸν ΑἼμο, τὸ μέγιστο μέρος τοῦ στρατοῦ του ἦταν καθηλωμένο μπροστὰ στὴν Σιλιστρία καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Σούμλα. Ὁ Φριδερίκος Γουλιέλμος Γ', σὲ συμφωνία μὲ τὸν Νικόλαο, ἔστειλε ἐπίσημα τὸν βαρόνο Müffling ὡς ἔκτακτο ἀπεσταλμένο στὴν Κωνσταντινούπολη· προορισμός του, ὡστόσο, ἦταν νὰ ἐνεργήσει ὡς πράκτορας τῆς Ρωσσίας. Ὁ Müffling ἦταν ἀμιγῆς Ρῶσσος, ὅπως διηγεῖται κι ὁ ἴδιος στὴν «Αὐτοβιογραφία» του: εἶχε σχεδιάσει τὴν ρωσικὴ ἐστρατεία τοῦ 1827 κι ἐπέμενε νὰ περάσει ὁ Ντῆμπιτς τὸν ΑἼμο *coûte que coûte*,²⁵³ ἐνῶ αὐτὸς μηχανορραφοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς διαμεσολαβητὴς γιὰ τὴν εἰρήνη· ὁ ἴδιος λέει ὅτι ὁ σουλτάνος, *περίτρομος* ἀπὸ μιὰν τέτοια προέλαση, θὰ ἔκανε ἔκκληση «σ' αὐτὸν ὡς φίλο».

Μὲ τὸ πρόσχημα, ὅτι διασφαλίζει τὴν εὐρωπαϊκὴ εἰρήνη, κατάρφε νὰ δολώσει τὴν Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία — τὴν δευτέρη ἐπιχεύοντας μὲσω τοῦ ρωσόφιλου Ἀγγλοῦ πρεσβευτῆ Robert Gordon τὸν ἀδελφὸ τοῦ τελευταίου, τὸν λόρδο Aberdeen, καὶ μέσω αὐτοῦ πάλι τὸν Wellington, ὁ ὁποῖος ἀργότερα τὸ μετάνιωσε πικρά.

Ἀφοῦ πέρασε τὸν ΑἼμο, ὁ Ντῆμπιτς δοκίμασε τὴν χαρὰ, ὅτι στὶς 25 Ἰουλίου (1829) ὁ Ρεσίντ πασὰς τὸν κάλεσε μὲ γράμμα του νὰ παρευρεθεῖ στὴν ἐναρξὴ τῶν διαπραγματεύσεων εἰρήνης. Τὴν ἴδια μέρα ὁ Müffling εἶχε τὴν πρώτη του συνομιλία μὲ τὸν ρεῖς ἐφέντη (δηλ. τὸν Τοῦρκο ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν), τὸν ὁποῖο ἐπτόησε χρησιμοποιώντας ἔντονη γλῶσσα (à la πρίγκηπας Ἐρρίκος Ζ' Reuss)· παράλληλα ἐπικαλέστηκε τὸν Gordon κτλ. Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ Πρώσσου πρεσβευτῆ (ὑποστηριζόμενου ἀπὸ τὸν Ἀγγλο πρεσβευτῆ Gordon καὶ τὸν Γάλλο Guilleminot, πού καὶ οἱ δύο τους εἶχαν προετοιμαστῆ κατάλληλα ἀπὸ τὸν Müffling) ὁ σουλτάνος δέχτηκε τοὺς ἐξῆς πέντε ὅρους εἰρήνης: 1. Ἀχεραιότητα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους· 2. τήρηση τῶν προγενεστέρων συνθηκῶν μεταξὺ Πύλης καὶ Ρωσσίας· 3. προσχώρηση τῆς Πύλης στὴν συνθήκη τοῦ Λονδίνου (συνάφθηκε στὶς 6 Ἰουλίου 1827) με-

ταξὺ Γαλλίας, Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας καὶ ἀφοροῦσε τὴν ρύθμιση τῶν ἑλληνικῶν ὑποθέσεων.⁴⁸ 4. βάσιμες ἐγγυήσεις γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς ναυσιπλοίας στὴν Μαύρη Θάλασσα· 5. περαιτέρω διαπραγματεύσεις Τούρκων καὶ Ρώσων ἐπιτετραμμένων σχετικὰ μὲ αἰτήματα ἀποζημιώσεων καὶ μὲ τὶς λοιπὲς ἀξιώσεις τῶν δύο μερῶν.

Στις 28 Αὐγούστου οἱ δύο Τοῦρκοι πληρεξούσιοι Σάντεκ ἐφέντης καὶ Ἀβδούλ Καντέρ μπέης, συνοδευόμενοι ἀπὸ τὸν Küster (ἀκόλουθο τῆς πρωσικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη), ἐφθασαν στὴν Ἀδριανούπολη, ὅπου ἀπὸ ὀκτώ περίπου ἡμέρες βρισκόταν τὸ ρωσικὸ γενικὸ ἐπιτελεῖο. Τὴν 1η Σεπτεμβρίου ὁ Ντῆμιτις ἄρχισε τὶς διαπραγματεύσεις χωρὶς νὰ περιμένει τοὺς Ρώσους πληρεξούσιους (Ἀλέξη Ὀρλόφ καὶ Πάλεν), ποὺ ἐφτασαν μόλις ἴσαμε τὸ Μπούργκας.

Ὅμως στὴν διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων ὁ Ντῆμιτις προωθοῦσε συνεχῶς τὰ στρατεύματά του πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Προπετῆς καὶ ἀλαζονικὸς (παρὰ τὴν ἐπισφαλή του θέση ἢ μᾶλλον ἐξαιτίας τῆς), ἀπαίτησε σὲ προθεσμία 8 ἡμερῶν τὴν συμφωνία τῶν Τούρκων πληρεξουσίων στὰ παρακάτω σημεῖα:

Νὰ κατεδαφιστοῦν τὰ ὄχυρά τῆς Βράιλας, τῆς Γιούργεβας καὶ τοῦ Καλαφάτ καὶ νὰ ἐνσωματωθοῦν οἱ τόποι αὐτοὶ στὴν Βλαχία. Νὰ ἐκχωρηθοῦν στὴν Ρωσσία ἡ Ἀνάπη καὶ τὸ Πότι στὴν Μαύρη Θάλασσα καθὼς καὶ τὸ πασαλίκι τοῦ Ἀχαλζικ. Νὰ χορηγηθεῖ πολεμικὴ ἀποζημίωση ἀπὸ 700.000 «πουγγιά» (περίπου 120 ἑκατομμύρια φράγκα) καὶ ὡς ἐγγύηση τῆς πληρωμῆς νὰ δοθοῦν ἐνέχυρο στοὺς Ρώσους ἡ Σιλιστρία καὶ οἱ παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Νὰ χορηγηθεῖ ἀποζημίωση 15 περίπου ἑκατομμυρίων φράγκων σὲ Ρώσους ἐμπόρους, πληρωτέων σὲ 3 δόσεις· μετὰ τὴν πληρωμὴ τῆς κάθε μιᾶς τούς ὁ ρωσικὸς στρατὸς θὰ ἀποσυρόταν, ἀρχικὰ στοὺς πρόποδες τοῦ Αἴμου, κατόπιν βορείως τῆς ὀροσειρᾶς καὶ τέλος πέρα ἀπὸ τὸν Δούναβη.

Ἡ Πύλη¹⁷ διαμαρτυρήθηκε ἐναντίον τῶν ὄρων αὐτῶν, ποὺ σὲ τόση ἀντίφαση βρισκόνταν μὲ τὶς διαβεβαιώσεις τοῦ τσάρου γιὰ μετριοπάθεια. Ὁ καινούργιος Πρῶσσος πρεσβευτῆς, ὁ Royer (ὁ Müffling εἶχε ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ τὶς 5 Σεπτεμβρίου, μόλις ὀλοκλήρωσε τὴν ἐργασία τοῦ δημίου — αὐτὸς ὁ «φίλος τῆς Πύλης» καὶ

άγγελος τής ειρήνης), και μαζί του ό εξαπατημένος από τόν Müffling στρατηγός Guilleminot και ό σέρ Robert Gordon υποστήριξαν τις διαμαρτυρίες τής Πύλης, γιατί ή ανάλεια αυτή άντέβαινε στην συμφωνία, και μάλιστα ήταν ύπερβολική άκόμα και για κείνον «μέ τό στεφάνι του νικητή».²⁵² Ό Ντϊμπιτς ήξερε, ότι από στρατιωτική άποψη δέν στεκόταν καλά, κι έκαμε ψευτο-παραχωρήσεις: τό άρθρο για τό ποσό τής πολεμικής άποζημίωσης δέν θά περιλαμβανόταν στην δημοσίευση τής συνθήκης ειρήνης κι ή πρώτη δόση τής άποζημίωσης για τό ρωσικό έμπόριο έλαττώθηκε, γιατί, όπως είπαν οι Τουρκοι άπεσταλμένοι: «Και ό πιό άδαής θά γνώριζε, ότι ή Πύλη δέν θά ήταν σε θέση νά πληρώσει». Η ειρήνη συνάφθηκε τελικά στις 5 Σεπτεμβρίου.

Μεγάλη αίσθηση στην Εύρώπη, μεγάλη άγανάκτηση στην Άγγλία: ό Wellington άφρισε: άκόμα κι ό Aberdeen ύπέδειξε σ' ένα τηλεγράφημα τούς κινδύνους, πού έλλόχευαν πίσω από την κάθε ειρηνευτική ρήτρα, και προσπάθησε νά συστήσει μιá γενική συμμαχία, διαμέσου τής όποιας όλες οι Μεγάλες Δυνάμεις (μαζί και ή Ρωσία) θά έγγυούσαν την ειρήνη στην Άνατολή. Η Αύστρια ήταν πρόθυμη, όμως ή Πρωσία ματαίωσε τό σχέδιο, σώζοντας την Ρωσία από τούς κινδύνους πού θά την άπειλούσαν σ' ένα εύρωπαϊκό συνέδριο. (Η Γαλλία, όπου ό Κάρολος Ι' έτοιμάζε τό πραξικόπημά του,²⁵³ προλείανε τόν δρόμο για μιá μυστική συνεννόηση με την Ρωσία: συνάφθηκε και μιá μυστική συνθήκη, σύμφωνα με την όποία ή Γαλλία θά έπαιρνε τις ρηνανικές έπαρχίες).

Κάτω άπ' αυτές τις συνθήκες ό Νέσσελροντ δέν χρειαζόταν νά ντραπεϊ: έγραψε ένα άναίσχυντο και κοροϊδευτικό τηλεγράφημα πρós την άγγλική κυβέρνηση και τό διαβίβασε στόν κόμη Lieven, τόν Ρώσο πρεσβευτή στο Λονδίνο.

Αυτά έκανε τότε ή Πρωσία, και τώρα τά επανέλαβε σε μεγαλύτερη κλίμακα...

Ό Marx στόν W. Liebknecht, 11.2.1878

105

[*Άνάγκη αλλαγών στην Τουρκία*]

...Έπείγει στο έπακρο να γίνει μια αλλαγή στην Κωνσταντινούπολη, αλλιώς οι πολλές εξεγέρσεις στις έπαρχίες θα δημιουργήσουν μια κατάσταση που θα έπιφέρει την διάλυση τής ευρωπαϊκής Τουρκίας, δηλ. αυτό άκριβώς που εύχονται οι Ρώσοι και ο Bismarck για να μην έκτελέσουν την συνθήκη του Βερολίνου²⁵¹ και να ψαρέψουν στα θολά νερά. Έ επιστροφή του Μιντάτ στην Κρήτη κι ένα τολμηρό έγχείρημα από μέρους του θα μπορούσαν να δώσουν στα πράγματα άλλη τροπή. Άν συνεχιστεί ή σημερινή κατάσταση, οι Ρώσοι θα μείνουν εκεί που είναι και θα έχουν έλπίδες για καινούργια λεία, κι αυτό θα μπορούσε ν' ανακόψει και στο έσωτερικό τής Ρωσίας την φυσική πορεία των πραγμάτων...

ΈΟ Engels στον Marx, 21.9.1878

106

[*Ένα οικονομικά συμφέροντα
και προδοσία στην Τουρκία*]

...ΈΟ Μαχμούτ Νεντίμ πασάς είναι, το ίδιο όπως κι ο Μαχμούτ Νταμάντ πασάς (γαμπρός του σουλτάνου) πληρωμένος άρχιπράκτορας των Ρώσων στην Κωνσταντινούπολη. Όταν ο Ρώσος Πολιάκοβ, που κι αυτός ήθελε να πάρει τα δικαιώματα για τους τουρκικούς σιδηροδρόμους, δέν τα κατάφερε (γιατί οι Ρώσοι δέν μπορούσαν ταυτόχρονα ν' άρχίζουν τον πόλεμο έναντιον τής Τουρκίας και να λαδώνουν τους Τούρκους), οι Ρώσοι είχαν φυσικά κάθε συμφέρον να δοθούν στον Hirsch (τόν μόνο τους συναγωνιστή, ο όποιος έπιπλέον προστατευόταν από την Αύστρια) τέτοιοι όροι, ώστε ο Hirsch, και μαζί του ή Αύστρια, να προκαλέσει το μίσος των Τούρκων, χωρίς οι Τούρκοι ν' άποκτήσουν ολοκληρωμένο σι-

δηροδρομικό δίκτυο. Κάθε οικονομική έξασθένιση τῆς Τουρκίας ἦταν ἔτσι κι ἄλλιῶς πλεονέκτημα γιὰ τὴν Ρωσσία — ἂν τὸ πάρουμε σχετικά. Ὁ Νεντίμ κάνει λοιπὸν τὶς δουλειές του, ὁ Hirsch τὸν πληρώνει ἐπειδὴ τοῦ πουλᾷ τὴν Τουρκία, κι ἡ Ρωσσία τὸν πληρώνει ἀκόμα μιὰ φορὰ ἐπειδὴ πουλᾷ τὴν Τουρκία γενικά. Ἡ ρωσσικὴ διπλωματία κάνει δουλειές μὲ ἀπλόχερο τρόπο, ὄχι μὲ τὸν μικρό-ψυχο ἀνταγωνιστικὸ φθόνο τοῦ μικρέμπορου, καὶ γι' αὐτὸ μπορεῖ, ἂν δὲν γίνεται ἄλλιῶς, νὰ παραχωρήσει ἀκόμα καὶ σὲ κάποιον ἀντίπαλο, ὅπως εἶναι ἡ Αὐστρία, ἓνα φαινομενικὸ ἢ στιγμιαῖο πλεονέκτημα, ἀξιοποιώντας το καὶ πάλι γιὰ δικό της λογαριασμοῦ...

Ὁ Engels στὸν Bernstein, 21.4.1882

107

[*Οἱ Σλάβοι τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἡ Ρωσσία.*
Ἡ ἐπανάσταση καὶ τὸ πρόβλημα τῶν ἐθνικοτήτων]

...Τὸ ὅτι μὲ τὸ γράμμα μου δὲν ἀλλάξατε γνώμη, μιὰ καὶ εἶχατε ἤδη τὶς συμπάθειές σας γιὰ τοὺς «καταπιεσμένους» Νοτιοσλάβους, τὸ καταλαβαίνω πολὺ καλά. Ὅλοι μας δά, στὸν βαθμὸ πού περάσαμε πρῶτα ἀπὸ τὸν φιλελευθερισμὸ ἢ τὸν ριζοσπαστισμὸ, κολλήσαμε ἐξαρχῆς ἀπὸ ἐκεῖ αὐτὲς τὶς συμπάθειες γιὰ ὅλες τὶς «καταπιεσμένες» ἐθνικότητες, καὶ ξέρω, πόσο χρόνο καὶ πόση μελέτη μοῦ στοίχισε γιὰ νὰ τὶς ξεφορτωθῶ — ὅταν ὁμως τὶς ξεφορτώθηκα, ἦταν γιὰ τὰ καλά...

...Λέτε, ὅτι μόλις οἱ σλαβικοὶ λαοὶ (πάντα ἐξαιρώντας τοὺς Πολωνούς!) δὲν θὰ ἔχουν πιά λόγὸ νὰ βλέπουν στὴν Ρωσσία τὸν μόνον τους ἐλευθερωτὴ, ὁ πανσλαβισμὸς ξόφλησε. Αὐτὸ λέγεται εὐκολὰ καὶ φαίνεται εὐλόγο. Πρῶτα-πρῶτα, ὁμως, ὁ κίνδυνος τοῦ πανσλαβισμοῦ, στὸν βαθμὸ πού ὑπάρχει, δὲν βρίσκεται στὴν περιφέρεια παρὰ στὸ κέντρο, ὄχι στὰ Βαλκάνια, παρὰ στὰ 80 ἑκατομμύρια τῶν σκλάβων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ τσαρισμὸς ἀντλεῖ τὸν στρατὸ

και τὸ χρῆμα του. Ἀπὸ ἐκεῖ πρέπει λοιπὸν ν' ἀρχίσουμε, και ἐκεῖ ἡ ἀρχὴ ἔχει κιόλας γίνεи. Πρέπει τώρα νᾶρθεи ἕνας πόλεμος γιὰ νὰ μᾶς τὴν χαλάσει;

Δεύτερο, δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἐξετάσω ἐδῶ, πῶς ἔγινε κι οἱ μικροὶ σλαβικοὶ λαοὶ βλέπουν τὸν τσάρο ὡς τὸν μόνο ἐλευθερωτὴ τους. Τὸ κάνουν κι αὐτὸ μᾶς φτάνει, δὲν μπορούμε νὰ τ' ἀλλάξουμε και ὀὰ μείνει ἔτσι, ὥσπου νὰ καταρρεύσει ὁ τσαρισμός: ἂν γίνεи πόλεμος, ὄλα αὐτὰ τὰ ἐνδιαφέροντα ἐθνίδια θὰ περάσουν ἀπὸ τὴν μεριά τοῦ τσαρισμοῦ, τοῦ ἐχθροῦ ὀλόκληρης τῆς ἀστικῆς-ἀνεπτυγμένης Δύσης. Ὅσο εἶναι ἔτσι τὰ πράγματα, δὲν μπορῶ νὰ ἐνδιαφέρομαι γιὰ τὴν ἄμεση, τωρινὴ τους ἀπελευθέρωση, παραμένουν ἀπευθείας ἐχθροὶ μας τὸ ἴδιο ὅπως ὁ σύμμαχος και προστάτης τους, ὁ τσάρος.

Πρέπει νὰ συνεργαστοῦμε στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ δυτικο-ευρωπαϊκοῦ προλεταριάτου και σ' αὐτὸν τὸν σκοπὸ νὰ ὑποτάξουμε κάθε τι ἄλλο. Ἀκόμα κι ἂν δεχτοῦμε ὅτι οἱ Σλάβοι τῶν Βαλκανίων κτλ. εἶναι τόσο πολὺ ἐνδιαφέροντες, νὰ μοῦ λείπουν, ἂν ἡ ἀπελευθερωτικὴ τους ὄρμη συγκρούεται μὲ τὸ συμφέρον τοῦ προλεταριάτου. Οἱ Ἀλσατοὶ καταπιέζονται κι αὐτοί, και θὰ χαρῶ νὰ τοὺς ξεφορτωθοῦμε και πάλι. Ἄν ὅμως στὶς παραμονὲς μιᾶς ἐπανάστασης, πού θὰ τὴν ἐβλεπες νὰ πλησιάζει, πῆγαιναν νὰ προκαλέσουν πόλεμο ἀνάμεσα στὴν Γαλλία και στὴν Γερμανία, νὰ φανατίσουν και πάλι αὐτοὺς τοὺς δύο λαοὺς κι ἔτσι ν' ἀναβάλουν τὴν ἐπανάσταση, τότε ἐγὼ θὰ τοὺς πῶ: Σταματεῖστε ἐκεῖ πού βρῖσκεστε! Μπορεῖτε νᾶχετε τὴν ἴδια ὑπομονὴ μὲ τὸ εὐρωπαϊκὸ προλεταριάτο. Ἄν αὐτὸ ἀπελευθερωθεῖ, εἴσατε και σεῖς αὐτόματα ἐλεύθεροι, ἴσαμε τὴν στιγμὴ ἐκείνη ὅμως δὲν ἀνεχόμεστε νὰ μπαίνετε στὸν δρόμο τοῦ ἀγωνιζόμενου προλεταριάτου. Τὸ ἴδιο ἰσχύει και γιὰ τοὺς Σλάβους. Ἡ νίκη τοῦ προλεταριάτου τοὺς ἀπελευθερώνει πραγματικὰ κι ἀναγκαῖα, ὄχι ἐπιφαντικὰ και προσωρινά, ὅπως ὁ τσάρος. Γι' αὐτὸ και τοῦτοι, πού στὴν Εὐρώπη και στὴν ἐξέλιξη τῆς ἴσαμε σῆμερα ὄχι μόνο δὲν πρόσφεραν τίποτε, ἀλλὰ και στάθηκαν ἀνασχετικὸς τῆς φραγμός, πρέπει νᾶχουν τουλάχιστο τὴν ἴδια ὑπομονὴ μὲ τοὺς προλεταρίους μας. Γιὰ μιὰ φύχτα Ἐρζεγοβίνους νὰ ξεκινήσεις ἕναν παγκόσμιο πόλεμο, πού θὰ στοι-

χίσει 1000 φορές περισσότερους ανθρώπους άπ' όσους ζοϋνε στην Έρζεγοβίνη — δέν είναι αύτή ή δική μου αντίληψη για τήν πολιτική του προλεταριάτου.

Και πώς «άπελευθερώνει» ό τσάρος; Ρωτήστε τους Μικρορώσσους χωρικούς, που ή Κατερίνα τους έλευθέρωσε κι αυτούς από τήν πολωνική «καταπίεση» (πρόσχημα: ή θρησκεία), μόνο και μόνο για νά τους προσαρτήσε κατόπιν. Ποιός είναι λοιπόν ό τελικός στόχος όλων αυτών των ρωσσο-πανσλαβιστικών άγυρτειών; Ή κατάληψη τής Κωνσταντινούπολης και τίποτε παραπάνω. Μονάχα αύτή θα άσκοϋσε ισχυρή επίδραση πάνω στις θρησκευτικές παραδόσεις του Ρώσσου χωρικού, θα τον ένθουσίαζε για νά ύπερασπίσει τό άγιο Τσάριγκραντ⁸ και θα έδινε στον τσαρισμό νέα παράταση ζωής. Και μόλις οι Ρώσσοι πατήσουν στην Κωνσταντινούπολη, τότε άντίο βουλγαρική και σερβική έλευθερία κι άνεξαρτησία — οι άδελφούληδες (μπρατάνκι) θα έβλεπαν γρήγορα πόσο καλύτερα περνούσαν με τους Τούρκους. Αυτοί οι μπρατάνκι θα πρέπει νάχουν κολοσσιαία άφέλεια για νά πιστεύουν, ότι ό τσάρος θέλει τό δικό τους καλό κι όχι τό δικό του.

Λέτε ότι μιá Μεγάλη Σερβία άποτελεϊ έναντίον τής Ρωσσίας φράγμα έξίσου καλό όσο κι ή Αύστρία. Σας είπα κιόλας, ότι θεωρώ άβάσιμη όλόκληρη τήν θεωρία του «φράγματος» από τήν στιγμή που στην Ρωσσία ισχυροποιήθηκε ένα έπαναστατικό κίνημα, κι επίσης, ότι βλέπω μ' εύχαρίστηση τήν άποσύνθεση τής Αύστρίας. Άς έρθουμε όμως τώρα στην ποιότητα αυτών των ένθιδιών, που κι αύτήν πρέπει νά τήν σταθμίζουμε όταν διαμορφώνουμε τις συμπάθειές μας.

Μιá Μεγάλη Σερβία είναι σίγουρα δυνατή μετά από 2-4 γενιές και μετά από γενικές άνατροπές στην Ευρώπη, σήμερα όμως —όπως είναι ή πολιτισμική κατάσταση των συστατικών της στοιχείων— έξίσου σίγουρα δέν είναι.

1. Οι Σέρβοι χωρίζονται σε τρεις θρησκείες (οι άριθμοί είναι παρμένοι από τό Slovanaky Národís του Safarik και ισχύουν για τό 1849): Έλληνορθόδοξοι 2.880.000, Καθολικοί (μαζί με τους λεγόμενους Κροάτες, που ώστόσο μιλοϋν σερβικά) 2.664.000 (και χωρίς τους Κροάτες 1.884.000), Μωαμεθανοί 550.000. Στα μάτια

τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἢ θρησκεία ἔχει τὸ προβάδισμα ἀπέναντι στὴν ἐθνικότητα, καὶ κάθε θρήσκευμα θέλει νὰ κυριαρχήσει. "Ὅσο δὲν ἔχουμε κάποια πολιτισμικὴ πρόοδο, ἢ ὅποια νὰ κάνει τουλάχιστον τὴν ἀνεξιθρησκεία δυνατὴ, Μεγάλῃ Σερβία σημαίνει ἀπλῶς ἐμφύλιο πόλεμο. Βλ. τὴν συνημμένη Standard.

2. Ἡ χώρα ἔχει 3 πολιτικὰ κέντρα: τὸ Βελιγράδι, τὸ Μαυροβούνιο καὶ τὸ Ζάγκρεμπ. Οὔτε οἱ Κροάτες οὔτε καὶ οἱ Μαυροβούνιοι θέλουν νὰ ὑποταγοῦν στὴν ἐξουσία τοῦ Βελιγραδίου. Ἀπεναντίας. Οἱ Μαυροβούνιοι καὶ οἱ φίλοι τους, οἱ κατὰ φύσιν λαῖσκοι τοῦ Κριβότσιγιε καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, θὰ ὑπερασπίσουν τὴν «ἀνεξαρτησία» τους ἀπέναντι στὸ Βελιγράδι καὶ σὲ κάθε ἕλλη κεντρικὴ κυβέρνησι, σερβικὴ ἢ ὄχι, τὸ ἴδιο ὅπως καὶ ἀπέναντι στοὺς Τούρκους ἢ στοὺς Αὐστριακούς. Ἡ ἀνεξαρτησία αὐτὴ ἐγκρατεῖται στὸ ὅτι, γιὰ ν' ἀποδείξουν τὸ μῖσος τους ἐναντίον τῶν καταπιεστῶν, κλέβουν ἀπὸ τοὺς ἐπίσης «καταπιεσμένους» Σέρβους συμπατριῶτες τους τὰ ζωντανὰ καὶ ἄλλα κινητὰ πράγματα ἀξίας, ὅπως τὸ κάνουν ἐδῶ καὶ 1.000 χρόνια· ὅποιοι προσβάλλει τὸ δικαίωμά τους νὰ ληστεύουν προσβάλλει καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τους. Εἶμαι ἀρκετὰ αὐταρχικός, ὥστε νὰ θεωρῶ ὡς ἀναχρονισμὸ τὴν ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν κατὰ φύσιν λαΐσκων καταμεσίς στὴν Εὐρώπη. Ἀκόμα καὶ ἂν τ' ἀνθρωπάκια αὐτὰ στέκονταν στὸ ὕψος τῶν κατοίκων τῶν σκωτικῶν ὑψιπέδων, ποὺ τοὺς ὕμνησε ὁ Walter Scott καὶ ποὺ καὶ αὐτοὶ δὲ ἦσαν οἱ χειρότεροι ζωοκλέφτες, καὶ πάλι τὸ πολὺ-πολὺ θὰ μπορούσαμε νὰ καταδικάσουμε τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὅποιο τοὺς μεταχειρίζεται ἡ σημερινὴ κοινωνία. Ἄν εἶμαστε ἐμεῖς στὰ πράγματα, καὶ ἐμεῖς θὰ ἔπρεπε νὰ θέσουμε τέρμα στὴν παλαιὰ ἥρωικοληστρικὴ παράδοση αὐτῶν τῶν παλληκαριῶν. Τὸ ἴδιο θὰ ἔπρεπε νὰ κάνει καὶ ἡ μεγαλοσερβικὴ κυβέρνησι. Καὶ ὡς πρὸς αὐτό, λοιπόν, Μεγάλῃ Σερβία σημαίνει νέα ἐκδοσι τοῦ ἀγῶνα, τὸν ὅποιο διεξάγουν τώρα οἱ Ἑρζεγοβίνιοι, δηλ. ἐμφύλιο πόλεμο μὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τῶν ὑψιπέδων τοῦ Μαυροβουνίου, τοῦ Καττάρου καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης.

Ἡ Μεγάλῃ Σερβία, λοιπόν, ἂν τὴν ἐξετάσουμε ἀπὸ κοντὰ, κάθε ἄλλο παρὰ ἀπλὴ καὶ αὐτονόητη φαίνεται, ὅπως θέλουν νὰ μᾶς τὴν παραστήσουν πανσλαβιστὲς καὶ φιλελεύθεροι σὰν καὶ τὸν Rasch.

Κατὰ τὰ ἄλλα ἃς τρέφετε ὄσες συμπάθειες θέλετε γιὰ τοὺς κατὰ φύσιν λαΐσκους, ἔτσι κι ἄλλιῶς ἔχουν μιὰ κάποια ποιητικὴ λάμψη καὶ φτιάχνουν ἀκόμα λαϊκὰ τραγοῦδια ὀλίδια μὲ τὰ παλιόσερβικά ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπία (κι αὐτὰ τὰ τελευταῖα εἶναι πολὺ ὠραῖα), μάλιστα μπορῶ νὰ σᾶς στείλω κι ἓνα ἄρθρο τῆς Standard ὡς τεκμήριο. Ὅμως εἶναι καὶ παραμένουν τσιράκια τοῦ τσαρισμοῦ, καὶ στὴν πολιτικὴ δὲν ἔχουν καμμιά θέση ποιητικὲς συμπάθειες. Κι ἂν ἀπὸ τὴν ἐξέγερση αὐτῶν τῶν λεβέντηδων ἀπειλεῖ νὰ φουντώσει ἓνας παγκόσμιος πόλεμος, πού θὰ μᾶς καταστρέψει ὀλόκληρη τὴν ἐπαναστατικὴ μας κατάσταση, τότε πρέπει καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι καὶ τὸ δικαίωμά τους γιὰ ζωοκλοπὴ νὰ θυσιάστοῦν ἀνελέητα στὰ συμφέροντα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ προλεταριάτου.

Ἄλλωστε ἡ Μεγάλῃ Σερβία, στὸν βαθμὸ πού θὰ στηνόταν, θ' ἀποτελοῦσε μονάχα μιὰ διεύρυνση τῆς ἡγεμονίας τῆς Σερβίας. Καὶ τί ἔχει κάμει αὐτὴ ἐδῶ; Δημιούργησε κατὰ τὸ αὐστριακὸ πρότυπο μιὰ γραφειοκρατία ἀποτελούμενη ἀπὸ πρόσωπα καταγόμενα ἀπὸ τὸ Βελιγράδι κι ἀπὸ ἄλλες πόλεις, πού δὲν ἔχουν τὴν παραμικρὴ ἰδέα γιὰ τίς κοινοκτημονικὲς ἀγροτικὲς σχέσεις ἰδιοκτησίας καὶ φτιάχνουν νόμους κατὰ τὸ αὐστριακὸ πρότυπο, οἱ ὅποιοι ἔρχονται σὲ διαμετρικὴ ἀντίθεση μὲ τίς σχέσεις αὐτές, ἔτσι ὥστε οἱ ἀγρότες φτωχαίνουν μαζικά κι ἀπαλλοτριώνονται, ἐνῶ τὴν ἐποχὴ τῶν Τούρκων εἶχαν πλήρη αὐτοδιοίκηση, πλούτιζαν καὶ πληρώναν πολὺ λιγότερους φόρους.

Οἱ Βούλγαροι ἔχουν οἱ ἴδιοι περιγράψει τὸν ἑαυτό τους στὰ λαϊκὰ τους τραγοῦδια, πού πρὶν ἀπὸ λίγον καιρὸ τὰ μάζεψε ἓνας Γάλλος καὶ τὰ δημοσίευσε στὸ Παρίσι.¹¹² Ἡ φωτιά παίξει σ' αὐτὰ μεγάλο ρόλο. Ἐνα σπίτι πιάνει φωτιά κι ἡ νεαρὴ γυναίκα καίγεται, ἐπειδὴ ὁ ἄντρας τῆς, ἀντὶ νὰ σώσει αὐτήν, προτιμᾷ νὰ σώσει τὴν μαύρη του φορᾶδα. Μιὰν ἄλλη φορὰ μιὰ νεαρὴ γυναίκα σώζει τὰ στολίδια τῆς κι ἀφήνει νὰ καεῖ τὸ παιδί τῆς. Ἄν καμμιά φορὰ συμβεῖ κατ' ἐξαιρεση μιὰ εὐγενικὴ, θαρραλέα πράξη, τὴν κάνει πάντα ἓνας Τούρκος. Πού ἄλλοῦ στὸν κόσμο θὰ βρεῖτε τέτοιο γουρουνολά;

Ἄν ἄλλωστε κοιτάζετε ἓναν καλούτσικο γλωσσικὸ χάρτη τῆς περιοχῆς (π.χ. τοῦ Safarik στὸ παραπάνω βιβλίο ἢ τοῦ Kierpert

για τὴν Αὐστρία καὶ τὶς χῶρες τοῦ Κάτω Δούναβη, 1867), τότε θὰ διαπιστώσετε, ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀπελευθέρωσις αὐτῶν τῶν Βαλκάνιων Σλάβων δὲν εἶναι καθόλου ἀπλή κι ὅτι, ἂν ἐξαίρεσουμε τὴν σερβικὴν περιοχὴν, ὅλες οἱ ἄλλες εἶναι σπαρμένες ἀπὸ τουρκικοὺς ἐποικισμοὺς καὶ περιτριγυρισμένες ἀπὸ μιὰν ἑλληνικὴν ἀκτὴν, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρω ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι πόλις Ἰουδαίων ἀπὸ τὴν Ἰσπανία. Βέβαια οἱ ἐνάρετοι Βούλγαροι ξεμπερδεύουν τώρα στὴν Βουλγαρία καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία γρήγορα μὲ τοὺς Τούρκους, σκοτώνοντάς τους, διώχοντάς τους καὶ καίγοντας τὰ σπίτια τους μὲ τοὺς ἴδιους μέσα. Ἄν οἱ Τούρκοι εἶχαν κάμει τὸ ἴδιο μαζί τους, ἀντὶ νὰ τοὺς δώσουν περισσότερη αὐτοδιοίκηση καὶ νὰ τοὺς πάρουν λιγότερους φόρους ἀπ' ὅσους πληρώνουν τώρα, τότε σήμερα δὲν θὰ ὑπῆρχε βουλγαρικὸ ζήτημα.

Ὅσο γιὰ τὸν πόλεμο, μοῦ φαίνεστε ν'ἔχετε le cœur un peu trop léger... Στὴν Γερμανία ἔχουμε μιὰ κατάστασις, ποὺ τραβᾷ ὅλο καὶ πιὸ γρήγορα πρὸς τὴν ἐπανάστασις καὶ ποὺ σὲ λίγο θὰ φέρει τὸ κόμμα μας στὸ προσκῆνιο. Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δὲν χρειάζεται νὰ κάνουμε τίποτε γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ, ἀρκεῖ ν' ἀφήσουμε τοὺς ἀντιπάλους μας νὰ δουλέψουν γιὰ λογαριασμό μας... Τὸ μόνο ποὺ μᾶς λείπει εἶναι μιὰ ἐγκαιρὴ ὠθησις ἀπ' τὰ ἔξω. Αὐτὴν θὰ μᾶς τὴν προσφέρει ἡ κατάστασις τῆς Ρωσσίας, ὅπου ἡ ἐναρξὴ τῆς ἐπανάστασις δὲν εἶναι παρὰ ὑπόθεσις μηνῶν. Οἱ ἄνθρωποι μας στὴν Ρωσσία ἔχουν οὐσιαστικὰ αἰχμαλωτίσει τὸν τσάρο,²⁵⁴ ἀποδιοργανώσι τὴν κυβέρνησις καὶ κλονίσει τὶς λαϊκὰς παραδόσεις. Ἀκόμα καὶ χωρὶς κάποιο καινούργιο μεγάλο χτύπημα θὰ πρέπει νὰ ἔλθῃ σύντομα ἡ κατάρρευσις καὶ θὰ παραταθεῖ γιὰ κάμποσα χρόνια, ὅπως ἀνάμεσα στὰ 1789 καὶ 1794· μᾶς δίνει λοιπὸν ἀρκετὸν καιρὸ γιὰ νὰ δράσουμε μὲ τὴν σειρά μας στὴν Δύσις κι ἰδιαίτερα στὴν Γερμανία, ἔτσι ὥστε τὸ κίνημα νὰ διογκωθεῖ βαθμιαίᾳ, ὅχι ὅπως στὰ 1848, ὅταν ἤδη στίς 20 Μαρτίου ἡ ἀντίδρασις βρισκόταν σὲ πλήρη ἀνάπτυξις σ' ὅλοκληρὴ τὴν Εὐρώπῃ. Μὲ δυὸ λόγια πρόκειται γιὰ μιὰν ἐπαναστατικὴν κατάστασις λαμπρὴ ὅσο ποτέ. Ἐνα μόνο μπορεῖ νὰ τὴν χαλάσει: ὁ Σκομπέλεβ τὸ εἶπε ὁ ἴδιος στὸ Παρίσι, μονάχα ἓνας ἐξωτερικὸς πόλεμος μπορεῖ νὰ βγάλῃ τὴν Ρωσσία ἀπὸ τὸ τέλμα, ὅπου βουλιάζει. Αὐτὸς ὁ πόλεμος θὰ τὰ

σβήσει όλα, όσα έκαμαν οι άνθρωποι μας στον τσαρισμό θυσιάζοντας την ζωή τους. Έν πάση περιπτώσει θ' άρκοϋσε για να τερματίσει την αίχμαλωσία του τσάρου, να έκθέσει τους Σοσιαλεπαναστάτες στην λαϊκή όργή, να τους άφαιρέσει την ύποστήριξη των φιλελευθέρων, που τώρα την έχουν· όλες οι θυσίες θα πήγαιναν χαμένες κι όλα θα άπρεπε να ξαναρχίσουν έξαρχής μέσα σε συνθήκες δυσμενέστερες. "Όμως κάτι τέτοιο δύσκολα γίνεται δυο φορές, κι ακόμα και στην Γερμανία μπορείτε να είστε σίγουρος, ότι οι άνθρωποι μας ή θα ένώσουν τις φωνές τους με τα πατριωτικά ούρλιαχτά ή θα προκαλέσουν έναντίον τους μιάν έκρηξη όργης, μπροστά στην όποια εκείνη που είδαμε μετά τις άπόπειρες ήταν παιγνίδι...

"Αν διατηρηθεί ή ειρήνη, τότε οι Ρώσοι πανσλαβιστές την έπαθαν και είναι άναγκασμένοι να φύγουν γρήγορα από τη μέση. Τότε ο αυτοκράτορας μπορεί το πολύ-πολύ να κάνει μιá τελευταία άπόπειρα με τους παλιούς χρεωκοπημένους γραφειοκράτες και στρατηγούς, που έχουν ήδη γνωρίσει ναυάγια. Αυτό μπορεί να διαρκέσει το πολύ-πολύ μερικούς μήνες και τότε δέν του μένει άλλη διέξοδος παρά να καλέσει τους φιλελεύθερους — δηλ. μιá έθνοσυνέλευση όποιασδήποτε μορφής, πράγμα που σημαίνει, άπ' όσο γνωρίζω την Ρωσία, επανάσταση á la 1789. Και μπροστά σ' όλα αυτά θα θελήσω πόλεμο; Σίγουρα όχι, έστω κι αν άφανίζονταν 200 εύγενείς ληστολαοί...

‘Ο Engels στον Bernstein, 22-25.2.1882

108

[‘Ιστορικά προηγούμενα του τουρκικού ήμιφουδαλισμού]

...Χαίρομαι, γιατί σχετικά με την ιστορία της δουλοπαροικίας «είμεθα καθ' όλα σύμφωνοι», όπως λένε στην γλώσσα των έπιχειρήσεων. Άσφαλώς ή δουλοπαροικία κι ή προσωπική έξάρτηση

(Höfigkeit) δέν είναι κάποια αποκλειστική μεσαιωνική-φεουδαλική μορφή, ύπάρχει παντού ή σχεδόν παντού, όπου οί κατακτητές έβαλαν τούς παλιούς κατοίκους νά καλλιεργούν την γή για λογαριασμό τους — στην Θεσσαλία π.χ. πολύ νωρίς. Τό γεγονός αυτό έμπόδισε άκόμα κι έμένα, όπως και μερικούς άλλους, νά δούμε σωστά την μεσαιωνική δουλεία· πολύ θά έπιθυμούσε κανείς νά την αίτιολογήσει με την κατάκτηση και μόνο, κάτι τέτοιο έκανε τό πράγμα καθαρό κι άπλό. Βλ. και Thierry.¹¹²

Και ή θέση τών Χριστιανών στην Τουρκία την έποχή τής άκμής του τουρκικού ήμιφεουδαλισμού ήταν παρόμοια...

‘Ο Engels στον Marx, 22.12.1882

109

[Τό έθνικό κίνημα στα Βαλκάνια κι ή έπανάσταση]

...‘Ο εύρωπαϊκός πόλεμος άρχίζει νά μās άπειλει σοβαρά. Αυτά τά άθλια συντρίμια πρώην έθνών, Σέρβοι, Βούλγαροι, “Έλληνες κι ό ύπόλοιπος ληστοσυρφετός, πού έμπνέει ένθουσιασμό στον φιλελεύθερο φιλισταίο³ για νά ώφελούνται οί Ρώσοι, δέν χαρίζουν ό ένας στον άλλο ούτε τον άέρα πού άνασαινει και θέλουν σώνει και καλά νά κόψουν άμοιβαία τούς λαίμαργους λαιμούς τους. Αυτό θά ήταν πολύ ώραίο και καλά θά πάθαινε ό φιλισταίος, πού λατρεύει τίς έθνικότητες, άν ή κάθε μιá άπ’ αυτές τίς νανοφυλές δέν άποφάσιζε για ειρήνη ή πόλεμο στην Εύρώπη. ‘Η πρώτη τουφεκιά έπεσε στο Δραγομάν,²²⁵ κανείς δέν ξέρει όμως, πού και πότε θά πέσει ή τελευταία.

Τό κίνημά μας πάει τόσο ώραία μπροστά, παντού τό βοηθούν τόσο πολύ οί συνθήκες και χρειαζόμαστε έπιτέλους μερικά άκόμα χρόνια ήσυχης εξέλιξης κι ένίσχυσης, έτσι ώστε δέν είναι δυνατό νά έπιθυμούμε μιá μεγάλη πολιτική έκρηξη. Μιá τέτοια θά έριχνε τό κίνημά μας χρόνια όλόκληρα στο περιθώριο, και κατόπιν πιθανό νά χρειαζόταν, ύστερα άπό πολύ καιρό, νά πιάσουμε και πάλι άπ’ την άρχή, όπως και μετά τό 1850...

‘Ο Engels στον Bebel, 17.11.1885

110

[Τὰ Βαλκάνια καὶ ὁ πόλεμος]

...Ἐλπίζω, ὅτι ἡ ἄθλια αὐτὴ ἱστορία στὰ Βαλκάνια²⁵⁶ θὰ ἐξελιχθεῖ εἰρηνικά. Βαδίζουμε παντοῦ τώρα τόσο περίφημα μπροστά, ὥστε ἓνας παγκόσμιος πόλεμος θὰ ἐρχόταν ἄκαιρα γιὰ μᾶς — πολὺ ἄργά ἢ πολὺ νωρίς. Καὶ αὐτὸς ὅμως θὰ δούλευε τελικὰ γιὰ μᾶς, ἀφοῦ θὰ ἔβαζε μιὰ γιὰ πάντα τέρμα στὸν μιλιταρισμὸ — σφαγιάζοντας 1¹/₂ ἑκατομμύριο ἀνθρώπους καὶ σπαταλώντας 1.000 δισεκατομμύρια φράγκα. Μετὰ δὲν θὰ ἦταν πιά δυνατὸς ὁ πόλεμος...

Ἵ Engels στὸν J. Ph. Becker, 5.12.1885

111

*[Προοπτικὲς πολέμου στὰ Βαλκάνια
καὶ ἐπανάστασης στὴν Ρωσσία]*

Ἐκεῖνο ποῦ μὲ παραξενεύει μ' ὄλη αὐτὴν τὴν ἱστορία στὴν Βουλγαρία καὶ στὴν Ἀνατολή²⁵⁶ εἶναι πῶς οἱ Ρῶσοι μόλις τώρα κατάλαβαν, ὅτι, ὅπως εἶχε πεῖ ὁ Μαρξ στὴν Διεθνή ἡδὴ στὰ 1870, μὲ τὴν προσάρτηση τῆς Ἀλσατίας κτλ., ἔγιναν ὁ διαιτητὴς στὴν Εὐρώπη... Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἀντίθεση Αὐστρίας καὶ Ρωσσίας στὴν Βαλκανικὴ ὀξύνεται τόσο πολὺ, ὥστε ὁ πόλεμος γίνεται πιθανότερος ἀπὸ τὴν διατήρηση τῆς εἰρήνης. Μαζὶ γίνεται ἀδύνατος καὶ ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ πολέμου. Τί θὰ βγεῖ, ὥστόσο — ποιὸς θὰ μείνει νικητὴς, αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ξέρομε.

[Ἀκολουθοῦν κρίσεις γιὰ τὸν γερμανικὸ καὶ τὸν αὐστριακὸ στρατὸ]

Οἱ Ρῶσοι ξεγελοῦνται ὅπως πάντα σχετικὰ μὲ τὶς κολοσσιαῖες, στὸ χαρτί, δυνάμεις τους· στὴν ἐπίθεση εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀσθενεῖς, στὴν ὑπεράσπιση τῆς δικῆς τους χώρας ἰσχυροί. Τὸ πιδὸ ἀδύνατο σημεῖο τους, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἡγεσία, εἶναι ἡ ἔλλειψη ἰκανῶν ἀξιωματικῶν γιὰ τὶς τεράστιες μάζες τῶν ἀνδρῶν, ἡ χώρα

δὲν παράγει τὸν ἀπαιτούμενο ἀριθμὸ μορφωμένων. Οἱ Τοῦρκοι εἶναι οἱ καλύτεροι στρατιῶτες, ὅμως ἡ ἀνώτερη ἡγεσία τους εἶναι πάντα ἄθλια, ὅπου δὲν εἶναι πουλημένη.

[Ἀκολουθοῦν κρίσεις γιὰ τὸν γαλλικὸ κι ἰταλικὸ στρατό, καθὼς καὶ γιὰ τὴν στρατιωτικὴ σημασία τῆς Ἀγγλίας]

...Μὲ δυὸ λόγια, θὰ ὑπάρξει χάος μὲ ἓνα καὶ μόνο σίγουρο ἀποτέλεσμα: μαζικὴ σφαγὴ σὲ ἀνήκουστο ὡς τώρα βαθμὸ, ἐξάντληση ὀλόκληρης τῆς Εὐρώπης σὲ ἀνήκουστο ὡς τώρα βαθμὸ, τέλος κατάρρευση ὀλόκληρου τοῦ παλιοῦ συστήματος...

...Τὸ βέβαιο εἶναι μόνο, ὅτι ὁ πόλεμος θὰ ἔριχνε ἀρχικὰ πίσω τὸ κίνημά μας σ' ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη, σὲ πολλὰς χώρες θὰ τὸ διέλυε ὀλοκληρωτικά, θὰ ὑπέθαλπε τὸν σωβινισμό καὶ τὸ ἐθνικὸ μίσος καὶ ἀπὸ τὶς πολλὰς ἀβέβαιες δυνατότητες ὡς μόνο βέβαιο θὰ εἶχαμε, ὅτι μετὰ τὸν πόλεμο θάπρεπε νὰ ξαναρχίσουμε ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀλλὰ σὲ ἔδαφος πολὺ δυσμενέστερο ἀπ' ὅσο καὶ σήμερα ἀκόμη...

...Τὸ εὐνοϊκότερο γιὰ μᾶς θὰ ἦταν μιὰ εἰρηνικὴ ἢ πολεμικὴ ἀνάσχεση τῆς Ρωσσίας, καὶ τότε ἡ ἐπανάσταση ἐκεῖ θὰ ἦταν τελειωμένη ὑπόθεση. Οἱ πανσλαβιστὲς θὰ συνεργοῦσαν κι αὐτοί, ὅμως τὴν ἄλλη μέρα κιόλας θὰ βρίσκονταν ξεγελασμένοι. Αὐτὸ ἦταν ἓνα σημεῖο, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Μαγκ μιλοῦσε πάντα μὲ τὴν μεγαλύτερη σιγουριά — καὶ δὲν ξέρω κανέναν, πού νὰ καταλάβαινε τὴν Ρωσσία τόσο καλὰ ὅσο αὐτός, τόσο ἐσωτερικὰ ὅσο καὶ ἐξωτερικὰ: ὅτι δηλ. μόλις γκρεμιστεῖ τὸ παλιὸ σύστημα στὴν Ρωσσία, ἀδιάφορο ἀπὸ ποιόν, καὶ συγκληθεῖ μιὰ συνέλευση ἀντιπροσώπων, ἀδιάφορο ποιά, ἡ ρωσικὴ κατακτητικὴ πολιτικὴ θὰ τερματιστεῖ, κι ὅτι τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα θὰ ἐπισκίαζαν τὰ πάντα. Κι ἡ ἀπήχηση στὴν Εὐρώπη, ὅταν πέσει αὐτὸ τὸ τελευταῖο ὄχυρό τῆς ἀντίδρασης, θάταν τεράστια· ἐμεῖς στὴν Γερμανία θὰ τὸ ἀντιλαμβανόμαστε πρῶτοι...

Ὁ Engels στὸν Bebel, 13/14.9.1886

112

[Κοινωνικές εξελίξεις
καὶ πολιτικές προοπτικές στὰ Βαλκάνια]

...Οἱ Βούλγαροι κρατᾶνε πράγματι ὡς τώρα ἀπροσδόκητα καλά, κι ἂν ἀντέξουν ἀκόμη 8-10 μέρες ἢ τὴν γλύτωσαν ἢ οἱ Ρῶσοι θὰ μποροῦν νὰ τοὺς χτυπήσουν μονάχα μὲ κίνδυνο νὰ ξεσπάσει εὐρωπαϊκὸς πόλεμος.²⁵⁷ Αὐτὸ τὸ ὀφείλουν στὸ γεγονός ὅτι ἔμειναν τόσο πολὺν καιρὸ κάτω ἀπ' τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι διατήρησαν ὠραῖα καὶ καλὰ τὰ παλαιὰ ὑπολείμματα τῶν κοινοτικῶν θεσμῶν καὶ παρεμπόδισαν μοναχὰ τὴν ἀνερχόμενη ἀστική τάξη — μὲ τὶς ἀρπαγές τῶν πασάδων. Ἀπεναντίας οἱ Σέρβοι, πού ἀπελευθερώθηκαν ἐδῶ καὶ 80 χρόνια ἀπὸ τοὺς Τούρκους, κατέστρεψαν τοὺς παλιούς τους κοινοτικούς θεσμούς μὲ μιὰν γραφειοκρατία καὶ νομοθεσία διαμορφωμένη κατὰ τὸ αὐστριακὸ πρότυπο, καὶ γι' αὐτὸ ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ τὶς φᾶνε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Δῶσε στοὺς Βουλγάρους 60 χρόνια ἀστικῆς ἐξέλιξης — ὅπου καὶ πάλι τίποτε δὲν καταφέρνουν— καὶ γραφειοκρατικῆς κυβέρνησης, καὶ θὰ βρεθοῦν στὸ ἴδιο χάλι ὅπως τώρα οἱ Σέρβοι. Γιὰ τοὺς Βουλγάρους, ὅπως καὶ γιὰ μᾶς, θὰ ἦταν ἀπίρως καλύτερα, ἂν εἶχαν παραμείνει σὲ τουρκικὰ χέρια ὥσπου νὰ γίνεῖ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπανάσταση· οἱ κοινοτικοὶ θεσμοὶ θ' ἀποτελοῦσαν περίφημη ἀφετηρία γιὰ τὸ προχώρημα πρὸς τὸν κομμουνισμό, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὸ ρωσικὸ μίρ,²⁵⁸ πού κι αὐτὸ τὸ βλέπουμε τώρα νὰ καταστρέφεται μπροστὰ στὰ μάτια μας.

“Ὅπως εἶναι τώρα τὰ πράγματα, ἡ γνώμη μου εἶναι ἡ ἐξῆς:

1. Νὰ ὑποστηρίξουμε τοὺς Νοτιοσλάβους, ἂν καὶ γιὰ ὅσον καιρὸ πᾶνε ἐνάντια στὴν Ρωσσία, γιατί τότε πᾶνε μὲ τὸ εὐρωπαϊκὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα.

2. Ἄν ὅμως πᾶνε ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἂν δηλ. ἀπαιτοῦν à tout prix⁹⁰ τὴν προσάρτηση τῶν λίγων Σέρβων καὶ Βουλγάρων, πού βρίσκονται ἀκόμα τώρα κάτω ἀπὸ τουρκικὴ κατοχή, τότε κάνουν συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ τὴν δουλειὰ τῆς Ρωσσίας, καὶ σ' αὐτὸ

ἡμεῖς δὲν μποροῦμε νὰ συμπράξουμε. Κάτι τέτοιο μπορεῖ νὰ ἐπι-
 τευχθεῖ μονάχα μὲ τὸν κίνδυνο ἑνὸς εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, καὶ τόσο
 πολὺ δὲν ἀξίζει· οἱ κύριοι πρέπει νὰ περιμένουν, τὸ ἴδιο ὅπως κι οἱ
 κάτοικοι τῆς Ἀλσατίας, τῆς Λορραίνης καὶ τῆς Τεργέστης. Ἐπι-
 πλέον, κάθε καινούργια ἐπίθεση ἐναντίον τῶν Τούρκων —στὶς ση-
 μερινὲς συνθήκες— θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα, ὅτι τὰ νικηφόρα μικρὰ
 ἔθνη —πού ὥστόσο μονάχα χάριε στοὺς Ρώσσοις θὰ μποροῦσαν
 νὰ νικήσουν— ἢ θὰ περνοῦσαν ἄμεσα κάτω ἀπὸ ρωσσικὸ ζυγὸ ἢ
 —πρβλ. τὸν γλωσσικὸ χάρτη τῆς χερσονήσου— θ' ἀρπάζονταν με-
 ταξὺ τους καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχε σωτηρία.

3. Μόλις ὅμως ἐκτραγεῖ στὴν Ρωσσία ἡ ἐπανάσταση, οἱ κύ-
 ριοι μποροῦν νὰ κάμουν ὅ,τι θέλουν. Ἀλλὰ τότε θὰ διαπιστώσουν,
 ὅτι μοναχοὶ τους δὲν τὰ βγάζουν πέρα μὲ τοὺς Τούρκους...

Ἄ Engels στὸν Bernstein, 9.10.1886

113

[Οἱ Μεγάλες Δυνάμεις καὶ ὁ διαμελισμὸς τῆς Τουρκίας]

...Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅ,τι διαδίδουν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ζάνκοφ στὴν
 Σόφια,²⁵⁹ τότε ὁ Ἀλέξανδρος Γ' μπορεῖ νὰ δεχτεῖ ἡσυχὰ τὸν
 ἐξευτελισμὸ τοῦ Kaulbars,²⁵⁷ γιατί κέρδισε ὅλα, ὅσα ἤθελε. Πρό-
 κειται γιὰ βελτιωμένη ἐκδοσὴ τῆς συνθήκης τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσ-
 σί⁷⁰ (1839, βλ. Louis Blanc, Dix ans, ὅπου ἀνατυπώνεται στὸν
 τελευταῖο τόμο). Ἡ Μαύρη Θάλασσα τοῦ ἀνήκει κι ἡ Κωνσταντι-
 νούπολη εἶναι δική του ὅποτε τὸ θελήσει. Αὐτὴ εἶναι ἡ συνέπεια
 τοῦ ὅτι ἡ Αὐστρία στὴν Βοσνία²⁵¹ κι ἡ Ἀγγλία στὴν Αἴγυπτο²⁶⁰
 ἰδιοποιήθηκαν τμήματα τῆς Τουρκίας κι ἔτσι ἀποδείχτηκαν στὴν
 Κωνσταντινούπολη, τὸ ἴδιο ὅπως κι οἱ Ρῶσοι, ὡς ληστὲς εἰς
 βάρος τῆς Τουρκίας. Γι' αὐτὸ λοιπὸν ἔπρεπε ὁ φιλειρηνικὸς Glad-
 stone νὰ βομβαρδίσει τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ νὰ κάμει πόλεμο στὸ
 Σουδάν.²⁶¹—Ὡστόσο τὸ πρᾶγμα ἀμφισβητεῖται καὶ πιθανὸ νὰ μὴν

έχει λήξει επίσημα: όπως και νάχει, πάντως, πρέπει νάχει κανείς τὸ νοῦ του μήπως έρθουν καινούργιες ειδήσεις σχετικά. Γιατί ακόμα και αν είναι αλήθεια, ή Αύστρία θά προσπαθήσει νά τὸ σκεπάσει, για νά μὴν ἀναγκαστεῖ νά χτυπήσει προτοῦ οἱ Ρῶσοι πράγματι κινηθοῦν για νά καταλάβουν τὰ Δαρδανέλλια, όταν δηλ. θά εἶναι πολὺ ἀργά...

‘Ο Engels στὸν Bernstein, 22.10.1886

114

[Τὸ ἀνατολικὸ και τὸ βαλκανικὸ ζήτημα στὸ γενικὸ πλαίσιο τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς]

‘Η ὑπόθεση τῆς Ἀνατολῆς εἶναι κάπως σχοινοτενής, πρέπει νά μπῶ σὲ πλῆθος λεπτομέρειες ἐξαιτίας τῶν παράλογων ἀνοησιῶν ποὺ έχει διαδώσει για τὸ ζήτημα αὐτὸ ὁ γαλλικὸς τύπος, μαζί και ή Le Cri, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς Ρωσσίας και τοῦ πατριωτισμοῦ.

Τὸν χειμῶνα τοῦ 1878 ὁ Disraeli έστειλε 4 θωρηκτὰ στὸν Βόσπορο ποὺ φάνηκαν ἀρκετὰ για νά σταματήσουν τὴν προέλαση τῶν Ρώσσων πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη και για νά ξεσχίσουν τὴν συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου. ‘Η Εἰρήνη τοῦ Βερολίνου ρύθμισε για κάμποσον καιρὸ τὴν κατάσταση στὴν Ἀνατολή.²⁵¹ ‘Ο Bismarck πέτυχε νά συναφθεῖ συμφωνία ἀνάμεσα στοὺς Ρώσσους και στοὺς Αὐστριακοὺς. ‘Η Αὐστρία θ’ ἀσκοῦσε σιωπηρὰ τὴν κυριαρχία στὴν Σερβία, ἐνῶ ή Βουλγαρία κι ή Ἀνατολική Ρωμυλία θ’ ἀφήνονταν κυρίως στὴν ἐπιρροή τῆς Ρωσσίας. Αὐτὸ σήμαινε ὅτι, αν ἀργότερα ἐπιτρεπόταν στοὺς Ρώσσους νά καταλάβουν τὴν Κωνσταντινούπολη, ή Αὐστρία θά ἐπαιρνε τὴν Θεσσαλονίκη και τὴν Μακεδονία.

Ἐπιπλέον ὅμως στοὺς Αὐστριακοὺς δόθηκε ή Βοσνία, τὸ ἴδιο ὅπως ή Ρωσσία στὰ 1794 εἶχε ἀφήσει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς κυρίως Πολωνίας στοὺς Πρώσσους και στοὺς Αὐστριακοὺς για νά τὸ ξαναπάρει στὰ 1814.²⁵² ‘Η Βοσνία ἦταν συνεχῆς ἀφαιμάξη για τὴν Αὐστρία, μῆλο τῆς ξριδος ἀνάμεσα στὴν Οὐγγαρία και στὴν

δυτική Αὐστρία, καὶ προπαντὸς — γιὰ τὴν Τουρκία ἢ ἀπόδειξη, ὅτι οἱ Αὐστριακοί, τὸ ἴδιο ὅπως καὶ οἱ Ρῶσοι, τῆς ἐτοιμαζαν τὴν μοίρα τῆς Πολωνίας. Ἐπὶ δὴ καὶ ἐμπρὸς ἦταν ἀδύνατη κάθε ἐμπιστοσύνη ἀνάμεσα στὴν Τουρκία καὶ στὴν Αὐστρία: μιὰ τεράστια νίκη γιὰ τὴν Ρωσσία.

Ἡ Σερβία ἔτρεφε βέβαια σλαβόφιλες καὶ ἐπομένως ρωσσοφίλες συμπάθειες, μετὰ τὴν χειραφέτησή της ὅμως εἶχε ἀντλήσει ὅλα τὰ μέσα γιὰ τὴν ἀστική της ἀνάπτυξη ἀπὸ τὴν Αὐστρία. Οἱ νέοι σπουδαζαν στὴν Αὐστρία, τὸ γραφειοκρατικὸ σύστημα, οἱ νόμοι, τὰ δικαστήρια, τὰ σχολεῖα εἶχαν ὀργανωθεῖ σύμφωνα μὲ αὐστριακὰ πρότυπα. Αὐτὸ ἦταν ὀλόγως φυσικόν. Ὅμως ἡ Ρωσσία ἔπρεπε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐπανάληψιν τοῦ ἴδιου πράγματος στὴν Βουλγαρία καὶ δὲν ἤθελε νὰ βγάλεῖ ἐκεῖ τὰ κάστανα ἀπὸ τὴν φωτιά γιὰ λογαριασμὸ τῆς Αὐστρίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Βουλγαρία ἔγινε ἐξαρχῆς ρωσσικῆ σατραπείας. Ἡ διοίκηση, οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ ὑπαξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ, ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι καὶ τὸ ὅλο σύστημα ἐκρωσσίστηκαν, ἐνῶ ὁ Βάττενμπεργκ, πού διορίστηκε ἐκεῖ σατράπης, ἦταν ἐξάδελφος τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ'.

Ἡ ἀρχικὰ ἄμεση καὶ κατόπιν ἐμμεση κυριαρχία τῶν Ρῶσων ἄρκεσε γιὰ νὰ πνίξῃ μέσα σὲ λιγότερο ἀπὸ 4 χρόνια ὅλες τὶς συμπάθειες τῆς Βουλγαρίας γιὰ τὴν Ρωσσία — καὶ εἶχε πολλὰ καὶ ἐγκάρδιες. Ὁ λαὸς ἐναντιωνόταν ὅλο καὶ περισσότερο στὴν ἀναισχυντία τῶν «ἀπελευθερωτῶν», ἔτσι ὥστε ἀκόμα καὶ ὁ Βάττενμπεργκ, ἄνθρωπος χωρὶς πολιτικὰς ἰδέες καὶ μὲ μαλακὸν χαρακτήρα, πού δὲν λαχταροῦσε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ὑπηρετηθεῖ τὸν τσάρο, παράλληλα ὅμως ἀξίωνε καὶ σεβασμὸν γιὰ τὸν ἑαυτοῦ του — ἔτσι ὥστε ἀκόμα καὶ ὁ Βάττενμπεργκ δυσανασχετοῦσε ὅλο καὶ περισσότερο.

Στὸ μεταξὺ τὰ πράγματα στὴν Ρωσσία τράβηξαν τὸν δρόμους. Ἡ κυβέρνησις κατάφερε μὲ μέτρα βίας νὰ σκορπίσῃ καὶ ν' ἀποδιοργανώσῃ τοὺς μηδενιστὰς²⁶³ γιὰ κάμποσον διάστημα. Ὅμως αὐτὸ δὲν ἀρκοῦσε γιὰ πάντα, ἡ κυβέρνησις χρειάζετο ἕνα στήριγμα στὴν κοινὴ γνώμη, ἔπρεπε ν' ἀποσπάσῃ τὴν προσοχὴν ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀθλιότητα στὸ ἐσωτερικόν· κοντολογίης, χρειάζετο ἰσχυρὴν φαντασμαγορίαν. Καὶ ὅπως

ἐπὶ Λουδοβίκου-Ναπολέοντα ἡ ἀριστερὴ δὴθη τοῦ Ρήνου χρησίμευε γιὰ νὰ στρέψῃ πρὸς τὰ ἔξω τὰ ἐπαναστατικὰ πάθη, ἔτσι καὶ στὴν Ρωσσία τὴν ἀποσπαστικὴν προσφερόταν στὸν ἀνήσυχο καὶ ἐρεθισμένον λαὸν ἡ κατακτῆσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ «ἀπελευθέρωσις» τῶν καταπιεσμένων ἀπὸ τοὺς Τούρκους Σλάβων καὶ ἡ ἔνωσις τους σὲ μιὰ μεγάλη ὁμοσπονδία κάτω ἀπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ρωσσίας. "Ὁμως δὲν ἔφτανε νὰ δημιουργηθῇ αὐτὴ ἡ φαντασμαγορία, ἔπρεπε νὰ γίνῃ καὶ κάτι τι γιὰ νὰ πραγματοποιηθῇ.

Οἱ περιστάσεις ἦσαν εὐνοϊκῆς. Ἡ προσάρτησις τῆς Ἀλσατίας καὶ τῆς Λορραίνης εἶχε ρίξει ἓνα μῆλον τῆς ἐριδος ἀνάμεσα στὴν Γαλλίαν καὶ στὴν Γερμανίαν, τὸ ὅποιο, καθὼς φαινόταν, ἀναγκαστικὰ θὰ ἐξουδετέρωνε τὶς δύο αὐτὲς δυνάμεις. Μόνη τῆς ἡ Αὐστρία δὲν μποροῦσε νὰ τὰ βάλῃ μετὰ τὴν Ρωσσίαν, ἀφοῦ τὸ δραστικότερον ἐπιθετικὸν τῆς ὄπλον — ἡ ἐκκλιση στυοὺς Πολωνοὺς — θὰ καταστρεφόταν πάντοτε ἀπὸ τὴν Πρωσσίαν. Καὶ ἡ κατοχὴ τῆς Βοσνίας, αὐτὴ ἡ ληστεία, ἦταν μιὰ δευτέρη Ἀλσατία ἀνάμεσα στὴν Αὐστρίαν καὶ στὴν Τουρκίαν. Ἡ Ἰταλία βρισκόταν στὴν διάθεσιν τοῦ μεγαλύτερου πλειοδότη, δηλ. τῆς Ρωσσίας, ποὺ τῆς πρόσφερε τὴν Τεργέστη καὶ τὴν Ἰστρίαν, ἂν ἴσχυε καὶ τὴν Δαλματία μετὰ τὴν Τρίπολιν. Καὶ ἡ Ἀγγλία; Ὁ φιλερηνικὸς ρωσσόφιλος Gladstone εἶχε εἰσακούσει τὰ πλανερὰ λόγια τῆς Ρωσσίας, μέσα σὲ ἐποχὴ εἰρήνης εἶχε καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον,²⁸⁰ πράγμα ποὺ προξένησε ἴσχυος μόνον μιὰ μόνιμη διαμάχη ἀνάμεσα στὴν Ἀγγλίαν καὶ στὴν Γαλλίαν, ἀλλὰ καὶ κάτι πολὺ περισσότερον: ἔκαμε ἀδύνατον μιὰ συμμαχίαν τῶν Τούρκων μετὰ τοὺς Ἀγγλοὺς, οἱ ὅποιοι μόνον εἶχαν ληστέψῃ τοὺς πρώτους, εἶχαν δηλ. ἰδιοποιηθῆ τὸ τουρκικὸν τιμάριον τῆς Αἰγύπτου. Ἐπιπλέον οἱ ρωσσικῆς προετοιμασίαι στὴν Ἀσίαν εἶχαν προχωρήσει ἀρκετὰ, ἔτσι ὥστε σὲ περίπτωσιν πολέμου νὰ προκαλέσων στυοὺς Ἀγγλοὺς πολλὰς δυσκολίας στυς Ἰνδίας. Ποτὲ δὲν εἶχαν δοθῆ τόσαις πολλὰς εὐκαιρίες στυοὺς Ρώσσοις ἢ διπλωματία τους θριαμβεύει ἀπ' ἄκρην σ' ἄκρην.

Ὁ ξεσηκωμὸς τῶν Βουλγάρων ἐναντίον τῆς ρωσσικῆς κυριαρχίας ἔδωσε τὸ πρόσχημα γιὰ ν' ἀρχίσει ἡ ἐκστρατεία. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1885 οἱ Ρῶσοι κορόιδευσαν τοὺς Βουλγάρους τοῦ Βορρᾶ καὶ τοῦ Νότου μετὰ τὴν δυνατότητα τῆς ἔνωσός τους, ποὺ εἶχε γίνῃ.

δεκτὴ μὲ τὴν Εἰρήνην τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, ὅμως εἶχε καταργηθεῖ ἀπὸ τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου.²⁵¹ Ἄν ἐπεφταν καὶ πάλι στὴν ἀγκυλιὰ τῆς Ρωσσίας, τῆς ἀπελευθερώτριας τους, τοὺς ἔλεγαν, τότε ἡ Ρωσσία θὰ ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολὴν τῆς καὶ θὰ πραγματοποιήσει τὴν ἔνωση αὐτῆ· γιὰ νὰ τὸ πετύχουν, ὅμως, αὐτό, οἱ Βούλγαροι ἔπρεπε πρῶτα νὰ διώξουν τὸν Βάττενμπεργκ. Αὐτὸς εἶχε προειδοποιηθεῖ ἔγκαιρα· ἐναντία στὶς συνήθειές του, ἐνέργησε γρήγορα καὶ δραστήρια, πραγματοποιιώντας ὁ ἴδιος, φυσικὰ πρὸς τὸ δικό του συμφέρον, τὴν ἔνωση αὐτῆ,²⁵² ποὺ οἱ Ρῶσοι εἶχαν θελήσει νὰ τὴν κάμουν ἐναντίον του. Ἀπὸ τότε χρονολογεῖται ὁ ἀσυμφιλίωτος ἀγώνας ἀνάμεσα στὸν ἴδιο καὶ στὴν Ρωσσία.

Ὁ ἀγώνας αὐτὸς στὴν ἀρχὴν διεξαγόταν κρυφὰ καὶ ἔμμεσα. Στὰ μικρὰ βαλκανικὰ κράτη ὑπενθυμιζόταν τὸ ὠραῖο δόγμα τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη: ὅταν ἓνας λαὸς ἴσαμε τώρα χωρισμένος, π.χ. ἡ Ἰταλία ἢ ἡ Γερμανία, ἐνώνεται καὶ ὀργανώνεται ὡς ἔθνος, τότε —σύμφωνα μὲ τὸ δόγμα αὐτό— ἄλλα κράτη, π.χ. ἡ Γαλλία, ἔχουν δικαίωμα ἐδαφικῶν ἐπανορθώσεων. Ἡ Σερβία ὑπέκυψε στὸ δέλεαρ αὐτὸ καὶ κήρυξε τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας· ὅμως ἡ Ρωσσία βγήκε ἀπὸ πάνω, γιὰτὶ ὁ πόλεμος τοῦτος, ποῦ ἡ ἴδια τὸν εἶχε προκαλέσει, στὰ μάτια τοῦ κόσμου διεξαγόταν κάτω ἀπ' τὴν αἰγίδα τῆς Αὐστρίας, ἡ ὁποία δὲν τὸν ἐμπόδισε ἀπὸ φόβου ὅτι στὴν Σερβία θὰ μπορούσε νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ ρωσσικὸν κόμμα.— Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς, ἡ Ρωσσία ἀποδιοργάνωσε τὸν βουλγαρικὸν στρατὸ ἀνακαλώντας δλους τοὺς ἀνώτερους ἀξιωματικούς του, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν διοικητῶν ταγμάτων.

Ἀντίθετα σὲ κάθε προσδοκία, ὅμως, οἱ Βούλγαροι, χωρὶς Ρῶσσοις ἀξιωματικούς καὶ σὲ ἀριθμητικὴ σχέση δύο πρὸς τρία ἀπέναντι στοὺς Σέρβους, χτύπησαν στὸ ψαχνὸ καὶ ἔτσι κέρδισαν τὸν σεβασμὸν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῆς ἐκπληκτικῆς Εὐρώπης. Οἱ νίκες αὐτὲς ἔχουν δύο αἰτίαι. Πρῶτα-πρῶτα ὁ Ἀλέξανδρος Βάττενμπεργκ εἶναι βέβαια ὑποχωρητικὸς πολιτικὸς, ἀλλὰ καλὸς στρατιώτης καὶ ἔκανε τὸν πόλεμον ἔτσι ὅπως ἔμαθε στὴν πρωσσικὴ σχολή, ἐνῶ οἱ Σέρβοι μιμοῦνταν τόσο τὴν στρατηγικὴν ὅσο καὶ τὴν τακτικὴν τῶν αὐστριακῶν προτύπων τους. Ἐπιπλέον οἱ Σέρβοι εἶχαν ζήσει ἐδῶ καὶ 60 χρόνια κάτω ἀπὸ τὸ αὐστριακὸν γραφειοκρατικὸν καθεστῶς. Χω-

ρίς νὰ τοὺς χαρίσει ἰσχυρὴ ἀστική τάξη καὶ ἀνεξάρτητους ἀγρό-
τες (δλοὶ τοὺς εἶναι φορτωμένοι ὑποθήκες), τὸ καθεστῶς αὐτὸ εἶχε
ἀρκέσει γιὰ νὰ ὑποσκάψει καὶ νὰ διαλύσει τὰ ὑπολείμματα τοῦ
κομμουνισμοῦ τῶν γενῶν, ὁ ὁποῖος τοὺς εἶχε δώσει δύναμη στὸν
ἀγῶνα τοὺς ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἀντίθετα, στὴν Βουλγαρία
οἱ Τούρκοι δὲν εἶχαν θίξει αὐτοὺς τοὺς λίγο-πολύ κομμουνιστικούς
θεσμούς· αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ἐξαιρετικὴ γενναϊότητα τῶν Βουλγά-
ρων.²⁸¹

Καινούργια ἦττα γιὰ τὴν Ρωσσία, λοιπόν, ἡ ὁποία ἔπρεπε
ν' ἀρχίσει ἐξαρχῆς. Ἀλλὰ ὁ σλαβόφιλος σωβινισμός, ποὺ τὸν εἶχαν
ὑποθάψει ὡς ἀντίβαρο πρὸς τὸ ἐπαναστατικὸ στοιχεῖο, μεγάλωνε
μέρα μὲ τὴ μέρα κι ἔγινε ἤδη κίνδυνος γιὰ τὴν κυβέρνηση. Ὁ τσά-
ρος πηγαίνει στὴν Κριμαία, ὅπου, σύμφωνα, μὲ τὶς ρωσικὲς ἐφη-
μερίδες, θὰ ἐπιχειρήσει κάτι τι πολὺ μεγάλο· πασχίζει νὰ φέρει
τὸν σουλτάνο ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, γιὰ νὰ τὸν ὠθήσει σὲ μιὰ συμ-
μαχία μαζί του, ἀποδειχνοντάς του, ὅτι οἱ τέως σύμμαχοί του —
Ἄυστρια κι ἡ Ἀγγλία— εἶναι προδότες καὶ ληστές, ὅτι ἡ Γαλλία
βαδίζει στὰ χνάρια τῆς Ρωσσίας κι εἶναι ἀφημένη στὸ ἔλεός της.
Ὅμως ὁ σουλτάνος δὲν πείθεται, κι οἱ μεγάλες πολεμικὲς προετοι-
μασίαι στὴ δυτικὴ καὶ στὴ νότια Ρωσσία εἶναι προσωρινὰ ἄσκοπες.

Ὁ τσάρος γυρίζει ἀπὸ τὴν Κριμαία (τὸν περασμένο Ἰούνιο).
Στὸ μεταξὺ ὅμως τὸ σωβινιστικὸ κύμα ἔχει διογκωθεῖ καὶ ἡ κυ-
βέρνηση, ἀντὶ νὰ καταπνίξει αὐτὸ τὸ κίνημα, ποὺ γινόταν ὄλο καὶ
ἰσχυρότερο, συμπαρασύρεται ὄλο καὶ περισσότερο ἀπ' αὐτό, ἔτσι
ὥστε κατὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ τσάρου στὴν Μόσχα ἐπιτρέπεται
στὸν δήμαρχο νὰ μιλήσει ἀνοιχτὰ στὴν προσφώνησή του γιὰ κατὰ-
κτηση τῆς Κωνσταντινουπόλης. Ὁ τύπος, ποὺ βρίσκεται κάτω
ἀπ' τὴν ἐπιρροή —καὶ τὴν προστασία— τῶν στρατηγῶν, διακηρύσ-
σει ἀνοιχτὰ ὅτι ἀναμένει ἀπὸ τὸν τσάρο νὰ ἐνεργήσει ἐναντίον τῆς
Ἀυστρίας καὶ τῆς Γερμανίας, ἀφοῦ αὐτὲς παρεμβάλλουν ἐμπόδια
στὸν δρόμο του· καὶ ἡ κυβέρνηση δὲν τολμᾷ νὰ ἐπιβάλλει στὸν τύπο
σιωπὴ. Κοντολογίης, ὁ σλαβόφιλος σωβινισμός εἶναι ἰσχυρότερος
ἀπὸ τὸν τσάρο, αὐτὸς πρέπει νὰ ὑποχωρήσει, ἀλλιῶς θάχουμε
— ἐπανάσταση τῶν Σλαβοφίλων.

Σ' αὐτὰ προστίθενται οἱ οἰκονομικὲς δυσκολίες. Κανεὶς δὲν

θέλει νὰ δανείσει στὴν κυβέρνηση αὐτή, ποῦ ἀπὸ τὰ 1870-75 δανείστηκε στὸ Λονδίνο £ 70 ἑκατομμύρια (1.750 ἑκατομμύρια φράγκα) καὶ ἀπειλεῖ τὴν εὐρωπαϊκὴ εἰρήνη. Πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια ὁ Bismarck τῆς βρῆκε στὴν Γερμανία δάνειο 375 ἑκατ. φράγκων, ὅμως αὐτὰ φαγώθηκαν ἀπὸ καιρὸ, κι οἱ Γερμανοὶ δὲν θὰ δώσουν δεκάρα δίχως τὴν ὑπογραφή τοῦ Bismarck. Ἐπιπλέον ἡ ὑπογραφή αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ δοθεῖ μονάχα μὲ ταπεινωτικούς ὄρους. Στὸ ἐσωτερικὸ ἐκδίδονται ἤδη πάρα πολλὰ κρατικὰ χρεώγραφα· τὸ ἀσημένιο ρούβλι κάνει 3,80 φράγκα, ἐνῶ τὸ χάρτινο 2,20. Κι οἱ ἐξοπλισμοὶ στοιχίζουσι τοῦ διαβόλου τὸ χρῆμα.

Μὲ δυὸ λόγια, πρέπει νὰ ἀναληφθεῖ δράση. Εἴτε μιὰ ἐπιτυχία πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἴτε ἡ ἐπανάσταση. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Giers ζητᾷ τὸν Bismarck γιὰ νὰ τοῦ ἐξηγήσει τὴν κατάσταση. Καὶ ὁ Bismarck καταλαβαίνει πολὺ καλά. Θὰ ἤθελε νὰ συγκρατήσῃ τοὺς Ρώσσοις, ἀπὸ τὴ μιὰ ἐπειδὴ τοῦ φτάνει πιά ἡ ἀπληστία τους κι ἀπὸ τὴν ἄλλη γιὰτὶ ἔχει στὸ νοῦ του καὶ τὴν Αὐστρία. "Ὅμως ἐπανάσταση στὴν Ρωσσία σημαίνει τὴν ἀνατροπὴ τοῦ βισμαρκιανοῦ καθεστῶτος στὴν Γερμανία. Χωρὶς αὐτὸν τὸν μεγάλο ἐφεδρικό στρατὸ τῆς ἀντίδρασης ἡ κυριαρχία τῶν Πρώσσοις γαιοκτημόνων δὲν θὰ κρατοῦσε οὔτε μιὰ μέρα. Ἡ ἐπανάσταση στὴν Ρωσσία θ' ἄλλαζε μεμιᾶς τὴν κατάσταση στὴν Γερμανία· θὰ ἔθετε τέρμα στὴν τυφλὴ πίστη πρὸς τὴν παντοδυναμία τοῦ Bismarck, ἡ ὁποία συνασπίζει ὄλες τὶς κατέχουσες τάξεις γύρω του· θὰ ἐπιτάχυνε τὴν ὠρίμανση τῆς ἐπανάστασης στὴν Γερμανία.

Ὁ Bismarck, ποῦ δὲν τρέφει καμμιά ψευδαίσθηση ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τοῦ τσαρισμοῦ στὴν Ρωσσία ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο ὀλόκληρου τοῦ συστήματός του, κατάλαβε πολὺ καλά· πῆγε βιαστικὰ-βιαστικὰ στὴν Βιέννη, γιὰ νὰ πεῖ στοὺς φίλους του στὴν Αὐστρία, ὅτι μπροστὰ σ' ἓνα τέτοιον κίνδυνο θὰ ἦταν ἀνάρμοστο νὰ σκοντάψει κανεὶς σὲ ζητήματα φιλαυτίας, ὅτι ἡ Ρωσσία χρειάζεται ἓναν ἐπιφατικὸ θρίαμβο κι ὅτι ἡ Γερμανία κι ἡ Αὐστρία πρέπει νὰ σκύψουσι μπροστὰ στὸν τσάρο γιὰ τὸ δικὸ τους τὸ συμφέρον. Ἄν ὠστόσο οἱ Αὐστριακοὶ ἐπιμείνουν ν' ἀναμιγνύονται στὰ ἐσωτερικὰ τῆς Βουλγαρίας, αὐτὸς θὰ ἐνιπτε τὰς χεῖρας του· θ' ἄβλεπαν δὰ καὶ μοναχοὶ τους ποῦ θὰ ὀδηγοῦσε ἡ τέτοια ἀνάμιξη. Τε-

λικά ό Kálnoky υποχωρεϊ, ό 'Αλέξανδρος Βάττενπεργκ θυσιάζεται και ό Bismarck τ' αναγγέλλει αυτά προσωπικά στον Giers.

'Ακολουθεϊ ή άπαγωγή του Βάττενπεργκ από συνωμότες στρατιωτικούς, και μάλιστα κάτω από συνθήκες που θά πρέπει ν' αναστατώσουν κάθε συντηρητικό με μοναρχικά φρονήματα και προπαντός τους ήγεμόνες, που έχουν και στρατούς. "Όμως ό Bismarck περνά στην ήμερησία διάταξη, εύτυχής που την γλύτωσε τόσο φτηνά.

Δυστυχώς οι Βούλγαροι δείχνουν πολιτική ικανότητα κι ενεργητικότητα, ή όποια κάτω από τις δεδομένες συνθήκες είναι ανοικεια κι ανεπίτρεπτη για σλαβικό έθνος «έλευθερωμένο» από την 'Αγία Ρωσία. Συλλαμβάνουν τους συνωμότες, διορίζουν μια ικανή, δραστήρια και — άδέκαστη κυβέρνηση (ιδιότητα όλότελα ανεπίτρεπτη σ' ένα έθνος που μόλις χειραφετήθηκε!) κι αυτή ξαναφέρει τον Βάττενπεργκ. Αυτός ώστόσο άποδείχνει δλη του την άδυναμία και τó σκάζει. "Όμως οι Βούλγαροι είναι άδιόρθωτοι. Με ή δίχως τον Βάττενπεργκ — άνθίστανται στις κυριαρχικές διαταγές του τσάρου και μάλιστα αναγκάζουν τον ήρωικό Kaulbars νά έξευτελιστεϊ μπροστά σ' όλόκληρη την Εύρώπη.²⁵⁷

Μπορεϊ κανεις νά φανταστεϊ την όργη του τσάρου. "Έχει κερδίσει τον Bismarck, έχει κάμψει την άυστριακή αντίσταση, και τώρα βλέπει νά του μπαίνει στα πόδια αυτός ό μικρός χτεσινός λαός, που όφείλει στον ίδιο ή στον πατέρα του την «ανεξαρτησία» του και δέν καταλαβαίνει, ότι ή ανεξαρτησία αυτή σημαίνει άπλώς τυφλή ύπακοή άπέναντι στον «άπελευθερωτή»! Οι "Έλληνες κι οι Σέρβοι υπήρξαν ήδη πολύ άγνώμονες· αλλά οι Βούλγαροι ξεπερνούν τά όρια του δυνατού. Νά παίρνουν την ανεξαρτησία τους στα σοβαρά — άνήκουστο!

Γιά νά σωθεϊ από την επανάσταση ό τσάρος αναγκάζεται νά κάμει άλλο ένα βήμα πρós τά έμπρός. Κάθε νέο βήμα κάνει όμως τó πράγμα πιό επικίνδυνο, γιατί άπλώς μεγαλώνει τον κίνδυνο ενός εύρωπαϊκού πολέμου, τον όποιό πάντα προσπάθησε ν' άποφύγει ή ρωσική διπλωματία. Είναι βέβαιο, ότι, σέ περίπτωση που μια ρωσική ανάμιξη στην Βουλγαρία θά όδηγοΰσε σέ άκραϊες περιπλοκές, θά έρθει στιγμή όπου θά έκραγεϊ ανοιχτά ή έχθρα ανάμεσα στα ρωσικά και στα άυστριακά συμφέροντα. Και τότε

δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ ἐντοπιστεῖ ὁ πόλεμος. Θὰ γίνεи πόλεμος γενικὸς. Καὶ μὲ τοὺς κατεργαράλους, ποὺ κυβερνᾶνε σήμερα τὴν Εὐρώπη, εἶναι ἀδύνατο νὰ προβλέψεις ποιοί θ' ἀποτελέσουν τὸ κάθε στρατόπεδο. Ὁ Bismarck εἶναι σὲ θέση νὰ συμμαχήσει μὲ τοὺς Ρώσσοις ἐναντίον τῆς Αὐστρίας, ἂν δὲν ὑπάρχει ἄλλο μέσο νὰ σταματήσῃ τὴν ἐπανάσταση στὴν Ρωσσία. Πιθανότερος ὁμοίως εἶναι ἓνας πόλεμος τῆς Αὐστρίας μὲ τὴν Ρωσσία· ἡ Γερμανία θὰ τρέξει νὰ βοηθήσῃ τὴν Αὐστρία μονάχα σὲ περίπτωσι ἀνάγκης, γιὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἐκμηδενισμό τῆς.

Ἰσαμε τὴν ἀνοιξή —γιατὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀπρίλη δὲν θὰ μπορέσουν ν' ἀρχίσουν μεγάλο πόλεμο στὸν Δούναβη— οἱ Ρῶσοι θὰ κάνουν τὰ πάντα γιὰ νὰ πιάσουν στὰ δίχτυα τοὺς τὴν Τουρκία, κι ἡ προδοσία τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἀπέναντι στὴν Τουρκία τοὺς ἔχει προλεῖάνει τὸ ἔδαφος. Σκοπὸς τοὺς εἶναι νὰ καταλάβουν τὰ Δαρδανέλλια κι ἔτσι νὰ μετατρέψουν τὴν Μαύρη Θάλασσα ἢ ῥωσσικὴ λίμνη, σ' ἓνα ἀπρόσβλητο καταφύγιο γιὰ τὴν κατασκευὴ ἑνὸς ἰσχυροῦ στόλου· αὐτὸς θὰ ἀπέπλεε ἀπὸ κεῖ γιὰ νὰ κυριαρχήσῃ· σ' ὅ,τι ὁ Ναπολέοντας ὀνόμαζε γαλλικὴ λίμνη, δηλ. στὴν Μεσόγειο. Ἀκόμα, ὡστόσο, δὲν ἔφτασαν ἴσαμε ἐκεῖ, ἂν καὶ οἱ λιγοστοὶ ὀπαδοὶ τοὺς στὴν Σόφια πρὸδωσαν τὶς μυστικὰς τοὺς ἐπιθυμίας.²⁵⁹

Αὕτῃ εἶναι ἡ κατάστασι. Γιὰ νὰ ἐμποδίσῃ μιὰ ἐπανάστασι στὴν Ρωσσία, ὁ τσάρος πρέπει νὰ βάλῃ στὸ χέρι τὴν Κωνσταντινούπολη...

Ὁ Engels στὸν P. Lafargue, 25/26.10.1886

115

[Ἡ ἀνατροπὴ τοῦ τσαρισμοῦ καὶ ἡ χειραφέτησι τῶν ἐθνικοτήτων]

...Ἡ ἀνατροπὴ τοῦ τσαρισμοῦ, ἡ κατάλυσι αὐτοῦ τοῦ ἐφιάλτη, ποὺ πλακώνει ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη, αὕτῃ εἶναι κατὰ τὴν γνώμη μας ὁ πρῶτος ὄρος τῆς χειραφέτησι τῶν ἐθνῶν τῆς κεντρικῆς κι ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Μόλις ἀνατραπεῖ ὁ τσαρισμὸς θὰ καταρ-

ρεύσει ἢ ἀνόσια δύναμη, πού σήμερα ἐκπροσωπεῖ ὁ Bismarck, γιατί θά τῆς ἀφαιρεθεῖ τὸ κύριο στήριγμά της· ἡ Αὐστρία θά διαλυθεῖ, γιατί θά χάσει τὸν μόνο λόγο τῆς ὑπαρξῆς της, δηλ. νὰ ἐμποδίζει μὲ τὴν παρουσία της τὸν τσαρισμὸ νὰ καταπιεῖ τὰ διασκορπισμένα ἔθνη τῶν Καρπαθίων καὶ τῶν Βαλκανίων· ἡ Πολωνία θά σηκωθεῖ καὶ πάλι ὀρθή· ἡ Μικρορωσσία θά μπορέσει νὰ ἐπιλέξει ἐλεύθερα τοὺς πολιτικούς της δεσμούς· οἱ Ρουμάνοι, οἱ Μαγυάροι, οἱ Νοτιοσλάβοι θά μπορέσουν νὰ ρυθμίσουν μεταξὺ τους τὶς ὑποθέσεις καὶ τὰ μεθοριακὰ τους προβλήματα δίχως ξένη ἀνάμιξη· καί, τέλος, τὸ εὐγενικὸ ἔθνος τῶν Μεγαλωρώσων δὲν θά ἐπιδιώκει πιά ἀνόητες κατακτήσεις πρὸς ὄφελος τοῦ τσαρισμοῦ, παρὰ θά ἐκπληρώσει τὸν ἀληθινὸ ἐκπολιτιστικὸ του προορισμὸν στὴν Ἀσία καὶ θ' ἀναπτύξει σὲ συνάφεια μὲ τὴν Δύση τὶς σημαντικὰς πνευματικὰς του ἰκανότητες, ἀντὶ νὰ στέλνει τὰ καλύτερα τέκνα του στὸ ἰκρίωμα καὶ στὰ κάτεργα.

Ἄλλωστε οἱ Ρουμάνοι θά πρέπει νὰ γνωρίζουν τὸν τσαρισμὸ: ἀρκετὰ ὑπέφεραν ἀπὸ τὸ «Règlement organique»²¹ τοῦ Κισσέλεβ, ἀπὸ τὴν κατάπιξι τῆς ἐξέγερσης τοῦ 1848,²¹ ἀπὸ τὴν διπλὴ ἀρπαγὴ τῆς Βεσσαραβίας,^{23, 251} ἀπὸ τὶς ἀναρίθμητες εἰσβολὰς στὴν Ρουμανία, ἡ ὁποία γιὰ τὴν Ρωσσία δὲν ἦταν τίποτε παραπάνω ἀπὸ στρατόπεδο στὸν δρόμο πρὸς τὸν Βόσπορο, κι ἀπὸ τὴν βεβαιότητα, ὅτι ἡ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία τῆς Ρουμανίας θά ἔπαυε τὴν ἡμέρα πού θά ἐκπληρωνόταν τὸ ὄνειρο τοῦ τσαρισμοῦ, ἡ κατάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἰσαμε τότε ὁ τσαρισμὸς θά σᾶς βαυκαλλίσει μὲ ὑποσχέσεις, θυμίζοντάς σας τὴν ρουμανικὴν Τρανσυλβανία, πού βρισκεται στὰ χέρια τῶν Μαγυάρων, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ τσαρισμὸς τὴν κρατᾷ χωρισμένη ἀπὸ τὴν Ρουμανία· ἂν αὔριο στὴν Πετρούπολη ἔπεφτε ὁ δεσποτισμὸς, μεθαύριο στὴν Εὐρώπη δὲν θά ὑπῆρχε Αὐστροουγγαρία...

Ἄ Ο Engels στὸν I. Nadejde, 4.1.1888

116

[Τὸ κρητικὸ ζήτημα]

...Οἱ Ρῶσοι παραμένουν πάντα γεροὶ στὶς ἀπάτες. Πρῶτα οἱ atrocities⁷⁷ στὴν Ἀρμενία κι ὕστερα πάλι κάμποσες στὰ σερβικὰ σύνορα. Κατόπιν τὸ μεγαλοσερβικὸ κράτος, ποὺ τὸ ἔδειξαν στοὺς Σέρβους μέσα στὴν *laterna magica*,⁷⁸ καὶ ὁ ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα μιᾶς σερβικῆς στρατιωτικῆς σύμβασης μὲ τὴν Ρωσσία. Τώρα οἱ ταραχὲς στὴν Κρήτη, οἱ ὁποῖες, κατὰ τρόπο παράδοξο, ἄρχισαν ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τῆς Κρήτης σκοτώνονταν μεταξὺ τους, ὥσπου ὁ Ρῶσσος πρόξενος τὰ κατάφερε νὰ τοὺς ἐνώσει γιὰ νὰ σφαγοῦν ὅλοι μαζὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ ἡ ἡλίθια τουρκικὴ κυβέρνησις στέλνει στὴν Κρήτη τὸν Σακίρ πασά, ποὺ ἦταν 8 χρόνια Τούρκος πρεσβευτὴς στὴν Πετρούπολη κι ἐκεῖ ἐξαγοράστηκε ἀπὸ τοὺς Ρῶσσοις. "Ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστορία στὴν Κρήτη ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἀποσκοπεῖ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Ἀγγλοὺς νὰ συνάψουν συμμαχία μὲ τὴν Πρωσσία. Γι' αὐτὸ καὶ τὴν ἄρχισαν ἀκριβῶς ὅταν ὁ Γουλιέλμος ἦρθε ἐδῶ²⁶⁵ — γιὰ νὰ μπορέσει ὁ Gladstone νὰ ἐπιδείξῃ πάλι τὸν φιλελληνισμό του καὶ οἱ φιλελεύθεροι νὰ ἐνθουσιαστοῦν γιὰ τοὺς Κρητικὸς προβατοκλέφτες. Ὁ Γουλιέλμος ἤθελε νὰ «καπελώσῃ» τοὺς Ρῶσσοις, νὰ ἐξασφαλίσῃ στοὺς Ἕλληνας τὴν Κρήτη ὡς γαμήλιο δῶρο τῆς ἀδελφῆς του,²⁶⁶ κἀνοντας μὲ μόνη τὴν γοητεία τῆς παρουσίας του τὸν σουλτάνο νὰ τὴν ἐκχωρήσῃ· ὅμως οἱ Ρῶσοι τοῦ ἔδειξαν ἀκόμα μιὰ φορά, ὅτι ἀπέναντί τους εἶναι μοναχὰ ἓνας κοντὸς νεαρός: ἂν ἡ Ἑλλάδα πάρῃ τὴν Κρήτη, αὐτὸ θὰ γίνῃ μόνον ἐλέφ τῆς Ρωσσίας...

Ἁ Engels στὸν Fr. A. Sorge, 17.8.1889

117

[Οἱ ρωσικὲς κινήσεις στὴν Ἀνατολὴ
καὶ οἱ ἀνασχαιτικοὶ παράγοντες]

...Γιὰ τὴν ἐπόμενη ἐκστρατεία τῆς στὴν Ἀνατολὴ ἢ πετροπολί-
τικῆ διπλωματία ὑπολόγιζε στὴν ἀνάληψη τῆς κυβέρνησης ἀπὸ τὸν
Gladstone, τὸν φίλο τῆς Ρωσσίας καὶ θαυμαστὴ τῆς divine figure
of the North,⁸ ὅπως ὀνόμαζε τὸν Ἀ[λέξανδρο] Γ'. Σειρὰ εἶχαν
οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Κρητικοί, καὶ θὰ μπορούσε ν' ἀκολουθήσει καὶ
ἓνας ἀντιπερισπασμὸς στὴ Μακεδονία· μὲ μιὰ Γαλλία δούλη τοῦ
τσάρου καὶ μιὰ εὐμενὴ Ἀγγλία οἱ Ρῶσοι θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ
διακινδυνεύσουν ἓνα ἀκόμη βῆμα πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ μάλιστα νὰ
πάρουν καὶ τὸ Τσάριγκραντ,⁸ χωρὶς ἢ Γερμανία ν' ἀποτολήσει
πόλεμο κάτω ἀπὸ τόσο δυσμενεῖς συνθήκες. Κι ἂν τὸ Τσάριγκραντ
κατακτιοῦνταν, τότε θὰ μπορούσαν νὰ ἐλπίζουν σὲ μιὰ μακρὰ πε-
ρίοδο σωβινιστικῆς μέθης γιὰ τὴ νίκη αὐτή, ὅπως τὴν εἶχαμε καὶ
στὴν Γερμανία μετὰ τὰ 1866 καὶ τὰ 1870. Γι' αὐτὸ καὶ θεωρῶ
τὸ ἀντισαρικό αἶσθημα, ποῦ ἀναζωπυρώνεται στοὺς κύκλους τῶν
Ἀγγλων φιλελευθέρων, ἐξαιρετικὰ σπουδαῖο γιὰ τὴν ὑπόθεσή μας...

Ἅ Engels στὴν Β. Ζάσουλιτς, 3.4.1890

118

Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ ρωσικοῦ τσαρισμοῦ²⁸⁷

...Εἶναι ἀδύνατο νὰ γράψεις στὴν Ἀγγλία γιὰ τὴν ρωσικὴ ἐξω-
τερικὴ πολιτικὴ δίχως νὰ θυμηθεῖς ἀμέσως τὸ ὄνομα τοῦ David
Urquhart. Πενήντα χρόνια δούλεψε ἀκούραστα γιὰ νὰ διαδώσει
στοὺς συμπατριῶτες του τὴν γνώση τῶν σκοπῶν καὶ τῶν μεθόδων
τῆς ρωσικῆς διπλωματίας, ζήτημα ποῦ γνώριζε ἀπόλυτα· καὶ ὅ-
μως, ἢ μόνη ἀνταμοιβὴ τῶν κόπων του ἦταν ὁ περιγελῶς καὶ ἡ
φήμη τῆς ἀφόρητης πλήξης. Βέβαια ὁ συνηθισμένος φιλισταῖος³

κατατάσσει στην κατηγορία αὐτὴ ὅποιονδήποτε ἐπιμένει σὲ θέματα πού δὲν εἶναι χειροπιαστά, ὅσο κι ἂν εἶναι σπουδαῖα. Γι' αὐτὸ κι ὁ Urquhart, πού περιφρονοῦσε τὸν φιλισταῖο δίχως νὰ καταλαβαίνει οὔτε τὸν χαρακτήρα του οὔτε ὅτι πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἱστορικὰ ἀναπόδραστος, ἦταν καταδικασμένος ν' ἀποτύχει. Ἦταν Τόρης τῆς παλιᾶς σχολῆς, κι εἶχε πάντα κατὰ νοῦ τὸ γεγονός ὅτι στὴν Ἀγγλία ἴσαμε σήμερα μονάχα οἱ Τόρηδες εἶχαν ἀντισταθεῖ τελεσφόρα στὴν Ρωσσία κι ὅτι ἡ δράση τῶν Ἀγγλων καὶ ξένων φιλελευθέρων, μαζί καὶ ὀλόκληρο τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης, σὲ γενικὲς γραμμὲς εἶχαν προσφέρει πλεονεκτήματα στὴν Ρωσσία· γιὰ τοῦτο καὶ πίστευε ὅτι, γιὰ νὰ προβληθεῖ ἀντίσταση στὶς ρωσικὲς ὑπερβάσεις, πρέπει νὰ εἶσαι Τόρης (ἢ Τοῦρκος) κι ὅτι κάθε φιλελεύθερος ἢ ἐπαναστάτης ἦταν ρωσικὸ ὄργανο, εἴτε τὸ ἤξερε εἴτε ὄχι. Ἡ συνεχὴς του ἐνασχόληση μὲ τὴν ρωσικὴ διπλωματία τὸν ἔκανε νὰ τὴν θεωρεῖ κάτι παντοδύναμο καὶ τὸν μοναδικὸ ἐνεργὸ παράγοντα τῆς σύγχρονης ἱστορίας, πού κρατοῦσε στὰ χέρια του σὰν παθητικὰ ἐργαλεῖα ὅλες τίς ἄλλες κυβερνήσεις, ἔτσι ὥστε, ἂν παραβλέψουμε τίς ἐξίσου ὑπερβολικὲς του ἐκτιμήσεις γιὰ τὴν ἰσχὺ τῆς Τουρκίας, δὲν μπορούμε νὰ ἐξηγήσουμε γιὰτι αὐτὴ ἡ παντοδύναμη ρωσικὴ διπλωματία δὲν ἔβαλε ἀπὸ καιρὸ στὸ χέρι τὴν Κωνσταντινούπολη. Γιὰ νὰ ἀναγάγει λοιπὸν ὀλόκληρη τὴν σύγχρονη ἱστορία, ἀπὸ τὴν γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ μετὰ, σὲ διπλωματικὴ παρτίδα σκακιοῦ μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Τουρκίας, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα εὐρωπαϊκὰ κράτη ἀποτελοῦσαν πιόνια τῆς Ρωσσίας, ὁ Urquhart ἔπρεπε νὰ ἐμφανίζεται σὰν κάποιος προφήτης τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ὁποῖος ἀντὶ γιὰ ἀπλὰ ἱστορικὰ γεγονότα δίδασκε μιὰ ἀπόκρυφη διδασκαλία σὲ μυστηριώδη ὑπερδιπλωματικὴ γλώσσα, γεμάτη ὑπαινιγμούς σὲ γεγονότα πού δὲν ἦσαν γενικὰ γνωστά, ἀλλὰ καὶ πού οὔτε κἀν δηλώνονταν ξεκάθαρα· κι ὁ ὁποῖος κήρυσσε ὡς ἀλάθευτα γιαιτροσόφια ἐνάντια στὴν ὑπεροχὴ τῆς ρωσικῆς διπλωματίας σὲ σχέση μὲ τὴν ἀγγλικὴ τὴν ἐπιαναφορὰ τῆς μομφῆς κατὰ τῶν ὑπουργῶν καὶ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἀπὸ τὸ μυστικὸ ἀνακτοβούλιο. Ὁ Urquhart ἦταν ἄνθρωπος μὲ μεγάλη ἀξία καὶ ἐπιπλέον φίνος Ἀγγλος τῆς παλιᾶς σχολῆς· ὅμως οἱ Ρῶσοι διπλω-

μάτες θά μπορούσαν θαυμάσια νά ποῦν: Si M. Urquhart n'existait pas, il faudrait l'inventer...^{ρ1γ} 288

... Ἄλλὰ ἄς ξαναγυρίσουμε στήν Ρωσία τοῦ 1760. Ἡ ὁμογενής καί ἀπρόσβλητη αὐτή χώρα εἶχε ὡς γείτονες ἀποκλειστικά γῶρες, πού ἐπιφανειακά ἤ πραγματικά βρίσκονταν σέ κατάσταση ξεπεσμοῦ καί ζύγωναν στήν διάλυση, ὄντας ἔτσι καθαρῆ matiere à conquêtes...^{ρ1γ} Στό Νότο οἱ Τοῦρκοι καί οἱ φόρου ὑποτελεῖς τους Τάταροι τῆς Κριμαίας, συντρίμμια παλιοῦ μεγαλείου· ἡ ἐπιθετική ἰσχύς τῶν Τούρκων εἶχε σπάσει ἀπό ἕκατό χρόνια, ἡ ἀμυντική τους δύναμη ἦταν ἀκόμη σημαντική, ὅμως κι αὐτή μειωνόταν· τὸ σαφέστερο σημάδι τούτης τῆς αὔξουσας ἀδυναμίας ἦσαν οἱ ἀρχές ἐπαναστατικῶν συσπάσεων μέσα στοὺς ὑποταγμένους Χριστιανούς, Σλάβους, Ρουμάνους κι Ἕλληνες, πού ἀποτελοῦσαν τὴν πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου. Οἱ Χριστιανοὶ αὐτοὶ ἦσαν σχεδὸν ἀποκλειστικά ἑλληνορθόδοξοι θρησκευματος κι ἔτσι εἶχαν θρησκευτικὴ συγγένεια μὲ τοὺς Ρώσους, ἐνῶ ὅσοι ἦσαν Σλάβοι, δηλ. οἱ Σέρβοι καί οἱ Βούλγαροι, εἶχαν καί συγγένεια φυλετική. Ἡ Ρωσία λοιπὸν δὲν χρειαζόταν τίποτε ἄλλο παρὰ νά διακηρύξει τὴν ἀποστολὴ της ὡς προστάτριας τῆς καταπιεσμένης Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας καί τῶν δεσμετῶν Σλάβων κι ἀμέσως εἶχε ἔτοιμο ἐδῶ τὸ πεδίο τῆς κατάκτησης κάτω ἀπ' τὸν μανδύα τῆς ἀπελευθέρωσης. Παρόμοια, νοτιῶς τοῦ Καυκάσου βρίσκονταν μικρὰ χριστιανικά κράτη καί Χριστιανοὶ Ἀρμένιοι ὑπὸ τουρκικὴ ἐπικυριαρχία, καί ὁ τσαρισμὸς μπορούσε νά παρουσιαστεῖ ὡς «ἀπελευθερωτὴς» τους. Κι ἔπειτα, ἐδῶ στό Νότο περίμενε τὸν ἀπληστο κατακτητὴ ἕνα γέρας, πού δεύτερο σὰν κι αὐτὸ δὲν εἶχε νά ἐπιδειξέι ἡ Εὐρώπη: τὴν παλιὰ πρωτεύουσα τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, τὴν μητρόπολη ὀλόκληρου τοῦ ὀρθόδοξο κόσμου, τὴν πόλη, τῆς ὀποίας ἡ ρωσικὴ ὀνομασία ἤδη ἐκφράζει τὴν κυριαρχία πάνω στήν Ἀνατολή καί τὸ γόητρο πού περιβάλλει τὸν κάτοχό της στὰ μάτια τῆς ἀνατολικῆς Χριστιανοσύνης: Κωνσταντινούπολη-Τσάριγκραντ.⁸

Ἄλλὰ τὸ Τσάριγκραντ ὡς τρίτη ρωσικὴ πρωτεύουσα κοντὰ στήν Μόσχα καί στήν Πετρούπολη δὲν σήμαινε μονάχα τὴν ἠθικὴ κυριαρχία πάνω στήν ἀνατολικὴ Χριστιανοσύνη, ἀλλὰ καί ἦταν τὸ

άποφασιστικό βήμα για την κυριαρχία πάνω στην Εύρώπη. Ήταν ή άποκλειστική κυριαρχία στην Μαύρη Θάλασσα, στην Μικρά ΄Ασία και στην Βαλκανική χερσόνησο. Ήταν, αν τó ήθελε ó τσάρος, τó κλείσιμο τής Μαύρης Θάλασσας για όλους τούς έμπορικούς και πολεμικούς στόλους εκτός άπό τόν ρωσικό, ή μετατροπή της σέ ρωσικό πολεμικό λιμάνι και σέ άποκλειστικό πεδίο έλιγμών τού ρωσικού στόλου, πού άπ' αύτή την σίγουρη θέση άναμονής μπορούσε όποτε τó έπιθυμούσε νά βγει, περνώντας τόν όχυρωμένο Βόσπορο, και νά καταφύγει και πάλι εκεί...

...Οί ρωσικοί πόλεμοι έναντίον τής Τουρκίας πέφτουν πάντοτε σ' έποχές όπου ή Ρωσία έχει ειρήνη στα δυτικά της σύνορα κι ή Εύρώπη είναι άλλου άπασχολημένη. ΄Η Αικατερίνη έκανε δύο τέτοιους πολέμους. ΄Ο πρώτος έδωσε κατακτήσεις στην θάλασσα τού ΄Αζόφ και την άνεξαρτησία τής Κριμαίας, πού τέσσερα χρόνια κατόπιν μετατράπηκε σέ ρωσική έπαρχία.⁵² ΄Ο δεύτερος²¹³ προώθησε τά σύνορα τής Ρωσίας άπό τó Βούγ ως τόν Δνειστερο. Και στους δύο πολέμους Ρώσοι πράκτορες είχαν παροτρύνει τούς "Έλληνες νά έξεγερθούν έναντίον τών Τούρκων. Φυσικά ή ρωσική κυβέρνηση άφησε τελικά τούς έξεγερμένους στα κρύα τού λουτρού...

...Στην περίπτωση αύτή²⁶⁹ φάνηκε και πάλι, τί τεράστια πλεονεκτήματα δίνει στην Ρωσία ή σίγουρη στρατηγική της θέση. Νικημένη σέ δύο εκστρατείες, κέρδισε καινούργια έδάφη εις βάρος τού τέως συμμαχού της κι έπιπλέον την συμμαχία με τόν Ναπολέοντα για την μοιρασιά τού κόσμου: για τόν Ναπολέοντα ή Δύση και για τόν ΄Αλέξανδρο ή ΄Ανατολή!

΄Ο πρώτος καρπός τούτης τής συμμαχίας ήταν ή κατάκτηση τής Φινλανδίας...²⁷⁰ Όμως ή Φινλανδία ήταν μονάχα τó προανάκρουσμα. Τó ουσιαστικό για τόν ΄Αλέξανδρο ήταν, όπως πάντα, τó Τσάριγκραντ.⁸ Στο Τιλιτ και στην ΄Ερφούρτη ó Ναπολέοντας τού είχε ύποσχεθεί ρητά την Μολδαβία και την Βλαχία κι έπιπλέον είχε άφήσει νά διαφανεί ή προοπτική ένός διαμελισμού τής Τουρκίας, άπό τόν όποίο ώστόσο θά έξαιρούνταν ή Κωνσταντινούπολη. ΄Από τά 1806 ή Ρωσία βρισκόταν σ' έμπόλεμη κατάσταση με την Τουρκία.²³ αύτήν τή φορά είχαν έξεγερθεί όχι μόνο

οί "Ελληνες, αλλά και οί Σέρβοι. "Ομως ό,τι για τούς Πολωνούς ίσχυε μόνο ειρηνικά, για τούς Τούρκους ίσχυε στά σοβαρά: ή άταξία τούς κρατούσε όρθούς. "Ο άκατάλυτος άπλός στρατιώτης, τó τέκνο τού άκατάλυτου Τούρκου άγρότη, άκριβώς μέσα άπ' αύτή τήν άταξία έβρισκε τήν εύκαιρία νά έπανορθώσει ό,τι χαλούσαν οί διεφθαρμένοι πασάδες. Οί Τούρκοι νικήθηκαν, όμως δέν γονάτισαν, κι ό ρωσσιός στρατός προχωρούσε άργά μόνο στόν δρόμο πρós τó Τσάριγκραντ...

...Γι' αύτήν²⁷¹ τó μόνο ουσιαστικό ήταν νά έκμεταλλευτεί τήν μόλις άποκτημένη ήγεμονία της στήν Εύρώπη για νά κάνει ένα άκόμη βήμα πρós τó Τσάριγκραντ. Για τόν σκοπό αύτό ειχε τήν δυνατότητα νά βάλει σ' ένεργεια τρεις μοχλούς: τούς Ρουμάνους, τούς Σέρβους και τούς "Ελληνες. Οί "Ελληνες ήσαν τó εύχρηστότερο στοιχείο. Ήσαν έμπορικός λαός, και οί έμποροι υπέφεραν περισσότερο άπό τήν καταπίεση τών Τούρκων πασάδων. "Ο Χριστιανός άγρότης κάτω άπό τήν τουρκική κυριαρχία ζούσε, άπό ύλική άποψη, καλύτερα άπό άλλου. Ειχε διατηρήσει τούς προτουρκικούς του θεσμούς και όλη του τήν αύτοκυβέρνηση: όσο πλήρωνε τούς φόρους του, ό Τούρκος κατά κανόνα δέν γνοιαζόταν γι' αύτόν: σπάνια μόνο ήταν έκτεθειμένος σέ βιαιοπραγίες σάν κι αύτές πού ήταν άναγκασμένος νά υπομένει ό δυτικοευρωπαίος άγρότης άπό τούς εύγενείς. Ήταν ζωή άναξιοπρεπής, πού μόλις γινόταν άνεκτή [άπό μέρους τού κατακτητή], δέν ήταν όμως και ύλικά πιεσμένη: πάντως δέν ήταν άταίριαστη με τήν τοτινή πολιτισμική κατάσταση τών λαών εκείνων, και γι' αύτό χρειάστηκε πολύς καιρός ώσπου ν' ανακαλύψει ό Σλάβος ραγιάς, ό,τι ή ζωή αύτή είναι άφόρητη. "Αντίθετα, τó έμπόριο τών "Ελλήνων ειχε άνθήσει γρήγορα, άπό τότε πού ή τουρκική κυριαρχία τούς έλευθέρωσε άπό τόν καταθλιπτικό συναγωνισμό τών Βενετών και τών Γενοβέζων, κι ειχε γίνει κίβλας τόσο σημαντικό, ώστε δέν μπορούσε πιά νά σηκώσει τήν τουρκική κυριαρχία. Πράγματι, ή τουρκική κυριαρχία, όπως και κάθε άνατολική, είναι άσυμβίβαστη με τήν καπιταλιστική κοινωνία: όση υπεραξία κερδίζεται δέν είναι σίγουρη άπό τά χέρια άρπακτικών σατραπών και πασάδων: λείπει ό πρῶτος βασικός όρος τής άστικῆς προσοδοφόρας δραστηριότητας: ή ασφάλεια τού

προσώπου καὶ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ ἐμπόρου. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξο πού οἱ Ἕλληνες ξεσηκώθηκαν τώρα ἀκόμα μιὰ φορά, ἀφοῦ ἀπὸ τὰ 1774 εἶχαν ἦδη δυὸ φορές ἀποπειραθεῖ νὰ ἐξεγερθοῦν.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐξέγερση πρόσφερε λοιπὸν τὴν χειρολαβή· γιὰ νὰ μπορέσει ὅμως ἡ ρωσικὴ διπλωματία νὰ τὴν πιέσει μὲ δύναμη, ἔπρεπε νὰ ἐμποδιστεῖ ἡ ἀνάμιξη τῆς Δύσης, ἔπρεπε, δηλ. νὰ παραμείνει ἀπασχολημένη μὲ τὰ ἐσωτερικὰ της προβλήματα. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ εἶχε προσφέρει λαμπρὴ προεργασία ὁ κούφιος λόγος γιὰ τὴν «νομιμότητα». Οἱ νόμιμοι κύριοι εἶχαν γίνεи παντοῦ μισητοὶ πέρα γιὰ πέρα. Οἱ προσπάθειες παλινόρθωσης τῆς προεπαναστατικῆς κατάστασης ἀναστάτωσαν τὴν ἀστικὴ τάξη σ' ὀλόκληρη τὴν Δύση· στὴν Γαλλία καὶ στὴν Γερμανία ἡ κατάσταση βρισκόταν σὲ ἀνάβρασμό, στὴν Ἰσπανία καὶ στὴν Ἰταλία ξέσπασαν ἀνοιχτὲς ἐξεγέρσεις. Ἡ τσαρικὴ διπλωματία εἶχε βαλμένο τὸ χεράκι της σ' ὅλες αὐτὲς τὶς συνωμοσίες καὶ ἐξεγέρσεις. Ὅχι, ὅτι τὶς ἔκαμε ἡ ἔστω ὅτι συνέβαλε οὐσιαστικὰ στὶς στιγμιαῖες τους ἐπιτυχίες· ὅμως μὲ τοὺς ἐπίσημους ἐκπροσώπους της ἔκαμε, ὅτι μποροῦσε γιὰ νὰ σπεῖρει ταραχὴ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν νομίμων συμμάχων της. Ὅμως προστάτευε ἄμεσα τὰ ἐπαναστατικὰ στοιχεῖα τῆς Δύσης μὲ τὸ προσωπεῖο τοῦ φιλελληνισμοῦ — καὶ ποιοὶ ἄλλοι ἦσαν οἱ Φιλέλληνες, πού μάζεβαν χρήματα καὶ ἔστελναν ὀλόκληρα ἔνοπλα ἐπικουρικὰ σώματα στὴν Ἑλλάδα, ἂν ὄχι οἱ Καρμπονάροι καὶ ἄλλοι φιλελεύθεροι τῆς Δύσης;

Ὅλα αὐτὰ δὲν ἐμπόδισαν τὸν πεφωτισμένο τσάρο Ἀλέξανδρο νὰ καλέσει τοὺς νόμιμους συναδέλφους του στὰ συνέδρια τοῦ Ἄαχεν, τοῦ Τρόππαου, τοῦ Λάιμπαχ καὶ τῆς Βερόνας, νὰ πάρουν τὰ πιὸ ἐνεργὰ μέτρα ἐναντίον τῶν ἐξεγερμένων ὑπηκόων τους καὶ νὰ στείλει στὰ 1821 τοὺς Αὐστριακοὺς στὴν Ἰταλία καὶ στὰ 1823 τοὺς Γάλλους στὴν Ἰσπανία γιὰ νὰ καταστείλουν τὴν ἐπανάσταση¹⁰ — καὶ ἀκόμα καὶ νὰ καταδικάσει φαινομενικὰ τὴν ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων, ἐνῶ ταυτόχρονα τὴν ὑποκινούσε ὁ ἴδιος καὶ ἔβαζε ἀνθρώπους του νὰ ἐνθαρρύνουν τοὺς Φιλέλληνες τῆς Δύσης ὥστε νὰ διπλασιάσουν τὴν δραστηριότητά τους. Καὶ πάλι ἡ ἡλίθια Εὐρώπη πιάστηκε κορόιδο μὲ τρόπο ἀπίστευτο· στοὺς ἡγεμόνες καὶ στοὺς ἀντιδραστικούς ὁ τσάρος κήρυσσε τὴ νομιμότητα, στοὺς φιλελεύθερους

φιλισταίους ἀπελευθέρωση τῶν λαῶν καὶ διαφωτισμό, καὶ τὸν πίστευαν κι οἱ δύο.

Στὴν Βερὸνα¹⁰ ὁ Γάλλος ὑπουργός, ὁ ρομαντικὸς Chateaubriand, πιάστηκε ὀλότελα στὰ δίχτυα τοῦ τσάρου. Τοῦτος ἔδωσε στοὺς Γάλλους ἐλπίδες ὅσο ἀφορᾷ τὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Ρήνου, ἂν τὰ πῆγαιναν καλὰ κι ὠραῖα μὲ τὴν Ρωσσία. Μ' αὐτὴ τὴν ἐλπίδα, πού ἀργότερα, ἐπὶ Καρόλου Ι', ἐπιρρώθηκε μὲ δεσμευτικὲς ὑποσχέσεις, ἡ ρωσικὴ διπλωματία ἔσερνε ἀπὸ τὴν μύτη τὴν Γαλλία καὶ κατεύθυνε, μὲ λίγες διακοπές, τὴν γαλλικὴ διπλωματία στὴν Ἀνατολὴ ὡς τὰ 1830.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ φιλόνηρωπη πολιτικὴ τοῦ τσάρου, ἡ ὁποία μὲ πρόσχημα τὴν ἀπελευθέρωση τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν μωαμεθανικὸ ζυγὸ προσπαθοῦσε νὰ πάρει ἡ ἴδια τὴν θέση τῶν Μωαμεθανῶν, δὲν ἔκανε τίς ἐπιθυμητὲς προόδους. Γιατὶ, ὅπως λέει ὁ Ρῶσσος πρεσβευτὴς στὸ Λονδίνο Lieven (ἀναφορὰ ἀπὸ 18/30 Ὀκτωβρίου 1825):

«Ὁλόκληρη ἡ Εὐρώπη ἀτενίζει μὲ τρόμο τοῦτο τὸν ρωσικὸ κολοσσό, πού ἡ γιγάντια δύναμή του περιμένει ἕνα μονάχα σημεῖο, γιὰ νὰ τεθεῖ σὲ κίνηση ἐναντίον της. Συμφέρον της ἐπομένως εἶναι νὰ προστατέψει τὴν τουρκικὴ ἰσχύ, τοῦτο τὸν φυσικὸ ἔχθρὸ τῆς αὐτοκρατορίας μας».

Ὁ πόλεμος στὴν Ἑλλάδα παρατεινόταν μὲ ἐναλλασσόμενες ἐπιτυχίες, ἐνῶ ἀπέτυχαν ὅλες οἱ προσπάθειες τῆς Ρωσσίας νὰ εἰσβάλλει μὲ ὑψηλὴ εὐρωπαϊκὴ συναίνεση στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες κι ἔτσι νὰ ἐξαναγκάσει τοὺς Τούρκους σὲ συνθηκολόγηση. Τότε, στὰ 1825, οἱ Τοῦρκοι πῆραν αἰγυπτιακὴ βοήθεια· οἱ Ἕλληνες νικῆθηκαν παντοῦ κι ἡ ἐξέγερση σχεδὸν καταπνίγηκε. Ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ στεκόταν μπροστὰ ἢ σὲ μιὰν ἡττα ἢ σὲ μιὰν τολμηρὴ ἀπόφαση.

Ὁ πρωθυπουργὸς Νέσσελροντ ζήτησε τὴν συμβουλὴ τῶν πρεσβευτῶν του. Ὁ Pozzo di Borgo στὸ Παρίσι (ἀναφορὰ ἀπὸ 4/16 Ὀκτωβρίου 1825) καὶ ὁ Lieven στὸ Λονδίνο (ἀναφορὰ ἀπὸ 18/30 Ὀκτωβρίου 1825) τάχθηκαν ἀνεπιφύλακτα ὑπὲρ μιᾶς τολμηρῆς πολιτικῆς, ὅτι δηλ. ἔπρεπε νὰ καταληφθοῦν, ἀμέσως καὶ δίχως νὰ ληφθεῖ ὑπόψη ἡ Εὐρώπη, οἱ παραδουνάβιες ἡγεμονίες, ἔστω καὶ μὲ κίνδυνο εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Αὐτὴ ἦταν προφανῶς ἡ γενικὴ ἀντί-

ληψη τῆς ρωσικῆς διπλωματίας. "Ομως ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν νωθρός, κυκλοθυμικός, βαριεστημένος, μυστικιστῆς καὶ ρομαντικός, ἀπὸ τὸν *Grec du Bas Empire* (ὅπως τὸν ἀποκαλοῦσε ὁ Ναπολέων) εἶχε ὄχι μόνο τὴν πονηριά καὶ τὴν δολιότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχικὴ ἀστάθεια καὶ τὴν ἀδράνεια. Ἄρχισε νὰ παίρνει στὰ σοβαρὰ τὴν ὑπόθεση τῆς νόμιμης ἐξουσίας, κι ἔτσι βαρέθηκε τοὺς Ἕλληνες ἀντάρτες. Ἄπραγος καὶ σχεδὸν ἀπιαστος, προτοῦ ἀκόμα ἐφουρεθοῦν οἱ σιδηρόδρομοι, ταξίδευε ἐναγύρω στὸ νότο, κοντὰ στὸ Ταγκανρόγκ. Ξαφνικὰ ἤρθε ἡ εἶδηση ὅτι πέθανε. Ψιθυρίστηκε κάτι γιὰ δηλητήριο. Ἄραγε ἡ διπλωματία ξεπάστρεψε καὶ τὸν γιυό, ὅπως κάποτε τὸν πατέρα; Πάντως δὲν μποροῦσε νὰ πεθάνει σὲ στιγμὴ βολικότερη γι' αὐτήν.

Ἐμὲ τὸν Νικόλαο ἀνέβηκε στὸν θρόνο ὁ καλύτερος τσάρος πού θὰ μποροῦσε νὰ εὐχηθεῖ ἡ διπλωματία, ἓνας τύπος μέτριου ἀνθυπολοχαγοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖο πάνω ἀπ' ὅλα ἦταν ἡ ἐπίφαση τῆς ἐξουσίας κι ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ἐπίφαση αὐτὴ μποροῦσε νὰ παρακινηθεῖ γιὰ νὰ κάμει τὰ πάντα. Τώρα ἀκολουθήθηκε πολιτικὴ πιὸ ἀποφασιστικὴ κι ἔγινε ὁ πόλεμος ἐναντίον τῆς Τουρκίας χωρὶς ν' ἀναμιχθεῖ ἡ Εὐρώπη. Ἔτσι, ἡ Ἀγγλία μὲ φιλελεύθερες κενολογίες καὶ ἡ Γαλλία μὲ τὶς παραπάνω ὑποσχέσεις ἐξωθήθηκαν καταμεσίς σὲ περίοδο εἰρήνης νὰ χτυπήσουν μὲ τοὺς στόλους τους, ἐνωμένους μὲ τὸν ρωσικό, καὶ νὰ καταστρέψουν τὸν τουρκοαιγυπτιακὸ στόλο στὸ Ναβαρίνο στὶς 20 Ὀκτωβρίου 1827. Κι ἂν ἡ Ἀγγλία γρήγορα ἀποτραβήχτηκε, ἡ Γαλλία τῶν Βουρβόνων ἔμεινε πιστὴ. Ἐνῶ ὁ τσάρος κήρυσσε τὸν πόλεμο στοὺς Τούρκους καὶ τὰ στρατεύματά του περνοῦσαν τὸν Προῦθο στὶς 6 Μαΐου 1828, 15.000 Γάλλοι στρατιῶτες ἐτοιμάζονταν νὰ μποῦν στὰ πλοῖα γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου καὶ ἀποβιβάστηκαν τὸν Αὐγούστο καὶ τὸν Σεπτέμβριο. Αὐτὴ ἦταν ἀρκετὴ προειδοποίηση γιὰ τὴν Αὐστρία νὰ μὴν πλευροκοπήσει τὴν ρωσικὴ προέλαση πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη: ἡ συνέπεια θὰ ἦταν πόλεμος μὲ τὴν Γαλλία· τότε ἄρχισε νὰ ἰσχύει ἡ ρωσσογαλλικὴ συμμαχία πού, γιὰ τὸν ἓνα, στόχο εἶχε τὴν κατάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐνῶ, γιὰ τὸν ἄλλο, τὴν ἀριστερὴ δχθὴ τοῦ Ρήνου.

Ἄ Ο Ντῆμπιτς προέλασε λοιπὸν ὡς τὴν Ἀδριανούπολη, ὅμως ἡ

κατάστασή του ήταν τέτοια, ώστε θα έπρεπε να υποχωρήσει έσπευσμένα πίσω από τον Αίμο, αν οι Τουρκοί κρατούσαν ακόμα δεκατέσσερις μόνο ημέρες. Είχε μονάχα 20.000 άνδρες, το ένα τέταρτο απ' αυτούς άρρωστους από χολέρα. Τότε ή πρωσική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη μεσολάβησε να κλειστεί ειρήνη με ψεύτικες εκθέσεις για την επικείμενη, αλλά στην πραγματικότητα όλότελα αδύνατη ρωσική προέλαση, βγάζοντας έτσι τον Ρώσο στρατάρχη, όπως γράφει ο Moltke,

«από μιá κατάσταση, ή όποια ίσως, αν παρατεινόταν λίγες μέρες ακόμα, θα τον κατακρήμνιζε από τή ύψη τής νύκτας στα βάθη τής καταστροφής». (Moltke, Der russisch-türkische Feldzug, σ. 390).

Όπως και νάχει, ή ειρήνη έδωσε στην ρωσική αυτοκρατορία τις έκβολές του Δούναβη, περιοχές στην Άσία και συνεχή καινούργια προσχήματα για ανάμιξη στις ύποθέσεις τών παραδουναβίων επαρχιών...

...Προσπερνών τις ρωσοτουρκικές σχέσεις τής εποχής 1830-1848. Σημαντικές ήσαν έπειδή ή Ρωσία είχε τότε την δυνατότητα να έμφανιστεί ως προστάτρια τής Τουρκίας άπέναντι στον έξεγερμένο ύποτελή της Μεχμέτ Άλή τής Αιγύπτου, να στείλει 30.000 άνδρες στην Κωνσταντινούπολη για να προστατέψουν τον Βόσπορο και να θέσει έμπρακτα την Τουρκία για χρόνια κάτω από ρωσική κυριαρχία με την συνθήκη του Ούνκιάρ-Σικελεσί.⁷⁰ κι επιπλέον, έπειδή στα 1840 κατάφερε, χάρη στην προδοσία του Palmerston, να μετατρέψει στο άψε-σβήσε τον έπαπειλούμενο εύρωπαϊκό συνασπισμό εναντίον τής Ρωσίας σε συνασπισμό εναντίον τής Γαλλίας¹¹ κι έπειδή προετοίμασε την προσάρτηση τών παραδουναβίων ήγεμονιών με την συνεχή κατοχή και με την εκμετάλλευση τών άγροτών καθώς και με τον δελεασμό τών βογιάρων διαμέσου του Règlement organique¹⁸³ (βλ. Marx, «Κεφάλαιο», τ. I, κεφ. 8)...

...Ό Κριμαϊκός Πόλεμος ήταν μιá κολοσσιαία κωμωδία παρεξηγήσεων, όπου καθένας άναρωτιέται κάθε στιγμή: ποιός είναι το κορόιδο; Όμως αύτή ή κωμωδία στοίχισε άμύθητους θησαυρούς και πάνω από ένα έκατομμύριο ανθρώπινες ζωές. Άκόμα δέν είχαν καλά-καλά άποβιβαστεί τά συμμαχικά στρατεύματα στην Βουλγα-

ρία και οί Αύστριακοί εισβάλανε στίς παραδουνάβιες ἐπαρχίαι, ἐνώ οί Ρώσσοι ὑποχώρησαν πίσω ἀπό τόν Προῦθο. Ἔτσι ἡ Αύστρια μπῆκε ἀνάμεσα στούς δύο ἐμπολέμους στήν περιοχή τοῦ Δούναβη· ἡ παραπέρα συνέχιση τοῦ πολέμου ἐδῶ ἦταν δυνατή μοναχά μέ τήν συναίνεσή της. Ὅμως ἡ Αύστρια ἦταν διαθέσιμη γιά ἓνα πόλεμο στά δυτικά σύνορα τῆς Ρωσίας. Ἡ Αύστρια γνώριζε, ὅτι ἡ Ρωσία ποτέ δέν θά τῆς συγχωροῦσε τήν ὠμὴ αὐτὴ ἀχαριστία· ἡ Αύστρια ἦταν λοιπόν πρόθυμη νά ἐνώσει τίς τύχες της μέ τούς συμμάχους, ἀλλά μονάχα σ' ἓνα σοβαρό πόλεμο, πού θά ἐπαναστασταινε τήν Πολωνία καί θά πῆγαινε σημαντικά πρὸς τὰ πίσω τὰ δυτικά σύνορα τῆς Ρωσίας. Ἐνας τέτοιος πόλεμος θάπρεπε νά κάνει καί τήν Πρωσία νά προσχωρήσει στήν συμμαχία, μέσα ἀπὸ τὸ ἔδαφος τῆς ὁποίας περνοῦσαν ὅλες οί ρωσσικὲς εἰσαγωγές· ἓνας εὐρωπαϊκὸς συνασπισμὸς θά εἶχε ἀποκλείσει τήν Ρωσία ἀπὸ στεριά καί θάλασσα καί θά τῆς εἶχε ἐπιτεθεῖ μέ δυνάμεις τόσο ἀνώτερες, ὥστε δέν χωροῦσε ἀμφιβολία γιά τὴν νίκη.

Αὐτὴ ὁμως δέν ἦταν διόλου ἡ πρόθεση τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Γαλλίας. Ἀπεναντίας, κι οί δύο τους ἦσαν εὐχαριστημένες πού χάρη στίς ἐνέργειες τῆς Αύστρίας εἶχαν ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ κάθε κίνδυνο σοβαροῦ πολέμου. Ὅ,τι ἐπιθυμοῦσε ἡ Ρωσία —δηλ. νά πᾶνε οί σύμμαχοι στήν Κριμαία καί νά κολλήσουν ἐκεῖ—, αὐτὸ ἀκριβῶς πρότεινε κι ὁ Palmerston, ἐνῶ ὁ Λουδοβίκος Βοναπάρτης δέχτηκε ὀλόχαρος. Ἡ προέλαση ἀπὸ τὴν Κριμαία στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ρωσίας θά ἦταν τρέλα ἀπὸ στρατηγικὴ ἀποψη. Ἔτσι ὁ Κριμαϊκὸς Πόλεμος μετατράπηκε ὥραϊα καί καλὰ σὲ ψευτοπόλεμο καί οί κύριοι ἐνδιαφερόμενοι ἔμειναν εὐχαριστημένοι...

...Τὸ καινούργιο γερμανικὸ κράτος²⁷² ἔκαμε στήν Ρωσία τὸ χαιτήρι ν' ἀποσπάσει ἀπὸ τὴν Γαλλία τὴν Ἀλσατία καί τὴν Λορραίνη κι ἔτσι νά ρίξει τὴν Γαλλία στήν ἀγκαλιὰ τῆς Ρωσίας. Τώρα ἡ τσαρική διπλωματία βρισκόταν σὲ ἀξιοζήλευτη θέση, ἀφοῦ ἤξερε, ὅτι οί δύο χῶρες, δηλ. ἡ Γαλλία κι ἡ Γερμανία, πού ἀλληλομισοῦνταν θανάσιμα ἐξαιτίας τῆς ἀπόσπασης αὐτῆς, ἦσαν ἐξαρτημένες ἀπὸ τὴν Ρωσία. Τούτῃ ἡ εὐνοϊκὴ κατάσταση χρησιμοποιοιήθηκε καί πάλι γιά νά ἐπιχειρηθεῖ ἓνα βῆμα πρὸς τὸ Τσάριγκραντ⁸ μέ τόν ρωσσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1877. Ὑστερα ἀπὸ μακροὺς ἀγῶ-

νες τὰ ρωσσικὰ στρατεύματα ἔφτασαν τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1878 ἴσαμε τις πύλες τῆς τουρκικῆς πρωτεύουσας· τότε ἐμφανίστηκαν τέσσερα ἀγγλικὰ θωρηκτὰ στὸν Βόσπορο κι ἐξανάγκασαν τοὺς Ρώσσοις νὰ σταματήσουν μπροστὰ στὰ καμπαναριὰ τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ νὰ ὑποβάλουν σὲ μιὰν εὐρωπαϊκὴ συνδιάσκεψη τὸ σχέδιο εἰρήνης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου.²⁵¹

Ὡστόσο —φαινομενικά— εἶχε κερδηθεῖ μιὰ τεράστια ἐπιτυχία. Ἡ Ρουμανία, ἡ Σερβία καὶ τὸ Μαυροβούνιο εἶχαν μεγαλώσει καὶ ἀνεξαρτητοποιηθεῖ χάρις στὴν Ρωσία, ὄντας ἔτσι ὀφειλέτες τῆς· τὸ ὀχυρωματικὸ τετράγωνο ἀνάμεσα στὸν Δούναβη καὶ στὸν Αἴμο, αὐτὸς ὁ ἰσχυρὸς προμαχῶνας τῆς Τουρκίας, εἶχε προσωρινὰ ἐκμηδενιστεῖ· τὸ τελευταῖο ἀμυντικὸ ὄχυρὸ τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ Αἴμος, εἶχε παρθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους κι ἀφοπλιστεῖ· ἡ Βουλγαρία κι ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία εἶχαν γίνει κράτη φαινομενικὰ ὑποτελῆ στὴν Τουρκία καὶ πραγματικὰ ὑποτελῆ στὴν Ρωσία· ἡ ἀπώλεια ἐδαφῶν στὴν Βεσσαραβία τὸ 1856 εἶχε ἰσοφαριστεῖ· στὴν Ἀρμενία εἶχαν κατακτηθεῖ νέες σημαντικὲς θέσεις· ἡ Αὐστρία, μὲ τὴν κατάληψη τῆς Βοσνίας, εἶχε γίνει συνένοχος στὸν διαμελισμὸ τῆς Τουρκίας κι ἀναγκαστικὰ ἐχθρὰ κάθε σερβικῆς προσπάθειας γιὰ ἐνότητα καὶ ἀνεξαρτησία· καὶ τέλος ἡ Τουρκία, μὲ τις ἀπώλειες ἐδαφῶν, τὴν ἐξάντληση καὶ τὴν ἀπλησίαστη πολεμικὴ ἀποζημίωση πέρασε σὲ πλήρη ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν Ρωσία, σὲ θέση, ὅπου σύμφωνα μὲ τὴν ρωσικὴ, ὀλότελα ὀρθὴ ἀντίληψη κρατοῦσε σὲ προσωρινὴ φύλαξη τὸν Βόσπορο καὶ τὰ Δαρδανέλλια γιὰ λογαριασμὸ τῆς Ρωσίας. Φαινόταν λοιπὸν ὅτι ἡ Ρωσία δὲν εἶχε παρὰ νὰ διαλέξει τὴν στιγμή πού θὰ τῆς ἄρεσε γιὰ νὰ βάλει στὸ χέρι τὸν μεγάλο τῆς τελικὸ σκοπὸ, τὴν Κωνσταντινούπολη, («la clef de notre maison».)^{252 273}

Στὴν πραγματικότητα ὅμως τὰ πράγματα ἦσαν ἐντελῶς διαφορετικά. Ἄν ἡ Ἀλσατία κι ἡ Λορραίνη ἔσπρωξαν τὴν Γαλλία στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Ρωσίας, ἡ προώθηση πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη κι ἡ εἰρήνη τοῦ Βερολίνου ἔσπρωξαν τὴν Αὐστρία στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Bismarck. Ἔτσι ἄλλαξε καὶ πάλι ἡ ὅλη κατάσταση. Οἱ μεγάλες στρατιωτικὲς δυνάμεις τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης χωρίστηκαν σὲ δύο μεγάλα, ἀλληλοαπειλούμενα στρατόπεδα: ἀπὸ δῶ ἡ

Ρωσσία κι ἡ Γαλλία, ἀπὸ καὶ ἡ Γερμανία κι ἡ Αὐστρία. Γύρω ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ στρατόπεδα εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ συσπειρωθοῦν τὰ μικρότερα κράτη. "Ὁμως αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὁ ρωσσικὸς τσαρισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ κάμει τὸ ἔσχατο βῆμα καὶ νὰ καταλάβει πραγματικὰ τὴν Κωνσταντινούπολη δίχως ἓναν παγκόσμιον πόλεμον μὲ μοιρασμένες πιθανότητες νίκης, ὅπου ἡ ἔσχατη ἀπόφαση πιθανῶς δὲν θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὰ μέρη ποὺ θ' ἀρχίσουν τὸν ἀγώνα, παρὰ ἀπὸ τὴν Ἀγγλία. Γιατὶ ἓνας πόλεμος, στὸν ὁποῖο ἡ Αὐστρία κι ἡ Γερμανία ἀγωνίζονται ἐναντίον τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἀποκόβει ὀλόκληρη τὴν Δύση ἀπὸ τίς εἰσαγωγὰς ρωσσικῶν σιτηρῶν. "Ὁμως ὅλες οἱ χώρες τῆς Δύσης ζοῦν μονάχα μὲ τὴν εἰσαγωγή σιτηρῶν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν. Αὐτὴ ἐπομένως θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ μονάχα διὰ θαλάσσης, κι ἡ ὑπεροχὴ τῆς Ἀγγλίας στὴν θάλασσα τῆς ἐπιτρέπει ν' ἀποκόψει ἀπὸ τίς εἰσαγωγὰς τόσο τὴν Γαλλία ὅσο καὶ τὴν Γερμανία, κι ἔτσι νὰ καταδικάσῃ τὴν μιὰ ἢ τὴν ἄλλη σὲ θάνατον ἀπὸ πείνα ἀνάλογα μὲ τὸ ποιά μεριά ἐπιλέγει. "Ὁμως τὸ νὰ πολεμήσῃ γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη σ' ἓνα παγκόσμιον πόλεμον, ὅπου ἡ ἀπόφαση ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Ἀγγλία — αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ κατάστασις, ποὺ ἡ ρωσσικὴ διπλωματία δούλεψε ἐδῶ κι ἑκατὸν πενήντα χρόνια ν' ἀποφύγει. Νὰ μιὰ ἡττα τῆς, λοιπόν...

...Γενικὰ μπορούμε νὰ ποῦμε, ὅτι ἰδίως ἀπὸ τὸ 1878 καὶ μετὰ βλέπουμε πόσο ἔχει χειροτερέψῃ ἡ θέση τῆς ρωσσικῆς διπλωματίας, ἀφότου οἱ λαοὶ σήκωσαν κεφάλι καὶ λένε τὸν λόγο τους, καὶ μάλιστα μὲ ἐπιτυχία. Ἀκόμα καὶ στὴν Βαλκανικὴ Χερσόνησο, τὴν περιοχὴ ὅπου ἡ Ρωσσία ἐμφανίζεται *ex professo*¹² ὡς ἐλευθερώτρια τῶν λαῶν, δὲν τῆς πηγαίνει τίποτε πιά καλά. Ὡς εὐχαριστία ἐπειδὴ ἔκαναν δυνατὴ γιὰ τοὺς Ρώσσοις τὴ νίκη τῆς Πλέβνας, οἱ Ρουμάνοι ἀναγκάστηκαν νὰ δώσουν καὶ πάλι τὸ κομμάτι τῆς Βεσσαραβίας ποὺ τοὺς ἀνῆκε καὶ δύσκολα θὰ τσιμπήσουν τὸ δόλωμα τῶν ὑποσχέσεων σχετικὰ μὲ τὸ Ζημπενμποῦργκεν καὶ τὸ Μπανάτο.²⁷⁴ Οἱ Βούλγαροι χόρτασαν γιὰ τὰ καλά τὸν ρωσσικὸν τρόπο ἀπελευθέρωσης ἐξαιτίας τῶν Ρώσσων πρακτόρων ποὺ στάλθηκαν στὴν χώρα τους· μονάχα οἱ Σέρβοι καὶ τὸ πολὺ-πολὺ οἱ Ἕλληνες —καὶ οἱ δύο ἐπειδὴ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν εὐθεία πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη— δὲν τὸ ἔχουν ἀκόμα βάλει κάτω. Οἱ Σλάβ¹

βοι τῆς Αὐστρίας, τῶν ὁποίων τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν γερμανικὴ καταπίεση ὁ τσάρος αἰσθανόταν ὡς ἀποστολὴ του, ἔχουν ἀποκτήσει αὐτοκυβέρνηση, τουλάχιστο στὸ μέρος τῆς αὐτοκρατορίας ἐκεῖθεν τοῦ ποταμοῦ Λεῖθα. Ἡ κούφια φράση γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν λαῶν ἀπὸ μέρους τοῦ παντοδύναμου τσάρου δὲν πιάνει πιά, τὸ πολὺ-πολὺ μπορεῖ ἀκόμα νὰ ἐφαρμοστεῖ στὴν Κρήτη καὶ στὴν Ἀρμενία, χωρὶς πιά νὰ ἐντυπωσιάζει στὴν Εὐρώπη οὔτε κἂν Ἕλληδες χριστιανοευνσεβεῖς φιλελεύθερους· γιὰ τὴν Κρήτη καὶ τὴν Ἀρμενία δὲν διακινδυνεύει πιά εὐρωπαϊκὸ πόλεμο οὔτε ὁ Gladstone, ὁ θαυμαστὴς τοῦ τσάρου, ἀπὸ τότε ποὺ ὁ Ἀμερικανὸς Kennan¹¹² ἀποκάλυψε σ' ὅλο τὸν κόσμο τὶς ποταπότητες, μὲ τὶς ὁποῖες ὁ τσαρισμὸς καταπνίγει καὶ τὴν παραμικρὴ ἀντίσταση μέσα στὴν ἐπικράτειά του.

Κι ἐδῶ φτάνουμε στὸν πυρήνα τοῦ προβλήματος. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐξέλιξη τῆς Ρωσίας μετὰ τὸ 1856, ὑποστηριζόμενη ἀπὸ τὴν κυβέρνηση, ἔφερε τ' ἀποτελέσματά της· ἡ κοινωνικὴ ἐπανάσταση ἔκαμε γιγαντιαῖες προόδους· ἡ Ρωσία δυτικοποιεῖται κάθε μέρα καὶ περισσότερο· ἡ μεγάλη βιομηχανία, οἱ σιδηρόδρομοι, ἡ μετατροπὴ τῶν φόρων σὲ εἶδος σὲ χρηματικὲς πληρωμὲς κι ἐπομένως ἡ ἀποσύνθεση τῶν παλιῶν θεμελιῶν τῆς κοινωνίας ἀναπτύσσονται μὲ ταχύτητα ὅλο καὶ μεγαλύτερη. Στὸν ἴδιο βαθμὸ μεγαλώνει ὅμως καὶ ἡ ἀσυμβιβασία τοῦ ἀπολυταρχικοῦ τσαρισμοῦ μὲ τὴν καινούργια κοινωνία, ποὺ βρίσκεται στὴν διαδικασία τῆς διαμόρφωσής της. Δημιουργοῦνται ἀντιπολιτευτικὰ κόμματα, συνταγματικὰ κι ἐπαναστατικὰ, τὰ ὁποῖα ἡ κυβέρνηση μπορεῖ νὰ ἐλέγξει μονάχα μὲ περισσότερη βιαιότητα. Καὶ ἡ ρωσικὴ διπλωματία βλέπει μὲ φρίκη νὰ πλησιάζει ἡ μέρα ποὺ ὁ ρωσικὸς λαὸς θάχει νὰ πῆ τὸν λόγο του καὶ ποὺ ἡ διεκπεραίωση τῶν ἐσωτερικῶν του ὑποθέσεων δὲν θὰ τοῦ ἀφήνει χρόνο καὶ δρεξὴ ν' ἀσχολεῖται μὲ παιδικίσματα καθὼς ἡ κατάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης, τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς παγκόσμιας κυριαρχίας...

...Τὴν ἴδια αὐτὴ μέρα ἡ Αὐστρία θὰ χάσει τὸν μοναδικὸ ἱστορικὸ λόγο τῆς ὑπαρξῆς της, δηλ. ν' ἀποτελεῖ φραγμὸ ἐνάντια στὴν ρωσικὴ προέλαση πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἄν ὁ Βόσπορος δὲν ἀπειλεῖται πιά ἀπὸ τὴν Ρωσία, ἡ Εὐρώπη θὰ χάσει κάθε ἐνδια-

φέρον για την διατήρηση αυτού του παρδαλοῦ συνονθυλεύματος λαῶν. Ἐξίσου ἀδιάφορο θά γίνει τότε καί τὸ λεγόμενο ἀνατολικὸ ζήτημα, ἡ παράταση τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας σὲ σλαβικές, ἑλληνικές κι ἀλβανικές περιοχές, καθὼς κι ἡ διαμάχη γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς εισόδου στὴν Μαύρη Θάλασσα, τὴν ὁποία κανεὶς πιά δὲν θά μπορεῖ νὰ μονοπωλήσει ἐνάντια στὴν Εὐρώπη. Μαγυάροι, Ρουμάνοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, Ἄρναούτηδες,¹⁸ Ἕλληνες καὶ Τούρκοι θά ἔχουν ἐπιτέλους τὴν δυνατότητα νὰ λύσουν τὶς ἀμοιβαῖες τους διαφορὲς δίχως ἀνάμιξη ξένης ἰσχύος, νὰ ὀριοθετήσουν τὶς ἐπιμέρους ἐθνικὲς τους περιοχὲς καὶ νὰ τακτοποιήσουν τὶς ὑποθέσεις τους κατὰ τὴν κρίση τους. Θά φανεῖ μεμιᾶς, ὅτι τὸ μεγάλο ἐμπόδιο γιὰ τὴν αὐτονομία καὶ τὴν ἐλεύθερη συνομάδωση τῶν λαῶν καὶ τῶν συντριμμάτων λαῶν ἀνάμεσα στὰ Καρπάθια καὶ στὸ Αἰγαῖο δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐκεῖνο τσαρισμὸ, πού χρησιμοποιοῖ τὴν δῆθεν ἀπελευθέρωση τούτων τῶν λαῶν ὡς μανδύα τῶν σχεδίων του γιὰ τὴν παγκόσμια κυριαρχία...

Engels

119

[Ἐτυμολογία τῆς λέξης «λουμπάρδα»]

...Στὸ νεοελληνικὸ λεξικὸ βρῖσκω:

λουμπάρδα, ἡ, bombe, canon

λουμπαρδάρης, bombardier

λουμπαρδάρω, bombarder κτλ.

Τὸ βαρὺ πυροβόλο ἤρθε στοὺς Βυζαντινοὺς ἀπὸ τὴν Ἰταλία, καὶ τὸ παλιότερο ἰταλικὸ κοινὸ ὄνομα γιὰ τὸ τέτοιο πυροβόλο εἶναι bombardata. Ἐπειδὴ τὸ νεοελληνικὸ β = ἰταλικὸ ν, τὸ b ἀποδίδεται μὲ τὸ μπ (μπάγκα, banc pour s'asseoir,¹⁹ μπαζάρ, bazar, marché public²⁰). Γιὰ ν' ἀποφευχθεῖ ἡ φρικτὴ αὐτὴ συμπλοκὴ συμφώνων δύο φορές, τὸ πρῶτο b ἐδῶ γίνεται β.

Ἐπομένως εἶναι εὐνόητο ὅτι λουμπάρδος σημαίνει τὸ ὀρειχάλκινο κανόνι...

Ἄ Engels στὸν C. Schorlemmer, 27.1.1891

120

[*Έσωτερικές δυσχέρειες τής Ρωσσίας
και άνατολικό ζήτημα*]

...Πρὶν μιὰ εβδομάδα μοῦ ἔγραψαν ἀπὸ τὴν Πετρούπολη: we are on the eve of a famine.²¹⁷ Αὐτὸ ἐπιβεβαιώθηκε χτὲς μὲ τὴν ἀπαγόρευση ἐξαγωγῆς σιτηρῶν ἀπὸ τὴν Ρωσσία. Κάτι τέτοιο μᾶς ἐξασφαλίζει πρῶτα-πρῶτα τὴν εἰρήνη γιὰ ἓνα χρόνον· μὲ λιμὸ στὴν χώρα ὁ τσάρος μπορεῖ νὰ παριστάνει τὸν ἀρειμάνιο, ὄχι ὅμως καὶ νὰ χτυπήσει. Ἄν ὅμως τοῦ χρόνου ἀναλάβει ἐδῶ τὴν κυβέρνηση ὁ Gladstone, πράγμα πιθανόν, θὰ ἐπιχειρηθεῖ νὰ παρακινήθουῦν ἡ Ἄγγλια κι ἡ Γαλλία νὰ ἐγκρίνουν τὸ κλείσιμο τῶν Δαρδανελλίων γιὰ ὄλους τοὺς στόλους ἀκόμα καὶ σὲ περίοδο πολέμου, δηλ. ν' ἀπαγορεύσουν στὸν σουλτάνο νὰ φέρει βοήθεια ἐναντίον τῶν Ρώσων. Αὐτὴ θὰ εἶναι λοιπὸν ἡ ἐπόμενη φάση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος...

Ἄ Ο Engels στὸν Fr. A. Sorge, 9/11.8.1891

121

[*Ἐνδεχόμενη βοήθεια τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων
στὰ ρωσικὰ σχέδια*]

...Ἄ Ο Ρῶσσος φίλος μας μοῦ ἔγραψε πρὶν ἀπὸ τρεῖς περίπου εβδομάδες: «Βρισκόμαστε στὶς παραμονὲς λιμοῦ», καὶ ἡ προφητεία αὐτὴ ἐκπληρώθηκε πράγματι πολὺ γρήγορα. Ἐνῶ οἱ Γάλλοι σωβινιστὲς κι οἱ Ρῶσσοι πανσλαβιστὲς ἀδελφώνονται καὶ ζητωκραυγάζουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐκμηδενίζει ὄλους τοὺς τίς ἐκδηλώσεις. Μὲ λιμὸ στὴ χώρα ὁ τσάρος δὲν μπορεῖ νὰ πολεμήσει. Τὸ περισσότερο ποὺ μπορεῖ νὰ κάμει εἶναι νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὴ σημερινὴ διάθεση τῶν Γάλλων ἀστῶν γιὰ τοὺς σκοπούς του, μαινόμενος καὶ ἀπειλώνοντας, ὅμως δὲν θὰ χτυπήσει, κι ἂν οἱ Γάλλοι ἀστοὶ τὸ τραβήξουν πολὺ, θὰ τοὺς ἀφήσει νὰ τὰ βγά-

λουν πέρα μόνοι τους. Τωρινός στόχος τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης εἶναι νὰ κλειστοῦν τὰ Δαρδανέλλια γιὰ δλους τοὺς στόλους σὲ καιρὸ πολέμου. Ὁ τσάρος θὰ καταφέρει τοὺς Γάλλους νὰ συγκατατεθοῦν σ' αὐτό, κι ἂν στὶς ἐπόμενες γενικὲς ἐκλογὲς ἔρθει ἐδῶ ὁ Gladstone στὴν ἐξουσία, πράγμα πιθανό, θὰ ἐκμαιευθεῖ με κολακειῆς καὶ ἡ συγκατάθεση αὐτοῦ τοῦ μεγάλου γηραιοῦ ρωσοφίλου. Ἄν μὲ μιὰ τέτοια συμφωνία δεθοῦν τὰ χέρια τῶν δύο μεγάλων ναυτικῶν Δυνάμεων, τότε ὁ τσάρος εἶναι κύριος τῆς Κωνσταντινούπολης, πού μπορεῖ κάθε στιγμή νὰ τὴν καταλάβει αἰφνιδιαστικά, ἐνῶ ὁ σουλτάνος εἶναι μονάχα τοποτηρητῆς τοῦ τσάρου στὸν Βόσπορο. Νὰ τὸ σχέδιο, γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ὁποίου ἡ ἀστική ἀβασίλευτη Δημοκρατία στὸ Παρίσι θ' ἀποτελέσει ἀπλῶς ὄργανο τοῦ τσάρου, κι ὅταν πιά θὰ ἔχει κάμει τὸ καθῆκον της, αὐτὸς θὰ τὴν στείλει καὶ στὸν διάβολο. Αὐτὸς ἦταν ὁ λόγος πού ὁ τσάρος καταδέχτηκε ν' ἀκούσει τὴν Μασσαλιώτιδα καὶ νὰ δειχτεῖ προσηγῆς στοὺς ἀντιπροσώπους μιᾶς ἀβασίλευτης.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ εἰρήνη εἶναι ἐξασφαλισμένη γι' αὐτὸν τὸν χρόνον καὶ γιὰ τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἐπόμενου — ἂν μερικοὶ δὲν χάσουν τὰ λογικά τους. Αὐτὸ εἶναι τὸ κύριον ἀποτέλεσμα τοῦ λιμοῦ στὴν Ρωσία...

Ὁ Engels στὴν Laura Lafargue, 17.8.1891

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΚΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στο Poitiers, νοτιοδυτικά τῆς γαλλικῆς πόλης Tours, ὁ Φράγκος βασιλιάς Κάρολος Μαρτέλλος νίκησε στὰ 732 τοὺς "Αραβες τῆς Ἰσπανίας κι ἀναχαίτισε ὀριστικὰ τὴν ἀραβικὴ ἐπέκταση στὴν Δύση. Στὸ Wahlstatt, ἓνα χωριὸ τῆς Κάτω Σιλεσίας, οἱ Μογγόλοι νίκησαν στὶς 9 Ἀπριλίου 1241 τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Πολωνοὺς, τῶν ὁποίων ὁ ἡγέτης Ἐρρίκος Β' ὁ Εὐσεβὴς σκοτώθηκε στὴ μάχη· ὥστόσο ἡ ἔντονη ἀντίσταση ποὺ συνάντησαν ἀνάγκασε τοὺς Μογγόλους νὰ ὑποχωρήσουν παρὰ τὴ νίκη τους. Γιὰ τίς δύο πολιορκίες τῆς Βιέννης ἀπὸ τοὺς Τούρκους βλ. παρακ. σημ. 14.
- 1α. Σχῆμα κατὰ συνεκδοχὴ. Ἐννοεῖται τὸ βιβλίο τοῦ Urquhart: «Turkey and its resources», βλ. τὸν πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι γράφει ἐδῶ ὁ Engels, ὁ Urquhart δὲν ἦταν πιά βουλευτὴς· εἶχε ἀποτύχει στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1852.
2. Τὴν τοποθέτηση τῆς Daily News στὴν ἀντίθεσή της πρὸς ἐκείνη τῶν Times ἀναλύει διεξοδικότερα ὁ Engels στὸ ἄρθρο του «Τὸ τουρκικὸ ζήτημα», βλ. κείμενο ἀρ. 11.
3. Οἱ Φιλισταῖοι ἀναφέρονται στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὡς λαὸς ἐχθρικός πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτες. Μὲ σημασία μεταφορικὴ καὶ εἰρωνικὴ ἡ λέξη σημαίνει τὸν κοντόθωρο, περιδετὴ καὶ στενόκαρδο ἄνθρωπο, τὸν «μικροαστό». Ἡ ἔτεοια χρῆση τῆς λέξης καθιερώθηκε ἀρχικὰ στὴν γλώσσα τῶν Γερμανῶν φοιτητῶν ἤδη ἀπὸ τὸν 17ο αἰ.
- 3α. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐξόριστο Οὐγγρο F. Pulzsky, ποὺ ἔστειλε ἀνταποκρίσεις στὴν Tribune ὑπογράφοντάς τες μὲ τὰ ἀρχικὰ A.P.C. Ἔτσι ὁ Marx, μὴ ξέροντας ποιοὺς εἶναι, τὸν θεωρεῖ Ἀμερικανό.
4. Στὰ 1852 οἱ Μαυροβούνιοι, ποὺ ἦσαν ὑποτελεῖς τῶν Τούρκων, ἐξεγέρθηκαν ζητώντας τὴν πλήρη τους ἀνεξαρτησία. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1853 εἰσέβαλαν στὴν χώρα τουρκικὰ στρατεύματα. Ἡ Αὐστρία, φοβούμενη ρωσικὴ ἀνάμιξη ὑπὲρ τῶν Μαυροβουνίων καὶ συνεπῶς ταραχὲς μεταξὺ τῶν Σλάβων ὑπηκόων της, πίεσε τὴν Τουρκία ν' ἀποσύρει τὰ στρατεύματά της. Πέτυχε, τέλος, τὸν σκοπὸ της παρατάσσοντας δικὰ της στρατεύμα-

τα σὰ σύνορα τοῦ Μαυροβουνίου. Πρβλ. παρακάτω τὰ κείμενα 27 καὶ 42.

5. Ἔτσι ὀνομάστηκε ἡ ἐπαναπροσέγγιση Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας μετὰ τὴν Ἰουλιανὴ Ἐπανάσταση (1830). Κράτησε ὥστόσο λίγα μόνο χρόνια καὶ τὴν διαδέχθηκαν συνεχεῖς τριβές γιὰ τὰ θέματα τῶν σφαιρῶν ἐπιρροῆς στὴν Ἀνατολὴ καὶ ἄλλοῦ.
- 5α. Ὄνου γέφυρα (pons asinorum) ὀνομαζόταν στὴν γλώσσα τῶν μεσαιωνικῶν σχολῶν ἓνα σχῆμα ποὺ συνόψιζε ὅσες διατυπώσεις χρησίμευαν γιὰ τὴν εὕρεση τοῦ μέσου ὄρου τῶν συλλογισμῶν. Μεταφορικὰ ἡ ἔκφραση σημαίνει κάθε ἀκρῶς περίπλοκο ζήτημα.
6. Ἐννοεῖται τὸ κείμενο ἀρ. 8.
7. Πρβλ. σημ. 2.
8. Ρωσικὴ λέξη = ἡ πόλη τοῦ τσάρου, τοῦ Ρώσου καίσαρα, ἐν. ἡ Κωνσταντινούπολη ὡς πρωτεύουσα μιᾶς μελλοντικῆς ρωσσοβυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.
- 8α. Βλ. παραπ. κείμενο 6.
9. Οἱ συνθήκες τοῦ Τιλσίτ ὑπογράφηκαν στίς 7 καὶ 9 Ἰουλίου 1807 ἀνάμεσα στὴ ναπολεόντεια Γαλλία, ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρὰ, καὶ στὴν Ρωσσία καὶ Πρωσσία, ὡς ἡττημένους συμμάχους τοῦ τέταρτου ἀντιγαλλικοῦ συνασπισμοῦ, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Οἱ συνθήκες στάθηκαν ἰδιαίτερα ἐπαχθεῖς γιὰ τὴν Πρωσσία, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ Ρωσσία ὄχι μόνο δὲν ἔχασε ἐδάφη, ἀλλὰ καὶ πῆρε τμῆμα τῶν ἀνατολικῶν πρωσσικῶν περιοχῶν· στὰ 1808 μάλιστα Γαλλία καὶ Ρωσσία ἔκλεισαν συμμαχία. Ὡστόσο καὶ ἡ Ρωσσία ὑποχρεώθηκε νὰ συμμετάσχει στὸ ναπολεόντειο ἀποκλεισμὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ ν' ἀναγνωρίσει τίς ἐδαφικὲς προσαρτήσεις τῆς Γαλλίας, τὴν κυριαρχία τοῦ Ναπολέοντα στὰ Ἰόνια νησιά καὶ τὴν ἴδρυση τοῦ δουκάτου τῆς Βαρσοβίας, ποὺ στὴν πραγματικότητά ἀποτελοῦσε γαλλικὸ προκεχωρημένο φυλάκιο ἐναντίον τῆς. Ἐπίσης ἡ Ρωσσία, ποὺ ἀπὸ τὰ 1806 βρισκόταν σ' ἐμπόλεμη κατάσταση μετὰ τὴν Τουρκία, ὑποχρεώθηκε στὰ 1807 νὰ κλείσει ἀνακωχὴ μαζὶ τῆς· ὥστόσο αὐτὴ δὲν ἐφαρμόστηκε καὶ ὁ πόλεμος τελείωσε στὰ 1812 μετὰ τὴν ἤττα τῆς Τουρκίας. Σ' αὐτὸ τὸ γεγονός ἀναφέρονται οἱ ἀμέσως ἐπόμενες γραμμές.
10. Στὸ συνέδριο τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας, ποὺ ἀρχισε στὸ Τρόπικου τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1820 καὶ τελείωσε στὸ Λάιμπαχ (Λιουμπλιάνα) τὸν Μάιο τοῦ 1821 διακηρύχθηκε ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπέμβασης στὰ ἐσωτερικὰ ἄλλων κρατῶν πρὸς στήριξη τῶν «νόμιμων» δυναστειῶν. Ἔτσι, τὸ συνέδριο τοῦ Λάιμπαχ ἀποφάσισε τὴν ἀποστολὴ αὐστριακῶν στρατευμάτων γιὰ τὴν καταστολὴ τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων στὴ Νεάπολη καὶ στὸ Πεδεμόντιο, ἐνῶ τὸ συνέδριο τῆς Βερόνας (1822) ἀποφάσισε τὴν γαλλικὴ ἐπέμβαση στὴν Ἰσπανία.

11. Ἡ ἄμεση αἰτία τῆς ἐπιδείνωσης τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος γύρω στὰ 1840 ἦταν ὁ τουρκοαγυπτιακὸς πόλεμος τοῦ 1839-1841. Στὰ 1839 οἱ Τούρκοι προσπάθησαν ν' ἀνακαταλάβουν τὴν Συρία. πὺ στὰ 1831-1833 τὴν εἶχε κατακτήσει ὁ Αἰγύπτιος ἡγεμόνας Μεχμέτ Ἄλῃ (βλ. κείμενο ἀρ. 33, τέταρτο ἄρθρο, καὶ σημ. 117). Μολονότι οἱ Δυτικὲς Δυνάμεις ἀρχικὰ συμπαράταχθησαν γιὰ ν' ἀποτρέψουν μιὰ ρωσσικὴ ἀνάμιξη, ὥστόσο, ἐξαιτίας τῆς ὑποφώσκουσας ἀγγλογαλλικῆς διαμάχης γιὰ σφαῖρες ἐπιρροῆς, ἡ Γαλλία δὲν προσχώρησε στὴν Σύμβαση τοῦ Λονδίνου τοῦ 1840, ἡ ὁποία πρόβλεπε στρατιωτικὴ βοήθεια γιὰ τὸν σουλτάνο κι ὑπογράφηκε ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, τὴν Ρωσία, τὴν Αὐστρία καὶ τὴν Πρωσία. Ἔτσι ἡ Γαλλία ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὸν Μεχμέτ Ἄλῃ, ὁ ὁποῖος, μετὰ ἀπὸ στρατιωτικὴ ἐπέμβαση τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Αὐστρίας, παραιτήθηκε ἀπὸ τὶς ἐξωαγυπτιακὰς κτήσεις του καὶ δέχθηκε τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ σουλτάνου.
12. Ἡ ἀρχὴ τῆς «νομιμότητας» (legitimité) διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Talleyrand στὸ συνέδριο τῆς Βιέννης (1814/15). Σήμαινε τὴν ὑποστήριξη ἢ τὴν παλινδρόσωση τῶν «νόμιμων» κληρονομικῶν δυναστειῶν, ὅσες εἶχε ἀπειλήσει ἡ γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἢ θὰ ἀπειλοῦσαν ἐπαναστάσεις μελλοντικὰς.
13. Στὴν ὁδὸν Les Mirmidons, ou les funérailles d'Achille ὁ Béranger σατιρίζει ἀλληγορικὰ τοὺς Γάλλους καὶ λοιποὺς Εὐρωπαίους ἡγέτες τῆς Παλινδρόσωσης. Ἡδὴ στὸν τίτλο τῆς ὁδῆς ἐμπεριέχεται ἓνα καυστικὸ λογοπαίγνιο, ἐφόσον τὸ Mirmidons ὡς κύριο ὄνομα σημαίνει τὸν λαὸ τοῦ Ἀχιλλῆα καὶ τοὺς γενναίους πολεμιστὰς του, ἐνῶ τὸ mirmidon ὡς ἐπίθετο σημαίνει νάνος, ἀνθρωπάριο, καὶ κατ' ἐπέκταση ἀσήμαντος κι ἀνίκανος.
14. Αὐτὸ ἔγινε δύο φορές χωρὶς ἐπιτυχία, στὰ 1529 καὶ στὰ 1683. Τὴν δευτέρη φορά σημαντικὸ ρόλο στὴν ἡττα τῶν Τούρκων ἔπαιξε ἡ βοήθεια τοῦ Πολωνοῦ βασιλιᾶ Ἰωάννη Sobieski.
15. Ἡ μάχη τῆς Κουλέβτσα (στὴν Βουλγαρία) ἔγινε στὶς 30 Μαΐου 1829, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου· τελείωσε μὲ ἡττα τῶν Τούρκων.
16. Ἡ τουρκικὴ ὀνομασία τῶν Ἀλβανῶν.
17. (Ἰψηλὴ) Πύλη ὀνομαζόταν ἀρχικὰ τὸ σουλτανικὸ ἀνάκτορο· ἀργότερα ὀνομάστηκε ἔτσι συνεκδοχικὰ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις στὸ σύνολό της.
18. Οἱ κάτοικοι τῆς Γαλικίας, περιοχῆς στὰ ΒΔ τῆς Ἰσπανίας.
19. Ἡ Τρανσυλβανία ἐνσωματώθηκε στὴν Οὐγγαρία στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. περνώντας ἔτσι κάτω ἀπ' τὴν κυριαρχία τῆς δυναστείας τῶν Ἀψβούργων. Στὰ 1848/9 ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις τῆς Οὐγγαρίας ἀρνήθηκε ν' ἀναγνωρίσει τὸ δικαίωμα αὐτοδιάθεσης στοὺς Βλάχους τῆς Τρανσυλ-

βανίας. Αυτό τὸ ἐκμεταλλεύθηκε ἡ αὐστριακὴ ἀντεπαναστασι καὶ χρησιμοποίησε τὰ στρατεύματα τῶν Βλάχων ἐναντίον τῆς ἐπαναστατημένης Οὐγγαρίας. Μολονότι ὁμως ἡ οὐγγρικὴ ἀστικὴ ἐπανάστασι ἠττήθηκε, οἱ Βλάχοι δὲν κέρδισαν τὴν αὐτονομία τους, ἀλλὰ πέρασαν καὶ πάλι κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν Οὐγγρων γαιοκτημόνων.

20. Ρουθηνοὶ ὀνομάστηκαν ἀπὸ ἐθνογράφους τοῦ 19ου αἰ. οἱ ἀγροτικοὶ πληθυσμοὶ ποὺ ζοῦσαν ἀπὸ τὶς δύο πλευρὰς τῶν Καρπαθίων, δηλ. στὴν Γαλικία καὶ στὴν Βουκοβίνα. "Ὅταν στὰ 1846 οἱ Πολωνοὶ ἐπιχείρησαν μιὰν ἐξέγερση μὲ σκοπὸ τὴν ἐθνικὴ τους ἀνεξαρτησία, οἱ Αὐστριακοὶ κατὰφεραν νὰ στρέψουν τὸ ἀντιπολωνικὸ μίσος τῶν Ρουθηνῶν χωρικῶν, ποὺ καὶ αὐτοὶ εἶχαν στὸ μεταξὺ ἐξεγερθεῖ, ἐναντίον τοῦ κινήματος αὐτοῦ, καὶ μάλιστα χρησιμοποίησαν ἔνοπλα τμήματά τους ἐναντίον τῶν Πολωνῶν. Μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς πολωνικῆς ἐξέγερσης ἤρθε καὶ ἡ σειρὰ τῶν Ρουθηνῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐξέγερση καταπνίγηκε βίαια.
21. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1848 ἀναπτύχθηκε στὶς παραδουναβίες ἡγεμονίες ἓνα κίνημα μὲ σκοπὸ τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία καὶ τὸ φιλελεύθερο σύνταγμα, τὸ ὁποῖο κηρύχθηκε τὸν Ἰούνιο, ἐνῶ παράλληλα σχηματίστηκε μιὰ φιλελεύθερη προσωρινὴ κυβέρνησι. Τὸ κίνημα τὸ κατέστειλαν στὶς ἐπόμενες ἐβδομάδες οἱ Ρῶσοι (στὴν Μολδαβία) καὶ οἱ Τούρκοι (στὴν Βλαχία). Πρβλ. κείμενο ἀρ. 62.
22. Πρόκειται γιὰ προσπάθειες ποὺ ἔγιναν κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων τοῦ 1848 μὲ στόχο τὴν ἐνοποίηση τῶν σλαβικῶν πληθυσμῶν μέσα στὸ πλαίσιο τῆς αὐστρουγγρικῆς αὐτοκρατορίας γιὰ ν' ἀποφευχθεῖ ὁ χωρισμὸς τους σὲ διάφορα κράτη. Οἱ προσπάθειες αὐτὲς βρῆκαν τὴν ἔκφρασή τους στὶς ἀποφάσεις τῆς κροατικῆς συνέλευσις (Ζάγκρεμπ 1848) καὶ τοῦ σλαβικοῦ συνεδρίου (Πράγα 1848).
23. Ὁ ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1806 (πρβλ. σημ. 9) ἔληξε στὰ 1812 μὲ ἦττα τῶν Τούρκων καὶ μὲ τὴν συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου, ἡ ὁποία ἔδινε στὴν Ρωσία τὴν Βεσσαραβία καὶ ἐπιπλέον πρόβλεπε τὴν αὐτονομία τῶν Σέρβων σὲ ζητήματα ἐσωτερικῆς διοικήσις καὶ ἐπικύρωσε προγενέστερα παρόμοια δικαιώματα τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας· συνάμα ἐπικύρωσε τὸ δικαίωμα τῆς Ρωσίας νὰ ἐκπροσωπεῖ τὰ δικαιώματα τοῦ ἑλληνορθοδόξου πληθυσμοῦ τῶν ἡγεμονιῶν ἀπέναντι στὴν Πύλη, δικαίωμα ποὺ ἤδη ἔδινε στὴν Ρωσία ἡ συνθήκη τοῦ Κιουτσουκ-Καϊναρτζῆ (βλ. παρακ. σημ. 52).
24. Ὁ Γκαρτσάνιν ἦταν ἡγέτης τοῦ σερβικοῦ ἀντιρωσσοικῶν κόμματος, ποὺ ζητοῦσε νὰ στηριχθεῖ στὶς Δυτικὲς Δυνάμεις. Στὰ 1853 ὁ ἡγεμόνας τῆς Σερβίας Ἀλέξανδρος, κάτω ἀπὸ τὴν πίεσι τῆς Ρωσίας, ἀπέπεμψε τὸν Γκαρτσάνιν· ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ δέξινη τῶν ἐσωτερικῶν ἀνταγωνισμῶν στὴν Σερβία. Πρβλ. τὸ κείμενο ἀρ. 24.

25. Τὸ ἄρθρο εἶχε τὸν γενικὸ τίτλο: «Βρεταννικὴ Πολιτικὴ. Disraeli. Οἱ πρόσφυγες. Ὁ Mazzini στὸ Λονδίνο. Ἡ Τουρκία» καὶ ὑπογραφόταν στὸ σύνολό του ἀπὸ τὸν Marx. Ὡστόσο ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Marx πρὸς τὸν Engels ἀπὸ 22.3.1853 (βλ. κείμενο ἀρ. 7) καθὼς καὶ οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Engels πρὸς τὸν Marx ἀπὸ 11.3.1853 καὶ 1.5.1853 ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ τμήμα τοῦ ἀρθροῦ πὺ ἀναφέρεται στὴν Τουρκία γράφτηκε ἀπὸ τὸν Engels. Στὴν συλλογὴ The Eastern Question τὸ κείμενο ἀποδίδεται ἐσφαλμένα στὸν Marx.
26. Ἡ περσικὴ αὐτὴ λέξι ἀρχικὰ σήμαινε γραφεῖο ἢ δικαστήριον καὶ κατόπιν ἀνώτερον κρατικὸ συμβούλιον. Ἔτσι ἔφτασε νὰ σημαίνει καὶ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν στὸ σύνολό της, ἀποτελούμενη ἀπὸ τὸν μεγάλο βεζύρη καὶ ἑπτὰ ὑπουργούς.
27. Πρόκειται γιὰ ἓνα αἰγυπτιακὸ νόμισμα μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Ἄπιδος, δηλ. τοῦ ἱεροῦ ταύρου. Τέτοια νομίσματα χρησιμοποιοῦνταν ὡς τὸν 50 αἰ. π.Χ.
28. Ἀναφορὰ πὲ περιεχόμενον ἀρθροῦ τοῦ de Cassagnac, πὺ δημοσιεύτηκε στίς 24 Μαρτίου 1853 μὲ τίτλον Des Affaires d'Orient.
29. Ὀνομασία τοῦ Κινέζου αὐτοκράτορα, πὺ ἐδῶ ἀποδίδεται εἰρωνικὰ στὸν Λουδοβίκο Ναπολέοντα.
30. Ἡ παλιὰ ὀνομασία τῆς πεδιάδας τοῦ Ἰουρκεστάν.
31. Στὸν πρῶτον ἀγγλοαφγανικὸν πόλεμον (1838-1842) οἱ Ἄγγλοι δὲν μπόρεσαν νὰ καταλάβουν τὸ Ἀφγανιστάν.
32. Στὰ 1843 οἱ Ἄγγλοι κατέλαβαν τὸ Σίντ, περιοχὴ στὰ ΒΔ τῶν Ἰνδιῶν, στὰ σύνορα μὲ τὸ Ἀφγανιστάν. Προηγούμενα, ὅσο διαρκούσε ὁ ἀγγλοαφγανικὸς πόλεμος, οἱ Ἄγγλοι εἶχαν ἀποκτήσει, μὲ ἔντονας πιέσεις, τὸ δικαίωμα διάβασης τῶν στρατευμάτων τους ἀπὸ τὸ Σίντ· αὐτὸ τὸ δικαίωμα ἐκμεταλλεῦντο γιὰ νὰ μετατρέψουν τὴν περιοχὴ σὲ ὑποτελὴ τῆς Ἐταιρείας τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν καὶ νὰ τὴν ἐντάξουν στίς Βρεταννικὰς Ἰνδίας, ἀφοῦ κατέπνιξαν αἱματηρὰ τίς ἐξεγέρσεις τῶν βελουχικῶν (ἰθαγενῶν) φυλῶν. Ὅσο γιὰ τὸ Πεντζάμπ, στὰ βόρεια τῶν Ἰνδιῶν, κατακτήθηκε βαθμιαίᾳ στὰ 1845/46 καὶ 1848/49, μετὰ ἀπὸ σειρά ἐνοπλῶν ἀναμετρήσεων μὲ τοὺς Σίχ, θρησκευτικὴ αἵρεσιν πὺ εἶχε ἐμφανισθεῖ στὴν περιοχὴ ἀπὸ τὸν 16ο αἰ. καὶ τὴν κυβερνοῦσε ἤδη ἀπὸ πολὺν καιρὸ, ἀφοῦ γύρω στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. τὴν εἶχε ὑπερασπίσει ἀπέναντι στοὺς Μογγόλους καὶ Ἀφγανούς ἐπιδρομεῖς.
33. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐξέγερσιν τῆς 6ης Φεβρουαρίου 1853, πὺ ὀργανώθηκε ἀπὸ τὸν Mazzini καὶ τοὺς ὁπαδούς του πὲ συνεργασία μὲ Οὐγγρους πολιτικούς πρόσφυγας. Καταπνίγηκε γρήγορα. Σχετικὰ ὁ Marx δημοσίευσεν τρία ἄρθρα στὴν Tribune, στίς 25 Φεβρουαρίου, 7 Μαρτίου καὶ 4 Ἀπριλίου 1853.

34. Στην συλλογή *The Eastern Question* ή πατρότητα του άρθρου αποδίδεται έσφαλμένα στον Μαρκ. Πρβλ. σημ. 25.
35. Βλ. τούς πίνακες τών προσώπων και τών άναφερομένων έργων.
36. Τόν Φεβρουάριο του 1804, με άμεση άφορμή σφαγές Σέρβων από μέρους γενιτσάρων, οι Σέρβοι ξεσηκώθηκαν έναντιόν τών Τούρκων έχοντας ως ήγέτη τόν Γιώργη Πέτροβιτς (Καραγιώργη), τόν όποιο στα 1808 ανάκηρυξαν κληρονομικό τους ήγεμόνα. Τό κίνημα τών Σέρβων ευνόηθηκε από τόν ρωσσοτουρκικό πόλεμο του 1806 και την ήττα τής Τουρκίας στα 1812· ή συνθήκη του Βουκουρεστίου, την ίδια χρονιά, τους έδωσε την αυτοδιοίκηση (βλ. σημ. 23). Έπωφελούμενοι από την εισβολή του Ναπολέοντα στην Ρωσία οι Τούρκοι επιχείρησαν στα 1813 εισβολή στην Σερβία, όμως νέες έξεγέρσεις τών Σέρβων και νέα βοήθεια τής Ρωσίας τους ανάγκασαν να άποχωρήσουν και πάλι στα 1815. Μετά την ήττα τής Τουρκίας στον ρωσσοτουρκικό πόλεμο του 1828-1829 ό σουλτάνος αναγνώρισε με φιρμάνι την άυτονομία τής Σερβίας, που έμπρακτα ίσοδυναμούσε με την πλήρη άνεξαρτησία.
37. Έννοούνται οι Φαναριώτες.
38. Η *Magna Charta Libertatum*, που ύπογράφηκε από τόν βασιλιά τής Άγγλιας Ίωάννη τόν Άκτήμενα στις 15 Ίουνίου 1215, περιόριζε τά δικαιώματα τής βασιλικής έξουσίας προς όφελος τών μεγάλων φεουδαλικών άρχόντων, του άνωτερου κλήρου, τών Ιπποτών και τών πόλεων. Παρά τόν συγκεκριμένο αυτό κοινωνικοπολιτικό της χαρακτήρα οι διακηρύξεις της για την άσφάλεια τής προσωπικής έλευθερίας και ιδιοκτησίας άπετέλεσαν στους επόμενους αιώνες άδιάκοπο σημείο άναφοράς και ιστορικό στήριγμα συναφών διεκδικήσεων.
39. Στα 1848 ή Ρωσία κι ή Άυστρια ζήτησαν την έκδοση τών Ούγγρων επαναστατών, που μετά την συντριβή τής επανάστασης του 1848 διέφυγαν στην Τουρκία. Η Τουρκία άρνήθηκε να τους εκδώσει, σκοπεύοντας να τους χρησιμοποιήσει για την αναδιοργάνωση του στρατού της. Στην αντίστασή της προς τίς άυστρορωσικές πιέσεις την βοήθησαν οι Δυτικές Δυνάμεις στέλνοντας μιá ναυτική μοίρα στα Δαρδανέλλια. Ό τσάρος ύποχώρησε και δέχτηκε να παραιτηθεί από τό αίτημα έκδοσης τών φυγάδων, άρκούμενος στην ύπόσχεση τής Τουρκίας ότι θά τους άπελάσει.
40. Από τά τέλη του 18ου αί. κυκλοφορούσε σε δυτικοευρωπαϊκούς άντιρωσικούς κύκλους ή φήμη, ότι ύπάρχει μιá διαθήκη του Μεγάλου Πέτρου, ή όποια διεύγραφε τά σχέδια τών μελλοντικών ρωσσιικών κατακτήσεων και χρησίμευε ως μόνιμη πιξίδα προσανατολισμού τής ρωσσιικής έξωτερικής πολιτικής. Τό περιεχόμενο τής θρυλικής αύτης διαθήκης στα καθέκαστα έδωσε στα 1812 ό Ch. L. Lesur στο βιβλίο του *Des progrès de la puissance russe, depuis son origine jusqu'au commencement du XIXe siècle*, ενώ στα 1836 παρουσιάστηκε τό δθθεν αύτούσιο κείμενό

- της από τον T. F. Gaillardet στο βιβλίο του Mémoires du Chevalier d'Éon. Οι Marx και Engels άρχικά πίστευαν στην πραγματική ύπαρξη μι�ς τέτοιας διαθήκης. Ωστόσο στα 1890 ό Engels γράφει ότι αυτή «φαίνεται έργο κάποιου επιγόνου». («'Η έξωτερική πολιτική του ρωσικού τσαρισμού», Marx - Engels - Werke, τ. 22, σ. 19).
41. 'Η Πολωνία μοιράστηκε ανάμεσα στην Πρωσσία, στην Ρωσσία και στην Αύστρία τρεις φορές, δηλ. στα 1772, 1793 και 1795. 'Η Αύστρία δέν έλαβε μερίδιο στον δεύτερο διαμελισμό· μετά τον τρίτο, ή Πολωνία έπαψε να υπάρχει ώς κράτος.
  42. Βλ. τον πίνακα των αναφερομένων έργων.
  43. 'Εννοείται ό τσάρος.
  44. 'Η συνθήκη της 'Αδριανούπολης συνάφθηκε τον Σεπτέμβριο του 1829 ανάμεσα στην Ρωσσία και στην Τουρκία μετά την ήττα της δεύτερης στον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828-1829. Με αυτήν ή Ρωσσία έπαιρνε τό δέλτα του Δούναβη με τά νησιδιά του και μέρος των παραλιών της Μαύρης Θάλασσας νοτιάς της έκβολής του Κουμπάν. 'Η Τουρκία αναγνώριζε την αυτόνομια των παραδουναβίων ήγεμονιών· όμως την έγγύηση τούτης της αυτόνομιας την ανέλαβε ή Ρωσσία, ή όποία έτσι εξασφάλισε την άσκηση άνεμπόδιστης έπιρροής στην περιοχή. 'Επιπλέον, με την συνθήκη της 'Αδριανούπολης αναγνωριζόταν ή άνεξαρτησία της 'Ελλάδας, που στον σουλτάνο θα πλήρωνε άπλώς έτήσιο φόρο, καθώς και ή ούσιαστική άνεξαρτησία της Σερβίας, την όποία ό σουλτάνος ύποχρεωνόταν να κυρώσει με χωριστό φερμάνι. Πρβλ. τά κείμενα άρ. 33 (δευτέρο κι έβδομο άρθρο) και 104.
  45. Βλ. σημ. 23, 36, 44.
  46. 'Ο 'Αλή πασάς, έχοντας αυτόνομιστικές βλέψεις, ήρθε σε σύγκρουση με τον σουλτάνο στα 1820. 'Η έξέγερσή του κράτησε ώς τά 1822.
  47. Μερικούς μήνες μετά την έναρξη της ρωσοτουρκικής σύγκρουσης, την άνοιξη του 1828, οι Γάλλοι έστειλαν στην Πελοπόννησο ένα στράτευμα ύπό τον Maison. 'Επίσημη αιλία ήταν ή εκκαθάριση της περιοχής από τά —μηδαμινά άλλωστε— ύπολείμματα του τουρκοαιγυπτιακού στρατού· βαθύτερος λόγος, ή έπιδίωξη να δημιουργηθεί έγκαιρα αντίβαρο σ' ένδεχόμενη ραγδαία επέκταση της ρωσικής έπιρροής.
  48. 'Εγιναν στα 1827-1829 με συμμετοχή της 'Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσσίας. Στις 6 'Ιουλίου 1827 οι τρεις Δυνάμεις ύπέγραψαν μι� σύμβαση, ή όποια επικύρωνε τό πρωτόκολλο που είχαν συντάξει στις 4 'Απριλίου στην Πετρούπολη ή 'Αγγλία κι ή Ρωσσία. 'Η σύμβαση αυτή πρόβλεπε την διπλωματική αναγνώριση ενός ελληνικού κράτους και την στρατιωτική του ύποστήριξη στην σύγκρουσή του με την Τουρκία, κάνοντας έτσι δυνατή την άποστολή των στόλων των Δυνάμεων στο Να-

- βαρίνο. Στις συνδιασκέψεις του Λονδίνου υπογράφηκαν και τα πρωτόκολλα της 22ας Μαρτίου 1829, της 3ης Φεβρουαρίου 1830 και της 7ης Μαΐου 1832, που δριζαν τα σύνορα και το πολίτευμα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.
49. Στην εκστρατεία του 1829 (Μάιος-Σεπτέμβριος), που σήμαινε την ήττα των Τούρκων στον ρωσοτουρκικό πόλεμο. Η πρώτη εκστρατεία των Ρώσων στον πόλεμο αυτό (Μάιος - Οκτώβριος 1828) δὲν είχε επιτυχία.
  50. Πόλη της Ούγγαρίας, ἡ ὁποία, ὅπως και οἱ δύο συναναφερόμενες, συνδέθηκε με τὰ ἐπαναστατικά γεγονότα τοῦ 1848.
  51. Τὸ παλαιὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων ἀνακινήθηκε στὰ 1851 ἀπὸ τὸν Λουδοβίκο Βοναπάρτη, με τελικὸ ἀποτέλεσμα τὴν σύγκρουση ἀνάμεσα στὴν καθολικὴ Γαλλία καὶ στὴν ὀρθόδοξη Ρωσία καθὼς καὶ στοὺς ὁμόδοξους προστατευομένους τους στὴν Παλαιστίνη. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀμφιταλαντεύεταν καὶ ἀρχικὰ ὑποχώρησε στὶς γαλλικὲς ἀξιώσεις, ὁμῶς κατὰ τὴν διάρκειά της παραμονῆς τοῦ Μέντσηκοβ στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Μάρτιο τοῦ 1853 (βλ. κείμενο ἀρ. 8) ἀναγκάστηκε νὰ ἐγγυηθεῖ ἰδιαίτερα τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας Ἐκκλησίας· λίγο ἀργότερα βγήκε καὶ τὸ σχετικὸ φερμάνι. Ὡστόσο ὁ σουλτάνος, με τὴν ὑποστήριξη τῶν Ἀγγλογάλλων, ἀρνήθηκε νὰ θεωρήσει τὸν τσάρο προστάτη τοῦ ἑλληνορθόδοξου πληθυσμοῦ τῆς Τουρκίας. Πρβλ. σημ. 147.
  52. Ἡ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, ποὺ ὑπογράφηκε στὶς 21 Ἰουλίου 1774, σφράγισε τὴν ρωσικὴ νίκη στὸν ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1768-1774. Ἡ Ρωσία πῆρε τόπους καὶ ὄχυρά στὰ βόρεια παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ πέτυχε τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Κριμαίας, πράγμα ποὺ ἀργότερα διευκόλυνε τὴν προσάρτησή της. Τὰ ρωσικὰ ἐμπορικὰ πλοῖα ἀπέκτησαν τὸ δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης ναυσιπλοίας στὰ Στενά, ἐνῶ στὴν Ἐλληνορθόδοξη Ἐκκλησία ἐκχωρήθηκε μιὰ σειρά προνομίων. Τὸ ἀρθρο 14 τῆς συνθήκης ἔδινε στὴ Ρωσία τὸ δικαίωμα νὰ κτίσει μιὰ μικρὴ ἐκκλησία στὴν Κωνσταντινούπολη.
  53. Θέρετρο στὴν δχθη τοῦ Βοσπόρου, κοντὰ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ βρισκόταν ἡ θερινὴ διαμονὴ τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὴν Τουρκία.
  54. Ἡ πλατεία, ὅπου βρισκόνταν τὰ γραφεῖα τῶν Times.
  55. Εἶχε δηλ. πάρει τὸ ὄνομα Κωνσταντίνος.
  - 55α. Ὅπως ἔδειξε ὁ Rjasanoff (Gesammelte Schriften, I, 477), ἡ ἀνάλυση τοῦ ρωσικοῦ ἐπεκτατισμοῦ ἀπὸ μέρους τοῦ Marx στηρίζεται, συχνὰ κατὰ λέξη, στὸ ἔργο τοῦ Mac Neill, βλ. πίνακα ἀναφερομένων ἔργων.
  56. Τὸ σχέδιο αὐτὸ τὸ εἶχε ὑποβάλει ὁ Μέντσηκοβ στὴν τουρκικὴ κυβέρνησις με τὴν μορφή τελεσιγράφου. Πρόβλεπε ὄχι μόνο τὴν ἐξασφάλιση τῆς ὀρησκειτικῆς ἐλευθερίας τῶν Ἐλληνορθόδοξων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναγνώρι-

- ση τοῦ δικαιώματος προστασίας στὸν τσάρο. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις τὸ ἀπέρριψε. Πρβλ. σημ. 51.
57. Ἡ συνθήκη τοῦ Μπαλτά-Λιμάν συνάφθηκε ἀνάμεσα στὴν Τουρκία καὶ στὴν Ρωσία γιὰ νὰ ρυθμίσει τὰ ζητήματα τῆς παραμονῆς τῶν στρατευμάτων τῶν δύο χωρῶν στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, ὅπου εἶχαν εἰσβάλει γιὰ νὰ καταστείλουν τὴν ἐξέγερση τοῦ 1848 (βλ. σημ. 21). Ἡ συνθήκη πρόβλεπε τὴν παράτασι τῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς ὡς τὴν πλήρη ἐξάλειψιν τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινδύνου (μόλις στὰ 1851 ἀποσύρθηκαν τὰ στρατεύματα τῶν δύο Δυνάμεων) καὶ τὴν ἐπανάληψιν τῆς σὲ περίπτωσιν ἐπαναστατικῆς ὑποτροπῆς· ἐπίσης, οἱ ὀσποδάροι θὰ διορίζονταν σὸ ἐξῆς ἀπὸ τὸν σουλτάνο μὲ συναίνεσιν τοῦ τσάρου.
58. Ἡ συνθήκη τοῦ 1841, γνωστὴ καὶ ὡς συνθήκη τῶν Δαρδανελλίων, ὑπογράφηκε στὶς 13 Ἰουλίου 1841 ἀνάμεσα στὶς πέντε Μεγάλαι Δυνάμεις (Ἀγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Αὐστρία, Πρωσία) καὶ στὴν Τουρκία. Ὅριζε ὅτι τὰ στενὰ θὰ παρέμεναν κλειστὰ γιὰ δια τὰ πολεμικὰ πλοῖα σὲ καιρὸ εἰρήνης, ὅμως δὲν δριζε τί θὰ γινόταν σὲ καιρὸ πολέμου. Ἔτσι ἡ Τουρκία μποροῦσε ν' ἀποφασίζε στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωσιν.
59. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1853 ὁ Rose ἀνακλήθηκε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν θέση τοῦ πρεσβευτῆ κατέλαβε ὁ λόρδος Stratford de Redcliffe.
60. Ὁ A. B. Richards (βλ. πίνακα ἀναφερομένων προσώπων) δημοσίευε μὲ τὸ ψευδώνυμον The Englishman.
61. Πρόκειται γιὰ τὴν τηλεγραφικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Νέσσελροντ πρὸς τὸν Ρεσίντ πασὰ ἀπὸ 19 Μαΐου 1853, ἡ ὅποια ἐπέρριπτε στὴν Τουρκίαν τὴν εὐθύνην γιὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μέντσικοβ καὶ ζητοῦσε τὴν ἀποδοχὴν ὅσων αἰτημάτων εἶχε αὐτὸς διατυπώσει (βλ. σημ. 56 καὶ 51). Ὁ Νέσσελροντ ἀπειλοῦσε μὲ στρατιωτικὰ μέτρα καὶ μὲ τὴν κατάληψιν τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν, ἀν τυχὸν τὸ τηλεγράφο του ἀπορριπτόταν. Ὡστόσο ἡ Τουρκία, μὲ μίαν ἐπιστολὴν τοῦ Ρεσίντ πασὰ ἀπὸ 16 Ἰουνίου 1853, τὸ ἀπέρριψε, ὑποστηριζόμενῃ ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν.
62. Μὲ αὐτὸ τὸν τεχνικὸν ὁρον ἀναφέρονταν τὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὴν δυνατὴ ἢ ἐμπρακτικὴ ἀνάμιξίν τους στὰ ἑλληνικὰ πράγματα κατὰ τὴν περίοδον 1821-1829.
63. Τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ διπλωματικὰ κείμενα, ὅσα περιέχονται σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρον, προέρχονται ἀπὸ τὴν συλλογὴν The Portfolio τῶν ἐτῶν 1836 ἢ/καὶ 1843· βλ. πίνακα ἀναφερομένων ἔργων.
64. Τὴν πρώτην χρονίαν τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου 1828-1829 (πρβλ. σημ. 49).
65. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Νέσσελροντ ἀπὸ 30 Μαΐου (11 Ἰουνίου) 1853 ἀπευθυ-

- νόταν στους διπλωματικούς αντιπροσώπους τῆς Ρωσσίας στὸ ἔξωτερικὸ καὶ ἐξηγοῦσε τὴν θέση τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στὴν ἔκβαση τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μέντσικοβ. Στις 2 Ἰουλίου ἀκολούθησε καὶ δευτέρα ἐγκύκλιος, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος σ' ἐπόμενο ἀρθρο (κείμενο ἀρ. 22).
66. Στὸ ἀμέσως προηγούμενο ἀρθρο τοῦ στὴν Tribune, ποὺ γράφτηκε Παρρασκευῆ, 8 Ἰουλίου 1853 καὶ δημοσιεύτηκε στις 22 Ἰουλίου, ὁ Marx εἶχε περιγράψει τὶς διαδικαστικὲς ἀντεγκλήσεις στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων κατὰ τὴν προσπάθεια τῆς κυβέρνησης ν' ἀρνηθεῖ τὴν παροχὴ ἀκριβῶν πληροφοριῶν γιὰ τὶς πρόσφατες ἐξελίξεις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ὅπως ζητοῦσε ἡ αἴτηση τοῦ Layard.
67. Ἡ εἰρηνιστικὴ αὐτὴ ὀργάνωση εἶχε ἰδρυθεῖ στὰ 1816 στὸ Λονδίνο ἀπὸ Κουάκερους. Ὑποστηρίζταν ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου, ποὺ ἐκπροσωποῦσαν τὴν φιλελεύθερη ἀντίληψη, ὅτι στὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ τὸ ἐμπόριο μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ὑποκαταστήσει τὸν πόλεμο ὡς μορφὴ ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν ἐθνῶν.
68. Τὴν φράση αὐτὴ εἶπε ὁ Palmerston στὴν κοινοβουλευτικὴ τοῦ ὁμίλια τῆς 25ης Ἰουνίου 1850, ὅταν, θέλοντας νὰ δικαιολογήσει τὴν ὠμὴ συμπεριφορὰ τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης στὴν Ἑλλάδα ἀπ' ἀφορμὴ τὴν ὑπόθεση Πατσίφικο (βλ. σημ. 187), εἶπε ὅτι σ' ἓνα Βρεταννὸ ὑπῆκοο ὅπως ὁ Πατσίφικο ἔπρεπε νὰ δοθεῖ κάθε βοήθεια, ἐφόσον τὸ γόητρο ἐνὸς Βρεταννοῦ πολίτη εἶναι ἴσο μὲ ἐκεῖνο ἐνὸς Ρωμαίου. Ἡ ἔκφραση *civis Romanus sum* χαρακτηρίζε στὴν ἀρχαία Ρώμη τὴν ὑψηλὴν θέσιν ποὺ ἔδινε σὲ κάποιον ἡ ἰδιότητα τοῦ Ρωμαίου πολίτη.
69. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1853 ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος στὴν Σμύρνη ἔβαλε νὰ συλλάβουν τὸν Οὐγγρο ἐπαναστάτη φυγάδα Koszta, ποὺ παρεπιδημοῦσε ἐκεῖ, καὶ νὰ τὸν σύρουν σ' ἓνα αὐστριακὸ πολεμικὸ, πράγμα ποὺ ὀδήγησε σ' ἐνοπλὴ σύγκρουση μεταξὺ φυγάδων καὶ Αὐστριακῶν ἀξιωματικῶν. Ἐπιπλέον ὁ Koszta εἶχε πάρει στὸ μεταξὺ τὴν ἀμερικανικὴ ὑπηκοότητα, καὶ αὐτὸ προκάλεσε τὴν ἐπέμβαση τοῦ Ingraham, κυβερνήτη τοῦ ἀμερικανικοῦ πολεμικοῦ St. Louis, ὁ ὁποῖος, μετὰ ἀπὸ διαβουλεύσεις μὲ τὸν Ἀμερικανὸ ἐπιτετραμμένο στὴν Κωνσταντινούπολη, ζήτησε τελεσιγραφικὰ ἀπὸ τὸν κυβερνήτη τοῦ αὐστριακοῦ πολεμικοῦ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Koszta. Ἡ ἐνοπλὴ σύγκρουση ἀποφεύχθηκε τὴν τελευταία στιγμὴ. Μετὰ ἀπὸ πολὺμηνες διαπραγματεύσεις ὁ Koszta ἀφέθηκε ἐλεύθερος καὶ πῆγε στὴν Ἀμερικὴ.
70. Τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1833 ἀποβιβάστηκαν ρωσικὰ στρατεύματα στὸ Οὐνκιάρ-Σκελεσί, κοντὰ στὸν Βόσπορο, γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς Τούρκους ν' ἀποκρούσουν τὶς δυνάμεις τοῦ Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἀλῆ. Τὸν Μάιο τοῦ ἴδιου ἔτους ἡ Τουρκία ἀναγκάστηκε, ὕστερα ἀπὸ μεσολάβηση τῶν Ἀγγλογάλων, νὰ ἐκχωρήσει στὸν Μεχμέτ Ἀλῆ τὴν Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη, ἐνῶ οἱ Ρῶσοι ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν στρατευμάτων

τους και πέτυχαν να υπογράψει μαζί τους ή Τουρκία στις 8 'Ιουλίου 1833 μιάν άμυντική συνθήκη, την συνθήκη του Ούνκιάρ-Σκελεσσί (βλ. παρακάτω κείμενο άρ. 33, τέταρτο άρθρο). Μ' ένα μυστικό άρθρο ή Τουρκία δεσμευόταν ν' άπαγορεύσει την διάβαση όλων τών πολεμικών πλοίων από τὰ Στενά, εξαιρώντας τὰ ρωσικά. Τό άρθρο αυτό παρέμεινε σέ Ισχύ ώς την τουρκοαιγυπτιακή σύρραξη του 1839-1841 (βλ. σημ. 11). Στά 1841 τό θέμα τής διάβασης τών Στενών ρυθμίστηκε με νέα συνθήκη (βλ. σημ. 58).

71. Τρίγλωσσο λογοπαίγιο του Marx: Nessel είναι ή τσουκνίδα στα γερμανικά και τοd τό ραβδί στα άγγλικά.
72. Άναφορά στην συνωμοσία αντιδραστικών κύκλων εναντίον τής μεταρρυθμιστικής πολιτικής του σουλτάνου 'Αβδούλ Μετζίτ. "Ήδη στα 1839 ό 'Αβδούλ Μετζίτ είχε εκδώσει τό χατί-σερίφ (διάταγμα) του Γκιούλ-Χανέ, που πρόβλεπε την αναδιοργάνωση του φορολογικού συστήματος, έργυήσεις για την ζωή και την ιδιοκτησία κτλ. Παρά τόν μετριοπαθή χαρακτήρα τους, οι μεταρρυθμίσεις συνάντησαν έντονη αντίδραση· επικεφαλής της ήταν ό 'Αβδούλ 'Ασίς, άδελφός του σουλτάνου.
73. Τό ύποκοριστικό Jack χρησίμευε ώς κοινή χαιδευτική όνομασία τών "Άγγλων ναυτών. Union Jack λεγόταν, επίσης χαιδευτικά, ή άγγλική σημαία.
74. 'Η περικοπή αυτή, όπως και ή άμέσως επόμενη, είναι παρμένη από την 'Ιστορία του Hammer (βλ. πίνακα άναφερομένων έργων), τ. 8, σ. 579-80.
75. Συντάχθηκε στα 1633 κι άποτελεί σύνοψη τών κοινωνικών αντίληψεων καθώς και τών άρχων έσωτερικής κι έξωτερικής πολιτικής του καρδινάλιου.
76. Συλλογές διαταγμάτων τών Φράγκων βασιλέων· όνομάζονταν έτσι γιατί ήταν χωρισμένες σέ κεφάλαια (capitula).
77. Πρβλ. σημ. 69.
78. Στις 24 'Ιουλίου 1853 συνήλθε στην Βιέννη με πρωτοβουλία τής Αυστρίας μιá συνδιάσκεψη με σκοπό να διαμεσολαβήσει στην ρωσσοτουρκική διένεξη. Σ' αυτήν πήραν μέρος ένας αντιπρόσωπος τής Αυστρίας και οι πρεσβευτές τής 'Αγγλίας, τής Γαλλίας και τής Πρωσίας στην αυστριακή πρωτεύουσα. 'Η συνδιάσκεψη επεξεργάστηκε μιá διακίνωση, σύμφωνα με την όποία ή Τουρκία ύποχρεωνόταν να σεβαστεί τίς συνθήκες του Κιουτσούκ-Καίναρτζη (βλ. σημ. 52) και τής 'Αδριανούπολης (βλ. σημ. 44) και να έγγυηθεί τὰ δικαιώματα και προνόμια τής 'Ελληνορθόδοξης 'Εκκλησίας μέσα στην τουρκική επικράτεια. 'Η διακίνωση θά επιδιόταν στόν τσάρο και, έφόσον αυτός συμφωνούσε με τό περιεχόμενό της, στόν σουλτάνο. 'Ο τσάρος συμφώνησε με την διακίνωση, όμως έπιφύλαξε στόν έαυτό του τό δικαίωμα τής έρμηνείας της, ενώ ό σουλτάνος

- ζήτησε διάφορες αλλαγές, πού ή ρωσική κυβέρνηση δέν άποδέχτηκε.
79. Άφέντης, κύριος τίτλος τών ήγεμόνων τής Μολδαβίας και τής Βλαχίας.
80. Έτσι άποκαλούνταν οι μεγαλογαιοκτήμονες άρχοντες στην Ρωσία και σέ όρισμένες βαλκανικές χώρες.
81. Μέ την συνθήκη πού ύπογράφτηκε τό 1783 στό Παρίσι ή Άγγλία άναγνώριζε την άνεξαρτησία τών Ήνωμένων Πολιτειών.
82. Μέ την συνθήκη τής Βεστφαλίας (1648) τεματίστηκε ό Τριακονταετής Πόλεμος, πού έθεσε άντιμέτωπες τις καθολικές δυνάμεις του πάπα, τών Ίσπανών κι Αύστριακών Άψβούργων και τών καθολικών ήγεμόνων τής Γερμανίας με τις προτεσταντικές χώρες Βοημία, Δανία, Σουηδία, Όλλανδία και όρισμένες γερμανικές προτεσταντικές ήγεμονίες· ή Γαλλία, μολονότι καθολική, ύποστήριξε τους Προτεστάντες έξαιτίας του άνταγωνισμού της με τους Άψβούργους. Ή συνθήκη τής Βεστφαλίας έδραλώσε την γαλλική ήγεμονία στην Εύρώπη και έπισφράγισε την διαίρεση τής Γερμανίας· στους δρους της περιλαμβάνόταν και ή άνεξαρτησία τής Έλβετικής Όμοσπονδίας.
83. Τά άρθρα δημοσιεύτηκαν στην Morning Advertiser τής 11ης, 12ης, 15ης και 16ης Αύγούστου 1853 με τους εξής τίτλους: «Τί σημαίνει προस्ताσία τής Έλληνορθόδοξης Έκκλησίας»· «Ό χρόνος στην διπλωματία — ή εύρωπαϊκή άναγνώριση»· «Ή σχετική ισχύς τής Ρωσίας και τής Βρετανίας»· «Πόλεμος Άγγλιας και Γαλλίας».
84. Δέν φαίνεται νά έγινε κάτι τέτοιο.
85. Στο τρίτο άπό τά παραπάνω άρθρα (βλ. σημ. 83).
86. Ό ύπαινιγμός άναφέρεται στον Palmerston, βλ. σημ. 68.
87. Ό John Bull άποτελεί συμβολική προσωποποίηση του άγγλικού λαού, άνάλογη με τον Άμερικανό Uncle Sam. Το όνομα άνήκει στο κεντρικό πρόσωπο του έργου του John Arbuthnot, The History of John Bull (1712).
88. Ή συνθήκη αύτη ύπογράφτηκε άπό τις πέντε Μεγάλες Δυνάμεις (Άγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Αύστρια, Πρωσία) καθώς κι άπό την Σουηδία και την Δανία· είχε προηγηθεί ένα πρωτόκολλο, πού είχε ύπογραφεί άπό τά ίδια κράτη (έκτός τής Πρωσίας) στις 4 Ίουλίου 1850, επίσης στο Λονδίνο, και πού πρόβλεπε ένα έναίο δανικό κράτος, στο όποιο θά άνήκαν και τά έπίμαχα δουκάτα Σλέσβιχ και Χολστάιν. Στο πρωτόκολλο ό τσάρος άναφερόταν ως νόμιμος διάδοχος του δανικού θρόνου, γιατί ήταν άπόγονος του τσάρου Πέτρου Γ', ό όποιος ήταν δανικής καταγωγής και είχε παραιτηθεί άπό τά δικαιώματά του στον δανικό θρόνο για χάρη τής δυναστείας τών Glücksburg· έτσι, σέ περίπτωση πού οι Glücksburg θά εξέλιπαν, ό Ρώσος τσάρος θά μπορούσε νά έγείρει αξιώσεις στον δανικό θρόνο.

89. Boustrapa ήταν ένα παρατσούκλι του Λουδοβίκου Βοναπάρτη σχηματιζόμενο από τις πρώτες συλλαβές των πόλεων της Βουλώνης (Boulogne) και του Στρασβούργου (Strasbourg), όπου οργανώθηκαν βοναπαρτικά πραξικοπήματα στα 1836 και στα 1840, καθώς και του Παρισιού, όπου έλαβε χώρα το βοναπαρτικό πραξικόπημα της 2ας Δεκεμβρίου 1851.
90. Βλ. τον πίνακα των αναφερομένων προσώπων.
91. Παράλληλα με το σχέδιο μιᾶς ρωσοτουρκικῆς συνθήκης (βλ. σημ. 56) ὁ Μέντσκοβ εἶχε ὑποβάλει στὴν τουρκικὴ κυβέρνηση καὶ τὴν πρόταση μυστικῆς ρωσοτουρκικῆς συμμαχίας, ἡ ὁποία πρόβλεπε τὴν παροχὴ ρωσικῆς στρατιωτικῆς βοήθειας στὴν Τουρκία σὲ περίπτωση πού κάποια Δύναμη θὰ προσπαθοῦσε νὰ ἐμποδίσει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς προτεινόμενης συνθήκης γιὰ τὰ προνόμια τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας.
92. Ὁ Layard, ὡς ἀρχαιολόγος, εἶχε διενεργήσει τὶς ἀνασκαφές τῆς Νινεβῆ. Πρβλ. τὸν πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων.
93. Στὰ 1839 εἶχε ἐξαναγκασθεῖ σὲ παραίτηση ὁ Σέρβος ἡγεμόνας Μίλος Ὁβρένοβιτς, πού ἡ αὐταρχικὴ του διακυβέρνηση τὸν ἔφερε σὲ σύγκρουση μετὰ τὴν συνταγματικὴ-φιλελεύθερη παράταξη. Στὴν ἴδια σύγκρουση ἦρθε καὶ ὁ γυιὸς καὶ διάδοχός του Ἀλέξανδρος, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ ξεσπάσει τὸν Αὐγούστο τοῦ 1842 μιὰ ἐξέγερση πού ἔφερε στὸν σερβικὸ θρόνο τὸν Ἀλέξανδρο Καραγεώργεβιτς.
94. Γιὰ τὴν τύχη τῆς Βεσσαραβίας πρβλ. σημ. 23.
95. «Do not talk of him but as a property»: ἀπὸ τὸν «Ἰούλιο Καίσαρα» τοῦ Shakespeare, πράξη Δ', σκηνὴ 1.
96. Οἱ νόμοι γιὰ τὴν ναυσιπλοία (Navigation Laws) πρωτοεκδόθηκαν στὰ 1651 ἀπὸ τὸν Cromwell καὶ κατόπιν ἀνανεώθηκαν ἐπανειλημμένα. Ἀποσκοποῦσαν στὴν καταπολέμηση τοῦ ὀλλανδικοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου καὶ στὴν ἀντίστοιχη ἐνίσχυση τοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπορίου καὶ ναυτικοῦ, καὶ δριζαν, ὅτι τὰ σπουδαιότερα ἐμπορεύματα ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καθὼς κι ὅλα τὰ ἐμπορεύματα ἀπὸ τὴν Ρωσία καὶ τὴν Τουρκία μποροῦσαν νὰ εἰσαχθοῦν στὴν Ἀγγλία μόνο μετὰ ἀγγλικὰ πλοία ἢ μετὰ πλοία ἀπὸ τὴν χώρα προέλευσης· ἐπίσης, ὅτι μόνο στὰ ἀγγλικὰ πλοία ἐπιτρέπεται ἡ ἀκτοπλοία στὴν Ἀγγλία. Οἱ νόμοι καταργήθηκαν ἀνάμεσα στὰ 1793 καὶ 1854.
97. «Fearful bravery»: ἀπὸ τὸν «Ἰούλιο Καίσαρα», πράξη Ε', σκηνὴ 1.
98. Στὸ δημοσιευμένο κείμενο τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ ἡ σύνταξη τῆς Tribune δὲν εἶχε συμπεριλάβει τὴν περικοπὴ, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ἐδῶ ὁ Marx. Ἔτσι, τὸ ἄρθρο τῆς 30ῆς Αὐγούστου δὲν περιεῖχε τίποτε σχετικὸ μετὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα.
99. Ἡ συμπεριφορὰ του στὴν ὑπόθεση Koszta (βλ. σημ. 69) εἶχε ἐπαινεθεῖ σ' ἕνα κύριο ἄρθρο τῆς Tribune ἀπὸ 6.8.1853.

100. Σὲ ἄρθρο του στὴν Morning Advertiser τῆς 20.9.1853.
101. Δρόμος στὸ κέντρο τοῦ Λονδίνου, ὅπου βρίσκεται ἡ κατοικία τοῦ Ἑγγλυοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ διάφορα κυβερνητικὰ κτήρια. Τὸ ὄνομά του τὸ πήρε ἀπὸ τὸν George Downing, ὑπουργὸ τῶν οἰκονομικῶν στὰ 1767.
102. Πρβλ. παραπ. σημ. 67.
103. Πρβλ. παραπ. σημ. 11. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς σχετικούς μὲ τὸν Μεχμέτ Ἄλῃ ὄρους, ποὺ κατασφάλιζαν τὴν σουλτανικὴ κυριαρχία σ' ὅλες τὶς ἐξωαίγυπτιακὰς χῶρες, ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου τοῦ 1840 πρόβλεπε τὴν κοινὴν προστασία τῶν Στενῶν ἀπὸ ὅλες τὶς Δυνάμεις, πράγμα ποὺ προετοίμασε τὸν διακανονισμό τῆς ἐπόμενης χρονιάς (βλ. σημ. 58).
104. Ἡ τουρκικὴ ἐφεδρεία. Βλ. κείμενο ἀρ. 70.
105. Δρόμος τοῦ Λονδίνου ὅπου γινόταν τὸ χονδρεμπόριο σιτηρῶν.
106. Ἀναφορὰ στὴν εἴσοδο τῶν νικητῶν τοῦ Ναπολέοντα στὸ Παρίσι στὰ 1815.
107. Ἔτσι ὀνομάζονταν οἱ ἀνώτατοι θεολόγοι καὶ νομομαθεῖς στὶς μουσουλμανικὰς χῶρες τῆς Ἑγγύς καὶ Μέσης Ἀνατολῆς. Κάτω ἀπὸ τὸν ἑλεγχὸ τους βρισκόταν ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ διοίκησις τῶν θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων καὶ σχολείων.
108. Ὑπουργὸς στρατιωτικῶν.
109. Ἡ ἐργασία αὐτὴ τοῦ Marx, ποὺ ἐκδόθηκε ὡς φυλλάδιο στὸ Λονδίνο στὰ 1853 καὶ 1854 (μιὰ τρίτη ἐκδοσις ἔκαμε ἡ κόρη του Eleanor στὰ 1899), γράφτηκε ἀρχικὰ μὲ τὴν μορφή ἄρθρων προορισμένων νὰ δημοσιευτοῦν στὴν New-York Daily Tribune· παράλληλα ὁ Marx ἔδωσε τὴν συγκατάθεσί του γιὰ μιὰ ταυτόχρονη δημοσίευσή στὴν χαρτιστικὴ People's Paper. Ἐνῶ ὁμως ἡ τελευταία δημοσίευσέ τὰ (ὀχτώ, συνολικὰ) ἄρθρα μὲ τὴν σειρά καὶ ἐπώνυμο, ἡ Tribune δὲν δημοσίευσέ τὸ ἕκτο καὶ τὸ ὄγδοο καὶ συγχώνευσε σὲ ἑνιαία παρουσίασή τὸ πρῶτο μὲ τὸ δεύτερο· ἐπιπλέον παρουσίασε τὰ κείμενα ἀνώνυμα καὶ σὲ θέση κυρίων ἄρθρων, κάνοντας ταυτόχρονα προσθήκες ἢ συντημήσεις. Πρέπει ἀκόμα νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Marx ἔκανε διάφορες ἀλλαγὰς στὰ κείμενα ποὺ ἔστειλε στὶς δύο ἡμερηίδες. Ὅλες οἱ σημαντικὰς ἀποκλίσεις τῶν δύο αὐτῶν πρώτων παρουσιάσεων τῶν ἄρθρων τοῦ Marx σημειώνονται στὴν ἐκδοσις τῶν Collected Works (τ. 11, σ. 341-406), στὴν ὅποια καὶ παραπέμπουμε τὸν ἐνδιαφερόμενο ἀναγνώστη. Ὡς πρὸς τὰ ἀποσπάσματα ποὺ ἔχουν σημασία γιὰ τὴν δικὴ μας ἐκδοσις δὲν τίθενται κανενὸς εἴδους φιλολογικὰ ἢ νοηματικὰ προβλήματα, κι ἔτσι περιοριστήκαμε στὴν ἀπόδοσις τοῦ κειμένου τῆς People's Paper. Ἐνδιαφέρουσες καὶ χαρακτηριστικὰς προσθήκες ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς Tribune δίνονται σὲ ὑποσημειώσεις.

110. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἐπίμαχα σημεῖα στὴν σύγκρουση γιὰ τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων (βλ. παραπ. σημ. 51) ἦταν τὸ ἂν οἱ Καθολικοὶ ἢ οἱ Ἑλληνορθόδοξοι εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ κρατοῦν τὰ κλειδιά τῆς ἐκκλησίας τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ νὰ συντηροῦν τὸν τροῦλλο τῆς.
111. Ὑπογράφηκε στὶς 25 Σεπτεμβρίου 1826. Μὲ αὐτὴ ἡ Τουρκία ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωση νὰ τηρεῖ αὐστηρὰ τὶς προγενέστερες συμφωνίες τῆς μὲ τὴν Ρωσσία καὶ νὰ ἐπιτρέπει σὲ ρωσικὰ ἐμπορικὰ σκάφη τὴν ἐλεύθερη ναυσιπλοία στὰ ὕδατά τῆς· ἡ συνθήκη ἀναγνώριζε ἐπίσης τὴν αὐτονομία τῆς Σερβίας καὶ τὸ δικαίωμα τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν νὰ ἐκλέγουν ντόπιους ἡγεμόνες. Γιὰ τὸ ἐλληνικὸ ζήτημα δὲν γινόταν λόγος, ἔτσι ὥστε ἐπίσημοι τουρκικοὶ κύκλοι ὑποστήριξαν τὴν ἀποψη, ὅτι ἡ συνθήκη τεκμηρίωνε, ἀρνητικὰ τουλάχιστον, τὴν ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος γιὰ τὶς ἐλληνικὰς ὑποθέσεις ἀπὸ μέρους τῆς Ρωσσίας.
112. Βλ. πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων.
113. Ὁ homunculus (ἄνθρωπάριο) εἶναι τεχνητὸ δημιούργημα τοῦ Βάγκνερ, τοῦ σχολαστικοῦ καὶ κοντόθωρου μαθητῆ τοῦ Φάουστ. Βλ. τὴν 2ῃ πράξῃ τοῦ 2ου μέρους τῆς τραγωδίας τοῦ Goethe.
114. Στὴν ἀρχαιότητα οἱ κάτοικοι τῆς Βοιωτίας περνοῦσαν γενικὰ γιὰ ἀπολίτιστοι καὶ ἀγροῖκοι. Παροιμιακῶς εἶχαν γίνει οἱ φράσεις «βιοιωτία ὕς», «βιοιώτιον οὖς» καὶ «βιοιώτιος νοῦς».
115. Λέξεις πού λείει τὸ Ἄγαλμα στὴν ὄπερα «Δὸν Τζιοβάννι» τοῦ Mozart.
116. Shakespeare, Ἑρρίκος Δ', μέρος πρῶτο, πράξῃ Β', σκηνὴ 4.
117. Ἐννοεῖται ἡ μάχη τοῦ Μπειλάν στὴν Συρία, μετὰ τὴν ὁποία οἱ Τοῦρκοι ἀναγκάστηκαν νὰ ἐκκενώσουν τὴν Συρία. Μετὰ τὴν μάχη τοῦ Ἰκονίου, πού ἔκρινε τὸν πόλεμο ὑπὲρ τῶν Αἰγυπτίων, κλείστηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1833 ἡ εἰρήνη τῆς Κιουταχείας, στὴν ὁποία ὁ Μεχμέτ Ἀλὴ ἀναγνωρίζεται ὡς αὐτόνομος κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας.
118. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1834 συνάφθηκε ἡ λεγόμενη Τετραπλὴ Συμμαχία ἀνάμεσα στὴν Γαλλία, τὴν Ἀγγλία, τὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Πορτογαλία. Ὀνομαστικὰ στρεφόταν ἐναντίον τῶν «ἀπολυταρχικῶν δυνάμεων τοῦ Βορρᾶ» (Ρωσσία, Πρωσσία, Αὐστρία) καὶ οὐσιαστικὰ ἀποσκοποῦσε στὴν ἐνίσχυση τῆς ἀγγλικῆς ἰδίως ἐπιρροῆς στὴν Ἰβηρικὴ μὲ τὸ πρόσημα τῆς στήριξης τῶν συνταγματικῶν φιλελευθέρων ἐναντίον τῶν ντόπιων ἀπολυταρχιῶν, τοῦ Don Carlos στὴν Ἰσπανία καὶ τοῦ Dom Miguel στὴν Πορτογαλία. Ἀνάλογη ὑποστήριξη, συνοδευόμενη καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ἀπὸ παρουσία στρατευμάτων, ἔδωσε ἡ Ἀγγλία καὶ στὶς αὐτονομιστικὰς προσπάθειες τῶν Βέλγων (βλ. σημ. 206). Ἡ δραστηριότητα αὐτὴ τῆς Ἀγγλίας ψύχρανε αἰσθητὰ τὴν entente μὲ τὴν Γαλλία (βλ. σημ. 5).

119. 'Απόσπασμα από όμιλία του βουλευτή Th. Ch. Anstey, ό όποιος αναφέρεται και παρακάτω στο ίδιο άρθρο.
120. Με την συνθήκη της Πετρούπολης (29 'Ιανουαρίου 1834) διευκρινίζονταν όρισμένα άρθρα της συνθήκης της 'Αδριανούπολης (βλ. παραπ. σημ. 44). Προπαντός μειωνόταν τó ύψος των πολεμικών άποζημιώσεων, που έπέβαλε ή συνθήκη της 'Αδριανούπολης στην Τουρκία.
121. Shakespeare, 'Ερρίκος Δ', μέρος πρώτο, πράξη Β', σκηνή 4.
- 121α. 'Υπαινικτική άναφορά στην στάση του Palmerston άπέναντι στην κατάλυση της άυτονομίας της πολωνικής πόλης Κρακοβίας στα 1836 από μέρους της Ρωσίας και της Αύστριας. Στο θέμα αυτό είναι άφιερωμένο τó τρίτο άρθρο του «Lord Palmerston».
122. Διάταγμα του τσάρου.
123. 'Απόσπασμα από την όμιλία του βουλευτή P. Stewart, ή όποία παρατίθεται και άμέσως παρακάτω.
124. Στο βιβλίο του Progress of Russia... (βλ. πίνακα άναφερομένων έργων). 'Από τó βιβλίο αυτό είναι παρμένο τó κείμενο της παρατιθέμενης έπιστολής καθώς και τó κείμενο του άρθρου 113 της συνθήκης της Βιέννης, άμέσως παρακάτω.
125. Στην πραγματικότητα πρόκειται για πολλές άλληλένδετες συνθήκες, οι όποιες ρύθμιζαν τó σύνολο σχεδόν των εύρωπαϊκών υποθέσεων μετά από την ήττα του Ναπολέοντα και της Γαλλίας. Οι συνθήκες αυτές υπήρξαν άπόρροια του συνεδρίου της Βιέννης (Σεπτέμβριος 1814 - 'Ιούνιος 1815), στο όποιο πήραν μέρος οι σημαντικότεροι Εύρωπαίοι μονάρχες και οι ύπουργοί τους.
126. Τις σχετικές ειδήσεις είχε συνοψίσει ό Marx στο πρώτο μέρος της άναπόκρισης, την όποια έγραψε στις 7 'Οκτωβρίου και ή όποια δημοσιεύτηκε στις 21 'Οκτωβρίου 1853.
127. Πρβλ. σημ. 39.
128. Στο σημειωματάριο του Marx από τά 1853 ύπάρχει ένα άπόσπασμα της έπιστολής του Palmerston προς τόν Bulwer (10 Σεπτεμβρίου 1839) ζεσηκωμένο από την Correspondence του 1841 (βλ. πίνακα άναφερθέντων έργων).
129. Τοποθεσία κοντά στον Δούναβη, ΝΑ του Βουκουρεστίου. Στις 4 Νοεμβρίου 1853 οι Τουρκοί άπέκρουσαν εκεί μιá ρωσική επίθεση. Για την μάχη αυτή κάνει λόγο ό Engels στην πολεμική του άναπόκριση που δημοσιεύτηκε ως κύριο άρθρο της Tribune στις 25 Νοεμβρίου 1853.
130. Τó άρθρο αυτό δέν περιλαμβάνεται ούτε στα Collected Works ούτε στα Marx - Engels - Werke, παρά μόνο στην συλλογή The Eastern Question, όπου και προτάσσεται ή έξής σημείωση: «'Ισως οι πρώτες

μιά-δυο προτάσεις νά μὴν γράφτηκαν ἀπὸ τὸν Marx· ἀσφαλῶς δὲν γράφτηκε ἡ τελευταία πρόταση, τὴν ὁποία παραλείψαμε καὶ ἡ ὁποία περιεῖχε τὴν ἔκφραση "ὡς δώσει ὁ Θεὸς" νά γίνει αὐτὸ κι ἐκεῖνο». Μὲ βάση ὑπολογικὲς ἐνδείξεις φαίνεται πολὺ πιθανὴ ἡ ἐπεξεργασία μερικῶν περιοπῶν ἀπὸ τὴν σύνταξη τῆς ἐφημερίδας. Ὡστόσο οἱ πλεῖστες ἀπόψεις, ποὺ ἐκφράζονται σ' αὐτὸ, ἔχουν ἤδη ἐκφρασθεῖ σὲ ἄλλα ἄρθρα τοῦ Marx. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν βασικὴ του θέση, ποὺ ἀφορᾷ τὶς ἀσθενεῖς καὶ τὶς ἰσχυρὲς πλευρὲς τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς. Πρβλ. π.χ. τὴν ἀνταπόκριση τῆς 29ης Ἰουλίου 1853, ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν Tribune στὶς 12 Αὐγούστου τοῦ ἴδιου χρόνου, παραπάνω κείμε. ἀρ. 24.

131. Ἐναφορὰ στὴ ναυμαχία τῆς Σινώπης, ποὺ ἔγινε στὶς 30 Νοεμβρίου τοῦ 1853. Μὲ ξαφνικὴ τους ἐπίθεση οἱ Ρῶσοι ὑπὸ τὸν ὑποναύαρχο Ναχιμοβ ἐκμηδένισαν ἕναν τουρκικὸ στολίσκο τοῦ ἐλλειμενιζόταν στὴν Σινώπη, βυθίζοντας δεκαπέντε τουρκικὰ πλοῖα κι αἰχμαλωτίζοντας τὸν διοικητὴ τοῦ στολίσκου, ναύαρχο Ὀσμάν πασά. Στὸ κείμενο τοῦ ἄρθρου ἀναφέρεται ὁ Ὀμὲρ πασάς, ἴσως ὄχι ἀπὸ παραδρομὴ, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἦταν ὁ γενικὸς διοικητὴς τῶν κατὰ Ἐγρὰ καὶ θάλασσα τουρκικῶν δυνάμεων στὸν κριμαϊκὸ πόλεμο. Στὴ ναυμαχία τῆς Σινώπης ἀναφέρεται ὁ Marx στὸ ἄρθρο του, ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν Tribune στὶς 13 Δεκεμβρίου, καὶ ἐπίσης (διεξοδικά, ἀπὸ στρατιωτικὴ ἀποψη) ὁ Engels, σὲ μιὰν ἀνάλυση, ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν ἴδια ἐφημερίδα ὡς κύριο ἄρθρο στὶς 9 Ἰανουαρίου 1854.
132. Ἡ διακοίνωση συντάχθηκε στὶς 12 Δεκεμβρίου, ἐπιδόθηκε ὁμοῦ στὶς 15 τοῦ μηνός. Οἱ τέσσερις Δυνάμεις (Ἀγγλία, Γαλλία, Αὐστρία, Πρωσσία) πρότειναν τὴν μεσολάβησή τους γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς εἰρήνης μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας μετὰ τὰ ἐξῆς σημεῖα: ἐκκίνηση τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν ἀπὸ μέρους τῶν Ρώσων, ἀνανέωση τῶν προγενεστέρων ρωσοτουρκικῶν συνθηκῶν καὶ ἐγγύηση τῶν ἑλληνορθοδόξων προνομίων μετὰ σουλτανικὰ φερμάνια.
133. Πρόκειται γιὰ διαδηλώσεις διαμαρτυρίας φανατικῶν ἐθνικιστικῶν καὶ φιλοπόλεμων στοιχείων ἐναντίον τῆς ἀποδοχῆς τῆς διακοίνωσης τῶν τεσσάρων Δυνάμεων. Πρβλ. κείμενο ἀρ. 40.
134. Γιὰ τὴν νοτιοαφρικανικὴ ἐφημερίδα Zuid Afrikaan, ποὺ ἔβγαине ταυτόχρονα σὲ ἀγγλικὴ καὶ ὀλλανδικὴ γλῶσσα, ὁ Marx ἔγραψε τρεῖς ἄρθρα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δημοσιεύτηκε μόνον αὐτό.
135. Στὸ πρωτόκολλο αὐτὸ οἱ τέσσερις Δυνάμεις (Ἀγγλία, Γαλλία, Αὐστρία, Πρωσσία) πρόσφεραν τὴν διαμεσολάβησή τους γιὰ τὸν τερματισμὸ τῆς ρωσοτουρκικῆς σύγκρουσης.
136. Τὸ ἔγγραφο στάλθηκε στὶς 12 Δεκεμβρίου 1853. Περιεῖχε τὴν διαβεβαίωση, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ ἀγγλογαλλικοῦ στόλου ἀποτελεῖ ἀπόδειξη

- φιλάς πρὸς τὴν Τουρκία κι ὅτι κάθε προσπάθεια ἀποβίβασης ρωσικῶν στρατευμάτων σὲ τουρκικὸ ἔδαφος θ' ἀντιμετωπιζόταν μὲ τὴν βοήθειά του.
137. Στὸ κείμενο ἀρ. 37 γίνεται λόγος γιὰ τρίμηνη ἀνακωχή.
138. Τὸ ἄρθρο, ἀπ' ὅπου προέρχεται τὸ ἀπόσπασμα αὐτό, ἔχει ὡς κύριο θέμα του τοὺς ρωσικοὺς πόρους γιὰ τὴν διεξαγωγή πολέμου.
139. Στὰ τέλη Ἰανουαρίου καὶ στὶς ἀρχές Φεβρουαρίου τοῦ 1854 ὁ κόμης Ὀρλόφ, μὲ εἰδικὴ ἐντολὴ τοῦ τσάρου, ἔκανε στὴν Βιέννη διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Αὐστριακὸ αὐτοκράτορα. Σκοπὸς του ἦταν νὰ ὀθήσει τὴν Αὐστρία σὲ στάση εὐμενοῦς οὐδετερότητας στὸν κριμαϊκὸ πόλεμο μὲ ἀντάλλαγμα μιὰν ἐγγύηση τῆς αὐστριακῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος, τὴν ὅποια θὰ συνυπέγραφε ἡ Πρωσσία καὶ τὰ ὑπόλοιπα γερμανικὰ κράτη, καὶ ἐπίσης κοινὸ δικαίωμα προστασίας πᾶνω σὲ ὅσα βαλκανικὰ κράτη θὰ πρόκυπταν ἀπὸ τὴν διάλυση τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Οἱ βολιδοσκοπήσεις τοῦ Ὀρλόφ δὲν ὀδήγησαν στὰ ἐπιθυμητὰ ἀποτελέσματα. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἴδιος Ὀρλόφ εἶχε κάνει στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1833 τίς διαπραγματεύσεις πού ὀδήγησαν στὴν συνθήκη τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσί (βλ. σημ. 70).
140. Ἀρχηγὸς τοῦ στόλου, ὑπουργὸς τῶν ναυτικῶν.
141. Ἐννοεῖται ἡ Correspondence τοῦ 1854, βλ. πίνακα ἀναφερομένων ἔργων.
142. Διομολογήσεις (capitulations) ὀνομάζονται τὰ ἔγγραφα πού παραχωροῦσαν ἐμπορικὰ καὶ ἄλλα προνόμια σὲ ἀλλοδαποὺς στὴν Τουρκία. Βλ. καὶ κείμενο ἀρ. 49.
143. Στις 15 Μαρτίου τοῦ 1848 ὁ πάπας, πού πρὶν ἀπὸ τὴν ἰδρυση τοῦ ἐνιαίου ἰταλικοῦ κράτους ἦταν καὶ κυβερνήτης τῆς Ρώμης, ἀναγκάστηκε νὰ παραχωρήσει φιλελεύθερο σύνταγμα στὴν πόλη καὶ τελικὰ νὰ καταφύγει στὴν Γαέτα. Ἡ ρωμαϊκὴ ἐθνοσυνέλευση τὸν καθάειρε ἀπὸ τὴν θέση τοῦ κοσμικοῦ ἀρχοντα κι ἡ ἐξουσία πέρασε σὲ τριανδρία μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Mazzini. Ἡ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ πάπα ἀνασυστήθηκε μὲ τὴν βοήθεια στρατευμάτων τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη, πού κατέλαβαν τὴν Ρώμη στὶς 2 Ἰουλίου 1849 καταλύοντας τὴν ρωμαϊκὴ δημοκρατία.
144. Εἰρωνικὴ ἀναφορὰ στὸν τίτλο πού εἶχε δοθεῖ ἀπὸ τὸν πάπα στὸν Φερδινάνδο τῆς Ἀραγώνας (1479-1516), ἐπειδὴ ἐδίωξε τοὺς Μαυριτανοὺς ἀπὸ τὴν χώρα του.
145. Βλ. τὸν πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων.
146. Σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο, ὅπως καὶ στὸ ἐπόμενο, ὁ Marx στηρίζεται στὰ πρακτικὰ τῶν συζητήσεων, ὅπως ἀποδόθηκαν, ἐν μέρει ἐσφαλμένα, στοὺς Times. Γιὰ τίς κοινοβουλευτικὲς συζητήσεις τῶν προηγούμενων ἐτῶν χρησιμοποίησε τὴν ἐκδωση Hansard, βλ. πίνακα ἀναφερομένων ἔργων.

147. Τὸν Μάιο τοῦ 1851 ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς Lavalette ἐπέδωκε στὸν σουλτάνο ἐπιστολὴ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη, ὁ ὁποῖος ἀπαιτοῦσε τὴν ἀκριβὴ τήρηση τῶν προνομίων τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας στοὺς Ἅγιους Τόπους. Μὲ τὸ φερμάνι τῆς 9ης Φεβρουαρίου 1852 ὁ σουλτάνος ἐπικύρωσε τὰ προνόμια αὐτά, ὅπως εἶχαν διατυπωθεῖ σὲ προγενέστερες γαλλοτουρκικὲς συνθήκες. Αὐτὸ παρακίνησε καὶ τὴν ρωσικὴ κυβέρνησις νὰ προσπύσει τὰ προνόμια τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἔξυση τοῦ ἀγώνα γιὰ σφαῖρες ἐπιρροῆς στὴν Ἀνατολή. Πρβλ. σμ. 51.
148. Πρόκειται γιὰ τὰ μηνύματα ποὺ στάλθηκαν στὸν Ρῶσο ἀπεσταλμένο στὴν Ἀγγλία βαρόνο Brunnow κι ἐπιδόθηκαν στὸν Ἀγγλο ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν. Δημοσιεύθηκαν στὴν Correspondence τοῦ 1854, βλ. τὸν πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων.
149. Ἔτσι ὀνομάστηκε, μισοαστεῖα-μισοσοβαρά, ἡ κυβέρνησις τοῦ John Aberdeen (1852-1855), ποὺ σχηματίστηκε ἀπὸ ἕνα συνασπισμὸ φιλελευθέρων, συντηρητικῶν-φιλελευθέρων (ὀπαδῶν τοῦ Peel) καὶ μερικῶν Ἰρλανδῶν βουλευτῶν.
150. Shakespeare, Ὀνειρο θερινῆς νύχτας, πράξις Α', σκηνὴ 2.
151. Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ χρονολογεῖται ἀπὸ 16 Ὀκτωβρίου 1825 καὶ ἀποτελεῖ ἀπάντησις σὲ μιὰν ἐγκύκλιον τοῦ Νέσσελροντ, ποὺ ζητοῦσε τὴν γνώμη τῶν Ρῶσων πρεσβευτῶν γιὰ τὴν στάσις τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων στὸ ἀνατολικὸ ζήτημα καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ ποὺ θὰ ὀφείλει ν' ἀκολουθήσει ἡ Ρωσία. Τὸ κείμενον τῆς ἀναφορᾶς ἦταν γνωστὸ στὸν Marx ἀπὸ τὸ Recueil de documents τοῦ 1854, βλ. πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων.
152. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐξέγερσις τοῦ 1854 στὶς τουρκοκρατούμενες περιοχὰς τῆς Ἡπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, ἡ ὁποία ἐνισχύθηκε καὶ ἀπὸ τὸ ἐλεύθερον ἑλληνικὸν κράτος. Καταπνίγηκε ἀπὸ τουρκικὰ στρατεύματα σὲ συνεργασίαν μὲ τοὺς Ἀγγλογάλλους, οἱ ὁποῖοι τὸν Μάιο τοῦ 1854 κατέλαβον ἑλληνικὰ ἐδάφη κι ἐξανάγκασαν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησις νὰ ἐγκαταλείψει τίς προσπάθειαις ἀπελευθέρωσις τῶν ἀλυτρώτων.
153. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ αὐστροτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1788-1790 τὰ αὐστριακὰ στρατεύματα κατέλαβον (στὰ 1789) τὴν Σερβίαν. Πιεζόμενη ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Πρωσίαν, ἡ Αὐστρία ἔκλεισε στὰ 1791 μὲ τὴν Τουρκίαν τὴν συνθήκην τοῦ Σιστοβο, ἀναλαμβάνοντας τὴν ὑποχρέωσις νὰ ἐκκενώσει τὰ κατακτηθέντα ἐδάφη.
154. Τόπος φυλακῆς κι ἐξορίας στὴν γαλλικὴ Γουιάνα, ὅπου στέλλονταν καὶ πολιτικοὶ κρατούμενοι.
155. Πρόκειται γιὰ τὴν συνθήκην τῆς 12ης Μαρτίου 1854 ἀνάμεσα στὴν Τουρκίαν, ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρὰ, καὶ στὴν Ἀγγλίαν καὶ Γαλλίαν, ἀπὸ τὴν

- ἄλλη. Ἡ συνθήκη κυρώθηκε ἐπίσημα στίς 8 Μαΐου 1854. Πιρόβλεπε ἀγγλογαλλικὴ στρατιωτικὴ βοήθεια γιὰ τὴν Τουρκία, ἡ ὁποία ὑποχρεωνόταν νὰ μὴν κλείσει εἰρήνην μετὰ τὴν Ρωσσία δίχως τὴν συναίνεση τῶν δύο Δυνάμεων.
156. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1854 ἀνακοινώθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅτι ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία εἶχε ἀποκαλύψει μιὰ ἑλληνικὴ συνωμοσία στὸ Βιντίν (πόλη τῆς Βουλγαρίας, στὴν δεξιὰ ὄχθη τοῦ Δούναβη) καὶ συλλάβει τὸν ἡγέτη τῆς, ἕναν ἱερωμένο ποῦ λεγόταν Ἀθανάσιος. Κατὰ πληροφορίες τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ τύπου, πραγματικὸς ὑποκινητὴς ἦταν ὁ βαρόνος Oelsner, πρῶην ὑπασπιστὴς τοῦ Ρώσου στρατηγοῦ Lüders.
157. Βλ. τὸν πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων.
158. Στὴν Correspondence τοῦ 1854, βλ. πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων.
159. Σὲ ἄρθρον τοῦ δημοσιευμένο στίς 18 Φεβρουαρίου (2 Μαρτίου) 1854 τὸ ἐπίσημον αὐτὸ ὄργανον τοῦ ρωσικοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν ὑπαινισσόταν τὴν ὑπαρξὴ μυστικῆς συμφωνίας Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας γιὰ τὸ μέλλον τῆς Τουρκίας.
160. Βλ. κείμενον ἀρ. 44.
161. Ἡ συνθήκη γιὰ τὴν ρύθμιση τῆς Ἰσπανικῆς διαδοχῆς ὑπογράφηκε στίς 3 Μαρτίου 1700 ἀπὸ τὸν βασιλιὰ τῆς Ἀγγλίας Γουλιέλμον Γ' καὶ τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον ΙΔ' καὶ ὄριζε ὅτι, ἂν ὁ βασιλιὰς τῆς Ἰσπανίας Κάρολος Β' (ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν τῶν Ἀψβούργων) πέθαινε ἄτεκνος, ὁ θρόνος του θὰ περνοῦσε στὸν ἀρχιδούκα Κάρολον, τὸν δεῦτερον γιὸν τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας Λεοπόλδου Β'. "Ὅμως ὁ Κάρολος Β' ἀρνήθηκε νὰ δεχθῆ τὴν ρύθμιση αὐτὴ καὶ μετὰ διαθήκην του ὄρισεν ὡς διάδοχόν του τὸν ἐγγονόν τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' Φίλιππον, δούκα τοῦ Ἀνζού, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου Β' (1η Νοεμβρίου 1700) ἐγένετο πράγματι βασιλιὰς τῆς Ἰσπανίας μετὰ τὸ ὄνομα Φίλιππος Ε'. Ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' τὸν ὄρισεν καὶ αὐτὸς ὡς διάδοχόν του (παρὰ τὰ ὅσα ὄριζεν ἡ διαθήκη τοῦ Καρόλου Β') καὶ ἔτσι πρόκυψε τὸ ἐνδεχόμενον ἑνώσεως τῶν σηπτῶν —καὶ τῆς ἰσχύος— τῆς Ἰσπανίας καὶ τῆς Γαλλίας. Μπροστὰ στὸν κίνδυνον αὐτό, ἐναντίον τῆς Γαλλίας συμμαχῆσαν ἡ Ἀγγλία, ἡ Ὀλλανδία καὶ οἱ Ἀψβούργοι· ὁ λεγόμενος πόλεμος τῆς Ἰσπανικῆς διαδοχῆς κράτησεν ἀπὸ τὸ 1701 ὡς τὸ 1714.
162. Ὁ Φίλιππος Ε' τῆς Ἰσπανίας καὶ ὁ μεγάλος δούκας τῆς Τοσκάνης Τζιάν Γκαστόνε συμφώνησαν στὰ 1731 νὰ περιέλθει τὸ δουκάτον στὸν διάδοχόν τοῦ πρῶτου (τὸν μελλοντικόν Κάρολον Γ' τῆς Ἰσπανίας), ἂν ὁ δεῦτερος πέθαινε ἐκκληρῶς.
163. Ἑλληνικὴ ἀναφορὰ στὴν ὁμιλίαν τοῦ Ἀντωνίου στὸν «Ἰούλιον Καίσαρα» τοῦ Shakespeare, πράξις Γ', σκηνὴ 2.
164. Ἡ μεγαλύτερη καὶ κεντρικότερη λεωφόρος τῆς Πετρούπολης, ὅπου βρί-

- σκονταν δημόσια κτήρια κι ανάκτορα και διαδραματίζονταν οι σημαντικές πολιτικές εξελίξεις.
165. Καί ἐδῶ, ὅπως και σέ ἄλλα ἄρθρα του, ὁ Marx μιλώντας γιά 'Αλβανία ἐννοεῖ (καί) τήν Ἑπειρο.
166. Στις 13 Ἰανουαρίου 1854 οἱ Ρῶσοι, στήν προσπάθειά τους νά διασπᾶσουν τὸ τουρκικὸ μέτωπο, ὀχυρώθηκαν στὸ χωριὸ Τσετάτη (κοντὰ στὸν Δούναβη, λίγο βορειότερα ἀπὸ τὴν πόλη Καλαφάτ). Μετὰ πευθήμερη αἱματηρὴ μάχη οἱ Τούρκοι κατέλαβαν ἐξ ἐφόδου τὴς ὀχυρῆς θέσεις τῶν Ρῶσων, προκαλώντας τους σημαντικὲς ἀπώλειες κι ἀναγκάζοντάς τους νά ὑποχωρήσουν. Ἀναφορὲς στήν μάχη ὑπάρχουν στις στρατιωτικὲς ἀναλύσεις τῶν Marx και Engels πού δημοσιεύτηκαν στήν Tribune στις 8 Φεβρουαρίου (τὸ κείμενο τοῦ Engels ὡς κύριο ἄρθρο).
167. Ἦδη πρὶν ἀπὸ τὴν μάχη στήν Τσετάτη, ἀλλὰ και μετὰ ἀπ' αὐτήν, οἱ Ρῶσοι συγκέντρωσαν ἰσχυρὲς δυνάμεις γιά νά καταλάβουν τὸ Καλαφάτ. Ὡστόσο οἱ Τούρκοι πέτυχαν νά ὀχυρώσουν σὲ σύντομο διάστημα τὴν τοποθεσία κι ἔτσι οἱ Ρῶσοι, μετὰ ἀπὸ ἀναμονὴ πέντε περιπυ ἑβδομάδων, ἀποχώρησαν στις ἀρχὲς Μαρτίου 1854 ἄπρακτοι και δίχως νά ἔχουν ἀρχίσει κάποια σοβαρὴ στρατιωτικὴ ἐπιχείρηση. Βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Engels, πού ἀναφέρεται στήν προηγούμενη σημείωση, καθὼς και τὴν στρατιωτικὴ του ἀνάλυση ἀπὸ 18 Μαρτίου, πού δημοσιεύτηκε ἐπίσης ὡς κύριο ἄρθρο τῆς Tribune κι εἶναι ἀφιερωμένη ἀποκλειστικά στήν ρωσικὴ ὑποχώρηση.
168. Ἀνώτατος Μουσουλμάνος νομομαθὴς και ἐρμηνευτὴς νόμων.
169. Ἀπόφαση τοῦ ἀνώτατου μουσουλμάνου ἱερέα ὡς πρὸς τὸ ἂν ἓνας νόμος ἢ μιὰ πράξη συμφωνεῖ μὲ τὰ παραγγέλματα τοῦ Κορανίου.
170. Παλαιότερη ὀνομασία τῶν μουσουλμανικῶν κρατῶν τῆς δυτικῆς Μεσογείου, δηλ. τῆς Τύνιδας, τῆς Ἀλγερίας και τοῦ Μαρόκου.
171. Ἐδῶ, ὅπως και σέ ἄλλα σημεία τοῦ ἄρθρου του, ὁ Marx ἀναφέρεται στὸ βιβλίο τοῦ Famin, βλ. πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων.
172. Ἡ μωαμεθανικὴ χρονολογία· ἡ λέξη ἀποτελεῖ ἐξελληνισμὸ τοῦ ἀραβικοῦ χέτζρα = μετανάστευση, ἀναχώρηση. Πράγματι ἡ μωαμεθανικὴ χρονολογία ἀρχίζει μὲ τὴν μετοίκηση τοῦ Μωάμεθ ἀπὸ τὴν Μέκκα στήν Μεδίνα στις 20 Σεπτεμβρίου τοῦ 622.
173. Διερμηνέας.
174. Βλ. τὸν πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων, Capitulations κτλ.
175. Ἡ συνθήκη Γαλλίας και Τουρκίας, γιά τὴν ὁποία γίνεται ἐδῶ λόγος, ἔθεσε τέρμα στήν γαλλικὴ ἐκστρατεία στήν Αἴγυπτο (1798-1801). Συνάφθηκε στις 8 Ὀκτωβρίου τοῦ 1801 και ὑπογράφηκε ἐπίσημα στὸ Παρίσι στις 25 Ἰουνίου 1802.

176. Τὸ γράμμα δὲν διασώθηκε.
177. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1853 ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις ἀπέλασε ἀπὸ τὴν Λομβαρδίαν περισσότερους ἀπὸ 5.000 κατοίκους τοῦ Τεσσίνου μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι ἡ ἐξέγερσις τοῦ Μιλάνου (βλ. σημ. 33) εἶχε ὀργανωθεῖ ἀπὸ Ἰταλοῦς ἐπαναστάτες, οἱ ὅποιοι παρεπιδημοῦσαν ἐκεῖ. Ἡ ἐπιστροφή τῶν κατοίκων αὐτῶν ἐπιτράπηκε μόλις στὰ 1855.
178. Πρόκειται γιὰ τοὺς μετριοπαθεῖς φιλελευθέρους (*moderati*) τοῦ Cavour, οἱ ὅποιοι ἀπέδιδαν ἰδιαιτέρη σημασίαν εἰς τὴν δημιουργίαν εὐνοϊκῆς διεθνοῦς συγκυρίας γιὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἰταλικῆς ἐνότητος.
179. Ἡ Ἀλγερία εἶχε ἦδη στὸν 18ο αἰ. ἀνεξαρτητοποιηθεῖ ἀπέναντι εἰς τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν. Ἡ κατάκτησίς της ἀπὸ τοὺς Γάλλους ἀρχισε στὰ 1830 καὶ συμπληρώθηκε μόλις στὰ 1842, ἀφοῦ συνάντησε σκληρὰ ἀντίστασιν, ἡ ὅποια συνεχίστηκε μὲ διάφορες μορφὰς καὶ κατόπιν.
180. Οἱ Ἀγγλοὶ κατέλαβαν τὸ Ἄντεν στὰ 1839, γιὰ νὰ τὸ μετατρέψουν εἰς στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν βάση.
181. Ὑπαινιγμὸς γιὰ τὰ δικαιώματα ποὺ εἶχε τότε ἐκχωρήσει ἡ αἰγυπτιακὴ κυβέρνησις στοὺς Ἀγγλοὺς ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατασκευὴν σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν εἰς τὸ Σουέζ καὶ εἰς τὸ Κάιρο καθὼς ἐπίσης καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὰ σχέδια διάνοιξης τῆς διώρυγας τοῦ Σουέζ (ἡ πραγματοποιήσις τους ὀλοκληρώθηκε στὰ 1869).
182. Μὲ τὴν συνθήκην τοῦ Νυμφαίου (1261) οἱ αὐτοκράτορες τῆς Νικαίας ἔδωσαν στοὺς Γενοβέζους ὀρηκτῆρια εἰς τὴν Μικρὰ Ἀσίαν, στὰ Στενά καὶ εἰς τὴν Κριμαίαν.
183. Ἔτσι ὀνομαζόταν παλιότερα ὁ πνευματικὸς ἀνώτατος ἡγέτης τῶν Μουσουλμάνων.
184. Ἐννοεῖται τὸ κείμενον ἀρ. 46.
185. Ἐννοεῖται τὸ κείμενον ἀρ. 49.
186. Ὁ Μαγκ πλάθει αὐτὴ τὴν εἰρωνικὴν ἔκφρασιν κατ' ἀναλογίαν τοῦ «Ἰλιάδα» κτλ. γιὰ νὰ δηλώσει μίαν ἱστορίαν μακρὰν, περίπλοκην, μυστηριώδη καὶ ὑποπτην ὅπως καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Bangya (βλ. τὸν πίνακα τῶν ἀναφερομένων προσώπων).
187. Ὁ Πατσιφίκο ἦταν ἔμπορος πορτογαλικῆς καταγωγῆς καὶ μὲ βρετανικὴν ὑπηκοότητα. Τὸ σπῆτι τοῦ εἰς τὴν Ἀθήναν εἶχε πυρποληθεῖ στὰ 1849, πρῶτον μὲν ὁ Palmerston βρῆκε ὡς πρόσχημα γιὰ νὰ στείλῃ τὸν ἀγγλικὸν στόλον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ ἀποκλεισμόν.
188. Βλ. τὸν πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων.
189. Πρόκειται γιὰ τὴν αὐστροουρκικὴν συνθήκην τῆς 14ης Ἰουνίου 1854, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον ἀναλύεται εἰς προηγουμένης παραγράφους τοῦ ἔργου. Μ' αὐτὴν ἡ Αὐστρία ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ βοηθήσει

- στην εκκένωση τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν ἀπὸ τὰ ρωσικὰ στρατεύματα καὶ ἀναγνώριζε τὴν ἀκεραιότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας παίρνοντας ὡς ἀντάλλαγμα ἐλευθερία κινήσεων στὴν ζωτικὴ γιὰ τὰ συμφέροντά της παραδουνάβια περιοχὴ.
190. Τὰ ἀκόλουθα κείμενα τῶν παλαιότερων συνθηκῶν ὁ Marx τὰ ἀποδίδει σύμφωνα μὲ τὸ βιβλίο τοῦ Bratiano, βλ. πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων.
191. Τὸ κείμενο τῆς συνθήκης ἀποδίδεται σύμφωνα μὲ τὸ ἀνώνυμο βιβλίο *The Russians in Moldavia* κτλ. (βλ. πίνακα ἀναφερομένων ἔργων), τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι χρησιμοποιήθηκε παράλληλα μὲ τὴν ἐργασία τοῦ Bratiano ὡς πηγὴ καὶ γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ κειμένου τῶν παλαιότερων συνθηκῶν.
192. Βλ. σημ. 21. Γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1848 ὁ Marx ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ἀνώνυμο βιβλίο ποὺ ἀναφέραμε στὴν προηγούμενη σημείωση, ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Bratiano καὶ ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Radulesco, βλ. πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων.
193. Ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης (σημ. 44) ὄριζε ὅτι τὰ ρωσικὰ στρατεύματα θὰ παρέμεναν στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες ὥσπου νὰ πληρώσει ἡ Τουρκία τίς πολεμικὰς ἀποζημιώσεις. Πράγματι, οἱ Ρῶσοι ἔμειναν ἐκεῖ ὡς τὰ 1834. Στὰ 1831-1832, μὲ βάση ἓνα «ὄργανικὸ» σύνταγμα (*Règlement organique*) σχεδιασμένο ἀπὸ τὴν ρωσικὴ κυβέρνηση, τὴ νομοθετικὴ ἐξουσία στὶς ἡγεμονίες τὴν πῆραν σώματα ἐκλεγόμενα ἀπὸ τοὺς μεγαλοβογιάρους, ἐνῶ τὴν ἐκτελεστικὴ τὴν ἀσκοῦσε ὁ ὀσποδάρος (σημ. 79), ποὺ ἐκλεγόταν Ἰσόβια ἀπὸ τοὺς βογιάρους, τὸν κληρο καὶ ἐκπρωσώπους τῶν πόλεων. Ἡ δουλοπαροικία διατηρήθηκε, ἀν καὶ σὲ χαλαρῶμένη μορφή, ὥστόσο καταργήθηκαν οἱ ἐσωτερικοὶ δασμοί, ἐνισχύθηκε τὸ ἐσωτερικὸ ἐμπόριο καὶ χωρίστηκε ἡ διοικητικὴ ἀπὸ τὴν δικαστικὴ ἐξουσία.
194. Οἱ πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ μνημόνια καὶ ἔγγραφα τοῦ ἴδιου τοῦ Μαγχιέρου, τὰ ὁποῖα περιέχονται στὸ ἔργο τοῦ Radulesco.
195. Ἀνακρίβειες τοῦ Marx.
196. Ἐννοεῖται ἡ ἀστικὴ τάξη στὸ σύνολό της, ἡ ὁποία βρισκεται ἀνάμεσα στὴν γαιοκτημονικὴ ἀριστοκρατία καὶ στὰ κατώτερα στρώματα.
- 196α. Ὁ Marx συνοψίζει ἐδῶ τὴν βασικὴ θέση τοῦ βιβλίου τοῦ Parish (βλ. πίνακα ἀναφερομένων ἔργων), ἰδ. κεφ. VIII-IX.
- 196β. Μὲ μιὰ τρίμερὴ συμφωνία στὶς 27 Ἰουνίου 1855 συμφωνήθηκε νὰ χορηγηθεῖ στὴν Τουρκία δάνειο 5 ἑκατ. ἀγγλικῶν λιρῶν ἀπὸ μέρους τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Τὸ δάνειο συνάντησε ἰσχυρὴ ἀντίσταση στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων καὶ ἐγκρίθηκε στὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1855 μὲ ἐλάχιστη πλειοψηφία.

197. Στις 14 'Ιουνίου τοῦ 1826 οἱ γενίτσαροι ἐξεγέρθηκαν ἐναντίον τῶν μεταρρυθμιστικῶν σχεδίων τοῦ Μαχμούτ Β', ποὺ ἀποσκοποῦσαν στὴν ἀντικατάστασή τους ἀπὸ τακτικά σώματα στρατοῦ. Ὁ Μαχμούτ ἀπάντησε μὲ μιὰ τρομερὴ σφαγὴ τους.
198. Ἡ Σιλιστρία ἦταν ὀχυρὴ θέσις στὶς ἐκβολὲς τοῦ Δούναβη. Οἱ Τούρκοι τὴν υπεράσπισαν μὲ ἐπιτυχία τὸν Μάιο καὶ τὸν 'Ιούνιο τοῦ 1854 ἐξαναγκάζοντας σὲ ὑποχώρησι κατὰ πολὺ ὑπέρτερες ρωσικὰς δυνάμεις. Μιὰ ἐκτενὴ στρατιωτικὴ ἀνάλυσι τῆς πολιορκίας τῆς Σιλιστρίας ἔδωσε ὁ Engels σὲ δύο ἀνταποκρίσεις τοῦ ποῦ δημοσιεύτηκαν ὡς κύρια ἄρθρα στὴν Tribune στὶς 26 'Ιουνίου καὶ 8 'Ιουλίου 1854.
199. Ἡ Μπαλακλάβα καὶ ἡ Εὐπατορία ἦσαν λιμάνια στὴν Κριμαία, ἡ πρώτη νοτιοανατολικά καὶ ἡ δευτέρη βορρειαὺς τῆς Σεβαστούπολης. Ὁ Engels ἀναφέρεται ἐδῶ στὶς ἐπιχειρήσεις τῆς πολιορκίας τῆς Σεβαστούπολης ἀπὸ ἀγγλογαλλικά καὶ τουρκικά στρατεύματα, οἱ ὁποῖες ἄρχισαν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1854. Βλ. ἰδιαιτέρα τὶς στρατιωτικὰς ἀναλύσεις τοῦ, ποῦ δημοσιεύτηκαν ὡς κύρια ἄρθρα τῆς Tribune στὶς 15 Νοεμβρίου, 27 Νοεμβρίου καὶ 27 Δεκεμβρίου 1854, καθὼς καὶ τὴν κοινὴ ἀνταπόκρισι τῶν Marx καὶ Engels, ποῦ δημοσιεύτηκε στὴ Neue Oder-Zeitung τῆς 23ης 'Ιανουαρίου 1855.
200. Μὲ τὴν συνθήκη τῶν Παρισίων (21 Μαρτίου 1856) κορυφώσε τὶς ἐργασίες τοῦ τῶ συνόδου τῶν Παρισίων, ποῦ συνήλθε ἀπὸ τὶς 28 Φεβρουαρίου ὡς τὶς 16 Ἀπριλίου τοῦ 1856 γιὰ νὰ ρυθμίσει τὰ εὐρωπαϊκὰ καὶ ἀνατολικά ζητήματα μετὰ τὴν ἤττα τῆς Ρωσίας στὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμον. Καταρχὴν κατοχυρωνόταν ἡ ἀκεραιότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, στὴν ὁποία ἀναγνωρίζοταν δικαίωμα ἰσότητις συμμετοχῆς στὴν κοινωνία τῶν Μεγάλων Δυνάμεων· σὲ ἀντάλλαγμα ἡ Τουρκία φαινόταν νὰ παραχωρεῖ μερικὰ προνόμια στοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους τῆς. Ἐπιαναφερόταν ἐπίσης ἡ σύμβασις τοῦ 1841 γιὰ τὰ Στενά (σημ. 58), ὁ Εὐξείνιος Πόντος κηρυσσόταν οὐδέτερος καὶ γινόταν ἐλεύθερη ἡ ναυσιπλοία στὸν Δούναβη. Καταργούνταν ὁ ρωσικὸς ἐλεγχος στὴν Μολδαβία καὶ στὴν Βλαχία, ἐνῶ κατοχυρωνόταν ἀκόμα περισσότερο ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Σερβίας.
201. Ἀναπληρωτὴς ἢ ἀντιπρόσωπος τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας.
202. Μετὰ τὴν εἰρήνην τῶν Παρισίων (σημ. 200) ἡ Γαλλία ἄρχισε μιὰ προσπάθεια συνένωσης τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν, οἱ ὁποῖες εἶχαν παραμείνει ὑπὸ τὴν τουρκικὴ ἐπικυριαρχία, σ' ἓνα ἐνιαῖον ρουμανικὸν κράτος, ἀποσκοπώντας νὰ βάλει στὸν θρόνον τοῦ ἓνα μέλος τῆς οἰκογένειας Βοναπάρτη. Τὴν ὑποστήριξαν ἡ Ρωσία, ἡ Πρωσσία καὶ ἡ Σαρδηνία, ἐνῶ ἡ Τουρκία ἀντιστάθηκε στὸ σχέδιον αὐτό, φοβούμενη ὅτι ἓνα ἐνιαῖον ρουμανικὸν κράτος θὰ καταργοῦσε τὴν ἐπικυριαρχία τῆς. Τὴν Τουρκία

- υποστήριξαν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Αὐστρία. Ἡ συνθήκη τῶν Παρισίων πρόβλεπε τὴν διενέργεια ἐκλογῶν γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἡ βούληση τοῦ πληθυσμοῦ ὡς πρὸς τὸ ἐνιαῖο ρουμανικὸ κράτος, καὶ οἱ ἐκλογές ἔγιναν πράγματι, δίνοντας τὴν πλειοψηφία στοὺς ἀντίπαλους τῆς συνένωσης τῶν ἡγεμονιῶν. Ὡστόσο ἡ Γαλλία, ἡ Ρωσία, ἡ Πρωσία καὶ ἡ Σαρδηνία θεώρησαν τὶς ἐκλογές νόθεσ, καὶ ἐφόσον ἡ Τουρκία δισταζε νὰ τὶς ἀκυρώσει διέκοψαν τὶς διπλωματικὰ σχέσεις μαζί της τὸν Αὐγουστο τοῦ 1857. Ἡ λύση δόθηκε, ὅταν ὁ Λουδοβίκος Βοναπάρτης ἔπεισε τὴν Ἀγγλία νὰ υλοθετηθεῖ τὰ γαλλικὰ σχέδια. Ἀλλὰ μολονότι οἱ παλιές ἐκλογές ἀκυρώθηκαν, οὔτε οἱ νέες δὲν εὐνόησαν τὴ συνένωση, ἡ ὁποία κηρύχθηκε ἐπίσημα μόλις στὰ 1861 κάτω ἀπὸ ἄλλες συνθήκας.
203. Τὴν συνδιάσκεψη αὐτὴ τὴν συγκάλεσε ὁ τσάρος Νικόλαος Α' καὶ σ' αὐτὴν πῆραν μέρος ὁ πρίγκιπας Γουλιέλμος τῆς Πρωσίας καὶ ὁ αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκος Ἰωσήφ Α' μαζί μὲ τοὺς πρωθυπουργοὺς τους. Σκοπὸς τοῦ τσαροῦ ἦταν ἡ ρύθμιση τῶν διαφορῶν Πρωσίας καὶ Αὐστρίας μὲ τρόπο ὥστε νὰ μὴν ἐνισχυθεῖ ἡ πρώτη ἀπέναντι στὴν δεύτερη.
204. Ὁ Gladstone ἐπινομάζεται ὁμηρικὸς ἐξαιτίας τοῦ βιβλίου του *Studies on Homer and the Homeric Age*, πού εἶχε κυκλοφορήσει πρὶν ἀπὸ λίγο. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1858 ὁ Gladstone στάλθηκε στὰ Ἴονια Νησιά μὲ τὴν εἰδικὴ ἀποστολὴ νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ τοπικὸ ἔθνοενωτικὸ κίνημα, πού ἀκριβῶς τότε γινώριζε ἰδιαίτερη ἐξαρση.
205. Τὰ Ἴονια Νησιά πέρασαν, ὡς ἐνετικὴ κτῆση, στὸν Ναπολέοντα τὸ 1797. Στὰ 1799 τὰ κατέλαβαν οἱ Ρῶσοι, γιὰ νὰ ὑπαρχοῦν καὶ πάλι στὸν Ναπολέοντα τὸ 1807. Μετὰ τὴν ὀριστικὴ του ἤττα, τὸ συνέδριο τῆς Βιέννης ἔδωσε στὰ 1815 τὴν «προστασία» τῶν νησιῶν στοὺς Ἀγγλους, πού διόρισαν ἐκεῖ κυβερνήτη μὲ ἀπεριόριστες ἐξουσίες. Μόλις στὰ 1849 ἐπιτράπηκε μιὰ σχετικὴ διεύρυνση τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης.
206. Μετὰ τὴν ἤττα τοῦ Ναπολέοντα καὶ μὲ βᾶση τὴν συνθήκη τῆς Βιέννης (1815) τὸ Βέλγιο ἀπέτελεσε μέρος τοῦ νεοσύστατου βασιλείου τῶν Κάτω Χωρῶν. Στὰ 1830 οἱ βελγικὲς ἐπαρχίες ἐπαναστάτησαν καὶ κηρύχθηκαν αὐτόνομες. Μὲ τὴν διάσκεψη τοῦ Λονδίνου (1831) τὸ νέο κράτος ἀναγνωρίσθηκε ἔμπρακτα, ἀν καὶ ἡ ἔκτασή του περιορίστηκε ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση ἔγινε μόλις στὰ 1839.
207. Ἐννοεῖται τὸ ὀχυρωματικὸ τετράγωνο τῶν Αὐστριακῶν στὴν Β. Ἰταλία, πού ὀριζόταν ἀπὸ τὶς πόλεις Μάντουα, Πισκιάρα, Βερόνα καὶ Λενιάνο.
208. Πηγὴ τοῦ κειμένου αὐτοῦ εἶναι τὸ ἀνώνυμο ἔργο *The Russians in Moldavia* (βλ. τὸν πίνακα τῶν ἀναφερομένων ἔργων καὶ πρβλ. σημ. 191 καὶ 192). Τὸ κείμενο χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ 1853.

209. Κατά τόν πόλεμο, πού κήρυξε στά 1710 ή Τουρκία έναντιόν του Μεγάλου Πέτρου γιά νά πάρει πίσω τό 'Αζόφ, τά ρωσικά στρατεύματα κυκλώθηκαν στόν Προϋθο και ό Πέτρος έμεινε ελεύθερος μόνο και μόνο γιαιτι ή Αικατερίνη, σύζυγός του και κατοπινη αυτοκράτειρα, δωροδόκησε τόν μεγάλο βεζύρη.
210. Πηγή του κειμένου αυτού, πού χρονολογείται από τά 1860, είναι ή 'Ιστορία του Regnault, βλ. πίνακα τών αναφερομένων έργων. Ό Marx αντιγράφει, παραφράζει ή συνοψίζει τό κείμενο του Regnault. Η έμπιστοσύνη του πρós τόν συγγραφέα πηγάζει προφανώς από τό γεγονός, ότι στην εισαγωγή του βιβλίου του ό Regnault εκφράζει γιά τό ανατολικό ζήτημα γενικά απόψεις πού έβρισκαν τόν Marx απόλυτα σύμφωνο: θεωρεί την διάλυση της όθωμανικής αυτοκρατορίας βέβαιη και συμπεραίνει άπ' αυτό ότι τό σημαντικό καθήκον γιά τό μέλλον είναι νά έμποδισθεί μιá άλλη βαρβαρική δύναμη, δηλ. ή Ρωσσία, νά ύποκαταστήσει τούς Τούρκους (III)· και πιστεύει ότι ό πανσλαβισμός στά Βαλκάνια παίρνει την μορφή διεκδίκησης του δικαίου τών εθνικοτήτων (IV).
211. Βαθμός στόν τουρκικό στρατό.
212. Έτσι ονομάζονταν αγρότες και τεχνίτες άπελευθερωμένοι από την δουλοπαροικία στην παραδοσιακή της μορφή, αλλά έξαρτημένοι από γαιοκτήμονες ή μοναστήρια και ύποχρεωμένοι νά καταβάλλουν στόν άφέντη τους φόρους σέ χρήμα. Βλ. και κείμενο άρ. 76.
213. Η συνθήκη του 'Ιασιού συνάφθηκε τόν 'Ιανουάριο του 1792 ανάμεσα στην Ρωσσία και στην Τουρκία, επισφραγίζοντας την ήττα της δεύτερης στόν ρωσσοτουρκικό πόλεμο του 1787-1792. Η Τουρκία αναγνώριζε την ρωσσική κατοχή στην Κριμαία, στό Κουμπάν, στην Βεσσαραβία κτλ., καθώς και τό δικαίωμα επέμβασης στις παραδουνάβιες ήγεμονίες.
214. Στην πραγματικότητα ό Gaudin έμεινε στό Βουκουρέστι από τόν Σεπτέμβριο του 1795 ως τόν Φεβρουάριο του 1796.
215. Διάταγμα εκδιδόμενο από την γραμματεία της Πύλης.
216. Παραδρομή του Marx. Τό κείμενο του Regnault (σ. 107) λέει: δέν της έδιναν παρά δικαίωμα επικυριαρχίας.
217. Παραδρομή του Marx. Στο κείμενο του Regnault (σ. 107/8) ύπάρχει ό αριθμός 250.000.
218. Φορολογική μονάδα, την όποια ύποχρεωνόταν νά καταβάλει όρισμένη ομάδα φορολογουμένων. Κάθε μέλος της ομάδας αυτής ήταν υπεύθυνο άπέναντι στό κράτος γιά την καταβολή όλόκληρου του πληρωτέου ποσού.
219. Παραδρομή του Marx. Στο κείμενο του Regnault (σ. 109) γίνεται λόγος γιά 18 εκατομμύρια.

220. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ τὸν γιουὶ τοῦ Ἀλέξανδρου Σκαρλάτο, ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας ἀπὸ 1766-1768.
221. Ἑλληνικὰ στὸ κείμενο.
222. Παραδρομὴ τοῦ Marx. Στὸ κείμενο τοῦ Regnault (σ. 112) γίνεται λόγος γιὰ «προύχοντες τοῦ Μοριᾶ».
223. Παραδρομὴ τοῦ Marx. Στὸ κείμενο τοῦ Regnault (σ. 113) ἀναφέρεται ἡ χρονολογία 1795.
224. Στὴν πραγματικότητα ἦταν γαμπρὸς τοῦ.
225. Βογιάρος ἐπιφορτισμένος μετὰ τὴν εἰσπραξὴ τοῦ φόρου οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν.
226. Ὑποστατικὸ σὲ κτῆμα βογιάρου ἢ κατοικία τοῦ τοπικοῦ τοποτηρητῆ τοῦ ἡγεμόνα.
227. Στὸ φύλλο τῆς 7ης Ἀπριλίου 1869 τῆς Diplomatic Review δημοσιεύθηκαν δύο ἐκτενῆ κείμενα σχετικὰ μετὰ τὴν κρητικὴ ἐξέγερση. Τὸ πρῶτο (σ. 50-54), μετὰ τίτλο: The «Eastern Question» closed. Summary from the Blue Books, ἦταν μιὰ ἐξιστόρηση τῶν ἀντιδράσεων τῶν Δυτικῶν κυβερνήσεων μετὰ βάση τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, ὅσα εἶχαν δημοσιευτεῖ στὸ μεταξύ, καὶ τὸ δεῦτερο (σ. 60-62) ἦταν μιὰ ἐπιστολὴ ἀλληλεγγύης τοῦ D. Urquhart πρὸς τὸν μεγάλο βεζύρη Φουὰτ πασά. Σύμφωνα μετὰ τὴν γενικὴ γραμμὴ τοῦ περιοδικοῦ, καὶ στὰ δύο κείμενα ἐπιδοκιμάζεται ἡ δραστηρικὴ κατὰ πινεξὴ τῆς ἐξέγερσης, ἡ ὁποία θεωρεῖται προῖον ἑλληνικῆς (καὶ ρωσικῆς) ὑποκίνησης καὶ βοήθειας, ἐνῶ συνάμα ἡ μεσολαβητικὴ ἢ διστακτικὴ στάση τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, ποὺ ἐκφράστηκε καὶ σὲ κάποιες παρεμβάσεις ἀνθρωπιστικοῦ χαρακτήρα, ἀποδοκιμάζεται ἐντονα καὶ θεωρεῖται ἐνδειξὴ ὑποταγῆς στὰ ρωσικὰ σχέδια. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Urquhart τὸ περιοδικὸ δημοσιεύει ἀπόσπασμα μιᾶς ἀναφορᾶς τοῦ Ἑλληνα πρεσβευτῆ στὸ Λονδίνο, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται ἡ πηγὴ ἀπ' ὅπου ἀντλήθηκε τὸ κείμενο. Τὸ ἀπόσπασμα ἔχει ὡς ἐξῆς:

Λονδίνο, 29 Δεκεμβρίου 1868.

Ὁ βαρόνος Brunnow νομίζει ὅτι πάνω ἀπ' ὅλα θὰ ἔπρεπε ν' ἀποφύγομε τὸν πόλεμο, γιὰτὶ δὲν θὰ ἔχομε τὴν βοήθεια τῶν ἄλλων χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ Ρωσσία δὲν θὰ εἶναι σὲ θέσι νὰ μᾶς βοηθήσει.

228. Στις 10 Μαΐου 1876 ἔγινε στὴν Κωνσταντινούπολιν μιὰ διαδήλωση τῶν σοφτᾶδων (ἔτσι ὀνομάζονταν οἱ μουσουλμάνοι φοιτητὲς τῆς θεολογίας καὶ τῆς νομικῆς) μετὰ κύρια αἰτήματα τὸν ἔλεγχον τῆς χορηγίας τοῦ σουλτάνου καὶ τὴν σύγκληση συνέλευσης προυχόντων γιὰ τὴν ἐπίβλεψη τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους. Ὁ σουλτάνος ἀναγκάστηκε νὰ ὑποχωρήσει σὲ

- όρισμένα αιτήματα και ν' αντικαταστήσει τὸν μεγάλο βεζύρη και τὸν σεγ-ούλ-ισλάμ (βλ. σημ. 183).
229. Στὰ τέλη Μαΐου τοῦ 1876 ἡ σερβικὴ κυβέρνησις, προβλέποντας πόλεμον μετὰ τὴν Τουρκία, προκήρυξε ἕνα ἔθνικὸ δάνειον γιὰ νὰ καλύψει τὰ ἐξοδὰ του.
230. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1875 ξέσπασε στὴν Ἑρζεγοβίνη ἀπελευθερωτικὸ κίνημα ἐναντίον τῶν Τούρκων, πού λίγο ἀργότερα ἀπλώθηκε και στὴν Βοσνία. Οἱ ἐπιτυχίαι τῶν ἐπαναστατῶν ἐξανάγκασαν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 1876 νὰ ἔρθουν σὲ διαπραγματεύσεις, οἱ ὁποῖαι ὡστόσο ἔμειναν ἀκαρπες. Ἔτσι ἄρχισε αὐτὴ ἡ νέα κρίσις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἡ ὁποία ὀδήγησε στὸν σερβοτουρκικὸ (βλ. σημ. 233) και στὸν ρωσσοτουρκικὸ (βλ. σημ. 238) πόλεμον. Τελικὰ, σύμφωνα μετὰ τοὺς δρους τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου (βλ. σημ. 251), ἡ Βοσνία και ἡ Ἑρζεγοβίνη καταλήφθηκαν ἀπὸ αὐστριακὰ στρατεύματα, πού κατέπνιξαν κάθε ἀντίσταση.
231. Στις 30 Μαΐου 1876 μιὰ αὐλικὴ συνωμοσία ἀνέτρεψε τὸν σουλτάνο Ἄβδούλ Ἄσις και ἔβαλε στὸν θρόνον τὸν ἀνιψιὸ του Μουράτ. Στις 4 Ἰουνίου ὁ Ἄβδούλ Ἄσις δολοφονήθηκε.
232. Ἀπὸ τῆς 11 ὠς τῆς 13 Μαΐου 1876 ἔγινε στὸ Βερολίνο μιὰ συνδιάσκεψις γιὰ τὴν ἐπίλυσις τῆς κρίσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, τὴν ὁποία προκάλεσαν οἱ ἐξεγέρσεις στὴν Βοσνία και στὴν Ἑρζεγοβίνη (βλ. σημ. 230). Στὴν συνδιάσκεψιν πήραν μέρος οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ρωσσίας (Γκορτσάκοβ), τῆς Αὐστρίας (Andrassy) και τῆς Γερμανίας (Bismarck), οἱ ὁποῖοι συμφώνησαν στὸ κείμενον ἐνδὸς μνημονίου, πού καλοῦσε τὴν Τουρκία νὰ συνάψει διμνηνὴ ἀνακωχὴ μετὰ τοὺς ἐπαναστάτας και διατύπωνε διάφορες προτάσεις γιὰ τὴν ἐξομάλυνσις τῆς κρίσεως. Ἡ Γαλλία και ἡ Ἰταλία δέχτηκαν τὸ μνημόνιον, ὄχι ὁμως και ἡ Ἀγγλία, τῆς ὁποίας ἡ ἀρνητικὴ στάσις ἐνθάρρυνε τὴν Τουρκία ν' ἀπορρίψει και αὐτὴ τὸ μνημόνιον. Βλέποντας ὅτι πιθανότητες ἐπιτυχίας δὲν ὑπῆρχαν, οἱ τρεῖς Δυνάμεις δὲν ἔδωσαν ἐπίσημη συνέχεια στις ἀνεπίσημες αὐτὲς βολιδοσκοπήσεις.
233. Στις 2 Ἰουλίου 1876 ἡ Σερβία και τὸ Μαυροβούνιον κήρυξαν τὸν πόλεμον στὴν Τουρκία γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἐξέγερσιν στὴν Βοσνία και στὴν Ἑρζεγοβίνη (σημ. 230). Ὡστόσο ἡ προέλασις τῶν Σέρβων ἀνακόπηκε ἀμέσως και ὁ στρατὸς τους νικήθηκε ἐπανεπιλημμένα. Μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς Ρωσσίας ἡ Σερβία ἀπέφυγε τὴν κατάληψιν τῆς ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὑπογράφοντας στις 28 Φεβρουαρίου 1877 μιὰ συνθήκην εἰρήνης, πού ἐπανέφερε τὰ πράγματα στὴν προπολεμικὴ τους κατάστασις. Τὸ Μαυροβούνιον δὲν ἔκλεισε συνθήκην εἰρήνης, παρὰ ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1877 συνέχισε τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας, αὐτὴν τὴν φορὰ στὸ πλευρὸ τῆς Ρωσσίας (βλ. σημ. 238).

234. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1876 ἔγινε στὴν Βουλγαρία ἐξέγερση ἐναντίον τῶν Τούρκων ποὺ μέσα σ' ἓνα μῆνα καταπνίγηκε μὲ τρόπο ἀγριο κι αἱματηρό.
235. Dizzy ἦταν τὸ παρατσούκλι τοῦ Disraeli. Στις 12 Αὐγούστου 1876 ὁ Disraeli ἔγινε λόρδος Beaconsfield καὶ μέλος τῆς Βουλῆς τῶν Λόρδων.
236. Ἀπὸ τῆς 11 ὠς τῆς 23 Δεκεμβρίου τοῦ 1876 ἔγινε στὴν Κωνσταντινούπολη σύσκεψη τῶν πρεσβευτῶν τῶν Δυνάμεων. Συμφωνήθηκε νὰ ζητηθεῖ ἀπὸ τὴν Τουρκία ἡ χορήγηση αὐτονομίας στὴν Βοσνία, στὴν Ἐρζεγοβίνη καὶ στὴν Βουλγαρία.
237. Εἶχε θεσπιστεῖ στὴν Ρωσσία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 1874.
238. Ἡ Ρωσσία εἶχε κηρύξει τὸν πόλεμον στὴν Τουρκία ἀπὸ τῆς 24 Ἀπριλίου 1877, ἀφοῦ προηγουμένα εἶχε ὑποστηρίξει τὴν Σερβία καὶ τὸ Μαυροβούνιο (σημ. 233). Ὁ πόλεμος τέλειωσε μὲ τὴν πλήρη ἤττα τῆς Τουρκίας καὶ τὴν ἀνακαυχῆ τῆς 31ης Ἰανουαρίου 1878. Στις 3 Μαρτίου 1878 ἡ Τουρκία κι ἡ Ρωσσία ἐκλείσαν τὴν εἰρήνην τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, ποὺ ἀναθεωρήθηκε τὴν ἴδια χρονιά στὸ συνέδριον τοῦ Βερολίνου (βλ. σημ. 251).
239. Στὰ 1877 ὁ Γάλλος πρόεδρος στρατάρχης Mac-Mahon ἐπιχείρησε βοναπαρτικὸν πραξικόπημα, ἐξαναγκάζοντας σὲ παραίτηση τὴν κυβέρνησιν καὶ προκηρύσσοντας ἐκλογάς, ἀφοῦ προηγουμένα ἐπ'ἀνδρῶσε τὸν κρατικὸν μηχανισμό μὲ δικούς του ἀνθρώπους. Ὅμως οἱ ἐκλογές δὲν ἔφεραν τὸ ἐπιθυμητὸ γι' αὐτὸν ἀποτέλεσμα κι ἔτσι ἡ μορφή τοῦ πολιτεύματος δὲν ἔλλαξε.
240. Ἐννοοῦνται οἱ ἐξεγέρσεις τοπικῶν φυλῶν στὰ νῶτα τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ.
241. Τὸν Μάρτιον τοῦ 1877 ἡ Ρουμανία εἶχε ἐπιτρέψει τὴν διέλευσιν ρωσικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὸ ἔδαφός της, διευκολύνοντας ἔτσι τοὺς ρωσικοὺς ἐλιγμούς στὶς παραμονές τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου.
242. Ἡ ὀρθὴ χρονολογία εἶναι 1854. Βλ. σημ. 198.
243. Στὴν διάρκειαν τοῦ γαλλογερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870-71 τὰ γερμανικὰ στρατεύματα πολιορκήσαν τὸ Παρίσι ἀπὸ τῆς 19 Σεπτεμβρίου 1870 ὠς τῆς 28 Ἰανουαρίου 1871.
244. Γιὰ τὸ τουρκικὸ ὀχυρωματικὸν τετράγωνον στὴν περιοχὴ αὐτὴ βλ. τὸ κείμενον ἀρ. 88. Στις ἀρχές τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου οἱ Τούρκοι εἶχαν συγκεντρωμένες ἐκεῖ τῆς κύριες δυνάμεις τους.
245. Τὸ τουρκικὸ ὀχυρὸ τῆς Νικόπολης, στὴ νότια ὄχθῃ τοῦ Δούναβη, συνθηκολόγησε ὕστερα ἀπὸ διήμερον βομβαρδισμόν (15 καὶ 16 Ἰουλίου 1877).
246. Τὰ ρωσικὰ στρατεύματα εἶχαν καταλάβει τὴν Βάρνα στὶς 11 Ὀκτω-

- βρίου 1828, κατά την διάρκεια τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1828-29.
247. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1877 μιὰ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ ρωσσικοῦ στρατοῦ με διοικητὴ τὸν στρατηγὸ Γκοῦρκο πέρασε τὸν ΑἼμο, κατέλαβε τὸ πέρασμα τῆς Σίπκα καὶ προσπάθησε νὰ προχωρήσει πρὸς τὴν Ἀδριανούπολη. Ὡστόσο ἤδη στὶς ἀρχὲς Αὐγούστου ἀναγκάστηκε νὰ ἀποσυρθεῖ καὶ πάλι στὸ πέρασμα τῆς Σίπκα, τὸ ὁποῖο πολιορκήθηκε στὴ συνέχεια ἀνεπιτυχῶς ἀπὸ τοὺς Τούρκους.
248. Ἐννοεῖται ἡ κατάληψη τῆς Σόφιας στὶς 4 Ἰανουαρίου καὶ ἡ νίκη τῶν Ρώσων στὴν Φιλιππούπολη στὶς 15-17 Ἰανουαρίου 1878.
249. Οἱ Ρῶσοι κατέλαβαν τὴν Πλέβνα στὶς 10 Δεκεμβρίου 1877, ἀφοῦ στοὺς προηγούμενους μῆνες εἶχαν ἀποτύχει δύο φορές.
250. Συμμαχία τῶν τριῶν αὐτοκρατόρων ὀνομάστηκε ἡ προσέγγιση Γερμανίας, Ρωσίας καὶ Αὐστρίας, πού ἐπισημαστικῶς μετὰ τὴν συνάντηση τῶν αὐτοκρατόρων τῶν τριῶν χωρῶν στὸ Βερολίνο τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1872 (στὰ ἐπόμενα δύο χρόνια ἔγιναν καὶ ἄλλες ἀνταλλαγῆς ἐπισκέψεων ἀνάμεσα στοὺς τρεῖς αὐτοκράτορες). Μετὰ τὴν προσέγγιση αὐτὴ ἀναγνωρίζονταν ὁ ρόλος τοῦ νέου, ἐνιαίου γερμανικοῦ κράτους στὴν εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ καὶ ἀποφευγόνταν ἡ προσέγγιση Γαλλίας καὶ Ρωσίας, τὴν ὁποία ἐξαρχῆς φοβόνταν ὁ Bismarck.
251. Μετὰ τὴν λήξιν τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου ἡ Ρωσία καὶ ἡ Τουρκία ὑπέγραψαν στὶς 3 Μαΐου 1878 τὴν συνθήκην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, μετὰ τὴν ὁποία αὐξάνονταν ὑπέρμετρα ἡ ρωσσικὴ ἐπιρροὴ στὰ Βαλκάνια. Αὐτὸ προκάλεσε τὴν ἐντονὴ ἀντίδραση τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Αὐστρίας, οἱ ὁποῖες ἐξανάγκασαν τὴν Ρωσία νὰ δεχθεῖ τὴν ἀναθεώρηση τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἀπὸ μιὰ διεθνή συνδιάσκεψιν. Ἡ συνδιάσκεψιν ἔγινε στὸ Βερολίνο ἀπὸ τὶς 13 Ἰουνίου ὡς τὶς 13 Ἰουλίου 1878 καὶ σ' αὐτὴν πῆραν μέρος ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία, ἡ Ρωσία, ἡ Γερμανία, ἡ Αὐστρία, ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Τουρκία. Ἡ συνθήκην τοῦ Βερολίνου, πού πρόκυψε ἀπὸ τὴν συνδιάσκεψιν αὐτή, ἐπικύρωνε τὴν ἐπιστροφὴν τῆς Βεσσαραβίας στὴν Ρωσία, πού τὴν εἶχε χάσει μετὰ τὴν ἡττὰ τῆς 29 Μαΐου 1856, καὶ ἀναγνώριζε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Σερβίας, τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῆς Ρουμανίας, ὅπως τὴν κατοχύρωνε ἤδη ἡ συνθήκην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Ἐπίσης ἀναγνώριζε τὴν αὐτονομίαν τῆς Βουλγαρίας, ὅμως σὲ ἀντίθεση μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου δὲν δέχτικε τὴν προσάρτησιν τῆς Μακεδονίας στὴν Βουλγαρίαν· ἡ Βουλγαρία χωρίστηκε ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν καὶ ἔγινε, ὅπως καὶ τούτῃ ἐδῶ, ἡγεμονία φόρου ὑποτέλους στὴν Τουρκίαν, ἐνῶ ἡ Μακεδονία ξαναδόθηκε στὴν Τουρκίαν. Ἡ Βοσνία καὶ ἡ Ἑρζεγοβίνη δόθηκαν στὴν Αὐστρίαν.
252. Μετὰ τὶς λέξεις: Heil dir im Siegerkranz (Χαῖρε, ἐσὺ πού φορεῖς τὸ στεφάνιν τῆς νίκης) ἀρχίζε ὁ πρωσσοικὸς ἐθνικὸς ὕμνος.

253. Στὰ 1829-30 ὁ Κάρολος Ι', γιὰ νὰ σταματήσει τὸ ὀγκύμενο κίνημα ἐναντίον τῆς παλινορθωτικῆς πολιτικῆς του, σχεδίαζε νὰ θέσει ἐκτὸς ἰσχύος τὸ γαλλικὸ σύνταγμα, μολονὶ καὶ αὐτὸ δὲν ἦταν ὑπερβολικὰ φιλελεύθερο. Τὰ σχέδια αὐτὰ ἐπιτάχυναν τὴν ἀνατροπὴ του, ποὺ συντελέστηκε μὲ τὴν Ἰουλιανὴ Ἐπανάσταση.
254. Μετὰ τὴν δολοφονία τοῦ τσάρου Ἀλέξανδρου Β' στὰ 1881 ὁ διάδοχός του Ἀλέξανδρος Γ' ἔμενε ἀπὸ φόβο κλεισμένος σ' ἓναν πύργο κοντὰ στὴν Πετρούπολη, φρουρούμενος ἀπὸ στρατὸ καὶ ἀστυνομία.
255. Ἡ ἔνωση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μὲ τὴν Βουλγαρία (βλ. σημ. 256) προκάλεσε τὴν εἰσβολὴν σερβικῶν στρατευμάτων στὶς 4 Νοεμβρίου τοῦ 1885. Στὸ Δραγομάν ἐγινε ἡ πρώτη μεγάλη μάχη τοῦ σερβοβουλγαρικοῦ πολέμου. Πρβλ. σημ. 264.
256. Μὲ τὴν συνθήκη τοῦ Βερολίνου ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία εἶχε χωριστεῖ ἀπὸ τὴν Βουλγαρία, γιὰ νὰ παραμείνει ἡγεμονία φόρου ὑποτελῆς στὴν Τουρκία (βλ. σημ. 251). Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1885 ἐξέσπασε στὴν περιοχὴ μιὰ ἐξέγερση ποὺ καθάρωσε τοὺς ἐκπροσώπους τῆς σουλτανικῆς ἀρχῆς καὶ κήρυξε τὴν ἔνωση μὲ τὴν Βουλγαρία· στὶς 8 Σεπτεμβρίου ὁ Ἀλέξανδρος Βάττενμπεργκ ἀνακηρύχθηκε βασιλεὺς τῆς ἐνιαίας Βουλγαρίας. Ἡ Ρωσσία, δυσαρεστημένη ἀπὸ τὸν αὐστριακὸν προσανατολισμὸν τοῦ Βάττενμπεργκ, ἀποδοκίμασε τὰ γεγονότα καὶ ἀνακάλεσε δσοὺς ἀξιοματικoὺς τῆς ἐπ'ἀνδρῶν τὸν βουλγαρικὸν στρατό. Πρβλ. κείμενον ἀρ. 114.
257. Ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος Βάττενμπεργκ ἀνατράπηκε χωρὶς ὁμως τὸ συμβόλιον, ποὺ ἀνέλαβε προσωρινὰ τὴν ἀντιβασιλείαν στὴν Βουλγαρία, ἡ ἀλλάξι τὸν ἐξωτερικὸν προσανατολισμὸν τῆς χώρας πρὸς τὴν Αὐστρία, οἱ Ρῶσοι ἐστεῖλαν τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1886 στὴν Βουλγαρία τὸν στρατηγὸν Kaulbars γιὰ νὰ ἀναζωογονήσῃ τὴν ρωσικὴν ἐπιρροὴν καὶ νὰ προλειάνῃ τὸν δρόμον γιὰ τὴν ἐκλογὴν ἡγεμόνα ἀρεστοῦ στὴν Ρωσσία. Οἱ Βούλγαροι ἀντιστάθηκαν στὶς ρωσικὰς πιέσεις καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Kaulbars ἀπέτυχε. Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1886 ὁ Kaulbars ἀνεκλήθη καὶ ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις διέκοψε τὶς διπλωματικὰς σχέσεις μὲ τὴν Βουλγαρίαν.
258. Ἡ ἀγροτικὴ αὐτοδιοικουμένη κοινοκτημονικὴ κοινότης στὴν Ρωσσία.
259. Σύμφωνα μὲ τοτινὰς δημοσιογραφικὰς πληροφορίες οἱ ὄπαδοι τοῦ Ζάνκοφ διέδιδαν ὅτι ἀνάμεσα στὴν Τουρκίαν καὶ στὴν Ρωσσίαν ὑπάρχει μυστικὴ συμφωνία, μὲ βᾶσιν τὴν ὅποια ὁ τσάρος ἐγγυᾶται τὴν ἑδαφικὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας καὶ παραιτεῖται ἀπὸ μέρος τῶν πολεμικῶν ἀποζημιώσεων μὲ ἀντάλλαγμα τὸ δικαίωμα ὀχύρωσης τῶν Δαρδανελίων καὶ ἐγκαταστάσεις ρωσικῶν φρουρῶν στὴν περιοχὴν.
260. Μετὰ ἀπὸ ἓνα βομβαρδισμὸν τῆς Ἀλεξάνδρειας στὶς 11 καὶ 12 Ἰουλίου

- 1882, οι Άγγλοι κατέλαβαν την Αίγυπτο και την διώρυγα του Σουέζ, μολονότι ονομαστικά ή χώρα παρέμεινε αυτόνομη επαρχία του οθωμανικού κράτους.
261. Η βρετανική διεύθυνση στο Σουδάν είχε άρχισει πριν ακόμη από το 1880. Η αντίσταση έναντιον της κορυφώθηκε, από τα 1883 και μετά, στο εθνικιστικό κίνημα του Μαχντί, ο οποίος πέτυχε να ένοποιήσει για σύντομο διάστημα την χώρα. Η βρετανική κατάκτηση ολοκληρώθηκε μόλις στα 1899.
262. Μετά από τους τρεις διαδοχικούς διαμελισμούς της (βλ. σημ. 41) ή Πολωνία άναυσοτήθηκε το 1814, με βάση την συνθήκη της Βιέννης. Όστόσο ήγεμόνας του νέου κράτους, το οποίο περιλάμβανε μεγάλο μέρος δσων εκτάσεων είχαν πάρει ή Πρωσία κι ή Αύστρια κατά τον τρίτο διαμελισμό, ήταν ο ίδιος ο τσάρος.
263. Έτσι ονομάστηκαν οι πρώτες έπαναστατικές και τρομοκρατικές ομάδες στην Ρωσία, ιδιαίτερα δσες άποτελούνταν από φοιτητές.
264. Έννοούνται οι βουλγαρικές νίκες στον πόλεμο με την Σερβία (βλ. σημ. 255), ο οποίος τέλειωσε με την συνθήκη του Βουκουρεστίου (3 Μαρτίου 1886) και την άναγνώριση της ένιαίας Βουλγαρίας.
265. Από τις 2 ως τις 8 Αύγουστου 1889 ο Γουλιέλμος Β' επισκέφθηκε την Άγγλα.
266. Στα 1889 ή Σοφία, άδελφή του Γουλιέλμου Β', άρραβωνιάστηκε τον Κωνσταντίνο, διάδοχο του έλληνικού θρόνου.
267. Το άρθρο αυτό, που συνοψίζει συστηματικά άπόψεις που ο Engels είχε εκφράσει στην άλληλογραφία του τα άμέσως προηγούμενα χρόνια (βλ. ίδιως κείμενα άρ. 108, 111, 112, 114, 115), γράφτηκε κατά παρακίνηση της ρωσικής μαρξιστικής ομάδας των Πλεχάνοβ, Άξελροντ και Ζάσουλιτς. Το πρώτο του μέρος ήταν έτοιμο στα τέλη του 1889, μεταφράστηκε ρωσικά και δημοσιεύτηκε τον Φεβρουάριο του 1890 στο περιοδικό της ομάδας, τον «Σοσιαλδημοκράτη», που εκδιδόταν άρχικά στο Λονδίνο και κατόπιν στην Γενέβη. Τα έπόμενα δύο μέρη δημοσιεύτηκαν στο ίδιο περιοδικό τον Αύγουστο του 1890, άφου δμως τον Μάιο του 1890 είχε μεσολαβήσει ή δημοσίευση όλόκληρου του κειμένου στη Neue Zeit, θεωρητικό όργανο της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας. Μια άγγλική έκδοση είχε έμφανιστεί και στο περιοδικό Time, τον Άπριλιο και τον Μάιο του 1890.
268. Αυτόσ ό γενικός χαρακτηρισμός του Urquhart ύπάρχει μόνο στην άγγλική παραλλαγή του άρθρου, άπό την όποια και έγινε ή μετάφραση του τμήματος αυτού.
269. Δηλ. στην περίπτωση της συνθήκης του Τιλαϊτ (βλ. σημ. 9).
270. Στα 1808 ο τσάρος Άλέξανδρος εισέβαλε χωρίς κήρυξη πολέμου στην

Φινλανδία, με τὸ πρόσχημα ὅτι ἡ Σουηδία, πού τότε ἀκόμα ἔλεγε τὴν χώρα, δὲν εἶχε συμμετάσχει στὸν ἀποκλεισμό τῆς Ἀγγλίας. Μολονότι τὰ σουηδικὰ στρατεύματα δὲν ἔδωσαν βοήθεια στοὺς Φινλανδοὺς, αὐτοὶ μπόρεσαν ν' ἀντισταθοῦν ἐπὶ ἓνα χρόνο περίπου. Ἡ Φινλανδία ἔμεινε ὑπὸ ρωσικῆ κατοχῆ ὡς τὰ 1917.

271. Δηλ. γιὰ τὴν ρωσικὴ διπλωματία μετὰ τὴν ἤττα τοῦ Ναπολέοντα καὶ τὸ συνέδριο τῆς Βιέννης.
272. Δηλ. τὸ ἐνιαῖο γερμανικὸ κράτος, ὅπως διαμορφώθηκε μετὰ τὸν γαλλο-γερμανικὸ πόλεμο τοῦ 1870-71.
273. Φράση πού εἶπε ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος Α' σὲ μιὰ συνομιλία του μετὰ τὸν Γάλλο πρεσβευτὴ Caulaincourt.
274. Οὐγγρικὴ λέξη, πού σημαίνει μεθοριακὴ περιφέρεια ἢ τοπαρχία καὶ διδόταν ὡς ὄνομα σὲ πολλὲς τέτοιες. Ὡς σχῆμα κατεξοχὴν ὑποδήλωνε τὸ Μπανάτο τοῦ Τέμεσβαρ στὴ νοτιοανατολικὴ Οὐγγαρία.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΦΡΑΣΕΩΝ

- α. Ἐπιχώρια διάλεκτος χωρίς γραπτή φιλολογία.
- αα. Αὐτοκυβέρνηση, (τοπική) αὐτοδιοίκηση.
- β. Ἡ χαριέστατη βασίλισσα (τῆς Ἀγγλίας).
- γ. Κάτοικος ἢ γόνος τῶν σκωτικῶν ὑσιπέδων.
- δ. Ὑψηλὴ πολιτικὴ.
- ε. Ἀπεχθὲς ἀνατολικὸ ζήτημα.
- στ. Ζήτημα.
- ζ. Χῶρος, ἀρμοδιότητα.
- η. Ἀνατολικὸ ζήτημα.
- θ. Ὑπερβάσεις, διεισδύσεις.
- ι. Μὲ τὸν α ἢ τὸν β τρόπο.
- ια. Ἐγκάρδια συνεννόηση.
- ιβ. Ἀξία τῆς Τουρκίας.
- ιγ. Τουρκικὸ ζήτημα.
- ιδ. Ἡμερήσια διάταξη.
- ιε. Ὑφιστάμενη κατάσταση.
- ιστ. Πιστοποιητικὸ ἔνδειας.
- ιζ. Προγενέστερη κατάσταση.
- ιη. Πραξικόπημα.
- ιηα. Ἐμφάνιση.
- ιθ. Βασιλιάς τῶν ἡλιθίων.
- κ. Πεπρωμένο.
- κα. Ἄγνωστη γῆ.
- κβ. Μεγάλος Χάρτης (τῶν ἐλευθεριῶν).
- κγ. Βυζαντινός (μὲ περιφρονητικὴ ἔννοια).
- κδ. Μαζικὰ.
- κε. Περίπτωση πολέμου.
- κστ. Αἰσχρότητες, φαυλότητες, ἀνανδρεῖες.
- κζ. Περίπτωση συμμαχίας.
- κη. Στὰ ἄκρα.
- κθ. Μίγμα.

- λ. Ἐπὶ αὐτὸ καὶ μόνον, αὐτόματα.
- λα. Εἶμαι Ῥωμαῖος πολίτης.
- λαα. Καυδιανὰ δίφρανα.
- λβ. Ἐκθαμβωτικὰ πλούτη.
- λγ. Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία.
- λδ. Φρουρά.
- λε. Εἶναι χαμένα χρήματα.
- λστ. Ἡ ἀμερικανικὴ πολιτικὴ στὴν Εὐρώπη.
- λζ. Διεθνὲς δίκαιο.
- λη. Οἱ προερχόμενοι ἀπὸ τῆς τάξεως τῶν πατρικίων συγκλητικοί.
- λθ. Κοινωνικὰ ἀταξιαστὸς γάμος, δυσγαμία.
- μ. Ἄναγκαῖος ὄσος.
- μα. Ὀχλαγωγία.
- μαα. Ἀμιγῆς, ὀλοσχερῆς.
- μβ. Εἰρήνη παντοῦ καὶ πάντα.
- μγ. Χρυσὸς μόσχος.
- μδ. Θόρυβος.
- με. Μωροπιστία, ἀνεξέταστη υλοθέτηση ψευδῶν εἰδήσεων.
- μστ. Χαλκιευμένες εἰδήσεις.
- μσα. Νομιμοφροσύνη, πίστη, ἀξιοπιστία.
- μζ. Ζήτησθε τὸ Ἀλέξανδρος, / Ζήτησθε τὸ βασιλεὺς τῶν βασιλέων, / Χωρὶς τίποτε
νὰ ζητᾶ / Μᾶς δίνει νόμους.
- μζα. Ἀνθρωπάριο.
- μη. Ποιητικὴ ἄδεια.
- μβ. Διάσπαρτα μέλη.
- ν. Τετελεσμένο γεγονός.
- να. Εἶμαι Ῥωμαῖος πολίτης.
- νβ. Δὲν ἔχει νόημα ἡ συζήτησις μετὰ ὅποιον ἀρνεῖται πάγιες ἀρχάς.
- νγ. Κατάστασις πολέμου.
- νγα. Ἐμπράγματα.
- νδ. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τιμωρηθεῖ δύο φορές γιὰ τὸ ἴδιον ἀδίκημα.
- νε. Ἡ μουστάρδα μετὰ τὸ κρέας.
- νστ. Μετὰ ὅποιοδήποτε ἀντίτιμον.
- νζ. Αὐτοαποκαλούμενος.
- νη. Ὑπασπιστής.
- νθ. Κλειστὴ θάλασσα.
- ξ. Δεύτερον ἐγώ.
- ξα. Ἰδιαιτέρη συνομιλία, πρόσωπον μετὰ πρόσωπον.
- ξαα. Σύνοψη.
- ξαβ. Ἐν ἐκτάσει.
- ξβ. Ἐσπερίδα.
- ξγ. Ἐν παρόδῳ, παρεκβατικά.

- ζδ. Μεγάλος Τοῦρκος.
 ξε. Εἶδος ἐλαφροῦ λαϊκοῦ θεάτρου, σύντομη κωμωδία ὅπου παρεμβάλλονται μικρά ποιήματα καὶ τραγούδια.
 ζστ. Αὐτὸς ὁ κύριος.
 ζζ. Ραβασάκι.
 ζη. Μισῶ ὄσους μοῦ ἀντιστέκονται· περιφρονῶ ὄσους μὲ ὑπηρετοῦν.
 ζθ. Ἐπίστευτο νὰ τὸ λέει κανεὶς.
 ο. Ἐκθεση.
 οα. Ἀστικός κώδικας.
 οβ. Σύστημα ἰσοζυγίου, ἰσοροπίας.
 ογ. Κύρια ἄρθρα.
 οδ. Στρατιωτικὰ θέματα.
 οε. Ὑλικό.
 οστ. Ἄν τὸ θέλεις.
 οζ. Διατάγματα.
 οη. Ἐπιτετραμμένοι.
 οθ. Ἀκόλουθος.
 π. Πολιτικά, ἀπὸ πολιτικῆ ἀποψη.
 πα. Στὸ τέλος.
 πβ. Πράγματι.
 πγ. Βασιλιάς.
 πγα. Ἐπονείδιστος.
 πδ. Ζημιὰ, κακό.
 πδα. Ὑστεροβουλίες.
 πδβ. Κατὰ τὰ ἄλλα.
 πδγ. Ἐκτὸς μάχης.
 πε. Συμβούλιο προσωρινῆς ἀσκησης τῶν καθηκόντων τοῦ ἡγεμόνα.
 πστ. Κάτω οἱ πῖθηκοι.
 πστα. Ἐξεγέρσεις, στάσεις.
 πστβ. Εὐνοούμενοι (μὲ παιδεραστικὴ ἔννοια).
 πζ. Πρόσωπα τοῦ δράματος.
 πη. Σκηνοθεσία.
 πθ. Πλάσματα, πλασματικὲς κατασκευὲς τοῦ δημοσίου δικαίου.
 4. Δημόσιο δίκαιο.
 4α. Μνημόνιο
 4β. Δημόσιος ἀγρός, κοινὴ γῆ.
 4γ. Νὰ δξύνεται.
 4δ. Χωρὶς νὰ τοὺς βάλεις τὸ χαλινάρι.
 4ε. Περιπέτεια.
 4στ. Θησαυρός.
 4ζ. Ἦθοι, τρόποι.
 4η. Ὀμότητες.

- 4ηα. Λευκός τσάρος (ρωσικά στο κείμενο).
 4θ. Κατάσταση στην Τουρκία.
 ρ. Τρομερή άγνοια.
 ρα. Έπιτυχία γοήτρου.
 ρβ. Μου λένε, ότι κάνει από δω τὰ πάντα για να προωθήσει τὸ κίνημα στην Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ τὸ ὅποιο, πράγματι, ἐξαρτᾶται ἡ μοίρα τῆς Τουρκίας (καὶ οἱ ἄμεσες προοπτικὲς τῆς ρωσικῆς «ἐξέλιξης»).
 ργ. Ἀποτυχίες.
 ρδ. Στὰ ἔρια τοῦ δυνατοῦ.
 ρδα. Μέσα.
 ρε. Ἔχουν καταρρεύσει.
 ρστ. Κοινοτοπία.
 ρζ. Τέλος τῆς Ρωσίας.
 ρη. Νὰ τὸ παίρνετε πολὺ ἀψήφιστα.
 ρθ. Μὲ ὅποιοδήποτε ἀντίτιμο.
 ρι. Ὀργανικὴ διευθέτηση.
 ρια. Μαγικὸς φανός.
 ριβ. Θεία μορφή τοῦ Βορρά.
 ριγ. Ἄν δὲν ὑπῆρχε ὁ κ. Urquhart, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐφευρεθεῖ.
 ριγα. Ὑλικὸ γιὰ κατάκτηση.
 ριδ. Τὸ κλειδί τοῦ σπιτιοῦ μας.
 ριε. Ἐξ ἐπαγγέλματος, ἀπὸ εἰδικότητα.
 ριστ. Πάγκος γιὰ νὰ κάθεται κανεὶς.
 ριζ. Παζάρι, δημόσια ἀγορά.
 ριη. Βρισκόμαστε στὶς παραμονὲς λιμοῦ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΡΓΩΝ

[Ἐπίτομος:] *The Russians in Moldavia and Wallachia*, London 1849.

Blanc, L.: *Histoire de dix ans 1830-1840*, 1-5, Paris 1841-44.

Blaue Buch, Das: Erste und vollständigste Sammlung aller wichtigen und historisch-denkwürdigen Actenstücke, Depeschen, Noten, Circulare, Manifeste, Fermane, Proclamationen und geheimen Correspondenzen, welche von Russland und der Türkei sowie England, Frankreich, Österreich und Preussen in der russisch-türkischen Differenz veröffentlicht wurden. Mit einer historischen Einleitung und in chronologischer Verbindung, Wien 1854.

Bratiano, D.: *Documents concerning the Question of the Danubian Principalities*. Dedicated to the English Parliament, London 1849.

Capitulations, ou Traités anciens et nouveaux entre la cour de France et la Porte ottomane, renouvelés et augmentés l'an de J.C. 1740 et de l'hegire 1153; traduits à Constantinople par le sieur Deval, secrétaire-interprète du roi et son premier drogman à la cour ottomane, 1761. (Ἐπανεκδόθηκε ὡς παράρτημα στὸ βιβλίο τοῦ Famin, βλ. παρακάτω).

Correspondence 1839-1841, relative to the Affairs of the East, and the Conflict between Egypt and Turkey, 4 Parts [London 1841].

Correspondence respecting the Rights and Privileges of the

- Latin and Greek Churches in Turkey. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, Part I-VI, London 1854.
- [Dozon A.:] *Balgarski narodni pesni. Chansons populaires bulgares inédites. Publiées et traduites par A.D., Paris 1875.*
- Fallmerayer, J. Ph.: *Fragmente aus dem Orient, I-II, Stuttgart-Tübingen 1845.*
- Famin, C.: *Histoire de la rivalité et du protectorat des églises chrétiennes en Orient, Paris 1853.*
- [Ghillany, F. W.:] *Diplomatisches Handbuch. Sammlung der wichtigsten europaischen Friedensschluesse, Congressacten und sonstigen Staatsurkunden vom Westphaelischen Frieden bis auf die neueste Zeit. Mit kurzen geschichtlichen Einleitungen hrsg. von F. W. Ghillany, 1-2, Noerdlingen 1855.*
- Hammer, J. v.: *Geschichte des Osmanischen Reiches. Grossteils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven, Bd. 1-10, Pest 1827-1835.*
- Hansard's Parliamentary Debates: *Forming a Continuation of "The Parliamentary History of England, from the Earliest Period to the Year 1803", [London 1804 ff].*
- [Jasmund, J. v.:] *Aktenstücke zur orientalischen Frage. Nebst chronologischer Übersicht zusammengestellt von Dr. J. von Jasmund, Bd. 1-3, Berlin 1855.*
- Kennan, G.: *Siberia and the Exile System, σειρά άρθρων στο περ. The Century Illustrated Monthly Magazine, N. York 1888-1890.*
- Kiepert, H.: *Karte von Böhmen, Maehren und Österreich, Berlin 1866.*
- Knesebeck, Fr.: *Denkschrift, betreffend die Gleichgewichtslage Europa's, beim Zusammentritte des Wiener Congresses verfasst, Berlin 1854.*

- Layard, A. H.: *Nineveh and its Remains: with an Account of a Visit to the Chaldaean Christians of Kurdistan, and the Yezidis, or Devil-worshippers; and an Enquiry into the Manners and Arts of the Ancient Assyrians, I-II*, London 1849.
- [Mc Neill, J.:] *Progress and Present Position of Russia in the East*, London 1836.
- Milnes, R. M.: *Memorials of a Tour in some Parts of Greece*, London 1834.
- Mislin, J.: *Les Saints Lieux, pèlerinage à Jérusalem, en passant par l'Autriche, la Hongrie, la Slavonie, les provinces danubiennes, Constantinople, l'Archipel, le Liban, la Syrie, Alexandrie, Malte, la Sicile et Marseille, Bruxelles* 1852.
- Moltke, [H. K. B.] von: *Der russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829*, Berlin 1845.
- Moustoxydis, A.: *Remarks on the dissolution of the sixth Parliament of the Ionian Islands by one of its members; respectfully submitted to the British Legislature and Her Majesty's Government*, London 1840.
- Müffling, Fr. F.: *Aus meinem Leben*, Berlin 1851.
- Parish, H. H.: *The Diplomatic History of the Monarchy of Greece, from the Year 1830*, London 1838.
- Portfolio, The, or a Collection of State Papers, Illustrative of the History of Our Times, London 1835-1837. (Μία νέα σειρά ἐμφανίστηκε στὰ 1843-1845 στὸ Λονδίνο μὲ τίτλο: The Portfolio. Diplomatic Review).
- Radulesco, J. H.: *Mémoires sur l'Histoire de la Régénération roumaine ou sur les Événements de 1848 accomplis en Valachie*, Paris 1851.
- Recueil de documents relatifs à la Russie pour la plupart secrets et inédits utiles à consulter dans la crise actuelle, Paris 1854.

- Regnault, E.: Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes, Paris 1855.
- Safarik, P. J.: Slowansky Nàropodis, W Praze 1849.
- Simpson, L. F.: The Eastern Question: a Connected Narrative of Events from the Missions of Count Leiningen and Prince Menschikoff to Constantinople, to the present Day, London 1854.
- Thierry, A. T.: Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands, de ses causes et de ses suites jusqu'à nos jours, en Angleterre, en Ecosse, en Irlande et sur le continent, 1-3, Paris 1825.
- Urquhart, D.: Turkey and its resources: its municipal organization and free trade; the state and prospects of English commerce in the East, the new administration of Greece, its revenue and national possessions, London 1833.
- Urquhart, D.: Progress of Russia in the West, North and South, by Opening the Sources of Opinion and Appropriating the Channels of Wealth and Power, 2th edition, London 1853.

Ἐκτός ἀπό τὰ παραπάνω ἔργα, γιὰ τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἀμειωσες ἢ ἔμμεσες ἀναφορές στὰ κείμενα τῆς συλλογῆς μας, ὁ Marx εἶχε μελετήσει δύο ἀκόμη ἔργα γιὰ τὴν Ἑλλάδα· τὰ μνημονεύει φευγαλέα στὴν ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Engels ἀπὸ 9.4.1857 μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι «πέρασαν ἀπὸ τὰ χέρια μου ἐδῶ καὶ πολὺν καιρὸ». Τὸ πρῶτο εἶναι τὸ ἔργο τοῦ

Thiersch, Fr.: De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration, I-II, Leipzig 1833.

Ὡς συγγραφέα τοῦ δευτέρου ὁ Marx ἀναφέρει κάποιον Maurenbrecher. Παρὰ τίς βιβλιογραφικές μου ἐρευνες, ποὺ ἐπεκτάθηκαν σ' ὅλα τὰ γερμανόγλωσσα ἐντυπα, ὅσα ἐκδόθηκαν στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰ., δὲν πόρεσα νὰ βρῶ συγγραφέα ἔργου γιὰ τὴν Ἑλλάδα μ' αὐτὸ τὸ ὄνομα. Ὑποθέτω λοιπὸν ὅτι ὁ Marx, γράφοντας γρήγορα καὶ ἀνακλαίνοντας καλιές μνήμες, συγχέει τὸ ὄνομα Maurenbrecher (ποὺ δὲν εἶναι ἄλλωστε ἀσυνήθιστο στὴν Γερμανία) μὲ τὸ ὄνομα Maurer, ὁπότε πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο:

Maurer, G. L. v.: Das griechische Volk in öffentlicher, kirch-

licher und privatrechtlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitskampfe bis zum 31. Juli 1834, I-III, Heidelberg 1835.

Τέλος, ὁ κατάλογος τοῦ γνωστοῦ μας τμήματος τῆς προσωπικῆς βιβλιοθήκης τῶν Marx καὶ Engels περιέχει μερικὰ ἀκόμα βιβλία, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ἄμεσα στὴν προβληματικὴ τοῦ τόμου καὶ παρατίθενται ἐδῶ σύμφωνα μὲ τὴν ἀλφαβητικὴ σειρὰ ποὺ ἀκολουθεῖται καὶ στὸν κατάλογο: Ex libris Karl Marx und Friedrich Engels. Schicksal und Verzeichnis einer Bibliothek. Einleitung und Redaktion B. Kaiser. Katalog und wissenschaftlicher Apparat Inge Werchan, Berlin 1967.

Fallmerayer, J. Ph.: Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters. Ein historischer Versuch, I-II, Stuttgart-Tübingen, 1830-1836.

[Στὸν πρῶτο τόμο ὑπάρχουν ὑπογραμμίσεις στὶς σσ. 109, 129, 135, 206 καὶ ἡ διόρθωση ἐνὸς τυπογραφικοῦ λάθους στὴν σ. 95. Ὁ δεῦτερος τόμος δὲν ἔχει ὑπογραμμίσεις, παρὰ μόνο μιὰ διόρθωση σ' ἓνα ἑλληνικὸ παράθεμα στὴν σ. 106. Ἡ περικοπὴ στὴ σ. 227, ποὺ λέει ὅτι οἱ Μανιάτες ἔθυσαν ὡς τὸν 9ο αἰ. στὸ δωδεκάθεο καὶ ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Engels στὴν πραγματεία του Zur Geschichte des Urchristentums, δὲν εἶναι ὑπογραμμισμένη, ὅμως ἡ γωνία τοῦ φύλλου ἔχει τσακιστεῖ].

Fallmerayer, J. Ph.: Welchen Einfluss hatte die Besetzung Griechenlands durch die Slaven auf das Schicksal der Stadt Athen und der Landschaft Attika? Oder nähere Begründung der im 1. Bde d. «Geschichte von Morea während des Mittelalters» aufgestellten Lehre über d. Entstehung d. heutigen Griechen. Gelesen in d. öffentl. Sitzung d. k. bayerischen Akademie d. Wissenschaften, Stuttgart-Tübingen, 1835.

[Πολυάριθμες ὑπογραμμίσεις, πιθανὸν τοῦ Engels. Στὴν σ. 79 ὑπογραμμίζεται ἡ πληροφορία γιὰ τὴν εἰδωλολατρία τῶν Μανιατῶν, πρβλ. τὴν σημείωση στὸν προηγούμενο τίτλο].

Giacometti, G.: Russia's Work in Turkey: a revelation. From the French «Les responsabilités». Translated by Edgar Whitaker, London 1877. [Πολλές ὑπογραμμίσεις τοῦ Marx].

Saint Clair, S. G. B.- Brophy, Ch. A.: A residence in Bulgaria; or notes on the resources and administration of Turkey:

- the condition and charakter, manners, customs, and language of the Christian and Musulman populations, with reference to the eastern question, London 1869. [Πολλές υπογραμμίσεις τοῦ Marx].
- Schimmelfennig, A.: The war between Turkey and Russia. A military sketch, London 1854. [Πολλές υπογραμμίσεις τοῦ Engels].
- Schlosser, J. Fr. H.: Die morgenländische orthodoxe Kirche Russlands und das europäische Abendland, Heidelberg 1845. [Πολλές υπογραμμίσεις τοῦ Marx].
- Slade, A.: Travels in Germany and Russia. Including a steam voyage by the Danube and the Euxine from Vienna to Constantinople in 1838-1839, London 1840.
- Stuart-Glennie, J. S.: Europe and Asia. Discussions of the eastern question in travels through independent, Turkish and Austrian Illyria. With a politico-ethnographical map, London 1879. [Υπογραμμίσεις τοῦ Marx].

Στὸν κατάλογο ἐμφανίζονται ἀκόμη βιβλία ἀφιερωμένα στὴν ἱστορικὴ φυσιογνωμία, στὴν πολιτικὴ καὶ στὴν διπλωματία τῆς Ρωσίας, βλ. ἰδ. ἀρ. 51, 114, 181, 413, 424, 446.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ
ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΕΝΤΥΠΩΝ

Allgemeine Zeitung. Φιλελεύθερη άστική ήμερήσια έφημερίδα που ίδρύθηκε στα 1798. Άπό τα 1810 ως τα 1882 εκδιδόταν στο Augsburg.

L'Assemblée Nationale. Άμερήσια έφημερίδα μοναρχιστικών τάσεων. Έκδιδόταν στο Παρίσι από τα 1848 ως τα 1857.

Augsburger Zeitung. Βλ. Allgemeine Zeitung.

Basler Zeitung.

The Century Illustrated Monthly. Μηνιαία επιθεώρηση εκδιδόμενη στη Ν. Υόρκη στα τέλη του 19ου αί.

Le Constitutionnel. Journal politique, littéraire, universel. Άμερήσια έφημερίδα εκδιδόμενη στο Παρίσι από τα 1815 ως τα 1870. Άρχικά όργανο των Όρλεανιστών, στα 1848 ύποστήριξε τον Thiers και μετά το 1851 τον Βοναπάρτη.

Le Courrier français. Άρχικά εβδομαδιαία και κατόπιν ήμερήσια έφημερίδα, που εκδιδόταν στο Παρίσι από το 1861 ως το 1868. Άπό τον Ιούνιο του 1867 όργανο των άριστερών ρεπουμπλικάνων.

Courrier de Marseille.

Le Cri du Peuple. Σοσιαλιστική ήμερήσια έφημερίδα εκδιδόμενη στο Παρίσι από Φεβρουάριο-Μάρτιο του 1871 και από 1883-1889.

Le Cri du Travailleur. Σοσιαλιστική εβδομαδιαία έφημερίδα εκδιδόμενη στην Λιλ από 1887-1891. Άπό τον Αύγουστο του 1890 ως το 1891 είχε τον τίτλο Le Travailleur.

- The Daily News. Φιλελεύθερη ἡμερήσια ἔφημερίδα. Ἐκδιδότην στὸ Λονδίνο ἀπὸ τὰ 1846 ὡς τὰ 1930.
- The Diplomatic Review. Περιοδικὸ ἀφιερωμένο σὲ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς· ἐκδόθηκε ὡς συνέχεια τοῦ Free Press ἀπὸ τὰ 1866 ὡς τὰ 1877 μὲ διευθυντὴ τὸν D. Urquhart.
- The Economist. Weekly Commercial Times, Bankers' Gazette, and Railway Monitor: a political, literary, and general Newspaper. Ἐβδομαδιαῖο οἰκονομικοπολιτικὸ περιοδικὸ πού ἐκδίδεται ἀπὸ τὰ 1843 στὸ Λονδίνο.
- L'Emancipation. Βελγικὴ ἡμερήσια ἔφημερίδα μὲ καθολικὴ-συντηρητικὴ τάση. Ἰδρύθηκε στὶς Βρυξέλλες τὸ 1830.
- L'Etoile du Danube. Γαλλόφωνη ρουμανικὴ φιλελεύθερη ἔφημερίδα. Ἐκδιδότην στὶς Βρυξέλλες στὰ 1856-57.
- Evening Globe. Βραδινὴ ἔκδοση τῆς ἀπογευματινῆς ἡμερήσιας The Globe and Traveller, βλ. παρακάτω.
- Frankfurter Zeitung und Handelsblatt. Ἡμερήσια ἀστικὴ φιλελεύθερη ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὴν Φραγκφούρτη ἀπὸ τὰ 1856 ὡς τὰ 1943.
- The Globe and Traveller. Ἀπογευματινὴ ἡμερήσια ἔφημερίδα, πού ἰδρύθηκε στὰ 1803. Ἀρχικὰ ὄργανο τῶν Οὐτέγων καὶ μετὰ τὸ 1866 ὄργανο τῶν συντηρητικῶν.
- The Guardian. Ἐβδομαδιαῖο ἔντυπο, ὄργανο τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Ἰδρύθηκε στὸ Λονδίνο στὰ 1846.
- Hamburger Nachrichten. Ἡμερήσια ἔφημερίδα, ἐκδιδόμενη στὸ Ἀμβούργο ἀπὸ τὰ 1792. Ἀρχικὰ ἀστικοφιλελεύθερη, μετὰ τὸ 1848 μοναρχικὴ καὶ μετὰ τὸ 1870 ὄργανο τοῦ Bismarck.
- L'Impartial de Smyrne.
- Journal de Constantinople. Γαλλόφωνη τουρκικὴ ἔφημερίδα, πού ἐκδιδότην ἀπὸ τὰ 1846 στὴν Κωνσταντινούπολη ἑξὶ φορές τὸν μῆνα. Ἡμιπέσημο ὄργανο τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης, ἣ ὁποία καὶ τὸ ἐπιδοτοῦσε.
- Journal des Débats politiques et littéraires. Ἡμερήσια ἔφημερίδα πού ἰδρύθηκε στὸ Παρίσι στὰ 1792. Μετὰ τὸ 1830 ὑπο-

στήριξε τὴν ὀρλεανικὴ παράταξιν καὶ στὰ 1848 τὴν ἀντεπα-
νάστασιν.

Journal de St. Pétersbourg. Ἡμερήσιο γαλλόφωνο ὄργανο τοῦ
ρωσικοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν. Ἐκδιδόταν στὴν Πετρού-
πολη ἀπὸ τὰ 1825 ὡς τὰ 1914.

Kölnische Zeitung. Ἡμερήσια ἐφημερίδα ἐκδιδόμενη ἀπὸ τὰ 1802
στὴν Κολωνία. Μετριοπαθῆς ἀστικοφιλελεύθερη τάση.

The Liverpool Courier.

Le Moniteur universel. Ἡμερήσια ἐφημερίδα ἐκδιδόμενη στὸ
Παρίσι ἀπὸ τὰ 1789 ὡς τὰ 1901. Ἀπὸ τὰ 1799 ὡς τὰ 1814
καὶ ἀπὸ τὰ 1814 ὡς τὰ 1868 ἦταν ἐπίσημο κυβερνητικὸ ὄργανο.

The Morning Advertiser. Ἡμερήσια ἐφημερίδα, ἐκδιδόμενη στὸ
Λονδίνο ἀπὸ τὰ 1794. Ριζοσπαστικὴ φιλελεύθερη τάση.

The Morning Chronicle. Ἡμερήσια ἐφημερίδα μετριοπαθῶν τά-
σεων ἐκδιδόμενη στὸ Λονδίνο ἀπὸ τὰ 1769 ὡς τὰ 1862.

The Morning Herald. Ἡμερήσια ἐφημερίδα συντηρητικῶν τάσεων
ἐκδιδόμενη στὸ Λονδίνο ἀπὸ τὰ 1780 ὡς τὰ 1869.

The Morning Post. Ἡμερήσια συντηρητικὴ ἐφημερίδα ἐκδιδό-
μενη στὸ Λονδίνο ἀπὸ τὰ 1772 ὡς τὰ 1937.

The Morning Star. Ἡμερήσια ἐφημερίδα, ἐκδιδόμενη ἀπὸ τὰ
1856-1859 στὸ Λονδίνο, ὄργανο τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἐλευθέρου
ἐμπορίου. Ἡ καθημερινὴ βραδινὴ τῆς ἔκδοσιν λεγόταν Evening
Star.

National-Zeitung. Ἡμερήσια φιλελεύθερη ἐφημερίδα ἐκδιδόμενη
στὸ Βερολίνο ἀπὸ τὰ 1848 ὡς τὰ 1915.

La Nation, organe quotidien démocrate socialiste. Ἡμερήσια
ριζοσπαστικὴ ἐφημερίδα ἐκδιδόμενη στὶς Βρυξέλλες ἀπὸ τὰ
1848 ὡς τὰ 1856.

Neue Oder-Zeitung. Ἡμερήσια ριζοσπαστικὴ φιλελεύθερη ἐφη-
μερίδα ἐκδιδόμενη στὸ Breslau ἀπὸ τὰ 1849 ὡς τὰ 1855.

Neue Preussische Zeitung. Ἡμερήσια ἀκρῶς συντηρητικὴ ἐφη-
μερίδα ποὺ ἰδρύθηκε στὸ Βερολίνο στὰ 1848.

- New-York Daily Tribune. 'Ημερήσια ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὴ Νέα Ὑόρκη ἀπὸ τὰ 1841 ὡς τὰ 1924. Ἰσαμε τὰ 1860 περίπου ὄργανο τῶν ριζοσπαστικῶν φιλελευθέρων καὶ κατόπιν ὄργανο τοῦ ρεπουμπλικανικοῦ κόμματος.
- The Northern Star. 'Εβδομαδιαῖο ὄργανο τῶν Χαρτιστῶν. Ἀπὸ τὸ 1838 ὡς τὸ 1844 ἐκδιδόταν στὸ Λήντς κι ἀπὸ τὸ 1844 ὡς τὸ 1852 στὸ Λονδίνο.
- Nouvelliste de Marseille.
- L'Observateur d'Athènes. 'Εφημερίδα ἐκδιδόμενη στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸ 1849 στίς 7, 17 καὶ 27 κάθε μῆνα.
- The Observer. 'Εβδομαδιαία μετριοπαθῆς φιλελεύθερη ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὸ Λονδίνο ἀπὸ τὰ 1791.
- Ost-Deutsche Post. 'Ημερήσια μετριοπαθῆς φιλελεύθερη ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὴν Βιέννη ἀπὸ τὰ 1848 ὡς τὰ 1866.
- The Pall Mall Gazette. Ἀπογευματινὴ συντηρητικὴ ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὸ Λονδίνο ἀπὸ τὰ 1865 ὡς τὰ 1920.
- Il Parlamento. Φιλελεύθερη ἡμερήσια ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὸ Τορίνο.
- La Patrie, Journal de Commerce. 'Ημερήσια ἔφημερίδα, πού ιδρύθηκε στὸ Παρίσι στὰ 1841. Ἀρχικὰ μοναρχικὴ, μετὰ τὰ 1851 βοναπαρτιστικὴ.
- Le Pays. 'Ημερήσια ἔφημερίδα, πού ιδρύθηκε στὸ Παρίσι στὰ 1849. Ἡμιεπίσημο ὄργανο τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη.
- The People's Paper, The Champion of Political Justice and Universal Right. 'Εβδομαδιαῖο ὄργανο τοῦ χαρτιστικοῦ κινήματος, πού ιδρύθηκε στὸ Λονδίνο στὰ 1852. Στὰ 1858 ἔλαξε ἰδιοκτῆτες καὶ υἰοθέτησε ἀστικὴ φιλελεύθερη γραμμὴ.
- The Press. 'Εβδομαδιαῖο ὄργανο τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος ἐκδιδόμενο στὸ Λονδίνο ἀπὸ τὰ 1853 ὡς τὰ 1866.
- Die Presse. Φιλελεύθερη ἡμερήσια ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὴν Βιέννη ἀπὸ τὰ 1848 ὡς τὰ 1896.
- La Presse. 'Ημερήσια ἔφημερίδα, πού ιδρύθηκε στὸ Παρίσι στὰ

1836. 'Αρχικά φιλελεύθερη, αντιμοναρχική κι αντιβοναπαρτιστική, αργότερα υποστήριξε τὸν Βοναπάρτη.
- Preussische Litographische Correspondenz. 'Ημερήσια ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὸ Βερολίνο ἀπὸ τὰ 1849 ὡς τὰ 1865. 'Ημι-ἐπίσημο ὄργανο τῆς πρωσικῆς κυβέρνησης.
- Putnam's Monthly Magazine of American Literature, Science and Art. Μηνιαῖο περιοδικό, πού ἐκδόθηκε στὴ Ν. Ὑόρκη ἀπὸ τὸ 1853-1857.
- La République Française. 'Αστικορίζοσπαστικὴ ἑβδομαδιαία ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὸ Παρίσι ἀπὸ 1871-1924.
- Satellite. Γαλλόφωνη ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὴν Κρόνστατ τῆς Τρανσυλβανίας.
- Le Sémaphore de Marseille. 'Ημερήσια φιλελεύθερη ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὴν Μασσαλία ἀπὸ τὰ 1827 ὡς τὰ 1945.
- Le Siècle. 'Ημερήσια ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὸ Παρίσι ἀπὸ τὰ 1836 ὡς τὰ 1939. Στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. ἀκολουθοῦσε μετριο-παθὴ μεταρρυθμιστικὴ τάση.
- St.-Petersburger Zeitung. Γερμανόφωνη ἡμερήσια ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὴν Πετρούπολη ἀπὸ τὰ 1727 ὡς τὰ 1914.
- The Standard. 'Ημερήσια συντηρητικὴ ἔφημερίδα πού ἰδρύθηκε στὸ Λονδίνο στὰ 1827.
- Télégraphe du Bosphore. Γαλλόφωνη τουρκικὴ ἑβδομαδιαία ἔφημερίδα, πού ἐκδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1853 καὶ 1854 ὡς ὄργανο τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης.
- The Times. 'Ημερήσια συντηρητικὴ ἔφημερίδα πού ἰδρύθηκε στὰ 1785 στὸ Λονδίνο μὲ τίτλο Daily Universal. 'Απὸ τὴν 1η Ἰανουαρίου 1788 πῆρε τὸ ὄνομα, μὲ τὸ ὅποιο ἔγινε παγκόσμια γνωστὴ.
- Triester Zeitung. 'Ημερήσια ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὴν Τεργέστη ἀπὸ τὰ 1850 ὡς τὰ 1915. Ὁργανο τῆς αὐστριακῆς κυβέρνησης.
- L'Unione. 'Ημερήσια ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὸ Τορίνο ἀπὸ τὰ

1853 ὡς τὰ 1856. Ὅργανο τῆς ἀριστερῆς πτέρυγας τοῦ κόμματος τοῦ Cavour.

L'Univers religieux, philosophique, politique, scientifique et littéraire. Παρισινὴ ἔφημερίδα κληρικαλιστικῶν τάσεων, ποὺ ιδρύθηκε στὰ 1833. Μετὰ τὰ 1850 ὑποστήριξε τὸν Βοναπάρτη.

Wiener Lloyd. Ἡμερήσια συντηρητικὴ ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὴν Βιέννη ἀπὸ τὰ 1848 ὡς τὰ 1854.

Die Zeit. Neueste Berliner Morgen-Zeitung. Ἡμερήσια συντηρητικὴ ἔφημερίδα ἐκδιδόμενη στὸ Βερολίνο ἀπὸ τὰ 1851 ὡς τὰ 1858.

De Zuid-Afrikaan ἢ The Zuid Afrikaan. Ἐφημερίδα ἐκδιδόμενη ταυτόχρονα σὲ ἀγγλικὴ καὶ ὀλλανδικὴ γλῶσσα στὸ Κέηπ-Τάουν τῆς Ν. Ἀφρικῆς ἀπὸ τὸ 1830 ὡς τὰ 1930.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

- Aberdeen, George Hamilton, λόρδος (1784-1860). "Αγγλος μετριοπαθής συντηρητικός πολιτικός, μετά τὸν θάνατο τοῦ Peel ἡγέτης τῆς ὁμάδας του. Ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1828-30 καὶ 1841-46) καὶ πρωθυπουργὸς (1852-55).
- A'Court, William, βαρόνος Heytesbury (1779-1860). Βρεταννὸς διπλωμάτης, πρεσβευτὴς στὴν Ρωσία (1828-32).
- Anstey, Thomas Chisholm (1816-1873). "Αγγλος νομικὸς καὶ πολιτικὸς, βουλευτὴς ριζοσπαστικῶν τάσεων.
- Argyll, George John, δούκας (1823-1900). Βρεταννὸς πολιτικὸς, ὁπαδὸς τοῦ Peel καὶ ἀργότερα φιλελεύθερος. Ἐνέλαβε διάφορα ἀξιώματα.
- Attwood, Thomas (1783-1856). "Αγγλος τραπεζίτης, οικονομολόγος καὶ πολιτικὸς, ριζοσπαστικὸς φιλελεύθερος. Ἐκολούθησε γιὰ ἓνα διάστημα τὸ χαρτιστικὸ κίνημα.
- Bangya, Janos (1817-1868). Οὐγγρος δημοσιογράφος καὶ ἀξιωματικὸς, πῆρε μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848-49 καὶ κατόπιν ἐκπροσωποῦσε τὸν Kossuth στὸ ἐξωτερικὸ, ἐνῶ συνάμα ἦταν πληροφοριοδότης τῆς ἀστυνομίας. Ἐργότερα ὑπηρέτησε στὸν τουρκικὸ στρατὸ μὲ τὸ ὄνομα Μεχμέτ μπέης.
- Baraguay d'Hilliers, Achille, κόμης (1795-1878). Γάλλος στρατάρχης, βοναπαρτιστής. Πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη (1853-1854).
- Barrot, Odilon (1791-1873). Γάλλος πολιτικὸς. Στὴν ἐποχὴ τῆς Ἰουλιανῆς Μοναρχίας ἡγέτης τῆς φιλελεύθερης ἀντιπολίτευσης. Ἐπὶ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1848 ὡς τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1849 πρωθυπουργὸς μὲ τὴν βοήθεια τῶν μοναρχικῶν.
- Beaumont-Vassy, Édouard-Ferdinand, ὑποκόμης (1816-1875). Γάλλος ἱστορικὸς, μοναρχικῶν πεποιθήσεων.
- Bem, Josef (1795-1850). Πολωνὸς στρατηγὸς, ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῆς πολωνικῆς ἐξέγερσης τοῦ 1830-31. Τὸ 1848 ἔλαβε μέρος στὴν ἐπανάσταση

- τῆς Βιέννης καὶ στὰ 1849 ἦταν ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ οὐγγρικοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ. Κατόπιν κατατάχθηκε στὸν τουρκικὸ στρατό.
- Béganger, Pierre Jean de** (1780-1857). Γάλλος ποιητής.
- Bismarck, Otto von** (1815-1898). Γερμανὸς πολιτικὸς καὶ διπλωμάτης. Πρεσβευτὴς στὸ Παρίσι (1857-59 καὶ 1862-63) καὶ στὴν Πετρούπολη (1859-62). Πρωθυπουργὸς τῆς Πρωσσίας μετὰ τὸ 1863 καὶ καγκελλάριος τῆς ἐνιαίας Γερμανίας (1871-1890).
- Blackett, John** (1821-1856). Ἄγγλος βουλευτής.
- Bourrée**. Γάλλος διπλωμάτης, πού στὰ 1854 στάλθηκε μὲ ἔκτακτη ἀποστολὴ στὴν Ἑλλάδα.
- Bright, John** (1811-1889). Ἄγγλος ἐργοστασιάρχης, ἀπὸ τοὺς ριζοσπαστικότερους ἡγέτες τῶν φιλελευθέρων, ὁπαδὸς τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου. Χρημάτισε ἐπανεπιλημμένα ὑπουργός.
- Bruat, Armand-Joseph** (1796-1855). Γάλλος ναύαρχος· στὰ 1854 διοικητὴς μοίρας, στὰ 1855 γενικὸς διοικητὴς τοῦ στόλου τῆς Μαύρης Θάλασσας.
- Bruck, Karl Ludwig von** (1798-1860). Αὐστριακὸς μεγαλοεπιχειρηματίας καὶ πολιτικὸς. Ὑπουργὸς ἐμπορίου καὶ βιομηχανίας (1848-51), οἰκονομικῶν (1855-60) καὶ πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη (1853-55).
- Brunnow, Φίλιππος Ἰβάνοβιτς**, βαρόνος (1797-1875). Ρῶσσος διπλωμάτης γερμανικῆς καταγωγῆς. Ἐπιτετραμμένος (1840-54, 1858-60) καὶ πρεσβευτὴς (1860-74) στὸ Λονδίνο.
- Bulwer, William Henry**, λόρδος (1801-1872). Βρεταννὸς διπλωμάτης καὶ Οὐτίγος βουλευτὴς (1830-37). Ἐπιτετραμμένος στὸ Παρίσι (1838-39), πρεσβευτὴς στὴν Μαδρίτη (1843-48), στὴν Οὐάσιγκτον (1849-52), στὴν Φλωρεντία (1852-75) καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη (1858-65).
- Buol-Schauenstein, Karl Ferdinand**, κόμης (1797-1865). Αὐστριακὸς πολιτικὸς καὶ διπλωμάτης, Πρεσβευτὴς στὴν Πετρούπολη (1848-50) καὶ κατόπιν στὸ Λονδίνο (1851-52), πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1852-59).
- Burke, Edmund** (1729-1797). Ἄγγλος πολιτικὸς, ἀρχικὰ Οὐτίγος, μετὰ τὸ 1791 Τόρης· ἔγινε ἰδιαίτερα γνωστὸς γιὰ τὴν πολεμικὴ του ἐνάντια στὴν γαλλικὴ Ἐπανάσταση.
- Butler, James Armar** (1827-1854). Ἄγγλος ἀξιωματικὸς· στὰ 1854 πῆρε μέρος στὴν ὑπεράσπιση τῆς Σιλιστρίας.
- Canning, George** (1770-1827). Βρεταννὸς διπλωμάτης καὶ πολιτι-

- κός, ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος. Ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1807-9, 1822-27) καὶ πρῶθυπουργός (1827).
- Canning, βλ. Stratford de Redcliffe.
- Carnarvon, Henry Howard (1831-1890). Ἄγγλος συντηρητικὸς πολιτικὸς καὶ συγγραφέας. Ὑφυπουργὸς ἀποικῶν (1858) καὶ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1866-67 καὶ 1874-78).
- Chateaubriand, François-August (1768-1848). Γάλλος συγγραφέας καὶ πολιτικὸς. Πρεσβευτὴς στὸ Βερολίνο (1821) καὶ στὸ Λονδίνο (1822), πληρεξούσιος τῆς χώρας του στὸ συνέδριο τῆς Βερόνας.
- Clanricarde, Ulick John de Burgh, μαρκήσιος (1802-1874). Βρεταννὸς διπλωμάτης καὶ Οὐίγος πολιτικὸς. Πρεσβευτὴς στὴν Πετρούπολη (1838-41).
- Clarendon, George William, λόρδος (1800-1870). Βρεταννὸς φιλελεύθερος πολιτικὸς. Ἀντιβασιλιάς τῆς Ἰρλανδίας (1847-52), ὅπου καὶ κατέστειλε τὴν ἐξέγερση τοῦ 1848. Ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1853-58, 1865-66, 1868-70).
- Cobden, Richard (1804-1865). Ἐργοστασιάρχης στὸ Μάντσεστερ καὶ φιλελεύθερος πολιτικὸς, ὑποστηρικτὴς τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου· βουλευτὴς.
- Codrington, Sir Edward (1770-1851). Ἄγγλος ναύαρχος, διοικητὴς τῶν συμμαχικῶν στόλων στὴ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου.
- Corry, Arman Lowry (1792-1855). Ἄγγλος ναύαρχος.
- Cromwell, Oliver (1599-1658). Ἄγγλος πολιτικὸς, ἡγετικὴ μορφή τῆς ἐπανάστασης ἐναντίον τῆς ἀπολυταρχίας· ἀπὸ τὰ 1653 ὡς τὰ 1658 κυβέρνησε τὴν Ἀγγλία μὲ τὸν τίτλο τοῦ Λόρδου Προστάτη (Lord Protector).
- Dana, Charles A. (1819-1897). Ἀμερικανὸς δημοσιογράφος, συντάκτης τῆς New-York Daily Tribune.
- Dannenberg, Πέτρος Ἀντρέγιεβιτς (1792-1872). Ρώσος στρατηγός, κατὰ τὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο διοικητὴς τοῦ τέταρτου σώματος στρατοῦ τῆς Κριμαίας.
- Delacour, Edmond (1805-1873). Γάλλος διπλωμάτης, στὰ 1853 πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη.
- Delassuse, Aron-Louis (1788-1860). Γάλλος ναύαρχος.
- Derby, Edward George Stanley, μετὰ τὰ 1851 λόρδος Derby (1799-1869). Βρεταννὸς πολιτικὸς, ὡς τὰ 1835 Οὐίγος, κατόπιν ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῶν συντηρητικῶν. Πρῶθυπουργός (1852, 1858-9 καὶ 1866-1868).
- Disraeli, Benjamin, ἀπὸ τὰ 1876 λόρδος Beaconsfield (1804-1881). Βρεταννὸς πολιτικὸς καὶ συγγραφέας, ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ

- συντηρητικοῦ κόμματος. Ὑπουργὸς οἰκονομικῶν (1852, 1858-59 καὶ 1866-68) καὶ πρωθυπουργὸς (1868 καὶ 1874-1880).
- Douglas, Sir Howard (1776-1861). Ἄγγλος στρατηγὸς καὶ στρατιωτικὸς συγγραφέας.
- Drouyn de l'Huys, Edouard (1805-1881). Γάλλος πολιτικὸς καὶ διπλωμάτης, ἀρχικὰ ὀρλεανιστῆς, μετὰ τὸ 1851 βοναπαρτιστῆς. Ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1848-49, 1851, 1852-55, 1862-66).
- Duhamel, Ἀλέξανδρος Ὁσσίποβιτς (1801-1880). Ρῶσσοσ στρατηγὸς· στὰ 1848 ἐπιφορτίσθη με εἰδικὴ ἀποστολὴ στὶς παραδουβάβιες ἡγεμονίες.
- Dundas, Sir James (1785-1862). Ἄγγλος ναύαρχος, γενικὸς διοικητὴς τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου τῆς Μεσογείου κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου.
- Durham, John George, λόρδος (1792-1840). Ἄγγλος Οὔγγος πολιτικὸς καὶ διπλωμάτης. Πρεσβευτὴς στὴν Πετροῦπολη (1835-37).
- Ellenborough, Edward Law, λόρδος (1790-1871). Ἄγγλος συντηρητικὸς πολιτικὸς καὶ βουλευτὴς, κυβερνήτης τῶν Ἰνδιῶν (1842-44) καὶ ἀρχιναύαρχος (1846).
- Evans, Sir George (1787-1870). Ἄγγλος φιλελεύθερος πολιτικὸς, βουλευτὴς καὶ στρατηγός. Στὰ 1854 διοικητὴς μεραρχίας στὴν Κριμαία.
- Falloux, Frédéric, κόμης (1811-1886). Γάλλος συντηρητικὸς πολιτικὸς, ἐπαιε ἐνεργὸ ρόλο στὴν καταστολὴ τῆς ἐπανάστασης τοῦ Ἰουνίου 1848. Ὑπουργὸς παιδείας στὰ 1848-49.
- Forbes, Archibald (1838-1900). Ἄγγλος δημοσιογράφος, ἀνταποκριτὴς τῆς Daily News κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ γαλλογερμανικοῦ (1870-71) καὶ τοῦ ρωσοτουρκικοῦ (1877-78) πολέμου.
- Forgey. Γάλλος στρατηγός. Στὰ 1854 στάλθηκε ὡς διοικητὴς στρατιωτικοῦ σώματος στὴν Ἑλλάδα.
- Fox, Charles James (1749-1806). Βρετανὸς πολιτικὸς, ἡγέτης τῶν Οὔγγων καὶ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1782, 1783, 1806).
- Gaj, Ljudevit (1809-1872). Κροάτης δημοσιογράφος, φιλόλογος καὶ πολιτικὸς, ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ νοτιοσλαβικοῦ κινήματος καὶ ὑποστηρικτὴς μιᾶς νοτιοσλαβικῆς ἑμοσπονδίας στὸ πλαίσιο τῆς αὐστροουγγρικῆς μοναρχίας.
- Gaudin, Émile. Ἐπιτετραμμένος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας στὴν αὐλὴ τοῦ ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1795 ὡς τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1796.
- Giers, Νικόλαος Κάρλοβιτς (1820-1895). Ρῶσσοσ πολιτικὸς, σουηδικῆς καταγωγῆς. Μετὰ τὸ 1882 ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν.

- Girardin, Émile de (1806-1881). Γάλλος δημοσιογράφος και πολιτικός, συντάκτης τῆς Presse ἀπὸ τὰ 1836 ὡς τὰ 1857 (μὲ διακοπές).
- Gladstone, William Ewart (1809-1898). Βρεταννὸς πολιτικός, ἀρχικὰ ἀκραϊφνὴς συντηρητικὸς, κατόπιν ὁπαδὸς τοῦ Peel καὶ τέλος ἡγέτης τῶν φιλελευθέρων. Ὑπουργὸς οἰκονομικῶν (1852-55 καὶ 1859-66) καὶ πρωθυπουργὸς (1868-74, 1880-1885, 1886 καὶ 1892-94).
- Gordon, Sir Robert (1791-1847). Βρεταννὸς διπλωμάτης, ἔκτακτος ἀπεσταλμένος στὴν Κωνσταντινούπολη (1828-29) καὶ στὴν Βιέννη (1841-1846).
- Grach, Friedrich (1812-1854). Πρῶσσος συναγματούργος· στὰ 1841 κατατάχθηκε στὸν τουρκικὸ στρατὸ καὶ στὰ 1854 ἦταν ὁ ἐπικεφαλῆς στὴν ὑπεράσπιση τῆς Σιλιστρίας.
- Graham, Sir James Robert (1792-1861). Βρεταννὸς πολιτικός, ἀρχικὰ Οὐτίγος καὶ κατόπιν ὁπαδὸς τοῦ Peel. Ὑπουργὸς ἐσωτερικῶν (1841-46) καὶ ἀρχιναύαρχος (1830-34 καὶ 1852-55).
- Granier de Cassagnac, Bernard-Adolphe de (1806-1880). Γάλλος δημοσιογράφος καὶ πολιτικός, πρὶν ἀπὸ τὰ 1848 ὄρλεανιστῆς καὶ κατόπιν βοναπαρτιστῆς. Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Δεύτερης Αὐτοκρατορίας μέλος τοῦ νομοθετικοῦ σώματος (1852-1870).
- Granville, George, λόρδος (1815-1891). Βρεταννὸς Οὐτίγος πολιτικός, ἀργότερα ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῶν φιλελευθέρων. Ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1851-52, 1870-74, 1880-85) καὶ ἀποικιῶν (1868-1870 καὶ 1886).
- Grey, Charles, λόρδος (1764-1845). Βρεταννὸς πολιτικός, ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῶν Οὐτίγων. Ἀρχιναύαρχος (1806) καὶ πρωθυπουργὸς (1830-34).
- Grey, Sir Henry George, λόρδος (1802-1894). Βρεταννὸς Οὐτίγος πολιτικός, γιὸς τοῦ προηγούμενου. Ὑπουργὸς στρατιωτικῶν (1835-39) καὶ ἀποικιῶν (1846-52).
- Guernsey, William Hudson. Ὑπέλληλος τοῦ βρετανικοῦ ὑπουργείου ἀποικιῶν πρὶν ἀπὸ τὸ 1860.
- Guilleminot, Armand-Charles, comte de (1774-1840). Γάλλος στρατιωτικὸς καὶ διπλωμάτης. Πολέμησε στοὺς ναπολεοντεῖους πολέμους καὶ στὰ 1823 ἠγήθηκε τοῦ γαλλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος στὴν Ἰσπανία. Στὰ 1824-1831 χρημάτισε πρεσβευτῆς στὴν Κωνσταντινούπολη.
- Guizot, François-Pierre (1787-1874). Γάλλος ἱστορικός καὶ φιλελεύθερος πολιτικός, ὁπαδὸς τῆς ὄρλεανικῆς δυναστείας. Ἀπὸ τὰ 1840 ὡς τὰ 1848 ἔπαιξε ἰθύνοντα ρόλο στὴν γαλλικὴ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ.
- Gyulay, Ferenc, κόμης (1798-1868). Αὐστριακὸς στρατάρχης, ὑπουρ-

- γός στρατιωτικῶν (1849-50), γενικός διοικητής τοῦ αὐστριακοῦ στρατοῦ στὸν αὐστρογαλλοϊταλικὸ πόλεμο τοῦ 1859.
- Hackelberg, Otto, βαρόνος. Αὐστριακὸς ἀξιωματικὸς τοῦ ναυτικοῦ. Σκοτώθηκε στὴν Σμύρνη στὰ 1853.
- Hammer-Purgstall, Joseph (1774-1856). Αὐστριακὸς ἱστορικὸς καὶ ἀνατολιστής. Ἐπὶ τὰ 1796 ὡς τὰ 1835 ἐξήσσε στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴ ὑπηρετώντας ὡς διπλωμάτης.
- Hardwicke, Charles Philip, λόρδος (1799-1873). Ἄγγλος ἀξιωματικὸς τοῦ ναυτικοῦ καὶ συντηρητικὸς πολιτικὸς. Στὰ 1854 ἔγινε ναύαρχος.
- Herbert Sidney, βαρόνος Lea (1810-1861). Βρεταννὸς πολιτικὸς, ἀρχικὰ ἀκραιφνὴς συντηρητικὸς, κατόπιν ὀπαδὸς τοῦ Peel. Γενικὸς διευθυντής τοῦ ὑπουργείου στρατιωτικῶν (1845-46 καὶ 1852-55) καὶ ὑπουργὸς στρατιωτικῶν (1859-60).
- Heyden, Λόγκιν Πέτροβιτς, κόμης (1773-1850). Ναύαρχος τοῦ ρωσικοῦ στόλου, ὀλλανδικῆς καταγωγῆς. Διοικητής τοῦ ρωσικοῦ στόλου στὴν Μεσόγειο κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1828-29. Ἔλαβε μέρος μὲ τὸν στόλο τοῦ στη ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου.
- Heytesbury, βλ. A' Court.
- Hirsch, Moritz (1831-1896). Αὐστριακὸς τραπεζίτης. Στὰ 1869 τοῦ ἐκχωρήθηκε τὸ δικαίωμα κατασκευῆς σιδηροδρόμων στὴν Τουρκία.
- Horsfall, Thomas (γενν. στὰ 1805). Ἄγγλος συντηρητικὸς βουλευτὴς καὶ ἰδιοκτῆτης ὀρυχείων.
- Horsman, Edward (1807-1876). Βρεταννὸς φιλελεύθερος βουλευτής.
- Hume, Joseph (1777-1855). Ἄγγλος πολιτικὸς, ἀπὸ τοὺς κοινοβουλευτικὸς ἡγέτες τῶν ριζοσπαστικῶν φιλελευθέρων.
- Inglis, Sir Robert Harry (1786-1855). Ἄγγλος συντηρητικὸς βουλευτής.
- Ingraham, Duncan Nathaniel (1802-1891). Ἀμερικανὸς ἀξιωματικὸς τοῦ ναυτικοῦ, στὰ 1853 κυβερνήτης τοῦ πολεμικοῦ St. Louis.
- Kálnoky, de Koros Patak (1832-1898). Αὐστριακὸς διπλωμάτης, ἀπὸ τὰ 1871 πρεσβευτὴς στὴν Ρώμη, ἀπὸ τὰ 1874 πρεσβευτὴς στὴν Κοπεγχάγη καὶ ἀπὸ τὰ 1880 πρεσβευτὴς στὴν Πετρούπολη.
- Kaulbars, Νικόλαος (1842-1905). Ρῶσος στρατηγός. Στὰ 1886 ἐπιφορτίστηκε μὲ εἰδικὴ ἀποστολὴ στὴν Βουλγαρία. Τὸ 1889 διορίστηκε διοικητής στὸ ἐπιτελεῖο στρατοῦ τῆς Βαρσοβίας. Συγγραφέας γεωγραφικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἔργων.
- Kellner von Kollenstein, Friedrich von (γενν. στὰ 1802).

- Αύστριακός στρατηγός, από τὰ 1849 γενικός ύπασις τῆς τοῦ αὐτοκράτορα Φραγκίσκου 'Ιωσήφ Α'.
- Knesebeck, Friedrich Freiherr von dem** (1768-1848). Πρώσος στρατάρχης στοὺς ναπολεοντείους πολέμους, πῆρε μέρος στὸ συνέδριο τῆς Βιέννης.
- Kock, Paul de** (1794-1871). Γάλλος συγγραφέας.
- Kossuth, Lajos** (1802-1894). Οὐγγρος, ἡγέτης τῆς φιλελεύθερης ἐπανάστασης τοῦ 1848-49 στὴν χώρα του καὶ πρωθυπουργός τῆς ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης. Μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐπανάστασης κατέφυγε στὴν Τουρκία καὶ ἀργότερα ἔζησε στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Ἀμερική.
- Kosztla, Martin** (πέθ. στὰ 1858). Οὐγγρος ἐπαναστάτης. Μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς οὐγγρικῆς ἐπανάστασης κατέφυγε στὴν Τουρκία καὶ κατόπι στὴν Ἀμερική.
- Küster.** Ἀκόλουθος τῆς πρωσικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη τὴν ἐποχὴ τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1828-29.
- Lagrené, Théodore-Marie** (1800-1862). Γάλλος διπλωμάτης, ὑπῆρξε στὴν πρεσβεία τῆς Πετρούπολης (1831-34).
- Lavalette, Charles-Jean**, μαρκήσιος (1806-1881). Γάλλος πολιτικός, βοναπαρτιστής. Πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη (1851-53), ὑπουργός ἐσωτερικῶν (1865-67) καὶ ἐξωτερικῶν (1868-69).
- Layard, Austen Henry** (1817-1894). Ἀγγλος ἀρχαιολόγος καὶ πολιτικός, ἀρχικὰ ριζοσπαστικῶν καὶ κατόπι φιλελευθέρων τάσεων. Βουλευτής.
- Leiningen-Westerburg, Christian Franz**, κόμης (1812-1856.) Αὐστριακός στρατηγός. Στὰ 1853 πῆγε μὲ εἰδικὴ ἀποστολὴ στὴν Κωνσταντινούπολη.
- Lieven, Γουλιέλμος Κάρολιτς**, βαρόνος (1800-1880). Ρώσος στρατηγός, ἐπιφορτίστηκε μὲ διάφορες διπλωματικὲς ἀποστολές.
- Lieven, Δωροθέα**, τὸ γένος von Benckendorf (1785-1857). Σύζυγος τοῦ παρακάτω.
- Lieven, Χριστόφορος Ἀντρέγιεβιτς**, πρίγκηπας (1774-1839). Ρώσος διπλωμάτης, πρεσβευτὴς στὸ Βερολίνο (1810-12) καὶ στὸ Λονδίνο (1812-34).
- Lüders, Ἀλέξανδρος Νικολάγιεβιτς**, κόμης (1790-1874). Ρώσος στρατηγός. Ἐπαιξε ἐνεργὸ ρόλο στὴν καταστολὴ τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων τῆς Πολωνίας (1831), τῆς Μολδοβλαχίας (1848) καὶ τῆς Οὐγγαρίας (1849). Στὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο ὑπῆρξε διοικητὴς τοῦ πέμπτου σώματος στρατοῦ στὸν Δούναβη (1853-54), τῆς στρατιᾶς τοῦ

- Νότου (1855) και τοῦ στρατοῦ τῆς Κριμαίας (1856). Κυβερνήτης τῆς Πολωνίας στὰ 1861-62.
- Mac Mahon, Maurice (1808-1893). Γάλλος στρατάρχης. Στὰ 1871 κατέπνιξε τὸ κίνημα τῆς Κομμούνας. Κατόπιν πρόεδρος τῆς δημοκρατίας (1873-79).
- McNeill, Sir John (1795-1883). Ἄγγλος διπλωμάτης, πρεσβευτῆς στὴν Τεχεράνη (1836-42).
- Mahon, Philip Henry, ὑποκόμης (1805-1875). Ἄγγλος πολιτικός και ἱστορικός, μετριοπαθῆς συντηρητικὸς βουλευτής. Στὰ 1834-35 ὑφυπουργὸς ἐξωτερικῶν.
- Maitland, Thomas (1759-1824). Ἄγγλος στρατηγός, κυβερνήτης τῆς Μάλτας στὰ 1813, μετὰ τὰ 1815 λόρδος ὑπατος ἀρμοστής τῶν Ἰονίων νήσων.
- Malmesbury, James Howard, λόρδος (1807-1889). Βρεταννὸς συντηρητικὸς πολιτικός, ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1852 και 1858-59) και λόρδος σφραγιδοφύλακας (1866-68 και 1874-76).
- Mazarin, Jules (1602-1661). Πολιτικός και καρδινάλιος Ἰταλικῆς καταγωγῆς. Κυβέρνησε οὐσιαστικὰ τὴν Γαλλία ἀπὸ τὰ 1643 ὡς τὴν ἐνθλικίωση τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'.
- Mazzini, Giuseppe (1805-1872). Ἰταλὸς ἐπαναστάτης, ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ Ἰταλικοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ.
- Metternich, Clemens, πρίγκηπας (1773-1859). Αὐστριακὸς πολιτικός και διπλωμάτης. Ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1809-21) και πρωθυπουργὸς (1821-48).
- Meyendorff, Πέτρος Καζιμίροβιτς (1796-1863). Ρῶσσος διπλωμάτης, πρεσβευτῆς στὸ Βερολίνο (1839-50) και στὴν Βιέννη (1850-1854).
- Michelson, J. J. (1740-1807). Ρῶσσος στρατηγός, διοικητῆς τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων στὸν ρωσσοτουρκικὸ πόλεμο ποὺ ἄρχισε στὰ 1806. Πέθανε τὸν ἐπόμενον χρόνο στὸ Βουκουρέστι.
- Miguel, Maria Evarist (1802-1866). Βασιλιάς τῆς Πορτογαλίας (1828-34).
- Milnes, Richard, βαρόνος Houghton (1809-1885). Ἄγγλος συγγραφέας και πολιτικός, ἀρχικὰ συντηρητικὸς και μετὰ τὰ 1850 φιλελεύθερος. Βουλευτής.
- Molesworth, Sir William (1810-1855). Βρεταννὸς φιλελεύθερος πολιτικός και βουλευτής. Ὑπουργὸς ἀποικιῶν στὰ 1855.
- Moltke, Helmut Karl, κόμης (1800-1891). Πρῶσσος ἀξιωματικός,

- ἀργότερα στρατάρχης, και στρατιωτικός θεωρητικός και συγγραφέας. Ὑπηρετήσε στὸν τουρκικὸ στρατὸ ἀπὸ τὰ 1835 ὡς τὰ 1839. Ἠγέτης τοῦ πρωσσοῦ (1857-71) και τοῦ γερμανικοῦ (1871-88) ἐπιτελεῖου.
- Montalambert, Charles**, κόμης (1810-1870). Γάλλος πολιτικός, ἡγέτης τοῦ καθολικοῦ κόμματος και ὁπαδὸς τῆς δυναστείας τῆς Ὁρλεάνης. Στὴν διάρκεια τῆς Δεύτερης Γαλλικῆς Δημοκρατίας μέλος τῆς συντακτικῆς και τῆς νομοθετικῆς συνέλευσης.
- Müffling, Friedrich Ferdinand Karl, Freiherr von** (1775-1851). Πρώσος στρατάρχης και συγγραφέας, ἔλαβε μέρος στοὺς ναπολεοντειοὺς πολέμους και στὰ 1829 χρημάτισε ἐκτακτὸς ἀπεσταλμένος στὴν Κωνσταντινούπολη.
- Muntz, George Frederick** (1794-1857). Ἄγγλος παραγωγὸς δούλων και πολιτικός μὲ ριζοσπαστικὲς φιλελεύθερες τάσεις. Βουλευτῆς.
- Oelsner**, βαρόνος. Στρατιωτικὸς αὐστριακῆς καταγωγῆς, ὑπάσπιστῆς τοῦ Ρώσου στρατηγοῦ Lüders και κατόπιν πράκτορας τῶν Ρώσων στὴν Κωνσταντινούπολη.
- Osten-Sacken, Δημήτριος** (1789-1881). Ρώσος στρατηγός, στὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο διοικητῆς τοῦ τρίτου σώματος στρατοῦ και κατόπιν τῆς φρουρᾶς τῆς Σεβαστούπολης.
- Pakington, Sir John Somerset** (1799-1880). Βρεταννὸς συντηρητικὸς πολιτικός. Ὑπουργὸς στρατιωτικῶν και ἀποικιῶν (1852), ἀρχιναύαρχος (1858-59 και 1866-67) και ὑπουργὸς στρατιωτικῶν (1867-68).
- Palacky, Frantisek** (1798-1876). Τσέχος ἱστορικός και φιλελεύθερος πολιτικός. Πρόεδρος τοῦ σλαβικοῦ συνεδρίου τῆς Πράγας στὰ 1848. Συνήγορος μιᾶς σλαβικῆς ὁμοσπονδίας στὸ πλαίσιο τῆς αὐστρο-ουγγρικῆς μοναρχίας.
- Palmerston, Henry John Temple**, ὑποκόμης (1784-1865). Βρεταννὸς πολιτικός, ἀρχικὰ συντηρητικός, μετὰ τὰ 1830 μετριοπαθὲς Οὐίγος. Γενικὸς διευθυντῆς τοῦ ὑπουργείου στρατιωτικῶν (1809-28), ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1852-55), πρωθυπουργὸς (1855-58 και 1859-65).
- Peel, Sir Robert** (1788-1850). Βρεταννὸς πολιτικός και οικονομολόγος, ἡγέτης τῶν μετριοπαθῶν συντηρητικῶν. Ὑπουργὸς ἐσωτερικῶν (1822-27 και 1828-30), πρωθυπουργὸς (1834-35 και 1841-46). Συνεργάστηκε μὲ τοὺς φιλελευθέρους γιὰ τὴν ἄρση τῶν περιορισμῶν στὴν εἰσαγωγὴ δημητριακῶν (1846).
- Peel, Sir Robert** (1822-1895). Βρεταννὸς πολιτικός, γιὸς τοῦ προηγούμενου, ἀρχικὰ μετριοπαθὲς συντηρητικός, κατόπιν φιλελεύθερος.
- Ponsonby, John**, ὑποκόμης (περ. 1770-1855). Βρεταννὸς διπλωμά-

- της, επιτετραμμένος στη Νεάπολη (1832), πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη (1832-41) και στην Βιέννη (1846-50).
- Pozzo di Borgo, Κάρολος Άνδρέας Όσσίποβιτς, κόμης (1764-1842). Ρώσος διπλωμάτης, κορσικῆς καταγωγῆς. Πρεσβευτής στὸ Παρίσι (1821-35) καὶ στὸ Λονδίνο (1835-39).
- Prokesch-Osten, Anton (1795-1876). Αὐστριακὸς στρατηγὸς καὶ διπλωμάτης. Ὑπηρέτησε ἤδη ἀπὸ τὰ 1827 στὴν Ἀνατολή στὰ 1832 μεσολάβησε ἀνάμεσα στὸν σουλτάνο καὶ στὸν ἡγεμόνα τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀπὸ τὰ 1833-49 ἦταν πρεσβευτὴς τῆς Αὐστρίας στὴν Ἑλλάδα. Κατόπιν χρημάτισε πρεσβευτὴς στὸ Βερολίνο (1849-52) καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη (1855-71).
- Rasch, Gustav (πέθ. στὰ 1878). Φιλελεύθερος νομικὸς καὶ δημοσιογράφος. Στὰ 1848/49 πῆρε μέρος στὴν ἐπανάσταση στὸ Βερολίνο καὶ κατόπιν ἔζησε ἐξόριστος στὴν Ἑλβετία καὶ στὴν Γαλλία. Προσχώρησε ἀργότερα στὴν σοσιαλδημοκρατία.
- Reuss, Ἐρρίκος Ζ', πρίγκηπας (1825-1906). Γερμανὸς στρατιωτικὸς καὶ διπλωμάτης, σύμβουλος στὴν πρωσικὴ πρεσβεία στὸ Παρίσι (1854-63), ἀπεσταλμένος καὶ κατόπιν πρεσβευτὴς στὴν Πετρούπολη (1867-76), ἔκτακτος πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη (1877), πρεσβευτὴς στὴν Βιέννη (1878-94).
- Richards, Alfred (1820-1876). Ἄγγλος δραματουργὸς καὶ δημοσιογράφος, ἀντίπαλος τῆς εἰρηνιστικῆς πολιτικῆς τοῦ Cobden καὶ τῶν Μαγχεστριανῶν.
- Richelieu, Armand du Plessis, δούκας καὶ καρδινάλιος (1585-1642). Γάλλος πολιτικὸς, πρωθυπουργὸς τοῦ Λουδοβίκου ΙΓ'.
- Rose, Hugh Henry, βαρόνος (1801-1885). Ἄγγλος ἀξιωματικὸς, ἀργότερα στρατάρχης. Ἐπιτετραμμένος στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1852-53 καὶ σύνδεσμος στὸ γαλλικὸ ἐπιτελεῖο κατὰ τὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο. Ἐπαιξε δραστήριο ρόλο στὴν κατάπνιξη τοῦ Ἰνδικοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος (1857-59).
- Roussin, Albin-Reine, βαρόνος (1781-1854). Γάλλος ναύαρχος, ὑπουργὸς τῶν ναυτικῶν (1840 καὶ 1853) καὶ πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη (1832-34).
- Royer, von. Πρωσὸς διπλωμάτης, ἀπεσταλμένος στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1829.
- Russell, John, λόρδος (1792-1878). Βρεταννὸς πολιτικὸς, ἡγέτης τῶν Οὐίγων, πρωθυπουργὸς (1846-52 καὶ 1865-66) καὶ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1852-53 καὶ 1859-65).
- Salisbury, Robert Arthur, λόρδος (1830-1903). Ἄγγλος συν-

- τηρητικός πολιτικός, ύπουργός Ινδικών ύποθέσεων (1866/7 και 1874-76), έξωτερικων (1878-80) και πρωθυπουργός (1885-1886, 1886-1892 και 1895-1902).
- Scott, Walter (1771-1832). Άγγλος μυθιστοριογράφος.
- Sébastieni, Horace - François, κόμης (1772-1851). Γάλλος στρατάρχης, πολιτικός και διπλωμάτης. Υπουργός έξωτερικων (1830-32) και πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη (1806-7) και στο Λονδίνο (1835-40).
- Seymour, Sir George Hamilton (1797-1880). Βρετανός διπλωμάτης, πρεσβευτής στην Πετρούπολη (1851-54).
- Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, λόρδος (1801-1885). Άγγλος πολιτικός, άρχικά συντηρητικός, μετά τὰ 1847 Ούτγος.
- Sheil, Richard Labor (1791-1851). Ίρλανδός δραματουργός και Ούτγος πολιτικός και βουλευτής.
- Sidney, Sir Philipp (1554-1586). Άγγλος πολιτικός, στρατιωτικός και ποιητής.
- Sobieski, Ιωάννης (1624-1696). Βασιλιάς τής Πολωνίας. Στὰ 1683 ήταν έπικεφαλής των πολωνικων κι αυστρογερμανικων στρατευματων που νικησαν τους Τούρκους μπροστά στην Βιέννη.
- Soulouque, Faustin (περ. 1782-1867). Νέγρος πρόεδρος τής Δημοκρατίας τής Αιτής. Στὰ 1849 ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας.
- Stanley, Edward Henry, μετά τὰ 1869 λόρδος Derby (1826-1893). Βρετανός πολιτικός, άρχικά συντηρητικός και κατόπιν φιλελεύθερος. Βουλευτής, ύπουργός έξωτερικων (1866-68 και 1874-78) και ύπουργός άποικων (1882-85).
- Stewart, Patrick. Άγγλος πολιτικός με ριζοσπαστικές φιλελεύθερες τάσεις, βουλευτής στα 1835-36.
- Stratford de Redcliffe, Stratford Canning, ύποκόμης (1786-1880). Βρετανός διπλωμάτης, πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη (1810-12, 1825-28, 1841-58).
- Stuart, Dudley Coutts, λόρδος (1803-1854). Βρετανός Ούτγος, πολιτικός και βουλευτής.
- Talleyrand - Périgord, Charles Maurice, πρίγκηπας (1754-1838). Γάλλος διπλωμάτης, ύπουργός έξωτερικων (1797-99, 1799-1807, 1814-15).
- Thierry, Augustin (1795-1856). Γάλλος φιλελεύθερος Ιστορικός.
- Thouvenel, Edouard - Antoine (1818-1866). Γάλλος διπλωμάτης, πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη (1855-60) και ύπουργός έξωτερικων (1860-62).

- Thugut, Johann Amadeus**, βαρόνος (1736-1818). Αυστριακός διπλωμάτης και πολιτικός, πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη (1771-76) και ύπουργός εξωτερικῶν (1794-1800).
- Urquhart, David** (1805-1877). Βρεταννός συντηρητικός πολιτικός και διπλωμάτης. Μετὰ τὰ 1830 ἐπιφορτίστηκε μὲ διάφορες διπλωματικές ἀποστολὰς ἐπὶ τὴν Τουρκία. Βουλευτὴς ἀπὸ τὰ 1847 ὡς τὰ 1852.
- Vermorel, Auguste-Jean-Marie** (1841-1871). Γάλλος δημοσιογράφος, προυντοινικός, συντάκτης τοῦ *Courrier français* (1866-1867). Στὴν ἐποχὴ τῆς Κομμούνας τραυματίστηκε βαριά καὶ πέθανε λίγο ἀργότερα ὡς κρατούμενος.
- Villèle, Jean-Baptiste**, κόμης (1773-1854). Γάλλος συντηρητικός πολιτικός. Πρωθυπουργός ἐπὶ τὴν ἐποχὴ τῆς Παλινορθώσεως (1822-27).
- Walewski, Alexandre**, κόμης (1810-1868). Γάλλος πολιτικός καὶ διπλωμάτης, γυιὸς τοῦ Ναπολέοντα Α' καὶ τῆς Πολωνίδας κόμισσας Μαρίας Βαλέφσκα. Πῆρε μέρος ἐπὶ τὴν πολωνικὴ ἐξέγερση τοῦ 1830-31 καὶ μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς κατέφυγε ἐπὶ τὴν Γαλλία. Ἐγένετο ὑπουργός ἐξωτερικῶν ἀπὸ τὰ 1855 ὡς τὰ 1860.
- Walsh, John Benn** (1798-1881). Ἄγγλος συντηρητικός πολιτικός καὶ δημοσιογράφος. Βουλευτής.
- Ward, Sir Henry** (1797-1860). Ἄγγλος πολιτικός καὶ διπλωμάτης, ὑπατοὸς ἀρμοστής τῶν Ἰονίων νήσων (1849-1855), κυβερνήτης τῆς Κεϋλάνης (1855-1860) καὶ τοῦ Μαντράς (1860).
- Wellington, Arthur Wellesley**, δούκας (1769-1852). Βρεταννός στρατιωτικὸς καὶ συντηρητικὸς πολιτικός. Ἀπὸ τὰ 1808 ὡς τὰ 1815 ἀρχιστράτηγος τῶν βρεταννικῶν στρατευμάτων στοὺς ναπολεοντείου πολέμους. Πρωθυπουργός (1828-30) καὶ ὑπουργός ἐξωτερικῶν (1834-35).
- Wood, Sir Charles**, ἀργότερα λόρδος Halifax (1800-1885). Βρεταννὸς Οὐίγος πολιτικός, ὑπουργός οικονομικῶν στὰ 1846-52, ἀρχιναύαρχος στὰ 1855-58 καὶ ὑπουργός γιὰ τὴν Ἰνδία στὰ 1859-66.
- Wróblenski, Siegmund Florentin** (1845-1888). Πολωνο-αυστριακὸς ἐπαναστάτης καὶ χημικός. Μετὰ τὴν πολωνικὴ ἐξέγερση τοῦ Κιέβου (1863) ἔμεινε ἕξι χρόνια ἐξόριστος ἐπὶ τὴν Σιβηρία. Στὰ 1882 καθηγητὴς ἐπὶ τὸ πανεπιστήμιον τῆς Κρακοβίας.
- Young, Sir John** (1807-1876). Συντηρητικὸς Βρεταννὸς πολιτικός, ὑπουργός γιὰ τὴν Ἰρλανδικὴν ὑποθέσειν στὰ 1852-55.

*

Ἄβδουὺλ Ἀσίς (1830-1876). Ἀδελφὸς τοῦ σουλτάνου Ἄβδουὺλ Μετζίτ. Σουλτάνος ἀπὸ τὰ 1861 ὡς τὰ 1876.

- 'Αβδούλ Κερίμ πασάς (1807-1855). Τοῦρκος στρατηγός, γενικός διοικητής τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ στὴν ἀρχὴ τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1877-78. Μετὰ τὴς ἡττες τοῦ 1877 καθαιρέθηκε καὶ ἐξορίσθηκε.
- 'Αβδούλ Μετζιτ (1823-1861). Σουλτάνος τῆς Τουρκίας (1839-1861).
- 'Αγάς Μωχάμετ (1742-1797). Σάχης τῆς Περσίας (1794-97).
- Αἰκατερίνη Β' (1729-1796). Τσαρίνα τῆς Ρωσσίας (1762-96).
- 'Αλέξανδρος Α' (1777-1825). Τσάρος τῆς Ρωσσίας (1801-1825).
- 'Αλέξανδρος Γ' (1845-1894). Τσάρος τῆς Ρωσσίας (1881-1894).
- 'Αλέξανδρος Καραγιώργεβιτς (1806-1885). Ἡγεμόνας τῆς Σερβίας (1842-58).
- 'Αλή πασάς (1741-1822). Ἀλβανὸς κυβερνήτης ἐνὸς ἡμιαυτόνομου κράτους ποῦ περιλάμβανε τὴν Ἀλβανία, τὴν Ἡπειρο καὶ τμήματα τῆς Μακεδονίας μὲ πρωτεύουσά του τὰ Ἰωάννινα. ἤρθε σὲ ἐνοπλιή σύγκρουση μὲ τὴν Πύλη, νικήθηκε μετὰ ἀπὸ δίχρονο ἀγῶνα καὶ δολοφονήθηκε.
- 'Αχμέτ Α' (1589-1617). Τοῦρκος σουλτάνος (1603-1617).
- Βαγιαζήτ Α' (1347-1403). Τοῦρκος σουλτάνος (1389-1403).
- Βάττενμπεργκ, 'Αλέξανδρος (1857-1893). Ἡγεμόνας τῆς Βουλγαρίας (1878-1886).
- Βικτωρία (1819-1901). Βασίλισσα τῆς Μεγάλης Βρετανίας (1839-1901).
- Βλάδ Ε'. Ὄσποδάρους τῆς Βλαχίας (1456-62 καὶ 1476-79).
- Βλαδιμίρεσκου, Θεόδωρος (δολοφονήθηκε στὰ 1821). Βλάχος ὄπλαρχηγός, πολέμησε μαζί μὲ τοὺς Ρώσσοις στὸν ρωσσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1806-1812 καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1821 ἠγήθηκε ἀγροτικοῦ κινήματος.
- Βογορίδης, 'Αλέξανδρος (περ. 1823-1910). Ἀκόλουθος τῆς τουρκικῆς πρεσβείας στὸ Λονδίνο (1856-61), πρεσβευτὴς στὴν Βιέννη (1876-78) καὶ κυβερνήτης τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας (1879-84).
- Βογορίδης, Νικόλαος (1821-1863). Καϊμακάμης στὴν Μολδαβία στὰ 1857-59. Ἀδελφὸς τοῦ Ἀλέξ. Βογορίδη.
- Βογορίδης, Στέφανος ἢ Στεφανάκης (περ. 1775-1862). Βουλγαρικῆς καταγωγῆς, καϊμακάμης τῆς Μολδαβίας (1821-22) καὶ κυβερνήτης τῆς Σάμου (1834-50).
- Βοϊνόβιτς, Μάρκος Ἰβάνοβιτς (πέθ. στὰ 1807). Ρώσσοις ναύαρχος, δαλματικῆς καταγωγῆς.
- Γκαρτσάνιν, Ἡλίας (1812-1874). Σέρβος φιλελεύθερος πολιτικός, ὑπουργὸς ἐσωτερικῶν (1843-52, 1858-59), πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1852-53, 1861-67).

- Γκιόκας, Γρηγόριος. Ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας (1768-69) καὶ τῆς Μολδαβίας (1764-67, 1774-77). Δολοφονήθηκε κατὰ διαταγὴ τῆς Πύλης, γιὰτὶ ἀρνήθηκε ν' ἀναγνωρίσει τὴν προσάρτηση τῆς Βουκοβίνας στὴν Αὐστρία.
- Γκιόκας, Γρηγόριος Ἀλέξανδρος (1807-1857). Ὄσποδάρης τῆς Μολδαβίας (1849-53 καὶ 1854-56).
- Γκορτσάκοβ, Μιχαήλ Δημήτριεβιτς (1793-1861). Ρώσος στρατηγός, διοικητὴς τῆς στρατιᾶς τοῦ Δούναβη στὰ 1853-54 καὶ ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο ὡς τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1855 γενικὸς διοικητὴς τοῦ στρατοῦ τῆς Κριμαίας. Ἀπὸ τὰ 1856 ὡς τὰ 1861 διοικητὴς τῆς Πολωνίας.
- Γκοῦρκο, Ἰωσήφ Βλαδιμήροβιτς (1828-1901). Ρώσος στρατηγός, ἔλαβε μέρος στὸν ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1877-78.
- Γουλιέλμος Β' (1859-1941). Αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας (1888-1918).
- Γουλιέλμος Γ' τῆς Ὁράγγης (1650-1702). Κυβερνήτης τῶν Κάτω Χωρῶν (1672-1702), βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας (1689-1702).
- Γρίβας, Θεοδώρακος (1797-1862). Ἕλληνας ὀπλαρχηγός. Ἐλαβε μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821. Τὸ 1854 εἰσέβαλε στὴν Ἥπειρο γιὰ νὰ βοηθήσει τὴν ἀντιτουρκικὴ ἐξέγερση.
- Ἐρρίκος Δ' (1553-1610). Βασιλιάς τῆς Γαλλίας (1589-1610).
- Ζανκὸφ (ἢ Τσαγκόφ), Δράγκαν (1827-1911). Βούλγαρος πολιτικός, πρωθυπουργός (1880 καὶ 1883-84). Ἡγέτης τῆς ρωσοφίλης παράταξης, πρωτοστάτησε στὴν ἐκθρόνιση τοῦ Ἀλέξανδρου Βάττενμπεργκ (1886).
- Ἰάκωβος Β' (1633-1701). Βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας (1685-1688).
- Ἰγνάτιεβ, Νικόλαος Πάυλοβιτς (1832-1908). Ρώσος στρατηγός καὶ διπλωμάτης. Πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη (1864-77), διαπραγματεύθηκε τὴν εἰρήνη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (1878). Ὑπουργὸς ἐσωτερικῶν (1882).
- Ἰμπραήμ πασάς (1789-1848). Αἰγύπτιος στρατιωτικός, θετὸς γιὸς τοῦ ἡγεμόνα τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἀλῆ. Ἐπικεφαλῆς τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ποὺ καταπολέμησαν τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση στὰ 1824-28 καὶ γενικὸς διοικητὴς τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ στοὺς τουρκοαιγυπτιακοὺς πολέμους (1831-33 καὶ 1839-41). Μετὰ τὰ 1844 συνηγεμόνας τῆς Αἰγύπτου.
- Ἰσκέντερ Μπέης (1810-1861). Τοῦρκος στρατηγός πολωνικῆς καταγωγῆς (Ἀλέξανδρος Ἰνσκι). Μετὰ τὸ 1830 ὑπηρετήσε στοὺς στρατοὺς τῆς Ἰσπανίας, τῆς Πορτογαλίας, τῆς Περσίας καὶ τῆς Γαλλίας. Πῆρε μέρος στὴν ἐπανάσταση τῆς Οὐγγαρίας στὰ 1848-49 καὶ μετὰ τὴν κα-

- ταστολή της κατέφυγε στην Τουρκία όπου απέκτησε την τουρκική ύπη-
κοότητα. Διοικητής τουρκικῶν στρατευμάτων σὲ διάφορα θέατρα τοῦ
Κριμαϊκοῦ Πολέμου.
- Ἰωάννης Α΄ ὁ Ἀκτῆμονας (περ. 1167-1216). Βασιλεὺς τῆς Ἀγ-
γλίας (1199-1216).
- Ἰωαννίδης. Διευθυντὴς στοῦ ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν τῆς Βλαχίας στὰ
1853.
- Καλέργης, Δημήτριος (1803-1867). Ἕλληνας στρατιωτικὸς καὶ
πολιτικός, ἔλαβε μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ χρημάτισε ὑπουρ-
γὸς στρατιωτικῶν στὰ 1854-55.
- Καλλιμάχης, Σκαρλάτος. Ἀπὸ τὴν Αὐγουστο ὡς τὸν Ὀκτώβριο
τοῦ 1806 καὶ ἀπὸ τὸ 1812 ὡς τὸ 1819 ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας. Στὰ 1821
ἀπαγχονίσθηκε μὲ διαταγὴ τοῦ σουλτάνου.
- Καντακουζηνός. Φιλικός, συνεργάτης τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη καὶ ἀπε-
σταλμένος του στοῦ Λάιμπαχ γιὰ νὰ δεῖ τὸν τσάρο.
- Καποδίστριας, Ἰωάννης (1776-1831). Ἕλληνας πολιτικός. Στὴν
ὑπηρεσία τῆς Ρωσσίας ἀπὸ τὰ 1809 ὡς τὰ 1822. Ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν
τῆς Ρωσσίας ἀπὸ τὰ 1815 ὡς τὰ 1822. Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ
τὰ 1827 ὡς τὴν δολοφονία του.
- Καραγιώργης, Γιώργης Πέτροβιτς (1752-1817). Ἡγέτης
τῆς σερβικῆς ἐξέγερσης ἐναντίον τῶν Τούρκων (1804-1813), ἡγεμόνας
τῆς ἀνεξάρτητης Σερβίας (1811-1813). Μετὰ τὴν τουρκικὴ εἰσβολὴ τοῦ
1813 ἔφυγε ἀπὸ τὴν Σερβία καὶ γύρισε στὰ 1817 γιὰ νὰ δολοφονηθεῖ μὲ
διαταγὴ τοῦ Ὁβρενοβιτς.
- Καραμζίν, Νικόλαος Μιχαήλοβιτς (1766-1856). Ρώσος
ἱστορικός.
- Καρατζάς, Ἰωάννης. Ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας (1812-1820). Στὰ
1825 ἤρθε στὴν Ἑλλάδα καὶ πέθανε στὴν Ἀθήνα (1841).
- Καρλομάγνος (Κάρολος ὁ Μέγας) (περ. 742-814). Βασιλεὺς
τῶν Φράγκων ἀπὸ τὸ 768 καὶ Ρωμαῖος αὐτοκράτορας (800-814).
- Κάρολος Α΄ (1600-1649). Βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας (1625-1649).
- Κάρολος Β΄ (1630-1685). Βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας (1660-1685).
- Κάρολος Α΄ (1500-1558). Βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας (1516-56). Μὲ τὸ ὄνο-
μα Κάρολος Ε΄ αὐτοκράτορας τῆς Ἀγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας
(1519-56).
- Κάρολος Β΄ (1661-1700). Βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας (1665-1700).
- Κάρολος Ι΄ (1757-1836). Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας (1824-1830).
- Κατακάζης, Κωνσταντῖνος. Πολιτικὸς διοικητὴς τῆς Βεσσαρα-
βίας τὴν ἐποχὴ τῆς ἑλληνικῆς ἐξέγερσης, γαμπρὸς τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη.

- Καταρτζής. Πολιτικός παράγοντας στις παραδουνάβιες ήγεμονίες· στὰ 1797 ζήτησε τὴν ἐπέμβαση τῆς Γαλλίας γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ αὐτονομία τους.
- Κισσέλεβ, Νικολάι Δημήτριεβιτς (1800-1869). Ρώσσοσ διπλωμάτης, πρεσβευτὴσ στὸ Παρίσι (1851-1854).
- Λαβρόβ, Πέτροσ Λάβροβιτς (1823-1900). Ρώσσοσ ἐπαναστάτης καὶ δημοσιογράφοσ, θεωρητικὸσ τῆσ ομάδασ «Φίλοι τοῦ Λαοῦ».
- Λοπάτιν, Ἐρμάννοσ Ἀλεξάνδροβιτς (1845-1918). Ρώσσοσ ἐπαναστάτης, στέλεχοσ τῆσ ομάδασ «Φίλοι τοῦ Λαοῦ» καὶ μέλοσ τοῦ γενικοῦ Συμβουλίου τῆσ Πρώτησ Διεθνοῦσ.
- Λουδοβίκοσ ΙΔ' (1638-1715). Βασιλιάσ τῆσ Γαλλίασ (1643-1715).
- Λουδοβίκοσ ΙΕΤ' (1754-1793). Βασιλιάσ τῆσ Γαλλίασ (1774-1792).
- Λουδοβίκοσ Ναπολέοντασ Γ' (1808-1873). Ἀνιψιὸσ τοῦ Ναπολέοντα Α' Βοναπάρτη. Πρόεδροσ τῆσ Δεύτερησ Γαλλικῆσ Δημοκρατίασ (1848-1852), αὐτοκράτορασ τῆσ Γαλλίασ (1852-1870).
- Λουδοβίκοσ Φίλιπποσ (1773-1850). Δούκασ τῆσ Ὁρλεάνησ, βασιλιάσ τῆσ Γαλλίασ (1830-1848).
- Μαγκιέρου, Γεώργιοσ (γενν. 1804). Βλάχοσ στρατηγόσ, μέλοσ τῆσ προσωρινῆσ ἐπαναστατικῆσ κυβέρνησησ τοῦ 1848 καὶ διοικητὴσ τῶν βλαχικῶν στρατευμάτων.
- Μάνοσ, Ἰωάννησ (1803-1874). Ὑπουργὸσ ἐξωτερικῶν τῆσ Βλαχίασ (1850-1854).
- Ματούσεβιτς, Ἀνδρέασ (1796-1842). Ρώσσοσ διπλωμάτης, πῆρε μέρος στὸ συνέδριο τῆσ Βερόνασ (1822) καὶ στὴν συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου (1830).
- Μαυρογένησ, Ἀλέξανδροσ. Διπλωμάτης, γύρω στὰ 1830 πρεσβευτὴσ τῆσ Τουρκίασ στὴν Βιέννη.
- Μαυρογένησ, Νικόλαοσ (1738-1790). Στὰ 1786 ἔγινε ὀσποδάροσ τῆσ Βλαχίασ, στὰ 1788 καὶ τῆσ Μολδαβίασ. Ὅταν οἱ Αὐστριακοὶ κατέλαβαν τὴν Βλαχία ὁ σουλτάνοσ διέταξε τὸν ἀποκεφαλισμό του.
- Μαυροκορδάτοσ, Ἀλέξανδροσ (1791-1865). Ἕλληνασ πολιτικὸσ, ἔλαβε μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση χρημάτισε πρεσβευτὴσ σὲ διάφορεσ πρωτεύουσεσ. Πρωθυπουργὸσ γιὰ σύντομα χρονιὰ διαστήματα στὰ 1844 καὶ 1853.
- Μαυροκορδάτοσ, Κωνσταντίνοσ (1711-1769). Χρημάτισε ἐξί φορές ἡγεμόνασ στὴν Βλαχία καὶ τέσσερισ στὴν Μολδαβία.
- Μαχμοῦτ Β' (1785). Τοῦρκοσ σουλτάνοσ (1808-1839).
- Μαχμοῦτ Νεντιμ πασάσ (1806-1884). Τοῦρκοσ πολιτικὸσ. Ἀνέλαβε κατὰ καιροῦσ διάφορα ὑπουργεῖα καὶ ἐπίσημ ἔγινε βεζύρησ.

- Μεταξάς, Άνδρέας** (1786-1860). Έλληνας πολιτικός. Έλαβε μέρος στην επανάσταση του 1821. Στά 1843 ύπουργός στρατιωτικών στην κυβέρνηση Άλ. Μαυροκορδάτου και στά 1843-44 πρωθυπουργός. Μετά τό 1854 πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη. Βοήθησε στην οργάνωση σωμάτων για την άπελευθέρωση τής Ήπειρου.
- Μέντσικοβ, Α. Σ.** (1787-1869). Ρώσος στρατιωτικός και πολιτικός. Στά 1853 πήγε ως έκτακτος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, ενώ στον Κριμαϊκό Πόλεμο χρημάτισε γενικός διοικητής τών δυνάμεων τής Κριμαίας.
- Μεχμέτ Άλή** (1769-1849). Κληρονομικός τοποτηρητής του σουλτάνου στην Αίγυπτο (1805-1849). Προσπάθησε νά αυτόνομήσει την χώρα και νά εισαγάγει μεταρρυθμίσεις.
- Μεχμέτ Άλή πασάς** (1807-1868). Τουρκος στρατιωτικός και πολιτικός, στά 1852-53 μεγάλος βεζύρης και κατόπιν ύπουργός στρατιωτικών.
- Μεχμέτ Άλή πασάς** (1827-1878). Τουρκος στρατηγός γερμανικής καταγωγής (τό πραγματικό του όνομα ήταν Karl Detroit). Στά 1875-76 ήταν διοικητής σώματος στρατού στην Βοσνία, στά 1877 διοικητής τών τουρκικών στρατευμάτων στην Βουλγαρία, στά 1878 έλαβε μέρος στό συνέδριο του Βερολίνου.
- Μιλοράντοβιτς, Μ. Α.** (1771-1825). Ρώσος στρατηγός, νικητής τών Τούρκων σέ μιά μάχη πού έγινε στά 1806 κοντά στό Βουκουρέστι.
- Μιντάτ πασάς** (1822-1884). Τουρκος πολιτικός. Στά 1872 και στά 1876-77 έγινε μεγάλος βεζύρης, στά 1877-78 έξορίστηκε, κατόπιν διορίστηκε κυβερνήτης τής Συρίας, στά 1881 καταδικάστηκε σέ θάνατο για την παλαιότερη συμμετοχή του στην δολοφονία του Άβδούλ Άσής, όμως έξορίστηκε μόνο.
- Μούσουρος, Μ.** Γαμπρός του Ν. Βογορίδη, πρεσβευτής τής Τουρκίας στό Λονδίνο.
- Μουσταφά Β΄** (1644-1703). Σουλτάνος τής Τουρκίας (1695-1703).
- Μουσταφά πασάς** (γενν. γύρω στά 1796). Τουρκος πολιτικός, μεγάλος βεζύρης από τόν Μάιο του 1853 ως τόν Μάιο του 1854.
- Μουστοξύδης, Άνδρέας** (1785-1860). Ίστορικός από την Κέρκυρα. Διευθυντής τής σχολής τής Αίγινας την εποχή του Καποδίστρια. Έκδότης του περιοδικού «Έλληνομνήμων» (1843-53) και συγγραφέας πολλών έργων.
- Μουχτάρ πασάς, Άχμέτ** (1852-1919). Τουρκος στρατηγός, διοικητής τών τουρκικών δυνάμεων στό Έρζερούμ την εποχή του ρωσοτουρκικού πολέμου (1877-78).

- Μπέλντιμαν, Ἀλέξανδρος (1750-1825). Μολδαβὸς λόγιος. Σὲ ἔργο του περιγράφει τὰ γεγονότα στὴν Μολδαβία κατὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ 1821.
- Μπιπέσκο, Δημήτριος Στίρμπεϊ (1801-1869). Ὅσποδάρως τῆς Βλαχίας (1849-1853 καὶ 1854-1856).
- Μπραγκοβεάνου, Πρέντα. Βλάχος μεγαλοβουγάρος καὶ πολιτικός. Στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. ζήτησε τὴν βοήθεια τοῦ Ναπολέοντα γιὰ τὴν μετατροπὴ τῆς Βλαχίας σὲ αὐτόνομη δημοκρατία.
- Μάμεθ Β' (1430-1481). Τοῦρκος σουλτάνος (1451-1481).
- Ναμίκ πασάς. Τοῦρκος πολιτικός, διπλωματικός ἀπεσταλμένος στὸ Λονδίνο τὸ 1832.
- Ναπολέοντας Ἀβονάπάρτης (1769-1821). Αὐτοκράτορας τῶν Γάλλων (1804-1814 καὶ 1815).
- Ναχίμοβ, Πάβελ Στεπάνοβιτς (1802-1855). Ρῶσσοσ ναύαρχος. Ὁργανωτὴς τῆς ἄμυνας τῆς Σεβαστούπολης κατὰ τὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο.
- Νέγρης, Κωνσταντῖνος. Καίμακάμης τοῦ ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας καὶ μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἀποκεφαλίστηκε στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1821.
- Νέσσελροντ, Δημήτρης Κάρλοβιτς. Ρῶσσοσ διπλωμάτης, γιὸς τοῦ παρωκάτω.
- Νέσσελροντ, Κάρολος Βασίλιεβιτς (1780-1862). Ρῶσσοσ πολιτικός καὶ διπλωμάτης. Ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν (1816-1856) καὶ πρωθυπουργός.
- Νικόλαος Α' (1796-1855). Ρῶσσοσ τσάρος (1825-1855).
- Νοταράς, Λουκάς. Βυζαντινὸς ἀξιωματοῦχος, ἀποκεφαλίστηκε κατὰ διαταγὴ τοῦ σουλτάνου στὰ 1453, λίγο μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης.
- Νταμάντ πασάς, Μαχμούτ Τσελάλ ἐντ-Ντίν (1840-1884). Τοῦρκος πολιτικός, μέλος τοῦ ἀνώτατου πολεμικοῦ συμβουλίου καὶ ἐπαυελημμένα ὑπουργὸς στρατιωτικῶν. Στὰ 1878, μετὰ τὴν τουρκικὴ ἤττα, ἐξορίστηκε, στὰ 1880 πῆρε χάρη καὶ στὰ 1881 καταδικάστηκε σὲ θάνατο ἐξαιτίας τῆς παλαιότερης συμμετοχῆς του στὴν δολοφονία τοῦ Ἀβδούλ Ἀσίς· ὅμως καὶ πάλι ἐξορίστηκε μόνο.
- Ντῆμιπιτς, Ἰβάν Ἰβάνοβιτς (1785-1831). Ρῶσσοσ στρατάρχη, ἀρχιστράτηγος στὸν ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1828-29 καὶ ἐπικεφαλῆς τῶν ρωσικῶν δυνάμεων ποὺ κατέπνιξαν τὴν πολωνικὴ ἐξέγερση τοῦ 1830-31.

- Ὁ β ρ έ ν ο β ι τ ς, Μ ί λ ο ς (1780-1860). Ἡγεμόνας τῆς Σερβίας (1817-1839 καὶ 1858-1860).
- Ὁ β ρ έ ν ο β ι τ ς, Μ ι χ α ή λ (1823-1868). Ἡγεμόνας τῆς Σερβίας (1839-1842 καὶ 1860-1868).
- Ὁ ζ έ ρ ο β. Ρώσσοσ διπλωμάτης, πρεσβευτῆσ στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1853.
- Ὁ θ ω ν α ς (1815-1867). Βαυαρὸσ πρίγκηπασ, βασιλιάσ τῆς Ἑλλάδασ (1832-1862).
- Ὁ λ ύ μ π ι ο ς, Γ ι ω ρ γ ά κ η ς (1772-1821). Ὀπλαρχηγὸσ ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο. Πολέμησε μὲ τὸ μέρος τῶν Ρώσσων στὸν ρωσσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1806-12. Συνεργάτησ τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη στὴν ἐξέγερση τοῦ 1821. Αὐτοανατινάχθηκε στὴν μονὴ τοῦ Σέκου, δταν τὸν περικύκλωσαν οἱ Ἐοῦρκοι.
- Ὁ μ έ ρ π α σ ά ς (1806-1871). Τοῦρκοσ στρατηγὸσ κροατικῆσ καταγωγῆσ (Μιχαήλ Λάτασ), ἀρχιστράτηγοσ τῶν τουρκικῶν δυνάμεων κατὰ τὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο.
- Ὁ ρ λ ό φ, Ἄ λ έ ξ η ς Φ ι ο ν τ ό ρ ο β ι τ ς (1786-1861). Ρώσσοσ στρατιωτικὸσ καὶ διπλωμάτησ. Διαπραγματεῦθηκε μὲ τὴν Τουρκία τίσ συνθήκεσ τῆσ Ἀδριανούπολησ καὶ τοῦ Οὐνκιάρ-Σκελεσεὶ καὶ ἠγήθηκε τῆσ ρωσσικῆσ ἀντιπροσωπείασ στὴν συνδιάσκεψη τοῦ Παρισιοῦ στὰ 1856.
- Ὁ σ μ ά ν π α σ ά ς (πέθανε στὰ 1860). Τοῦρκοσ ναύαρχοσ, διοικητῆσ τοῦ στόλου τοῦ Εὐξείνου στὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο. Αἰχμαλωτίστηκε στὴ ναυμαχία τῆσ Σινώπησ (1853) καὶ ἀπελευθερώθηκε μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου.
- Ὁ σ μ ά ν Ν ο υ ρ ι π α σ ά ς (1837-1900). Τοῦρκοσ στρατηγὸσ. Πολέμησε στὸν ρωσσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1877-78 καὶ ἔγινε συχνὰ ὑπουργὸσ στρατιωτικῶν στὴν ἐπόμενη δεκαετία.
- Π ά ι κ ο ς, Ἄ ν δ ρ ό ν ι κ ο ς (1799-1880). Ἑλληνασ πολιτικὸσ καὶ νομομαθῆσ, ἐπὶ Ὁθωνοσ εἰσαγγελέασ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τέσσερισ φορὲσ ὑπουργὸσ (1837, 1841, 1842, 1849).
- Π ά λ ε ν, Θ. Π. Ρώσσοσ ἀξιωματικὸσ, πληρεξούσιοσ κυβερνήτησ τῆσ Μολδαβίασ καὶ τῆσ Βλαχίασ στὰ 1829.
- Π α τ σ ί φ ι κ ο, Δ α β ί δ (1784-1855). Ἐμποροσ πορτογαλικῆσ καταγωγῆσ καὶ μὲ ἀγγλικὴ ὑπηκοότητα, ἐγκατεστημένοσ στὴν Ἀθήνα.
- Π έ τ ρ ο ς Α' (1672-1725). Ρώσσοσ τσάροσ (1682-1725).
- Π ο λ ι ά κ ο β, Σ α μ ο υ ή λ Σ ο λ ο μ ό ν ο β ι τ ς (1837-1888). Ρώσσοσ ἐπιχειρηματίασ καὶ χρηματιστῆσ.
- Ρ ε σ ί ν τ π α σ ά ς (1802-1858). Τοῦρκοσ πολιτικὸσ. Χρημάτισε ἐπανελημένα μὲγάλοσ βεζύρησ καὶ ὑπουργὸσ ἐξωτερικῶν.

- Ριζά πασάς (1809-1859). Τούρκος στρατηγός και πολιτικός. Μετά τὰ 1840 χρημάτισε επανειλημμένα ύπουργός στρατιωτικῶν.
- Ριφάτ Βελή Έντιν πασάς. Τούρκος πολιτικός και στρατιωτικός, ἀπὸ ἑλληνίδα μητέρα. Ἀντιπροσώπευσε τὴν Τουρκία στὸ συνέδριο τῶν Παρισίων μετὰ τὴν λήξη τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου και χρημάτισε διοικητὴς τῆς Κρήτης (1856-58).
- Ριχάρδος Α', ὁ Λεοντόκαρδος (1157-1199). Βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας (1189-1199).
- Σαρδανάπαλος. Ἑλληνικὴ ὄνομασία τοῦ Ἀσσορμπασιμάλ, βασιλιᾶ τῆς Ἀσσυρίας (668 - περ. 626 π.Χ.).
- Σβιατοσλάβος (περ. 942-972). Μεγάλος δούκας τοῦ Κιέβου.
- Σακίρ πασάς. Τούρκος πολιτικός και διπλωμάτης. Πρεσβευτὴς στὴν Περσούπολη, κατόπιν διοικητὴς στὴν Κρήτη.
- Σερμπάν, Καντακουζηνός (1640-1688). Ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας (1679-1688) μετὰ μεταρρυθμιστικὴ δράση· δολοφονήθηκε ἀπὸ τοὺς βογιάρους.
- Σχομπέλεβ, Μιχαήλ Δημητρεβιτς (1843-1882). Ρώσος στρατηγός. Ἐλαβε μέρος στὶς ἐκστρατείες τῆς κεντρικῆς Ἀσίας (1873, 1875-76, 1880-81) και στὸν ρωσσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1877-78.
- Σουβόροβ, Ἀλέξανδρος Βασίλιεβιτς (1730-1800). Ρώσος στρατάρχης στὸν ρωσσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1787-1792.
- Σουλεϊμάν Α', ὁ Μεγαλοπρεπής (1494-1566). Τούρκος σουλτάνος (1520-1566).
- Σουλεϊμάν πασάς (1840-1892). Τούρκος στρατηγός, διοικητὴς τῶν τουρκικῶν δυνάμεων στὴν Βοσνία και στὴν Ἑρζεγοβίνη στὰ 1877-78, ἀργότερα διοικητὴς τῆς στρατιᾶς τοῦ Δούναβη και ἐπικεφαλῆς τῆς ἄμυνας τῆς Κωνσταντινουπόλης. Κατηγορήθηκε γιὰ προδοσία και καταδικάστηκε σὲ 15 χρόνια φυλακὴ, ἀργότερα πῆρε χάρη.
- Σοῦτσος, Ἀλέξανδρος (1758-1821). Ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας (1802) και τῆς Βλαχίας (1806 και 1818-21).
- Σοῦτσος, Μιχαήλ (1784-1864). Μεγάλος διερμηνέας ἀπὸ τὰ 1815. Στὰ 1818 διορίστηκε ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας. Ταυτίστηκε μετὰ τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντη και μετὰ τὸ 1821 ἔφυγε ἀπὸ τὶς ἡγεμονίες. Πέθανε στὴν Ἑλλάδα.
- Σοῦτσος, Νικόλαος. Ἀδελφός τοῦ προηγουμένου.
- Στούρτζα, Δ. Ἀνώτερος ὑπάλληλος στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, πού στὰ 1802 σχεδίασε ἕνα δημοκρατικὸ σύνταγμα.
- Σχινάς, Ἰωάννης. Γαμπρός τοῦ Μιχαήλ Σούτσου.

- Τατισσεβ, Δημήτρης Πάβλοβιτς (1767-1845). Ρώσος διπλωμάτης, πρεσβευτής στην Βιέννη από τὰ 1826 ὡς τὰ 1841.
- Τζαβέλλας, Κίτσοσ (1801-1855). Ἀγωνιστὴς στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821. Ὑπασιπότης τοῦ Ὁθωνα, ὑπουργὸς στρατιωτικῶν (1844) καὶ πρωθυπουργὸς (1847/8). Πῆρε μέρος στὴν ἐκστρατεία τοῦ 1854.
- Τίτοβ, Β. Π. Ρώσος διπλωμάτης, πρόξενος στὸ Βουκουρέστι καὶ κατόπιν πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη. Πέθανε στὰ 1891.
- Τσιμπεάνου, Σκαρλάτος. Βλάχος μεγαλοβιογράφος καὶ πολιτικός. Στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. ζήτησε τὴν βοήθεια τοῦ Ναπολέοντα γιὰ τὴν μετατροπὴ τῆς Βλαχίας σὲ αὐτόνομη δημοκρατία.
- Ύψηλάντης, Ἀλέξανδρος (1726-1806). Ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας (1774-1787 καὶ 1796-1806). Ἀποκεφαλίσθηκε ὡς ὑποπτος συνεργασίας μὲ τοὺς Ρώσους.
- Ύψηλάντης, Ἀλέξανδρος (1792-1828). Ἐγγονὸς τοῦ προηγουμένου, ἀνώτερος ἀξιωματικὸς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ ἡγέτης τῆς ἐξέγερσης στὶς ἡγεμονίες τὸ 1821. Μετὰ τὴν ἤττα τοῦ Δραγατσάνου κατέφυγε στὴν Αὐστρία ὅπου κρατήθηκε φυλακισμένος· ἐλευθερώθηκε λίγο προτοῦ πεθάνει.
- Φιλίππescu, Ἀλέξανδρος. Θησαυροφύλακας καὶ ἀρχιγραμματικὸς στὴν Βλαχία τὴν ἐποχὴ τῆς ἐξέγερσης τοῦ Ὑψηλάντη. Μετὰ τὴν εἴσοδο τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων διέφυγε.
- Φουάτέφεντης, Μεχμέτ (1814-1869). Τοῦρκος πολιτικός. Μετὰ τὰ 1850 χρημάτισε ἐπανειλημμένα μεγάλος βεζύρης καὶ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν.
- Φραγκίσκος Α' (1494-1547). Βασιλιάς τῆς Γαλλίας (1515-1547).
- Φραγκίσκος Ἰωσήφ Α' (1830-1916). Αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας (1848-1916).
- Φριδερίκος Α' Βαρβάρσσας (περ. 1123-1190). Γερμανὸς βασιλιάς (μετὰ τὸ 1152) καὶ αὐτοκράτορας (μετὰ τὸ 1155).
- Φριδερίκος Γουλιέλμος Γ' (1770-1840). Βασιλιάς τῆς Πρωσίας (1797-1840).
- Φριδερίκος Γουλιέλμος Δ' (1795-1861). Βασιλιάς τῆς Πρωσίας (1840-1861).
- Φωτιάδης, Μ. Ἐπιτετραμμένος τῆς Μολδαβίας στὴν Κωνσταντινούπολη.
- Χαλίλ πασάς (πέθανε στὰ 1856). Τοῦρκος στρατιωτικὸς καὶ πολιτικός. Ὑπουργὸς τῶν ναυτικῶν στὰ 1854-55.

«Η ΕΛΛΑΔΑ, Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΑ
ΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ» ΤΩΝ Κ. ΜΑΡΞ - ΦΡ.
ΕΝΓΚΕΛΣ ΜΕ ΕΙΣΑΓΩΓΗ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΚΑΙ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΣΜΟ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩ
ΤΗ ΚΟΝΔΥΛΗ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΜΑΪΟ
ΤΟΥ 1985 ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΑΙΜΙ
ΛΙΟΥ ΚΑΛΙΑΚΑΤΣΟΥ (ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗ
ΓΗΣ 91-93, ΤΗΛ. 36.44.064) ΣΕ ΤΡΕΙΣ ΧΙ
ΛΙΑΔΕΣ ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΕ ΧΑΡΤΙ ΣΗΜΟΙΣ
ΜΑΤ 100 ΓΡΑΜ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΓΙΑ ΛΟΓΑ
ΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΓΝΩΣΗ», ΓΡΗ
ΓΟΡΙΟΥ ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ 26, ΙΛΙΣΙΑ, ΤΗΛ.
77.54.963 - 77.94.879. ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΕΚΑΝΑΝ ΟΙ ΘΟΔ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ - ΠΑΝΤ.
ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟ Ο ΜΑΝΟΣ
ΤΑΞΙΔΗΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙ
ΜΕΛΕΙΑ Ο ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΚΑΛΙΑΚΑΤΣΟΣ

Στὸν τόμο αὐτὸ δημοσιεύονται γιὰ πρώτη φορὰ
στὴ γλῶσσα μας μὲ πληρότητα καὶ μεταφρασμένα
ἀπὸ τὰ ἀγγλικά, γερμανικά καὶ γαλλικά πρωτότυπα
τὰ κείμενα (ἄρθρα, ἐπιστολές, σκόρπιες ἀναφορές
καὶ σημειώσεις) τῶν Μάρξ καὶ Ἐνγκελς γιὰ τὴ νεό-
τερη Ἑλλάδα, τὴν Τουρκία καὶ τὸ ἀνατολικὸ ζήτη-
μα. Ἐνας διεξοδικὸς ὑπομνηματισμὸς ἐξοικειώνει
τὸν ἀναγνώστη μὲ τὰ ἀναφερόμενα πρόσωπα καὶ
γεγονότα καθὼς καὶ μὲ τὶς πηγές ποὺ χρησιμοποίη-
σαν οἱ Μάρξ καὶ Ἐνγκελς στὶς σχετικὲς τους με-
λέτες. Μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ ἀνοίγεται ὁ εὐρύ-
τερος πολιτικὸς καὶ διπλωματικὸς ὀρίζοντας, μέσα
στὸν ὁποῖο διαμορφώθηκε ἡ νεοελληνικὴ ἱστορία καὶ
δείχνονται ἀνάγλυφα οἱ θεμελιώδεις διεθνεῖς τῆς
συσχετισμοί. Ἐπιπλέον δίνεται ἓνα πλῆθος θεωρη-
τικῶν ἐρεθισμῶν σ' ὅποιον ἐνδιαφέρεται γιὰ προβλή-
ματα ἐφαρμογῆς τῆς μαρξιστικῆς μεθοδολογίας στὴ
σύλληψη συγκεκριμένων ἱστορικῶν καταστάσεων.